

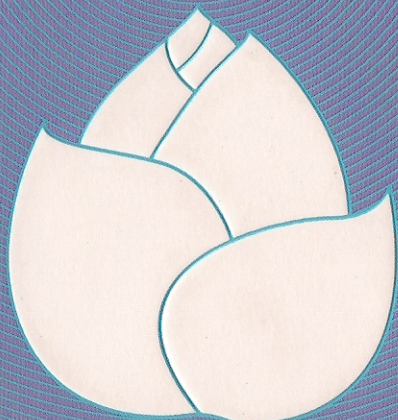
พุทธศาสตร์บูรุดาาสตร์

วิวัฒนาการ ทฤษฎี
และการประยุกต์กับ
พุทธศาสตร์สาขาต่างๆ

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน

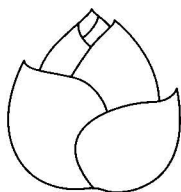
พิมพ์ครั้งที่

แก้ไขปรับปรุงใหม่ เพิ่มดัชนีท้ายเล่ม

พุทธเศรษฐศาสตร์

วิวัฒนาการ
ทฤษฎี และการประยุกต์กับ
เศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน

โครงการวิจัยได้รับเงินทุนอุดหนุนจาก
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สนับสนุนการจัดทำ E-Book โดย โครงการ Open School Thailand

ChangeFusion

เครือข่ายจิตอาสา
Volunteer Spirit Network

โครงการหนังสือวิชาการในเครือ อมรินทร์
สนับสนุนโดย

มูลนิธิอภัยภูเบศร

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เสนอผลงานทางวิชาการ

พุทธเศรษฐศาสตร์

วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับ
เศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ

อภิชัย พันธเสน

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ 974-272-889-5

พิมพ์ครั้งแรก สำนักพิมพ์อมรินทร์ มกราคม ๒๕๕๔
พิมพ์ครั้งที่ ๒ สำนักพิมพ์อมรินทร์ พฤษภาคม ๒๕๕๔
พิมพ์ครั้งที่ ๓ แก้ไขปรับปรุง สำนักพิมพ์อมรินทร์ กรกฎาคม ๒๕๕๗
ราคา ๕๕๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของศูนย์ข้อมูลอมรินทร์

อภิชัย พันธเสน.

พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับ
เศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. — พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง. —
กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2547.

799 หน้า. ภาพประกอบ. แผนภูมิ.

"บรรณานุกรม และดัชนี หน้า 710-757"

1. เศรษฐศาสตร์ -- แง่ศาสนา -- พุทธศาสนา. 2. พุทธศาสนา --
แง่เศรษฐกิจ. I. ชื่อเรื่อง.

294.33785 อ4พ7 2547

DDC 294.33785

ISBN 974-272-889-5

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike
BY NC SR 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา นำมาไปใช้เพื่อ
การค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว็บไซต์ระบุเป็นอย่างอื่น

เจ้าของ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง จำกัด (มหาชน)

กรรมการผู้จัดการสายธุรกิจสำนักพิมพ์

ระริน อุทกะพันธุ์

บรรณาธิการที่ปรึกษา

สุภาวดี โกมารทัต

ผู้ช่วยบรรณาธิการอำนวยการ

องอาจ จิระอร, จตุพล บุญพริต

บรรณาธิการสำนักพิมพ์

ปวิตร ว่องวิระ

บรรณาธิการ

มนทิดา วงศ์ชะอุ่ม

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

นฤมล อธิธิวิวัฒน์

เลขานุการกองบรรณาธิการ

ประเสริฐพร เจ๊ะมะ

ผู้จัดการส่วนงานศิลปกรรมหนังสือเล่ม

เอกจิตร โพธิ์ปลั่ง

ศิลปกรรม

พีระพงศ์ โพลินธุ์

ผู้จัดการฝ่ายการผลิต

ธีระพร แสงเงิน

พิสูจน์อักษร

สุภาวดี สุขสมัย, อัมไพวรรณ ทองคง, วีระเดช จันภิรมย์, โสภี เรืองพยัคฆ์, ปิยะฉัตร กันสุธา,
ธัญชนก พงษ์นิมพลี, ส่องนภา ภักตร์วิสัย, จุฑารัตน์ ทองแก้ว, ลดาญุ พัดเย็น, นันทิดา วัชรานต์

คอมพิวเตอร์

สุรัญญา ลายโถ, นงนุช ศรีสุขโข, จันทนา เจิมจันทร์, ทองเพ็ชร วรรัตนทอง, วันเพ็ญ ไชโยฤทธิ์,
อโณทัย สุทธิรักษ์, ทัศนีย์ วิริยะเจริญทรัพย์, เพลินพิศ เลาหระวี

ประสานงานการผลิต

บรม คมเวช

สำนักงาน

บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง จำกัด (มหาชน)

๖๕/๑๐๑-๑๐๓ ถนนชัยพฤกษ์ (บรมราชชนนี) เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐-๒๔๒๒-๙๙๙๙ โทรสาร ๐-๒๔๓๔-๓๕๕๕, ๐-๒๔๓๔-๓๗๗๗, ๐-๒๔๓๕-๕๑๑๑

E-mail: info@amarin.co.th Homepage: http://www.amarin.com

แยกสีและพิมพ์ที่

สายธุรกิจโรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง จำกัด (มหาชน)

๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ (บรมราชชนนี) เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐-๒๔๒๒-๙๐๐๐, ๐-๒๕๕๒-๑๐๑๐ โทรสาร ๐-๒๔๓๓-๒๗๕๒, ๐-๒๔๓๔-๑๓๕๕

จัดจำหน่ายทั่วประเทศโดย

บริษัทอมรินทร์บุ๊กเซ็นเตอร์ จำกัด

๖๕/๖๐-๖๒ ถนนชัยพฤกษ์ (บรมราชชนนี) เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๕๒-๒๐๐๐ โทรสาร ๐-๒๔๓๔-๑๓๕๒, ๐-๒๔๓๔-๑๓๕๔, ๐-๒๕๕๒-๒๒๕๕

Homepage: http://www.naiin.com

คำนำ

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๓

ในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้เพื่อการเผยแพร่ในวงกว้าง ผู้เขียนได้ทราบภายหลังจากผู้ประเมินของสำนักพิมพ์อมรินทร์ว่าได้ให้ความเห็นแก่สำนักพิมพ์ว่า เป็นหนังสือที่มีคุณภาพดีมาก สมควรให้มีการจัดพิมพ์จำหน่ายได้ แต่คงจะจำหน่ายได้ยากและอาจจะไม่คุ้มทุน โดยที่สำนักพิมพ์อมรินทร์ก็ได้กรุณาพร้อมที่จะเสี่ยงพิมพ์ครั้งแรก ๓,๐๐๐ เล่ม ปรากฏว่าผลที่เกิดขึ้นจริงผิดความคาดหมาย หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่มียอดจำหน่ายสูงที่สุดสำหรับหนังสือประเภทวิชาการเช่นนี้ทันทีที่มีการพิมพ์เผยแพร่ในเดือนมกราคม ๒๕๔๔ สำนักพิมพ์อมรินทร์จึงตัดสินใจพิมพ์เพิ่มในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกันอีก ๑,๕๐๐ เล่ม ซึ่งปรากฏว่าประมาณเดือนตุลาคม ๒๕๔๖ หนังสือเริ่มขาดตลาด สำนักพิมพ์อมรินทร์จึงดำริที่จะจัดพิมพ์ครั้งที่ ๓ อีก ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้เขียนจึงเห็นเป็นโอกาสที่จะปรับปรุงเนื้อหาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยบางตอนได้ความคิดภายหลังจากที่ได้บรรยายในที่ต่างๆ รวมทั้งที่ได้บรรยายให้นักศึกษาโครงการปริญญาเอกสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ติดต่อกันเป็นเวลา ๓ ปี รวมทั้งจะได้ถือโอกาสแก้ไขส่วนที่ยังผิดพลาดเท่าที่สามารถค้นพบได้ในโอกาสนี้ด้วย

นอกจากนั้นได้ขอให้ทางสำนักพิมพ์ได้ช่วยทำดัชนีสำหรับสืบค้นเพื่อความสะดวกสำหรับผู้อ่าน เพื่อที่จะใช้เป็นแหล่งอ้างอิง เพื่อความสมบูรณ์ของความเป็นหนังสือวิชาการมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรหนังสือเล่มนี้ได้พิสูจน์ตัวเองแล้วว่ามิใช่เป็นเพียงตำราทางวิชาการเท่านั้น สังเกตได้จากความนิยม

ของผู้อ่านโดยทั่วไป ที่สามารถยืนยันได้จากยอดจำหน่ายทั้งหมดของการพิมพ์ ทั้งสองครั้งที่ผ่านมา

จึงหวังว่าในเล่มนี้ผู้อ่านจะได้รับหนังสือที่มีความสมบูรณ์ทางด้านเนื้อหาสาระเพิ่มมากขึ้น และหวังว่าจะซื้อได้ในราคาที่ย่อมเยาลง (โดยเปรียบเทียบกับค่าของเงิน) เพราะเป็นความประสงค์ของผู้เขียนที่จะให้ความรู้และความเข้าใจพุทธเศรษฐศาสตร์ได้รับการเผยแพร่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ท้ายที่สุด ผู้เขียนขอขอบคุณผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่านที่ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ ตลอดจนคำติชม รวมทั้งการให้กำลังใจ ถึงแม้จะได้พยายามยึดอุเบกขาเป็นที่ตั้ง ก็ต้องขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนช่วยเสริมเติมสติปัญญาให้แก่ผู้เขียนในลักษณะที่หลากหลาย และขอขอบคุณคุณมนตรีรา วงศ์ชะอุ่ม และทีมงาน ที่เป็นกำลังสำคัญในการช่วยปรับปรุงต้นฉบับให้มีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น นอกเหนือจากความสามารถของผู้เขียนเอง หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านและแก่สังคมไทย รวมทั้งสังคมโลกในอนาคตตามสมควร

อภิชัย พันธเสน

ธันวาคม ๒๕๔๖

“แต่บิดามารดาที่ล่องลับไปแล้วผู้ซึ่งเป็นพรหมของบุตร
แต่ภรรยาผู้มีส่วนสำคัญที่ช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้ศึกษาเรื่องนี้
แต่บุตรและธิดาผู้ที่จะสืบสานความดีต่อไปในอนาคต”

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้ไม่อาจเสร็จลุล่วงไปได้ หากปราศจากการสนับสนุนทางการเงินจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ซึ่งให้การสนับสนุนงานวิจัยนี้เป็นอย่างดี และ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้ซึ่งอ่านรายงานอย่างละเอียดและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ ตลอดจนโครงการหนังสือวิชาการในเครืออมรินทร์ ที่ช่วยจัดพิมพ์งานวิจัยชิ้นนี้โดยไม่คำนึงถึงความเสี่ยงในทางธุรกิจ

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณคณะที่ปรึกษางานวิจัยนี้ ซึ่งประกอบด้วย ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ท่านศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ท่านอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เขียนได้เรียนรู้พุทธธรรมจากงานเขียนเป็นจำนวนมากของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก และพระเถระรูปอื่นๆ ที่ช่วยให้ความสว่างทางปัญญาที่สำคัญ หากปราศจากงานเขียนของท่านเหล่านี้ ผู้เขียนคงจะไม่สามารถเขียนผลงานเช่นนี้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้เมตตาอ่านต้นฉบับทั้งหมดของผู้เขียนอย่างละเอียดถี่ถ้วน พร้อมทั้งให้คำแนะนำอันเป็นความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้เขียนเป็นอันมาก ทั้งที่ท่านมีอาการอาพาธอยู่ตลอดเวลา นับเป็นความกรุณาและเมตตาอย่างหาที่เปรียบมิได้ ถือว่าเป็นบุญกุศลของผู้เขียนเป็นอย่างยิ่ง ท่านศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี มีส่วนสำคัญในการให้กำลังใจและให้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งช่วยกรุณาเขียนคำนิยมที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ด้วย ท่านอาจารย์สุลักษณ์ได้กรุณาให้คำวิจารณ์ตลอดจนหาหนังสือและเอกสารที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งแนะนำกัลยาณมิตรที่มี

ความรู้ความสามารถให้ผู้เขียนได้มีโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วยเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญที่สุดคือ Professor David Loy แห่งมหาวิทยาลัย Bunkyo ประเทศญี่ปุ่น ที่ส่งบทความที่น่าสนใจให้ศึกษาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งให้เวลาในการแลกเปลี่ยนความคิดอย่างสม่ำเสมอ อีกทั้ง Mr. Shinichi Inoue ผู้เขียนหนังสือชื่อ *Putting Buddhism to Work* ซึ่งได้ถึงแก่กรรมหลังจากที่ได้ให้ความกรุณาให้หนังสือและความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ ตลอดจนกำลังใจแก่ผู้เขียนเป็นอย่างดี ผู้เขียนขอขอบคุณ Dr. Mason Hoadley และ Institute for East and South-East Asia Studies มหาวิทยาลัย Lund ประเทศสวีเดน ที่กรุณาเชิญเป็น Visiting Professor ที่มหาวิทยาลัยแห่งนั้น ระหว่างเดือนเมษายนถึงกรกฎาคม ๒๕๕๒ ทำให้ผู้เขียนได้มีเวลาเขียนงานที่ได้ทำการรวบรวมศึกษาก่อนหน้านี้ ผู้เขียนขอขอบคุณคุณคุณประชา หุตานุวัตร ผู้ที่ได้ให้คำปรึกษาแนะนำที่เป็นประโยชน์ พร้อมทั้งช่วยจัดหาและแนะนำหนังสือและเอกสารที่เป็นประโยชน์ด้วย ผู้เขียนขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ แพทย์หญิงเล็ก ปริวิสุทธิ์ ผู้ที่ได้ช่วยรักษาโรคข้ออักเสบให้กับผู้เขียนตั้งแต่ปี ๒๕๒๗ จนถึงปัจจุบัน ทำให้สามารถประกอบหน้าที่การงานที่เป็นประโยชน์ได้เกือบเหมือนคนปกติ เพราะมิฉะนั้นแล้วอาจจะไม่มีโอกาสทำงานชิ้นนี้

ผู้เขียนขอขอบคุณคุณคุณदनัย กิติภรณ์ ผู้ช่วยวิจัย ที่ช่วยงานผู้เขียนด้วยความสามารถมาตลอด ถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคุณदनัย งานนี้คงจะสำเร็จไปได้ยาก ผู้เขียนขอขอบคุณคุณคุณน้ำผึ้ง มีศีล และคุณศิริรัตน์ สัตย์ธรรม ที่ได้เข้ามาช่วยงานในช่วงสุดท้ายอย่างแข็งขัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณน้ำผึ้ง งานนี้จะมีผลผิดพลาดมากกว่านี้ถ้าหากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคุณมนตรี วงศ์ชะอุ่ม ผู้ที่ได้ทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการที่มีความสามารถ ได้อ่านงานและช่วยปรับปรุงแก้ไขอย่างละเอียด รวมทั้งช่วยค้นคว้าและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์เกินกว่าที่ผู้เขียนสมควรจะได้รับ

ผู้เขียนขอขอบคุณนักศึกษาทุกรุ่น เริ่มจากสุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล ผู้ที่ทำให้ผู้เขียนเริ่มสนใจที่จะคิดค้นคว้าวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์อย่างจริงจัง รวมทั้งนักศึกษาในระดับปริญญาโทและเอกอีกเป็นจำนวนมาก ที่มีส่วนช่วยแก้ไขความเข้าใจที่บกพร่องของผู้เขียน ที่ไม่สามารถเอ่ยนามเป็นรายบุคคลได้หมด

ผู้เขียนขอขอบพระคุณศาสตราจารย์นิโคลาส จอร์เจสคู-โรเจน อาจารย์
ของผู้เขียนผู้ซึ่งได้ล่วงลับไปแล้ว ที่ช่วยให้ผู้เขียนได้แง่มุมความคิดในวิชา
เศรษฐศาสตร์ที่แปลกใหม่ และที่เหนือกว่าสิ่งใดคือ พระพุทธคุณ ที่ทรงมี
เมตตาต่อสัตว์โลกทั้งปวง ที่ทรงอุทิศพระปัญญาและความเพียรเพื่อช่วยเหลือ
สัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ ผู้เขียนขอขอบพระคุณพระศาสดาในทุกศาสนา
ที่ทรงมีความตั้งใจที่จะช่วยสัตว์โลก มนุษย์ และสังคมโลก ให้มีชีวิตและ
ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ความผิดพลาดในเนื้อหาสาระที่สำคัญที่ยังอาจจะมีอยู่ในงานเขียนชิ้นนี้
เกิดจากปัญญาที่ริยของผู้เขียนที่ยังไม่กล้าแข็งเท่าที่ควร ผู้เขียนขอน้อมรับ
ความผิดพลาดเหล่านั้นไว้ และขอความกรุณาผู้อ่านได้ใช้สติปัญญาวินิจฉัยเคราะห์
เพื่อเลือกสรรเฉพาะในส่วนที่ถูกต้องตรงไปตรงมา ศึกษานำไปใช้
ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมสืบต่อไป

สำหรับผู้เขียนเอง งานวิจัยชิ้นนี้เปิดโอกาสให้ผู้เขียนต้องศึกษา
พุทธศาสนาและทดลองปฏิบัติอย่างจริงจังไปพร้อมกันเป็นครั้งแรกในชีวิต
ทำให้ได้รับอานิสงส์ทันที คือ ความสงบเย็นในชีวิตมากขึ้นกว่าแต่ก่อน
จึงต้องขอขอบคุณผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่านที่ทำให้ผู้เขียนได้รับอานิสงส์ในครั้งนี้
และขอให้อานิสงส์ดังกล่าวกลับไปเป็นผลแก่ผู้ปฏิบัติดีทุกท่านด้วยเทอญ

ค ำ น ำ

ส ำ น ำ ก ำ ง ก ุ น ก ุ น ส ั บ ส ุ น ก ำ ร ว ิ จ ัย (ส ก ว .)

นอกเหนือจากการสนับสนุนการวิจัยเพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวิชาการของประเทศแล้ว สกว.ยังให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงกับการเผยแพร่ผลงานวิจัยที่มีคุณค่า ที่ช่วยบุกเบิกพรมแดนแห่งความรู้ใหม่ๆ มีนัยเชิงนโยบายสาธารณะ มุ่งแก้ไขปัญหในอนาคต และมีความหนักแน่นทางวิชาการ ทั้งที่ได้รับการสนับสนุนโดยสกว. และที่คัดเลือกมาจากแหล่งอื่นๆ ไปสู่กลุ่มเป้าหมายต่างๆอย่างเหมาะสม

หนังสือ พุทธเศรษฐศาสตร์ โดย ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน นี้ เป็นหนึ่งในผลงานของ สกว.ที่ได้รับการคัดเลือกมาจัดพิมพ์เพื่อการพิจารณาอย่างกว้างขวาง ด้วยความหวังว่าการพยายามเข้าใจตนเองอย่างรู้สึกตัวมากขึ้น จะเกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคมไทยให้อารยะ เป็นธรรม งดงาม และมีคุณค่าต่อทุกๆ ฝ่ายอย่างทัดเทียมกันมากขึ้น

ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช

คำนำสำนักพิมพ์

โครงการหนังสือวิชาการของอมรินทร์และมูลนิธิภูมิปัญญา ได้รับการติดต่อจาก ดร.อภิชัย พันธเสน ให้พิจารณาต้นฉบับหนังสือพุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งหากจัดพิมพ์ก็จะได้รับการสนับสนุนบางส่วนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ด้วย เช่นเดียวกับที่เคยร่วมกันสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือชุดพัฒนาชนบทไทย ของ ดร.อภิชัย มาแล้ว

เนื่องจากเป็นงานเขียนขนาดใหญ่ที่ต้องลงทุนลงแรงในการจัดพิมพ์มาก ในยุคเศรษฐกิจทรุดโทรม สำนักพิมพ์จึงใช้เวลาในการพิจารณาต้นฉบับอยู่นานพอสมควร หลังจากที่ได้อ่านต้นฉบับโดยละเอียดแล้ว มีความเห็นว่างานเขียนชิ้นนี้มีคุณค่ามาก สมควรได้รับการตีพิมพ์และจัดจำหน่ายอย่างกว้างขวาง

หนังสือเล่มนี้ออกมาเหมาะแก่ยุคสมัย ผลพวงจากวิกฤติเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ทำให้สังคมไทยต้องตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบในสาเหตุและกระบวนการที่ทำให้เกิดวิกฤติขึ้น แม้ว่าตอนแรกๆ มีความพยายามจะหาตัวบุคคลที่ควรต้องรับผิดชอบ แต่ในที่สุดดูเหมือนว่าแทบทุกฝ่ายต่างก็มีส่วนร่วมหรือเห็นประโยชน์ร่วมในระบบเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ การหาตัวผู้กระทำผิดจึงแผ่วหายไป แต่นักวิชาการและภาคประชาชนยังสนใจในบทเรียนที่เกิดขึ้น จึงมีผลงานการศึกษาวิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้และเสนอทางออกหรือทางเลือกใหม่ๆ ในอันที่จะทำให้สังคมไทยไม่ต้องต้องเผชิญวิกฤติทางเศรษฐกิจซ้ำซาก

ที่เด่นที่สุด คือ องค์พระประมุขของชาติ ได้พระราชทานแนวทางใหม่สำหรับเศรษฐกิจไทย ทรงใช้คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” พระราชทานแนวพระราชดำริในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงแก่พสกนิกรของพระองค์ติดต่อกันหลายปี

ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ได้แสดงความเป็นนักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์ที่
สมภาคภูมิด้วยการเสนอสาระของวิชาเศรษฐศาสตร์ในมุมมองของชาวพุทธ
เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ซึ่งผู้เขียนเรียกว่า “พุทธเศรษฐศาสตร์” ซึ่งน่าจะเป็น
ทางเลือกใหม่ของระบบเศรษฐกิจสังคมไทย อันเป็นทางเลือกเดียวกันกับระบบ
เศรษฐกิจพอเพียง นั่นเอง เป็นการสนับสนุนทางวิชาการแก่ทางเลือกใหม่
ที่น่าจะเหมาะแก่ยุคสมัยของเราเป็นอย่างยิ่ง

แม้ว่างานเขียนเล่มนี้เป็นงานเขียนขนาดใหญ่ แต่ผู้เขียนก็สามารถ
ใช้ภาษาจูงใจให้ผู้อ่านได้เพลิดเพลิน เหมือนกับนำผู้อ่านเดินท่องเที่ยวไปใน
อาณาจักรของเศรษฐศาสตร์จนสุดขอบฟ้า การที่ผู้เขียนสามารถเป็นมัคคุเทศก์
ในอาณาจักรเศรษฐศาสตร์โดยไม่ทำให้ผู้อ่านมีเงงตาลาย ก็เพราะผู้เขียน
รู้จักใช้ปัญญาแบบชาวพุทธพิจารณาพิจารณาไปตามลำดับ ความรู้ความเข้าใจใน
พุทธธรรมอันถ่องแท้และเป็นวิถีชีวิตของชาวพุทธ ช่วยทำให้เรามีสติปัญญา
จนพอจะเข้าใจวิชาเศรษฐศาสตร์อันเป็นวิชาที่ว่าด้วยพฤติกรรมของมนุษย์
เช่นเดียวกัน

บทที่ ๑ ของหนังสือเล่มนี้ ใช้เนื้อที่ ๕๔ หน้า ทำหน้าที่เสมือนกับ
การนำชมภาพที่เป็นองค์รวมของเนื้อหาสาระทั้งหมดของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งเชื่อ
ว่านักศึกษาและประชาชนทั่วไปจะได้รับความเพลิดเพลินในการอ่าน และ
ก่อให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นที่จะท่องไปกับผู้เขียนในบทต่อ ๆ ไป และ
การอ่านบทที่ ๒ ถึงบทที่ ๑๖ นั้น น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของการอ่านประกอบ
การศึกษาในหลายๆ สาขาวิชา เพราะจะเข้าใจรากเหง้าที่เป็นต้นกำเนิดของ
วิชาการ แล้วแตกแยกวิวัฒนาการไปตามแนวคิดของนักคิดในยุคต่าง ๆ
โดยมีตรรกะทางคณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือสร้างทฤษฎีหรือดัชนีชี้วัดต่าง ๆ
คงมีแต่พระพุทธธรรมซึ่งถึงแม้จะเกิดในดินแดนที่ค้นพบเลขศูนย์ อันเป็น
การค้นพบทางคณิตศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในระบบเลขฐานสิบ แต่พระพุทธธรรม
ก็ไม่ใช้ตรรกะทางคณิตศาสตร์มาสร้างกรอบจำกัดการเข้าถึงสังขารของสรรพสิ่ง
ในสากลโลก ดังนั้น การสำรวจวิชาเศรษฐศาสตร์ของ ดร.อภิชัย พันธเสน
โดยพาให้เข้าถึงแก่นแท้ของวิชาเศรษฐศาสตร์ก่อน แล้ววิเคราะห์ทฤษฎีของ
เศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ ด้วยพุทธธรรม แม้จะดูเหมือนเป็นการเดินทางไกล

ใช้เนื้อที่ส่วนใหญ่ในหนังสือเล่มนี้ แต่เป็นงานที่สมเหตุสมผล เพราะการสำรวจ
อย่างเอางานเอาการเช่นนี้เองจึงจะเกิดการค้นพบใหม่ ๆ หรืออย่างน้อยที่สุด
ก็ช่วยให้ชาวพุทธอย่างเราเข้าใจทั้งเศรษฐศาสตร์และเข้าใจทั้งพุทธธรรมมากขึ้น

ผลงานชิ้นนี้ของ ดร.อภิชัย พันธเสน จึงนอกจากจะเป็นประโยชน์แก่
วงการเศรษฐศาสตร์ในอันที่จะก่อตั้งการร่วมวิเคราะห์หรือจัดตั้งกระบวนวิชา
ช่วยพัฒนาพุทธเศรษฐศาสตร์ให้เป็นศาสตร์สำคัญสำหรับสังคมไทย ซึ่งอาจ
จะทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้นสังกัดของ ดร.อภิชัยมีชื่อเสียงเป็นศูนย์กลาง
การเรียนวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์จากทุกมุมโลก ผลงานชิ้นนี้ยังช่วยให้คนไทย
ชาวพุทธทั่วไปเกิดความเข้าใจ มั่นใจในวิถีชีวิตแต่ดั้งเดิมของเรา ซึ่งเราสามารถ
นำไปประยุกต์ใช้ใหม่เป็นระบบเศรษฐกิจใหม่ที่จะทำให้ปัจเจกบุคคลและสังคม
ไม่เพียงแต่บรรลุ ความพอใจสูงสุด หากแต่ยังต่อยอดไปสู่การบรรลุ สานติสุข
จากการมีชีวิตอยู่ในโลกของวัตถุ ภายใต้เงื่อนไขของการมีทรัพยากรที่จำกัด

ชูเกียรติ อุทกะพันธุ์

ในนามสำนักพิมพ์อมรินทร์

และเลขาธิการมูลนิธิภูมิปัญญา

โมทนาพจน์

ความเจริญก้าวหน้าของโลกตลอดยุคที่ผ่านมา ซึ่งเป็นการพัฒนาตามแนวทางของอารยธรรมตะวันตก ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาที่มีเศรษฐกิจเป็นศูนย์กลาง มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจ การพัฒนาอย่างนี้ได้สัมฤทธิ์ผลอย่างมาก ดังที่หลายประเทศได้มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากมาย และโลกได้เจริญก้าวหน้าไปไกลในทางวัตถุ โดยเฉพาะเทคโนโลยีที่ทำให้มนุษย์กินใช้เสพบริโภคและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างพร้อมพร้อม สะดวกสบาย

อย่างไรก็ตาม เมื่อมองลึกลงไป ดูให้ชัด ตรวจสอบให้ละเอียดทั่วถึงมากขึ้น ก็เห็นว่า ความเจริญพร้อมสุขสบายนั้น เป็นภาพผิวเผินที่เด่นขึ้นมาเป็นหย่อมๆ และพรางสายตา พอวิเคราะห์กันจริง กลับปรากฏว่า ในขณะที่บางส่วนบางที่เจริญพร้อมเสพบริโภคกันอย่างฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย อีกหลายแห่งขัดสนขาดแคลน ความยากจนของคนในโลกรวมแล้วไม่ลดลง บางแห่งสิ้นหวังยิ่งขึ้น แม้แต่หลายส่วนของโลกที่ระเรงกับความเจริญก้าวหน้า มั่งคั่ง ก็เป็นเพียงสภาพที่ฉาบฉวย อืดเพื่อภายนอก ไม่มีหลักประกันของความมั่นคงที่แท้จริง อยู่ๆ โดยไม่รู้ตัวก็ต้องประสบภาวะวิกฤติ เหมือนฟองสบู่แตก

การใช้อำนาจครอบงำแย่งชิงเอาเปรียบกันระหว่างสังคมและระหว่างประเทศยังคงดำเนินต่อไป เพียงแต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปใหม่ๆ สภาพปลาใหญ่กินปลาเล็ก เป็นสถานการณ์จริงที่ซับซ้อนมองเห็นยากยิ่งขึ้น ความเป็นเสรีมิได้มีความหมายเป็นอันเดียวกับความเป็นธรรมอย่างที่โฆษณา

มองแคบเจาะลึกลงไปในส่วนย่อย ท่ามกลางภาวะที่ว่าเจริญพร้อม
นั่นเอง ชีวิตจิตใจของคนก็ได้มีความสุขมากขึ้น ความเหงา ความว้าเหว
ความแปลกแยก โรคจิต โรคประสาท และการฆ่าตัวตาย แพร่กระจาย
ออกไปพร้อมกับความเจริญอย่างสมัยใหม่ โดยเฉพาะความเครียดที่แทบจะ
กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญแบบตะวันตก ซึ่งส่งผลโยงต่อไปสู่ปัญหา
สุขภาพกาย โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ที่ผูกติดอยู่กับวิถีชีวิตอุตสาหกรรม และ
ปัญหาสุขภาพจิตที่โยงต่อไปสู่ปัญหาสังคม รวมทั้งความเสื่อมโทรมทาง
ศีลธรรม และสภาพโลกาภิวัตน์ที่ตีบขยายไปพร้อมกับความเสื่อมสลายของ
วัฒนธรรมท้องถิ่น

ไม่เฉพาะการแย่งชิงเบียดเบียน และอาการต่างๆ แห่งความเห็นแก่ตัว
ที่เพิ่มขึ้น ยังมีปัญหาที่แสดงถึงความเสื่อมเสียคุณภาพชีวิตและความทุกข์
อีกมากมาย เช่น การแพร่ระบาดของยาเสพติด ความประพฤตินิดเบิดเบน
ทางเพศ อบายมุขทุกอย่าง ซึ่งประสานกันไปกับอาชญากรรม แม้จะเชื่อกันว่า
ความเจริญอย่างสมัยใหม่มากับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ แต่ความเชื่อถือ
งมงายและไสยศาสตร์ในรูปแบบต่างๆ กลับแพร่ระบาดอย่างไร้ระเบียบยิ่งกว่า
ในสมัยโบราณ

เมื่อแรกเข้าสู่สมัยใหม่ คนทั้งหลายพากันตื่นเต็นกับภาพความเจริญ
และประดิษฐกรรมใหม่ๆ จึงเปี่ยมด้วยความหวังว่าความเจริญก้าวหน้านั้นจะพา
ไปสู่ความมั่งคั่งพร้อมและความสุขสมบูรณ์ แต่ครั้นกาลเวลาผ่านไปนานขึ้น
ปัญหาต่างๆ ที่พ่วงมากับความเจริญก้าวหน้าก็ปรากฏออกมาพอกพูนเพิ่มขึ้น
ภาพด้านดีเลือนรางลง ขณะที่ภาพด้านร้ายเด่นชัดยิ่งขึ้น จนกระทั่งความหวัง
จางหาย กลายเป็นความหวาด ผลรวมสุดท้ายของความเจริญก้าวหน้า
ก็คือสภาพเสื่อมโทรมของโลกที่มนุษย์อยู่อาศัย อันหมายถึงวินาศภัยของ
สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในที่สุดก็นำมนุษย์มาสู่ข้อสรุปง่าย ๆ
สั้น ๆ ว่า ความเจริญก้าวหน้าของอารยธรรมที่ผ่านมาทั้งหมดตลอดยุคสมัยใหม่
เป็น “การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน”

คำว่า “การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน” นั้นมีความหมายว่า การพัฒนาสร้าง
ความเจริญก้าวหน้าในสังคมมนุษย์ ที่มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้มีวัตถุ
บริโภคมั่งคั่งพร้อม โดยอาศัยกระบวนการอุตสาหกรรมที่พึ่งพาวิทยาศาสตร์

และเทคโนโลยีนั้น เป็นการพัฒนาที่มุ่งความเจริญทางวัตถุด้านเดียว ทำให้เสียดุล เพราะขาดการพัฒนาองค์ประกอบด้านตัวมนุษย์ที่เป็นปัจจัยทางนามธรรม จึงไม่อาจคงอยู่ได้ยืนนาน

ถ้ามองลึกลงไป การที่มนุษย์พัฒนาอารยธรรมมาในทิศทางอย่างนั้นก็เพราะมีเจตนาที่ตั้งจิตคิดมุ่งหมายไปตามแนวคิดความเชื่อถือหรือทิวทัศน์ผู้นำที่รองรับอยู่ กล่าวคือ กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจได้ดำเนินไปตามแนวคิดของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ และมองกว้างออกไป ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ก็ได้รับแรงส่งอิทธิพลหรือถูกกำหนดด้วยแนวคิดที่เป็นทิวทัศน์แกนกลางของอารยธรรมทั้งหมด ซึ่งในที่นี้คืออารยธรรมตะวันตก

เมื่อโลกได้ก้าวมาในความเจริญสมัยใหม่ จนได้เสวยผลแห่งการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนอย่างนี้แล้ว ต่อนี้ไปก็จึงเป็นกาลเวลาแห่งการเพียรพยายามหาทางออกที่จะแก้ปัญหา เพื่อพลิกการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนนั้น ให้เปลี่ยนกลับเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน และแน่นอนว่า ความสำเร็จในการแก้ปัญหาก็จะอาศัยเพียงการแก้ไขกระบวนการทางเศรษฐกิจเท่านั้นไม่ได้ แต่จะต้องแก้ไขปรับเปลี่ยนลึกลงไปถึงทิวทัศน์ที่เป็นรากฐานของระบบและกระบวนการทางเศรษฐกิจนั้น คือ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์และมีใช่เฉพาะทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เท่านั้น แต่ต้องปรับเปลี่ยนทิวทัศน์ที่เป็นฐานรองรับอารยธรรมตะวันตกนั้นทั้งหมดทั้งสิ้น อันนับเป็นการกิจทางปัญญาที่ใหญ่ยิ่ง

แต่จริงนั้น แม้ในอารยธรรมตะวันตกเอง ตลอดทุกยุคสมัย ก็ได้มีปราชญ์ นักคิด และผู้รู้ที่มีแนวคิดความเห็นแตกต่างออกไปจากทิวทัศน์กระแสหลักของอารยธรรมตะวันตกนั้น รวมทั้งทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ต่างออกไปจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ครอบงำโลกอยู่ในบัดนี้ แม้จะเป็นความแตกต่างที่ไม่ถึงกับเป็นอิสระหลุดพ้นจากระบบความคิดพื้นฐานของตะวันตกเสียเลยทีเดียว แต่ก็ส่อแววและก่อเค้าที่จะช่วยแหวกช่องทางออกไป

ยิ่งเมื่อมาถึงยุคปัจจุบันแห่งโลกาภิวัตน์ ที่กระแสอารยธรรมตะวันตกแห่งการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนนั้นแผ่ไปครอบคลุมและครอบงำทั่วทั้งโลก เมื่อมองในแง่ดีก็เป็นโอกาสให้ชาวตะวันตกได้มาพบหรือปะทะกับแนวคิดและภูมิปัญญาจากอารยธรรมกระแสอื่นทางฟากตะวันออก และเป็นโอกาสที่กระแสภูมิปัญญาตะวันออกจะไหลย้อนทวนทิศทางเข้าไปสู่ตะวันตก โดยเฉพาะในขณะที่ตะวันตกเองกำลังหาทางออก แม้สำหรับชาวตะวันออกเองก็ถึงเวลาที่ตื่นตัว ตระหนัก

ถึงภัยที่มากับอารยธรรมโลกาภิวัตน์ และค้นคิดเสนอทางออกให้แก่โลกในยามที่ปรากฏชัดแล้วว่าแนวคิดแบบตะวันตกนั้นพาโลกมาสู่ภาวะที่ถือได้ว่าเป็นความอับจน และภูมิปัญญานั้นเองก็ตีบตัน เฉพาะอย่างยิ่งในเมื่ออารยธรรมตะวันออกเองมีพื้นฐานทางภูมิปัญญาที่ต่างออกไปจากแบบของตะวันตก

ในระยะเวลาไม่นานนี้ ได้มีผู้นำเสนอแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพุทธธรรมที่เป็นแหล่งแห่งภูมิปัญญาตะวันออกที่สำคัญ ปรากฏขึ้นมาเป็นระยะๆ มีทั้งชาวตะวันตกและชาวเอเชียเอง คนที่จุดประกายสำคัญและรู้จักกันมาก คือ อี. เอฟ. ชูมาเคอร์ ที่ได้เขียนเรื่อง “*Buddhist Economics*” ไว้เป็นบทหนึ่งในหนังสือของเขาที่ชื่อ *Small Is Beautiful* ซึ่งมีผู้นำไปอ้างอิงและกล่าวถึงกันมาก

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน เป็นนักวิชาการเศรษฐศาสตร์ท่านหนึ่งที่สนใจให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้ และด้วยแรงใจที่มุ่งมั่นจะหาทางออกให้แก่อารยธรรม ในการแก้ปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนที่กล่าวมา และมองเห็นทางออกนั้นในหลักพุทธธรรม ก็ได้เพียรพยายามศึกษาและตั้งแนวคิดนำเสนอขึ้นมาด้วยการทำงานวิจัย ที่ปรากฏเป็นผลงานที่มีชื่อว่า “พุทธเศรษฐศาสตร์” เล่มนี้

กำลังใจหรือแรงบันดาลใจอย่างหนึ่งที่มีส่วนสนับสนุนในการทำงานวิจัยชิ้นนี้ จะเห็นได้ในคำกล่าวของผู้วิจัยเองแห่งหนึ่งว่า

“เป็นที่น่าสังเกตว่า ที่ชูมาเคอร์นำคำว่าพุทธเศรษฐศาสตร์มาใช้ครั้งแรกในปี ๑๙๗๓ นั้น ได้รับแรงบันดาลใจจากการที่ได้รับมอบหมายให้ไปทำหน้าที่ที่ปรึกษาเศรษฐกิจที่ประเทศพม่า... ดังนั้นจึงเป็นที่แน่นอนว่า ความเข้าใจพุทธธรรมอย่างลึกซึ้งของชูมาเคอร์จะต้องมีอย่างจำกัด แต่การที่เขามีความกล้าหาญออกมาแสดงความคิดเห็นนี้ อีกทั้งความคิดของเขาได้รับการเผยแพร่และยอมรับอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก ย่อมเป็นการท้าทายความสามารถของชาวพุทธที่ได้ศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์จากตะวันตก ให้ออกมาแสดงความคิดเห็นในประเด็นนี้กันบ้าง” (น. ๗๐๔-๗๐๕)

การที่จะแก้ปัญหาให้สำเร็จ จะต้องจับจุดต้นตอที่ก่อปัญหา คือ สมุทัยให้ได้ ในเมื่อปัญหาดังกล่าวมีต้นตอที่ก่อตัวอยู่ในรากฐานความคิดของอารยธรรมตะวันตก ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน ในฐานะที่เป็นนักวิชาการและเป็น

ครูอาจารย์ในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นในประเทศตะวันตก ก็ได้สืบสาว
จุดกำเนิดและวิวัฒนาการของแนวคิดทฤษฎีต่างๆทางเศรษฐศาสตร์ ทุกสำนัก
ทุกสาขาที่สำคัญ ที่ได้มีบทบาทในการสานแนวคิดทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่มีอิทธิพล
ครอบงำโลกอยู่ในปัจจุบัน

การแสดงทั้งเนื้อหา ทฤษฎี และความเป็นมาที่อยู่เบื้องหลังวิวัฒนาการ
รวมทั้งเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของแนวคิดเหล่านั้น ย่อมช่วยให้เห็นจุดอ่อน
จุดแข็ง ข้อบกพร่อง ที่จะต้องแก้ไขได้ชัดเจน และทำให้เห็นเหตุผลที่จะต้อง
นำพุทธธรรมเข้าไปประยุกต์ในการที่จะแก้ไขปัญหา

แม้มองเพียงในแง่การศึกษาความเป็นมาของวิชาเศรษฐศาสตร์แบบ
ตะวันตกอย่างเดียว ผลงานวิจัยนี้ก็ให้ประโยชน์ในขั้นพื้นฐานอยู่แล้ว รวมทั้ง
ให้ความกระจ่างชัดเจนในประเด็นที่บางอย่างละเอียดอ่อน บางอย่างท้าทาย
เช่นว่า

“...เศรษฐศาสตร์ที่เรียกว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน ที่มัก
จะยกย่องว่ามีรากมาจากวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) ของ
แอดัม สมิท (Adam Smith, 1723-1790) นั้น ไม่เป็นความจริง...” (น. ๑๕๙)
หรือว่า

“การกล่าวอ้างว่าเศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ที่ไม่มีเรื่อง ‘ศรัทธา’ หรือ
‘ความเชื่อ’ เข้ามาเกี่ยวข้องจึงไม่เป็นความจริง” (น. ๑๖๐)

รวมทั้งข้อความที่ว่า
“...และก็เป็นความจริงว่า โปรเตสแตนต์มีส่วนสนับสนุนลัทธิทุนนิยม
แต่ก็มีใช้เจตนาธรรมดั้งเดิมของมาร์ติน ลูเทอร์” (น. ๑๖๗)

ตลอดถึงว่า
“ผลที่ตามมาจากแนวความคิดของทั้งมาร์กซ์และลูเทอร์ โดยที่อาจจะไม่ได้
คาดคิดมาก่อนก็คือ ลูเทอร์เองนั้นมีส่วนสร้างทรราชอันเกิดจากรัฐชาติ (nation
states) ที่เกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก... ส่วนกรณีความคิดของมาร์กซ์ก็มีผลทำให้
เกิดสงครามศาสนาในรูปแบบใหม่ที่เรียกว่าสงครามปฏิวัติ...” (น. ๒๑๖)

มองกว้างออกไป ขณะที่ปัญหาทั้งหลายที่สะสมมาในอารยธรรมปัจจุบัน
ได้ปรากฏผลชัดเจนออกมาแล้ว รวมทั้งวิกฤติแห่งการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ซึ่ง
วงวิชาการสมัยใหม่ในตะวันตกก็รู้สำนึกกันดีว่าเป็นผลสืบเนื่องจากความบกพร่อง

ผิดพลาด หรืออย่างน้อยความไม่พอเพียงของศาสตร์ต่างๆ ในสมัยใหม่ ซึ่งนักวิชาการตะวันตกเองก็พยายามหาทางออกกันอยู่ รวมทั้งเศรษฐศาสตร์ด้วย ควรหรือที่วงวิชาการไทยจะปล่อยตัวตกอยู่ในความประมาทละเลย หรือยังมัวตามต่อยรรคอคอยความคิดของตะวันตกต่อไป น่าจะคิดแหวกวงออกจากความคิดกระแสหลัก หาแนวคิดใหม่มาเป็นส่วนร่วมให้แก่โลกบ้าง โดยเฉพาะน่าจะมีความกล้าหาญที่จะออกนำหน้าในการหาทางออกใหม่ๆ ให้แก่โลกนี้ ที่รู้กันชัดอยู่แล้วว่ากำลังตกอยู่ในสภาพวิกฤติอย่างหนัก

ที่สำคัญที่สุด ซึ่งเป็นเป้าหมายของงานวิจัยนี้ ก็คือการวิเคราะห์ทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และเนื้อหาทฤษฎี ซึ่งให้เห็นจุดอ่อน ข้อบกพร่องในเศรษฐศาสตร์ตะวันตก โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เป็นเหตุก่อปัญหา อันจะต้องแก้ไข พร้อมกับแนวคิดใหม่จากพุทธธรรมที่ผู้วิจัยนำเสนอให้เห็นว่ามีหลักการชัดเจน ซึ่งหากนำมาประยุกต์ จะแก้ปัญหาได้และนำไปสู่จุดหมายที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างไร

ผู้วิจัยชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญ เช่น การที่จะต้องเน้นประสิทธิภาพในการบริโภค แทนที่จะมัวติดอยู่กับการพยายามให้มีประสิทธิภาพในการผลิต โดยเฉพาะจุดพลาดในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และแนวคิดของตะวันตกทั้งหมด ที่มีมูลหกลงภูมิใจและหลอกตัวเองว่า วิชาการของตนเป็นวิทยาศาสตร์ โดยยึดเอาตรรกะทางคณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือพิสูจน์ความจริงตามสมมติฐาน อันเป็นเพียงความเชื่อด้วยทฤษฎีผิดที่บังตาตนเองจากความเป็นจริงของธรรมชาติ และเพราะการขาดความรู้เข้าใจมนุษย์ตามความเป็นจริง ก็ได้ก้าวหน้าไปในการพัฒนาความฉลาดขึ้นมาเพื่อให้มนุษย์สามารถจัดการกับธรรมชาติภายนอกด้วยกิจกรรมเศรษฐกิจที่จะสนองความต้องการในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน นำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าและการเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ก่อการเบียดเบียน นำมาซึ่งหายนภัยแก่อสิ่งแวดล้อม และคุกคามต่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ ซึ่งทำให้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานเพื่อก้าวจากความเชื่อในวิทยาศาสตร์ ที่เป็นเพียงสมมติฐานซึ่งอิงตรรกะทางคณิตศาสตร์สู่ความจริงของธรรมชาติแท้ตามที่มันเป็น จากการมองมนุษย์เยี่ยงสัตว์ที่มุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว สู่การเข้าใจชีวิตจิตใจของมนุษย์อย่างแท้จริง และจากความล้าพองในความฉลาด สู่วิถีแห่งชีวิตที่สงบมันคงด้วยปัญญา

การที่ประเด็นสำคัญเหล่านี้เกิดขึ้น การประยุกต์พุทธธรรมเข้ากับเศรษฐศาสตร์ สาขาต่างๆ ก็ดี รวมทั้งการที่จะพัฒนาทฤษฎีใหม่ๆ ทางเศรษฐศาสตร์ขึ้นมา โดยสอดคล้องกับแนวคิดที่น่าเสนอนั้น ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน ผู้วิจัยถือว่า “งานเขียนนี้จึงเป็นการเปิดประเด็นให้มีการถกเถียงกันคืบๆ และ ค้นหาความจริงหรือสัจธรรม ในเนื้อหาที่มีอยู่ในปัจจุบันของวิชาเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักให้เพิ่มมากขึ้น ที่จะได้ช่วยกันแก้ไขข้อบกพร่องและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตจริง และรับใช้มนุษย์ได้ตามเจตนารมณ์ของการเป็น องค์ความรู้ที่มีประโยชน์แก่มนุษย์ได้มากยิ่งขึ้นในที่สุด...” และ “งานนี้จึงไม่ได้ เขียนขึ้นในฐานะที่เป็นทางเลือกของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่เป็นการเสนอ ให้พิจารณาวิชาเศรษฐศาสตร์ในฐานะที่ควรจะเป็นไปตามความเป็นจริง ที่ควร จะได้รับการศึกษาค้นคว้าอย่างแท้จริงในอนาคต”

ขออนุโมทนากุศลเจตนา พร้อมทั้งฉันทะและความเพียรพยายามของ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน ที่ได้สร้างความก้าวหน้าทางวิชาการด้วยการ ทำงานวิจัยครั้งนี้ ซึ่งเป็นการก้าวออกมาช่วยกันหาทางออกทางปัญญาให้แก่ วงวิชาการ ในการแก้ปัญหาาร่วมกันของมนุษยชาติ เป็นก้าวใหม่ในวงการ เศรษฐศาสตร์ โดยการริเริ่มของนักเศรษฐศาสตร์ไทย ขอให้ความเพียรในการ สร้างสรรค์นี้ นำไปสู่จุดหมายสุดท้ายร่วมกัน คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ และ การบรรลุประโยชน์สุขของประชาชาวโลกที่ยั่งยืนนาน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

๒๗ กันยายน ๒๕๔๓

คำนิยาม

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน แห่งคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีความอดุสาหะทำการวิจัยและเรียบเรียงหนังสือ “พุทธเศรษฐศาสตร์” เล่มนี้ขึ้นให้เป็นสมบัติของสังคมไทย เศรษฐศาสตร์เอง อันว่าด้วยพฤติกรรมมนุษย์ในการผลิตและการบริโภค ก็เป็นศาสตร์ที่ซับซ้อน เพราะสัมพันธ์อยู่กับวิวัฒนาการของมนุษย์ สังคม เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ปรัชญา ความเชื่อ ระบบเศรษฐกิจที่วิวัฒนาขึ้นเองโดยจะมี “ศาสตร์” หรือไม่ เหล่านี้อันถักทอเป็นความซับซ้อน (Complexity) สุดพรรณนา ดร.อภิชัยวิจัยที่ไปที่ไปของศาสตร์ที่เรียกว่า เศรษฐศาสตร์ ว่าเกิดขึ้นมาอย่างไร สังคมปัจจุบันมีความซับซ้อนมาก แต่สมองของคนไทยโดยทั่วไปยังขาดโครงสร้างที่จะเข้าใจความซับซ้อน อาจจะกล่าวว่า ความเป็นจริงนั้น complex แต่สมองคนนั้น simple เมื่อไม่เข้าใจความซับซ้อนก็ไม่สามารถเผชิญกับความซับซ้อนและจัดระบบการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลได้ เมื่อไม่ได้ก็วิกฤติ หนังสือเล่มนี้ควรจะเป็นเครื่องมือเรียนรู้สำหรับคนไทยได้เป็นอย่างดี เพื่อจะพัฒนาโครงสร้างทางสมองให้แตกกิ่งก้านสาขา พอเพียงที่จะเข้าใจความเป็นจริงที่ซับซ้อน

ในขณะเดียวกัน ในฐานะนักเศรษฐศาสตร์ที่เข้าใจข้อจำกัดของ เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ดร.อภิชัยได้ให้ความสนใจในเรื่องอื่น ๆ ที่มีความเป็นองค์รวม (holistic) หรือบูรณาการมากกว่าศาสตร์แบบแยกส่วน เช่น เรื่องการพัฒนาชนบท ดังที่เคยเขียนหนังสือเกี่ยวกับชนบทมาก่อนหน้านี้แล้ว

คราวนี้มาจับศึกษาพุทธธรรม แล้วพยายามนำหลักพุทธธรรมเข้าไปใช้ในเศรษฐศาสตร์ เพื่อช่วยให้เศรษฐศาสตร์มีจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น อันเป็นความพยายามที่น่าอนุโมทนา และเป็นเรื่องเกือบไม่น่าเชื่อเลยว่า เรื่องนี้จะเกิดขึ้นได้กับ ดร.อภิชัย ที่ผมรู้จักเขามาตั้งแต่ยังหนุ่มๆ ผมเองไม่ต้องการพูดอย่างสรุปรวบรัด แต่อยากให้ผู้อ่านศึกษาและมีโยนิโสมนสิการ โดยจำแนกแยกแยะอย่างละเอียดลออ แต่ก็อยากชี้ประเด็นหนึ่งไว้ที่เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง คือในขณะที่ “ศาสตร์” ต่างๆ เฟื่องฟู มนุษย์กลับไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างระบบการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ในความพยายามในการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยทฤษฎีใด ๆ ในครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย และระหว่างประเทศจนกับประเทศรวย ยิ่งห่างกันมากขึ้น ช่องว่างนี้นำไปสู่ปัญหาทางสังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง และจริยธรรมที่ซับซ้อน และก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ทางสังคม (social crisis) อันไม่มีคำตอบเลยในปัจจุบัน

ฉะนั้น ในขณะที่ศึกษา “ศาสตร์” ต่างๆ ควรจะตั้งคำถามด้วยว่า “ศาสตร์” คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ต่างจากพุทธศาสนาอย่างไร ในขณะที่ “ศาสตร์” เน้นที่ความรู้อันได้มาจากการคิด พุทธศาสนาเป็นวิถีชีวิต คือการปฏิบัติที่เน้นการอยู่ร่วมกัน (ศีล) และการพัฒนาจิตใจให้สูงยิ่งขึ้น (สมาธิและปัญญา) เพื่อการพ้นทุกข์ และการอยู่โดยไม่เบียดเบียนกัน

มีข้อที่ควรสังเกตอย่างหนึ่งว่า “เศรษฐศาสตร์” อย่างที่เรารู้จักกันเกิดขึ้นมาในวัฒนธรรมตะวันตก ในวัฒนธรรมมีวิถีคิด ตะวันตกกับพุทธศาสนานั้นจับยุทธศาสตร์กันคนละด้านของเหรียญเดียวกัน นั่นคือ “ความสุข” และ “ความทุกข์” แม้ความสุขและความทุกข์จะเป็นคนละด้านของเรื่องเดียวกัน คือถ้าทุกข์น้อยก็สุขมาก ดังที่พุทธศาสนาแสวงหาการพ้นทุกข์ เมื่อพ้นทุกข์ก็สุขเหลือหลาย คำจำกัดความของคำว่าความสุขที่ดีก็คือ “ความสุขคือการสิ้นไปของความทุกข์” แต่ “ยุทธศาสตร์การแก้ทุกข์” กับ “ยุทธศาสตร์การสร้างสุข” นั้นไม่เหมือนกันเลย และนำไปสู่ผลที่แตกต่างกันมาก พระพุทธเจ้าทรงเลือก “ยุทธศาสตร์การแก้ทุกข์” แต่ตะวันตกได้เลือก “ยุทธศาสตร์การสร้างสุข” ฟังศึกษาเรื่องเศรษฐศาสตร์กับพุทธศาสนาโดย

นัยนี้ด้วย จะทำให้เข้าใจว่ายุทธศาสตร์ในการสร้างความร่ำรวยกับยุทธศาสตร์
การแก้ความยากจนก็ต่างกันราวฟ้ากับดิน ในทำนองเดียวกันด้วย

หวังว่า “พุทธเศรษฐศาสตร์” โดย ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน
เล่มนี้ จะช่วยให้เรามีความนอบน้อมถ่อมตัว เข้าใจความเป็นจริงตามธรรมชาติ
และช่วยให้เราจัดวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ มีชีวิต
ที่เจริญ และมีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และ
ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่ง สืบต่อไปในกาลเวลาอันเป็นสภาวะนิรันดร

ประเวศ วะสี

๑๑ กันยายน ๒๕๕๓

เกริ่นนำจากผู้เขียน

เมื่อยังอยู่ในวัยเยาว์ บิดาของผู้เขียนได้ปรารถนาให้ผู้เขียนได้ฟังอยู่เสมอว่า “จะต้องถือว่าเราโชคดีที่เกิดมาในประเทศไทยภายใต้ร่มเงาของพระบรมพุทธานุภาพ” ผู้เขียนไม่เคยเข้าใจว่าโชคดีอย่างไร เพราะเท่าที่จำความได้ ได้เติบโตมาท่ามกลางสภาพสังคมที่ล้อมรอบด้วยผู้คนที่ยากจนขัดสน มีปัญหาครอบครัวและปัญหาสังคม และเมื่ออายุมากขึ้น เข้าเรียนในมหาวิทยาลัย ก็ได้รับรู้ความจริงเพิ่มขึ้นว่า ประเทศถูกปกครองด้วยรัฐบาลอำนาจนิยม ซึ่งมีทหารหนุนหลังเป็นเวลานาน ครั้งเมื่อไปศึกษาต่างประเทศ ได้เห็นความเจริญทางวัตถุ ในขณะที่ครูอาจารย์ เพื่อนนักศึกษา และเพื่อนที่เป็นชาวบ้านอเมริกันส่วนใหญ่ก็มีอุปนิสัยที่ดี จึงยังไม่เข้าใจว่าตนเองโชคดีอย่างไรที่เกิดในประเทศไทย ถ้าหากเลือกที่เกิดและที่อยู่ได้ก็น่าที่จะไม่ใช่ประเทศไทย อีกทั้งไม่น่าจะมีข้อสงสัยอะไรเลยที่ว่าเพราะเหตุใดจึงควรเลือกเช่นนั้น

สำนึกที่ทำให้ต้องกลับมาทำงานในประเทศไทย นอกจากพันธะผูกพันจากทุนการศึกษา ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยบังคับที่สำคัญแล้ว ก็คือสำนึกที่ว่าตนเองมีโอกาสดีกว่าคนที่เกิดมาและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในวัยเด็กเป็นจำนวนมาก และเชื่อแน่ว่าตนเองคงมีโอกาสดีกว่าคนในประเทศไทยเป็นจำนวนไม่น้อย เมื่อมีความรู้ความสามารถและมีโอกาสมากกว่าบุคคลเหล่านั้น ก็น่าที่จะใช้ความรู้ความสามารถให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ด้อยโอกาสทั้งหลายได้บ้างตามสมควร จนกระทั่งเมื่อได้เริ่มลงมือทำงานวิจัยชิ้นนี้ จึงตระหนักเป็นครั้งแรก

ถึงความเป็นจริงในคำปรารภของบิดาว่า ถ้าหากตัวเราเองไม่มีพื้นฐานทาง วัฒนธรรมและความคิดที่จะเข้าใจพุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งประเทศไทย ได้รับมาและสืบสานต่ออย่างมั่นคงสืบมาจนปัจจุบันแล้ว โอกาสที่จะเข้าใจ พุทธศาสนาตามแนวที่เรียบเรียงไว้ในงานวิจัยนี้คงเป็นไปได้ยากมาก เมื่อปลายปี ๒๕๔๒ ผู้เขียนได้มีโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนักคิดชั้นนำ และพระสงฆ์ของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ที่สอนในมหาวิทยาลัยโคมาซาวา (Komazawa) ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่ตั้งขึ้นโดยองค์กรของพุทธศาสนา ในประเทศญี่ปุ่น ท่านเหล่านั้นต่างให้ความเห็นตรงกันว่า คำสอนของ เถรวาทนั้นเป็นคำสอนที่มีความชัดเจนและมีความเป็นเอกภาพ เนื่องจาก อยู่บนพื้นฐานที่มีการจารึกไว้ในพระไตรปิฎก ในขณะที่คำสอนของฝ่าย มหายานนั้นมีมากมายหลายสำนัก ทำให้ยากที่จะเข้าถึงแก่นแท้คำสอนของ พระพุทธเจ้าได้ นอกจากนี้ แม้แต่ในเถรวาทเอง ถ้าไม่ได้อ่านของท่าน เจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีชื่อว่า พุทธธรรม ที่ท่านตั้งใจจะให้ ทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์นำผู้อ่านไปรับฟังคำสอนจากพระโอรสของพระพุทธเจ้า ด้วยตนเอง ก็คงยากที่ผู้เขียนจะเข้าใจพุทธธรรมได้ในระดับที่เขียนอยู่นี้

เมื่อได้มีโอกาสเขียนงานวิจัยชิ้นนี้ คำสอนต่าง ๆ ของบิดาซึ่งเป็นผู้ เกร่งกรัดในการปฏิบัติธรรมก็ได้กลับเข้ามาสู่มนต์สำนึกอีกครั้ง ถึงแม้บิดาจะมี ความเชื่อในเรื่องโชคกลางอยู่บ้าง แต่ที่ชัดเจนก็คือ บิดาของผู้เขียนไม่ว่าจะทำบุญ ทำกุศล หรือทำความดี บิดาจะตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้ผลบุญเหล่านั้นเป็นปัจจัย ที่จะนำไปสู่พระนิพพานในที่สุด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ บิดาได้ยึดเอานิพพาน เป็นสรณะตลอดเวลา พร้อมกับแผ่เมตตาจิตในผลบุญกุศลไปสู่สัตว์โลก ทั่วไปหมดทุกแห่งหน พรที่สำคัญที่บิดามักจะให้กับทุกคน และผู้เขียนสามารถ จำได้ขึ้นใจก็คือ “คิดดีจึงได้ คิดชั่วอย่าสม ดังมนุโรรมย์ ธรรมะรักษา ทุกทิพาราตริกกาลเทอญ” ปัจจัยเหล่านี้ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ซึมซาบ อยู่ในตัวของผู้เขียน ที่ช่วยให้เข้าใจความหมายของพุทธธรรมในลักษณะ ที่เขียนไว้ในงานวิจัยนี้

จุดเริ่มต้นของการเขียนหนังสือเล่มนี้ ตั้งใจจะให้เป็นการบูชาพระคุณ ของบิดามารดา เนื่องจากงานเขียนที่สำคัญเล่มแรกที่มีชื่อว่า การศึกษา

ปฏิรูปหรือปฏิวัติ ในปี ๒๕๑๕ ได้อุทิศให้ท่านศาสตราจารย์ ดร.เดือน
บุญภาค อาจารย์สอนวิชาเศรษฐศาสตร์ท่านแรกในชีวิต และต่อมาในปี ๒๕๓๙
ได้มีโอกาสเขียนหนังสือชื่อ *พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค* ได้อุทิศให้
แก่ท่านศาสตราจารย์ ดร.ปวิญ อึ้งภากรณ์ ผู้ที่เป็นปูชนียบุคคลและเป็น
ตัวอย่างทางมโนธรรมของผู้เขียนก่อนที่ท่านจะล่วงลับไป จึงมีความตั้งใจว่า
จะเขียนหนังสืออุทิศให้บุพการีที่ล่วงลับไปแล้วเป็นการรำลึกถึงพระคุณท่าน
และงานเขียนที่เป็นผลงานวิจัยชิ้นนี้น่าจะเหมาะกับท่านที่สุด นอกจากนี้จะมี
จุดเริ่มต้นที่กล่าวมาแล้ว ยังได้มาจากพื้นฐานพุทธธรรมที่ได้รับการถ่ายทอด
โดยตรงจากบิดา

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยแวนเดอร์บิลท์ ผู้เขียนมีความ
ขัดข้องใจตลอดเวลาเมื่อได้ฟังคำอธิบายคำว่า "การมีเหตุผล" (rational) ในวิชา
เศรษฐศาสตร์ ผู้เขียนจะต้องตั้งคำถามว่า เป็นเหตุผลของใคร เนื่องจาก
คงไม่ใช่วิธีคิดอย่างมีเหตุผลตามทัศนะของผู้เขียน เพราะความมีเหตุผล
ของมนุษย์ในวิชาเศรษฐศาสตร์ก็คือ การคิดบนฐานผลประโยชน์ของตนเอง
เป็นที่ตั้ง มาในระยะหลังผู้เขียนจึงได้ประจักษ์ว่า การที่ผู้เขียนมีความขัดข้องใจ
ก็เพราะคิดจากกรอบของวัฒนธรรมที่แตกต่างกันที่ฝังอยู่ในตัวผู้เขียน ที่ได้รับ
อิทธิพลจากพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั่นเอง

ในช่วงที่ผู้เขียนสอบผ่านวิชาข้อเขียนแล้ว คิดหาหัวข้อวิทยานิพนธ์
ปริญญาเอกที่จะเขียน สิ่งหนึ่งที่สะดุดใจผู้เขียนมากในการที่ได้มีโอกาสไปใช้ชีวิต
อยู่ในสังคมอเมริกันในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐ ซึ่งมีความแตกต่างกับสังคมไทย
อย่างมาก เพราะในยุคนั้นมีการกล่าวกันว่าเป็นยุคทองของการพัฒนาโลก ที่มี
การพัฒนาของประเทศสหรัฐอเมริกาอยู่บนจุดยอดของพีระมิด เป็นสังคมที่
วอลท์ รอสโตว์ (Walt Rostow) และจอห์น เคนเนธ กาลเบรธ (John
Kenneth Galbraith) ต่างเห็นตรงกันว่าเป็นยุคของการบริโภคสูงสุด (high
mass consumption) คือมีการบริโภคในลักษณะการใช้พลังงานและวัสดุ
อย่างฟุ่มเฟือย เกิดความขัดแย้งภายในใจอย่างรุนแรงเมื่อเทียบกับสภาพ
แวดล้อมในประเทศไทยที่ผู้เขียนเคยใช้ชีวิตในช่วงก่อนหน้านั้น จึงได้ตั้ง
ประเด็นว่า เหตุใดในวิชาเศรษฐศาสตร์ได้พร่ำสอนถึงประสิทธิภาพในการผลิต

ครั้นถึงการบริโภคกลับไม่มีผู้ใดกล่าวถึงประสิทธิภาพในการบริโภคเลย จึงคิดจะทำวิทยานิพนธ์ในเรื่องนี้ แต่เมื่อไปปรึกษาอาจารย์ที่สอนวิชาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์จุลภาค อาจารย์ได้แนะนำให้ไปอ่านบทความที่ว่าด้วยอรรถประโยชน์ (utility) เป็นจำนวนมากจนบังเกิดความสับสน และอาจารย์ก็แนะนำด้วยความหวังดีว่าควรจะหาหัวข้อทำวิทยานิพนธ์ที่ง่ายกว่านี้ ซึ่งก็คงจะเป็นความจริงและเป็นพระคุณต่อผู้เขียน เนื่องจากเชื่อแน่ว่าถ้าหากขึ้นต้อตั้งทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อเดิมคงจะไม่สำเร็จการศึกษา เพราะมาทราบจากการศึกษาในภายหลังว่าไม่เคยมีแนวคิดลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ที่ใดในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั่นเอง

อาจารย์ที่สำคัญของผู้เขียนอีกท่านหนึ่งที่ควรจะนำมากล่าวในที่นี้ คือ ศาสตราจารย์นิโคลัส จอร์เจสคู-โรเจน ซึ่งปกติสอนทั้งวิชาสถิติและเศรษฐศาสตร์ชั้นสูง ผู้เขียนไม่มีโอกาสได้เรียนวิชาเศรษฐศาสตร์ชั้นสูงจากอาจารย์ท่านนี้ แต่มีโอกาsslงทะเบียนเรียนวิชาสถิติ ซึ่งเป็นวิชาบังคับที่ต้องสอบให้ได้ก่อนสอบประมวลวิชาในระดับปริญญาเอก และวิชาวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์แบบพิสดาร (Advanced Analytical Economics) จากท่าน ภายหลังจากสำเร็จวิชาข้อเขียนแล้ว ปกติอาจารย์จอร์เจสคู-โรเจนไม่สอนวิชาเศรษฐศาสตร์จุลภาคและมหภาคอย่างที่มีการสอนทั่วไปในมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา แต่ในวิชาเศรษฐศาสตร์จุลภาคจะตั้งคำถามกับการที่นักเศรษฐศาสตร์ใช้เส้นความพึงพอใจเท่าเทียมกัน (indifferent curve) มาใช้วิเคราะห์หาเส้นอุปสงค์ ส่วนเศรษฐศาสตร์มหภาคแทนที่จะสอนวิชาเศรษฐกัจมมหภาคแบบของเคนส์ อาจารย์กลับสอนกระบวนการทางเศรษฐกิจ (economics process) อธิบายกฎว่าด้วยสภาวะความวุ่นวาย (law of entropy) ของสสาร สอนทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของมาร์กซ์ ว่าด้วยมูลค่าของแรงงาน เศรษฐศาสตร์ของโรซา ลุกเซมเบิร์ก (Rosa Luxemburg) และสอนการวิเคราะห์กิจกรรม (activity analysis) ของวาซิลลี ลีออนเทียฟ (Wassily Leontief) และสอนดุลยภาพทั่วไปของลีออน วอลราส (Leon Walras) ทั้งๆที่อาจารย์ก็มีได้เป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมือง แต่เป็นนักคณิต-เศรษฐศาสตร์ที่ประกาศไม่ข้องแวะกับวิชาเศรษฐมิติ

ในระหว่างศึกษาที่มหาวิทยาลัยแวนเดอร์บิลท์ (Vanderbilt) สหรัฐอเมริกา ผู้เขียนเลือกพักที่หอพักสำหรับนักศึกษาของวิทยาลัยสคาร์ริทท์ (Scaritt College) ซึ่งเป็นวิทยาลัยที่เชี่ยวชาญในการฝึกอบรมคริสตศาสนิกชนนิกายเมธอดิสต์ (Methodist) ออกไปเป็นผู้สอนศาสนา มูลเหตุจูงใจที่สำคัญคือ ที่พักมีบริเวณที่สวยงาม คุณภาพดี และราคาไม่แพง ระหว่างที่พักอยู่ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนสนทนากับนักศึกษาและอาจารย์ในวิทยาลัยแห่งนั้นเป็นประจำ เนื่องจากมีชาวบ้านและนักศึกษาจำนวนหนึ่งสนใจที่จะชวนให้ผู้เขียนเปลี่ยนไปเป็นคริสตศาสนิกชน ในขณะที่ผู้เขียนก็พยายามโน้มเอียงให้เขาเหล่านั้นมาสนใจพุทธธรรม ด้วยเหตุนี้จึงต้องศึกษาศาสนาคริสต์และศาสนาเปรียบเทียบด้วยตนเองอย่างจริงจังอาจังพอสมควร ส่วนการศึกษาพุทธธรรมในยุคต้นๆ นอกจากจะได้จากคำสอนของบิดา การศึกษาในโรงเรียนตามปกติ ตลอดจนการปฏิบัติตามประเพณีแล้ว ก็ได้จากการอ่านจากตำราที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษในต่างประเทศส่วนใหญ่ รวมทั้งการแลกเปลี่ยนความรู้กับเพื่อนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภายหลังจากที่ได้อ่านตำราทั้งพุทธและคริสต์ในระดับหนึ่ง ในช่วงอาหารกลางวันจะนิยมไปรับประทานอาหารของโรงเรียนศาสนา (Divinity School) ของมหาวิทยาลัยแวนเดอร์บิลท์ ซึ่งถือว่าเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในด้านนี้แห่งหนึ่งของประเทศสหรัฐอเมริกา มีโอกาสได้ถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดกับนักศึกษาปริญญาเอกของโรงเรียนแห่งนั้นที่อาจจะเน้นด้านปรัชญาหรือทฤษฎี ซึ่งก็คือคริสต์ศาสนาคือหลัก ส่วนมูลเหตุจูงใจเบื้องต้นก็คือห้องอาหารไม่แน่นมากนักในช่วงเวลาอาหารกลางวัน และอาหารก็ไม่แพงนัก การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อนนักศึกษาในระดับปริญญาเอกทำให้ได้ความคิดว่า ปัญหาเป็นจำนวนมากที่เรียกได้ว่าเป็นปัญหาเศรษฐกิจ อาจจะมีต้นเหตุที่มีสาเหตุผลทางเศรษฐกิจก็ได้ และสิ่งที่เรียกว่าปัญหาทางเศรษฐกิจก็ไม่จำเป็นต้องใช้วิชาเศรษฐศาสตร์ที่ร่ำเรียนมาแก้ไข โดยอาจจะแก้ไขได้ด้วยคุณธรรมและจริยธรรมของศาสนา ความจริงข้อนี้เริ่มประจักษ์ชัดยิ่งขึ้นเมื่อผู้เขียนได้กลับมาทำหน้าที่เป็นอาจารย์ในคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในชีวิตของผู้เขียนที่สอนวิชาเศรษฐศาสตร์ในคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไม่เคยสอนวิชาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ทั้งจุลภาคและมหภาคเลย เนื่องจากไม่มีความศรัทธาในเนื้อหาของวิชาที่มีสอนในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยส่วนมากทั่วโลกในปัจจุบัน วิชาที่สอนในตอนต้นของชีวิตของผู้เขียนส่วนใหญ่จึงเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์เชิงปริมาณ ไม่ว่าจะเป็นวิชาสถิติและเศรษฐมิติ และต่อมาก็สอนวิชาคณิตเศรษฐศาสตร์ด้วย หลังจากนั้นคิดว่าควรจะพยายามดำเนินตามความสนใจของท่านอาจารย์ป๋วย จึงเน้นวิชาพัฒนาชนบท และยังคงเป็นวิชาที่สอนอยู่ในปัจจุบัน คิดว่าในช่วงชีวิตที่เหลือน่าจะใช้เวลาแก่วิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ และพยายามทำความเข้าใจในวิชานี้ให้มากขึ้น ทั้งนี้เพื่อช่วยให้วิชาเศรษฐศาสตร์ไม่สร้างความแปลกแยกให้กับมนุษย์ แต่หันมารับใช้มนุษย์ในฐานะเป็นความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่มนุษยชาติทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน

๑ ธันวาคม ๒๕๕๓

สารบัญ

บทที่ ๑	ความสำคัญของพุทธเศรษฐศาสตร์	๑
	ความหมาย	๒
	สถานภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์	๕
	ความจำเป็นในการพัฒนาวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ ในประเทศไทย	๙
	ประเด็นที่จะศึกษาในบทต่อไป	๑๙
บทที่ ๒	อนิจจังคือความเที่ยงแท้	๕๕
	ต้นกำเนิดความเชื่อของความถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว	๕๖
	ความเสื่อมถอยในความเชื่อ “ความก้าวหน้า” และ “เหตุผล”	๕๗
	ความสั่นคลอนของความเชื่อคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์	๖๐
	ความสั่นคลอนทางปรัชญาและศาสนา	๖๔
	ความสั่นคลอนในวิชาบริหารรัฐกิจ	๖๗
	ความสั่นคลอนในวิชาเศรษฐศาสตร์	๗๒
	สาเหตุของความสั่นคลอนของศาสตร์ทั้งหลาย	๗๕
	ความมีเหตุผลคืออัตตา	๗๗
บทที่ ๓	อัตตาคือวิถีแห่งเศรษฐศาสตร์ตะวันตก	
	แนวคิดเศรษฐศาสตร์ยุคกรีก	๗๙
	ยุคอารยธรรมและปราชญ์แห่งกษัตริย์ชาติที่ยิ่งใหญ่ของโลก	๘๐

กฎธรรมชาติตามแนวคิดแบบกรีก	๘๓
ที่มาของการมีเหตุผล	๘๖
การเมืองของนครรัฐ	๘๘
นักปราชญ์ของกรีกกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์ตะวันตก	๙๐
แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ของนักปราชญ์กรีก	๙๒
สโตอิก (Stoic) ในฐานะผู้เชื่อมโยงกรีกและโรม	๑๐๖

บ ท ที่ ๔	ความคิดเศรษฐศาสตร์ยุคโรมันและยุโรปสมัยกลาง	๑๑๐
	บริบททางประวัติศาสตร์แห่งยุคสมัย	
	(เริ่มคริสต์ศตวรรษจนถึงศตวรรษที่ ๑๓)	๑๑๑
	ยุคกฎหมายโรมัน	๑๑๔
	ศาสนาคริสต์ยุคต้นและทักษะต่อพ่อค้า	๑๑๕
	เซนต์ออกุสติน	๑๑๗
	ความคิดทางเศรษฐกิจในระหว่างยุคมืด	๑๒๐
	การพลิกฟื้นกฎหมายโรมันในยุคเศรษฐกิจฟื้นตัว	๑๒๒
	แนวคิดที่มีต่อการเรียกเก็บดอกเบีย	๑๒๕
	เทววิทยาแห่งมหาวิทยาลัยปารีส	๑๒๗
	เซนต์ทอมัส อีควินัส ในฐานะนักปราชญ์และนักเทววิทยา	๑๒๙
	ความคิดของสกอลาสติกอื่นที่สำคัญ	
	ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓	๑๓๔
	บริบททางประวัติศาสตร์ระหว่าง	
	คริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ถึง ๑๗	๑๓๖
	ความคิดของสำนักสกอลาสติก	
	จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗	๑๔๕
	แนวคิดโปรเตสแตนต์	๑๖๐
	มาร์ติน ลูเทอร์	๑๖๓
	จอห์น คาลวิน ในฐานะนักเทววิทยาเศรษฐกิจ	๑๖๗
	สรุปความคิดรวบยอด ตั้งแต่ยุคกรีก โรมัน	
	จนถึงยุโรปตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗	๑๗๑

บ ท ที่ ๕	แนวคิดเศรษฐกิจยุคทันสมัย	๑๗๖
	ความหมาย	๑๗๗
	รุ่งอรุณของยุคทันสมัย	๑๘๐
	ไอแซก นิวตัน	๑๘๓
	จอห์น ล็อก	๑๘๘
	แอดัม สมิท	๑๙๑
	เจเรมี เบนทัม	๑๙๗
	คลาวเด อองรี เดอ แซงต์ซิมอง	๑๙๙
	สำนักความคิดสวนกระแส	๒๐๒
	ชาร์ลส์ ดาร์วิน	๒๐๗
	คาร์ล มาร์กซ์	๒๑๑
	เฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์	๒๑๗
	ซิกมุนด์ ฟรอยด์	๒๒๑
	ความคิดเกี่ยวกับลัทธิดาร์วินที่รุนแรง	๒๒๗
 บ ท ที่ ๖	 เศรษฐศาสตร์ตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐	 ๒๒๙
	ไอน์สไตน์ ผู้มีอิทธิพลต่อความคิดเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัย	๒๓๐
	จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์	๒๓๓
	พอล แซมมวลสัน	๒๓๗
	มิลตัน ฟรีดแมน	๒๔๕
	สรุปความคิดรวบยอด	๒๕๑
 บ ท ที่ ๗	 เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม	 ๒๕๓
	ลำดับขั้นตามธรรมชาติของความจำเป็นของมนุษย์	๒๕๖
	จิตวิทยาและเศรษฐศาสตร์	๒๖๑
	ความหมายของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม	๒๖๒
	แนวความคิดเศรษฐกิจจากแง่มุมของมนุษยนิยม	๒๖๔
	ซีมอนด์ เดอ ซีสมองติ	๒๖๕
	จอห์น สจ๊วต มิลล์	๒๗๑
	คาร์ล มาร์กซ์	๒๗๓

จอห์น รัสคิน	๒๗๔
จอห์น ฮอบสัน	๒๗๘
ริชาร์ด ทอว์นีย์	๒๘๒
โมฮันดาส คานธี	๒๘๔
อี.เอฟ. ชูมาเคอร์	๒๘๖
นิโคลัส จอร์เจสคู-โรเจน	๒๘๙

บ ท ที่ ๘	สรุปแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสตะวันตก	๒๙๓
	ภาพรวมจากพัฒนาการในประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน	๒๙๔
	แก่นกลางของความคิดในอารยธรรมตะวันตกในยุคกรีก	
	ที่มีผลต่อแนวคิดในยุคต่อมา	๒๙๖
	ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่พัฒนาจากความคิดสองชั่ว	๓๐๐
	การปรับความคิดเข้าหากันในรูปของ	
	ประสิทธิภาพของตลาดและตลาดเสรี	๓๐๓
	พัฒนาการของความคิดเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม	๓๐๕

บ ท ที่ ๙	การทำความเข้าใจมนุษย์แบบพุทธ	๓๑๑
	จุดอ่อนของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม	๓๑๒
	เพชรและเครื่องมือชุดเพชรในพระไตรปิฎก	๓๑๕
	พุทธคือวิถีแห่งปัญญา	๓๒๖
	การอธิบายความสำคัญของปัญญาโดยปัจเจกสมบูรณ์บาท	๓๔๔
	เปรียบเทียบแนวคิดแบบพุทธกับอารยธรรมตะวันตก	๓๔๗
	ความตกต่ำของสถานภาพวิชาเศรษฐศาสตร์	
	ที่พัฒนามาจากตะวันตก	๓๕๕
	ฮอบส์-ล็อก และสมิท ในฐานะที่เชื่อมความคิดสู่	
	สังคมศาสตร์และเศรษฐศาสตร์	๓๖๐
	มิลล์-มาร์แชล-แซมมวลสัน และฟรีดแมน	
	และประสิทธิภาพของตลาดในที่สุด	๓๖๔
	ลัทธิตลาดเสรี (Market Libertarianism)	๓๖๘

บ ท ที่ ๑๐	ตัวอย่างของทฤษฎีในพุทธเศรษฐศาสตร์ ภาพรวมของทฤษฎีที่จะนำเสนอ และทฤษฎีการผลิต	๓๗๑
	ผลจากการนำบางส่วนบางเลี้ยวของมนุษย์ มาเป็นประเด็นหลัก	๓๗๒
	จุดยืนของทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์	๓๗๓
	ตัวอย่างของทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะนำมาพิจารณา ทฤษฎีการผลิต	๓๗๕
	วิธีคิดทฤษฎีการผลิตจากจุดยืนแบบพุทธ	๓๗๘
	เปรียบเทียบความสำคัญของแรงงานและพลังสมอง ความสามารถในการจำแนกประเภท ความฉลาด และปัญญา	๓๘๒
	ปัญญาคือวิธีการผลิตหลักของพุทธ	๓๘๘
	การเชื่อมโยงการผลิตเข้าสู่การบริโภค และการดูดซึมสู่สภาพแวดล้อม	๔๑๒
บ ท ที่ ๑๑	ทฤษฎีการบริโภคที่พิจารณาร่วมกับการผลิต และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องอื่นๆ	๔๑๙
	ทฤษฎีการบริโภค	๔๒๐
	ประสิทธิภาพในการบริโภค	๔๒๕
	จุดรวมและจุดต่างของการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน การรวมกระบวนการผลิตและการบริโภคเข้าด้วยกัน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและเพิ่มความสุข	๔๒๙
	ทฤษฎีว่าด้วยอรรถประโยชน์	๔๓๙
	ทฤษฎีการกระจายผลผลิต	๔๕๗
	การประยุกต์ทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ สรุป	๔๖๑ ๔๗๔

บ ท ที่ ๑ ๒	เศรษฐศาสตร์พัฒนาและพุทธเศรษฐศาสตร์	๔๗๖
	การให้ความหมายของ “พัฒนา”	๔๗๗
	ทฤษฎีพัฒนาจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก	๔๗๘
	การนำปัจจัยทุนมนุษย์ (Human Capital)	
	เข้ามาพิจารณาประกอบ	๔๗๘
	การนำเอาการเพิ่มขึ้นของเทคโนโลยีมาเป็น	
	ส่วนหนึ่งของปัจจัยภายใน	๔๘๔
	การนำความคิดเรื่องการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง	
	ไปอธิบายการขยายตัวทางเศรษฐกิจ	๔๘๘
	แนวคิดการพัฒนากระแสมาร์กซิสต์	๕๐๑
	การพัฒนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริง	๕๐๒
	การวิเคราะห์และทฤษฎีพัฒนาเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริง	๕๐๖
	การทำความเข้าใจความจน	๕๑๒
	ความจำเป็นและความต้องการ	๕๑๔
	แนวคิดพัฒนาสำนักอนาคตศึกษา	๕๑๗
	แนวทางแก้ปัญหาการ “พัฒนา” เพื่ออนาคตที่ดีกว่า	๕๒๓
	การปรับแก้ดัชนีชี้วัด	๕๒๕
	การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง	๕๒๗
	เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญ	
	ของพุทธเศรษฐศาสตร์	๕๔๐
บ ท ที่ ๑ ๓	เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์	๕๔๓
	ความหมายของทรัพยากรมนุษย์	๕๔๔
	บุตรในฐานะสินค้าบริโภคที่คงทน	๕๔๗
	การลงทุนในการศึกษา	๕๕๒
	สาเหตุของความไม่ก้าวหน้าทางความคิด	๕๖๔
	เศรษฐศาสตร์สุขภาพ	๕๖๖
	เศรษฐศาสตร์แรงงาน	๕๗๖
	ข้อสังเกตสำหรับวิชาเศรษฐศาสตร์แรงงาน	๕๘๕

เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการย้ายถิ่น	๕๘๗
เศรษฐกิจและประชากร	๕๙๒
วิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์	
จากพุทธเศรษฐศาสตร์	๕๙๕

บ ท ที่ ๑๔ เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และพุทธเศรษฐศาสตร์	๖๐๙
ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	๖๑๐
เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	๖๑๕
ความเป็นมาของวิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	๖๑๖
เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและสภาวะ	
ความไม่แน่นอน	๖๒๐
องค์ประกอบอื่นของวิชา	๖๒๗
ประวัติของวิชา	๖๒๙
จริยธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้กับวิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากร	
และสิ่งแวดล้อม	๖๓๗
ความยั่งยืนและการพัฒนาที่ยั่งยืน	๖๔๙
ปัญหาตลาดและกลไกตลาดสำหรับทรัพยากรธรรมชาติ	
และสิ่งแวดล้อม	๖๖๐
ปัญหาอันเกิดจากลักษณะกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน	๖๖๔
พุทธเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	๖๗๐

บ ท ที่ ๑๕ การประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับ เศรษฐศาสตร์สาขาอื่นๆ	๖๗๖
เศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับมนุษย์และเศรษฐศาสตร์สาขาอื่นๆ	๖๗๗
หลักการทั่วไปในพุทธธรรมที่อาจจะนำมาประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไป	๖๗๙

หลักการพึ่งตนเอง	๖๘๐
ความไม่ประมาท	๖๘๓
อหิงสกรรม	๖๘๕
สัมมาอาชีวะ	๖๘๘
การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น	๖๙๒
การละกิเลสและความโลภ	๖๙๔
ความซื่อสัตย์สุจริตและหิริโอตตปปะ	๖๙๘
บทสรุปจากความพยายามใช้พุทธเศรษฐศาสตร์ กับเศรษฐศาสตร์แขนงต่างๆ	๗๐๐

บทที่ ๑๖ บทส่งท้าย	๗๐๒
สถานะภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์	๗๐๓
ก้าวต่อไปหลังจากนี้	๗๐๗

บรรณานุกรม	๗๑๐
-------------------	------------

ดัชนี	๗๓๐
ดัชนีค้นคำทั่วไป	๗๓๐
ดัชนีค้นชื่อหนังสือ/บทความ/งานวิจัย	๗๕๖

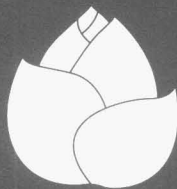
สารบัญ ภาพ และ แผนภูมิ

ภาพที่ ๑	วิวัฒนาการของอารยธรรมมนุษย์	๘๔
ภาพที่ ๒	ลำดับขั้นของความจำเป็น (คุณค่า) ตามแบบของมาสโลว์	๒๕๗
ภาพที่ ๓	พัฒนาการของความจำเป็น (คุณค่า)	๒๕๙
ภาพที่ ๔	เปรียบเทียบผลผลิตจากการใช้พลังงานลม และพลังสมอง	๔๐๕
ภาพที่ ๕	ฟังก์ชันการผลิตแบบพุทธเศรษฐศาสตร์	๔๑๑
ภาพที่ ๖	ภาพรวมการทำงานของระบบการผลิตทั้งระบบ ผ่านการบริโภค	๔๑๔
ภาพที่ ๗	แสดงถึงความแตกต่างระหว่างความเห็นแก่ ประโยชน์ส่วนตน ความปรารถนา และความโลภ	๔๒๓
ภาพที่ ๘	การทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่ไม่อยู่บนฐานความจริง (Autistic Economics)	๔๓๑
ภาพที่ ๙	แสดงถึงความสามารถในการอธิบายประสิทธิภาพ ในการบริโภคอย่างชัดเจนของพุทธเศรษฐศาสตร์	๔๓๒
ภาพที่ ๑๐	ภาพรวมการผลิตและการบริโภคเพื่อศึกษาเงื่อนไข ในการพัฒนาที่ยั่งยืนและเสริมสร้างความสุข	๔๓๖
ภาพที่ ๑๑	แสดงความสัมพันธ์ของแนวคิดของสำนักต่างๆ	๕๐๔

ภาพที่ ๑๒	เปรียบเทียบเศรษฐกิจศาสตร์ปัทมฐานสองแบบ นีโอคลาสสิกกับมนุษยนิยม	๕๐๕
ภาพที่ ๑๓	แผนภูมิที่แสดงสถาบันที่มีผลิตผลทางเศรษฐกิจ	๕๐๗
ภาพที่ ๑๔	กระบวนการสร้างความมั่งคั่งและอรรถประโยชน์	๕๐๙
ภาพที่ ๑๕	การขยายขอบเขตของ“ผลประโยชน์ส่วนตัว”	๕๒๐
ภาพที่ ๑๖	ขั้นตอนการพัฒนาของมนุษย์ : อธิบายแบบพุทธ	๕๒๒
ภาพที่ ๑๗	ดัชนีชี้วัดระดับประเทศในอนาคตที่ไปไกลกว่า การใช้เงินกำหนดรายได้ต่อหัว การเติบโตโดยเฉลี่ยของ GNP	๕๒๖
ภาพที่ ๑๘	แสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆในวงจรชีวิต	๕๕๕
ภาพที่ ๑๙	แสดงถึงต้นทุนและผลตอบแทนจากการลงทุน ทางการศึกษาในระดับต่างๆ	๕๖๒
ภาพที่ ๒๐	แสดงคุณภาพของตลาดแรงงาน แบบเศรษฐกิจศาสตร์คลาสสิก	๕๗๙
ภาพที่ ๒๑	แสดงคุณภาพของตลาดแรงงาน	๕๘๐
ภาพที่ ๒๒	แสดงอุปทานของแรงงานของปัจเจกบุคคลในแต่ละวัน	๕๘๔
ภาพที่ ๒๓	ขนาดประชากรที่ดีที่สุด	๕๙๓
ภาพที่ ๒๔	แสดงความสัมพันธ์ของดุลยภาพวัตถุประสงค์ กับสิ่งแวดล้อม	๖๒๖
ภาพที่ ๒๕	ความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่เกิดขึ้นจากการผลิต ที่มีผลกระทบทางลบต่อสังคม แต่ไม่มีการแก้ไข	๖๖๓
แผนภูมิที่ ๑	โครงสร้างกระแสดความคิดเศรษฐกิจศาสตร์ตะวันตก	๓๑๐
แผนภูมิที่ ๒	ความสัมพันธ์ของอินิจจังกับทุกข์และสุข	๓๑๘
แผนภูมิที่ ๓	การทำงานของชั้นที่แสดงไว้ในพุทธธรรม	๓๓๘

บทที่ ๑

ความสำคัญของพุทธเศรษฐศาสตร์

ความหมาย

พุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist Economics) ประกอบด้วยคำสองคำ คือ พุทธและเศรษฐศาสตร์

“พุทธ” นั้นเป็นคำย่อของคำว่า พุทธธรรม คือคำสอนของพระพุทธเจ้า ในขณะที่คำว่า “ธรรม” นั้น หมายถึง ธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ ดังนั้น พุทธธรรมก็คือคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยลักษณะหรือกฎเกณฑ์ที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติที่มนุษย์พึงรู้พึงเข้าใจเพื่อมนุษย์จะได้ปฏิบัติตัวหรือดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ดังกล่าว ทั้งนี้เพราะความเดือดร้อนคับข้องใจ ความไม่สบายใจ ความวิตกกังวล หรือกล่าวโดยรวมว่าความทุกข์ นั้น มีสาเหตุสำคัญจากการที่มนุษย์ดำเนินชีวิตไปในทางที่ขัดแย้งกับธรรมชาติ ซึ่งมีสาเหตุใหญ่มาจากการไม่เข้าใจธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง ส่วนหนึ่งเกิดจากมนุษย์จินตนาการไปเองหรือคิดเอาเอง โดยใช้อัตวิสัยจัดเป็นเครื่องกำหนด อยากรู้อะไรให้สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นไปตามความปรารถนาหรือความต้องการของมนุษย์ ซึ่งยอมแน่นอนที่สุดว่าความปรารถนาของมนุษย์ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ ย่อมไม่สามารถเป็นไปได้ในทิศทางที่มนุษย์พึงปรารถนาได้ แต่แทนที่จะพยายามศึกษาให้รู้จริงว่าความเป็นจริงในธรรมชาติเป็นอย่างไร ถ้าหากมนุษย์ยังคงดิ้นรน สะสมเอาความไม่รู้ไว้กับตัวเอง และยึดติดอยู่กับสิ่งที่ขัดแย้งกับความเป็นจริงในสภาพธรรมชาติมากยิ่งขึ้น เนื่องจากยึดมั่นในสิ่งที่ไม่จริงหรือมีจลาจล ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ จึงเห็นได้ชัดว่ามนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์ขึ้นมาเอง และเมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์เพราะเหตุที่ไม่พยายามเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ มนุษย์ก็สามารถจะทำได้ตนเองพ้นทุกข์ได้ เช่นเดียวกัน คือกลับไปทำความเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเสีย

ส่วนคำว่า “เศรษฐศาสตร์” เป็นวิชาที่ว่าด้วยพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโภคทรัพย์ หรือทรัพย์ที่ใช้เพื่อการบริโภค เพื่อดำรงสถานภาพของความเป็นมนุษย์หรือเหตุผลอื่นๆ ที่มนุษย์ปรารถนาขึ้นเอง

นอกเหนือจากความจำเป็นในการดำรงสถานภาพแห่งความมีชีวิต เมื่อจำเป็น ต้องพิจารณาการบริโภค ก็จำเป็นอยู่เองจะต้องคำนึงถึงการผลิตและการ กระจายผลผลิต ซึ่งต้องพิจารณาความจำกัดของทรัพยากร ความจำกัดของ เวลา และประสิทธิภาพในการผลิต (ซึ่งควรจะรวมทั้งประสิทธิภาพในการ บริโภค) ประกอบด้วย

เมื่อรวมเอาคำว่าพุทธธรรมและเศรษฐศาสตร์เข้าด้วยกัน จึงเป็น พุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งหมายถึงการนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ เข้ากับแนวคิดในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมาจากอารยธรรมตะวันตก ในส่วนที่เป็นพุทธธรรมที่จะนำมาประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนา มาจากตะวันตก เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาวะความเป็นจริงของ ตัวมนุษย์และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งมีมุมมองที่แตกต่าง จากวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากตะวันตกและยังคงใช้เรียนและสอนอยู่ใน สถาบันการศึกษาที่สอนวิชานี้ส่วนใหญ่ หรืออาจจะเรียกว่าเศรษฐศาสตร์ กระแสหลัก (ที่กำลังสั่นคลอน) โดยผู้เขียนมีความเห็นว่า วิชาเศรษฐศาสตร์ ในปัจจุบันมีความเข้าใจมนุษย์ไม่ครบถ้วนอย่างรอบด้าน เป็นการนำความจริง บางส่วนของมนุษย์มาเน้นหรือขยายจนเกินความเป็นจริง จนนำไปสู่ข้อสรุป ที่ผิดพลาด จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอากระบวนทัศน์แบบพุทธ เข้ามาประยุกต์ โดยที่ผู้เขียนมีความเห็นว่ากระบวนทัศน์ดังกล่าวช่วยให้ สามารถเข้าใจมนุษย์ในมิติที่กว้างขวางและลึกซึ้งกว่า เพื่อใช้ปรับแก้ข้อสรุป ที่ผิดพลาดอันเกิดจากการอบความคิดที่แคบกว่าของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งปัจจุบันมีผู้เรียกว่า เศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานความจริง (Autistic Economics)

นอกจากนั้น คำว่า พุทธ ยังมีความหมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ดังนั้น วิชาพุทธเศรษฐศาสตร์จึงอาจจะอธิบายได้ว่าเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่เข้าใจได้โดยผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เมื่อเป็นเช่นนี้วิชานี้จึงน่าจะเป็นวิชา สำหรับผู้ที่ประสงค์จะเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานทุกคน โดยไม่จำกัดว่า จะเป็นศาสนิกชนในศาสนาใด หรือแม้แต่ผู้ที่ถือตัวเองว่าเป็นผู้ที่ไม่มีศาสนา ก็ตาม ดังนั้น เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันที่สอนกันในสถานศึกษาทั่วโลก

ที่มีได้มีลักษณะเช่นนี้ควรจะถูกทดแทนด้วยพุทธเศรษฐศาสตร์ในที่สุด

ขณะเดียวกันก็ไม่ควรเรียกพุทธเศรษฐศาสตร์ว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ถึงแม้คำดังกล่าวจะมีความหมายไม่ต่างจากพุทธเศรษฐศาสตร์มากนัก แต่คำดังกล่าวให้ความหมายว่าเป็นแนวหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีหลายแนวทาง โดยที่เศรษฐศาสตร์แนวพุทธเป็นเพียงแนวหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งก็ไม่ผิด แต่มีความหมายต่อไปว่าเศรษฐศาสตร์ที่มีอยู่แล้วในแนวทางต่างๆ ก็อาจจะได้อยู่แล้ว ไม่ต้องปรับแก้ไขหรือต้องมีการอธิบายใหม่ ซึ่งถ้าคิดเช่นนั้น ย่อมไม่ถูกต้อง จึงอยากจะสื่อให้เข้าใจโดยทั่วกันตั้งแต่แรกว่า การพัฒนาพุทธเศรษฐศาสตร์ขึ้นมาให้มีสถานภาพเป็นองค์ความรู้ นั้น มีวัตถุประสงค์จะเชิญชวนให้คนทั้งโลกมาให้ความสนใจกับเศรษฐศาสตร์แบบนี้ ซึ่งจะเป็นเศรษฐศาสตร์ที่สอดคล้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษยชาติและของโลกในระยะยาวด้วย

จากที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ย่อมมีความหมายที่ชัดเจนว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ เพราะการเป็นเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธย่อมมีความหมายที่แคบกว่าสำหรับความเข้าใจโดยทั่วไป เมื่อกล่าวถึงคำดังกล่าวผู้ฟังมักจะอธิบายให้ตนเองเข้าใจว่า “ชาวพุทธ” คือพุทธศาสนิกชนเท่านั้น ซึ่งถ้าหากเข้าใจเช่นนี้ย่อมไม่เป็นการถูกต้อง เนื่องจากประสงค์จะให้ เป็นวิชาเศรษฐศาสตร์สำหรับผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานทุกคน โดยไม่ถูกจำกัดด้วยความเชื่อหรือความเข้าใจในศาสนาธรรมใดศาสนาธรรมหนึ่งซึ่งมีลักษณะเฉพาะเจาะจง

กล่าวโดยสรุปก็คือ ถ้าหากจะให้คำนิยามวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนา มาจากอารยธรรมตะวันตกว่า

เป็นวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะ ทำให้ปัจเจกบุคคลได้รับความพึงพอใจสูงสุด ภายใต้ทรัพยากร ที่มีจำกัด และสามารถทำให้สังคมได้บรรลุถึงสวัสดิการทาง สังคมสูงสุดภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน

และถ้าหากจะพิจารณาตามกรอบของวิชาเศรษฐศาสตร์ดังกล่าว ก็อาจจะให้คำนิยามวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ได้ว่า

เป็นวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ปัจเจกบุคคลและสังคมบรรลุซึ่ง **ศานติสุข** จากการมีชีวิตอยู่ในโลกของวัตถุ ภายใต้เงื่อนไขของการมีทรัพยากรที่จำกัด

จะเห็นได้ว่า ความแตกต่างที่สำคัญของนิยามของวิชาทั้งสองอยู่ที่จุดเน้นในเรื่องความพึงพอใจสูงสุดสำหรับปัจเจกบุคคลและสวัสดิการสังคมสูงสุดสำหรับสังคมในวิชาเศรษฐศาสตร์ ขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นเป้าหมายสำคัญของปัจเจกชนและสังคมที่ศานติสุข คือความสุขที่เกิดจากความสงบเย็น ประเด็นนี้จึงแสดงถึงความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างเศรษฐศาสตร์ทั้งสองแบบ ซึ่งมีสาเหตุสำคัญจากการมีความเข้าใจมนุษย์ในแง่มุมที่ต่างกัน ระหว่างวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีวิวัฒนาการมาจากอารยธรรมตะวันตก กับพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ประยุกต์จากพุทธธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่มีจุดเน้นที่สำคัญคือ ความเข้าใจของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ เพื่อจะช่วยให้มนุษย์ได้พ้นจากความทุกข์หรือเข้าใจความสุขในความหมายที่แท้จริงนั่นเอง

สภาพภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์

นัยยะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของคำว่า "พุทธ" ก็คือ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานทางปัญญาด้วยตนเอง จุดเน้นอยู่ที่คำว่า "ด้วยตนเอง" หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นผู้รู้ ผู้เข้าใจสังขาร หรือความเป็นจริงแห่งชีวิตด้วยตนเอง โดยมีปัญญาเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้สามารถเข้าถึงสังขารดังกล่าวได้ ดังนั้น พุทธเศรษฐศาสตร์ ตามนัยนี้ คือวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงสังขารของวิชาด้วยตัวของผู้ที่ศึกษาเอง คำที่มีความหมาย

สำคัญในที่นี้คือคำว่า “เข้าถึง” และ “ด้วยตนเอง” ถ้ารวมเป็นคำเดียวกันคือ “การเข้าถึงด้วยตนเอง” มีความหมายในลักษณะที่ผู้เข้าถึงจะต้องมีประสบการณ์หรือเคยผ่านประสบการณ์ลักษณะดังกล่าวมาก่อน ส่วน “ประสบการณ์” นั้นมีนัยของการฝึกฝนและการปฏิบัติ เพราะถ้าหากเป็นเรื่องของความเข้าใจ อาจจะเป็นผลจากการใช้ระบบวิธีคิดหรือเป็นผลจากวิธีนิรนัยหรือการลดทอนตรรกะ (logical deduction) ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องผ่านกระบวนการปฏิบัติ ดังนั้นการเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานทางปัญญา จึงมิใช่เป็นเรื่องของการเข้าใจตามปกติ แต่เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริง จุดนี้จึงเป็นความยากที่จะทำให้ทุกคนหรือคนส่วนใหญ่ หรือแม้แต่คนเป็นจำนวนมากสามารถเข้าใจสาระของคำสอนในพุทธธรรมได้ ถ้าหากบุคคลเหล่านั้นไม่เคยผ่านประสบการณ์มาด้วยตนเอง เพราะไม่ใช้การเข้าใจตามปกติในความหมายที่สามารถเข้าใจกันโดยทั่วไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๒๘) ได้เริ่มอธิบายบทในหนังสือ *พุทธธรรม* ของท่าน โดยอธิบายว่า พุทธธรรม มิใช่ “ศาสนา” ตามความหมายของคำว่า religion แบบตะวันตก เพราะมิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อหรือขอให้ผู้ที่เลื่อมใสมีความเชื่อในเบื้องต้น ถ้าหากจะมีการสร้างความตระหนักในเบื้องต้น น่าจะเป็นความตระหนักว่าไม่ควรจะเชื่อในเรื่องใดบ้างตามที่ปรากฏอยู่ในหลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ ดังที่จะได้กล่าวในรายละเอียดภายหลัง นอกจากจะไม่ได้มีสถานภาพเป็น “ศาสนา” ตามความหมายแบบที่เข้าใจกันในตะวันตกแล้ว

ท่านยังได้ย้ำต่อไปว่า พุทธธรรม มิได้เป็น “ปรัชญา” ตามความหมายในฐานะที่เป็นความคิดแบบตะวันตก ถึงแม้ว่านักปรัชญาในภาษากรีกจะมีความหมายว่า ผู้รักในความมีปัญญา (a lover of wisdom) โดยใช้วิธีเทียบเคียงความหมายของคำว่า “ปัญญา” กับ wisdom แต่คำว่า wisdom ก็มีได้มีความหมายเหมือนคำว่าปัญญาอย่างแท้จริง คำว่า wisdom ที่แท้จริงน่าจะมี ความหมายว่า ความรู้ที่เกิดจากความคิดตรិตรองอย่างลุ่มลึกและรอบคอบ แต่มิได้มีความหมายที่ชัดเจนเหมือนคำว่า “ปัญญา” ที่มีความหมายส่วนที่สำคัญคือ การเข้าใจสรรพสิ่งตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ

ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้
 ดังนั้น คำว่า “ปัญญา” จึงมีความหมายค่อนข้างจะเฉพาะเจาะจงและไม่มีคำ
 ที่มีความหมายรวมในภาษาที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก

โดยที่คำว่า “ปรัชญา” ที่มีความหมายถึง ความคิด หรือแนวคิด เป็น
 สิ่งที่คุณคิดมีความเห็นว่า เป็นสิ่งที่น่าจะเป็นหรือควรจะเป็น แต่ไม่จำเป็นที่
 ผู้คิดหรือผู้เสนอแนวคิดจะต้องปฏิบัติตนตามข้อเสนอนั้น เพราะถือว่า
 ตนเองมีหน้าที่เป็นเพียงผู้คิด มีนักปรัชญาเป็นจำนวนมากที่มีความคิดที่ดี
 น่าเลื่อมใส แต่กลับมิได้ปฏิบัติตนในครรลองของแนวคิดที่น่าเสนอ เนื่องจาก
 เขามีความเห็นว่า หน้าที่ของเขาเป็นแค่เพียงผู้คิดและนำเสนอความคิด
 เท่านั้น นอกจากนั้น แนวคิดที่น่าเสนอโดยนักปรัชญาก็ไม่จำเป็นที่จะต้อง
 สะท้อนความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย เนื่องจากเป็นเรื่องที่มนุษย์คิดขึ้น
 ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นความจริงตามสภาวะที่เป็นไปตามธรรมชาติ

พุทธธรรมเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีจุดเน้นเพียงกรณีเดียว
 นั่นก็คือ ช่วยให้มนุษย์ได้พ้นจากความทุกข์ พื้นฐานของคำสอนดังกล่าว
 เกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการทดลองปฏิบัติจริงและได้รับการ
 พิสูจน์แล้วว่าได้ผล อย่างน้อยก็คือผู้ที่ผ่านการปฏิบัติได้รับผลจากการปฏิบัติ
 และได้รับความรู้เช่นนั้น ดังเช่นกรณีของพระพุทธเจ้าเองและพระอรหันต์
 ทั้งหลายที่เป็นสาวกของพระองค์ ดังนั้น พุทธธรรมจึงมีสถานภาพเป็น
 คำสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติ มิได้เกิดจาก
 ความคิดหรือจินตนาการของมนุษย์เท่านั้น และเมื่อพุทธธรรมเป็นองค์ความรู้
 ที่ได้จากกระบวนการที่ได้มีการทดสอบแล้วจากการปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 คำสอนในส่วนที่จะช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ จึงเป็นองค์ความรู้ที่ได้
 ผ่านการทดสอบด้วยการปฏิบัติมาแล้ว ถ้าหากจะเปรียบเทียบกับความรู้ใน
 อารยธรรมตะวันตก ก็คือ ความรู้ที่พ้นจากภาวะการเป็นทฤษฎีหรือความคิด
 หรือความเชื่อที่น่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เป็นทฤษฎีที่ผ่านการทดสอบ
 เรียบร้อยแล้วและสามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง

ด้วยเหตุผลดังกล่าว พุทธธรรมจึงมีสถานภาพที่ก้าวไปไกลกว่า
 “ปรัชญา” หรือแนวความคิด เนื่องจากเป็นความรู้ที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว

ดังนั้นพุทธธรรมจึงเน้นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ ซึ่งมีความหมายต่อไปว่า เป็นความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ซึ่งก็ต้องมีความหมายที่ชัดเจน มิฉะนั้นจะไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ แตกต่างกับความหมายของคำว่า “ปรัชญา” ซึ่งแม้จะมีความลุ่มลึกในความคิด แต่อาจจะนำไปสู่การปฏิบัติจริงไม่ได้ เพราะไม่มีความชัดเจนพอ หรืออาจจะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงก็เป็นได้

จึงอาจจะสรุปได้ว่า พุทธธรรมนั้นมีสถานภาพเป็นความรู้ที่ผ่านการปฏิบัติ จึงมิใช่ปรัชญา ซึ่งมีสถานภาพเป็นเพียงความคิดที่ไม่จำเป็นจะต้องผ่านขั้นตอนการนำเอาความคิดดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติจริง ด้วยเหตุนี้ พุทธธรรมจึงมิใช่ทั้ง “ศาสนา” และ “ปรัชญา” (religion and philosophy) ในความหมายที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก แต่อธิบายอย่างง่ายและรวบรัดว่า “พุทธธรรม” คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้น วิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะกล่าวถึงในที่นี้จึงมีสถานภาพเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่นำมาประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก ถ้าจะเทียบเคียงกับตัวสถานภาพเช่นเดียวกับวิชานี้ ก็อาจจะอธิบายได้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์มีสถานภาพเช่นเดียวกันกับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่นำเสนอโดยนักเศรษฐศาสตร์ หรืออาจจะไม่ใช่ นักเศรษฐศาสตร์ที่เคยคุ้นชื่อกันดี เช่น เศรษฐศาสตร์ของสมิท (แอดัม สมิท) เศรษฐศาสตร์ของมาร์กซ์ (คาร์ล มาร์กซ์) เศรษฐศาสตร์ของเคนส์ (จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์) และเมื่อไม่นานมานี้ ก็มีเศรษฐศาสตร์ของเรแกน (โรนัลด์ เรแกน) ซึ่งเป็นประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา มีพื้นฐานในอดีตในฐานะเป็นนักแสดงและมีใช้นักเศรษฐศาสตร์รวมทั้งทักษิณณิก ของ พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีของไทย และก็มีได้มีพื้นฐานเป็นนักเศรษฐศาสตร์เช่นกัน

ที่ต้องการเน้นสถานภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์เช่นนี้ ถึงแม้ว่าจะมีพุทธศาสนิกชนบางท่านเห็นว่าเป็นการลดระดับความสำคัญของคำสอนของพระพุทธเจ้าลงมา แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นความพยายามที่จะสร้างความชัดเจน สำหรับผู้ที่มีความเชื่อว่าตนเองมีวิถีคิดแบบที่เป็น “วิทยาศาสตร์” และมีความเห็นว่าศาสนาเป็นเรื่องของความเชื่อหรือการให้คุณค่าทางจิตใจ ไม่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ ก็จะเริ่มสร้างอคติหรือความลำเอียง โดยปิดกั้น

ความพยายามที่จะเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น แต่ได้นำเอาความเชื่อส่วนบุคคลปิดกั้นโอกาสในการรับรู้สิ่งต่างๆ ที่ต่างไปจากความเชื่อของตนเอง ที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่กับความเชื่อนั้นๆ เพื่อเป็นการลดอคติดังกล่าว จึงจำเป็นจะต้องอธิบายสถานภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ให้ชัดเจนตั้งแต่ต้นว่า มิใช่ “ศาสนา” และ “ปรัชญา” ตามที่เข้าใจกันในบริบทของคำอธิบายที่มีพื้นฐานจากอารยธรรมตะวันตก และเป็นการนำเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าไปประยุกต์เข้ากับองค์ความรู้ของวิชาที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกที่เรียกว่า “วิชาเศรษฐศาสตร์” และมีสถานภาพในเบื้องต้นเช่นเดียวกับคำสอนของปราชญ์หรือนักคิดตะวันตก ที่อาจจะประยุกต์เข้ากับองค์ความรู้ดังกล่าว

ความจำเป็นในการพัฒนาวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ ในประเทศไทย

ความมุ่งหมายที่จะพัฒนาวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะมีการนำเสนอในบทต่อๆ ไปนั้น ถึงแม้จะมีจุดเริ่มต้นในประเทศไทยที่มีพื้นฐานของความเข้าใจพุทธธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้าในระดับหนึ่ง เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศประกาศตนว่าเป็นพุทธศาสนิกชน และได้มีการดำเนินชีวิตตามครรลองของคำสอนในพุทธศาสนา แต่ก็ได้มีจุดหมายเพียงแต่จะให้พุทธเศรษฐศาสตร์มีสถานภาพเป็นเพียงวิชากระแสรองหรือกระแสทางเลือกของวิชาเศรษฐศาสตร์ ทั้งนี้ เนื่องจากพิจารณาเห็นว่า วิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกนั้นมีความเข้าใจมนุษย์ในแง่มุมที่คับแคบ ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นจริงของมนุษย์ มีผลในการนำมาซึ่งความทุกข์ยากของมวลมนุษย์ และอาจจะนำไปสู่การทำลายมนุษย์ในที่สุด จึงจำเป็นจะต้องมีการปรับแก้ความคิดเบื้องต้นของวิชานี้ให้เข้าไปสู่กระแสความคิดที่ทำความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง เพื่อช่วยลดความทุกข์ยากในหมู่มนุษย์ อันเกิดจากลักษณะที่ขัดแย้งกับข้อเท็จจริง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ความพยายามในลักษณะดังกล่าวมิได้มีเพียงแต่ในประเทศไทยเท่านั้น เท่าที่ผู้เขียนได้ศึกษางานที่เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ นอกจากงานที่มักจะอ้างถึงอยู่เป็นประจำจากงานเขียนของอี.เอฟ. ชูมาเคอร์ (E.F. Schumacher, 1973) ที่มีชื่อว่า *Small Is Beautiful* โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทที่ ๔ ของหนังสือเล่มดังกล่าว ที่มีชื่อว่า *พุทธเศรษฐศาสตร์แล้ว* ก็ยังมีงานของนักคิดชาติอื่นๆอีกเป็นจำนวนหนึ่ง ที่กล่าวถึงเรื่องนี้โดยตรง กล่าวคือ เกลน อเล็กซานดริน (Glen Alexandrin) อาจารย์วิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา เขียนหนังสือชื่อ *Basic Buddhist Economics* (๑๙๙๖) ชินนิชิ อิโนเอะ (Shinichi Inoue) อดีตผู้จัดการใหญ่ธนาคารมิยาซากิ แห่งเมืองกิวชู ประเทศญี่ปุ่น ได้เขียนหนังสือชื่อ *Putting Buddhism to Work: A New Approach to Management and Business* (๑๙๙๗) และ เอ.ที. อริยะรัตเน (A.T. Ariyaratne) นักกิจกรรมสังคมชื่อดังชาวศรีลังกา ผู้ก่อตั้งขบวนการสรรโวทัย สรมทาน (Sarvodaya Shramadana) การตื่นขึ้นของคนทั้งหลาย (Awakening of All) ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาชนบทเพื่อการพึ่งตนเองและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ได้เขียนหนังสือชื่อ *Buddhist Economics* (1999b) โดยผู้เขียนทั้งหมดได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของชูมาเคอร์ส่วนหนึ่ง

สำหรับกรณีของประเทศไทย หลังจากผลงานของชูมาเคอร์แล้ว ในฐานะที่เป็นประเทศที่คนส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน ได้มีความพยายามที่จะประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับแนวคิดและการปฏิบัติในการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา ถ้าหากจะย้อนกลับไปในอดีต จะเห็นได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศบรรจุชื่อท่านไว้ในปฏิทินบุคคลสำคัญของโลกปี ค.ศ. ๒๐๐๐-๒๐๐๑ ในฐานะได้กระทำคุณประโยชน์อันสูงส่งแก่ประเทศชาติและแก่โลก อาจนับได้ว่าเป็นบุคคลแรกของไทยที่พยายามนำพุทธธรรมมาพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ดังปรากฏในเค้าโครงเศรษฐกิจ (หลวงประดิษฐมนูธรรม,

๒๕๔๒) ที่ปริตีกกล่าวถึงยุคพระศรีอารีย์ ยังได้ปรากฏแนวคิดพุทธธรรมในหนังสือ *อนิจจังของสังคม* (ปริตตี, ๒๕๑๓) และ *พระเจ้าช้างเผือก* (๒๕๓๓) และมีความพยายามที่จะสร้างวัดแบบสวนโมกข์ที่ไชยา สุราษฎร์ธานี แบบของพระพุทธทาสภิกขุเพิ่มขึ้น ที่จังหวัดอยุธยาและเชียงใหม่ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ พระพุทธทาสภิกขุเองก็ได้บรรยายธรรมแก่คณะผู้พิพากษาสองครั้ง เมื่อวันที่ ๑๔ และ ๑๕ กันยายน ๒๕๑๗ เวลา ๒๐.๐๐ น. ที่สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และได้มีผู้นำมารวมเล่มให้ชื่อว่า *ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ* (๒๕๑๘) ท่านได้อธิบายว่า คีลธรรมในพุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่เป็นสังคมนิยม เห็นแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น (พุทธทาส, ๒๕๑๘: ๑๕) พร้อมทั้งอธิบายว่า ศาสนาก็รวมอยู่ในศาสตร์สังคม หรือสังคมศาสตร์ด้วยเหมือนกัน (พุทธทาส, ๒๕๑๘: ๗๓) พร้อมทั้งอธิบายต่อไปว่า ถึงแม้จะเป็นอุดมการณ์ประชาธิปไตย แต่ก็เป็นประชาธิปไตยแบบเผด็จการ คือเผด็จการแกกิลเลส เพราะถ้าปล่อยให้เสรีนิยมจะถูกกิลเลสเข้ามาครอบงำมนุษย์ ต่อมาประเวศ วะสี ได้เขียนหนังสือชื่อ *ธรรมิกสังคม* (๒๕๓๘) ซึ่งได้ให้ความหมายว่า คือสังคมที่ใช้หลักธรรมหรือความถูกต้อง เป็นสังคมที่มีอิสรภาพ หรือความสงบสุข เนื่องจากหลุดพ้นจากภาวะบีบคั้น (ประเวศ, ๒๕๓๘: ๑๒)

เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการพระราชทานแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เน้นการพัฒนาประเทศที่ต้องสร้างพื้นฐานความพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน โดยเน้นความหมายของการพอกินพอใช้ ซึ่งปรากฏอีกครั้งในพระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันพุธที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของข้อเสนอ “เศรษฐกิจพอเพียง” (sufficiency economy) ที่ชัดเจนในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคำอธิบายที่พระองค์พระราชทานอย่างชัดเจนในพระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันศุกร์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต

ซึ่งอธิบายเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นความ *พอประมาณ* *ซื่อตรง* *ไม่โลภมาก* และ *ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น* ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อเสนอในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามแนวทางของพุทธธรรมอย่างแท้จริง โดยที่พระองค์ได้ทดลองปฏิบัติตามแนวความคิดดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมมาก่อนหน้าที่จะมีพระราชดำรัสในปี ๒๕๑๗ แล้ว ภายหลังจากที่พระราชดำรัสได้รับการสนองตอบจากรัฐบาลในยุคนั้นเท่าที่ควร พระองค์ได้ทรงศึกษาค้นคว้าหารูปธรรมของรูปแบบที่ปฏิบัติได้จริงรูปแบบหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือการเกษตรทฤษฎีใหม่ และได้นำเสนอรูปแบบดังกล่าวต่อพสกนิกรของพระองค์เป็นครั้งแรกเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต หลังจากนั้นได้ทรงมีรับสั่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องเนื่องกันนี้ต่อเนื่องติดต่อกันทุกปี จนล่าสุดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๒ ก็ยังทรงมีพระราชกระแสรับสั่งในเรื่องดังกล่าว อันเป็นการแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศตามแนวพุทธธรรม

ในปี ๒๕๓๐ ประเวศ วะสี ได้เสนอความคิดที่เรียกว่า *พุทธเกษตรกรรม* ซึ่งเสนอให้มีการประยุกต์การประกอบอาชีพทางการเกษตรเข้ากับพุทธธรรม ในฐานะที่เป็นระบบเศรษฐกิจหลักของสังคมไทย เนื่องจากประเทศไทยนั้นได้มีการเกษตรเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของประเทศมาช้านาน ประกอบกับมีพุทธศาสนาเป็นรากทางจริยธรรมและวัฒนธรรม จึงสมควรที่จะเอาส่วนที่เด่นของข้อเท็จจริงทั้งสองดังกล่าวมาพัฒนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งนี้งานเขียนของประเวศ วะสี ได้รับแรงบันดาลใจจากการที่เกษตรกรของไทยที่เด่น อย่างเช่น มหาอ้อย สุนทรไธย ที่ได้ค้นพบและเผยแพร่รูปธรรมของการทำการเกษตรผสมผสาน และวิบูลย์ เข็มเฉลิม ผู้เสนอแนวความคิดวนเกษตร (วิบูลย์ และอภิชัย, ๒๕๓๓) และคำเตือน ภาณี ผู้เสนอรูปแบบของเกษตรกรรมชาติเป็นต้น

เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๐ เสนาะ อุณากร ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ของไทยที่มีชื่อเสียงในระดับโลก และได้เคยมีตำแหน่งหน้าที่ทาง

เศรษฐกิจที่สำคัญก่อนหน้านั้น เช่น รองปลัดกระทรวงพาณิชย์ ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย และเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ต่อมาภายหลังได้รับการแต่งตั้งเป็นรองนายกรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจ สมัยรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน ระหว่างปี ๒๕๓๔ ถึง ๒๕๓๕ ได้แสดงปาฐกถาต่อพระและนักวิชาการที่วัดบวรนิเวศวิหาร อธิบายว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕ - ๒๕๒๙) ที่รับผิดชอบอยู่นั้น เป็นแผนพุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist Economic Plan) โดยได้อธิบายต่อไปว่า แผนดังกล่าวได้ใช้หลักธรรมที่สำคัญในพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ งดเว้นการทำความชั่ว กระทำแต่ความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ทั้งนี้ โดยพยายามแก้ปัญหาความยากจนที่ต้นเหตุของปัญหา ซึ่งก็มีความหมายเช่นเดียวกับการงดเว้นการทำความชั่ว ส่วนการทำความดีนั้นคือการนำทรัพยากรมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมบริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก รวมทั้งการเน้นการพัฒนาเชิงคุณภาพแทนการพัฒนาเชิงปริมาณ ดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ส่วนการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส นั้น หมายถึง ความพยายามในการลดอัตราเร่งการพัฒนาทางด้านวัตถุ ทั้งนี้เพราะการเร่งพัฒนาทางวัตถุนั้นอาจจะก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมและจิตใจได้ ดังนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ ๕ จึงจัดทำขึ้นเพื่อสนับสนุนกระบวนการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อลดผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากการพัฒนาทางวัตถุที่รวดเร็วเกินไป (Unakul, 1988: 1-10)

เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เขียนหนังสือชื่อ *Buddhist Economics* และต่อมาได้ขยายเนื้อหาและเปลี่ยนชื่อจากเดิมเล็กน้อยในเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๗ ชื่อว่า *Buddhist Economics: A Middle Way for Market Place* ได้อธิบายความหมายของคำต่างๆ ในวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ เป็นต้นว่า มูลค่า (value) การบริโภค (consumption) ความพอประมาณ (moderation) การไม่บริโภค (non-consumption) การบริโภคมากเกินไป (over-consumption) สันโดษ (contentment) การทำงาน (work) การผลิตและการไม่ผลิต (production

and non-production) การแข่งขันและการร่วมมือ (competition and cooperation) โอกาสที่จะเลือก (choice) และทัศนคติของชีวิต (life views) โดยชี้ให้เห็นว่า ความไม่รู้ หรืออวิชชา นั้น เป็นข้อจำกัดของชีวิต ก่อให้เกิดเป็นปัญหา คือความทุกข์ ซึ่งถ้าปราศจากเสียซึ่งปัญญา มนุษย์ก็จะตกเป็นทาสของตัณหา และพยายามที่จะต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตอยู่ภายใต้การบงการของตัณหา ในโลกซึ่งไร้ความปรานี (hostile world) นำไปสู่การแสวงหาและสะสมวัตถุที่สนองผลประโยชน์หรือความต้องการส่วนตน (self-interest) ที่ได้รับการสนับสนุนหรือหล่อเลี้ยงโดยอวิชชา

ถ้าหากเกิดมี ปัญญา หรือความรู้เท่าทันทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาวะความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ความปรารถนาจะเปลี่ยนมาอยู่ในรูปของ ฉันทะ ซึ่งจะนำไปสู่ความมีชีวิตที่ดี (well-being) หรือประโยชน์กับทุกฝ่าย ซึ่งจะนำไปสู่ความพยายามที่สร้างสรรค์โดยไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ ถ้าหากปราศจากเสียซึ่งตัณหา คุณค่าที่แท้จริงของกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดจะพึงบังเกิดขึ้น ถ้ายังมีตัณหา ความทะยานอยาก ความหลงผิด จะยังคงมีต่อการอยากได้ สิ่งที่ต้องตาต้องใจและดึงดูดทางเพศ คุณค่าเทียมจะปิดบังคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ถ้าเข้าใจดังนี้แล้วย่อมสามารถอธิบายความหมายของการบริโภค การผลิต การแข่งขัน โอกาสที่จะเลือก และความมั่งคั่ง ได้อย่างมีความหมายมากกว่าที่ปรากฏอยู่ในวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่สิ่งทั้งหลายถูกรอบงำด้วยกิเลส (Payutto, 1994: 38 - 59)

ในปี ๒๕๓๗ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นักคิดชั้นนำของไทยได้เขียนหนังสือชื่อ *A Buddhist Vision for Renewing Society* ในส่วนที่เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์อยู่ในหัวข้อที่ชื่อว่า "Buddhism and Development" และ "Buddhism and Society" ในหัวข้อ "Buddhism and Development" สุลักษณ์ได้เตือนว่า คำว่า "พัฒนา" ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า "ยุ่งเหยิง" หรือ "สับสน" และในพุทธศาสนา คำว่า "พัฒนา" อาจจะหมายถึงการก้าวหน้าหรือถอยหลังก็ได้ ทั้งได้ตั้งคำถามว่า "เมื่อระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับระบบทุนนิยมที่เน้นระบบเศรษฐกิจตลาด ซึ่งถ้าหากจะทำให้ระบบเศรษฐกิจขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จะต้องเพิ่มความโลภทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค คำถาม

ก็คือ จะมีศาสนาใดบ้างที่สามารถส่งเสริมพฤติกรรมลักษณะนี้ได้” (Sivaraksa, 1994: 62) ส่วนหัวข้อที่ชื่อว่า “Buddhism and Society” เขาได้ชี้ให้เห็นว่า “ทฤษฎีสังคมนิยมมีความสอดคล้องกับหลักการในพุทธศาสนาโดยไม่มี ความจำเป็นจะต้องตีความให้เกินความเป็นจริง” (Sivaraksa, 1994: 195) เขาได้อ้าง คำพูดของเหมาเจ๋อตง ที่ยอมรับว่ามารดาของเขาเป็นคนที่มีความเมตตาากรุณา เนื่องจากมารดาของเขาเป็นชาวพุทธ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อตัวของเหมาเอง สุลักษณ์ชี้ให้เห็นว่า ถ้าหากลัทธิมาร์กซิสต์ลดความก้าวร้าวลง แต่เพิ่มชั้นติ-ธรรมให้มากขึ้นและมีความถ่อมตัวมากขึ้น มีความกล้าหาญตามแบบฉบับ ของมาร์กซิสต์ การมีวิสัยทัศน์และความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อความถูกต้อง เมื่อรวมกับความอ่อนโยน การรู้จักตนเองอยู่เสมอ ไม่มีความทุกข์ และ อหิงสธรรมแบบชาวพุทธ จะเป็นปัจจัยหนุนที่สำคัญสำหรับส่งเสริมสังคม ที่มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น (Sivaraksa, 1994: 208)

จะเห็นได้ว่าคำอธิบายของสุลักษณ์ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับพุทธทาส ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือสังคมนิยมมีความใกล้เคียงกับพุทธธรรมเป็นอย่างมาก โดยสังคมนิยมมีข้อเด่นที่เข้าใจและสามารถวิเคราะห์ปัญหาโครงสร้างอย่างเป็น ระบบ แต่ขณะเดียวกันก็มีจุดอ่อนที่มักจะมีความก้าวร้าวรุนแรง แทนที่จะ เน้นชั้นติธรรมและอหิงสธรรม เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกจากซูมาเคอร์ที่มี อิทธิพลต่อนักเขียนที่นำมาอ้างในที่นี้เป็นส่วนใหญ่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ชี้ อว่าเป็นผู้นำด้านความคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ในระดับโลกอีกผู้หนึ่ง จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าในงานเขียนของอเล็กซานดริน, อโนเอะ หรืออริยะรัตเน ที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแต่อ้างถึงงานของสุลักษณ์ และถือว่าเป็นผู้นำแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ ที่สำคัญของโลกคนหนึ่ง

ในช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศไทยมีการขยายตัวในอัตราที่สูง (๒๕๓๐ - ๒๕๓๘) โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชของ กัมมิได้ทรงพอพระทัยนัก ดังที่ได้มีพระราชดำรัสเตือนพสกนิกรในเรื่อง ความประมาทอันเกิดจากความเลื่อง พร้อมทั้งเสนอแนวทางลดความเสี่ยง ด้วยการเสนอทฤษฎีใหม่ ในปี ๒๕๓๗ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ไมเคิล พาร์นเวลล์ (Michael Parnwell) ผู้เชี่ยวชาญด้านไทยศึกษาและพัฒนาก็ได้

ชี้ให้เห็นถึงปัญหาจากการพัฒนาที่ไม่ได้ดุลยภาพในหนังสือที่ชื่อว่า *Uneven Development in Thailand* ในหนังสือดังกล่าวได้อ้างถึงคำสัมภาษณ์ของ ลิปปนนท์ เกตุทัต ซึ่งเคยเป็นประธานคณะกรรมการบริหาร สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยได้อภิปรายเกี่ยวกับความหมายของ “การพัฒนา” ในปี ๒๕๓๓ ดังนี้ “วัฒนธรรมทางการเมืองของเราได้รับอิทธิพลอย่างลึกซึ้งจากมาตรฐานในพุทธธรรม มาตรฐานที่เราใช้ประเมินความก้าวหน้าของเราในความหมายของ การพัฒนาที่แท้จริง จึงควรจะสอดคล้องกับมาตรฐานในพุทธธรรม” (Parnwell, 1996: 289) ในงานศึกษาเดียวกันนี้ พาร์นเวลล์ได้อ้างคำสัมภาษณ์ของสนิทสุดา เอกชัย ในปี ๒๕๓๗ (ซึ่งเป็นปีที่ประเทศไทยยังมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูง) ที่เน้นหลักความพอประมาณหรือทางสายกลางในพุทธธรรมดังนี้

“พวกเราควรจะใช้ชีวิตที่เรียบง่ายกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน บริโภคให้น้อยลง แบ่งปันกันให้มากขึ้น ไม่ใช่เป็นเพราะว่าเป็นการทำบุญทำกุศล แต่เพราะการดำเนินชีวิตและโครงสร้างทางสังคมที่ดำรงอยู่ ได้รับการสร้างขึ้นมาจากและสนับสนุนด้วยความทุกข์ยากของผู้คนเป็นจำนวนมาก เราจึงควรที่จะต้องเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตและโครงสร้างทางสังคมในลักษณะที่ไม่เพียงแต่จะช่วยบุคคลที่มีสถานะทางต่ำต้อยในสังคมให้มีชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นการช่วยให้คุณภาพชีวิตของพวกเขาเองดีขึ้นด้วย” (Parnwell, 1996: 289)

ในปี ๒๕๔๐ ในหนังสือของโจนาทาน ริกก์ (Jonathan Rigg) ที่มีชื่อว่า *Southeast Asia: The Human Landscape of Modernization and Development* ซึ่งกล่าวถึงการพัฒนาของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเน้นประเทศไทยและอินโดนีเซียเป็นหลัก ก็ได้นำทฤษฎีทางเลือกในการพัฒนา โดยนำกรณีพุทธเศรษฐศาสตร์และอิสลามเศรษฐศาสตร์มาพิจารณาในฐานะเป็นทางเลือกของการพัฒนาในประเทศไทยและอินโดนีเซียตามลำดับ (Rigg, 1997: 51 - 53) ประเด็นที่ต้องการชี้ให้เห็นในที่นี้ก็คือ แม้นักเขียนต่างชาติที่ศึกษาเรื่องของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นพาร์นเวลล์หรือริกก์ ย่อมไม่สามารถที่จะกล่าวถึงการพัฒนาของไทยโดยละเอียดที่จะพิจารณาประเด็นพุทธเศรษฐศาสตร์ ไม่ว่าพวกเขาจะเข้าใจอย่างดีหรือไม่

หรือจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตามที่

ในปี ๒๕๕๐ เช่นกัน ปรียานุช พิบูลสรวัต ข้าราชการของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เขียนวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอกที่มีชื่อว่า *An Outline of Buddhist Economics Theory and System* เสนอแก่มหาวิทยาลัย Simon Fraser รัฐบริติชโคลัมเบีย ประเทศแคนาดา โดยวิทยานิพนธ์ดังกล่าว เธอได้แบ่งทฤษฎีออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเรียกว่า ทฤษฎีปฏิฐาน (positive theory) และอีกส่วนหนึ่งเรียกว่า ทฤษฎีปทัฏฐาน (normative theory) โดยส่วนที่เป็นทฤษฎีปฏิฐานได้พัฒนาจากข้อเท็จจริง (axiom) ๓ ประการ คือ *หลักอนัตตา* หรือความไม่มีตัวตน อนิจจัง หรือความไม่เที่ยงแท้ และ *ทุกขัง* ซึ่งเธอใช้คำภาษาอังกฤษว่า "unsatisfactoriness" พร้อมกับกระบวนทัศน์ของพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ (๑) ปัจเจกชนแต่ละคนล้วนแต่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งทั้งหมดที่มีความสัมพันธ์กัน (๒) ปัจเจกชนแต่ละคนไม่มีความรู้ที่สมบูรณ์ การวิเคราะห์โดยใช้ Game Theory เพื่อสร้างทฤษฎีปฏิฐานเศรษฐศาสตร์ โดยที่ตัวแสดงทางเศรษฐกิจ (economic agent) พยายามดำเนินการเพื่อจะลดความทุกข์ ความเข้าใจที่ทุกคนรู้ว่าทุกคนล้วนมีความทุกข์ และต้องการปลดปล่อยความทุกข์จะทำให้แต่ละคนไม่พยายามสร้างความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น

แต่เนื่องจากสภาวะของอวิชชา หรือความไม่รู้ จึงไม่สามารถใช้การมีปฏิภิกิริยาได้ตอบในลักษณะเป็นกลไกของทฤษฎีปฏิฐานแต่เพียงอย่างเดียวได้ ต้องอาศัยทฤษฎีปทัฏฐานซึ่งได้จากหลักการดำเนินชีวิตที่ดีสำหรับผู้ครองเรือนในพุทธธรรมที่จะช่วยให้ชีวิตมีความสุข อันประกอบด้วยความเชื่อในกฎแห่งกรรม และเชื่อมั่นในทาน ศีล ภาวนา นั่นคือ การบริจาคและมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การละเว้นการประพฤตินสิ่งที่ไม่ถูกต้องคลองธรรม การมีสมาธิและปัญญา ซึ่งจะช่วยทำให้ชีวิตมีความสุข พ้นจากความทุกข์ ช่วยให้ตัวแสดงทางเศรษฐกิจ (economic agent) ลดความทุกข์ลงได้ (Piboolsravut, 1997: 148-183)

ในปี ๒๕๕๒ ซึ่งมีการจัดงานฉลอง ๖๐ ปีพระธรรมปิฎก (ป.อ.

ปยุตโต) ได้มีการพิมพ์หนังสือชื่อ *Socially Engaged Buddhism for the New Millennium* ซึ่งมีบรรณาธิการร่วมประกอบด้วย Sulak Sivaraksa, Pipob Udomittipong และ Christ Walker ได้มีบทความที่อาจจะพิจารณาได้ว่าเกี่ยวข้องกับพุทธเศรษฐศาสตร์ ๔ บทความ คือ “A Buddhist Approach to Social and Economic Development: An Experience from Sri Lanka” โดย A.T. Ariyaratne, “Buddhist Engagement in the Global Economy” โดย Helena Norberg-Hodge, “Overcoming the Grip of Consumerism” โดย Stephanie Giza และ “The Spiritual Roots of Modernity Buddhist Reflections on the Idolatry of the Nation-state, Corporate Capitalism and Mechanistic Science” โดย David Loy

เนื่องจากงานของอริยะรัตเนได้มีการกล่าวถึงและนำมาอ้างไว้แล้วในบทที่ ๑ และบทที่ ๑๓ จึงไม่กล่าวซ้ำ ส่วนงานของเดวิด ลอย ก็ได้นำมาใช้อ้างอิงถึงแล้วในบทที่ ๔ และงานคล้ายๆกันของสเตฟาณี ก๊าซาก็มีการอภิปรายไปแล้ว ในที่นี้จึงจะพิจารณางานของเฮเลนนา นอร์เบิร์ก-ฮอดจ์ เป็นสำคัญ นอร์เบิร์ก-ฮอดจ์ เน้นให้เห็นว่าโลกาภิวัตน์ที่มาพร้อมกับการค้าเสรีมีส่วนสำคัญในการทำลายความหลากหลายของชีวิต กฎอนิจจังและกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาช่วยอธิบายช่องว่างทางเศรษฐกิจของประชากรของโลกที่ขยายตัวมากขึ้น พุทธธรรมจะช่วยให้สามารถถอยออกมาจากโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีสติ การเน้นพุทธเศรษฐศาสตร์เท่ากับการเพิ่มความแข็งแกร่งให้แก่ชุมชนและท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้เป็นภูมิคุ้มกันภัยจากโลกาภิวัตน์ได้เป็นอย่างดี

ที่ได้มีการนำวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาแสดงไว้ในที่นี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ได้มีความพยายามที่จะประยุกต์พุทธธรรม มาใช้ในการแก้ปัญหาสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในประเทศไทยนานกว่า ๖๐ ปีมาแล้ว ในขณะที่เดียวกันก็มีความพยายามที่จะนำเอาความคิดในพุทธธรรมมาพัฒนาเป็นพุทธเศรษฐศาสตร์ในเวลาใกล้เคียงกับที่ซูมาเคอร์เขียนหนังสือชื่อ *Small Is Beautiful* นี้ปี ๑๙๗๓* อย่างน้อยก็โดยธรรมบรรยายของพระพุทธทาสภิกขุ (๒๕๑๘) หลังจากนั้นก็มีความพยายามที่จะพัฒนาเป็นตัวเนื้อหาของวิชา

โดยงานที่นับว่าเด่นที่สุดก็คืองานของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่เขียนหนังสือชื่อว่า *Buddhist Economics: A Middle Way for Market Place* ในปี ๒๕๓๗ และล่าสุดก็คือ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของปริยานุช พิบูลสรารุช ที่ชื่อว่า *An Outline of Buddhist Economics Theory and System* ในปี ๒๕๔๐ ซึ่งพยายามพัฒนาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เพื่อลดปัญหาความไม่พึงพอใจ (dissatisfactoriness) หรือความทุกข์ ในขณะที่เดียวกันก็มีการพัฒนาตัววิชาจากนักวิชาการและนักคิดชาวอเมริกัน ญี่ปุ่น และศรีลังกา ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยมีสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นผู้มีอิทธิพลสำคัญในความคิดของบรรดานักคิดเหล่านี้

แต่จุดที่ยังขาดหายไปและต้องการพัฒนาอย่างเป็นระบบก็คือ ความพยายามในการเข้าใจกระบวนการทัศน์ที่เกี่ยวกับมนุษย์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากตะวันตก ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการศึกษาประวัติความเป็นมาของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากตะวันตกอย่างเป็นระบบ เพื่อค้นพบส่วนที่อาจจะก่อให้เกิดปัญหาในแนวความคิดการวิเคราะห์ของวิชาดังกล่าว พร้อมกับนำเอากระบวนการทัศน์ที่เกี่ยวกับมนุษย์ในพุทธธรรมประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ เพื่อให้เป็นศาสตร์ที่สามารถรับใช้มนุษย์ได้อย่างแท้จริง แทนที่อาจจะสร้างความแปลกแยกหรือเป็นอันตรายต่อมนุษย์อย่างที่เป็นอย่างอยู่ในปัจจุบัน งานศึกษาพุทธเศรษฐศาสตร์ชิ้นนี้จึงพัฒนาขึ้นมาในทิศทางที่ได้กล่าวไปแล้ว

ประเด็นที่จะศึกษาในบทต่อไป

บทที่ ๒ เริ่มต้นด้วยการสำรวจการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ขององค์ความรู้ที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก ที่เปลี่ยนจากยุคทันสมัยเริ่มจากปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มาสู่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ จากเดิม

* ตรงกับปี พ.ศ. ๒๕๑๖ (หมายเหตุ.บ.ก.)

ที่เคยมีความเชื่อในคำตอบที่ถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว เชื่อในความเป็นกลไกของวิทยาศาสตร์แบบของนิวตัน (Newton) เชื่อว่าวิชาคณิตศาสตร์อยู่เบื้องหลังกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติทุกชนิด สามารถนำไปใช้อธิบายทุกสิ่งทุกอย่างได้ เริ่มมีการสั่นคลอนเนื่องจากการพัฒนาองค์ความรู้ของควอนตัมฟิสิกส์ (Quantum Physics) ในขณะที่เกิดความสั่นคลอนในวิชาคณิตศาสตร์ที่มีความเสี่ยงที่จะอธิบายกรณีทั่วไป เนื่องจากได้พบว่าแท้ที่จริงวิชาคณิตศาสตร์ก็มีสถานภาพเป็นเพียงวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ผู้ที่อยู่ในวงการคณิตศาสตร์มีวิธีการอธิบายและสื่อความหมายตามวิธีการในหมู่คนที่มีความเชื่อเหมือนกัน มีความเข้าใจร่วมกันในระดับหนึ่ง

ที่แน่นอนก็คือ วิชาปรัชญา ซึ่งเป็นเรื่องของความคิดที่ไม่จำเป็นต้องผ่านการทดสอบจากการปฏิบัติ จึงเป็นวิชาที่ว่าด้วยการพูดคุยกัน ถ้าหากโชคดีอาจจะมียุทธกลางหรือยุติร่วมกันได้ ซึ่งจะต้องลูกกลมไปถึงศาสนาซึ่งอยู่บนพื้นฐานของศรัทธาหรือความเชื่อ ที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความจริงแห่งยุคสมัย รวมทั้งสภาวะแวดล้อมของกลุ่มบุคคลที่มีความเชื่อหรือศรัทธาร่วมกัน ที่จะปรับความเชื่อเหล่านั้นให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของพวกเขา มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวิชารัฐประศาสนศาสตร์ที่ไม่เชื่อในเรื่องกระบวนการตัดสินใจของรัฐอย่างมีเหตุผลอีกต่อไป ส่วนในวิชาเศรษฐศาสตร์นั้นก็มีแนวความคิดที่วิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้นยังเน้นความสัมพันธ์ทางวิทยาศาสตร์แบบของนิวตัน และยังมีความพยายามใช้คณิตศาสตร์ในการสร้างกฎเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์เป็นหลัก โดยไม่ได้คำนึงว่าข้อสมมติฐานที่ใช้ นั้นจะสอดคล้องกับความเป็นจริงหรือไม่

อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนที่สำคัญของยุคหลังทันสมัยนั้นก็เกิดมาจากวิวัฒนาการทางความคิดในอารยธรรมตะวันตก คือความคิดประเภทสุดขั้ว มีการแยกเป็นขาวเป็นดำอย่างชัดเจน เมื่อเกิดมีความเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อในคำตอบหนึ่งเดียวที่ตายตัว อีกข้อหนึ่งก็คือ ไม่มีอะไรเลยที่จะมีคำตอบที่ถูกต้อง ทั้งหมดกลายเป็นเรื่องของการสนทนา และจะมีการยอมรับความเห็นร่วมกันในขณะใดขณะหนึ่งหรือไม่ โดยไม่ยอมรับว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่เป็น

ความจริง ที่เป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นในธรรมชาตินอกเหนือความควบคุมของมนุษย์ และกฎเกณฑ์เหล่านั้นอาจจะมียุติพลต่อชีวิตมนุษย์ โดยมนุษย์จะมีชีวิตที่ไม่มีความขัดแย้งหรือมีความทุกข์ จะต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์เหล่านั้น

ทั้งหมดนี้นำไปสู่การศึกษาที่มาของความคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกที่เน้นการมีค่าตอบแทนอนตายตัว และมีการแบ่งแยกถูกผิดและขาวดำออกจากกันอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นประเด็นที่พิจารณาในบทที่ ๓ ที่ว่าด้วยกำเนิดของปราชญ์แห่งกฎธรรมชาติ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นในโลกร่วมกัน คือ ประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ ปีก่อนคริสตกาล โดยในยุโรปมีจุดเริ่มต้นจากอารยธรรมของกรีก ส่วนในเอเชีย นั่นคือพระพุทธเจ้า ในบริเวณเทือกเขาหิมาลัย และในจีนนั้นในบริเวณหูหนานหรือเหอหนาน ซึ่งมีปราชญ์ที่สำคัญคือ เล่าจื๊อ อันเป็นต้นตำรับของลัทธิเต๋า จุดเด่นที่สำคัญของปราชญ์กฎธรรมชาติก็คือ ก่อนหน้านั้นมีความเชื่อของมนุษย์ร่วมกันว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกนั้นล้วนแต่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพดาฟ้าดินเป็นผู้กำหนดหรือบันดาลให้เกิดขึ้น แต่ปราชญ์แห่งกฎธรรมชาติเชื่อว่าในธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนอยู่แล้ว ส่วนประเด็นที่ว่า มีผู้ใดสร้างขึ้นหรือไม่ อยู่นอกเหนือความสามารถของมนุษย์ที่จะใช้เหตุผลเพื่อการทำความเข้าใจได้ จึงไม่ควรที่จะเสียเวลาไปหาคำอธิบายส่วนที่สำคัญกว่านั้นก็คือ เมื่อกฎธรรมชาติเป็นเช่นที่มนุษย์ทราบและเข้าใจ มนุษย์ควรจะมีท่าทีต่อกฎธรรมชาติเหล่านั้นอย่างไร

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างปราชญ์กฎธรรมชาติตะวันตกกับปราชญ์กฎธรรมชาติของตะวันออกก็คือ ปราชญ์กฎธรรมชาติตะวันตกเน้นการใช้กฎธรรมชาติเพื่อจำแนกสิ่งต่าง ๆ ออกจากกัน (identification) เป็นต้นว่า มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งไม่มีชีวิต เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีธรรมชาติที่ต่างกัน การเน้นการจำแนกสิ่งต่าง ๆ ออกจากกันจึงนำไปสู่การวิเคราะห์ในเชิงสถิต (static analysis) มีแนวโน้มในการวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นจุดดุลยภาพ โดยแนวคิดแบบกรีกนั้นเน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับนครรัฐเป็นหลัก และต้องการหาคำตอบว่า นครรัฐในอุดมคตินั้นควรจะสร้างขึ้นมาจากในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

ในสังคมอย่างไร ในขณะที่ปราชญ์ธรรมชาติตะวันออกเน้นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย เน้นความลงตัวตามธรรมชาติ (natural harmony) และเน้นว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แนวการวิเคราะห์จึงเป็นการวิเคราะห์ที่ในลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamic analysis) และเน้นสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

จากการที่ปราชญ์กฏธรรมชาติตะวันตกเน้นการใช้กฏธรรมชาติเพื่อการจำแนกประเภทเป็นหลัก จึงมีแนวโน้มที่จะสร้างระบบคิดที่เป็นตรรกะในการจำแนกประเภทเป็นขาวเป็นดำเด็ดขาดออกจากกัน และไม่คำนึงถึงพื้นที่ตรงกลาง จุดนี้จึงเป็นจุดที่นำไปสู่วิวัฒนาการของตรรกะสุดขั้ว ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของอารยธรรมตะวันตก และที่ยังมีอิทธิพลสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ คือสมมติฐานที่เกี่ยวกับมนุษย์ เริ่มจากเพลโต (Plato) ที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผลเนื่องจากความตกต่ำของมนุษย์ (fall of man) ในขณะที่อริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งเป็นศิษย์ของเพลโต เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล เพราะพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์และพระเจ้าย่อมมีเหตุผล มนุษย์จึงควรจะมีเหตุผล ความแตกต่างดังกล่าวนำไปสู่การแบ่งขั้วทางความคิดโดยสิ้นเชิง เพราะถ้าหากมนุษย์เป็นผู้มีเหตุผล สังคมมนุษย์ย่อมเป็นสังคมในอุดมคติหรืออาณาจักรของพระเจ้าได้ แต่ถ้าหากมนุษย์ไม่มีเหตุผลจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องสร้างมาตรการหรือสถาบันทางสังคมขึ้นมาควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ให้ดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบของความมีเหตุผล

ลักษณะดังกล่าวต่างกับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เน้นพื้นที่ตรงกลางมากกว่าลักษณะสุดขั้ว นั่นคือ มนุษย์นั้นปกติเกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรืออวิชชา แต่มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่นๆ ที่มีศักยภาพที่จะได้รับการพัฒนาต่อไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด การพัฒนามนุษย์ที่สำคัญก็คือการขจัดความไม่รู้หรืออวิชชา ด้วยการให้ความรู้ หรือ วิชชา และเมื่อมนุษย์มีความรู้มากขึ้น มนุษย์ย่อมจะมีเหตุผลมากขึ้น จุดสุดยอดของความรู้อาจเรียกว่าความรู้ความจริงที่สูงสุด ๔ ประการ หรือ อริยสัจ คือรู้ว่าอะไรคือความทุกข์ รู้ว่าทุกข์เกิดขึ้นได้อย่างไร รู้ว่าจะต้องทำให้ทุกข์ดับไปให้สิ้น และรู้วิธีดับทุกข์ ความรู้เช่นนี้จะช่วยให้มนุษย์ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นอริยบุคคล เป็นมนุษย์ที่มีเหตุผลโดย

สมบูรณ์ ดังนั้น ในพุทธธรรม มนุษย์จะมีเหตุผลหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์ได้รับการพัฒนามากน้อยเพียงใด ทุกอย่างจึงขึ้นกับเงื่อนไข (condition) มิใช่เป็นสิ่งที่แน่นอนตายตัว ซึ่งสะท้อนลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamism) ของความคิด

ในส่วนที่เหลือของบทที่ ๓ จะเน้นวิวัฒนาการความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของกรีกตั้งแต่ของเฮซิออด (Hesiod) ประมาณ ๘๐๐ ปีก่อนคริสตกาล มาจนถึงอาริสโตเติล โดยเฮซิออดนั้นถือว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์คนแรกของโลกที่เน้นประเด็นความขาดแคลน การแข่งขันจะช่วยลดปัญหาความขาดแคลน เดโมคริตุส (Democritus) กล่าวถึงการกำหนดราคาของสินค้าและเป็นผู้แนะนำความหมายมูลค่าที่เป็นอัตวิสัย (subjective value theory) ซึ่งก็คือจุดกำเนิดของความหมายอรรถประโยชน์ในระยะเวลาต่อมา ส่วนความมีประโยชน์อาจไม่มีความหมายมากนักถ้าอุปทานมีจำนวนไม่จำกัด และสอนให้มนุษย์พยายามจำกัดความปรารถนาเพื่อจะได้รู้สึกว่ามีค่าขึ้นโดยเปรียบเทียบเพลโตเน้นเรื่องการแบ่งงาน ซึ่งได้จากโสกราตีส (Socrates) อาจารย์ของเขาที่ต้องการเน้นสภาวะที่ยั่งยืนของนครรัฐ ส่วนอาริสโตเติลนั้นเน้นประเด็นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน และนำประเด็นอุปทานเข้ามาพิจารณาร่วมกับอุปสงค์ที่เริ่มโดยเดโมคริตุส หลังจากนั้นความคิดแบบกรีกได้ถูกส่งต่อผ่านสำนักสโตอิก (Stoic) ไปยังโรม (Rome) โดยมีนักกฎหมายของโรมที่มีชื่อเสียงในต้นคริสต์ศตวรรษ ชื่อ ชิเซโร (Cicero) เป็นตัวแทนของสำนักความคิดนี้

บทที่ ๔ เป็นการสรุปรวบยอดวิวัฒนาการความคิดเศรษฐศาสตร์ของยุโรปสมัยกลางทั้งหมด เริ่มจากยุคเริ่มต้นของโรม (คริสต์ศตวรรษที่ ๑ ถึง ๓) เป็นยุคที่กฎหมายโรมันได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายบนพื้นฐานกฎธรรมชาติ ที่มนุษย์มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินตามธรรมชาติที่จะไม่ยอมอยู่ใต้บังคับกฎหมายของรัฐ ส่วนผลทางเศรษฐกิจของแนวคิดแบบนี้ก็คือลัทธิการค้าเสรี ในขณะที่ความเชื่อในยุคต้นของคริสต์ศาสนาเห็นว่าอาชีพพ่อค้าเป็นอาชีพที่น่ารังเกียจที่สุด เพราะพ่อค้าไม่มีทางแสวงหากำไรโดยไม่ทำผิด แต่ความคิดดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนหลังจากที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและพ่อค้าเป็นผู้อุปถัมภ์ที่สำคัญของคริสต์ศาสนา

ภายหลังจากที่จักรวรรดิโรมันล่มสลายในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ยุโรปตกอยู่ในยุคมืดที่มีการรบพุ่งระหว่างเจ้าศักดินาต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาดังกล่าว อันเป็นเหตุให้ศาสนจักรโรมัน ซึ่งมีการขยายอิทธิพลทางความคิดและการเมืองอย่างต่อเนื่อง กลับมามีอำนาจสูงสุดหลังจากสิ้นสุดยุคมืดในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐

ในช่วงของการล่มสลายของจักรวรรดิโรมัน มีนักปราชญ์ฝ่ายคริสต์ที่มีชื่อเสียงคือ เซนต์อ็อกุสติน (St. Augustine) ซึ่งสืบทอดความเชื่อในความไม่มีเหตุผลของมนุษย์เช่นเดียวกับเพลโต และเน้นการทำความดีของมนุษย์ขณะที่มีชีวิตอยู่เพื่อจะได้มีโอกาสกลับคืนสู่อณาจักรของพระเจ้า ในภายหลัง ความเชื่อของเซนต์อ็อกุสตินเกิดจากประสบการณ์จริงที่เห็นความเหลวแหลกของอาณาจักรโรมัน นักปราชญ์ของยุโรปในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นพระคาทอลิก ซึ่งได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยซึ่งเปิดสอนกฎหมายศาสนจักร (Canon law) ที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นคือ มหาวิทยาลัยโบโลญญา (Bologna) ในอิตาลี นักปราชญ์ที่เด่นที่สุดในยุคนี้มีชื่อว่าสำนักสกอลาสติก (Scholastic) เนื่องจากเกือบทุกคนเป็นพระคาทอลิกและเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงของยุโรป ในจำนวนนี้บุคคลที่เด่นที่สุดคือ เซนต์ออคัวนัส (St. Aquinas) ซึ่งเป็นอาจารย์ทางเทววิทยาจากมหาวิทยาลัยปารีส (Paris University) ผู้ที่รวบรวมเอาความคิดแบบกรีกและโรมในยุคต้นเข้ากับแนวคิดของศาสนาคริสต์ซึ่งมีรากจากศาสนาฮินดูเข้าไว้ด้วยกัน เป็นการผสมผสานอารยธรรมตะวันตกทั้งหมด ถือได้ว่าเป็นผู้สร้างกระแสแนวคิดอารยธรรมตะวันตกอย่างแท้จริง ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดสูงสุดของยุโรปสมัยกลาง

เซนต์ออคัวนัสเน้นความมีเหตุมีผลของมนุษย์ เน้นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเช่นเดียวกับอาริสโตเติล เซนต์ออคัวนัสเน้นการใช้เหตุผลของมนุษย์ในการค้นหากฎธรรมชาติซึ่งเป็นวิธีการที่จะเข้าถึงพระเจ้า เนื่องจากพระเจ้าเป็นผู้สร้างกฎธรรมชาติ แนวคิดดังกล่าวเปิดทางให้สนับสนุนการค้นพบทางวิทยาศาสตร์แบบของนิวตันในระยะต่อมา ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ จึงถือได้ว่าเป็นยุคของอารยธรรมและความรุ่งเรืองของยุโรปในยุคกลาง มีผล

ทำให้เกิดการก่อตัวของรัฐชาติ ซึ่งติดตามมาด้วยสงคราม ๑๐๐ ปีระหว่าง อังกฤษและฝรั่งเศส ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และ ๑๕ เปิดโอกาส ให้สเปนซึ่งมิได้เข้าร่วมสงครามโดยตรง พัฒนากองทัพเรือและขยาย อาณานิคมไปสู่ทวีปอเมริกาและแอฟริกาตะวันออก มีการนำทองเข้าประเทศ เป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้นักคิดสกอลาสติกของสเปน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากมหาวิทยาลัยซาลามานกา (Salamanca) พัฒนาทฤษฎีปริมาณเงินและการค้าระหว่างประเทศที่ทันสมัยมาใช้

โดยทั่วไปในยุคกลาง (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓) และยุคฟื้นฟู ศิลปวัฒนธรรม (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๑๗) ซึ่งอยู่ในยุคลัทธิ เศรษฐกิจพาณิชย์นิยม เป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ ทางความคิดเศรษฐศาสตร์ระหว่างจริยธรรมที่มีอยู่เดิมในคริสต์ศาสนาที่เน้น ความหมายของราคาที่เป็นธรรม (just price) กับประเพณีที่เห็นว่าการเก็บ ดอกเบี้ยจากเงินกู้ (usury) เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ควบคู่ไปกับการขยายตัวทาง เศรษฐกิจที่เกิดจากลัทธิพาณิชย์นิยม อันประกอบด้วย รัฐชาติ อาณานิคม และเทคโนโลยีเรือปืน มีผลทำให้ความปรารถนาความมั่งคั่งมีอิทธิพลเหนือ จริยธรรมคริสต์ศาสนาแบบดั้งเดิม คือแบบของเซนต์อ็อกสติน ที่ได้เสนอ ความเห็นไว้ในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ในยุคลัทธิเศรษฐกิจพาณิชย์นิยมนี้ ได้มีการพัฒนาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎี อุปสงค์และอุปทาน ทฤษฎีปริมาณเงิน หรือทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า ถ้าไม่นับประเด็นเรื่องการแบ่งงาน การแข่งขันสมบูรณ์ และกลไกตลาดในหนังสือของแอดัม สมิท ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ แล้ว เกือบจะไม่มีอะไรใหม่ในแง่ของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของแอดัม สมิท ที่มีการ กล่าวถึงแล้วในยุคก่อนหน้านั้น

ตอนท้ายของ บทที่ ๕ ได้อธิบายถึงความเสื่อมโทรมของศาสนจักร ที่เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายอย่างพร้อมกัน ประการแรก เกิดจากคริสตจักร มีอำนาจมากเกินไป และเริ่มเน้นการสร้างความมั่งคั่งให้กับคริสตจักร ให้ ความสนใจกับปัญหาด้านสวัสดิการลดลง เนื่องจากหันไปร่วมมือกับกษัตริย์ สเปน ที่จะแสวงหาผลประโยชน์จากอาณานิคมผ่านลัทธิพาณิชย์นิยม

ขณะเดียวกันรัฐชาติในยุโรปก็เริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น พร้อมกับมีการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่ขัดแย้งกับคำสอนในคริสต์ศาสนา เช่นการค้นพบของโคเปอร์นิคัส (Copernicus) กาลิเลโอ (Galileo) โดยสองปัจจัยแรกเป็นปัจจัยหลักที่นำไปสู่การปฏิรูปทางศาสนา นำโดย มาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther) ซึ่งพยายามจะปฏิรูปศาสนาให้กลับไปหาแนวคิดของเซนต์ออกุสติน แต่เนื่องจากทุนนิยมที่ขยายตัวพร้อมกับพาณิชย์นิยมได้ก้าวไปไกลแล้ว ทำให้คำสอนของจอห์น คาลวิน (John Calvin) และกลุ่มพิวริตันอังกฤษ (English Puritans) ได้รับความนิยมนมากกว่า ผลของการปฏิรูปศาสนาเปิดทางให้ลัทธิทุนนิยมที่มีรากฐานจากพาณิชย์นิยมพัฒนาไปสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม เกิดรัฐชาติที่เข้มแข็งเป็นจำนวนมากในยุโรปตามมา เกิดนิกายโปรเตสแตนต์เป็นคู่แข่งของคาทอลิก และมีการพัฒนาความคิดทางวิทยาศาสตร์ให้ก้าวต่อไปจากเดิม โดยมีนักคิดที่สำคัญคือ นักคณิตศาสตร์อย่าง เรอเน เดการ์ต (René Descartes) และนักฟิสิกส์กลศาสตร์อย่าง ไอแซก นิวตัน (Isaac Newton)

บทที่ ๖ เป็นการศึกษาความคิดเศรษฐกิจศาสตร์ยุคทันสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากความคิดของนิวตัน โดยที่ความคิดของนิวตันเองได้รับการตีความสนับสนุนจากความคิดของเซนต์อโควนัส ขณะที่ความคิดของเซนต์อโควนัสได้จากการหลอมรวมความคิดของอริสโตเติล กฎหมายโรมัน รวมทั้งอิทธิพลของศาสนายูดาห์และคริสเตียนเข้าไว้ด้วยกัน จึงเป็นการสืบทอดกระแสวัฒนธรรมอารยธรรมตะวันตกตลอดสายที่สืบเนื่องต่อมาช้านาน

ในยุคเดียวกับเดการ์ต นักปราชญ์สังคมนี่มีชื่อว่า ทอมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) อาจจะถือได้ว่าเป็นนักวัตถุนิยมสุดขั้วที่ปฏิเสธความหมายทางจิตวิญญาณของพระเจ้า เน้นเป้าหมายสูงสุดในชีวิตของมนุษย์คือการแสวงหาความพึงพอใจให้มากที่สุด ในขณะที่เดียวกันหลีกเลี่ยงความเจ็บปวดให้มากที่สุด แต่สิ่งที่ฮอบส์อาจจะไม่ได้ตระหนักก็คือ ความพึงพอใจที่เขากล่าวถึงนั้นอาจจะแยกไม่ออกโดยเด็ดขาดจากความเจ็บปวด หรือความพึงพอใจของบุคคลหนึ่งอาจจะได้มาจากการเจ็บปวดของบุคคลอื่น สาเหตุที่ฮอบส์ไม่อาจจะจำแนกได้อย่างนั้น อาจจะเป็นเพราะความคิดแบบแยกขาด

สุดขีดซึ่งเป็นอารยธรรมตะวันตกนั่นเอง

การค้นพบกฎที่ว่าด้วยแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาลของนิวตันมีผลทำให้จอห์น ล็อก (John Locke) พยายามจะสร้างกฎแรงดึงดูดทางสังคมเมื่อมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมเปรียบเสมือนอะตอม (atom) ที่เป็นหน่วยเล็กที่สุดของสสาร (matter) ซึ่งเปรียบได้กับสังคมมนุษย์ การที่สังคมดำรงอยู่อย่างปกติสุขนั้นน่าจะมีแรงดึงดูดภายในสังคมมนุษย์ดังกล่าว และแรงดึงดูดนั้นควรจะเป็นความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (Self-interest) เนื่องจากทุกคนเกรงความไม่มั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ทุกคนจึงยอมยกอำนาจของตนส่วนหนึ่งให้รัฐหรือสังคมเป็นผู้สร้างความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินในลักษณะของสัญญาประชาคม พร้อมกันนั้นล็อกก็สะท้อนความเห็นของฮอบส์ที่ว่ามนุษย์นั้นต้องการแสวงหาความพึงพอใจและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด

เป็นหน้าที่ของแอดัม สมิท (Adam Smith) จะพัฒนาแนวคิดนี้ให้เป็น “ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สังคม” อย่างครบวงจร คือ แสดงให้เห็นถึงกลไกการทำงานที่ทำให้ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็นผลดีกับสังคมโดยรวมด้วย โดยสมิทได้นำประเด็นของการแบ่งงานที่ทำให้เกิดความชำนาญเพิ่มมากขึ้น ประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้น ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องมีการแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาด เพราะทุกคนไม่สามารถผลิตเพื่อสนองความต้องการของตนเองได้ทั้งหมด เมื่อตลาดมีการแข่งขันโดยสมบูรณ์ คือมีทั้งผู้ผลิตและผู้จำหน่ายจำนวนมาก ทุกฝ่ายจะได้รับประโยชน์สูงสุด ข้อเสนอของสมิทจึงเป็นการพิสูจน์ว่า การที่ทุกคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจะทำให้ส่วนรวมดีขึ้นด้วย เป็นการสร้างทฤษฎีแรงดึงดูดทางสังคมอย่างครบวงจร ความแตกต่างของข้อเสนอแบบนิวตันกับแบบของสมิท คือ ทฤษฎีของนิวตันนั้นเป็นความจริงทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ แต่ความคิดของล็อกและสมิทนั้นมีสถานภาพเป็นเพียงการอนุมาน ที่ไม่มีระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถนำไปสู่ข้อสรุปได้อย่างแน่นอน

เพื่อให้ครบถ้วนตามวิถีคิดของอารยธรรมตะวันตก เมื่อมีกลุ่มที่เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล ก็มีสายความเชื่อที่ว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผล ที่เริ่มจากเพลโต

สืบทอดถึงเซนต์ออกุสติน, มาร์ติน ลูเทอร์, จอห์น คาลวิน และพิวริตันแบบอังกฤษ ในบรรดานักวิทยาศาสตร์ชั้นนำที่มีอิทธิพลต่อสำนักคิดแนวนี้ก็คือ ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) ที่นำเอาวิชาประวัติศาสตร์มารวมกับวิทยาศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์แนวประวัติศาสตร์ คือใช้ประวัติศาสตร์พิสูจน์ความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์ งานเด่นของดาร์วินคือชี้ให้เห็นว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายมิได้เกิดจากความมีเหตุมีผล แต่เป็นการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ ถ้าหากจะมีเหตุผลก็มีเพียงเหตุผลเดียว นั่นก็คือความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ เพราะถ้าหากไม่สามารถสืบทอดเผ่าพันธุ์ให้ดำรงอยู่แล้ว เหตุผลก็จะมีประโยชน์อะไร

ในบรรดานักคิดในสายนี้ประกอบด้วย เฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นนักสังคมแนวดาร์วิน (Social Darwinist) โดยอธิบายวิวัฒนาการสังคมมนุษย์ที่จะต้องมีการต่อสู้ดิ้นรนทุกยุคทุกสมัย ทุนนิยมก็เป็นขั้นตอนของการต่อสู้อย่างหนึ่ง ส่วนผู้ที่ได้รับการพิสูจน์แล้วว่ามีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจคือนายทุนหรือนักธุรกิจ ซึ่งถ้าหากจะพิจารณาจากแนวโน้มระยะยาว สเปนเซอร์อาจจะมีส่วนถูก เพราะเริ่มต้นจากความคิดในคริสต์ศาสนาที่มีการดูหมิ่นเหยียดหยามพ่อค้าว่าเป็นอาชีพที่ไม่สามารถสร้างความร่ำรวยโดยไม่ทำความผิดได้ จนมีอิทธิพลที่ทำให้เกิดขบวนการคาลวิน และนำไปสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรม นับเป็นกระแสวิวัฒนาการในระยะยาวของชนชั้นดังกล่าว ขณะเดียวกันคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) กลับเห็นว่ากรรมกรเป็นผู้ที่เข้มแข็งและอยู่คู่โลกมาทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรรมกรเป็นผลผลิตโดยตรงของระบบทุนนิยม เมื่อเรียนรู้เทคนิคการจัดตั้งและต่อสู้จากระบบทุนนิยมจะสามารถโค่นล้มทุนนิยมในที่สุด ทั้งสเปนเซอร์และมาร์กซ์ ไม่มีใครนิยมชมชอบระบบทุนนิยม แต่เห็นว่าเป็นขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านที่จำเป็นของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ดังนั้น จะต้องทำให้ขั้นตอนดังกล่าวผ่านไปโดยเร็ว โดยเกิดความเจ็บปวดน้อยที่สุด เช่นเดียวกับสมิท ที่ไม่สามารถพิสูจน์ทฤษฎีแรงดึงดูดทางสังคมได้ เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีของการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ของนิวตัน, สเปนเซอร์ และมาร์กซ์ ไม่สามารถมีข้อพิสูจน์ทางสังคมได้

เช่นกรณีวิทยาศาสตร์แนวประวัติศาสตร์ของดาร์วิน

ผู้ที่ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของการอธิบายแบบของสเปนเซอร์และมาร์กซ์ ซึ่งขัดกับทฤษฎีของดาร์วิน ได้อย่างชัดเจนคือ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ที่อธิบายว่า วิวัฒนาการของดาร์วินเป็นวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีการสืบทอดเผ่าพันธุ์เกิดขึ้นจริง นายทุนหรือกรรมกรจะมีการสืบทอดต่อมาได้จะต้องมีการสืบทอดที่ผ่านการผสมพันธุ์จริง ดังนั้น สัญชาตญาณการผสมพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตและประสบการณ์ของการมีความสุขจากการผสมพันธุ์จึงเป็นแรงจูงใจที่สำคัญในการทำให้มีการผสมพันธุ์เพื่อสืบทอดชาติพันธุ์ ซึ่งโดยปกติเพศผู้มักจะมีความก้าวร้าว จำเป็นที่สังคมจะต้องเข้ามาออกกฎเกณฑ์ควบคุมเพื่อปกป้องผู้อ่อนแอ การควบคุมดังกล่าวก่อให้เกิดความเกียติและอาจจะระเบิดขึ้นจนเป็นปัญหาสังคม ทางออกที่เสนอโดยฟรอยด์ก็คือการปรับแก้วัฒนธรรมที่จะทำให้ไม่เกิดความเกียติมากนัก แนวคิดของฟรอยด์จึงกลับมาเน้นความเป็นเอกชนและเสรีนิยม ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นกลุ่ม "สิทธิ" ต่าง ๆ และกลุ่มที่เน้นความเป็นเสรีนิยมทางเศรษฐกิจในภายหลัง

หลังจากที่ได้อธิบายแนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เพื่อความต่อเนื่องของเนื้อหาสาระในวิชานี้ในยุคปัจจุบัน จึงควรที่จะกล่าวถึงวิชาเศรษฐศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งอธิบายไว้ในบทที่ ๗ โดยมีจุดเริ่มของบทนี้ด้วยการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญของไอน์สไตน์ (Einstein) ที่เสนอทฤษฎีสัมพัทธภาพ (Relativity Theory) โดยทฤษฎีดังกล่าวอธิบายว่า ทฤษฎีแรงดึงดูดในระบบสุริยจักรวาลของนิวตันนั้นเป็นเพียงกรณีเฉพาะเจาะจงเท่านั้น เพราะกรณีทั่วไป สถานการณ์ดังกล่าวอาจจะไม่เป็นเช่นนั้น การค้นพบของไอน์สไตน์สร้างความแปลกใหม่ในวิชาฟิสิกส์ และยังมีการเน้นความสำคัญของวิชาคณิตศาสตร์เพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งมีผลกระทบต่อความคิดในศาสตร์อื่น ๆ โดยทั่วไป ในกรณีของวิชาเศรษฐศาสตร์ จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษเป็นผู้เสนอทฤษฎีทั่วไป (General Theory) ที่อธิบายว่า ภาวะการจ้างงานเต็มที่ ที่เคยถูกอธิบายว่าเป็นกรณีปกติโดยนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกหรือนักเศรษฐศาสตร์รุ่นก่อนหน้านั้น แท้ที่จริง

แล้วเป็นกรณีเฉพาะเช่นเดียวกับการค้นพบของนิวตัน ทั้งนี้เพราะโดยปกติแล้วระบบเศรษฐกิจจะทำให้เกิดผู้ว่างงานจำนวนหนึ่งอยู่เสมอ สาเหตุสำคัญเกิดจากค่าจ้างแรงงานไม่สามารถเคลื่อนไหวในทางลบหรือลดลง ทำให้ค่าจ้างแรงงานสูงกว่าผลิตภาพการผลิตหน่วยสุดท้าย นายจ้างจึงไม่ยอมจ้างงานเพิ่มขึ้นจนถึงจุดที่ก่อให้เกิดภาวะการจ้างงานเต็มที่ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องเข้าแทรกแซงโดยการยกระดับอุปสงค์รวม (aggregate demand) ให้สูงขึ้น การจ้างงานเต็มที่จึงเกิดขึ้นได้

พอล แซมมวลสัน (Paul Samuelson) นักเศรษฐศาสตร์อเมริกัน ได้มาช่วยทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์กลายเป็นวิทยาศาสตร์ฟิสิกส์โดยสมบูรณ์ โดยใช้ความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ที่จะอธิบายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจทั้งหมดอย่างเป็นระบบ ทำให้ความหมายของวิชาเศรษฐศาสตร์มีสถานะภาพเป็นศาสตร์ทางสังคมอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็ในความเชื่อของนักเศรษฐศาสตร์รุ่นต่อมา พร้อมกันนั้นแซมมวลสันก็เน้นเช่นเดียวกับเคนส์ คือ ประสิทธิภาพของตลาด (market efficiency) โดยเน้นว่า ถ้าจะให้ตลาดทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ ตลาดจะต้องถูกแทรกแซงโดยรัฐที่เป็นผู้ค้ำประกันถึงประโยชน์ส่วนรวมตลอดเวลา ซึ่งเป็นข้อสมมติฐานที่สำคัญของแซมมวลสัน

มิลตัน ฟรีดแมน (Milton Friedman) เชื่อในเรื่องประสิทธิภาพของตลาดเช่นเดียวกับแซมมวลสัน แต่กลับเน้นตลาดเสรี (free market) ซึ่งเป็นอิทธิพลที่สืบทอดจากฟรอยด์และสเปนเซอร์ เนื่องจากฟรีดแมนมีความเห็นว่า ทั้งรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ถึงแม้ว่าจะมีความหวังดีอยู่บ้าง แต่ก็มีผลประโยชน์ส่วนตัวแอบแฝงอยู่ด้วย จึงมีผลทำให้การแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยรัฐมักไม่บรรลุผล นอกจากผลประโยชน์แอบแฝงส่วนบุคคลหรือของกลุ่ม ความล่าช้าอันเกิดจากระเบียบวิธีปฏิบัติในระบบราชการก็อาจสร้างปัญหาได้ ฟรีดแมนจึงเน้นให้รัฐบาลมีขนาดเล็ก และเน้นการมีกฎกติกาที่ชัดเจน โปร่งใส และมีจำนวนไม่มาก ที่เหลือให้กลไกของตลาดเป็นผู้จัดการ ความคิดของฟรีดแมนเป็นความคิดที่ถูกนำไปประยุกต์ใช้ทั่วโลกในยุคเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน

หลังจากที่ได้ศึกษาวิวัฒนาการที่ยาวนานของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมาแล้ว สมควรที่จะได้หันมาสนใจเศรษฐศาสตร์กระแสทางเลือกที่มีอยู่มากมายขณะนี้ แต่กระแสนิ่งที่เลือกนำมาศึกษาเพราะมีความใกล้เคียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์ ก็คือ เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม (Humanistic Economics) ซึ่งนำเสนอในบทที่ ๗ เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมในฐานะที่เป็นวิชาเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ อาจจะได้ว่ามีารเริ่มต้นอย่างเป็นทางการในยุค 1960's เมื่อมีการออกวารสารทางวิชาการที่มีชื่อว่า *The Journal of Humanistic Psychology* ในปี ๑๙๖๐ และตั้งเป็นสมาคมที่มีชื่อว่า The American Association for Humanistic Psychology นำโดยนักจิตวิทยาชื่อดังอย่าง อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) เน้นคุณค่าหรือความจำเป็นของมนุษย์ โดยอธิบายว่ามนุษย์มีการเติบโตทางคุณค่าหรือความจำเป็นหรือการให้คุณค่าทางวัตถุ ไปสู่ความจำเป็นหรือการให้คุณค่าทางสังคม และพัฒนาไปสู่คุณธรรมในที่สุด

แนวคิดดังกล่าวถ้าหากเน้นความจำเป็นในชีวิตเป็นหลักย่อมสามารถย้อนยุคความคิดทางเศรษฐกิจไปถึงทอมัส มอร์ (Thomas More) ที่เขียนหนังสือชื่อ *Utopia* แต่ในบรรดานักเศรษฐศาสตร์รุ่นต่อจากแอตัม สมิทคือ ชิสมอนดิ (Sismondi) ที่เห็นว่าเป้าหมายสุดท้ายของวิชาเศรษฐศาสตร์ก็คือมนุษย์ ไม่ใช่ความมั่งคั่ง นักคิดที่ได้รับอิทธิพลจากชิสมอนดิคนต่อมาคือ จอห์น รัสคิน (John Ruskin) รัสคินได้รับความคิดของชิสมอนดิผ่านอาจารย์ของเขาชื่อ ทอมัส คาร์ลิล (Thomas Carlyle) ผู้แปลงานของชิสมอนดิเป็นภาษาอังกฤษ และเป็นผู้ให้กำเนิดคำนิยามวิชาเศรษฐศาสตร์ว่าเป็นศาสตร์แห่งความหายนะ งานสำคัญของรัสคินคือการได้กระแสดความคิดของจอห์น สจิว์ต มิลล์ (John Stuart Mill) นักเศรษฐศาสตร์ชื่อดังในยุคนั้น ที่ยอมรับว่าการที่มนุษย์พยายามแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจอาจจะถือได้ว่าเป็นข้อสมมติฐานที่ยอมรับได้ ซึ่งรัสคินเห็นว่าความรักในเพื่อนมนุษย์และความรักในสังคมน่าจะเป็นเหตุผลที่สำคัญที่ทำให้สังคมมนุษย์ดำเนินต่อไปได้

หลังจากรัสคิน ในอังกฤษเองก็มีนักคิดอย่าง ฮอบสัน (Hobson)

ซึ่งเป็นนักคิดนักเขียน เป็นนักกิจกรรมทางการเมืองและสังคม ที่ช่วยให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายและนโยบายที่สำคัญในประเทศอังกฤษที่เอื้อต่อผู้ยากไร้เป็นจำนวนมาก นอกจากฮอบสันก็ยังมีนักคิดในสายนี้ก็คือ ริชาร์ด ทอว์นีย์ (Richard Tawney) นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชาวอังกฤษที่เน้นความเท่าเทียมกันของฐานะทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ผู้ที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากรัสคินอีกผู้หนึ่งคือ คานธี (Mohandas Gandhi) ซึ่งได้เขียนไว้ในอัตชีวประวัติของตนเอง ยอมรับว่าชีวิตของเขาได้เปลี่ยนไปหลังจากที่ได้อ่านหนังสือของรัสคินในช่วงที่กลับจากอังกฤษหลังจากสำเร็จการศึกษาและเตรียมตัวจะไปทำงานในระหว่างการเดินทางบนรถไฟในประเทศแอฟริกาได้ ส่วนนักคิดชาวอังกฤษเชื้อสายเยอรมันที่สำคัญอีกผู้หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากการศึกษาของคานธี และมีประสบการณ์จากการทำงานในประเทศพม่า คือ ชูมาเคอร์ ที่ได้อ้างผลงานไปแล้ว โดยที่ชูมาเคอร์เป็นนักคิดกระแสเศรษฐกิจศาสตร์มนุษยนิยมที่เชื่อมเอาพุทธเศรษฐศาสตร์เข้าไปด้วย และเป็นผู้ที่จุดประกายให้มีการเขียนหนังสือพุทธเศรษฐศาสตร์ออกมาหลายเล่มดังที่ได้นำเสนอไปแล้ว

จุดร่วมที่สำคัญระหว่าง *เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม* กับ *พุทธเศรษฐศาสตร์* คือการจับเอาประเด็นความจำเป็นของมนุษย์แทนที่จะเน้นความปรารถนา ความต้องการหรือค้นหาเป็นหลัก โดยถือว่าความจำเป็นลักษณะพื้นฐานที่สำคัญร่วมกันของมนุษย์โดยไม่ถูกจำกัดด้วยกาลเวลา เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ประเพณี และวัฒนธรรม ส่วนที่ต่างกันจริงๆ นั้นอยู่ที่การเน้นการพัฒนา หรือการเติบโตทางคุณค่าของมนุษย์ โดยที่เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมศึกษาจากพฤติกรรมของมนุษย์ และยังคงมีลักษณะที่เด่นอันเป็นผลจากอารยธรรมตะวันตก คือการเน้นความเป็นตัวตนของมนุษย์ ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์จะเน้นความไม่มีตัวตน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาทางปัญญา และเมื่อมีการพัฒนาทางปัญญาให้สูงขึ้นไปเรื่อยๆ แล้ว ความจำเป็นของมนุษย์ที่เป็นความจำเป็นเบื้องต้นคือความจำเป็นทางวัตถุเพื่อการดำรงชีพเพียงสถานเดียว เพราะความจำเป็นอื่นๆ ย่อมไม่มีความจำเป็น เมื่อสามารถเข้าถึงความจำเป็นเหล่านั้นได้ด้วยปัญญา

บทที่ ๘ เป็นการสรุปพัฒนาการของความคิดของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมาจากอารยธรรมตะวันตก เพื่อช่วยให้เห็นภาพรวมของพัฒนาการทางความคิดทั้งหมด ก่อนที่จะนำเสนอเนื้อหาของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งจะมีการพิจารณาอย่างจริงจังในบทที่ ๙ เพื่อความต่อเนื่องของเนื้อหาสาระ โดยที่ความแตกต่างที่สำคัญนั้นอยู่ที่ความเข้าใจสาระเนื้อหาของความเป็นมนุษย์

ด้วยเหตุนี้ใน บทที่ ๙ จึงพิจารณามนุษย์อย่างเป็นระบบโดยใช้แนวความคิดจากพุทธธรรมเป็นหลัก การพัฒนาวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์เริ่มจากการใช้กฎธรรมชาติที่สำคัญ ที่ยังเป็นความจริงถึงปัจจุบัน และคงจะเป็นความจริงต่อไปในอนาคตในลักษณะที่เป็น *อกาลิโก* หรือไม่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยเวลา กฎดังกล่าวก็คือกฎที่ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง ความไม่แน่นอน หรือความไม่คงที่ (อนิจจัง) เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากสภาวะการขัดแย้งทั้งจากภายในของทั้งสิ่งมีชีวิตและวัตถุ รวมทั้งผลกระทบจากภายนอก (ทุกขัง) ทำให้ไม่มีอะไรมีความแน่นอน ไม่สามารถจะเหนี่ยวรั้งหรือยึดถือเอาไว้ได้ (อนัตตา) ลักษณะความเป็นจริงดังกล่าวของสรรพสิ่งรวมเรียกว่า ไตรลักษณ์ หรือลักษณะสามประการของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สังเกตได้จากแง่มุมต่างกัน แต่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน และไม่ถูกจำกัดโดยกาลเวลา สิ่งนี้คือธรรมชาติของสรรพสิ่งที่มนุษย์ไม่มีความสามารถที่จะเข้าไปควบคุมหรือฝืนธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ได้ เนื่องจากเป็นความเป็นจริงในธรรมชาติ ทางแก้ที่ถูกต้องก็คือ เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงหรือการมีปัญญาที่จะเข้าใจว่า อนิจจังเป็นความเที่ยงแท้ และเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจังแล้ว การยึดมั่นถือมั่นในตัวตนย่อมเป็นสิ่งไม่พึงกระทำ เพราะในความเป็นจริง ตัวตนเป็นสิ่งที่ไม่มีจริง เมื่อไม่มีการยึดมั่นถือมั่นในตัวตนก็สามารถประพடுத்தตนให้สอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ ความขัดข้องหรือความขัดแย้งก็จะไม่เกิด เมื่อไม่มีความขัดข้องขัดแย้ง หรือความทุกข์ นั่นก็คือ ภาวะแห่งความสุข ซึ่งเป็นความสุขในความหมายที่ต่างจากคำว่าความพึงพอใจ (pleasure) ที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก เพราะเป็นความสุขอันเกิดจากการที่ไม่มีความทุกข์เป็นสำคัญ

ด้วยเหตุที่ปัญญาเป็นจุดเน้นสำคัญที่สุดของพุทธธรรม โดยมีอัตตา หรือความมีตัวตนเป็นภาพลวง แต่ขณะเดียวกันความเข้าใจในเรื่อง อนัตตาก็มิใช่เป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้ง่าย เครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์ที่จะช่วยให้เข้าใจอนัตตา หรือความไม่มีตัวตน พร้อมกับเป็นการอธิบายด้วยว่าเหตุใดปัญญาจึงเกิดขึ้นได้ค่อนข้างยาก ก็ด้วยการวิเคราะห์ ชันธ ๕ หรือองค์ประกอบของมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งมาประจวบเหมาะกันพอดีในขณะใดขณะหนึ่ง ทำให้เกิดมีความรู้สึกเป็นตัวตนเกิดขึ้น แต่ถ้าหากมีการแยกส่วนต่างๆ ออกจากกัน ตัวตนก็ไม่มีจริง รูปนั้นทำหน้าที่เป็นประตูเปิดรับความรู้จากภายนอก ประกอบด้วยอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งเป็นเครื่องมือในการรับความรู้จากภายนอกที่เรียกว่าอารมณ์ โดยผ่านการสัมผัสที่เรียกว่าผัสสะ และนำการรับรู้ดังกล่าวเข้าสู่ภายในโดยวิญญาณ เพื่อนำไปสู่การรับรู้ของเวทนา สัญญา และสังขารพร้อมกัน โดยเวทนาจะเป็นผู้รายงานว่าสิ่งที่รับรู้ นั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขต่อชีวิต หรือไม่ทุกข์ ไม่สุข ขณะที่สัญญาซึ่งเป็นหน่วยความจำจะเปรียบเทียบข้อมูลที่มีอยู่เดิมและข้อมูลใหม่ ถ้าเป็นข้อมูลใหม่ก็จะเก็บเพิ่มในหน่วยความจำเพื่อเรียกใช้ได้ในภายหลัง ในขณะที่สังขารจะทำหน้าที่ปรุงแต่งทั้งในทางที่ดีหรือทางที่ไม่ดี หรือจะทำหน้าที่เป็นกลาง (อุเบกขา) และรับรู้สิ่งต่างๆ เหล่านั้นตามความเป็นจริง การปรุงแต่งในทางที่ดีคือการมีสติ ซึ่งจะกำกับเวทนาและสัญญาให้ทำหน้าที่ไม่ผิดพลาด ซึ่งก็จะทำให้สามารถรับรู้โลกภายนอกได้ตามความเป็นจริง นั่นก็คือเกิดเป็นปัญญา

ดังนั้น ความสมบูรณ์ของชันธทั้งหมดจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่สำคัญที่สุดของรูปชันธก็คือ มโน หรือใจ สามารถเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่ผ่านอายตนะทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย และที่ได้รับเข้ามาจากภายนอกโดยตรง โดยไม่บิดเบือน หลังจากนั้นสังขารจะต้องทำหน้าที่ควบคุมเวทนาให้เป็นกลางหรือเป็นอุเบกขา ช่วยให้สัญญาไม่วิปลาส ดังนั้น จุดเน้นของการพัฒนาในพุทธธรรมคือปัญญา มนุษย์ควรที่จะพัฒนาปัญญาให้แหลมคม สามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงได้ภายในเวลารวดเร็ว เมื่อเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความ

เป็นจริงแล้ว ความเดือดร้อนหรือคับข้องใจ หรือทุกข์อันเกิดจากความไม่รู้จริง ก็จะหมดไป

ถ้าหากคำอธิบายในลักษณะดังกล่าวยังมีความไม่ชัดเจน และไม่ครอบคลุมลักษณะที่เป็นพลวัตของทุกสิ่งทุกอย่าง ก็อาจจะอธิบายได้ด้วย ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงถึงการเคลื่อนตัวของสังสารวัฏที่ไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากมีเหตุแห่งปัจจัยที่ทำให้เป็นไปเช่นนั้น โดยมีมูลเหตุเบื้องต้นที่สำคัญก็คือ อวิชชา หรือความไม่รู้ ดังนั้น ถ้าหากจะต้องการให้พ้นจากภาวะสังสารวัฏ คือการเกิดดับของสิ่งต่าง ๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด ก็จำเป็นจะต้องตัดความไม่รู้ หรืออวิชชา ด้วยความรู้ หรืออวิชชา ซึ่งก็คือความหมายหนึ่งของปัญญา ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ในที่สุด

เมื่อทราบว่าเป็นปัญญาคือจุดเน้นที่สำคัญที่สุดในพุทธธรรม การนำประเด็นสำคัญในพุทธธรรมมาสร้างเป็นทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่เรียกว่าพุทธเศรษฐศาสตร์ จึงเป็นสิ่งที่ได้นำมาศึกษาต่อไปในบทที่ ๑๐ โดยเริ่มประยุกต์พุทธธรรมเข้ากับ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้จะแบ่งเป็น ๗ ทฤษฎีด้วยกัน ลึทฤษฎีแรกนั้นเป็นทฤษฎีที่เรียกว่าพุทธเศรษฐศาสตร์ คือเอาแนวคิดในวิชาเศรษฐศาสตร์มาประยุกต์กับพุทธธรรม ซึ่งประกอบด้วย ทฤษฎีการผลิต ทฤษฎีการบริโภค ทฤษฎีอรรถ (ประโยชน์) และทฤษฎีการกระจายผลผลิต ส่วนทฤษฎีที่อาจจะเรียกว่าเป็นการประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์ในเรื่องต่างๆ ประกอบด้วย ทฤษฎีที่ว่าด้วยการใช้เวลา ทฤษฎีที่ว่าด้วยการประหยัด และ ทฤษฎีที่อธิบายว่าการทำงานคือการปฏิบัติธรรม

บทที่ ๑๐ เป็นการเน้นการพัฒนาความคิดทฤษฎีว่าด้วยการผลิตจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มักจะเน้นปัจจัยการผลิตที่ประกอบด้วยแรงงานและทุนเป็นหลัก โดยไม่พิจารณาของเสียที่เกิดจากการผลิต เนื่องจากไม่สามารถแสดงความสัมพันธ์ในทางคณิตศาสตร์ได้อย่างกะทัดรัด ทำให้มีแนวโน้มที่ละเลยสภาพความเป็นจริง กระบวนการผลิตดังกล่าวมีจุดเน้นอยู่ที่การใช้ทุนเป็นวิธีการผลิตหลัก หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นวิธีการผลิตแบบทุนนิยม แต่ถ้าหากมีการจำแนกปัจจัยการผลิตให้ละเอียด

ยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์เหมือนเช่นการจำแนกชั้นต่าง ๆ ออกจากกันเพื่อให้สามารถเห็นภาพได้ชัด โดยเรียกปัจจัยการผลิตว่าเป็นทรัพยากร หมายถึงปัจจัยที่ยังไม่เคยผ่านกระบวนการผลิตที่กล่าวถึงมาก่อน

หลังจากนั้นก็จำแนกต่อไปเป็นทรัพยากรมนุษย์ หมายถึงการทำหน้าที่ของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตซึ่งเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ อีกส่วนหนึ่งคือทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการผลิต และส่วนสุดท้ายคือทรัพยากรที่มีอยู่แล้วในสภาพธรรมชาติ แล้วยังแบ่งต่อไปอีกคือ ทรัพยากรมนุษย์แบ่งเป็นพลังสมองและพลังกล้ามเนื้อ ซึ่งในความเป็นจริงไม่ควรจะแบ่งแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะทั้งสมองและกล้ามเนื้อจะต้องทำงานประสานกันเป็นหนึ่งเดียว แต่เพื่อให้เข้าใจผลที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน อันนำไปสู่จุดเน้นของสำคัญของพลังสมอง ซึ่งเป็นจุดที่ขาดหายไปในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ส่วนทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นประกอบด้วยทุนและเทคโนโลยี ซึ่งก็ไม่อาจจะแยกขาดจากกัน เพราะการสะสมทุนและตลาดมีผลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิต ส่วนสุดท้ายอาจจะจำแนกออกเป็นพลังงานและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ หรือวัตถุดิบ การจำแนกเพียงเท่านี้และนำของเสียอันเกิดจากการผลิตมาพิจารณาประกอบด้วย ก็สามารถพิจารณาเงื่อนไขการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในทฤษฎีการผลิตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เพราะเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่มีของเสียจากกระบวนการผลิต จึงทำให้การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นผลที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนโดยปริยาย ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นและเห็นได้ชัดในปัจจุบัน

พลังสมองสามารถแบ่งต่อไปได้เป็นปัญญาและความฉลาด โดยที่ความฉลาดนั้นหมายถึงความสามารถในการคิดตามระบบตรรกะด้วยการใช้เหตุผล ในขณะที่ความฉลาดของมนุษย์ช่วยให้มีการสะสมทุนและพัฒนาเทคโนโลยี ปัญญาควรจะต้องสามารถควบคุมความฉลาด ตลอดจนการใช้ทุนและเทคโนโลยีที่ไม่ย้อนกลับมาทำอันตรายต่อมนุษย์ ควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานในลักษณะที่ยั่งยืน ดังนั้น การผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์ ปัญญาจึงเป็นวิธีการผลิตอย่างเดียวที่มีความสำคัญที่สุด

ระบบเศรษฐกิจแบบพุทธเศรษฐศาสตร์จึงเป็นระบบปัญญานิยม แทนที่จะเป็นระบบทุนนิยม

ส่วนทฤษฎีการบริโภคในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้น คือความพยายามในการสร้างความพึงพอใจสูงสุดภายใต้ความจำกัดของรายได้ แต่ ถ้าหากใช้วิเคราะห์ด้วยกระบวนการทางเศรษฐกิจ (economic process) จะเห็นได้ว่าทั้งการผลิตและการบริโภคต่างก็เป็นกระบวนการเดียวกัน คือ มีปัจจัยนำเข้า (input) และปัจจัยที่ได้ออกมา (output) และของเสียอีกส่วนหนึ่ง ถ้าหากคิดตามตรรกะของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การบริโภคก็คือการผลิตอรรถประโยชน์หรือความพึงพอใจ โดยที่ปัจจัยนำเข้าคือสินค้าและบริการที่นำมาใช้เพื่อการบริโภค เมื่อพิจารณาถึงการผลิตมักจะเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ การใช้ทรัพยากรให้น้อยที่สุด ได้ผลผลิตมากที่สุด และมีของเสียออกจากระบบน้อยที่สุด แต่เมื่อพิจารณาการบริโภค เศรษฐศาสตร์กระแสหลักกลับไม่สามารถพิจารณาประสิทธิภาพในการบริโภคได้ ทั้งๆที่เป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจเหมือนกัน สาเหตุหลักนั้นเกิดจากเศรษฐศาสตร์ขาดความเข้าใจความหมายของทางสายกลาง ซึ่งมีความหมายว่าเป็นทางที่ไม่ซ่องแวงหรือกระตุ้นให้เกิดกิเลส และเป็นทางที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานแก่สังขารหรือร่างกาย เพราะทางทั้งสองไม่เป็นหนทางที่ทำให้เกิดปัญญา

ดังนั้น ความหมายของการบริโภคที่แท้จริงคือการหล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ เพื่อทดแทนส่วนที่เสื่อมโทรมและสึกหรอ ช่วยให้มียพลาณามัยและจิตใจที่สมบูรณ์ เพื่อก้าวต่อไปในเส้นทางของการสะสมพลังปัญญา การบริโภคในลักษณะนี้จึงเป็นการบริโภคแต่เพียงพอดี ซึ่งมีความหมายในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเหมือนคำว่า “จุดที่ดีที่สุด” หรือ optimal เป็นการบริโภคเพื่อสนองความจำเป็นทางวัตถุตามหลักของมาสโลว์ การบริโภคดีงกล่าวอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการบริโภคที่มีประสิทธิภาพสูงสุด

เมื่อมีทั้งทฤษฎีการผลิตและทฤษฎีการบริโภคของพุทธเศรษฐศาสตร์ ในลักษณะที่กล่าวถึงแล้ว ย่อมที่จะกล่าวถึงความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไปได้ ซึ่งเป็นประเด็นที่ได้พิจารณาต่อไปในบทที่ ๑๑ ในการพิจารณา

การพัฒนาที่ยั่งยืน มีประเด็นที่จะต้องนำมาพิจารณาประกอบอีกประการหนึ่ง คือ การสะสมปัญญานั้นไม่สามารถทำได้ด้วยการพัฒนาทางปัญญาแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้กระบวนการไตรสิกขา ซึ่งก็คือความหมายโดยย่อของ *มรรคมืองค์แปด* นั่นคือมีหนทางเดียว แต่มืองค์ประกอบอยู่แปดส่วน ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็นสามกลุ่ม คือ ศิล สมาธิ และปัญญา เป็นการศึกษาที่ผ่านกระบวนการปฏิบัติอันเป็นหัวใจสำคัญในพุทธธรรม โดยที่ไตรสิกขาจะต้องดำเนินไปพร้อมกันทั้งหมด จะแยกส่วนไม่ได้ อาจจะต้องเริ่มจากปัญญา ในรูปของศรัทธาที่เชื่อว่าการดำรงชีวิตอยู่ในศีล คือ การทำความดีและละเว้นความชั่ว จะช่วยให้มีชีวิตที่ดี เมื่อชีวิตเริ่มสะอาดบริสุทธิ์ ด้วยศีลแล้ว จะช่วยให้ใจสะอาด เมื่อจิตใจสะอาดก็จะช่วยให้จิตเกิดมีสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตมีสมาธิแล้ว ก็จะมีสติมั่นคง สังขารก็จะไม่ไปปรุงแต่งกิเลส อันเป็นสาเหตุของโลก โกรธ หลง สอเจตนาที่ไม่ดี เปิดโอกาสให้เวทนาไม่เอนเอียงไปทางสุขหรือทุกข์ และสัญญาทำหน้าที่โดยไม่บิดเบือน ตัวสังขารเองก็จะสามารถพัฒนาปัญญาให้เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริง

เมื่อปัญญาได้พัฒนาไปถึงจุดนั้น ก็จะยิ่งทำให้มีความเข้าใจความจริงในชีวิต สามารถรักษาศีลได้สะอาดบริสุทธิ์มากขึ้น ส่งผลให้จิตใจมีความสงบและมีสมาธิได้มากขึ้น เห็นความจริงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับชีวิตได้กระจ่างชัดมากขึ้น ภาวะที่จิตมีความสะอาด สงบ และสว่าง เต็มที่นี้คือ *ภาวนานิพพาน* เป็นภาวะของการพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง เป้าหมายในการมีชีวิตของมนุษย์นั้นก็คือ ควรทำให้ภาวนานิพพานนี้ดำรงอยู่ให้นานที่สุดเท่าที่จะมากได้ และถ้าหากสามารถดำรงภาวะเช่นนั้นได้ตลอดไปก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ ซึ่งก็ถือได้ว่าเป็นอริยบุคคล ภาวะดังกล่าวมิได้หมายถึงภาวะของการแสวงหาความสันโดษในลักษณะที่แยกตัวออกไปจากสังคม เพราะสภาวะสันโดษหมายถึงความพึงพอใจในสิ่งที่ตนมี ไม่มีกิเลส แต่ไม่ได้หมายความว่าจะไม่ช่วยเหลือผู้ทุกข์ยากถ้ามีโอกาส เพราะศีลคือการทำความดีและละเว้นการทำความชั่ว แต่ถ้าหากมนุษย์ได้บรรลุความเป็นอรหันต์หรือเข้าไปใกล้สภาวะดังกล่าวได้มากเท่าใด ก็จะสามารถช่วยเหลือผู้อื่น ตลอดจนสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นทุกข์ได้มากยิ่งขึ้น เป็นการปฏิบัติ

หน้าที่ของความเป็นมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะความสามารถในการเอาชนะกิเลสและตัณหาทั้งหลายทั้งปวงได้อย่างเด็ดขาด ยิ่งเพิ่มขีดความสามารถในการช่วยเหลือผู้อื่นได้มากยิ่งขึ้นโดยปริยายนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ ปัญญาจะสะสมขึ้นมาได้ด้วยกระบวนการไตรสิกขา โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุความสุขและนิพพานในที่สุด จะเห็นได้ว่า จุดแตกต่างที่สำคัญระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็คือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเข้าใจว่า ความพึงพอใจเกิดจากการได้บริโภคเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า ความสุขเกิดจากปัญญาอันเกิดจากกระบวนการไตรสิกขา ไม่จำเป็นจะต้องมีการบริโภคตรงกันข้าม ความพึงพอใจที่ได้จากการบริโภคไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหา แต่กลับเป็นการกระตุ้นให้เกิดกิเลสและความต้องการในระดับที่สูงขึ้นในรอบต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

เมื่อสามารถเข้าใจได้ว่า การผลิตแบบพุทธเศรษฐศาสตร์เน้นปัญญาเป็นวิถีการผลิต และการบริโภคนั้นเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อความจำเป็นตามธรรมชาติของร่างกาย มิได้เป็นไปเพื่อหลอเลี้ยวกิเลส มนุษย์จึงสามารถบรรลุความสุขในชีวิตได้โดยไม่จำเป็นต้องรบกวนธรรมชาติและสภาพแวดล้อมจนเกินความจำเป็น และยังอาจจะช่วยฟื้นฟูธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้ด้วยวิธีการเช่นนี้ ระบบเศรษฐกิจสามารถดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้ ในขณะที่มนุษย์เองก็อาจจะมีความสุขขั้นสูงสุด อันประกอบด้วยความสะอาด ความสงบทางจิต และความสว่างทางปัญญา ได้

ประเด็นต่อมาที่นำมาพิจารณาในบทนี้คือ ความหลงผิดในความหมายของอรรถประโยชน์ (utility) ที่เริ่มคิดโดยเดโมคริตุส ในการพิจารณามูลค่าของสิ่งของที่มีได้เกิดจากประโยชน์ในการใช้แต่เพียงอย่างเดียว แต่ความหมายดังกล่าวได้รับการเน้นครั้งแรกโดยทอมัส ฮอบส์ ที่เน้นว่าเป้าหมายของการเป็นมนุษย์นั้นคือการแสวงหาความพึงพอใจสูงสุดและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด และได้รับการขยายให้เป็นที่นิยมกว้างขวางโดยเบนทัม (Bentham) ที่เอาความคิดดังกล่าวไปพัฒนาเป็นนโยบายสวัสดิการของรัฐ โดยที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแท้ที่จริงมิได้สนใจอรรถประโยชน์

มากนัก แต่ใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เพื่อจะอธิบายการทำงานของกลไกตลาด โดยถือว่าเป็นปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังอุปสงค์ เพื่อให้วิชาเศรษฐศาสตร์มีสถานภาพ “วิทยาศาสตร์” ให้มากที่สุด โดยที่ในพุทธเศรษฐศาสตร์ไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่จะต้องกล่าวถึงอรรถประโยชน์ คำที่มีความหมายที่สำคัญกว่าก็คือ “อรรถ” ซึ่งแปลว่า ประโยชน์ของสิ่งของนั้นๆ หรือประโยชน์ในการใช้ (utilization) เพราะการสร้างจินตนาการให้กับสิ่งของเกินประโยชน์จากการใช้ เป็นการปรุงแต่งสิ่งเหล่านั้นให้ผิดไปจากความเป็นจริง อันเป็นผลจากความโลภ โกรธ หลง ที่มีสาเหตุหลักจากการไม่เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงนั่นเอง ผลที่ต้องการได้รับจากประโยชน์ในการใช้มิใช่เพื่อให้เกิดสวัสดิการ (welfare) แต่เพื่อให้มีชีวิตที่ดี (well-being) คือชีวิตที่มีได้ตั้งอยู่ในความประมาท และอยู่ในเส้นทางสายกลางที่จะนำไปสู่นิพพานนั่นเอง

ส่วนทฤษฎีการกระจายผลผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์นั้น เน้นสรรพสิ่งทุกชีวิตให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข เพราะการแบ่งปันผลผลิตตามผลิตภาพของปัจจัยการผลิตนั้นมีความหมายเพียงการสร้างความเป็นธรรมในกรอบความคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก ซึ่งมีรากอยู่ในคริสต์ศาสนา แต่ความเป็นธรรมดังกล่าว (ถ้าหากสามารถวัดผลิตภาพออกมาได้จริง) จะทำให้ผู้แข็งแรงได้ผลตอบแทนมากกว่าความจำเป็นในการดำรงชีวิต และผู้ที่อ่อนแอจะต้องถูกขจัดออกไปตามธรรมชาติ ลักษณะดังกล่าวย่อมไม่เป็นสิ่งที่สมควรที่จะเกิดขึ้นในแนวคิดแบบพุทธ และก็คงไม่ใช่จุดยืนแนวคิดแบบคริสต์ซึ่งเน้นความเป็นธรรมในสังคมอย่างมากด้วยเช่นกัน จุดยืนของการกระจายผลผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือจะต้องช่วยให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ โดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาถึงความเป็นธรรมตามกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ทฤษฎีประยุกต์ที่เหลืออีก ๓ ทฤษฎี คือ ทฤษฎีการใช้เวลา ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด และทฤษฎีว่าด้วยการทำงานคือการปฏิบัติธรรม ที่นำเอาสามทฤษฎีดังกล่าวมาพิจารณา เริ่มจาก *ทฤษฎีการใช้เวลา* เพราะเวลาเป็นทรัพยากรที่สำคัญของมนุษย์และมีการกระจายค่อนข้างจะมีความเป็นธรรม

มากที่สุด ประเด็นปัญหาก็คือทำอะไรจึงจะใช้เวลาให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ทั้งแก่ตนเองและแก่สัตว์โลกทั้งหลาย รูปแบบการใช้เวลาของพระพุทธเจ้า นับว่าเป็นการใช้เวลาให้เกิดประโยชน์มากที่สุดแก่มวลสัตว์ที่ร่วมสังสารวัฏ

ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด มิได้เน้นถึงการใช้ทรัพยากรให้เกิดผลประโยชน์ที่จะมีรายได้หรือความสามารถในการใช้มากขึ้นในอนาคต แต่เป็นการประหยัดที่มีความคิดใกล้เคียงกับจริยธรรมพิวริตัน (puritan ethics) ในยุคบุกเบิกของสหรัฐฯ และไม่ใช่ว่าความตระหนี่ แต่เป็นการสงวนใช้ทรัพยากรเพื่อให้ทุกคนได้มีโอกาสใช้ อันเป็นเรื่องของการรู้คุณค่าของทรัพยากร ความเมตตา และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ส่วนสุดท้ายคือ ทฤษฎีว่าด้วยการทำงานคือการปฏิบัติธรรม เป็นความคิดที่จะเปลี่ยนทัศนคติว่าการทำงานเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติ เพื่อให้ เกิดความสุขจากการทำงาน และมีฉันทะจากการทำงาน ซึ่งจะมีผลทำให้ การทำงานมีความหมายเปลี่ยนไปจากภาพการทำงานในโรงงานในยุคปฏิวัติ อุตสาหกรรม งานจึงสามารถเป็นสิ่งที่สร้างความสุขและชีวิตที่ดี (well-being) ไปพร้อมกันได้ด้วย

หลังจากนั้นจะเป็นการนำเอาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ไปประยุกต์ กับวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงต่าง ๆ โดยในขั้นต้นนี้จะจำกัดเฉพาะในส่วนที่เป็น เศรษฐกิจภาคที่เป็นจริง (real sector economy) เนื่องจากทฤษฎี พุทธเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมาในบทที่ ๑๐ และ ๑๑ เหมาะสมกับการ ประยุกต์กับเศรษฐกิจภาคที่เป็นจริงมากกว่าเศรษฐกิจภาคการเงินและการค้า ระหว่างประเทศ ซึ่งอาจจะต้องรอให้มีการพัฒนาองค์ความรู้ในพุทธเศรษฐ- ศาสตร์ให้มั่นคงในระดับหนึ่งก่อน เศรษฐกิจภาคที่เป็นจริงที่จะนำมาพิจารณา ในที่นี้จะเริ่มจากวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนา (Development Economics) เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Economics) และ เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Economics of Natural Resources and Environment) ซึ่งเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ มนุษย์โดยตรง เหมาะที่จะประยุกต์เข้ากับพุทธเศรษฐศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

บทที่ ๑๒ พิจารณาถึงเศรษฐศาสตร์พัฒนาที่เริ่มจากการอธิบาย

ความหมายของการพัฒนาตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นจากยุคของสงครามเย็น
 ทันที้ที่สงครามร้อนจากสงครามโลกครั้งที่สองทางด้านแปซิฟิกยุติลง ซึ่ง
 สอดคล้องกับการพัฒนาทฤษฎีที่ว่าด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจของเศรษฐ
 ศาสตร์กระแสหลัก เริ่มจากทฤษฎีของฮาร์รอด (Harrod) และโดมาร์ (Domar)
 ทฤษฎีของโซโลว์ (Solow) ต่อมา มีการประยุกต์เรื่องทุนมนุษย์และทรัพยากร
 มนุษย์ของชูลทซ์ (Schultz) และของแกรี่ เบคเคอร์ (Gary Becker) แต่ยังไม่
 สามารถนำเอาทุนมนุษย์เข้ามาพิจารณาไว้ในฐานะปัจจัยภายในอย่างเป็นทางการ
 รูปธรรม จนกระทั่งปลายทศวรรษ ๑๙๘๐ โรเมอร์ (Romer) จึงได้เริ่มเอา
 การสะสมทุนมนุษย์เข้ามาช่วยในการผลิตอย่างเป็นทางการ และมีการ
 พัฒนาต่อโดยลูคัส จูเนียร์ (Lucas, Jr.) ในปี ๑๙๙๓ เพื่อจะนำมาใช้อธิบาย
 ปาฏิหาริย์ทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออก (Economic Miracle of East
 Asia) โดยอธิบายว่าเกิดจากการสะสมทุนมนุษย์ที่เกิดจากการเรียนรู้โดยผ่าน
 การปฏิบัติ (learning by doing) พร้อมกับการมีตลาดส่งออกรองรับ การ
 พัฒนาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนับว่าเป็นไปได้เข้ามา เนื่องจากจะ
 ต้องกังวลในการพัฒนาทฤษฎีจากความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ ที่มีข้อจำกัด
 ในด้านตัวแบบที่เฉพาะเจาะจงทางคณิตศาสตร์ และต้องกำหนดคุณสมบัติ
 ให้มีคำตอบที่แน่นอน (conversion property) แต่อย่างน้อยก็เป็นวิวัฒนาการ
 ที่ก้าวไปไกลกว่าทฤษฎีการผลิตเบื้องต้นที่นำมาแสดงไว้ในตอนต้นของบทที่ ๑๐

ทฤษฎีต่อมาที่นำมาพิจารณาคือ ทฤษฎีการพัฒนาของเศรษฐศาสตร์
 ชีวิตจริง (Real-Life Economics) ซึ่งมีจุดยืนคล้ายพุทธเศรษฐศาสตร์
 คือเน้นสภาพเศรษฐกิจที่สะท้อนความเป็นจริงของมนุษย์มากกว่า การใช้
 ข้อสมมติฐานประกอบกับตรรกะทางคณิตศาสตร์แบบเศรษฐศาสตร์
 กระแสหลัก โดยมีจุดเน้นที่เหมือนกับทฤษฎีการผลิตของพุทธเศรษฐศาสตร์
 แต่แทนที่จะเน้นปัญญาในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เนื่องจาก
 เศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงเป็นผลิตผลของอารยธรรมตะวันตกที่ไม่มีแนวคิด
 เรื่อง "ปัญญา" อยู่ในกระแสความคิดดังกล่าว หากแต่พัฒนาขึ้นมาจากริบ
 ของระบบทุนนิยม ทั้งๆ ที่ความคิดดังกล่าวอยู่ในกระแสเศรษฐศาสตร์มนุ
 ษยนิยม ด้วยเหตุนี้ ปัจจัยการผลิตจึงประกอบด้วยทุนที่มีรูปแบบหลากหลาย

เริ่มจาก ทุนมนุษย์ ทุนทางกายภาพ (หรือทุนตามปกติ) ในระบบทุนนิยม ทุนทางสังคม และทุนสิ่งแวดล้อม จุดเด่นของเศรษฐศาสตร์กระแสนี้ก็คือ ชี้ให้เห็นว่า อรรถประโยชน์ไม่ได้เกิดจากการได้บริโภคเสมอไป การทำงาน การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดอรรถประโยชน์ได้ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การทำให้สังคมมนุษย์มีความน่าอยู่ มีความรักใคร่กลมเกลียวกัน ก็เป็นสังคมที่ทำให้มีชีวิตที่ดีได้โดยไม่จำเป็นต้องเน้นการบริโภคเสมอไป

อีกทฤษฎีหนึ่งที่ได้มีการนำเสนอคือ ทฤษฎีของนักอนาคตศึกษา เฮเซล เฮนเดอร์สัน (Hazel Henderson) ที่เสนอให้ช่วยกันคิดหาวิธีการที่จะทำให้ทุกคนอยู่ในโลกอย่างเป็นผู้ชนะ (win-win world) โดยที่เน้นการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคตเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะมนุษย์โดยธรรมชาติ จะพัฒนาจากการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนไปสู่การเห็นแก่ประโยชน์ของครอบครัว ประโยชน์ของกลุ่มและพวกพ้อง ประโยชน์ของชุมชนและประชาคม และขยายตัวต่อไปถึงประเทศและโลก และในที่สุดเป็นการรักสิ่งมีชีวิตร่วมโลกทั้งหลาย จุดสุดท้ายนี้คือจุดเน้นในพุทธธรรม โดยที่ทุกคนสามารถจะเข้าถึงได้ด้วยปัญญา แต่เฮนเดอร์สันไม่ได้อธิบายว่า ความรักของมนุษย์จะแผ่ขยายจากการรักตัวเองไปสู่การรักสิ่งมีชีวิตร่วมโลกทั้งหมดได้อย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากขาดความเข้าใจความหมายของคำว่า "ปัญญา" ในฐานะเป็นเครื่องมือที่สำคัญประกอบคำอธิบาย

ส่วนสุดท้ายในบทที่ ๑๒ ได้นำเอาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาอธิบายในฐานะที่เป็นแนวคิดการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมของพุทธเศรษฐศาสตร์

บทที่ ๑๓ ศึกษาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์แนวเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งประกอบด้วย การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยมนุษย์ เริ่มจากเศรษฐศาสตร์ที่ว่าด้วยการมีครอบครัวและการมีบุตร เศรษฐศาสตร์การศึกษา เศรษฐศาสตร์สุขภาพ เศรษฐศาสตร์แรงงาน เศรษฐศาสตร์การย้ายถิ่นที่อยู่ และเศรษฐศาสตร์ประชากร โดยที่เศรษฐศาสตร์การมีครอบครัวและการมีบุตร จะเน้นการศึกษาเพื่ออธิบาย

ขนาดของครอบครัวและการลงทุนของครอบครัวในการเลี้ยงดูและให้การศึกษากับบุตรเป็นหลัก

เศรษฐศาสตร์การศึกษา ถือได้ว่าเป็นมีความสำคัญมากที่สุดในแง่ของเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์วิชาเศรษฐศาสตร์เหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่บนพื้นฐานการศึกษาอุปสงค์และอุปทานของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก โดยจุดหลักของเศรษฐศาสตร์การศึกษาจะเน้นการวิเคราะห์เงื่อนไขที่ทำให้เกิดมีอุปสงค์ที่จะมีการลงทุนทางการศึกษา โดยการคำนวณต้นทุนในการได้รับการศึกษาเทียบกับผลตอบแทนจากการศึกษาในระดับต่างๆ ทั้งที่เป็นผลตอบแทนส่วนบุคคลและผลตอบแทนต่อสังคม เพื่อศึกษาว่าส่วนไหนควรเป็นการลงทุนของปัจเจกชน ส่วนไหนควรจะเป็นการลงทุนของสังคม โดยมีหลักในการคำนวณด้วยการหาอัตราผลตอบแทนภายใน (internal rate of return) ที่ทำให้ต้นทุนและผลที่ได้จากการคำนวณเป็นมูลค่าปัจจุบันมีค่าเท่ากับศูนย์ เพื่อเปรียบเทียบอัตราผลตอบแทนภายในกับอัตราดอกเบี้ยว่าจะคุ้มกันหรือไม่ ถ้าอัตราผลตอบแทนภายในสูงกว่าอัตราดอกเบี้ยโดยทั่วไป การลงทุนดังกล่าวย่อมคุ้มค่า

เป้าหมายของการศึกษาอัตราผลตอบแทนภายในก็เพื่อที่จะทราบว่า การลงทุนการศึกษาในระดับใดส่วนใดมีผลตอบแทนต่อปัจเจกชนและต่อสังคมเป็นอย่างไร ในส่วนที่มีผลตอบแทนต่อสังคมสูง รัฐควรจะทำหน้าที่เป็นผู้ลงทุน ส่วนการศึกษาที่มีผลตอบแทนต่อปัจเจกชนสูง ปัจเจกชนก็ควรลงทุนเอง

จะเห็นได้ว่าเป้าหมายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งหมด เป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ หรือการพยายามศึกษาว่าจะลงทุนทำการผลิตอะไรจึงจะทำให้ได้ผลตอบแทนสูงสุด นั่นก็คือการเน้นประสิทธิภาพในการผลิตเป็นหลักนั่นเอง ซึ่งต่างจากจุดยืนในพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เน้นการศึกษาหรือกระบวนการไตรสิกขา เป็นเครื่องมือสำคัญในการเพิ่มพูนปัญญา เพราะปัญญาจะสามารถช่วยให้มนุษย์มีความสุขในชีวิตได้โดยไม่ต้องพะวงในเรื่องการยกระดับการผลิตและการบริโภคจึงจะเกิดความพึงพอใจ นอกจากนั้นการที่มนุษย์มีปัญญา นอกจากจะช่วยให้ตัวเอง

มีความสุขได้แล้ว ยังสามารถที่จะช่วยให้ผู้อื่นตลอดจนสรรพสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายผ่อนคลายจากความทุกข์ได้

ส่วนเศรษฐศาสตร์สุขภาพ ก็จะพิจารณาในลักษณะเดียวกัน คือเน้นการศึกษาอุปสงค์ของบริการสุขภาพ ที่นำการมีสุขภาพดีไปสู่การมีสุขอนามัยที่แข็งแรง มีจำนวนวันที่สามารถทำงานได้มาก ช่วยให้มีรายได้มาก ถือว่าเป็นส่วนของการลงทุนเพื่อสุขภาพ ส่วนการที่มนุษย์มีสุขภาพดี ไม่เจ็บป่วยแต่ไม่ได้ใช้โอกาสของการมีสุขภาพดีไปทำงานนั้น ถือว่าเป็นการบริโภคสุขภาพโดยตรง จะเห็นได้ว่า ถ้ามิใช่การลงทุนเพื่อการบริโภคการมีสุขภาพดีโดยตรง การลงทุนเพื่อให้มีสุขภาพดี เป้าหมายอยู่ที่การสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ในขณะที่จุดยืนของพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นถือว่าการมีสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตที่ดีเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาปัญญา ซึ่งจะนำไปสู่ความสุขในชีวิตโดยตรง โดยไม่จำเป็นจะต้องผ่านกระบวนการสะสมโภคทรัพย์จากการที่มีผลิตภาพในการผลิตสูงขึ้น มีวันและเวลาเพื่อการทำงานเพิ่มมากขึ้น เพื่อที่จะมีรายได้มากขึ้น และสามารถบริโภคเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นการคิดที่มีเส้นทางที่อ้อมและยาวไกล และไม่แน่ว่าในที่สุดเมื่อสามารถบริโภคเพิ่มมากขึ้นแล้วชีวิตจะดีขึ้นจริงหรือไม่

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำงานในความหมายของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักถือว่าเป็นการสร้างความไม่พึงพอใจ (disutility) ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีผลตอบแทนทางการเงินไม่ว่าจะเป็นค่าจ้างหรือรายได้ให้สูงพอ อันเป็นส่วนสำคัญในการพิจารณาในประเด็นเศรษฐศาสตร์แรงงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นอุปทานของแรงงาน ส่วนอุปสงค์ของแรงงานนั้นก็มิทฤษฎีที่อธิบายค่อนข้างแน่นอน นั่นคือผลิตภาพที่เกิดขึ้นหน่วยสุดท้ายของแรงงาน (marginal productivity of labour) ในกรณีกิจกรรมที่จ้างแรงงานนั้นมีใช้กิจกรรมที่ผูกขาด จุดเน้นของเศรษฐศาสตร์แรงงานจึงเป็นประเด็นของอุปทานของแรงงานเป็นสำคัญ และถ้าหากแรงงานจะต้องเผชิญกับผู้ซื้อหรือผู้ผลิตสินค้าที่มีอำนาจในการผูกขาดในตลาดแรงงาน คือสามารถกดค่าจ้างแรงงานให้ได้รับต่ำกว่าผลิตภาพที่เพิ่มขึ้นหน่วยสุดท้ายของแรงงาน แรงงานจำเป็นต้องมีมาตรการตอบโต้ด้วยการ

รวมกันต่อรอง (collective bargaining) เพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองมิให้ ถูกกดค่าจ้างในรูปของสภาพแรงงาน เป็นต้น เนื้อหาดังกล่าวจึงเป็นเนื้อหา หลักของเศรษฐศาสตร์แรงงานในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ส่วนในพุทธเศรษฐศาสตร์ ถ้าพิจารณาว่าการทำงานเป็นการปฏิบัติธรรม การทำงานก็ไม่จำเป็นที่จะเป็นกิจกรรมที่สร้างความขัดแย้งอันเป็นสาเหตุของความทุกข์ เนื่องจากการทำงานเป็นหน้าที่ตามปกติของมนุษย์ตามธรรมชาติ ดังนั้น การทำงานให้มีความสุขจึงเป็นเรื่องของการปรับทัศนคติของมนุษย์ ที่มีต่อการทำงาน โดยที่ในความเป็นจริงการทำงานอาจจะมีลักษณะจำเจ และมีสภาพที่เลวร้าย แต่ถ้าหากความจำเป็นเพื่อการบริโภคที่จะทำให้มี สุขภาพร่างกายและจิตใจที่ดีนั้นไม่จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรมากนัก ย่อมเป็น การช่วยเพิ่มอำนาจต่อรองสำคัญที่ช่วยให้ผู้ทำงานไม่จำเป็นต้องทนกับสภาพ บีบคั้นอันเกิดจากการทำงานมากจนเกินไป ถ้าหากมีสถานการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น

ในวิชาเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการย้ายถิ่น เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จะพิจารณาว่าการย้ายถิ่นฐานนั้น ถ้าเกิดจากกระบวนการคัดสรรที่จะเปิดโอกาส ให้ผู้ที่ย้ายถิ่นฐานมีสภาพทางเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่า การ ย้ายถิ่นฐานก็น่าจะเป็นกิจกรรมที่ควรส่งเสริมในพุทธเศรษฐศาสตร์ การ จาริกท่องเที่ยวไปเป็นกระบวนการในการเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ เป็น ส่วนหนึ่งของการสะสมปัญญา ผู้ที่มีปัญญานอกจากจะช่วยตัวเองให้มีความสุข ได้แล้ว ยังสามารถช่วยเหลือบุคคลอื่นและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ให้พ้นทุกข์ได้

ในวิชาเศรษฐศาสตร์ประชากร เศรษฐศาสตร์กระแสหลักพยายาม หาคำตอบว่าจะมีขนาดประชากรที่ดีที่สุด ที่จะทำให้สมาชิกในสังคมมีรายได้ ต่อหัวสูงสุดหรือไม่ ในทางปฏิบัติจริงจะทำได้หรือไม่เพียงใดนั้นยังเป็นอีก ประเด็นหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปรับตัวในระยะยาว ในขณะที่ จุดยืนแบบพุทธนั้น ขนาดของประชากรอาจจะไม่เป็นปัญหาตราบเท่าที่ ไม่สร้างสภาวะที่ทำให้เกิดมีความขัดแย้งหรือความทุกข์

เพื่อพิจารณาประเด็นเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์และพุทธเศรษฐ- ศาสตร์ในภาพรวม ประเด็นที่แตกต่างกันอย่างสำคัญในเรื่องนี้ก็คือ ขณะที่ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีจุดเน้นที่การสร้างความมั่งคั่งของโภคทรัพย์เป็น

หลัก จุดยืนในพุทธเศรษฐศาสตร์เน้นการสะสมปัญญา เนื่องจากการสะสมปัญญานั้นเป็นวิธีการที่ตรงไปตรงมาที่จะทำให้มนุษย์บรรลุซึ่งความสุขโดยไม่อ้อมค้อม อีกทั้งยังสามารถช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้ด้วย ในขณะที่การสะสมโภคทรัพย์จากการศึกษา การมีสุขภาพดี และการย้ายถิ่นที่อยู่เป็นกระบวนการที่ค่อนข้างจะอ้อมค้อม และเมื่อในที่สุดก็บรรลุเป้าหมายได้ด้วยการมีโภคทรัพย์มากขึ้น จะช่วยให้ชีวิตดีขึ้นจริงหรือไม่ยังคงเป็นปัญหา

บทที่ ๑๔ ศึกษาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีจุดเน้นที่สำคัญ คือ ความยั่งยืนของความสามารถในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยที่ความไม่ยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในส่วนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาตินั้นเกิดจากการที่ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิด เช่น แร่ธาตุ และเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ ซึ่งเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน เมื่อใช้แล้วก็หมดไป ส่วนสิ่งแวดล้อมนั้นจะคงสภาพที่เอื้อประโยชน์แก่มนุษย์ได้นานเพียงใด ขึ้นอยู่กับดุลยภาพของระบบนิเวศ ถ้าหากระบบนิเวศสูญเสียสมดุลโดยยากที่จะปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพเดิมได้ ก็จะทำให้สภาพแวดล้อมสูญเสียไปด้วย ในที่สุดทั้งหมดนี้จึงมีผลกระทบต่อความยั่งยืนของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

แต่ความจำเป็นที่จะต้องนำประเด็นในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ก็เนื่องจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด รวมทั้งจะต้องให้เกิดอรรถประโยชน์แก่ปัจเจกบุคคลและเกิดสวัสดิการแก่สังคมสูงที่สุดด้วย

อย่างไรก็ตาม ในความเห็นของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ความหมายของคำว่าทรัพยากรธรรมชาติและ ความจำกัดของทรัพยากรเป็นเพียง ความจำกัดสัมพัทธ์ (*relative scarcity*) เพราะวัตถุทั้งหลายจะมีสถานะภาพเป็นทรัพยากรก็ต่อเมื่อมนุษย์สามารถเข้าถึงและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ ในความหมายเช่นนี้จึงอาจจะมีทรัพยากรใหม่ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา นอกจากนั้นการที่ทรัพยากรบางชนิดเริ่มขาดแคลน ทำให้มีต้นทุนในการใช้ที่สูงขึ้น และมีราคาสูงขึ้น ก็จะจูงใจให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ที่จะทำให้สามารถ

ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เดิมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น มีต้นทุนไม่สูงมากนัก หรืออาจจะพัฒนาเทคโนโลยีที่จะช่วยให้มีการนำวัตถุดิบใหม่มาใช้เป็น ทรัพยากรที่สามารถทดแทนทรัพยากรเดิมได้ เทคโนโลยีจึงเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะแก้ปัญหาความขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย อย่างสัมบูรณ์ มาเป็นการขาดแคลนสัมพัทธ์ได้ ซึ่งจะทำให้การพัฒนาอย่าง ยั่งยืนมีความเป็นไปได้

แต่ความคิดในลักษณะดังกล่าวได้รับการตอบโต้โดยจอเจสคู-โรเจน และดาลี ทั้งสองท่านได้นำเอาทฤษฎีวิทยาศาสตร์กายภาพว่าด้วยกฎพลวัต ความร้อน (laws of thermodynamics) โดยเฉพาะในส่วนของกฎว่าด้วยกฎ ความวุ่นวายที่อธิบายว่า ทั้งสสารและพลังงานเมื่อถูกนำมาทำให้มีสภาพเปลี่ยน ไปจากเดิม การเปลี่ยนแปลงจะมีเพียงทิศทางเดียว คือ เปลี่ยนแปลงจาก สภาพที่มีระดับความวุ่นวายต่ำเป็นประโยชน์แก่มนุษย์มาเป็นระดับความวุ่นวาย ที่สูงขึ้นและก่อปัญหาตามมาทำให้แก่มนุษย์ ซึ่งเป็น ความจำกัดที่สัมบูรณ์ (absolute limitation) ต่อการพัฒนาในกรณีที่เป็นระบบปิด แต่ถ้าหากเป็น ระบบเปิดอย่างเช่นโลกที่ได้รับพลังงานจากแสงอาทิตย์อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งเป็น พลังงานที่มีระดับความวุ่นวายต่ำ (exergy) จะช่วยลดข้อจำกัดที่สัมบูรณ์ ดังกล่าวไปได้

ดังนั้นเทคโนโลยีประกอบกับพลังงานจากแสงอาทิตย์ยังอาจจะเป็น ความหวังสำหรับทางออกของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ อย่างไรก็ตาม ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่มีผลกระทบต่อโอกาสในการใช้ ทรัพยากรของคนรุ่นต่างๆ ในอนาคต จึงมีความจำเป็นจะต้องนำเอาประเด็น ในเรื่องจริยธรรมที่อยู่เบื้องหลังความคิดในการดำเนินการหรือไม่ดำเนินการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่มีผลกระทบต่อโอกาสของคนรุ่นต่างๆ ในปัจจุบันและ อนาคตเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ตามกรอบวิสัยทัศน์แนว “วิทยาศาสตร์” ใน บริบทอารยธรรมตะวันตก นั่นก็คือ มีการแบ่งจริยธรรมออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ จริยธรรมชาตินิยมและจริยธรรมมนุษยนิยม ซึ่งแยกต่อไปอีกเป็น อรรถประโยชน์นิยมและเสรีนิยม โดยที่อรรถประโยชน์นิยมจะเน้นประโยชน์ ของสังคมโดยรวมเป็นหลัก ขณะที่เสรีนิยมจะเน้นการปกป้องสิทธิของปัจเจกชน

จากการที่อาจจะถูกคุกคามโดยชุมชน สังคม หรือแม้แต่รัฐ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลัทธิเศรษฐกิจเสรีนิยมนั่นเอง โดยที่จริยธรรมมนุษยนิยมที่เน้นเสรีนิยมอาจจะนำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีประสิทธิภาพและมีผลกระทบต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติอาจจะถูกจำกัดด้วยกฎพลวัตความร้อน แต่ก็อาจจะมีข้อจำกัดจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐศาสตร์ที่เกิดจากการหายไปของตลาดชดเชยความเสียหาย อันเป็นผลจากความไม่รู้ของผู้ที่ได้รับผลกระทบในทางลบ หรือมีต้นทุนในการปกป้องสิทธิหรือเรียกร้องค่าเสียหายที่สูงเกินไป ประเด็นดังกล่าวจะโยงไปสู่ข้ออภิปรายในเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างกัน ๔ รูปแบบ คือ ไม่มีเจ้าของกรรมสิทธิ์ชัดเจน (open access) สาธารณชนเป็นเจ้าของร่วม (public property) บัณฑิตชนมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของร่วม (common property) และบัณฑิตชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน (private property) โดยรูปแบบการถือครองที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดก็คือการที่บัณฑิตชนมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของทรัพย์สินร่วม ส่วนการถือครองทรัพย์สินในรูปแบบอื่นที่เหลือจะทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

จุดยืนในประเด็นนี้จากพุทธเศรษฐศาสตร์มีความเห็นว่า ความยั่งยืนของทรัพยากรมิได้เป็นประเด็นหลัก เพราะพุทธเศรษฐศาสตร์เน้นความไม่แน่นอนตลอดเวลา แต่จุดเน้นที่แท้จริงนั้นคือการใช้ทรัพยากรทุกชนิดให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าอย่างแท้จริง และเน้นการไม่เบียดเบียนตนเอง ตลอดจนสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งจะช่วยให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่ยั่งยืนในที่สุดนั่นเอง ถ้าหากจะใช้กรอบจริยธรรมตะวันตกมาอธิบายพุทธเศรษฐศาสตร์ในประเด็นนี้ พุทธเศรษฐศาสตร์จะอยู่บนพื้นฐานจริยธรรมธรรมชาตินิยมเช่นเดียวกับแนวคิดนิเวศวิทยาแนวลึก แต่ขณะเดียวกันก็เน้นเสรีภาพของบัณฑิตชน แต่เป็นเสรีภาพที่ไม่ถูกควบคุมโดยกิเลส ซึ่งจะปิดโอกาสให้มนุษย์ทำความดีและพัฒนาสติปัญญา เพื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและเพื่อคานาสุขของสังคม ซึ่งเป็นเป้าหมายของอรรถประโยชน์นิยม โดยที่

คำอธิบายดังกล่าวเป็นการรวมเอาจริยธรรมธรรมเนียมและมนุษยนิยมในความหมายที่เหนือกว่ามาใช้ด้วยกัน ทำให้ไม่มีความจำเป็นจะต้องอภิปรายในเรื่องความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เรื่องกฎความวุ่นวาย เรื่องการที่ตลาดการชดใช้ค่าเสียหายหายไป หรือแม้แต่เรื่องการถือครองรูปแบบการถือครองทรัพย์สินที่ไม่มีประสิทธิภาพ เพราะประเด็นเหล่านั้นอยู่บนพื้นฐานผลประโยชน์ส่วนตนและผลประโยชน์ร่วมในระยะยาว แต่ถ้าหากคิดเฉพาะการทำให้เกิดผลดีต่อส่วนรวมให้มากที่สุดโดยไม่มีผลประโยชน์ส่วนตน และปล่อยให้ทุกอย่างเป็นไปตามหลักอนิจจังโดยไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น จะช่วยให้ทรัพยากรธรรมชาติและการสืบทอดเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ยั่งยืนตามความเป็นจริง สอดคล้องกับกฎไตรลักษณ์ พร้อมช่วยให้มนุษย์ทุกรุ่นมีชีวิตสอดคล้องกับความจริงตามธรรมชาติและมีความสุข

บทที่ ๑๕ เป็นความพยายามที่จะประยุกต์พุทธธรรมเข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ ทั้งหมดที่เหลือเพื่อความครอบคลุมของเนื้อหา ขณะเดียวกันก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงอาณาบริเวณที่จำเป็นจะต้องมีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มขึ้นอีกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำเป็นที่ต้องพัฒนาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ให้มีรากฐานที่มั่นคง ประกอบกับจะต้องมีความเข้าใจเทคนิคและกลไกในการวิเคราะห์ของวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงนั้น ๆ อย่างดีพอ แต่ในขณะที่ยังไม่สามารถทำให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ ก็ได้มีความพยายามที่จะนำพุทธธรรมมาประยุกต์ในลักษณะที่เป็นหลักคิดกว้าง ๆ สำหรับประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เหลือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาเศรษฐศาสตร์ที่วาดด้วยการผลิต เช่น เศรษฐศาสตร์เกษตร เศรษฐศาสตร์อุตสาหกรรม เศรษฐศาสตร์ขนส่งและเศรษฐศาสตร์การเงิน การคลัง และการค้าระหว่างประเทศ เป็นต้น ซึ่งประกอบด้วยตัวอย่างของพุทธธรรมดังต่อไปนี้

หลักการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในกิจกรรมการผลิตที่อาจจะมิตันทุนในการแลกเปลี่ยนสินค้าสูงเกินไป และมีปัญหาการมีอำนาจต่อรองไม่เท่าเทียมกัน เช่น กรณีเกษตรกรรายย่อยทั่วโลก ข้อเสนอลักษณะเกษตรทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เน้นความสามารถพึ่งตนเองของเกษตรกรรายย่อยอย่างน้อยในระยะเบื้องต้น ก็สอดคล้องกับ

หลักการนี้เป็นอย่างดี และถ้าหากจะพิจารณาปัญหานี้ในฐานะเป็นปัญหาสำคัญของโลก เนื่องจากประชากรของโลกส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย วิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรได้ละเลยประเด็นนี้โดยสิ้นเชิง

ความไม่ประมาท หรือ *อัปมาทะ* เป็นหลักธรรมเพื่อที่จะให้บรรลุประโยชน์ ไม่เพิกเฉย ละเลย เอาใจใส่ กระตือรือร้น ขวนขวาย ความเตรียมพร้อม ระวังระไว เร่งทำสิ่งที่ควรเร่ง แก้ไขปรับปรุงสิ่งที่ควรแก้ไข ปรับปรุง ส่วนที่ควรจะนำมาประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ คือ ความเตรียมพร้อม ระวังระไว เร่งทำสิ่งที่ควร เร่งแก้ไขปรับปรุงสิ่งที่ควรแก้ไข ปรับปรุง เพื่อลดปัญหาที่เกิดจากความเสี่ยง วิกฤติทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในปี ๒๕๔๐ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาก่อนหน้านั้น เกิดจากพฤติกรรม การเสี่ยงของนักลงทุนไทย มูลเหตุจูงใจของความเสี่ยงก็คือผลตอบแทนสูง ที่คาดว่าจะได้รับ ขณะเดียวกันโอกาสที่จะได้รับความเสียหายสูงก็มีมากด้วยเช่นกัน ถ้ายึดหลักพุทธธรรมนี้ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะต้อง งดเว้นจากพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความเสี่ยง นั่นก็คือ ไม่โลภและไม่ประมาท แนวคิดข้อนี้ใช้ได้กับความพยายามลดปัญหาจากการเสี่ยงในวิชาเศรษฐศาสตร์ ทุกแขนง ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การค้า การเงินหรือการธนาคาร จึงเป็น หลักธรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กว้างขวางมาก

อหิงสธรรม คือ ธรรมที่ช่วยโน้มน้าวใจในทางเมตตากรุณา นั่นคือ ทำให้พ้นไปจากการข่มเหง เบียดเบียน และความรุนแรง ซึ่งถ้าจะประยุกต์ เข้ากับเศรษฐศาสตร์ในระดับที่เห็นได้ชัดก็คือ ไม่หาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ระยะสั้นจากการค้าสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตอาวุธเพื่อสงคราม หรือทำสงครามเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจเฉพาะหน้าอันเกิดจากปัญหาการไม่มี งานทำ หรือผลิตอาวุธเพื่อจำหน่ายเพื่อลดปัญหาการว่างงานในประเทศของตน แต่ไปสร้างความเสียหายให้แก่ผู้อื่น ความรุนแรงอีกระดับหนึ่งคือ ความรุนแรงที่เกิดจากการแข่งขัน ซึ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะสอนว่าเป็นผลดี ที่จะทำให้เกิดมีประสิทธิภาพในการผลิตเพิ่มมากขึ้น แต่ปัจจัยที่ส่งเสริมให้มีการแข่งขัน คือ ความโลภและความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนในระยะสั้น เป็นหลัก ทั้งนี้เพราะการร่วมมือกันเพื่อเป็นการเพิ่มผลิตภาพก็มีทางเป็นไปได้

ตัวอย่างเช่น การร่วมมือจากการที่เอกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม (common property) และการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ยึดประโยชน์ส่วนตน เช่น การดำเนินงานขององค์กรทางศาสนาและองค์กรอาสาสมัคร ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจและมีผลผลิตภาพสูง โดยไม่จำเป็นต้องมีความรุนแรงจากการแข่งขัน

สัมมาอาชีวะ หรือ *การดำรงชีพหรือหาเลี้ยงชีพโดยชอบ* เน้นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดที่ส่งผลในทางที่เกื้อกูลต่อความเป็นมนุษย์ ซึ่งอาจจะอธิบายให้ครอบคลุมถึงการงดเว้นจากการผลิตและไม่ผลิต การบริโภคและไม่บริโภค ในลักษณะที่ไม่เป็นผลดีต่อมนุษย์ ประเด็นที่อาจจะนำมาประยุกต์กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยตรงคือ การผลิตและการบริโภคขนาดใหญ่ (mass-product and mass consumption) เพราะการผลิตขนาดใหญ่นั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องผลิตด้วยระบบแบ่งงาน และใช้ระบบการทำงานโดยอัตโนมัติของเครื่องจักร ส่วนที่เครื่องจักรยังไม่มีประสิทธิภาพในการทำงาน จะต้องใช้มนุษย์ทำงานแทนเครื่องจักร ซึ่งจะทำให้มนุษย์กลายเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักร เพราะต้องทำงานซ้ำซากจำเจ และได้รับการกดดันที่จะต้องทำงานให้เร็วพอกับเครื่องจักร เป็นการทำให้ความเป็นมนุษย์โดยสิ้นเชิง เป้าหมายการผลิตในลักษณะดังกล่าวก็เพื่อให้เกิดมีการบริโภคขนาดใหญ่ ซึ่งในความหมายอีกทางหนึ่งก็คือ การใช้ทรัพยากรให้หมดไปอย่างรวดเร็ว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะนำแนวคิดในเรื่อง *สัมมาอาชีวะ* ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์อุตสาหกรรม

การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เป็นหัวใจสำคัญของพุทธธรรมในการดำเนินชีวิต ตามเส้นทางสายกลาง โดยมุ่งเน้นสันติสุข ความร่มเย็นเป็นสุขของสังคม ความอยู่เย็นเป็นสุขของบุคคล การประสพความก้าวหน้าของชีวิตทางโลก หลักนี้นำไปสู่แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญ คือ แทนที่จะเน้นผลลัพธ์จากจุดสุดโต่งด้านใดด้านหนึ่ง (extreme point) ไม่ว่าจะจุดต่ำสุด (minimization) หรือจุดสูงสุด (maximization) มาเป็นการเน้นจุดที่ดีที่สุด (optimization) ที่สังคมพึงจะได้รับ ความคิดดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์เข้ากับเศรษฐศาสตร์ได้ทุกวิชาที่เคยเน้นผลลัพธ์จากจุดสุดโต่งเป็นหลัก เพราะ

ในความเป็นจริง ณ จุดสุดโต่งนั้น จะไม่มีผู้ใดได้รับผลดีอย่างแท้จริง บางคนอาจจะได้เปรียบหรือได้ชัยชนะในเบื้องต้น แต่จะต้องเป็นผู้สูญเสียด้วยกันทั้งหมดในบั้นปลาย

การละกิเลสและความโลภ ก็คือการปลดเปลื้องตนเองให้พ้นไปจาก อวิชชาหรือความไม่รู้ จะช่วยให้แทนที่จะพยายามหาผลประโยชน์เพื่อตนเอง และมีผลในทางทำให้ผู้อื่นต้องเสียผลประโยชน์ เป็นการกระทำในลักษณะที่ทำให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ (win-win situation) แต่ถ้ากิเลสและความโลภ มีอิทธิพลที่ครอบงำและมีอำนาจมาก เช่น การกระทำที่แสวงหาอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของบรรษัทข้ามชาติ หลักธรรมข้อนี้ก็ช่วยให้คิดถึงการสร้างภูมิคุ้มกันให้ระบบเศรษฐกิจของตนเอง หรือประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่มีขนาดเศรษฐกิจที่ไม่ใหญ่มากนักในสังคมเศรษฐกิจโลก ให้สามารถต้านทานกระแสทำลายล้างอย่างรุนแรงของอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติได้ อย่างเช่นแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่เน้นการไม่โลภเป็นสำคัญ

ความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอตตปปะ คือ ดำเนินการทุกชนิดด้วยเจตนาที่ดีเป็นกุศล ประโยชน์สำคัญในทางพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือ ช่วยลดต้นทุนการบริหารจัดการของระบบตลาดได้ เพราะจะทำให้ตลาดสามารถดำเนินไปได้ภายใต้ความไว้วางใจกัน (trust) ไม่จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายในการสร้างกฎเกณฑ์กติกามากมาย และมีค่าใช้จ่ายในการบังคับให้เกิดการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกา นับได้ว่าเป็นทุนทางสังคม (social capital) ที่มีคุณประโยชน์ต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจผ่านระบบตลาดเป็นอย่างยิ่ง สาเหตุที่วิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอาจจะละเลยคุณธรรมในข้อนี้ เนื่องจากอรรถประโยชน์ได้รับการอธิบายว่ามาจากการได้รับ (to have) แต่เพียงอย่างเดียว แต่ถ้าหากเข้าใจว่า การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี (to be) การทำงานที่สร้างสรรค์ (to do) และการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ (to relate) ล้วนเป็นกิจกรรมที่สามารถสร้างสวัสดิการ (welfare) หรือความร่มเย็นเป็นสุขแก่มนุษย์ได้ ก็อาจจะแก้ไขพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่เข้าใจว่าอรรถประโยชน์เกิดจากการได้รับ (to have) แต่เพียงอย่างเดียว

มาเป็นการมีพฤติกรรมที่เป็นความซื่อสัตย์และมีhiriโอดตตปะแทน

โดยสรุปก็คือ ประเด็นที่นำมาพิจารณาทั้งหมดเป็นเพียงต้องการจะกระตุ้นให้มีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมที่จะประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ทุกแขนงเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องหรือความไม่รู้ของตัวเนื้อหาวิชา ทำให้เกิดมีวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต

บทที่ ๑๖ เป็นบทส่งท้ายที่ต้องการจะย้ำเตือนให้นักเศรษฐศาสตร์ช่วยกันค้นคว้าหาทางปรับปรุงเนื้อหาของวิชาเศรษฐศาสตร์ในแนวทางนี้ เนื่องจากข้อเท็จจริงจากประวัติศาสตร์ในอดีตได้ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าพลังที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตมนุษย์ไปในทางเสื่อมถอยคือ พลังทางเศรษฐกิจที่กระตุ้นให้มนุษย์มีความโลภมากขึ้น พร้อมด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มากับสัญญาที่ไม่เคยเป็นความจริงว่าจะให้ความหมายใหม่แก่ชีวิตมนุษย์ได้ ความไม่รู้เท่าทันสิ่งเหล่านี้อันเกิดจากความไม่รู้ที่สะสมอยู่ในตัวมนุษย์เนื่องจากถูกปิดกั้นด้วยภาพมายาที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลายล้วนเป็นปัจจัยในการบั่นทอนมนุษย์ในที่สุดนั่นเอง ทางออกที่สำคัญคือพยายามทำลายภาพหลอนเหล่านี้เสีย และพุทธเศรษฐศาสตร์น่าจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้สามารถผินกงล้อประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติและสิ่งมีชีวิตที่กำลังก้าวไปสู่วิถีทางในการทำลายตัวเองให้เปลี่ยนไปเป็นการวิวัฒน์หรือเปลี่ยนไปในทางที่ทำให้ชีวิตมนุษย์มีความสุขเพิ่มมากขึ้น สามารถพัฒนาจิตให้สูงขึ้น เป็นประโยชน์แก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายได้อย่างแท้จริง

บทที่ ๒

อนิจจังคือความเที่ยงแท้

ต้นกำเนิดความเชื่อของความถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว

ความรู้ทางด้านวิทยาการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่มีการศึกษาถ่ายทอดกันในสถาบันการศึกษาที่เป็นทางการทุกแห่งทั่วโลก ล้วนแล้วแต่มีวิวัฒนาการจากแนวคิดที่ได้พัฒนามาจากตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากยุโรป โดยที่ยุโรปมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน และได้รับอิทธิพลของความคิดของกรีกในยุคก่อนคริสตกาล ผสมผสานกับความคิดในคริสต์ศาสนา ซึ่งมีรากความเชื่อถือสืบเนื่องมาจากศาสนายูดาห์ (Judaism) ซึ่งเชื่อในความ เป็นหนึ่งเดียวของพระเจ้าอันเป็นศาสนาของชาวยิว (Jew) และหลังจากที่ศาสนาคริสต์ได้หยั่งรากลงในอาณาจักรโรม (Roman Empire) ก็ได้มีการ ผสมผสานความคิดสามกระแสเข้าด้วยกัน คือ ความคิดแบบกรีก ความคิดแบบยูดาห์ - คริสเตียน และความคิดแบบโรมัน ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิด ของวิชาการและความคิดแบบตะวันตก

เนื่องจากแนวความคิดแบบยูดาห์ - คริสเตียนได้มีการสืบทอดกันมา อย่างต่อเนื่อง ถึงแม้จะมีการปฏิรูปทางศาสนาครั้งใหญ่เกิดขึ้นในระหว่าง คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งนำโดยมาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther: ค.ศ. ๑๔๘๓ - ๑๕๔๖) และจอห์น คาลวิน (John Calvin: ค.ศ. ๑๕๐๙ - ๑๕๖๔) พร้อมทั้งมีการปรับตัวของคำสอนในคริสต์ศาสนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนิกายโรมันคาทอลิก (Roman Catholicism) และโปรเตสแตนต์ (Protestantism) เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ได้กับวิถีชีวิตของผู้คนใน แต่ละยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยสืบทอดความคิดผ่านสถาบันศาสนา ในประเทศตะวันตกอย่างไม่ขาดตอน จึงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า ศาสนา และวิทยาการต่างๆ จากตะวันตกในทุกสาขาล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากความคิด ยูดาห์ - คริสเตียน ไม่มากก็น้อย

สิ่งหนึ่งที่เป็นจารีตประเพณีในคำสอนของยูดาห์ - คริสเตียน ก็คือ การมีสัจธรรมเพียงหนึ่งเดียว อันเป็นข้อความที่เชื่อถือได้ (valid message) สำหรับมนุษย์ (Nelson, 1991: 257) ด้วยเหตุนี้ในทุกศาสตร์หรือทุกสาขา วิชา มักจะมีความเชื่อร่วมกันว่า แนวทางหาความรู้หรือความเข้าใจที่ถูกต้อง

มีเพียงหนทางเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเป็นการยากที่จะเข้าใจว่าศาสตร์แต่ละศาสตร์จะสามารถมีคำตอบที่ถูกต้องเกี่ยวกับสภาวะของมนุษย์พร้อมกันทีเดียวได้หลายคำตอบ

แต่เนื่องจากในศาสนาคริสต์เองก็ต้องยอมรับความจริงของลัทธิพหุนิยม (pluralism) จากการแยกตัวเป็นนิกายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในองค์กรศาสนาอย่างเป็นทางการถาวรในลักษณะที่เป็นสถาบัน ศาสตร์ทั้งหลายจึงจำเป็นต้องปรับตัวให้พร้อมที่จะต้องยอมรับความคาดหวังในระยะยาวของการเกิดมีพหุนิยมทางสังคมและเศรษฐกิจ (social and economic pluralism) ซึ่งในปัจจุบันเรียกกันใหม่นักวิชาการว่า “ยุคหลังทันสมัย” (postmodern)

ความเสื่อมถอยในความเชื่อ “ความก้าวหน้า” และ “เหตุผล”

ความเชื่อในเรื่องความก้าวหน้า (progress) ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์มักจะให้ความหมายว่า เป็นการเจริญเติบโตและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (economic growth and development) โรเบิร์ต นิสเบต (Nisbet, 1980: 182) อธิบายว่า รากของความคิดในเรื่องความก้าวหน้ามาจากศาสนาที่อธิบายว่า มนุษยชาติทั้งหมดจะต้องมีความก้าวหน้าแต่ละขั้นตามลำดับจากอดีตที่ห่างไกลและล่าหลังไปสู่อนาคตข้างหน้าที่มีความเจริญรุ่งเรืองเนื่องจากเป็นความปรารถนาของพระเจ้าเป็นเจ้า ในยุคที่เรียกว่าเป็นยุคของการเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment ในยุโรประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙) ความเชื่อดังกล่าวถูกเปลี่ยนให้เป็นความเชื่อใหม่ว่า พระเจ้าก็คือความเจริญก้าวหน้า ดังนั้น ความเจริญก้าวหน้าจึงกลายมาเป็นพระเจ้าองค์ใหม่ ซึ่งมีนักวิชาการและปัญญาชนเป็นผู้แพร่คำสอนนี้แทนศาสนสาวก แต่ความเชื่อดังกล่าวเริ่มสั่นคลอนในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อความก้าวหน้าที่เคยส่งผลให้มนุษย์มีความสะดวกสบายมากขึ้นกว่าที่เคยได้รับในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ มนุษย์กลับพบว่าความสะดวกสบายเหล่านั้นคือความน่าเบื่อหน่าย มีผลกระทบต่อความไม่ยินดียินร้ายต่อคุณค่าตามปกติ

ความคิดสร้างสรรค์ เสรีภาพ และความรับผิดชอบ มีผลในที่สุดให้เกิดการละครุทธาในความก้าวหน้ำดังกล่าว (Nisbet, 1980: 331 - 352)

ในขณะที่เดียวกันความเชื่อในเหตุผลของมนุษย์ก็มีปัญหาเช่นกัน เพราะประเทศเยอรมนีในทศวรรษ ๑๙๓๐ และ ๑๙๔๐ อันเป็นประเทศที่มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์สูงสุด และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์กายภาพ ปรัชญา และดนตรี เป็นประเทศที่ให้กำเนิดการปฏิรูปโปรเตสแตนต์และติดตามมาด้วยสงครามศาสนา ๓๐ ปีต่อมาในยุโรปเมื่อสี่ศตวรรษก่อนหน้านี้ ไม่น่าเชื่อว่าในโลกยุคใหม่ที่มีเหตุผลของคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และทางเศรษฐกิจ จะเกิดมีความเคียดแค้น ความโหดร้าย และการทำลายแบบการล้างเผ่าพันธุ์ของชาวยิว (Holocaust) เกิดขึ้นได้ อันเนื่องมาจากลัทธิดาร์วินที่เน้นเชื้อชาติ (Racial Darwinism) ซึ่งได้กลายมาเป็นลัทธิความเชื่อของรัฐเยอรมันภายใต้การนำของพรรคนาซี (Nazi) (Proctor, 1988)

ความรุนแรงโหดร้ายในยุคใกล้เคียงกันนั้น ก็คือการที่สหรัฐอเมริกาตัดสินใจทิ้งระเบิดปรมาณูที่เมืองฮิโรชิมา เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๑๙๔๕ และเมืองนางาซากิ ประเทศญี่ปุ่น ในเวลาใกล้เคียงกันต่อมา สร้างแรงสั่นสะเทือนต่อความเชื่อในการมีเหตุผลของมนุษย์เป็นอย่างมาก

จากสถานการณ์ที่มีผลต่อความสั่นคลอนความเชื่อเหล่านี้ เริ่มส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดจากที่เคยเชื่อแต่เดิมหลายประการ เช่นในปี ๑๙๖๑ นักทฤษฎีลัทธิมาร์กซิสต์ในสหภาพโซเวียต ที่เคยมีความเชื่อว่าการปฏิวัติเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการได้มาซึ่งชัยชนะของชนชั้นแรงงาน ก็เปลี่ยนมาสู่ความเชื่อใหม่ที่เรียกว่า “การอยู่ร่วมกันโดยสันติ” ซึ่งเท่ากับเปลี่ยนความเชื่อในความเป็นดาร์วินแต่เดิม ที่ว่ากรรมกรเท่านั้นที่จะเป็นผู้ได้รับชัยชนะในที่สุด (Nelson, 1990: 259 - 60) ขณะที่อีริค ฟรอมม์ (Fromm, 1956: 7) ก็เริ่มเปลี่ยนความเชื่อที่เคยเผยแพร่โดยซิกมุนด์ ฟรอยด์ที่ว่าวิวัฒนาการของโลกเป็นผลมาจากพลังขับเคลื่อนทางเพศ ซึ่งนำไปสู่การแข่งขันอย่างเอาเป็นเอาตาย อันเป็นการขยายความจากทฤษฎีของดาร์วินที่เน้นการอยู่รอดของฝ่ายที่แข็งแรงกว่า มาเป็นโลกของ “ความรัก” ซึ่งเป็น

“คำตอบของปัญหาการอยู่รอดของมนุษยชาติ”

นอกจากนั้น ไมเคิล แฮร์ริงตัน (Harrington, 1973: 65) ยังให้คำอธิบายว่า ตัวของมาร์กซ์ (Marx) นั้นเป็นผู้รักสันติภาพ และมีจิตใจเป็นนักมนุษยนิยมสูง มีความพยายามจะช่วยให้สังคมเปลี่ยนเป็น “สังคมนิยมประชาธิปไตย” อีกทั้งมีความพยายามที่จะตีความพรอยด์และมาร์กซ์ใหม่ ซึ่งอาจจะเรียกว่าลัทธิพรอยด์ - มาร์กซ์ ว่า “เมื่อปล่อยให้มนุษยพันธ์จากการถูกบีบคั้นทางเพศและเศรษฐกิจ จะมีความรักและความเอื้ออาทรให้แก่กัน ซึ่งเป็นการสร้างหลักประกันให้กับสังคมนิยมประชาธิปไตย” (Manuel and Manuel, 1979: 788, 793-794)

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นยุคที่เสรีภาพของมนุษย์และการแสดงออกส่วนบุคคลได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น ซึ่งก็เป็นการสอดคล้องกับบริบทของสังคมตะวันตกหลังจากที่ได้ผ่านยุคของสงครามที่มีการทำลายล้างมาสู่ยุคความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจที่ให้ความสะดวกสบาย แต่ไม่ได้สร้างแก่นสารที่แท้จริงให้แก่ชีวิต เสรีภาพของมนุษย์จึงได้รับการเชิดชูโดยมาร์กซิสต์ใหม่ ส่วนเสรีภาพในการแสดงออกส่วนบุคคลก็ได้รับการเชิดชูโดยพรอยด์เตียนใหม่ รวมทั้งการปลอดจากการคุกคามโดยรัฐ ตามแนวคิดสเปนเซอร์เรียนใหม่ ทั้งหมดนี้มีผลต่อแนวคิดเสรีนิยมที่เกิดขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เป็นการตระหนักถึงภัยอันเกิดจากการใช้อำนาจเกินขอบเขต อย่างไรก็ตาม ถ้าหากอธิบายแนวโน้มใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงปลายของศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการปรากฏตัวของยุคหลังทันสมัย (postmodern) นั้น น่าจะเรียกว่าเป็นการยอมรับลัทธิพหุนิยม (pluralism) มากขึ้น ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือยอมรับความไม่แน่นอนของเหตุผลที่เคยเชื่อแต่เดิม หรือยอมรับความแตกต่างหลากหลายมากขึ้นกว่าเดิมที่เคยเชื่อความมีเอกภาพ (uniformity) เหมือนที่เคยเป็นมา

ความสั่นคลอนของความเชื่อคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์

ยุคพหุนิยมใหม่เริ่มต้นด้วยความสั่นคลอนในความเชื่อของความรู้ที่มีอยู่เดิม ถึงแม้ว่าจะเป็นวิชาที่มีพื้นฐานของความคิดที่มีการสร้างสมความรู้ อย่างมั่นคงในแต่ละขั้นตอน ไม่ว่าจะ เป็นวิชาคณิตศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติแขนงต่างๆ ก็เริ่มประสบปัญหาวิกฤติศรัทธาในแต่ละวิชานั้น ทำให้ จำเป็นจะต้องพิจารณาประเด็นของความหลากหลายหรือพหุนิยมมาเป็น ประเด็นหลักในการพิจารณา

ในวิชาคณิตศาสตร์ ศาสตราจารย์มอร์ริส โคลน์ (Professor Morris Kline) ซึ่งเป็นนักคณิตศาสตร์และผู้ศึกษาประวัติศาสตร์คณิตศาสตร์ในระดับ แนวนวนา ได้กล่าวว่า “คณิตศาสตร์นั้นก็คือกิจกรรมของมนุษย์...ซึ่งมีจุดอ่อน และข้อผิดพลาดของมนุษย์” (Kline, 1980: 326 - 331)

ได้มีการพิสูจน์แล้วว่า นักคณิตศาสตร์ไม่สามารถกำหนดพื้นฐานของ เหตุผลได้อย่างมั่นคงในวิชาของตนเอง โดยที่ในปี ๑๙๓๑ เคิร์ต กอเดล (Kurt Godel) ได้สร้างความสั่นสะเทือนให้โลกคณิตศาสตร์ โดยพิสูจน์ว่า ไม่สามารถสาธิตสภาพความสอดคล้องของระบบคณิตศาสตร์ที่สำคัญภายใต้ หลักตรรกะที่สามารถยอมรับอย่างกว้างได้ “รูปแบบที่เป็นทางการ หรือ ตรรกะ เป็นคณิตศาสตร์เพียงบางส่วน เป็นเรื่องไม่จริง หรือแม้กระทั่ง เป็นนิยายปรัมปรา ถึงแม้ว่าจะมีส่วนของเหตุผล คณิตศาสตร์มีช่วยให้เกิด ความกระจ่างได้มากนัก การวิเคราะห์สิ่งที่เห็นได้ชัด กลับเกิดเป็นความ ยุ่งยากสลับซับซ้อนเป็นปัญหาไม่รู้จบ”

โคลน์กล่าวต่อไปว่า “วิชาคณิตศาสตร์เป็นความพยายามอย่างมาก ที่จะทำความคิดของมนุษย์ให้ชัดเจนและมีประสิทธิผล ซึ่งเท่ากับเป็นการวัด ความสามารถของความคิดของมนุษย์ แต่ถ้าหากคณิตศาสตร์ยังไม่สามารถ พัฒนาความคิดของมนุษย์ให้มีเหตุผลได้ ก็คงไม่สามารถอธิบายได้ว่าโลกนั้น มีเหตุผล”

บางทีน่าจะตั้งคำถามต่อไปว่า โลกดำเนินไปตามตรรกะของคณิตศาสตร์ หรือไม่ ซึ่งคิดขึ้นมาจากหลักการของเหตุผล หรือในความเป็นจริงของ

คณิตศาสตร์และโลกด้วยในระดับที่ลึกนั้น จะต้องยอมรับเอาประสบการณ์และความเชื่อเข้าไว้ด้วย

วิกฤติศรัทธาในวิชาคณิตศาสตร์ได้เกิดขึ้นก่อนหน้าแล้ว โดยโคลนได้อ้างงานของเฮร์มานน์ วิล (Hermann Weyl) ในปี ๑๙๔๖ ที่บอกว่า “วิกฤติดังกล่าวเกิดขึ้นเกือบ ๕๐ ปีแล้ว ถึงแม้จะไม่มีอันตรายต่อการทำงานประจำวัน แต่อย่างน้อยก็ต้องมีผลทำให้ข้าพเจ้าหันมาสนใจในส่วนที่มีความ ‘ปลอดภัย’ มากกว่า ที่จะทำวิจัย”

ปัญหาเช่นนี้เป็นจริงสำหรับวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพ (physics) ด้วย กฎทางวิทยาศาสตร์กายภาพก็ไม่แน่นอนพอที่จะกำหนดเหตุการณ์ทุกอย่างในลักษณะเป็นจริงในทุกกรณีได้ โดยที่ในความเป็นจริงกฎเหล่านี้เพียงแต่แสดงถึงกลุ่มของความเป็นไปได้เท่านั้น เหตุนี้นักวิทยาศาสตร์หลายคนจึงเลือกที่จะเตือนสาธารณชนให้ตระหนักถึงข้อสรุปโดยทั่วไปว่าอาจจะมีผลเสียอย่างเช่นกรณีของโรเบิร์ต ออปเพนไฮเมอร์ (Robert Oppenheimer) เขียนเกี่ยวกับกลศาสตร์ควอนตัม (quantum mechanics) เอาไว้ว่า

สิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นคำถามที่ง่ายที่สุด ซึ่งเรามักจะตอบว่าไม่ หรือ คำตอบที่ดูเหมือนกับจะเป็นตัวอย่างของแบบคำถามคำตอบ แทนที่จะตอบรับแบบตรงไปตรงมาตามแบบของวิทยาศาสตร์กายภาพ ตัวอย่างเช่น ถ้าเราถามว่าตำแหน่งของอิเล็กตรอนคงเดิมหรือไม่ คำตอบคือ “ไม่” แต่ถ้าถามว่าตำแหน่งของอิเล็กตรอนเปลี่ยนไปตามกาลเวลาหรือไม่ คำตอบคือ “ไม่” ถ้าถามว่าอิเล็กตรอนอยู่กับที่หรือไม่ คำตอบคือ “ไม่” ถ้าถามว่าอิเล็กตรอนเคลื่อนที่หรือไม่ คำตอบคือ “ไม่” คำตอบเหล่านี้ไม่ใช่คำตอบที่เราคุ้นกันในยุคของวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ (Oppenheimer, 1953: 40-41)

โลกของกลศาสตร์ควอนตัมดังกล่าวคือโลกที่ไม่ใช่สามัญสำนึก โลกในอดีตซึ่งเคยเป็นโลกที่มีกฎแน่นอนตายตัวของการทำงานอย่างมีเหตุผลของธรรมชาติจะต้องถูกโยนทิ้งไป ดังนั้น หลายอย่างที่ดีเหมือนจะมีกฎธรรมชาติอธิบายอยู่นั้น ความจริงเกิดจากประสบการณ์ และเป็นเพียงบางส่วนของ

ประสบการณ์ ที่เกิดจากการสามารถในการสำรวจตรวจสอบได้ กฎเกณฑ์
ที่เกิดจากความคิดในลักษณะนี้ ปัจจุบันไม่สามารถนำมาใช้ได้แล้ว

นีลส์ โบร์ (Niels Bohr) ซึ่งเป็นนักฟิสิกส์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐
ได้กล่าวเตือนคนทั่วไปว่า “สถานการณ์พิเศษของวิชาฟิสิกส์ควอนตัมที่เหนือ
กว่าสิ่งใด...คือข้อมูลเกี่ยวกับอะตอมนั้นไม่สามารถเข้าใจด้วยวิธีการความคิด
เชิงกลไกของธรรมชาติตามปกติ ทั้งนี้เนื่องจากความจริงที่ว่า ภายใต้การ
ทดลองและเหมือนกันเพียงครั้งเดียว โดยทั่วไปจะเป็นเสมือนหนึ่งว่าสิ่งที่
เกิดขึ้นอาจจะมีรูปแบบได้หลากหลาย ทำให้ก่อให้เกิดข้อจำกัดในคำอธิบาย
ที่เน้นผลชัดเจนตายตัว” (Bohr, 1958: 59)

ในปี ๑๙๓๑ โรเบิร์ต เอ. มิลลิแกน (Robert Andrews Millikan)
นักฟิสิกส์ชาวอเมริกัน ผู้ได้รับรางวัลโนเบลในปี ๑๙๒๓ ภายหลังจากนั้น
ได้เขียนเกี่ยวกับอะตอมไว้ว่า “อะตอมเป็นสิ่งที่มองประกอบที่น่าพิศวงที่สุด
เนื่องจากมีคุณลักษณะหลายอย่างเกี่ยวเนื่องกัน มีหน้าที่และคุณสมบัติเด่น
หลายประการ เช่น คุณสมบัติด้านพลังงาน การแผ่รังสี การส่งคลื่น และ
ยังทำหน้าที่ลึกลับอีกหลายอย่างเหมือนสิ่งที่เคยเรียกกันว่า ‘จิต’ ด้วย เหตุนี้
วลีที่เคยกล่าวว่า ทั้งหมดคือสสารและทั้งหมดคือจิต กลายเป็นคำกล่าว
ที่ไม่มีความหมายอะไร” (Millikan, 1931: 46 - 47)

ในต้นศตวรรษนี้ ไอน์สไตน์ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ข้อสรุปของ
ฟิสิกส์แบบนิวตันนั้นเป็นเพียงกรณีเฉพาะกรณีเดียวซึ่งขึ้นอยู่กับความเร็ว
และทิศทางสัมพัทธ์ของสิ่งที่ศึกษา การค้นพบของไอน์สไตน์ที่ว่า สสารและ
พลังงานยังสามารถเปลี่ยนกลับไปมาได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับ การเคลื่อนตัวสัมพัทธ์
เป็นการล้มล้างความเข้าใจโลกในลักษณะที่เป็นกลไกตามที่นิวตันค้นพบ
กฎสัมพัทธภาพทางฟิสิกส์ กลศาสตร์ควอนตัมได้ช่วยให้โลกมีความเข้าใจ
ใหม่ว่า “เกือบจะไม่มีอะไรเหลืออยู่เลยที่อธิบายได้โดยฟิสิกส์ อย่างที่เคย
เข้าใจกัน” ลักษณะดังกล่าวเคยเป็น “พื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ ที่ยุควัตถุนิยม
แห่งศตวรรษที่ ๑๙ ใช้สนับสนุน” ผลก็คือ ความหมายของ “ลัทธิกำหนด
ตายตัวและธรรมชาตินิยม” จะต้องเปิดออกสู่กรอบความคิดที่กว้างขึ้นมากกว่า
ที่เคยมีอยู่ในยุคศตวรรษที่ ๑๙ (Bewkes, 1963: 629 - 630)

ถ้าหากความเป็นจริงทางคณิตศาสตร์สามารถให้คำจำกัดความได้ เฉพาะเจาะจงเฉพาะในหมู่นักคณิตศาสตร์ที่จะยอมรับว่าเป็นความจริงได้ วิชาคณิตศาสตร์ก็จะกลายเป็นวัฒนธรรมของคณิตศาสตร์ และเช่นเดียวกับ วิชาฟิสิกส์ในอดีตก็จะมีสถานะภาพของการ “ไม่มีเหตุผล” ด้วยมาตรฐานของ วิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ลักษณะดังกล่าว ทั้งคณิตศาสตร์และฟิสิกส์จะต้อง ได้รับการตัดสินด้วยมาตรฐานของการปฏิบัติจริง นั่นคือ สามารถพยากรณ์ได้ ถูกต้อง หรือใช้งานได้จริงหรือไม่ เนื่องจากเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า การให้ความหมายของกฎทางฟิสิกส์นั้นกระทำในหมู่นักวิทยาศาสตร์ซึ่งมีพฤติกรรม เหมือนชายหญิงโดยปกติ นั่นก็คือ มีการสร้างวัฒนธรรมในระเบียบวิธีคิด ในสาขาของตนเองขึ้นมา ความจริงในทางฟิสิกส์จึงไม่ควรจะถูกกำหนดโดย กรอบความคิดทางวิทยาศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป ซึ่งในที่สุดกลุ่ม คนเหล่านี้จะสามารถดำรงสถานะภาพทางสังคมในฐานะผู้นำความคิดทางด้าน วิทยาศาสตร์ต่อไปได้ จะต้องทำให้สังคมทั้งหมดได้รับผลในทางปฏิบัติอย่าง ที่ได้สัญญาไว้ (Nelson, 1991: 246)

ด้วยเหตุนี้ เวอร์เนอร์ ไฮเซนเบิร์ก (Werner Heisenberg) ในฐานะ ที่เป็นผู้หนึ่งที่ตั้งวิชาทฤษฎีควอนตัมในยุคใหม่ ได้กล่าวว่า “ทุกครั้ง ที่เราเข้าไปสู่สิ่งที่ไม่รู้จากสิ่งที่รู้แล้ว เราอาจจะตั้งความหวังว่าจะเข้าใจ แต่ ขณะเดียวกัน เราจะต้องเรียนรู้ไปพร้อมกัน ถึงความหมายใหม่ของคำว่า ‘เข้าใจ’ เราคิดว่า ความเข้าใจใดๆ ที่หายที่สุดจะต้องขึ้นอยู่กับภาษารวมชาติ เพราะที่นั่นเท่านั้นที่เราจะแน่ใจได้ว่าสัมผัสกับความเป็นจริง ดังนั้นเราจะต้องตระหนักถึงข้อวิพากษ์ใดๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับภาษารวมชาตินี้ และแก่น ความหมายที่จำเป็นของคำนี้ด้วยวิธีการเช่นนี้ ฟิสิกส์สมัยใหม่อาจจะเปิด ประตูไปสู่ทัศนะที่กว้างขวางกว่าเดิมที่เกี่ยวกับจิตมนุษย์และความเป็นจริง” (Heisenberg, 1958: 201 - 202)

ทั้งนี้เพราะความไม่แน่นอนทั้งหลายทางคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ อาจจะตั้งอยู่บนพื้นฐานที่มีอยู่ก่อนที่จะมีความพยายามในการค้นคว้าทาง วิทยาศาสตร์ ที่มีความเชื่อว่า การรู้ความจริงนั้นเกิดจากจินตนาการของ มนุษย์เองเป็นปฐม (Bernstein, 1978: 128) ด้วยเหตุนี้ อาจจะกล่าวได้ว่า

วิทยาศาสตร์มีสถานภาพเป็นเพียงภาษาพิเศษภาษาหนึ่ง และมีสถานภาพเป็นวัฒนธรรม และสังคมวิทยาของวัฒนธรรมนี้ได้รับการให้ความสำคัญมากกว่าที่ควรจะได้รับ ลักษณะดังกล่าวนำไปสู่ความพยายามในการศึกษาประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์ และทอมัส คูห์น (Kuhn, 1962) ก็ได้พบว่าการค้นพบใหม่ๆ ทางวิทยาศาสตร์นั้นมักจะมีลักษณะไม่ต่อเนื่อง ส่วนใหญ่จะเกิดจากการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ และสาเหตุของการเปลี่ยนกระบวนทัศน์เหล่านี้มีผลมาจากลักษณะพฤติกรรมที่สลับซับซ้อนภายในตัวของวัฒนธรรมทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง

ในเมื่อไม่สามารถมั่นใจในวิทยาศาสตร์ รวมทั้งพื้นฐานของความมีเหตุผลในวิชาการดังกล่าว ความหวังของยุคใหม่ที่จะค้นหาคำอธิบายที่เชื่อถือได้เพียงคำอธิบายเดียว พร้อมทั้งกับมีความสอดคล้องภายในด้วยที่เกี่ยวกับลักษณะของมนุษย์นั้น น่าจะเป็นความคาดหวังที่เลื่อนลอย ดังนั้นความจริงในทุกๆ เรื่อง ไม่เฉพาะในวิชาฟิสิกส์ แต่ในทุกๆ ด้านเกี่ยวกับชีวิต อาจจะต้องเป็นเรื่องการปฏิบัติของสังคม ดังนั้นจึงไม่มีเพียงปรัชญาเดียวเกี่ยวกับชีวิตหรือการตีความทางประวัติศาสตร์ และไม่มีเทววิทยาเดียวที่จะอ้างความเหนือชั้นกว่าเทววิทยาอื่นๆ (Nelson, 1991: 267)

ความสั่นคลอนทางปรัชญาและศาสนา

ทางสาขาวิชาปรัชญาก็เริ่มมีความคิดเห็นในทางที่ไม่ควรมีการนำตรรกะมาพัฒนาเป็นความคิด ในลักษณะที่จะนำไปสู่กฎเกณฑ์ตายตัว ริชาร์ด รอร์ตี (Richard Rorty) เขียนอธิบายความหมายของปรัชญาเอาไว้ว่า “ถ้าจะกล่าวให้ถูกต้องแล้ว คือปฏิบัติการถกเถียงระหว่างผู้ร่วมสนทนา ที่มีข้อมูล โดยไม่มีโครงสร้างหรือกติกากำหนดไว้แต่แรก” ความหมายของปรัชญาที่น่าจะยอมรับกันโดยทั่วไป “คือความสัมพันธ์ระหว่างการแลกเปลี่ยนแนวความคิดต่างๆ ในการที่จะทำให้การพูดคุยดำเนินไปได้ โดยไม่จำเป็นต้องจำกัดเฉพาะประเด็นทางวิชา ที่จะรวมผู้สนทนาเอาไว้ด้วยกัน แต่มีความหวังว่าข้อตกลง

ร่วมกันอาจจะมีได้ トラบดที่การสนทนานั้นยังคงดำเนินไป” ดังนั้น สิ่งที่จะคาดหวังได้จากปรัชญาในลักษณะเช่นนี้ก็คือ ความคิดเห็นที่มีพิสัยค่อนข้างจะกว้าง (Rorty, 1979: 318)

ความคิดลักษณะนี้อาจจะเรียกได้ว่า พหุนิยมแบบค่อยเป็นค่อยไป และวิวัฒนาการ (incremental and evolutionary pluralism) ซึ่งค่อนข้างจะไม่เห็นด้วยกับวิธีการเสนอความเห็นที่เหนือกว่า ที่อยู่บนพื้นฐานของการอ้างอิงระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์ สำหรับรอร์ตี ปรัชญาดังกล่าวจะมีความชอบธรรมเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับผลทางปฏิบัติของสังคม (social practice) (Rorty, 1979: 170) ปรัชญาในลักษณะเช่นนี้มีผลสุดท้ายออกมาเหมือนเช่นคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ที่ไม่สามารถได้รับผลจากความพยายามโดยการใช้เหตุผลแต่เพียงอย่างเดียว

ศาสตราจารย์โรเบิร์ต นอซิค (Professor Robert Nozick) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ก็มีข้อสรุปในลักษณะที่ใกล้เคียงกันนี้ “ปรัชญาก็เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงไม่สามารถเสนอความจริงที่สัมบูรณ์ (absolute truth) ได้เช่นเดียวกับศิลปะทั้งหลาย นักปรัชญาหลายคนฝันจะทำให้วิชาปรัชญาก้าวไปบนวิถีทางที่มั่นคงทางวิทยาศาสตร์ แต่คงไม่ใช่ความฝันของข้าพเจ้า เราได้ปล่อยให้เหตุการณ์ในลักษณะนี้เกิดขึ้นมานานแล้ว คือพยายามที่จะให้ได้ผลเกินความคาดหมาย ในขณะที่ได้ผลที่เกิดขึ้นจริงมีเพียงเล็กน้อย จึงควรที่จะหยุดทำอย่างนั้นได้แล้ว” (Nozick, 1981: 23)

นักปรัชญาที่นอซิคให้ความสนใจ ไม่ใช่ผู้ที่ทำหน้าที่สรุปความเห็น แต่เป็นผู้ที่ชี้ให้เห็นสภาพความไม่สอดคล้องหรืออาจจะเป็นลักษณะขัดแย้ง ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะที่ไม่น่าจะเป็น หรือความไม่สอดคล้องของการอภิปรายที่อ้างว่าใช้เหตุผล ควรจะถือว่าเป็นความสนุกของการเล่นที่ไม่ควรพลาดโอกาส นอซิคเรียกแนวความคิดของเขาเองว่าเป็น ปรัชญาพหุนิยม (philosophical pluralism) อันเป็นปฏิกริยาตอบโต้กับปรัชญาอำนาจนิยม (coercive philosophy) ซึ่งมักจะกล่าวอ้างว่ามีเพียงลัทธิปรัชญาเพียงหนึ่งเดียว และมีคำตอบสุดท้ายเพียงคำตอบเดียว ที่อาจจะกล่าวได้ว่า “มีเหตุผล” (Nozick, 1981: 21)

นอกจากในวงวิชาการปรัชญาแล้ว ความคิดพหุนิยมก็ได้เข้าไปแพร่หลายในหมู่ผู้ศึกษาค้นคว้าด้านศาสนา ปีเตอร์ เบอร์กเกอร์ (Peter Berger) ซึ่งเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงทางด้านสังคมวิทยาทางศาสนา ได้แสดงทัศนะเอาไว้ว่า “ศาสนาชุดต่างๆ มีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ ทุกๆ สังคมจะต้องจัดให้สมาชิกได้มี ‘ความรู้’ อย่างมีเป้าประสงค์ การมีส่วนร่วมในสังคมก็คือการมีส่วนร่วมได้รับ ‘ความรู้’ ดังกล่าว ถ้าจะอธิบายแบบนักมานุษยวิทยา ก็คือ มนุษย์พยายามค้นคว้าหาความหมายที่เป็นเสมือนพลังของสัญชาตญาณ ทุกคนเกิดมาเพื่อหากฎเกณฑ์ที่มีความหมายจากสิ่งที่เป็นจริง ถ้าหากความเชื่อดังกล่าวไม่บรรลุผลอันตรายอย่างร้ายแรงจากการหมดความหมายในชีวิต เหมือนเผชิญกับฝันร้ายอย่างรุนแรงจะเกิดขึ้น ซึ่งจะมีผลทำให้บุคคลนั้นๆ จะต้องจมอยู่กับโลกอันสับสนไร้ระเบียบไม่มีความหมาย หรือบ้าคลั่งเหมือนเซลล์มะเร็งร้ายที่เข้าไปฝังตัวในช่วงที่น้ำหนักแล้วและไร้ความหมาย” (Berger, 1969: 21 - 22)

เบอร์กเกอร์มีความเห็นว่า คงไม่มีศาสนาใดศาสนาเดียวที่จะได้รับการยอมรับนับถือจากทุกคนในโลก ในโลกของเทววิทยาพหุนิยม (theological pluralism) แต่ละสังคมจะต้องสร้างกรอบทางศาสนาของตนเอง ดังนั้นในแต่ละสังคมจะมีรูปแบบเป็นของตนเอง ซึ่งขึ้นอยู่กับกาลและเทศะโดยเปรียบเทียบ (relative in time and space) ซึ่งอาจได้รับการลดทอนมาจากลักษณะเฉพาะบางประการของ “ธรรมชาติของมนุษย์” (Berger, 1969: 7) เบอร์กเกอร์ตระหนักดีว่า คำกล่าวเหล่านี้ย่อมมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อศาสนาที่อ้างว่า มีความเป็นเอกภาพและสัมบูรณ์ (uniqueness and absoluteness) ซึ่งมีผลจะทำให้ศาสนาดังกล่าวจะต้องเผชิญกับข้อเท็จจริงในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ และ ๒๑ ที่สำคัญ นั่นคือ จะต้องมีการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของความต้องการที่มีอยู่อย่างหลากหลาย หรือจะจำกัดตัวเองอยู่ในโครงสร้างทางสังคมวิทยาของศาสนาโดยเฉพาะ ที่ยังคงสามารถรักษา หรือสร้างคำสอน เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ที่เคยมี โดยไม่ต้องสนใจว่าจะเกิดอะไรขึ้น (Berger, 1969: 138, 153)

อิทธิพลของแนวความคิดเสรีนิยมและพหุนิยมที่เริ่มปรากฏตัวเด่นชัดในช่วงสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เหล่านี้ นอกจากในวิชาคณิตศาสตร์

ฟิลิปส์ ปรัชญา และศาสนา แล้ว ย่อมเป็นที่แน่นอนว่าคงมิได้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น แต่จะมีผลกระทบต่อไปถึงกิจกรรมทางการเมืองและเศรษฐกิจของผู้คนในอนาคต ถึงแม้ว่าในขณะนี้ผลกระทบดังกล่าวยังไม่ชัด แต่อย่างน้อยก็มีนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกร่วมสมัยหลายคนได้เริ่มพยายามออกแบบการเมืองและเศรษฐกิจของโลกในยุคหลังทันสมัย ถึงแม้ว่าพวกเขาเหล่านั้นจะไม่ได้รับการยอมรับจากนักเศรษฐศาสตร์อาชีพกระแสหลักในขณะนี้เท่าไรนักก็ตามที

ความสั่นคลอนในวิชาบริหารรัฐกิจ

เช่นเดียวกับกรณีของคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ปรัชญา และศาสนา ความเชื่อในเรื่องความมีเหตุผลในวิชาบริหารรัฐกิจก็ถูกท้าทาย ทั้งนี้เพราะตัวแบบของการบริหารรัฐกิจอย่างมีเหตุผล (rational administrative model) นั้น ถือได้ว่าเป็นเสาหลักของทฤษฎีก้าวหน้าของการปกครอง (progressive theory of government) ตามคัมภีร์ของฝ่ายก้าวหน้า การตัดสินใจของรัฐบาลถือว่าการดำเนินไปตามขั้นตอนของตรรกะและเหตุผล ทั้งนี้เพราะในที่สุดผู้มีหน้าที่ในการตัดสินใจจะเลือกแนวทางการดำเนินนโยบายหรือองค์ประกอบของหลายนโยบายในลักษณะที่ก่อให้เกิดคุณค่าหรือมูลค่าสูงสุด หรือมีฉะนั้นก็หวังว่าจะได้รับสัมฤทธิ์ผลในระดับที่สามารถยอมรับกันได้ทั่วไป

แนวความคิดในลักษณะนี้ก็ยึดความคิดมาจากวิธีวิทยาวางแผนงาน (programming method) ที่มีการใช้ในวิชาวิศวกรรมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการปฏิบัติการวิจัย (operation research) โดยเริ่มจากการกำหนดความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ของเป้าหมาย (objective function) ซึ่งประกอบด้วยเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัด (constraints) ตามที่ได้มีการระบุไว้ การตัดสินใจที่มีเหตุผลก็คือ ผลที่ได้จากการคำนวณที่ทำให้ผลลัพธ์บรรลุเป้าหมายสูงสุด ลักษณะดังกล่าว ชาร์ลส์ ลินด์บลอม (Charles E.

Lindblom) ซึ่งเคยเป็นศาสตราจารย์ทางรัฐศาสตร์และบริหารรัฐกิจที่มีชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยเยล (Yale) และมีพื้นฐานการศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์กล่าวว่า "วิธีวิทยาดังกล่าวสอดคล้องกับคัมภีร์ทางวิทยาศาสตร์" (ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์แบบนิเวศน์) ถือได้ว่า "เป็นการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริง ปรากฏจากการปนเปื้อนขององค์ประกอบทางจริยธรรม" (Lindblom, 1965: 138)

ลินด์บลอมชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้จะมีการนำทฤษฎีนี้ไปใช้ในวิชาบริหารรัฐกิจมาเป็นเวลานาน กระบวนการแห่งเหตุผลดังกล่าวไม่เคยสะท้อนสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการตัดสินใจของรัฐบาลเลย ไม่เพียงแต่นักการเมืองที่มาเป็นรัฐบาลจะไม่เคยสนใจใช้เทคนิคของการตัดสินใจในลักษณะดังกล่าว ยังมีปัญหาความผิดพลาดที่สำคัญตามแนวความคิดนี้อีกหลายประการ คือ (๑) ในสังคมที่มีความคิดเห็นและผลประโยชน์ที่หลากหลาย ตลอดจนความเชื่อที่ขัดแย้งกัน เป็นไปไม่ได้ที่จะบรรลุข้อตกลงร่วมกันได้อย่างชัดเจนล่วงหน้า โดยพิจารณาจากมูลค่าหรือคุณค่าเป็นหลัก (๒) ถ้าหากจะใช้วิธีวิทยาดังกล่าวจริง โดยใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ย่อมไม่สามารถทำได้ และถ้าจะให้สามารถคำนวณได้ก็จะต้องลดปริมาณข้อมูลลงอย่างมาก ซึ่งก็ไม่สะท้อนความเป็นจริง ดังนั้น ในปัญหานโยบายสาธารณะที่มีความสลับซับซ้อน จึงไม่มีผู้ใดจะสามารถใช้วิธีการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลได้ (Lindblom, 1965: 138) โดยปกติ "กระบวนการทางการเมืองนั้นเกิดจากการประนีประนอมผลประโยชน์" (reconciliation of interests) ซึ่งมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ในลักษณะลองผิดลองถูก มากกว่าการมีกฎเกณฑ์ตายตัวดังที่กล่าวในทฤษฎีการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ลักษณะดังกล่าวอาจจะเรียกได้ว่า "การปรับเปลี่ยนร่วมกันของผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วม" (partisan mutual adjustment) ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นแนวคิด "บริหารรัฐกิจพหุนิยม" (administrative pluralism)

วิธีการลักษณะเช่นว่านี้ นักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปอาจจะพิจารณาว่าเป็นวิธีการที่ไม่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากต้องผ่านกระบวนการลองผิดลองถูกดังกล่าว แต่ในระบบการเมืองพหุนิยมแบบของลินด์บลอม พลังผลักดันจาก

ผลประโยชน์ส่วนบุคคลประกอบกับการพิจารณาผลได้ของสังคมโดยรวม จะทำให้ได้ข้อยุติที่เป็นการใช้ทรัพยากรของสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งโดยปกติกลไกตลาดแต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถนำไปสู่ข้อยุติดังกล่าวได้ ซึ่งลินด์บลอมเรียกสิ่งนี้ว่า “ความฉลาดของประชาธิปไตย” (intelligence of democracy) และเพื่อที่จะให้ประชาธิปไตยทำงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น การกระจายอำนาจความรับผิดชอบของรัฐบาลออกไปจะช่วยให้กระบวนการลองผิดลองถูกสั้นลง เพราะเป็นการรวมการมีส่วนร่วมตัดสินใจของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงมากที่สุด

ความคิดในลักษณะดังกล่าวอาจจะนำมาเปรียบเทียบกับความคิดของนักเศรษฐศาสตร์สำนัก “การเลือกเพื่อประโยชน์สาธารณะ” (public choice) หนึ่งในบรรดานักคิดในสำนักนี้คือ แมนเคอร์ โอลสัน (Mancur Olson) ที่เน้นตรรกะของการกระทำร่วมกัน (logic of collective action) ความสนใจของโอลสันเกิดจากการตั้งคำถามต่อแนวความคิดที่ว่า พฤติกรรมของปัจเจกชนในองค์กรนั้นมีเหตุผล ซึ่งมีความหมายว่า องค์กรจะทำหน้าที่เพื่อจะรักษาผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มปัจเจกชนในองค์กร ดังนั้นทุกคนที่เข้าร่วมในองค์กรก็เพื่อเพิ่มผลประโยชน์ส่วนตนให้มากขึ้น แต่จากการค้นคว้าของโอลสัน พบว่า “พฤติกรรมขององค์กรไม่สามารถอธิบายได้โดยทฤษฎีเหตุผล เพราะถ้าหากทุกคนดำเนินการโดยอาศัยหลัก ‘เหตุผล’ แต่เพียงอย่างเดียว องค์กรเป็นจำนวนมากจะไม่เกิดขึ้น” สาเหตุสำคัญก็เพราะ ในแต่ละองค์กร จะมี “ผู้ร่วมโดยสารฟรี” (free rider) ซึ่งได้รับผลประโยชน์จากองค์กรโดยไม่ออกแรงอยู่ด้วย นอกจากนั้นการกระทำของปัจเจกบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกในองค์กรใหญ่ เกือบจะไม่มีผลอะไรเลยต่อทิศทางในการดำเนินการขององค์กร ดังนั้น จึงดูจะไม่มีเหตุผลอะไรเลยที่สมาชิกแต่ละคนจะสละเวลาและเงินทองเพื่อสนับสนุนองค์กรที่ทำหน้าที่เรียกร้องผลก่อกำเนิดในเรื่องต่างๆ (Olson, 1965: 11 - 12)

ถ้าอย่างนั้นก็จะมีคำถามตามมาว่า องค์กรอยู่รอดได้เพราะอะไร? โอลสันมีคำตอบว่า องค์กรขนาดใหญ่อย่างเช่นรัฐบาลใช้อำนาจบังคับ หรือบางองค์กรใช้ผลของกฎหมายเป็นเครื่องมือบังคับให้ร่วมกับองค์กร แต่องค์กร

ส่วนใหญ่จะใช้การให้บริการและการช่วยเหลือต่างๆ เป็นแรงจูงใจแก่สมาชิก ซึ่งปกติก็จะคุ้มกับค่าสมาชิก สถานการณ์ที่ทำให้ห้องค์กรอยู่ได้เป็นส่วนใหญ่ เกิดจากความจำเป็นที่ต้องการสมาชิกจำนวนไม่มากที่จ่ายเงิน ทำให้ปัญหา "ผู้ร่วมโดยสสารฟรี" ไม่เป็นปัญหาสำคัญ ดังนั้น ธรรมชาติของการรวมตัวที่สำคัญ คือ การรวมตัวของโลกธุรกิจไม่กี่แห่งที่จ่ายเงินสนับสนุนเพราะมีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ ส่วนธุรกิจขนาดเล็กเป็นจำนวนมากจะร่วมโดยสสารฟรีก็ไม่มีปัญหาอะไร

อีกด้านหนึ่งของการรวมกลุ่มก็คือ กลุ่มผู้เสียภาษี หรือผู้บริโภครวม การกระจายตัวในลักษณะค่อนข้างที่จะหลากหลาย เนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วมขนาดใหญ่ อันเป็นผลจากการตัดสินใจของรัฐบาล แต่ผลที่จะตกโดยตรงแก่แต่ละกลุ่มค่อนข้างมีน้อย กลุ่มเหล่านี้จึงไม่ค่อยเข้มแข็ง ทำนองเดียวกัน ผู้บริโภคอาจจะมีจำนวนมาก แต่ไม่มีกลุ่มที่จะต่อต้านอำนาจผูกขาดของผู้ผลิต (Olson, 1965: 65 - 66) ลักษณะดังกล่าว กลุ่มกดดันทางการเมืองมักจะทำประโยชน์ให้กับกลุ่มที่มีผลประโยชน์เข้มข้นมากกว่าการกระจายผลประโยชน์ออกไปอย่างหลากหลาย ซึ่งมักจะดำเนินการในลักษณะที่กดทับเป้าหมายของสังคมในวงกว้าง

จากการค้นพบของโอลสัน นำไปสู่ข้อสรุปว่า การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งนั้นเป็นการกระทำที่ไม่มีเหตุผล เนื่องจากผู้ออกเสียงแต่ละคนมีอิทธิพลน้อยมากต่อผลที่ออกมา แต่ต้นทุนด้านเวลาและความพยายามจะไปใช้สิทธิมีค่อนข้างมาก ดังนั้น ถ้าหากจะใช้คำอธิบายโดยยึดหลัก "เหตุผล" ทางเศรษฐศาสตร์ การไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งจึงเป็นการกระทำที่ไม่มีเหตุผล ซึ่งไม่เฉพาะแต่การไปใช้สิทธิอย่างเดียว การช่วยหาเสียง การบริจาคเงิน เวลาที่ใช้ไปในการอ่านหนังสือพิมพ์ ดูโทรทัศน์เพื่อหาข้อมูลทางการเมือง เป็นสิ่งไม่มีเหตุผลทั้งสิ้น ซึ่งจะอธิบายต่อไปให้กว้างขวางกว่า การเมือง การอาสาไปสู้รบ การยอมเสี่ยงชีวิตในสงคราม การบริจาคเพื่อการกุศลต่างๆ หรือการอาสาสมัครช่วยเหลือผู้ยากไร้และผู้ประสบภัย ทั้งหมดเหล่านี้ยอมไม่สามารถอธิบายได้โดยตรรกะที่ว่าด้วยพฤติกรรมที่มีเหตุผลในทางเศรษฐกิจ แต่เนื่องจากคนเป็นจำนวนมากก็ยังคงพอใจจะทำในสิ่งที่กล่าว

มาแล้ว และสิ่งดังกล่าวก็มีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของสังคม คำถามที่น่าจะย้อนถามกลับไปก็คือ การวิเคราะห์แนวเหตุผลของเศรษฐศาสตร์มีเหตุผลพอที่จะยอมรับได้หรือไม่

แท้ที่จริงตรรกะของการกระทำทั้งหลายที่ดูเหมือนจะขัดกับตรรกะของการคิดอย่างมีเหตุผลตามหลักเศรษฐศาสตร์นั้น มีรากฐานมาจากความเชื่อมั่นในอำนาจ ในความดีงามของชุมชนหรือสังคม ตัวอย่างการวิเคราะห์แบบของโอลสันที่ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของการอธิบายเหตุผลทางเศรษฐกิจของปัจเจกชน ซึ่งถ้าหากใช้เหตุผลทางเศรษฐกิจของปัจเจกชนเป็นหลัก ย่อมเป็นเครื่องสะท้อนความสั่นคลอนของความเชื่อมั่นต่อพลังที่ดีงามในสังคมดังกล่าว

ปัญหาของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบันก็คือ การมีเหตุผลและจริยธรรมกลายเป็นเรื่องเดียวกัน ในขณะที่ยังมีข้อถกเถียงกันในบรรดานักเศรษฐศาสตร์ว่า พฤติกรรมที่มีเหตุผลนั้นจะต้องประกอบด้วยสาระสำคัญอะไรบ้าง แต่อย่างน้อยก็มีแนวโน้มที่จะเห็นด้วยกันว่า การจะมีเหตุผลนั้นจะต้องเป็นไปตามพฤติกรรมมาตรฐาน ซึ่งถ้าหากจะยอมรับเช่นนี้ การจะหามาตรฐานที่ถูกต้องที่ยอมรับร่วมกันได้ น่าจะได้จากชุมชนขนาดเล็กที่สามารถตกลงหรือสร้างมาตรฐานทางวัฒนธรรมร่วมกันได้ ในกลุ่มเล็ก ๆ แต่ละคนจะสามารถรู้จักแต่ละคนได้ดีพอ และอาจจะตกลงกันโดยพฤตินัยหรือโดยลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับมาตรฐานของการมีเหตุผล การให้ความหมายของ “การมีเหตุผล” ย่อมมีความหมาย

งานเขียนของทั้งลินด์บลอมและโอลสันเป็นการตั้งประเด็นคำถามที่สำคัญต่อหลักการในเรื่องการมีเหตุผล ซึ่งถ้าหากการมีเหตุผลนั้นจำกัดเฉพาะการมีเหตุผลในทางเศรษฐกิจ คนส่วนใหญ่ก็มีชีวิตอยู่โดยไม่มีเหตุผล หรือมีฉะนั้นก็อาจจะต้องยอมรับว่า พหุเหตุผลมีความเป็นไปได้ ซึ่งก็ไม่น่าจะมีเหตุผลดังนั้น งานของโอลสันเท่ากับเสนอว่า ความเชื่อในความมีเหตุผลย่อมเป็นความเชื่อที่ค่อนข้างจะคลอนแคลน

ความสั่นคลอนในวิชาเศรษฐศาสตร์

ผู้ที่จะสามารถสร้างความสั่นคลอนให้แก่วิชาเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จะต้องเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีเพียงแต่จะรู้เฉพาะแต่วิชาเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยเท่านั้น แต่จะต้องรู้ความเป็นมาของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ อีกทั้งต้องศึกษาปรัชญา คณิตศาสตร์ รวมทั้งสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาด้วย โดแนลด์ แมคคอสกี (Donald N. McCloskey) ได้ชื่อว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ ถึงแม้ความเห็นของเขาจะยังไม่เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายในขณะนี้

แมคคอสกีมีความเห็นว่า “เศรษฐศาสตร์มีลักษณะคล้ายศาสนาอาซีฟที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันอาจจะเทียบได้ว่าเป็นสาขาหนึ่งของนิกายวิทยาศาสตร์ (church of science) ในฐานะที่เป็นความเชื่อคล้ายศาสนา มีรากฐานมาจากแนวคิดของปัญญาชนในศตวรรษที่ ๑๙ และ ๒๐ ที่ศรัทธาต่อลัทธิความทันสมัย ซึ่งเริ่มเติบโตในทศวรรษ ๑๙๓๐ จนปัจจุบันได้กลายเป็นสถาบันไปแล้ว” (McCloskey, 1985: 4-9)

แต่ปัญหาความเป็นวิทยาศาสตร์ของเศรษฐศาสตร์นั้นมิใช่เป็นวิทยาศาสตร์แบบของไอน์สไตน์หรือกลศาสตร์ควอนตัม แต่เป็นการเข้าใจแบบต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เฉพาะบางเรื่องที่ย้อนกลับไปสู่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาฟิสิกส์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งมีความเชื่อต่อเนื่องกันมาในยุคความเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙) ที่เชื่อว่าความรู้สุดยอดนั้นจะได้มาจากวิชาคณิตศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ทันสมัยจะสร้างบรรยากาศที่ล้นเกินไปด้วยคณิตศาสตร์ (mathematical saturated environment) ซึ่งผู้ที่อยู่ในอาซีฟนั้นจะต้องใช้คณิตศาสตร์เป็นสื่อในการสนทนา และเพื่อให้เกิดการดำเนินการทางวิทยาศาสตร์ที่ถูกต้อง จะต้องไม่นำเอาอัตวิสัยหรืออุดมการณ์เข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ควรจะใช้คำว่า “ควรจะ” ไม่ว่าในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมหรือศิลปะ เฉพาะในส่วนที่เป็นทฤษฎีที่ได้จากการ

สังเกต หรือการพยากรณ์ที่สำคัญต่อความเป็นจริง (McCloskey, 1985: 4-7) ซึ่งก็คือความคิดแบบนิวตัน ที่มีต้นกำเนิดมาจากปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา

นักเศรษฐศาสตร์สามารถที่จะนำข้อถกเถียงและอภิปราย ซึ่งมีอายุหลายร้อยปีมาแล้ว ทั้งปะปนไปด้วยอุดมการณ์ และใช้คุณค่าเป็นเครื่องตัดสิน รวมทั้งอัตวิญจน์ย์ มาตกแต่งใหม่ด้วยภาษาที่ทำให้ดูเป็นวิทยาศาสตร์ การแสดงสำนวนโวหารแบบนักทันสมัย (modernist rhetoric) เนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์ส่วนมากปฏิเสธที่จะรับรู้ที่แท้ที่แท้จริงของความจริงของความพยายามของตนเอง จึงนำเอาประเด็นทางปรัชญาและอุดมการณ์มาถกเถียงอย่างเป็นเอกภาพและค่อนข้างจะไม่ประณีต นักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่จะไม่เข้าใจประวัติศาสตร์ ปรัชญา และบทเรียนอื่นๆ ที่เคยได้เรียนรู้แล้วในอดีต (McCloskey, 1985: 54) ตัวอย่างเช่น ยังไม่เคยมีข้อเสนออะไรเลยที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่วิชาเศรษฐมิติปฏิเสธหรือคัดค้าน ซึ่งหมายความว่าวิชานี้ไม่เคยคิดจะทดสอบสมมติฐานที่สำคัญนี้เลย การทำเสมือนว่าการสรุปตามหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ โดยเปรียบเทียบกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์เป็นเหมือน “ความไม่ชอบมาพากลทางปัญญา” (intellectual scandal) เหมือนบทสวดมนต์ที่ใช้ภาษาที่ยากแก่คนไม่รู้ภาษาจะทำความเข้าใจได้ วิชาเศรษฐศาสตร์ควรจะทำความเข้าใจว่าไม่มีหนทางเพียงหนทางเดียวที่จะยืนยันในศรัทธาที่แท้จริง นักเศรษฐศาสตร์ควรจะเข้าใจว่า สิ่งที่ตนเองกำลังเกี่ยวข้องอยู่นั้นคือ “บทสนทนา” ซึ่งเป็นแบบฝึกหัด ไม่ใช่เป็นวิทยาศาสตร์ของนักทันสมัย (modernist science) สิ่งที่ทำนั้นเป็นเพียงศิลปะของการแสดงโวหารเท่านั้น (the art of rhetoric) (McCloskey, 1985: 184)

นักเศรษฐศาสตร์ควรจะเลิกใช้ท่าทีของความเป็นวิทยาศาสตร์ และรับศิลปะของการเขียนภาษาซึ่งสื่อความหมายของวิชาเศรษฐศาสตร์อย่างแท้จริง ซึ่งจะช่วยให้ลดเวลาและความพยายามจากที่จะต้องปกปิดองค์ความรู้ที่แท้จริงเอาไว้ในร่างของวิทยาศาสตร์ ใช้ตัวอย่างที่เหมาะสม ซึ่งเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะช่วยการแสดงสำนวนโวหารได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ถ้าจะ

เทียบการปรับเปลี่ยนร่วมกันของผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วมของลินด์บลอมในวิชาบริหารรัฐกิจ การทดสอบการใช้สำนวนโวหารก็เป็นศิลปะของการ “สนทนา” ของนักเศรษฐศาสตร์ (Nelson, 1990: 287) แต่ปัญหาก็คือ ถ้าหากจะเลิกทำตัวให้เป็น “วิทยาศาสตร์” มาเป็น “สนทนา” หรือแลกเปลี่ยนความเห็นอย่างหลวม พื้นฐานทางวิชาการของวิชาสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตะวันตก คงจะสั่นคลอนอย่างมาก ในขณะที่การเข้าไปยึดมั่นถือมั่นอย่างจริงจังได้สร้างความเสียหายแก่สังคมโลกมามากแล้วในอดีต อย่างเช่นกรณีความขัดแย้งระหว่างคอมมิวนิสต์ ฟาสซิสต์ โซเชี่ยลิสต์ รวมทั้งความทันสมัย (modernist) และคำสอนอื่นๆ ของเศรษฐศาสตร์ทฤษฎี ก็ปรากฏผลเป็นการสร้างความสูญเสียให้แก่ชีวิตและทรัพยากรมาแล้ว แมคคอลลูกี้ได้เรียกร้องว่า ถึงเวลาแล้วที่จะต้องยอมรับความเป็นพหุนิยม ซึ่งจะมีผลทำให้หยุดยั้งความเกลียดชังและการเป็นศัตรูซึ่งกันและกัน พหุนิยมทางเศรษฐกิจจึงจะมีผลเป็นพลังขับเคลื่อนอีกแรงหนึ่งของปัจเจกชนนิยม การกระจายอำนาจและความสามารถในการดูแลตัวเองของท้องถิ่น

เจมส์ บิวคานัน (James M. Buchanan, Jr.) เป็นนักเศรษฐศาสตร์สำนัก “การเลือกเพื่อประโยชน์สาธารณะ” (public choice) ที่มีชื่อเสียงและได้รับรางวัลโนเบลมาแล้ว ถึงแม้งานเขียนของเขาจะไม่อยู่ในกระแสความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่ผลสำเร็จของสำนักนี้คือการอธิบายความไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารงานของรัฐบาลในปลายทศวรรษ ๑๙๘๐ บิวคานันต่อต้านความคิดรัฐสวัสดิการในฐานะเป็นการกดขี่ให้ต้องรวมตัวกัน (oppressive collectivism) บิวคานันอธิบายความผิดพลาดของแนวความคิดรัฐสวัสดิการว่าเป็นความพยายามทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์ใช้วิธีวิทยาเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์กายภาพ ความผิดพลาดนี้เกิดจากการนำกรอบความคิดสร้างอรรถประโยชน์สูงสุดมาใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัย ทำให้คำถามทางเศรษฐศาสตร์ทั้งหมดถูกลดทอนลงให้เหลือเพียงการสร้างอรรถประโยชน์สูงสุดหรือสมการเป้าหมายหลัก (objective function) อื่นๆ ผลที่เกิดขึ้นไม่ใช่วิทยาศาสตร์ แต่กลับกลายเป็น “ลัทธิวิทยาศาสตร์” หรือการอ้างอย่างจอมปลอมว่าเป็นวิทยาศาสตร์ แทนที่จะเป็นความก้าวหน้าของวิชาการจริง

กลับกลายเป็นความล้มเหลว เป็นการสูญเสียทุนทางปัญญาที่ได้สะสมมาเป็นอย่างดีในยุค “เศรษฐศาสตร์การเมือง” (Buchanan, 1979: 279 - 281)

นอกจากความพยายามที่จะเป็นวิทยาศาสตร์ และมีสถานภาพเพียงลัทธิวิทยาศาสตร์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ ตามความเห็นของบิวคานัน ความผิดพลาดของแนวความคิดนี้ อีกประการหนึ่งเกิดจากความหมายของประชาคมชาติ (national community) อันหมายถึงการยอมรับคุณค่าของประชาคม และการมีลักษณะเฉพาะร่วมกัน ซึ่งยากจะเกิดขึ้นจริงในระดับชาติ แต่จะเป็นจริงได้ในชุมชนขนาดเล็กกว่า ดังนั้น ถ้าจะพิจารณารัฐสวัสดิการควรจะพิจารณาการกระจายอำนาจไปสู่ชุมชนในระดับที่เล็กกว่าชาติจึงจะมีความเป็นไปได้มากกว่า (Buchanan, 1979: 228 - 229) เพราะถ้าดำเนินการในระดับรัฐชาติ การแทรกแซงของรัฐมีแนวโน้มที่จะสนองผลประโยชน์ของคนกลุ่มน้อยที่มีอิทธิพลสูง โดยส่วนใหญ่ที่ไม่สามารถรวมตัวได้จะเป็นฝ่ายสูญเสีย

สาเหตุของความสั่นคลอนของศาสตร์ทั้งหลาย

เมื่อโลกก้าวมาสู่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ และได้ก้าวเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ ๒๑ ความสั่นคลอนของศาสตร์ทั้งหลายได้ปรากฏตัวชัดเจนมากขึ้น ความสั่นคลอนเหล่านี้อาจจะสืบค้นหาสาเหตุสำคัญร่วมกันประการหนึ่งคือ การขาดลักษณะความเป็นองค์รวม (whole) ของความรู้ในแต่ละวิชา โดยที่แต่ละวิชาพยายามจะทำตัวเป็น “วิทยาศาสตร์” และใช้คณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือ ซึ่งโดยทั่วไปนักวิทยาศาสตร์มักจะแยกส่วนของประสบการณ์ออกจากกันแล้วทำให้กลายเป็นตัวเลขและสูตร เนื่องจากถ้าหากไม่แยกออกจากกันให้เป็นชิ้นส่วนย่อยจะได้ภาพรวมที่ไม่คมชัด และไม่ “เป็นวิทยาศาสตร์” เพราะภาพรวมที่คมชัดในฐานะของนักวิทยาศาสตร์นั้นจะต้องเป็นภาพทั้งหมดที่มีส่วนประกอบแสดงความเกี่ยวเนื่องกันอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นงานที่ยุ้งยากสลับซับซ้อน และอาจจะไม่สามารถใช้เครื่องมือทาง

คณิตศาสตร์ที่มีอยู่ทั้งหมดจัดการกับปัญหาได้ ถึงแม้จะจัดการได้ก็จะจัดการได้ เฉพาะภาพหนึ่งที่ไม่มีการเคลื่อนไหว แต่ถ้าหากภาพทั้งหมดมีการเคลื่อนไหว อยู่ตลอดเวลา หรือมีความเป็นอนิจจังพร้อมกันไปด้วยแล้ว เกือบจะเป็นไป ไม่ได้เลยที่จะจัดการกับปัญหาในลักษณะนี้ด้วยแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ล้วนๆ ซึ่งต่างกับศิลปิน ที่มักจะพยายามให้ภาพทั้งหมดอย่างกว้าง ถึงแม้จะไม่ลงไป ในรายละเอียด แต่ก็ช่วยให้ไม่หลงอยู่กับความพยายามต่อชิ้นส่วนชิ้นเล็ก ชิ้นน้อยเข้าด้วยกัน แล้วนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิด เนื่องจากมองไม่เห็นภาพใหญ่ ทั้งหมด

นอกจากนั้นในส่วนของวิชาสังคมศาสตร์ที่พยายามจะทำตัวให้เป็น วิทยาศาสตร์ ยังมีข้อผิดพลาดที่สำคัญอีกข้อหนึ่ง อันเป็นผลจากความ พยายามทำให้วิธีวิทยาเป็นวิธีวิทยาทางวิทยาศาสตร์ จึงมักไม่พยายาม ทำความเข้าใจให้ถึงซึ่งแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ หรือแม้กระทั่งการ พิจารณาคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ดังนั้น นอกจากจะไม่สามารถประเมิน คุณค่าของมนุษย์แล้ว ยังนำไปสู่การกัดเซาะคุณค่าดังกล่าวด้วย

ความเห็นเช่นนี้ได้มีนักปรัชญาที่มีชื่อหลายท่านได้แสดงมาแล้วในอดีต ในบรรดานักปรัชญาที่มีชื่อร่วมสมัยท่านหนึ่งคือ อัลเฟรด นอร์ท ไวต์เฮด (Alfred North Whitehead, 1861 - 1947) ผู้มีอิทธิพลต่อความคิดของ กลุ่ม "นิเวศวิทยาแนวลึก" (deep ecology) ได้กล่าวว่า

สังคมเทคโนโลยีไม่เพียงแต่สร้างความแปลกแยกมนุษย์ออกจาก ธรรมชาติ แต่ยังสร้างความแปลกแยกมนุษย์ออกจากตัวเองและจาก เพื่อนมนุษย์อื่นด้วยกัน สังคมดังกล่าวมีความจำเป็นจะต้องส่งเสริมคุณค่า แห่งการทำลาย และมีเป้าหมายซึ่งเป็นการทำลายพื้นฐานเบื้องต้นของการ คงอยู่อย่างมั่นคงของสังคมมนุษย์ในการปะทะสังสรรค์กับโลกของธรรมชาติ วิสัยทัศน์สุดท้ายของโลกเทคโนโลยีก็คือ การได้รับชัยชนะ หรือการครอบงำ ธรรมชาติและกระบวนการทางธรรมชาติโดยเด็ดขาด

เป้าหมายในที่สุดที่สังคมเทคโนโลยีต้องการบรรลุก็คือความก้าวหน้า ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการพัฒนาต่อไป และการขยายสภาพแวดล้อมจอมปลอม

ตามความจำเป็น โดยที่โลกของธรรมชาติจะต้องเป็นผู้แบกรับภาระไว้ทั้งหมด ถ้าจะพิจารณาจากแง่มุมของนิเวศวิทยาแล้วก็คือความเสื่อมถอยอย่างไม่มีข้อสงสัย (Devall and Sessions, 1985: 48)

การที่วิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้พัฒนาไปในทิศทางดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน จึงหนีไม่พ้นที่จะต้องเผชิญปัญหาพร้อมกับวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์อื่นๆ ในลักษณะที่ได้กล่าวมาแล้ว เพื่อที่ให้เข้าใจถึงความจำเป็นของพัฒนาการแนวคิดวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักซึ่งพัฒนามาจากแนวคิดและอารยธรรมตะวันตก นักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ในขณะนั้นมักจะอ้างความเป็นวิทยาศาสตร์จนกลายเป็นลัทธิวิทยาศาสตร์ โดยไม่เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความจำเป็นมาของความคิดของวิชานี้จนถึงปัจจุบัน จำเป็นจะต้องย้อนกลับไปพิจารณาในประเด็นเหล่านี้อย่างจริงจัง เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องยิ่งขึ้น ซึ่งอาจจะช่วยให้มีการปรับทัศนคติในการวิเคราะห์ปัญหาของวิชาเศรษฐศาสตร์ อีกทั้งมีโลกทัศน์ที่เปลี่ยนไป ซึ่งจะเป็นคุณูปการแก่วิชาเศรษฐศาสตร์ในการพัฒนาให้ก้าวต่อไป แทนที่จะเป็นการ “ถอยหลัง” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ของนิเวศวิทยาแนวลิคและนักเศรษฐศาสตร์อย่างบิวคาเนนได้แสดงทัศนะไว้แล้ว

ความมีเหตุผลคืออดีต

ข้อผิดพลาดหลักของวิชาเศรษฐศาสตร์ตะวันตก คือ ข้ออ้างของการมีเหตุผลของแนวความคิดของวิชาตลอดจนวิธีวิทยาที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์และที่สำคัญที่สุดก็คือ การมีเหตุผลนี้ได้ถูกทำให้มีความหมายแคบลงไปอีกในวิชาเศรษฐศาสตร์ เป็นการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก และเมื่อใช้วิธีวิทยาที่นักเศรษฐศาสตร์เป็นจำนวนมากเชื่อว่ามีความเป็นวิทยาศาสตร์ก็ยิ่งตอกย้ำความเชื่อมั่นเช่นนี้ จนเกิดเป็นความเชื่อมั่นว่าการเห็นแก่ตัวหรือการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก มีความหมายเช่นเดียวกับคุณธรรมหรือความถูกต้องในทางเศรษฐศาสตร์ นั่นก็คือความไม่รู้ความจริงตามสภาพ

ธรรมชาติที่เป็นจริงหรือ “อวิชา” นั่นเอง ทั้งนี้เนื่องจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือความยึดมั่นในอัตตานั้นเอง

ดังนั้น เพื่อจะช่วยให้เกิด “วิชา” หรือความรู้ตามสภาพที่เป็นไปตามความเป็นจริงตามธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อให้ นักเศรษฐศาสตร์ได้ถอนตนเองออกจาก “อัตตา” จึงจะต้องสืบค้นไปถึงต้นตอและที่มาของความคิดในเรื่องการมีเหตุผล ว่ามีความเป็นมาอย่างไร เพราะประเด็นนี้ถือได้ว่าเป็นสาเหตุที่สำคัญของความเสื่อมถอยของวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคปัจจุบัน จึงจะต้องทำความเข้าใจชัดในประเด็นนี้ให้ได้ในที่นี้

เท่าที่ได้พิจารณามาแล้วทั้งหมดในบทนี้ เห็นได้ชัดว่าแนวโน้มของสาขาวิชาทั้งหลายในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๑ จะหันมาให้ความสำคัญกับพหุนิยม และมีแนวโน้มที่ชัดเจนที่จะเลิกการมีเหตุผลและหลักการที่ตายตัว เป็นเสมือนหนึ่ง “กฎธรรมชาติ” ที่ไม่อาจจะเปลี่ยนแปลงได้เพียงหนึ่งเดียว มาเลื่อมใสในความหลากหลายของความคิดและเหตุผล (หรือการไม่มีเหตุผล) มากขึ้น ก็อาจจะถือได้ว่าเป็นการพยายามลดความเสี่ยงที่จะไปเลือกเชื่อมั่นในสิ่งเดียวที่อาจจะผิดพลาดอีกข้างสองก็ได้ ทั้งนี้เพราะบทเรียนจากความผิดพลาดในครั้งแรกที่สร้างความผิดพลาดอย่างต่อเนื่องมาหลายร้อยปี ทำให้ได้รับบทเรียนว่าควรจะลดความเสี่ยง แทนที่จะรีบไปไขว่คว้าหาที่ยึดมั่นใหม่เกาะเอาไว้

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาแห่งความสับสนและความพยายามที่จะลดความเสี่ยงดังกล่าว น่าจะมีความจำเป็นและมีผลดีแก่พัฒนาการของวิชาเศรษฐศาสตร์เองที่จะย้อนกลับไปพิจารณาว่า ความผิดพลาดที่ก่อให้เกิดอัตตาจนเข้าไปยึดมั่น “การมีเหตุผล” อย่างเป็นทางการสำหรับนักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ในปัจจุบันเกิดขึ้นได้อย่างไร ประเด็นนี้จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างชัดเจนในบทต่อไป

บทที่ ๓

อัฐตา

คือวิธีแห่งเศรษฐศาสตร์ตะวันตก
แนวคิดเศรษฐศาสตร์ยุคกรีก

ยุคอารยธรรมและปราชญ์แห่งกฏธรรมชาติดที่ยิ่งใหญ่ของโลก

ในปัจจุบันมีหลักฐานทางโบราณคดีชัดเจนพอที่พิสูจน์ได้ว่ามนุษย์อุบัติขึ้นมาในโลกประมาณ ๓ ล้านปีแล้ว โดยที่โลกได้อุบัติขึ้นมาแล้วกว่า ๓.๕ พันล้านปี หรือมนุษย์เพิ่งอุบัติขึ้นมาในโลกในช่วงท้าย ในช่วงระยะเวลาเพียงร้อยละ ๐.๑ ของการอุบัติของโลกเท่านั้นเอง ทั้งนี้โดยยึดหลักฐานทางโบราณคดีล่าสุดที่ค้นพบในประเทศแทนซาเนีย ทวีปแอฟริกา โดยนักโบราณคดีชื่อ แมรี ดี. ลีคกี (Mary D. Leaky) และผู้เชี่ยวชาญด้านซากดึกดำบรรพ์ แอนดรูว์ ฮิลล์ (Andrew Hill) ในปี ๑๙๗๖ ที่พบรอยเท้าสัตว์ดึกดำบรรพ์ต่างๆ และในสองปีต่อมา พอล ไอ. เอเบลล์ (Paul I. Abell) นักเคมีธรณีได้พบรอยเท้าสัตว์คล้ายมนุษย์ ที่เรียกว่า แลโตลี (Laetoli) อยู่บนถ้ำภูเขาไฟเก่า ที่นับย้อนหลังไปได้ว่ามีอายุ ๓.๖ ล้านปี (Agnew and Demas, 1998: 28) ซึ่งรอยเท้าดังกล่าวไม่เก่าแก่เท่ายุคไดโนเสาร์ซึ่งสามารถพบรอยเท้าและซากย้อนหลังไปได้ถึง ๕๐๐ ล้านปี

ส่วนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับมนุษย์นั้นเริ่มมีการบันทึกโดยมนุษย์เองในรูปของงานเขียนตามผนังถ้ำและหน้าผาของมนุษย์ยุคหินใหม่ (late stone age) ซึ่งมีอายุเพียง ๖,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา หลังจากนั้นก็เริ่มมีการรวมเป็นกลุ่มโดยมีผู้หญิงเป็นใหญ่ หรือเร่ร่อนไปตามบริเวณทุ่งหญ้า จากนั้นมีการรวมตัวกันเป็นชนเผ่าและตั้งหลักแหล่งเพื่อทำการเกษตรครั้งแรกในระยะ ๑,๐๐๐ ปีต่อมา อารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดของมนุษยชาติจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือ อารยธรรมอียิปต์ ซึ่งมาพร้อมกับโลหะสัมฤทธิ์ประมาณ ๕,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา ซึ่งนับว่าเป็นยุคแรกที่มีการบันทึกประวัติศาสตร์ของมนุษย์อย่างแท้จริง เนื่องจากอียิปต์โบราณมีภาษาเขียนและวัฒนธรรมของตนเอง อีก ๒,๐๐๐ ปีต่อมาจึงได้มีการเริ่มต้นยุคเหล็ก ซึ่งมีอายุเพียง ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช และในช่วง ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราชนี้เอง นับได้ว่าเป็นช่วงที่สำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์อารยธรรมของมนุษยชาติ ที่มีอิทธิพลต่อความคิดและรูปแบบการดำรงชีวิตอย่างมากของมนุษย์ในปัจจุบัน ซึ่งเชื่อมั่นว่าจะยังคงมีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์

ในอนาคต ตราบใดที่ยังคงมีมนุษย์อาศัยอยู่ในโลกนี้ นั่นคือ การอุบัติขึ้นของ
 ประชาชนแห่งกฎธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่พร้อมกันในบริเวณพื้นที่ที่มีความกว้างหน้า
 ของอารยธรรมของโลกค่อนข้างสูงในยุคสมัยนั้น คือ ระหว่างศตวรรษที่ ๖ ถึง
 ศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสตกาล นั่นคือ พระสมณโคดม พระพุทธเจ้า ผู้ให้กำเนิด
 พุทธศาสนา ที่อุบัติขึ้นบริเวณเทือกเขาหิมาลัยตอนเหนือของประเทศอินเดีย
 ในประเทศเนปาลในปัจจุบัน เล่าจื๊อ ผู้ให้กำเนิดลัทธิเต๋า เป็นปราชญ์ร่วมสมัย
 กับขงจื๊อ ทั้งสองมีเชื้อสายจากราชวงศ์ยิน (Yin Dynasty) และอยู่ในยุคของ
 ราชวงศ์โจว (Chou Dynasty) ซึ่งปัจจุบันอยู่บริเวณภาคกลางตอนเหนือ
 ของประเทศจีน บริเวณเหอหนาน (Honan) ส่วนในยุโรปตอนใต้ันนั้นก็เกิดมี
 นักปราชญ์ที่มีชื่อ ผู้ให้กำเนิดอารยธรรมตะวันตกที่สำคัญ คือ เพลโต (Plato)
 และ อริสโตเติล (Aristotle) ตามลำดับ เป็นที่น่าสังเกตว่าปราชญ์เหล่านี้
 ล้วนเติบโตขึ้นมาในบริเวณเขตออบอุ้นของโลก คือในช่วงบริเวณเส้นรุ้งที่ ๒๓.๕
 (tropic of cancer) ถึงเส้นรุ้งที่ ๔๐ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และ
 อารยธรรมตลอดจนสภาพภูมิอากาศน่าจะมีส่วนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อแนว
 ความคิดในลักษณะดังกล่าว

ปราชญ์เหล่านี้เป็นปราชญ์แห่งกฎธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เด่น
 มากที่สุด ก็คือ พระพุทธเจ้า เล่าจื๊อ และขงจื๊อ ผู้สืบทอดความคิดของ
 เล่าจื๊อและลัทธิเต๋า และอริสโตเติล ตามลำดับ ที่เรียกว่าเป็นปราชญ์แห่ง
 กฎธรรมชาติ ก็เพราะว่าท่านเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ของสิ่งต่างๆ
 ตามสภาพของสิ่งเหล่านั้นที่มนุษย์สามารถสังเกตเห็นได้ ในขณะที่มนุษย์
 ส่วนใหญ่ในขณะนั้นมีความเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปโดยเจตนา
 ของพระเจ้าเป็นเจ้า เทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเป็นผู้บันดาลให้
 เกิดขึ้น มนุษย์ควรจะดำเนินชีวิตไปในแนวทางซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นเป็น
 ผู้กำหนด หรือยอมรับว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องเพื่อให้ชีวิตอยู่เย็นเป็นสุข
 และถ้าหากเกิดความผิดพลาด ก็จะต้องค้นหาว่าความผิดพลาดนั้นเกิดจาก
 เทวบันดาลของเทพเจ้าองค์ใด และจะต้องขออภัย ขอพร หรือขอความ
 ค้ำจุนคุ้มครองจากเทพเจ้าเหล่านั้น ความคิดเหล่านี้ปรากฏอยู่ในศาสนาฮินดูของ
 อินเดีย ลัทธิบูชาเทพเจ้าต่างๆในประเทศจีน และศาสนายูดาห์ ซึ่งเชื่อใน

การมีพระเจ้าหนึ่งเดียวของชาวยิว และการนับถือเทพเจ้ามากมายของกรีก ในยุคก่อนหน้านั้น

แนวความคิดเรื่องกฎธรรมชาตินั้นมีความเชื่อว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ล้วนแต่มีที่มาหรือปัจจัยที่ทำให้เป็นไปเช่นนั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถเข้าถึงโดยการสัมผัสได้ในลักษณะต่างๆ หรือสรุปให้ง่ายก็คือ สามารถเข้าใจตรงกันได้ โดยไม่มีอะไรแบ่งเส้นในลักษณะที่เป็นนามธรรมที่ยากแก่ทุกคนจะเข้าถึงได้ การเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ล้วนมีกระบวนการที่แน่นอนตายตัว นำไปสู่หลักเกณฑ์ที่สามารถกำหนดได้ มีลักษณะเป็นสากล ไม่จำกัดเฉพาะในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง และไม่ถูกจำกัดโดยกาลเวลา

ลักษณะดังกล่าวอาจจะเรียกได้ว่า กฎธรรมชาติ เพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่มีอยู่แล้วในธรรมชาตินั่นเอง มนุษย์เป็นเพียงผู้ไปค้นพบหลักเกณฑ์เหล่านั้น ส่วนจะมีคำถามต่อไปว่า มีอำนาจลึกลับที่จะดลบันดาลหรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิฤทธิ์เป็นผู้สร้างกฎเกณฑ์เหล่านั้นขึ้นมาหรือไม่ เป็นประเด็นที่อยู่ นอกเหนือความสามารถในการหยั่งรู้ของมนุษย์ทั่วไป จึงไม่ควรเป็นประเด็นที่จะให้ความสนใจ เพราะเป็นเรื่องที่สามารถถกเถียงได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด ไม่เป็นสาระแก่นมนุษย์โดยตรง เพราะสาระสำคัญของความเป็นมนุษย์อยู่ที่ความสามารถเข้าใจกฎเกณฑ์เหล่านั้น และพยายามดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ดังกล่าว หรือมีฉะนั้นก็นำความรู้ที่ได้จากกฎเกณฑ์ดังกล่าว มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เพื่อความสุขให้แก่มนุษย์ ถือได้ว่าเป็นความรู้ที่พอเพียงแล้วสำหรับมนุษย์ ดังนั้น หน้าที่สำคัญของมนุษย์ก็คือ การเรียนรู้ ค้นหา และทำความเข้าใจกฎธรรมชาติ และพยายามใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับกฎเหล่านี้ จะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข โดยไม่จำเป็นต้องอ้อนวอนขอความคุ้มครองพิทักษ์รักษาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

การอธิบายกฎธรรมชาติในลักษณะนี้คือคำอธิบายตามคำสอนแบบพุทธและเต๋าเป็นหลัก ส่วนการอธิบายของกรีกนั้นอาจจะแตกต่างไปจากนี้บ้างเล็กน้อย เนื่องจากมิได้เน้นถึงชีวิตมนุษย์ในท่ามกลางธรรมชาติและสิ่ง

แวดล้อม แต่เน้นถึงชีวิตในสังคมเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมเมืองแบบนครรัฐ (City-State) ของกรีก ซึ่งมีกรุงเอเธนส์ (Athens) เป็นนครรัฐที่สำคัญที่สุดในยุคนั้น การอธิบายกฎธรรมชาติของกรีกจึงมิได้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก แต่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน และระหว่างมนุษย์ต่อนครรัฐเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งเป็นต้นแบบของความคิดของอารยธรรมตะวันตก เนื่องจากในบทนี้จะเน้นการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ตะวันตกเป็นหลัก จึงจะวิเคราะห์กฎธรรมชาติตามแนวคิดแบบกรีกให้ละเอียดยิ่งขึ้น

กฎธรรมชาติตามแนวคิดแบบกรีก

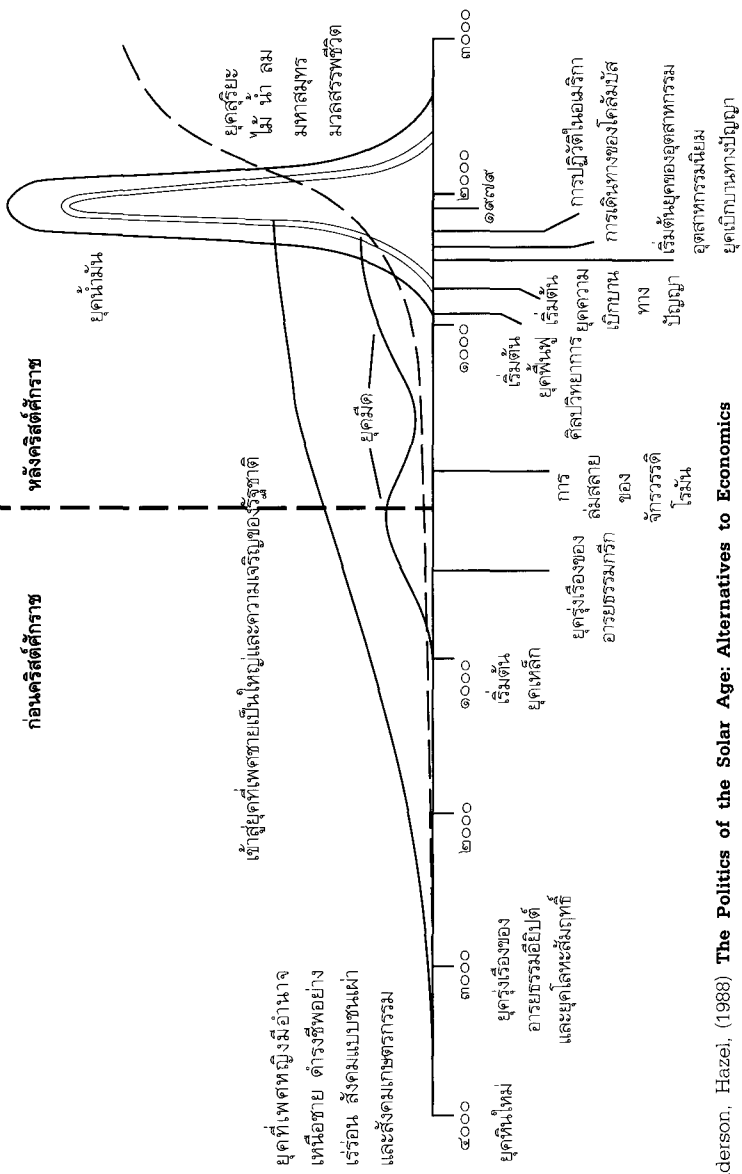
การอธิบายกฎธรรมชาติแบบกรีกนั้น ถึงแม้จะมีหลักเกณฑ์กว้างๆ ร่วมกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การนำเอากฎธรรมชาติมาใช้ ส่วนใหญ่จะนำมาเพื่อศึกษาคุณสมบัติโดยเฉพาะของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ เพื่อจำแนกสิ่งต่างๆ ทั้งหลายออกจากกัน ไม่ว่าจะเป็นอย่างอื่น หิน ต้นไม้ หรือแมว แต่ละชนิดล้วนแต่มี "ธรรมชาติ" ที่เป็นตัวของสิ่งเหล่านั้นเอง หรือการศึกษาธรรมชาติระหว่างปฏิกริยาของสิ่งสองสิ่ง ก. กับ ข. แล้วเกิดมาเป็นสิ่งใหม่คือ ค. เช่น ออกซิเจนหนึ่งหน่วยกับไฮโดรเจนสองหน่วยรวมตัวกันออกมาได้เป็นน้ำ ไม่ว่าจะทดลองที่ไหน ทดลองเมื่อใด ผลก็จะออกมาเป็นเช่นนั้น จึงเป็นลักษณะของกฎธรรมชาติอีกประเภทหนึ่ง ดังนั้นในกฎธรรมชาติจึงต้องมีส่วนประกอบที่สำคัญสองส่วน คือ สาเหตุ (cause) และผลที่เกิดขึ้น (effect) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของการวิเคราะห์กฎธรรมชาติ

ในความเห็นของอริสโตเติล ตรรกะนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติ ดังนั้น ในการใช้ตรรกะจำแนกสิ่งต่างๆ จึงเป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติด้วย ซึ่งเป็นที่มาของตรรกะคลาสสิกแบบอริสโตเติล เริ่มจากในข้อที่ ๑ คือ กฎว่าด้วยการจำแนกสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Law of Identity) สิ่งใดก็ตามจะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ นอกจากตัวของมันเอง นั่นก็คือ ก. จะต้องเป็น ก.

ภาพที่ ๑

วิวัฒนาการของอารยธรรมมนุษย์

ยุคเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ (Fossil Fuel Age)

ยุคหินใหม่

ยุครุ่งเรืองของอารยธรรมอียิปต์และยุคโลหะสัมฤทธิ์

ยุคหินใหม่

ยุครุ่งเรืองของอารยธรรมอียิปต์และยุคโลหะสัมฤทธิ์

ยุคเหล็ก

ยุครุ่งเรืองของอารยธรรมกรีก

การล่มสลายของจักรวรรดิโรมัน

ยุคเริ่มต้นยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

จาก Henderson, Hazel, (1988) **The Politics of the Solar Age: Alternatives to Economics**

Indianapolis, Ind.: Knowledge System, Inc. หน้า ๔

เมื่อเป็นเช่นนั้น ตรรกะที่ตามมาก็คือ กฎที่จะต้องไม่ขัดแย้ง (Law of Non-Contradiction) นั่นก็คือ ก. จะไม่ใช่สิ่งที่ไม่ใช่ ก. ไม่ได้ และตามมาด้วยกฎที่สาม คือกฎที่ไม่มีส่วนที่อยู่ตรงกลาง (Law of the Excluded Middle) คือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ จะต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ก. หรือไม่ใช่ ก. (Rothbard, 1995: 3-4)

มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับความเห็นของอริสโตเติล ว่าถึงแม้การใช้ตรรกะจะเป็นเครื่องมือที่ดีในการวิเคราะห์ แต่ความผิดพลาดของแนวความคิดดังกล่าวก็เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่การเข้าใจว่าตรรกะเป็นกฎธรรมชาติ เพราะในความเป็นจริงตรรกะเป็นเครื่องมือที่มนุษย์คิดค้นขึ้นเพื่อใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติและเข้าใจธรรมชาติ เป็นข้อตกลงร่วมกันของมนุษย์ (human convention) มิใช่เป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติ นอกจากนั้นหลักตรรกะในข้อที่สาม คือกฎที่ไม่มีพื้นที่ตรงกลางนั้น เป็นอันตรายมาก เพราะทุกอย่างจะมีเฉพาะแต่ขาวกับดำเท่านั้น ซึ่งจะเป็นปัญหาลำบากไปสู่ลัทธิความคิดสุดขั้วหรือสุดโต่ง (extremism) คือถ้าหากมิใช่เป็นสิ่งนี้จะต้องเป็นสิ่งนั้น อันอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่ดีทั้งสองข้างก็ได้ จะเห็นได้ว่าความผิดพลาดในลักษณะนี้ยังปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจากตะวันตกที่ยังคงดำรงอยู่ในขณะนี้ กล่าวคือ มีความเข้าใจว่า ตรรกะคือกฎธรรมชาติ ดังนั้น เมื่อเป็นกฎธรรมชาติจึงมีความเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งความจริงตรรกะเป็นเพียงเครื่องมือที่มนุษย์คิดค้นขึ้นเพื่อใช้ประกอบการศึกษาธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น เครื่องมือที่สำคัญกว่าคือ การสัมผัสด้วยทวารต่างๆของมนุษย์ รวมทั้ง *มโนทวาร* คือ การสัมผัสด้วยความคิด ด้วยปัญญาและการหยั่งรู้ ซึ่งบางส่วนอาจจะต้องอาศัยตรรกะประกอบด้วย แต่ไม่ใช่ตรรกะทั้งหมด นอกจากนั้น ถ้าหากใช้ตรรกะที่ไม่มีพื้นที่ตรงกลาง อันตรายก็ยิ่งมากขึ้น เพราะในสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติจะมีพื้นที่ตรงกลางที่ไม่ใช่ขาวและดำเป็นจำนวนมาก การที่รู้จักแต่เพียงขาวและดำแต่เพียงสองอย่างจะทำให้ขาดความรู้และความเข้าใจธรรมชาติของความเป็นจริงของสิ่งต่างๆที่เป็นส่วนใหญ่ไปอย่างน่าเสียดาย และมักจะสร้างปัญหาหรืออันตรายอันเกิดจากแนวความคิดสุดขั้วด้วย โดยที่ซ้ำร้าย

กว่านั้นก็คือ เข้าใจว่าความคิดสุดขีดดังกล่าวเป็นความคิดวิทยาศาสตร์เพราะเป็นกฎธรรมชาติ ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงเป็นเพียงแต่เครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อศึกษากฎธรรมชาติเท่านั้น

ที่มาของการมีเหตุผล

ประเด็นสำคัญที่มักจะใช้เป็นข้ออ้างของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นอกจากสถานภาพของความเป็น "วิทยาศาสตร์" แล้ว การตัดสินใจของมนุษย์ รวมทั้งการวิเคราะห์ของนักเศรษฐศาสตร์ยังเน้นการตัดสินใจหรือการวิเคราะห์ที่มีเหตุผล (rational) จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจความหมายของการมีเหตุผลจากมุมมองของอารยธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งของอาริสโตเติล ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบของความคิดของอารยธรรมดังกล่าว

อาริสโตเติลเห็นว่า "ความดี" หรือ "ความชั่ว" นั้นจะมีความหมายก็เฉพาะต่อสิ่งมีชีวิต เนื่องจากสิ่งที่ไม่มีชีวิตอย่างเช่น ก้อนหิน ไม่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์แต่อย่างใด อะไรจะดีหรือเลว สำหรับก้อนหิน ย่อมพิจารณาได้ว่าเป็นเรื่องไร้สาระ แต่ถ้าหากเป็นต้นไม้ เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์แล้ว สามารถที่จะให้ความหมายกับ "ความดี" และ "ความชั่ว" ได้ชัดเจน อะไรก็ตามที่ส่งเสริมการมีชีวิต ถือว่าเป็นสิ่งที่ดี สิ่งใดที่มีผลต่อสิ่งมีชีวิตในทางตรงกันข้าม คือ ทำให้เดือดร้อน รำคาญ ทำให้ชีวิตตกต่ำลง ถือว่าเป็น "ความเลว" ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่า คุณธรรมหรือความดีต่อการดำรงสภาพของต้นไม้ ก็คือการที่ต้นไม้ได้รับน้ำ ได้รับแสงสว่าง มีดินดี อากาศไม่ร้อนหรือหนาวเกินไป ต้นไม้ก็จะสมบูรณ์แข็งแรง ตรงกันข้าม ถ้าดินไม่ดี ขาดน้ำ อากาศร้อนหรือหนาวเกินไป ต้นไม้ก็ไม่เจริญเติบโต เช่นเดียวกับสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ รวมทั้งมนุษย์ด้วย

สัตว์อาจจะดีกว่าต้นไม้ที่มีจิตสำนึกในการเลือกหรือไม่เลือกถิ่นที่อยู่ได้ในระดับหนึ่ง แต่จิตสำนึกของสัตว์นั้นมักจำกัดกว่ามนุษย์มาก ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์สามารถวางรากฐานทางคุณธรรมให้กับตัวเองได้ โดยสามารถกำหนด

กรอบความคิดและดำเนินการไปตามนั้น ดังนั้นมนุษย์จึงเป็น "สัตว์ที่มีเหตุผล" (rational animal) เป็นชาติพันธุ์ที่ให้เหตุและผลที่จะยึดเอาคุณค่าและหลักเกณฑ์ที่เกี่ยวกับอารยธรรม และกระทำการเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ ดังกล่าว มนุษย์ลงมือกระทำการโดยยึดเอาคุณค่า เจตนาธรรม และเลือกวิธีการที่บรรลุผล ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นผู้กำหนดเป้าหมายและเลือกแนวทางที่จะนำไปสู่จุดหมายดังกล่าว ในที่สุดก็จะค้นพบและดำเนินการทุกสิ่งทุกอย่างภายในกรอบของกฎธรรมชาติ ซึ่งกำหนดคุณลักษณะของมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ที่จะมีระหว่างกัน (Rothbard, 1996: 5)

ความคิดในลักษณะดังกล่าวเกี่ยวกับกฎธรรมชาติและกรรมมีเหตุผล มีจุดเริ่มต้นจากเพลโต และได้รับการพัฒนาต่อมาโดยอาริสโตเติล เป็นรากความคิดที่สำคัญของอารยธรรมตะวันตก ซึ่งยังคงมีความเชื่อสืบทอดมาจนปัจจุบัน และเป็นที่มาส่วนหนึ่งของแนวคิดการมีเหตุผลในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักปัจจุบันด้วย จะเห็นได้ว่าความมี "เหตุผล" (rational) ตามนัยยะนี้ ที่ถูกควรจะแปลว่า ความคิดที่ดีที่เป็นประโยชน์มากกว่าเหตุผล เพราะเป็นความคิดที่ส่งเสริมการมีชีวิตที่ดี ไม่เดือดร้อน ครั้นถึงยุค Enlightenment ที่อิทธิพลความคิดวิทยาศาสตร์แบบนิวตันเริ่มเข้าไปแพร่หลายอยู่ในทุกศาสตร์ คำว่า rational ถูกทำให้มีความหมายใกล้เคียงกับ reasoning คือการทำความเข้าใจถึงเหตุปัจจัย ซึ่งทำให้มีความหมายใกล้เคียงเข้ามากับคำว่า เหตุผล ในภาษาไทย ซึ่งมีรากจากแนวคิดในพุทธธรรม คือ เหตุ ปัจจัย และผล คือมีเหตุ แล้วมีปัจจัยอื่นๆ จึงเกิดเป็นผลตามมา อันเป็นลักษณะของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ซึ่งมีความหมายต่างกับคำว่า rational และ reasoning ซึ่งเป็นการให้ความหมายของสิ่งต่างๆ โดยมนุษย์ เมื่อมีการแปลเป็นภาษาไทยว่า "เหตุผล" จึงทำให้เกิดความสับสนได้ง่าย

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ปรัชญาของกรีกต้องพัฒนาไปในแนวทางนี้เนื่องจากพยายามรวมเอาสิ่งมีชีวิตทั้งหมดเข้ามาพิจารณาในประเด็นการให้ความหมายถึงความดี โดยไม่พิจารณาเฉพาะมนุษย์เป็นหลัก ถ้าหากพิจารณาความดีและความชั่วจากมุมมองของมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียว อย่างเช่นที่ปรากฏในพุทธธรรม จะสามารถอธิบายความดีและความชั่วในลักษณะที่สามารถรวม

เอาสภาวะทางจิตเข้ามาร่วมพิจารณาได้ ทั้งนี้เพราะไม่มีความหมายอะไรที่จะกล่าวถึง “จิต” ของพืชหรือต้นไม้ ดังนั้น การรวมเอาสิ่งมีชีวิตทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อหาความหมายของคำว่าความดีและความชั่วแบบกรีก ทำให้ต้องจำกัดอยู่เฉพาะความดีและความชั่วที่มีผลกระทบต่อกายภาพ แต่ไม่สามารถอธิบายความดีหรือความชั่วที่จะมีผลกระทบต่อ “จิต” ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในภายหลัง

โดยทั่วไปคนสังคมตะวันตกเป็นจำนวนมากไม่คุ้นเคยกับแนวคิด “การมีเหตุผล” แบบตะวันตก มักจะไม่เข้าใจความหมายของ “การมีเหตุผล” ในลักษณะดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การมีเหตุผล” ที่ใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เพราะ “การคิดอย่างมีเหตุผล” แบบตะวันตกในหลายกรณีคือการ “ไม่มีเหตุผล” หรืออาจจะเรียกว่า “การเห็นแก่ได้โดยไม่มีเหตุผล” ส่วนสาเหตุของการไม่มีเหตุผล เพราะตัวผู้ที่แสวงหาความเห็นแก่ได้เองก็ไม่มีความสุขอย่างแท้จริงในที่สุดด้วยนั่นเอง

การเมืองของนครรัฐ

เนื่องจากปรัชญาของกรีกนั้นพัฒนาขึ้นมาในบริบทของนครรัฐ เป้าหมายสำคัญก็เพื่อให้ชีวิตในนครรัฐดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง มีเสถียรภาพภายใต้ขอบเขตความรู้และระดับการพัฒนาเทคโนโลยีที่จำกัดซึ่งมีการพัฒนาอย่างช้าๆ ประกอบกับขอบเขตอันจำกัดของพื้นที่ในการปกครอง ซึ่งก็คือพื้นที่และกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในนครรัฐนั่นเอง อีกทั้งนักปราชญ์ที่เสนอความคิดทั้งหมดเป็นชนชั้นนำ (elite) ของนครรัฐ ข้อเสนอของปรัชญาทั้งหมดจึงเป็นไปเพื่อดำรงสถานภาพเดิมทางสังคมของพวกตนให้ดำรงไว้ต่อไป

ภายใต้ต้นนครรัฐจะมีบุคคลอยู่สามประเภท ประเภทที่ ๑ คือ นักปรัชญาหรือนักคิดและกษัตริย์ (ลักษณะคล้ายกับฮินดู ซึ่งมีพราหมณ์และกษัตริย์เป็นวรรณะชั้นสูง) ระดับรองลงมาก็คือ ทหาร หรือผู้พิทักษ์นครรัฐ ซึ่งมีหน้าที่ในการรุกรานนครรัฐอื่นและปกป้องนครรัฐของตนเอง มีสถานภาพ

รองลงมาจากนักคิดและนักปรัชญาหรือกษัตริย์ เพราะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการรับคำสั่งไปปฏิบัติ ส่วนผู้ที่อยู่ต่ำสุดในสังคมก็คือ กรรมกร ผู้ใช้แรงงานในการเกษตร และพ่อค้า โดยที่อาชีพพ่อค้าและช่างฝีมือถือว่าเป็นอาชีพที่ต่ำที่สุด ส่วนการเกษตรกรรมถือเป็นกิจกรรมที่ผลิตมูลค่าเพิ่มและสามารถใช้หล่อเลี้ยงชีวิตได้ ได้รับการยกย่องว่าเป็นกิจกรรมที่มีคุณค่า

นครรัฐที่ใหญ่ที่สุดในขณะนั้น คือ เอเธนส์ ซึ่งมีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณหนึ่งพันตารางไมล์ โดยมีชนชั้นสูงและมีพลเมืองที่มีอภิสิทธิ์จำนวนน้อยทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินผืนใหญ่ในนครรัฐนั้นๆ ประชากรที่เหลือคือทาสและคนต่างด้าวที่เข้ามาประกอบอาชีพรับจ้างขายแรงงานและทำการค้า สถานภาพพลเมืองเป็นอภิสิทธิ์ของลูกหลานของผู้ที่เป็นพลเมืองเท่านั้น นครรัฐส่วนใหญ่มีการปกครองระหว่างรัฐทระราชย์ที่ใช้อำนาจเผด็จการเต็มรูปแบบ และรัฐประชาธิปไตย การจะเป็นรัฐในรูปแบบใดขึ้นอยู่กับความสามารถในการควบคุมตนเองของชนชั้นนำ เหตุผลสำคัญก็คือ เมื่อคนชั้นสูงหรือกษัตริย์ นักปราชญ์ ไม่สามารถถูกควบคุมโดยประชากรส่วนใหญ่ของประเทศได้ ถ้าหากพวกเขาเหล่านั้นไม่มีปัญหาและจริยธรรมดีพอที่จะควบคุมตัวเองได้ก็จะกลายเป็นทรราช แต่ถ้าหากสามารถควบคุมตัวเองได้ด้วยปัญญาและคุณธรรมก็จะมีแนวโน้มเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ในบรรดาผู้ที่มีสิทธิประชาธิปไตยค่อนข้างจะสมบูรณ์ในนครรัฐมีอยู่เพียงประมาณร้อยละ ๗ ของพลเมืองของประเทศเท่านั้น ซึ่งในประมาณศตวรรษที่ ๕ ก่อนคริสตกาล นครรัฐมีพลเมืองระหว่าง ๓๐,๐๐๐ ถึง ๔๐๐,๐๐๐ คน

ในปี ๔๐๔ ก่อนคริสตกาล เอเธนส์ถูกยึดครองโดยสปาร์ตา (Sparta) ที่มีกองกำลังทหารที่เข้มแข็งและมีความโหดร้าย สปาร์ตาได้นำเอาระบบทระราชย์ที่กดขี่เข้ามาบังคับใช้ ที่เรียกว่ายุคที่ถูกปกครองโดยทรราช ๓๐ แต่ในปีถัดมาชาวเอเธนส์ก็ยึดนครรัฐของตนเองกลับคืนมาได้ แต่หลังจากนั้นไม่นานนักก็ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ซึ่งครองราชย์ระหว่างปี ๓๓๕-๓๒๓ ก่อนคริสตกาล ภายหลังจากที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชสิ้นพระชนม์ เอเธนส์ก็กลับมามีอิสระอีกครั้งหนึ่ง แต่

ภายหลังจากที่โรมันเริ่มมีอำนาจประมาณ ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาล เอเธนส์ก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของโรมัน สถานภาพของการเป็นผู้นำทางปัญญาของอารยธรรมตะวันตกก็เสื่อมสลายลงไปพร้อมกับนำไปสู่ยุคใหม่ของอาณาจักรโรมและยุโรปสมัยกลาง

นักปราชญ์ของกรีกกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์ตะวันตก

หลังจากศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์การเมืองของนครรัฐแล้ว สมควรที่จะเอาความคิดของนักปราชญ์กรีกที่เสนอความคิดเห็นที่อาจจะนำมาเชื่อมโยงได้กับความรู้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ตะวันตกมาพิจารณาเป็นรายบุคคล และเพื่อที่จะแสดงถึงกระแสของความคิดและอิทธิพลที่อาจจะมาถึงปราชญ์ในรุ่นต่อมาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. เฮซิออด (Hesiod) ศตวรรษที่ ๘ ก่อนคริสตกาล ในฐานะผู้นำความคิดในเรื่องความหายากหรือขาดแคลน (scarcity) และการแข่งขัน

๒. พีทาโกรัส (Pythagoras) ๕๘๒-๕๐๗ ก่อนคริสตกาล* ในฐานะนักคณิตศาสตร์ของกรีก มีส่วนทำให้อริสโตเติลนำเอาคณิตศาสตร์มาอธิบายแนวคิดเชิงเศรษฐศาสตร์ และมีอิทธิพลต่อสำนักคิดวิทยาศาสตร์นิยมที่ใช้การคำนวณเป็นเครื่องมือที่สำคัญ

๓. เฮราคลิตุส (Heraclitus) ๕๓๕-๔๗๕ ก่อนคริสตกาล* ในฐานะที่เป็นผู้นำทางความคิดให้แก่โสกราตีส (Socrates)

* เนื่องจากประวัติศาสตร์เป็นยุคก่อนคริสตกาล ข้อมูลด้านศักราชจึงอาจคลาดเคลื่อนไม่ตรงกันบ้าง เช่น พีทาโกรัส Webster New World Encyclopedia (1992) ระบุว่าอยู่ในช่วง ๕๘๐-๕๐๐ ก่อนคริสต์ศักราช แต่ Internet Encyclopedia ว่า ๕๖๐-๕๒๐ ก่อนคริสต์ศักราช และศัพท์คณิตศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๕) ของไทยระบุว่าประมาณ ๕๘๐-๔๗๖ ปีก่อนคริสต์ศักราช ส่วนเฮราคลิตุส Internet Encyclopedia ให้ข้อมูลว่า ๕๔๔-๔๕๓ ก่อนคริสต์ศักราช แต่ The Guinness Compact Encyclopedia (1994) ระบุว่า ๕๓๓-๔๗๕ ก่อนคริสต์ศักราช เป็นต้น (หมายเหตุบ.ก.)

เพลโต (Plato, ๔๒๘-๓๔๗ ก่อนคริสตกาล)

อาริสโตเติล (Aristotle, ๓๘๔-๓๒๒ ก่อนคริสตกาล)

๔. เดโมคริตัส (Democritus) ๔๖๐-๓๗๐ ก่อนคริสตกาล ในฐานะผู้เสนอทฤษฎีมูลค่าที่เป็นอัตวิสัย และทฤษฎีอุปทาน (theory of supply) ทฤษฎีความพึงใจที่มีต่อเวลา (time preference) และยังเป็นผู้เสนอความเห็นเกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นคนแรก

๕. โสกราตีส (Socrates) ๔๗๐-๓๙๙ ก่อนคริสตกาล ผู้เสนอความคิดรัฐในอุดมคติ และเป็นอาจารย์ของเพลโต เน้นธรรมชาติของความต่างที่นำไปสู่ความคิดในเรื่องการแบ่งงานกันทำโดยเพลโตในภายหลัง

๖. เพลโต (Plato) ๔๒๘-๓๔๗ ก่อนคริสตกาล เป็นศิษย์ของโสกราตีส เป็นผู้นำความคิดในเรื่องการแบ่งงานและเน้นความเชี่ยวชาญพิเศษ เป็นผู้เสนอความคิดชุมชนนิยม (communism) สำหรับผู้ปกครอง ซึ่งเป็นต้นแบบของความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ ผู้นำลัทธิมาร์กซิสต์ และในฐานะอาจารย์ของอาริสโตเติล

๗. เซโนฟอน (Xenophon) ๔๓๐-๓๕๔ ก่อนคริสตกาล ในฐานะผู้เสนอความคิดในการเพิ่มรายได้ให้รัฐและเทคโนโลยีในการจัดการไร่นาและคริวเรือน การเสนอเพิ่มบทบาทของรัฐในการแทรกแซงระบบเศรษฐกิจ ข้อจำกัดของการแบ่งงานและดุลยภาพทั่วไปในฐานะพลวัตของระบบตลาด

๘. อาริสโตเติล (Aristotle) ๓๘๔-๓๒๒ ก่อนคริสตกาล เป็นศิษย์ของเพลโต ผู้เสนอแนวคิดสำคัญในเรื่องทรัพย์สินส่วนบุคคลและความคิดที่เกี่ยวกับเงินตรา

ทั้งหมดนี้อาจจะนับได้ว่าเป็นความคิดทางเศรษฐศาสตร์ในยุคกรีก ซึ่งจะได้มีการอธิบายเพิ่มเติมในรายละเอียดต่อไป

แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ของนักปราชญ์กรีก

วิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคของกรีกนั้นมีชื่อว่า การบริหารจัดการคริวเรือน (Oikonomia) หรืออาจจะเรียกว่าการจัดการเกี่ยวกับบ้าน ซึ่งจะต่างกับการบริหารรัฐ (Polis) นักคิดที่มีผลงานเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์

คนแรกของกรีกที่มีการบันทึกไว้คือ เฮซิออด เป็นกวีที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น และใช้งานกวีผสมกับดนตรีเป็นเครื่องมือในการให้การศึกษาแก่ผู้คน ในบรรดาคำกลอน ๘๒๘ บทของเขา มีอยู่ถึง ๓๘๓ บทว่าด้วยปัญหาเศรษฐกิจของความจำกัดของทรัพยากรที่จะต้องนำมาบำบัดความต้องการของมนุษย์ที่หลากหลายและไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากเฮซิออดมีชีวิตอยู่ในชุมชนเกษตรขนาดเล็ก ตัวเขาเองจึงมีความคุ้นเคยกับสภาพความขาดแคลนเป็นอย่างดี

เฮซิออดได้เปรียบ “ยุคทอง” ของมนุษย์เหมือนกับแดนสวรรค์ที่มีทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ปรารถนาอย่างไม่จำกัด ไม่มีปัญหาขาดแคลน เนื่องจากไม่ว่าจะคิดอย่างไรก็จะได้ตั้งใจปรารถนาในทันที เนื่องจากมนุษย์ถูกขับไล่ออกจากสวรรค์ ความขาดแคลนจึงเข้ามาเยือนแทนที่ คนจะต้องทำงานหนักโดยไม่ได้พักผ่อนทั้งวัน และเสียงต่อกรหมัดลมหายใจในตอนกลางคืน เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งแรงงาน วัตถุประสงค์ และเวลาจึงต้องถูกไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ความขาดแคลนดังกล่าวได้รับการแก้ไขแต่เพียงบางส่วน ด้วยการทำงานอย่างเข้มแข็งร่วมกับการใช้ทุน แรงงาน งานเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์จะต้องละทิ้งความสบายแบบเทวดา ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์จะต้องสนองความจำเป็นในชีวิต ประกอบกับสังคมก็ไม่ยกย่องความเกียจคร้าน และประการต่อมาก็คือการพยายามที่จะเลียนแบบการบริโภคของผู้อื่น ความพยายามดังกล่าวมีส่วนในการกระตุ้นให้เกิดการเอาอย่างและการแข่งขัน ซึ่งเฮซิออดเรียกว่าเป็น ความขัดแย้งที่ดี (good conflict) อันเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยลดปัญหาเบื้องต้นของความขาดแคลน

เพื่อให้การบริโภคเป็นไปอย่างยุติธรรมและราบรื่น จะต้องจัดการได้ทรัพยากรโดยไม่ถูกวิธี เช่น การขโมย หรือแย่งชิง ส่งเสริมให้มีกติกาและเคารพความเป็นธรรม เพื่อสร้างกติกาและความสงบเรียบร้อยในสังคม จะทำให้การแข่งขันเกิดขึ้นด้วยความสงบเรียบร้อยและเป็นธรรม หมายความว่า เฮซิออดเห็นด้วยกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เน้นคุณค่าของแรงงานและการแข่งขัน มากกว่าทั้งเพลโตและอาริสโตเติล ในเวลาต่อมาสามศตวรรษ

พืทาโกรัส เกิดมาหลังเฮซิออดสองศตวรรษ เป็นเจ้าสำนักคิดที่ให้

ความสำคัญแก่ตัวเลข โดยให้ความหมายแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นตัวเลข ไม่เพียงแต่การให้ความหมายของสภาวะรูปธรรมเป็นตัวเลขเท่านั้น แม้แต่คุณค่าทางคุณธรรมและนามธรรมอื่น ๆ ก็มีตัวเลขแทนความหมายเหล่านั้นด้วย เป็นต้นว่า ความยุติธรรมคือหมายเลข ๔ และตัวเลขอื่น ๆ ก็มีความหมายทางคุณธรรมอื่น ๆ อาจจะถูกกล่าวได้ว่า พิทาโกรัสมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคณิตศาสตร์ของกรีก และอาจจะไม่ผิดความจริงไปมากนัก ถ้าจะเปรียบเทียบกับความล้ำพองของวิชาคณิตเศรษฐศาสตร์และเศรษฐมิติในปัจจุบัน พิทาโกรัสมีส่วนสำคัญที่ทำให้อาร์ิสโตเติลเสียเวลาหลงทางกับการพัฒนาคณิตศาสตร์สำหรับความยุติธรรมและการแลกเปลี่ยนในทางเศรษฐกิจ

เฮราคลิตุสไม่ได้เขียนอะไรเอาไว้ แต่มีอิทธิพลสำคัญต่อโสกราตีส ซึ่งเป็นอาจารย์ของเพลโต เฮราคลิตุสให้ทัศนะเกี่ยวกับความแปลกแยกของมนุษย์ที่ถ่ายทอดต่อมาผ่านโสกราตีสมายังเพลโต และต่อไปยังเฮเกลและคาร์ล มาร์กซ์ ความแปลกแยกของมนุษย์นั้นเกิดจากความจำกัดในการรับรู้และความเข้าใจของมนุษย์ในสภาพธรรมชาติ ที่น่าสนใจอีกส่วนหนึ่งในการคิดของเขาก็คือ เนื่องจากความจำกัดของความรู้และความเข้าใจของมนุษย์ตามธรรมชาติ ดังนั้น ตรรกะที่ว่า ก. จะต้องไม่ใช่ส่วนที่ไม่ใช่ ก. จึงอาจจะไม่เป็นเช่นนั้น ก. อาจจะเป็นส่วนที่ไม่ใช่ ก. ก็ได้ ตรรกะเช่นนี้มีส่วนสำคัญต่อความคิดที่เกี่ยวกับตรรกะในยุคปัจจุบันมาก แต่น่าเสียดายว่าในระยะต่อจากเฮราคลิตุส ตรรกะของกรีกมีเฉพาะข่าวกับด่าอย่างทีกล่าวมาแล้ว และสร้างความเสียหายในทางความคิดอย่างมากในภายหลัง

เดโมคริตุส มีบทบาทสำคัญในการให้ความคิดที่สำคัญสองประการ แก่วิชาเศรษฐศาสตร์ ประการแรกในฐานะผู้ให้กำเนิดทฤษฎีมูลค่าที่เป็นอัตวิสัย (subjective value theory) เดโมคริตุสสอนว่า คุณค่าทางคุณธรรมและจริยธรรมจะต้องชัดเจนแน่นอน แต่คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องของอัตวิสัย เช่นเดียวกับที่ว่าความดีและความจริงจะต้องเหมือนกันหมดสำหรับทุกคน แต่ความสุขอาจจะแตกต่างกันไปตามการให้คุณค่าของแต่ละบุคคล ไม่แต่เฉพาะการให้คุณค่าจะเป็นอัตวิสัยเท่านั้น ความเป็นประโยชน์ (usefulness) ของสิ่งของอาจจะหมดความหมาย หรือ

แม้กระทั่งเป็นลบ ถ้าหากอุปทานมีมากเกินไปจนขอบเขต

เดโมคริตุสชี้ให้เห็นว่า ถ้าหากคนพยายามจำกัดอุปสงค์ของตนและลดความต้องการลง สิ่งของที่เขาได้อยู่ในปัจจุบันจะทำให้เขารู้สึกมั่งคั่งขึ้น แทนที่จะรู้สึกว่ายากจนลง ประเด็นนี้เท่ากับตอกย้ำความสำคัญอรรถประโยชน์เชิงอัตวิสัยของทรัพย์สิน จุดนี้นับว่าเป็นจุดที่สำคัญมากที่ขาดหายไปจากเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบัน เพราะได้มีการเอาประโยชน์ทางคุณธรรมและจริยธรรมออกไปจากวิชาเศรษฐศาสตร์นั่นเอง นอกจากนั้น เดโมคริตุสยังเป็นบุคคลแรกที่ทำให้ความสนใจแก่การให้ความพอใจแก่เวลา (time preference) ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่นักเศรษฐศาสตร์สำนักออสเตรียน (Austrian School) ให้ความสนใจในประเด็นนี้เป็นพิเศษ โดยกล่าวว่า มนุษย์มักพอใจที่จะได้รับสิ่งของในปัจจุบันแทนที่จะเลื่อนไปรอรับในอนาคต เพราะเขาไม่รู้ว่าจะมีชีวิตอยู่จนแก่หรือไม่ ดังนั้น ของที่มีในมือเดี๋ยวนี้จะดีกว่าของที่คาดว่าจะได้รับในอนาคต

ความคิดสำคัญในประการที่สองของเดโมคริตุสก็คือ ทรัพย์สินส่วนบุคคล คือลักษณะที่ตรงกันข้ามกับการรวบรวมของทุกสิ่งทุกอย่างไปเป็นของจักรพรรดิหรือของพระราชินีในแบบตะวันออก พื้นฐานของเศรษฐกิจสังคมของกรีกเป็นระบบทรัพย์สินส่วนบุคคลแบบของเอเธนส์ ส่วนการมีทรัพย์สินร่วมของอภิชนเป็นแบบของสปาร์ตา เดโมคริตุสสรุปว่าทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นรูปแบบการจัดการทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า ซึ่งตรงกันข้ามกับการให้ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เนื่องจากรายได้จากทรัพย์สินที่เป็นกรรมสิทธิ์รวมจะให้ความพึงพอใจแก่แต่ละบุคคลน้อยกว่า อีกทั้งการใช้จ่ายทรัพย์สินส่วนรวมก็ทำได้โดยไม่รู้สึกเดือดร้อน ความลำบากจากการทำงานจะเป็นความหวานชื่นมากกว่าความเกียจคร้าน เมื่อคนรู้ว่าเขาได้รับผลตอบแทนจากหยาดเหงื่อของเขาและรู้ว่าจะใช้มันไปเพื่ออะไร น่าเสียดายว่าความคิดในเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคลในปัจจุบันได้ขาดมาตรฐานทางคุณธรรมที่สำคัญนี้ไปแล้ว

ถึงแม้โสกราตีส จะมีปรัชญาของตนเองที่โดดเด่นและเป็นอาจารย์ของเพลโต แต่ในส่วนที่เป็นความคิดทางเศรษฐศาสตร์โดยตรงจะมีไม่มากนัก ส่วนที่อาจจะถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อความคิดของเพลโตที่เน้นเรื่องการแบ่งงาน

กันทำ ก็คือในส่วนที่เพลโตอ้างโสกราตีสในหนังสือชื่อ *The Republic* ก็คือความถนัดเกิดจากการที่เราทุกคนต่างไม่เหมือนกัน และมีธรรมชาติของความหลากหลายในหมู่พวกเรา ซึ่งทำให้พวกเราแต่ละคนมีอาชีพต่างกัน แต่ความคิดของโสกราตีสที่มีอิทธิพลต่อเพลโตและอาริสโตเติลมากที่สุดก็คือ นครรัฐเป็นที่รวมของความดีงามทั้งหมด ไม่ใช่ปัจเจกบุคคล ซึ่งก็คือความเชื่อที่ว่าชุมชนมีความสำคัญมากกว่าปัจเจกชน และการที่มนุษย์ไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนเป็นหลักก็เพราะความเชื่อในความดีของส่วนรวม ซึ่งเป็นที่มาของการมี "อุดมคติ" เพื่อส่วนรวม เพราะถ้าไม่เชื่อเช่นนั้นแล้วทุกคนก็พึงที่จะแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตัวเองเป็นหลัก โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงว่าส่วนรวมจะเป็นเช่นไร

เพลโตมีความเห็นเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์ตามธรรมชาตินั้นมีข้อจำกัด เนื่องจากมนุษย์ได้เสื่อมถอย (a fall from grace) จากสภาพสมบูรณ์นิรันดร์กาล ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพระเจ้า ที่มีความสมบูรณ์และไม่มีข้อจำกัด เพื่อให้พ้นจากข้อจำกัด ซึ่งเป็นสภาพความเป็นจริงที่มีลักษณะชั่วคราวนี้ ความพยายามไปให้พ้นสภาพที่ไม่พึงปรารถนาดังกล่าวจึงเป็นความจำเป็น ด้วยเหตุผลดังกล่าวมนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้จึงมีสภาพแปลกแยกจากความดีความงามของสภาวะการณ์ในอุดมคติ หรือกล่าวโดยสรุปก็คือสภาพของมนุษย์ในโลกนั้นด้อยคุณภาพและแปลกแยกกับสภาพในอุดมคติดังนั้น เมื่อมีชีวิตแล้วจะต้องพยายามทำความดี เพื่อจะได้มีโอกาสกลับไปสู่จุดที่จากมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ชีวิตในโลกปัจจุบันนี้ไม่มีความหมายอะไรสำหรับมนุษย์ มนุษย์ควรจะทำทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นความดี เพื่อจะได้กลับไปสู่โลกอันเป็นอมตะนิรันดร์กาล ซึ่งก็มีความหมายว่ามนุษย์ไม่จำเป็นจะต้องสนใจแสวงหาความสุขใส่ตัวในชาตินี้ หน้าที่หลักคือการทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด ซึ่งอาจจะมีความจำเป็นแม้กระทั่งการสละชีวิตเพื่อบางสิ่งบางอย่างที่ดีกว่า ความคิดลักษณะเช่นนี้ได้สืบทอดต่อมาในบรรดานักปฏิวัติสังคมนิยมเสียสละทุกอย่าง แม้กระทั่งชีวิต เพื่อให้ได้มาซึ่งสังคมที่ดีกว่า

ความคิดดังกล่าวมีลักษณะเป็นคนละขั้วกับของอาริสโตเติล ถึงแม้เพลโตจะเป็นอาจารย์ของเขา ทั้งนี้เนื่องจากอาริสโตเติลเชื่อในความมีเหตุผล

ของมนุษย์ โดยอาริสโตเติลอธิบายว่า การเกิดของมนุษย์ก็เช่นเดียวกับสัตว์อื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะ “ชั่วคราว” เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นและมีได้เป็นนิรันดร์กาล การปรากฏตัวของพระเจ้าเป็นสิ่งจำเป็นและอยู่เหนือกาลเวลา การดำรงอยู่ของมนุษย์ในสภาพชั่วคราวเป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงจำเป็นต้องยอมรับสภาพดังกล่าว ซึ่งก็หมายความว่ามนุษย์สามารถใช้เหตุผลเพื่อสร้างสังคมที่ดีกว่าในโลกมนุษย์ได้เช่นเดียวกัน มนุษย์จึงไม่จำเป็นที่จะต้องใช้ชีวิตอย่างยากลำบากขณะที่มีชีวิตอยู่ แนวความคิดเช่นนี้คือการยอมรับสภาพความเป็นจริงของทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่แล้ว พร้อมทั้งพยายามใช้เหตุผลของมนุษย์แก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ให้ดียิ่งขึ้นตามลำดับ แม้ในสภาพ “ชั่วคราว” ดังกล่าว

จะเห็นได้ว่าความคิดเรื่องการอุบัติขึ้นของมนุษย์ในโลกนี้ในลักษณะเป็นการ “ชั่วคราว” และสถานะเป็นอมตะนิรันดร์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ สอดคล้องกับคำสอนในศาสนายูดาห์ซึ่งมีมาก่อนหน้านั้น และศาสนาคริสต์ียนที่อุบัติขึ้นภายหลัง ดังนั้น คำสอนของทั้งเพลโตและอาริสโตเติลจึงถูกทำให้เป็นคริสต์ียนไปได้โดยง่ายในเวลาต่อมา แต่จุดยืนที่ต่างกันระหว่างทั้งสองก็คือ ฝ่ายของอาริสโตเติลนั้นเห็นว่า “สภาพสวรรค์บนดิน” นั้นมนุษย์สามารถสร้างขึ้นมาได้ ในขณะที่จุดยืนของเพลโตเห็นว่า “มนุษย์ไม่ควรจะตั้งความหวังกับชีวิตในปัจจุบันมากนัก เนื่องจากความจำกัดของความรู้ความเข้าใจของมนุษย์เอง มนุษย์ควรจะทำทุกอย่างเพื่อชีวิตที่ดีกว่าในอนาคต” ลักษณะดังกล่าวเป็นตรรกะแบบสุดขั้ว ที่ไม่รวมเอาพื้นที่ตรงกลางเอาไว้ ซึ่งนับได้ว่าเป็นผลพวงของการสืบทอดทางความคิดที่สำคัญจากอารยธรรมตะวันตก

ความคิดในลักษณะดังกล่าวต่างกับความคิดแบบพุทธ ที่ไม่สนับสนุนความคิดแบบสุดขั้ว คือไม่สุดขั้วทั้งทางด้านการแสวงหาความสุขที่เกิดจากกิเลส และไม่สนับสนุนการแสวงหาความหลุดพ้นด้วยการทำทุกรกิริยาต่าง ๆ เพราะทั้งสองทางไม่เปิดโอกาสให้มีการใช้ปัญญาของมนุษย์อย่างเต็มขีดความสามารถ จุดต่างที่สำคัญเนื่องจากพุทธมิได้พยายามอธิบายว่ามนุษย์ในโลกตกมาจากสวรรค์หรือมาจากไหน หากยอมรับสภาพที่ปรากฏอยู่ คือ เกิดมาจากบิดามารดาและมีศักยภาพที่จะได้รับการพัฒนาทางปัญญาอย่างไม่มี

ที่สิ้นสุด การพัฒนาทางปัญญาและความสามารถในการใช้ปัญญาให้เต็มขีดความสามารถที่มีอยู่จึงเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุด เป็นการเปิดพื้นที่ตรงกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เพิ่มมากขึ้น แทนการเน้นตรรกะสุดขั้วแบบที่ไม่เป็นอย่างนี้ จะต้องเป็นอย่างนั้น ตามแนวความคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มาจากพื้นฐานปรัชญาของกรีก

จากรูปแบบการปกครองนครรัฐที่เน้นรูปแบบการปกครองในอุดมคติ ประกอบกับพื้นฐานความเชื่อในความเสื่อมถอย (fall from grace) ของมนุษย์ที่อุบัติขึ้นในโลก จึงต้องทำดีที่สุดในขณะที่มีชีวิตอยู่ ทำให้เพลโตมีข้อเสนอสำหรับกษัตริย์ นักปราชญ์ และทหาร ซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง จะต้องใช้ชีวิตอยู่แบบคอมมิวนิสต์อย่างบริสุทธิ์ ชนชั้นปกครองจะต้องไม่มีทรัพย์สินส่วนบุคคล ทุกอย่างต้องเป็นของส่วนรวม ซึ่งหมายรวมทั้งภรรยาและบุตรด้วย ชนชั้นปกครองจะต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน รับประทานอาหารด้วยกัน ทั้งนี้เพราะเงินและสิ่งของส่วนตัวจะทำให้ความดีเสียไป การแต่งงานระหว่างชนชั้นน่าจะต้องเป็นการเลือกเฟ้นโดยรัฐ เพื่อที่จะให้ได้บุตรที่ได้รับการคัดสรรจากลักษณะเด่นทางพันธุกรรม และถ้าหากชนชั้นนำไม่พอใจกับการจัดการในลักษณะดังกล่าวแล้ว พวกเขาจะต้องเรียนรู้ว่าความสุขส่วนตัวไม่มีความหมายเท่าความสุขของนครรัฐทั้งหมด ชีวิตความเป็นอยู่ของพลเมืองจะต้องได้รับการสอดส่องดูแลอย่างใกล้ชิด และกดทับความคิดหรืออุดมการณ์ร้ายแรงที่อาจจะเกิดขึ้นทั้งหมด เพื่อรักษาอุดมการณ์ของนครรัฐให้คงอยู่

ผลของความคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่ได้ตามมาจากการแบ่งชนชั้นทางสังคมโดยเด็ดขาดเช่นนี้ก็คือ การสร้างความถนัดเฉพาะกลุ่มที่เกิดจากความหลากหลายและความไม่เท่าเทียมกัน การแบ่งงานจะช่วยให้มีผลผลิตเพิ่มหลังจากมีการผลิตเหรียญเงินและทองใช้เป็นเงินตราครั้งแรกในโลกที่เมืองลิเดีย (Lydia) ในช่วงต้นของศตวรรษที่ ๗ ก่อนคริสตกาล เงินตราเหล่านี้ได้มีการใช้กันอย่างแพร่หลายในกรีก และเนื่องจากเพลโตไม่เห็นด้วยกับการหาเงิน การค้า และทรัพย์สินส่วนตัว ประกอบกับเงินมีความเป็นสากลใช้ได้ทั่วไป เงินจึงมีโอกาสดูกู้ใช้เพื่อการทำลายกฎเกณฑ์ทางเศรษฐกิจและ

คุณธรรมในนครรัฐโดยชนชั้นปกครอง เพลโตจึงต่อต้านการใช้เงินและทองในฐานะที่เป็นเงินตรา เขาเสนอให้รัฐบาลออกกฎหมายควบคุมปริมาณเงิน มีการปรับอย่างรุนแรงจากการนำทองเข้ามาจากภายนอกนครรัฐ และห้ามพลเมืองที่เป็นพ่อค้าและคนงานทำกิจการที่เกี่ยวกับการเงิน ซึ่งเป็นความพยายามป้องกันปัญหา "โลกาภิวัตน์" ของเงินในยุคนั้น ซึ่งคล้ายกับปัญหาที่เกิดขึ้นทั่วโลกในปัจจุบัน เป็นที่น่าสังเกตว่าในยุคของสังคมคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกและจีนยุคก่อนเปิดประเทศ ก็มีการดำเนินการเกี่ยวกับเงินตราในลักษณะเช่นว่านี้

ข้อเสนอที่เด่นของเพลโตก็คือ การออกระเบียบและการควบคุมอย่างเข้มงวดเพื่อสร้างสภาพหยุดนิ่ง ไม่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีนวัตกรรม รวมทั้งการเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายความว่าจะต้องมีการควบคุมการขยายตัวของประชากรด้วย ซึ่งเพลโตเสนอว่าครอบครัวเจ้าที่ดินที่ทำการเกษตรควรมีไม่เกิน ๕,๐๐๐ ครัวเรือนต่อหนึ่งนครรัฐ

เซโนฟอน เป็นสาวกและปราชญ์ร่วมสมัยกับเพลโต เป็นเจ้าของที่ดิน และเป็นนายทหาร มุ่งงานเขียนหลากหลาย ซึ่งประกอบด้วยข้อเขียนที่ว่าจะเพิ่มรายได้ของรัฐบาลได้อย่างไร เขียนตำรา "เศรษฐศาสตร์" หรือเทคนิคในการจัดการครัวเรือนและไร่นา ซึ่งเป็นธรรมชาติของความคิดในสมัยนั้น ประกอบกับอาชีพของเขาเองซึ่งเป็นนายทหาร เซโนฟอนจึงเหยียดหยามอาชีพกรรมกรและการค้า ยกย่องการเกษตรและการทหาร เขาเสนอให้รัฐบาลเข้าแทรกแซงในระบบเศรษฐกิจขนาดใหญ่ รวมทั้งการปรับปรุงท่าเรือในเอเธนส์ สร้างตลาดและที่พักแรม สร้างพาณิชย์ของรัฐให้มีขนาดใหญ่และเพิ่มจำนวนทาส เซโนฟอนชี้ให้เห็นว่า ทรัพย์สินสมบัติหรือความมั่งคั่งนั้นคือทรัพยากรที่บุคคลสามารถใช้ได้ถ้ารู้วิธีการนำมาใช้ สิ่งใดที่เจ้าของไม่มีความสามารถหรือไม่รู้จักใช้ก็ไม่เป็นความมั่งคั่ง

เซโนฟอนขยายความคิดเรื่องการแบ่งงานของเพลโตเหมือนกับข้อเสนอนี้ที่รู้จักกันดีของแอดัม สมิท (Adam Smith) ในเวลาต่อมา คือ การแบ่งงานนั้นจะถูกจำกัดโดยตลาดของผลผลิตเหล่านั้น นอกจากนี้เซโนฟอนยังได้อธิบายดุลยภาพทั่วไปในฐานะที่เป็นพลวัตของเศรษฐกิจระบบตลาด โดยชี้ให้เห็นว่า

ถ้ามีช่างทองแดงเป็นจำนวนมาก เครื่องใช้ที่ทำจากทองแดงก็จะมีราคาถูกลง ช่างเหล่านี้น่าจะล้มละลายและต้องหันไปสู่ออาชีพอื่น อีกนัยหนึ่งก็คือ การที่สินค้ามีอุปทานเพิ่มมากขึ้นจะทำให้ราคาสินค้าลดลง

อาริสโตเติล นับว่าเป็นนักปราชญ์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดทางสังคมและเศรษฐกิจมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักคิดในยุคกลาง (Middle Ages) ของยุโรป ซึ่งถือว่าตัวเองเป็นศิษย์ทางความคิดของอาริสโตเติล ถึงแม้ว่าประเพณีของนักปราชญ์ชาวกรีกโดยทั่วไปจะเหยียดหยามความพยายามในการหาเงิน และอีกทั้งก็ไม่มีใครสนับสนุนสิทธิเสรีนิยมทางการค้า (laissez-faire) แต่อาริสโตเติลก็มีส่วนสำคัญที่สนับสนุนการมีสินทรัพย์ส่วนบุคคล (private property) ซึ่งอาจจะได้รับอิทธิพลจากเดโมคริตุส

อาริสโตเติลไม่เห็นด้วยกับระบบคอมมิวนิสต์ของชนชั้นปกครองที่เสนอโดยเพลโต เขามีความเห็นว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้ชนชั้นปกครองมีลักษณะเป็นหนึ่งเดียวนั้น ขัดแย้งกับลักษณะความหลากหลายของมนุษยชาติ และยังทำให้ทุกคนเสียโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์อันเกิดจากการแลกเปลี่ยนในตลาด หลังจากนั้นอาริสโตเติลได้ให้เหตุผลแต่ละข้อที่ไม่เห็นด้วยกับการมีทรัพย์สินร่วมของชุมชนดังต่อไปนี้

๑. ทรัพย์สินส่วนบุคคลมีผลิตภาพสูงกว่ามาก ซึ่งจะนำไปสู่ความเจริญ ทรัพย์สินที่มีหลายคนเป็นเจ้าของร่วมกันจะได้รับความเอาใจใส่หน่อย เพราะแต่ละคนจะคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก และก็จะละเลยหน้าที่ทั้งหมดที่ควรจะมีต่อบุคคลอื่นๆ เนื่องจากแต่ละคนจะทุ่มเทความสนใจให้แก่ทรัพย์สินส่วนบุคคลของตนเป็นหลัก

๒. ที่เพลโตกล่าวว่า ทรัพย์สินส่วนรวมมีส่วนช่วยสร้างความสงบแก่สังคม เนื่องจากจะไม่มีใครจ้องใครหรือพยายามยื้อแย่งทรัพย์สินจากผู้อื่น อาริสโตเติลเห็นว่าจะยิ่งเป็นการสร้างความขัดแย้งเพิ่มขึ้นอย่างไม่ที่สิ้นสุด เพราะแต่ละคนจะอ้างว่าตนเองทำงานมากและได้ผลตอบแทนจากส่วนกลางน้อย อาริสโตเติลเห็นว่าอาชญากรรมหรือการล้มล้างระบบไม่ได้เกิดจากแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ เขาอธิบายว่า คนจะกลายเป็นทรวาซมีใช้เพียงแต่เหตุผลว่าเขาไม่อยากเผชิญกับความหนาว

๓. ทรัพย์สินส่วนบุคคลนั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติของมนุษย์ มนุษย์รักตัวเอง เงินและทรัพย์สินต่างก็เป็นเรื่องเดียวกัน คือธรรมชาติของ ความต้องการเป็นเจ้าของมนุษย์

๔. ทรัพย์สินส่วนบุคคลมีอยู่แล้วเป็นปกติในทุกหนทุกแห่ง ความพยายามให้สังคมยอมรับการมีกรรมสิทธิ์ร่วม เท่ากับไม่เป็นการยอมรับ ประสิทธิภาพของมนุษย์เอง เป็นการกระโจนไปสู่สิ่งใหม่ๆ ที่ยังไม่เคยมีการ ทดลองมาก่อน ดังนั้น การยกเลิกกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินน่าจะสร้างปัญหา มากกว่าแก้ปัญหา

๕. อาริสโตเติลได้เอาประเด็นทางคุณธรรมเข้ามาพิจารณาในที่สุด ก็คือ การมีทรัพย์สินส่วนบุคคลจะเปิดโอกาสให้มนุษย์ได้แสดงถึงความ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่นได้ ถ้าหากบังคับให้ทุกอย่างเป็นส่วนรวมจะเป็น การทำลายโอกาสนี้

จะเห็นได้ว่า จุดยืนที่ต่างกันระหว่างเพลโตและอาริสโตเติลนั้น ที่สำคัญ คือ อาริสโตเติลเห็นว่ามนุษย์สามารถมีเหตุผลได้สมบูรณ์และสามารถสร้าง สวรรค์บนดินได้ในช่วงที่มีสถานภาพเป็นมนุษย์ ส่วนเพลโตนั้นเชื่อว่ามนุษย์ ไม่มีทางสมบูรณ์ด้วยตัวเอง อันเป็นผลจากสภาพความตกต่ำ (fall from grace) จากการที่ตกมาเป็นมนุษย์ การที่จะปล่อยให้มนุษย์ใช้เหตุผลเพื่อ หาความสุขให้ตัวเอง ในที่สุดก็จะเป็นการสร้างปัญหาให้กับสังคม ดังนั้น เพื่อให้สังคมมีความปกติสุข จึงจำเป็นจะต้องสร้างกติกาศึกษาขึ้นมาเพื่อจำกัด พฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อให้ทุกคนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ส่วนมนุษย์แต่ละคนนั้นควรจะมุ่งความสุขในสัมปรายภพ ไม่ควรจะมุ่ง แสวงหาความสุขในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะถึงจะพยายามอย่างไรก็จะแสวงหา ไม่พบ เนื่องจากมีสติปัญญาจำกัด

ถ้าหากจะคิดตามตรรกะของปราชญ์ชาวตะวันตกทั้งสอง จะเห็นได้ว่า แต่ละฝ่ายก็มีเหตุผลสอดคล้องกับข้อสมมติฐานเบื้องต้นของตนที่เกี่ยวกับ มนุษย์ แต่เผชิญเหตุผลดังกล่าวเป็นเหตุผลในลักษณะตรรกะชนิดสุดขั้ว คือ จะต้องเป็นทางใดทางหนึ่ง ไม่ขาวก็ดำ ไม่มีพื้นที่ตรงกลางเหลือเลย ถ้าหากลองตั้งข้อสมมติฐานใหม่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถมีเหตุผลได้

และสามารถแสวงหาความสุขหรือสิ่งที่ดีในชีวิตของตนเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องสร้างความสะดวกหรือให้กับสังคมและสภาพแวดล้อม ก็จะนำไปสู่ข้อสรุปที่ต่างกัน ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องเน้นทั้งในเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและระบบกรรมสิทธิ์ร่วม แนวคิดแบบสองขั้วไม่ขาาก็ดำเนินี้จึงเป็นลักษณะเฉพาะตัวของวิถีคิดแบบตะวันตกที่เริ่มจากกรีกเป็นสำคัญ ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งทางความคิดอย่างต่อเนื่องในอดีตจนถึงปัจจุบัน และเพิ่งจะเริ่มปรากฏทิศทางการเปลี่ยนแปลงโดยการยอมรับความหลากหลายในลักษณะพหุนิยม (pluralism) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ ของความคิดหลังยุคทันสมัย (post modernism) ที่เริ่มต้นจากกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นี้เอง แต่การยอมรับความคิดที่หลากหลายนั้น เหตุผลสำคัญก็คือ ความไม่แน่ใจว่าสมมติฐานเบื้องต้น โดยเฉพาะสมมติฐานที่เกี่ยวกับมนุษย์ตามแบบของเพลโตและอาริสโตเติล หรืออาจจะจะมีแบบอื่น ๆ จึงไม่สามารถแน่ใจได้ว่าสมมติฐานไหนจะมีความถูกต้องที่สุด นั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ สำหรับอาริสโตเติล ที่ยึดจุดยืนเช่นนั้น อาจจะมาจากสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่เป็นข้อเท็จจริงคือ อาริสโตเติลนั้นเกิดมาจากตระกูลของอภิสิทธิ์ชน (aristocrat) ซึ่งน่าจะมีอิทธิพลต่อความคิดในเรื่องทรัพย์สินส่วนบุคคลได้มาก และแนวความคิดแบบของอาริสโตเติลส่วนใหญ่ก็จะได้รับความนิยมแพร่หลายโดยปราชญ์ในรุ่นต่อมาก็อาจจะเพราะเป็นแนวความคิดที่จะช่วยให้มีการรักษาสถานภาพเดิม (status quo) เอาไว้ เป็นความคิดที่อยู่คนละขั้วกับแนวคิดปฏิวัติ (revolution) แบบของเพลโต ซึ่งต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนฝ่ายแรกถึงแม้จะสนับสนุนสถานภาพเดิม แต่ก็ยอมรับว่าสังคมมีปัญหา แต่วิธีการเปลี่ยนจะต้องค่อยทำค่อยไป (incremental) ดังนั้นจึงมักจะมีสถานภาพเป็นความคิดกระแสหลัก ส่วนกระแสปฏิวัติหรือกระแสต่อต้านนั้นจะตกเป็นกระแสรองตลอดมา แต่ก็มีส่วนอย่างยิ่งในการสร้างความเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ตลอดมาในประวัติศาสตร์

ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะไม่มีกระแสความคิดแนวกลางที่มีอิทธิพลเพียงพอที่จะหยุดยั้งความขัดแย้งทั้งสองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดที่ส่งเสริม

การรักษาสถานภาพเดิม ถ้าจะช่วยลดกระแสการต่อต้านได้จะต้องมีการปรับแก้ ถึงแม้จะเป็นลักษณะค่อยเป็นค่อยไป (incremental) ก็จะต้องมีความรวดเร็วพอสมควรและต่อเนื่อง แต่จากประสบการณ์ในประวัติศาสตร์ กระแสการรักษาสถานภาพเดิม นอกจากมีแนวโน้มที่จะพยายามหยุดยั้งการเปลี่ยนแปลงแล้ว ยังมีลักษณะถดถอย เพื่อให้ฝ่ายที่มีสถานภาพอยู่แล้วมีผลประโยชน์เพิ่มมากขึ้น ลักษณะดังกล่าวจึงเท่ากับเป็นการเติมเชื้อให้กระแสต่อต้านหรือกระแสปฏิวัติมีความรุนแรงมากขึ้นนั่นเอง

เช่นเดียวกับนักปราชญ์ชาวกรีกก่อนหน้าเขา อาริสโตเติลที่มาจากตระกูลอภิสัทศาสตร์ก็เหยียดหยามอาชีพกรรมกรและการค้าขาย ขณะเดียวกัน อาริสโตเติลได้จำแนกระหว่างความจำเป็นตามธรรมชาติ (natural needs) ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการตอบสนองกับความต้องการที่ไม่จำเป็นตามธรรมชาติ (unnatural wants) ซึ่งไม่มีที่สิ้นสุดและไม่ควรได้รับการตอบสนอง ประเด็นนี้มีความสำคัญมากสำหรับสถานการณ์เศรษฐกิจ สภาพของระบบนิเวศ และสถานะแวดล้อมของโลกในปัจจุบัน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่มีการสานต่อโดยนักเศรษฐศาสตร์ยุคต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่เรียกว่ายุคเบิกบานแห่งปัญญา (Enlightenment) ที่ในกรณีของอังกฤษมีแอดัม สมิท เป็นผู้นำความคิดของยุคดังกล่าว

ปัญหาสำคัญอาจจะเกิดจากคำอธิบายที่ไม่แจ่มชัดของอาริสโตเติลเอง นั่นก็คือความต้องการ (desires) ที่สามารถตอบสนองได้ด้วยแรงงานและการแลกเปลี่ยนเป็นความจำเป็นตามธรรมชาติ แต่ถ้าหากตอบสนองโดยต้องใช้เงินในกระบวนการผลิตและแลกเปลี่ยน เป็นความต้องการที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ จึงควรจะขจัดไป อาริสโตเติลไม่ได้ให้เหตุผลในเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน แต่อาจจะคิดไปได้ว่า เงินทองเพื่อใช้ไปแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ขึ้นมาใช้ก่อนหน้าอาริสโตเติลเพียงสามศตวรรษเท่านั้น ก่อนหน้านั้นมนุษย์ก็อยู่มาได้โดยไม่มีเงิน เงินมีส่วนกระตุ้นให้มีการขยายตัวของการผลิตและการค้า ดังนั้นการผลิตและการค้าที่ถูกกระตุ้นด้วยเงินจึงเป็นผลสะท้อนจากความต้องการที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อเงินเป็นผลสะท้อนจากความต้องการที่ไม่เป็นธรรมชาติดังกล่าว เงินก็เป็นสิ่งที่ไม่ดีไปด้วย ดังนั้น

อริสโตเติลจึงเห็นว่า การค้าการแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้เงินเพิ่มขึ้นจึงเป็นการกระทำที่ไม่มีคุณธรรมและ “ไม่เป็นธรรมชาติ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าปลีก การพาณิชย์ การขนส่ง และการจ้างแรงงาน อริสโตเติลมีความไม่ชอบการค้าปลีกเป็นพิเศษ และเห็นว่าควรจะต้องให้หมดไป อย่างไรก็ตาม อริสโตเติลยังคงยอมรับความจำเป็นในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างนครรัฐในยุคนั้นด้วย เพราะนครรัฐคงจะพึ่งตัวเองไม่ได้ทั้งหมด

อริสโตเติลยังคงให้ความสำคัญแก่เงินในฐานะเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน (medium of exchange) ในฐานะที่เป็นอุปสงค์ทั่วไป (general demand) ที่รวมสินค้าทุกอย่างไว้ด้วยกัน และช่วยลดปัญหาที่เกิดจากจะต้องมีความเพื่อกันมีความต้องการตรงกัน นั่นคือ ในการแลกเปลี่ยนสินค้าต่อสินค้า ทั้งสองฝ่ายจะต้องมีความต้องการสินค้าของฝ่ายตรงกันข้ามตรงกัน จึงจะแลกเปลี่ยนกันได้ ถ้าใช้เงินเป็นสื่อกลางก็ไม่จำเป็นต้องมีสถานการณ์เช่นนั้น เพราะทุกคนพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนกับเงิน

อริสโตเติลยังประณามการให้กู้เพื่อเอาดอกเบี้ยว่าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรมชาติ เพราะเอาเงินไปใช้งานอะไรไม่ได้ นอกจากช่วยทำให้การแลกเปลี่ยนสะดวกยิ่งขึ้น ดังนั้น ตัวของเงินเองจึงไม่มีอะไรและไม่ช่วยให้เกิดความมั่งคั่ง การเรียกเก็บดอกเบี้ยจึงควรได้รับการประณามเพราะขัดกับสภาพธรรมชาติของเงิน ถ้าคิดตามตรรกะของอริสโตเติลก็มีความสอดคล้องกันทั้งหมด เพราะเขาประณามการหากำไรจากเงินอยู่แล้วนั่นเอง แท้ที่จริงปัญหาของโลกในปัจจุบันส่วนหนึ่งก็เกิดจากการที่เงินทำหน้าที่เกินหน้าที่ที่อริสโตเติลคาดหวัง นั่นคือ เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งนี้เพราะพื้นฐานความคิดของเพลโตและอริสโตเติลที่เหมือนกันก็คือ การมีเสถียรภาพของนครรัฐต่อไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด (static society)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทั้งเพลโตและอริสโตเติลจึงไม่สนับสนุนความคิดเรื่องการเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) แนวคิดของเฮซิออดที่เห็นปัญหาเศรษฐกิจก็คือการจัดสรรทรัพยากรที่จำกัดเพื่อสนองความต้องการที่หลากหลาย จึงไม่ได้รับการพิจารณาโดยเพลโตและอริสโตเติลซึ่งเน้นความดีจากการลดความต้องการให้สอดคล้องกับสิ่งที่มีอยู่เป็นสำคัญ

อาจจะกล่าวได้ว่า อาริสโตเติลมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้นำความคิดทางเศรษฐศาสตร์ในการชี้ให้เห็นเป็นคนแรกว่า ราคานั้นเป็นผลจากอุปสงค์และอุปทาน (demand and supply) โดยอาริสโตเติลกล่าวว่า ราคาสินค้าถูกกำหนดโดยคุณค่าในการใช้ (use-value) และ/หรือความปรารถนาที่จะได้สินค้านั้น (desirability) อาริสโตเติลอธิบายตามแบบของเดโมคริตุสว่า เมื่อสินค้ามีปริมาณถึงจุดหนึ่งแล้ว ถ้ามีเกินจากนั้น ราคาจะลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นการพิจารณาจากอุปทาน แต่อาริสโตเติลได้ก้าวล่วงไปถึงอุปสงค์ โดยชี้ให้เห็นว่า ถ้าของยิ่งหายากจะยิ่งทำให้มีความรู้สึกว่ามีประโยชน์มากขึ้นหรือมีคุณค่ามากขึ้น อะไรก็ตามที่หายากก็จะเป็นสินค้าที่มีคุณค่ากว่าสิ่งที่มีปริมาณมาก ท่องถ้อยกันว่า มีคุณค่ามากกว่าเหล็กทั้งที่มีประโยชน์น้อยกว่าก็เพราะทองมีปริมาณน้อยกว่าเหล็กเนื่องจากหาได้ยากกว่า ซึ่งเป็นจุดที่นักเศรษฐศาสตร์สำนักออสเตรียนนำไปพัฒนาเป็นทฤษฎีอรรถประโยชน์ของมูลค่าที่เพิ่มขึ้นหน่วยสุดท้าย (Austrian marginal utility theory of value) และอธิบายถึงสาเหตุของความขัดแย้ง (paradox) ของมูลค่า

นอกจากนี้ อาริสโตเติลยังเป็นผู้นำแนวคิดในเรื่องการกำหนดราคาของปัจจัยการผลิต ว่าขึ้นอยู่กับราคาของสินค้าที่ผลิตขึ้นมาได้และความพอใจของผู้บริโภค ซึ่งอธิบายต่อไปถึงปัจจัยการผลิตที่ใช้ร่วมกับการผลิตที่เหมาะสม โดยอธิบายว่าเลื่อยมีราคาสำหรับงานช่างไม้มากกว่าเคียว นอกจากนั้นยังได้อธิบายมูลค่าของหน่วยที่เพิ่มขึ้น (marginal value theory) ซึ่งเป็นจุดแข็งของเศรษฐศาสตร์สำนักออสเตรียน โดยเปรียบเทียบกับหน่วยสุดท้าย (marginal unit) ซึ่งต่อมามีความคิดดังกล่าวพัฒนามาเป็นอรรถประโยชน์ที่เพิ่มขึ้น (marginal utility) และผลิตภาพที่เพิ่มขึ้น (marginal productivity) ซึ่งเป็นการคิดล่วงหน้ามาสองพันกว่าปี

สโตอิก (Stoic) ในฐานะผู้เชื่อมโยงกรีกและโรม

อาริสโตเติลนั้นมีเชื้อชาติชาวเมืองเอเธนส์โดยกำเนิด แต่เป็นชาวมาซิโดเนีย (Macedonian) และเข้ามาศึกษาในสำนักของเพลโตตั้งแต่อายุ ๑๗ ในปี ๓๖๗ ก่อนคริสตกาล และอยู่ต่อมา ๒๐ ปีจนกระทั่งเพลโตเสียชีวิตจึงกลับไปมาซิโดเนีย และเป็นอาจารย์สอนแก่เจ้าชาย ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช เมื่ออเล็กซานเดอร์ขึ้นครองราชย์ในปี ๓๓๕ ก่อนคริสตกาล และยึดเอเธนส์เป็นเมืองขึ้น อาริสโตเติลจึงกลับมาที่เอเธนส์ตั้งสำนักลิเซียม (Lyceum) เพื่อเปิดการสอน หลังจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ในปี ๓๒๓ ก่อนคริสตกาล อาริสโตเติลก็ถูกขับไล่จากกรุงเอเธนส์และเสียชีวิตในเวลาต่อมา หลังจากนั้นไม่นานเอเธนส์ก็ตกเป็นเมืองขึ้นของโรม นักคิดของกรีกจึงหมดยุคสมัยไป ได้มีนักปราชญ์เกิดขึ้นในโรมและในยุโรปในยุคต่อมา

กลุ่มนักปราชญ์ที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อความคิดระหว่างเอเธนส์และโรมก็คือ นักปราชญ์สำนักสโตอิก (Stoic)

ก่อนหน้าสโตอิกนั้นได้มีสำนักซินิก (Cynic School) สอนให้ลดละความต้องการจากการเสพทางโลก (worldly goods) โดยผู้นำสำนักมีชื่อว่า ไดโอจีนีส (Diogenes) ซึ่งเกิดก่อนเพลโตเล็กน้อย (๑๖ ปี) คือ ระหว่าง ๔๑๒ - ๓๒๓ ก่อนคริสตกาล ไดโอจีนีสสอนว่า ความปรารถนาจะได้เงินนั้นเป็นต้นเหตุของความชั่วร้ายทั้งหลาย ซึ่งเป็นคำสอนที่แทรกอยู่ในปรัชญาของกรีกในยุคต่อมา

สโตอิกเกิดมาในยุคที่เอเธนส์อยู่ภายใต้การปกครองของโรม ทำให้สภาพความเป็นนครรัฐสูญสิ้นไป สโตอิกจึงไม่ถูกจำกัดโดยกรอบความคิดของอุดมการณ์นครรัฐที่สอนโดยโสกราตีส ว่านครรัฐคือศูนย์รวมของความดีงามของมนุษย์ ซึ่งเป็นกรอบที่มีอิทธิพลต่อความคิดเพลโตและอาริสโตเติล และเป็นความคิดที่แยกออกไปจากซินิกโดยสิ้นเชิง ผู้ก่อตั้งสำนักคือ เซโน (Zeno, ๓๓๖-๒๖๔ ก่อนคริสตกาล) ซึ่งมีเชื้อชาติเอเธนส์โดยกำเนิดเช่นกัน แต่ปรากฏตัวที่เอเธนส์ประมาณ ๓๐๐ ปีก่อนคริสตกาล

เซโน (Zeno, ๓๓๖-๒๖๔ ก่อนคริสตกาล)

ซีเซโร (Marcus Tullius Cicero, ๑๐๖-๔๓ ปีก่อนคริสตกาล)

ผู้นำที่สำคัญคนที่สองของสโตอิกคือ คลิสิลิปัส (Clisysippus, ๒๘๑-๒๐๘ ก่อนคริสตกาล) สอนในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับซีนิค คือ กล่าวว่า "คนที่ฉลาดย่อมเปลี่ยนการตีลังกาสามท่อนให้กลายเป็นเงินได้" พร้อมทั้งเน้นความไม่เท่าเทียมและความแตกต่างของมนุษย์ตามธรรมชาติ โดยกล่าวว่า "ไม่มีสิ่งใดที่จะช่วยไม่ให้ที่หนึ่งบางที่ในโรงละครดีกว่าที่หนึ่งอื่นๆ"

แต่ประเด็นที่สำคัญในคำสอนของสโตอิกก็คือ กฎหมายและปรัชญาว่าด้วยกฎธรรมชาติ กฎธรรมชาติของสโตอิกจึงเริ่มจากการเน้นที่ปัจเจกบุคคล ไม่ใช่ชนครรัฐ กฎธรรมชาติของสโตอิกนั้นมีความสมบูรณ์ (absolute) และมีความเป็นสากล (universal) ที่ข้ามพ้นข้อจำกัดทางการเมืองตลอดจนกาลและเทศะ (time and space) และเนื่องจากมนุษย์ทุกคนมีเหตุผล จึงสามารถใช้เหตุผลในทางที่ถูกต้องเพื่อเข้าใจสัจจะกฎธรรมชาติ ความหมายในทางการเมืองของคำอธิบายดังกล่าวก็คือ กฎจริยธรรมที่มีความเป็นธรรมและเหมาะสมที่ค้นพบโดยเหตุผลที่ดีของมนุษย์ สามารถและควรจะนำมาใช้ในการวิพากษ์ทางจริยธรรมแก่กฎหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นใช้ในแต่ละรัฐหรือนครรัฐ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่เปิดโอกาสให้มีการโต้แย้งกฎหมายของรัฐ โดยอาศัยสภาพที่เป็นสากลและไม่มีกาลเวลาของธรรมชาติมนุษย์ได้เป็นครั้งแรก

การใช้เหตุผลลักษณะเช่นนี้เพราะชาวสโตอิกส่วนใหญ่ไม่ใช่ชาวเอเธนส์ และระยะหลังไปปักหลักอยู่ที่เกาะโรดส์ (Rhodes) ซึ่งใกล้กับเอเชียไมเนอร์ (Asia Minor) สำนักนี้มีอายุทั้งสิ้น ๕๐๐ ปี คือถึงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๒ ซึ่งเป็นตัวเชื่อมความคิดที่สำคัญระหว่างกรีกและโรม หลังจากการกำเนิดของพระเยซูคริสต์ สโตอิกก็กลายเป็นโรมมากกว่ากรีก สโตอิกที่เป็นชาวโรมันคนแรกคือ ซีเซโร (Marcus Tullius Cicero, ๑๐๖-๔๓ ปีก่อนคริสตกาล) ถือว่าเป็นต้นกำเนิดของกฎหมายโรมัน และมีอิทธิพลสูงสุดอยู่ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๒ และ ๓ ซึ่งส่งอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่ออารยธรรมตะวันตก และนับเป็นนักปราชญ์ของตะวันตกบุคคลแรกที่ใช้ภาษาละตินแทนภาษากรีกอธิบายความคิดของเขา ความคิดแบบสโตอิกของคลิสิลิปัสที่สะท้อนในงานเขียนของซีเซโรมีดังนี้

มีกฎแห่งสัจจะ เหตุผลที่ถูกต้องและสอดคล้องกับธรรมชาติ เป็น

ที่รู้จักกันโดยทั่วไปสำหรับทุกคน มีความแน่นอนและนิรันดรกาล ซึ่งทำหน้าที่เป็นศีลที่ป้องกันความชั่วโดยการห้ามกระทำ กฎนี้ไม่สามารถละเว้นได้โดยไม่เกิดความละอายใจ และจะไม่มีการตีตราว่าจะมีกฎหมายอย่างหนึ่งสำหรับโรม และอีกอย่างหนึ่งสำหรับเอเธนส์ หรืออย่างหนึ่งสำหรับเดิวนี่ และอีกอย่างหนึ่งสำหรับกายภาคหน้า แต่เป็นกฎเดียวกันไม่มีการเปลี่ยนแปลง และมีความเป็นนิรันดรที่รวมคนทุกเชื้อชาติไว้ด้วยกันตลอดไป โดยเป็นสิ่งเดียวร่วมกันเสมือนเป็นนายหรือผู้ปกครอง นั่นคือ พระผู้เป็นเจ้าของผู้เขียน ผู้กำหนดใช้ และผู้บังคับใช้ ผู้ใดที่ไม่เชื่อฟังก็เท่ากับขัดแย้งกับตัวตนที่แท้จริงของเขาเอง ซึ่งก็คือเป็นการขัดแย้งธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ เท่ากับเป็นการลงโทษตัวเองอย่างรุนแรง

ความคิดลักษณะดังกล่าวเป็นความคิดที่ต่อต้านรัฐ เพราะว่าซีเซโรเห็นว่าธรรมชาติของผู้ปกครองรัฐก็ไม่ต่างจากโจรสลัด เพียงแต่มีอำนาจมากกว่า ผลกระทบของความคิดในลักษณะดังกล่าวต่อแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์โดยตรงไม่มีชัดเจน แต่กลับไปมีผลต่อแนวความคิดในตะวันตกที่เชื่อในความสมบูรณ์ของสิทธิในทรัพย์สิน ที่เจ้าของจะนำไปทำอะไรก็ได้ตามแต่จะเห็นสมควร เนื่องจากนักกฎหมายโรมันประกาศว่า สิทธิในทรัพย์สินเป็นสิ่งที่ต้องมีตามกฎหมายธรรมชาติ

บทที่ ๔

ความคิดเศรษฐกิจศาสตร์ยุคโรมัน
และยุโรปสมัยกลาง

บริบททางประวัติศาสตร์แห่งยุคสมัย (เริ่มคริสต์ศตวรรษจนถึงศตวรรษที่ ๑๓)

ในบทนี้จะศึกษาวิวัฒนาการแนวคิดทางเศรษฐกิจในยุคโรมันภายใต้อิทธิพลของศาสนาคริสต์ ซึ่งก่อนอื่นจะต้องทำความเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์ เพื่อประกอบความเข้าใจความคิดที่ได้รับอิทธิพลแห่งยุคสมัย เริ่มจากคริสต์ศักราชที่ ๑ ถึง ๓ ซึ่งเป็นยุคที่คริสตจักรยังมีได้มีอำนาจเหนือโรม ความคิดต่างๆ จึงมีรากมาจากความคิดในกฎหมายโรมัน ที่เน้นในเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและเสรีภาพในการค้าขายและทำสัญญา หรือที่เรียกว่า ลัทธิเศรษฐกิจเสรี (laissez-faire) ยุคดังกล่าวเป็นยุคที่กฎหมายโรมันแบบคลาสสิกได้พัฒนาอย่างเต็มที่ ในขณะที่กฎหมายมหาชนยอมให้รัฐเข้าแทรกแซงในชีวิตประจำวันของพลเมืองได้ ในความเป็นจริงมีการแทรกแซงดังกล่าวน้อยมาก ดังนั้น สิทธิส่วนบุคคลและลัทธิเศรษฐกิจเสรีจึงเป็นลักษณะเด่นของยุคนั้น ซึ่งก็เป็นการอธิบายถึงภาวะการรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในขณะนั้นด้วยการปกครองโดยกฎหมายในอาณาจักรนี้

ในปี ค.ศ. ๓๑๒ จักรพรรดิของโรมมีพระนามว่าคอนสแตนติน (Constantine, 280 - 337) เป็นจักรพรรดิพระองค์แรกที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ หลังจากนั้นได้ย้ายจากกรุงโรมไปตั้งเมืองหลวงของอาณาจักรใหม่ที่กรุงคอนสแตนติโนเปิล* (Constantinople) ในปี ค.ศ. ๓๓๐ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๕ จักรพรรดิโรมันได้แต่งตั้งลีโอที่ ๑ (Leo I, 390-461) เป็นสังฆราชของโรม (Bishop of Rome) ในฐานะที่เป็นผู้นำคริสต์ศาสนาฝ่ายตะวันตก ในปีค.ศ. ๔๑๐ โรมถูกทำลายโดยอาลาริกและกอทส์ (Alaric and Goths) หลังจากนั้นโรมันตะวันออกและตะวันตกก็เริ่มแยกออกจากกันและค่อยๆ ล่มสลายไปในที่สุด สังฆราชของกรุงโรมจึงเหลือเพียงหนึ่งเดียวที่เป็นผู้สืบทอดพระราชอำนาจของจักรพรรดิที่เป็นคริสเตียนภายในอาณาจักรโรมตะวันตก (Van Leeuwen, 1964: 286) หลังจากนั้นกรุงโรมและพื้นที่ต่างๆ

* ปัจจุบันคือกรุงอิสตันบูล อยู่ในประเทศตุรกี (หมายเหตุบ.ก.)

ของอิตาลีเป็นจำนวนมากก็ตกอยู่ใต้การปกครองของศาสนจักรโรมันคาทอลิก (Roman Catholic Church) เนื่องจากการโจมตีของกลุ่มคนเถื่อน (barbarian invasion) ซึ่งมีเชื้อสายเยอรมัน พื้นที่ทวีปยุโรปจึงตกอยู่ใน ยุคมืด (Dark Ages) และยุคศักดินา (Feudalism) มีผลทำให้ศาสนจักรโรมันคาทอลิกมีอิทธิพลสูงสุด ทั้งที่ในความเป็นจริงก็ได้มีการรวมศูนย์อำนาจอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระสันตะปาปาลีโอที่ ๓ (Pope Leo III, 750-816) สวมมงกุฎให้กับจักรพรรดิชาร์เลอมาญ (Charlemagne, 742-814) แห่งยุโรปตะวันตกในวันคริสต์มาส ปี ค.ศ. ๘๐๐ มีการตีความว่า การกระทำของพระสันตะปาปาเป็นการสืบทอดอำนาจจากอาณาจักรโรม ซึ่งต่อมาถึงผู้สืบทอดพระราชสมบัติของพระเจ้าชาร์เลอมาญ จึงได้รับการขนานนามว่าเป็นจักรพรรดิของอาณาจักรโรมันศักดิ์สิทธิ์ (the Holy Roman Empire)

ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมา กรุงโรมก็เริ่มมีสันตะปาปาที่มีความเข้มแข็งสืบเนื่องกันมาหลายพระองค์ เริ่มจากพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ ๗ (Gregory VII, 1023-1085) ซึ่งสามารถสร้างความเข้มแข็งให้ศาสนจักรคาทอลิกอีกครั้งหนึ่ง กรุงโรมจึงเริ่มมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตผู้คนในยุโรปเพิ่มมากขึ้น ศาสนจักรได้ออกกฏให้พระสันตะปาปาเป็นผู้นำลัทธิอันศักดิ์สิทธิ์มาสู่มนุษย์จึงอยู่เหนือสิ่งใด โดยที่กษัตริย์และผู้นำทางฆราวาสอื่นๆ จะต้องได้รับการประทานพร (blessing) จากศาสนจักร ในการประชุมสังฆสภาในปี ค.ศ. ๑๒๑๕ พระสันตะปาปาได้รับการสรรเสริญว่าเป็นพระเจ้าของโลก (lord of the world) (Pelikan, 1985: 144)

การขึ้นมามีอำนาจของโรมเป็นครั้งที่สองมีผลดีแก่ยุโรปเป็นอันมาก เพราะเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วจากคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ช่วยเร่งให้เกิดหัตถอุตสาหกรรมและการค้า ซึ่งอาจจะถือได้ว่า การผลิตที่เกิดจากนายทุนเป็นพลังผลักดันที่สำคัญให้กับเศรษฐกิจของยุโรป (Gilchrist, 1969: 7) เกิดมีนวัตกรรมทางกฎหมายและสถาบันต่างๆ ในช่วงนั้น รวมทั้งการร่วมทุน การมีความรับผิดชอบร่วมกัน มีการออกแบบระบบบัญชีคู่ ตัวแลกเปลี่ยน และจดหมายค้ำประกัน เป็น

ระยะเวลาที่เกิดมีสันติภาพ เนื่องจากอำนาจของศาสนจักรคาทอลิกเป็นหลักประกันให้การขัดผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไม่ขยายตัวเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง มีความอดทนต่อทัศนคติที่หลากหลายมากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดที่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรงระหว่างฟรานซิสกัน (Franciscans) กับโดมินิกัน (Dominicans) ผู้ที่เชื่อที่เป็นจริง (realists) กับผู้ที่เชื่อเพียงแต่ในนาม (nominalists) ผู้ที่เชื่อในพระคัมภีร์ไบเบิล (biblicists) กับผู้ที่เชื่อโซกลางของชลิ่ง (mytics) (Tillich, 1967: 210) ถ้าจะย้อนไปเปรียบเทียบยุคทองของอารยธรรมตะวันตกในยุคนั้นแล้ว ในช่วงศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ อาจจะเปรียบได้กับยุคเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment) ในศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙ เป็นยุคที่คนจนได้รับการปฏิบัติดียิ่งกว่าในศตวรรษต่อมา (Tierney, 1959: 109) หลังจากนั้นเป็นยุคเสื่อมโทรมทั้งในด้านประชากรและเศรษฐกิจ ตลอดจนปัญหาในด้านความไม่สงบและภาวะสงครามซึ่งมีระยะเวลาถึง ๓๕๐ ปี คือ ประมาณปี ค.ศ. ๑๖๕๐ หรือศตวรรษที่ ๑๗ (Nisbet, 1980: 79)

แนวความคิดที่สำคัญในยุคดีกล่าวเริ่มจากอิทธิพลของกฎหมายโรมันในช่วงศตวรรษที่ ๑ ถึง ๓ หลังจากนั้นความคิดในศาสนาคริสต์ได้เริ่มมีอิทธิพลเข้าแทนที่ แต่ก็ได้ผสมผสานเข้ากับหลักคิดของกฎหมายโรมัน ฝ่ายศาสนจักรได้มีบัญญัติกฎหมายขึ้นมาใช้เอง ที่เรียกว่า กฎหมายของฝ่ายศาสนจักร หรือ Canon Law และในยุคศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาเมื่อพระสันตะปาปามีอำนาจมาก คำสั่งจากสันตะปาปาก็ถือเป็นกฎหมายด้วยโดยทั่วไปถ้าหากกฎหมายของรัฐและกฎหมายของฝ่ายศาสนจักรมีหลักเกณฑ์คล้ายกัน การบริหารกิจการของรัฐก็เป็นไปได้ราบรื่นดี แต่ถ้าเกิดความขัดแย้งก็จะเกิดเป็นปัญหา ดังนั้นการปรับกฎหมายฝ่ายบ้านเมืองและกฎหมายของศาสนจักรเข้าหากันจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และในยามที่เศรษฐกิจดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระหว่างศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ กฎหมายของศาสนจักรย่อมต้องมีส่วนในการช่วยเกื้อหนุนให้เกิดภาวะที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตและการค้าด้วย

หลังจากคริสต์ศาสนาได้มีอิทธิพลเหนืออาณาจักรโรมัน ตั้งแต่ปลาย

คริสต์ศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมา นักปราชญ์ในยุคนั้นส่วนใหญ่จึงเป็นนักปราชญ์ของคริสต์ศาสนา ที่ถือได้ว่ามีผลงานโดดเด่นอยู่สองท่านคือ เซนต์ออกุสติน (St. Augustine) ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ถึง ๕ และ เซนต์ทอมัส อไควนัส (St. Thomas Aquinas) โดยที่เซนต์อไควนัสถือได้ว่าเป็นนักปราชญ์สำนักสกอลาสติก (Scholastic) ซึ่งมีปราชญ์ก่อนหน้า เซนต์อไควนัสและหลังจากนั้นอีกจำนวนมากที่มีอิทธิพลของความคิดอยู่จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

ยุคกฎหมายโรมัน

โรมันในยุคต้น คือระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ถึง ๓ ที่เน้นสิทธิในทรัพย์สินและการค้าเสรี เป็นยุคที่เศรษฐกิจรุ่งเรือง ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักการสำคัญของกฎหมายโรมัน ถึงแม้ว่าอาณาจักรโรมันจะล่มสลายในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ แต่อิทธิพลของกฎหมายโรมันก็ยังคงมีต่อไปโดยจักรพรรดิซีโอโดเรียส ทางตะวันตกได้รวบรวมเอาไว้ในปี ค.ศ. ๕๓๘ ส่วนในทางตะวันออกก็ได้เน้นความสำคัญของกฎหมายแพ่ง (Copus Juris Civilis) ซึ่งออกโดยจักรพรรดิคริสเตียน จัสติน (Justin) แห่งไบแซนไทน์ (Byzantine) ในช่วงทศวรรษ ๕๓๐ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการส่งต่อระบบทุนนิยมซึ่งก่อตัวขึ้นจากตะวันตกไปสู่ตะวันออก กฎหมายทั้งสองต่างเน้นราคาที่เป็นธรรม (just price) ซึ่งความหมายก็คือ ราคาที่ได้จากการเจรจาต่อรองโดยเสรีอันเกิดจากความสมัครใจระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย ทุกคนมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้กับทรัพย์สินของตนเอง ดังนั้นพวกเขาจึงมีสิทธิจะทำสัญญาเพื่อจะยกให้ เพื่อซื้อ หรือเพื่อขายทรัพย์สินเหล่านั้น ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ราคาที่เกิดขึ้นอย่างเสรีดังกล่าวมีความเป็นธรรม ข้อยกเว้นในกรณีเหล่านี้ก็คือ ผู้ทำสัญญาจะต้องไม่เป็นเด็ก การใช้กำลังบังคับหรือการหลอกลวงเป็นการละเมิดสิทธิในทรัพย์สิน การกระทำในลักษณะดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย การที่ผู้ซื้อหรือผู้ขายจะอ้างว่าไม่มีความรู้

เกี่ยวกับราคาของสินค้าที่ตกลงซื้อขายกัน จะไม่สามารถใช้เป็นข้ออ้างให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปไกล่เกลี่ยในการทำสัญญาที่ทั้งคู่ตกลงกันโดยสมัครใจ

ลักษณะที่เป็นเสรีนิยมทางการค้าดังกล่าว ถึงแม้ต่อมาจะมีการออกกฎหมายของคริสตจักร ซึ่งมีข้อห้ามทางเศรษฐกิจบางอย่าง เช่น การห้ามเรียกเก็บดอกเบี้ยจากเงินให้ยืม ลักษณะที่สำคัญของกฎหมายโรมันเช่นว่านี้ ก็ได้มีการนำเข้าไปรวมไว้ในกฎหมายของศาสนจักร โดยเซนต์เบเนดิกัส ดิเอโคเนส (St. Benediculus Diaconus) ในคริสต์ศตวรรษที่เก้า

ศาสนาคริสต์ยุคต้นและทัศนะต่อพ่อค้า

โดยทั่วไปแล้วศาสนาคริสต์จะไม่สนับสนุนการตั้งหน้าตั้งตาแสวงหาเงินหรือการสะสมทรัพย์ ในขณะที่ในพระคัมภีร์ทั้งเก่าและใหม่ (Old and New Testament) ต่างสนับสนุนการทำงาน แต่อาชีพพ่อค้ามักจะถูกตั้งข้อสงสัยที่มีความเชื่อว่ายากที่จะทำให้พ่อค้าเว้นจากการทำความผิดได้ และยากที่จะพ้นจากบาป และถ้าหากจะพัฒนาความคิดลักษณะดังกล่าวจากพระเยซูคริสต์และสาวกทั้งสิบสองของพระองค์ (Jesus and the Apostles) ที่เน้นเรื่องการสิ้นโลกและอาณาจักรของพระเจ้าเป็นเจ้า ย่อมจะเข้าใจได้ว่าผู้คนไม่ควรจะเน้นความพยายามในการลงทุนและสะสมทรัพย์ ควรที่จะดำเนินชีวิตเพื่อเผยแพร่พระธรรมตามแบบของพระเยซูคริสต์ และให้ความสนใจกับสิ่งที่ไม่มีความหมายให้น้อยลง ดังที่สาวกผู้หนึ่งคือเซนต์พอล (St. Paul) กล่าวว่า “ความรักเงินคือรากเหง้าแห่งความชั่วร้าย”

ประมาณ ๑๐๐ ปีแห่งคริสตกาล พระคัมภีร์ใหม่ที่เขียนโดยเซนต์จอห์น (St. John) ได้ลดความสำคัญแก่วันสิ้นโลกแก่ความคิดเฮลเลนิสต์ และคำสอนที่มีสืบทอดกันมา (Hellenistic and the Gospel Heritage) แต่ก็ยังคัดค้านการสะสมทรัพย์และอาชีพพ่อค้า ที่มีกิจกรรมหลักในการสะสมทรัพย์ มีผลให้บาทหลวงทั้งหลาย (The Church Fathers) ยังคงต่อต้านกิจกรรมทางการค้า เป็นสาเหตุของบาปที่เกิดจากความโลภ และมัก

จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีการหลอกลวงและข้อโกง แต่ในทางภาคตะวันออก อย่างเช่น อเล็กซานเดรีย ซึ่งมีกิจการค้ารุ่งเรือง บาทหลวงเคลเมนต์ (Father Clement, 150 - 215) ยอมรับว่าทรัพย์สินสามารถนำมาใช้เพื่อประโยชน์ของชุมชนได้ เป็นการยอมรับประโยชน์ที่ได้จากการสะสมทรัพย์สิน เขากล่าวว่า (Rothbard, 1996: 33-34)

เราจะต้องไม่กีดกันคนรวย ซึ่งอาจจะทำประโยชน์ให้เพื่อนบ้านเราได้ สิ่งของต่างๆ มีการทำขึ้นมากก็เพื่อให้มีเจ้าของสินค้า ที่เราเรียกอย่างนั้นเพราะว่าเป็นสิ่งที่ดี และพระผู้เป็นเจ้าก็ประทานมาให้กับมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพื่อความสะดวกในการใช้สอย และเป็นเครื่องมือสำหรับใช้ทำประโยชน์ ถ้าหากอยู่กับคนที่รู้จักใช้มัน

ถ้าหากความยากจนเป็นสิ่งที่ดี กลุ่มผู้ใช้แรงงานทั้งหลายที่ไม่มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง ขอดานซึ่งต้องขอเพื่อประทังชีวิตไปแต่ละวัน หรือผู้ที่เร่ร่อนอยู่กลางถนน ถึงแม้คนเหล่านี้จะมีชีวิตอยู่เนื่องจากพระผู้เป็นเจ้าทรงทอดทิ้ง หรือไม่ได้รับความยุติธรรมจากพระองค์ คนเหล่านี้ควรจะได้รับการยกย่องและถือได้ว่าเป็นผู้เคร่งศาสนา และมีโอกาสที่จะมีชีวิตชั่ววันหนึ่งหรือเพียงแต่เพราะคนเหล่านี้ไม่มีเงินเลยเช่นนั้นหรือ

จะเห็นได้ว่า ความคิดทางศาสนาย่อมไม่อาจก้าวพ้นบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละยุคสมัยไปได้ ในกรณีที่กำลังกล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่าความเห็นในทางศาสนาก็จำเป็นต้องปรับแก้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นจริง มิฉะนั้นสถาบันศาสนาเองอาจจะประสบปัญหาได้เช่นกัน

เซนต์ออกุสติน (St. Augustine of Hippo, 354-430)

เซนต์ออกุสติน

เซนต์ออกุสติน (St. Augustine of Hippo, 354 - 430) เกิดในแอฟริกาตอนเหนือ ได้รับการศึกษาที่เมืองคาร์เธจ (Carthage) ภายหลังกดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ในวิชาสำนวนโวหาร (rhetoric) ในเมืองมิลาน และได้รับการทำพิธีเป็นคริสต์ศาสนิกชน (baptized a Christian) เมื่ออายุได้ ๓๒ ปี หรือ ค.ศ. ๓๘๖ และได้มาเป็นสังฆราชแห่งนครฮิปโป (Hippo) ในแอฟริกาเหนือในที่สุด จนถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. ๔๓๐ ในช่วงชีวิตของเซนต์ออกุสตินได้พบกับความระส่ำระสายจากสงครามและได้ประสบกับความล่มสลายของอาณาจักรโรม ในช่วงสุดท้ายของชีวิตของเขาก็เป็นช่วงที่คนเถื่อนเข้าล้อมยึดเมืองฮิปโปที่เขาอาศัยอยู่

เซนต์ออกุสตินมีแนวความคิดเช่นเดียวกับเพลโต ที่อธิบายความไม่มีเหตุผลของมนุษย์ซึ่งเกิดจากสภาวะความตกต่ำของมนุษย์เอง ทำให้มนุษย์เป็นคนบาปและชั่วร้าย ดังนั้นจึงไม่มีทางที่มนุษย์จะมีเหตุผลโดยสมบูรณ์ได้ ลักษณะดังกล่าวมีผลทำให้มนุษย์แปลกแยกจากตัวเองและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้น การที่มนุษย์เข้าถึงสัจธรรมและพ้นจากบาปได้จะต้องออกมาจากโลกแห่งวัตถุ มีแต่เพียงพระเจ้าที่ทรงพลาณภาพ จะทรงไว้ซึ่งเหตุผลแต่เพียงพระองค์เดียว มนุษย์ผู้มีบาปมีเหตุผลเหมือนพระเจ้า

หาได้ไม่ ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาตินั้นเป็นผลจากแผนการทั้งหมดของพระองค์ การที่พระเยซูคริสต์สละชีพก็เพื่อให้มนุษย์ได้ทราบถึงแผนการดังกล่าว เพื่อมีโอกาสรอดพ้นจากความชั่ว เทวฤทธิธรรมเป็นผู้คุ้มครองโลก ทำให้มนุษย์บางคนได้รับการช่วยให้รอด และบางคนถูกลงโทษ ทั้งหมดนี้เป็นแผนการของพระเจ้า ขณะเดียวกันพระองค์ก็ประทานความรู้ให้มนุษย์ผู้มิปฐุมบาปได้มีโอกาสกลับตัวและทำให้ธรรมชาติที่เป็นจริงของมนุษย์กลับคืนมามีผลทำให้ชีวิตในภายหลังเหมือนอยู่บนสวรรค์ ซึ่งมีแต่สันติสุขและความร่มเย็นที่ก่อให้เกิดความเบิกบาน ความสุข ความดีงาม ไม่มีวันจบสิ้น ลักษณะดังกล่าวทำให้มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงพระเจ้าด้วยเหตุผล เนื่องจากมนุษย์ไม่มีเหตุผลเพียงพอนั่นเอง การเข้าถึงพระเจ้าจึงจะต้องอาศัยศรัทธาเพียงวิธีเดียวเท่านั้น ลักษณะที่สำคัญในฐานะที่เป็นเมืองของมนุษย์ก็คือ ความเห็นแก่ตัว ส่วนเมืองสวรรค์นั้นมีลักษณะที่สำคัญก็คือ ความรักของพระเจ้า (Oates, 1948: 492)

ในความเห็นของฟอร์ติน (Fortin, 1981: 158) เห็นว่าในความคิดของเซนต์อากุสตินสะท้อนสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เขาประสบอยู่ ทำให้เขาได้ข้อสรุปว่า สภาพเศรษฐกิจที่เป็นอยู่มีผลมาจากความกระหายเบื้องต่ำของมนุษย์ที่ไม่มีกฏเกณฑ์ พร้อมกับแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญแก่ความเห็นแก่ตัวเหนือความดีงามร่วมกันของสังคม เป็นสภาพภาพของการต่อต้านอย่างถาวร ซึ่งมีที่มาจากการที่มนุษย์ต่อต้านพระเจ้า ต้นแบบของการต่อต้านแบบนี้เกิดจากปฐุมบาป ซึ่งเริ่มต้นโดยแอดัม แล้วก็ส่งผ่านต่อเป็นทอดสู่ลูกหลานของเขา ผลที่ตามมาก็คือ อิสรภาพที่มนุษย์เคยมีในการแสวงหาความดีงาม ต้องเปลี่ยนมาเป็นการกดขี่และการใช้อำนาจบังคับ ดังนั้น การใช้อำนาจบังคับจึงมีอยู่ทั่วไปในทุกสถาบันของสังคมพลเรือน ไม่ว่าจะเป็นในกรณีทรัพย์สินส่วนบุคคล ทาส หรือรัฐบาลเอง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เป็นความจำเป็นและอธิบายได้โดยความไม่สามารถของมนุษย์ที่จะถูกควบคุมด้วยเหตุผล การเกิดมีสถาบันเหล่านี้ก็คือผล และเป็นการย่ำเตือนอย่างถาวรของปฐุมบาปของความเป็นมนุษย์ ทั้งหมดนี้ไม่ได้เป็นแผนการในเบื้องต้นของพระเจ้า แต่เป็นเครื่องมือที่จะกำราบมนุษย์ที่เต็มไปด้วยความชั่ว ทรัพย์สิน

ส่วนบุคคลที่ยึดครองกันชั่วคราวช่วยยามช่วยให้มนุษย์เกิดความยินดี และขณะเดียวกันก็อาจจะบรรเทาความโลภที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ไปได้บ้าง

อาณาจักรโรมันสำหรับเซนต์ออกุสตินเป็นตัวอย่งที่ดีของสภาพความล้มเหลวของมนุษย์ที่เกิดมาในโลก (Fox, 1987) ทั้งนี้เพราะความชั่วร้ายทั้งหลายเหล่านี้เป็นผลมาจากสภาพร่ำรวยฟุ้งเฟ้อของทุกสิ่ง (Pelikan, 1985: 29) โดยสรุปก็คือ เซนต์ออกุสตินเห็นว่าความโลภคือแหล่งที่มาของความชั่วร้ายทั้งหมดของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ เซนต์ออกุสตินจึงไม่เห็นด้วยกับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล แต่เน้นทรัพย์สินร่วม เพราะการมีสมบัติส่วนตัวนั้นเป็นต้นเหตุของความขัดแย้ง ความขุ่นเคือง ความเคียดแค้น และสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่แสวงหาชีวิตที่สูงส่งขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ ควรจะต้องไม่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินและเลือกที่จะใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนของสงฆ์ (monastic community) (Gonzalez, 1990: 219) ซึ่งทำให้ข้อเสนอของเซนต์ออกุสตินเข้าไปใกล้ความเห็นของเพลโตในกรณีนี้ ทั้งนี้เพราะในศาสนาคริสต์ยุคต้นๆ เชื่อว่า ในสภาพธรรมชาติตั้งแต่เริ่มแรกจะไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลหรือสิทธิในทรัพย์สิน

ด้วยเหตุที่เซนต์ออกุสตินไม่เห็นด้วยกับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและเห็นถึงข้ออ่อนของมนุษย์ เซนต์ออกุสตินจึงมีความเห็นที่ต่อต้านรัฐในฐานะที่เป็นกลุ่มโจรปล้นขนาดใหญ่ โดยในหนังสือที่มีชื่อว่า *เมืองของพระเจ้า* (City of God) เซนต์ออกุสตินได้ยกตัวอย่างของซีเซโร ที่เปรียบเทียบพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เมื่อโจรสลัดถูกลอบถามภายหลังถูกจับกุมตัวว่า ทำไมเขาจึงก่อความเดือดร้อนให้ผู้คนที่ยุจจรในทะเล ซึ่งโจรสลัดก็ตอบกลับมาว่า ก็ด้วยเหตุผลเดียวกับที่พระองค์สร้างความเดือดร้อนให้คนทั้งโลก เนื่องจากข้าพระองค์ทำในสิ่งนี้ด้วยเรือลำเล็ก ๆ จึงถูกเรียกว่าโจรสลัด แต่พระองค์ดำเนินการด้วยกองทัพเรือขนาดใหญ่ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นจักรพรรดิ (Oates, 1948: 51 - 52) แต่ขณะเดียวกัน รัฐก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ที่ยังมีความชั่วร้ายเนื่องจากปฐมบาปของมนุษย์ ดังนั้น การปกครองโดยรัฐถึงแม้จะไม่ใช่สิ่งที่พึงปรารถนา แต่ก็กลายเป็นความจำเป็น ความคิดในลักษณะดังกล่าวได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาอีกในยุคพระสันตะปาปาเกรกอรี

ที่ ๗ (Pope Gregory VII) ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ซึ่งจะต้องเผชิญกับ กษัตริย์ในยุโรปเป็นจำนวนมาก เมื่อมีความพยายามปฏิรูปโดยพระองค์ใน ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ถึงแม้เซนต์ออกุสตินเห็นว่ามนุษย์ที่ตกต่ำ และเต็มไปด้วยความชั่วร้ายที่เกิดจากความโลภ แต่มนุษย์ก็สามารถได้รับการ พัฒนาให้ดีขึ้นได้ด้วยการละเว้นจากโลกของวัตถุ นั่นก็คือมนุษย์สามารถ ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้นไปได้ โดยที่ความสุขที่แท้จริงก็คือ ความสงบ และสันติสุข ความคิดดังกล่าวนับได้ว่าใกล้เคียงกันมากกับความคิดหลัก ของพุทธ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า เศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่พัฒนาต่อมา หลังจากเซนต์ออกุสตินมิได้พัฒนาต่อจากกระแสความคิดในแนวนี้ แต่กลับ ไปเน้นประเด็นความเห็นแก่ตัว การมีเหตุผล และกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ว่าเป็นเรื่องเดียวกัน ตามแนวคิดที่ได้เริ่มไว้แล้วโดยอาริสโตเติล

ความคิดทางเศรษฐกิจในระหว่างยุคมืด

หลังจากอาณาจักรโรมันล่มสลายในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ซึ่งเป็นช่วง ปลายชีวิตของเซนต์ออกุสติน ยุโรปตกอยู่ในยุคมืด (Dark Ages) ของ สงครามใหญ่และสงครามย่อย มีปัญหาความไม่มั่นคงทางการเมืองและปัญหา เศรษฐกิจโดยทั่วไป ดังนั้นจึงยากที่จะมีการพัฒนาความคิดทางการเมืองใน ระหว่างยุคนั้น ซึ่งมีความยาวถึงหกศตวรรษ คือตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๕ จนถึง ๙ ในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีอาณาจักรที่โดดเด่นก็เพียงอาณาจักรเดียว นั่นก็คือ อาณาจักรคาโรลินเจียน (Carolingian Empire) ในยุโรปตะวันตก ซึ่งมีจักรพรรดิที่โดดเด่นคือ ชาร์เลอมาญ (ค.ศ. ๗๔๒ - ๘๑๔) โดยที่ ชาร์เลอมาญและจักรพรรดิองค์ต่อมาได้ออกกฎระเบียบไว้อย่างละเอียด เกี่ยวกับทุกด้านในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา กฎระเบียบ เหล่านี้ได้ถูกรวมเอาไว้ในกฎหมายของศาสนจักรในเวลาต่อมา ดังนั้น อิทธิพลของความคิดดังกล่าวจึงมีต่อมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักร

ดังกล่าวแล้ว

ในรัชสมัยของพระเจ้าชาร์เลอมาญได้มีการนำเอาข้อห้ามจากการประชุมสภาคริสตจักรที่เมืองนิเซีย (Nicea) ในปี ค.ศ. ๓๕๒ ที่ห้ามนักบวชมีกิจกรรมในทางเศรษฐกิจ อันจะนำไปสู่กิจกรรมที่ทำให้ได้รับผลประโยชน์โดยไม่ชอบ (shameful gain) มาปรับปรุงใหม่จากการประชุมสภาคริสตจักรที่เมืองไนย์เมเกน (Nijmegen) ในปี ค.ศ. ๘๐๖ พระเจ้าชาร์เลอมาญได้ขยายกิจกรรมที่ทำให้ได้รับผลประโยชน์ไม่ชอบนี้ครอบคลุมไปถึงทุกคนและการให้คำจำกัดความก็กว้างออกไปจากการปลอมแปลงจนถึงความโลภที่จะได้สิ่งของจากผู้อื่น รวมทั้งการขัดคำสั่งต่อการกำหนดราคาสินค้าของพระองค์ โดยที่ถ้าหากสินค้ามีราคาต่างไปจากที่กำหนดไว้ จะถูกกล่าวหาว่ามีการแสวงหากำไรจากผู้ซื้อหรือผู้ขายแล้วแต่กรณี การซื้อหรือขายสินค้าที่เป็นอาหารในลักษณะเก็งกำไรจะต้องห้ามโดยเด็ดขาด แนวคิดดังกล่าวต่อมาได้มีการนำไปใช้ในกฎหมายสามัญของอังกฤษ (English common law) โดยห้ามจำหน่ายสินค้าออกไปภายนอกท้องถิ่นล่วงหน้าในราคาที่สูงกว่าราคาตลาดตามปกติ ซึ่งมีความหมายคล้ายจะช่วยปกป้องคนยากจน แต่ในความเป็นจริงเป็นการให้สิทธิในการผูกขาดกับเจ้าของตลาดในท้องถิ่น

คำสั่งที่ออกมาบังคับใช้เกี่ยวกับราคาสินค้าโดยอาศัยอำนาจเป็นหลักดังกล่าว สำหรับเจ้าหน้าที่ของอาณาจักรคาโรลินเจียน ย่อมถือว่าเป็นราคาที่เป็นธรรม (just price) คือราคาในตลาดใกล้เคียงเป็นหลัก เพราะมีฉะนั้นแล้วเจ้าหน้าที่จะแน่ใจได้อย่างไรว่าราคาใดเป็นราคาที่เป็นธรรม ซึ่งก็เท่ากับเป็นการตรึงราคาเอาไว้ โดยยึดราคาที่เคยมีมาแต่เดิมเป็นหลัก ต่อมาความคิดที่ว่าราคาที่เป็นธรรมคือราคาที่กำหนดโดยรัฐ และราคาที่เป็นธรรมก็คือราคาที่เท่ากับราคาที่มีอยู่ในปัจจุบัน แนวคิดดังกล่าวได้ถูกรวบรวมเข้าไว้เป็นกฎหมายของศาสนจักรในปี ค.ศ. ๙๐๐ โดยการรวบรวมของริจโนจากเมืองพรูม (Rigino of Prum) และอีกศตวรรษต่อมา โดยเบอร์ชาร์ทจากเมืองเวิร์มส์ (Burchard of Worms) แต่ครั้นถึงยุคเศรษฐกิจขยายตัว ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ ความคิดในเรื่องราคาที่เป็นธรรมตามแบบของกฎหมายโรมันก็กลับเข้ามาอยู่ในกฎหมายของศาสนจักรด้วย กล่าวคือ ใน

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ สังฆราชไอโวแห่งเมืองชาร์ตเรส (Bishop Ivo of Chartres) ก็ได้บรรจุความหมายที่ขัดแย้งกันของราคาที่เป็นธรรมชาติทั้งหมดเอาไว้ด้วยกัน กล่าวคือ ราคาที่เป็นธรรมคือราคาใดก็ได้ที่ทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต่างยินยอมพร้อมใจกันและราคาที่กำหนดไว้ตามกฎหมายโดยรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าราคาดังกล่าวเป็นราคาปกติในตลาดทั่วไป

การพลิกฟื้นกฎหมายโรมันในยุคเศรษฐกิจฟื้นตัว

เมื่อเศรษฐกิจฟื้นตัวมีการขยายตัวทางการค้า กฎหมายโรมันซึ่งส่งเสริมราคาตลาดและการค้าเสรีจึงกลับมามีอิทธิพลอยู่ในกฎหมายของศาสนจักรอีกครั้ง สถาบันที่ส่งเสริมการศึกษาดังกล่าวคือ มหาวิทยาลัยโบโลญญา (Bologna) ในอิตาลี ซึ่งเริ่มมีชื่อเสียงมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ จนถึงปลายศตวรรษที่ ๑๓ ในช่วงสองศตวรรษดังกล่าว ทั้งกฎหมายของศาสนจักรและกฎหมายโรมันรวมทั้งกฎหมายแพ่งของจัสตินได้รับการฟื้นฟูที่โบโลญญา และได้แทรกซึมเข้าไปสู่อำณาบริเวณที่เหลือในประเทศยุโรป

กฎหมายของศาสนจักรที่มีการรวบรวมเพื่อใช้ในการศึกษาของมหาวิทยาลัยโบโลญญา คือ ดีครีตุม (Decretum) ที่รวบรวมโดยพระอิตาลีชื่อ โจฮันเนส เกรเตียน (Johannes Gratian) เป็นผู้ก่อตั้งการศึกษากฎหมายที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ ได้รวบรวมไว้ในปี ค.ศ. ๑๑๔๐ มีการประณามการหาผลประโยชน์โดยมิชอบจากการเก็งกำไรโดยซื้อถูกขายแพงและปลอมแปลงสินค้า หลังจากนั้นความคิดดังกล่าวได้รับการปรับแก้โดยรูฟินุส (Rufinus) ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ของมหาวิทยาลัยโบโลญญา และต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นมหาสังฆราชแห่งซอร์เรนโต (Archbishop of Sorrento) ในงานเขียนของเขาที่ชื่อ *ซุมมา* (Summa) ระหว่างปี ค.ศ. ๑๑๕๗ - ๑๑๕๙ ซึ่งให้เห็นว่า ช่างและช่างฝีมืออาจจะซื้อวัตถุดิบมาในราคาถูก แล้วประดิษฐ์ให้ดีขึ้นและขายในราคาที่สูงขึ้น ส่วนต่างที่ได้รับนั้นเกิดจากค่าใช้จ่ายและแรงงานที่ใช้ไป รายได้ที่ได้จึงสมควรไม่ว่าจะเป็นที่ถกเถียงของนักบวชหรือ

ฆราวาส แต่ถ้าหากเป็นการเก็งกำไรโดยพ่อค้าที่ซื้อถูกขายแพงโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงสินค้าให้ดีขึ้นแต่อย่างใด เป็นสิ่งที่ต้องห้ามสำหรับนักบวช แต่ถ้าเป็นพ่อค้าก็อาจจะได้รับการยกเว้น ถ้าหากจ่ายเงินซื้อมาแพงหรือจะต้องเหนื่อยอ่อนจากการใช้แรงงานมากเกินไป แต่ถ้าไม่ใช่กรณีนี้แล้วก็ต้องถูกประณาม

ต่อมาศาสตราจารย์ฮูกุกซิโอ (Huguccio) ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆราชแห่งเฟอร์รารา (Bishop of Ferrara) ได้แสดงทัศนะเพิ่มเติมต่อจาครูพินุส ในปี ค.ศ. ๑๑๘๘ ว่า ถ้าพ่อค้าทำไปเพื่อสนองความจำเป็นของครอบครัว ก็สมควรได้รับการประณามเช่นกัน ซึ่งเป็นการขยายขอบเขตการยอมรับการกระทำของพ่อค้าให้กว้างขึ้นไปอีก นอกจากนี้ฮูกุกซิโอยังได้รื้อฟื้นประเด็นในเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินว่าเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นกรรมสิทธิ์ของปัจเจกชนหรือของชุมชน รัฐจะใช้อำนาจเข้ามายึดเอาไม่ได้ โดยกล่าวว่าผู้ปกครองสามารถเข้ามายึดเอาทรัพย์สินของราษฎรที่ไม่ได้กระทำ ความผิดได้ในกรณีเดียวคือ เมื่อมีความจำเป็นสาธารณะ (public necessity)

หลังจากปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา จนถึงศตวรรษที่ ๑๓ เนื่องจากพระสันตะปาปานั้นมีอำนาจสูงสุดในศาสนจักรคาทอลิก คำสั่งต่างๆ จากสันตะปาปาถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายของศาสนจักร แต่ก็มีหลักประกันจากการออกกฎหมายที่ขาดหลักการไว้ประการหนึ่ง กล่าวคือ สันตะปาปาในยุคนั้นสำเร็จการศึกษากฎหมายมาจากมหาวิทยาลัยโบโลญญา เป็นส่วนใหญ่ และในช่วงที่คำสั่งได้กลายเป็นกฎหมายของศาสนจักร ก็ได้เริ่มนำความคิดตลาดเสรีของกฎหมายโรมันเข้าไว้ด้วย แต่ก็มีข้อจำกัดในความหมายของราคาที่เป็นธรรมมากกว่าในยุคกฎหมายโรมัน การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลของมหาวิทยาลัยโบโลญญา และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากสภาพเศรษฐกิจในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม ความคิดดังกล่าวได้รับการพัฒนาต่อโดยนักกฎหมายศาสนจักรสาขาโดมินิกันของฝรั่งเศส ชื่อวิลเลียมแห่งเมืองเรนเนสส์ (William of Rennes) ในปี ค.ศ. ๑๒๕๐ โดยกล่าวว่า การกระทำของพ่อค้าหรือนักเก็งกำไรไม่ถือว่าเป็นบาป นอกจากว่าเขาปรารถนาจะร่ำรวยเร็ว มิใช่เพื่อการใช้ทรัพย์สินหรืออรรถประโยชน์ เพียงแต่อยากลองดูว่า

รวยแล้วจะเป็นอย่างไร เหมือนนกกาที่เห็นเหยี่ยวแล้วชอบใจ นำไปเก็บซ่อนเอาไว้ แน่หนอนว่าลักษณะดังกล่าวคงจะห่างไกลจากโลกแห่งความเป็นจริงมาก ซึ่งสะท้อนแนวความคิดที่ห่างไกลจากการพิจารณาว่าพ่อค้าเป็นกาฝากมาก นอกจากนั้น อลานุส แองกลิคัส (Alanus Anglicus) ซึ่งเกิดในประเทศอังกฤษและเป็นศาสตราจารย์ของมหาวิทยาลัยโบโลญญา ได้เขียนไว้ในสองทศวรรษแรกของศตวรรษที่ ๑๓ ว่า การแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบโดยพ่อค้าจะมีเพียงกรณีเดียวก็คือ พ่อค้าไม่ได้ตกลงใจว่าจะกำหนดราคาสินค้าในอนาคตอย่างไร การอธิบายในลักษณะนี้มีความหมายว่า การประณามการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบจากการค้าและการเก็งกำไรจะไม่อีกต่อไป

ต่อมาได้มีการขยายความในกฎหมายของศาสนจักรโดยการวิเคราะห์กำไรของพ่อค้า นอกจากจะรวมค่าใช้จ่ายและค่าแรงแล้วจะต้องรวมค่าเสี่ยงภัย (risk) เข้าไปด้วย ซึ่งเป็นการให้เหตุผลของพระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ ๔ (Innocent IV) ที่ตีพิมพ์ระหว่างปี ค.ศ. ๑๒๔๖ - ๑๒๕๓ ในอดีตท่านผู้นี้ก็เคยเป็นนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยโบโลญญาเช่นกัน ศาสนจักรในขณะนั้นมีวิธีการจัดการกับความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายของศาสนจักรในเรื่องนี้ด้วยวิธีการที่ต่างกันสองวิธี วิธีหนึ่งคือ การพิจารณาคดีความโดยเปิดเผย ส่วนอีกวิธีหนึ่งก็เปิดโอกาสให้ผู้ที่ถูกกล่าวหาสารภาพบาปได้ ในกรณีการพิจารณาโดยเปิดเผยนั้นก็ใช้หลักของตลาดเสรีเกือบเต็มที่ เพราะคำนึงถึงต้นทุนค่าแรงรวมทั้งค่าเสี่ยงภัยด้วย แต่ในกรณีที่ต้องให้มีการสารภาพบาปนั้นก็ในกรณีที่พ่อค้าหรือนักเก็งกำไรมีความโลภที่อยากได้ทรัพย์สินมากกว่าความจำเป็นในการหาเลี้ยงครอบครัว ซึ่งก็แน่นอนว่าตัวผู้ดำเนินการเองเท่านั้นจะรู้ได้ว่าเขามีเจตนาเช่นไร กรณีนี้จึงไม่สามารถตัดสินชี้ขาดได้จากกระบวนการพิจารณาที่เปิดเผย

การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดที่สำคัญดังกล่าวของกฎหมายศาสนจักร ถ้าหากเซนต์ออกุสตินยังมีชีวิตอยู่ ก็คงจะชี้ให้เห็นว่าความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจคือต้นเหตุของความชั่วร้ายของมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงความคิดหรือแม้แต่มกฎหมายของศาสนจักรก็คงหลีกเลี่ยงไม่พ้นอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงของภาวะเศรษฐกิจโดยรวม ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่มีผลในการตอบสนองซึ่งกันและกัน

แนวคิดที่มีต่อการเรียกเก็บดอกเบี้ย

ถึงแม้จะได้มีการลดหย่อนความคิดเข้มงวดที่มีต่อการค้าของศาสนาคริสต์ในยุคยุโรปยุคกลาง แต่การเรียกเก็บดอกเบี้ยนั้นเป็นข้อห้ามที่มีได้มีการลดหย่อนมากเหมือนการค้าแต่อย่างใด ทั้งๆที่มีได้กล่าวไว้ในพระคัมภีร์ การต่อต้านการเก็บดอกเบี้ยอย่างเป็นทางการเป็นระบบเริ่มจากที่ประชุมของสภาคริสตจักรที่เมืองนีเซีย ในปี ค.ศ. ๓๒๕ เช่นกัน ที่ห้ามนักบวชเรียกเก็บดอกเบี้ยจากเงินกู้ แต่หลังจากนั้นเมื่อมีการประชุมสภาคริสตจักรต่อมาในเมืองเอลวิรา (Elvira) ของสเปนและที่คาร์เทจ (Carthage) และต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ สันตะปาปาโอที่ ๑ ก็ห้ามฆราวาสเรียกเก็บดอกเบี้ยในฐานะที่เป็นผลประโยชน์อันมิชอบ โดยที่มีประเพณีสืบทอดต่อมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๘ ในรัชสมัยของพระเจ้าชาร์ลเลอมาญน์เช่นกัน และได้บรรจุอยู่ในกฎหมายของศาสนจักรจนถึงยุคของเกรเตียนในศตวรรษที่ ๑๒

ในต้นศตวรรษที่ ๑๒ พระชาวอิตาลีที่ชื่อว่าเซนต์แอนเซล์มแห่งแคนเทอร์เบอรี (St. Anselm of Canterbury, 1033-1109) ได้เปลี่ยนการกล่าวโทษการเก็บดอกเบี้ยจากข้อหาของความโลภอยากได้ทรัพย์สินหรือไม่มีใจบุญใจกุศล ซึ่งเป็นความเชื่อแต่เดิมในศาสนาคริสต์ มาเป็นการปล้นเช่นเดียวกับการผิดข้อห้ามข้อที่ ๗ ของบัญญัติ ๑๐ ประการ ซึ่งไปปรากฏอยู่ในกฎหมายศาสนจักรของเกรเตียน ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ถึงแม้ในปี ค.ศ. ๑๑๗๙ สมัยพระสันตะปาปาอเล็กซานเดรียที่ ๓ (Pope Alexandria III) ซึ่งค่อนข้างจะเห็นด้วยกับการค้าเสรีและเป็นยุคที่กฎของพระสันตะปาปาเป็นกฎหมายของศาสนจักรด้วย ก็ยังต่อต้านการเรียกเก็บดอกเบี้ย โดยมีโทษไม่ได้รับให้ร่วมสังฆกรรมและไม่ได้รับการฝังศพตามประเพณี

ครั้นถึงสมัยของฮุกกซีโอ ได้เริ่มมีการจำแนกโดยลักษณะการเป็นเจ้าของ กล่าวคือ ถ้าหากมีการให้ยืมสิ่งของแล้วสามารถเรียกเก็บค่าเช่าได้ เพราะเจ้าของขาดประโยชน์จากการใช้ทั้งที่ยังมีสภาพเป็นเจ้าของอยู่ แต่การให้ยืมเงินนั้นเจ้าของขาดสภาพการเป็นเจ้าของจึงไม่สามารถเรียกเก็บดอกเบี้ยได้ ความคิดในการห้ามเรียกเก็บดอกเบี้ยนั้นน่าจะมีสาเหตุสำคัญที่ว่า เงินควร

จะมีหน้าที่เป็นเพียงสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเท่านั้น ไม่ควรจะใช้ไปในการสร้างเงินต่อไป เพราะเงินมิใช่เครื่องมือในการผลิต อย่างไรก็ตาม ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ พ่อค้าเริ่มมีการเรียกเก็บดอกเบี้ยโดยแฝงไว้ในสัญญาสินเชื่อนำในการซื้อขายสินค้า อลาฮุส แองกลิคัส ได้ให้ทัศนะที่เปิดกว้างกว่าเดิมว่า ถ้าเกิดมีความไม่แน่ใจเกี่ยวกับสัญญาดังกล่าว ทั้งผู้ซื้อและผู้ขายย่อมมีโอกาสทำไรหรือขาดทุนเท่ากัน ในกรณีนั้นดอกเบี้ยจึงไม่มี ซึ่งแองกลิคัสอธิบายว่า ดอกเบี้ยที่แอบแฝงในลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นในความคิดเท่านั้น ไม่สามารถจะบังคับใช้กฎหมายได้ จุดโหว่ดังกล่าวได้เปิดกว้างขึ้นอีกด้วยคำสั่งของสันตะปาปาเกรกอรีที่ ๙

แท้ที่จริงนักคิดในสำนักสกอลาสติก (Scholastic) เหล่านี้ตระหนักดีทุกแง่มุมของการเก็บดอกเบี้ย ในฐานะกำไรที่แอบแฝงอันเกิดจากความเสียหายหรือในฐานะการเสียโอกาสในการทำกำไรจากการลงทุน แต่ที่สำนักนี้ไม่ยอมรับก็คือ ถึงแม้การจ่ายดอกเบี้ยนั้นจะเป็นการยินยอมพร้อมใจของทั้งผู้ให้และผู้ขอ ก็ตาม เชื่อว่าจุดยืนที่สำคัญของสกอลาสติกก็คือเงินไม่ควรทำหน้าที่เป็นปัจจัยการผลิตนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ยุคเศรษฐกิจเฟื่องฟูและการค้าเสรีก็มีส่วนทำให้ความคิดที่หนักแน่นเกี่ยวกับเรื่องดอกเบี้ยในยุคของเกรเตียนต้องเปลี่ยนไปเมื่อพระคาร์ดินัลฮอสต์ไนซิส (Cardinal Hostiensis) ซึ่งเป็นเพื่อนกับพระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ ๔ ได้ปรับความคิดกลับมาสู่จุดเดิมที่เกี่ยวกับดอกเบี้ยในศาสนาคริสต์ที่ว่า ดอกเบี้ยเป็นการกระทำของผู้ที่ไม่มีใจเป็นกุศล แต่ไม่เป็นบาปเพราะเหตุของความไม่เป็นธรรม พร้อมกับแสดงเหตุผลมากมายโดยอธิบายว่า การเรียกเก็บดอกเบี้ยในภาวะปกติก็เกิดขึ้นได้เพื่อตอบแทนการเสียโอกาสได้กำไรจากการลงทุนโดยเจ้าของเงินเอง ซึ่งเป็นความหมายเดียวกับความคิดเศรษฐศาสตร์สำนักออสเตเรียนเรื่องต้นทุนการเสียโอกาส (opportunity cost) และรายได้ที่ขาดหายไป (income foregone) ซึ่งเอามาประยุกต์ใช้กับการเรียกเก็บดอกเบี้ยได้ แต่ทั้งนี้จะต้องเป็นกรณีของผู้ให้กู้ซึ่งมิได้ให้กู้ยืมเงินเป็นประจำเท่านั้น ดังนั้น ผู้ให้กู้ตามปกติก็ยังไม่สามารถเรียกเก็บดอกเบี้ยได้ ข้อยกเว้นอีกประการหนึ่งก็คือ

อาจจะให้เป็น “ของขวัญ” ตอบแทนแก่เจ้าหนี้โดยสมัครใจ โดยฝ่ายเจ้าหนี้มิได้เป็นฝ่ายเรียกร้องก็ได้ ทั้งนี้เพราะธนาคารในเมืองฟลอเรนซ์ (Florence) เมื่อได้รับเงินฝากก็มีหน้าที่ที่จะต้องให้ “ของขวัญ” แก่ผู้ฝากเงิน มิฉะนั้นผู้ฝากอาจจะย้ายเงินฝากไปฝากกับคู่แข่งที่ให้ “ของขวัญ” ซึ่งเป็นกิจวัตรตามปกติ การให้ของขวัญแบบจอมปลอมลักษณะนี้เป็นกลไกที่ทำให้การเรียกเก็บดอกเบี้ยได้รับการยอมรับทางปฏิบัติจริงในที่สุด

เทววิทยาแห่งมหาวิทยาลัยปารีส

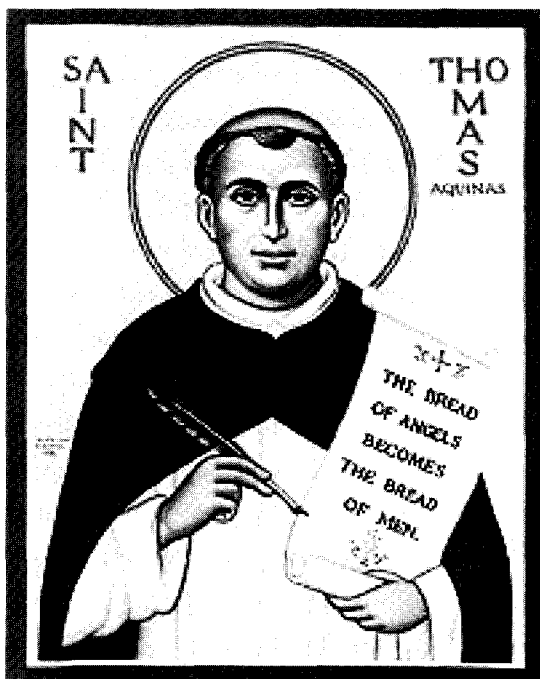
ในยุคกลางที่ศาสนาคริสต์มีอิทธิพลสูง เทววิทยาถือได้ว่าเป็นสุดยอดของวิชาการในยุคนั้น เทววิทยาเริ่มแบ่งบานในมหาวิทยาลัยปารีสตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเปรียบเทียบกับนักวิชากฎหมายโรมันและกฎหมายศาสนจักรของมหาวิทยาลัยโบโลญญา โดยที่เทววิทยาในขณะนั้นเน้นการศึกษาเกี่ยวกับแก่นหรือความเป็นมาของธรรมชาติที่สุดของความจริงและภววิทยา (Metaphysic and Ontology) โดยปล่อยให้เรื่องจริยธรรมของสังคมเป็นเรื่องของนักกฎหมาย แต่พออย่างเข้าคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เมื่อทั้งทฤษฎีกฎหมายศาสนจักรและกฎหมายโรมันวิวัฒนาการไปมาก นักเทววิทยาแห่งมหาวิทยาลัยปารีสได้เริ่มเขียนเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรม โดยเริ่มจับประเด็นจากความเป็นธรรม จากความคิดในเรื่องราคาที่เป็นธรรม (just price) ซึ่งนักเทววิทยาสำนักนี้เห็นว่าผิดศีลธรรม เป็นบาป และผิดกฎหมาย ดังที่วิลเลียมแห่งออกเซอร์เร (William of Auxerre) ศาสตราจารย์ทางด้านเทววิทยาเขียนไว้ในปี ค.ศ. ๑๒๒๐ กฎหมายของพระเจ้าที่กำหนดว่าจะไม่มีการขายสิ่งใดสูงกว่าราคาที่เป็นธรรมจะต้องเหนือกว่ากฎหมายของมนุษย์ ราคาที่เป็นธรรมในทัศนะของนักเทววิทยาเหล่านี้คือ ราคาในขณะนั้น ในสถานที่ใดที่หนึ่ง และราคาที่ถูกกำหนดโดยรัฐบาลถ้าหากมีการกำหนดเช่นนั้น คำจำกัดความในลักษณะนี้เป็นความเห็นที่สอดคล้องร่วมกันของนักเทววิทยาทั้งฝ่ายฟรานซิสกัน (Franciscan) และ

โดมินิกัน (Dominican) แห่งมหาวิทยาลัยปารีส

ในส่วนที่เกี่ยวกับพ่อค้า ซึ่งศาสตราจารย์ชาวอิตาลีแห่งมหาวิทยาลัยปารีส ที่มีชื่อว่า ปีเตอร์ ลอมบาร์ด (Peter Lombard) ได้เขียนเอาไว้ในปี ค.ศ. ๑๑๖๐ ว่า พ่อค้าไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้โดยไม่ทำบาป นักคิดรุ่นต่อมาของปารีสยอมรับว่าพ่อค้ามีบทบาทสำคัญต่อสังคม ต่อมาได้มีการค้นพบงานเขียนของอาริสโตเติลในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ จึงมีการนำเอาปรัชญาของอาริสโตเติลเข้าไปรวมไว้กับเทววิทยาโดยอัลเบิร์ตเดอะเกรท (Albert the Great) ซึ่งเป็นอาจารย์ของทอมัส อีควอนัส ซึ่งต่อมาก็คือเซนต์อีควอนัส ผู้เลื่องชื่อแห่งศตวรรษ ก็ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาของอาริสโตเติลไปด้วย และเนื่องจากตามประเพณีของศาสนาคริสต์ที่มีการยกย่องการใช้แรงงานอยู่แล้ว เป็นปกติ จึงมีการนำเอาความคิดในเรื่องการจ่ายค่าจ้างให้แรงงานมาอธิบายกำไรของพ่อค้า โดยกล่าวว่า กำไรของพ่อค้าก็คือค่าชดเชยที่จ่ายให้สำหรับแรงงานที่ใช้ในการขนส่งและเก็บรักษา ตลอดจนการรับภาระการเสี่ยง ส่วนการเรียกเก็บดอกเบี้ยก็ยังถือว่าเป็นบาปเช่นเดียวกับนักกฎหมายแห่งโบโลญญา

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับดอกเบี้ยที่อธิบายโดยวิลเลียมว่าเป็นบาปก็คือ ผู้ที่เรียกเก็บดอกเบี้ยจากเงินกู้ นั่นคือผู้ที่พยายามขายเวลา (sell time) ซึ่งเป็นทรัพย์สินรวมของสัตว์โลกทั้งหมด เนื่องจากเวลาเป็นของที่ได้เปล่า การเก็บดอกเบี้ยจึงได้รับการประณาม เป็นที่น่าสนใจว่าคำอธิบายดังกล่าวกลับได้รับความสนใจนำไปตีความเพื่ออธิบายเหตุผลในการเรียกเก็บดอกเบี้ยของสำนักออสเตเรียน ซึ่งอธิบายว่าเวลาในปัจจุบันมีค่ากว่าราคาในอนาคต (time preference) ดังนั้นการที่หมดโอกาสใช้เงินในปัจจุบันเพื่อจะมีโอกาสใช้ใหม่ในอนาคตจึงจำเป็นต้องได้รับการทดแทนโดยดอกเบี้ย

การที่เซนต์อัลเบิร์ตเดอะเกรทนำเอาปรัชญาอาริสโตเติลกลับมาศึกษานั้น ทำให้ความคิดของอาริสโตเติลมีโอกาสดำเนินต่อไปสู่อารยธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านเซนต์อีควอนัส ศิษย์ของเขา โดยที่เซนต์อัลเบิร์ตเป็นชาวบาวาเรีย เกิดในตระกูลอภิสิทธิ์ชน และปรัชญาของเขาก็มักจะได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากชนชั้นดังกล่าว เช่นเดียวกับทอมัส อีควอนัส ซึ่งเกิดในตระกูลอภิสิทธิ์ชนด้วยเช่นกัน

เซนต์ทอมัส อไควนัส (St. Thomas Aquinas, 1225-1274)

เซนต์ทอมัส อไควนัส ในฐานะนักปราชญ์และนักเทววิทยา

เซนต์ทอมัส อไควนัส (St. Thomas Aquinas) มีชีวิตอยู่ระหว่างปี ค.ศ. ๑๒๒๕-๑๒๗๔ เป็นชาวอิตาลี บุตรของเคานต์แห่งอไควโน (Count of Aquino) เริ่มศึกษากับพระในนิกายเบเนดิกตินส์ (Benedictines) และศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยเนเปิลส์ (The University of Naples) ต่อมาได้บวชในนิกายโดมินิกันที่ดั่งขึ้นใหม่ (The New Dominican Order) และศึกษาที่โคโลญ (Cologne) และปารีส (Paris) ตามลำดับ ได้รับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยปารีส และเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยแห่งนั้นและมหาวิทยาลัยอื่นๆ ในยุโรปอีกหลายที่

เซนต์อโควนัสได้รับอิทธิพลตามความคิดของอาริสโตเติล ผ่านเซนต์อัลเบิร์ต อาจารย์ของท่าน และได้รับอิทธิพลของโรมันผ่านกฎหมายโรมันและกฎหมายของศาสนจักร ประยุกต์เข้ากับเทววิทยาซึ่งเป็นวิชาชีพเด่นของมหาวิทยาลัยปารีส ดังนั้นจึงนับได้ว่าเซนต์อโควนัสได้ใช้คริสต์ศาสนาเป็นแกนกลางของความคิดประยุกต์เข้ากับปรัชญากรีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งของอาริสโตเติลและแนวคิดแบบโรมัน จึงนับได้ว่าเป็นผู้ประสมประสานอารยธรรมในยุโรปที่มีทั้งหมดในขณะนั้นเข้าด้วยกัน มีอิทธิพลต่อความคิดของนักคิดในยุโรปในยุคต่อมา และอาจจะถือได้ว่าเป็นนักปรัชญาในยุคใหม่เป็นบุคคลแรก (Gidson, 1936: 336)

เซนต์อโควนัสเริ่มต้นปรัชญาของเขาเหมือนอาริสโตเติล คือเชื่อในความมีเหตุผลของมนุษย์ แต่ความมีเหตุผลของมนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของความมีเหตุผลของพระเจ้าผู้สร้างโลกและจักรวาล ตลอดจนจนสรรพสิ่งทั้งหลายรวมทั้งกฎธรรมชาติและธรรมชาติของมนุษย์ พร้อมทั้งได้ประทานความมีเหตุผลมาให้มนุษย์ เพื่อที่จะค้นพบจริยธรรมของความมีเหตุผล ดังนั้นการที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลก็คือความสามารถในการเข้าถึงพระเจ้า (to consult reason is to consult God) ถึงแม้เซนต์อโควนัสจะยอมรับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยให้เกิดแรงบันดาลใจ เขามีความเห็นที่ไม่มี ความขัดแย้งระหว่างแรงบันดาลใจและการใช้เหตุผลอย่างถูกวิธี ถ้าหากเกิดความขัดแย้งระหว่างเหตุผลกับแรงบันดาลใจ ก็อาจจะเกิดจากการตีความแรงบันดาลใจโดยมนุษย์ผิดจากเจตนารมณ์ของพระเจ้า หรือมิฉะนั้นเหตุผลที่ใช้ยังมีข้อบกพร่อง

การให้ความสำคัญกับเหตุผลของมนุษย์ของเซนต์อโควนัสทำให้มนุษย์สามารถค้นพบทุกสิ่งทุกอย่างได้ รวมทั้งการค้นพบพระเจ้า โดยการค้นพบกฎที่พระเจ้าสร้างขึ้น และโดยที่พระเจ้าเป็นผู้สร้างกฎธรรมชาติมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าใจกฎธรรมชาติเหล่านี้ได้ด้วยเหตุผล โดยไม่จำเป็นต้องเชื่อว่าพระเจ้าในฐานะผู้สร้างมีจริงหรือไม่ ลักษณะดังกล่าวของการมีจริยธรรมของเหตุผล (rational ethic) ของมนุษย์นั้น มีลักษณะอยู่บนพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ที่พิสูจน์ได้ แทนที่จะตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิ่งที่

เหนือธรรมชาติ (supernatural) ด้วยเหตุนี้ เซนต์อโควนัสจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้นำความคิดทางวิทยาศาสตร์และเหตุผลเพื่อการเข้าใจโลก ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ยุคทันสมัยนิยมใช้เป็นเหตุผลในยุคต่อมา

ในส่วนที่เป็นอิทธิพลจากโรมันนั้น เซนต์อโควนัสเชื่อเช่นเดียวกับพวกโรมันว่า สิ่งใดที่เป็นธรรมชาติ สิ่งนั้นเป็นธรรมและมีเหตุผล ดังนั้น ธรรมชาติ ความยุติธรรม และผลประโยชน์ส่วนตัวจึงไม่มีความขัดแย้งกัน แต่รวมเข้าด้วยกัน เป็นจุดหมายที่ยิ่งใหญ่ของการมีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งดำเนินไปตามครรลองของเหตุผลของมนุษย์

จากรากฐานแนวความคิดของเซนต์อโควนัสในลักษณะดังกล่าว เป็นธรรมดาอยู่เองที่เซนต์อโควนัสจะมีความคิดในเรื่องทรัพย์สินส่วนบุคคล เช่นเดียวกับบาริสโตเตล (Aquinas, Vol. 10: 224)

มีปัจจัยภายนอกสองประการที่มนุษย์ทำได้ดี ประการแรกคืออำนาจในการจัดหาหรือขจัดออกไปซึ่งทรัพย์สิน ในความคิดค่านึงของมนุษย์ การครอบครองทรัพย์สินเป็นสิ่งที่ชอบโดยกฎหมาย นอกจากนี้ การมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินยังมีความจำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์ด้วยเหตุผลสามประการ ประการแรก มนุษย์แต่ละคนจะระมัดระวังในการจัดหาและดูแลรักษาสิ่งที่เป็นของเขาคนเดียว แทนที่จะเป็นสมบัติร่วมของคนเป็นจำนวนมากหรือของทุกคน เนื่องจากทุกคนเลี้ยงที่จะออกแรงในการดูแลรักษา โดยปล่อยให้เป็นที่น่าที่ของชุมชน เหมือนเช่นกรณีที่มีคนรับใช้เป็นจำนวนมากก็จะเกี่ยงกันทำงาน ประการที่สอง เนื่องจากกิจกรรมของมนุษย์จะดำเนินไปตามขั้นตอนถ้าหากแต่ละคนได้รับมอบหมายให้ดูแลในเฉพาะบางเรื่องที่เป็นของเขาเอง ในขณะที่เดียวกันก็จะเกิดความสับสนถ้าหากแต่ละคนจะต้องดูแลสิ่งของที่ไม่สามารถกำหนดได้ว่าเป็นของใคร ประการที่สาม จะเกิดความสงบขึ้นถ้าหากแต่ละคนจะพอใจในสิ่งที่เขามี เพราะถ้าไม่เช่นนั้นแล้วก็จะมีปัญหาทะเลาะเบาะแว้งกัน ถ้าหากไม่มีการแบ่งสันทรัพย์สินเหล่านั้นระหว่างกันเป็นอย่างดี

เมื่อพิจารณาทรัพย์สินส่วนบุคคลในลักษณะเช่นนี้ ก็เป็นธรรมดาที่เซนต์อโควนัสจะเห็นด้วยกับความคิดในเรื่องราคาที่เป็นธรรม (just price)

แบบโรมัน นั่นก็คือ ราคาที่กำหนดโดยตลาดคือราคาที่เป็นธรรม ซึ่งอธิบายเพิ่มเติมโดยวินเนอร์ ว่าเงื่อนไขขงกติในตลาดที่มีการแข่งขันโดยการประมูลและเสนอโดยผู้ซื้อและผู้ขาย (Viner, 1978: 84-85) นอกจากนั้นยังเป็นการสะท้อนความจำเป็นและประโยชน์ใช้สอยของสินค้า

ในขณะที่เซนต์อโควินส์ปกป้องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เขาไม่เห็นด้วยกับการมีสิทธิส่วนบุคคลต่อทรัพย์สินที่สมบูรณ์ สิทธิเหล่านี้เกิดขึ้นก็เพราะสนองความต้องการของชุมชน นั่นก็คือ บุคคลได้รับอนุญาตให้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินก็ต่อเมื่อเขามีส่วนช่วยทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนโดยการใช้ทรัพย์สินอย่างถูกต้อง แต่ถ้าหากเจ้าของทรัพย์สินห้ามชุมชนร่วมรับประโยชน์ หรือสมาชิกของชุมชนบางคนที่มีความจำเป็นจะต้องใช้ เจ้าของทรัพย์สินอาจจะต้องถูกบังคับให้ดำเนินการให้เหมาะสม (O'Brien, 1967: 68) นอกจากนั้น การครอบครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินขนาดใหญ่เพียงเพื่อการเป็นเจ้าของ แต่เพียงอย่างเดียวนั้นเป็น "ความโลภ" ซึ่งในความเป็นจริงก็คือรูปแบบหนึ่งของการโจรกรรมนั่นเอง (O'Brien, 1967: 79-80) ในฐานะที่เป็นนักปราชญ์สำนักสกอลาสติก (Scholastic) เซนต์อโควินส์มีความเห็นร่วมกับนักปราชญ์ในสำนักนี้ ที่ให้ความสำคัญแก่ตลาดและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะมีตามมา แต่พลังทางเศรษฐกิจจะต้องเป็นรองต่อเป้าหมายของชุมชน ความคิดในลักษณะเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ตกทอดมาจากความคิดในเรื่องนครรัฐของกรีก แต่เมื่อไม่มีนครรัฐก็จะต้องใช้ประโยชน์ของชุมชนมาแทน เพราะการที่เอกชนยังพิจารณาประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก จะช่วยให้เขาลดการกระทำที่คำนึงถึงเฉพาะผลประโยชน์ของตัวเองแต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้น ชุมชนจึงเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางด้านคุณธรรมของปัจเจกชน ในปัจจุบันก็ยังคงมีการพิจารณาถึงประโยชน์ส่วนตัวและประโยชน์ของสังคม (social benefits) ซึ่งเป็นมรดกทางความคิดที่สืบทอดมาจากสมัยกลาง

เหตุผลที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เซนต์อโควินส์ไม่ไปไกลถึงขั้นของสำนักโบโลญญา ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ที่กล่าวว่า ทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นเรื่องธรรมชาติและไม่ได้ถูกสร้างโดยสังคมหรือรัฐบาล ซึ่งก็หมายความว่า จะต้องไม่ถูกจำกัดโดยชุมชน สังคม หรือรัฐ ซึ่งเป็นแนวคิดต่อต้านรัฐ

แบบโรมัน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคู่แข่ง คือนิกายฟรานซิสกัน (Franciscans) ซึ่งเน้นการมีชีวิตอยู่อย่างยากจน กล่าวอ้างว่า การใช้ทรัพย์สินเพื่อการยังชีพของแต่ละคนนั้นไม่ถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล ดังนั้น การมีชีวิตอยู่อย่างยากจนโดยสมัครใจจึงเป็นการพ้นไปจากการเป็นเจ้าของหรือการครอบครองทรัพย์สิน ทั้งยังมีการอธิบายโดยสโคตัส (Scotus) ผู้นำความคิดคนหนึ่งของสำนักนี้ว่า ในสภาพธรรมชาติที่แท้จริง ทั้งกฎธรรมชาติและกฎของพระเจ้ากำหนดให้ทรัพย์สินทุกอย่างเป็นประโยชน์สำหรับทุกคนร่วมกัน ดังนั้นจึงไม่มีทรัพย์สินหรือการครอบครองส่วนบุคคลเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ เซนต์อโควนัสจึงจำเป็นต้องปรับความคิดโดยหาประโยชน์ชุมชนมาเป็นข้อกำหนดทางคุณธรรมดังกล่าว

เนื่องจากเซนต์อโควนัสเกิดจากตระกูลอภิสิทธิ์ชน และมีชีวิตอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งเป็นยุคที่เศรษฐกิจรุ่งเรืองมาสองศตวรรษแล้ว เซนต์อโควนัสจึงมีทัศนคติที่ดีต่อพ่อค้า เห็นว่าทำไร่นั้นคือผลตอบแทนแรงงานและความเสี่ยงจากการขนส่งสินค้าของพ่อค้า และถ้ายังเป็นการค้าทางทะเลที่มีความเสี่ยงสูง พ่อค้าก็จำเป็นจะต้องมีกำไรมาก ส่วนในเรื่องดอกเบี้ย เซนต์อโควนัสก็มีความเห็นเช่นเดียวกับอริสโตเติลและกฎหมายของศาสนจักร แต่แทนที่จะอธิบายว่าเงินเป็นสิ่งที่ไม่มีค่าในตัวของมันเองแบบอริสโตเติล เขาอธิบายว่า เงินนั้นมีค่าตายตัวตามที่ปรากฏอยู่บนเหรียญซึ่งใช้ได้ตามกฎหมาย ดังนั้นเงินตามธรรมชาติจึงมีมูลค่าคงที่ ถ้าเจ้าของเงินจะเรียกเก็บดอกเบี้ยก็จะเป็นบาป เนื่องจากไม่ทำความเข้าใจกับกฎธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ถ้าหากเป็นการลงทุนร่วมกัน การได้รับเงินตอบแทนย่อมเป็นเรื่องถูกต้อง เพราะมีความเสี่ยงต่อการขาดทุน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความคิดในเรื่องความเป็นวิทยาศาสตร์ที่มาจากการใช้เหตุผลที่พัฒนามาเป็นความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบันนั้น ก็มีที่มาจากความคิดของเซนต์อโควนัสนี่เอง โดยที่นักเศรษฐศาสตร์ในยุคปัจจุบันมักจะใช้กฎเกณฑ์ในทางคณิตศาสตร์แสดงให้เห็นตามวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ถึงพฤติกรรมที่มีเหตุผลของมนุษย์ สมมติฐานทางเศรษฐศาสตร์เหล่านี้เห็นได้ชัดว่ามีสถานภาพเป็นเพียงความเชื่อ (faith) ทั้งนี้เนื่องจาก

โลกของความมีเหตุผลที่ใช้กันในปัจจุบันนั้นก็มาจากต้นกำเนิดของความเชื่อของนักเขียนในยุคกลางนั่นเอง

ความคิดของสกอลาสติกอื่นที่สำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓

จะเห็นได้ว่าคู่แข่งที่สำคัญของนิกายโดมินิกันก็คือ ฟรานซิสกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดในเรื่องทรัพย์สินส่วนบุคคลซึ่งเป็นแนวความเชื่อของโดมินิกัน ในขณะที่ฟรานซิสกันเชื่อในกรรมสิทธิ์ร่วม (common property) ซึ่งได้รับการอธิบายโดยสโคตัส (Scotus) และเป็นที่ยอมรับโดยพระสันตะปาปา นิโคลาสที่ ๓ (Nicholas III) ในปี ค.ศ. ๑๒๗๙ ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้เซนต์อควินัสต้องนำความคิดในเรื่องประโยชน์ของชุมชนให้มีความสำคัญเหนือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน อย่างไรก็ตาม ความคิดดังกล่าวได้ถูกโต้แย้งโดยสันตะปาปาจอห์นที่ ๒๒ (Pope John XXII, 1249 - 1334) ในปี ค.ศ. ๑๓๒๙ เมื่อพระองค์ได้กล่าวว่า การที่พระเจ้ามีอำนาจเหนือโลกสะท้อนให้เห็นได้จากการที่มนุษย์มีอำนาจครอบครองเหนือทรัพย์สิน ดังนั้นสิทธิในทรัพย์สินจึงไม่เป็นเพียงแต่ผลผลิตทางกฎหมายหรือสิ่งที่สังคมยอมรับอย่างที่เซนต์อควินัสมีความเชื่อ แต่มีรากมาจากธรรมชาติของมนุษย์ที่ถูกสร้างขึ้นโดยกฎของพระเจ้า สิทธิในทรัพย์สินจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติและเกิดพร้อมกับการกระทำของมนุษย์ในโลกของวัตถุ (Tuck, 1979: 24)

ในบรรดานักคิดฝ่ายฟรานซิสกันในสำนักสกอลาสติกที่น่าสนใจและควรจะนำมาพิจารณาคือ ปีแอร์ เดอ โอลิวี (Pierre de Jean Oliviv, 1248 - 1298) ซึ่งให้คำอธิบายว่า มูลค่าทางเศรษฐกิจถูกกำหนดโดยปัจจัยสามประการ คือ ความหายาก (scarcity) ประโยชน์การใช้ (usefulness) และความปรารถนาหรือความต้องการ (desirability on desiredness) ผลของความหายาก คือ อุปทาน (supply) อย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน คือ ถ้าหายากก็จะมีราคาสูง แต่ถ้าสินค้ามีมาก ราคา ก็จะต่ำลง ส่วนที่เป็นการค้นพบเพิ่มเติมก็คือ ความหมายที่ไม่ชัดเจนของ “ความจำเป็น” (need) หรือ

“อรรถประโยชน์” (utility) โดยโอลิวีโต้ได้แยกอรรถประโยชน์เป็นสองประเภท คือ อรรถประโยชน์ที่เป็นภาววิสัย (objective utility) และอรรถประโยชน์ที่เป็นอัตวิสัย (subjective utility) ส่วนแรกนั้นคือความสามารถของสิ่งของที่จะสนองความต้องการของมนุษย์ (ประโยชน์ในการใช้สอย) และส่วนหลังนั้นเป็นความปรารถนาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งของนั้น โดยที่โอลิวีโต้ได้แก้ปัญหาค่าขัดแย้งในเรื่องมูลค่า (value paradox) ในกรณีที่น้ำและขนมปังมีประโยชน์ในการใช้สอยมาก แต่กลับมีราคาถูก ขณะที่ทองและเพชรมีประโยชน์น้อย แต่ราคาสูง ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙ อธิบายว่าเป็นความแตกต่างระหว่างคุณค่าในการใช้สอย (use value) กับมูลค่าในการแลกเปลี่ยน (exchange value) โอลิวีโต้ชี้ให้เห็นว่า น้ำมีมากจึงมีราคาถูกในตลาด นั่นก็คือปัญหาดังกล่าวเป็นประเด็นด้านอุปทานไม่ใช่อุปสงค์ ในขณะที่ทองและเพชรหายากจึงมีราคาสูง และการที่อรรถประโยชน์มีส่วนกำหนดราคานั้นขึ้นอยู่กับอุปสงค์ ดังนั้นโอลิวีโต้จึงแยกอุปสงค์และอุปทานออกจากกันให้เห็นได้ชัดเจน ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์สำนักออสเตรียนได้นำมาพัฒนาต่อในความหมายอรรถประโยชน์ที่เพิ่มขึ้น (marginal utility) ที่อธิบายว่ามูลค่าแต่ละหน่วยที่เพิ่มขึ้นเพิ่มในอัตราลดลง เมื่ออุปทานเพิ่มขึ้น ดังนั้น ราคาจึงถูกกำหนดโดยอรรถประโยชน์ที่เพิ่มขึ้น

นอกจากเป็นผู้ค้นพบทฤษฎีอรรถประโยชน์ที่เป็นอัตวิสัยแล้ว โอลิวีโต้ยังเป็นผู้นำความคิดเรื่องทุน (capital) มาใช้เป็นคนแรก โดยให้ความหมายว่าเป็นเงินทุน (fund of money) ที่ใช้ลงทุนในการทำธุรกิจ ผลของการให้ความหมายดังกล่าวก็คือ เงินสามารถถูกใช้ไปในทางที่เป็นประโยชน์ที่จะทำให้เกิดผลกำไรได้ แต่โอลิวีโต้ไม่เห็นด้วยกับการเก็บดอกเบี้ยจากการลงทุนโดยไม่มีการใช้แรงงานหรือความพยายามของผู้ลงทุนแต่อย่างใด และเห็นด้วยกับฮอสต์เินซิส (Hostiensis) ที่เห็นว่าดอกเบี้ยเรียกเก็บจากเงินกู้ได้ถ้าหากมีการเสียประโยชน์จากการที่ไม่ได้ใช้เงินลงทุนเอง แต่ถ้าเป็นการให้กู้เพื่อการสงเคราะห์โดยผู้ที่ให้กู้เป็นประจำ จะเรียกเก็บดอกเบี้ยไม่ได้ แต่เนื่องจากนิกายฟรานซิสกันซึ่งสนับสนุนการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่สนับสนุนความคิดของโอลิวีโต้ ดังนั้นหกปีหลังจากเสียชีวิต งานเขียนของเขาจึงถูกทำลาย เริ่มมี

การแปลงานของเขาขึ้นมาใหม่ในภายหลัง จากงานของเซนต์เบอร์นาดีน (St. Bernadine) ซึ่งเป็นพระนิกายฟรานซิสกันในทศวรรษ ๑๔๕๐

บริบททางประวัติศาสตร์ระหว่าง คริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ถึง ๑๗

เมื่อก้าวถึงยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ของยุโรป ส่วนใหญ่มักจะนึกถึงสถานการณ์หลังสงครามร้อยปี (Hundred Years' War) ระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมีความยาวมากกว่าหนึ่งศตวรรษ คือระหว่างปี ค.ศ. ๑๓๓๗ - ๑๔๕๓ ความจริงได้มียุคฟื้นฟูศิลปวิทยามาก่อนหน้านั้นแล้ว คือคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓ หลังจากยุโรปได้ผ่านยุคมืดอันเป็นยุคคักดินาในยุโรป ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๕ - ๘ แต่เนื่องจากสภาวะสงครามร้อยปีทำให้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ โดยที่ต้นเหตุของสงครามเกิดจากการก่อตัวของรัฐชาติ (nation state) ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ฝ่ายศาสนจักรมีอิทธิพลมากเกินไป ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองขึ้น มีผลทำให้นครรัฐที่มีความเข้มแข็งขยายตัวเป็นรัฐชาติ และต้องการมีอำนาจเด็ดขาดไม่ขึ้นต่อพระสันตะปาปาแห่งกรุงโรม เมื่อเกิดมีรัฐชาติขึ้นก็มีความพยายามที่จะขยายอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจออกไป สร้างความขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองกับรัฐชาติอื่นๆ โดยเฉพาะที่มีความเข้มแข็งทางการเมืองไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน เช่นในกรณีของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งนำมาสู่ภาวะสงครามร้อยปีดังกล่าว

เมื่อประเทศอยู่ในภาวะสงคราม ก็จำเป็นต้องอยู่เองที่กษัตริย์จะต้องพยายามหาเงินเพื่อมาทำสงครามด้วยวิธีการต่างๆ การเรียกเก็บภาษีจากกิจการทางการค้าก็เป็นวิธีการหนึ่งซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อภาวะเศรษฐกิจ ทำให้การค้าชะงักงัน สินค้ามีราคาแพงมากขึ้น อีกวิธีหนึ่งก็คือ ลดฐาน (debase) เงินตราลง โดยการกำหนดมูลค่าของเงินตราเท่าเดิม แต่ลดน้ำหนักของเนื้อโลหะให้น้อยลง ซึ่งก็มีผลทำให้เกิดภาวะเงินเฟ้อ ผู้ที่มีได้ประกอบอาชีพ

เป็นพ่อค้าย่อมมีชีวิตที่ยากลำบากยิ่งขึ้น อันมีผลต่อสุขภาพอนามัย ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนภูมิฐานทานโรค อันเป็นสาเหตุสำคัญให้เกิดมีกาฬโรคระบาด และได้คร่าชีวิตผู้คนไปถึงหนึ่งในสามของประชากรของยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาเพียง ๒ ปี คือ ค.ศ. ๑๓๔๘-๑๓๕๐

กล่าวกันว่าในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ คือประมาณปี ค.ศ. ๑๐๐๐ ยุโรปมีประชากรอยู่ ๒๔ ล้านคน และได้เพิ่มขึ้นกว่า ๒ เท่าในปี ค.ศ. ๑๓๔๐ เป็น ๕๔ ล้านคน แต่จากปี ๑๓๔๐ ถึง ๑๓๕๐ ประชากรของยุโรปได้ลดลงจาก ๕๔ ล้านคน เหลือเพียง ๓๗ ล้านคน หรือลดลงร้อยละ ๓๑ ในเวลา ๑๐ ปี และช่วงที่ลดลงมากที่สุดก็คือช่วงปี ค.ศ. ๑๓๔๘-๑๓๕๐ ดังกล่าว

การที่รัฐมีอำนาจมากขึ้น เริ่มมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ กรณีที่สำคัญคือกรณีของตลาดแชมเปญ (fairs of Champagne) ซึ่งเป็นตลาดระหว่างประเทศ ในยุคที่เศรษฐกิจยุโรปรุ่งเรืองระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ ตลาดแห่งนี้เป็นตลาดการค้าเสรี ไม่มีการควบคุมโดยกษัตริย์ของฝรั่งเศสหรือของพระสันตะปาปา ถ้ามีข้อพิพาททางการค้าจะตัดสินกันด้วยการยุติความโดยคู่กรณี หรือโดยศาลพาณิชย์ (merchants' courts) โดยตลาดนี้มีความรุ่งเรืองสุดขีดระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เนื่องจากเป็นศูนย์การค้าทางบก บริเวณเทือกเขาแอลป์ (Alps) จากภาคเหนือของอิตาลี โดยมีสินค้าจากภูมิภาคต่างๆ ของโลกที่สามารถไปถึงได้ในขณะนั้น แต่เมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ พระเจ้าฟิลิปที่ ๔ (Philip IV, 1268 - 1314) ของฝรั่งเศสได้เก็บภาษีอย่างรุนแรง ซึ่งเป็นการทำลายตลาดแชมเปญไปในที่สุด นอกจากนั้นยังมีการเก็บภาษีและยึดทรัพย์สินนักการเมือง รวมทั้งเก็บภาษีจากคริสตจักร ในประเทศฝรั่งเศสมีการเก็บภาษีจากชาวยิวและอิตาลีตอนเหนือ และเมื่อมีการสู้รบกับชาวเฟลมมิง (Fleming) ก็มีการห้ามชาวเฟลมมิงเข้ามาทำการค้าที่แชมเปญ ซึ่งเป็นการทำลายธรรมเนียมทางการค้าที่เคยมีมาในอดีต ด้วยเหตุผลดังกล่าว นครรัฐต่างๆ ของอิตาลีต่างเปลี่ยนเส้นทางการค้า โดยใช้วิธีเดินเรือผ่านช่องแคบยิบรอลตา (Straits Gibralta) ไปเมืองบรูจส์ (Bruges) ทำให้เมืองดังกล่าวเริ่มคึกคักขึ้น ขณะที่เมืองส่วนที่เหลืออื่นๆ ของแฟรนเดอร์ส (Frlanders) เสื่อมสลายลง

สงครามร้อยปีเริ่มจากทศวรรษ ๑๒๕๐ เมื่อพระเจ้าฟิลิปที่ ๔ แห่งฝรั่งเศสถือโอกาสขณะที่พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่หนึ่ง (Edward I) แห่งอังกฤษทำสงครามกับสกอตแลนด์และเวลส์ โดยเข้ายึดจังหวัดกาสโคนี (Gascony) จากอังกฤษ ก่อให้เกิดสงครามสองฝ่าย คือ อังกฤษและแฟรนเดอร์สฝ่ายหนึ่ง และฝรั่งเศสกับพวกที่เหลือ ซึ่งทำให้กษัตริย์ทั้งสองประเทศต้องหาเงินมาทำสงครามในช่วงเวลาดังกล่าว นอกจากพ่อค้าและนายทุนแล้ว วัดคาทอลิกก็เป็นเป้าหมายสำคัญในการเก็บภาษีของทั้งกษัตริย์อังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้เกิดเป็นกรณีขัดแย้งกับพระสันตะปาปาโบนิฟาเซที่ ๘ (Boniface VIII, 1228 - 1303) กษัตริย์เอ็ดเวิร์ดได้ตอบโต้โดยไม่พิจารณา כדיให้แก่วัดคาทอลิก ส่วนกษัตริย์ฟิลิปนั้นมีคำสั่งห้ามส่งเงินจากวัดในฝรั่งเศสไปโรม ทำให้พระสันตะปาปาต้องยอมให้มีการเก็บภาษี แต่เรียกร้องให้อำนาจทางโลกจะต้องเป็นรองอำนาจทางจิตวิญญาณ (spiritual) ซึ่งมีศาสนจักรเป็นผู้นำ ในปี ค.ศ. ๑๓๒๐ เป็นเหตุให้พระเจ้าฟิลิปเข้าจับกุมพระสันตะปาปาในกรุงโรมในข้อหาขัดคำสั่ง แต่การพิพากษายุติลงเนื่องจากพระสันตะปาปาสืบพระชนม์จากความชราภาพ ในโอกาสดังกล่าวกษัตริย์ฟิลิปได้เข้ารับตำแหน่งสันตะปาปา และได้นำตำแหน่งผู้นำศาสนาจักรโรมันคาทอลิกจากโรมมาไว้ที่เมืองอวิกนอน (Avignon) โดยที่พระองค์เป็นผู้ทรงตั้งพระสันตะปาปาเอง ดังนั้น ในความเป็นจริงตลอดศตวรรษที่ ๑๔ พระสันตะปาปาจึงถูกควบคุมอยู่ในบาบิโลน (Babylonian captivity) และถูกใช้เป็นเครื่องมือของกษัตริย์ฝรั่งเศส พระสันตะปาปามีโอกาสกลับคืนสู่โรมอีกครั้งในศตวรรษที่ ๑๕ ลักษณะเช่นนี้ทำให้ศาสนาคาทอลิกซึ่งเคยมีอำนาจสูงสุดในยุคกลางถูกลดอำนาจลง และถูกทำให้เป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสไปโดยปริยาย ในความเป็นจริงลักษณะดังกล่าวสะท้อนความเข้มแข็งของรัฐชาติที่มีอำนาจเด็ดขาดเหนือศาสนจักร ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน (Rothbard, 1990: 59-69)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นอกจากเก็บภาษีในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งนำเอาคริสต์ศาสนจักรมาไว้ในอำนาจแล้ว การหาเงินเพื่อทำสงครามอีกรูปแบบหนึ่งก็คือ การลดฐานเงินลง อันนำมาซึ่งปัญหาเงินเฟ้ออย่างต่อเนื่อง ผลของ

สงครามไม่ได้ก่อความเสียหายให้กับชีวิตและทรัพย์สินมากเท่ากับผลร้ายที่เกิดจากการเก็บภาษีอย่างรุนแรง ปัญหาเงินเพื่ออันเกิดจากการเพิ่มปริมาณเงินโดยลดฐานเงินรวมทั้งการขอกู้เงินโดยกษัตริย์เพื่อทำสงคราม ภาษีในรูปแบบใหม่ที่รัฐบาลเรียกเก็บคือภาษีที่เก็บจากวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากผลิตผลการเกษตรของวัด ซึ่งถูกเก็บภาษีมากกว่าร้อยละ ๔๐ ของผลกำไรสุทธิจากการเกษตร ในประเทศอังกฤษมีการเก็บภาษีเป็นรายหัว หัวละหนึ่งชิลลิงในปี ค.ศ. ๑๓๘๐ ซึ่งได้สร้างความทุกข์ยากให้แก่ผู้คน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนยากจน เพราะเงินจำนวนดังกล่าวเท่ากับรายได้หนึ่งเดือนของผู้ที่รับจ้างในภาคการเกษตรหรือรายได้หนึ่งอาทิตย์ของผู้มีรายได้ในเมือง และโดยที่ปกติคนเหล่านี้มักจะไม่ได้รับเงินสดเป็นค่าจ้าง แต่ได้เป็นสิ่งของแทน การเก็บภาษีดังกล่าวจึงสร้างปัญหาให้แก่ผู้มีอาชีพรับจ้างเหล่านี้เป็นอันมาก นอกจากนั้นก็มีการเก็บภาษีจากการซื้อขายแลกเปลี่ยนตามสัดส่วนของมูลค่าสินค้า เป็นต้นว่า เครื่องดื่ม เกลือ และขนแกะ

เพื่อป้องกันกรหลบเลี่ยงภาษี รัฐบาลฝรั่งเศสได้ดำเนินการผูกขาดขายเกลือ ขณะที่รัฐบาลอังกฤษผูกขาดการซื้อขายขนแกะ ซึ่งมีผลกระทบสำคัญต่อปริมาณการค้าขนแกะของอังกฤษ เนื่องจากขนแกะมีราคาสูงขึ้นมา ภาวะภาษีทั้งหมดเหล่านี้ในที่สุดก็ถูกผลักไปยังผู้บริโภค ส่วนการกั๊ยมีเงินของกษัตริย์ก็ไม่ได้ช่วยลดปัญหามากนัก เพราะในที่สุดกษัตริย์มักจะเป็นผู้ประกาศไม่ชำระหนี้ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาล้มละลายของธนาคารเอกชนเป็นจำนวนมาก จากภาวะสงครามที่ยืดเยื้อเกือบร้อยปี เมื่อมีการเก็บภาษีอย่างใหม่เพิ่มขึ้น ภาษีดังกล่าวก็มีแนวโน้มที่จะคงอยู่ตลอดไป โดยที่รัฐบาลมักจะพยายามหาช่องทางในการเพิ่มรายได้ได้อยู่เสมอ จึงมีแนวโน้มที่จะฉวยโอกาสปรับเปลี่ยนภาษีที่เก็บเพิ่มขึ้นเฉพาะในยามสงครามให้กลายเป็นภาษีปกติของรัฐต่อไป

สภาพเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำเรื้อรังในลักษณะที่เรียกว่าข้าวยากหามากแพง ผู้คนเป็นจำนวนมากอยู่ในสภาพอดอยาก ทิวไทย มีภูมิคุ้มกันต่ำ เป็นเหตุให้เกิดโรคระบาดได้ง่าย มีผลให้เกิดการเสียชีวิตเพราะการระบาดของโรครุนแรงของโรคกาฬโรคในระหว่างปี ค.ศ. ๑๓๔๘ -

๑๓๕๐ โรคดังกล่าวได้คร่าชีวิตผู้คนไปหนึ่งในสามของยุโรป และมีการระบาดของโรคเกิดขึ้นต่อมาทุกทศวรรษในช่วงสงคราม ถึงแม้จะไม่รุนแรงเท่าในระยะสามปีที่กล่าวมาแล้วก็ตาม การเสียชีวิตของผู้คนเป็นจำนวนมาก ถูกซ้ำเติมโดยการกำหนดค่าจ้างขั้นสูงและมีการบังคับปันส่วนแรงงานในประเทศอังกฤษ โดยที่รัฐบาลออกกฎหมายควบคุมค่าจ้างแรงงานขั้นสูงในปี ๑๓๔๙ เมื่อปรากฏว่าค่าจ้างเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าของอัตราที่เคยเป็นก่อนภาวะโรคระบาด โดยกำหนดค่าจ้างขั้นสูงไว้ให้เท่ากับก่อนเกิดภาวะโรคระบาด มีผลทำให้เกิดปัญหาแรงงานขาดแคลนอย่างหนัก ในปี ๑๓๕๑ จึงมีการออกกฎหมายบังคับใช้กับแรงงานที่มีอายุกว่า ๖๐ ปี ห้ามมีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากพื้นที่ โดยขุนนางที่มีอำนาจดูแลในแต่ละท้องถิ่นมีสิทธิในการจ้างแรงงานก่อนผู้อื่น และมีการกำหนดโทษทางอาญาแก่ผู้ที่จ้างแรงงาน ถ้าหากปรากฏว่าแรงงานเหล่านั้นมีมูลนายสังกัดอยู่แล้ว แต่ปัญหาความขาดแคลนแรงงานทำให้กฎหมายเหล่านี้ยากที่จะมีผลบังคับใช้จริง ในปี ๑๓๕๒ จึงได้ออกกฎหมายให้มีความเคร่งยิ่งขึ้น คือห้ามมีการโยกย้ายแรงงาน ยกเว้นจะได้รับใบอนุญาตจากศาลในท้องถิ่น อีกทั้งมีการบังคับใช้แรงงานในการทำการเกษตร

การมีอำนาจเด็ดขาดของรัฐมีผลทำให้ความคิดเรื่องกฎธรรมชาติเสื่อมถอยลง เนื่องจากแต่เดิมอำนาจรัฐจะถูกจำกัดโดยกฎธรรมชาติหรือกฎพระเจ้าเป็นเจ้า นักปราชญ์ทางกฎหมายที่สนับสนุนความคิดนี้คือ มาร์ซิกลิโอ (Marsiglio, 1274 - 1343) ซึ่งมีตำแหน่งเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยปารีส และเสนอความคิดในเรื่องนี้ในปี ๑๓๒๔ ว่ารัฐนั้นต้องอยู่เหนือสิ่งใด และควรได้รับการเชื่อฟัง ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์ไม่มีเหตุผลพอที่จะรู้จักกฎธรรมชาติอย่างอื่นนอกเหนือจากข้อกำหนดปฏิญาณ (positive edicts) ของรัฐ จะต้องมีการแยกเหตุผลออกจากความยุติธรรมหรือสังคมมนุษย์ ทั้งนี้เพราะความยุติธรรมไม่มีพื้นฐานของเหตุผล เพราะเป็นเรื่องลึกลับของความเชื่อ เช่นเดียวกับคำสั่งของพระเจ้าเป็นเจ้าซึ่งเป็นเรื่องที่อยู่เหนือเหตุผลของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้เอง กฎหมายปฏิญาณ (positive law) จึงไม่จำเป็นต้องอยู่บนความชอบธรรมของเหตุผล กฎดังกล่าวออกมาเพื่อจรรโลงความเป็นรัฐ เนื่องจาก

ประเทศ (nation) เป็นองค์กาย (an organism) ที่มีรัฐเป็นแกนหลัก (head) (Rothbard, 1965: 14) ความหมายในทางปฏิบัติก็คือ รัฐจำเป็นต้องมีอำนาจเด็ดขาดภายในอาณาบริเวณของตน ซึ่งจะต้องปราศจากการตรวจสอบเป็นระยะหรือควบคุมโดยกฎหมายจากศาสนจักร ซึ่งก็หมายความว่าศาสนจักรจะต้องไม่มีอำนาจเหนือรัฐ และเท่ากับเป็นการทำลายระเบียบความสัมพันธ์ที่เคยมีมาในยุโรปยุคกลาง

ความคิดดังกล่าวได้รับการสนับสนุนโดยนักปราชญ์ฟรานซิสกันจากออกซ์ฟอร์ด วิลเลียมแห่งออกแคม (William of Ockham, 1280 - 1349) เจ้าของสำนักความคิดในนามนิยม (nominalism) ที่เห็นว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผลพอที่จะเข้าถึงแก่นของรัฐที่เกี่ยวกับตัวของมนุษย์และจักรวาล ดังนั้นจึงไม่มีอำนาจจากเหตุผลพอที่จะเข้าถึงระบบจริยธรรมสำหรับมนุษย์ มีแต่เพียงเจตนาธรรมของพระเจ้าเท่านั้นที่อาจจะประจักษ์ได้โดยศรัทธาผ่านแรงบันดาลใจ อันจะนำมาซึ่งสัจจะ กฎเกณฑ์ และจริยธรรม ซึ่งเป็นการปูทางให้กับลัทธิความไม่มั่นใจ (scepticism) และปฏิฐานนิยม (positivism) ยุคใหม่ เพราะถ้าหากศรัทธาในเจตจำนงของพระเจ้าหมดไป เหตุผลก็จะไม่มีอำนาจพอที่จะเข้าถึงสัจจะทางวิทยาศาสตร์หรือคุณธรรมในการเมืองมีผลทำให้ไม่มีมาตรฐานสำหรับกฎธรรมชาติที่จะใช้จำกัดขอบเขตอำนาจของรัฐ ซึ่งก็สอดคล้องกับการขยายตัวของอำนาจเบ็ดเสร็จโดยรัฐ (state absolutism) ในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance)

ทั้งหมดนี้คือส่วนสำคัญในการพังปรการแห่งความเชื่อที่สืบทอดมาจากอาริสโตเติลสู่ไอควนัส นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเสื่อมอิทธิพลของความคิดของเซนต้อไอควนัส วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ตลอดจนความคิดดังกล่าว มีผลทำให้นักคิดสำนักสกอลาสติก ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือพระคาทอลิกในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในยุโรป จำเป็นต้องเห็นด้วยจำนวนหนึ่ง แต่อีกส่วนหนึ่งก็จะต่อต้านรัฐ ต่อต้านการเก็บภาษี และต่อต้านความเป็นทราชของกษัตริย์ เพื่อพยายามรักษาตุลอำนาจทางการเมืองของศาสนจักร

สภาพดังกล่าวมีผลทำให้นักบวชโรมันคาทอลิกส่วนใหญ่พยายามปกป้องอำนาจของฝ่ายตนซึ่งกำลังเสื่อมถอยลง ปัญหาทางการเงินอันเกิดจากการ

ถูกเก็บภาษี ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจทำให้ความสนใจของวัดเปลี่ยนจากความพยายามในการยกระดับจิตวิญญาณของผู้คนหันมาเน้นการหารายได้และทำธุรกิจ ครั้นถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ความจำเป็นในการที่จะต้องมีกรปฏิรูปศาสนาเริ่มปรากฏอย่างชัดเจน (Ozment, 1980) ในความคิดของ มาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther, 1483-1546) ศาสนจักรโรมันคาทอลิก แทนที่จะหันกลับไปหาพระเจ้า กลับหันไปหาเงินและโลกีย์สุข มีการกล่าวว่ากรุงโรมในยุคนั้น (ค.ศ. ๑๕๑๗) มีจำนวนโสเภณีมากกว่าหญิงที่แต่งงาน มาร์ติน ลูเทอร์ จึงวิเคราะห์ศาสนาจักรในลักษณะเดียวกันกับที่เซนต์ออกุสติน วิเคราะห์โรมก่อนถึงยุคล่มสลาย และตำหนิความคิดที่เน้นการมีเหตุผลของมนุษย์แบบอริสโตเติลและอโควนัส ที่เข้ามาแทนที่ศรัทธาในพระเจ้า อันนำมาซึ่งความเสื่อมดังกล่าว ความคิดของลูเทอร์ดังกล่าวไม่แตกต่างจากจอห์น คาลวิน (John Calvin, 1509-1564) นักปฏิรูปที่สำคัญอีกคนหนึ่ง มากนัก อย่างไรก็ตาม ความคิดของลูเทอร์ก็มีผลในการสร้างความขัดแย้ง และได้ลุกลามเป็นสงครามศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นสงครามต่อเนื่องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเยอรมนี เป็นเวลา ๓๐ ปี หรือเรียกว่า สงครามสามสิบปี และมีผลทำให้ยุโรปใกล้เข้าไปสู่หายนะของการไร้ระเบียบ (anarchic abyss) ผู้คนเสียชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเยอรมนีเกือบหนึ่งในสาม ก่อนที่จะจบลงด้วยสนธิสัญญาเวสต์ฟาเลีย (Treaty of Westphalia) ในปีค.ศ. ๑๖๔๘ ซึ่งเป็นยุคที่อำนาจเด็ดขาดของรัฐบาลได้ขยายตัวอย่างกว้างขวางครอบคลุมเกือบทุกพื้นที่ในยุโรป

ในช่วงที่อังกฤษและฝรั่งเศสเข้าสู่สงครามร้อยปี มีผลทำให้การค้าทางบกในยุโรปชะงักงัน มีความพยายามค้นหาเส้นทางการค้าทางเรือมากขึ้น สเปนและโปรตุเกสซึ่งไม่ได้เข้าร่วมในสงครามได้มีโอกาสพัฒนากองทัพเรือและกองเรือพาณิชย์ของตน มีการส่งกองเรือไปทางทิศตะวันตก ซึ่งทำให้มีการค้นพบโลกใหม่ (New World) ในบริเวณเม็กซิโกและอเมริกาใต้ รวมทั้งมีการเดินเรือไปทางทิศใต้ ตลอดจนได้มีการรวมเอาทวีปแอฟริกาและทวีปอเมริกาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจยุโรปในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสเปนได้นำเข้าทองจากโลกใหม่เป็นจำนวนมาก และใช้

หมุนเวียนในประเทศของตนเป็นปริมาณมากจนเกิดภาวะเงินเฟ้อภายในประเทศ และระบอบต่อไปในทวีปภูมิภาคยุโรปในภายหลัง หลังจากสงครามสงบลง ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสก็เริ่มขยายกองทัพเรือของตน และเข้าทำการยึดอาณานิคมในแอฟริกา อเมริกา และเดินทางไปค้าขายในตะวันออกไกล ขณะเดียวกันรัฐชาติที่มีอำนาจเด็ดขาดก็เป็นฝ่ายประสบชัยชนะและขยายตัวไปทั่วยุโรปในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเติบโตไปพร้อมกับลัทธิทุนนิยม อันเกิดจากลัทธิพาณิชย์นิยมที่เริ่มก่อตัวอย่างเข้มแข็งตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา เป็นแรงขับเคลื่อนไปสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘

สำหรับศูนย์กลางการค้าในยุโรปเอง หลังจากเมืองแฮมเปญซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญถูกทำลาย เมืองท่าชายฝั่งของยุโรปก็เริ่มได้รับการพัฒนาเป็นเมืองศูนย์กลางการค้า เมืองท่าที่สำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ คือเมืองแอนท์เวิร์ป (Antwerp) เนื่องจากศูนย์กลางการค้าเดิมคือเมืองบรูจส์ (Bruges) ของเฟลมมิช (Flemish) ที่ถูกควบคุมและเก็บภาษีสูง ทั้งหมดนี้ก่อตัวขึ้นพร้อมกับสงครามทางศาสนาได้เริ่มก่อตัวปะทุขึ้นในยุโรปตอนกลาง ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ศตวรรษที่ ๑๖ และศตวรรษที่ ๑๗ บริเวณชายฝั่งทะเลยุโรปจึงเป็นบริเวณที่เศรษฐกิจรุ่งเรือง มีกิจกรรมการค้าและเงินทองสะพัด เป็นยุคของลัทธิพาณิชย์นิยม ในขณะที่ยุโรปตอนกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเยอรมนี มีสงครามศาสนาปะทุอยู่ทั่วไป นักคิดที่มีชื่อของสกอลาสติกในยุคหลังจะอยู่ในสเปนเป็นส่วนใหญ่ และได้มีการพัฒนาทฤษฎีปริมาณเงินขึ้นมาในยุคนี้ เนื่องจากมีประสบการณ์โดยตรงจากกรณีกษัตริย์เพิ่มปริมาณเงินโดยการลดฐานเงินลง หรือในกรณีที่สเปนนำเข้าทองคำจากทวีปอเมริกาจำนวนมากจนทำให้เกิดภาวะเงินเฟ้อทั่วยุโรป เป็นต้น

เรอเน เดการ์ต (René Descartes, 1596-1650)

ฟรานซิส เบคอน (Sir Francis Bacon, 1561-1626)

ความคิดของสำนักสกอลาสติกจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

ความคิดของสำนักสกอลาสติกซึ่งรุ่งโรจน์ในยุคของเซนต์อโควนัสในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ยังคงพัฒนาต่อมาจนถึงต้นศตวรรษที่ ๑๗ แต่หลังจากนั้นอิทธิพลของสำนักคิดนี้ได้หมดไปด้วยเหตุผลที่สำคัญสามประการ ประการแรก เป็นผลจากการคิดระบบการพิมพ์ขึ้นมาในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ครั้นถึงศตวรรษที่ ๑๖ จึงเกิดมีนักปรัชญาที่ยึดเอาชีวิตจากการเขียนหนังสือจำหน่ายได้แพร่หลาย โดยไม่จำเป็นต้องเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยเหมือนแต่ก่อน นักเขียนที่มีชื่อในยุคคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ เกือบทั้งหมดมิได้เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัย เป็นต้นว่า เรอเน เดการ์ต (René Descartes, 1596 - 1650) หรือจอห์น ล็อก (John Locke, 1632 - 1704) อีกส่วนนั้นเป็นผลจากอำนาจเด็ดขาดของรัฐบาลที่มีเพิ่มมากขึ้น พร้อมกันนั้นก็มีความคิดของนักคณิตศาสตร์ นักดาราศาสตร์ และนักฟิสิกส์ ที่มีชื่อเสียงเกิดขึ้นมากมาย ซึ่งเริ่มท้าทายความเชื่อแต่เดิมที่เคยมีมาที่เกี่ยวกับโลกและจักรวาล พร้อมกับเสนอความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์

บุคคลที่มีชื่อเสียงในยุคนี้ประกอบด้วย โคเปอร์นิคัส (Copernicus) ที่อธิบายว่าโลกมิได้เป็นศูนย์กลางของจักรวาล แต่ดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาลที่แท้จริง โดยโลกเป็นเพียงดาวบริวารเท่านั้น ซึ่งขัดกับคำสอนในคริสต์ศาสนาที่เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก และโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล หนังสือของโคเปอร์นิคัสพิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ. ๑๕๔๓ ตามมาด้วยนักคณิตศาสตร์เชิงประจักษ์ของอังกฤษ ฟรานซิส เบคอน (Sir Francis Bacon, 1561 - 1626) นักตรรกะคณิตศาสตร์ เดการ์ต และตามมาด้วยนักฟิสิกส์ซึ่งยังคงมีอิทธิพลต่อแนวคิดวิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ไอแซก นิวตัน (Isaac Newton, 1642 - 1727) ความคิดของนักคิดดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการลบกระแสความคิดสำนักสกอลาสติก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระโรมันคาทอลิก และเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยในยุโรปในที่สุด

ประเด็นสุดท้ายซึ่งสำคัญที่สุด คือความเชื่อที่ขัดแย้งกับระบบทุนนิยม

ในลักษณะที่ไม่มีจุดยืนที่ชัดเจนเกี่ยวกับดอกเบ็ญ นั่นคือขณะที่นักคิดสกอลาสติกบางคนเสนอทฤษฎีให้เลิกต่อต้านการเก็บดอกเบ็ญจากเงินกู้ทุกประเภท ศาสนจักรยังถือว่าการเรียกเก็บดอกเบ็ญในรูปแบบที่ไม่ถูกต้องเป็นบาป ในขณะที่มีความพยายามในการหลีกเลี่ยงจากช่องว่างที่มีในคำอธิบายเพื่อหาผลประโยชน์ แม้แต่ในกรณีของวัดและศาสนจักรเองจากการที่มีจุดยืนที่ไม่ชัดเจนในเรื่องดอกเบ็ญ มีผลสำคัญต่อความเสื่อมถอยในความนิยมของสำนักคิดนี้ในยุคต่อมา

นักปราชญ์สำนักนี้บุคคลแรกคือ ฌอง บูริแดน (Jean Buridan, 1300 - 1358) ซึ่งมีตำแหน่งเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยปารีส และดำเนินรอยตามการวิเคราะห์แบบอริสโตเติลและอโควนัส ผู้เป็นเหตุให้กำเนิดคำว่า "ลาของบูริแดน" (Buridan's ass) ในกรณีการมีเหตุผลอย่างสมบูรณ์ (perfect rational) ที่ของสองสิ่งอาจจะให้ความพึงพอใจเท่ากันจนไม่สามารถจัดลำดับความสำคัญได้ โดยยกตัวอย่างลาที่เห็นฟางหญ้าที่กองอยู่ทางซ้ายและขวามือ ไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะเลือกกินฟางกองไหนก่อนกองไหน หลังจนหิวจนตายในที่สุด ซึ่งข้ออ่อนของตัวอย่างนี้ที่ทราบกันดีในปัจจุบันก็คือ นอกจากทางเลือกในหญ้าทั้งสองกองแล้ว ยังต้องเลือกระหว่างจะปล่อยให้ตัวเองหิวจนตายหรือไม่ ซึ่งแน่นอนว่าลาอาจจะไม่เลือกเช่นนั้น ฉะนั้นก็จะเลือกกินหญ้ากองไหนก่อนก็ได้ เพราะเป็นการเลือกที่ดีกว่าการที่ไม่สามารถตัดสินใจและหิวจนตาย ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งของบูริแดนก็คือ ทฤษฎีการเงิน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเงินก็เป็นสินค้าอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับสินค้าทั้งหลาย และเป็นเครื่องวัดความจำเป็นของมนุษย์ ดังนั้น ราคาของเงินก็ถูกกำหนดโดยอรรถประโยชน์ (utility) ของมนุษย์เช่นเดียวกันกับราคาของสินค้า และเหตุที่มีการนำสินค้าบางชนิดมาทำหน้าที่เป็นเงิน ก็เพราะสินค้านี้มีลักษณะพิเศษที่เหมาะสมกับการทำหน้าที่แทนเงิน คือมีค่าสูงเมื่อเปรียบเทียบกับหน่วยน้ำหนัก สามารถพกติดตัวไปได้สะดวก สามารถแบ่งออกเป็นส่วนย่อยๆ ได้ง่าย และมีความคงทน ด้วยเหตุนี้ ทั้งโลหะ ทอง และเงิน จึงได้ถูกเลือกใช้ให้ทำหน้าที่เป็นเงินตรา ความคิดดังกล่าวเป็นความคิดที่ปรากฏอยู่ในตำราเรียนทฤษฎีการเงินในบทต้นๆ ตั้งแต่

นั้นมา จนกระทั่งมีการยกเลิกมาตรฐานทองคำในทศวรรษ ๑๕๓๐ นี้เอง

นักคิดต่อมาคือ นิโกล โอเรสเม (Nicole Oresme, 1325 - 1382) เป็นชาวฝรั่งเศสและอาจารย์มหาวิทยาลัยปารีสอีกผู้หนึ่งที่ได้เพิ่มเติมทฤษฎีการเงินของบูริแดน โดยอธิบายถึงการดัดแปลงเงินซึ่งกระทำโดยกษัตริย์ฝรั่งเศสสมัยนั้น โดยการลดฐานเงินตราลง ซึ่งเป็นวิธีการสร้างเงินวิธีเดียวของกษัตริย์ นอกจากนั้นโอเรสเมยังเป็นบุคคลแรกที่อธิบายกฎที่เรียกกันว่า กฎของเกรแฮม (Gresham's law) ที่อธิบายว่าเงินเลวจะไล่เงินดีออกจากการหมุนเวียน โดยยกตัวอย่างว่า ถ้าหากในตลาดแลกเปลี่ยนปกติทองหนึ่งออนซ์จะแลกเงินได้ ๑๕ ออนซ์ แต่กฎหมายกำหนดให้อัตราแลกเปลี่ยนเป็น ๑ : ๑๐ สิ่งที่จะเกิดขึ้นก็คือลูกหนึ่งจะนำเงิน ๑๐ ออนซ์ออกมาใช้แทนทองคำหนึ่งออนซ์ และเก็บทองคำที่มีค่าสูงกว่าเอาไว้ ดังนั้นในกรณีนี้เงินที่เป็นโลหะเงินจึงเป็นเงินเลว และทองก็จะกลายเป็นเงินที่ดี เงินที่เป็นโลหะเงินก็จะไล่เงินที่เป็นโลหะทองออกจากการหมุนเวียนในตลาด และเมื่อนำทฤษฎีนี้ไปใช้กับการแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศ ระหว่างเงินที่มีการเปลี่ยนน้ำหนักโดยกษัตริย์ก็จะได้ผลอย่างเดียวกัน คือเงินที่หย่อนมูลค่าจากการลดน้ำหนักจะถูกใช้หมุนเวียนภายในประเทศ ส่วนเงินดีที่ไม่ถูกลดน้ำหนักจะไหลออกไปแสวงหาผลประโยชน์จากความแตกต่างในต่างประเทศ

นักปราชญ์สกอลาสติกผู้พัฒนาแนวคิดทางด้านเศรษฐกิจต่อจากโอสิวิคือพระนิกายฟรานซิสกันที่มีจริยวัตรเคร่งครัด ชื่อ ซานเบอร์นาร์ดีโน (San Bernardino หรือ St. Bernardine, 1380 - 1444) แต่ในงานเขียนของท่านไม่ได้ตำหนิอาชีพพ่อค้า โดยอธิบายว่าพ่อค้ามีหน้าที่สำคัญในการขนส่งสินค้าจากแหล่งที่มีเหลือเพื่อไปยังพื้นที่ที่ขาดแคลน เก็บรักษาสินค้าเพื่อผู้บริโภคในยามที่มีความต้องการ ส่วนช่างฝีมือและผู้ประกอบการอุตสาหกรรมก็มีหน้าที่เปลี่ยนวัตถุดิบให้เป็นสินค้าสำเร็จรูป โดยสรุปก็คือ นักธุรกิจได้ทำหน้าที่ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม สำหรับกำไรจากธุรกิจนั้นก็คือผลตอบแทนที่ผู้ประกอบการควรจะได้รับจากการใช้แรงงานและความเสี่ยง โดยที่ผู้ประกอบการควรมีลักษณะที่สำคัญสี่ประการ คือ ประสิทธิภาพหรือความขยันขันแข็ง ความรับผิดชอบ การใช้แรงงาน และการรับภาระความเสี่ยง

ซานเบอร์นาร์ดีโนได้นำความคิดทางด้านอุปทานเข้ามาพิจารณาประกอบในการกำหนดราคา โดยอธิบายว่า ค่าจ้างแรงงานฝีมือและการเลี้ยงจะไม่มีผลกระทบต่อราคาโดยตรง แต่จะมีผลต่ออุปทานของสินค้า พร้อมทั้งใช้ภาษาลาตินที่นิยมเอ่ยถึงกันประจำในวิชาเศรษฐกิจ คือ ถ้าให้สิ่งอื่นๆ คงที่ (*ceteris paribus* หรือ *other things being equal*) อะไรก็ตามที่ต้องใช้ความพยายามในการผลิตมากกว่าก็มักจะมีการตั้งราคาไว้สูง ซึ่งก็มักจะมีการซื้อขายกันในราคาสูง อันเป็นจุดเด่นของเจวอนส์ (Jevons) ที่เน้นอุปทานในศาสตร์เศรษฐศาสตร์ต่อมา จากอุปทานของสินค้า ซานเบอร์นาร์ดีโนได้อธิบายอุปทานของแรงงานในลักษณะเดียวกัน ก็คือ ความแตกต่างของค่าจ้างเกิดจากทักษะความสามารถและการฝึกฝนอบรมของคนงาน ด้วยเหตุนี้สถาบันจึงมีค่าจ้างแรงงานสูงกว่าคนชุดดิน แต่เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับดอกเบี้ยจูดียนของซานเบอร์นาร์ดีโนก็เหมือนสกอลาสติกคนอื่นๆ ดอกเบี้ยทำลายความมั่นใจ สร้างความแปดเปื้อนทางวิญญานให้กับผู้คนในสังคม เว้นกรณีการให้กู้แล้วผู้กู้เสียโอกาสในการลงทุนของตนเอง เพราะในกรณีนั้นเงินมิได้ทำหน้าที่ในฐานะเงิน แต่ในฐานะที่เป็นทุน ดังนั้นจึงไม่นำมาใช้กับกรณีที่ผู้ให้กู้ยืมเงินตามปกติ ข้อเสนอเพิ่มเติมในเรื่องนี้คือ ความแตกต่างของเงินในฐานะที่เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนและในฐานะที่เป็นทุน (*capital*) และเมื่อมีฐานะเป็นทุน จะต้องได้รับผลตอบแทนเป็นกำไร

ในยุคเดียวกับซานเบอร์นาร์ดีโนได้มีพระนิกายโดมินิกันของเยอรมันเชื้อสายสวาเบีย (Swabian) ชื่อ โยฮันเนส ไนเดอร์ (Johannes Nider, 1380 - 1438) เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยเวียนนา (University of Vienna) ที่ขยายความในเรื่องเงินต่อ นั่นก็คือ เงินก็เหมือนสินค้าทั่วไป คือราคาเปลี่ยนไปตามการคาดคะเนของตลาดเหมือนสินค้าอื่นๆ และเมื่อราคาของเงินเปลี่ยนไป พ่อค้าก็จะยอมได้กำไรหรือขาดทุนจากการเปลี่ยนค่าดังกล่าว ซึ่งเป็นเรื่องที่ถูกต้องตามปกติ

ต่อจากไนเดอร์ก็มีนักปราชญ์ชาวสวาเบีย ชื่อ กาเบรียล บิล (Gabriel Biel, 1430 - 1495) เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยทูบิงเกน (Tubingen) ซึ่งเน้นเหตุผลของมนุษย์และเชื่อในกฎธรรมชาติว่ามีลักษณะเป็นอกาลิโก (*eternal*)

และมีจริงถึงแม้ว่าจะไม่มีพระเจ้า และถ้ามนุษย์ปราศจากซึ่งเหตุผลย่อมไม่สามารถเข้าถึงกฎธรรมชาติ ทำให้มีข้อสรุปเกี่ยวกับความประพฤติชอบของตนเอง บิลได้พัฒนาทฤษฎีความพึงพอใจจากการซื้อขายอีกระดับ ซึ่งในปัจจุบันรู้จักกันในนามของความพอใจส่วนเกินของผู้บริโภค (consumer's surplus) นั่นก็คือ “สำหรับผู้ซื้อที่ปรารถนาจะได้สินค้า จะไม่จ่ายเงินซื้อถ้าหากไม่หวังว่าจะได้รับความพอใจจากสินค้ามากกว่าเงินที่เสียไป หรือผู้ขายก็จะไม่ขายถ้าหากไม่หวังว่าจะได้รับกำไร” ความคิดดังกล่าวได้รับการพัฒนาอีกครั้งปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยสำนักออสเตรียน

เช่นเดียวกับนักบวชคาทอลิกอื่นๆ บิลต่อต้านการลดฐานเงินตราของกษัตริย์ ถือว่าการกระทำดังกล่าวเท่ากับการเป็นโจร ในยุคนั้นได้มีการใช้ตั๋วสัญญาแลกเปลี่ยน (bill of exchange) อย่างแพร่หลายแล้ว ซึ่งสามารถนำไปแลกเปลี่ยนเงินจากธนาคารได้โดยไม่ต้องถือเงินสดไปเอง บิลอธิบายว่าเท่ากับเป็นบริการขนส่งเงินตราซึ่งช่วยลดความเสี่ยงที่จะต้องถือเงินสดไปเอง ดังนั้นจึงเป็นการถูกต้องที่ธนาคารจะแสวงหากำไรจากการซื้อตั๋วสัญญาแลกเปลี่ยนดังกล่าว ทำให้เกิดความเข้าใจเงินในฐานะที่เป็นสินค้าในความหมายที่กว้างมากขึ้น และช่วยแก้ปัญหา “ดอกเบีย” จากเงินในกรณีที่มีการซื้อขายตั๋วสัญญาแลกเปลี่ยนด้วย อีกทั้งยอมรับกิจกรรมประกันภัยด้วย เพราะผู้ที่ซื้อกรรมธรรม์ประกันภัยนั้นคือผู้ที่ผลัดภาระความเสี่ยงไปให้ผู้อื่น ผู้ขายจึงควรได้เงินเป็นเครื่องตอบแทนเพราะต้องรับภาระการเสี่ยงดังกล่าวไว้แทน

ศิษย์ของกาเบรียล บิล ซึ่งเป็นศาสตราจารย์สืบต่อจากบิลที่มหาวิทยาลัยทูบิงเกน ชื่อ คอนราด ซุมเมนฮาร์ท (Conrad Summenhart, 1465-1511) เป็นผู้พัฒนาแนวคิดนี้ต่อ โดยอธิบายว่า เงินตรานั้นมิได้เป็นหมัน (sterile) แต่สามารถก่อให้เกิดผลิตผล (fruitful) ได้ ด้วยเหตุนี้พ่อค้าจึงควรได้รับผลตอบแทนจากการหมดโอกาสใช้เงินของตนเอง เช่นเดียวกับคนที่ชาวนาควรได้รับค่าเช่าเพราะหมดโอกาสในการใช้ที่ดินของตนเอง แต่ซุมเมนฮาร์ทก็ยังไม่เห็นด้วยกับการเก็บดอกเบียจากเงินกู้ในลักษณะที่เป็นการช่วยสงเคราะห์กัน และถึงแม้ในกรณีการกู้ยืมกันตามปกติถ้าหาก

ผู้กู้ไม่คิดว่าที่เขาต้องจ่ายคือดอกเบี้ย แต่เป็นการซื้อสิทธิในการใช้เงิน ก็ไม่ผิดที่จะมีการเรียกเก็บดอกเบี้ยจากเงินกู้ การตีความในลักษณะเช่นนี้เท่ากับเลิกการต่อต้านการเรียกเก็บดอกเบี้ยโดยศาสนจักรนั่นเอง นอกจากนี้ ชุมเม็นฮาร์ทยังอธิบายการเรียกเก็บดอกเบี้ยในฐานะความพอใจของเวลา (time preference) นั่นคือเงินที่จ่ายเดี๋ยวนี้ย่อมมีค่ากว่าเงินในอนาคต ดังนั้นเงินที่จะได้รับคืนในอนาคตจะต้องได้รับการทดแทนเพื่อให้มีค่าเท่ากับปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น เงินในปัจจุบัน ๑๐๐ เหรียญ มีค่าเท่ากับเงินในอนาคต ๑๑๐ เหรียญ ดังนั้น ๑๐ เหรียญที่ต่างคือการทดแทนให้กับเงินในอนาคตที่ ๑๐๐ เหรียญในอนาคตมีค่าน้อยลงกว่า ๑๐๐ เหรียญในปัจจุบัน การอธิบายในลักษณะเช่นนี้เท่ากับการยกเลิกการต่อต้านดอกเบี้ย (usury) ของสกอลาสติกไปโดยปริยาย (Noonan, 1957: 340)

ลักษณะที่พระโรมันคาทอลิกที่มีชื่อในเยอรมนีเป็นจำนวนมากหันมาให้ความสนใจต่อธุรกิจและการเงินกันมาก เป็นผลจากการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจหลังสงครามร้อยปีในยุโรป ประกอบกับศาสนจักรต้องการหาเงินมากขึ้น อันเป็นผลจากปัญหาเศรษฐกิจในยุคก่อน อีกทั้งต้องรับภาระภาษีจากรัฐชาติเพิ่มขึ้น ถึงขนาดมีการตั้งธนาคารของพระสันตะปาปาขึ้นในกรุงฟลอเรนซ์ ในยุคนั้น อาจจะเป็นเหตุผลที่ทำให้มาร์ติน ลูเทอร์ นักปฏิรูปศาสนาใช้เป็นประเด็นในการเคลื่อนไหวต่อต้านศาสนจักรโรมันในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖

ในขณะที่กระบวนการปฏิรูปศาสนาได้เริ่มก่อตั้งขึ้น ฝ่ายโรมันคาทอลิกที่กรุงโรมก็มีการตอบโต้กระบวนการนี้อย่างเข้มแข็งเช่นกัน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงโรม ผู้ที่คัดค้านความคิดของมาร์ติน ลูเทอร์ ที่เข้มแข็งคนหนึ่งก็คือ พระคาร์ดินัลคาเจตัน (Cardinal Cajetan, 1468-1534) ซึ่งอยู่ในนิกายโดมินิกันของอิตาลี และเป็นกระบอกเสียงสำคัญของโรมในยุคนั้น

คาเจตันมีความเห็นว่า ไม่มี ความจำเป็นที่แต่ละคนจะไม่สะสมทรัพย์สินเกินความจำเป็นในการใช้จ่ายของตนเองอย่างที่เซนต์ไอวโนสได้สอนไว้ ผู้ที่มีความสามารถยอมใช้ทรัพย์สินเป็นเครื่องมือในการก้าวขึ้นไปสู่สังคมชั้นสูงตามความสามารถของตนที่มี ซึ่งเท่ากับปฏิเสธความคิดเดิมของ

สกอลาสติก ที่ต่อต้านการค้าและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยสิ้นเชิง โดยอธิบายว่า การค้าสมัยใหม่ไม่อาจจะดำเนินไปได้ถ้าไม่มีตลาดเงินตราระหว่างประเทศ และเมืองก็จะอยู่ไม่ได้ถ้าไม่มีการค้า จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะมีตลาดเงินตราระหว่างประเทศ พร้อมทั้งอธิบายว่าเงินตราก็เป็นสินค้าอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงสามารถซื้อขายกันได้เหมือนสินค้า ราคาของเงินก็จะถูกกำหนดโดยอุปทานและอุปสงค์ในตลาดเช่นเดียวกับสินค้าอื่น ๆ นอกจากนั้นค่าของเงินยังมีเพียงแต่ถูกกำหนดโดยอุปสงค์และอุปทานในปัจจุบัน แต่ยังขึ้นอยู่กับ การคาดการณ์ในอนาคตด้วย ซึ่งเป็นการเปิดความคิดใหม่ของทฤษฎีการคาดคะเนในอนาคต (expectation theory) อีกทั้งยังได้เสริมความคิดของ ชูเมนฮาร์ทที่ว่า ในกรณีคู่กรณีที่อยู่ยืมเงินกันและไม่เชื่อว่าสัญญาจะตั้งกล่าว เป็นสัญญาเงินกู้ การเรียกเก็บผลตอบแทนไม่ถือว่าเป็นดอกเบี้ย จะเห็นได้ว่าความเห็นของคาเจตานสวกรระแสปฏิรูปอย่างสิ้นเชิง

ในขณะที่กระแสของลัทธิโปรเตสแตนต์ (Protestantism) เริ่มขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วในเยอรมนี สวิตเซอร์แลนด์ และบางส่วนของ ฝรั่งเศสและยุโรปตอนเหนือ อันมีอังกฤษและสวีเดนเป็นหลัก สเปน อิตาลี และโปรตุเกสก็ยังเป็นประเทศคาทอลิกอย่างเหนียวแน่น โดยมีโรงเรียนกฎหมายที่มีชื่อของสเปน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นวิชาใหม่ มีการเปิดสอนวิชาการเดินเรือ ซึ่งเป็นวิชาที่ได้รับความนิยมสูงสุดในยุคนั้น สังกัดในมหาวิทยาลัยซาลามานกา (Salamanca) ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่เด่นของสเปนในยุคนั้น โดยที่ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้คือ ฟรานซิสโก เดอ วิตอเรีย (Francisco de Vitoria, 1485-1546) สังกัดนิกายโดมินิกัน เคยเป็นอาจารย์สอนวิชาปรัชญาของเซนต์ไอควินัส ที่มหาวิทยาลัยปารีส ๑๗ ปี ก่อนที่จะมาเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัยซาลามานกาในฐานะศาสตราจารย์ทางเทววิทยาในปี ค.ศ. ๑๕๒๖ เนื่องจากคริสตจักรคาทอลิกในยุคนั้นจะต้องชับเกี่ยวกับรัฐชาติ (nation state) ที่แข็งข้อ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติที่วิตอเรียจะเห็นว่าจริยธรรมที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติด้อยกว่าอำนาจของรัฐ

ศิษย์ของวิตอเรีย คือ โดมิงโก เดอ โซโต (Domingo de Soto,

1491-1560) เริ่มเป็นศาสตราจารย์ที่ซาลามานกาในปี ค.ศ. ๑๕๓๒ และได้พบปัญหาเงินเพื่ออันเกิดจากที่ได้มีการนำทองเข้าสเปนเป็นจำนวนมาก จึงได้คิดทฤษฎีการเงินในรูปแบบใหม่ที่ไม่ใช่เกิดจากการลดฐานเงินตรา (debase) โดยอธิบายว่า การที่เงินสกุลหนึ่งมีปริมาณมากในที่แห่งหนึ่ง ทำให้มีการไหลออก และมีผลทำให้อัตราแลกเปลี่ยนลดลงเมื่อเทียบกับเงินสกุลอื่น ในขณะที่สกอลาสติกในเยอรมนีและอิตาลีได้เปลี่ยนความคิดเรื่องดอกเบี้ย (usury) แต่ในสเปน การต่อต้านดอกเบี้ยตามแนวคิดตั้งแต่อาริสโตเติลยังคงดำรงอยู่ ในกรณีของสเปน การที่มีปริมาณเงินมากจนเกิดปัญหาเงินเพื่อทำให้ไม่มีความจำเป็นต้องปรับความคิดเรื่องดอกเบี้ย ประกอบกับข้อเท็จจริงที่ว่าอิทธิพลของศาสนจักรโรมันคาทอลิกในสเปนนั้นเข้มแข็งกว่าในเยอรมนีมากในสมัยดังกล่าว

ศิษย์ของวิตโตเรียอีกท่านหนึ่งคือ มาร์ติน เดอ อาซปิลควิตา นาวาร์รัส (Martin de Azpilcueta Navarrus, 1493-1586) ได้อธิบายทฤษฎีเงินเพิ่มเติมโดยชี้ให้เห็นว่า ค่าของเงินนั้นคืออำนาจในการซื้อสินค้า ดังนั้นค่าของเงินจึงผันแปรไปในทิศทางตรงกันข้ามกับอุปทานหรือปริมาณที่มีอยู่ โดยชี้ให้เห็นว่าเงินก็เหมือนสินค้าทั่วไป ถ้ามีอุปสงค์มากและอุปทานน้อยก็จะมีราคาแพง แต่ถ้าอุปทานมากก็จะมีผลในทางตรงกันข้าม ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ปริมาณเงินไหลเข้าสเปนเป็นจำนวนมาก ทำให้สินค้าต่างๆมีราคาสูงขึ้นในสเปน แล้วก็แพร่ต่อไปในส่วนอื่นของยุโรป มีผลทำให้ราคาสินค้าสูงขึ้นเท่าตัวในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ดังกล่าว

ถึงแม้อาซปิลควิตาจะมีความเห็นชัดเจนว่าสินค้าในอนาคตมีค่าน้อยกว่าในปัจจุบัน ถ้าจะใช้ตรรกะนี้อธิบายต่อไปว่าเงินในอนาคตมีค่าน้อยกว่าปัจจุบัน ซึ่งทำให้การเรียกเก็บดอกเบี้ยไม่เป็นบาป แต่อาซปิลควิตาก็ได้อธิบายต่อไปในลักษณะนั้น จนกระทั่งกลุ่มเยซุอิต (Jesuit Order) ซึ่งเปรียบเสมือนกองหน้าต่อต้านการปฏิรูปศาสนา และปฏิญาณตนว่าจะเชื่อฟังพระสันตะปาปา จากการประชุมของกลุ่มเยซุอิตในปี ๑๕๗๓ ยอมรับความถูกต้องของการทำสัญญาลงทุนร่วม ซึ่งเป็นการเสี่ยงและต้องใช้การกู้ยืมเงิน ซึ่งก็เท่ากับยอมรับการเก็บดอกเบี้ยจากเงินกู้ได้นั่นเอง ที่ประชุมเยซุอิตในปี

๑๕๕๑ ได้ยอมรับต่อไปว่าสัญญาทุกชนิดถือว่าถูกต้อง ซึ่งเท่ากับถือว่าการเรียกเก็บดอกเบี้ยไม่เป็นบาป ยกเว้นในกรณีการให้เงินกู้กับผู้สูงอายุ ผู้ป่วย ที่ช่วยตัวเองไม่ได้ที่ไม่มีทรัพย์สิน หรือการให้เงินกู้ที่คิดอัตราดอกเบี้ยสูงกว่า “การร่วมลงทุน” จึงจะถือว่าเป็นการเรียกดอกเบี้ยเกินเหตุและเป็นบาป

ในบรรดานักคิดสกอลาสติก ผู้ที่กล่าวถึงประเด็นนี้อย่างชัดเจน คือ ฮวน เดอ เมดินา (Juan de Medina, 1490-1546) ที่กล่าวว่า การเรียกเก็บดอกเบี้ยนั้นเป็นการถูกต้อง ถ้าหากเป็นผลตอบแทนความเสี่ยงของผู้ให้กู้ อันอาจเกิดจากการไม่ใช้เงินคืน แต่ก็หยุดเพียงแค่นี้ เพราะได้กล่าวต่อไปว่า ถ้าหากการให้กู้ไม่เสี่ยงเพราะมีผู้ค้ำประกันก็ห้ามเรียกเก็บดอกเบี้ย การจะเรียกเก็บดอกเบี้ยได้จึงมีเพียงกรณีเดียว คือกรณีที่ไม่มีผู้ค้ำประกัน ซึ่งปรากฏว่าข้อเสนอของเมดินามิได้รับการสนับสนุนจากนักเทววิทยาร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นเดอโซโตหรืออาชปิลคิวตา

ต่อมาในยุคกลางของสำนักซาลามานกา ประกอบด้วยผู้ที่เกิดในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ในบรรดาตัวแทนสำนักในยุคนี้คือ ดิเอโก เดอ คอวารรูเบียส (Diego de Covarrubias, 1512-1577) ซึ่งเป็นศิษย์ของอาชปิลคิวตา งานที่สำคัญของเขาคือทฤษฎีมูลค่า (theory of value) ซึ่งอธิบายว่า ราคาสินค้าในตลาดถูกกำหนดโดยอรรถประโยชน์และความหายาก ดังนั้น ราคาสินค้าจึงมิได้ถูกกำหนดโดยมูลค่าภายในตัวของมันเองหรือจากการผลิต แต่จากการประเมินโดยผู้บริโภค (estimations of consumers) งานทางเศรษฐศาสตร์ของเขามีอิทธิพลต่อความคิดในอิตาลี จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งมีการนำไปอ้างอิงในงานเขียนของอาบเบ เฟอร์ดินานโด กาลิเยนี (Abbe Ferdinando Galiani) ในปี ๑๗๕๐

นักคิดที่เป็นนักเทววิทยาและนักเศรษฐศาสตร์ในยุคนี้ที่สำคัญอีกคนหนึ่งคือ ฟรานซิสโก การ์เซีย (Francisco Garcia) ผู้ซึ่งนำเอาทฤษฎีมูลค่าไปรวมเข้ากับทฤษฎีปริมาณเงิน หนังสือของเขาที่เขียนในปี ๑๕๘๓ อธิบายว่า มูลค่าของสินค้าถูกกำหนดโดยอรรถประโยชน์ (utility) และความหายากของสินค้า นอกจากนั้นแล้วยังถูกกำหนดโดยปริมาณเงินว่ามีมากหรือน้อย นอกจากนั้นเขายังได้เริ่มเข้าไปอธิบายเศรษฐศาสตร์จุลภาค

(micro economics) โดยชี้ให้เห็นว่าผู้มั่งคั่งที่มีเงินมากจะมีแนวโน้มในการให้คุณค่าแก่เงินของเขาน้อยกว่าเมื่อครั้งที่เขาย่างยากจนหรือคนจนคนอื่น ๆ ซึ่งเท่ากับเป็นการอธิบายทฤษฎีการลดลงของอรรถประโยชน์ของเงิน (diminishing marginal utility of money) และท้ายที่สุดได้นำเอาทฤษฎีอรรถประโยชน์รวมกับทฤษฎีมูลค่าของเงินเป็นทฤษฎีอรรถประโยชน์ของมูลค่าของเงิน โดยอธิบายว่า มูลค่าของเงินในตลาดถูกกำหนดโดยอุปทานของเงิน ความเข้มข้นในอุปสงค์ของเงิน และความมั่นคงของเงิน (safety of the money) หรือคุณภาพ (quality) ของเงิน (ซึ่งก็หมายความว่าเงินเปลี่ยนแปลงมูลค่าได้ง่ายหรือไม่)

ยุคสุดท้ายของสำนักซาลามานกานั้นเป็นช่วงที่อิทธิพลของเยซุอิตขยายตัวมากขึ้น ในบรรดานักคิดเยซุอิตที่มีชื่อในยุคนี้คือ หลุยส์ เดอ โมลิโน (Luis de Molina, 1535 - 1601) ทฤษฎีที่สำคัญของโมลิโนคือ อุปสงค์ของเงิน ภายหลังจากอธิบายว่าค่าเงินเปลี่ยนไปตามอุปทาน ซึ่งเกิดจากการมีอุปทานมากเกินไปตามแบบของสเปนแล้ว เมื่อมีอุปสงค์ของเงินสูงไม่ว่าจะเป็นเพราะเหตุที่ต้องการใช้ซื้อสินค้า หรือเพื่อใช้ทำธุรกิจ หรือเพื่อการทำสงคราม หรือเป็นความต้องการของราชสำนัก หรือด้วยเหตุผลอื่นๆ เงินจะมีมูลค่าสูง เขาไม่เห็นด้วยกับการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนที่ตายตัวเนื่องจากจะทำให้เกิดภาวะเงินขาดแคลน ในส่วนที่เกี่ยวกับดอกเบี้ย เขาเห็นด้วยกับเมดิโน ที่ยอมให้เก็บดอกเบี้ยอันเกิดจากความเสียด

นักคิดเยซุอิตคนสุดท้ายของสำนักซาลามานกาที่เดินตามแนวคิดของเซนต์อโควนัส คือ ฟรานซิสโก ซอเรซ (Francisco Suarez, 1548 - 1617) ซอเรซมีงานทางด้านเศรษฐศาสตร์น้อยมาก งานเขียนของเขาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของสิทธิตามธรรมชาติ (natural rights) และทรัพย์สินส่วนบุคคล (private property) และเน้นการมีอำนาจที่จำกัดของกษัตริย์ โดยซอเรซอธิบายว่า อำนาจของกษัตริย์มิได้เกิดจากสถาบันที่สร้างขึ้นมาโดยพระเจ้า ทั้งนี้เนื่องจากอำนาจทางการเมือง ไม่ว่าจะมาจากกฏธรรมชาติหรือกฏของพระเจ้า ได้ถูกถ่ายโอนไปสู่ประชาชนทั้งหมด ชุมชนเป็นผู้มอบอำนาจทางการเมืองให้แก่กษัตริย์หรือผู้ปกครองในรูปแบบอื่น ความคิดในเรื่อง

อำนาจในลักษณะนี้ย่อมพัฒนาไปสู่อำนาจอธิปไตยโดยปวงชน ซึ่งเป็นหลักสำคัญของประชาธิปไตย

แต่ขอเราไม่พยายามไปไกลถึงจุดนั้น โดยอธิบายต่อไปว่า เมื่อมอบอำนาจให้กษัตริย์ไปแล้ว อำนาจก็จะตกเป็นของกษัตริย์ตลอดไป ประชาชนจะเอาอำนาจคืนมาไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ประชาชนมีอำนาจที่จะต่อต้านทรราชได้ ถ้าเมื่อใดกษัตริย์กลายเป็นทรราช ประชาชนย่อมมีสิทธิในการลุกขึ้นมาต่อต้านหรือแม้กระทั่งลอบสังหาร แต่ก็มีข้อจำกัดว่าการจะลอบสังหารทรราชคนใดคนหนึ่งจะดำเนินการด้วยตัวเองไม่ได้ จะต้องได้รับฉันทานุมัติจากประชาชนหรือชุมชนที่เห็นด้วยทั้งหมด

เยซุอิตคนสุดท้าย แต่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสำนักซาลามานกา คือ ฮวน เดอ มาเรียนา (Juan de Mariana, 1536-1624) มาเรียนาเกิดในครอบครัวที่ยากจน ถึงแม้จะมีได้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยปารีส แต่ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ทางเทววิทยาที่นั่นเมื่ออายุได้เพียง ๓๓ ปี แต่เนื่องจากสุขภาพไม่ดี หลังจากดำรงตำแหน่งได้ ๔ ปี จึงมาเป็นนักบวชตามปกติอยู่ที่เมืองโกลโด (Toledo) และมีอายุยืนยาวถึง ๘๘ ปี

มาเรียนาได้ก้าวไปไกลกว่าขอเราในความคิดเกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ โดยกล่าวว่า ประชาชนมีสิทธิที่จะเรียกอำนาจของตนกลับคืนเมื่อใดก็ตามที่กษัตริย์ใช้อำนาจโดยไม่ชอบธรรม ทั้งนี้โดยที่ประชาชนมีสิทธิที่จะสงวนอำนาจเอาไว้ นอกจากจะมีสิทธิในการนำเอาอำนาจอธิปไตยกลับคืนมา ประชาชนมีสิทธิที่จะรักษาอำนาจที่จำเป็นเอาไว้ เป็นต้นว่า อำนาจเกี่ยวกับภาษี สิทธิในการคัดค้านกฎหมาย สิทธิในการกำหนดการสืบราชสมบัติ ถ้าหากกษัตริย์ไม่มีรัชทายาท ซึ่งอาจจะถือได้ว่า มาเรียนาเป็นบุคคลแรกที่เป็นผู้นำทางความคิดแบบจอร์จ ล็อก ที่ว่าด้วยทฤษฎีความเห็นชอบของประชาชน (popular consent) และอำนาจของประชาชนที่มีเหนือรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ การที่ประชาชนยอมสละสภาพตามธรรมชาติให้มีการจัดตั้งรัฐบาล ก็เพื่อให้รัฐบาลทำหน้าที่ค้ำประกันสิทธิของตนตลอดจนทรัพย์สินส่วนบุคคล

ในกรณีเรื่องความชอบธรรมของประชาชนในการสังหารทรราช มาเรียนา

ได้ขยายความเพิ่มเติมว่า ทหารราชคือผู้ปกครองที่ละเมิดกฎข้อบังคับทางศาสนา เก็บภาษีโดยไม่ได้รับการยินยอมจากประชาชน กีดกันไม่ให้มีการประชุมปรึกษาหารือในลักษณะรัฐสภาและประชาธิปไตย ผู้ที่จะทำหน้าที่สังหารทหารราชได้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากประชาชน ยกเว้นในกรณีที่มีความเกลียดชังที่มีต่อทหารราชนั้นได้ปรากฏอย่างชัดเจน คำสอนของมาเรียเนาอาจจะมีผลกระทบทำให้กษัตริย์ฝรั่งเศสสองพระองค์ คือ อองรีที่ ๓ (Henry III) และอองรีที่ ๔ (Henry IV) ถูกลอบสังหาร ทำให้ฝรั่งเศสขอให้รัฐบาลสเปนลบล้างคำสอนดังกล่าว แต่ก็มีได้รับการปฏิบัติจากรัฐบาลสเปน

เมื่ออายุได้ ๗๓ มาเรียเนาได้ต่อต้านกษัตริย์สเปนที่ลดฐานเงินตรา (debasement) และถูกตั้งข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ศาลตัดสินให้มาเรียเนามีความผิด แต่พระสันตะปาปาไม่ยอมลงโทษ มีการยอมความโดยลบล้างความที่ส่งผลกระทบออกไปจากหนังสือของเขา บุคลิกที่แข็งแกร่งแต่ยึดมั่นในหลักการอย่างเด็ดเดี่ยว เป็นบุคลิกที่เสมอต้นเสมอปลายตลอดชีวิต มาเรียเนาเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตเรียบง่ายและมีวินัยในตนเองค่อนข้างสูงสมฐานะนักรบของนักบวช เป็นผู้ต่อต้านกีฬาสู่วิวาทะซึ่งเป็นที่พ่ายอดนิยมของสเปน ซึ่งมีนักเทววิทยาในยุคนั้นสนับสนุนเพื่อเอาใจผู้คน ทำให้มาเรียเนาตั้งข้อสังเกตว่า “ไม่มีสิ่งใดเลย ที่ไม่ว่าจะเหลวไหลเพียงใด ที่จะไม่มีการเทววิทยาออกมาปกป้อง” เขาเห็นว่าชีวิตมนุษย์นั้นค่อนข้างจะสั้น ไม่มีความมั่นคง และมีเรื่องที่เข้ามารบกวนอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจำเป็นต้องมีความเด็ดเดี่ยวและมั่นคง

ในยุคหลังของสำนักชาลามานกานั้น อิทธิพลของนักบวชเยซูอิตมีค่อนข้างสูง เนื่องจากเป็นฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิรูปศาสนาอย่างเข้มแข็ง จึงได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างมากจากพระสันตะปาปา ในบรรดานักคิดสกอลาสติกรุ่นสุดท้ายของสำนักชาลามานกา ก็มีเลียวนาร์ด เลสเซียส (Leonard Lessius, 1554-1623) ซึ่งเป็นเยซูอิต แต่ไม่ใช่สเปน เป็นชาวเฟลมมิง (Fleming) งานเด่นของเขาได้ขยายความเห็นของซอเรช โดยอธิบายว่า อำนาจทางการเมืองนั้น พระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้ประทานให้กับประชาชน ดังนั้นจึงไม่เป็นการชอบธรรมที่กษัตริย์จะอ้างอำนาจจากสวรรค์

มากขึ้นทุกที โดยยกตัวอย่างกรณีพระเจ้าเจมส์ที่หนึ่ง (King James I) ของอังกฤษ เป็นที่น่าสังเกตว่านักเขียนยุคเรอเนสซองซ์ส่วนใหญ่จะโจมตีอำนาจของกษัตริย์เป็นการสะท้อนการมีอำนาจเพิ่มขึ้นของกษัตริย์ในยุคนั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการลดบทบาทของศาสนจักรโรมันคาทอลิกลง นอกจากนี้ การขยายอำนาจของกษัตริย์เป็นผลจากการที่กษัตริย์เหล่านั้นหันไปนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ (Protestant) ที่เริ่มโดยมาร์ติน ลูเทอร์ โดยที่มาร์ติน ลูเทอร์ เองก็สนับสนุนให้รัฐชาติ (nation state) มีความเข้มแข็ง เพื่อลดอำนาจสันตะปาปา ทำให้กษัตริย์ในยุโรปส่วนใหญ่ฉวยโอกาสหันไปนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ และต่อต้านสันตะปาปาในกรุงโรม ก่อให้เกิดการต่อต้านอำนาจกษัตริย์และพัฒนาทฤษฎีอำนาจทางการเมืองของประชาชนที่ได้รับจากพระเจ้าจากฝ่ายเรอเนสซองซ์

งานของเลสเซี่ยสทางด้านเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ การอธิบายค่าจ้างด้วยอุปสงค์และอุปทาน เหตุที่เสนอทฤษฎีดังกล่าว เพราะในทางจริยธรรมมีความเห็นว่ามี การกดค่าจ้างแรงงานต่ำเกินไป เลสเซี่ยสอธิบายว่า ทราบไคที่แรงงานยอมทำงานเพื่อรับค่าจ้างถือว่าค่าจ้างดังกล่าวนั้นเป็นธรรม (just) เป็นการเริ่มขึ้นประเด็นในทิศทางที่ถูกต้อง แต่ได้มองข้ามความสำคัญของอำนาจต่อรองของคนงานซึ่งมีน้อยกว่า

นอกจากนั้น เลสเซี่ยสยังได้อธิบายแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า รายได้ที่เป็นผลทางใจ (psychic income) ในฐานะเป็นส่วนเสริมของค่าจ้างที่เป็นตัวเงิน เขาอธิบายว่า คนงานอาจจะได้รับผลประโยชน์ทางจิตใจ เช่นเดียวกับผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน ถ้าหากว่างานนั้นมีผลต่อสถานภาพทางสังคมหรือรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน ในกรณีเช่นนั้นก็ไม่จำเป็นที่จะต้องมีผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินสูง เลสเซี่ยสเน้นความสำคัญของผู้ประกอบการในการกำหนดรายได้ การประกอบการอุตสาหกรรม ประสิทธิภาพในการรวมเอางานต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันนั้น เป็นคุณภาพที่ทำได้ยาก ดังนั้น ผู้ประกอบการจึงต้องมีรายได้สูงกว่าผู้อื่น

เลสเซี่ยสสนับสนุนเหตุผลในการเรียกเก็บดอกเบี้ย โดยอธิบายว่าเงินเป็นสินทรัพย์ที่มีสภาพคล่องสูง จึงสามารถนำไปใช้เพื่อการลงทุนได้ตลอดเวลา เงินทั้งหมดที่ถูกยืมไปอาจจะถือได้ว่ามีต้นทุนค่าเสียโอกาสจาก

การลงทุน (opportunity cost forgone of investment) ดังนั้น การเก็บดอกเบียจากเงินกู้จึงเป็นเรื่องที่เหมาะสม การอธิบายดังกล่าวทำให้การกู้ยืมเงินทุกชนิดรวมทั้งผู้ที่มีอาชีพในการให้กู้เงิน เรียกเก็บดอกเบียได้โดยไม่ถือว่าเป็นบาป เลสเซียสจึงเป็นนักคิดสำนักสกอลาสติกคนแรกที่ยืนยันว่าการเรียกเก็บดอกเบียจากเงินกู้ทุกชนิดเป็นเรื่องที่ชอบธรรม ทั้งนี้ เลสเซียสยังได้อธิบายต่อไปว่า เจ้าของเงินทุกคนได้รับอรรถประโยชน์จากการมีสภาพคล่อง การให้กู้ยืมเงินทำให้เขาสูญเสียสภาพคล่อง ดังนั้นเขาจึงควรได้รับผลประโยชน์ตอบแทน อย่างไรก็ตาม การห้ามเรียกเก็บดอกเบียอย่างเป็นทางการโดยกฎหมายของศาสนจักร (Cannon law) ในบางเรื่องก็ยังคงมีอยู่

นักปราชญ์สำนักซาลามานกาคนสุดท้ายเป็นพระคาร์ดินัลเยซูอิตชื่อ ฮวน เดอ ลูโก (Juan de Lugo, 1583-1660) ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเป็นยุคที่สเปนเริ่มเสื่อมอำนาจในยุโรป ลูโกได้ชื่อว่าเป็นนักเทววิทยาที่มีชื่อเสียงในระดับเดียวกับเซนต์อโควนัส นอกจากจะเขียนหนังสือในสาขาจิตวิทยาและฟิสิกส์แล้วก็มีผลงานทางเศรษฐศาสตร์พิมพ์เผยแพร่ในปี ๑๖๔๒

นอกจากจะอธิบายทฤษฎีมูลค่าสินค้าซึ่งเน้นอุปสงค์อันเกิดจากอรรถประโยชน์และอุปทานอันเกิดจากความหายาก ทำให้ราคาถูกกำหนดโดยราคาตลาดและเป็นราคาที่เป็นธรรมแล้ว ลูโกอธิบายทฤษฎีอำนาจซื้อของเงิน (purchasing power of money) ที่ถูกกำหนดโดยค่าของเนื้อโลหะอุปทานและอุปสงค์ของเงิน และอธิบายว่าเงินจะไหลไปจากที่ที่มีมูลค่าต่ำไปสู่ที่ที่มีมูลค่าสูงกว่า แต่เมื่อกล่าวถึงดอกเบีย เขาไม่เห็นด้วยกับเลสเซียสโดยเน้นประเด็นความมั่นคงของเงินกู้ซึ่งให้สภาพคล่องเหมือนกับการถือเงินสด ดังนั้นจึงไม่สมควรที่จะให้มีการเรียกเก็บดอกเบียจากเงินกู้ทุกชนิดโดยไม่มีข้อยกเว้น

การเสื่อมถอยของสำนักสกอลาสติกส่วนหนึ่งเป็นเพราะการค่อนข้างจะยึดติดกับการห้ามเรียกเก็บดอกเบีย ทั้งนี้เพราะในขณะที่ยังห้ามเรียกเก็บดอกเบีย ภาวะเฟื่องฟูทางการค้าในยุคพาณิชย์นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุคที่สเปนนำทองเข้าจากทวีปอเมริกาเป็นจำนวนมากมีผลทำให้การค้าเฟื่องฟู การห้ามเรียกเก็บดอกเบีย แต่ช่วยหาทางที่จะทำให้พ่อค้าและผู้มีอาชีพให้

คู่เงินสามารถเรียกเก็บดอกเบี้ยได้ ทำให้สำนักนี้ถูกโจมตีว่าพยายามหาทางออกให้บุคคลเหล่านี้หรือดำเนินการในลักษณะหน้าไหว้หลังหลอก (hypocrisy) คู่แข่งของสำนักสกอลาสติกนั้นมาจากฝ่ายโปรเตสแตนต์ที่มาจากภายนอกและพวกคาลวินที่แฝงตัวอยู่ในฝ่ายโรมันคาทอลิกเอง เนื่องจากโปรเตสแตนต์นั้นพยายามลดความสลับซับซ้อนในการอธิบายที่ตีความเข้าข้างตัวเองของคาทอลิก และกลับไปหาจริยธรรมที่บริสุทธิ์และเรียบง่ายของศาสนาคริสต์ในยุคก่อน

อีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายที่ไม่เน้นคำอธิบายทางศาสนาและเชื่อในเหตุผลซึ่งอาจจะนับถือศาสนาโปรเตสแตนต์หรือคาทอลิกในชีวิตปกติ แต่ไม่เห็นด้วยกับการใช้หลักศาสนากล่าวอ้าง หรือการห้ามเก็บดอกเบี้ย ด้วยเหตุนี้ฝ่ายคาลวินที่แฝงตัวอยู่ในคาทอลิกจึงโจมตีเยซุอิตว่ามีท่าทีไม่จริงจังต่อการห้ามเรียกเก็บดอกเบี้ย ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งเน้นความเป็นจริงในทางโลกโจมตีความพยายามของสกอลาสติกในการยึดหลักเกณฑ์ห้ามเก็บดอกเบี้ย

เหตุผลในการนำความคิดของสำนักสกอลาสติกมาเสนอไว้ค่อนข้างละเอียดในที่นี้ ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่สำคัญสองประการ

ประการแรกก็คือ เศรษฐศาสตร์ที่เรียกว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน ที่มักจะยกย่องว่ามีรากมาจากวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) ของแอดัม สมิท (Adam Smith, 1723-1790) นั้น ไม่เป็นความจริง เพราะวิชาเศรษฐศาสตร์นั้นได้พัฒนามาก่อนหน้านั้นนานแล้ว ตั้งแต่ในสมัยกรีกก่อนยุคของอาริสโตเติล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นเนื้อหาของวิชาที่มีการนำเสนอโดยแอดัม สมิท ส่วนใหญ่มีการเสนอใช้แล้วโดยนักคิดสำนักสกอลาสติก ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อนักเศรษฐศาสตร์ยุโรปโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักออสเตเรียน ที่มีอิทธิพลต่อวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุโรปและอเมริกาในภายหลัง ในขณะที่แนวคิดของสมิทและนักเศรษฐศาสตร์อังกฤษรุ่นต่อมาได้มีการพัฒนาต่อเนื่องในสหรัฐอเมริกา เนื่องจากใช้ภาษาอังกฤษเป็นหลัก จึงได้รับการเผยแพร่กว้างขวางกว่าแนวคิดของนักคิดสกอลาสติกซึ่งใช้ภาษาละติน และของนักคิดของยุโรปซึ่งมิได้ใช้ภาษาอังกฤษ

ประการที่สอง นักคิดสกอลาสติกทั้งหมดเป็นนักบวชในนิกายโรมัน

คาทอลิก ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติที่วิชาเศรษฐศาสตร์จะต้องมีจริยธรรมในคริสต์ศาสนาสอดแทรกโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เห็นได้ชัดคือประเด็นในเรื่องการเรียกเก็บดอกเบียจากเงินกู้ ซึ่งเป็นประเด็นที่ค่อนข้างจะยืดเยื้อ เพราะฝ่ายศาสนจักรได้พยายามยึดประเด็นของความชอบธรรมทางจริยธรรมมาเป็นหลักในการพิจารณา จำเป็นต้องมีการตีความในลักษณะที่สลับซับซ้อนเพื่อเลี่ยงให้มีการปฏิบัติได้จริงในระดับหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ การกล่าวอ้างว่าเศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ที่ไม่มีเรื่อง “ศรัทธา” หรือ “ความเชื่อ” เข้ามาเกี่ยวข้องจึงไม่เป็นความจริง

ประการสุดท้าย ต้องการชี้ให้เห็นถึงการอธิบายทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในยุโรปในขณะนั้น ว่าเปลี่ยนไปตามบริบททางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคสมัย อิทธิพลของข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์มีผลสำคัญต่อกระแสความคิดในทางทฤษฎี ดังนั้นจึงจะอ้างไม่ได้เลยว่า วิชาเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่ไม่รับผลกระทบจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ การยอมรับบทบาทของพ่อค้า นักธุรกิจ ตลอดจนการยอมรับกลไกตลาด ล้วนแต่เป็นผลของการปรับความคิดทางเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับยุคที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เป็นผลจากการขยายตัวทางการค้า และในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเงินเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ก็มีทฤษฎีการเงินเกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสเปนช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ดังนั้นจึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ข้อเท็จจริงของประวัติศาสตร์ในยุโรปไม่มีผลกระทบต่อแนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจกระแสหลักที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

แนวคิดโปรเตสแตนต์

กำเนิดของความคิดโปรเตสแตนต์ส่วนหนึ่งมีผลสืบเนื่องจากการที่ศาสนจักรมีอำนาจมากในยุคที่เศรษฐกิจรุ่งเรือง ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ถึงศตวรรษที่ ๑๓ สงครามครูเสด (Crusades War) ซึ่งเป็นสงครามศาสนา (holy war) ระหว่างโรมันคาทอลิกและอิสลาม ซึ่งเริ่มต้นจากปลาย

คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ โดยเกิดขึ้นในลักษณะที่ไม่ต่อเนื่องเป็นเวลาเกือบสี่ศตวรรษ ซึ่งไปจบสิ้นในเวลาใกล้เคียงกับโคลัมบัส (Columbus) ค้นพบทวีปอเมริกาในศตวรรษที่ ๑๕ (Bowden, 1990: 45) ช่วยให้ศาสนจักรโรมันคาทอลิกมีความเข้มแข็ง ขณะเดียวกันก็ช่วยให้เกิดการก่อตัวของรัฐชาติ (nation state) ในยุโรปขึ้นพร้อมกันไปด้วย ภายหลังจากที่อิทธิพลของศาสนจักรโรมันคาทอลิกเริ่มเสื่อมลง และรัฐชาติก่อตัวจนมีความเข้มแข็งในต้นศตวรรษที่ ๑๔ และเริ่มเข้าไปกดทับอำนาจของศาสนจักร ความตกต่ำในศาสนจักรก็เกิดขึ้นอย่างชัดเจน นักบวชโรมันคาทอลิกเริ่มลดบทบาทที่เคยทำหน้าที่จัดทาสวัสดิการให้สังคม โดยเน้นความพยายามที่จะรักษาสถานภาพเดิม ในการมีอำนาจทั้งในทางการเมืองและศาสนาของตนเองไว้ และจากสภาพทางการเงินที่ตกต่ำลง จากทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจโดยทั่วไป และโดยการรุกรานจากฝ่ายอาณาจักร ทำให้ศาสนจักรเปลี่ยนบทบาทจากที่เคยพยายามช่วยยกระดับจิตวิญญาณของผู้คน (saving souls) หันมาหารายได้ และประกอบธุรกิจ (Nelson, 1991: 70) จะเห็นได้ว่าเทววิทยาที่รุ่งเรืองในยุคเซนต์ไอควนัส มาสู่ยุคปราชญ์สกอลาสติกที่ให้ความสนใจทฤษฎีเศรษฐกิจแนวการค้าเสรีค่อนข้างสูง ผู้คนจำนวนมากในขณะนั้นได้คิดหาทางที่จะปฏิรูปศาสนา เช่น นักมนุษยธรรม (humanist) ที่ชื่อว่า อีราสมุส (Erasmus) พยายามหาทางปฏิรูปโดยใช้เหตุผล โดยชี้ให้เห็นว่าควรจะมีการใช้เหตุผลเป็นหลักแทนคัมภีร์ที่สนองประโยชน์ของตนเองที่ล้าสมัยที่มีการเสนอโดยศาสนจักรคาทอลิกในขณะนั้น

ปัญหาสำคัญที่เป็นประเด็นมาตลอดก็คือ แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ว่ามีเหตุผลหรือไม่ ซึ่งตามคำอธิบายของอาริสโตเติล สืบทอดถึงเซนต์ไอควนัส เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล โดยมีจุดแยกที่สำคัญคือ เซนต์ออกุสติน ซึ่งมีแนวความคิดเช่นเดียวกับเพลโต โดยฝ่ายที่เห็นว่ามนุษย์สามารถมีเหตุผลเพราะมนุษย์คือส่วนหนึ่งของพระเจ้า รวมทั้งมนุษย์เองจะสามารถค้นพบพระเจ้าด้วยเหตุผล แต่ฝ่ายของเพลโตและเซนต์ออกุสตินเห็นว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผลและไม่สามารถเข้าใจเหตุผลของพระเจ้าได้ และถ้ามนุษย์พยายามใช้เหตุผลของมนุษย์เองและพยายามจะทำตัวให้คล้ายกับพระเจ้า ย่อมนำไปสู่

ความหายนะ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ไม่สามารถมีเหตุผลเช่นพระเจ้านั่นเอง เนื่องจากความคิดของนักปราชญ์สกอลาสติกนั้นอยู่ในกระแสของเซนต์ อไควนัส อันมีผลทำให้ศาสนจักรคาทอลิกใช้เหตุผลที่อธิบายสิ่งต่างๆ ให้เป็น ประโยชน์ต่อตนเอง ฝ่ายต่อต้านหรือโปรเตสแตนต์ได้แสดงจุดยืนที่คัดค้าน ความเห็นในลักษณะเช่นนี้

โดยที่ฝ่ายโปรเตสแตนต์มีความเห็นคัดค้านที่จะนำเอากฎธรรมชาติ มาใช้อธิบายจริยธรรมหรือปรัชญาการเมืองโดยใช้เหตุผลของความไม่มีเหตุผล ของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะชาวโปรเตสแตนต์จะมีความเห็นว่ามนุษย์นั้นเป็นผู้มี บาปและถูกชักจูงให้ทำความผิดได้ง่าย (corrupt) เนื่องจากเหตุผลของมนุษย์ และทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ใช้เป็นข้ออ้างนั้นล้วนแต่มีรากฐานจากแนวโน้มใน การทำความชั่ว (corruption) ของมนุษย์เอง

ถ้าหากจะนำเอาแนวพุทธธรรมมาอธิบายความคิดเช่นนี้อาจจะเทียบ เคียงได้ว่า มนุษย์ในสภาพธรรมชาตินี้จะถูกครอบงำโดย“กิเลส” ทางออกของ โปรเตสแตนต์ก็คือ มนุษย์จะต้องมีศรัทธาในพระเจ้าโดยไม่มีเงื่อนไข และ แรงบันดาลใจที่ได้รับจากพระเจ้าเป็นสิ่งเดียวเท่านั้นที่จะช่วยสร้างพื้นฐาน ทางจริยธรรมให้กับมนุษย์ ในการที่จะได้รับแรงบันดาลใจจากพระเจ้า มนุษย์จะต้องไม่ยึดติดกับภพवादหรือรูปแกระสลัก ซึ่งเท่ากับเป็นการลบหลู่ พระเจ้าโดยนำมาเป็นรูปสักการะ เพราะจะเป็นอุปสรรคต่อการสื่อสารโดยตรง กับพระเจ้า ซึ่งมีหนทางเดียวคือการได้รับแรงบันดาลใจอันเกิดจากความ ศรัทธา

ในแง่นี้คำอธิบายในพุทธธรรมที่จะให้มนุษย์พ้นจากการถูกครอบงำ โดย“กิเลส” นั้นก็คือ การพัฒนาสติปัญญาของมนุษย์ขึ้นมาเอง ซึ่งก็คล้ายๆ กับแรงบันดาลใจที่เกิดจากศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าของ แต่ในพุทธธรรมอธิบาย ต่อไปว่า การจะพัฒนา“ปัญญา” ขึ้นมาได้นั้นจะต้องเริ่มจากการที่มนุษย์มี“สติ” ที่จะช่วยให้หลุดพ้นจากการครอบงำของกิเลสและสามารถใช้ปัญญาให้เข้าใจ ทุกสิ่งทุกอย่างได้ตามสภาวะการณที่เป็นจริง โดยไม่ถูกปรุงแต่งจากความคิด ของมนุษย์ที่คิดขึ้นมาเองโดยไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริงของ สิ่งนั้นๆ จุดแตกต่างที่สำคัญตรงนี้ก็คือ แทนที่จะใช้“ศรัทธา” เป็นเครื่อง

โน้มน้าวจิตใจให้เกิดแรงบันดาลใจ พุทธธรรมเน้นการใช้ “สติ” ในการยึดกุมทุกสิ่งทุกอย่างให้มั่นคง เพื่อเปิดโอกาสให้ปัญญาได้เรียนรู้และเข้าใจตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น ปัญญาที่ช่วยให้มีความรู้ทุกสิ่งตามสภาพความเป็นจริงจึงมีความสำคัญมากที่สุด แต่โปรเตสแตนต์นั้นเน้นศรัทธาเพื่อช่วยให้สามารถสื่อสารกับพระเจ้าโดยตรง โดยได้รับแรงบันดาลใจจากพระเจ้า ซึ่งถ้าจะอธิบายแบบพุทธก็คือ เมื่อมีศรัทธาในพระเจ้าอย่างมั่นคงแล้ว พระองค์ก็จะประทานปัญญามาให้แก้ไขปัญหาต่างๆ ได้เอง อย่างไรก็ตาม จุดนี้เป็นจุดต่างที่สำคัญระหว่างโปรเตสแตนต์กับคาทอลิก นั่นคือข้อสมมติฐานเกี่ยวกับมนุษย์ โดยฝ่ายโปรเตสแตนต์เห็นว่ามนุษย์เป็นผู้มีบาปและไม่สามารถมีเหตุผลด้วยตัวเองได้ นอกจากจะมีศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อพระเจ้า ส่วนคาทอลิกเห็นว่ามนุษย์สามารถเข้าถึงพระเจ้าด้วยเหตุผล

มาร์ติน ลูเทอร์

อาจจะกล่าวได้ว่า มาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther, 1483-1546) เป็นนักปฏิรูปคริสตจักรคนแรก เขามีความเห็นคล้ายกับเซนต์อากุสติน ว่าอาณาจักรโรมันล่มสลายก็เพราะปัญหภายในอันเกิดจากพลังโลกีย์และความมั่งคั่ง เขามีความเห็นที่ ขณะนั้นยุโรปทั้งหมดกำลังตกอยู่ในภาวะการณ์ที่ใกล้เคียงกัน แทนที่จะหันไปหาพระเจ้าเป็นเจ้า คริสตจักรโรมันคาทอลิกกลับหันไปหาเงินและโลกีย์สุขในโลกนี้ ในปีที่เขาเขียนข้อเสนอ ๙๕ ข้อติดไว้ที่ประตูโบสถ์ในเมืองวิตเทนเบิร์ก (Wittenberg) ในปี ๑๕๑๗ ในกรุงโรมมีจำนวนโสเภณีมากกว่าหญิงที่สมรสอย่างถูกต้องตามหลักศาสนา ดังนั้นเหตุผลโดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาแบบอริสโตเติล ที่มีความพยายามมาใช้แทนที่ของพระเจ้านั้น เป็นการทำลายศรัทธาที่มั่นคงต่อพระเจ้าและคริสต์ศาสนิกชนที่แท้จริงในยุคต้น

จากการที่ลูเทอร์เป็นลูกของกรรมกรเหมืองถ่านหินและได้รับการฝึกอบรมมาจากนิกายของเซนต์อากุสติน ลูเทอร์จึงพยายามที่จะเน้นการกลับไปสู่

มาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther, 1483-1546)

ศรัทธาในพระเจ้าแบบเซนตฟอลและออกุสติน (โปรดดู Atkinson, 1968 and Oberman, 1989) ซึ่งเป็นทิศทางตรงกันข้ามกับความทันสมัย อันเกิดจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการค้า ที่สืบเนื่องมาจากการขยายตัวของลัทธิพาณิชย์นิยม ซึ่งเริ่มขยายตัวอย่างจริงจังอีกครั้งภายหลังจากการยุติลงของสงครามร้อยปี ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา โดยครั้งนี้ การค้นพบเส้นทางเดินเรือไปสู่ทวีปใหม่ ตลอดจนพบทองในแอฟริกาและทวีปอเมริกา มีผลทำให้การค้ายิ่งขยายตัวเพิ่มมากขึ้น คำสอนของเซนตอโควนัสที่ว่ามนุษย์สามารถเข้าถึงพระเจ้าด้วยการใช้เหตุผล สำหรับลูเทอร์นั้นควรจะเป็นคำสาปแช่ง เพราะเท่ากับเป็นการกบฏต่อพระเจ้า ลูเทอร์เสนอให้เผาหนังสือของเซนตอโควนัส โดยอธิบายว่า “เราจะเป็นนักเทววิทยาได้ ถ้าปราศจากเสียซึ่งอาริสโตเติล” (Ebenstein, 1962: 214)

ประเด็นข้อความขัดแย้งที่รุนแรงที่มีการกล่าวหาศาสนจักรโรมันคาทอลิกก็คือการหย่อนยานที่มีต่อความโลภของมนุษย์ โดยทางฝ่ายคาทอลิกในขณะนั้นถือว่าการค้นหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เป็นการผ่อนคลายความเจ็บปวดและภาระ จะต้องทำให้จิตวิญญาณบริสุทธิ์หลุดพ้นอยู่ตลอดเวลา

ลูเทอร์เห็นว่า การใช้เงินถวายวัดเพื่อเป็นการไถ่บาป ซึ่งเป็นสิ่งที่วัดคาทอลิกในยุคนั้นปฏิบัติเป็นปกติวิสัยนั้น ไม่ถูกต้องเป็นอย่างยิ่ง

การต่อต้านคริสตจักรโรมันคาทอลิกของลูเทอร์นั้นเกิดจากความเชื่อที่ว่ามนุษย์นั้นถูกทำให้แปลกแยกจากสภาพตามธรรมชาติที่เป็นจริงและจากเหตุผล เขาอธิบายว่า มนุษย์ประกอบด้วยความพร้อมและความปรารถนาที่จะทำความชั่ว ที่ตัวมนุษย์เองไม่มีพลังพอที่จะขจัด จำกัด หรือเปลี่ยนแปลง (Ozment, 1980: 42) ดังนั้นมนุษย์จึงควร "พึ่งพระคำภีร์แต่เพียงอย่างเดียว แทนที่จะฟังการอธิบายด้วยเหตุผลต่างๆ" (Oberman, 1989; 159) ลักษณะดังกล่าวทำให้มาร์ติน ลูเทอร์ ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายเหตุผล เป็นการทำให้เทววิทยาตายไป (Chesterton, 1956: 193, 195) ซึ่งอาจจะตีความได้ว่า ความเห็นของลูเทอร์นั้นคือการปฏิเสธตัวเองและมอบตัวให้กับพระเจ้า โดยการยอมแม้กระทั่งการเสียสละชีวิตเพื่อความหวังและให้ความสำคัญกับโลกหน้า (Troeltsch, 1981: 82-83) ปัญหาของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิดจากที่มนุษย์มีความหยิ่งผยองในตนเองมากเกินไป ทำให้ดำเนินชีวิตตามเหตุผลของตัวเองอย่างมืดบอด ด้วยเหตุนี้เขาจึงเห็นด้วยกับการใช้อำนาจของกษัตริย์ที่เข้าจัดการกับโลกที่ปราศจากคุณธรรม โดยกษัตริย์คือผู้ทำหน้าที่ลงโทษแทนพระเจ้า ทำโทษแก่ผู้ที่ชั่วร้ายเพื่อรักษาสันติภาพโดยทั่วไป แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ควรคาดหวังจากรัฐบาลสูงจนเกินไป เพราะอำนาจในมือของรัฐบาลนั้นอยู่ในภาวะอันตรายที่อาจจะตกอยู่ในมือมาร ที่คอยหาโอกาสแสวงหาประโยชน์จากผู้ที่อ่อนแอและกดขี่มนุษย์ทั้งหลาย

ลูเทอร์มีความเห็นเช่นเดียวกับเพลโตและเซนต์ออกุสติน ที่ว่าผลประโยชน์ส่วนตัว สินทรัพย์ส่วนบุคคล ตลาด และการค้า ตลอดจนพลังทางเศรษฐกิจอื่น ๆ มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางต่อความเชื่อมั่นต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งทอว์นีย์ (Tawney, 1926: 89-90) ให้ความเห็นว่า ลูเทอร์เป็นนักเทศน์ที่มีความเป็นอนุรักษนิยมแบบปฏิวัติ (revolutionary conservative) ซึ่งสะท้อนภาพความเกลียดชังเศรษฐกิจปัจเจกบุคคลนิยม (economic individualism) แห่งยุคไม่น้อยกว่าการเกลียดความหย่อนยานทางจิตวิญญาณ ลูเทอร์มีความเห็นว่า ศาสนจักรจะต้องยุติบทบาทในการ

เป็นจักรวรรดิ และปรับเปลี่ยนมาเป็นที่ชุมนุมของผู้ที่มีศรัทธา เขาต่อต้านรางวัลและการแข่งขันที่ทำให้จิตใจเสื่อมทราม สังคมควรจะเปลี่ยนไปเป็นการถักร้อยผู้คนให้มาเป็นพี่น้องกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การมีระเบียบในสังคม โดยไม่จำเป็นต้องมีการแข่งขัน

ถึงแม้ว่าลูเทอร์หวังผลให้มีการปฏิรูปศาสนา แต่ผลที่ตามมาทันทีมิได้เป็นอย่างที่เขารารถานจะได้ประสบ เมื่อมีการแยกตัวออกจากโรมทำให้เกิดภาวะสูญญากาศในองค์การศาสนา เปิดโอกาสให้เกิดมีกษัตริย์ของรัฐชาติใหม่ๆ ในยุโรป ที่หันมานับถือนิกายโปรเตสแตนต์ เนื่องจากนิกายใหม่นี้สอนให้แยกอำนาจศาสนจักรและรัฐออกจากกัน ทำให้อำนาจของรัฐมีเพิ่มมากขึ้น เท่ากับเป็นการส่งเสริมอำนาจเผด็จการของผู้ปกครองให้มีมากขึ้น มีผลทำให้เกิดทรราชเล็กทรราชน้อยรุ่นใหม่ๆ ทั่วไปทั้งยุโรป โดยที่ทุกคนต่างอ้างตัวเองว่าเป็นโปรเตสแตนต์ และในศาสนจักรโรมันคาทอลิกเองก็มีความเป็นอำนาจนิยมสูงขึ้น โดยใช้เหตุผลว่าจะต้องมีอำนาจมากขึ้นเพื่อจะต่อสู้กับโปรเตสแตนต์

เมื่ออำนาจของศาสนจักรที่กรุงโรมอ่อนแอลง ก็ไม่มีองค์กรที่มีอำนาจมากพอที่จะแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐได้ ความขัดแย้งทางการเมืองและการขัดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจตามปกติลุกลามเป็นความขัดแย้งทางศาสนา (Harbison, 1982: ch.3) มีการก่อตั้งนิกายใหม่ๆ ขึ้นมาอีกมากมาย ในภายหลัง และยิ่งมีความขัดแย้งและแบ่งแยกเพิ่มมากขึ้นในยุโรป สภาพความรุนแรงและภาวะการณ์นองเลือดจึงได้เกิดขึ้นทั่วไป มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า “ทฤษฎีของลูเทอร์ที่ว่าด้วยสงครามเพื่อความเป็นธรรมได้กลายเป็นความหายนะของสงครามสามสิบปี เป็นความขัดแย้งขั้นประทัดประหารกันระหว่างลัทธิคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ ทำให้ประชากรเยอรมันเสียชีวิตไปไม่น้อยกว่าหนึ่งในสาม” (Pelikan, 1985: 175) สภาพเศรษฐกิจที่กำลังจะขยายตัวในขณะนั้นในยุโรปตอนกลางและตอนใต้ยุติลง เนื่องจากกษัตริย์โปรเตสแตนต์ที่เกิดขึ้นใหม่ในยุโรปพยายามโอนอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ของภาคเอกชนมาอยู่ภายใต้การควบคุมของตนอย่างเข้มงวด มีการต่อสู้กันอย่างรุนแรงและมีผลกระทบต่ออุตสาหกรรมการผลิต เงินในยุโรปตอนกลางลดลงกว่าครึ่งใน

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ถึงต้นศตวรรษที่ ๑๗ สงครามสามสิบปีในเยอรมนี ทำให้อุตสาหกรรมเหมืองแร่และอุตสาหกรรมอื่นๆ ต้องเผชิญกับอุปสรรคเป็นอย่างมาก กว่าจะเริ่มฟื้นตัวอีกครั้งก็ล่วงเข้าต้นศตวรรษที่ ๑๗

ช่วงเวลาดังกล่าว การค้าทางทะเลได้รุ่งเรืองมากขึ้นเพราะไม่มีอุปสรรคดังกล่าวมาแล้ว เป็นเหตุให้สเปนมีเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองในช่วงศตวรรษที่ ๑๖ ในขณะที่เกิดสงครามทั่วไปในเยอรมนี จึงเป็นที่มาของความรุ่งเรืองของสำนักสกอลาสติคสายซาลามานกา นอกจากสเปนแล้ว ผู้ที่ได้ประโยชน์อีกชาติหนึ่งคืออังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากมีชัยชนะเหนือสเปน การที่อังกฤษแยกตัวออกจากยุโรป ทำให้อังกฤษมีความเป็นเสรีมากกว่ายุโรป และมีความอดทนต่อความแตกต่างของความคิดทางศาสนาสูงกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีฐานทางเศรษฐกิจดี ก็ย่อมสนับสนุนแรงจูงใจจากการมีผลกำไรของภาคเอกชน และสนับสนุนลัทธิปัจเจกชนมากกว่า ขณะที่เทววิทยาของลูเทอร์ในยุโรปประณามความคิดดังกล่าว เนื่องจากรัฐบาลอำนาจนิยมย่อมต้องเข้าแทรกแซงอยู่ดี (Nef, 1964: 116)

เมื่อแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber, 1864-1920) อธิบายว่า โปรเตสแตนต์มีส่วนช่วยกระตุ้นลัทธิทุนนิยมในยุโรป (Weber, 1958) ข้อเขียนดังกล่าวเป็นความจริงก็ต่อเมื่อสงครามศาสนาในยุโรปยุติลงแล้ว และผลพวงทางเศรษฐกิจที่เกิดจากลัทธิทุนนิยมนั้นเริ่มจากคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา ซึ่งเมื่อถึงขณะนั้นลัทธิโปรเตสแตนต์ไม่ได้หมายถึงเทววิทยาของลูเทอร์อีกต่อไป และก็เป็นความจริงว่า โปรเตสแตนต์มีส่วนสนับสนุนลัทธิทุนนิยม แต่ก็มีใช้เจตนาธรรมดั้งเดิมของมาร์ติน ลูเทอร์

จอห์น คาลวิน ในฐานะนักเทววิทยาเศรษฐกิจ

งานเขียนของเวเบอร์ส่วนใหญ่เป็นการวิเคราะห์ที่อยู่บนพื้นฐานความคิดของจอห์น คาลวิน (John Calvin, 1509-1564) ซึ่งเป็นนักปฏิรูปคนที่สองต่อจากลูเทอร์ งานด้านเทววิทยาของคาลวินก็เป็นการคิดในแนวเดียวกันกับ

จอห์น คาลวิน (John Calvin, 1509-1564)

ลูเทอร์ เริ่มจากแนวความคิดในเรื่องปฐมบาป (fall of man) ลงไปสู่จุดที่มนุษย์แปลกแยกไปจากธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์เอง เนื่องจากสภาพความขาดแคลนธรรมชาติที่ดีของมนุษย์เป็นไปอย่างกว้างขวาง ดังนั้นจึงจะหวังจากควมมีเหตุผลหรือความก้าวหน้าในโลกนี้มาช่วยทำให้เกิดมีการแก้ไขปัญหาก็คงไม่เป็นผล เพราะถึงแม้จะเริ่มต้นจากความคิดที่ดีและมีจุดมุ่งหมายที่สูงส่ง แต่ความคิดเหล่านั้นจะถูกเปลี่ยนไปจนไม่เกิดประโยชน์ จากความคิดที่เป็นความบกพร่องของเหตุผล ประกอบกับสภาพความเสื่อมที่เกิดขึ้นในศาสนจักรโรมันคาทอลิก ทำให้คาลวินหันกลับไปหาคัมภีร์และคำสอนของเซนต์ออกุสติน (Foster, 1981: 308)

จุดที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิงระหว่างลูเทอร์และคาลวินก็คือ เนื่องจากคาลวินเองเคยเป็นนักกฎหมายมาก่อนและเติบโตมาในยุคที่การค้าในยุโรปเฟื่องฟู คาลวินจึงสร้างความชอบธรรมให้กับนักธุรกิจและพ่อค้า ซึ่งมีความหมายต่อไปถึงการสนับสนุนการขยายตัวทางเศรษฐกิจด้วย ทำให้กลุ่มพิวริตัน (Puritans) นำไปคิดต่อในทางที่สนับสนุนการขยายตัวของระบบทุนนิยม (Troeltsch, 1958: 125) ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจดังกล่าวต่อมาได้พัฒนาไปเป็นชนชั้นกลางที่มีข้อเรียกร้องทางการเมืองในการมีเสรีภาพส่วนบุคคล ซึ่งพัฒนาต่อมาเป็นประชาธิปไตย พร้อมกับเปิดทางให้มีการขยายตัว

ของลัทธิทุนนิยมอย่างเต็มที่พร้อมกันไปด้วย เนื่องจากความคิดของคาลวินสนับสนุนผู้ประกอบการตั้งกล่าว ฐานความคิดของเขาจึงกระจายไปตามศูนย์กลางการค้าใหญ่ๆ ของยุโรป เป็นต้นว่า แอนท์เวิร์ป อัมสเตอร์ดัม เจนีวา และลอนดอน โดยที่คนเหล่านี้ไม่สามารถยอมรับความคิดของลูเทอร์ที่แสดงความรังเกียจการแข่งขันและความมั่งคั่งทางวัตถุ

จะเห็นได้ว่าความคิดของคาลวินนั้นเป็นส่วนหนึ่งของความต้องการของยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นพ่อค้าและนักธุรกิจที่ไม่พอใจในบทบาทของศาสนจักรโรมันคาทอลิก ซึ่งถึงแม้จะสนับสนุนกลุ่มธุรกิจ ก็มีความลำเอียงในการตีความเข้าข้างตนเองและพวกพ้อง พร้อมทั้งมีข้อจำกัดในบางเรื่อง เช่น กรณีการเรียกเก็บดอกเบี้ย ขณะเดียวกัน พ่อค้าและนักธุรกิจก็ไม่พอใจกษัตริย์ที่มีแนวโน้มจะรวบอำนาจและควบคุมธุรกิจอย่างเคร่งครัด ดังนั้น โปรเตสแตนต์จึงเป็นการเปิดทางเลือกใหม่ให้แก่คนกลุ่มนี้ แต่ขณะเดียวกันความคิดแบบของลูเทอร์ก็จะไม่สอดคล้องกับอาชีพของพวกเขา ดังนั้นเมื่อมีคำสอนของคาลวินเกิดขึ้น จึงเป็นโอกาสดีที่พวกเขาจะรับรับความคิดดังกล่าวไปขยายต่อ

คาลวินเน้นการไถ่บาปของมนุษย์ด้วยการเป็นนายของตนเอง (self-mastery) มีระเบียบวินัย (discipline) ควบคุม (control) และเสียสละ (sacrifice) ข้อเสนอของเขาต่างจากลูเทอร์ที่เน้นการควบคุมจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากรัฐและจากกษัตริย์ คำสอนเช่นนี้ของคาลวินย่อมสร้างศรัทธาให้กับพ่อค้าและนักธุรกิจได้มากกว่า คาลวินไม่เน้นบทบาทของพระมนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน แต่ทุกคนจะต้องใช้ชีวิตอย่างเคร่งครัดตามมาตรฐานของพระโดยปกติทุกคน มีการเลือกตัวแทนที่ทำหน้าที่ (ministers) โดยกระบวนการประชาธิปไตยจากที่ประชุมทั้งหมด ทำให้ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการได้รับการคัดเลือกในการบริหารโบสถ์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของรัฐบาลประชาธิปไตยยุคใหม่ ที่ให้หลักประกันแก่สิทธิส่วนบุคคล โดยเป็นสิทธิที่ทุกคนได้รับโดยตรงจากการประทานของพระเจ้า

ถึงแม้คาลวินจะเชื่อในความอ่อนแอของมนุษย์และความไม่มีเหตุผล แต่ก็ได้สร้างระบบขึ้นมาให้สามารถทำงานได้ด้วยควมมีเหตุผลและมีระเบียบ

วินัย ซึ่งเป็นรากฐานที่จำเป็นสำหรับการขยายตัวของลัทธิทุนนิยม คาลวินเน้นการเป็นนายตนเอง มีระเบียบวินัย และควบคุมตนเอง อีกทั้งเน้นการใช้ชีวิตอย่างอดออมและประหยัด เพราะทุกคนไม่ควรจะยินดีกับชีวิตในปัจจุบัน แต่ควรเตรียมตัวเอาไว้สำหรับชีวิตในอนาคตเมื่อได้กลับไปอยู่กับพระเจ้า คาลวินเห็นว่ามนุษย์ไม่สามารถไถ่บาปให้กับตัวเองได้ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่ฝ่ายโปรเตสแตนต์ต่อต้านความคิดของโรมันคาทอลิก

อย่างไรก็ตาม การจะได้กลับไปอยู่กับพระเจ้าผู้เป็นเจ้านั้น ไม่มีใครสามารถรู้ตัวได้ล่วงหน้า และไม่ใช่ว่าทุกคนจะมีสิทธิได้รับการคัดเลือกโดยพระเจ้า แต่อย่างน้อยการประสบความสำเร็จในทางธุรกิจและการประสบความสำเร็จความก้าวหน้าทางด้านงานอาชีพอื่น ๆ ในทางโลก จะเป็นเครื่องหมายแสดงถึงการให้การยอมรับระดับหนึ่งจากพระเจ้า ทั้งนี้เพราะความสำเร็จดังกล่าวส่วนหนึ่งต้องเกิดจากความสามารถในการตัดสินใจ ความซื่อตรง และการอุทิศตน ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญของผู้ที่จะได้รับการคัดเลือกจากพระเจ้าให้ไปสู่ทางรอด การเป็นคนจนนั้นเป็นเครื่องชี้เจตนาของพระเจ้าว่าเป็นผู้ที่มีบาป ดังนั้นคนจนจึงควรจะต้องได้รับเคราะห์กรรมจากความชั่วร้ายของตนเอง และเป็นการสมควรที่จะต้องได้รับโทษทัณฑ์เช่นนั้น

คำสอนในลักษณะนี้เห็นได้ชัดว่าเป็นปัจจัยที่สนับสนุนลัทธิทุนนิยมอย่างชัดเจน เพราะการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานนั้นเป็นเครื่องหมายของการยอมรับของพระเจ้า ซึ่งเท่ากับเป็นแรงกระตุ้นให้ทุกคนขวนขวายสร้างความสำเร็จให้กับตัวเอง ประกอบกับคำสอนที่ให้ทุกคนอดออมและดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ผลจากความสำเร็จที่เป็นทรัพย์สินเงินทองนั้นก็จะเป็นทุนเพื่อรองรับการขยายตัวของการผลิตในรอบต่อไป ความคิดดังกล่าวจึงสนับสนุนการสะสมทุนเป็นอย่างดี ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ความคิดที่จะสร้างความสำเร็จในหน้าที่การงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในธุรกิจ ซึ่งเป็นเครื่องหมายของการยอมรับของพระเจ้าว่าจะได้รับการคัดเลือกให้รอดพ้นจากชีวิตที่ไม่น่าอภิมรย์ในโลกนี้เพื่อโลกของพระเจ้าที่ดีกว่า หน้าที่ที่ความคิดดังกล่าวค่อย ๆ ถูกสืบทอดไป แต่ความคิดในการสะสมทุนและแสวงหากำไรยังคงมีอยู่ ความคิดที่ต้องการจะใช้การดำเนินธุรกิจดังกล่าวเพื่อเป็นพาหะ

ไปสู่สิ่งที่ดูยิ่งกว่า กลายเป็นความดั่งามในตัวของมันเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระเจ้าถึงแม้จะติดต่อดี้ง่ายโดยตรง แต่ก็เป็นเรื่องที่ห่างไกลจากความเป็นจริงเข้าไปทุกที จุดนี้จึงเป็นจุดเลื่อมของมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง (Loy, 1998: 17)

อย่างไรก็ตาม ผลจากคำสอนของคาลวินมิได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของลัทธิทุนนิยมในทันที ผลที่เกิดขึ้นจริงตามมาคือการมีส่วนร่วมเสริมความขัดแย้งของสงครามศาสนาที่ก่อตัวขึ้นมาภายหลังการขยายตัวของคำสอนของลูเทอร์แล้ว สงครามศาสนาเริ่มยุติลงในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ผลของสงครามนำมาซึ่งความเลื่อมถอยทางจริยธรรม และสร้างภาพลวงตาและความสับสน ชีวิตประสบความลำบากยากแค้น ผู้คนไร้การศึกษา แต่ภายหลังจากเหตุการณ์ผ่านไป อันเป็นผลสืบเนื่องจากระเบียบเก่า (old order) ได้ถูกทำลายไปอย่างสิ้นเชิงในช่วงสงครามปฏิรูป เกิดมีเสรีภาพที่จะสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่ ข้อจำกัดทางสถาบันที่เคยมีอยู่เดิมถูกทำลาย เปิดทางให้ปัญญาชนรุ่นใหม่ได้มีบทบาทพร้อมกับสังคมใหม่ที่มีชีวิตชีวามากกว่าเดิม เป็นผลให้การขยายตัวทางเศรษฐกิจจะลอกใหม่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ ๑๘ ที่เรียกได้ว่าเป็นการเริ่มต้นยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง

สรุปความคิดรวบยอด ตั้งแต่ยุคกรีก โรมัน จนถึงยุโรปตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

จากที่ได้นำความคิดปรัชญาเศรษฐศาสตร์ตะวันตกมาพิจารณาตั้งแต่สมัยกรีก โรมัน มาจนถึงยุโรป จนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ จะเห็นได้ว่านอกเหนือจากบริบททางประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อความคิดในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่เป็นประเด็นปลีกย่อย หรือแม้กระทั่งประเด็นหลักที่เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญ เริ่มจากการล่มสลายของนครรัฐของกรีก ไปสู่จักรวรรดิโรมัน ความล่มสลายของจักรวรรดิโรมันมีผลทำให้เกิดยุคคักดินาในยุโรป โดยที่ศาสนจักรมีอำนาจเข้มแข็งขึ้นอย่างต่อเนื่อง

มีอำนาจเหนือเจ้าศักดินาทั้งหลายจนถือเป็นการสืบทอดอำนาจจากอาณาจักรโรมัน วิวัฒนาการของการใช้เงินจากที่เคยทำหน้าที่เป็นเพียงสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนได้เปลี่ยนมาทำหน้าที่เป็น “ทุน” อันเป็นจุดเริ่มต้นของลัทธิทุนนิยม และก่อให้เกิดการขยายตัวทางการค้าและเศรษฐกิจตามมา ซึ่งถ้าหากไม่ถูกทำให้หยุดชะงักเป็นช่วงๆ อันเป็นผลจากสภาวะสงครามซึ่งมีปัจจัยมาจากหลายสาเหตุ โดยมีได้มีเหตุผลมาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว เศรษฐกิจก็จะขยายตัวต่อไปตามวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างของภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากภาวะสงครามก็คือ ภายหลังกยุอาณาจักรโรมัน ยุโรปก็เข้าสู่ยุคมืดตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๕-๘ อันมีผลจากการรบพุ่งกันในบรรดาเจ้าศักดินาต่างๆ หลังจากนั้นตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาจนถึงศตวรรษที่ ๑๕ ก็มีสงครามครูเสด ยืดเยื้อต่อมาเป็นเวลา ๔ ศตวรรษ แต่สงครามดังกล่าวไม่มีผลกระทบต่อทางเศรษฐกิจโดยตรงมากนัก ผลที่มีโดยตรงก็คือทำให้เจ้าศักดินาเริ่มเข้มแข็งมากขึ้น อันเป็นที่มาของรัฐชาติ (nation state) ที่วิวัฒนามาจากเจ้าศักดินา

หลังจากที่รัฐชาติเริ่มมีความเข้มแข็งก็เกิดสงครามร้อยปีระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ถึงกลางศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งมีผลต่อสภาพเศรษฐกิจและความยากจนข้นแค้นของประชาชนโดยทั่วไป มีผลต่อความอ่อนแอของภูมิคุ้มกันโรค ทำให้เกิดกาฬโรคระบาดครั้งใหญ่ คร่าชีวิตผู้คนไปกว่าหนึ่งในสาม และเกิดระบอบทุกทศวรรษในช่วงระยะเวลาดังกล่าว สงครามมิได้นำมาเฉพาะแต่ความหายนะและภัยพิบัติ สงครามช่วยส่งเสริมให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการสงคราม และสามารถดัดแปลงมาใช้ในยามสงบ ดังนั้นภายหลังจากสงครามสงบลงจึงมักตามมาด้วยการฟื้นตัวของเศรษฐกิจ ประกอบกับการพัฒนาเทคโนโลยีให้สูงขึ้น และเทคโนโลยีที่สำคัญก็คือ เทคโนโลยี “เรือปืน” ซึ่งมีผลในการช่วยขยายอาณานิคมและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ความเข้มแข็งของรัฐชาติอันเป็นผลจากสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สงครามครูเสดเป็นต้นมา ประกอบกับอิทธิพลของศาสนจักรโรมันคาทอลิกที่เพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นสถาบันสูงสุดในยุโรป

ส่วนหนึ่งสร้างความขัดแย้งกับรัฐชาติ ที่ต้องการจะมีอำนาจอิสระภายในขอบเขตของประเทศตนเองมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็เกิดเป็นความอ่อนแอขึ้นภายใน อันเป็นชนวนสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการปฏิรูปภายในศาสนจักรเองด้วย

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ก็เป็นที่ปรากฏชัดว่าจำเป็นจะต้องมีการปฏิรูปภายในศาสนจักรโรมันคาทอลิก การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจในยุโรปภายหลังจากสงครามร้อยปี ความเข้มแข็งมากขึ้นของชาติ ประกอบกับความเสื่อมโทรมภายในศาสนจักรโรมันคาทอลิกเอง มีผลทำให้เกิดมีบุคคลอย่างมาร์ติน ลูเทอร์ ที่ต้องการปฏิรูปศาสนาให้กลับไปหาความเรียบง่ายที่เกิดจากการยึดมั่นในจริยศาสตร์ดั้งเดิมตั้งแต่ยุคเซนต์พอลและเซนต์อากุสติน เปิดโอกาสให้กษัตริย์ในรัฐชาติที่เกิดขึ้นใหม่ประกาศตัวเป็นโปรเตสแตนต์เพื่อลดอิทธิพลของพระสันตะปาปาลงไปพร้อมกันด้วย แต่สภาพเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จากการที่สเปนมีโอกาสนำทองคำเข้าจากทวีปอเมริกาเป็นจำนวนมาก นำไปสู่ความรุ่งเรืองทางการค้าในยุโรป ความคิดแบบลูเทอร์จึงประสบกับคู่แข่งในรุ่นต่อมา คือ คาลวิน ที่ส่งเสริมการสะสมทุนและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เพียงแต่เน้นจริยธรรมและความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายในชีวิตปัจจุบัน เพื่อความสุขอันเป็นนิรันดร์ในโลกหน้า ทั้งคำสอนของลูเทอร์และคาลวินมีผลทำให้เกิดสงครามศาสนาระหว่างคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ยืดเยื้อไปจนถึงกลางศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเปิดทางให้ระเบียบใหม่เกิดขึ้น อันนำไปสู่การปฏิวัติประชาธิปไตย การปฏิวัติอุตสาหกรรม พร้อมทั้งความเข้มแข็งของลัทธิทุนนิยมในช่วงศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙

นอกเหนือจากบริบทของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดที่ได้กล่าวมาโดยย่อ ซึ่งมีผลต่อแนวคิดปรัชญาและเทววิทยาในแต่ละยุคแต่ละสมัยแล้ว ยังมีความคิดหลักอยู่สองกระแส ซึ่งเกือบจะไม่ขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลงบริบททางประวัติศาสตร์แต่อย่างใดเลย ความคิดทั้งสองกระแสนั้นส่วนหนึ่งเกิดจากตรรกะที่ไม่ยอมให้มีพื้นที่ตรงกลาง ซึ่งค่อนข้างจะเป็นลักษณะตรรกะเฉพาะตัวแบบตะวันตก นั่นก็คือ ถ้าอะไรก็ตามไม่ใช่สิ่งนี้ก็จะต้องไม่เป็นส่วนหนึ่งของส่วนที่กล่าวถึง นั่นก็คือถ้าไม่ใช่ ก. ก็ต้องไม่เป็นส่วนหนึ่งของ ก.

ตรรกะในลักษณะเช่นนี้นำไปสู่ความเชื่อที่แตกต่างกันสองขั้ว โดยไม่จำเป็นต้องนำเอาความคิดที่เกี่ยวกับพระเจ้าเข้ามาพิจารณาประกอบ เพราะเป็นความคิดที่มีมาตั้งแต่ยุคกรีกก่อนคริสต์ศาสนา ความเชื่อทั้งสองขั้วอาจจำแนกได้ง่ายๆ ว่าเป็นความเชื่อแบบจารีตนิยม (traditional believe) และความเชื่อของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย (opposing view) โดยที่ฝ่ายจารีตนิยมหรือฝ่ายกระแสหลักมีความเชื่อว่า มนุษย์มีเหตุมีผลและสามารถใช้เหตุผลในการแสวงหาความรู้และแก้ปัญหาต่างๆ ได้ ในขณะที่ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยทั้งหมดเชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผล และถ้าหากปล่อยให้เหตุผลของมนุษย์สามารถกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างได้ สังคมก็จะมีชีวิตไม่มีความสุข เพราะมนุษย์จะใช้เหตุผลตีความเข้าข้างตัวเองเสมอ

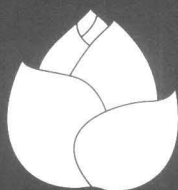
จากความแตกต่างในความเชื่อหลักนี้เองมีผลทำให้เกิดมีกระแสความคิดแบ่งออกเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจน นั่นก็คือ ฝ่ายของความคิด จารีตนิยมหรือกระแสหลัก นำโดยอาริสโตเติลและเซนตอโควันัส และนักคิดของสำนักสกอลาสติก ซึ่งเป็นพระในนิกายโรมันคาทอลิกทั้งหมด เป็นส่วนใหญ่ ส่วนกระแสต่อต้านหรือที่ไม่เห็นด้วย ก็มี เพลโต, เซนต์ออกุสติน, ลูเทอร์ และคาลวิน เป็นหลัก ซึ่งอาจจะถือได้ว่าฝ่ายหลังเป็นฝ่ายเสียงข้างน้อยในประวัติศาสตร์ แต่เมื่อถึงจุดหักเหในประวัติศาสตร์ เมื่อบริบททางประวัติศาสตร์มีส่วนเสริมให้ความคิดฝ่ายกระแสต่อต้านมีพลังเข้มแข็ง ถึงแม้จะเป็นส่วนข้างน้อย ก็อาจจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ ขึ้นในโลกได้

ตรรกะแบบสองขั้วนี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นรากฐานทางความคิดที่สำคัญของอารยธรรมตะวันตก และยังคงเป็นมรดกตกทอดสืบมาในศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ และ ๒๐ และไม่ว่าเมื่อถึงศตวรรษที่ ๒๑ จะมีการเปลี่ยนแปลงกระแสความคิดเช่นว่านี้หรือไม่ อย่างไรก็ตาม แนวโน้มของความคิดแนวหลังทันสมัย (post-modernism) ซึ่งให้เห็นว่า น่าจะเป็นการเริ่มต้นของการเปลี่ยนความคิดดังกล่าว แต่ก็คงยังไม่มี ความชัดเจนเพียงพอ นักคิดแนวหลังทันสมัย (post-modernist) เริ่มลดการให้ความสำคัญต่อความคิดแบบตายตัว แต่ยังคงไม่สามารถหลุดออกมาจากตรรกะแบบสองขั้วได้อย่างเด็ดขาด

ถ้าหากไม่สามารถสร้างความคิดใหม่ที่ชัดเจนกว่านี้ ทั้งนี้เพราะความคิดหลังทันสมัย (post-modernism) ก็เป็นรูปแบบของความคิดสุดขั้วอีกแบบหนึ่ง นั่นก็คือไม่เชื่อว่าจะมีอะไรที่เป็นแก่นสารพอที่จะเป็นที่ยึดถือได้ของมนุษย์อย่างแท้จริง ซึ่งอีกสุดขั้วหนึ่งก็คือ ความเชื่อในอดีตที่ว่าทุกอย่างจะต้องมีคำตอบที่แน่นอนตายตัวในที่สุดเสมอไป (deterministic) ถึงแม้ว่าในขณะที่ศึกษาอยู่ยังไม่สามารถจะได้ข้อสรุปที่แน่นอนและชัดเจนเช่นนั้นก็ตาม ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะที่ค่อนข้างจะเด่นชัดของอารยธรรมตะวันตก ซึ่งในโลกยุคไร้พรมแดนของข้อมูลข่าวสารในปัจจุบัน ยิ่งช่วยให้อิทธิพลดังกล่าวสามารถแพร่กระจายไปได้ทั่วโลกในระยะเวลาอันรวดเร็ว

บทที่ ๕

แนวคิดเศรษฐกิจยุคทันสมัย

ความหมาย

แนวคิดเศรษฐกิจยุคทันสมัย (modernism) อาจจะนับต่อจากความรู้เรื่องทางเศรษฐกิจพาณิชย์นิยม (mercantilism) ซึ่งถึงแม้จะมีการพัฒนามานานแล้ว แต่อาจจะนับได้จริงจางว่าเริ่มต้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ และไปสิ้นสุดลงในปี ๑๗๗๖ ซึ่งเป็นปีที่มีการพิมพ์หนังสือชื่อ *การค้นหารธรรมชาติและสาเหตุของความมั่งคั่งของชาติ (An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations)* โดยแอดัม สมิท ในปีนั้น (Smith, 1937) ซึ่งถือได้ว่าเป็นหนังสือที่ออกมาตอบโต้และทำลายความเชื่อในแบบของลัทธิพาณิชย์นิยม ถึงแม้ว่าจะมีการค้าทั้งภายในประเทศและต่างประเทศมานานแล้วตั้งแต่ยุคกรีก หลังจากที่มีเงินที่ทำจากโลหะออกมาใช้แพร่หลายตั้งแต่ศตวรรษที่ ๗ ก่อนคริสตกาล แต่องค์ประกอบที่สำคัญของลัทธิพาณิชย์นิยมก็คือการมีอาณาเขตทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะเกิดมีอาณาเขตขึ้นได้ก็จำเป็นจะต้องมีรัฐชาติ (nation state) ที่เข้มแข็ง ดังนั้น องค์ประกอบที่สำคัญของลัทธิพาณิชย์นิยมคือ รัฐชาติที่เข้มแข็ง โดยปกติรัฐชาติจะเป็นผู้ผูกขาดการค้า หรือมิฉะนั้นก็ให้สัมปทานแก่ธุรกิจเอกชนเป็นผู้ดำเนินการภายใต้พระปรมาภิไธยของกษัตริย์ นอกจากมีรัฐชาติแล้ว จะต้องมีอาณาเขตไว้แสวงหาผลประโยชน์โดยการซื้อถูกขายแพง เพื่อเป้าหมายสุดท้ายในการนำทองเข้าประเทศให้มากที่สุด ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของความมั่งคั่ง เครื่องมือที่ใช้สะสมความมั่งคั่งก็คือการค้า ส่วนเทคโนโลยีที่สนับสนุนการค้าในลักษณะดังกล่าวให้เป็นไปได้ก็คือ “เรือปืน”

ความจริงในปัจจุบันลัทธิพาณิชย์นิยมก็ยังคงดำรงอยู่ แต่อยู่ในรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือ ไม่มีอาณาเขตทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ชัดเจน เนื่องจากประเทศทั้งหลายต่างได้รับการยอมรับว่ามีอธิปไตยทางการเมือง แต่ในความเป็นจริงประเทศเป็นจำนวนมากไม่มีอำนาจต่อรองในทางเศรษฐกิจ รูปแบบของการครอบงำก็มีใช้รัฐชาติที่เข้มแข็งโดยตรง แต่เป็นองค์การเหนือชาติ (supra-national bodies) เช่น ธนาคารโลก (World Bank) กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และ

องค์การการค้าโลก (WTO) ซึ่งมีชาติมหาอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ตลอดจนกลุ่มบรรษัทข้ามชาติที่มีอิทธิพล ควบคุมองค์กรเหล่านี้ให้รับใช้ผลประโยชน์ของตน หรือใช้อิทธิพลโดยตรงไม่ผ่านองค์กรเหนือชาติเหล่านั้น (โปรดดู David Korten ในหนังสือชื่อ When the Corporations Rule the World, 1996: Chapt. 4 to 13) ส่วนเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจยังคงใช้การค้าเป็นหลัก แต่แทนที่จะใช้เทคโนโลยี “เรือปืน” กลับใช้เทคโนโลยีที่เป็นเงื่อนไขทางกฎหมายและอำนาจต่อรองในทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เหนือกว่า ดังนั้นในความเป็นจริงลัทธิพาณิชย์นิยมมิได้หายไปจากโลกนี้ ถึงแม้ภายหลังหนังสือของสมิทในปี ๑๗๗๖ แต่ได้เปลี่ยนรูปแบบใหม่ในลักษณะที่ไม่สามารถเข้าใจได้ง่ายหรือได้อย่างชัดเจนเหมือนในยุคก่อนเท่านั้น ดังนั้นลัทธิพาณิชย์นิยมที่กล่าวถึงในที่นี้จึงหมายถึงเฉพาะลัทธิพาณิชย์นิยมในรูปแบบที่โจ่งแจ้งและตรงไปตรงมา ปรากฏจากความสำเร็จคล้ายกันเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ลัทธิดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นอย่างจริงจังในยุคที่มีความรุ่งเรืองของราชอาณาจักรสเปน ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖

ส่วนที่เรียกว่าเศรษฐกิจยุคทันสมัย (modernization) คือยุคที่พัฒนาต่อมาจากยุคพาณิชย์นิยม ซึ่งมีช่วงของการพักตัวมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ โดยกลุ่มนักคิดที่เป็นฆราวาส (secular thinkers) ซึ่งถึงแม้บางคนจะมีความเชื่อในลัทธิศาสนาอาทอลิกหรือโปรเตสแตนต์ หรือบางคนประกาศตนว่าไม่เชื่อในการมีอยู่จริงของพระเจ้า แต่นักคิดทั้งหมดในยุคนี้ก็มิได้เน้นแนวคิดหรือพื้นฐานทางปรัชญาที่มีรากจากศาสนาอธิบายเหตุผลของตนต่างจากนักคิดสำนักสกอลาสติกซึ่งเป็นพระคาทอลิกทั้งหมด กระแสความคิดส่วนหนึ่งจะมาจากวิทยาศาสตร์กายภาพที่สามารถจับต้องทดสอบและพิสูจน์ได้ ส่วนอีกกระแสหนึ่งนั้นมิได้มาจากความเชื่อดังกล่าว แต่พัฒนามาจากตรรกะทางคณิตศาสตร์ ซึ่งอาจเริ่มจากสมมติฐานที่เป็นจริง (axiom) หรือสมมติฐานที่อาจไม่เป็นความจริง (assumption) แล้วเหมาเอาว่าเป็นความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ เพราะวิธีวิทยา (methodology) ของพวกเขาเป็นหลักเกณฑ์และพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ (แต่อาจไม่ยอมพิสูจน์ว่าสมมติฐานมีความจริงและครอบคลุมจริงหรือไม่ ตลอดจนวิธีวิทยานั้นสะท้อนความจริง

ในทุกกรณีหรือไม่) จะเห็นได้ว่าสมมติฐานที่เป็นจริง (axiom) นั้นเป็นความจริงจากสภาพกายภาพที่สัมผัสได้ภายใต้เงื่อนไขของสภาวะการณ์จริงที่กำหนดให้ แต่ถ้าหากเป็นแต่เพียงสมมติฐาน (assumption) เท่านั้น อาจจะมีพื้นฐานของความจริงหรือไม่จริงก็ได้ แต่วิธีวิทยานั้นสามารถอธิบายได้ชัดเจน ส่วนประเภทสุดท้ายนั้นอาจจะไม่มีความจริงที่ชัดเจน ตลอดจนวิธีวิทยาก็ไม่ชัดเจน แต่ใช้ตรรกะที่อิงกับวิธีวิทยาที่อ้างว่าเป็นวิทยาศาสตร์ในยุคนั้น ไม่ว่าจะเป็วิทยาศาสตร์กายภาพหรือคณิตศาสตร์ โดยปราศจากพื้นฐานความจริงที่หนักแน่นพอที่จะพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างชัดเจน ซึ่งได้แก่การพัฒนาความคิดในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม หรือความคิดในลักษณะเป็นการอนุมานตามวิธีวิทยาของวิชาสังคมศาสตร์ในปัจจุบัน ซึ่งถึงแม้จะใช้วิธีวิทยาที่มีระบบความคิดหรือตรรกะที่ชัดเจนและมี "เหตุผล" อย่างดีที่สุดที่จะเป็นไปได้จริง แต่ทั้งหมดก็เป็นเพียง "ความเชื่อ" ในลักษณะที่เป็นภูมิปัญญาที่ยอมรับกันในยุคสมัย (conventional wisdom) หรือ "ความเชื่อ" ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ และถูกทำให้สมจริง (newly created belief) ผสมกับความจริงบางส่วนเท่านั้น และความเชื่อในลักษณะนี้ยังคงดำรงอยู่ในยุคปัจจุบันอันเป็นส่วนหนึ่งของยุคทันสมัย (modernization) ถ้าหากจะตัดความเชื่อลักษณะเช่นนี้ออกไป จึงจะเป็นยุคที่เรียกกันในปัจจุบันว่า ยุคหลังทันสมัย (post-modernization)

ลักษณะทางเศรษฐกิจที่สำคัญของยุคดังกล่าวก็คือ การปฏิวัติอุตสาหกรรม อันนำไปสู่การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ อย่างต่อเนื่องตลอดเวลาในอัตราเร่งเพิ่มขึ้นทุกที ตลอดจนถึงการขยายตัวของลัทธิทุนนิยมออกไปอย่างกว้างขวางทั่วโลก ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการเข้าใจกฎธรรมชาติในลักษณะที่แยกส่วนได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็มีส่วนสำคัญในการทำลายสภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศน์ของโลกให้ย่อยยับลงไปในช่วงระยะเวลาอันสั้นเช่นกัน

รุ่งอรุณของยุคทันสมัย

การทำทฤษฎีคริสต์ศาสนจักรในลักษณะที่เรียกว่าปฏิวัติเงียบ เริ่มกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ หลังจากที่ลูเทอร์มีข้อเสนอ ๙๕ ข้อต่อคริสตจักรโรมันคาทอลิกในปี ๑๕๑๓ นั่นคือการออกหนังสือที่ชื่อว่า *การโคจรของดวงดาวในจักรวาล* (Revolution of the Celestial Spheres) ของโคเปอร์นิคัส ในปี ๑๕๔๓ สามสิบปีหลังจากคำประกาศของมาร์ติน ลูเทอร์ โดยมีใจความสำคัญว่า โลกนั้นเป็นเพียงดาวดวงหนึ่งเท่านั้นที่โคจรรอบดวงอาทิตย์ และเป็นดาวเพียงดวงหนึ่งในบรรดาดาวจำนวนมากที่นับไม่ถ้วนในจักรวาล นำไปสู่การเผชิญหน้าโดยตรงระหว่างศาสนจักร ที่จะต้องเผชิญกับคำถามว่า ระหว่างการค้นพบทางวิทยาศาสตร์และการได้รับแรงบันดาลใจจากพระเจ้า อย่างไหนจะถือว่าเป็นความรู้ที่แท้จริงของมนุษย์ อันเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดลัทธิเอกนิยม (monism) ที่มีความเห็นว่าสสาร (matter) นั้นมีอิทธิพลเหนือจิตสำนึก (consciousness) หรือจิตวิญญาณ (spirit)

ตามแนวความเชื่อนี้ สสารเป็นความจริงขั้นพื้นฐาน การวัดและตรวจสอบทางกายภาพเป็นแหล่งที่มาของความรู้ที่แท้จริง (valid source of knowledge) ประสบการณ์ของจิตสำนึกนั้นเป็นผลพวงจากความสลับซับซ้อนทางวัตถุของกายสภาวะของสมอง ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่จะมีจิตสำนึกในรูปแบบอื่นๆ เกิดขึ้นได้โดยไม่ขึ้นกับสภาพข้อเท็จจริงทางกายภาพของลัทธิเอกนิยมวัตถุ (materialistic monism) ความคิดดังกล่าวเป็นพื้นฐานการศึกษอบรมทางวิทยาศาสตร์ตะวันตกที่ได้ดำเนินต่อเนื่องมาตลอดยุควิทยาศาสตร์และการปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิเสธมิติทางด้านจิตวิญญาณ เป็นการสนับสนุนให้มีการเน้นความคิดที่เกี่ยวกับวัตถุ ปัจเจกบุคคล และการหาประโยชน์โดยไม่จำกัดจากธรรมชาติ ไม่มีความจำเป็นต่อไปที่นักปรัชญาจะให้ความสำคัญกับแรงบันดาลใจในฐานะที่เป็นต้นกำเนิดของความจริง เหตุผลที่พัฒนาขึ้นมาจากตรรกะบนพื้นฐานการตรวจวัดและตรวจสอบทางวัตถุแต่เพียงอย่างเดียวเป็นพื้นฐานที่มั่นคงของความรู้ (Burns, 1958: 520) ทั้งหมดนี้เป็นผลทำให้บทบาทผู้นำทางจิต

วิญญานและสติปัญญาของศาสนจักรอ่อนแอลง

หลังจากโคเพอร์นิคัสแล้ว ก็มีผู้เดินตามแนวทางนี้ต่ออีกมาก แต่ด้วยเหตุผลที่ต่างกัน โดยทุกคนมีศาสนจักรเป็นเป้าของการโจมตีร่วมกัน นักปรัชญาการเมืองร่วมสมัยกับโคเพอร์นิคัสชาวฝรั่งเศส ฌอง โบแดง (Jean Bodin, 1530-1596) ซึ่งเขียนหนังสือ ๖ เล่ม ชื่อว่า *หนังสือหกเล่มของจักรภพ* (*Six Books of the Commonwealth*) ผู้ซึ่งเน้นอำนาจเบ็ดเสร็จของกษัตริย์ (absolutism) ที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดอันไม่อาจท้าทายได้เหนือสังคมทั้งหมด นั่นก็คืออำนาจสูงสุดเด็ดขาดและถาวรที่มีเหนือราษฎรและผู้อยู่ใต้การปกครองในจักรภพ ศูนย์กลางของอำนาจดังกล่าวอยู่ที่อำนาจในการออกกฎหมาย (Keohane, 1980: 162) ซึ่งเท่ากับไม่ยอมรับอำนาจและกฎหมายของศาสนจักรเหนือกษัตริย์อีกต่อไป นักเขียนที่ท้าทายกระแสความเชื่อแบบเดิมในแนวทางโคเพอร์นิคัสก็คือ นักสถิติชาวอังกฤษ ฟรานซิส เบคอน และนักคณิตศาสตร์ชาวฝรั่งเศส เรอเน เดการ์ต ผู้ซึ่งให้ความหมายใหม่แก่กฎธรรมชาติและปรัชญาธรรมชาติ โดยที่เบคอนจะเน้นการสนับสนุนข้อเท็จจริงด้วยข้อมูลตัวเลขเป็นเหตุผลเชิงประจักษ์ประกอบคำอธิบาย ในขณะที่เดการ์ตใช้ตรรกะในวิชาคณิตศาสตร์มาเป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องของ “เหตุผล” ซึ่งไม่จำเป็นต้องพิจารณาประเด็นของความเป็นจริงเชิงประจักษ์ ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่า เบคอนเป็นบิดาของแนวคิดเชิงประจักษ์ (empiricist) ของอังกฤษในยุคต่อมา ส่วนเดการ์ตนั้นถือได้ว่าเป็นบิดาของความจริงที่เกิดจากการลดทอนตรรกะ (logical deduction) และในหลายกรณีเป็นการใช้เหตุผลในทางคณิตศาสตร์ ซึ่งเป็นบิดาของลัทธิเหตุผล (rationalism) ของฝ่ายยุโรป ทั้งหมดนี้ก็คือการทำลายความคิดกฎธรรมชาติ (natural law) ในความหมายเดิม ที่รวมเอาเหตุผลและข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ (the rational and the empirical) เข้าด้วยกันในความหมายที่มีมาก่อนหน้านี้ (Rothbard, 1996: 129-130)

นักปราชญ์สายวัตถุนิยม (materialism) หรือเอกนิยม (monism) คนสำคัญที่ร่วมสมัยกับเบคอนและเดการ์ตก็คือ ทอมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes, 1588-1679) เขามีความเห็นที่ไม่มีอะไรที่มีแก่นสาร (absolute)

เท่าสสาร (matter) ถ้าพระเจ้ามีจริง พระองค์จะต้องมีร่างกายที่เป็นกายภาพ ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิเสธว่าพระเจ้าไม่มีจริง หลังจากนั้นฮอบส์ก็ใช้วิธีลดทอนตรรกะจากสภาพความเป็นจริงที่เขาได้พบเห็น (axiom) พัฒนาขึ้นมาเป็นทฤษฎีพันธรัฐ (contractual state) จากประสบการณ์ตรงที่เขาต้องหนีภัยจากสงครามกลางเมืองอังกฤษในประเทศฝรั่งเศส ในช่วงที่ลี้ภัยเขาได้เขียนหนังสือชื่อ *เลเวียธาน (Leviathan)* ในปี ๑๖๕๑ เขากล่าวว่าสิ่งที่เลวร้ายที่สุดก็คือสงครามกลางเมือง และสิ่งที่ดีที่สุดก็คือความสงบสุขของประชาคม (civil peace) แทนที่จะให้ความเคารพแก่พระเจ้าที่ตายไปแล้ว (mortal God) เราทุกคนเป็นหนี้บุญคุณแก่พระเจ้าที่อยู่กับเราชั่ววันริบดร์ นั่นคือสันติสุขและการป้องกันตัวเอง กษัตริย์ที่สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นได้นั้นมีคุณกว่าทุกคน ควรที่พวกเราทั้งหลายจะมอบอำนาจให้ ในฐานะที่สร้างหลักประกันให้กับสิทธิปวงชน รัฐชาติในยุคใหม่จำเป็นต้องมีอำนาจตรงกลางที่ไม่สามารถทำลายได้ เพื่อควบคุมกิจกรรมทั้งหลายภายใต้รัฐทั้งหมด อำนาจในการรวมผู้คนของรัฐให้มาอยู่ภายใต้ได้นั้น มิใช่เกิดจากความปรารถนาร่วมกันของประชาชนในฐานะที่เป็นประชาคมอินทรีย์ (organic community) แต่เป็นการรวมตัวกันเพราะเกิดความกลัว (united by fear) (Toulmin, 1990: 211-212) ถ้าจะอธิบายตามความเห็นของฮอบส์ตามแนวนี้ ที่อธิบายว่าราษฎรรวมตัวกันมอบอำนาจให้รัฐเนื่องจากความกลัวที่เกิดจากความไม่สงบสุข ก็เท่ากับยอมรับว่าระบอบราชการมีความสำคัญเหนือสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน (Cordella, 1991: 35) เป็นเรื่องที่น่าคิดสำหรับผู้ที่เชื่อในลัทธิเชิงปัจเจกผ่านการลดทอนตรรกะในแง่มุมที่แคบ ดังตัวอย่างความคิดของฮอบส์ที่แสดงมาข้างต้นนี้

ในแง่ของความดีและความชั่ว ฮอบส์มีความเห็นว่า ความดีคือสิ่งที่ให้ความรู้สึกที่ดีหรือสร้างความพึงพอใจ (pleasure) ให้แก่เรา ส่วนความชั่วร้ายคือสิ่งที่นำความเจ็บปวด (pain) มาสู่เรา ดังนั้นการที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีความหมายก็คือการมุ่งแสวงหาความรู้สึกที่ดีหรือความพึงพอใจ (Burns, 1958: 521) ซึ่งได้กลายมาเป็นระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในจริยธรรมของเศรษฐศาสตร์เหตุผลนิยม (economic rationalism) ในปัจจุบัน การมอง

โลกในลักษณะนี้เป็นการแยกโลกของวัตถุและจิตวิญญาณออกจากกันโดยเด็ดขาด ในขณะที่ศาสนจักรเน้นทางด้านจิตวิญญาณ ทางฝ่ายสังคมฆราวาสเน้นโลกแห่งวัตถุ ในฐานะที่เป็นความจริงขั้นมูลฐาน

ในแง่ของปรัชญาทางวิทยาศาสตร์ ลัทธิเอกนิยมวัตถุ (materialistic monism) มีส่วนสำคัญที่ทำให้โลกประสบความสำเร็จในทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในยุคอุตสาหกรรม แต่ขณะเดียวกันคุณค่าแบบฮอบส์ก็นำไปสู่ความพินาศของการใช้ทรัพยากรในโลกได้เช่นกัน ในบรรดานักคิดกระแสดังกล่าว ผู้ที่ถือได้ว่าเด่นที่สุดแห่งยุคสมัยในขณะนั้นคือ ไอแซก นิวตัน (Isaac Newton, 1642-1727) โดยที่ความคิดของนิวตันยังคงยึดถือเป็นรากของความคิดวิทยาศาสตร์มาจนถึงยุคปัจจุบัน

ไอแซก นิวตัน

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เซนต์ทอมัส อไควนัส ได้เน้นความมีเหตุมีผลของมนุษย์ โดยมนุษย์จะต้องใช้เหตุและผลให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ หน้าที่ของมนุษย์นั้นคือค้นหากฎธรรมชาติที่มีทั้งหมดให้พบหลักเกณฑ์ที่สำคัญที่ทำให้โลกดำรงอยู่ตามที่มันเป็น ทั้งนี้เพราะพระเจ้าได้สร้างโลกที่มีเหตุผล แท้ที่จริงพระเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมามิได้มีเพียงแต่สภาพภายนอกเหมือนพระองค์เท่านั้น แต่สร้างความมีเหตุมีผลในมนุษย์ให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ที่มีเหตุมีผลที่ควบคุมการทำงานของจักรวาล เนื่องจากกฎเกณฑ์ที่มีเหตุมีผลเช่นนี้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับเหตุผลของพระเจ้า ดังนั้นการพยายามไปให้ถึงจุดสูงสุดของเหตุผลก็คือการทำความรู้จักพระเจ้าได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น จากแนวคิดดังกล่าว วิทยาศาสตร์จึงได้กลายเป็นเครื่องมือทางเทววิทยาที่สำคัญที่สุดที่มนุษย์จะพึงมี ที่จะช่วยให้มนุษย์เข้าถึงพระเจ้าได้ใกล้ชิดกว่าที่เซนต์อไควนัสคาดการณ์เอาไว้ (Whitehead, 1967: 10-13)

กฎเกณฑ์ที่มีเหตุผลที่ควบคุมการทำงานของจักรวาลที่สำคัญที่สุดที่นิวตันค้นพบก็คือ กฎที่ว่าด้วยแรงดึงดูด (law of gravity) แรงดึงดูด

ไอแซก นิวตัน (Isaac Newton, 1642-1727)

ดังกล่าวทำให้ดวงอาทิตย์ ดาวเคราะห์อื่นๆ ทั้งหมด รวมทั้งโลกและดวงจันทร์ ซึ่งเป็นดาวบริวารของดาวเคราะห์ทั้งหลายในระบบสุริยจักรวาล มีการโคจรที่มีกฎเกณฑ์แน่นอน สามารถคำนวณออกมาได้ในลักษณะความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ที่ชัดเจน เป็นการยืนยันคำสอนของเซนต์อโควินส์ที่ว่าพระเจ้าที่ เป็นผู้สร้างทุกอย่างทุกอย่างในจักรวาลมีเหตุผลของพระองค์ การที่มนุษย์สามารถค้นพบเหตุผลดังกล่าวก็เป็นส่วนหนึ่งของเจตจำนงของพระเจ้าที่สร้างมนุษย์ให้มีเหตุผลเช่นเดียวกับพระองค์ การค้นพบกฎที่ว่าด้วยแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาลจึงเป็นการเน้นความเชื่อดังกล่าวให้มั่นคงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อในวิชาคณิตศาสตร์ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญที่ชัดเจนช่วยให้มนุษย์สามารถคิดอย่างมีเหตุผล หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ นิวตันได้แสดงให้เห็นได้อย่างน่าเชื่อถือว่า กฎธรรมชาติสามารถค้นพบได้ในรูปของความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์

การใช้เหตุผลด้วยกฎเกณฑ์ทางคณิตศาสตร์สามารถแสดงให้เห็นได้โดยมีความแม่นยำสูงมาก (much greater precision) ทำให้ตรรกะที่พัฒนาตามมามีโอกาสผิดพลาดได้น้อยมากกว่าการให้เหตุผลโดยวิธีการที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ วิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าต่อไปได้จากการสังเกตสิ่งที่บังเกิดขึ้น

ประกอบกับการใช้ตรรกะในทางคณิตศาสตร์เข้ามาอธิบาย จากการสังเกตทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ทำให้พบว่ามีความถูกต้องในธรรมชาติ สามารถนำมาทดสอบความถูกต้องได้ ในกรณีที่ยังเกิดผลสำเร็จ กฎดังกล่าว จะได้รับการยืนยันว่าเป็นความจริง เมื่อได้รับการยืนยันแล้วถือได้ว่ากฎดังกล่าวเป็นความจริงตลอดไปโดยไม่จำกัดสถานที่ ซึ่งนำไปสู่การสร้างกฎเกณฑ์อื่น ๆ บนพื้นฐานของกฎที่ได้รับการทดสอบแล้วตามมา ทำให้กฎใหม่นั้นเป็นความจริงไปด้วย ถึงแม้ว่ายังจะต้องได้รับการยืนยันจากการทดสอบในภายหลังก็ตามที่ ผลดังกล่าวต้องเป็นความจริง ทั้งนี้เพราะเหตุผลที่ถูกต้องและกฎธรรมชาติเป็นสิ่งเดียวกัน

ความคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องกฎธรรมชาติในยุคนี้มาก และยังคงมีอิทธิพลเหนือความคิดของนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ว่านักคิดจะไม่ได้มีงานเขียนในด้านอื่นนอกจากวิทยาศาสตร์และเทววิทยา แต่จะต้องรวมความคิดของเขาเข้ามาในฐานะผู้ให้กำเนิดแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลักในปัจจุบันด้วย

คำอธิบายและการค้นพบในลักษณะดังกล่าวได้รับอานิสงส์ส่วนหนึ่งจากการปฏิรูปโปรเตสแตนต์ด้วย ที่มีส่วนช่วยลบความเชื่อแบบงมงายที่มีการผูกขาดความเชื่อที่ถูกต้องอยู่ที่สันตะปาปาในกรุงโรมเพียงแห่งเดียว ถึงแม้ว่าข้อสรุปของความเชื่อนี้ ถ้าหากลูเทอร์ยังมีชีวิตอยู่เขาจะไม่เห็นด้วยก็ตามที่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อในเรื่องความมีเหตุผลของมนุษย์นั้นย่อมถือได้ว่าเป็นความเชื่อแกนกลางของศาสนจักรคาทอลิกตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๓ มาโดยตลอด ดังนั้นเมื่อฝ่ายคาทอลิกเริ่มตั้งตัวได้อีกครั้งในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ จึงเป็นกำลังหนุนส่งให้เกิดก้าวกระโดดครั้งสำคัญของการให้เหตุผลในรูปแบบที่เป็นวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดแนวคิดยุคความเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment) ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งไอสิยาเบอ์ลิน ได้สรุปความเชื่อร่วมสมัยของยุคความเบิกบานทางปัญญาไว้ดังนี้ (Berlin, 1968: 102)

สิ่งที่วิทยาศาสตร์ประสบความสำเร็จในโลกวัตถุสามารถมีผลในลักษณะเดียวกันในโลกของจิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมือง ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ต่างไปจากต้นไม้หรือก้อนหิน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์หรือพืชและสิ่งต่างๆ อาจจะนำมาศึกษาได้ในรูปของอนุ (atoms) เมื่อพบกฎที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์แล้ว จะสามารถนำมารวมเข้ากับวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยเหตุผลทางสังคมวิทยา คล้ายกับวิทยาศาสตร์กายภาพหรือสัตววิทยา ซึ่งจะทำให้ความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ถูกค้นพบและนำมาอธิบายได้โดยวิธีที่มีประสิทธิภาพเช่นเดียวกับข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์กายภาพและจิต ธรรมชาติเป็นเช่นเดียวกับจักรวาล ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่มีความลงตัว เนื่องจากคำถามเช่น จะทำอะไร จะอยู่อย่างไร อะไรทำให้มนุษย์มีความยุติธรรม มีเหตุผล หรือมีความสุข เป็นคำถามที่มีความจริงเป็นพื้นฐานคำตอบที่แท้จริงสำหรับคำถามแต่ละข้อไม่มีทางที่จะขัดแย้งกันได้ ความคิดในการที่จะสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรม มีความดีงามและเป็นที่ยอมรับอย่างแท้จริง จะไม่ใช่เป็นสิ่งที่เพื่อฝันอีกต่อไป

ทั้งหมดนี้มีอิทธิพลมาจากการที่นิวตันได้ค้นพบกฎสากลของธรรมชาติ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าคนอื่นๆ ก็สามารถพบกฎในลักษณะนี้ได้เช่นกัน นักคิดในยุคความเบิกบานทางปัญญาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ต่างมีความเชื่อมั่นว่าศตวรรษที่ ๑๘ เป็นยุคที่วิทยาศาสตร์มีผลกระทบที่สำคัญต่อปรัชญาและเทววิทยา โดยการเปลี่ยนวิธีคิดของคนที่มีต่อโลกวิทยาศาสตร์ มีส่วนช่วยให้เกิดการปฏิวัติทางการเมือง ปรับสถาบันทางเศรษฐกิจ และเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับตัวตน (self) ของปัจเจกบุคคล และสถานภาพในทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนั้น ส่วนใหญ่เป็นเพียงความคาดหวังของยุคสมัยเท่านั้น เพราะถึงแม้จะเป็นความจริงที่มีการเปลี่ยนแปลง

อย่างสำคัญเกิดขึ้นในทางวิทยาศาสตร์ ความศึบหน้าในการศึกษากฎกายภาพธรรมชาติ (laws of physical nature) ที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล และสังคม ตลอดจนการทำงานของจิต และความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์ ยังคงเป็นไปในลักษณะที่ไม่น่าพอใจนัก การนำวิชาคณิตศาสตร์มาใช้ศึกษาเรื่องเหล่านี้นับได้ว่ามีข้อจำกัดมาก ในความเป็นจริงก็คือไม่มีกฎเกณฑ์ทางคณิตศาสตร์ที่จะนำมาใช้อธิบายสังคมที่พอจะนำมาเทียบเคียงได้กับการค้นพบกฎทางวิทยาศาสตร์กายภาพของนิวตันเลย ทั้งนี้เพราะการจะนำเหตุผลทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้กับแขนงความรู้อื่นๆ นั้นไม่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ที่จะนำมาสนับสนุนได้ เนื่องจากเป็นความเชื่อร่วมสมัยเท่านั้น อีกทั้งเป็นความเชื่อที่มีรูปแบบเฉพาะตัว นั่นก็คือความเชื่อแบบอริสโตเติลและแบบคริสตจักรคาทอลิกเท่านั้น

ความเชื่อในวิทยาศาสตร์กลายเป็นความเชื่ออย่างใหม่ที่แพร่หลายทั่วไปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ในยุโรป มีผลต่อผู้นำความคิดที่สำคัญในยุคนั้น เช่นเดียวกับการปรับเปลี่ยนความคิดทางศาสนาครั้งสำคัญๆ ที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ เป็นการท้าทายความมั่นคงของสถาบันศาสนา คล้ายกับการแพร่กระจายของศาสนาอิสลามในบริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเมื่อ ๑,๐๐๐ ปีก่อนหน้านั้น เป็นการปฏิวัติทางศาสนาที่มีวิทยาศาสตร์เป็นแกนกลางในยุคเบิกบานทางปัญญา และแพร่กระจายไปทั่วโลกเหมือนที่เคยเป็นมาในอดีต นั่นก็คือในกรณีจำเป็นที่อาจจะต้องใช้กำลังทางทหารที่เข้มแข็งของยุโรป ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ทำให้ความคิดลักษณะเช่นนี้แพร่ขยายไปทั่วโลก ความคิดในลักษณะดังกล่าวมีผลกระทบที่สำคัญต่อนักคิดในยุคทันสมัย อย่างเช่น แอดัม สมิท, คาร์ล มาร์กซ์ และจอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ชื่อดังในยุคต่อมา

จอห์น ล็อก (John Locke, 1632-1704)

จอห์น ล็อก

จอห์น ล็อก (John Locke, 1632 - 1704) เป็นนักปราชญ์ที่เป็นนักปรัชญาทางการเมือง เป็นบุตรของผู้สอนศาสนาโปรเตสแตนต์ เป็นผู้ยึดถือจริยธรรมพิวริตัน (puritan ethics) ที่เคร่งครัด และเป็นนักปราชญ์ร่วมสมัยกับนิวตัน (1632-1704) โดยเกิดก่อนนิวตัน ๑๐ ปี และก็เสียชีวิตก่อนนิวตันด้วย จอห์น ล็อก ผู้นี้เป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการนำเอาทฤษฎีของนิวตันซึ่งเป็นกฎทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ให้เป็นกฎทางสังคม แต่มีข้อสังเกตที่สำคัญก็คือ กฎของนิวตันเป็นกฎวิทยาศาสตร์ที่สามารถทดสอบได้ แต่กฎทางสังคมของล็อกเป็นเพียงความเชื่อ แต่ก็เป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลมาถึงแนวคิดเศรษฐศาสตร์ในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในตอนต้นของชีวิต ล็อกได้เรียนวิชาแพทย์ แต่ก็มีบทบาทสำคัญต่อการเมืองของอังกฤษในยุคนั้น จนมีผลต้องลี้ภัยไปอยู่ประเทศเนเธอร์แลนด์หลายปีในทศวรรษ ๑๖๘๐

เช่นเดียวกับนักคิดในยุครุ่งอรุณของยุคเบิกบานทางปัญญา ล็อกก์มีความเชื่อว่าเหตุผลในทางวิทยาศาสตร์สามารถนำมาประยุกต์ได้เป็นอย่างดีกับทุกเรื่องของมนุษย์ แก่นความคิดของล็อกก์เกือบจะเหมือนของเซนต์อ็อกุสแตนต์ทั้งหมด ยกเว้นล็อกก์เอาความคิดทางวิทยาศาสตร์เพิ่มเข้าไปเท่านั้น อะไรก็ตามที่เป็นความยุติธรรมและความดีสำหรับล็อกก์ก็คือความมีเหตุมีผล ความคิดของล็อกก์มีส่วนที่คล้ายกับความคิดในพุทธธรรมอยู่ส่วนหนึ่ง คือเขาเชื่อว่าการพัฒนาทางจิตเกิดขึ้นทั้งหมดจากประสบการณ์ โดยที่ความรู้ทั้งหมดได้ก่อตัวขึ้น (Locke, 1894: 122) ซึ่งเป็นความคิดที่แตกต่างไปจากเซนต์อ็อกุสแตนต์และคาลวิน ที่เชื่อในปฐมบาปของมนุษย์ (original sin) อันเกิดจากสภาพความตกต่ำ (the fall) แต่ถ้าอธิบายแบบล็อกก์ก็คือ ความไม่รู้สามารถแก้ได้โดยการศึกษา (education) และชีวิตที่ดีกว่า (better life) ความคิดดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดทางการเมืองและเศรษฐศาสตร์ในศตวรรษที่ ๑๘

การที่ล็อกก์ได้พยายามทำให้ความคิดของมนุษย์มีความเป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้เขากำหนดมาตรฐานของอรรถประโยชน์ (utilitarian standard) ก่อนเจเรมี เบนทัม ประมาณ ๑๐๐ ปี นั่นคือ ล็อกก์กล่าวว่า "การกระทำใดๆ ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ดีถ้าเป็นการสร้างความพึงพอใจ (pleasure) ให้แก่บุคคล แต่ความเลวก็คือสิ่งที่ลดความพึงพอใจหรือสร้างความเจ็บปวด (pain)" ทั้งหมดนี้นำไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเอง (self-interest) ซึ่งล็อกก์ถือว่าเป็นกฎสากลของธรรมชาติที่เกี่ยวกับมนุษย์ (universal law of nature of man) ถึงจุดนี้ที่ล็อกก์ได้พยายามเชื่อมกฎแรงดึงดูดทางสังคมของเขาเข้ากับกฎแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาลของนิวตัน โดยอธิบายว่าในโลกเศรษฐกิจและการเมืองซึ่งประกอบด้วยปัจเจกชนที่มีอิสระต่อกัน (independent individuals) ผู้ซึ่งถูกชักจูงเข้ามารวมกัน ผูกพันกันและกันด้วยพลังของผลประโยชน์แห่งตน (self-interest) โดยที่แต่ละคนพยายามแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเอง ซึ่งจะทำให้ปัจเจกชนและสังคมได้รับผลดีตามไปด้วย เช่นเดียวกับแรงดึงดูดของดวงดาวในระบบสุริยจักรวาล ที่ช่วยให้ระบบสุริยจักรวาลดำเนินต่อไปอย่างเป็นระบบ ถ้าจะพิสูจน์กฎนี้ตามแบบ

ของลือก ก็จะสามารถอธิบายได้ว่า โดยปกติธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนเป็นผู้ที่เห็นแก่ตัว และการที่สังคมมนุษย์พัฒนาจนถึงจุดที่ดำเนินอยู่โดยไม่มีปัญหา แต่กลับเป็นสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าขึ้นในยุคสมัยของเขา ก็แสดงว่าความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ส่งผลต่อพัฒนาการของสังคมมนุษย์ ความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อแกนกลางของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน

บนพื้นฐานความเชื่อดังกล่าว ลือกนำไปพัฒนาความคิดในเรื่องสิทธิในทรัพย์สิน (property rights) โดยอธิบายว่า การที่ทรัพย์สินเป็นของส่วนบุคคล จะทำให้ทรัพย์สินได้รับการดูแลเป็นอย่างดีเมื่อเทียบกับทรัพย์สินที่ใครก็สามารถเข้าหาผลประโยชน์ได้ (open access) เมื่อทุกคนสามารถทำให้ทรัพย์สินส่วนบุคคลของตนเกิดประโยชน์เพิ่มได้มาก สังคมโดยส่วนรวมก็จะได้รับประโยชน์เพิ่มขึ้นด้วย จากจุดนี้เขาได้พัฒนาไปสู่ทฤษฎีสัญญาประชาคม (social contract) ในการมีรัฐบาล การที่มนุษย์ทุกคนที่มีอิสระมีความเห็นแก่ตัว พยายามดูแลทรัพย์สินของตนเอง จะเกิดความขัดแย้งและเกิดปัญหา ดังนั้น แต่ละคนจึงทำสัญญาประชาคมร่วมกันที่จะตั้งรัฐบาลขึ้นมาเพื่อให้ความคุ้มครองแก่กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน "ด้วยเหตุผลดังกล่าว มนุษย์แต่ละคนจึง 'เต็มใจ' ที่จะยอมสละความเป็นอิสระ เพื่อที่จะ 'ร่วมกันเพื่อปกป้องชีวิต อิสราภาพ และทรัพย์สิน'" (Locke, 1967: 368-370) ดังนั้น รัฐบาลจึงเกิดจากเจตจำนงของราษฎรเพื่อสนองความจำเป็นของราษฎร และจะต้องได้รับการยอมรับจากราษฎรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีอิทธิพลสำคัญต่อรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา

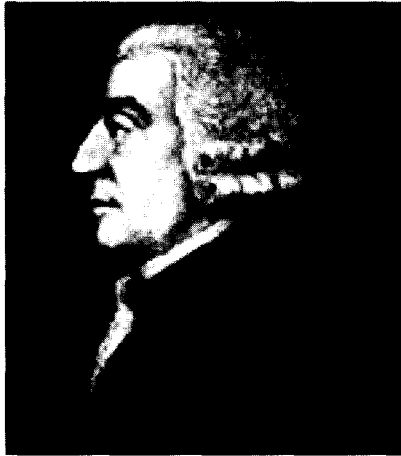
ความคิดสัญญาประชาคมของลือกมีอิทธิพลต่อทฤษฎีรัฐบาลประชาธิปไตยยุคใหม่ ที่เน้น "หลักการทางการเมืองที่อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน" ซึ่งมีรากความคิดจากพิวริตัน (Latourette, 1975: 826) ในขณะเดียวกันพิวริตันก็ให้ความสำคัญแก่แรงงานเป็นอย่างยิ่ง โดยเห็นว่าแรงงานนั้นเป็นที่มาของผลิตภาพและมูลค่าอย่างแท้จริงในสังคม โดยลือกเสริมว่า "ในบรรดาผลผลิตโลกที่มีผลประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ แก้วในสิบเป็นผลมาจากแรงงาน" (Locke, 1967: 314) ส่วนการแบ่งปันผลผลิตที่เกิดขึ้น

ก็ควรเป็นไปตามสัดส่วนของการใช้แรงงาน ความคิดในลักษณะดังกล่าวได้รับการสานต่อโดยแอดัม สมิท และคาร์ล มาร์กซ์ ในเวลาต่อมา การที่ล็อกถึงแม้จะเป็นพิวริตัน แต่ก็เน้นในเรื่องเหตุผลของมนุษย์ ก็เพราะหลังจากสงครามศาสนาที่ยืดเยื้อกว่าศตวรรษครึ่งจนถึงปลายศตวรรษที่ ๑๗ และต้นศตวรรษที่ ๑๘ ย่อมเป็นการสมควรที่จะหันกลับมาคิดถึงเหตุผล กฎเกณฑ์ เสถียรภาพ ทางสายกลาง ลัทธิที่ยกย่องความเท่าเทียมกัน และ ศรัทธาในความก้าวหน้าของเหตุผล ตามแบบความเชื่อที่เคยมีมาในยุคกลางของยุโรป

แอดัม สมิท

หลังจากศึกษางานที่เป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจของสำนักสกอลาสติกผสมล็อก ที่เน้นผลประโยชน์ส่วนตัวว่าเป็นเรื่องธรรมชาติและมีเหตุผลเป็นแรงขับเคลื่อนให้ปัจเจกชนแสวงหาความสุขและแสวงหาผลประโยชน์จากสิทธิในทรัพย์สิน ความคิดลักษณะดังกล่าวยังคงมีอยู่ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจนถึงปัจจุบัน แต่โลกของล็อกนั้นมิพื้นฐานอยู่บนสังคมนิยมของอังกฤษในปลายศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งทำให้เข้าใจถึงความหมายของชุมชนที่พึ่งตัวเองและมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ที่จะมีการตกลงทำสัญญาในบรรดาสมาชิกโดยมีความยินยอมพร้อมใจกัน ในขณะที่การผลิตก็ไม่ได้มีความสลับซับซ้อนมากไปกว่าการใช้แรงงานร่วมกับผืนดินและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ

แต่ครั้นถึงกลางศตวรรษที่ ๑๘ โลกใหม่ได้บังเกิดขึ้น จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากการที่อังกฤษและไอร์แลนด์มีประชากรรวมกัน ๑๐ ล้านคนในปี ๑๗๕๐ ได้เพิ่มขึ้นเป็น ๓๐ ล้านคนในศตวรรษต่อมา มีการประดิษฐ์กระสวยบินในปี ๑๗๓๓ และมีการผลิตเครื่องทอผ้าที่เรียกว่าสปินนิงเจนนี (spinning jenny) ในทศวรรษ ๑๗๖๐ มีการผลิตเครื่องจักรไอน้ำแบบเจมส์ วัตต์ (James Watt) ในปี ๑๗๖๓ ซึ่งเป็นการพัฒนาต่อมาจากเครื่องจักรแบบทอมัส นิวคอมน์ (Thomas Newcomen) ในปี ๑๗๐๓

แอดัม สมิท (Adam Smith, 1723-1790)

ซึ่งถูกนำไปใช้เป็นเครื่องจักรต้นกำเนิดของโรงงานทอผ้า มีผลทำให้อังกฤษส่งผ้าฝ้ายไปจำหน่ายทั่วโลกในปี ๑๘๒๐ เป็นปริมาณร้อยละ ๕๐ ของสินค้าออกจากอังกฤษทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงร่วมสมัยกับแอดัม สมิท ที่มีชีวิตอยู่ระหว่างปี ๑๗๒๓-๑๗๙๐ ในโลกที่เปลี่ยนไป สังคมชนบทแบบของลોકเริ่มจะห่างไกลความเป็นจริงของยุคสมัยมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ปรัชญาของฮอบส์ก็เน้นในเรื่องความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ แต่ขณะเดียวกันก็เน้นความจำเป็นของการมีอำนาจที่จะต้องควบคุม (Myers, 1983)

ในขณะที่เอิร์ลแห่งแชฟท์สเบอรี (Earl of Shaftesbury) ตั้งคำถามว่า การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวนั้นไปด้วยกันได้กับความดีงามที่ยิ่งใหญ่กว่าของสังคมหรือไม่ โดยกล่าวว่า “สัตว์ทุกชนิดมีสิ่งของและความสนใจเฉพาะตัวที่ธรรมชาติกำหนดให้แสวงหา” แต่ในขณะเดียวกันก็จำเป็นจะต้อง “แสวงหาความดีงามอันเป็นสากล เพื่อผลประโยชน์ในโลกร่วมกันด้วย” ดังนั้น “การกระทำที่มีผลประโยชน์สาธารณะและผลประโยชน์ส่วนตัวนอกจากจะต้องสอดคล้องกันแล้วยังแยกออกจากกันไม่ได้” (Shaftesbury,

1964: 243) ความคิดในลักษณะเช่นนี้สะท้อนความคิดแบบนิวตัน ที่มีความเชื่อว่ากฎธรรมชาติจะต้องมีแนวโน้มสู่การลงตัว (harmony) ทั้งนี้เพราะในศตวรรษที่ ๑๘ ความคิดในเรื่องระบบสุริยจักรวาลได้กลายเป็นตัวแบบของความลงตัวของธรรมชาติ นักปราชญ์เป็นจำนวนมากมีความเชื่อว่าตนเองได้พบการทำงานของ “ผลประโยชน์ส่วนตัว” ในทางสังคมศาสตร์ มีความหมายเท่ากับการค้นพบทางวิทยาศาสตร์กายภาพของนิวตัน บัจเจกชนเป็นหน่วยหนึ่งของการวิเคราะห์ทางสังคมเช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างดาวเคราะห์และดวงจันทร์ ผลงานที่มีลักษณะเช่นเดียวกับแรงดึงดูดคือ “ผลประโยชน์ส่วนตัว” ดังนั้น ความคิดในยุคศตวรรษที่ ๑๘ ผลประโยชน์ส่วนตัวจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของมนุษย์และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (Talmon, 1970: 31) การศึกษาระบบการทำงานของการทำงานที่บัจเจกชนพยายามแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน ก็คือการพัฒนาวิทยาศาสตร์กายภาพสำหรับสังคมอย่างแท้จริง หรืออาจจะกล่าวได้ว่า ผลประโยชน์ส่วนตัวก็คือ “กฎจริยธรรมของแรงดึงดูด” (Bredvold, 1961: 50)

ฟรานซิส ฮัทเชสัน (Francis Hutcheson) อาจารย์ของแอดัม สมิท อธิบายแรงดึงดูดทางสังคมแบบของนิวตันเป็นสองประเภทคือ (๑) พลังของความรักในมนุษยชาติ (๒) พลังในความรักตัวเอง ซึ่งมีความจำเป็นในการควบคุมการทำงานทั้งหมดของแรงดึงดูด (Myers, 1983: 69) ในทางสังคมจะเป็นเรื่องไร้สาระที่จะปฏิเสธพลังของผลประโยชน์ส่วนตัวที่มีอยู่ในธรรมชาติเหมือนการปฏิเสธพลังที่เกิดจากแรงดึงดูด

สมิทเองก็ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนี้มาจากสำนักฟิสิกส์โอแครทส์ (Physiocrats) เมื่อเดินทางไปฝรั่งเศสในทศวรรษ ๑๗๖๐ ซึ่งโดยชื่อของสำนักนี้ก็มีความหมายว่า เป็นวิทยาศาสตร์กายภาพของสังคม ซึ่งอธิบายว่าความจริงของสังคมทั้งหมดถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างนิรันดร์ โดยไม่มีทางเปลี่ยนแปลงได้ และไม่มีทางหลุดพ้นจากกฎที่ไม่มีทางหลีกเลี่ยงนี้ได้ (Randall Jr., 1976: 323) กฎเหล่านี้จะต้องสอดคล้องกับเหตุผลสูงสุดซึ่งกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างในโลก รัฐบาลจึงทำอย่างอื่นที่เป็นประโยชน์ไม่ได้ นอกจากออกมาตรการที่เน้นความสำคัญของกฎที่สร้างระเบียบทางสังคม

ดังกล่าว ถ้ารัฐบาลทำอย่างอื่นก็เท่ากับเป็นการกระทำที่ขาดสติ ซึ่งไม่มีผลผูกพันต่อผู้ใดทั้งสิ้น (Randall Jr., 1976: 323-324)

รัฐบาลเองสามารถเปลี่ยน “ผลประโยชน์ส่วนตัว” ดังกล่าวให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์สาธารณะ โดยสร้างระบบแรงจูงใจที่มีการให้รางวัลและลงโทษอย่างเหมาะสม ซึ่งจะช่วยให้ผู้ปกครองสามารถทำให้คนทำอะไรก็ได้ที่เป็นสิ่งที่ดี (Randall Jr., 1976: 317) แนวคิดดังกล่าวถ้าหากรัฐบาลดำเนินการในสิ่งที่ไม่ดีไม่มีเหตุผลดีพอก็อาจจะมีปัญหา ดังนั้นถ้าหากสามารถหาแบบที่ดีกว่ามาแทนรัฐบาลได้ ก็อาจจะดึงเอารัฐบาลออกมาจากระบบนี้ และในที่สุดก็มีการพบว่า “กลไกตลาด” (market mechanism) สามารถทำหน้าที่เช่นนี้ได้ และได้กลายเป็นกลไกที่สำคัญในการควบคุมระบบเศรษฐกิจที่มีความเชื่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

จุดอ่อนที่สำคัญในเรื่องนี้ก็คือ กลไกทางกายภาพที่จะอธิบายว่าผลประโยชน์ส่วนตัวจะทำให้สังคมดีขึ้นอย่างไร ความสอดคล้องกันระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวและผลประโยชน์ส่วนรวมนั้นก็จะต้องเป็นความจริงโดยคำจำกัดความ ซึ่งมีลักษณะของศรัทธาหรือความเชื่อมากกว่าการสาธิตด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ และเพื่อให้กฎหมายของสังคมสามารถพิสูจน์ได้จึงจำเป็นต้องมีการนำความคิดในเรื่องการแบ่งงานกันทำ ส่วนความเห็นแก่ตัวนั้นก็สามารถทำให้แปรเป็นผลประโยชน์ต่อส่วนรวมโดยผ่านกลไกตลาด ซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ว่าเพิ่มผลผลิตให้แก่สังคมได้ อันเป็นส่วนสำคัญที่เป็นผลงานทางความคิดของแอดัม สมิท ภายหลังจากที่เขาได้เขียนหนังสือที่ชื่อว่า *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations* ออกมาครั้งแรกในปี ๑๗๗๖

การอธิบายในลักษณะเช่นนี้มีความหมายยิ่งกว่าสิ่งที่เรียกว่าเป็นการวิเคราะห์ทางเทคนิคที่สามารถให้ภาพได้อย่างชัดเจน แต่ยังเป็นการนำเอากลไกแบบของนิวตันมาประยุกต์กับสังคม ทำให้สามารถเข้าใจการทำงานของระบบตามธรรมชาติได้ เป็นการเปิดทางให้มนุษย์ค้นพบความสุขได้จริง ผลตามมาที่เกิดขึ้นจริงจากคำอธิบายในลักษณะดังกล่าวก็คือ การขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วหลังจากนั้น คำอธิบายดังกล่าวก้าวไปไกล

กว่ากาลวินก้าวหนึ่งที่สำคัญมาก เนื่องจากกาลวินเน้นเฉพาะความสำเร็จส่วนบุคคลในฐานะเป็นเครื่องหมายของการเลือกสรรโดยพระเจ้า แต่ในกรณีนี้ได้พิสูจน์ว่าเป็นผลดีร่วมกันของสังคม ซึ่งก็เป็นเพียงผลพลอยได้เท่านั้น แต่ผลที่ได้โดยตรงก็คือการแสดงให้เห็นว่ามนุษย์นั้นมีพฤติกรรมที่เป็นจริงสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ ถึงจุดนี้ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นความลงตัวตามธรรมชาติ (harmony of nature) ซึ่งก็อธิบายโดยสมิทว่า คือการกระทำของมือที่มองไม่เห็น (invisible hand) ผ่านกลไกตลาดนั่นเอง (Tillich, 1967: 338) คำอธิบายดังกล่าวยังมีอิทธิพลอย่างมากต่อเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน

เนื่องจากหนังสือของสมิทที่รู้จักกันดีในชื่อย่อว่า *Wealth of Nations* แสดงถึงความสัมพันธ์ของชีวิตในเมือง ความเป็นโลกียะหรือโลกของฆราวาสหรือมนุษยชาติตามปกติ สามารถนำไปใช้ได้และเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย (common sense) ท้นที่ที่ออกวางจำหน่ายจึงได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี แต่หนังสือดังกล่าวจะไม่ได้มีการต้อนรับขนาดนี้ถ้าหากถือไม่ได้วางพื้นฐานความคิดในแนวนี้มาก่อน ประกอบกับการเน้นหลักการของเหตุผลที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นการสอดคล้องกับยุคสมัยที่เริ่มเน้นพลังของการผลิตขนาดใหญ่ (mass production) การค้าขายตัวออกไปเกือบทั่วทุกแห่งในโลก การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของความสำคัญของหัตถอุตสาหกรรมพร้อมกับการเสื่อมถอยของกิจกรรมในภาคการเกษตร ทั้งหมดนี้ทำให้สมิทกลายเป็นนิวัตน์แห่งวิชาเศรษฐศาสตร์ เนื่องจากทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์มีสถานะภาพในระดับเดียวกับวิทยาศาสตร์ งานของเขาทั้งหมดแท้ที่จริงก็มีใช้เรื่องใหม่ แต่สืบทอดมาจากนักปราชญ์สกอลาสติกและนักปราชญ์กฎธรรมชาติ และมีลือกเป็นสะพานเชื่อมที่สำคัญ (Schumpeter, 1954: 182)

นอกจากทฤษฎีว่าด้วยการแบ่งงานกันทำ (division of labour) ซึ่งเป็นหัวใจหลักของสมิทแล้ว สมิทได้ชื่อว่าเป็นผู้ต่อต้านลัทธิพาณิชย์นิยมที่สำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของฝ่ายคาทอลิก เนื่องจากพาณิชย์นิยมนั้นทำให้กษัตริย์และนักธุรกิจมีอำนาจมากขึ้น โดยที่ประวัติศาสตร์ของพาณิชย์นิยมที่สำคัญเริ่มต้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อรัฐชาติเริ่มมีความ

เข้มแข็งมากขึ้น ประเด็นสำคัญของพาณิชยนิยมก็คือการร่วมมือระหว่างกษัตริย์และนักธุรกิจในการที่จำกัดความรับผิดชอบร่วมกัน เปิดโอกาสให้มีการใช้สิทธิและการผูกขาดเพื่อผลประโยชน์ร่วมระหว่างรัฐบาลและนักธุรกิจ เนื้อหาสำคัญที่เกี่ยวข้องก็คือการประณามการผูกขาดโดยธุรกิจ ซึ่งได้รับการสนับสนุนและให้การคุ้มครองโดยรัฐ ดังนั้น ตลาดของสมิทจึงประกอบด้วยผู้ผลิตและผู้จำหน่ายรายย่อยเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็มีความขัดแย้งในทางปฏิบัติกับหลักการแบ่งงานกันทำและการผลิตขนาดใหญ่ (mass production)

ในขณะเดียวกัน ถ้าหากการแข่งขันดำเนินไปตามกลไกของตลาดก็จะทำให้ราคาที่เกิดขึ้นในตลาดเป็นราคาที่ทำให้ผลตอบแทนอย่างเป็นธรรมต่อที่ดิน แรงงาน และทุน เป็นที่พอใจทั้งฝ่ายผู้ซื้อและผู้ขาย และมีผลดีต่อส่วนรวมในแง่ของการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต่างไม่มีอิทธิพลเหนือตลาด สมิทประณามการตั้งราคาที่สูงกว่าราคาตามธรรมชาติเป็นเวลายาวนานโดยไม่มีกำหนด การมีข้อตกลงลับทางการค้าสามารถทำให้เกิดสถานการณ์เช่นนี้ได้ (Smith, 1937: 60 - 61) สมิทเห็นว่ารัฐบาลเท่าที่ผ่านมามีหน้าที่หลักเพียงการเก็บภาษีเพื่ออุดหนุนชนชั้นนำ "รัฐบาลเข้าแทรกแซงในตลาดก็เพื่อปกป้องให้เกิดการผูกขาด" เขาเห็นว่า "รัฐบาลพลเรือนที่ผ่านมาก็ควรจะทำหน้าที่สร้างความมั่นคงให้แก่ทรัพย์สิน ในความเป็นจริงรัฐบาลก็คือสถาบันที่ปกป้องคนรวยจากคนยากจนหรือจากผู้ที่มีทรัพย์สินจำนวนหนึ่งจากผู้ที่ไม่มียทรัพย์สินเลย" (Smith, 1967: 674) สมิทได้แสดงวิสัยทัศน์ว่า โลกในอนาคตจะถูกเชื่อมเข้าด้วยกัน โดยตลาดการค้าเสรีจะทำให้วิสัยทัศน์ของชุมชนโลกที่แท้จริงบังเกิดขึ้น มนุษยชาติจะมีความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าร่วมกัน ลัทธิพาณิชยนิยมและลัทธิปกป้องทางการค้า (protectionism) ที่ให้สิทธิพิเศษแก่บางประเทศหรือกลุ่มคนเป็นจำนวนน้อยที่แสวงหาผลประโยชน์เฉพาะหน้า จะทำให้ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจของทั้งโลกลดน้อยลง

เช่นเดียวกับความคิดของพิวริตัน สมิทมีความเห็นว่าแรงงานนั้นมีความสำคัญต่อจิตวิญญาณ ดังนั้นจึงมีคุณค่าในตัวของมันเอง ซึ่งสะท้อนความคิดว่าด้วยทฤษฎีคุณค่าหรือมูลค่าของแรงงานของเขา ขณะเดียวกัน

สมิทก็มิได้เน้นความสำคัญของทรัพย์สิน โดยกล่าวว่า คนจนไม่จำเป็นจะต้องเป็นผู้ที่ต่ำต้อย โดยเฉพาะจากส่วนที่เป็นความสุขที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์ทรัพย์สินเป็นเพียงส่วนประกอบที่สร้างความสะดวกสบายเพียงเล็กน้อยให้แก่ร่างกาย โดยมีต้นทุนของความกระวนกระวายใจในการดูแลรักษา และอาจจะนำภัยมาสู่เจ้าของได้ (Smith, 1982: 182-185)

เจเรมี เบนทัม

เจเรมี เบนทัม (Jeremy Bentham, 1748-1832) เป็นนักปราชญ์ในยุคช่วงต่อระหว่างศตวรรษที่ ๑๘ และศตวรรษที่ ๑๙ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงที่ความคิดยุคความเบิกบานทางปัญญาที่ว่าด้วยกฎธรรมชาติจะนำมาซึ่งความลงตัวและความผาสุกในบรรดามวลมนุษย์เริ่มถูกท้าทาย ถึงแม้ว่าเป็นความจริงที่การแบ่งงานทำช่วยให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น แต่ความลงตัวและระเบียบสังคมที่คาดว่าจะเป็ผลตามมานั้นค่อนข้างจะเป็นที่น่าสงสัย ทั้งนี้เพราะการปฏิวัติอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดการผลิตเกินที่อยู่แก่ผู้คน โดยเฉพาะผู้คนในชนบทเป็นจำนวนมาก เป็นปัญหาสังคมอย่างชานานใหญ่ โดยมีผลกระทบทั่วทั้งประเทศอังกฤษ สำหรับคนเป็นจำนวนมาก การปฏิวัติอุตสาหกรรมนั้นมิได้นำมาซึ่งความผาสุกและความเป็นอยู่ที่ดี แต่เป็นความระส่ำระสาย ชีวิตตกต่ำลง เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน

เมื่อข้อเท็จจริงเป็นเช่นนี้จึงมีคำถามว่า ในเมื่อขณะนั้นมีการค้นพบทางวิทยาศาสตร์เพื่อสร้างเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่อปรับเปลี่ยนโลกทางกายภาพให้ดีขึ้นสำหรับมนุษย์ กฎวิทยาศาสตร์สำหรับสังคมจะนำมาปรับเปลี่ยนเพื่อแก้ปัญหของมนุษย์ในลักษณะที่กล่าวมาแล้วได้หรือไม่ เป็นไปได้หรือไม่ที่จะออกแบบระบบให้มีความสมบูรณ์ในระบบการจัดองค์กรทางสังคม (system of social organization) โดยใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เข้าจัดการกับปัญหาของสังคม ผู้ที่พยายามหาคำตอบดังกล่าวคือ เจเรมี เบนทัม

ซึ่งเป็นผู้มองโลกในแง่ดี หรือเป็นผู้ที่เชื่อในความมีเหตุผลและความก้าวหน้า ในทางประวัติศาสตร์ เบนทัมเป็นบุคคลสำคัญที่เผยแพร่ลัทธิอรรถประโยชน์ (utilitarianism) และเพื่อจะนำเอาความคิดวิทยาศาสตร์แบบนิวตันมาใช้ เบนทัมเสนอให้มีการนำเอาความสุขของแต่ละคนมาคำนวณ โดยนำเอา ความพึงพอใจ (pleasure) ที่วัดออกมาเป็นตัวเลขมารวมกันแล้วลบด้วยความ เจ็บปวด (pains) ทั้งหมด แล้วมาดูว่าฝ่ายใดจะมีน้ำหนักมากกว่า ถ้าหาก ความพึงใจมีมากกว่าก็เป็นแนวโน้มที่ดีสำหรับทุกคน ถ้าหากความเจ็บปวด มีมากกว่าก็เป็นแนวโน้มที่เลว (Bentham, 1935: 31) โดยที่เบนทัมเป็น นักปราชญ์คนแรกที่พยายามคิดเครื่องวัดดังกล่าวขึ้นมา

เบนทัมมีความเห็นว่าอรรถประโยชน์ของสังคมทั้งหมดสามารถวัดได้ โดยการรวมเอาอรรถประโยชน์ของแต่ละบุคคลเข้าด้วยกัน ดังนั้น เบนทัม จึงมีข้อสรุปว่า “ความสุขของปัจเจกชนเมื่อรวมกันแล้วเป็นความสุขของ สังคม เป็นเป้าหมายสุดท้ายที่การออกกฎหมายของรัฐบาลในแต่ละเรื่องจะ ต้องคำนึงถึง ซึ่งก็จะต้องทำให้เกิดอรรถประโยชน์แก่สังคมสูงสุด” (Bentham, 1935: 24) ลักษณะดังกล่าวทำให้เบนทัมอ้างได้ว่าเขาเป็นผู้ค้นพบวิทยาศาสตร์ ของสังคมอย่างครบถ้วน ไม่มีความจำเป็นจะต้องกล่าวถึงกฎธรรมชาติและ ความลงตัวของธรรมชาติอีกต่อไป และด้วยเครื่องมือดังกล่าวที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์ของอรรถประโยชน์ จะทำให้สามารถคำนวณระดับอรรถประโยชน์ ง่ายขึ้นและมีความแม่นยำเพิ่มขึ้น ซึ่งช่วยให้สามารถเลือกระดับความสุขได้ ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นจะต้องกล่าวถึงสิทธิอีกต่อไป ตราบใดที่สังคมมีมีความสุข เพิ่มขึ้นสุทธิ ในอดีตก่อนหน้านั้น การตัดสินใจของรัฐบาลมักจะตั้งอยู่บน ความเชื่อที่เลื่อนลอย

เบนทัมมีความเชื่อในเรื่องเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างแรงกล้าเช่นเดียวกับจอห์น สจวร์ต มิลล์ (John Stuart Mill, 1806-1873) นักคิดต่อมา ในสำนักนี้ โดยให้ความเห็นว่า การบรรลุถึงความชื่นชอบของสังคม (social enjoyment) จะเป็นไปได้อย่างแท้จริงถ้าหากปล่อยให้แต่ละคนแสวงหาความ ชื่นชอบอย่างเต็มที่ การที่รัฐบาลเข้าไปรุกรานสิทธิส่วนบุคคลก่อให้เกิดความ เจ็บปวด ซึ่งเกิดจากการที่จะต้องมีการควบคุมตนเอง (Randall Jr., 1976:

362) จากการที่เบนทัมเสนอให้ใช้เหตุผล จึงเสนอให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาของรัฐ การปฏิรูประบบสาธารณสุข การให้อาณานิคมปกครองตนเอง จัดระบบการบริหารของรัฐบาลอังกฤษใหม่ โดยเน้นให้มีการแข่งขันมากขึ้น ซึ่งมีผลให้ตั้งมหาวิทยาลัยลอนดอนในปี ๑๘๒๗ และมีการปฏิรูปที่คุมขังและลดการทารุณต่อสัตว์ มีการเสนอให้ทำสำมะโนประชากรในอังกฤษ ซึ่งดำเนินการครั้งแรกในปี ๑๘๐๑ ทั้งหมดนี้เพื่อให้การดำเนินงานของรัฐบาลมีเหตุผล มีความเบิกบานทางปัญญา และมีความเป็นวิทยาศาสตร์

แม้ในความเป็นจริง ถึงแม้ว่าข้อเสนอในการคำนวณอรรถประโยชน์ของสังคมของเบนทัมจะเป็นไปไม่ได้ แต่อย่างน้อยก็จุดประเด็นให้รัฐบาลที่มีเหตุผลจะต้องคำนึงถึงการทำให้อรรถประโยชน์ของสังคมบรรลุจุดสูงสุด ซึ่งในปัจจุบันคำนวณในรูปการวิเคราะห์ต้นทุน / ผลตอบแทน (cost-benefit analysis) จากความล้มเหลวของความพยายามที่จะพิสูจน์ให้ได้ตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ของวิทยาศาสตร์ว่าด้วยอรรถประโยชน์ของเบนทัม ทำให้ทุกอย่างกลับมามีจุดเดิม คือเป็นผลที่เกิดจากศรัทธามากกว่าที่จะเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริง ถ้าจะเปรียบเทียบกับกาลวินที่สอนว่าชีวิตคือความทุกข์ เบนทัมสอนว่า มนุษยชาติควรจะมีศรัทธาต่อความสุข เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้มีปัญญาในการที่จะดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผล

คลาวเด อองรี เดอ แซงต์ซิมอง

คลาวเด อองรี เดอ แซงต์ซิมอง (Claude Henri de Saint-Simon) เป็นนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสที่มีชีวิตอยู่ระหว่างปี ๑๗๖๐ - ๑๘๒๕ เป็นปราชญ์ในยุคเบิกบานทางปัญญาที่มองโลกในแง่ดีเช่นเดียวกับเบนทัม ตามแนวคิดของสำนักนี้เชื่อว่าสภาพตามธรรมชาติจะช่วยให้ความลงตัวของดี แต่จำเป็นจะต้องมีเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดสถานการณ์เช่นนั้น ทั้งนี้เพราะความเป็นจริงของยุโรปในยุคนั้นเต็มไปด้วยสภาวะการฉ้อฉล อันเป็นผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการปฏิวัติของประเทศฝรั่งเศสในปี ๑๗๘๙

ชีวิตของแซงต์ซิมม็องก็มิราบรีน ถึงแม้จะมีบรรดาศักดิ์เป็นเคานต์ (count) แต่ก็เคยต้องเข้าโรงพยาบาลเพราะวิกลจริต เป็นโรคประสาทหลอน เนื่องจากถูกทารุณกรรม และมีชีวิตอยู่อย่างยากจนเป็นเวลาหลายปี ในขณะที่เขาอธิบายว่าสังคมจะอยู่ได้ด้วยเหตุผลและมีกฎเกณฑ์ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ชีวิตส่วนตัวของเขาค่อนข้างสับสนวุ่นวาย (Manuel, 1956) แต่ที่สำคัญก็คือ คำกล่าวของเขายังมีอิทธิพลอยู่เหนือความคิดนักเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบัน เนื่องจากเขาเน้นประสิทธิภาพอันเป็นผลผลิตจากความคิดและวิธีการจัดการที่เป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นผลผลิตของความคิดแบบนิวตัน

ในขณะที่เบนทัมมีข้อเสนอทฤษฎีอรรถประโยชน์ที่จะใช้นำการตัดสินใจ การกำหนดนโยบายและการออกกฎหมายของรัฐบาลแซงต์ซิมม็องเน้นเรื่องประสิทธิภาพ โดยเขามีข้อเสนอว่าการดำเนินกิจกรรมทุกชนิดจะต้องเป็นไปภายใต้ต้นนโยบายของสภาสูงสุด (supreme council) โดยที่สภาแห่งนี้ประกอบด้วยนักคณิตศาสตร์ ๓ คน นักวิทยาศาสตร์กายภาพ ๓ คน นักเคมี ๓ คน นักกายภาพวิทยา ๓ คน นักเขียนชื่อดัง ๓ คน ศิลปินวาดภาพ ๓ คน และนักดนตรี ๓ คน ซึ่งมีลำดับความสำคัญของวิชาชีพเหล่านี้ตามลำดับ กล่าวคือ สภาของเขาจะประกอบด้วยนักวิทยาศาสตร์และศิลปิน ซึ่งก็คือปัญญาชนชั้นนำของสังคม ทำหน้าที่เป็นสมอให้กับสังคม เพื่อช่วยให้ความคิดวิทยาศาสตร์มีเหตุผล และความอ่อนไหวของศิลปินเป็นความคิดนำไปสู่สังคมที่มีประสิทธิภาพ มีความรุ่งเรือง เป็นการลดข้อพิพาทขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมโดยไม่จำเป็น ภาพตัวอย่างที่เกิดขึ้นจริงในยุคปัจจุบันก็คือ สภาวิทยาศาสตร์แห่งชาติ (National Academy of Sciences)

ประเด็นที่เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดตามความเห็นของแซงต์ซิมม็องก็คือ จะต้องเปลี่ยนความเข้าใจใหม่ว่า ศูนย์กลางของพลังทางสังคมนั้นไม่ใช่การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน แต่จะต้องเป็น *ความรักในมนุษยชาติ* ซึ่งอาจจะอธิบายได้ว่า ความรักคือน้ำหล่อเลี้ยงที่ไหลเวียนไปทั่วร่างกายของสังคม ทำให้สังคมเคลื่อนไหวได้และเกิดมีพลัง ในความคิดของแซงต์ซิมม็อง ความรักดังกล่าวจะช่วยหลอมส่วนต่างๆ ที่สำคัญของสังคมให้มีความลงตัวพอดี

(Manuel and Manuel, 1979: 603)

ด้วยองค์ประกอบที่สำคัญสองประการ คือ ความรักในมนุษยชาติและความเป็นอัจฉริยะของปัญญาชนชั้นนำที่เน้นความถูกต้องและความคิดสร้างสรรค์จะเป็นหลักประกันให้เกิดผลิตภาพ การจัดการ ประสิทธิภาพ นวัตกรรม และการค้นพบในทางเทคโนโลยี (Lindermann, 1983: 49) ประเด็นอื่น ๆ เป็นประเด็นรอง เช่น เรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้นจะไม่เป็นประเด็นที่สำคัญอีกต่อไป ถ้าหากพิสูจน์ไม่ได้อย่างชัดเจนว่าจะช่วยทำให้ประสิทธิภาพสูงขึ้น กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจะมีความหมายก็ต่อเมื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพให้สูงขึ้น สังคมที่มีการจัดการบนพื้นฐานการมีประสิทธิภาพอย่างมีเหตุผลในความเห็นของแซงต์ซิมมอนั้น จะทำให้ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ลดลงหรือหมดไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้ อาจจะกล่าวได้ว่าความคิดของเขาอยู่ในกระแสวิทยาศาสตร์สังคมนิยม (scientific socialism)

ขณะเดียวกันแซงต์ซิมมอนก็ตระหนักดีว่า สังคมในยุคของเขานั้นอยู่ในยุคที่ไม่มีระเบียบในทางจริยธรรมถึงขีดสุด และการหลงตนนั้นกำลังขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (Talmon, 1985: 67) ทางที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวมนุษย์จะต้องยอมให้ความจำเป็นของสังคมอยู่เหนือความปรารถนาส่วนบุคคล ซึ่งในที่สุดจะต้องกลับไปสู่ศาสนา แซงต์ซิมมอนมีความเห็นว่าศาสนาจะไม่มีทางสูญหายไปจากโลก แต่จำเป็นจะต้องมีการปรับเปลี่ยนการนำเสนอใหม่ให้เหมาะสม (Talmon, 1985: 71) ศาสนาในความเห็นของเขาคือคริสต์ศาสนามารวมกับความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์แบบของนิวตัน

ถึงแม้ความคิดเห็นของแซงต์ซิมมอนจะมีลักษณะเป็นความเพ้อฝัน (utopia) แต่ในความเป็นจริงก็มีผู้เห็นด้วยเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดในเรื่องประสิทธิภาพที่จะต้องจัดการโดยมีอาชีพ โดยในตำราเรียนเศรษฐศาสตร์เบื้องต้นจะอธิบายว่า เศรษฐศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความพยายามที่จะทำให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดจากการใช้ทรัพยากรของสังคมที่มีจำกัด และนักเศรษฐศาสตร์ของรัฐบาลก็จะชี้ให้เห็นว่าบทบาทของพวกเขาก็คือการทำหน้าที่ส่งเสริมประสิทธิภาพ โดยมีฝ่ายที่ควรจะได้รับผลประโยชน์อย่างชัดเจน (partisan efficiency advocates) (Schultze, 1968: 96)

และนักเศรษฐศาสตร์ก็คือปัญญาชนที่ทำหน้าที่เป็นวิศวกรสังคม มีหน้าที่ในการจัดการสังคมให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนั้นสถาบันอุดมศึกษาในประเทศต่างๆ ในปัจจุบันก็ทำหน้าที่คล้ายๆ กับสภาสูงสุดในความหมายของแซงต์ซิมมอนด์ ในสังคมอเมริกันยุคปัจจุบันก็สามารถเห็นแนวโน้มของความคิดดังกล่าวได้อย่างชัดเจน ระหว่างทศวรรษ ๑๙๕๐ และ ๑๙๖๐ นักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำของอเมริกา จอห์น เคนเนธ กาลเบรธ (John Kenneth Galbraith) ก็ยอมรับความสำคัญของการมีบทบาทนำของข้าราชการนักวิชาการชั้นนำในสังคมอเมริกัน (Galbraith, 1967)

สำนักความคิดสวนกระแส

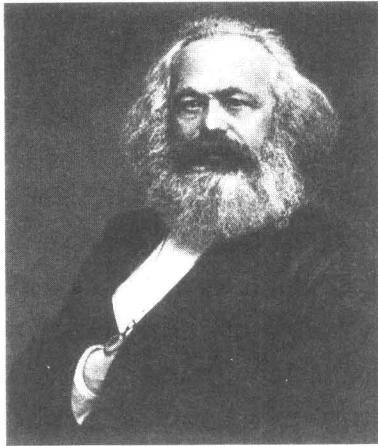
อาจกล่าวได้ว่านักปราชญ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ตั้งแต่นิวตัน, ล็อก, สมิท, เบนทัม และแซงต์ซิมมอนด์ คือนักคิดในสายที่เชื่อในความมีเหตุผลของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดที่ตรรกะสามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ และมีความเป็นวิทยาศาสตร์สามารถพิสูจน์ได้ ทำให้เกิดความหวังว่า ถ้าสามารถค้นพบกฎธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความลงตัวในทุกๆ ด้าน สังคมมนุษย์ก็อาจจะเป็นสังคมที่มีสันติสุขได้ แต่ในขณะเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศตวรรษที่ ๑๙ ก็มีนักปราชญ์เด่นในยุโรปที่มีได้มีความเชื่อเช่นนั้น และมีข้อพิสูจน์ในทางวิทยาศาสตร์เช่นกันว่าธรรมชาติถึงแม้จะสร้างความสมดุลในที่สุด แต่ก็ต้องผ่านกระบวนการของความขัดแย้ง การแก่งแย่งแข่งขันเพื่อที่จะมีชีวิตอยู่ และผู้ที่แข็งแรงและได้เปรียบกว่าเท่านั้นที่จะอยู่ได้ นักปราชญ์ที่เด่นในกระแสความคิดนี้ก็คือชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin, 1809-1882) และคาร์ล มาร์กซ (Karl Marx, 1818-1883)

ความคิดนำของกลุ่มปราชญ์ที่กล่าวนามมาแล้วคือ เดวิด ฮูม (David Hume, 1711-1776) และฌอง-จาควส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778) เดวิด ฮูม เป็นบุคคลแรกที่ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของวิทยาศาสตร์

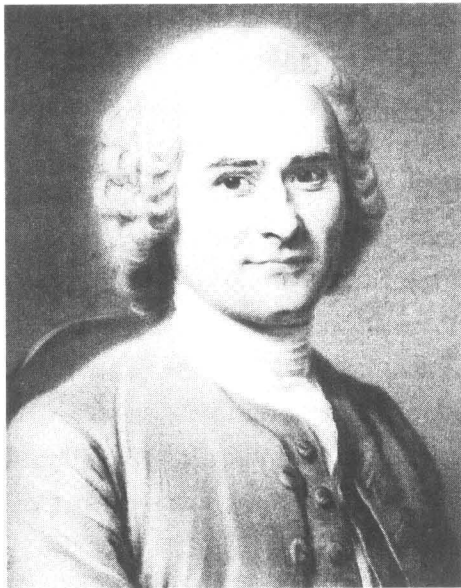
สมัยใหม่แบบของนิวตันและความคิดแบบของล็อก ที่สรุปผลจากการค้นพบกฎแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาลโดยนิวตัน ว่าสะท้อนระบบการมีเหตุผลที่มีอยู่ในจักรวาล ฮูมได้ตั้งข้อสังเกตว่า ไม่มีความจำเป็นจะต้องมีข้อสมมติฐานดังกล่าวเพื่ออธิบายทฤษฎีของนิวตัน อีกทั้งไม่มีการยืนยันว่าข้อสมมติฐานเช่นนั้นเป็นความจริง ความสัมพันธ์ที่จำเป็นจริง ๆ ก็คือสาเหตุ (cause) และผลที่เกิดตามมา (effect) ซึ่งอาจจะเป็นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์อย่างหนึ่งกับเหตุการณ์อีกอย่างหนึ่งเท่านั้น ซึ่งในทางวิทยาศาสตร์ต้องการความสัมพันธ์เพียงเท่านี้เพื่อการทดสอบ แต่คำถามว่าเหตุใดความสัมพันธ์จึงเป็นเช่นนั้น ไม่ใช่หน้าที่ของนักวิทยาศาสตร์จะต้องหาคำตอบหรือให้หลักประกันว่าความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวจะเป็นความจริงเสมอไป

ถ้าอธิบายแบบของฮูม ก็จะได้เห็นว่าความสัมพันธ์ในลักษณะของความ เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันเป็นสิ่งที่ไม่มีความจำเป็น ในความเป็นจริงก็อาจไม่มีระเบียบที่มีเหตุผลควบคุมการทำงานของจักรวาล หรือให้หลักประกันว่าจะสามารถทำนายความสัมพันธ์ หรือมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ความคิดเรื่องกฎธรรมชาติอาจจะเป็นเพียงเรื่องที่สร้างขึ้นเพื่อความสะดวกในการอธิบายเท่านั้น (convenient fiction) โลกของวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ อาจจะเป็นโลกที่มีได้สะท้อนความสัมพันธ์อันใดของมนุษย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่อาจจะสังเกตได้ในลักษณะสูตรทางคณิตศาสตร์ ที่อธิบายความสอดคล้องของความสัมพันธ์ซึ่งสังเกตเห็นได้ สำหรับฮูม เขามีความเห็นว่างระเบียบที่ว่าในธรรมชาตินั้นอยู่เกินความสามารถของมนุษย์ที่จะเข้าใจได้ครบถ้วนอย่างแท้จริง ถึงแม้นิวตันจะเป็นผู้ค้นพบกฎแรงดึงดูด แต่ก็ไม่สามารถอธิบายว่ากฎดังกล่าวเกิดขึ้นมาได้อย่างไร เป็นการท้าทายความเชื่อของสำนักความคิดความเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment) ซึ่งมีได้มีแต่เพียงฮูมเท่านั้นที่มีความคิดเช่นนั้น ฉอง-จาคส์ รุสโซ ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ตั้งคำถามในลักษณะเดียวกัน

รุสโซมีความเห็นว่าความเชื่อมั่นของสำนักความเบิกบานทางปัญญาที่เชื่อในเหตุผลและความก้าวหน้านั้นเป็นการหลอกตัวเอง รุสโซมีความเห็น

คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx, 1818-1883)

ฌอง-จาควส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778)

ว่า “เบื้องหลังของนักคิดสำนักความเบิกบานทางปัญญานั้นเต็มไปด้วยความหวาดระแวง ความก้าวร้าว ความกลัว ความไม่มีน้ำใจ การปิดบังซ่อนเร้น ความเกลียด การหักหลัง” (Starvbinski, 1988: 27) ลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาสำคัญระหว่างปัญหาในทางจริยธรรมและปัญหาเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าในความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจไม่ได้ทำให้คนมีความสุขเพิ่มขึ้น หรือแม้กระทั่งทำให้สภาพความเป็นมนุษย์ดีขึ้นกว่าเดิม ในทางตรงกันข้าม ความเฉลียวฉลาดเพิ่มขึ้นและความก้าวหน้าทางเทคนิคมีผลทำให้จริยธรรมตกต่ำลง การบริโภคเพิ่มขึ้น การที่สินค้ามีมากมายเพิ่มขึ้นไม่ช่วยระงับความต้องการของคนลงไปได้ ในทางตรงกันข้าม กลับทำให้มีความหิวกระหายเพิ่มมากขึ้น สิ่งที่เราเรียกว่าเป็นความก้าวหน้าของมนุษยชาติแท้ที่จริงก็คือกระบวนการที่ “ความเห็นแก่ตัวมีอำนาจเหนือความรักตัวเองที่มีความบริสุทธิ์ เป็นสิ่งชั่วร้ายที่เกิดขึ้นและเกิดเป็นปัญหาสังคมตามมา และยังมีเหตุผลมากขึ้นเท่าไร การมีทรัพย์สินและความไม่เท่าเทียมกันยังมีเพิ่มมากขึ้น และสิ่งที่เป็นของฉันยังมีความชัดเจนจากสิ่งที่เป็นของเธอ” ทั้งหมดนี้ทำให้ความแตกต่างกันมีมากยิ่งขึ้นระหว่าง “ตัวของเรา” กับ “ธรรมชาติที่เป็นเราจริง ๆ” (Starvbinski, 1988: 27 - 28)

ทั้งหมดนี้เป็นการอธิบายความแตกต่างระหว่างมนุษย์ทางเศรษฐกิจ (economic man) และมนุษย์ตามธรรมชาติที่เป็นจริง (true nature of man) ตามแบบของรูสโซ ซึ่งเป็นการอธิบายถึงสาเหตุของความแปลกแยกของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ตามธรรมชาติมีชีวิตอย่างสันติสุข ในสภาพดังกล่าว สิ่งที่ปรากฏและสิ่งที่เป็นจริงจะอยู่ในลักษณะดุลยภาพพอดี แต่มนุษย์จะไม่พอใจกับความสุขแบบเรียบง่ายเช่นนั้น มนุษย์พยายามหาเหตุผลที่จะหาความรู้เกี่ยวกับโลกมากขึ้น มีการสร้างเมืองใหญ่ขึ้นมา จัดระบบเศรษฐกิจ สร้างรัฐบาลขึ้นมา โดยการกระทำทั้งหมดนั้นเป็นการหลอกตัวเองว่าเป็นความก้าวหน้า ผลที่ตามมาก็คือภาระที่เพิ่มมากขึ้นต่อมนุษย์อันเกิดจากสิ่งจอมปลอม (human artifice) ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในบรรยากาศของความชั่วร้าย มีแต่ความไม่ไว้วางใจต่อกันที่ไม่อาจหยั่งลึกถึงได้ การอธิบายแบบของรูสโซดังกล่าว ถ้าอธิบายแบบเพลโตหรือเซนต์ออกุสติน ก็คือการ

ตกต่ำของความเป็นมนุษย์ (the fall of man) แต่การอธิบายแบบของรุสโซ่นั้นเป็นการบิดเอากความเชื่อทางศาสนาที่มีแต่เดิมออกไป เมื่อเป็นเช่นนั้น การจะช่วยให้มนุษย์พบทางรอดก็คือต้องเป็นเรื่องของมนุษย์ ไม่เกี่ยวกับพระเจ้า โดยที่รุสโซกล่าวต่อไปว่า “การนำความชั่วร้ายมาสู่โลกมนุษย์นั้นเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ การต่อสู้กับความชั่วร้ายดังกล่าวจึงเป็นภารกิจทางประวัติศาสตร์” (Starvbinski, 1988: 12-13) ซึ่งไม่ใช่เรื่องของพระเจ้าอีกต่อไป แต่เป็นเรื่องของอำนาจที่ไม่มีตัวตน ซึ่งต่อมามาร์กซ์อธิบายในลักษณะของการต่อสู้ทางชนชั้นซึ่งเป็นกฎในทางประวัติศาสตร์ รุสโซเองมีความเห็นว่า การศึกษาน่าจะเป็นทางออกที่ช่วยมนุษย์ได้

จะเห็นได้ว่าความคิดของรุสโซ่นั้นมีความโน้มเอียงเข้าไปใกล้ความคิดในพุทธธรรมมากกว่าปราชญ์ทางตะวันตกทุกคนที่ได้เอียนามมาแล้ว แต่สิ่งที่รุสโซขาดไปก็คือการวิเคราะห์มนุษย์อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์จิตของมนุษย์ อีกทั้งรุสโซยังไม่มีคำอธิบายความหมายของ “ปัญญา” ตามแนวทางของพุทธธรรม และขาดเครื่องมือในการทำความเข้าใจคำว่า “สิกขา” ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยสร้างปัญญาให้เข้าถึงความเป็นจริงตามธรรมชาติ จึงมีผลทำให้ข้อสรุปของรุสโซไม่หนักแน่นเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม งานเขียนของรุสโซเป็นงานเขียนที่มีพลัง เป็นความคิดที่ทำให้เกิดมีการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส (ค.ศ. ๑๗๘๙) สำหรับนักปฏิวัติในยุคนั้นพวกเขาไม่เพียงแต่ต้องการเปลี่ยนระบบสังคมของประเทศฝรั่งเศสเท่านั้น แต่ต้องการสร้างมนุษย์เผ่าพันธุ์ใหม่ให้เกิดขึ้น (Tocqueville, 1955: 11-13) และได้กลายมาเป็นความเชื่อในรูปแบบของศาสนาใหม่ คือ “ศาสนาแห่งการปฏิวัติ” ของนักปราชญ์กระแสนี้ในยุคต่อมา

ชาร์ลส์ ดาร์วิน

ในยุคที่ยุโรปมีความหวังกับเหตุผลแห่งยุคความเบิกบานทางปัญญา ความลงตัวและการอยู่อย่างมีความสุข ก็มีเหตุการณ์ที่สำคัญมากกระทบถึงสองเหตุการณ์ คือ การปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศสและการปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งแม้ว่าจะนำมาซึ่งการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของผลิตภาพ แต่สร้างปัญหาการเร่ร่อนไร้ที่อยู่ให้กับผู้คนเป็นจำนวนมาก และทำให้ชีวิตของมนุษย์จำนวนมากตกต่ำลง (Polanyi, 1957: 39) ซึ่งทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคคนนั้นได้ชื่อใหม่ว่า ศาสตร์แห่งความทายนะ (dismal sciences) เป็นยุคที่เทคโนโลยีสมัยใหม่ทำงานร่วมกันเป็นอย่างดีกับการจัดองค์กรในทางเศรษฐกิจ โดยที่ปี ๑๘๕๐ อาจจะได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ เป็นยุคที่การค้าระหว่างประเทศขยายตัวในอัตราเรขาคณิต (geometric rate) ในขณะที่ระหว่างปี ๑๘๕๑ ถึง ๑๘๖๗ ถือเป็นยุคบุกเบิกทางวิทยาศาสตร์ที่มีผลต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเคมี ไฟฟ้า หรือโลหการ (Binkley, 1963: 99) ถึงแม้สภาพการทำงานและมาตรฐานการครองชีพของมนุษย์จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ความกดดันทางสังคมในวงกว้างก็เกิดขึ้นโดยทั่วไป

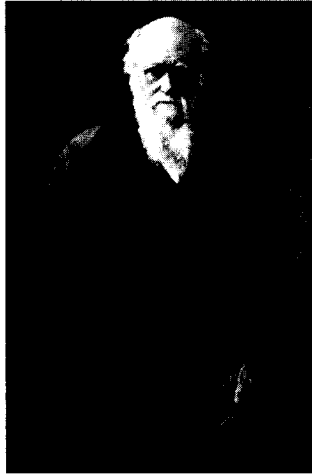
ในขณะที่สำนักความคิดความเบิกบานทางปัญญาพยายามค้นหากฎที่ทำให้เกิดสภาพความลงตัวทางสังคม คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นยุคของการค้นหาความเปลี่ยนแปลง ซึ่งอธิบายในรูปของประวัติศาสตร์ หรืออาจจะเรียกได้ว่ายุคนี้ทำให้ “ประวัติศาสตร์เป็นอุดมการณ์” (ideolization of history) เป็นยุคที่ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่จะต้องทำให้บังเกิดผล (Talmon, 1985: 23-24) ดาร์วินเป็นปราชญ์ที่สำคัญในยุคนี้ ที่นำเอาวิชาวิทยาศาสตร์เข้าไปผสมกับประวัติศาสตร์ ในยุคที่มีความพยายามหาคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ ซึ่งทำให้วิทยาศาสตร์มีความสำคัญมากยิ่งขึ้น หนังสือของดาร์วินที่ชื่อว่า *The Origin of Species* ที่พิมพ์ครั้งแรกในปี ๑๘๕๙ มีความสำคัญเทียบเท่ากับการค้นพบของโคเปอร์นิคัส, กาลิเลโอ และนิวตัน จากปลายศตวรรษที่ ๑๗ จนถึงศตวรรษที่ ๑๘

สิ่งที่ดาร์วินค้นพบในศตวรรษที่ ๑๙ เป็นสิ่งที่คนส่วนมากรู้จักกันแล้วว่า

ความเข้าใจสภาพสถิติของกลไกทางสังคมที่อธิบายโดยนักคิดสำนักความเบิกบานทางปัญญานั้นไม่พอเพียงและทำให้หลงทางได้ สิ่งที่ดาร์วินค้นพบนั้นสวนทางกับนิวตัน กล่าวคือ กฎธรรมชาติมิได้ให้หลักประกันว่าโลกจะมีความลงตัว ในทางตรงกันข้าม กฎธรรมชาติได้ให้หลักประกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่มีพืชพันธุ์ใดที่จะอยู่ได้อย่างมีความมั่นคง เพราะมีพืชพันธุ์อื่นๆ เกิดขึ้นและทำลายสิ่งที่มีอยู่เดิมด้วยการมีองค์ประกอบที่เหนือกว่า ดังนั้น ชีวิตจึงเป็นการต่อสู้ที่ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งความจริงดังกล่าวมิได้เป็นจริงเฉพาะนกหรือผึ้ง หรือสัตว์ชั้นต่ำทั้งหลาย แต่รวมถึงมนุษย์เองด้วย เนื่องจากมนุษย์ก็เป็นเพียงสัตว์ประเภทหนึ่งเท่านั้น ระหว่างมนุษย์ด้วยกันก็มีการแข่งขันเพื่อที่จะมีความเหนือกว่า เพื่อเป็นการปรับปรุงคุณภาพของเผ่าพันธุ์มนุษย์ และเป็นหลักประกันสำหรับการอยู่รอดในระยะยาวของมนุษย์เอง

สิ่งที่ดาร์วินค้นพบความจริงไม่ใช่สิ่งใหม่ ปราชญ์ของกรีก ๕ ศตวรรษก่อนคริสตกาลได้เคยกล่าวถึงการแข่งขันระหว่างพืชพันธุ์ต่างๆ และส่วนที่ประสบความสำเร็จก็จะอยู่รอด ในยุคโรมันโบราณมีการกล่าวถึงในลักษณะเดียวกัน (Durant, 1943: 78) ซึ่งต่างกับนิวตันที่เป็นการค้นพบสิ่งใหม่โดยสิ้นเชิง ซึ่งแสดงถึงระเบียบความสัมพันธ์ตามธรรมชาติของจักรวาลที่ไม่เคยมีการคิดมาก่อน แต่ความสำคัญของงานของดาร์วินอยู่ที่การเสนอประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติอย่างใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด และมีความน่าเชื่อถือ โดยไม่ได้ให้คำตอบอะไรสำหรับอนาคต ความน่าเชื่อถือของดาร์วินอยู่ที่การยืนยันจากข้อเท็จจริงของซากสัตว์โบราณ (fossil record) ซึ่งยากที่จะปฏิเสธ นอกจากนั้นดาร์วินยังเชื่อมโยงกำเนิดของมนุษย์เข้ากับพืชและสัตว์อื่นๆ ซึ่งยากที่จะปฏิเสธได้เช่นกัน ที่สำคัญที่สุด ดาร์วินได้เสนอทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ที่อยู่บนรากฐานของเหตุการณ์ของโลกทางกายภาพที่เกิดขึ้นจริง เพราะการประยุกต์ระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์เข้ากับความคิดของมนุษย์ก่อให้เกิดปัญหามากกว่า อันเป็นสิ่งที่นักคิดสำนักความเบิกบานทางปัญญาจะพยายามทำให้คนส่วนใหญ่คล้อยตาม

ในขณะที่การค้นพบของนิวตันทำให้ความเชื่อมั่นในเหตุผลของมนุษย์

ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin, 1809-1882)

พุ่งขึ้นสู่จุดสูงสุดจุดใหม่ การค้นพบของดาร์วินมีแนวโน้มที่จะลดความน่าเชื่อถือของความคิดที่มีเหตุผลของมนุษย์อย่างชัดเจน ในโลกของดาร์วิน ความคิดอย่างมีเหตุผลอาจจะมีผลสำคัญเป็นอย่างมาก ถ้าหากมีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ ที่จะทำให้มีผลโดยตรงต่อความเป็นไปได้ทางชีววิทยา ซึ่งเป็นวิวัฒนาการเพื่อความอยู่รอด (Baum, 1988: 20-21) ถ้าหากเหตุผลช่วยให้มนุษย์อยู่รอด ก็จะสนับสนุนเป้าหมายในการดำรงอยู่ของมนุษย์ แต่ถ้าบังเอิญเหตุผลกลับไปทำลายแนวทางที่จะทำให้มนุษย์อยู่รอด เหตุผลที่เรา รู้จักกันในขณะนี้ก็จะหายไปจากโลกนี้ในที่สุด ทั้งหมดนี้ถูกกำหนดโดยกฎของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้มีใช้เพียงแต่เหตุผลเท่านั้น อุดมการณ์ ศาสนา จริยธรรม และองค์ประกอบอื่นๆ ของวัฒนธรรม จะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีผลต่อบทบาทในทางชีววิทยาของมนุษย์ หลักดังกล่าวจึงเป็นหลักพื้นฐานของความคิดที่มีเหตุผลที่สำคัญ ซึ่งสถาบันทางสังคมที่เกี่ยวข้องทั้งหมด จะต้องรับไว้พิจารณา

ตัวอย่างเช่น ถ้าจะกล่าวถึงเสรีภาพส่วนบุคคล จะมีความหมายก็

ต่อเมื่อเป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการเพื่อความอยู่รอดของวัฒนธรรม องค์การหรือเผ่าพันธุ์ ดังนั้น ความคิดของลોકในเรื่องสังคมที่เป็นข้อตกลงพร้อมใจกันโดยฝ่ายต่างๆที่มาทำสัญญาร่วมกันโดยสมัครใจ จะต้องได้รับการประเมินจากมาตรฐานที่เป็นจริงดังกล่าว ถ้าความเชื่อดังกล่าวทำให้สังคมดำเนินไปด้วยดีก็ถือว่าบรรลู่วัตถุประสงค์ แต่ถ้าหากมีความเชื่อในสิทธิที่สมบูรณ์ตามธรรมชาติของเสรีภาพส่วนบุคคลและทรัพย์สินส่วนบุคคล โดยไม่สัมพันธ์กับวิวัฒนาการของการอยู่รอดในระยะยาว ความคิดดังกล่าวก็ควรสลัดทิ้งไปในขณะที่สำนักความเบิกบานทางปัญญามีความเชื่อในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ ข้อพิสูจน์ของดาร์วินแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ไม่มีความเท่าเทียมกัน มนุษย์ที่มีความเข้มแข็งภายในและมีคุณภาพจะได้รับการคัดสรรโดยประวัติศาสตร์ ที่เหลือจะถูกคัดออกไป

ถ้าหากจะใช้เหตุผลตามวิธีคิดแบบดาร์วินนั้น ส่วนใหญ่จะสอดคล้องกับการเสื่อมถอยของเหตุผล ความยากลำบาก และความโหดร้ายในโลกปัจจุบัน และความไม่เท่าเทียมกันในบรรดามวลมนุษย์ เป็นอนาคตของการต่อสู้และไม่มีข้อยุติ มีความจำเป็นที่แต่ละคนจะต้องมีวินัยและสามารถเป็นนายของตัวเองได้จึงจะอยู่รอด ซึ่งเท่ากับการปฏิเสธการเกิดมาเพื่อหาความสุขอันเป็นสภาพโดยทั่วไปของความแปลกแยกจากความสุข ความไร้เดียงสาและการดำรงอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งอาจอธิบายว่าเป็นกระแสความคิดในแนวทางของเพลโต, เซนต์ออกุสติน, มาร์ติน ลูเทอร์ และคาลวิน

แนวคิดของดาร์วินเป็นต้นกระแสของความคิดของนักปราชญ์ที่สำคัญอีก ๓ คน นั่นคือ คาร์ล มาร์กซ์, เฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ และซิกมุนด์ ฟรอยด์ โดยทั้งสามเน้นวิธีการวิเคราะห์จากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ ในขณะที่คาร์ล มาร์กซ์ นั้นอาจจะถือได้ว่าเป็นนักคิดร่วมสมัยกับดาร์วิน และใช้แนวทางวิเคราะห์แบบรุสโซเป็นหลัก แต่การที่ดาร์วินเขียนหนังสือเรื่อง *The Origin of Species* ที่ออกในปี ๑๘๕๙ ก่อนมาร์กซ์เขียน *Das Capital* เล่มแรกในปี ๑๘๖๗ อาจจะถือได้ว่าทำให้การวิเคราะห์แนววิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญมีความหมายมากขึ้น ในขณะที่สเปนเซอร์ถือได้ว่าเป็นการนำ

เอาทฤษฎีดาร์วินมาประยุกต์ทางสังคม (Social Darwinism) อธิบายบทบาทของพ่อค้า นายทุน นักธุรกิจ ว่ามีความสำคัญ เป็นเครื่องหมายของความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ทั้งมาร์กซ์และสเปนเซอร์ประยุกต์ความคิดของดาร์วินเพื่อใช้อธิบายวิวัฒนาการของดาร์วินนั้น วิวัฒนาการดังกล่าวเป็นวิวัฒนาการทางชีววิทยา ซึ่งถ้าหากไม่มีการสืบต่อเผ่าพันธุ์โดยความสัมพันธ์ทางเพศ เผ่าพันธุ์ที่ดีก็อาจจะสูญหายไปได้ จึงเป็นหน้าที่ของพรอยด์ที่ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของงานทั้งสอง โดยเน้นพลังผลักดันในเรื่องเพศสัมพันธ์และความสุขจากการมีเพศสัมพันธ์เป็นแรงจูงใจดังกล่าว แต่ปัญหาที่คือการแสดงออกของความต้องการทางเพศอาจถูกปิดกั้นโดยวัฒนธรรมและสังคม ดังนั้น มนุษย์จะประสบความสุขได้อย่างแท้จริงก็ต้องทำลายสิ่งที่ปิดกั้นที่ไม่มีเหตุผลเพียงพอนั้นเสีย ซึ่งเป็นที่มาของกระบวนการณ์เสรีนิยม (libertarian) ในศตวรรษที่ ๒๐

คาร์ล มาร์กซ์

คาร์ล มาร์กซ์ มีลักษณะร่วมกับมาร์ติน ลูเทอร์ อยู่หลายประการ ถึงแม้ว่าจะมีบิดาเป็นชาวยิว แต่ก็ได้เปลี่ยนมานับถือนิกายลูเทอร์ นอกจากนี้ยังอยู่ในสภาพแวดล้อมในลักษณะที่ร่วมสมัยกับลูเทอร์ นั่นก็คือ มาร์กซ์นั้นมีชีวิตอยู่ในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งแม้ว่าเศรษฐกิจโดยรวมจะดีขึ้น แต่คนเป็นจำนวนมากก็ได้รับผลกระทบในทางลบจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม เช่นเดียวกับกรณีของลูเทอร์ ที่ระบบทุนนิยมเริ่มขยายตัวอย่างชัดเจนระหว่างศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓ หลังจากนั้นเศรษฐกิจของยุโรปก็ชะงักงันด้วยสงคราม ๑๐๐ ปี และเริ่มฟื้นตัวอีกครั้งกลางศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งเป็นยุคที่ลูเทอร์ประสบ อันเป็นผลจากการเฟื่องฟูของนายทุนการค้า มีผลทำให้กรรมกรถูกขูดรีดแรงงานอย่างหนัก และอยู่ในสภาพยากจนเช่นเดียวกับชาวนาที่สูญเสียที่ทำกิน กลายมาเป็นกรรมกร มาร์ติน ลูเทอร์ จึงเกลียดการค้าและทุนนิยม เช่นเดียวกับมาร์กซ์ที่ต้องการทำลายล้างลัทธิทุนนิยม

มาร์กซ์อธิบายความตกต่ำของมนุษย์จากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ในแบบของรุสโซ แต่อธิบายได้ชัดเจนกว่าว่า มนุษย์แต่เดิมนั้นอาศัยอยู่ในโลกของชุมชนหรือคอมมิวนิสต์แบบดั้งเดิม ที่ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน ไม่มีชนชั้นทางสังคมและเศรษฐกิจ มีทรัพย์สินที่เป็นของส่วนรวมและมีการแบ่งปันกันใช้ ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นไม่มี มนุษย์จึงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมากกว่า (ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม) แต่มนุษย์ไม่สามารถขัดขืนโอกาสในการแสวงหาความรู้ทางเทคนิค มีผลให้เศรษฐกิจขยายตัวและมีการจัดระเบียบสังคมขึ้นมาใหม่ และเมื่อมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจก็เกิดส่วนเกินทางเศรษฐกิจ (economic surplus) การที่มีผลผลิตส่วนเกินเกินความจำเป็นที่มีอยู่ ทำให้เกิดความขัดแย้งจากการกระจายผลผลิต (distribution) และการควบคุม (control) ผลผลิตส่วนเกิน สร้างความแตกแยกอย่างรุนแรงในหมู่มนุษย์ด้วยกันเอง จนกลายเป็นการต่อสู้ทางชนชั้น (class struggle) เป็นจุดเริ่มต้นประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของมนุษย์ หรืออาจจะเรียกว่าการตกต่ำของมนุษย์ (the fall of man) ซึ่งมีผลทำให้เกิดวิวัฒนาการมาเป็นสังคมทาสและสังคมศักดินา และพัฒนามาสู่ทุนนิยม ในที่สุด การที่มีกฎทางเศรษฐกิจในประวัติศาสตร์ (economic laws of history) ดังกล่าวทำให้มนุษย์เกิดความแปลกแยกจากธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์เอง และสร้างความเจ็บปวดให้แก่มนุษยชาติซึ่งไม่แตกต่างจากคำอธิบายของรุสโซ, ลูเทอร์ และคำสอนในคริสต์ศาสนา นั่นคือ "การแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติอย่างถาวร จากมนุษย์ด้วยกันเองและจากพระเจ้า" (Berlin, 1963: 113)

ในแง่ของมาร์กซ์ คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ กฎของประวัติศาสตร์มาถึงยุคทุนนิยม เป็นยุคที่มนุษย์มีสภาพที่ตกอยู่ในนรกทั้งเป็น ระบบทุนนิยมได้แยกแรงงานออกจากความเป็นมนุษย์โดยองค์รวม ทำให้มนุษย์ตกต่ำลงและมีสภาพเป็นเพียงส่วนเกินของเครื่องจักร ความงามและความสร้างสรรค์ของงานถูกทำลาย กลายเป็นสภาพซ้ำซากที่น่าเบื่อหน่าย และจุดเอาลูกเมียของคนที่เหล่านั้นให้ตกไปอยู่ภายใต้กบฏที่บดขยี้ของลัทธิทุนนิยม (Marx, 1906: 708) สภาพเช่นนี้เกิดจากการกระทำของมนุษย์เอง กลายเป็นอำนาจที่

แปลกแยกที่ต่อต้านมนุษย์และทำให้มนุษย์ต้องตกเป็นทาส (Marx and Engels, 1965: 22)

แต่สภาพดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้ง เพราะงล้อประวัติศาสตร์เองทำให้ “ความทุกข์ยาก การกดขี่ข่มเหง การเป็นทาส การต่ำต้อย น้อยหน้า และการถูกขูดรีดจะถูกเปลี่ยนไปเป็นการขยายตัวของ การกบฏ โดยชนชั้นผู้ใช้แรงงาน” และเมื่อชนชั้นดังกล่าวมีจำนวนมากขึ้น “มีวินัย มีการรวมตัว และมีการจัดตั้งตามกระบวนการผลิตของทุนนิยมเอง เมื่อถึงจุดนี้ ความสิ้นหวังจะกลายเป็นความหวัง เพราะความขัดแย้งภายในตัวของทุนนิยมจะมีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ทรัพย์สินส่วนบุคคลในระบบทุนนิยมจะถูกทำลาย ผู้ที่กดขี่จะถูกขจัดออกไป” (Marx, 1906: 836-837) ซึ่ง “ในที่สุดสภาพการแปลกแยกจากตัวเองจะเปลี่ยนไปเป็นการนับถือตัวเอง และเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนจรรยาบรรณของความเป็นมนุษย์ เพราะความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างเหตุผลกับสามัญสำนึก ระหว่างวัตถุกับจิต ทฤษฎีกับการปฏิบัติ ความดั่งามโดยทั่วไปกับผลประโยชน์ส่วนบุคคลจะหมดไป” (Talcom, 1985: 224) และ “เมื่อไม่มีชนชั้นเหลืออยู่แล้ว ทั้งเทคโนโลยีและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ก็จะมีผลทำให้มีสินค้าและบริการมากมายเหลือเฟือ เป็นการสิ้นสุดของความขาดแคลนทางวัตถุ” (Cropsey, 1981: 778)

ในขณะที่แอดัม สมิท ให้ความสำคัญกับกลไกของตลาดในการจัดการกับปัญหาในทางเศรษฐกิจทั้งหมด มาร์กซ์ชี้ให้เห็นว่า พลังทางเศรษฐกิจเองจะเป็นตัวผลักดันให้มีการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งทางชนชั้น ซึ่งมีสาเหตุมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เกิดมีผลผลิตส่วนเกิน การกระจายผลผลิต ตลอดจนการควบคุมการผลิตส่วนเกิน เป็นสาเหตุของปัญหาคือความขัดแย้งทางชนชั้น แต่ในที่สุดพลังทางเศรษฐกิจของระบบทุนนิยมจะสร้างแรงงานให้มีจำนวนมาก มีการจัดตั้งที่ดี สามารถโค่นล้มระบบนายทุนลงไปได้ ในที่สุด เกิดสันติสุขใหม่ขึ้นในสังคม โดยที่การขยายตัวทางเศรษฐกิจ ผลผลิตส่วนเกินจะไม่สร้างปัญหาให้มนุษย์อีกต่อไป ความคิดนี้มีใช่เป็นความคิดแนวลัทธิมาร์กซิสต์เท่านั้น แต่เป็นความคิดเศรษฐกิจสวัสดิการ

ทั่วไปตั้งแต่กลางศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ซึ่งมีความพยายามที่จะใช้การกระจายรายได้ให้เป็นธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางชนชั้น เพื่อที่ผลการพัฒนาเศรษฐกิจจะได้กระจายไปอย่างทั่วถึงทุกส่วน

ในยุคของมาร์กซ์ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าได้ถูกยกออกไปโดยสิ้นเชิงสำหรับมาร์กซ์ ซึ่งส่วนหนึ่งมีอิทธิพลที่สำคัญของดาร์วิน กงล้อประวัติศาสตร์ได้เข้ามาทำหน้าที่แทนบทบาทของพระเจ้าในยุคของมาร์ติน ลูเทอร์ สำหรับมาร์กซ์เอง กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ กระบวนการวิภาษวิธีทางประวัติศาสตร์ (dialectical process of history) นั่นก็คือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนจะนำไปสู่การปรับแก้ในที่สุด ซึ่งในกรณีนี้ก็คือความขัดแย้งที่เกิดจากวิธีการผลิต (mode of production) และการกระจายผลผลิต (distribution) เป็นสำคัญ

ความคิดในเรื่องวิภาษวิธี (dialectical concept) ก็มีบทบาทสำคัญในพุทธธรรมเช่นกัน เพราะสาเหตุของความทุกข์ที่สำคัญก็คือการไม่เข้าใจถึงกฎความเป็นจริงในธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎที่สำคัญที่สุดที่เพิ่งค้นพบโดยดาร์วินในกลางศตวรรษที่ ๑๙ นั่นก็คือความไม่แน่นอน เมื่อมนุษย์เข้าไปยึดถือสิ่งที่ไม่แน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของตัวตนให้เป็นความแน่นอนก็เกิดสภาพขัดแย้งกับธรรมชาติ กลายเป็นความทุกข์ ดังนั้นการแก้ปัญหาความทุกข์ที่ถูกต้องก็คือการไม่เข้าไปยึดติดกับตัวตน ซึ่งไม่มีในความเป็นจริงตามธรรมชาติ การปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นจริง ความทุกข์ก็ย่อมจะหมดไป ดังนั้น หลักคิดในพุทธธรรมก็เป็นหลักวิภาษวิธีเช่นเดียวกับของมาร์กซ์ แต่เริ่มต้นมานานกว่ามาก ซึ่งประกอบด้วยสภาพความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ (thesis) คือการที่มนุษย์ยึดถือตัวตนเองมาเป็นที่ตั้ง ก่อให้เกิดสภาพความขัดแย้ง (anti-thesis) เมื่อเกิดความขัดแย้งก็ต้องแก้ไขให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง (synthesis) ดังนั้นหลักการดังกล่าวของมาร์กซ์จึงเป็นหลักการเดียวกันที่ใช้วิเคราะห์ในพุทธธรรม โดยที่มาร์กซ์นำหลักการนี้ไปใช้อธิบายวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพลังทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในขณะที่พุทธธรรมมุ่งเป้าไปในการแก้ปัญหาของมนุษย์โดยตรง นั่นก็คือการแก้ปัญหาความทุกข์ของมนุษย์เอง แต่ในกรณีของมาร์กซ์นั้น

แทนที่จะเน้นกฎธรรมชาติโดยตรง จะไปเน้นที่กระบวนการของประวัติศาสตร์ (historical process) สำหรับมาร์กซ์นั้น การที่จะบอกว่า อะไรดีหรือเลว ถูกหรือผิดนั้น สามารถแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นไปตาม หรือขัดแย้งกับกระบวนการทางประวัติศาสตร์ (accords or discords with the historical process; Berlin, 1963: 127)

เนื่องจากมาร์กซ์เป็นนักวัตถุนิยมที่เชื่อว่า วัตถุกำหนดจิต และโครงสร้างกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์แต่ละคน ดังนั้นเขาจึงไม่เชื่อว่ามนุษย์สามารถควบคุมพฤติกรรมของตนเองโดยใช้เหตุผลได้ โดยมาร์กซ์ได้เขียนไว้ว่า “สติปัญญาของมนุษย์ไม่สามารถกำหนดการดำรงอยู่ของมนุษย์เองได้ ในทางตรงกันข้าม การดำรงอยู่ของสังคมเป็นตัวกำหนดสติปัญญาของมนุษย์” มาร์กซ์มีความเห็นว่า “มิติต่าง ๆ ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายการเมือง ศาสนา สุนทรียภาพ และปรัชญา เป็นเพียงรูปแบบของอุดมการณ์ที่มนุษย์เริ่มตระหนักในเรื่องของความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและพยายามต่อสู้เพื่อความอยู่รอด” (Marx, 1935: 372) ดังนั้น ความเชื่อส่วนใหญ่ของมนุษย์จึงมักประกอบด้วยความรู้ไม่จริง เชื่อในความมีเหตุผลโดยไม่เข้าใจความเป็นจริงหรือหลงผิด และรูปแบบอื่นๆ ของการหลอกตัวเอง ทั้งนี้ เองเกิลส์ (Engels) อธิบายเพิ่มเติมว่า “พลังทางเศรษฐกิจได้สร้างความแปลกแยกมนุษย์ออกจากตัวเอง จนกระทั่งเหตุผลของมนุษย์กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมาย” (Sowell, 1985: 57) มาร์กซ์มีความเห็นว่าคุณภาพของมนุษย์ที่แท้จริงจะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อสังคมมนุษย์ไม่มีชนชั้นเหลืออยู่แล้ว อันเป็นผลจากการปฏิวัติคอมมิวนิสต์เท่านั้น トラบไตท์ที่มนุษย์ยังมีสภาพความตกต่ำภายใต้ระบบทุนนิยม สถานการณ์เช่นนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้ สังคมนิยมที่มีได้มาจากการปฏิวัติคอมมิวนิสต์ที่โค่นล้มชนชั้นให้หมดไปนั้นเป็นสังคมนิยมแบบเพ้อฝัน (utopia socialism) เช่นแบบที่เสนอโดยแซงต์ซิมม็อง เป็นต้น ส่วนสังคมนิยมแบบของมาร์กซ์นั้นเรียกว่าเป็นสังคมนิยมที่เป็นวิทยาศาสตร์ (scientific socialism) ตัวมาร์กซ์เองนั้นได้ใช้เวลาส่วนมากไปในการโต้ตอบกับนักสังคมนิยมที่มีความเชื่อในความยุติธรรม เสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพสามารถเกิดขึ้น

ได้จากความตระหนักของมนุษย์ โดยไม่จำเป็นต้องผ่านกระบวนการปฏิวัติมากกว่าที่เขาจะมีความขัดแย้งกับนายทุนคนใดคนหนึ่งเป็นส่วนตัว

ผลที่ตามมาจากแนวความคิดของทั้งมาร์กซ์และลูเทอร์ โดยที่อาจจะไม่ได้คาดคิดมาก่อนก็คือ ลูเทอร์เองนั้นมีส่วนสร้างทฤษฎีอันเกิดจากรัฐชาติ (nation states) ที่เกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก และใช้อำนาจเด็ดขาดภายในรัฐของตน ภายหลังสงครามศาสนาสามลิปีในยุโรป ส่วนกรณีความคิดของมาร์กซ์ก็มีผลทำให้เกิดสงครามศาสนาในรูปแบบใหม่ที่เรียกว่าสงครามปฏิวัติ ตั้งแต่ยุคปฏิวัติในรัสเซียถึงปฏิวัติในจีน (๑๙๑๗-๑๙๔๙) เป็นเวลาประมาณ ๓๐ ปีเช่นกัน และทำให้เกิดการสถาปนารัฐที่มีอำนาจเด็ดขาดมากขึ้นกว่าแต่ก่อน อันเนื่องจากช่องว่างของอำนาจอันเกิดจากสงครามปฏิวัติ ซึ่งอาจจะเอาทฤษฎีของดาร์วินมาอธิบายการต่อสู้เพื่อการแข่งขัน (competitive struggle) และผู้ที่รอดก็คือผู้ที่มีความแข็งแรงกว่า (survival of fittest) ซึ่งเป็นกฎป่าตามธรรมชาติ (laws of the jungle)

ในงานพิธีศพของมาร์กซ์ในปี ๑๙๘๓ เองเกลส์ได้กล่าวคำไว้อาลัยตอนหนึ่งว่า

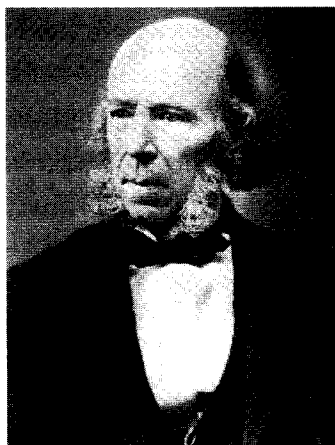
เช่นเดียวกับที่ดาร์วินค้นพบกฎวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ มาร์กซ์ได้ค้นพบกฎวิวัฒนาการประวัติศาสตร์ของมนุษย์ เป็นความจริงที่ซ่อนตัวภายใต้อุดมการณ์ที่ขยายตัวออกไปเกินขอบเขต เหนือกว่าสิ่งใดมนุษย์จะต้องกิน ดื่มนุ่งห่ม และมีที่อยู่อาศัย ก่อนที่จะอุทิศตัวให้กับการเมืองวิทยาศาสตร์ หรือศาสนา หรือสิ่งอื่นๆ ดังนั้นการผลิตวัตถุที่มีความจำเป็นต่อชีวิต ซึ่งเป็นไปพร้อมกับวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจของผู้คนหรือช่วงเวลา ก่อให้เกิดรากฐานของสถาบันระดับชาติต่างๆ ระบบกฎหมายศิลปะหรือแม้แต่ความคิดในบางศาสนาที่คนเหล่านั้นเป็นผู้สร้างขึ้นมา ดังนั้นการอธิบายที่มาของสถาบันเหล่านั้นจะต้องมาจากรากฐานการผลิตดังกล่าว (Laidler, 1927: 196)

นอกจากมีส่วนสร้างรัฐอำนาจนิยมที่เข้มแข็ง ซึ่งมาร์กซ์เองก็มิได้คาดคิดมาก่อนแล้ว ความคิดของมาร์กซ์ก็มีส่วนช่วยให้เกิดเป็นตัวเร่งพลังขับเคลื่อนของความทันสมัย ไม่ว่าในโลกของทุนนิยมหรือคอมมิวนิสต์ อันเป็นผลจากการแข่งขัน และเป็นตัวอย่างที่ดีของการแปรความในทางทฤษฎีไม่ถูกต้อง อาจจะสร้างภาวะของนรกให้เกิดขึ้นได้ในโลกมนุษย์

เฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์

ขณะที่ความคิดของมาร์กซ์มีความคล้ายคลึงกับของมาร์ติน ลูเทอร์ ความคิดของสเปนเซอร์ก็มีความโน้มเอียงไปทางคาลวินมาก ในขณะที่ความคิดของมาร์กซ์นั้นได้รับการต้อนรับอย่างดีจากประเทศที่มีระบบทุนนิยมล่าหลัง และมีลักษณะกึ่งศักดินาอย่างประเทศรัสเซียและจีน ความคิดของสเปนเซอร์ได้รับการต้อนรับโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ชนชั้นนำในประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เนื่องจากสเปนเซอร์กล่าวว่า ถ้าปล่อยให้ธุรกิจดำเนินไปด้วยตัวเองโดยไม่มีการแทรกแซงจากรัฐ ก็จะช่วยให้มีสินค้าและบริการเพิ่มมากขึ้น และจะช่วยให้มาตรฐานชีวิตของคนโดยทั่วไปสูงขึ้นในที่สุด ดังนั้นชนชั้นนำทางธุรกิจและการค้าจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ยากได้ (Hofstadter, 1955: 44-49)

การที่สเปนเซอร์ให้ความสำคัญกับนักธุรกิจและผู้ประกอบการค้าก็เช่นเดียวกับที่คาลวินสอนให้นักธุรกิจรู้สึกว่าเป็นพวกที่ได้รับการคัดเลือกโดยพระเจ้าที่จะได้กลับไปสู่สวรรค์อีกครั้งหนึ่ง (Tawney, 1926: 106-112) และส่วนนี้ที่ทำให้สเปนเซอร์มีจุดร่วมกับมาร์กซ์ เหมือนลูเทอร์มีจุดร่วมกับคาลวิน ก็คือสเปนเซอร์เน้นความสำคัญของพลังทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับมาร์กซ์ สเปนเซอร์มีแนวคิดร่วมกับมาร์กซ์ในแง่ที่ว่า การอุบัติขึ้นของลัทธิทุนนิยมก็เป็นผลของการทำงานในทางเศรษฐกิจของประวัติศาสตร์ที่พัฒนาต่อมาจากวิธีการผลิตแบบศักดินา

เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer, 1820-1903)

ขณะเดียวกัน สเปนเซอร์ก็มิได้เห็นว่าวิถีการผลิตทุนนิยมเป็นสิ่งที่ดีงาม แต่เห็นว่าเป็นขั้นตอนที่จำเป็นที่จะต้องอุบัติขึ้นในประวัติศาสตร์ และควรจะให้ขั้นตอนดังกล่าวผ่านพ้นไปอย่างรวดเร็ว เพราะเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่ไม่น่ารื่นรมย์นัก ประกอบด้วยความทุกข์ยากต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อมนุษย์ เนื่องจากความไม่ลงตัวระหว่างองค์ประกอบและเงื่อนไขต่างๆ ที่ดำรงอยู่ ซึ่งมนุษย์จะต้องทนกับสภาพความกดดันดังกล่าวให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้เพราะมิใช่มีแต่เพียงคนจนเท่านั้นที่ต้องทนทุกข์กับลัทธิทุนนิยม สภาพการแข่งขันอย่างรุนแรงมีความจำเป็นที่ทำให้ทุกฝ่ายในสังคมต้องระมัดระวังตัวเองและมีวินัยในตนเองสูงตลอดเวลา ไม่มีใครที่จะรื่นรมย์กับชีวิตที่ดี ชีวิตทั้งหมดจะต้องอุทิศให้กับการทำงานหนักและผลสำเร็จจากการผลิต ถึงแม้ในบรรดาผู้ที่อยู่ในฐานะที่มีความได้เปรียบอยู่แล้วในทางเศรษฐกิจก็ตามที (Hofstadter, 1955: 10) หลังจากสภาพการณ์ที่เลวร้ายดังกล่าวผ่านพ้นไปแล้ว สเปนเซอร์ก็มีข้อสรุปเหมือนกับมาร์กซ์ที่ว่า มนุษย์จะมีความรักและความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มากกว่าเดิม และอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ เนื่องจากการมีวัตถุอย่างเหลือเฟือทำให้การมี

ทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นเรื่องที่ไม่มีความจำเป็น อำนาจกดขี่โดยรัฐก็จะหมดไป เมื่อปัจเจกชนแต่ละคนมีความเอื้ออาทรต่อกัน ทั้งหมดนี้ก็เป็นผลจากพลังวิวัฒนาการแบบของดาร์วินของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

ดังนั้นจุดต่างที่สำคัญระหว่างมาร์กซ์และสเปนเซอร์ก็คือ ในกรณีของมาร์กซ์นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงคือชนชั้นกรรมาชีพ และจะต้องเปลี่ยนด้วยการปฏิวัติเท่านั้น แต่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงของสเปนเซอร์ก็คือพ่อค้าและนักธุรกิจ ผู้ซึ่งได้รับการเลือกสรรตามธรรมชาติของการแข่งขันว่ามีความเหมาะสมที่สุด การเปลี่ยนแปลงจะมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปตามกระบวนการวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ กฎการแข่งขันเพื่อการอยู่รอดของผู้ที่แข็งแกร่งที่สุดเป็นกฎธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้นอกจากจะต้องปฏิบัติตาม ดังนั้นการที่มนุษย์จะใช้สติปัญญาเพื่อการควบคุมวิวัฒนาการทางสังคมให้เดินไปในทางที่ตนเองต้องการย่อมเป็นไปไม่ได้ สิ่งที่มนุษย์จะทำได้คือ พร่อมหนุนปัจจัยที่เป็นพลวัตนำไปสู่ความก้าวหน้า ดังนั้นเหตุผลของมนุษย์นั้นทำหน้าที่ได้อย่างมากที่สุดก็คือเป็นน้ำมันหล่อลื่น (lubricant) เพื่อให้กงล้อประวัติศาสตร์หมุนต่อไปได้โดยไม่ติดขัด แต่จะให้หยุดหรือเร่งไม่ให้กลไกทำงานไม่ได้ (Hofstadter, 1955: 43-44) ด้วยเหตุนี้ สเปนเซอร์จึงคัดค้านความพยายามในการปฏิรูปสังคมทุกชนิด ไม่ว่าเรื่องการศึกษาหรือสาธารณสุข เพราะเป็นการทำให้การทำงานตามระบบการอยู่รอดของผู้ที่แข็งแกร่งที่สุดต้องหยุดชะงัก เขาเห็นว่ามนุษย์จะต้องอยู่ให้ได้โดยปราศจากความช่วยเหลือจากรัฐ เพราะวิวัฒนาการทางสังคมจะกำหนดว่าเราไม่ควรมีชีวิตอยู่ ซึ่งเป็นการดีที่สุดสำหรับบุคคลเหล่านั้น (Hofstadter, 1955: 41) ทั้งนี้เพราะผู้ที่อ่อนแอและไม่กล้าหาญเพียงพอจะเป็นภัยต่อความก้าวหน้าของมนุษยชาติ (Spencer, 1970: 289)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว สเปนเซอร์จึงมีจุดร่วมกับมาร์กซ์ ที่เห็นว่าการใช้เหตุผลของมนุษย์อย่างดีที่สุดก็จะมีผลทำให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงในระยะสั้นเพียงเล็กน้อยสำหรับทิศทางที่ถูกกำหนดโดยประวัติศาสตร์ในระยะยาว ด้วยเหตุผลดังกล่าวเขาจึงเห็นด้วยกับมาร์กซ์ ที่จะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดการปฏิรูปสังคมนิยมหรือแนวคิดมนุษยนิยมในยุคนั้น เนื่องจาก

วิธีการของมนุษยนิยมนั้นจะไม่มีผลแท้จริง เพราะเท่ากับไปขัดขวางความก้าวหน้าของวิวัฒนาการประวัติศาสตร์ในระยะยาว

โดยสรุป ทั้งมาร์กซ์และสเปนเซอร์มีจุดร่วมกันในประเด็นเหล่านี้ นั่นก็คือกฎของประวัติศาสตร์อยู่เหนืออิทธิพลของมนุษย์ ทั้งสองไม่เชื่อในอำนาจเหตุผลของมนุษย์ ทั้งสองเชื่อในความจำเป็นที่มนุษย์ยังจะต้องทนทุกข์อยู่ในปัจจุบัน และดูแลความพยายามต่างๆ ที่จะมีการปฏิรูป อีกทั้งยังไม่เห็นด้วยกับมาตรการของพวกมนุษยนิยม และปฏิเสธความดีทั้งหลาย ทั้งหมดนี้ไม่ใช่เป็นความเห็นร่วมเฉพาะมาร์กซ์และสเปนเซอร์เท่านั้น แต่เป็นลักษณะทั่วไปของฝ่ายต่อต้านที่มีจุดเริ่มต้นจากเพลโต, เซนต์อ็อกสติน, ลูเทอร์ และคาลวิน หรือจะเรียกว่าฝ่ายโปรเตสแตนต์ในความหมายที่แท้จริงก็ไม่ผิด

ส่วนต่างระหว่างสเปนเซอร์และคาลวินอย่างรุนแรงก็คือ สเปนเซอร์ถือได้ว่าเป็นผู้ยึดถือในหลักการเศรษฐกิจเสรีนิยมมากกว่านักเศรษฐศาสตร์ทุกๆ คนที่บันทึกอยู่ในประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจ (Hofstadter, 1955: 30) ในขณะที่คาลวินเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถสื่อสารกับพระเจ้าได้โดยตรง โดยไม่จำเป็นต้องผ่านตัวกลาง สเปนเซอร์มีความเห็นว่ามนุษย์มีเสรีภาพที่จะมีส่วนช่วยเสริมความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจโดยวิธีการของตัวเองโดยเสรี ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าอย่างเสรีเปลี่ยนมาเป็นลัทธิเศรษฐกิจเสรีนิยมโดยสเปนเซอร์ ซึ่งเป็นต้นแบบความคิดเศรษฐกิจเสรีนิยมในอเมริกา ไม่ใช่แบบของแอดัม สมิท ที่ไม่เห็นด้วยกับการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม นำไปสู่การผูกขาด ในขณะที่สเปนเซอร์ยึดหลักการอยู่รอดของผู้ที่แข็งแรงกว่า

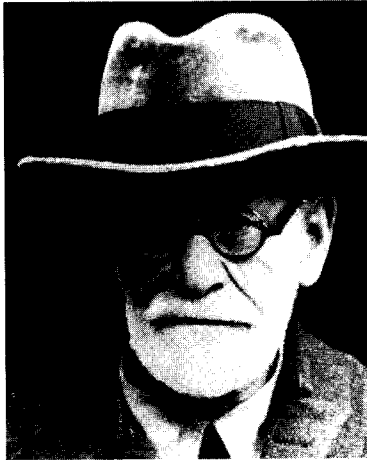
แต่ผลจากสงครามโลกครั้งที่สอง กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ที่พรรคนาซีของฮิตเลอร์ขยายอิทธิพลไปทั่วโลก รวมทั้งการเช่นฆ่าสังหารล้างเผ่าพันธุ์ภายใต้หลักการต่อสู้เพื่อแข่งขัน เท่ากับเป็นการสะท้อนให้มนุษย์เห็นว่าหลักการของการอยู่รอดของผู้ที่แข็งแรงกว่าอาจจะไม่เหมาะสมกับการดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ความคิดของสเปนเซอร์จึงถูกฝังลงไปพร้อมกับการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นหน้าที่ของพรอยด์ที่จะขยายแนว

ความคิดนี้ต่อไปในรูปแบบของการแข่งขันในระดับปัจเจกชน ที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่ทางชีววิทยาแบบของดาร์วินที่แท้จริงมากกว่า

ซิกมุนด์ ฟรอยด์

จุดอ่อนของการวิเคราะห์แบบของมาร์กซ์และสเปนเซอร์ ที่นำเอาความคิดวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสิ่งมีชีวิตของดาร์วินมาใช้ในรูปกฎทางประวัติศาสตร์ที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ โดยมีได้ลงรายละเอียดไปในระดับปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นวิวัฒนาการจริงทางด้านชีววิทยา โดยทั้งสองเน้นความสำคัญของพลังทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลัก ทำให้นำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาดได้ ทั้งนี้กลไกในการเลือกสรรผู้ที่แข็งแรงที่สุดแบบของดาร์วินนั้นเป็นเรื่องของปัจเจกชีวิต และเป็นกระบวนการแบบลองผิดลองถูกอย่างช้า ๆ เพราะไม่มีในที่แห่งใดที่อธิบายโดยดาร์วินว่าเผ่าพันธุ์ใดเผ่าพันธุ์หนึ่งจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนเอาชนะเผ่าพันธุ์อื่นทั้งหมด ในกรณีของมาร์กซ์ที่กล่าวถึงกรรมกรหรือผู้ใช้แรงงานว่าเป็นเผ่าพันธุ์ที่แข็งแรงที่สุด ถึงจะเป็นความจริงก็ต้องผ่านกระบวนการสืบพันธุ์ มิฉะนั้นก็จะมีกรรมกรในรุ่นต่อมาถึงแม้ข้อเสนอการเปลี่ยนแปลงในรูปของวิวัฒนาการแบบของสเปนเซอร์จะใกล้เคียงกับของดาร์วินมากกว่า แต่จะต้องอธิบายต่อไปว่าการอยู่รอดของผู้แข็งแรงที่สุดก็จำเป็นต้องมีการสืบพันธุ์เช่นกัน ผู้ที่มีชีวิตอย่างเคร่งครัดแบบพระยอมเป็นผู้ที่สามารถดำรงตนอยู่ได้ในเกือบทุกสถานการณ์ แต่ก็สูญพันธุ์ไปในที่สุดถ้าไม่มีการสืบพันธุ์ ดังนั้นถ้าหากจะมีโอกาสรอดของเผ่าพันธุ์ตามแบบของดาร์วิน จะต้องมีการสืบพันธุ์ให้มากที่สุด ยังมีลูกหลานมากเท่าใด โอกาสในการสืบต่อเผ่าพันธุ์ก็จะมีมากขึ้นเท่านั้น

ด้วยเหตุผลตามหลักของดาร์วินดังกล่าว พลังที่มีอำนาจตามธรรมชาติมากที่สุดคือพลังทางเพศ (sexual force) และก็คงจะไม่ใช่ธรรมชาติถ้าหากแรงขับดันดังกล่าวจะไม่สร้างความพึงพอใจเป็นตัวกระตุ้น ดังนั้นความสุขที่เป็นแหล่งที่มาของชีวิตก็คือการได้ปลดปล่อยพลังทางเพศเพื่อความ

ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud, 1856-1939)

อยู่รอด เป็นผลให้ความสุขและทางรอดของเผ่าพันธุ์ถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน ในปฏิบัติการทางเพศ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เทียบเคียงกับพลังทางเศรษฐกิจ นั่นก็คือ ความสำเร็จในการสืบต่อเผ่าพันธุ์อาจจะเทียบได้กับความสำเร็จทางเศรษฐกิจแบบของสเปนเซอร์ และความเห็นแก่ตัวในทางเศรษฐกิจอาจจะอธิบายแทนด้วยพลังทางเพศ ซึ่งเป็นพลังกระตุ้นตามธรรมชาติ

เช่นเดียวกับการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนในทางเศรษฐกิจที่ถูกควบคุมโดยข้อจำกัดทางสังคม การกระตุ้นทางเพศก็ถูกจำกัดด้วยปัจจัยเดียวกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าว สัตว์เพศผู้หรือผู้ชายจะต้องแข่งขันกันภายใต้ข้อจำกัดที่ยอมรับกันได้ภายใต้สภาวะการณ์ที่สามารถจะให้กำเนิดได้มากที่สุด ดังนั้นพลังที่แฝงอยู่ในมนุษย์ที่แท้จริงจึงไม่ใช่เรื่องการเห็นแก่ตัว แต่เป็นแรงจูงใจทางเพศ ซึ่งหนุนด้วยเหตุผลตามหลักจิตวิทยาที่เป็นวิทยาศาสตร์ตามแบบของฟรอยด์ ดังนั้นถ้าจะอธิบายความหมายของฟรอยด์ก็คือ “ความรักนั้นมีเป้าหมายที่สำคัญและเป็นหน้าที่หลักตามธรรมชาติ นั่นก็คือการคงอยู่ของเผ่าพันธุ์” ฟรอยด์ได้ใช้คำว่าลิบิโด (libido) แทนความหมายของ “พลังงาน” และการแสดงออกตามสัญชาตญาณหรือพลังขับเคลื่อน ในการสืบทอดเพื่อ

รักษาเผ่าพันธุ์ให้คงอยู่ ปรอยด์กล่าวว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคน “ที่ความรักจากเพศสัมพันธ์จะให้ประสบการณ์ของความพึงพอใจสูงสุด และเป็นตัวแบบของความสุขอื่น ๆ ที่จะพึงหามาได้ เป็นความจำเป็นที่ทุกคนจะแสวงหาความพึงพอใจจากความสุขในชีวิตที่ได้จากการมีเพศสัมพันธ์ และควรที่จะทำให้ความตื่นเต้นที่ได้รับทางเพศเป็นศูนย์กลางในชีวิต” (Freud, 1961)

อย่างไรก็ตาม การมีเพศสัมพันธ์ก็มีต้นทุนต่อสังคม ดังนั้น สังคมจึงต้องจำกัดการแข่งขันทางเพศของบุรุษ โดยสถาบันสังคมและวิวัฒนาการของอารยธรรมจะเป็นกรอบจำกัดพฤติกรรมความก้าวร้าวทางเพศของมนุษย์ให้อยู่ภายในขอบเขตจำกัด (Freud, 1961: 65) ปรอยด์ได้เปรียบเทียบการประนีประนอมระหว่างระบบควบคุมภายในและแรงผลักดันที่จะได้รับการตอบสนองทางเพศ ในลักษณะของการศึกษาดุลแห่งอำนาจ (balance of power) ระหว่างส่วนต่างๆ ของจิตใจ โดยอธิบายในเชิงเศรษฐศาสตร์ว่า “ความสุข...เป็นปัญหาทางเศรษฐศาสตร์ของการแสดงออกของพลังทางเพศ (libido) ของปัจเจกบุคคล” และ “ความเสียเปรียบในทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นเมื่อสำนึกใฝ่ดี (super-ego) มีกำลังมากจนเกิดปัญหาบีบคั้นทางจิตและอุปสงค์ตามสัญชาตญาณอย่างหนัก ในขณะที่หลักการในสังคมอารยธรรมนั้นเน้นความจำเป็นในทางเศรษฐกิจ ที่ต้องมาก่อนการสนองอุปสงค์ที่หลากหลายเหล่านี้” (Freud, 1961: 30, 79)

ถึงแม้ปรอยด์จะเน้นในเรื่องการแสดงออกทางเพศ ตัวเขาเองกลับเน้นคุณลักษณะที่สำคัญของพิวริตัน (puritan quality) โดยปกติถึงแม้จะพิจารณาความสัมพันธ์ทางสังคมในฐานะที่เป็นกลไกในลักษณะที่เป็นสัญญา ชาวพิวริตันจะมีสัญญากับพระเจ้า มีสัญญากับโบสถ์ มีสัญญากับประเทศของเขา ซึ่งทำให้มีผู้กล่าวว่าเป็นลัทธิพาณิชย์ทางจิตวิญญาณ (spiritual commercialism) (Walzer, 1974: 168) ชาวพิวริตันจะมีลักษณะที่มีความคิดว่าจะต้องมีการต่อสู้กับสิ่งชั่วร้ายโดยไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งในสมัยใหม่มีชื่อเรียกว่า “ความไม่มีเหตุผล” (irrational) ชาวพิวริตันจะมีความรู้สึกว่าการมรณของพวกเขาถูกรบกวนจากทุกทิศทางตลอดเวลา โดยที่พวกเขามีโอกาสควบคุมได้น้อยมาก ชีวิตคือประสบการณ์ของการไม่ลงตัว

ที่ทำให้รู้สึก “กระวนกระวาย ซึมเศร้า ไม่สามารถทำงานได้ ตกเป็นทาสของความชั่วร้าย การคิดคำนึงถึงความตายและความปรวิตกต่าง ๆ”

ลักษณะดังกล่าวถ้าจะอธิบายในแนวพุทธธรรมก็คือ เกิดจากความไม่เข้าใจในขั้นหนึ่งในห้าของมนุษย์ นั่นก็คือ “สังขาร” หรือการปรุงแต่งในด้านความคิด เมื่อไม่เข้าใจว่าเป็นส่วนหนึ่งของความคิดที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้นเองก็เกิดวิตกกังวล วิธีที่ง่ายกว่าก็คือ รู้ว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้นเอง และก็หยุดการปรุงแต่งความคิดในลักษณะเช่นนั้นเสีย ปัญหาในลักษณะดังกล่าวก็จะหมดไป

แต่เมื่อไม่เข้าใจ ชาวพิริตันก็หาทางแก้ไขโดย “มีจิตใจที่มั่นคง พิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างอย่างรอบคอบ มีประสาทที่เข้มแข็ง และที่สำคัญคือ การมีวินัยและรู้จักควบคุมตนเอง” หรือความปรารถนาที่จะเป็นนายของตนเอง เป็นความพยายามที่จะต้องสำรวจตัวเองอยู่เสมอ เนื่องจากในตัวของผู้คนตกอยู่ในสภาวะของการทำสงครามที่ไม่มีที่สิ้นสุดระหว่างจิตวิญญาณกับความต้องการทางเนื้อหนังมังสา ซึ่งจะต้องเอาชนะให้ได้ (Walzer, 1974: 20-21, 215, 307, 313) ทั้งนี้เพราะโลกของเนื้อหนังมังสาค่อนข้างจะมีลักษณะก้าวร้าว อีกทั้งสันดานดิบทางเพศของมนุษย์ก็ยากที่จะควบคุมโดยการใช้เหตุผล วิธีแก้ปัญหานี้จึงต้องเข้าใจภาวะสงครามในจิตใจ ซึ่งเป็นเจตนาของพระเจ้าที่จะสร้างขึ้นมา จึงเป็นเรื่องที่มนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวพิริตันจะต้องเรียนรู้ที่จะรู้จักหักห้ามใจ ดังนั้น ถ้ากล่าวว่ มาร์กซ์คิดในแนวของลูเทอร์ สเปนเซอร์คิดในแนวของคาลวิน ฟรอยด์จะคิดในแนวของพิริตัน

แนวความคิดของฟรอยด์นั้นมุ่งประเด็นไปที่ศึกษาการทำงานของสภาพจิตมนุษย์เป็นสำคัญ โดยในทุกกรณีเขายอมรับข้อจำกัดของอารยธรรมว่าเป็นสิ่งที่กำหนดให้ เป็นกติกาก่อเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ในสังคมมิให้เกิดสภาพความขัดแย้งอย่างรุนแรง ดังนั้นปัญหาทางด้านจิตใจจึงจำเป็นต้องปรับเข้ากับความเป็นจริงที่ยากจะปฏิเสธในทางสังคม อย่างไรก็ตาม จะต้องตระหนักว่าในแต่ละสังคมประกอบด้วยอารยธรรมที่ต่างกัน ในการจัดการกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์บางสังคมประสบความสำเร็จมากกว่า นั่นก็คือทำให้เกิดความสงบสุขในสังคมได้มากกว่า ถ้าหากเป็นเช่นนั้นก็น่าจะมีการเปลี่ยนแปลง

กฎกติกาในสังคม แทนที่ปัจเจกชนจะต้องยอมรับเงื่อนไขทางสังคมที่บีบคั้น โดยคุณลักษณะตลอดเวลา ถ้าหากกฎเกณฑ์เหล่านั้นเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่ดีพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่มีกฎกติกาที่ไม่ค่อยสมเหตุสมผล ควรที่จะมีการตรวจสอบกติกาเหล่านั้นและปรับเปลี่ยนเสียใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากหลายกฎกติกานี้สร้างขึ้นมาจาก “ความละเอียด จิตสำนึก และสำนึกใฝ่ดี ผลก็คือ ทำให้จำเป็นจะต้องมีต้นทุนในรูปของการสูญเสียความสุขไปอย่างมหาศาล ในการสร้างความก้าวหน้าของอารยธรรมทางสังคม” (Freud, 1961: 81v, 91)

ความคิดลักษณะดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้สาวกของฟรอยด์หาทางลดข้อจำกัดทางสังคมลง ไม่เฉพาะประเด็นทางเพศเท่านั้น แต่รวมถึงเรื่องอื่นๆ ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไม่ควรจะเป็นไปในลักษณะการใช้อำนาจบังคับ แต่ควรจะเป็นเรื่องของกรยินยอมพร้อมใจของทุกฝ่าย อย่างน้อยในรูปของข้อตกลงร่วมกัน ความคิดดังกล่าวนำไปสู่ความเคลื่อนไหวของกลุ่ม “ลัทธิ” ในเรื่องต่างๆ เช่น ลัทธิสตรี ชนส่วนน้อย และกลุ่มชาติพันธุ์ มีผลทำให้มีการนำหลักการทางสังคมที่มีแต่เดิมกลับมาพิจารณาใหม่ เป็นต้นว่าการแต่งงานนั้นไม่ควรเป็นความผูกพันทางสังคมที่ยกเลิกไม่ได้อีกต่อไป แต่ควรจะเปลี่ยนเป็นการแต่งงานควรจะดำเนินต่อไปตราบที่คู่กรณีทั้งสองฝ่ายต้องการคงสัญญาเอาไว้ หรือการรับราชการทหารนั้นเคยถือว่าเป็นการร่วมรับหน้าที่ทางสังคม ก็อาจจะเปลี่ยนเป็นเรื่องสัญญาตามสถานภาพความเป็นจริง ตลอดจนการมีแนวโน้มที่จะมีความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ของบุคคลกับรัฐในรูปแบบของ “ลัทธิ” ของบุคคลที่มีต่อรัฐในรูปแบบของสัญญาเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากความผูกพันที่มีต่อกันระหว่างปัจเจกชนในลักษณะชุมชนทางสังคมเสื่อมคลายลง ในความคิดของฟรอยด์ สังคมไม่ใช่สิ่งที่มีชีวิตร่วมกันของสมาชิกอีกต่อไป แต่เป็นการรวมตัวกันของปัจเจกชนที่มีความเป็นตัวของตัวเอง ที่จะมารวมกันเพื่อช่วยให้เกิดความสะดวกร่วมกัน ในแง่ของพิวริตัน มนุษย์มีเสรีภาพที่จะมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าโดยตรง ในแง่ของฟรอยด์และสาวกนั้น มนุษย์มีเสรีภาพที่จะค้นหาคุณค่าของตัวเอง กำหนดเป้าหมายในชีวิตของตนเอง และสามารถเจรจาต่อรองเพื่อที่จะมีสิทธิส่วนบุคคลที่สอดคล้องกับความ

ต้องการของตนเอง

จากข้อเสนอที่เน้นปัจเจกชนเป็นหลักของฟรอยด์เช่นนี้ ผลที่มีต่อระบบเศรษฐกิจตลาดก็คือ (๑) ตลาดตามธรรมชาตินั้นคือชุดของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ไม่จำเป็นต้องระบุเฉพาะเจาะจง ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อตกลงตามสัญญา (๒) ตัวแสดงในตลาดนั้นไม่จำเป็นจะต้องคำนึงถึงผลดีต่อสังคม แต่เน้นผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ลักษณะการเน้นเสรีภาพส่วนบุคคลก็เพื่อที่จะลดสภาพการบีบคั้นจากภายใน ทำให้เกิดมีกลุ่มเสรีนิยมสองกลุ่มซึ่งมักจะมีลักษณะขัดแย้งกัน กลุ่มแรกประกอบด้วยกลุ่มที่เน้นเสรีภาพทางวัฒนธรรม สนับสนุนสิทธิส่วนบุคคลที่จะมีการหย่าร้าง ปฏิบัติการทางเพศ การใช้สิ่งกระตุ้นเทียมต่างๆ รวมทั้งประเด็นในเรื่องส่วนตัวอื่นๆ อีกกลุ่มหนึ่งเน้นเสรีภาพทางเศรษฐกิจ เน้นสิทธิส่วนบุคคลที่จะทำธุรกิจและการค้า หรือการใช้ทรัพย์สินส่วนบุคคลตามใจปรารถนา

เสรีภาพสองประการเช่นนี้ถ้าอธิบายโดยพุทธธรรมคือความไม่มีเสรีภาพเนื่องจากมนุษย์ถูกรอบงำหรือถูกบงการโดยกิเลส วิธีแก้ปัญหาก็ถูกต้องคือ เข้าใจกิเลสที่อยู่ในตัวมนุษย์และมนุษย์ควรจะพยายามควบคุมตนเองด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ที่เกิดจากกระบวนการฝึกฝนจริงต่อเนื่องจนเกิดเป็นสภาวะของความสะอาด สงบ สว่าง โดยจิตไม่รู้สึกรู้สึกว่าถูกบีบคั้นแต่อย่างใด ทำให้มนุษย์มีเสรีภาพที่จะทำความดีได้อย่างไม่มีขีดจำกัดและมีความสุขอย่างแท้จริงพร้อมกันไปด้วย

จะเห็นได้ว่าถ้าไม่เข้าใจว่าความขัดแย้งภายในจิตใจนั้น ส่วนสำคัญเกิดจากการปรุงแต่งภายในจิตใจของมนุษย์เอง แต่กลับไปคิดว่าเป็นการต่อสู้ระหว่างจิตใจและสัญชาตญาณดิบ เมื่อมีความรู้สึกว่าจะเหนื่อยล้าที่จะต่อสู้เนื่องจากสัญชาตญาณดิบมีกำลังแรงกว่า ทางออกที่ง่ายก็คือหาทางลดหย่อนข้อจำกัดทางสังคม ซึ่งมีส่วนสำคัญในการเหนี่ยวรั้ง เพื่อลดอิทธิพลของสัญชาตญาณดิบส่วนบุคคลให้สังคมยอมรับได้ง่ายขึ้น และความขัดแย้งอาจจะไปปะทุที่สังคมหรือสภาพแวดล้อมแทน แต่ข้อดีของแนวคิดนี้ก็คือ ช่วยให้มีการวิเคราะห์แก้ไขระเบียบกติกามีอยู่ในสังคมให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

มาร์กซ์กับฟรอยด์มีส่วนเหมือนกันในแง่ที่ทั้งสองเน้นความขัดแย้ง

โดยมาร์กซ์พุ่งประเด็นความขัดแย้งไปที่ความขัดแย้งทางชนชั้น แต่ของพรอยด์นั้นเน้นประเด็นความขัดแย้งภายในจิตใจระหว่างความเป็นตัวของตัวเองและการหลงตัว หรือระหว่างส่วนต่างๆ ของจิตใจซึ่งมีตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่ อันเป็นส่วนหนึ่งของการอยู่รอดของผู้ที่เข้มแข็งที่สุด พรอยด์และมาร์กซ์ต่างตระหนักถึงความทุกข์ของมนุษยชาติอันเกิดจากสภาพที่เป็นอยู่ร่วมกัน สำหรับพรอยด์ อำนาจที่เกิดจากสังคมทำให้ความหลงตัว (ego) และสำนึกใฝ่ดี (super-ego) ไปกดสันดานและสุขภาพทางเพศในเบื้องต้นของมนุษย์ เช่นเดียวกับชนชั้นนายทุนไปกดทับคุณภาพที่ดีของแรงงานเอาไว้ ซึ่งทั้งสองมีคำตอบร่วมกันคือ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทางที่ดีขึ้น สำหรับพรอยด์ก็คือ การมีเสรีภาพในการได้รับการปลดปล่อยทางเพศเพิ่มขึ้น ในแง่นี้พรอยด์อาจจะเหนือกว่าเบนทัมที่อธิบายความหมายของอรรถประโยชน์ (utility) ได้ชัดเจนยิ่งกว่า โดยพรอยด์ได้นำความสุขไปผูกไว้กับประสบการณ์ที่ได้รับจากการปลดปล่อยความกดดันทางเพศ แต่ทั้งหมดนี้เป็นความสุขที่แท้จริงและเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตมนุษย์หรือไม่ยังเป็นประเด็นที่ต้องได้รับการไตร่ตรองให้รอบคอบ การได้รับการปลดปล่อยทางเพศมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการสืบพันธุ์และการสืบต่อเผ่าพันธุ์ แต่ทั้งหมดนี้เป็นความหมายที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์หรือไม่ ยังคงเป็นประเด็นที่วิญญูชนพึงจะต้องนำไปพิจารณาเพื่อหาคำตอบให้แก่ตนเองต่อไป

ความคิดเกี่ยวกับลัทธิดาร์วินที่รุนแรง

แนวคิดของดาร์วินในเรื่องการสืบทอดเผ่าพันธุ์ที่ดีขึ้นถ้าหากจะปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติตามความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบของสเปนเซอร์ หรือความสัมพันธ์ทางเพศแบบของพรอยด์ อาจจะต้องใช้เวลาอันนาน มีคำถามว่า ถ้าเช่นนั้นทำไมจึงไม่ขจัดชาติพันธุ์หรือเชื้อชาติที่ด้อยให้หมดไป จะได้ “เชื้อชาติที่บริสุทธิ์” (racial hygiene) เร็วขึ้น ความคิดเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดในสถานอุดมศึกษาชั้นนำในประเทศเยอรมนี ตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๒๐

และ ๑๙๓๐ ผู้ที่เผยแพร่ความคิดนี้ก็คือ ฟริตซ์ เลนซ์ (Fritz Lenz) ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ชั้นนำในประเทศเยอรมนีขณะนั้น (Proctor, 1988: 50)

เลนซ์ได้อธิบายโดยยกเหตุผลในทางวิทยาศาสตร์ว่า ผลพวงของความชั่วร้ายทั้งหลายมีผลสืบเนื่องมาจากความผิดปกติทางพันธุกรรม และสิ่งที่เป็นโคกนาฏกรรมของลัทธิสังคมนิยมในขณะนั้นก็คือ ความคิดที่จะบรรลุลัทธิสังคมนิยมที่มีการวาดภาพเอาไว้ จะไม่มีทางเป็นไปได้ถ้ามนุษย์ยังมีลักษณะอย่างที่เป็นอยู่ ทางที่จะนำไปสู่สังคมนิยมตามอุดมคติได้โดยตรงก็คือ การใช้หลักการมีเชื้อชาติที่บริสุทธิ์ (Proctor, 1988: 49, 60-61)

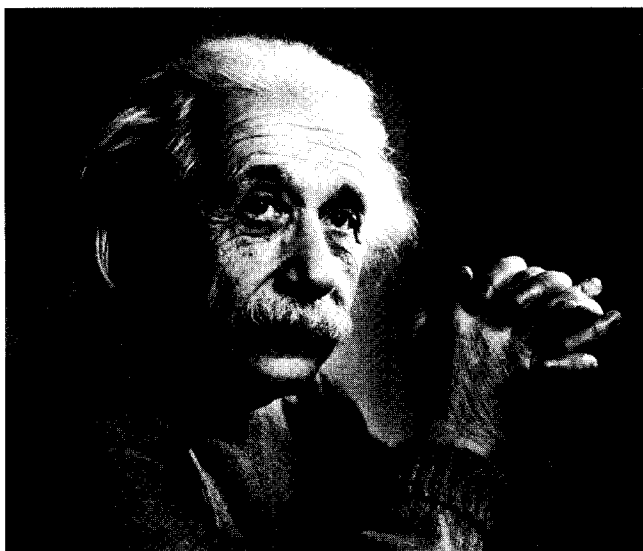
ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดแต่ประการใด เมื่อฮิตเลอร์มีนโยบายที่จะสร้างเชื้อชาติเยอรมันให้มีเชื้อชาติบริสุทธิ์ ด้วยการทำลายล้างเผ่าพันธุ์อื่นๆ ให้หมดไป จึงได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากสังคมนิยมในยุคนั้น สำหรับฮิตเลอร์เอง สงครามเป็นเงื่อนไขตามธรรมชาติของมนุษย์ (Neuhaus, 1971: 154-155)

ข้อนี้เป็นตัวอย่างที่ดีถึงความรู้ที่ไม่จริง หรือการตีความความรู้ที่ได้มาอย่างผิดพลาด และมีความเชื่ออย่างฝังใจในความถูกต้องของความรู้นั้น อาจจะนำมาซึ่งความหายนะของมนุษยชาติได้ หลังจากความสูญเสียในสงคราม ทั้งเยอรมันและญี่ปุ่นต่างหันมาสร้างชัยชนะในทางเศรษฐกิจแทนซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นการใช้กำลังทางทหารเพื่อเอาชนะเป็นสำคัญ และนำมาสู่การพัฒนาวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคใหม่ที่มีจุดเริ่มต้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมา แต่สิ่งที่มนุษย์เป็นจำนวนมากยังไม่สามารถเข้าใจหรือค้นพบได้ คือ การสร้างความหมายให้กับชีวิต และการมีชีวิตอย่างสงบสุขโดยไม่มีผลกระทบในทางลบแก่ผู้อื่น พร้อมทั้งยังมีเมตตาแก่เพื่อนมนุษย์ผู้อื่น รวมทั้งสัตว์ร่วมโลกและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ บรรณานพพร้อมทั้งมีความพยายามในการปฏิบัติที่มีรูปธรรมที่เป็นจริง เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ ทั้งที่แนวทางในลักษณะดังกล่าวได้มีการอธิบายและมีรูปแบบที่ได้แสดงไว้แล้ว และสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมมีอยู่แล้วในพุทธธรรม ซึ่งจะมีการกล่าวถึงต่อไปเมื่อถึงการอภิปรายในส่วนที่เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เป็นประเด็นหลักของการศึกษานี้ ตั้งแต่บทที่ ๔ เป็นต้นไป

บทที่ ๖

เศรษฐศาสตร์ตะวันตก
ในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein, 1879-1955)

ไอน์สไตน์

ผู้มีอิทธิพลต่อความคิดเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัย

เมื่อเริ่มต้นศตวรรษใหม่ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein, 1879-1955) นักฟิสิกส์ชื่อดังในยุคนี้ และยังคงจะมีชื่อในศตวรรษต่อไป ได้ตีพิมพ์ทฤษฎีที่มีชื่อเสียง คือ ทฤษฎีสัมพัทธภาพ (theory of relativity) ในปี ๑๙๐๕ พร้อมทั้งได้วางรากฐานวิชากลศาสตร์ควอนตัม (quantum mechanics) สำหรับศตวรรษที่ ๒๐ ด้วย โดยชี้ให้เห็นว่ากฎธรรมชาติสามารถค้นพบได้โดยความคิดในทางคณิตศาสตร์ที่ง่าย เนื่องจากหลักความคิดในการสร้างสรรค์มีอยู่แล้วในวิชาคณิตศาสตร์ หลังจากนั้นการศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงจะนำมาประเมินประโยชน์ทางกายภาพที่สร้างขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ (Oldroyd, 1986: 274) ซึ่งก็เท่ากับเป็นการ

ตอกย้ำวิธีการทางวิทยาศาสตร์แบบของนิวตัน ในขณะที่นิวตันเริ่มจากการศึกษาการโคจรของดวงจันทร์และดาวเคราะห์ ก้าวไปสู่การทำงานของระบบสุริยจักรวาล นักฟิสิกส์ในต้นศตวรรษที่ ๒๐ ศึกษาอิเล็กตรอน (electrons) โปรตอน (protons) และพาร์ติเคิลเบื้องต้นต่างๆ (elementary particles) เพื่อสร้างความรู้ให้ก้าวหน้าต่อไปจากที่มีอยู่เดิม ทำให้ในทางเศรษฐศาสตร์มีความพยายามที่จะกลับมาศึกษาพฤติกรรมรายบุคคลของปัจเจกชนในสังคม หลังจากนั้นก็พยายามวิเคราะห์ผลที่ตามมาในลักษณะสะสม ซึ่งเป็นวิธีคิดเช่นเดียวกับสำนักคิดยุคความเบิกบานทางปัญญา จนหวังว่าจะสามารถพัฒนาความรู้ให้โดดเด่นเช่นเดียวกับวิชาฟิสิกส์

นักปราชญ์และวิชาสังคมศาสตร์ในศตวรรษที่ ๒๐ ต่างก็หันมาใช้คณิตศาสตร์และวิธีการวิเคราะห์ในลักษณะที่เป็นนามธรรมแบบอื่นๆ มากขึ้น แม้กระทั่งงานศิลปะในศตวรรษนี้ก็เปลี่ยนไป จากที่สามารถสร้างจินตนาการได้ตามีลักษณะนามธรรม เพื่อลดหลักการเข้าใจด้วยสามัญสำนึกหรือการสังเกตการณ์โดยปกติ ในทางวรรณกรรมก็มีการสร้างโลกเทียมขึ้นมาในความคิด มีการเน้นบริบทในห้องถิ่นและรายละเอียดที่เป็นปัจเจกภาพของแต่ละสิ่ง โดยเปลี่ยนทิศทางไปจากในอดีตที่พยายามจะหาความหมายและวัตถุประสงค์ที่ยิ่งใหญ่ในชีวิตมนุษย์ แต่เนื่องจากความจำกัดของวิชาคำนวณที่จะนำมาใช้ได้ทางเศรษฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ที่ใช้วิชาคำนวณในยุคนี้จึงวิเคราะห์ได้เฉพาะโลกสถิต (static world) ที่มีดุลยภาพทางสังคม ซึ่งเป็นการย้อนยุคไปสู่ศตวรรษที่ ๑๙ ตามแบบของนิวตัน ในขณะที่เดียวกับต้นศตวรรษที่ ๒๐ ก็เป็นยุคที่แนวคิดลัทธิมาร์กซ์ได้มีโอกาสนำไปทดลองเพื่อปฏิบัติอย่างกว้างขวางเช่นกัน มีความพยายามที่จะจัดการระบบเศรษฐกิจอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ โดยผ่านกระบวนการวางแผนจากศูนย์กลาง ซึ่งก็ปรากฏผลว่าประสบความสำเร็จล้มเหลวในระยะเวลาต่อมา

ในสังคมประชาธิปไตย มีความพยายามที่จะนำเอาความคิดในเรื่องการจัดการอย่างเป็นวิทยาศาสตร์มาใช้ แต่ก็ได้รับบทเรียนอย่างรวดเร็วและได้ข้อสรุปว่า ในสถานการณ์ที่มีอำนาจเกี่ยวข้องอยู่จริง นักสังคมศาสตร์จำนวนหนึ่งก็จะ "ทำตัวคล้ายนักการเมืองมากกว่านักวิทยาศาสตร์" และจะ

ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์อย่างหลวมๆ เพื่อความสะดวก หรือแม้กระทั่งอย่างไม่มีควมรับผิดชอบ” (Karl, 1963: 222) ในความเป็นจริงการจัดการระบบเศรษฐกิจให้ดำเนินไปด้วยดีนั้นมีความมากมาย เป็นต้นว่า การควบคุมอุตสาหกรรมควรจะอยู่ในมือรัฐบาล ผู้จัดการหรือคนงาน หรือควรจะละทิ้งเป้าหมายที่จะให้สังคมเป็นเจ้าของร่วมกัน เนื่องจากยากที่จะทำให้เป็นจริงได้ ควรจะให้ปัจเจกชนแต่ละคนเป็นเจ้าของกิจการหรือไม่ ในความคิดของฝ่ายที่ก้าวหน้ามักจะมีความเห็นว่ ปัญญาชนชั้นนำและรัฐควรที่จะร่วมมือกันในการจัดการเศรษฐกิจ แต่จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประเทศสังคมนิยมชี้ให้เห็นว่า การบริการจัดการสังคมอย่างเป็นทางการอาจจะยากกว่าที่คิดเอาไว้มาก ควรปล่อยให้เป็นที่ของนักเศรษฐศาสตร์ที่ได้รับการฝึกฝนให้คิดในการแก้ปัญหาแนวนี้โดยเฉพาะ นักเศรษฐศาสตร์มีข้อสมมติฐานที่สำคัญและใช้ได้ผลในระดับหนึ่งก็คือ พฤติกรรมของมนุษย์ถูกกำหนดโดยผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งถ้าเปรียบกับแนวความคิดก้าวหน้าในยุคก่อน ที่เห็นความสมานฉันท์ทางสังคม (social solidarity) หรือการมุ่งทำความดี (altruist motives) ที่เคยคิดกันมานั้น มีข้อเท็จจริงสนับสนุนว่า ความคิดของนักเศรษฐศาสตร์มีความใกล้เคียงพฤติกรรมมนุษย์ที่เป็นจริงมากกว่า ดังนั้นการแสวงหาความสุขและชีวิตที่ดีจึงควรจะเป็นแนวทางที่ยอมรับกันได้สำหรับทุกคน

ปัญหาที่แท้จริงมีอยู่ว่า ความสุขและชีวิตที่ดี เมื่อนำมาสู่การปฏิบัติจริงนั้นเป็นไปอย่างนี้นักเศรษฐศาสตร์ที่ได้รับการหล่อหลอมจากแนวคิดและวิวัฒนาการจากอารยธรรมตะวันตก จะมีรูปธรรมที่ชัดเจนดีพอที่จะใช้เป็นกฎสำหรับทุกคน โดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาได้หรือไม่ คำถามลักษณะนี้เป็นคำถามที่ต้องการคำตอบที่ชัดเจนในระดับหนึ่ง ซึ่งพุทธเศรษฐศาสตร์อาจจะให้คำตอบได้

จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes, 1883-1946)

จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์

ในบรรดานักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่มีชื่อเสียงก้องโลกช่วงกึ่งกลางศตวรรษที่ ๒๐ คงจะไม่มีใครเกินกว่าจอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes, 1883-1946) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ ในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดความคิดเศรษฐกิจรัฐสวัสดิการในโลกตะวันตก ในครั้งหลังของศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา ซึ่งอย่างน้อยก็ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเป็นทางเลือกที่ดีกว่าสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ งานของเคนส์ที่ชื่อว่า *The General Theory of Employment, Interest and Money* ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ๑๙๓๖ นั้น เขียนขึ้นจากประสบการณ์ทางเศรษฐกิจที่เป็นผลจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ซึ่งถ้าหากไม่ได้รับการแก้ไขให้ถูกวิธี อาจจะทำให้สร้างเผด็จการให้เกิดขึ้นในโลกได้มากมาย และการจะแก้ไขพฤติกรรมของมนุษย์จากธรรมชาติที่เป็นอยู่นั้น คงจะยากกว่าการจัดการที่ถูกต้อง ถึงแม้

ในความเป็นจริงมนุษย์จะมีความโลภ เห็นแก่ตัว สะสมทรัพย์สมบัติ แต่ก็
มีวิธีการจัดการกับสถานการณ์ลักษณะเช่นนี้ได้โดยไม่เกิดอันตรายมากนัก
ก่อนอื่นผู้บริหารประเทศจะต้องยอมรับความเป็นจริงว่า มีสมาชิกในสัดส่วน
ที่สำคัญของสังคมมีความปรารถนาที่จะหาเงินและสะสมทรัพย์อย่างแรงกล้า
ก็ยังเป็นการดีที่จะปล่อยให้คนเหล่านั้นเป็นทรราชเหนือบัญชีเงินฝากพวกเขา
มากกว่าการเป็นทรราชเหนือมนุษย์อื่นๆ และการที่มนุษย์ปรารถนาจะแสวง
หาทรัพย์ในบรรยากาศที่มนุษย์สามารถเป็นเจ้าของทรัพย์สินได้ ก็มีใช้สิ่งที่
เสียหายมากนัก (Keynes, 1965: 374)

การที่มนุษย์เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวจะช่วยกำหนดว่าเขาจะผลิต
อะไรดี ไม่มีเหตุผลใดที่สงสัยว่าภาคธุรกิจเอกชนจะใช้ปัจจัยในการผลิตไป
ในทางที่ไม่ถูกไม่ควร อีกทั้งยังจะได้รับผลประโยชน์อย่างมากจากการมี
ประสิทธิภาพ เนื่องจากการกระจายอำนาจการตัดสินใจและความรับผิดชอบ
ส่วนบุคคลออกไป (Keynes, 1965: 373 - 380) นอกจากนั้นระบบดังกล่าว
ยังค้ำประกันเสรีภาพส่วนบุคคล ช่วยให้มีความเลือกเพิ่มมากขึ้น ถ้าไม่เปิดโอกาส
เช่นนั้นก็จะมีความเหมือนกันหมดทั้งสังคม (homogenous) และ
เกิดรัฐผูกขาดอำนาจ (totalitarian state) ซึ่งอาจจะมีประโยชน์ในการช่วย
แก้ปัญหาการว่างงานได้ แต่ก็มีค่าใช้จ่ายในแง่ของประสิทธิภาพและเสรีภาพ
ค่อนข้างสูง ดังนั้นการที่มีธุรกิจของเอกชนจะเป็นเครื่องมืออันทรงพลังสำหรับการ
การมีสังคมที่ดีกว่าในอนาคต (Keynes, 1965: 380 - 381)

ปัญหาที่จะต้องแก้ไขก็คือปัญหาการว่างงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วง
ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ ๑๙๓๐ ต่อประเด็นนี้ เคนส์มีความเห็นว่า
การวิเคราะห์อย่างถูกต้องจะช่วยแก้ไขปัญหาได้ ขณะเดียวกันก็สามารถรักษา
ประสิทธิภาพและเสรีภาพเอาไว้ได้ด้วย ทางแก้ไขในเรื่องนี้ก็คือ รัฐจะต้องเข้ามา
ลงทุนทางสังคมอย่างทั่วถึง โดยการเพิ่มความต้องการลงทุนรวมให้สูงขึ้น เพราะ
จะทำให้การลงทุนของสังคมทั้งหมดสูงเท่ากับการออม ซึ่งจะเป็นหลักประกัน
ให้ทรัพยากรของสังคมได้รับการจ้างงานเต็มที่ โดยไม่จำเป็นต้องใช้ระบบ
เศรษฐกิจแบบสังคมนิยมที่ครอบคลุมชีวิตทางเศรษฐกิจทุกด้านของชุมชน
เอาไว้ (Keynes, 1965: 381, 378) รัฐบาลเองก็อาจจะมีนโยบายกระตุ้น

การลงทุนได้ โดยการใช้อัตราดอกเบี้ยและมาตรการในการให้ผลตอบแทน
เจ้าของปัจจัยการผลิตให้สูงพอ รัฐบาลอาจลงทุนส่วนหนึ่ง แต่จะต้องอยู่ใน
ระดับที่พอดีที่จะชดเชยการลดลงของการลงทุนในภาคเอกชน ทั้งหมดนี้
เพื่อช่วยกระตุ้นให้เกิดการลงทุน รวมทั้งกำหนดแนวทางให้ภาคเอกชนปฏิบัติ
ตามในขอบเขตอันจำกัดที่พลังทางเศรษฐกิจไม่สามารถทำหน้าที่ได้เองอย่าง
มีประสิทธิภาพ แต่ถึงอย่างไรก็ไม่จำเป็นต้องมีการจัดการทางสังคมในชีวิต
เศรษฐกิจทั้งหมด (Keynes, 1965: 378 - 380)

ดังนั้นข้อเสนอของเคนส์จึงจัดได้ว่าเป็นการดำเนินการทางเศรษฐกิจ
แบบก้าวหน้า ขณะเดียวกันก็สามารถประกันผลด้านประสิทธิภาพโดยอาศัย
กลไกตลาดเป็นเครื่องมือให้บรรลุผลดังกล่าวด้วย การจัดการแบบของเคนส์
รัฐบาลยังคงต้องการผู้เชี่ยวชาญ แต่ผู้เชี่ยวชาญนั้นไม่จำเป็นต้องมาจากทุกสาขา
วิชา ผู้เชี่ยวชาญคือนักเศรษฐศาสตร์ และยังสามารถแยกนักเศรษฐศาสตร์
ออกจากการเมืองได้ ความคิดดังกล่าวนำไปสู่การตั้งสภาที่ปรึกษาในทาง
เศรษฐกิจ (Council of Economic Advisors) ในปี ๑๙๔๖ ถึงแม้
วัตถุประสงค์ของการใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์แบบเคนส์เพื่อใช้แก้ปัญหา
การว่างงานในทศวรรษ ๑๙๓๐ แต่เครื่องมือดังกล่าวก็อาจจะใช้ในกรณี
อื่นๆ ที่ตลาดไม่สามารถทำงานอย่างสมบูรณ์ได้ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม
โดยรัฐบาลเข้ามาสร้างแรงจูงใจในระบบตลาดให้ทำงานในการแก้ปัญหาให้ได้ผล

ในความคิดของเคนส์ เมื่อมีผลผลิตเพิ่มขึ้นสูงสุดแล้ว หน้าที่
ที่สำคัญก็คือการกระจายผลผลิตดังกล่าวไปยังส่วนต่างๆ ของสังคม และ
ถ้าหากมีเครื่องมือในการกระจายทรัพยากรที่ครอบคลุมดีพอ การแบ่งปัน
รายได้ก็จะเป็นประเด็นที่สังคมทำหน้าที่เลือกสรร (social choice)
แทนที่จะเป็นผลจากการทำงานของตลาด แนวคิดดังกล่าวได้ขยายออกไป
ครอบคลุมแนวคิดของประเทศสังคมนิยมประชาธิปไตยในยุโรป หลังจาก
การพังทลายของระบบคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก
ในปี ๑๙๘๙ ประเทศเหล่านั้นก็หันมาสู่ระบบตลาดแทนการวางแผนจาก
ส่วนกลางมากขึ้น เช่นเดียวกับทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ ที่ชี้ให้
เห็นว่าปัจจัยที่มีพลวัตอาจจะเปลี่ยนข้อสรุปในทฤษฎีฟิสิกส์ของนิวตันได้

เศรษฐศาสตร์ของเคนส์ก็แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยที่มีพลวัตในทางเศรษฐกิจก็อาจจะเปลี่ยนบริบททางเศรษฐกิจได้ เช่นเดียวกับฟิลิกส์ของนิวตัน ที่ไอน์สไตน์ชี้ให้เห็นว่าเป็นกรณีเฉพาะของฟิลิกส์แบบไอน์สไตน์ เศรษฐศาสตร์แบบคลาสสิกก็เป็นกรณีเฉพาะในแบบเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ ดังที่เฮล-บรอนเนอร์ (Heilbroner) กล่าวว่า "สิ่งที่ไอน์สไตน์ทำได้ในทางฟิลิกส์ก็คือสิ่งที่เคนส์ทำได้ทางเศรษฐศาสตร์" (Heilbroner, 1972: 272)

เคนส์มีความเห็นต่อไปว่า ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจของประเทศอุตสาหกรรมยุคใหม่ ถ้าหากได้รับการจัดการอย่างดีพอ อาจจะช่วยลดสาเหตุเบื้องต้นของสงครามที่มีมาตลอดในประวัติศาสตร์ได้ ซึ่งอาจเป็นก้าวสำคัญที่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจจะมีส่วนช่วยให้เกิดสันติภาพและความมั่งคั่งในโลกได้ (Keynes, 1965: 381 - 382) โดยส่วนตัวเคนส์มีความเชื่อว่าปัญหาเศรษฐกิจของโลกอาจแก้ไขได้ในอนาคตหลายร้อยปีข้างหน้า ซึ่งก็หมายความว่าปัญหาเศรษฐกิจมิได้เป็นปัญหาที่ถาวรของโลก เคนส์เองมีความเห็นว่า

อาจมีการเปลี่ยนแปลงที่เราสามารถคาดหมายให้เกิดขึ้นได้ เมื่อการสะสมความมั่งคั่งไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับสังคมอีกต่อไป เมื่อนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับแนวความคิดทางจริยธรรม เราอาจโยนหลักทางจริยธรรมแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ ที่เคยอยู่กับเรา มาเกือบ ๒๐๐ ปีทิ้งไปได้ เมื่อเราสามารถบรรลุจุดหมายสูงสุดของความดีงาม เราจะสามารถประเมินแรงจูงใจจากเงินตามมูลค่าที่เป็นจริงของมันได้อย่างทำลาย โดยการแยกความรักเงินแบบที่ต้องการมีไว้ครอบครอง กับความรักเงินเพื่อหาความสุขแลความเป็นจริงของชีวิตได้อย่างแท้จริง (Keynes, 1963: 366)

แนวคิดแบบเคนส์ได้รับการยกย่องจากสาธุศิษย์ว่าเปิดโอกาสให้มีความเลือกทางที่สามระหว่างเผด็จการทางการเมืองและลัทธิมาร์กซิสต์ แต่เช่นเดียวกับความคิดแบบนิวตัน, ดาร์วิน และไอน์สไตน์ ในไม่ช้าเมื่อเวลาผ่านไปก็ได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ไม่ได้เกิดขึ้นจริง กล่าวคือ ธุรกิจเอกชน

ซึ่งควรจะดำเนินการภายใต้อุดมการณ์รัฐสวัสดิการ กลับพยายามใช้ตลาดเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเอง มีการสะสมทุนเป็นจำนวนมาก และหาประโยชน์จากการเก็งกำไรและผลตอบแทนทางการเงินต่างๆ โดยไม่เกี่ยวกับการผลิต รวมทั้งความพยายามเข้าไปมีอิทธิพลเหนือรัฐบาลของชาติมหาอำนาจ ตลอดจนองค์กรเหนือชาติที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเงิน กรณีวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจในเอเชียตั้งแต่ปี ๑๙๙๗ เป็นต้นมา สะท้อนปัญหาได้อย่างดี ซึ่งไม่สามารถใช้วิธีการทางเศรษฐกิจแบบของเคนส์ เข้าจัดการกับปัญหาได้ หรือความพยายามช่วยเหลือเพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของคนงานที่ยากจน โดยที่สมาชิกคนอื่นๆ ต้องเสียภาษีให้สังคมในสัดส่วนที่สูง นอกจากจะช่วยคนเหล่านั้นไม่ได้มากเท่าที่ควรอย่างแท้จริงแล้วยังมีปัญหาสังคมและความเป็นธรรมในสังคมตามมาด้วย ปัญหาทั้งหมดนี้มีรากจากปัญหาที่สำคัญคือ ไม่มีการอธิบายหรือการจัดการกับปัญหา "ความโลภ" ในตัวของมนุษย์เองได้อย่างเป็นระบบดีพอนั่นเอง

พอล แซมมวลสัน

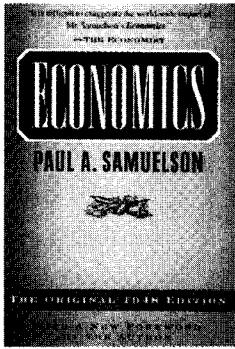
พอล แซมมวลสัน (Paul A. Samuelson, 1915 -) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกันที่มีชื่อเสียงที่สุดในศตวรรษนี้ ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์เป็นคนที่ ๓ ในปี ๑๙๗๐ หนังสือที่ทำให้เขามีชื่อเสียงคือ *Foundations of Economic Analysis* พิมพ์ครั้งแรกในปี ๑๙๔๗ (Samuelson, 1947) และหนังสือที่เขียนเป็นตำราเรียนวิชาเศรษฐศาสตร์ชื่อ *Economics* พิมพ์ครั้งแรกในปี ๑๙๔๘ อันเป็นที่มาของความมีชื่อเสียงของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือ *Economics* ได้รับการตีพิมพ์หลายครั้ง เฉพาะในปี ๑๙๖๑ ก็พิมพ์เป็นครั้งที่ ๕ แล้ว (Samuelson, 1961) หนังสือเล่มแรกของเขานั้นเขียนขึ้นมาเพื่อให้อ่านกันในหมู่นักวิชาการเพราะเป็นการทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ฟิสิกส์ นั่นคือการอธิบายความสัมพันธ์ทั้งหมดของวิชาเศรษฐศาสตร์ในรูปของความสัมพันธ์

พอล แซมมวลสัน (Paul A. Samuelson, 1915-)

เชิงคณิตศาสตร์ ส่วนเล่มที่สองนั้นออกแบบเพื่อให้ประชาชนโดยทั่วไปอ่าน ในฐานะตำราเรียนวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย ไม่เฉพาะแต่ในมหาวิทยาลัยในประเทศสหรัฐอเมริกา แต่แพร่หลายไปทั่วโลก คาดว่ามีผู้ที่เคยอ่านหนังสือเล่มนี้จำนวนหลายล้านคน ดังนั้นหนังสือของแซมมวลสันจึงเหมือนคัมภีร์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ในระหว่างทศวรรษ ๑๙๕๐ ถึง ๑๙๗๐ เป็นอย่างน้อย

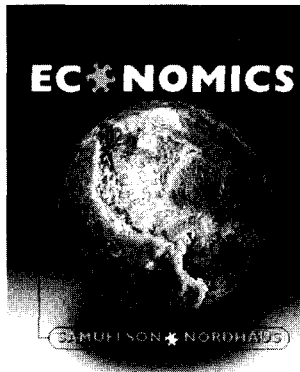
ความคิดส่วนใหญ่ในหนังสือของแซมมวลสันก็ได้แตกต่างไปจากของเคนส์แต่ประการใด นั่นคือการเน้นประสิทธิภาพของเศรษฐกิจระบบตลาด ในกรณีที่ตลาดทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์ เป็นหน้าที่ของรัฐจะต้องเข้ามาแทรกแซงเพื่อปรับแก้กลไกของตลาดให้ทำงานได้ใหม่ตามเดิม จุดเด่นของหนังสือ *Economics* ของแซมมวลสันก็คือ ได้วิเคราะห์แยกแยะระหว่างเศรษฐกิจจุลภาค (micro-economics) กับเศรษฐกิจมหภาค (macro-economics) ออกจากกันอย่างชัดเจน พร้อมกับแสดงให้เห็นว่าทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ซึ่งจะช่วยให้เห็นภาพการทำงานของระบบเศรษฐกิจทั้งหมดโดยสมบูรณ์ และเมื่อเกิดปัญหาเศรษฐกิจ รัฐก็สามารถเข้าแทรกแซงได้ โดยการใช้นโยบายการคลังประกอบกับนโยบายทางการเงิน

ภาพปกหนังสือ Economics ที่ยังมีวางแผงจนถึงปัจจุบัน

ซึ่งจะช่วยป้องกันภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจได้ ช่วยให้มั่นใจได้ว่าเศรษฐกิจจะมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องและมั่นคง ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพเศรษฐกิจที่เป็นจริงของสหรัฐอเมริกาในยุคทศวรรษ ๑๙๕๐ และ ๑๙๖๐ แต่ครั้นถึงทศวรรษ ๑๙๗๐ การพ่ายแพ้สงครามในเวียดนามของสหรัฐอเมริกา ประกอบกับการมีค่าใช้จ่ายทางทหารที่สูงในช่วงเวลาดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาเริ่มมีปัญหาต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษ ๑๙๘๐ มีผลทำให้ความเชื่อมั่นในคำอธิบายของแฮมมวอลสันสั้นคลอนลงไปด้วย

อย่างไรก็ตาม หนังสือ *Economics* ของแฮมมวอลสันนั้นเน้นนโยบายการคลัง ซึ่งประกอบด้วยนโยบายทางด้านภาษีและการใช้จ่ายงบประมาณของรัฐบาล ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ด้วยลักษณะดังกล่าว แฮมมวอลสันมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความเชื่อว่านักเศรษฐศาสตร์นั้นเป็นวิศวกรทางสังคม เพราะสามารถหาคำตอบทางเทคนิคเกี่ยวกับปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนในเรื่องเหล่านี้ได้ คืออะไร (*what*) ควรจะเป็นระดับและรูปแบบของการผลิต และจะมีวิธีการผลิตให้ได้รับผลผลิตดังกล่าว *ได้อย่างไร* (*how*) และเมื่อผลิตแล้ว *ใครควรจะเป็นผู้ได้รับ* (*for whom*) ผลผลิตเหล่านั้นบ้าง (Samuelson, 1961: 17)

ภาพปกหนังสือ Economics ฉบับพิมพ์ครั้งล่าสุด
(ครั้งที่ ๑๗ ค.ศ. ๒๐๐๑)

การแก้ปัญหาดังกล่าวก็คือ การแยกระบบเศรษฐกิจออกเป็นส่วนย่อยๆ และพยายามให้ทุกส่วนทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งก็จะมีผลทำให้เศรษฐกิจโดยรวมทำงานอย่างมีประสิทธิภาพในที่สุด ในกระบวนการดังกล่าว ตลาดจะทำหน้าที่จัดสรรผลผลิตอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยผ่านกลไกตลาดซึ่งประกอบด้วยอุปสงค์และอุปทาน ทำหน้าที่กำหนดราคาตลาดในที่สุด ขณะเดียวกันตลาดก็จะทำหน้าที่ส่งสัญญาณให้ทุกฝ่ายทราบ พร้อมทั้งแก้ปัญหา *อะไร อย่างไร และเพื่อใคร* ไปพร้อมกัน

แต่กลไกราคาของตลาดก็เหมือนกลไกอื่นๆ ทั่วไป ที่จำเป็นต้องคอยดูแลให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในกรณีนี้รัฐบาลอาจจำเป็นต้องเข้าแทรกแซงเป็นครั้งคราว เพื่อช่วยให้กลไกตลาดสามารถทำงานต่อไปได้ตามปกติ โดยรัฐบาลอาจใช้วิธีการเก็บภาษี หรือให้เงินอุดหนุนเพื่อลดปัญหาการไม่ทำงานตามหน้าที่ที่ควรจะเป็น (Samuelson, 1961: 38, 41) การกระทำในลักษณะดังกล่าวจะช่วยให้รัฐบาลสามารถบรรลุเป้าหมายทางสังคมที่ต้องการ โดยไม่จำเป็นต้องเสียสละประสิทธิภาพในการจัดสรรทรัพยากรโดยกลไกตลาด และเพื่อเป็นการลดปัญหาสังคม รัฐสวัสดิการเป็นสิ่งจำเป็น รัฐจะต้องทำหน้าที่โอนรายได้จากผู้ที่มีมากมาเกื้อหนุนผู้ที่มีน้อย โดยระบบภาษีและ

เงินอุดหนุนนั่นเอง ซึ่งก็จะบรรลุผลตามเป้าหมายของอุดมการณ์สังคมนิยม โดยไม่จำเป็นต้องเสียสละประสิทธิภาพในการทำงานของกลไกตลาด

แซมมวลสันมีความเห็นว่า ในรัฐสวัสดิการสังคมนั้นคือชุมชนที่มีชีวิต โดยจะต้องมีการจัดการในลักษณะดังต่อไปนี้ สังคมจำเป็นต้องรักษาสภาพการทำงานให้เต็มที่ ใช้นโยบายเศรษฐกิจมหภาคของรัฐเพื่อเชื่อมโยงการผลิตและการบริโภคเข้าด้วยกัน โดยการใช้กลไกทางตลาดเพื่อบรรลุประสิทธิภาพในการผลิตและประสพผลดีต่อการกระจายรายได้ ด้วยการเก็บภาษีจากผู้มีรายได้สูงมาแจกจ่ายให้แก่ผู้ที่มีรายได้น้อย ดังนั้นทั้งหมดจึงขึ้นอยู่กับสังคมที่จะบอกรัฐบาลว่าต้องการการผลิตของสิ่งต่างๆ ในสัดส่วนอย่างไร ด้วยวิธีการดังกล่าว การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและมั่นคง ประกอบกับการกำหนดราคาอย่างมีประสิทธิภาพและใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ จะเป็นเรื่องที่ไม่เกินความเป็นจริง ความคิดในลักษณะนี้ถึงแม้เฮเยค (Hayek, 1945) จะเป็นผู้เสนอครั้งแรกในปี ๑๙๔๕ แต่แซมมวลสันมีส่วนขยายความคิดนี้ออกไปอย่างกว้างขวาง

สิ่งที่ทำให้แซมมวลสันได้รับการยอมรับโดยทั่วไปในยุคนั้นมีชื่อหนังสือ *Economics* แต่จากหนังสือ *Foundations of Economic Analysis* ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ทางเศรษฐศาสตร์ทั้งหมดในลักษณะความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ มีความจำเป็นสำหรับศาสตร์ที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นศาสตร์ที่มีความแข็งแกร่งทางวิชาการ (hard sciences) เปรียบได้กับยุคของวิทยาศาสตร์แบบดาร์วินที่ต้องสยบต่อวิทยาศาสตร์ในยุคไอน์สไตน์ ดังนั้นแซมมวลสันจึงเป็นนักเศรษฐศาสตร์ในยุคที่คณิตศาสตร์สะท้อนความแข็งแกร่งทางวิชาการ เช่นเดียวกับเบอร์แทรนด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell) ที่ได้ชื่อว่าเป็นนักปรัชญาและนักคณิตศาสตร์ในศตวรรษที่ ๒๐ เพราะทั้งสองได้ใช้หลักตรรกะล้วนๆ (pure logic) มาอธิบายและขจัดความไม่แม่นยำตรง (imprecision) ที่เคยมีในวิชามาแต่ก่อน แซมมวลสันได้ให้ความเห็นว่า การให้คำอธิบายอย่างยืดหยุ่นในขณะที่สามารถแสดงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ได้โดยง่าย ย่อมไม่ใช่ลักษณะของวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคใหม่ เนื่องจากวิธีการแบบเก่านี้จะไม่ช่วยให้วิชาการก้าวหน้าไปได้

นอกจากนี้การใช้คณิตศาสตร์ยังเป็นการทดสอบความสามารถทางสมองไปในตัวด้วย (Samuelson, 1947: 6) ความนิยมในหนังสือดังกล่าวสะท้อนได้จากการวิจารณ์โดยเมตซเลอร์ (Metzler, 1948: 905) ว่าการวิเคราะห์ในทางเศรษฐศาสตร์ทุกสาขาถูกรวบรวมเอาไว้ด้วยหลักเกณฑ์เบื้องต้นร่วมกันจำนวนไม่มากในหนังสือ *Foundations of Economic Analysis* ของแซมมวลสัน

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ผู้ชื่นชมแซมมวลสันมิได้สังเกตอย่างรอบคอบจากงานของเขาเมื่อเทียบกับงานของนิวตัน, ดาร์วิน หรือไอน์สไตน์ ก็คือเมื่อบุคคลเหล่านั้นค้นพบความสัมพันธ์ทางวิทยาศาสตร์จะเป็นความสัมพันธ์แบบใหม่ที่ยังไม่มีใครพบมาก่อน แต่ในหนังสือ *Foundations of Economic Analysis* ความใหม่มีเพียงการทำให้การจัดระบบความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิม แสดงเป็นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ ซึ่งหลายกรณีก็เปรียบเหมือนการย่อความให้กะทัดรัด โดยไม่มีการค้นพบสิ่งใหม่ๆ ที่เคยพบมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้นพบของเคนส์ เนื่องจากเคนส์เป็นผู้บุกเบิกในการทำลายความเชื่อกฎตลาดของนิวตัน (ที่ตีความโดยล็อกผ่านไปสู่สมิท) นั่นก็คือ ตลาดดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของพลังทางสังคม นั่นก็คือการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) แซมมวลสันชี้ให้เห็นว่า ตลาดเป็นเพียงกลไกที่มีนักเศรษฐศาสตร์เป็นวิศวกรเพื่อจะทำหน้าที่กำหนดทิศทางให้ตลาดรับใช้วัตถุประสงค์ทางสังคมตามที่เห็นสมควร ซึ่งก็มีความหมายคล้ายกับความเห็นของแซงต์ซิมอง ที่ต้องการเห็นสังคมถูกควบคุมโดยปัญญาชนมากกว่าที่จะเข้าไปใกล้ความคิดของสมิทที่ต้องการให้กลไกตลาดทำหน้าที่ด้วยตัวเอง แต่ต้องประกอบด้วยผู้ร่วมเป็นจำนวนมากทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย

แซมมวลสันทำให้เข้าใจว่า มืออันมองไม่เห็น (invisible hand) ของสมิทนั้นสามารถนำเอามาใช้กำหนดทิศทางในสังคมได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ถ้าหากต้องการ เนื่องจากตลาดมีกฎเกณฑ์ในการทำงาน และเมื่อทราบกฎเกณฑ์ในการทำงานของตลาด ก็สามารถจัดการให้ตลาดทำงานไปในทิศทางที่พึงประสงค์ของสังคมได้ ความสำคัญของหนังสือ *Foundations of*

Economic Analysis อาจสรุปได้ว่า วิชาเศรษฐศาสตร์สามารถพัฒนาเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้ กลไกตลาดสามารถทำหน้าที่จัดหาสิ่งที่พึงประสงค์ได้ ถ้าหากกลไกตลาดไม่ทำงานตามหน้าที่ที่ควรจะเป็น ก็สามารรถแก้ไขให้ตลาดกลับมาทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพได้ตามเดิม

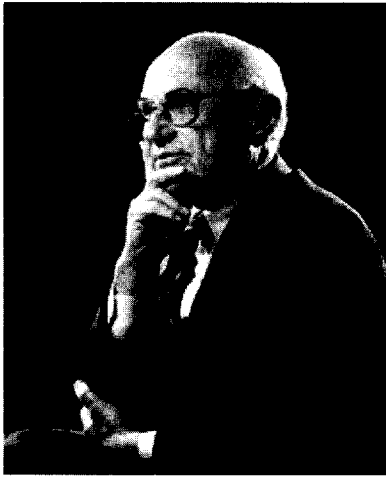
เนื่องจากแซมมวลสันแยกเศรษฐศาสตร์ให้ออกมาเป็นวิชาเทคนิคเหมือนวิศวกรรมศาสตร์ ดังนั้นเศรษฐศาสตร์จึงไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองอีกต่อไป ปัญหาที่ตามมาก็คือ เมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่เป็นจริง ที่มีการเมืองและผลประโยชน์เฉพาะตัวหรือกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ก็จะไม่สามารถนำความรู้ดังกล่าวมาใช้ได้ในทางปฏิบัติ นอกจากนั้น ความคิดแบบของแซมมวลสันและนักเศรษฐศาสตร์ทั่วไปจะนึกถึงโลกที่มีดุลยภาพหรือโลกที่มีความลงตัว (world in harmony) (Klamer, 1984: 248) ในความเป็นจริง ตลาดเป็นกระบวนการลองผิดลองถูก ซึ่งก็จะต้องมีต้นทุนสูงในเบื้องต้นและสร้างความเดือดร้อนให้แก่ทุกฝ่าย นักเศรษฐศาสตร์ที่นิยมใช้เฉพาะตรรกะมิได้คำนึงถึงประเด็นนี้ โดยที่ชุมปีเตอร์ (Schumpeter, 1950) ได้เคยสะท้อนความจริงในเรื่องนี้ไว้ นั่นก็คือ สภาพในตลาดโดยทั่วไปมิได้สงบราบรื่น แต่มีความระส่ำระสาย และมีการเกิดใหม่ของผู้ประกอบการตลอดเวลา ลักษณะดังกล่าวเกิดจากในสภาพปกติมีความไม่รู้ (ignorance) มากกว่าความรู้ ดังนั้นถ้าหากจะให้ใกล้ความจริงอาจจะต้องพิจารณารวมต้นทุนในการตัดสินใจ ต้นทุนข้อมูลข่าวสาร และต้นทุนจากความผิดพลาด (Sah and Stiglitz, 1986: 726) เข้ามาพิจารณาประกอบด้วย

ความจริงก็คือ ยังไม่เคยมีการวิเคราะห์ว่า กลไกของตลาดสามารถทำหน้าที่ในการผลิตและการกระจายทรัพยากรธรรมชาติให้กับสังคมอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดจริงหรือไม่ เมื่อมีการพิจารณาต้นทุนทุกชนิดเข้าไป ซึ่งประกอบด้วย ต้นทุนด้านข่าวสาร ต้นทุนในการค้นหา ต้นทุนในการทำให้ทรัพยากรสูญเปล่าเนื่องจากตลาดไม่ทำหน้าที่ตามปกติ และต้นทุนในการลองผิดลองถูก แต่ถ้าหากจะให้ความเป็นธรรมก็ต้องกล่าวด้วยเช่นกันว่า ยังไม่มีการพิสูจน์อีกเช่นกันว่ามีระบบเศรษฐกิจแบบอื่นทำหน้าที่ได้ดีกว่าตลาดหรือไม่ (Nelson, 1991: 235) แต่จะมีการพิสูจน์หรือไม่ก็ตาม

ระบบเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง (self-reliance economy) หรือระบบเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy) ที่ผู้ผลิตและผู้บริโภคเป็นบุคคลคนเดียวกัน ปัญหาต้นทุนที่เกิดจากความจำเป็นที่จะต้องดำเนินธุรกรรมผ่านระบบตลาดก็จะไม่มี แต่โดยภาพรวมจะเป็นระบบที่มีประสิทธิภาพสูงสุดหรือไม่ เป็นประเด็นที่ควรจะต้องมีการวิจัยกันต่อไป

ความจริงที่ทราบกันดีจากการเปรียบเทียบระหว่างเศรษฐกิจที่มีการวางแผนจากส่วนกลางโดยไม่ผ่านระบบตลาดกับเศรษฐกิจในระบบตลาดเห็นได้ชัดว่าเศรษฐกิจระบบตลาดมีส่วนเพิ่มผลผลิตทางวัตถุและมาตรฐานการครองชีพได้สูงกว่า แต่อีกด้านหนึ่งก็มีการใช้ทรัพยากรของโลกให้หมดไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจที่เกิดจากการวางแผนจะมีข้อด้อยนี้เช่นกัน แต่ทั้งหมดนี้ยังไม่ได้มีการนำไปเทียบกับระบบที่ผู้ผลิตและผู้บริโภคเป็นบุคคลคนเดียวกัน และมีกิจกรรมผ่านตลาดน้อยกว่า การสร้างทฤษฎีขึ้นมาจากสามัญสำนึกดังกล่าว อาจจะใช้ได้ในกรณีที่สมมติฐานเบื้องต้นที่ทำให้เกิดเหตุการณ์และข้อสรุปในลักษณะดังกล่าวไม่เปลี่ยนแปลง แต่ถ้าหากสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป ข้อสรุปก็จะเปลี่ยนไปด้วย นี่คือปัญหาของความจริงที่ถูกค้นพบในแต่ละยุคสมัย และถูกพยายามนำเอาไปใช้ในวงกว้างที่ไม่มีข้อเท็จจริงที่เป็นพื้นฐานรองรับเพียงพอ ผลก็คือ เมื่อเวลาหรือยุคสมัยผ่านไป ความจริงเฉพาะยุคสมัยดังกล่าวก็ไม่ใช่ความจริงต่อไป

งานของแซมมวลสันถึงแม้จะมีความก้าวหน้าทางความคิดในเรื่องความเป็นธรรมในสังคม แต่โดยเนื้อหาจริง ๆ นั้นก็คือพยายามจะรักษาสถานภาพเดิมเอาไว้ นั่นคือ กลไกตลาดควรจะรักษาเอาไว้ ถึงแม้จะมีข้อบกพร่องก็สามารถแก้ไขได้ โดยแซมมวลสันเองมีข้อสมมติฐานที่ไม่ได้กล่าวไว้อย่างเปิดเผยก็คือ รัฐบาลนั้นมีความตั้งใจดี มีข้อมูลและสามารถตัดสินใจในการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะในความเป็นจริง รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้เข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนอเมริกันในเกือบทุกเรื่องอยู่แล้ว การพิจารณาบทบาทของรัฐบาลในแง่ดีก็จะช่วยให้ไม่เกิดปัญหาความขัดแย้งภายใน ซึ่งในความเป็นจริง ข้อสมมติฐานดังกล่าวก็ไม่จริงในเกือบทุกกรณี จึงเป็นหน้าที่ของฟรีดแมนที่จะต้องทำหน้าที่ในการชี้ให้เห็นจุดอ่อนดังกล่าว

มิลตัน ฟรีดแมน (Milton Friedman, 1912-)

มิลตัน ฟรีดแมน

มิลตัน ฟรีดแมน (Milton Friedman, 1912-) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีชื่อเสียงในสหรัฐอเมริกาในยุคเดียวกับแซมมวลสัน ถ้าหากจะเป็นรองก็เพียงรองแซมมวลสัน เนื่องจากเขาได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ในปี ๑๙๗๖ เจ็ดปีหลังจากที่แซมมวลสันได้รับ และถือได้ว่าเป็นเจ้าสำนักเศรษฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยชิคาโก ความแตกต่างสำคัญนั้นอยู่ที่ว่า ฟรีดแมนไม่ได้เขียนตำราเศรษฐศาสตร์เบื้องต้นให้อ่านกันอย่างแพร่หลายเหมือนแซมมวลสันเท่านั้น

ในขณะที่แซมมวลสันมีข้อสมมติฐานว่ารัฐบาลนั้นมีความตั้งใจดีในการแทรกแซงตลาดเพื่อให้ตลาดทำงานได้อย่างได้ผล ฟรีดแมนมีความเห็นว่า รัฐบาลนั้นเป็นสิ่งที่ไม่น่าไว้วางใจ แม้แต่รัฐบาลอเมริกันก็อาจจะเป็นอันตรายต่อเสรีภาพแบบอเมริกันด้วย และยังเป็นรัฐบาลในประเทศอื่นๆ ทั่วโลก เช่นในกรณีของโซเวียตรัสเซีย ไม่เพียงแต่ยึดทรัพย์สินของประชาชน

เท่านั้น ยังมีการเช่นฆ่าประชาชนของตัวเองด้วย ถึงแม้ว่ารัฐบาลอเมริกันจะไม่มีพฤติกรรมเช่นนั้นโดยตรง แต่ฟรีดแมนก็มีความเชื่อว่าการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลอย่างใกล้ชิดเพื่อป้องกันการกดขี่ข่มเหงจากรัฐบาลเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ (Friedman, 1962: 197)

ในหนังสือชื่อ *Capitalism and Freedom* ที่เขาเขียนในปี ๑๙๖๒ นั้น เขากล่าวว่า เสรีภาพทางการเมืองนั้นค่อนข้างจะเปราะบาง จำเป็นจะต้องมีการทะนุถนอมอย่างดี และระบบทุนนิยมจะดำเนินไปด้วยดีนั้น จำเป็นจะต้องมีเสรีภาพทางการเมือง การแข่งขันในระบบทุนนิยมจำเป็นต้องมีการแยกอำนาจทางเศรษฐกิจออกจากอำนาจทางการเมืองอย่างชัดเจน จึงจะมีการคานอำนาจเกิดขึ้นได้ ความดีของระบบตลาดในความเห็นของฟรีดแมนนั้นขึ้นอยู่กับความร่วมมือโดยสมัครใจของปัจเจกบุคคลโดยไม่มี การใช้กำลังบังคับ ซึ่งต่างไปจากระบบเศรษฐกิจที่มีการกำหนดโดยรัฐบาล และเนื่องจากเสรีภาพทางการเมืองนั้นก็คือการปราศจากการใช้กำลังบังคับกับประชาชนโดยรัฐบาล ด้วยเหตุนี้เศรษฐกิจในระบบตลาดจึงสอดคล้องกับหลักเสรีภาพส่วนบุคคล (Friedman, 1962: 9 - 15) เขามีความเห็นร่วมกับแซมมวลสันว่า ตลาดจะเป็นกลไกที่มีประสิทธิผลในการประสานหน้าที่ทางเศรษฐกิจในด้านต่าง ๆ เข้าด้วยกัน พร้อมกันนั้นฟรีดแมนก็เห็นว่า ถ้าทุกคนทำตามเป้าหมายของตนเองที่กำหนดไว้ ก็จะเป็นพลังมหาศาลที่สร้างความก้าวหน้าให้แก่ระบบเศรษฐกิจ เขากล่าวว่า “พลังที่แข็งแกร่งและสร้างสรรค์มากที่สุดเท่าที่มนุษย์เคยรู้จัก เกิดจากความพยายามของคนจำนวนนับล้านที่พยายามทำตามผลประโยชน์ของตนเอง และมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่าตามแบบที่เขากำหนด” (Friedman, 1962: 200) ถ้าหากแต่ละคนได้รับโอกาสในการพัฒนาความสามารถและความคิดของตนเองตามที่แต่ละคนเห็นสมควร บนพื้นฐานของความร่วมมือกันโดยสมัครใจร่วมกับบุคคลอื่น อาจคาดหวังได้ว่าจะมีผลผลิตภาพเกิดขึ้นอย่างมหาศาลแก่สังคม แต่อุปสรรคอาจจะอยู่ที่รัฐบาล ถึงแม้จะมีการคาดหวังว่ารัฐบาลจะมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้เกิดการปฏิวัติในทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ถ้าหากย้อนไปศึกษาข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์จะพบว่า รัฐบาลทำหน้าที่ดังกล่าวได้น้อยมาก ตัวอย่างที่สำคัญ

ก็คือ การจัดการนโยบายทางการเงินที่ผิดพลาดของรัฐบาลมีผลทำให้เกิดเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในทศวรรษ ๑๙๓๐ โครงการที่อยู่อาศัยของรัฐบาลในช่วงนิวดีล (New Deal) มีผลที่เกิดขึ้นจริงคือทำให้สภาพของคนยากจนเลวลง สร้างปัญหาอาชญากรรมวัยรุ่น และมีการขยายตัวของความเสื่อมโทรมในเมือง ดังนั้นความพยายามของรัฐบาลโดยทั่วไปจะประสบความสำเร็จล้มเหลวไม่ว่าจะมีความตั้งใจดีเพียงใด (Friedman, 1962: 197 - 199)

ปัญหาจริงๆ เกิดจากความเข้าใจผิดที่คิดว่าโครงการใหม่ๆ ของรัฐบาล จะได้รับการจัดการโดยบุคคลที่ไม่มีผลประโยชน์ส่วนตัวแอบแฝงอยู่ สามารถดำเนินการได้อย่างมีอิสระ ปราศจากแรงกดดันของกลุ่มผลประโยชน์ ในความเป็นจริงรัฐบาลไม่เหมือนตลาด ที่จะหวังให้เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้ความคิดและพลังสร้างสรรค์ทั้งหมดเพื่อผลประโยชน์ต่อสังคม ในความเป็นจริง กลไกการทำงานของรัฐบาลมีการถูกใช้ไปเพื่อรับใช้ผลประโยชน์ส่วนตน ทำให้รัฐบาลเป็นเป้าหมายในการแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มที่มีโอกาสบางกลุ่ม ดังนั้นการที่จะช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศมีความก้าวหน้าและขยายตัวนั้น รัฐบาลจะต้องเป็นตัวการสำคัญในการปิดกั้นโอกาสการหลุดตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้นถ้าต้องการให้เศรษฐกิจของประเทศสหรัฐอเมริกาขยายตัว จำเป็นต้องลดบทบาทการแทรกแซงทางเศรษฐกิจโดยรัฐ (Friedman, 1962: 38) การลดบทบาทดังกล่าวจะช่วยลดความสูญเสียทรัพยากรไปในโครงการสาธารณะที่ไม่จำเป็น และเปิดทางให้หลังการผลิตของสหรัฐอเมริกาดำเนินไปอย่างสร้างสรรค์ภายใต้การดำเนินการของภาคเอกชน

ในหนังสือ *Capitalism and Freedom* ฟรีดแมนได้เรียกร้องให้รัฐบาลยุติบทบาทการแทรกแซงในตลาด เป็นต้นว่า การเข้าไปพยุงราคาสินค้าเกษตร การเก็บภาษีสินค้านำเข้า การควบคุมค่าเช่า และการกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ พร้อมกับเสนอให้เลิกบทบาทของรัฐบาลในเรื่องเหล่านี้ เช่น การประกันสังคม โครงการเคหะ สวนสาธารณะ และการสร้างทางด่วนระหว่างรัฐ การยกเลิกการเกณฑ์ทหาร และยกเลิกการผูกขาดของกิจการไปรษณีย์โทรเลข ข้อเสนอเหล่านี้ไม่ต่างไปจากข้อเสนอของเฮร์เบิร์ต

สเปนเซอร์ เจ้าของลัทธิดาร์วินทางสังคม (Social Darwinism) ถ้าหากอธิบายเช่นนั้น คนอเมริกันก็คงจะไม่ยอมรับ เพราะเท่ากับเป็นการปฏิเสธรัฐสวัสดิการโดยสิ้นเชิง

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว ถึงแม้ฟรีดแมนจะปฏิเสธบทบาทของรัฐอย่างสิ้นเชิง เป็นต้นว่า บทบาทในการป้องกันประเทศ บทบาทในกระบวนการยุติธรรม และการจัดการระบบการเงิน แต่เขาก็ยอมรับวัตถุประสงค์เบื้องต้นของรัฐสวัสดิการ ไม่ปฏิเสธความจำเป็นที่ต้องมีการกระจายรายได้ แต่ไม่เห็นด้วยกับวิธีการจัดการโดยรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องด้วยวัตถุประสงค์และเจตนาของเขาต้องการให้เศรษฐกิจระบบตลาดได้มีโอกาสทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับความคิดของแซมมวลสัน ซึ่งคนอเมริกันสามารถยอมรับได้ เขาได้ตั้งข้อสังเกตว่าบทบาทต่างๆ ของรัฐควรจะกำหนดให้เจ้าหน้าที่ได้ใช้วิจารณญาณส่วนตนน้อยที่สุด และเข้าแทรกแซงกลไกตลาดน้อยที่สุด เช่น ในเรื่องรัฐสวัสดิการเขาเสนอให้รัฐบาลใช้ภาษีในทางลบ นั่นก็คือให้เงินอุดหนุนแก่ผู้ที่ยากจนตามฐานของรายได้ แทนการกำหนดรายได้ในระดับที่สมควรได้รับสวัสดิการจากรัฐ เพราะเป็นการทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะเลือกว่าจะทำงานหรือขอรับเงินสวัสดิการและอยู่โดยไม่ทำงานแทน วิธีใช้ภาษีในทางลบก็จะทำให้ทุกคนพยายามทำงานอย่างเต็มที่ เขาเสนอให้ใช้คู่มือทางการศึกษา (education voucher) โดยตรงกับผู้ปกครองนักเรียนนักศึกษา แทนการที่รัฐให้เงินอุดหนุนสถานศึกษา เพื่อส่งเสริมให้มีสภาพการแข่งขันกันในการให้บริการการศึกษา ฟรีดแมนชี้ให้เห็นว่า “ปัญหาการศึกษาของเราทุกวันนี้ไม่ใช่จะต้องพยายามทำให้ทุกคนเหมือนกัน...แต่จะต้องสร้างให้เกิดความหลากหลาย” (Friedman, 1962: 97)

ฟรีดแมนเห็นความจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องมีรายได้จากการเก็บภาษี แต่เรียกร้องให้ใช้โครงสร้างภาษีที่ง่ายแก่การจัดเก็บ เป็นต้นว่า การใช้ภาษีอัตราเดียวสำหรับรายได้สูงกว่าที่ได้รับยกเว้น ขจัดช่องโหว่ของการเก็บภาษี (Friedman, 1962: 174) การดำเนินนโยบายการเงินก็ควรจะเป็นไปอย่างง่าย คือมีการเพิ่มปริมาณเงินในอัตราที่คงที่แน่นอน และควรปล่อยให้เงินดอลลาร์ลอยตัว ไม่ผูกมัดกับค่าทองคำสำรองของประเทศ

สามสิบปีต่อมา คือประมาณทศวรรษ ๑๙๕๐ ความคิดของเขาส่วนใหญ่ได้รับการนำมาปฏิบัติโดยรัฐบาลของสหรัฐอเมริกา มีการลดการควบคุมในเรื่องต่างๆ (deregulation) การลดภาษี และทำให้โครงสร้างภาษีง่ายขึ้นเป็นเวลากว่า ๑๕ ปีก่อนหน้านั้นแล้ว นอกจากนั้นก็มีการปล่อยให้ค่าเงินลอยตัว ยกเลิกการเกณฑ์ทหาร อีกทั้งมาตรการที่เสนอในปี ๑๙๖๒ ที่ถูกนำมาใช้บางส่วนคือ การเพิ่มปริมาณเงินในอัตราคงที่ การใช้ภาษีรายได้ที่เป็นลบ (หรือการให้เครดิตภาษีแก่ผู้ที่ไม่มีความสามารถจ่าย) มีการทดลองใช้คู่มือทางการศึกษาในขอบเขตจำกัด มีการแข่งขันของบริการไปรษณีย์โทรเลขมากขึ้น ลดการควบคุมการออกใบอนุญาตประกอบอาชีพ และยกเลิกการกำหนดอัตราดอกเบี้ยสูงสุดสำหรับธนาคารพาณิชย์ เป็นต้น ดังนั้นถือได้ว่าฟริตแมนมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาค่อนข้างมาก แต่ส่วนหนึ่งนั้นข้อเสนอของฟริตแมนเองก็สอดคล้องกับผลประโยชน์และข้อเสนอส่วนใหญ่ของธุรกิจขนาดใหญ่ที่มีอิทธิพลสูงต่อรัฐบาลอเมริกันด้วยเช่นกัน ผลก็คือมีการกำหนดขอบเขตหน้าที่ของภาครัฐและตลาดชัดเจนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ความสำเร็จของฟริตแมนนั้นไม่ได้อยู่ที่ว่าคนอเมริกันเชื่อว่ารัฐบาลสหรัฐจะเข้ามาจำกัดเสรีภาพของประชาชน แต่พวกเขาเชื่อว่าถ้าปล่อยให้ตลาดดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพจะเป็นผลประโยชน์กับสังคมอเมริกันมากกว่า ดังนั้นประสิทธิภาพของตลาดจึงเป็นคำสำคัญ (key word) ร่วมกันของทั้งฟริตแมนและแซมมวลสัน ซึ่งผู้ที่เห็นประเด็นนี้เป็นคนแรกคือเคนส์ และแซมมวลสันได้ทำให้ความคิดดังกล่าวแพร่หลายยิ่งขึ้น แต่ผู้ที่วางแผนเพื่อให้สภาพดังกล่าวเกิดขึ้นจริงนั้นก็คือฟริตแมน

เช่นเดียวกับแซมมวลสัน งานของฟริตแมนได้รับการยกย่องในหมู่นักเศรษฐศาสตร์ก็เพราะเขาเน้นความเป็นวิทยาศาสตร์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ เขากล่าวว่า

เศรษฐศาสตร์ปฏิฐานนิยม (positive economics) นั้น
สามารถที่จะเป็นวิทยาศาสตร์ภววิสัย (objective science) ได้

เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์กายภาพ ข้อเสนอทางเศรษฐศาสตร์จะต้องนำเสนอด้วยความแม่นยำทางวิทยาศาสตร์จึงจะนับรวมเป็นองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์เพิ่มขึ้นได้ และวิธีทดสอบที่ควรจะนำมาใช้ก็คือการเปรียบเทียบการคาดคะเนที่ได้จากวิธีการดังกล่าวกับประสบการณ์จริง (Friedman, 1984: 211, 214)

ดังนั้น นอกจากมีข้อเสนอที่รัฐบาลสามารถนำมาปฏิบัติได้จริง เพื่อให้กลไกตลาดทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ฟรีดแมนยังใช้สัญลักษณ์ทางวิทยาศาสตร์ที่นักเศรษฐศาสตร์เอามาใช้เพื่อแสดงสถานภาพในฐานะวิศวกรทางสังคมอีกด้วย ตัวฟรีดแมนเองได้ยกย่องความมหัศจรรย์ของตลาด (miracle of the market) ที่เปิดโอกาสให้เกิดสันติสุข และคนส่วนใหญ่ได้รับส่วนเฉลี่ยจากความมั่งคั่งอย่างกว้างขวาง (Friedman, 1988: 1, 13)

คำถามที่ควรจะต้องประเด็นไว้ในที่นี้ก็คือ ข้อเสนอแนะทั้งหมดของฟรีดแมนเป็นความจริงตามข้ออ้างและคำอธิบายของเขาหรือไม่ หรือเป็นความจริงเฉพาะในสังคมเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา ที่มีความสามารถในการนำทรัพยากรของโลกมาใช้ในสัดส่วนที่สูง เนื่องจากอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ รวมทั้งความเชื่อในค่าเงินดอลลาร์ซึ่งสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ผูกขาดการผลิตขึ้นมาใช้ในประเทศของตนเองและได้รับความนิยมนำไปใช้อย่างแพร่หลายทั่วโลก ในสังคมอเมริกาเองมีความเป็นธรรมจริงอย่างที่ฟรีดแมนตั้งความหวังไว้หรือไม่ หรือฟรีดแมนเองเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเครื่องมือโฆษณาชวนเชื่อของสถาบันคาโท (Cato Institute) ที่มีบทบาทสำคัญในการขยายความเชื่อในเรื่องตลาดเสรี (market liberalism) ในฐานะที่สร้างอำนาจทางการเมืองให้กับธุรกิจขนาดใหญ่ของสหรัฐอเมริกาเพิ่มมากขึ้น (Korten, 1996: 731, 203) ทั้งนี้เพราะความคิดของฟรีดแมนนั้นค่อนข้างจะตื้นเขินในทางปรัชญา และมีปัญหาในเรื่องความสอดคล้องของความคิด (consistency) ที่เอามาจากแหล่งต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสเปนเซอร์ (Nelson, 1991: 244)

สรุปความคิดรวบยอด

ทั้งหมดที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นจนถึงจุดนี้ คือลำดับความคิดทางเศรษฐกิจที่เป็นรากฐานความคิดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก เริ่มจากสมัยกรีก สมัยกลางยุโรป สู่ยุคความเบิกบานทางปัญญาในศตวรรษที่ ๑๘ และยุคของการต่อต้านกระแสความลงตัวของเศรษฐกิจตลาด ที่พัฒนาจากวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตในประวัติศาสตร์ ค้นพบโดยดาร์วิน และมีมาร์กซ์เป็นตัวแทนที่สำคัญของแนวความคิดนี้ จนกลับมาเป็นการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจระบบตลาดในฐานะการแก้ปัญหาความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจที่มีการวางแผนจากส่วนกลาง วิชาเศรษฐศาสตร์ในตะวันตกได้มีวิวัฒนาการที่เปลี่ยนจากความเชื่อที่ได้จากการสังเกตการณ์จากธรรมชาติในสมัยกรีกมาเป็นความเชื่อทางศาสนาในสมัยยุโรปตอนกลาง หลังจากนั้นได้วิวัฒนาการไปพร้อมกับการค้นพบที่สำคัญทางวิทยาศาสตร์ แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ การค้นพบทางวิทยาศาสตร์เหล่านั้นไม่มีวัตถุประสงค์โดยตรงที่จะอธิบายไปถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ แต่นักเศรษฐศาสตร์ในแต่ละยุคสมัยได้อาศัยความเชื่อส่วนบุคคลเข้าไปอิงกับการค้นพบทางวิทยาศาสตร์แล้วพยายามหาเหตุผลมาประกอบการวิเคราะห์ ที่อาจจะยอมรับได้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุดก็คือการวิเคราะห์ของมาร์กซ์ ที่นำเอาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจมาอธิบายการเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อเขาอธิบายว่า ผู้ใช้แรงงานเป็นผู้ที่แข็งแรงที่สุด เพราะเป็นผลผลิตโดยตรงของระบบทุนนิยม และจะทำหน้าที่ในการปฏิบัติโค่นล้มระบบทุนนิยม เขาเริ่มใส่ความเชื่อส่วนตัวเข้าไปในการวิเคราะห์วิวัฒนาการประวัติศาสตร์

เป็นไปได้หรือไม่ว่า เหตุที่เศรษฐศาสตร์ตะวันตกได้พยายามอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างบนพื้นฐานความเชื่อ แต่ได้พยายามเข้าไปอิงกับวิธีการวิเคราะห์ที่เป็นวิทยาศาสตร์ โดยใช้ตรรกะทางคณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือที่สำคัญเพื่อประกอบการวิเคราะห์ ไม่ว่าจะ เป็นเคนส์, แซมมวลสัน หรือฟริตแมน หรือแม้จะย้อนกลับไปหาฟรอยด์และมาร์กซ์ด้วยก็ได้ สืบเนื่องมาจากปัญหาพื้นฐานที่สำคัญคือ ความไม่เข้าใจมนุษย์อย่างรอบด้านและการที่ไม่มีเครื่องมือ

ในการวิเคราะห์มนุษย์อย่างเป็นระบบ ผิดกับการเรียนรัฐธรรมนูญชาตินอกตัวมนุษย์ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของวิทยาศาสตร์ตะวันตก ด้วยเหตุนี้ความเป็นจริงของการวิเคราะห์ของนักเศรษฐศาสตร์ในแต่ละยุคสมัยจึงขึ้นอยู่กับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อม ความเชื่อโดยทั่วไปในแต่ละยุคสมัย มีการทำให้ความเป็นวิชาการดูเข้มแข็งเป็นจริงเป็นจังด้วยการนำเอาวิธีวิทยาแบบวิทยาศาสตร์มาใช้วิเคราะห์บนพื้นฐานของความเข้าใจมนุษย์ที่ตื้นเขิน ถึงแม้ว่าจะมีความสามารถในการทำนายปรากฏการณ์ต่างๆ ได้ในระดับหนึ่ง แต่เมื่อสถานการณ์ต่างๆ เปลี่ยนไป ความจริงเหล่านั้นก็ไม่ดำรงอยู่ต่อไป ต้องอาศัยคำอธิบายชุดใหม่ต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

น่าจะถึงเวลาแล้วที่วิชาเศรษฐศาสตร์จะต้องหันมาทำความเข้าใจมนุษย์อย่างแท้จริง พิจารณาความสุขและความทุกข์ของมนุษย์ให้ถึงแก่น ซึ่งอาจจะให้ภาพของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่แตกต่างไป เศรษฐศาสตร์ที่เริ่มให้ความสนใจกับมนุษย์มากขึ้นก็คือเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม (humanistic economics) ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ ๗

เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม

เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม (humanistic economics) เริ่มจากความคิดเบื้องต้นที่ว่า วิชาเศรษฐศาสตร์หรือศาสตร์ทั้งหลายที่มนุษย์เป็นผู้ค้นพบหรือค้นคิดขึ้นมาั้นควรจะมิขึ้นมาเพื่อรับใช้มนุษย์ ถ้าหากมิได้มิไว้เพื่อรับใช้มนุษย์ก็เป็นความรู้ที่ไม่มีประโยชน์ ปัญหาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ที่อาจจะไม่รับใช้ผลประโยชน์ของมนุษย์ส่วนใหญ่ซึ่งตกอยู่ในสภาพทุกข์ยากหรือยากจนข้นแค้น ถ้าหากจะพิจารณาจากเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม เกิดจากการวิเคราะห์มนุษย์ในแง่มุมที่ค่อนข้างจะแคบ เน้นความคิดเรื่องผลประโยชน์ส่วนตน (self-interest) ซึ่งเป็นเพียงมิติเดียวของมนุษย์เท่านั้น โดยมิได้พิจารณาธรรมชาติของมนุษย์ทั้งหมดในฐานะที่เป็นองค์รวม (holistic) แนวคิดดังกล่าวมีที่มาจากการวิเคราะห์มนุษย์ที่พิจารณาเฉพาะจากความต้องการ (wants) ที่มีไม่จำกัด แทนที่จะพิจารณาจากความจำเป็น (needs) ที่มีจำกัดและมีที่สิ้นสุด มนุษย์ทั่วโลกตั้งแต่ในอดีตและควรจะดำเนินต่อไปในอนาคต มีความจำเป็นเหมือนกันหรือคล้ายกัน จะมีความแตกต่างกันบ้างตามสภาพภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ตลอดจนสภาพแวดล้อม แต่เป็นความแตกต่างที่ไม่มีนัยยะสำคัญ (Lutz and Lux, 1979: 3-4)

เมื่อเริ่มจากความเข้าใจมนุษย์ในแง่ที่เป็นองค์รวมจากจุดยืนของความจำเป็น ผลต่อการวิเคราะห์จะเปลี่ยนไปมาก ดังนั้นในความเข้าใจของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมที่พัฒนาจากตะวันตก ถ้านักเศรษฐศาสตร์ผู้ใดเริ่มต้นจากจุดยืนแนวคิดเรื่องความจำเป็น ก็พิจารณาได้ว่าอยู่ในกระแสความคิดเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม ความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ที่มาจากคำภาษาอังกฤษว่า *humanistic* เริ่มใช้เป็นครั้งแรกในวิชาจิตวิทยา โดยมีวารสารที่ชื่อว่า *The Journal of Humanistic Psychology* ออกเผยแพร่ในปี ๑๙๖๑ และมีการตั้งเป็นสมาคมทางวิชาการที่มีชื่อว่า The American Association for Humanistic Psychology ในปี ๑๙๗๑ ความคิดจิตวิทยาในแนวนี้มาจากกลุ่มนักจิตวิทยาซึ่งนำโดยอับราฮัม มาสโลว์ (Abraham H. Maslow, 1908 - 1970) และนักจิตวิทยาคนอื่นๆ เช่น คาร์ล โรเจอร์ส (Carl Rogers, 1902 - 1987), ฟริตซ์ เพิร์ลส์ (Fritz Perls, 1893 - 1970)

และอีริค ฟรอมม์ (Erich Fromm, 1900-1980) เป็นต้น

นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นพลังที่สาม (third force) ของจิตวิทยา ซึ่งแต่เดิมนั้นถูกยึดกุมโดยสำนักพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) ที่เน้นศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์เป็นหลัก และจิตวิทยาแบบฟรอยด์ (Freudian Psychology) ซึ่งเน้นการศึกษาจิตใต้สำนึกและสภาพความขัดแย้งทางจิต ที่ส่วนสำคัญถูกขับเคลื่อนด้วยแรงผลักดันทางเพศ แต่จะต้องเผชิญกับความจริงทางสังคม หรืออารยธรรม จนเกิดเป็นภาวะเก็บกอด การแก้ปัญหาแบบฟรอยด์ก็คือการปรับแก้สังคมและวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความจริงของยุคสมัย เพื่อลดปัญหาความกดดันและเก็บกอด ส่วนสำนักมนุษยนิยมนั้นเน้นความจำเป็นของมนุษย์เป็นหลัก โดยที่มาสโลว์เน้นความจำเป็นออกเป็น ๕ ชั้น คือ ความจำเป็นทางสรีรภาพ (physiological) ความปลอดภัย (safety) ความเป็นส่วนหนึ่ง (belongingness) การได้รับการยอมรับนับถือ (esteem) และ ความสามารถสนองได้ด้วยตัวเอง (self-actualization) การผ่านขั้นตอนของความจำเป็นต่าง ๆ นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการเจริญวัยทางความคิด (growth of maturity) (Maslow, 1970)

เหตุที่มนุษย์เน้นความต้องการ (wants) โดยไม่จำกัดนั้น เป็นเพราะความเจริญวัยทางความคิดไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ สาเหตุสำคัญที่อธิบายโดยมาสโลว์ก็คือ ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตามที่ทำให้ความจำเป็นในระดับดังกล่าวไม่ได้รับหรือไม่มีทางได้รับการบำบัดเต็มที่ จนเกิดสถานการณ์ที่เรียกว่า ถูกตรึงอยู่กับที่ (fixated) เป็นผลให้ไม่สามารถก้าวไปสู่ความจำเป็นในระดับสูงต่อไปได้ ในกรณีส่วนใหญ่สภาพที่ถูกตรึงอยู่กับที่นั้นอาจจะปรากฏตัวออกมาในรูปความต้องการทางวัตถุหรือการหลงตัว ในส่วนแรกนั้นเกี่ยวข้องกับอาการอยากได้อะไรมีสิ่งของ ส่วนที่สองนั้นเป็นเรื่องการอยากได้สถานภาพและอำนาจ ความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัย ขาดความอบอุ่นของการเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันทางสังคมมนุษย์ หรือขาดความนับถือตัวเอง อันเป็นปัจจัยกระตุ้นให้สภาพการเติบโตตามธรรมชาติไม่สามารถทำหน้าที่ได้ตามปกติ

ลำดับชั้นตามธรรมชาติของความจำเป็นของมนุษย์

ในความจำเป็น ๕ ชั้นของมาสโลว์ที่ได้แสดงเอาไว้ในตอนต้น อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ความจำเป็นที่ต้องได้รับการตอบสนอง (deficiency needs) กับความจำเป็นที่สามารถตอบสนองได้ด้วยตัวเอง (self-actualization) ความจำเป็นอย่างแรกเป็นความต้องการการตอบสนองจากภายนอก แต่ความจำเป็นประเภทหลังนั้นโดยคำจำกัดความก็คือ ตนเองสามารถทำให้เกิดขึ้นได้เพียงตระหนักหรือหยั่งรู้ โดยไม่ต้องการทรัพยากรเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด

สำหรับความจำเป็นที่ต้องได้รับการตอบสนองนั้น อาจแบ่งออกเป็น ๒ ชั้นตอน คือ ความจำเป็นทางสังคม (social needs) และความจำเป็นทางวัตถุ สำหรับความจำเป็นทางสังคมนั้น คือ จำเป็นที่จะต้องได้รับการตอบสนองทางสังคมโดยไม่จำเป็นต้องมีวัตถุมาเกี่ยวข้อง ถ้าหากต้องมีวัตถุมาเกี่ยวข้องก็เป็นเพียงสิ่งที่จะช่วยให้สังคมได้ตอบสนองความจำเป็นนั้นๆ ส่วนความจำเป็นทางวัตถุนั้น แน่หนอนว่าจะต้องได้รับการตอบสนองทางวัตถุอย่างน้อยในระดับหนึ่งเป็นสำคัญ ซึ่งจะแสดงได้เป็นภาพดังนี้

ภาพที่ ๒ ลำดับขั้นของความจำเป็น (คุณค่า) ตามแบบของมาสโลว์

*ที่เขียนไว้ข้างบนนี้มีความสำคัญเท่ากัน คือมิได้มีลำดับขั้นตามบรรทัดที่เขียนไว้
 อาจจะเขียนสลับกันอย่างไรก็ได้

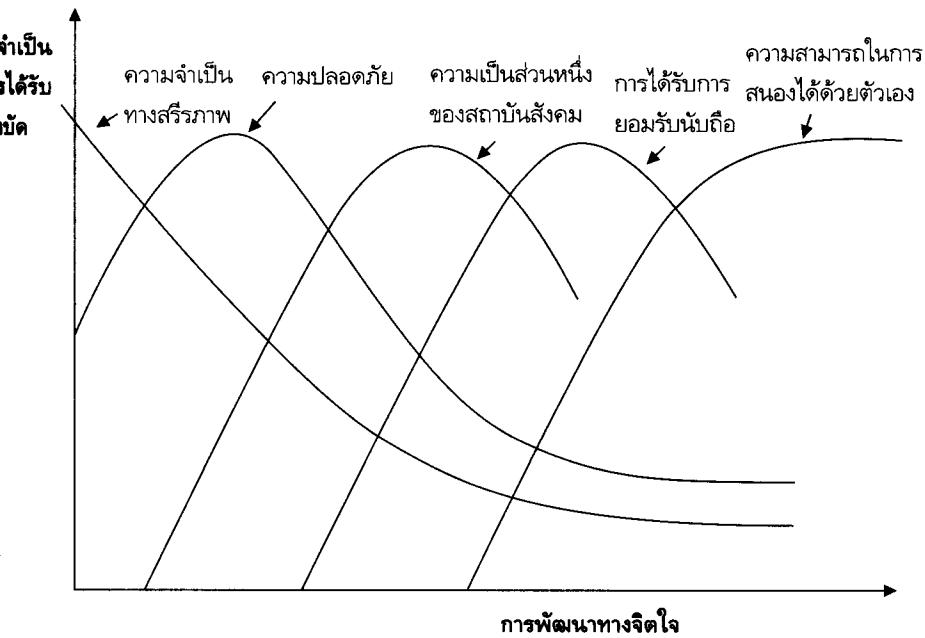
ความจำเป็นพื้นฐาน (basic needs) คือความจำเป็นด้านสรีรภาพ มนุษย์ทุกคนจะมีชีวิตรอดได้จะต้องได้รับอาหาร น้ำ ที่อยู่อาศัย และ เครื่องนุ่งห่ม ถ้าความจำเป็นเหล่านี้ไม่ได้รับการบำบัด ร่างกายก็จะเรียกร้อง ให้ใช้ความสามารถที่มีอยู่ทั้งหมดเพื่อจะได้รับการตอบสนองของความจำเป็น ดังกล่าว หลังจากที่ได้รับการตอบสนองในระดับหนึ่ง ความกดดันเช่นว่า ก็จะหมดไป เปิดโอกาสให้ความจำเป็นอย่างอื่นเข้ามาเรียกร้องความสนใจ แทนที่ เป็นต้นว่า ความจำเป็นที่จะต้องได้รับการตอบสนองขั้นพื้นฐาน เปลี่ยนมาเป็นความห่วงใยว่าจะมีความมั่นคงและปลอดภัยหรือไม่ ส่วนหนึ่งของหลักประกันดังกล่าวที่สำคัญก็คือ ความจำเป็นทางสรีรภาพจะต้องได้รับการบำบัดอย่างแน่นอนทุกครั้ง ซึ่งก็จะสร้างความปลอดภัยและมั่นคงได้ ในระดับหนึ่ง ขั้นต่อไปก็คือความมั่นคงและปลอดภัยจากการถูกคุกคามหรือ ความสูญเสียที่เกิดจากการกระทำของผู้อื่น โดยสรุปก็คือ ความมั่นคงอัน เกิดจากความมั่นใจในการได้รับการตอบสนองทางสรีรภาพ และการได้รับการคุ้มครองจากสังคม ข้อนี้คือความจำเป็นในกลุ่มที่สอง ซึ่งอยู่ในกลุ่มที่ เรียกว่าความจำเป็นทางวัตถุ

ความจำเป็นในกลุ่มที่สามขยับขึ้นมาเป็นความจำเป็นทางสังคมที่เรียกว่าความรู้สึกในการเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันทางสังคม ซึ่งก็หมายความว่า การเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว ชุมชน หรือสังคมในระดับที่กว้างขึ้นไป มีส่วน ร่วมตลอดจนมีความหมายในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสถาบันทางสังคม เหล่านั้น ส่วนในกลุ่มที่สี่นั้นยังเน้นการได้รับการตอบสนองจากสังคม คือ ความจำเป็นในการได้รับการยอมรับนับถือ หรือรู้สึกว่าตัวเองมีค่าในสังคม หรือสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่งมักจะปรากฏออกมาในรูป ของความพึงพอใจจากผลการทำงาน เป็นต้นว่าเป็นงานที่มีผลผลิตภาพ (productive) และมีคุณค่า ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นความจำเป็นเบื้องต้น ทางสังคม (basic social needs)

ในบรรดาความจำเป็นทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นความจำเป็น ที่จะต้องได้รับการตอบสนอง ถ้าหากไม่ได้รับการตอบสนองก็จะรู้สึกขาดตก บกพร่อง เหมือนสภาวะความผิดปกติของร่างกายเมื่อไม่ได้รับวิตามิน แร่ธาตุ

หรือสารอาหารครบบริบูรณ์ แต่ความจำเป็นทางสังคมก็ยังไม่สำคัญเท่ากับการขาดแคลนที่จะได้รับการสนองต่อความจำเป็นเบื้องต้น นั่นก็คือความจำเป็นของปัจจัยสี่ ซึ่งเกิดขึ้นเป็นระลอก เมื่อได้รับการบำบัดก็จะสงบลงไป เมื่อถึงเวลา ความจำเป็นที่จะต้องได้รับการตอบสนองต่อความต้องการเบื้องต้นดังกล่าวก็จะกลับมาใหม่ ถ้าหากมีหลักประกันว่าสิ่งนี้จะได้รับการบำบัดทุกครั้งไปเมื่อเกิดความจำเป็น ความจำเป็นลำดับที่สูงกว่าจึงจะเริ่มปรากฏตัวขึ้น ดังที่แสดงในภาพข้างต้นแล้ว

ภาพที่ ๓
พัฒนาการของความจำเป็น (คุณค่า)

หลังจากที่ความจำเป็นชนิดที่ต้องการการตอบสนอง หรือความจำเป็นขั้นต่ำกว่าได้รับการตอบสนอง บุคคลก็สามารถพัฒนาต่อไปได้ ขั้นตอนนี้เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาของมนุษย์ นั่นคือ ความจำเป็นที่สามารถตอบสนองได้ด้วยตัวเอง เป็นการพัฒนาที่สร้างสรรค์และเป็นความจำเป็นสุดยอดของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีความเจริญทางจิตใจและมีสุขภาพจิตดี ลักษณะที่สำคัญของความจำเป็นหรือคุณค่าในระดับนี้ก็คือ การได้รับการบำบัดจะยิ่งเพิ่มพลังของความจำเป็นดังกล่าวแทนการลดกำลังลง นั่นก็คือ เมื่อมนุษย์มีความรัก ความจริง มีความยุติธรรม และความปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่น พลังเหล่านั้นจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าได้ทำสำเร็จ แทนที่จะลดลง ในภาพที่ ๓ เส้นกราฟซึ่งแสดงความสามารถในการสนองความต้องการได้ด้วยตัวเองจึงไม่ลดลง มีแต่เพิ่มขึ้น ดังนั้นพัฒนาการดังกล่าวจะช่วยให้คนเป็นมนุษย์ได้โดยสมบูรณ์ จึงถือได้ว่าเป็นความจำเป็นทางคุณธรรม (moral needs)

ความจำเป็นที่ต้องได้รับการตอบสนองกับความสามารถในการสนองได้ด้วยตนเองนั้นมีเส้นแบ่งที่ชัดเจน โดยมีความสามารถในการนับถือตนเองเป็นพรหมแดนของเส้นแบ่งดังกล่าว จากผลการศึกษาของมาสโลว์ และโรเจอร์ส แสดงให้เห็นว่าบุคคลที่บรรลุถึงขั้นสนองได้ด้วยตัวเองนั้นจะเป็นผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ เป็นคนฉับไว แต่ก็มีวินัย ไม่แสวงหาอำนาจ มีแนวโน้มที่จะเห็นคุณค่าและความสำคัญของบุคคลอื่น มีทัศนคติที่เป็นประชาธิปไตยสูง ชอบที่จะทำงานกับองค์กรที่มีการจัดการแบบกระจายอำนาจ ชอบมีความสัมพันธ์ลักษณะร่วมมือกันแทนการแข่งขัน (โปรดดู Maslow, 1970 ในบทที่ ๑๑)

ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดแนวโน้มในทางที่อาจมีความเข้าใจว่าผู้ที่มีคุณลักษณะดังกล่าวได้นำจะเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจ เพราะว่าการจำเป็นทุกอย่างได้รับการตอบสนองหมดแล้ว ซึ่งไม่เป็นความจริง เพราะมีนักวิชาชีพอิสระ นักวิชาการ และศิลปินเป็นจำนวนมากที่ไม่ได้มีฐานะมั่งคั่งทางเศรษฐกิจก็สามารถบรรลุเป้าหมายการพัฒนาทางจิตใจขั้นที่สูงที่สุดแบบของมาสโลว์ได้ แต่ข้อเท็จจริงก็คือ ถ้าหากบุคคลยังอยู่ในฐานะที่ขาดแคลน

ในทุกสิ่งทุกอย่าง การพัฒนาจิตใจและความสามารถในระดับที่สูงกว่าจะเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น ซึ่งไม่ได้หมายความว่าไม่มีคนประเภทดังกล่าวเลย แต่ถ้าจะให้ดีที่สุดก็คือ ความสามารถสนองความจำเป็นขั้นต่ำได้สำหรับทุกคน อันจะเป็นหลักประกันที่ดีในการส่งเสริมการพัฒนามนุษย์ มีกรณีเกิดขึ้นได้เช่นกันที่ผู้ขาดแคลนทางวัตถุสามารถเป็นบุคคลที่สร้างสรรค์ได้ ซึ่งจะช่วยให้คนโดยทั่วไปเข้าใจถึงระดับขั้นของความจำเป็นได้มากขึ้น นั่นก็คือในระดับความจำเป็นที่สูงขึ้น หลังจากเมื่อบุคคลผู้นั้นมีประสบการณ์หรือสามารถทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ให้กับสังคมแล้ว แนวโน้มที่จะแสวงหาความมั่งคั่งจากวัตถุหรือคิดสะสมทรัพย์สมบัติจะน้อยลง

จิตวิทยาและเศรษฐศาสตร์

ถ้าหากมนุษย์เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของวิชาเศรษฐศาสตร์ จิตวิทยาก็ยังมีความสำคัญสำหรับอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ เพราะมนุษย์ย่อมมีปฏิสัมพันธ์กับตัวเอง ต่อมนุษย์อื่น และสภาพแวดล้อมตามพื้นฐานทางจิตวิทยาของแต่ละบุคคล ถ้าเปรียบเทียบกับบ้าน จิตวิทยาคือโครงสร้างของบ้าน ซึ่งกำหนดรูปร่างและความแข็งแรงของบ้าน แต่หลังจากบ้านเสร็จแล้ว บ้านมักจะได้รับความนิยมนจากความสวยงาม ความน่าอยู่ ในความสวยงามและความน่าอยู่ดังกล่าวจำเป็นต้องมีพื้นฐานค้ำยัน เศรษฐศาสตร์ที่เข้าใจมนุษย์บนพื้นฐานทางจิตวิทยาที่ตื่นเขิน นอกจากทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์ไม่สามารถอธิบายพฤติกรรมมนุษย์ได้ดีพอแล้ว ยังอาจทำลายมนุษย์ในที่สุดด้วย การเข้าใจมนุษย์ในแง่การลำดับขั้นความจำเป็นของมนุษย์จึงเป็นอีกแง่มุมหนึ่งของการวิเคราะห์จิตวิทยามนุษย์ ที่ลึกไปกว่าการเห็นว่ามีมนุษย์เป็นเพียงมนุษย์เศรษฐกิจ (economic man) เพราะได้ครอบคลุมมิติต่างๆ ของมนุษย์เข้าไปด้วยแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการสนองได้ด้วยตนเอง (self-actualization)

เมื่อก้าวถึงความจำเป็น (needs) ในที่นี้จะต้องอธิบายว่ามีความหมาย

ใช้แทนกันได้โดยตรงกับคำว่าคุณค่า (values) เมื่อมนุษย์มีความจำเป็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หมายความว่าเขาให้คุณค่ากับสิ่งนั้นๆ ถ้าหากมนุษย์ยังต้องต่อสู้กับความขาดแคลนวัตถุในเบื้องต้นอยู่ทุกวัน เขาย่อมไม่มีโอกาสที่จะให้คุณค่ากับการนับถือตนเองหรือศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ การได้รับอาหารหรือวัตถุที่เขาต้องการจะมีคุณค่ามากกว่าการมีศักดิ์ศรี แต่เมื่อความจำเป็นเบื้องต้นได้รับการบำบัด จิตของมนุษย์ก็จะได้ยกระดับจากคุณค่าที่ได้รับจากการมีวัตถุ ไปสู่คุณค่าที่ได้รับจากการค้นพบความคิดสร้างสรรค์ หรือการมีความรักต่อกัน การยกระดับคุณค่าดังกล่าวเป็นการยกระดับความเข้าใจและการรับรู้เกี่ยวกับตนเอง ผู้ที่เจริญขึ้นด้านจิตใจและความคิดจะเปลี่ยนจากการหลงตัวเองหรือหาประโยชน์ให้ตนเอง จากการมีทรัพย์สินอำนาจและสถานภาพในสังคม ไปสู่คุณภาพที่สูงกว่าการเห็นแก่ตัว และก้าวต่อไปสู่การเป็นตัวของตัวเองตามธรรมชาติ (authentic selfhood)

แต่ถ้าหากมนุษย์หยุดการเติบโตทางจิตวิญญาณ เนื่องจากมีความคิดว่าความจำเป็นขั้นต่ำที่ได้รับการสนองตอบไม่เพียงพอ ความหลงตัวก็จะอยู่กับเขาต่อไป และแสวงหาความต้องการทางวัตถุไม่มีที่สิ้นสุด

ดังนั้นในแง่จิตวิทยาเศรษฐศาสตร์แนวมนุษยนิยม มนุษย์จึงมีสองส่วน ในส่วนที่ยังเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นข้อสมมติหลักของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก กับมนุษย์ที่พัฒนาจนพ้นความเห็นแก่ตัวเองแล้ว เป็นมนุษย์ที่พึงปรารถนาในแบบของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม เป็นมนุษย์ที่มีพลังสร้างสรรค์แก่สังคมและเพื่อนมนุษย์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยความจำเป็นระดับสูงนี้เกิดจากวิวัฒนาการ และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิต

ความหมายของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม

หลังจากที่ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความหมายในเรื่องมนุษยนิยม (humanism) มาพอสมควร โดยเน้นมนุษย์ตามแนวคิดจิตวิทยาแบบมาสโลว์ เริ่มต้นจากความจำเป็น คือ คุณค่าจากระดับต่ำที่ต้องใช้วัตถุเป็นเครื่อง

ตอบสนองความจำเป็น จนถึงระดับสูงที่มนุษย์มีความรัก มีความสร้างสรรค์ มีความสามารถที่จะสร้างสิ่งที่ดีงามแก่เพื่อนมนุษย์และแก่โลกได้ อันเป็นภาวะการเจริญเติบโตหรือการเจริญวัยทางจิต ยิ่งมนุษย์มีความเจริญวัยทางจิตสูงเท่าไร ก็จะมียิ่งมีความต้องการวัตถุดุลดน้อยลง เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่มีความสำคัญหรือให้ความหมายแก่ชีวิตมนุษย์ มาถึงจุดนี้สมควรที่จะให้ความหมายของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม (humanistic economics) ตามคำจำกัดความของลูตซ์และลักซ์ (Lutz and Lux, 1979: 23) ดังต่อไปนี้

เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมนั้นคือกรอบความคิดทางวิทยาศาสตร์ เพื่อความเข้าใจทฤษฎี รวมทั้งการออกแบบการจัดระบบสถาบัน เพื่อทำให้เกิดกระบวนการผลิต การกระจายผลผลิตและการบริโภค ที่จะช่วยให้ลำดับขั้นของความจำเป็นของมนุษย์ได้รับการตอบสนองอย่างเต็มที่

ทั้งนี้เนื่องจากเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมมุ่งประเด็นไปที่คุณค่าที่สำคัญ นั่นก็คือ ชีวิตของมนุษย์และคุณภาพชีวิต แทนที่จะเน้นตามแบบที่เคยนิยมกันในวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่เน้นในเรื่องของความมั่งคั่งของทรัพย์สิน เงินทองและความต้องการ (wants) จุดเน้นจึงอยู่ที่การพัฒนาทางจิตและความจำเป็น (needs) โดยสรุปก็คือ เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมเห็นคุณค่าที่จำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ แทนการเน้นความมั่งคั่งของทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งอาจจะไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นที่สุดสำหรับมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ที่ได้พัฒนาให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ดังนั้นประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือ การส่งเสริมให้มนุษย์ได้มีวิวัฒนาการไปสู่การเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ถ้าจะใช้พุทธธรรมมาอธิบายประกอบก็คือ การที่จะทำให้มนุษย์ได้มีสภาพเป็นพุทธ คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ด้วยเหตุนี้จุดเน้นของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์ คือเน้นในการศึกษา เหตุผล เงื่อนไขและสภาพแวดล้อม ที่จะช่วยส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาของมนุษย์และสังคม

แนวคิดเรื่องความสามารถในการตอบสนองได้ด้วยตนเอง (self-actualization) ของมาสโลว์เป็นเพียงแนวความคิดหนึ่งในทัศนะที่หลากหลายเกี่ยวกับชีวิตที่ดี (good life) รวมทั้งประเด็นคำถามว่าจะไปให้ถึงจุดหมายดังกล่าวได้อย่างไร วิธีการตามแบบมนุษยนิยม ไม่ว่าจะมีส่วนกำหนดที่เปิดเผยหรือแฝงอยู่ ประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือ การให้ความสำคัญต่อลำดับขั้นของความจำเป็น นักเศรษฐศาสตร์ในสำนักนี้ทุกคนจะให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตในระดับ “สูง” และความจำเป็นขั้นต่ำของชีวิต แต่ถ้าหากใช้วิธีของมาสโลว์ ย่อมช่วยให้การวิเคราะห์มีความกระจ่างชัดยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ยุคใหม่ที่พิจารณาจากแง่มุมของมนุษยนิยม เมื่อถึงตรงนี้ควรที่จะได้อธิบายแนวคิดความเป็นมาของกระแสแนวความคิดมนุษยนิยมและแนวคิดเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมที่ได้มีวิวัฒนาการสืบเนื่องมาในสังคมตะวันตก และบางส่วนก็แพร่เข้าสู่แนวความคิดตะวันออก

แนวความคิดเศรษฐกิจจากแง่มุมของมนุษยนิยม

อย่างที่ไดกล่าวมาตอนต้นแล้วว่า วิชาเศรษฐศาสตร์เริ่มมีใช้ในความหมายที่มาจากภาษากรีก “oekonomia” ซึ่งแปลว่า ระเบียบเกี่ยวกับครัวเรือน (rule of household) ซึ่งมีความหมายถึงการจัดการภายในระบบการผลิตในครอบครัวชนชั้นปกครองของกรีก (estate) แต่การจัดการนั้นมีความหมายที่กว้างเกินความไปถึงการดูแลสุขภาพร่างกายและจิต ตลอดจนจนถึงสิ่งของต่าง ๆ ในขณะเดียวกันกรีกก็ได้ใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวกับ *political economy* ด้วย หมายถึงการจัดการนครรัฐแบบของกรีก และเมื่อมาถึงสมัยกลางในยุคของปราชญ์สำนักสกอลาสติก ซึ่งมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับศาสนจักรโรมันคาทอลิก วิชาเศรษฐศาสตร์จะต้องรับใช้คุณค่าของชีวิตที่โยงไปสู่ศรัทธาในพระเจ้า ในยุคเดียวกันนี้ก็มีนักคิดมนุษยนิยมชาวดัตช์ ชื่อดีลิดेरิวส อีราสมุส (Desiderius Erasmus, 1466 - 1536) เขียนหนังสือชื่อ *Praise of Folly* ล้อเลียนการครอบงำความ

คิดของศาสนจักรนิกายโรมันคาทอลิกโดยสำนักสกอลาสติก ทำให้วัฒนธรรมของมนุษย์ในยุคนั้นอยู่ในกรอบที่แคบและไม่สอดคล้องกับความเป็นมนุษย์ (Lutz and Lux, 1979: 4)

หนังสือเศรษฐศาสตร์ที่อาจจะจัดได้ว่าอยู่ในแนวเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมในยุคกลางคือ หนังสือ *Utopia* โดยทอมัส มอร์ (Thomas More) พิมพ์เผยแพร่ในปี ๑๕๑๖ เป็นภาษาละติน และได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษต่อมา สะท้อนสภาพเศรษฐกิจของอังกฤษในยุคทิวดอร์ (Tudor) ซึ่งอธิบายถึงการก่อกำเนิดแรงจูงใจในการหากำไร (profit motive) ที่เกิดจากการค้า อันมีผลกระทบต่อสังคมศักดินาที่มีลักษณะสถิต มีผลทำให้เกิดความทุกข์ยากขนานใหญ่ มีผลกระทบต่อคนทั่วไป เกิดมีอาชญากรรมแผ่ขยายอย่างกว้างขวาง เกิดสภาพการณ์ใหม่คือความไม่เท่าเทียมกันและความยากจน ส่วนที่สองของหนังสือนี้เสนอทางเลือกของระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความจำเป็นของมนุษย์ เพื่อที่จะช่วยให้สมาชิกในสังคมมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงสภาวะการมีความสุขอย่างสูงสุด (highest state of happiness) ในความหมายแบบของมาสโลว์ที่เรียกว่าความสามารถในการสนองได้ด้วยตัวเอง (self-actualization) หลังจากนั้นเศรษฐกิจในยุโรปก็เข้าสู่ยุคพาณิชย์นิยม (mercantilism) เต็มรูปแบบ และหนังสือ *Wealth of Nations* ของแอดัม สมิท ก็เป็นส่วนหนึ่งของการโจมตีเศรษฐกิจยุคพาณิชย์นิยมดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ซีมงด์ เดอ ซีมองด์

ซีมงด์ เดอ ซีมองด์ (Simonde de Sismondi, 1773-1842) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวสวิสเชื้อสายฝรั่งเศส เกิดในกรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และมีฐานันดรศักดิ์เป็นเคานต์ (Count) เขาเป็นผู้สานต่อความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของแอดัม สมิท ในช่วงต้นชีวิตของเขา กล่าวคือเมื่ออายุได้ ๓๐ ปี (ค.ศ. ๑๘๐๓) ได้พิมพ์หนังสือชื่อ *De la Richesse*

เคานต์ซิมอนด์ เดอ ซิสมอนติ (Simonde de Sismondi, 1773-1842)

Commerciale เป็นหนังสือที่สนับสนุนแนวความคิดของสมิท ด้วยเหตุผลดังกล่าว สิบปีต่อมาเขาได้รับเชิญให้เขียนคำจำกัดความของคำว่า “political economy” ในหนังสือเอ็นไซโคลพีเดียที่มีชื่อของเมืองเอดินบะระ นั่นก็คือ *Brewster Encyclopedia* เมื่อเสร็จงานนี้ในปี ๑๘๑๕ ซิสมอนติ ก็เริ่มงานเขียนใหม่ แต่คราวนี้เป็นการหักมุมไปจากแนวคิดคลาสสิก ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นงานเขียนหนังสือเศรษฐศาสตร์แนวมนุษยนิยมเล่มแรก ในปี ๑๘๑๙ ชื่อ *The New Principles of Political Economy* ซึ่งเพิ่งจะได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษในปี ๑๙๙๑

ในหนังสือเล่มนี้ ซิสมอนติได้เริ่มโดยการแนะนำว่า

เศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์เกี่ยวกับรัฐบาล ด้วยเหตุนี้ เศรษฐศาสตร์การเมืองต้องหรือควรจะมีวัตถุประสงค์หลักในการยกระดับสวัสดิการของประชาชนทุกคน และรวมทุกคนเอาไว้ในสังคม ซึ่งควรจะทำให้บรรลุเป้าหมาย

สูงสุดนี้โดยการหาช่องทางและโอกาสที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ขณะเดียวกันก็ควรมีเป้าหมายที่จะให้หลักประกันในการแบ่งปันสวัสดิการเหล่านี้ไปยังทุกคนในสังคมให้มากที่สุด (Sismondi, 1991: 21)

กรณีที่ซีสมองติมีความคิดเปลี่ยนไปดังเช่นที่ยกมาแสดงไว้ข้างต้นนี้ เพราะในช่วงที่เขามีโอกาสเดินทางไปในยุโรป คือระหว่างสวีตเซอร์แลนด์ ฝรั่งเศส และอังกฤษ เขาได้สังเกตเห็นว่า มืออันมองไม่เห็นของแอดัม สมิท ได้สร้างความทุกข์ยากให้กับผู้คนเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งไม่ได้รับผลประโยชน์จากความมั่งคั่งแต่อย่างใด นอกจากนั้น มืออันมองไม่เห็นยังทำงานในลักษณะไม่เป็นจังหวะ ทำให้เกิดวิกฤติการณ์เป็นระยะจากการผลิตมากเกินไป และมีการว่างงานมากเกินไป อาจจะถูกกล่าวได้ว่า ซีสมองติเป็นนักเศรษฐศาสตร์บุคคลแรกที่ค้นพบวัฏจักรธุรกิจ (business cycle) และชี้ให้เห็นว่าสาเหตุของความไม่เท่าเทียมกันขยายตัวเพิ่มมากขึ้น โดยที่ความมั่งคั่งไปตกอยู่กับคนจำนวนน้อยที่เป็นเจ้าของกิจการ ในขณะที่ตลาดภายในประเทศกลับหดตัวลง ทำให้อุตสาหกรรมจะต้องพึ่งตลาดต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น (Lutz and Lux, 1979: 30)

ดังนั้นวัตถุประสงค์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ควรจะอยู่ที่มนุษย์ ไม่ใช่ความมั่งคั่ง แต่ไม่ได้หมายความว่าความมั่งคั่งไม่มีประโยชน์อะไร ความมั่งคั่งจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อสามารถสร้างความสุขให้แก่ทุกคน กล่าวคือจะต้องสามารถเลี้ยงดูทุกคนให้มีอาหารพอเพียง เสื้อผ้าพอเพียง มีที่อยู่อาศัยที่ดีพอ และมีหลักประกันว่าอนาคตจะไม่เลวลงไปกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งคนมีและคนจน เขาตั้งข้อสังเกตว่า

การมีอยู่อย่างพอเพียงมีความจำเป็นสำหรับชีวิต และต่อการพัฒนาทางคุณธรรมและจริยธรรมทุกด้าน รวมทั้งพัฒนาการด้านสติปัญญา เป็นสิ่งที่มนุษย์จะขาดมิได้ ด้วยเหตุนี้สังคม

จึงจะต้องให้ความสำคัญกับความมั่งคั่งของร่างกาย (bodily wealth) ก่อนอื่นจะต้องจัดหาให้ได้ตามที่ร่างกายต้องการ มิฉะนั้นแล้วสุขภาพและจิตใจของคนจะสูญเสียไป การได้รับการตอบสนองทางวัตถุของความจำเป็นเหล่านี้จะเปิดทางให้เกิดความต้องการอย่างใหม่ (new wants) เป็นต้นว่า การค้นหาสุนทรียภาพ ความงามทางจริยธรรมและปัญญา หรือกล่าวโดยสรุปคือ เป้าหมายสุดยอดของเศรษฐศาสตร์การเมืองก็คือ การให้หลักประกันในการพัฒนามนุษย์ทุกคน (Lutz, 1992: 91)

ซิสมองติมีความกังวลเกี่ยวกับสวัสดิการที่น้อยนิดของคนยากจน ทำให้เขาต้องใช้เวลาส่วนใหญ่วิเคราะห์ปัญหาวิกฤติการณ์ทางการเงินที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า จากสภาวะวัฏจักรธุรกิจที่เริ่มจะสังเกตเห็นได้ชัดเจน เป็นผลให้เขาพยายามคิดสิ่งที่จะเรียกว่าในปัจจุบันว่า วิชาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มหภาค ที่อธิบายการบริโภคที่น้อยเกินไป (underconsumption) อันเกิดจากปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม ส่งผลให้เกิดการปรับตัวที่ไม่ได้ดุลยภาพ นำไปสู่การโต้แย้งทฤษฎีของนักเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยในยุคของเขาคือ ริคาร์โด (Ricardo), เซย์ (Say), มัลทัส (Malthus) และ แมคคัลลอค (McCulloch) แต่ไม่มีใครให้ความสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ริคาร์โดกล่าวว่า ในประเทศอังกฤษคงจะมีคนไม่เกิน ๒๕ คนที่เข้าใจงานของซิสมองติ พร้อมกันนั้นยังกล่าวอีกว่า วิชเศรษฐศาสตร์การเมืองของอังกฤษขณะนี้เปลี่ยนไป เป็นการเล่นสำนวนโวหารที่ยากจะเข้าใจ ทำให้ความหมายที่แท้จริงของวิชาเศรษฐศาสตร์หายไป พร้อมกับมีความเป็นนามธรรมเพิ่มมากขึ้น มีแนวโน้มที่จะกลายเป็นศาสตร์เทียม (occult science) ในยุคที่คนมีความทุกข์ยาก ยิ่งมีความจำเป็นที่ศาสตร์แขนงนี้จะใช้ภาษาให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่าย เพื่อช่วยให้เกิดความรู้อันสอดคล้องกับความจำเป็นของทุกคน จะต้องทำให้ทุกคนเข้าใจและนำมาใช้ได้ในความเป็นจริง (Routh, 1989: 3) โดยความเป็นจริง ซิสมองติได้เริ่มต้นไว้ในหนังสือของเขาแล้วว่า

อาจจะไม่มีการแสดงเหตุผลอย่างใดที่สร้างความผิดพลาดได้มากเท่ากับการสร้างสมมติฐานเกี่ยวกับโลกให้ผิดไปจากโลกแห่งความเป็นจริงโดยสิ้นเชิง เพียงแต่เพื่อแสวงหาวิธีการคำนวณตามแบบของตนให้เห็นชัดเจน ทั้งนี้เพราะความเข้าใจที่เกิดจากความเป็นไปได้ที่แฝงอยู่ในข้อสมมติฐานทำให้ไม่สามารถที่จะแยกได้ระหว่างส่วนที่ขัดแย้งและส่วนที่เป็นผลตามมา เป็นผลให้มีการนำเอาเหตุผลที่ไม่ถูกต้องมาใช้อธิบาย (Routh, 1989: 4)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว งานเขียนของซิสมองติจึงไม่มีน้ำหนัก เพราะได้รับการปฏิเสธจากนักเศรษฐศาสตร์ชื่อดังแห่งยุคคือริคาร์โด จะมีก็แต่เซย์ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ที่เป็นผู้ที่อธิบายทฤษฎีว่าอุปทานเป็นผู้สร้างอุปสงค์ขึ้นมา มีการปรับปรุงแก้ไขงานเขียนที่แก้ไขครั้งสุดท้ายชื่อ *Traite* ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๕ จึงเรียกได้ว่างานของซิสมองติเกือบจะไม่มีน้ำหนักแต่อย่างใดในยุคนั้น

อย่างไรก็ตาม ในความคิดของซิสมองติถือว่าเป็นหลักการสำคัญที่อธิบายลำดับขั้นของความจำเป็นตามแบบของมาสโลว์ เขาเน้นถึงความสำคัญที่จะต้องให้ความจำเป็นทางสรีรภาพได้รับการตอบสนองก่อน นั่นคือ “ในลำดับแรก สังคมจะต้องให้ความสำคัญกับการให้หลักประกันทางวัตถุว่าทุกคนจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียง เพื่อที่ในขั้นต่อไปจะได้พยายามหาหนทางที่จะช่วยทำให้ความมั่งคั่งทางวัตถุที่แรงงานเป็นผู้ผลิต ได้สร้างความผาสุกให้แก่ทุกคน” พร้อมกับกล่าวว่า

นอกเหนือจากนักเศรษฐศาสตร์ที่มีมาก่อนหน้านี้ เศรษฐศาสตร์การเมืองมีความสัมพันธ์กับจิตวิญญาณและปัญญา แต่ความพอเพียงในเบื้องต้นนั้นมีความจำเป็นสำหรับชีวิต เมื่อมีชีวิตแล้วคุณธรรมต่างๆก็พัฒนาต่อไปได้ รวมไปถึงการพัฒนาทางปัญญา อันมีความสำคัญต่อมนุษยชาติ ดังนั้น สังคมและปัจเจกชนจะต้องนึกถึงความสมบูรณ์ของร่างกายก่อน

สิ่งอื่น ซึ่งจะต้องสนองความต้องการและการพัฒนา เพราะถ้าหากร่างกายไม่มีสุขภาพสมบูรณ์ สุขภาพจากการได้พักผ่อนหย่อนใจจะเป็นไปไม่ได้ และเมื่อเป็นเช่นนี้ สุขภาพจิตก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ (Sismondi, 1965: 123)

ซิสมองดีเสนอให้รัฐบาลลดจำนวนวันทำงาน ยกเลิกแรงงานเด็ก และมีการกระจายทรัพย์สินโดยใช้ภาษีในอัตราที่ก้าวหน้า มือที่มองเห็นได้ของรัฐบาลควรจะจัดหาสวัสดิการให้คนงานเมื่อถูกเลิกจ้าง เจ็บป่วย และชราภาพ ลักษณะดังกล่าวจะจูงใจไม่ให้ผู้ประกอบการแสวงหาแต่กำไรและความมั่งคั่งจากการลดสวัสดิการแก่คนงานลง นอกจากนี้ยังได้เตือนให้ระวังภัยอันเกิดจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม และเน้นการส่งเสริมให้ชาวนามีธุรกิจขนาดย่อมในชนบทเองเพื่อความอยู่รอด ข้อเสนอทั้งหมดนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเลย ในขณะที่อุตสาหกรรมและเมืองในฝรั่งเศสเช่นเดียวกับที่อื่น ๆ ในยุโรปมีการขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ซิสมองดีรู้สึกถึงความจริงอันเจ็บปวดนี้ดี ก่อนเสียชีวิตในปี ๑๘๔๒ เขาได้เขียนไว้ในบันทึกประจำวันว่า

ฉันร้องไห้ ดูแลตัวเองให้ดี ตัวเธอเต็มไปด้วยบาดแผล เธอเห็นการถูกทำร้ายและทุกข์ทรมาน ที่ไม่รู้ว่าเมื่อไรความชั่วร้ายที่พวกเขาเหล่านั้นประสบอยู่จะมาเยือน แต่ยังคงต้องนอนร้องครวญครางอยู่ข้างทางบนถนนที่เธอถูกรถชนแล้วแล่นผ่านไป ฉันร้องขอความช่วยเหลือ แต่ไม่มีใครได้ยินเสียงร้องของฉันเลย ฉันร้อง แต่รถของอวิชชา (Car of Juggernaut) ก็ยังคงวิ่งต่อไป ทำให้มีผู้เคราะห์ร้ายเกิดขึ้นอีกมากมาย (Sismondi, 1965: 455)

จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill, 1806-1873)

จอห์น สจ๊วต มิลล์

ในบรรดานักเศรษฐศาสตร์สำนักคลาสสิกในสายของแอดัม สมิท นอกจากจะมีฌอง-แบบติสต์ เซย์ (Jean-Baptiste Say, 1776-1832) และเดวิด ริคาร์โด (David Ricardo, 1772-1823) แล้ว นักเศรษฐศาสตร์ที่มีแนวคิดแบบมนุษยนิยมมากที่สุดผู้หนึ่งคือ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill, 1806-1873) หนังสือของเขาที่ชื่อว่า *Principles of Political Economy* ที่เขียนขึ้นในปี ๑๘๔๘ ใช้เป็นตำราเรียนที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด จนถึงปี ๑๙๑๙ มิลล์เป็นบุคคลแรกในสำนักนี้ ที่แยกทฤษฎีที่ว่าด้วยการผลิต (laws of production) ออกจากทฤษฎีการกระจายผลผลิต (laws of distribution) เขากล่าวว่า การผลิตเป็นความจริงตามสภาพกายภาพ จึงไม่มีอะไรที่ไม่ชัดเจน แต่ในการกระจายผลผลิตนั้นขึ้นกับกฎหมายและประเพณีของสังคม (laws and customs of the society) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของสถาบันของมนุษย์ (human institution) ดังนั้น ถ้าอธิบายตามความหมายนี้ วิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ควรจะเป็นวิชาที่ว่าด้วยสถาบันที่เหมาะสมในการ

ส่งเสริมการพัฒนาของมนุษย์

มิลล์ต้องการเห็นสังคมซึ่ง “ไม่มีใครยากจน และไม่มีใครปรารถนาที่จะร่ำรวยกว่า หรือมีเหตุผลที่จะต้องกลัวว่าต้องล้มหลัง เนื่องจากมีผู้ที่พยายามแข่งไปข้างหน้า” (Mill, 1899: 261) มิลล์มีความเชื่อว่า “ความจำเป็นเบื้องต้น (prime necessities) ของความดีงามของมนุษย์ก็คือวัฒนธรรมภายในของแต่ละบุคคล ซึ่งช่วยเสริมสร้างไม่เฉพาะแต่เหตุผลและจิตสำนึกเท่านั้น แต่รวมทั้งสุนทรียภาพตามธรรมชาติของมนุษย์ด้วย ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการพัฒนาจากการจัดการศึกษาขนาดใหญ่” มีผู้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า สำหรับมิลล์ การมีเมตตาและการจัดการกับการหลงตัวในทางที่ถูกต้องเป็นหน้าที่ของการศึกษา ทั้งที่เป็นส่วนของปัจเจกชนและส่วนที่ต้องดำเนินการร่วมกัน (Harris, 1958: 104) มิลล์มีความเห็นว่าการเมตตาหรือความไม่เห็นแก่ตัวนั้นเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติของมนุษย์ (Lutz and Lux, 1979: 32)

ในฐานะที่เป็นศิษย์ของเจเรมี เบนทัม มิลล์คล้อยตามเบนทัมในเรื่องความหมายของอรรถประโยชน์ แต่ก็ค่อนข้างจะไม่เห็นด้วยกับการเน้นลัทธิสุขนิยม (hedonism) ในการอธิบายอรรถประโยชน์ของเบนทัม “เพราะเป็นการเน้นการหาความสุขจากวัตถุมากเกินไป การคิดในแนวทางดังกล่าว นอกจากจะไม่ช่วยปัจเจกชนในการสร้างบุคลิกภาพของตนเองแล้ว ยังเป็นการมองข้ามอีกครั้งหนึ่งของอารมณ์ความรู้สึกที่มนุษย์จะพึงมี รวมทั้งในส่วนที่จิตมนุษย์สามารถกำหนดวัตถุประสงค์ได้แน่นอน” นอกจากนั้นเบนทัมยังมีได้ยอมรับว่ามนุษย์ “ในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิต มีความสามารถที่จะมีเป้าหมายทางจิตวิญญาณในที่สุด เพื่อบรรลุความปรารถนาภายในตัวเอง ในการกำหนดมาตรฐานความเป็นเลิศขึ้นได้เอง โดยไม่ต้องหวังความดีหรือความช่วยเหลือจากภายนอก นอกจากสติปัญญาของมนุษย์เอง” (Harris, 1958: 104-106)

คาร์ล มาร์กซ์

สำหรับคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx, 1818-1883) นั้น มีสองบุคลิกอยู่ในตัวคนเดียวกัน บุคลิกหนึ่งนั้นคือ บุคลิกของผู้ยึดมั่นในการเปลี่ยนแปลงสังคมตามวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ โดยอธิบายจากพลังทางเศรษฐกิจเป็นความคิดที่เขามีอยู่เดิมก่อนปี ๑๘๕๔ ซึ่งเป็นปีที่เขาเขียน *Communist Manifesto* ความคิดของมาร์กซ์เปลี่ยนไปสู่การสนับสนุนความรุนแรงของการปฏิวัติ ภายหลังจากที่เขาได้ร่วมมือกับองเกลส์อย่างใกล้ชิด

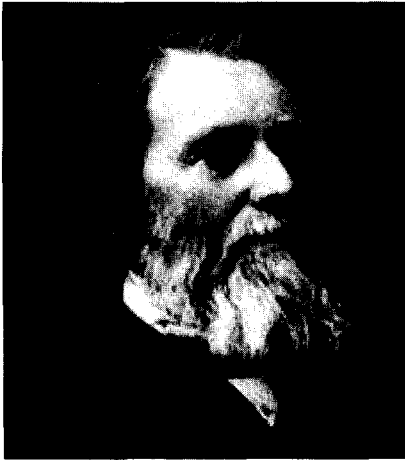
ในฐานะที่เป็นศิษย์ของเฮเกล (Hegel) และฟาร์บาค (Feuerbach) มาร์กซ์ยอมรับการตีความทางประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นการช่วยให้มนุษย์ก้าวไปสู่ความสามารถในการมีศักยภาพสูงสุดได้เอง (self-realization) แต่เนื่องจากสถาบันทางเศรษฐกิจในบางยุคสมัยของประวัติศาสตร์ได้สร้างชนชั้นในสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในลักษณะที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้คนงานต้องสูญเสียศักดิ์ศรีและเสรีภาพ ต้องขายแรงงานให้กับเจ้าของโรงงาน นอกจากจะทำให้คนงานสูญเสียการควบคุมแรงงานของเขาเองแล้วยังเป็นการขายบางส่วนที่เป็นส่วนหนึ่งของตัวเองไปด้วย แรงงานกลายเป็นปัจจัยภายนอกของคนงานที่เขาไม่สามารถควบคุมได้ด้วยตัวเอง และไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการมีชีวิตของเขาอีกต่อไป อย่างน้อยในช่วงเวลาการทำงาน ดังนั้นเขาจึงไม่สามารถยอมรับตัวเอง ต้องปฏิเสธตัวเอง (Marx, 1972: 60) ดังนั้นทุนนิยมจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่จะนำไปสู่ระบบใหม่ที่มนุษย์สามารถบรรลุศักยภาพสูงสุดได้ด้วยตัวเอง (self-realization) และมีความแปลกแยกจากตัวเองน้อยลง ความคิดของมาร์กซ์ส่วนนี้ได้รับการอ้างถึงบ่อยโดยนักสังคมนิยมสายมนุษย์นิยม เช่น อีริค ฟรอมม์ (Eric Fromm) และด้วยเหตุนี้ ลัทธิทุนนิยมจึงจะต้องประสบความล้มเหลวและมีประวัติศาสตร์ที่มีดমন ก็เพราะไปปิดกั้นมนุษย์ที่จะบรรลุศักยภาพสูงสุดได้ด้วยตัวเอง โดยที่ใน Manuscripts ของมาร์กซ์เองได้เขียนไว้ว่า

จะเห็นได้ว่าในท่ามกลางความมั่งคั่งและความยากจนของเศรษฐศาสตร์การเมือง จะประกอบไปด้วยมนุษย์ที่มีความร่ำรวยและมนุษย์ที่มากไปด้วยความจำเป็น (rich human needs) มนุษย์ร่ำรวยในขณะเดียวกันก็เป็นมนุษย์ที่มีความจำเป็นที่จะได้รับประสบการณ์ทุกด้านในชีวิต (totality of human life-activities) เช่นเดียวกับคนที่ได้บรรลุศักยภาพสูงสุดแล้วจากเงื่อนไขที่จำเป็นภายใน (inner necessity) หรืออาจจะเรียกว่าความจำเป็น (need) (Marx, 1972: 77)

จอห์น รัสคิน

จอห์น รัสคิน (John Ruskin, 1819-1900) เป็นปราชญ์ร่วมสมัยกับคาร์ล มาร์กซ์ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าทั้งสองคนรู้จักผลงานของกันและกัน รัสคินเป็นนักประวัติศาสตร์ศิลปะที่มีชื่อเสียง เป็นนักเขียนที่มีความสามารถ และเป็นผู้บรรยายที่มีความชำนาญ อาจจะได้ว่า รัสคินเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่สืบทอดความคิดของซิมมอนด์ผ่านทอมัส คาร์ลิล (Thomas Carlyle) ซึ่งเป็นอาจารย์ของเขา โดยที่คาร์ลิลศึกษาผลงานของซิมมอนด์เมื่อครั้งได้รับคำสั่งจากศาสตราจารย์บรูว์สเตอร์ (Professor Brewster) ให้แปลบทความของซิมมอนด์ ซึ่งจะตีพิมพ์ในเอ็นไซโคลพีเดียของบรูว์สเตอร์ ทำให้คาร์ลิลได้ศึกษางานอื่นๆ ของซิมมอนด์ต่อมา หลังจากนั้นเขาเองได้โจมตีเศรษฐศาสตร์การเมืองกระแสหลักว่าเป็นศาสตร์แห่งความหายนะ (dismal science) และเป็นปรัชญาของหมู (pig philosophy)

เดิมนั้นรัสคินมิได้สนใจวิชาเศรษฐศาสตร์โดยตรง แต่จำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในครั้งหลังอายุของเขา สาเหตุมาจากการที่เขาไม่สามารถสอนคนงานให้ชื่นชมศิลปะได้ ทำให้เขาเริ่มตระหนักว่าปัญหาดังกล่าวมิใช่เพราะคนเหล่านั้นเป็นกรรมกร แต่สภาพความตกต่ำของชีวิตทำให้ความจำเป็นทาง

จอห์น รัสคิน (John Ruskin, 1819-1900)

สุนทรียภาพและความรู้สึกสนองตอบถูกปิดกั้น ขณะที่อายุ ๔๐ ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองของเขาเองยังน้อยมาก แต่ก็จำเป็นที่จะต้องทำทนายบรมครูทางเศรษฐศาสตร์อย่างจอห์น สจิว์ต มิลล์ ในขณะที่นั้น ถึงแม้ในด้านหนึ่งมิลล์จะมีความเป็นนักเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมที่เน้นความสามารถในการพัฒนาของมนุษย์ทางด้านจิต และเน้นการกระจายผลผลิตให้เป็นไปตามกฎหมายและประเพณีสังคม แต่มิลล์ก็ยอมรับเช่นกันว่า การแสวงหาความมั่งคั่งของมนุษย์นั้นเป็นข้อสมมติฐานที่ใช้ได้ สะท้อนความต้องการทางเนื้อหนังมังสา (fresh and skin) ของมนุษย์ ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองเริ่มเปลี่ยนไปจากวิชาที่ใช้เหตุผลจากข้อเท็จจริงมาเป็นการใช้เหตุผลจากข้อสมมติฐานที่ตั้งขึ้น (hypothetical assumption) พร้อมทั้งได้เตือนว่า ถ้าหากใช้วิธีวิเคราะห์ในลักษณะดังกล่าว ข้อสรุปจะเป็นความจริงในลักษณะที่เป็นนามธรรม แต่จะไม่เป็นจริงตามสภาพที่เกิดขึ้นจริงในโลก ซึ่งเต็มไปด้วยปัจจัยขัดแย้ง (frictions) และปัจจัยรบกวนอื่นๆ (disturbing cause) แต่คำเตือนดังกล่าวก็มิได้หยุดยั้งมิให้นักเศรษฐศาสตร์ในยุคต่อมาประยุกต์ลักษณะนามธรรมเข้ากับสถานการณ์ที่เป็นจริง

เป็นที่ทราบกันดีว่า จอห์น สจวร์ต มิลล์ เป็นผู้ที่เริ่มนำความคิด
 ที่ในทศวรรษต่อมา อัลเฟรด มาร์แชล (Alfred Marshall) เรียกว่า
 มนุษย์เศรษฐกิจ (Homo Oeconomicus หรือ Economic Man) และ
 ด้วยแนวความคิดเช่นนี้ รัสคินจึงโจมตีมิลล์โดยเขียนหนังสือของเขาชื่อ *Unto
 This Last* หรือ “ตราบเท่าที่เป็นเช่นนี้”

ในบรรดาสິงหลอกลวงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยที่ฝังใจ
 อยู่ในบรรดามนุษยชาติจำนวนมาก อาจจะถูกกล่าวได้ว่าสิ่งทีุ่ดูเหมือน
 ว่าเป็นความแน่นอนจะเป็นสิ่งที่มีความน่าเชื่อถือน้อยที่สุด และ
 ในศาสตร์สมัยใหม่ที่มีชื่อว่าเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่มีพื้นฐาน
 อยู่บนความเชื่อว่า สิ่งที่ทำให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้า
 อาจจะถูกกำหนดขึ้นมาโดยไม่จำเป็นต้องได้รับอิทธิพลมาจาก
 ความรักที่มีต่อสังคมเลย

นักเศรษฐศาสตร์จะอธิบายว่า ความรักต่อสังคมนั้นเป็น
 เหตุบังเอิญหรือปัจจัยรบกวนที่มีผลกระทบต่อส่วน
 ประกอบหลักตามธรรมชาติของมนุษย์ คือ ความโลภหรือ
 ตัณหาที่มีต่อความก้าวหน้า ถ้าหากเราจัดปัจจัยอื่นๆออกไป
 ลองสมมติให้มนุษย์เป็นเพียงเครื่องจักรที่ประกอบด้วยความโลภ
 อย่างถึงที่สุด ถ้าหากศึกษากฎที่ว่าด้วยแรงงานการซื้อและการ
 ขาย ทุกคนก็คงจะต้องพยายามสะสมความมั่งคั่งให้มากที่สุด
 หลังจากกฎเหล่านี้ถูกทำลายลงไปแล้วก็เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล
 ที่จะเอาปัจจัยความรัก ซึ่งเป็นปัจจัยรบกวนที่มีผลกระทบต่อ
 ใส่ลงไปให้มากที่สุดตามแต่ที่แต่ละคนต้องการ ขอให้ตัดสิน
 เอาเองว่าผลกระทบสุดท้ายที่มีต่อสังคมจะออกมาเป็นอย่างไร
 (Ruskin, 1888: 17-18)

รัสคินยกตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง ใน
 สถานการณ์ที่มนุษย์เห็นแก่ตัวสองคนเผชิญหน้ากันโดยไม่สนใจความหมาย

ของจริยธรรมในการทำงาน เช่นความยุติธรรมหรือความจงรักภักดี ทั้งสองฝ่ายต่างเผชิญหน้ากันโดยไม่จำเป็นต้องมีอิทธิพลของจริยธรรม แบบเดียวกับหนูหรือหมี ผลก็คือ พลังจิตใจของจิตวิญญาณหมดไป ทำให้นักเศรษฐศาสตร์นึกไม่ออกว่าผลผลิตภาพที่เป็นผลจากความร่วมมือร่วมใจกันเป็นเช่นไร เนื่องจากต้องตกอยู่ในกรอบที่ออกแบบเอาไว้ซึ่งตัวเอง นักเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงไม่สามารถเข้าใจอย่างที่รัสคินเข้าใจได้ ในกรณีเช่นนี้ การทำงานของจิตวิญญาณของมนุษย์มีส่วนร่วมโดยตรงกับสมการของนักเศรษฐศาสตร์ โดยที่เขาไม่อาจรู้ได้ ซึ่งทำให้ผลที่ได้รับผิดพลาดหมด รัสคินสรุปว่า “ไม่รู้สึกละเลยหรือสงสัยในข้อสรุปของศาสตร์ดังกล่าว เพียงแต่ไม่คิดว่ามีค่าควรแก่การสนใจ” (Ruskin, 1888: 18)

หลังจากสรุปว่า ตำราเศรษฐศาสตร์ของมิลล์นั้นจะเอามากำหนดนโยบายสาธารณะไม่ได้ เพราะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง และค่อนข้างจะเป็นอันตราย จึงเสนอที่จะสร้างวิชา “เศรษฐศาสตร์ใหม่” (new economics) โดยที่ปัจจัยด้านจริยธรรมจะต้องมีบทบาทนำในการวิเคราะห์ปัญหาและความมั่งคั่งในความหมายของมิลล์จะต้องได้รับการอธิบายใหม่ว่าเป็นมูลค่าที่เกิดจากการแลกเปลี่ยน ส่วนอรรถประโยชน์ที่เป็นอัตวิสัย (subjective) นั้นเป็นชีวิต สภาวะวิสัยและการดำรงอยู่ของชีวิตต้องการสินค้าและบริการ สินค้าจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อทำให้ชีวิตดำรงอยู่ หรืออีกนัยหนึ่งก็เพื่อสนองความต้องการมีชีวิต หรือความจำเป็นเบื้องต้นของมนุษย์ ในขณะที่เดียวกัน การประเมินการผลิตว่าจะมีผลดีมากน้อยเพียงใดก็ต่อเมื่อการผลิตดังกล่าวสร้างขีดความสามารถในการใช้ผลผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ และในที่สุดก็นำไปสู่ข้อสรุปที่เน้นคุณภาพของงานว่ารับใช้ผู้ใช้แรงงานโดยช่วยให้คนงานเหล่านั้นเป็นมนุษย์เต็มตัวหรือทำลายพวกเขาโดยทำให้เขาแตกแยกออกชั้นเล็กชั้นน้อยหรืออีกนัยหนึ่งก็คือฆ่าพวกเขาในที่สุด การทำงานมากเกินไปก็ไม่ต่างจากการทำงานของเครื่องจักร ที่ทำให้ตามืดบอด ความหวังหมดสิ้นไป ขโมยเอาเวลาของความสำราญและทำลายวิญญาณของผู้ใช้แรงงานในที่สุด ทำให้เกิดความสูญเสียพลังสร้างสรรค์และเป็นการทำลายลักษณะที่ดีของมนุษย์ รัสคินไม่เห็นด้วยกับการทำงานด้วยเครื่องจักร เพราะเป็นเพียงแต่การสะสม

ความรวยโดยไม่มีที่สิ้นสุด แทนที่จะยกระดับคุณภาพชีวิต (Lutz, 1992: 95) แน่แน่นอนว่าผลงานของรัสเซียไม่ได้รับการตอบสนองจากเศรษฐศาสตร์คลาสสิก เนื่องจากเป็นวิธีการวิเคราะห์ที่พวกเขาไม่คุ้นเคยและการวิจารณ์ที่รัสเซียก็ยากจะรับได้ ความคิดของรัสเซียได้รับการสานต่อโดยผู้สนใจงานของเขา คือ ฮอบสัน (Hobson) และคานธี (Gandhi) ในช่วงระยะเวลาต่อมา

จอห์น ฮอบสัน

จอห์น ฮอบสัน (John Hobson, 1885-1940) คือทนายชวกรณกรรมคลาสสิกที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ในระหว่างทศวรรษ ๑๙๓๐ และได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของรัสเซีย ซึ่งเขาถือว่าเป็นงานสะท้อนความรู้สึกที่เป็นกบฏมากกว่าเป็นทฤษฎีทางสังคมที่มีประโยชน์ จนกระทั่งปลายศตวรรษที่ ๑๙ ที่เขาศึกษางานของรัสเซียอย่างใกล้ชิด จึงเห็นว่า ไม่เพียงแต่รัสเซียจะเป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ทำความกระจ่างได้มากที่สุด แต่ยังเป็นคนที่เฉลียวฉลาดที่สุด และยังเป็นนักปฏิรูปสังคมที่มีประสิทธิผล มีความคิดสอดคล้องกับพลังวิสัยทัศน์ที่สะท้อนถึงแก่นแท้ของเศรษฐศาสตร์แห่งมนุษย์ (human economics) โดยกล่าวว่า ทรัพย์สินสมบัติทุกชิ้นที่จับต้องได้จะต้องประเมินค่าตามต้นทุนแห่งชีวิตที่ใช้ในการผลิตและการใช้เพื่อการดำรงชีวิตในการบริโภค (Lutz, 1992: 95) ประเด็นนี้มีความสำคัญในฐานะที่สะท้อนประสิทธิภาพการผลิตและการบริโภคในความหมายที่แท้จริง ซึ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในระยะหลังไม่สามารถเข้าถึง เนื่องจากเกรงว่าไม่สามารถใช้วิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์วิเคราะห์อย่างมีความหมายได้

ชีวิตของฮอบสันเองค่อนข้างจะต้องเผชิญกับปัญหาอย่างต่อเนื่อง เขาเริ่มอาชีพเป็นนักเศรษฐศาสตร์จากการศึกษาด้วยตนเอง และงานเขียนครั้งแรกของเขาร่วมกับนักธุรกิจ เอ.เอฟ. มัมเมอร์รี (A.F. Mummery) ที่มีชื่อว่า *The Physiology of Industry* เป็นงานเขียนที่ท้าทายกฎของ

เซย์ (Say's Laws) ที่ว่าอุปทานจะสร้างอุปสงค์ขึ้นมาเอง โดยชอบสันมีคำอธิบายคล้ายกับซิสมองติ ประมาณ ๗ ทศวรรษก่อนหน้านี ที่อธิบายว่าภาวะเศรษฐกิจถดถอย หรือเศรษฐกิจตกต่ำเกิดจากแนวโน้มของเศรษฐกิจระบบตลาดที่มีการออมมากเกินไป หรือ "บริโภคน้อยเกินไป" หนังสือดังกล่าวได้รับการวิจารณ์จากศาสตราจารย์เอ็ดเวิร์ด ซึ่งเป็นผู้เริ่มออกวารสารและเป็นบรรณาธิการ *Economic Journal* ผลจากการวิจารณ์ดังกล่าวทำให้เขาถูกไล่ออกจากการเป็นผู้บรรยายพิเศษในวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและวิชาการนครคดีของมหาวิทยาลัยลอนดอน ทำให้ชีวิตของเขาต้องลำบากมากยิ่งขึ้น เขาจึงต้องยึดอาชีพบรรยายพิเศษผลสมกับการเขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ ขณะเดียวกันก็เคลื่อนไหวทางการเมืองในประเทศในสำคัญๆ ด้วย ซึ่งเขาเห็นว่าอาจจะมีผลกระทบในทางลบต่อการคิดอย่างเป็นระบบของเขาบ้าง แต่ข้อที่ดีคือเปิดโอกาสให้เรียนรู้กระบวนการทางเศรษฐกิจ "ที่ไม่ได้อยู่ในตำราเศรษฐศาสตร์ และเอามาใช้ในการให้ความสำคัญแก่มนุษย์" (Hobson, 1938: 39) จนกระทั่งถึงทศวรรษ ๑๙๓๐ โดยงานเขียนของจอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ ที่อธิบายปัญหาการว่างงานในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำในยุคนั้นในลักษณะเดียวกัน ชอบสันจึงกลับมาได้รับการยอมรับและได้รับการต้อนรับมากขึ้นกว่าเดิม ถึงแม้เขาจะได้รับการยอมรับในเรื่องนี้ แต่งานเขียนของเขาที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจแห่งมนุษย์ (human economy) ก็ไม่ได้รับการนำกลับมาพิจารณาใหม่ ในลักษณะเดียวกันกับงานวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

งานเขียนของชอบสันที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมมีหลายชิ้น แต่จุดที่สำคัญของความคิดทางสังคมเศรษฐกิจของเขาก็คือการเน้นเรื่องลำดับขั้นของคุณค่า โดยที่มนุษย์นั้นเริ่มจากความจำเป็นทางวัตถุ ซึ่งประกอบด้วยอาหาร ที่อยู่อาศัย หลังจากนั้นเป็นความจำเป็นในระดับที่สูงขึ้นไปของการมีบุคลิก หรือการหาเหตุผลด้วยตัวเอง (self-rationalization) ในบริบทที่จะช่วยให้ชุมชนได้มีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น ชอบสันตั้งเป็นมาตรฐานของมนุษย์ (human standard) โดยที่ระบบเศรษฐกิจจะต้องถูกประเมินด้วยมาตรฐานเช่นนี้ เป็นมาตรฐาน "สวัสดิการของสิ่งมีชีวิต" ซึ่งเปิด

ให้มีการปะทะสังสรรค์ระหว่างชีวิตของสังคมอุตสาหกรรมและรูปแบบของการบริโภคซึ่งมีความหมาย การขยายตัวของโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจที่มีชีพจรของอารยธรรมอันเกิดจากการช่วยเหลือซึ่งกันและกันดำเนินไปด้วยกัน “พร้อมไปกับจิตสำนึกที่ชัดเจนของคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์” (Hobson, 1914: 14) เขามีความเห็นที่ จิตสำนึกทางสังคม (social consciousness) คือการตระหนักถึงความดีร่วมกันที่มีในสังคม ทุกคนยินดีและพร้อมที่จะทำเพื่อสิ่งเหล่านั้น

ในหนังสือที่ชื่อว่า *Work and Welfare* ฮอบสันกล่าวโทษเศรษฐกิจกระแสหลักที่พิจารณาต้นทุนเฉพาะการผลิต แต่ไม่คำนึงถึงต้นทุนการบริโภค โดยเฉพาะการบริโภคพิจารณาเฉพาะอรรถประโยชน์ ซึ่งมีคุณค่าเทียบได้กับราคาสินค้าที่ผู้บริโภคพร้อมที่จะจ่าย ตัวฮอบสันเองมีความเห็นว่า ต้นทุนและอรรถประโยชน์นั้นน่าจะขึ้นอยู่กับว่าสิ่งเหล่านั้นมีผลกระทบต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของคนมากน้อยเพียงใด (growth in personality) ตัวอย่างเช่น การผลิตงานศิลปะ ถ้าหากเป็นงานที่สร้างสรรค์จริง ๆ จะมีต้นทุนในการผลิตน้อยหรือไม่มีเลย เช่นเดียวกับการสร้างสรรค์ของช่างฝีมืออื่น ๆ จะไม่ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและเมื่อยล้า ซึ่งต่างกับงานที่ซ้ำซากจำเจในโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากพิจารณาเอาต้นทุนมนุษย์ที่ค่อนข้างสูง จากความไม่มั่นใจว่าจะมีความมั่นคงในการทำงานหรือไม่เนื่องจากมีบุตร หรือถูกให้พักงานและเลิกจ้าง ความไม่แน่นอนเหล่านี้เป็นผลเสียหลายอย่างยิ่งต่อมาตรฐานความอ่อนใจ สุขภาพ และความปลอดภัยของผู้ใช้แรงงาน ทั้งนี้เพราะมนุษย์จะมีเหตุผลในชีวิต ซึ่งเป็นพื้นฐานของการมีบุคลิกที่ดี ก็ต่อเมื่อได้รับมาตรฐานที่ดีดังกล่าวแล้ว (Hobson, 1914: 199) คนงานที่ต้องพบกับผลกระทบในทางลบเหล่านั้น ยากที่จะมีความรู้สึกที่ดีต่อศาสนา จริยธรรม และการศึกษา

ในหนังสือที่ชื่อว่า *Economics and Ethics* ฮอบสันชี้ให้เห็นว่าเมื่อนักจริยธรรมกล่าวถึงการเปลี่ยนธรรมชาติของมนุษย์ ส่วนใหญ่แล้วมักเข้าใจผิดว่าสันดานหรือความปรารถนาที่ฝังลึกอยู่ในความเป็นสัตว์ของเขาจะถูกกำจัดไปได้ โดยเอาส่วนใหม่เสริมเข้าไป สิ่งมหัศจรรย์ในลักษณะดังกล่าวเป็นไปได้ หรือไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด แต่การเปลี่ยนสภาพ

แวดล้อมของเราอย่างชัดเจนรวมทั้งการเปลี่ยนสถาบันทางสังคม จะเปลี่ยนตัวกระตุ้นธรรมชาติของมนุษย์ มีผลทำให้การสนองตอบทางกายภาพเปลี่ยนไป ตัวอย่างเช่นถ้าหากมีการเปลี่ยนการจัดการและการดำเนินการของรัฐบาลในส่วนที่เกี่ยวกับธุรกิจและอุตสาหกรรมที่สร้างความมั่นคงให้กับการทำงานและชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีแก่คนงาน ให้คนงานมีส่วนในการออกความเห็นเกี่ยวกับสภาพการทำงาน มีทางเป็นไปได้ที่จะช่วยคลายความวิตกกังวลที่จะต้องพยายามหาผลประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียวของคนงาน การให้การศึกษาและบริการที่จำเป็นแก่คนงานจะทำให้เกิดความรู้สึกสมานฉันท์ทางสังคม (social solidarity) ดังนั้นการเกิดความรู้สึกความมั่นคงจึงมีความสำคัญมากในการปรับเปลี่ยนแรงจูงใจของบุคคลและสังคมให้กลับมาทำประโยชน์ให้แก่สังคม (Hobson, 1929: 234)

ฮอบสัน ในฐานะที่เป็นนักปราชญ์ประสบความสำเร็จมากพอสมควร เขาได้สานต่องานของรัสคินในการสร้างเศรษฐศาสตร์ใหม่ (new economics) ที่เห็นมนุษย์ในฐานะเป็นองค์รวม เน้นความสามารถของมนุษย์ที่มีมาแต่กำเนิดในอันที่จะบรรลุเป้าหมายด้วยตัวเอง ดังนั้นจึงนับได้ว่าฮอบสันเป็นนักเศรษฐศาสตร์สังคมนิยมที่พยายามนับต้นทุนและผลตอบแทนทางสังคมที่มีใช้ เศรษฐศาสตร์เข้าด้วยกัน ในการประเมินสถาบัน ทางเลือก และนโยบาย เขาเป็นนักกิจกรรมทางการเมืองตลอดชีวิต ผลักดันกฎหมายหลายฉบับให้รับใช้แนวทางที่เขาริเริ่มคิดขึ้น จากการเป็นสมาชิก Independent Labour Party เขาได้ผลักดันคณะกรรมการหลายชุดของรัฐบาล ให้กำหนดค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำระดับชาติ พยายามเน้นการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของกิจการของคนงาน นอกจากนั้นเขายังเรียกร้องให้มีการโอนกิจการที่ผูกขาดมาเป็นของรัฐ และใช้ภาษีรายได้ในอัตราที่ก้าวหน้า นอกจากนั้นเขายังเป็นนักเคลื่อนไหวนานาชาติ (Internationalist) ในเรื่องสันติภาพของอังกฤษ (British peace movement) ในฐานะดังกล่าวเขายังเป็นนักต่อต้านจักรวรรดินิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจักรวรรดินิยมอังกฤษ ที่ในสมัยนั้นมีพื้นที่ประมาณ ๕ ล้านตารางไมล์ของดินแดนในภูมิภาคเขตร้อนของโลก เป็นอาณานิคม ได้เขียนบทความที่มีชื่อว่า "Economic Taproot of

Imperialism" ในปี ๑๙๒๐ และพิมพ์เป็นหนังสือออกมาในปีเดียวกัน ชื่อว่า *Imperialism: A Study* กล่าวถึงปัญหาการบริโภคน้อยเกินไป อันเกิดจากคนงานได้ค่าตอบแทนที่ไม่เป็นธรรม เกิดเป็นปัญหาเศรษฐกิจ ทำให้จำเป็นต้องแย่งกันหาอาณานิคมเพื่อเหตุผลทางเศรษฐกิจ ฮอบสันอธิบายว่าจักรวรรดินิยมมีความคิดว่า

มีเพียงรัฐบาลเดียวที่เป็นรัฐบาลที่ใช้ได้ ยุติธรรม มีระบบที่มีเหตุผลเหมาะสมกับความหลากหลายและเงื่อนไขต่างๆ ที่แตกต่างกันของมนุษย์...หน้าที่ของเราคือ การบังคับใช้ระบบดังกล่าวทันทีที่มีโอกาส กับมนุษย์ที่มีเชื้อชาติต่ำกว่า โดยไม่ต้องปรับปรุงเลย หรือปรับปรุงน้อยมาก โดยไม่คำนึงถึงว่าพวกเขาจะมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ความสามารถของพวกเขาในปัจจุบัน ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของพวกเขา (Hobson, 1902: 245)

ถึงแม้ฮอบสันจะเชื่อว่ามีหนทางหลากหลายของอารยธรรม แต่ก็มีจุดหมายร่วมที่จะต้องไปให้ถึงที่เรียกว่าอารยธรรมร่วมกัน โดยอารยธรรมดังกล่าวเชื่อมโยงเข้าหามาตรฐานของมนุษย์ ด้านสวัสดิการสำหรับสิ่งมีชีวิตยิ่งสวัสดิการดังกล่าวสูงขึ้นเท่าไร อารยธรรมก็จะยิ่งสูงขึ้น ซึ่งก็คือการวางพื้นฐานนโยบายพัฒนาแนวมนุษยนิยมนั่นเอง

ริชาร์ด ทอว์นีย์

ริชาร์ด ทอว์นีย์ (Richard Tawney, 1880 - 1962) ถือได้ว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมเช่นเดียวกับฮอบสัน เขาเห็นว่าปัจจัยภายนอกไม่ว่าจะเป็นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินหรือสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ไม่ควรจะถูกยึดถือเป็นเป้าหมาย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงเครื่องมือของชีวิต ควรจะ

รักษาเอาไว้ตราบเท่าที่สิ่งเหล่านี้มีประโยชน์ และควรจะเปลี่ยนแปลงเมื่อไม่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ สิ่งที่สำคัญคือการมีสถาบันที่ทำหน้าที่หลักในการปลดปล่อยเพื่อเสริมสร้างพลังของมนุษย์ ที่สำคัญรองลงมาคือ ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและความเป็นธรรมทางสังคม (Tawney, 1964: 85-86)

ปัจจัยภายนอกประการหนึ่งที่ทอว์นีย์ไม่เห็นด้วยคือ บรรษัทที่ลงทุนโดยการถือหุ้นที่มีขนาดใหญ่ เขามีความเห็นที่ว่าทรัพย์สินส่วนบุคคลแต่เดิมนั้นเป็นเรื่องที่ถูกต้องในแง่ของการให้ความมั่นคง อันเป็นผลจากการใช้แรงงานของแต่ละคน หลังจากนั้นก็เริ่มมีรูปแบบของการเป็นเจ้าของโดยไม่ต้องลงแรง ซึ่งเป็นการทำลายพลังสร้างสรรค์ที่ได้รับการคุ้มกันเอาไว้ในยุคก่อน (Tawney, 1920: 117) ทางแก้ไขในเรื่องนี้ก็คือควรรีดเป็นกิจการของรัฐ หรือให้สมาคมคนงานได้เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของกิจการ

ทอว์นีย์ได้เขียนหนังสือไว้หลายเล่ม ที่สำคัญก็มี *The Acquisitive Society* (1920), *Religion and the Rise of Capitalism* (1926) และ *Equality* (1931) ในหนังสือชื่อ *Equality* ทอว์นีย์ได้เขียนไว้ดังนี้

เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า คำว่า "Equality" มีความหมายมากกว่าหนึ่งความหมาย การถกเถียงกันส่วนหนึ่งเกิดจากอย่างน้อยคำคำเดียวกันเอาไปใช้ในสถานการณ์ที่ต่างกัน ดังนั้น คำดังกล่าวอาจจะเป็นการแสดงสถานภาพตามความเป็นจริง หรือเป็นการสื่อความหมายไปในการตัดสินทางจริยธรรม ในทางหนึ่งอาจจะยืนยันว่า มนุษย์มีคุณลักษณะโดยรวมเหมือนกันมาก ในแง่ของบุคลิกและความฉลาดที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่ขณะเดียวกันก็อาจอธิบายได้ว่าในขณะที่แต่ละคนต่างกันมากในความสามารถและบุคลิกเฉพาะตัว ทุกคนควรจะได้รับการศึกษาและยกย่องในฐานะที่เป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน สังคมจะมีความสุขถ้าหากทุกคนใช้อำนาจที่ตัวเองมีอยู่ ไม่ว่าจะมากหรือน้อย โดยที่สมาชิกทุกคนมีความสามารถอย่างเท่าเทียมกันที่จะใช้อำนาจดังกล่าวอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ (Tawney, 1964: 46-47)

ในส่วนหลังนี้เท่ากับทอว์นีย์ยอมรับจริยธรรมของความเท่าเทียมกัน เขากล่าวต่อไปว่า ความเท่าเทียมกันอย่างแท้จริงเป็นสัญลักษณ์ของอารยธรรม สังคมจะมีอารยธรรมก็ต่อเมื่อมีการใช้ทรัพยากรที่เป็นวัตถุเพื่อเสริมสร้างศักดิ์ศรีและความละเอียดอ่อนของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (Tawney, 1964: 8) อารยธรรมในความหมายของทอว์นีย์นั้นมีความเป็นนามธรรม แทนที่จะเป็นการสะท้อนระดับการพัฒนาทางวัตถุและเทคโนโลยี

โมฮันดาส กานธี

โมฮันดาส กานธี (Mohandas Gandhi, 1869-1948) ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นมหาตมา (Mahatma) หรือบิดาของชาติอินเดีย ภายหลังจากที่เขาถูกสังหารในปี ๑๙๔๘ แต่ในปัจจุบันกานธีได้รับการยกย่องมากกว่านั้น เขาเป็นบิดาของความคิดใหม่ เป็นความคิดที่ใช้ได้ทั่วโลกและมีความหวัง นั่นคือความคิดการพัฒนาแนวมนุษยนิยม (Lutz and Lux, 1979: 280) เหตุที่ถือว่ากานธีได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากรัสคิน ก็เพราะในการเขียนอัตชีวประวัติของเขา กานธียอมรับว่าได้มนต์ขลัง (magic spell) จากการอ่านงานของรัสคินที่มีชื่อว่า *Unto This Last* ในขณะที่เดินทางโดยสารรถไฟในประเทศแอฟริกาใต้ในปี ๑๙๐๔ กานธีเล่าว่า “ไม่สามารถที่จะวางหนังสือดังกล่าวลงได้ เพราะรู้สึกจับใจ ตลอดเส้นทางรถไฟเป็นเวลา ๒๔ ชั่วโมง จากโยฮันเนสเบิร์ก (Johannesburg) ถึงเดอร์บัน (Durban) รถไฟถึงสถานีในตอนเย็น คืนนั้นทั้งคืนนอนไม่หลับ และตัดสินใจว่าจะเปลี่ยนชีวิตของตนเองตามแนวความคิดที่ปรากฏในหนังสือ” หลังจากนั้นเขาได้แปลหนังสือดังกล่าวเป็นภาษาคุจราตี (Gujarati) ตั้งชื่อให้ใหม่ว่า สรรโวทัย (Sarvodaya) ซึ่งแปลว่าสวัสดิการสำหรับทุกคน (welfare for all) หลังจากนั้นกานธีได้เขียนต่อไปว่า “เชื่อว่าได้พบความหมายที่ลึกซึ้งในชีวิตสะท้อนออกมาจากหนังสือที่ยิ่งใหญ่ของรัสคิน ด้วยเหตุนี้หนังสือ

โมฮันดาส กานธี (Mohandas Gandhi, 1869-1948)

ดังกล่าวจึงได้สร้างความประทับใจและทำให้ตั้งใจที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตของตัวเอง...เมื่อเริ่มต้นในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น ก็พร้อมที่จะนำหลักการของรัสเซียไปใช้ปฏิบัติจริง” (Gandhi, 1968: 445)

กานธีมีความเห็นเช่นเดียวกับรัสเซียว่า เศรษฐศาสตร์จะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อช่วยเพิ่มสวัสดิการให้แก่สังคม ซึ่งหมายถึงระบบเศรษฐกิจสามารถจัดหาความจำเป็นพื้นฐานให้ได้สำหรับทุกคน ในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าที่สูงส่งของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อหิงสกรรม (non-violence) และแรงงานที่สร้างสรรค์ ความคิดของกานธีส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์พัฒนานั้น เน้นไปที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่เศรษฐกิจชนบท ในลักษณะความพยายามพึ่งตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ภายใต้บริบทที่อังกฤษครอบงำอินเดีย ในระหว่างทศวรรษ ๑๙๒๐ และ ๑๙๓๐ นอกจากนั้นก็จะพบคำสอนของกานธีกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่างๆ ในรูปของการวิพากษ์ความทันสมัยซึ่งมีแนวโน้มในการเน้นความเจริญของเมืองและทำให้ประชากร

ส่วนใหญ่ของประเทศต้องตกอยู่ในความทุกข์ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในชนบทที่อยู่ห่างไกล

เขาเน้นการแก้ปัญหาการว่างงานที่เกิดจากโครงสร้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างที่เกิดจากสังคมอุตสาหกรรม และแนวโน้มที่เกิดจากการใช้เครื่องจักรแทนแรงงานของมนุษย์โดยไม่มีข้อยกเว้นในทุกกรณี ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องเน้นการหันมาส่งเสริมภาคที่ใช้แรงงานมากเป็นพิเศษ คนส่วนมากรู้จักคานธีในฐานะที่เขาต่อต้านอารยธรรมสมัยใหม่จากตะวันตก เริ่มจากการเขียนบทความในหนังสือพิมพ์ที่เขาเป็นบรรณาธิการในประเทศแอฟริกาใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารยธรรมสมัยใหม่ที่ถือเอาความสะดวกสบายทางร่างกายเป็นเป้าหมายของชีวิต เขากล่าวว่าอารยธรรมชนิดนี้เป็นเพียงแต่ชื่อ โดยไม่พิจารณาถึงคุณธรรมหรือศาสนา พร้อมทั้งตั้งข้อสังเกตว่าภายใต้อารยธรรมเช่นนี้ ยุโรปกำลังเสื่อมทรามลงทุกวันๆ ในทางตรงกันข้าม คานธีได้ให้คำจำกัดความคำว่า "อารยธรรมที่แท้จริง" (true civilization) นั้นคือวิถีของการปฏิบัติที่ชี้แนวทางให้ประกอบสำนึกในหน้าที่ เขาชี้ให้เห็นว่าในกรณีของอารยธรรมอินเดียนั้นมีเพื่อยกระดับคุณธรรมของมนุษย์ ส่วนอารยธรรมตะวันตกนั้นคือการส่งเสริมการไม่มีคุณธรรม ในขณะที่อารยธรรมอินเดียเชื่อในพระเจ้า แบบหลังนั้นไม่มีพระเจ้า แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าอารยธรรมอินเดียไม่มีข้อเสียเลย เช่น การเป็นหม้ายแต่เด็ก ประเพณีที่ผู้หญิงมีสามีได้พร้อมกันหลายคน หรือเด็กหญิงยอมเป็นโสเภณี เนื่องจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ (Gandhi, 1984: 34, 61, 63)

อี.เอฟ. ชูมาเคอร์

อี.เอฟ. ชูมาเคอร์ (E.F. Schumacher, 1911-1977) เป็นชาวเยอรมัน โดยกำเนิด เคยศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ในประเทศเยอรมนีกับโจเซฟ ชุมปีเตอร์ (Joseph Schumpeter) และค่อนข้างจะประสบความสำเร็จในอาชีพในประเทศอังกฤษ เคยทำงานร่วมกับสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียง

อี.เอฟ. ชูมาเคอร์ (E.F. Schumacher, 1911-1977)

และหน่วยงานของรัฐ เคยทำงานร่วมกับเคนส์ เมื่อครั้งสังกัด Oxford Institute of Statistics ระหว่างทศวรรษ ๑๙๔๐ และมียงานเขียนที่สำคัญในหนังสือของเซอร์วิลเลียม บีเวอริดจ์ (Sir William Beveridge) ที่ชื่อว่า *Full Employment in a Free Society* (1944) และทำงานให้กับ National Coal Board ตั้งแต่ปี ๑๙๕๐ เป็นต้นมา หนังสือที่ทำให้เขามีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไปคือ *Small Is Beautiful* (1973) ซึ่งมีผลให้เกิดแรงบันดาลใจแก่ขบวนการเศรษฐกิจทางเลือกร่วมสมัย

งานของชูมาเคอร์มีลักษณะคล้ายของคานธี ที่วิพากษ์ความคิดทันสมัยแบบตะวันตก พร้อมทั้งเสนอยุทธวิธีใหม่ในการพัฒนาที่เน้นความจำเป็นของมนุษย์ การพัฒนาชนบทและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ตอนท้ายของหนังสือก็วิจารณ์ลักษณะการเป็นเจ้าของกิจการที่เหมาะสมสำหรับประเทศอุตสาหกรรมฝ้ายเหนือ เช่นเดียวกับการตั้งคำถามของทอร์วีเนียในหนังสือ *The Acquisitive Society* ในหนังสือดังกล่าวได้เสนอประเด็นใหม่เป็นต้นว่าความเสื่อมโทรมและความหมดไปของสภาพแวดล้อม และเสริม

ด้วยประสบการณ์ส่วนตัวของเขาที่เน้นขนาดการผลิต ซึ่งไม่ได้มีการกล่าวถึงอย่างชัดเจนในงานของซีสมองติ, รัสคิน และคานธี ตรรกะของซูมาเคอร์เดินตามการเน้นความสำคัญของมนุษย์มากกว่าการผลิตสิ่งของ มนุษย์จะเป็นตัวของตัวเองได้ก็ต่อเมื่ออยู่ในกลุ่มที่เล็กพอที่จะรู้จักกันได้หมด ดังนั้นเราจึงควรเรียนรู้ที่จะคิดหาโครงสร้างที่สามารถจัดการกับหน่วยการผลิตขนาดเล็กที่มีหลากหลายได้ (Schumacher, 1973: 70) การเน้นหน่วยผลิตที่มีขนาดเล็กของซูมาเคอร์เกิดจากความคิดของเขาที่เน้นเทคโนโลยีที่เหมาะสมและใช้หมู่บ้านเป็นฐานของความคิดในการพัฒนา

เมื่อกล่าวถึงการศึกษาศึกษา ซูมาเคอร์จะไม่หมายถึงรูปแบบของการศึกษาศสมัยใหม่ ที่กักขังความสามารถในการจินตนาการของมนุษย์ด้วยพลังอนุรักษนิยมที่ล้าหลัง ขณะเดียวกันเขาก็ไม่เห็นด้วยกับลัทธิสัมพัทธภาพนิยม (relativism) แบบของไอน์สไตน์ เพราะเห็นว่าเป็นการปฏิเสธความสัมบูรณ์ (absolute) และทำให้ลดความหมายของแนวโน้มและมาตรฐานที่ควรจะเป็น นำไปสู่การปฏิเสธความจริง (Schumacher, 1973: 81) เขามีความเห็นว่าการศึกษาคือจะเป็นประโยชน์ก็ต่อเมื่อสามารถสร้างมนุษย์ขึ้นมาทั้งคน (whole person) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่จิตวิญญาณ (soul) งานสำคัญเฉพาะหน้าคือจะต้องนำเอาจริยธรรมกลับมาใช้ร่วมกับเศรษฐศาสตร์อีกครั้ง เป็นต้นว่า ชาวนานั่นต้องไม่เป็นเพียงปัจจัยการผลิต แต่จะต้องเป็นตัวของตัวเอง มีความสำคัญและมีความหมายทางเศรษฐกิจมากที่สุดสำหรับตัวของเขาเอง (Schumacher, 1973: 99) เช่นเดียวกับที่ดินที่เขาใช้ในการผลิต

ซูมาเคอร์ยังมีความเห็นในเรื่องลำดับขั้นของสิ่งมีชีวิต มนุษย์นั้นจะต้องอยู่บนบันไดขั้นสุดท้ายของสิ่งมีชีวิตในโลกนี้ “มนุษย์จะต้องอยู่บนขั้นสุดท้ายของบันไดดังกล่าว จึงจะต้องตระหนักถึงภาระที่สำคัญที่ตนพึงมีในโลกนี้” (Schumacher, 1973: 89) “ในฐานะที่พระเจ้าเป็นผู้สร้างขึ้นมา มนุษย์ได้รับอาณัติที่จะไม่ต้องถูกทารุณกรรม ถูกทำลายหรือถูกทำให้สูญพันธุ์” (Schumacher, 1973: 100) นั่นก็คือศักดิ์ศรีของมนุษย์เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องยอมรับร่วมกัน

ซูมาเคอร์ไม่ได้ต่อต้านการพัฒนา แต่ต่อต้านความพยายามในการพัฒนาที่ผิดแนวทาง ที่เน้นการผลิตสินค้าและการขยายตัวการผลิตแทนการพัฒนามนุษย์ สิ่งที่ทำร้ายความรู้ความสามารถในวิชาเศรษฐศาสตร์มากที่สุดก็คือ การแก้ปัญหาความยากจนในชนบท เขาเสนอว่า เพื่อให้มีผลในทางปฏิบัติ ชั้นแรกเราจะต้องสามารถสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานให้ได้ และเพื่อขจัดความยากจนให้หมดไป จะต้องพยายามนำเอาหน่วยการสร้างงานที่มีอยู่นับล้านไปสู่ชนบทและเมืองเล็กๆ มาทำให้เป็นประโยชน์ (Schumacher, 1973: 164) ภารกิจที่สำคัญที่สุดในทศวรรษนี้ (๑๙๗๐) คือความพยายามในการพัฒนาที่เหมาะสมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้มีผลโดยตรงที่ใจกลางของโลกแห่งความยากจน ซึ่งประกอบด้วยกว่า ๒ ล้านหมู่บ้าน ถ้าปล่อยให้ชีวิตในชนบทยังคงพังทลายลงทุกวันจะไม่มีทางออก (Schumacher, 1973: 180) การพัฒนาในความหมายที่แท้จริงเท่านั้นที่จะให้หลักประกันว่าจะช่วยให้นักในชนบทในโลกที่สามสามารถช่วยตัวเองได้ (Schumacher, 1973: 192)

นิโคลัส จอร์เจสคู-โรเจน

นิโคลัส จอร์เจสคู-โรเจน (Nicholas Georgescu-Roegen, 1906-1994) เป็นนักคณิตเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยกับพอล แซมมวลสัน และมิลตัน ฟรีดแมน เป็นชาวโรมาเนีย สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยปารีส ภายหลังได้ไปเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกา ต่อมาได้ไปเป็นศาสตราจารย์เศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยแวนเดอร์บิลท์ เนื่องจากมีพื้นฐานที่ดีทางการคำนวณ เขาจึงมักจะตั้งคำถามกับสมมติฐานที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่ทำอย่างนั้นเพียงเพื่อสามารถแสดงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ให้ดูน่าเลื่อมใส แต่ในขณะที่เดียวกันถ้าหากต้องการจะสะท้อนความเป็นจริงทางเศรษฐศาสตร์ สังคม และพฤติกรรมของมนุษย์ จะต้องใช้คณิตศาสตร์ในระดับสูง มีผลลัพธ์ที่ไม่แน่นอนและชัดเจน หรือไม่สามารแสดงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ได้

นิโคลัส จอร์เจสคู-โรเจน (Nicholas Georgescu-Roegen, 1906-1994)

ถึงแม้จะเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีความคิดแหลมคมจนพอล แซมมวลสัน ได้เคยเขียนคำนำยกย่องในหนังสือชื่อ *Analytical Economics: Issues and Problems* ซึ่งเป็นการรวบรวมงานทางวิชาการของจอร์เจสคู-โรเจน ระหว่างปี ๑๙๓๕-๑๙๖๐ ว่าเป็นยอดนักปราชญ์และยอดนักเศรษฐศาสตร์ (a scholar's scholar, an economist's economist) (Georgescu-Roegen, 1966: vii) แต่การที่ความคิดของเขาไม่สอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ประกอบกับงานเขียนของเขาใช้คณิตศาสตร์ระดับสูง หรือ มิฉะนั้นก็ลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ ทำให้ผลงานของเขาไม่ได้รับการเผยแพร่ในวงกว้าง

ประเด็นสำคัญของการที่จัดให้จอร์เจสคู-โรเจนเป็นนักเศรษฐศาสตร์ มนุษยนิยม ก็เพราะเขาเน้นความสำคัญของลำดับขั้นของความต้องการ (hierarchy of wants) ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและมีเหตุผลมากกว่า เส้นแสดงความพึงพอใจเท่ากัน (indifferent curve) โดยเน้นว่าความต้องการบางชนิดไม่สามารถลดลงไปกว่าระดับหนึ่งได้ โดยจอร์เจสคู-โรเจน ได้อธิบายว่า

เพื่อเป็นการสนับสนุนความต้องการที่ไม่อาจจะลดลงได้ (irreducibility of wants) เพียงแต่ขอให้พิจารณาประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงทุกวัน กล่าวคือ ขนมอบังไม่สามารถช่วยให้คนรอดพ้นจากความกระหายน้ำได้ หรือการมีที่อยู่หุงหราไม่อาจจะใช้ทดแทนอาหารได้ แต่ก็ยังมีข้ออภิปรายที่สนับสนุนการไม่สามารถลดลงของความต้องการได้ถ้าหากความต้องการทุกชนิดสามารถลดลงได้ไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้ครอบครัวอเมริกันจึงมีการใช้น้ำเพื่อดับความกระหาย จนกระทั่งไม่ต้องการน้ำดื่มต่อไปอีก ซึ่งก็จะทำให้มีความ "เข้มข้น" ของอรรถประโยชน์เป็นศูนย์ ณ จุดนั้น แต่ขณะเดียวกันการที่ไม่เอาน้ำไปใช้รดสนามหญ้าก็หมายความว่าระดับอรรถประโยชน์ของน้ำจะต้องเป็นบวก แต่ขณะเดียวกันทุกครอบครัวจะไม่ยอมเผชิญหน้ากับการกระหายน้ำ ไม่ว่าจะมีความหิวหามากน้อยเพียงใด เพื่อจะเอาน้ำดังกล่าวไปรดน้ำในกระถางต้นไม้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ถ้าสินค้าถูกนำมาสนองความต้องการหลายอย่างพร้อมกัน อาจจะเป็นไปได้ว่า "อรรถประโยชน์ที่เพิ่มขึ้น" (marginal utility) ที่เกิดจากความต้องการบางอย่างจะเท่ากับศูนย์ (เนื่องจากความต้องการดังกล่าวได้รับการตอบสนองอย่างสิ้นเชิง) แต่ในขณะที่ "อรรถประโยชน์" ของหน่วยสุดท้ายจะไม่เท่ากับศูนย์ (Georgescu-Roegen, 1954: 503-34)

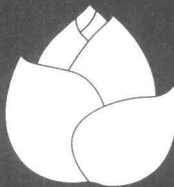
แต่เหตุผลที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเลือกที่จะใช้ทฤษฎีความพึงพอใจ (preference theory) ที่สามารถแสดงสัมพันธในทางคณิตศาสตร์ที่อธิบายลำดับความสำคัญของตะกร้า (basket) ของสิ่งของที่เขาวริโภคได้ เพราะสามารถเชื่อมโยงไปสู่ทฤษฎีอุปสงค์ (demand theory) โดยแสดงเป็นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ได้อย่างชัดเจน แต่ถ้าหากเน้นในเรื่องโครงสร้างความเป็นตามลำดับชั้น (hierachially structured needs) ความสัมพันธ์ที่จะนำไปสู่การสร้างทฤษฎีอุปสงค์จะทำได้ยากขึ้น ในประเด็นนี้

“อรรถประโยชน์” ไม่ใช่สิ่งของ (thing) ที่จะสามารถชั่ง ตวง วัด หรือ คำนวณในเชิงปริมาณออกมาได้ ดังนั้นจึงไม่มีประโยชน์อะไรที่จะเปรียบเทียบ อรรถประโยชน์ระหว่างบุคคล แต่สามารถกล่าวถึงลำดับขั้นของความจำเป็น ของแต่ละบุคคลได้ ซึ่งจะสามารถนำไปอธิบายต่อไปว่า ความจำเป็นเบื้องต้น ของทุกคนควรจะได้รับ การตอบสนอง ก่อนที่บางคนจะได้รับ การตอบสนอง ความต้องการอื่น ๆ ที่ไม่มีความจำเป็น โดยไม่จำเป็นต้องเปรียบเทียบ อรรถประโยชน์ระหว่างบุคคล โดยที่จอร์เจสคู-โรเจนได้อธิบายมาช้านานแล้ว ว่า “การจัดลำดับขั้นของความจำเป็นจะมีพื้นฐานของความเป็นภววิสัย สำหรับประเด็นในเรื่องสวัสดิการมากกว่า เพราะมีฉะนั้นจะต้องหันกลับไป ใช้ข้อสมมติฐานการเปรียบเทียบอรรถประโยชน์ระหว่างบุคคล” ซึ่งเป็น ข้อสมมติฐานที่ไม่มีจริง (Georgescu-Roegen, 1976: 318) ด้วยเหตุนี้ จอร์เจสคู-โรเจนจึงเน้นอยู่เสมอว่า ความต้องการเร่งด่วนของคนจนควร จะได้รับการจัดระดับความสำคัญมากยิ่งขึ้นกว่าทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่มองข้าม ความเป็นจริงในข้อนี้ไป (Georgescu-Roegen, 1954: 518)

ทั้งหมดนี้คือการนำเสนอความคิดโดยสังเขปที่พัฒนามาจากแนวคิด เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม ซึ่งพัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก และมีแนว ความคิดใกล้เคียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะกล่าวต่อไปมากที่สุด ที่เน้น แนวคิดเช่นนี้ถึงแม้จะมีแนวคิดเด่น ๆ อีกรวมมาย โดยเฉพาอย่างยิ่ง แนวคิดเศรษฐศาสตร์สถาบัน ในฐานะที่เป็นแนวคิดกระแสรองกระแสใหญ่ ต่อจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีการนำมาประยุกต์ ใช้กับวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนา การนำเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์มนุษย- นิยม และแนวโน้มที่จะกล่าวถึงเศรษฐศาสตร์สถาบันโดยละเอียด ก็เพียงเพื่อ ความต่อเนื่องในการนำเสนอแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ และลดเนื้อหาสาระ ของงานในส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรง เพื่อให้มีปริมาณของงานที่ศึกษามีขนาด และคุณภาพที่เหมาะสม

บทที่ ๘

สรุปแนวคิด
เศรษฐศาสตร์กระแสสังคม

ภาพรวมจากพัฒนาการในประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน

จากที่ได้ศึกษามาตั้งแต่ต้น แนวคิดเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดกระแสหลักหรือแนวคิดต่อต้านกระแสหลัก รวมทั้งแนวคิดมนุษยนิยมที่นำเสนอมาทั้งหมดนี้ ก็เพื่อเป็นการปูทางไปสู่ความเข้าใจความคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ หรือวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมาจากพุทธธรรมว่ามีความเหมือนกันหรือแตกต่างกันในแง่ใดบ้าง ภายหลังจากที่ได้ติดตามตรรกะของวิธีคิดแบบของตะวันตกอย่างละเอียดพอสมควร และสามารถไตร่ตรองดูได้ด้วยตัวเองตามหลักกาลามสูตรในพุทธธรรม ที่เน้นการใช้สติปัญญาของแต่ละคนไตร่ตรองเรื่องต่าง ๆ ให้ชัดเจนด้วยตัวเองก่อนที่จะยอมรับว่าเป็นเรื่องหรือความเห็นที่ถูกต้อง ก่อนที่จะนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีสำคัญในพุทธเศรษฐศาสตร์ ควรจะได้มีการสรุปประเด็นที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับความคิดตามแนวเศรษฐศาสตร์ตะวันตกในประเด็นที่นำมาศึกษา เพื่อความต่อเนื่องและความชัดเจนของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะนำมาเสนอในบทต่อไป

ในภาพรวม แนวคิดที่เป็นผลมาจากอารยธรรมตะวันตก อันประกอบด้วยแนวความคิดแบบกรีก ซึ่งต่อมาได้ผสมผสานความคิดแบบโรมันที่เน้นการพัฒนากฎหมายมาจากกฎธรรมชาติและผสมผสานกับคริสต์ศาสนาซึ่งมีรากความเชื่อที่สืบเนื่องจากศาสนายูดาห์ ก่อให้เกิดเป็นแนวความคิดแบบกรีกรวมกับยูดาห์ - คริสเตียนและแบบโรมันอันมีเซนต์ทอมัส อีควินัส แห่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เป็นจุดเชื่อมร่วมที่สำคัญ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดวิชาการแบบตะวันตก เน้นความเป็นหนึ่งเดียวของพระเจ้า เน้นความมั่นคงและตายตัวของกฎธรรมชาติที่พระเจ้าเป็นผู้สร้างตลอดจนความตายตัวขององค์ความรู้ หรือความเข้าใจที่ถูกต้องที่มีเพียงหนทางเดียวเท่านั้น เพราะเป็นการยากที่จะเข้าใจว่าศาสตร์แต่ละศาสตร์จะสามารถจะมีคำตอบที่ถูกต้องเกี่ยวกับสภาวะของมนุษย์พร้อมกันทีเดียวในหลายคำตอบ

ก่อนหน้าที่จะมีการปฏิรูปศาสนาคริสต์ครั้งใหญ่ในกลางศตวรรษที่ ๑๖

ในศาสนาจักรโรมันคาทอลิกเองก็เริ่มที่จะยอมรับความหลากหลายของการปฏิบัติในรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น โดมินิกันและฟรานซิสกัน และมีกลุ่มเยซูอิตที่มีบทบาทนำขึ้นมาพร้อมกับการปฏิรูปศาสนา ในฐานะที่เป็นกลุ่มหัวหอกในการต่อต้านการปฏิรูป หลังการปฏิรูปศาสนาได้เกิดลักษณะพหุนิยมทางศาสนา โดยเฉพาะในบรรดากลุ่มโปรเตสแตนต์ด้วยกันเอง มีการปรับตัวของศาสตร์ต่างๆ ให้สอดคล้องกับความคาดหวังในระยะยาวของการเกิดมีพหุนิยมทางสังคมและเศรษฐกิจ

การปฏิรูปศาสนาได้เปิดทางไปสู่การพัฒนารัฐชาติ และลัทธิทุนนิยมที่มีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้นพร้อมกัน ซึ่งเป็นไปพร้อมกับการเสื่อมลงของอิทธิพลศาสนา ในทางด้านการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมนุษย์ทุกคนสามารถสื่อสารกับพระเจ้าได้โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านตัวกลาง ประกอบกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมทั้งการขยายตัวของโคคثرพีย์ มีความพยายามใช้ศาสนามาตีความว่ามนุษยชาติทั้งหมดจะต้องมีความก้าวหน้าจากอดีตที่ห่างไกลและล้าหลัง ไปสู่ออนาคตที่ก้าวหน้าและเจริญรุ่งเรือง เนื่องจากเป็นความปรารถนาของพระเจ้า เนื่องจากมนุษย์สามารถสื่อสารกับพระเจ้าได้โดยตรง และยิ่งเมื่อวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีเจริญมากยิ่งขึ้น โคคثرพีย์ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการค้นพบทางวิทยาศาสตร์แบบของนิวตัน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าเริ่มห่างไกลออกไป ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าถูกเปลี่ยนไปให้กลายเป็นความเจริญก้าวหน้า ซึ่งมีนักวิชาการและปัญญาชนเป็นผู้เผยแพร่คำสอนแทนศาสนสาวก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคความเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment) ของยุโรปในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

แต่กระนั้นสงครามครั้งสำคัญๆ ของโลกในศตวรรษที่ ๒๐ ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง สงครามโลกครั้งที่สอง ที่รวมการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ยิวของฮิตเลอร์ การทิ้งระเบิดปรมาณูที่ฮิโรชิมา ประเทศญี่ปุ่น สงครามเวียดนาม และสงครามระหว่างนาโตและยูโกสลาเวีย ในปลายศตวรรษที่ ๒๐ รวมทั้งการก่อการร้าย การถล่มตึกเวิร์ลด์เทรด เมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๔๔ ติดตามมาด้วยการบุกอัฟกานิสถานและอิรักของสหรัฐอเมริกาในปี ๒๕๔๕

และ ๒๕๔๖ ตามลำดับ ทำให้สามารถตั้งข้อสงสัยได้กับ “ความมีเหตุผล” ของมนุษย์ ประกอบกับข้อเท็จจริงที่ว่า ถึงแม้ความก้าวหน้าจะส่งผลให้มนุษย์มีความสะดวกสบายมากกว่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ มนุษย์กลับพบว่าความสะดวกสบายเหล่านั้นคือความน่าเบื่อหน่าย มีผลกระทบต่อความคิดและศรัทธาในความก้าวหน้าในที่สุด อันเป็นที่มาของความคิดยุคหลังทันสมัย (post modernism) ซึ่งไม่ยอมรับความแน่นอนตายตัวของความรู้ในวิชาการทุกแขนง แม้ว่าในส่วนที่วิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์เคยเชื่อกันว่าเป็นวิชาการที่มีเหตุผลหนักแน่นมั่นคง เพราะได้ค้นพบว่าที่เป็นเช่นนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการสืบทอดวัฒนธรรมและวิธีการคิดของกลุ่มคนในอาชีพเหล่านั้นเป็นสำคัญ ถ้าหากมีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ วิธีคิด ตลอดจนวิธีการศึกษา คำตอบที่ได้ก็จะเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นถึงแม้ในวิชาที่มีความแน่นอนมากที่สุด ความไม่แน่นอนก็เกิดขึ้นได้ คำตอบสำเร็จรูปจึงไม่มีอีกต่อไปในทุกเรื่อง จะมีก็แต่คำอธิบายที่มีการยอมรับกันเป็นส่วนมากในขณะใดขณะหนึ่ง ถ้าหากเผชิญจะมีคำตอบในลักษณะดังกล่าว

ทั้งหมดนี้คือกระแสพัฒนาของความคิดแบบตะวันตก นับเป็นเวลาประมาณ ๒,๕๐๐ - ๒,๖๐๐ ปี คือประมาณ ๕๐๐ - ๖๐๐ ปีก่อนคริสต์ศาสนา จนถึงปัจจุบัน

แก่นกลางของความคิดในอารยธรรมตะวันตกในยุคกรีก ที่มีผลต่อแนวคิดในยุคต่อมา

ความคิดที่พัฒนาเป็นศาสตร์แขนงต่าง ๆ ในปัจจุบันมีจุดเริ่มต้นประมาณ ๒,๕๐๐ - ๒,๖๐๐ ปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นอุบัติการณ์ที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก คือในบริเวณประเทศกรีซ ตอนเหนือของประเทศอินเดีย บริเวณเทือกเขาหิมาลัย และในประเทศจีน คือแนวคิดเรื่องกฎธรรมชาติที่มีความเชื่อว่า สิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ล้วนแต่มีที่มาหรือปัจจัยที่ทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นไปเช่นนั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์

สามารถเข้าถึงโดยการสัมผัสในลักษณะต่าง ๆ หรือสามารถเข้าใจตรงกันได้ง่าย โดยไม่มีลักษณะที่แฝงเร้นเป็นนามธรรม มีกระบวนการที่แน่นอนตายตัว นำไปสู่หลักเกณฑ์ที่แน่นอน สามารถกำหนดได้และมีลักษณะเป็นสากล ไม่ถูกจำกัดโดยเวลาและสถานที่ ที่เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ เพราะเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วตามธรรมชาติ มนุษย์เป็นแต่เพียงผู้ไปค้นพบเท่านั้น ส่วนตัวกฎเหล่านั้นกำเนิดได้อย่างไรอยู่นอกเหนือความสามารถในการหยั่งรู้ของมนุษย์ ในขณะที่แนวคิดแบบเต๋าและแบบพุทธนั้น เน้นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ แต่กฎธรรมชาติตามแบบของกรีก เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน และมนุษย์ต่อนครรัฐเป็นหลัก ซึ่งเป็นต้นแบบของความคิดของอารยธรรมตะวันตก

ในแบบของกรีก กฎธรรมชาติจะถูกนำมาใช้เพื่อศึกษาคุณสมบัติเฉพาะของสิ่งที่มียอยู่แล้วในธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ในการจำแนก (identification) เป็นต้นว่า หิน แมว หรือต้นไม้ ซึ่งมีธรรมชาติที่แตกต่างกันของสิ่งเหล่านั้นอยู่แล้ว นอกจากนั้นยังศึกษาปฏิกริยาที่เกิดขึ้นระหว่างสิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะแน่นอนตายตัว ไม่ว่าจะเกิดขึ้นที่ไหน เมื่อไร ประกอบด้วยสาเหตุ (cause) และผล (effect) อันเป็นส่วนสำคัญของการวิเคราะห์กฎธรรมชาติ จุดหักเหที่สำคัญคือ วิธีการวิเคราะห์หรือเครื่องมือในการวิเคราะห์ที่เรียกว่า "ตรรกะแบบคลาสสิกของอริสโตเติล" นั้น ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติด้วย ซึ่งประกอบด้วยกฎสามข้อ

๑. กฎการกำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Laws of identity) ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้นอกจากตัวของตัวเอง

๒. กฎของการไม่ขัดแย้ง (Laws of non-contradiction) ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะต้องไม่ใช่ของอย่างอื่น ก. จะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ ก. ไม่ได้

๓. กฎที่ไม่มีกึ่งกลาง (Laws of excluded middle) คือจะมีเฉพาะขาวกับดำ ไม่มีสีเทา นั่นคือของอย่างใดอย่างหนึ่งจะต้องเป็น ก. หรือไม่ใช่ ก.

เนื่องจากในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะนิยมใช้เหตุผล และมีข้อสมมติว่ามนุษย์เป็นผู้มีเหตุผล จึงจำเป็นต้องเข้าใจถึงที่มาของคำว่า

มีเหตุผล (rational) จากแง่มุมของอารยธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากอริสโตเติล โดยอธิบายว่า “ความดี” หรือ “ความชั่ว” จะมีความหมายก็ เฉพาะต่อสิ่งที่มีชีวิต อะไรจะดีหรือชั่วสำหรับก้อนหินย่อมเป็นเรื่องไร้สาระ แต่ถ้าเป็นมนุษย์หรือต้นไม้ย่อมมีความหมาย อะไรที่ทำให้เป็นผลดีแก่ชีวิต ถือว่าเป็นความดี แต่ถ้าหากทำให้ชีวิตต้องตกต่ำลงถือว่าเป็นความเลว สัตว์อาจจะมีความสำคัญในการเลือกหรือไม่เลือกในระดับหนึ่ง แต่มนุษย์วางรากฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมให้กับตัวเองได้มากกว่า โดยสามารถกำหนดกรอบความคิดและดำเนินการไปตามนั้น มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล (rational animal) เป็นเผ่าพันธุ์ที่สามารถอธิบายเหตุและผลที่อยู่บนพื้นฐานของคุณค่าและคุณธรรม ตลอดจนกำหนดเป้าหมายและแนวทางที่จะนำไปสู่จุดหมายดังกล่าว ในที่สุดก็จะค้นพบและดำเนินการทุกสิ่งทุกอย่างภายในกรอบของกฎธรรมชาติ ซึ่งกำหนดคุณลักษณะของมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ที่มีระหว่างกัน จะเห็นได้ว่าจุดเน้นของการมีเหตุผลนั้น เน้นประเด็นความดีงามทางกายภาพเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะวิธีคิดได้รวมเอาสิ่งมีชีวิตทั้งหมดเข้าไว้ด้วย นั่นก็คือทั้งสัตว์และพืช ทำให้ไม่สามารถแยกประเด็นเรื่อง “จิต” ออกมาให้เป็นประเด็นเด่นชัดได้เป็นพิเศษ เพราะย่อมไม่มีความหมายอะไรที่จะกล่าวถึง “จิต” ของพืช ดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจึงขึ้นกับสภาพกายเป็นสำคัญ

จากลักษณะที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ นำไปสู่แนวความคิดที่เป็นแก่นกลางของศาสตร์ตะวันตก ซึ่งเหมือนศาสตร์ทั้งหลายที่พัฒนามาจนถึงศตวรรษที่ ๑๙ นั่นคือ

๑. ความจริงในทุกสิ่งทุกอย่างสามารถกำหนดได้ค่อนข้างจะแน่นอนตายตัว (deterministic)

๒. เนื่องจากตรรกะแบบกฎที่ไม่มีกึ่งกลาง ฉะนั้นถ้าหากไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ ก. ก็จะต้องไม่ใช่ ก. จึงมีแนวโน้มที่จะมีความคิดแยกขั้วตั้งแต่แรก เนื่องจากความจริงมีเพียงสิ่งเดียว ถ้า ก. เป็นความจริง ไม่ใช่ ก. ก็จะไม่ใช่ความจริง

๓. การมีเหตุผลที่อธิบายการกระทำของมนุษย์มักจะอยู่บนพื้นฐาน

ของผลกระทบที่ดีหรือเลวต่อสภาวะทางกายภาพ ไม่ขึ้นอยู่กับผลกระทบในทางจิต

จากลักษณะความคิดแก่นกลางทั้งสามลักษณะที่สำคัญดังกล่าว นำไปสู่การพัฒนาเป็นความคิดที่สำคัญสองกระแส ว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์ โดยแต่แรกทุกฝ่ายมีความเชื่อร่วมกันว่ามนุษย์นั้นมีเหตุผล แต่ฝ่ายหนึ่งเชื่อว่า หลังจากนั้นเกิดการตกต่ำของมนุษย์ (the fall of man) ดังนั้นจึงไม่สามารถพึ่งการใช้เหตุผลของมนุษย์โดยสมบูรณ์ แต่จะต้องใช้สถาบันทางสังคมมาควบคุมมนุษย์ให้ดำรงชีวิตอยู่ภายในกรอบของการที่มีเหตุและผล กระแสความเชื่อดังกล่าวมีที่มาจากเพลโต ซึ่งเป็นอาจารย์ของอาริสโตเติล

แต่เนื่องจากความถูกต้องในที่สุดจะต้องมีเพียงหนึ่งเดียว ดังนั้นจึงเกิดมีความคิดแตกเป็นสองขั้ว ต่างก็อ้างกฎธรรมชาติ ซึ่งทุกฝ่ายมีความเห็นร่วมกันว่า ธรรมชาติของมนุษย์ย่อมมีเหตุผล แต่อีกฝ่ายหนึ่งอธิบายต่อไปว่า เพราะมนุษย์เกิดความตกต่ำ กฎดังกล่าวจึงไม่เป็นความจริง ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งยืนยันในหลักการเดิม จะสังเกตได้ว่า คำว่า rational ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทยว่า “การมีเหตุผล” นั้น ความหมายดั้งเดิมนั้นคือความดีที่เกิดขึ้นกับชีวิตในลักษณะที่เป็นกายภาพ ไม่มีความหมายในลักษณะของเหตุ ปัจจัย และผล ซึ่งเป็นรากความคิดของคำว่า เหตุผลในภาษาไทย ในยุค Enlightenment ถ้าจะแปลให้ตรงตัวก็คือ ในยุคที่ปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้า หรือยุคที่ให้ความสำคัญกับวัตถุโดยผ่านวิทยาศาสตร์กายภาพ คำว่า rational ถูกทำให้มีความหมายเปลี่ยนไป คือความเป็นเหตุและผลของกันและกันในเชิงวิทยาศาสตร์กายภาพวัตถุนิยม ซึ่งใกล้กับความหมายของการมีเหตุผลในภาษาไทยมากขึ้น แต่ก็ยังคงต่างในสาระสำคัญ เพราะไม่ได้เอามิติด้านการพัฒนาจิตเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่พัฒนาจากความคิดสองชั่ว

หลังจากที่นครรัฐของกรีกล่มสลายจากการแพ้อิทธิพลของอาณาจักรโรมัน ต่อด้วยการล่มสลายของอาณาจักรโรมันพร้อมกับการเพิ่มอิทธิพลของคริสต์ศาสนา ความแตกต่างระหว่างชั่วทั้งสองได้รับการอธิบายเพิ่มเติมโดยเซนต์ออกุสตินและเซนต์อโควนัส โดยนำเอาพระเจ้าเข้ามาอธิบายธรรมชาติของมนุษย์เพิ่มเติม โดยหลักการของศาสนายูดาห์ - คริสเตียนพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์ขึ้นมาในลักษณะที่เป็นภาพสะท้อนของพระเจ้าเอง ดังนั้นพระเจ้าจึงสร้างมนุษย์ให้เป็นผู้มีเหตุผลเช่นเดียวกับพระเจ้า สามารถค้นพบกฎธรรมชาติที่พระเจ้าสร้างไว้ และการที่มนุษย์เข้าถึงเหตุผลและค้นพบกฎธรรมชาติมากเท่าไร ก็เป็นสัญลักษณ์ว่ามนุษย์เข้าใกล้พระเจ้ามากเพียงนั้น อีกฝ่ายหนึ่งเห็นด้วยกับการอธิบายเช่นนี้ แต่เห็นว่ามนุษย์อยู่ในสภาพที่ตกต่ำจากสภาพตามธรรมชาติที่พระเจ้าสร้างขึ้น จึงไม่อาจหวังพึ่งในเหตุผลของมนุษย์ได้ พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า การพยายามที่ให้เหตุผลอธิบายว่ามนุษย์มีเหตุผลนั้น เป็นความพยายามที่จะทำให้มนุษย์กลายเป็นพระเจ้า จะยิ่งสร้างความวิบัติให้กับโลกมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ไม่มีเหตุผลมนุษย์จะมีโอกาสทำความดีได้ก็ต่อเมื่อได้รับแรงบันดาลใจจากพระเจ้าเท่านั้น (revelation)

ผู้ที่คิดในแนวแรกนั้นยึดหลักกฎธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งต่อมาเสริมด้วยคำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าเป็นหลัก แต่ในกลุ่มหลังนั้นได้รับผลกระทบจากการสังเกตสภาพสังคมที่เป็นจริงในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และสามารถสังเกตเห็นความตกต่ำของการมีเหตุผลของมนุษย์ได้อย่างชัดเจน จึงไม่สามารถยอมรับความเชื่อการมีเหตุผลของมนุษย์ได้ ซึ่งผู้สืบทอดแนวความคิดนี้ต่อจากเซนต์ออกุสตินก็คือ มาร์ติน ลูเทอร์ และจอห์น คาลวิน ตลอดจนชาวพิวริตันของอังกฤษ ในศตวรรษที่ ๑๖ ผู้ที่มีความเชื่อในการแสดงความคิดเห็นต่างเชื่อว่า เมื่อมนุษย์รู้ตัวดีว่าอยู่ในสภาพที่ตกต่ำ จึงควรที่จะเสียสละความสุขสบายในชีวิตเพื่อทำความดี เพื่อจะมีโอกาสได้รับการคัดสรรโดยพระเจ้าและได้อยู่ใกล้ชิดกับพระองค์ในโลกหน้า

ซึ่งเป็นความคิดเด่นที่สุดในศตวรรษที่ ๑๖

การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยกฎแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาล โดยนิวตัน ช่วยตอกย้ำความมีเหตุผลของพระเจ้าและความมีเหตุผลของมนุษย์ นำไปสู่การค้นหากฎธรรมชาติในตัวมนุษย์ ในลักษณะเดียวกับกฎแรงดึงดูดที่ช่วยยึดเหนี่ยวสังคมมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน เช่นเดียวกับกฎแรงดึงดูดของดวงดาวในระบบสุริยจักรวาล ผู้ที่พยายามอธิบายกฎเกณฑ์ เช่นนี้ก็คือ จอห์น ล็อก ส่วนกฎธรรมชาติที่แฝงอยู่ในตัวของมนุษย์นั้นก็คือความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ซึ่งเป็นธรรมชาติตามปกติของมนุษย์นั่นเอง ในขณะที่การค้นพบกฎแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาลโดยนิวตันสร้างความเชื่อมั่นในการมีเหตุผลในพระเจ้า แต่การปฏิรูปศาสนาที่เกิดขึ้นในศตวรรษก่อนหน้านั้น ที่เปิดโอกาสให้มนุษย์สื่อสารกับพระเจ้าได้โดยตรง ประกอบกับความเข้มแข็งและอำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์ การขยายตัวของเศรษฐกิจอันเกิดจากลัทธิพาณิชย์นิยมซึ่งเป็นหน่ออ่อนของลัทธิทุนนิยม ตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าเริ่มห่างไป ได้มีการอธิบายความก้าวหน้าเป็นพระเจ้าองค์ใหม่ในยุคความเบิกบานทางปัญญา ซึ่งมีแอดัม สมิท, เบนทัม และแซงต์ซิมมอ เป็นตัวแทนของภูมิปัญญาตะวันตกในยุคนั้น ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙

เป็นที่น่าสังเกตว่า ระบบทุนนิยมที่เริ่มขยายตัวในยุคนั้นมีส่วนทำให้ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (ซึ่งน่าจะเป็นจริยธรรมที่อธิบายความไม่มีเหตุผลของมนุษย์ตามแบบของฝ่ายต่อต้าน) แนวคิดความลงตัวของสังคม (social harmony) กลับกลายมาเป็นจริยธรรมที่สามารถสร้างคุณภาพ ประสิทธิภาพ และความเป็นธรรมในระบบเศรษฐกิจได้ ภายใต้การแข่งขันที่สมบูรณ์ ระบบตลาดและมีมืออันมองไม่เห็น (invisible hand) ซึ่งอธิบายโดยแอดัม สมิท และตอกย้ำด้วยความคิดอรรถประโยชน์ส่วนรวมสูงสุด ที่สามารถวัดออกมาในเชิงปริมาณได้ตามแบบของเบนทัมมีการเสนอความคิดในการพัฒนาสังคมที่เน้นประสิทธิภาพ โดยมีปัญญาชนเป็นผู้นำตามแบบของแซงต์ซิมมอ เพื่อบรรลุสังคมในอุดมคติ อันเป็นกระแสความคิด

หลักในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙

ในขณะที่กระแสในเรื่องอำนาจเด็ดขาดของสถาบันกษัตริย์เพิ่มขึ้น ความเชื่อในพระเจ้าก็ลดลง พร้อมกับความเชื่อในเรื่องวัตถุนิยมก็เพิ่มมากขึ้น ตัวแทนของแนวความเชื่อในเรื่องนี้ก็คือ ทอมัส ฮอบส์ ในศตวรรษที่ ๑๙ การเพิ่มขึ้นของแนวคิดวิทยาศาสตร์ในลักษณะที่พิสูจน์ได้จับต้องได้แบบ ชาร์ลส์ ดาร์วิน ได้นำมิติทางประวัติศาสตร์เข้าไปประยุกต์กับวิทยาศาสตร์ ได้ค้นพบกฎทางวิทยาศาสตร์ใหม่คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของสิ่งมีชีวิต โดยพบว่าในโลกแห่งความเป็นจริง ชีวิตเต็มไปด้วยการแข่งขัน พืชพันธุ์หรือเผ่าพันธุ์ที่แข็งแรงที่สุดจึงจะอยู่รอด เท่ากับเป็นการ ปฏิเสธทฤษฎีดุลยภาพของสรรพสิ่งต่างๆในโลก ปฏิเสธความเชื่อในเรื่อง พระเจ้าเป็นผู้สร้างสิ่งมีชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก เน้นการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา การแข่งขัน และการอยู่รอด โดยมีหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันข้อสรุปเหล่านี้ สร้างภาวะความสั่นคลอน ความเชื่อที่มีมาแต่เดิมเป็นอย่างยิ่ง

นักปราชญ์ที่เน้นแนวคิดแบบชาร์ลส์ ดาร์วิน และรู้จักกันในนาม ของความคิดทางสังคมแบบดาร์วิน (Social Darwinian) คือ สเปนเซอร์ ที่เน้นบทบาทของพ่อค้าและนักธุรกิจในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในยุค เปลี่ยนผ่านของลัทธิทุนนิยม ถึงแม้จะเป็นขั้นตอนที่มีความเจ็บปวด ก็เป็นขั้นตอนที่จำเป็นต่อวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ควรจะเป็นยุคสมัย ที่เร่งให้การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวเป็นไปอย่างรวดเร็ว เพื่อลดความเจ็บปวด ของมนุษยชาติ ในขณะที่มาร์กซ์มีความเชื่อว่าผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ น่าจะเป็นชนชั้นกรรมาชีพ เนื่องจากเป็นผลผลิตโดยตรงของระบบทุนนิยม พร้อมทั้งอธิบายว่าระบบทุนนิยมจะช่วยให้เกิดกรรมกรที่มีการจัดตั้งอย่าง มีประสิทธิภาพตามวิธีการของระบบทุนนิยมเอง และจะสามารถโค่นล้ม ระบบทุนนิยมลงได้ในที่สุด ในขณะที่ความคิดของทั้งสเปนเซอร์และมาร์กซ์ พยายามอธิบายโดยใช้แนวคิดวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์แบบของดาร์วิน มาอธิบายวิวัฒนาการทางสังคม จุดอ่อนของคำอธิบายของทั้งสองก็คือ มิได้ อธิบายความต่อเชื่อมของชาติพันธุ์ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงทางชีววิทยาว่าสามารถ

เกิดขึ้นมาได้อย่างไร เป็นประเด็นที่พรอยด์ได้มาอธิบายต่อในรูปพลังผลักดันทางเพศ ซึ่งเป็นปัจจัยของพลังขับเคลื่อนที่สำคัญ แต่พลังดังกล่าวจะถูกจำกัดด้วยอารยธรรมและวัฒนธรรมของสังคม เพื่อปกป้องผู้ที่อ่อนแอและรักษาความสงบสุขในสังคม เมื่อประเด็นเป็นเช่นนี้ พรอยด์จึงมีความเห็นว่า อาจจะมีความจำเป็นที่จะต้องทบทวนอารยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีในสังคมเสียใหม่ เพื่อลดความกดดันและความขัดแย้งอันเกิดจากพลังขับเคลื่อนทางเพศของมนุษย์ ซึ่งพัฒนาไปสู่การเน้นความเป็นปัจเจกชนที่ถูกละเลยในความคิดของสเปนเซอร์และมาร์กซ์ พร้อมกับเปิดโอกาสให้มีการเรียกร้อง "ลัทธิ" ของกลุ่มคนต่างๆ ที่มีความหลากหลายในสังคม อันเป็นที่มาของลัทธิเสรีนิยมในความหมายที่แท้จริง ต่างกับลัทธิเสรีนิยมของตลาดหรือลัทธิตลาดเสรีแบบของสเปนเซอร์

การปรับความคิดเข้าหากันในรูปของ ประสิทธิภาพของตลาดและตลาดเสรี

การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญภายหลังจากดาร์วิน ก็คือการค้นพบทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ในต้นศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการค้นพบของนิวตันเป็นเพียงกรณีเฉพาะเพียงกรณีหนึ่งเท่านั้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อนของความคิดที่เน้นการมีคำตอบที่แน่นอนตายตัว แต่จากการพิสูจน์ทฤษฎีของไอน์สไตน์ ด้วยความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ที่ง่าย กลับเป็นการสร้างปรากฏการณ์ทางวิชาการแบบใหม่นั้นก็คือ องค์ความรู้ที่จะมีความน่าเชื่อถือและสามารถแสดงความสัมพันธ์ได้อย่างชัดเจนโดยตลอดนั้น จะต้องพัฒนาขึ้นมาจากความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์เท่านั้น ความคิดดังกล่าวมีผลกระทบต่อวิวัฒนาการขององค์ความรู้ในทุกสาขาวิชา แม้กระทั่งในวรรณกรรมและศิลปกรรม จึงเป็นธรรมดาที่วิชาสังคมศาสตร์ทุกสาขา รวมทั้งเศรษฐศาสตร์ จะเว้นจากการถูกผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นตั้งแต่ต้น

ศตวรรษที่ ๒๐ ไม่ได้

ในด้านศตวรรษที่ ๒๐ เคนส์เป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษที่มีชื่อเสียงที่พัฒนาวิชาเศรษฐศาสตร์ตามแนวทางของนิวตัน เน้นความลงตัวหรือดุลยภาพในฐานะที่เป็นเป้าหมายสุดท้ายของระบบเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดของไอน์สไตน์ที่ว่าดุลยภาพที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพียงกรณีข้อยกเว้นเท่านั้น กรณีทั่วไปดุลยภาพในลักษณะเช่นนั้นจะไม่เกิด แต่ก็สามารถทำให้ดุลยภาพดังกล่าวเกิดขึ้นได้ด้วยการใช้นโยบายการคลังของรัฐบาลเป็นหลัก นโยบายการเงินเป็นรอง ประกอบด้วยเครื่องมือที่สนับสนุนการดำเนินนโยบายดังกล่าวของรัฐที่เหมาะสม ซึ่งเป็นความคิดในกระแสทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ พร้อมกันนั้นทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ก็สามารถแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยและตัวแปรทางเศรษฐกิจทั้งหมดได้ในรูปของสมการทางคณิตศาสตร์ ตามกระแสความเชื่อของการเป็นวิชาการที่หนักแน่นของความรู้ทุกชนิดตามแบบของไอน์สไตน์ โดยที่ความคิดแบบของเคนส์ได้รับการพัฒนาต่อโดยนักเศรษฐศาสตร์อเมริกันนามว่าแซมมวลสัน ในกลางศตวรรษที่ ๒๐

งานทางวิชาการของแซมมวลสันมิได้แตกต่างไปจากของเคนส์ แต่ได้เพิ่มความเข้มข้นของการอธิบายความสัมพันธ์ทุกชนิดในรูปของสมการทางคณิตศาสตร์ เป็นการเน้นการสร้างทฤษฎีทางสังคมขึ้นมาได้ด้วยตรรกะล้วนๆ ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นจุดสำคัญทางประวัติศาสตร์อีกจุดหนึ่ง ที่ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์ห่างไกลไปจากความสามารถในการอธิบายพฤติกรรมของปัจเจกชนในสังคม เพราะถึงแม้จะมีการอธิบายพฤติกรรมของปัจเจกชนที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่ภาพระบบเศรษฐกิจมหภาคได้อย่างชัดเจน แต่ก็ยังเป็นปัจเจกชนที่มีพฤติกรรมเหมือนกันหมดทุกคนในสังคม

เงื่อนไขที่สำคัญของความสามารถในการบรรลุดุลยภาพในระดับมหภาคของแซมมวลสัน อยู่ที่ข้อสมมติฐานว่ามีรัฐบาลที่มีความหวังดีและมีความตั้งใจจริงในการแก้ปัญหา (benovolent government) ซึ่งเป็นประเด็นที่ฟรีดแมน - นักเศรษฐศาสตร์ชื่อดังร่วมสมัยปฏิเสธข้อสมมติฐานดังกล่าวโดยสิ้นเชิง โดยพื้นฐานความคิดที่แท้จริงของฟรีดแมนนั้นย้อน

กลับไปหาความคิดแบบของสเปนเซอร์ แต่สิ่งที่ทำให้ฟรีดแมนไม่ถูกปฏิเสธโดยสิ้นเชิงจากสังคมอเมริกันในยุคหลังลัทธินิวดีล (New Deal) ก็เนื่องจากเขาไม่ได้ปฏิเสธรัฐสวัสดิการแบบของสเปนเซอร์ อีกทั้งยังมีจุดร่วมเช่นเดียวกับแซมมวลสัน นั่นคือทำให้ตลาดมีโอกาสทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ อาจจะได้ว่าฟรีดแมนอาจจะเป็นตัวแทนของแนวความคิดด้านกระแสหลัก แต่สังกัดสายความคิดของสเปนเซอร์ที่อาจจะสวย้อนกลับไปได้ถึงกาลวิน อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็ความคิดกระแสหลักหรือกระแสต้าน ในความพยายามที่จะทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์มีความเป็นวิทยาศาสตร์ตามแบบของนิวตันและไอน์สไตน์ ผลสำคัญที่ตามมาก็คือ การลดทอนความเป็นมนุษย์ลงมาให้เหลือเพียงความ "ต้องการ" ที่ใช้ตรรกะทางคณิตศาสตร์เข้ามาอธิบายได้ เพื่อให้วิชาีความเป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด โดยมิติที่สำคัญของความเป็นมนุษย์ เช่น ความรัก ความเมตตา ความเสียสละ ความปรารถนาดี ที่มนุษย์มีให้แกกันและแก่สัตว์ร่วมโลก ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นได้ชัดว่าสิ่งที่เรียกว่า เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แท้ที่จริงก็คือ เศรษฐศาสตร์ที่ไม่ได้อยู่บนฐานความจริง (autistic economics) ถูกละลายไปโดยสิ้นเชิง

พัฒนาการของความคิดเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม

จากการที่คุณค่าของมนุษย์ถูกทำให้ลดต่ำลงเรื่อยๆ โดยมีจุดเริ่มต้นที่สำคัญจุดหนึ่งคือ ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมของยุโรปในศตวรรษที่ ๑๘ ทำให้มีนักเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม (humanistic economics) เกิดขึ้น โดยแยกตัวออกมาจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งอาจจะสืบสาวที่มาของความคิดย้อนหลังไปได้ถึงต้นศตวรรษที่ ๑๙ ที่มีหนังสือเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมเล่มแรกออกเผยแพร่ โดยซิมมอนด์ ในปี ๑๘๑๙ ที่มีชื่อว่า *The New Principles of Political Economy*

ประเด็นสำคัญของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมนั้น เน้นลำดับขั้นของความจำเป็นของมนุษย์ (hierarchy of needs) ในปัจจุบันได้รับการอธิบาย

โดยนักจิตวิทยากระแสที่สาม ซึ่งแต่เดิมจิตวิทยาจะมีเพียงสองกระแส คือ กระแสพฤติกรรมนิยมและจิตวิทยาแบบฟรอยด์ นำโดยมาสโลว์ ที่เน้นระดับความจำเป็นของมนุษย์เป็น ๕ ชั้น คือ ความต้องการทางสรีรภาพ ความปลอดภัย ความเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันชุมชนหรือสังคม การได้รับการยอมรับนับถือ และความสามารถในการสนองตอบได้ด้วยตัวเอง โดยที่มนุษย์จะพัฒนาไปสู่ระดับที่สูงกว่า ซึ่งจะสามารถทำประโยชน์ให้กับตนเองและสังคมได้มากขึ้นก็ต่อเมื่อความจำเป็นในระดับที่ต่ำกว่าได้รับการบำบัดไปแล้ว ดังนั้นเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมในความหมายที่แท้จริงจึงเน้นการพัฒนาในตัวของมนุษย์เอง โดยที่เศรษฐศาสตร์แนวนี้ได้วิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักและกระแสด้านว่าพิจารณามนุษย์เพียงส่วนเดียวนั้นก็คือเน้นการตอบสนองความจำเป็นขั้นต่ำของมนุษย์เป็นสำคัญ

ชีสมองดีถือได้ว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมคนแรกที่ชี้ให้เห็นว่า วัตถุประสงค์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ควรจะอยู่ที่มนุษย์ ไม่ใช่ความมั่งคั่งของทรัพย์สิน ความมั่งคั่งของสังคมจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อสามารถสร้างความสุขให้แก่สมาชิกทุกคนในสังคม จะต้องสามารถตอบสนองความจำเป็นเบื้องต้นของทุกคน และให้หลักประกันว่าอนาคตของเขาเหล่านั้นจะไม่เลวลงไปกว่าที่เป็นอยู่ ถ้าหากความจำเป็นเบื้องต้นเหล่านี้ได้รับการตอบสนองแล้ว จะเปิดทางให้เกิดความต้องการอย่างใหม่ (new wants) เป็นต้นว่า การค้นหาสุนทรียภาพ ความงามทางจริยธรรมและปัญญา โดยมีเป้าหมายสรุปรวบยอดก็คือ การให้หลักประกันในการพัฒนาแก่มนุษย์ทุกคน

นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีความคิดบางส่วนอยู่ในกระแสมนุษย์นิยมคือ มิลล์ มีความคิดเด่นที่แยกการผลิตและการกระจายผลผลิตออกจากกัน โดยชี้ให้เห็นว่าการกระจายผลผลิตนั้นขึ้นกับกฎหมายและประเพณีของสังคม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของสถาบันของมนุษย์ ตัวเขาเองต้องการเห็นสังคมซึ่งไม่มีคนยากจนและไม่มีใครที่ปรารถนาที่จะรวยกว่า และไม่ต้องกลัวว่าจะล้มลงเพราะมีผู้พยายามแข่งไปข้างหน้า โดยเขามีเป้าหมายที่จะเน้นความดีของมนุษย์ ซึ่งมีได้ประกอบด้วยเหตุผลและ

จิตสำนึกเท่านั้น แต่จะต้องรวมถึงสุนทรียภาพตามธรรมชาติของมนุษย์ด้วย โดยที่ความเมตตาหรือความไม่เห็นแก่ตัวนั้นเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติของมนุษย์ แต่เนื่องจากมิลล์เองก็ยอมรับว่า การแสวงหาความมั่งคั่งของมนุษย์เพื่อสนองความต้องการทางเนื้อหนังมังสา ก็เป็นข้อสมมติฐานที่ใช้ได้ ซึ่งมีผลทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์มิได้สะท้อนความเป็นจริงเท่าที่ควร

จุดนี้เป็นจุดสำคัญที่ทำให้รัสคินตอบโต้มิลล์อย่างรุนแรง ว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อว่าสิ่งที่ทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าอาจจะถูกกำหนดขึ้นมาโดยไม่จำเป็นต้องได้รับอิทธิพลมาจากความรักที่มีต่อสังคมเลย และด้วยเหตุผลดังกล่าว รัสคินจึงเสนอเศรษฐศาสตร์ใหม่ ซึ่งก็มีความคล้ายกับข้อเสนอของชิสมองดี เนื่องจากรัสคินได้รับอิทธิพลความคิดของชิสมองดีผ่านอาจารย์ของเขาก็คือ ทอมัส คาร์ลิล ซึ่งเคยแปลผลงานของชิสมองดีจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษ ในเศรษฐศาสตร์ใหม่ของรัสคินเขาเสนอว่า สินค้าจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อทำให้ชีวิตดำรงอยู่ และการผลิตจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อการผลิตนั้นมีส่วนในการช่วยส่งเสริมลักษณะที่สร้างสรรค์ของมนุษย์ การผลิตในระบบโรงงานอุตสาหกรรมเป็นการทำลายความเป็นมนุษย์ ทำให้การทำงานของคนไม่แตกต่างไปจากการทำงานของเครื่องจักร ทำให้เกิดความสูญเสียบางสิ่งสร้างสรรค์ของมนุษย์

ผู้ที่ได้รับอิทธิพลของงานเขียนของรัสคิน และมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวที่มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญร่วมสมัยและในยุคต่อมาคือ ฮอบสันและคานธี โดยที่ฮอบสันเน้นลำดับขั้นของความจำเป็นหรือคุณค่าสำหรับมนุษย์ที่เริ่มจากความจำเป็นทางวัตถุไปสู่ความจำเป็นในลำดับที่สูงขึ้นไป คือ การมีบุคลิก การหาเหตุผลด้วยตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นมาตรฐานของมนุษย์ที่ระบบเศรษฐกิจจะต้องตอบสนองและจะต้องถูกประเมินด้วยมาตรฐานเช่นนี้ เขาชี้ให้เห็นว่า ถ้าสภาพของสังคมเปลี่ยนไปในทางที่ช่วยให้มนุษย์สามารถตอบสนองการเปลี่ยนแปลงไปในทางบวกมากขึ้น มนุษย์ก็สามารถเพิ่มคุณค่าให้กับตัวเองและสังคมได้ เป็นต้นว่า ถ้าหากธุรกิจและอุตสาหกรรมสร้างความมั่นคงให้กับการจ้างงานและชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี

แก่คนงาน คนงานก็จะคลายความวิตกกังวลที่จะต้องแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตนแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นความรู้สึกสมานฉันท์ทางสังคม และพร้อมจะให้บริการที่ดีกว่าเดิม ทำให้พวกเขามีคุณค่ากับสังคมมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ด้วยเหตุนี้ชอบสันจึงเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการกำหนดค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำระดับชาติและต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมของอังกฤษ และประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง

ส่วนคานธีนั้นได้รับแรงบันดาลใจจากการอ่านหนังสือของรัสคินระหว่างนั่งรถไฟจากโยฮันเนสเบิร์กถึงเดอร์บันในแอฟริกาใต้ คานธีมีความเห็นเช่นเดียวกับรัสคินว่า เศรษฐศาสตร์จะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อช่วยเพิ่มสวัสดิการให้แก่สังคม โดยสามารถจัดหาความจำเป็นขั้นพื้นฐานให้กับทุกคน ในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์บนหลักการของอหิงสกรรม โดยเน้นความสามารถในการพึ่งตัวเองให้มากที่สุด เป้าหมายการพัฒนาส่วนใหญ่ของคานธีอยู่ที่ประชาชนในชนบทเป็นจำนวนมากของอินเดีย

ซูมาเคอร์พัฒนาความคิดเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมในฐานะที่เป็นยุควิธีใหม่ในการพัฒนา เน้นความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์เป็นจำนวนมากในชนบท โดยมีลักษณะพิเศษที่เน้นเทคโนโลยีที่เหมาะสม เขาเห็นว่าชาวนาจะต้องไม่เป็นแต่เพียงปัจจัยในการผลิต แต่ต้องเป็นตัวของตัวเอง มีความสำคัญและมีความหมายทางเศรษฐกิจมากที่สุดสำหรับตัวของเขาเอง และชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาในความหมายที่แท้จริงเท่านั้นที่จะให้หลักประกันว่าจะช่วยให้นักในชนบทในโลกที่สามสามารถช่วยตัวเองได้

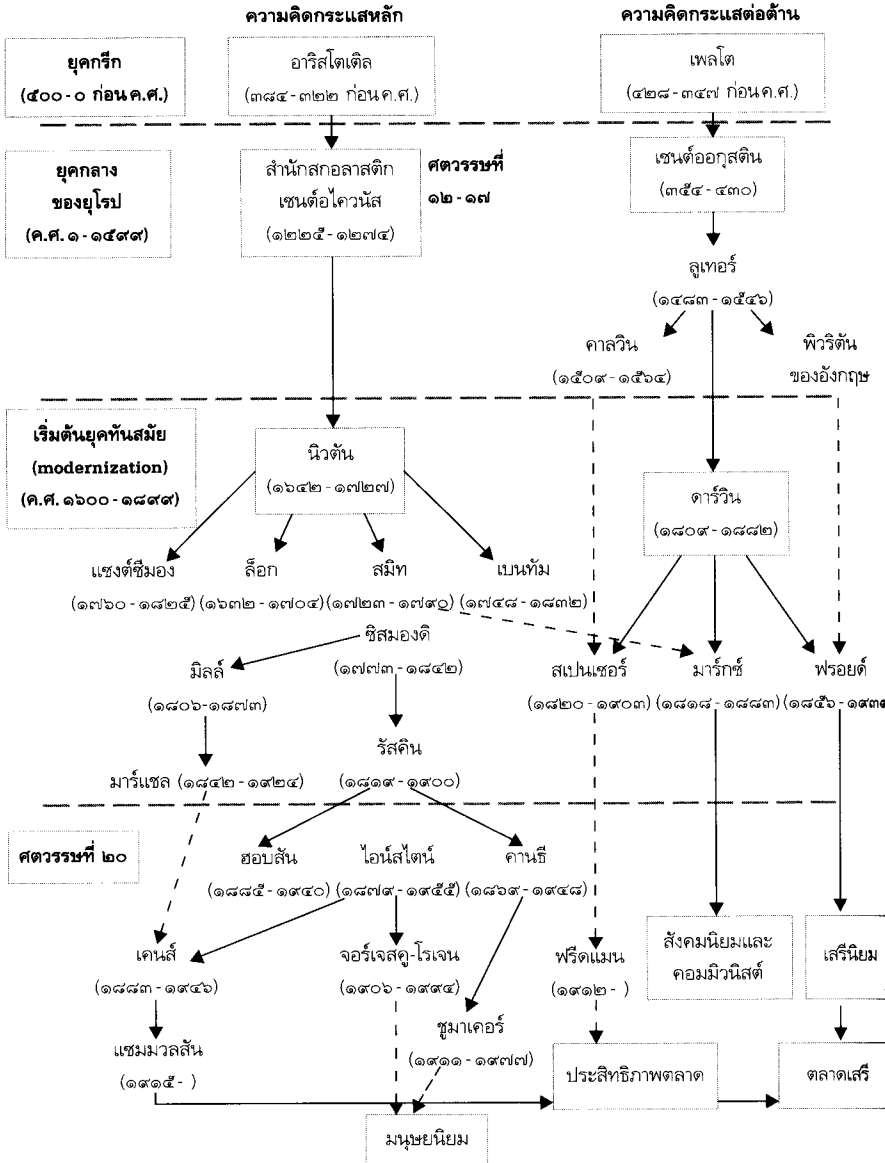
จอร์เจสคู-โรเจนเป็นนักเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยกับแซมมวลสันและฟรีดแมน งานที่สำคัญของเขาในฐานะเป็นนักเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมคือ ชี้ให้เห็นความบกพร่องของข้อสมมติทางเศรษฐศาสตร์ที่สะท้อนระดับความพอใจของคนในการเลือกบริโภคชุดของสินค้า (revealed preference) โดยใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์ที่เรียกว่าเส้นแสดงความพึงพอใจที่เท่าเทียมกัน (indifferent curve) โดยชี้ให้เห็นว่า ถ้าหากนักเศรษฐศาสตร์เห็นที่จะใช้วิธีการดังกล่าวเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์อุปสงค์ (demand) จะต้องตั้ง

ข้อสมมติฐานขึ้นมาใหม่ทั้งหมดที่ไม่มีความเป็นจริงเลย เขาเห็นความต้องการที่ไม่อาจลดลงได้ของมนุษย์ โดยชี้ให้เห็นว่า การมีขนมปังมากเท่าไรก็ไม่สามารถช่วยลดความกระหายน้ำได้ หรือคนจะไม่เอาน้ำไปรดต้นไม้ตราบดีที่ไม่มั่นใจว่าจะมีน้ำพอเพียงสำหรับดื่มตลอดไป ซึ่งจะทำให้ความพอใจจากหน่วยสุดท้ายของน้ำดื่มเท่ากับศูนย์ ในขณะที่ความพอใจจากหน่วยสุดท้ายของน้ำที่จะไปใช้รดต้นไม้ไม่เท่ากับศูนย์ แต่จะมากกว่า ทั้งหมดนี้นำไปสู่ข้อสรุปว่าความต้องการเร่งด่วนของคนจนควรจะได้รับพิจารณาระดับความสำคัญมากยิ่งขึ้นกว่าทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่มองข้ามความจริงข้อนี้ไป

ที่กล่าวมาทั้งหมดในส่วนนี้เป็นการสรุปให้เห็นลักษณะพัฒนาการทางความคิดทางเศรษฐศาสตร์และความคิดที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาความคิดทางเศรษฐศาสตร์ทั้งหมด ที่มีรากของความคิดที่อยู่ในสังคมตะวันตกตั้งแต่ประมาณห้าศตวรรษก่อนคริสตกาลจนถึงปัจจุบัน เป็นจุดเริ่มต้นที่ใกล้เคียงกับการมีคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งยังไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลงมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อเทียบเคียงให้เห็นว่ามีความเหมือนกันและแตกต่างกันในประเด็นใดบ้าง เพื่อจะได้นำความรู้ทั้งหมดมาพัฒนาเป็นวิชาพุทธ-เศรษฐศาสตร์ นั่นก็คือใช้แนวคิดของเศรษฐศาสตร์ในความหมายของวิชาที่พัฒนาในตะวันตกยุคถัดเข้ากับคำสอนในแบบพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ ที่คาดว่าจะจะเป็นประโยชน์ที่สำคัญแก่มนุษยชาติในโอกาสต่อไป และเมื่อถึงจุดนี้ก็ควรจะได้รวบรวมกระแสความคิดตะวันตกทั้งหมดแสดงเป็นแผนภูมิเพื่อความสะดวกในการเข้าใจง่ายยิ่งขึ้นดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๑

โครงสร้างกระแสดความคิดเศรษฐศาสตร์ตะวันตก

บทที่ ๙

การทำความเข้าใจมนุษย์แบบพุทธ

จุดอ่อนของเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม

ถึงแม้เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมจะเน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะศึกษาจากงานของซิมมอนด์ ที่ชี้ให้เห็นว่าสินทรัพย์หรือความมั่งคั่งจะไม่มีประโยชน์อะไรถ้าไม่สามารถสร้างความสุขให้ได้แก่ทุกคน คือ มีอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัยที่ดีพอ และมีหลักประกันในชีวิตว่าในอนาคตชีวิตจะไม่เลวลงไปกว่าที่เป็นอยู่ ขณะที่รัสคินเสนอว่าสินค้าจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อทำให้ชีวิตดำรงอยู่ ส่วนการผลิตนั้นจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อมีส่วนช่วยเสริมลักษณะที่สร้างสรรค์ของมนุษย์ การผลิตในระบบโรงงานอุตสาหกรรมทำลายความเป็นมนุษย์ ทำให้การทำงานของคนไม่แตกต่างไปจากการทำงานของเครื่องจักร นอกจากนี้ ถ้าหากจะสรุปความคิดเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมจากการวิเคราะห์แนวคิดวิทยาของมาสโลว์ ที่เน้นลำดับขั้นของความจำเป็น จากความจำเป็นทางสรีรภาพไปสู่ความปลอดภัย ความมั่นคง การเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันสังคม การนับถือตัวเอง จนไปถึงความเข้าใจความหมายของชีวิต สุนทรียภาพ ความรักต่อมวลมนุษยและสรรพสิ่งทั้งหมด ซึ่งแบ่งเป็นสามขั้นตอนของการพัฒนาจิตใจของมนุษย์ จากความจำเป็นทางวัตถุ (material needs) ไปสู่ความจำเป็นทางสังคม (social needs) และสูงสุดคือ ความจำเป็นทางด้านคุณธรรม (moral needs)

จะเห็นได้ว่าความคิดเศรษฐศาสตร์ในแนวนี้สะท้อนธรรมชาติของมนุษย์ได้ใกล้เคียงความเป็นจริงของมนุษย์มากที่สุด แต่ถึงแม้จะมีความเข้าใจมนุษย์มากขึ้นกว่าแนวการวิเคราะห์ที่พัฒนาจากกระแสความคิดตะวันตก กระแสใหญ่ที่สำคัญคือ ความคิดกระแสหลักและกระแสต่อต้านก็ตามที แต่จุดอ่อนที่สำคัญของแนวคิดนี้ก็คือ ยังไม่สามารถอธิบายได้ว่ามีเหตุผลประการใดที่ช่วยให้มนุษย์สามารถพัฒนาจากความจำเป็นหรือการให้คุณค่าทางวัตถุ ไปสู่ความจำเป็นหรือการให้คุณค่าทางสังคม และพัฒนาต่อจากความจำเป็นหรือคุณค่าทางสังคมไปสู่ความจำเป็นหรือการให้คุณค่าแก่คุณธรรม ทั้งนี้เพราะความเข้าใจมนุษย์ในเชิงจิตวิทยาดังกล่าวก่อเกิดขึ้นจาก การสังเกตพฤติกรรมและวิวัฒนาการทางจิตของมนุษย์ การศึกษาจากการสังเกตปัจจัย

ภายนอกกรอบ ๆ ตัวมนุษย์หรือจากมนุษย์อื่น ๆ นับได้ว่าเป็นจุดแข็งของการพัฒนาของศาสตร์ในแนวตะวันตก

แต่เมื่อนำวิธีการนี้มาใช้กับการศึกษาจิตวิทยาของมนุษย์ก็กลับกลายเป็นจุดอ่อน เพราะไม่สามารถอธิบายอย่างเป็นระบบได้ว่า วิวัฒนาการทางจิตเหล่านั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร มีเงื่อนไขอะไรบ้างที่ช่วยให้เกิดวิวัฒนาการเหล่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งที่ขาดหายไปจากแนวการวิเคราะห์ในแบบนี้คือขาดเครื่องมือในการวิเคราะห์จิตภายในอย่างเป็นระบบ การวิเคราะห์ในแบบพุทธจะเน้นประเด็นนี้โดยตรง ทำให้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ได้ทั้งหมด ผลก็คือ สามารถอธิบายเงื่อนไขที่ช่วยให้เข้าใจถึงพัฒนาการของจิตตามลำดับขั้นของความจำเป็น หรือตามลำดับขั้นของการให้คุณค่าแก่มนุษย์จากข้อสรุปที่ได้จากการสังเกต ไปสู่ การอธิบายเหตุผลที่สามารถเข้าใจได้จากการวิเคราะห์และประสบการณ์ที่เป็นจริง พร้อมทั้งมีแนวทางที่ชัดเจนที่จะช่วยยกระดับจิตของมนุษย์ไปสู่คุณค่าที่สูงขึ้นได้อย่างแท้จริง

ส่วนความหมายในทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญในเรื่องนี้ก็คือ ยิ่งมนุษย์สามารถพัฒนาจิตของตนเองได้สูงมากขึ้นเท่าไร ความต้องการในการเบียดเบียนผู้อื่น สภาวะแวดล้อม ตลอดจนการเบียดเบียนตนเองก็จะลดน้อยลง มีความสามารถที่จะช่วยอนุเคราะห์ส่งเสริม ตลอดจนสนับสนุนตนเอง สังคม และสภาพแวดล้อมให้มีความเกื้อกูลต่อกัน มีความสงบสุขร่มเย็นมากขึ้น ในลักษณะของการเพิ่มพลัง (synergy) ทางสังคม จึงเป็นเศรษฐศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในความหมายที่แท้จริง กล่าวคือ มีการใช้ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมน้อยที่สุด หรือมีฉะนั้นจะกลับเป็นการเพิ่มพูนทรัพยากรและความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมไปพร้อมกัน ในขณะที่สมาชิกทุกคนหรือสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมเข้าใจความหมายชีวิตและวิวัฒนาการของชีวิตอย่างแท้จริง สามารถดำรงตนอยู่อย่างมีความสุขในความหมายแบบพุทธ ซึ่งก็เป็นความหมายของความสุขที่พึงปรารถนาที่แท้จริงของมนุษย์ทุกคน ถ้าหากพวกเขาไม่ถูกปิดกั้นจากความไม่รู้หรืออวิชชา มนุษย์ทุกคนก็จะพยายามเข้าถึงความสุขในลักษณะดังกล่าว

คำอธิบายเช่นนี้แตกต่างกับวิชาเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะ

เสื่อมถอย จนกลายเป็นความไม่รู้หรืออวิชชาไปแล้ว เนื่องจากมีความเข้าใจ
 ธรรมชาติมนุษย์ในแง่มุมที่คับแคบ ฐานะที่เป็นผู้บริโภครู้แต่เพียงอย่าง
 เดียว ส่งผลให้มีการใช้ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมในลักษณะที่เป็นการ
 ทำลายล้าง เพื่อสร้างวัตถุที่ใช้สนองความปรารถนาของมนุษย์ โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งมนุษย์ที่มีอำนาจซื้อในทางเศรษฐกิจ แต่ขาดพัฒนาการทางจิตใจ
 สังคมระส่ำระสายอันเกิดจากการที่ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม
 หมดไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากทุกคนต่างแย่งชิงกันเพื่อให้ได้วัตถุ ทำให้
 การแก่งแย่งแข่งขันทำลายล้างกันยิ่งมีสูงมากขึ้น สร้างความพิกลพิการทาง
 สังคม โดยกระบวนการทั้งหมดมุ่งไปในทิศทางที่จะทำลายล้างมนุษย์ด้วย
 กันเองในที่สุด เนื่องจากมีทฤษฎีที่ผิดหรือมีจรรยาบรรณที่ผิด กล่าวคือ การ
 เน้นการผลิตวัตถุเพื่อสนองความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ โดยเข้าใจ
 ว่าเมื่อมนุษย์ได้รับการสนองความต้องการแล้วจะมีความสุขมากขึ้น สังคม
 โดยส่วนรวมก็จะดีขึ้นเอง เพื่อให้ทุกอย่างดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ
 จะต้องส่งเสริมให้มีการแข่งขัน และเพื่อให้การแข่งขันมีประสิทธิภาพจะต้อง
 ส่งเสริมระบบตลาดเสรี ซึ่งมีผลตามมาในที่สุดคือการแข่งขันที่นำไปสู่การ
 ทำลายล้างทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งทรัพยากรตลอดจนสภาพแวดล้อมอันเหมาะสม
 แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์เอง โดยความสุขที่คาดหวังว่าจะได้รับการ
 บริโภคหรือการเสพทางวัตถุ ก็มีได้เป็นความสุขแก่มนุษย์อย่างแท้จริง กลับ
 ไปสร้างความกระหายหรือตัณหาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้มีปมเหตุมาจาก
 ความไม่รู้หรือความไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างแท้จริงดังที่ได้กล่าวมา
 แล้ว ซึ่งควรจะได้รับความเชื่อว่าเป็นเศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานความจริง (autistic
 economics) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาจากความจริง
 บางส่วน หรือความไม่รู้จริงจะส่งผลในที่สุดไปสู่การสร้างสภาพความแปลกแยก
 ให้กับมนุษย์ และถ้าหากไม่สามารถหยุดยั้งได้ทันท่วงที จะมีผลในทางทำลาย
 มนุษย์เองด้วยในที่สุด

ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องหันกลับมาวิเคราะห์มนุษย์ ให้เข้าใจมนุษย์
 อย่างถึงแก่น ซึ่งเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมได้ปูทางเอาไว้แล้ว ถึงธรรมชาติ
 ของมนุษย์ที่ได้จากการสังเกตการณ์จากภายนอก แต่ยังคงขาดส่วนที่จะช่วย

วิเคราะห์อย่างเป็นระบบจากภายในตัวของมนุษย์เอง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายไว้แล้วอย่างชัดเจนในประเด็นเหล่านี้ว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว จึงน่าที่จะได้ย้อนกลับมาทบทวนว่ามีสาระที่สำคัญอย่างไรบ้าง

เพชรและเครื่องมือชุดเพชรในพระไตรปิฎก

พุทธทาสภิกขุ (พุทธทาส, ๒๕๔๑ก) ได้ชี้ประเด็นนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า ถึงแม้พระไตรปิฎกที่เป็นที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าจะประกอบด้วยพระวินัย สำหรับพระสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์ พระสูตร ซึ่งเป็น การบอกเล่าคำสอนของพระองค์ และพระอภิธรรม ซึ่งถือว่าเป็นคำสอนที่ลึกซึ้งของพระองค์ ทั้งหมดมีปริมาณมากกว่า ๒๔ ล้านตัวอักษร (สำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑: ๑) แต่ทั้งหมดนี้สามารถชุดค้นเพชรในพระไตรปิฎกได้โดยง่าย ด้วยเครื่องมือสำคัญที่ระบุไว้แล้วในพระสูตรข้อหนึ่งที่มีชื่อว่า กาลามสูตร เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ทำความเข้าใจและเห็นแจ้งด้วยตนเอง ซึ่งมีความหมายสำคัญ เพราะคำว่า “พุทธ” นั้นคือ ผู้ที่สามารถเห็นแจ้งด้วยตัวเอง ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ และเห็นแจ้งด้วยพระองค์เอง พระองค์จึงได้ทรงย้ำให้สาวกและผู้ที่ได้รับฟังคำสอนของพระองค์ประจักษ์แจ้งด้วยตนเอง ความรู้ในลักษณะดังกล่าว จึงถือได้ว่าเป็นความเข้าใจที่พึงจะยึดถือเอาไว้ได้ ดังนั้น ความหมายของการเป็นพุทธศาสนิกชนที่สำคัญนั้นมิได้หมายความว่ามีความเชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่เป็นผู้ที่ประจักษ์ความจริงในคำสอนของพระองค์ด้วยตัวเอง ซึ่งเป็นความหมายที่สำคัญของกาลามสูตร ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ดังที่ได้แสดงไว้ดังนี้

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกถึงเกสปุตตนิคมของพวกกาลามะ ในแคว้นโกศล ชาวกาลามะได้ยินกิตติศัพท์พระองค์จึงพากันไปเฝ้า แสดงอาการต่างๆ กันในฐานะที่ยังไม่เคยนับถือมาก่อน และได้ทูลถามว่า

“พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมาสู่เกสบุตรตนิคม ท่านเหล่านั้นแสดงเชิดชูแต่่วาทะ (ลัทธิ) ของตนเท่านั้น แต่ย่อมกระทบกระเทียบ ดูหมิ่น พุดกตวาทะฝ่ายอื่น ชักจูงไม่ให้เชื่อ สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งก็มาสู่เกสบุตรตนิคม ท่านเหล่านั้นก็แสดงเชิดชูแต่่วาทะของตนเท่านั้น ย่อมกระทบกระเทียบ ดูหมิ่น พุดกตวาทะฝ่ายอื่น ชักจูงไม่ให้เชื่อ พวกข้าพระองค์มีความเคลือบแคลงสงสัยว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ?”

“กาลามชนทั้งหลาย เป็นการสมควรที่ท่านทั้งหลายจะเคลือบแคลงสมควรที่จะสงสัย ความเคลือบแคลงสงสัยของพวกท่านเกิดขึ้นในฐานะกาลามชนทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

- อย่ายึดถือ โดยการฟัง (เรียน) ตามกันมา (อนุสสวะ)
- อย่ายึดถือ โดยการถือสืบ ๆ กันมา (ปรัมปรา)
- อย่ายึดถือ โดยเล่าถือ (อติทิตรา)
- อย่ายึดถือ โดยการอ้างตำรา (ปิฎกสัมปทาน)
- อย่ายึดถือ โดยตรรก (ตักกะ)
- อย่ายึดถือ โดยการอนุমান (นยะ)
- อย่ายึดถือ โดยการคิดตรงตามแนวเหตุผล (อาการปริวิตักกะ)
- อย่ายึดถือ เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน (ทิฎฐินิฆมานักขันติ)
- อย่ายึดถือ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ (ภัพพรูปตา)
- อย่ายึดถือ เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา (สมโณ โน ครูติ)

เมื่อใด ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้มีวิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้ว จะเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายพึงละเสีย ฯลฯ เมื่อใดท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้ว จะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงถือปฏิบัติบำเพ็ญ (ธรรมเหล่านั้น)” (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๖๕๐-๖๕๑)

พระสูตรข้อนี้จึงถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการขุดค้นหาคำสอนที่ประเสริฐ ที่ถือได้ว่าเป็นเพชร หรือหัวใจของคำสอนของพระองค์ โดยไม่จำเป็นที่จะต้องได้ยินได้ฟังทุกสิ่งทุกอย่างจากพระโอษฐ์ของพระองค์ เมื่อมีเครื่องมือนี้แล้วย่อมสามารถขุดพบหาความจริงอันประเสริฐที่เป็นคำสอนของพระองค์ได้ด้วยตนเอง หรือแม้แต่จะหาคำตอบด้วยตัวเองเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าก็ย่อมเป็นไปได้

ส่วนเพชรในพุทธธรรมที่พระพุทธทาสหมายถึงนั้นก็คือ คำสอนที่ว่าด้วยทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ล้วนแต่มีความไม่เที่ยงแท้แน่นอน (อนิจจัง) เหตุที่อนิจจังหรือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนถือได้ว่าเป็นเพชรในพระไตรปิฎกก็เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์เข้าใจถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นไปในโลกนี้ หรืออาจจะถือได้ว่าเป็นกฎธรรมชาติที่สำคัญที่สุดเพียงข้อเดียว เพราะถ้าหากเข้าใจถึงกฎธรรมชาติในข้อนี้แล้ว ย่อมนำไปสู่การพ้นจากทุกข์หรือการมีความสุขได้ง่าย โดยลำดับขั้นตอนของข้อเท็จจริงในลักษณะของปัจจัยหรือเหตุซึ่งนำไปสู่ผล ซึ่งแสดงได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๒

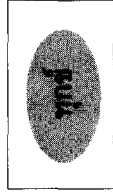
ความสัมพันธ์ของอนิจจังกับทุกข์และสุข

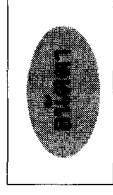
ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกล้วนแต่ไม่เที่ยงแท้ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

รวมทั้งสิ่งที่คุณเคยยึดมั่นว่าเป็นตัวตนของตนเอง หรือ **อดีตา**

การยึดมั่นใน **อดีตา** ของแต่ละคนมีผลทำให้เกิดความขัดแย้งกับกฎธรรมชาติ ของความเป็น **อนิจจัง** ผลก็คือทำให้เกิดความขัดข้อง ขัดแย้ง ความบีบคั้น ความไม่สบายใจ ความเดือดร้อน หรือ

การยอมรับกฎธรรมชาติของความเป็น **อนิจจัง** มีความหมายถึงการไม่ยึดมั่น ถ้อยมั่น ว่ามีตัวตน หรือ

สาเหตุของความทุกข์นั้นเกิดจากการยึดมั่นใน **อดีตา** การยึดมั่นดังกล่าวย่อม ก่อให้เกิด **กิเลส** สิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองไม่มีวิสุทธิผู้ตม่อง หรือเกิดความ กระวนกระวายใจ อันเป็นผลจาก **โลภะ** ความเห็นแก่ตัว ความเห็นแก่ได้ **โทสะ** ความโกรธ ความเกลียด หรือความคิดมุ่งร้ายต่อผู้อื่น **โมหะ** การ ไม่รู้จริงหรือการหลงผิด

การไม่มีความทนหรือ **อนัตตา** หมายถึง ความเข้าใจกฎของ **อนิจจัง** และ ดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามกฎธรรมชาติดังกล่าว เมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะไม่เกิด ความขัดแย้งกับความเป็นจริงตามธรรมชาติที่ทำให้เกิดความขัดข้อง บีบคั้น ไม่สบายใจ เดือดร้อน หรือเป็น **ทุกข์**

เนื่องจากไม่มี ฮิตตา ก็ยอมไม่มี โกละ คือสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ซึ่งเกิดจาก โกละ ความเห็นแก่ตัว ความเห็นแก่ดี โทสะ ความโกรธ ความเกลียด หรือความคิดมุ่งร้ายต่อผู้อื่น โมหะ การไม่รู้จริง หรือการหลงผิด เมื่อปราศจากกิเลส อันประกอบไปด้วย โกละ โทสะ โมหะ ก็จะไม่ มี ทุกข์

เมื่อไม่มี ทุกข์ ก็จะมีแต่ความสบายใจ จิตใจปลอดโปร่งและมีความสุข ซึ่งเป็นสภาวะที่พึงปรารถนาทางจิตของสัตว์โลกทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์

อาการอันนำไปสู่ภาวะความเป็นทุกข์	
การยอมรับ	อนิจจัง
ปราศจากซึ่ง	อิตถตา
ปราศจากซึ่ง	กิเลส
ปราศจาก	โกละ โทสะ โมหะ
ปราศจาก	ทุกข์
มีแต่	สุข
การยอมรับ	อนิจจัง
การยึดถือ	อิตถตา
ก่อให้เกิด	กิเลส
เป็นต้นเหตุของ	โกละ โทสะ โมหะ
ก่อให้เกิด	ทุกข์

จากแผนภูมินี้ จะเห็นได้ว่าการเข้าใจความหมายของอนิจจังและยอมรับความเป็นอนิจจัง ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ จะนำไปสู่ความสุขในที่สุด แต่ถ้าไม่ยอมรับกฎของอนิจจัง ก็จะนำไปสู่ความขัดแย้งกับความเป็นจริงและก่อให้เกิดความทุกข์ ความเป็นเหตุและผลแก่กันและกันที่แสดงในแผนภูมิข้างต้นนี้ สามารถเข้าใจได้ง่ายและชัดเจน ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลที่จะเลือกแนวทางใดเอาไปปฏิบัติ การตัดสินใจในที่สุดนั้นขึ้นอยู่กับปัญญาของแต่ละบุคคลที่จะหยั่งรู้โดยกระจ่างชัด (enlightenment) ด้วยตัวเอง หรืออีกนัยหนึ่งคือ ภาวะของการที่มนุษย์พัฒนาไปสู่การเป็น "พุทธ" ส่วนเครื่องมือที่จะนำไปสู่ความหยั่งรู้ดังกล่าวก็คือ กาลามสูตร นั่นเอง จากแผนภูมิที่ได้แสดงไว้นี้ เห็นได้ชัดว่า อนิจจังก็คือเพชรในคำสอนของพระพุทธเจ้านั่นเอง

ความสุขในที่นี้เป็นความสุขที่ไม่มีในความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไปในสังคมตะวันตก เพราะความสุขที่เข้าใจกันในสังคมตะวันตกนั้นมาจากคำว่า pleasure หรือสุขนิยม (hedonism) ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากการเสพ ถ้าจะเทียบกับความหมายของความสุขตามแบบพุทธก็คือ สามิสสุข คือความสุขที่อิงอามิส หรือสุขอาศัยเหยื่อล่อ หรือสุขจากวัตถุ คือ กามคุณ หรือ กามสุข แต่ความสุขอีกประเภทหนึ่งอันเป็นความสุขที่สูงกว่าที่ได้อธิบายไว้ในพุทธธรรมก็คือ นิรามิสสุข คือความสุขที่ไม่อิงอามิส ไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ ความปลอดโปร่งโล่งใจเพราะการให้ความเป็นมิตรหรือเมตตา ความต้องการเห็นผู้อื่นพ้นจากความทุกข์หรือภรรณา ความสุขเพราะใจสงบ รวมทั้งความสุขด้วยการเข้าถึงความงามของธรรมชาติและมีความสุขของจิตที่โปร่งโล่งเป็นอิสระ หรือได้รู้แจ้งตามความเป็นจริงซึ่งครอบคลุมความหมายของ ฉานสุข สุขเนื่องด้วย ฉาน และ นิพพานสุข สุขด้วย นิพพาน (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๕๕๕, ๕๖๕)

เมื่อเป็นเช่นนี้เศรษฐศาสตร์ตะวันตกจึงเข้าใจความหมายของความสุขเพียงสถานเดียว คือ กามสุข หรือความสุขอันเกิดจากการเสพ หรือการบริโภควัตถุเป็นหลัก ซึ่งแท้ที่จริงคือ ความทุกข์ ซึ่งเป็นปัญหาของโลกในปัจจุบัน ที่สืบเนื่องจากการแข่งขันกันบริโภควัตถุเกินความจำเป็น

เมื่อสามารถหลุดพ้นจากกามสุข ก็อาจจะเข้าถึง นิรามิสสุข คือความสุขที่ไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุ ซึ่งรวมถึง ฌานสุข และ นิพพานสุข ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ฌานสุข ซึ่งหมายถึงความสุขที่มีความประณีต ลึกซึ้งกว่ากามสุข เป็นความสุขอันเกิดจากฌานสมาธิ ซึ่งมีทั้งหมดสี่ระดับ ในฌานที่ ๑ ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตา เมื่อถึงฌานที่ ๒ สามารถปลดปล่อยวิตก วิจารณ์ ไปได้ เหลือเพียงปิติ สุข และเอกัคคตา ฌานที่ ๓ สามารถปลดปล่อยวิตก วิจารณ์ ไปได้ เหลือเพียงสุขและเอกัคคตา เมื่อถึงฌานที่ ๔ จะสามารถปลดปล่อยออกไปได้ เหลือเพียงอุเบกขา คือ ความพร้อมที่จะเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง และเอกัคคตา คือความเป็นหนึ่งเดียวของจิต ผู้ปฏิบัติแผ่จิตใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วไปทั่วทั้งร่างกาย เหมือนเอาผ้าขาวล้วนบริสุทธิ์มานุ่มห่มตัวตลอดหมดทั้งศีรษะ ต่อจากความสุขในฌาน ๔ นี้ไป ก็มีความสุขในรูปฌานอีก ๔ ชั้น นั่นก็คือความรู้สึกว่าความมีตัวตนหายไปและมีความประณีตยิ่งขึ้นตามแนวเดียวกันนี้ตามลำดับ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๕๔๕)

ถ้าจะอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายโดยไม่ต้องผ่านประสบการณ์ดังกล่าวด้วยตนเองก็คือ ความสุขอันเกิดจากความสงบโดยไม่ต้องผ่านประสบการณ์ดังกล่าวด้วยความสุขประเภทนี้ถ้าจะอธิบายความหมายตามวิชาเศรษฐศาสตร์ที่แท้จริงจะมีประสิทธิภาพเหนือกว่ากามสุข เพราะเป็นความสุขที่ไม่ต้องการการบริโภคแต่อย่างใด เป็นความสุขอันเกิดจากจิตมีความสงบมั่นคงเป็นหนึ่งเดียว สามารถหาได้ไม่ยาก ซึ่งได้จากการฝึกฝนด้วยการปฏิบัติ และไม่ต้องใช้ทรัพยากรอะไรเลย

ถึงแม้ฌานสุขจะมีความประณีตลึกซึ้ง และมีความหมายในทางเศรษฐศาสตร์ของการมีมีประสิทธิภาพเหนือกว่ากามสุข อันอาจจะจัดได้ว่าเป็นนิรามิสสุข คือความสุขที่ไม่ต้องอาศัยอามิส แต่ก็ยังเป็นเหตุให้ติดให้ยึด ให้เกิดความถือมั่นคืออุปาทานได้ อาจจะกลายเป็นเครื่องขัดขวางการบรรลุนิพพาน หรือขัดขวางความสุขในระดับที่สูงขึ้นไป ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีความสุขในขั้นที่เหนือกว่า คือ นิพพานสุข คือความสุขจากการหลุดพ้นจากเครื่องยึดเหนี่ยวทั้งปวง เป็นความสุขจากการที่ไม่มีการเสวยอารมณ์

(ไม่มีเวทนา) (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๕๔๗)

นิพพานสุข คือสภาวะของการหมดไปของทุกข์ หรือความสุขในสภาวะของนิพพาน ซึ่งประกอบไปด้วย ความสะอาด จากความผิดพลาด ทั้งปวงอันเกิดจากศีล ความสงบ อันเกิดจากการมีสมาธิที่มั่นคงตลอดเวลา และความสว่าง อันเกิดจากความเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นไปตามสภาวะหรือธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ อันเกิดจากปัญญา คุณภาพทั้งสามประการของจิตนี้คือความสุขอันเกิดจากสภาวะนิพพาน ซึ่งมีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นปัจจัยที่เกื้อกูลกันทั้งสามประการ เพราะผู้ที่ไม่มีศีลย่อมไม่สามารถพัฒนาสมาธิและปัญญาให้สูงขึ้นไปได้ ผู้ที่มีศีล มีสมาธิ ถ้าไม่มีปัญญาก็อาจจะเกิดสภาวะการยึดมั่นถือมั่นได้ ผู้ที่มีศีล แต่ไม่มีสมาธิ ปัญญาที่สามารถเข้าใจทุกอย่างแจ่มชัดตามสภาวะความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้นตามธรรมชาติ ย่อมเกิดขึ้นยาก ดังนั้นจึงค่อนข้างจะชัดเจนว่าในปัจจัยทั้งสามคือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นปัจจัยที่ต่างก็เกื้อกูลกัน จะขาดปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งไม่ได้

ดังนั้นจึงสรุปได้ชัดว่าหัวใจที่สำคัญของพุทธธรรมอยู่ที่อนิจจัง และเครื่องมือในการทำความเข้าใจหรือค้นหาคือ กาลามสูตร และเมื่อค้นพบอนิจจังแล้วย่อมสามารถบรรลุนิพพานได้ ด้วยเหตุนี้พุทธธรรมจึงเน้นการปฏิบัติให้บังเกิดผลจริงแก่ผู้ปฏิบัติ โดยไม่จำเป็นต้องอ่อนน้อมหรือขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเน้นการวิเคราะห้ด้วยตรรกะเป็นหลัก หลักปฏิบัติที่สำคัญก็คือ สมถะและวิปัสสนา สมถะ หมายถึงวิธีทำให้สงบ โดยมีแก่นของสมถะที่ให้ผลเช่นนั้นคือ สมาธิ ส่วนวิปัสสนานั้นคือการเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง คือ รู้แจ่มชัด เข้าใจจริง จนถอนความหลงผิด รู้ผิด และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าที่ต่อโลกและต่อชีวิตใหม่ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๓๐๕ - ๓๐๖) ซึ่งมีเป้าหมายหลักที่ต้องการบรรลุ คือ ความชัดแจ้งในเรื่องของอนิจจัง เพราะเมื่อเข้าใจอนิจจังอย่างชัดแจ้งแล้ว ย่อมสามารถบรรลุถึงนิพพานได้ แต่การบรรลุถึงนิพพานดังกล่าวมิใช่การบรรลุโดยเข้าใจตรรกะ แต่เป็นการบรรลุที่จะต้องผ่านขั้นตอนการปฏิบัติ ที่เกิดจากการสั่งสมความรู้และความเข้าใจจริงทุก

ขั้นตอน มิฉะนั้นจะไม่อาจถอนความหลงผิด ฐิมิต และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและต่อชีวิตใหม่ การปฏิบัติที่จะสามารถช่วยให้บรรลุผลเช่นนั้นได้ก็คือ สมถะและวิปัสสนาตนเอง

ดังนั้นธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์นั้น ในที่สุดก็คือการแสวงหาความสุข แต่ความสุขที่มนุษย์แสวงหา นั้นมิใช่ความสุขในระดับกามสุขอย่าง ที่เข้าใจกันในนิยามของความสุขแบบตะวันตก แต่เป็นความสุขที่หลุดพ้นจากความขัดแย้ง (conflict หรือ contradiction) ทั้งปวงหรือความทุกข์ ซึ่งก็มีอยู่ในพระคัมภีร์ของศาสนายูดาห์ (Judaism) และคริสต์ศาสนา ซึ่งเป็นรากของอารยธรรมตะวันตก แต่ได้เริ่มเลือนหายไปภายหลังกุศลกศาสตร์ ภายภาพของนิวตัน ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และพัฒนามาสู่ยุคความเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment) ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙ ที่ความก้าวหน้าถือเป็นเครื่องหมายของการเข้าถึงพระเจ้าและแทนที่พระเจ้าไปในที่สุด ส่วนความคิดทางเศรษฐศาสตร์ได้ถึงจุดถดถอยทางคุณธรรมในยุคของอัลเฟรด มาร์แชล (Alfred Marshall, 1842-1924) ที่มนุษย์กลายเป็นสัตว์เศรษฐกิจอย่างเต็มตัว และการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (self interest) คือ ความมีเหตุผล (rational) ของมนุษย์ เมื่อตัดนิรามิสสุขหรือความสุขที่ไม่อิงอามิสออกไป ความสุขที่เหลือในวิชาเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ในยุคหลังๆ ก็คือกามสุขแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นต้นเหตุของหายนะของมนุษยชาติในปัจจุบัน

การย้อนกลับมาศึกษาพุทธธรรมก็คือความพยายามที่จะย้อนกลับมาเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง เป็นธรรมชาติที่สามารถเข้าใจได้ง่ายจากความรู้จริงที่เกิดจากการฝึกฝนปฏิบัติ ประกอบกับขีดความสามารถทางปัญญาของมนุษย์ที่ทุกคนมีอยู่เอง ที่สามารถเข้าถึงและบรรลุความสุขอันเกิดจากการหลุดพ้นได้ด้วยตัวเอง ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่โดยไม่จำเป็นต้องรอการกลับสู่อาณาจักรของพระเจ้าเหมือนศาสนายูดาห์และคริสต์ศาสนา ที่มีที่มาร่วมกัน พระเจ้าในความหมายของพุทธก็คือ คีลสมาธิ และปัญญา โดยที่คิลนั้นถือได้ว่าเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น (necessary condition) เมื่อผ่านจุดนี้ไปแล้ว จุดเน้นจึงอยู่ที่สมาธิและปัญญา โดย

ปัญญานั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยทำให้เข้าถึงแก่นของความเป็นมนุษย์ ช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่า ทั้งศีลและสมาธิเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น (necessary conditions) ส่วนปัญญานั้นเป็นเงื่อนไขที่พอเพียง (sufficient condition) ในการที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ หรือการบรรลุซึ่งความสุขที่ถาวรกว่าความสุข ดังนั้นในยุคที่มนุษย์ยึดมั่นกับสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนและสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง การศึกษาหรือทำความเข้าใจ ประกอบกับการทดลองปฏิบัติด้วยตัวเองตามแบบของพุทธ อาจจะเหมาะสมสำหรับบุคคลเหล่านี้ แทนการเน้นศรัทธาในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ในยุคที่มนุษย์ยังขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง เช่น การมีศรัทธาต่อพระเจ้าในอดีต หรือแม้แต่ในกลุ่มคนอื่นเป็นจำนวนมากในปัจจุบันที่ยังมีศรัทธาเช่นนั้น ก็ยังคงเป็นสิ่งที่อาจจะช่วยให้พวกเขาพ้นทุกข์ได้เช่นกัน

ถึงแม้จะมีข้อดีอยู่มากในแง่ของความพยายามเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในความหมายที่แท้จริงของเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยม แต่ข้ออ่อนที่สำคัญก็คือ การที่ไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนว่า อะไรคือปัจจัยที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถยกระดับคุณค่าหรือความจำเป็นทางจิตจากวัตถุไปสู่สังคมและการมีคุณธรรม ทั้งนี้เพราะเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมขาดเครื่องมือในการวิเคราะห์จิตอย่างเป็นระบบ ถึงขั้นที่จะทำให้เข้าใจได้ว่าอะไรคือเครื่องมือที่จะช่วยยกระดับจิตได้ ซึ่งมีคำตอบที่ชัดเจนในการศึกษาแบบพุทธ นั่นก็คือปัญญา และยังชี้ให้เห็นได้ชัดเจนว่า ปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร อะไรเป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเกิดของปัญญา เมื่อเข้าใจประเด็นในเรื่องต่างๆ เหล่านี้ได้อย่างชัดเจนแล้ว ย่อมไม่เป็นการยากที่จะเข้าใจหรือมีวิธีการที่จะยกระดับจิตของมนุษย์ได้ สาเหตุสำคัญที่เป็นข้ออ่อนของเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมประการหนึ่ง เป็นผลมาจากการที่เศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมนั้นพัฒนามาภายใต้กรอบอารยธรรมตะวันตก ที่ยังมีความยึดมั่นในอัตตาค่อนข้างสูง ดังนั้น ความมีตัวตนจึงยังปรากฏอยู่ทุกขั้นตอนพัฒนาของจิตในเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยม รวมทั้งการนับถือตนเอง (self-respect หรือ self esteem) ดังนั้นความพยายามในการละลายความเป็นตัวตนให้หมดไป

จึงเป็นไปได้ยากภายใต้กรอบอารยธรรมดังกล่าว

แท้จริงองค์ธรรมทั้งสาม คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เป็นองค์ธรรมที่ต้องไปด้วยกันทั้งหมด เป็นการอธิบายความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายในสากลจักรวาล ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอดไป จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากสภาพความขัดแย้งทั้งจากภายนอกและภายใน ทำให้ไม่สามารถยึดถือเอาไว้ได้ เป็นกฎธรรมชาติตามความหมายที่แท้จริง ที่ไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลงและจะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในลักษณะที่เป็นอกาลิก คือเป็นจริงตลอดไป วิปัสสนา ในความหมายที่แท้จริงก็คือ ความสามารถเข้าใจกฎธรรมชาติเหล่านี้อย่างชัดเจนจนถึงกับถอนความเข้าใจผิดหรืออวิชชาทั้งหลายออกไปได้ มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมความคิดและการดำรงชีวิต

องค์ธรรมทั้งสามประการมีความเป็นหนึ่งเดียว แต่มีลักษณะที่สำคัญและสังเกตได้ ๓ ประการดังกล่าวมาแล้ว จึงมีชื่อเรียกว่า ไตรลักษณ์ องค์ธรรมสุดท้าย คือ อนัตตา ซึ่งถูกค้นพบโดยนักวิทยาศาสตร์กายภาพ ในฐานะที่เป็นกฎการไม่คงตัวของพลังงาน (non-conservation of energy) เมื่อต้นศตวรรษที่ ๒๐ นี้เอง ซึ่งไม่ตรงความหมายอย่างแท้จริงของอนัตตาโดยตรง แต่พอที่จะอนุโลมเข้าไปได้ เนื่องจากกฎดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์กายภาพสมัยใหม่ (modern physics) ที่นำไปสู่การอธิบายอนัตตาได้ ส่วนอนิจจังและทุกขังนั้นได้มีการอธิบายมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๙ ในนามกฎสถานะความวุ่นวาย (law of entropy) ถึงแม้กระนั้นวิทยาศาสตร์กายภาพจากตะวันตกก็ยังมีได้รวมเอาองค์ธรรมทั้งสามเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียว แต่ทั้งหมดนี้สามารถอธิบายได้ว่า วิทยาศาสตร์กายภาพเริ่มที่จะเข้ามาใกล้เคียงกับพุทธธรรมมากยิ่งขึ้นจนคาดว่าจะกลายเป็นหนึ่งเดียวกันในที่สุด

พุทธคือวิถีแห่งปัญญา

เนื่องจากปัญญาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะสามารถยกระดับของจิตมนุษย์ และสามารถจัดความทุกข์ เพื่อให้มนุษย์ได้พบกับความสุขตามธรรมชาติที่แท้จริง การเน้นปัญญาและกระบวนการในการเสริมสร้างปัญญาจึงมีสาระสำคัญยิ่ง ตรรกะที่ใช้ในพุทธศาสนาไม่ใช่ตรรกะเบื้องต้นแบบของอาริสโตเติลที่เป็นตรรกะแบบสุดขั้ว นั่นคือ ถ้าไม่ใช่ ก. ก็ต้องเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ ก. แบ่งเป็นขาวเป็นดำอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการแยกพื้นที่บริเวณตรงกลางทิ้งออกไป ในหลายกรณีพื้นที่บริเวณตรงกลางที่เป็นสีเทาอาจจะมีปริมนทลกว้างขวางเป็นทั้งขาวและดำก็ได้ ลักษณะตรรกะแบบนี้ปัจจุบันทราบกันดีในวิชาคณิตศาสตร์ที่เรียกว่า ตรรกะแบบสับสน (fuzzy logic) ตัวอย่างเช่น ในความทุกข์ย่อมต้องมีความสุขอยู่ด้วย ทั้งนี้เพราะความสุขก็คือความทุกข์ที่ลดน้อยลงไป หรือในอวิชชาย่อมต้องมีวิชาอยู่ด้วย [โปรดดูคำอธิบายเบื้องต้นของ Kosko, Bart (1994) *Fuzzy Thinking*, London, Flaming โดยเฉพาะบทที่ ๑ ที่อธิบายว่าขาวและดำเป็นกรณีเฉพาะของสีเทา บทที่ ๕ เปรียบเทียบตรรกะของพระพุทธเจ้าและของอาริสโตเติล และบทที่ ๙ กล่าวถึงชุดของความสับสน (fuzzy set)]

วัตถุประสงค์ของการใช้ตรรกะในลักษณะดังกล่าวก็เพื่อสะท้อนสภาพความเป็นจริงให้มากที่สุด และใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาความทุกข์ของมนุษย์ นั่นก็คือ ถ้ามีอวิชชาอยู่มาก หรือมีความหลงผิดหรือไม่รู้จักจริงอยู่มาก ก็จะต้องเพิ่มความรู้จริงหรือวิชาให้มากยิ่งขึ้น ซึ่งก็จะเป็นการลดอวิชชาหรือความไม่รู้จักจริงลง และเมื่อมีความรู้จริงมากขึ้นก็จะสามารถลดความทุกข์ที่มีอยู่ให้น้อยลงได้ ซึ่งก็หมายถึงการมีความสุขเพิ่มมากขึ้นนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีตรรกะแบบสับสน (fuzzy logic) ในพุทธธรรมที่มีความยุ่งยากและสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นกว่าลักษณะตรรกะแบบสีเทา คือ ทั้ง ก. และไม่ใช่ ก. ซึ่งเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ต่างกันที่ระดับ (degree) แล้ว ภาพสีเทาดังกล่าวยังเป็นการอธิบายในลักษณะที่เป็นภาพนิ่ง ถ้าทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลง (เป็นอนิจจัง) อยู่ตลอดเวลาในลักษณะที่เป็นพลวัต ตรรกะแบบสับสนในพุทธธรรม

ก็จะยังมีความลึกซึ้งมากขึ้น ตัวอย่างเช่น อัตตา (ตัวตน) ไม่มีจริง ขณะที่ นีรัตตา (การไม่มีตัวตน) ไม่มีจริงเช่นกัน

แท้ที่จริงคำว่า ตรรกะแบบสับสน (fuzzy logic) เป็นความสับสนในการเข้าใจความหมายของตรรกะแบบนี้ด้วย เนื่องจากการพยายามทำความเข้าใจจากพื้นฐานของตรรกะที่แยกขาวกับดำออกจากกันอย่างชัดเจน แต่ตรรกะแบบนี้ถึงจะไม่แยกดำจากขาวออกจากกันอย่างชัดเจน แต่ก็มีความชัดเจนในตัวเอง เพราะในพื้นที่ที่เป็นสีเทาระหว่างขาวกับดำนั้น สามารถบอกได้อย่างชัดเจนว่า เป็นขาวร้อยละเท่าใด ดำร้อยละเท่าใด เป็นต้นว่า ตรงที่เป็นสีขาวล้วนก็จะกล่าวได้ว่าเป็นขาวร้อยละ ๑๐๐ เป็นดำร้อยละศูนย์ ถัดมาอาจจะเป็นขาวร้อยละ ๙๙.๙ ดำร้อยละ ๐.๑ เป็นต้น ดังนั้นทุกๆ จุดบนสีเทาจะบอกได้ว่าขาวเท่าใด ดำเท่าใด จึงมีผู้เสนอว่าควรจะเรียกว่า ตรรกะที่มีความชัดเจนโดยไม่แบ่งขั้ว (non-dual clarity) และในกรณีนี้ทั้งสีขาวและสีดำก็เป็นกรณีสุดโต่งแต่ละกรณีของสีเทา ซึ่งสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนโดยไม่จำเป็นต้องสับสนนั่นเอง

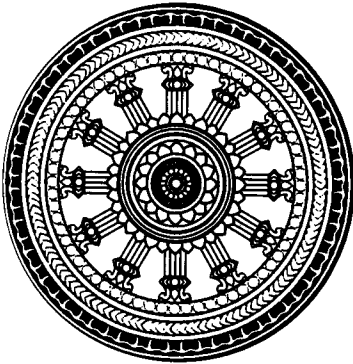
ตรรกะลักษณะดังกล่าวไม่ใช่เป็นการกล่าวในลักษณะการตีจำนวนโวหาร แต่ในความเป็นจริงก็คือ ในสถานการณ์ที่ทุกอย่างมีพลวัต (dynamic) ทุกอย่างมีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จุดที่สามารถสังเกตเห็นได้คือจุดที่เป็นรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ความจริงในแต่ละด้านจึงขึ้นอยู่กับมุมมองและเวลา ทั้งนี้เพราะกฎธรรมชาติเบื้องต้นที่เป็นหลักสำคัญของพุทธนั้นก็คือ อนิจจัง หรือความไม่แน่นอนนั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่งตามธรรมชาติ เป็นความจริงที่สังเกตได้จากธรรมชาติตลอดเวลา เป็นการเน้นความเข้าใจความเป็นจริงตามสภาพธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย ซึ่งถือว่าเป็นหลักการที่สำคัญที่สุดในพุทธธรรมนั่นเอง เพราะเมื่อมนุษย์เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาวะความเป็นจริงตามธรรมชาติ ย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตนเอง ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ได้ในที่สุด แต่ในขณะเดียวกัน การเชื่อว่าตัวตนไม่มีจริงอาจจะส่งเสริมให้มนุษย์กระทำการทุกอย่างภายใต้การครอบงำของกิเลส มีการดำเนินการต่างๆ ในลักษณะที่เป็นการเบียดเบียนตนเองและสิ่งมี

ชีวิตอื่นๆ ในลักษณะที่เป็นการสนองตอบต่อพลังขับเคลื่อนของกิเลสเฉพาะหน้า ซึ่งไม่ช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ไปได้ในที่สุดเช่นกัน

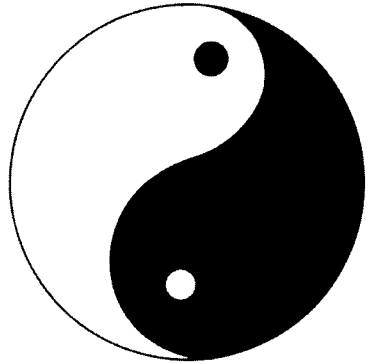
ความเป็นจริงของสรรพสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติในลักษณะเช่นว่านี้ได้รับการพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนในพุทธธรรมตามที่ได้แสดงไว้แล้ว ส่วนการใช้ตรรกะแบบชาวกรีกกับดำนั้นเป็นการพิจารณาจากภาพนิ่ง การนำกฎธรรมชาติมาใช้แบบกรีกนั้นมีวัตถุประสงค์สำคัญที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการจำแนกสรรพสิ่งต่างๆ ออกจากกัน (identification) ลักษณะการวิเคราะห์แบบกรีกซึ่งเป็นต้นความคิดของอารยธรรมตะวันตก จึงเป็นการวิเคราะห์แบบภาพนิ่ง หรือ static analysis ดังนั้นตรรกะแบบกรีกในระยะต้นจึงใช้เครื่องหมาย = และ \neq ซึ่งเป็นเครื่องหมายที่ใช้จำแนกประเภท (identification)

ในขณะที่ตรรกะแบบพุทธหรือเต๋าสะท้อนพลวัตของการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น เครื่องหมายที่ใช้แทนความคิดของพุทธและเต๋าก็มีลักษณะเป็นพลวัต นั่นคือ พุทธใช้เครื่องหมายงล้อหรือธรรมจักร ขณะที่เต๋านั้นเน้นความลงตัวตามธรรมชาติ (natural harmony) ด้วยพลังตรงข้าม แต่ก็ทำงานร่วมกันของหยินและหยาง (ดูภาพประกอบหน้า ๓๒๙) ทั้งสองต่างเน้นกฎธรรมชาติที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ซึ่งจำเป็นต้องแสดงในลักษณะพลวัต

ในขณะที่กฎธรรมชาติแบบของกรีกเน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกันเองและมนุษย์ต่อนครรัฐ ซึ่งต้องการความสัมพันธ์ในลักษณะที่มีดุลยภาพ โดยสะท้อนข้อสมมติฐานว่า มนุษย์มีเหตุผลแบบของอาริสโตเติล ส่วนฝ่ายที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผลแบบของเพลโตและเซนต์ออกุสติน ก็เป็นการวิเคราะห์แบบดุลยภาพเชิงสถิต (static analysis) เช่นกัน แต่เน้นการหลุดพ้นออกมาจากดุลยภาพ เนื่องจากปฐมบาปหรือการตกต่ำของมนุษย์ (the fall of man) และสิ่งที่พยายามทำก็คือ การกลับไปหาดุลยภาพ คือ การคืนสู่อาณาจักรของพระเจ้า หรือการอยู่ภายใต้ต้นนครรัฐอย่างมีความสุขในกรณีที่ไม่มีพระเจ้า ถ้าจะอธิบายความหมายในเชิงวิชาการก็คือ การวิเคราะห์เชิงสถิตโดยเปรียบเทียบ (comparative static) นั่นก็คือ เมื่อมีสภาวะต้องหลุดออกจากจุดดุลยภาพเดิม จะมีวิธีการกลับเข้าไปสู่ดุลยภาพเดิมหรือดุลยภาพใหม่ได้อย่างไร

พุทธ

เต๋า

เนื่องจากการเน้นความเปลี่ยนแปลง การวิเคราะห์แบบพุทธจึงเน้นความเป็นเหตุและผลต่อกัน (casual relationship) ในการแสดงความสัมพันธ์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันอาจจะแสดงโดย → ซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นองค์รวม (holistic) ทั้งนี้เพราะทุกสิ่งทุกอย่างต่างก็เป็นเหตุปัจจัยและผลของกันและกัน ต่างกับความสัมพันธ์แบบการจำแนกประเภท = และ ≠ การวิเคราะห์ในลักษณะที่เป็นองค์รวมหรือการเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน ทำให้สามารถอธิบายต่อไปว่า การที่มีผลเป็นเช่นนั้นเพราะมีเหตุปัจจัยเช่นนี้ ดังนั้นถ้าหากไม่ต้องการได้รับผลเช่นนั้นก็ต้องกลับไปเริ่มพิจารณาที่เหตุปัจจัย และระงับเหตุปัจจัยนั้นเสีย เครื่องมือสำคัญที่จะระงับเหตุปัจจัยได้ก็คือ ปัญญา อันเกิดจากการเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงของสรรพสิ่งเหล่านั้น หรือใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาที่สาเหตุก็จะทำให้ระงับผลอันไม่พึงปรารถนานั้นได้ หรือมิฉะนั้นก็ต้องถอนจากความหลงผิดและยึดติดในสิ่งทั้งหลาย ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและต่อชีวิตใหม่ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

แนวทางสำคัญในการสร้างเสริมปัญญาก็คือ ทางสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลางในคำสอนของพุทธนั้นมีโชะอะไรก็ได้ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างสิ่งที่สุดขั้ว (extreme) ทั้งสองด้านตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป

แต่เนื่องจากคำสอนของพุทธเน้นการปฏิบัติเป็นหลัก ดังนั้นเพื่อให้สามารถปฏิบัติได้จริงก็จำเป็นจะต้องอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างให้มีความชัดเจน สามารถนำไปปฏิบัติได้

“ภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ การหมกมุ่นด้วยกามสุขในกามทั้งหลายอันเป็นการชั้นต่ำ ชั้นตลาต ของปุถุชน มิใช่อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง และการประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน อันเป็นทุกข์ ไม่เป็นอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อย่างหนึ่ง”

“ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งทางสายกลางที่ไม่ข้องแวะที่ สุดสองอย่างนั้น อันเป็นทางที่สร้างจักขุ (การเห็น) การสร้างญาณ (การรู้) เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”

“ก็ทางสายกลางนั้น...เป็นไหน? ทางนั้น คือมรรคอันเป็นอริยะ มงคลประกอบ ๘ ประการ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ”

ทั้งนี้ทางสายกลาง (มิใช่ทางที่อยู่ตรงกลาง แต่เป็นทางที่ไม่เข้าไปข้องแวะที่ สุดทั้งสอง แต่ไม่ใช่อยู่กลางระหว่างสุดขั้วทั้งสอง) คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข (the extreme of sensual indulgence หรือ extreme hedonism)

๒. อัตตกิลมณานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง (the extreme of self-mortification หรือ extreme asceticism)

ทางสายกลางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทานี้ มีจุดหมายที่แน่นอนคือดับทุกข์ หรือภาวะหลุดพ้น เป็นอิสระ ไร้ปัญหา มรรค คือ ระบบความคิด และการกระทำหรือการดำเนินชีวิตที่ตรงจุดพอเหมาะพอดีให้ได้ผลสำเร็จตามเป้าหมาย คือ ความดับทุกข์ จึงเป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๕๘๒ - ๕๘๓)

ส่วนมรรคที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ อันเป็นทางสายกลางเพียง

หนึ่งเดียวที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น ประกอบด้วย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๖๐๑-๖๐๒)

- ๑. สัมมาทิวฺฐิ เห็นชอบ (right view หรือ right understanding)
- ๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (right thought)
- ๓. สัมมาวาจา วาจาชอบ (right speech)
- ๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (right action)
- ๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (right livelihood)
- ๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ (right effort)
- ๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ (right mindfulness)
- ๘. สัมมาสมาธิ จิตมั่นชอบ (right concentration)

ถ้าหากจะจัดลำดับใหม่ให้เห็นภาพได้ชัดเจน มรรคที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการดังกล่าวก็คือ สิกขา ๓ หรือไตรสิกขาที่เรียกว่า อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา สิกขา ตามความหมายของพุทธนั้น คือ กระบวนการรับรู้หรือเรียนรู้ที่ผ่านการปฏิบัติและได้ประจักษ์แจ้งจริง ส่วน อริ นั้นหมายถึง ใหญ่ หรือสำคัญ ดังนั้น อริและสิกขาก็คือการเรียนรู้ยิ่งขึ้นไปของศีล จิตต (สมาธิ) และปัญญา อันเป็นลักษณะพลวัตของไตรสิกขาดังกล่าว หรือกล่าวโดยย่อก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา คือ องค์ประกอบสำคัญที่จำเป็นจะต้องมีการพัฒนาขึ้นไปอย่างต่อเนื่องเพื่อการบรรลุนิพพานนั่นเอง ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

อริศีลสิกขา (ศีล)	→ อริจิตตสิกขา (สมาธิ)	→ อริปัญญาสิกขา
- วาจาชอบ - การกระทำชอบ - การเลี้ยงชีพชอบ (การไม่เบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น)	- พยายามชอบ - ระลึกรู้ชอบ - จิตมั่นชอบ (มีสติมั่นคงและทำในสิ่งที่ตั้งตาม)	- เห็นชอบ - ดำริชอบ (เห็นและเข้าใจทุกสิ่งตามที่เป็นอย่างจริงและคิดแต่ในสิ่งที่ตั้งตาม)

ดังนั้นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดที่จะช่วยยกระดับจิตของมนุษย์ก็คือ ปัญญา ซึ่งเป็นจุดเน้นที่สำคัญที่สุดของพุทธธรรม และเนื่องจากปัญญามีความสำคัญมากที่สุด กระบวนการสร้างเสริมปัญญาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง จุดนี้เป็นจุดที่ขาดหายไปจากการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม

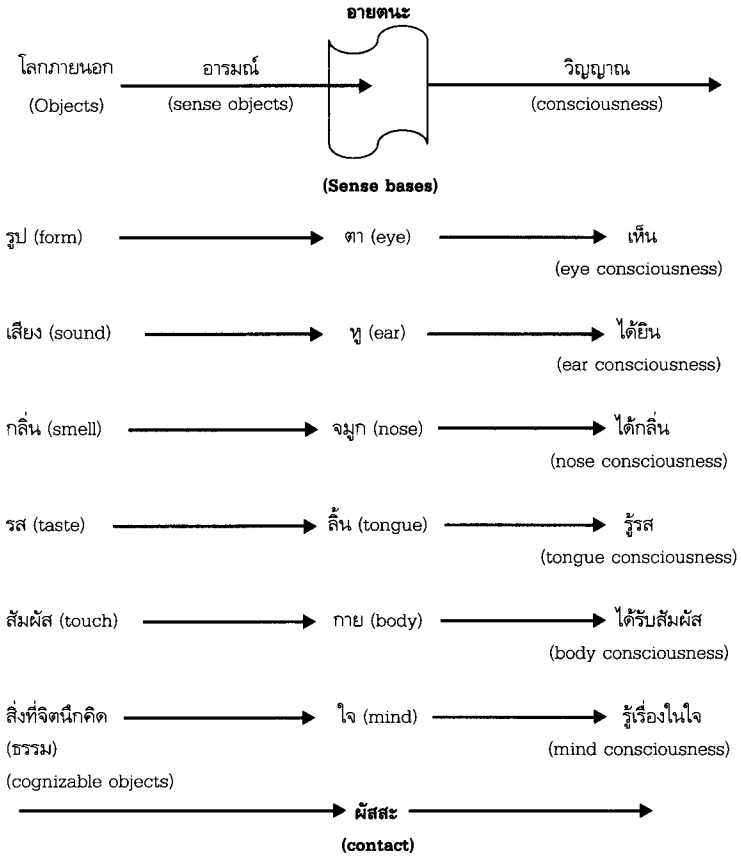
เพื่อการเข้าใจที่ชัดเจนของกระบวนการยกระดับหรือสร้างเสริมทางปัญญา จะต้องหันกลับมาศึกษาองค์ประกอบของมนุษย์ ศึกษากระบวนการเรียนรู้หรือรับรู้ทั้งหมด (สิกขา) เพื่อที่จะได้เข้าใจว่าอะไรบางอย่างที่อาจจะเป็นอุปสรรคสำคัญของการเกิดปัญญา และเมื่อทราบแล้วจะได้หาทางแก้ไขให้ถูกต้อง ทั้งหมดนี้เป็นการอธิบายกระบวนการเรียนรู้ที่มีความสำคัญยิ่ง ไม่เคยมีคำอธิบายที่ชัดเจนเช่นนี้ในระบบความรู้แบบตะวันตกและที่อื่นๆ เป็นความรู้ที่อธิบายโดยพุทธเท่านั้น องค์ประกอบของมนุษย์นั้นประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งประกอบด้วยรูปธรรมหนึ่งหมวด และนามธรรม ๔ หมวด ที่จะรวมกันเข้าเป็นหน่วยรวมทำให้เกิดปัญญาดี เช่น บุคคล ตัวตน (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๑๘๙)

โปรดสังเกตว่าการใช้ชั้น ๕ เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจการเกิดของปัญญานั้น เป็นเพียงวิธีการหนึ่งเท่านั้น อีกทั้งการวิเคราะห์ชั้นนี้ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตในกรณีนี้ ก็เป็นการวิเคราะห์แบบสถิต (static analysis) เช่นเดียวกับวิธีการวิเคราะห์แบบตะวันตก โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญเพื่อที่จะแสดงให้เห็นองค์ประกอบในลักษณะที่เป็นภาพนิ่งก่อน เพื่อช่วยให้สามารถเข้าใจกลไกในการทำงานของชั้นทั้งหมดได้ง่ายในภายหลัง โดยที่ชั้นทั้ง ๕ สามารถแบ่งย่อยออกได้ดังต่อไปนี้

๑. รูปชั้น	(ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด	รูปธรรม
	: Corporeality)	
๒. เวทนาชั้น	(ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์	นามธรรม
	ความรู้สึกลึกซึ้ง ทุกข์ หรือเฉยๆ	
	: Feeling or sensation)	
๓. สัญญาชั้น	(ส่วนที่เป็นการกำหนดความหมาย	นามธรรม
	: Perception)	

๔. สังขารชั้น	(ส่วนที่ปรุงแต่งให้จิตตี ชั่ว หรือ เป็นกลาง
: Mental formation)	นามธรรม
๕. วิญญาณชั้น	(ส่วนที่เป็นความรู้ อารมณ์ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ได้รส ได้รู้สึก
: Consciousness)	นามธรรม

องค์ประกอบดังกล่าวอาจจะเรียกโดยย่อว่า นามรูป (อ่าน: นาม-มะ-รูป) หมายถึงองค์ประกอบที่เป็นร่างกายและการรับรู้ของสิ่งมีชีวิต (บุษกร, ๒๕๔๒: ๑๑๗) โดยเรื่องที่จะต้องรับรู้เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอก ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดภายในใจของตน นามรูปบางส่วนทำหน้าที่เป็นทวาร หรือ ประตู หรือ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ ซึ่งมีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า *อายตนะ (sense-bases)* ในที่นี้หมายถึง อายตนะภายใน ซึ่งประกอบไปด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ส่วนลือที่นำเอาความรู้จากโลกภายนอกมาสู่ การรับรู้ คือ อายตนะภายนอก อาจเรียกว่า *อารมณ์ (sense-objects)* ซึ่งได้แก่คลื่นแสงที่นำรูป และคลื่นเสียง ตลอดจนการนำกลิ่น รส สิ่งสัมผัส และสิ่งที่รู้สึกนึกคิด แม้ที่มีได้มีรูปรธรรม (cognizable objects) ส่วนเมื่อ อารมณ์กระทบกับอายตนะแล้ว สภาวะของลือความรู้ภายใน คือ *วิญญาณ (consciousness)* ซึ่งทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ที่เข้ามากระทบอายตนะ ซึ่งอาจจะแสดงความสัมพันธ์ได้ดังต่อไปนี้

กระบวนการรับรู้โลกภายนอก โดยที่อารมณ์นำความรู้จากภายนอกมาที่อายตนะ หลังจากนั้นวิญญาณได้แปลงความรู้ไปสู่สิ่งที่นามรูป (สัจ) สามารถเข้าใจได้ กระบวนการทั้งหมดดังกล่าวเรียกว่า “ผัสสะ” หรือสัมผัส มีความหมายว่าเป็นการประจวบบรรจบพร้อมกันระหว่างอารมณ์อายตนะ และวิญญาณหรือการรับรู้ ซึ่งอาจจะจำแนกได้ตามทางรับรู้หรืออายตนะทั้ง ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๓๕-๓๖)

กายสัมผัส เป็นทางแห่งการรับรู้ที่มีได้แม้กระทั่งในสัตว์เซลล์เดียว เมื่อมีวิวัฒนาการมาเป็นหอยฝา ก็มีไสตสัมผัสเพิ่มขึ้น ในหอยจำพวกหอยขด (Gastropod) ก็จะมีชีวหาสัมผัสและจักษุสัมผัสเกิดขึ้น พอถึงปลา สัมผัสที่ห้า คือขานสัมผัสก็เกิดขึ้น ดังนั้นวิวัฒนาการของสัตว์จะเริ่มจากกายไสต จักษุ ชิวหา และขานสัมผัส เรียงตามลำดับ (สมัคร, ๒๕๔๒: ๒๒๓-๒๒๔) มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความสามารถในการพัฒนาทางปัญญาได้โดยไม่มีขีดจำกัด ซึ่งต่างจากสัตว์อื่นๆ ก็เนื่องจากมีมโนสัมผัสที่ช่วยให้การเรียนรู้โลกภายนอกของมนุษย์ไม่จำกัดเฉพาะความรู้ที่เป็นรูปธรรม แต่สามารถเข้าใจความรู้ในลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น สุข ทุกข์ โลก โกรธ หลง ตลอดจนความรู้ที่มีลักษณะเป็นนามธรรมและมีความสลับซับซ้อน มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่สามารถเรียนรู้ได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด ต่างกับสัตว์อื่นๆ ที่ถึงแม้จะมีมโนสัมผัส โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสัตว์ชั้นสูง แต่ก็จะมีขีดจำกัดในการเรียนรู้ระดับหนึ่ง

โปรดสังเกตว่า ความรู้จากตะวันตกที่ใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์ (สัตว์) แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนเท่านั้น คือ ร่างกาย (body) และจิต (mind) โดยไม่แยกองค์ประกอบของจิตออกเป็น ๔ ส่วนอย่างที่ได้จำแนกไว้ข้างต้นนี้ ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์การเรียนรู้และการทำงานของจิตได้อย่างเป็นระบบ เป็นเหตุให้เกิดความบกพร่องในความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ "จิต" (mind) ของมนุษย์ โดยได้เน้นประเด็นส่วนเล็กๆ ของมนุษย์เพียงส่วนเดียว นั่นก็คือ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) และการแสวงหากามสุข (hedonism) มาเป็นองค์ประกอบสำคัญ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดและสร้างความแปลกแยกต่อตัวมนุษย์ และสร้างความเสียหายแก่มนุษย์ในโลกทั้งหมดดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้

สำหรับขั้นที่เหลือนอีก ๓ ขั้น คือ เวทนา สัญญา และสังขาร มีการทำงานร่วมกับขั้นที่กล่าวมาแล้ว ๒ ขั้น คือ รูปและวิญญาณ ในลักษณะดังต่อไปนี้

เวทนา หรือการเสวยอารมณ์ คือความรู้สึก แบ่งโดยย่อออกได้เป็น

๓ ลักษณะ คือ ความรู้สึกเป็นสุข (ทางกายหรือทางใจ) ความรู้สึกเป็นทุกข์ (ทางกายหรือทางใจ) และอทุกข์ขมสุข (ไม่ทุกข์ ไม่สุข คือเฉยๆ บางทีเรียกว่า อุเบกขา) โดยปกติเมื่อได้รับผัสสะ คือได้รับรู้จากโลกภายนอก จิตในส่วนที่เป็นเวทนาจจะมีปฏิกริยาในลักษณะที่ถูกกระทำ (passive) ซึ่งจะเกิดขึ้นอัตโนมัติตามขั้นตอนกระบวนการหรือของการทำงานของจิต เช่น การรู้สึกสุขและทุกข์ของกายและใจ เป็นต้นว่า ความแฉ่มชื่นสบายใจ รู้สึกสดชื่น แข็งแรง เสียใจ รู้สึกเจ็บหรือปวด อันเป็นผลจากการได้รับสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ เป็นสัญชาตญาณที่จำเป็นของสัตว์ที่จะช่วยให้มีชีวิตอยู่ได้ เพราะเมื่อรู้ถึงความเจ็บปวด ความไม่สบาย ก็จะได้พยายามหลีกเลี่ยงมิให้เกิดขึ้นอีกในอนาคต เพราะถ้าไม่หลีกเลี่ยงอาจจะเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ภายหลัง

ขอให้สังเกตว่า อุเบกขาหรือความรู้สึกเฉยๆ ในเวทนานั้นไม่มีความสำคัญในแง่ของการยกระดับความสามารถในการเรียนรู้ ในทางตรงกันข้ามผู้ที่ต้อแก้ปัญหาอาจจะรู้สึกเฉยๆ ต่อเรื่องที่มีความสำคัญ เนื่องจากไม่เข้าใจความหมายของสิ่งนั้น

สัญญา ความหมายรู้ หรือจำได้ อันเนื่องมาจากเคยมีประสบการณ์หรือการรับรู้มาก่อน ซึ่งทำหน้าที่เสมือนคลังข้อมูล (data base) หากเป็นความรู้ที่มีอยู่แล้ว สติจะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการรำลึกและนำมาพิจารณาใหม่ แต่ถ้าหากเป็นความรู้ใหม่ก็จะมี การนำเข้าไปเก็บสะสมไว้ เพื่อประโยชน์ในการเรียกใช้ได้ในภายหลัง

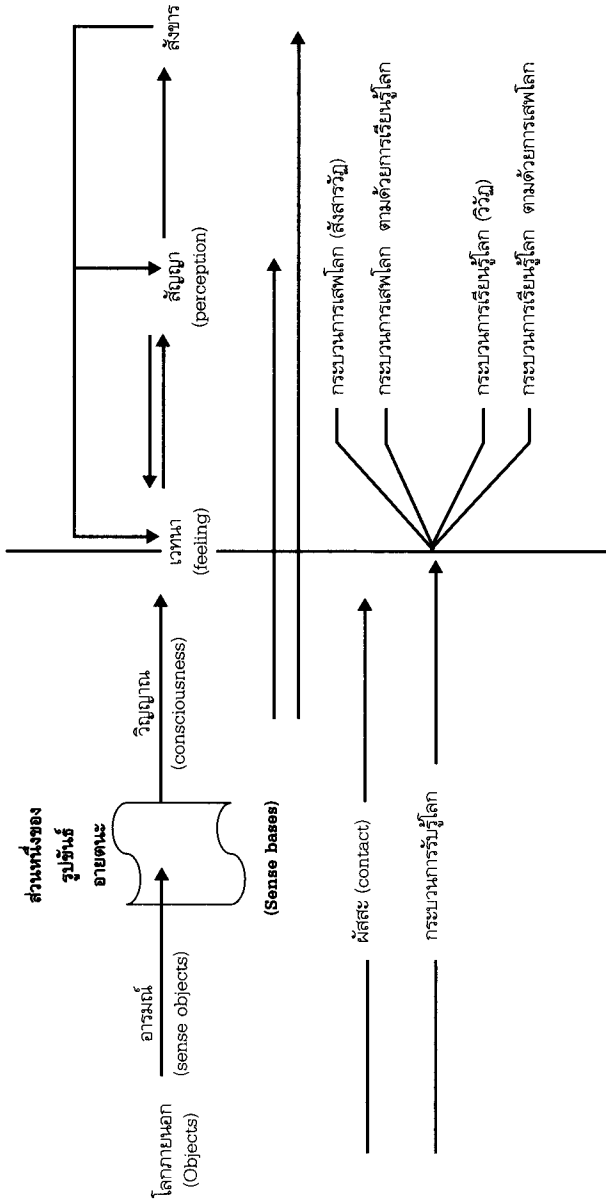
สังขาร ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติของจิต ที่มีเจตนาเป็นตัวนำซึ่งแต่งจิตให้ดี ชั่ว หรือเป็นกลางๆ ประปรุงแปรการตริตริกนึกคิดในใจ และแสดงออกทางกายวาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ (ความละอายบาป) โอตตปปะ (ความกลัวบาป) เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ ทิฐิ (ความเชื่อถือที่ยึดแน่น) อิสสา (ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) เป็นต้น เรียกรวมน่าๆ ว่าเป็นเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๑๖)

ในบรรดาชั้นทั้งสามนี้ สังขารนั้นนับได้ว่าเป็นชั้นที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะเป็นจิตที่มีเจตนา สามารถเข้าไปกำหนดเวทนาและสัญญาได้ ในขณะที่เวทนาและสัญญาจะเป็นจิตที่ตอบสนองต่อผัสสะโดยตรง โดยไม่มีเจตนาเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เจตนาที่มีความสำคัญมากในพุทธธรรม เพราะอาจจะเป็นกุศลเจตนา (ความตั้งใจดี) หรืออกุศลเจตนา (ความตั้งใจไม่ดี) จะส่งผลถึงกรรมหรือการกระทำ ซึ่งจะมีผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และตัวเองได้ในภายหลัง อนึ่ง วิญญาณเป็นเหมือนแกนกลางของกระบวนการรับรู้ ซึ่งมีผัสสะ เวทนา สัญญา เป็นสหชาติธรรม คือเกิดร่วมพร้อมกันด้วย แต่ตัวแปรสำคัญคือสังขาร มีอิทธิพลปรุงแต่งกระบวนการรับรู้ตั้งแต่เริ่มต้นและในระยะต่อไป แล้วแต่ว่าจะเป็นสังขารตัวใดเกิดขึ้นหรือแฝงอยู่ในเวลานั้นๆ เช่น โมหะ หรืออโมหะ เป็นต้น (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๔๑) ซึ่งจะแสดงภาพการรับรู้โลกภายนอกและการสนองตอบได้ดังแผนภูมิที่ ๓ (หน้า ๓๓๘)

ในแผนภูมิที่ ๓ เพื่อความสะดวกในการกำหนด อาจแบ่งขั้นตอนของกระบวนการออกมาเป็น ๒ ช่วงที่อาจจำแนกจากกันได้อย่างชัดเจน ช่วงแรกคือรับรู้โลกอย่างบริสุทธิ์ อีกช่วงหนึ่งนั้นอาจจะเป็นการเสพโลก หรือการเรียนรู้โลก นอกจากนั้นกระบวนการของการเสพโลกหรือการเรียนรู้โลกอาจจะมีลักษณะไปในทางใดทางหนึ่ง เช่นการเสพหรือการเรียนรู้ต่อเนื่องไปเพียงอย่างเดียว การเสพโลกและ/หรือการเรียนรู้โลกอาจเกิดขึ้นสลับกันก็ได้ ตัวอย่างเช่น ขณะที่มีการเรียนรู้โลก ถ้ามีโมหะเป็นสังขารร่วมอยู่ (จะเรียกว่าแฝงอยู่หรืออยู่เบื้องหลังก็ได้) กระบวนการเสพโลกก็จะตามมา โดยอาจจะมีกระบวนการเรียนรู้แทรกเข้ามาบ้างเป็นช่วง ๆ หรืออาจจะเสพไปเรื่อย ๆ อย่างลุ่มหลงมัวเมาด้วยโมหะเต็มที่ได้ แต่ถ้าขณะรับรู้อะไรมีปัญญาอยู่ ก็จะมีกระบวนการเรียนรู้บริสุทธิ์ไปเรื่อย ๆ แต่ถ้าโมหะเป็นตัวแทรกเข้ามา (หรือโลภะ โทสะ เกิดขึ้นโดยเป็นปฏิกิริยาต่อสุขหรือทุกข์) ก็จะเปลี่ยนมาเป็นกระบวนการเสพโลก ฯลฯ

กระบวนการแบบแรกเกิดจากอารมณ์ได้นำโลกภายนอกมาสู่อายตนะ และวิญญาณทำหน้าที่รับรู้ มีผลเป็นเวทนา แต่หลังจากนั้นกระบวนการ

แผนภูมิที่ ๓
 การทำงานของขั้นที่แสดงไว้ในพุทธธรรม

หมายเหตุ ฤาศรที่ไม่ถึงสัญญาและสังขาร หมายความว่า การรับรู้โลกจะเกิดขึ้นได้พร้อมกันทั้งเวทนา สัญญา และสังขาร

อีกแบบหนึ่งจะดำเนินตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อความรู้ที่ประกอบด้วย สัญญาผ่านต่อเข้ามาถึงสังขาร เกิดเป็นความรู้สึกชอบไม่ชอบ หรือวางเฉย (อุเบกขา) เพื่อพร้อมจะทำความเข้าใจหรือเรียนรู้ ถ้าหากชอบก็อยากจะได้ เสพอีก หรืออยากได้อีกในคุณภาพที่คาดว่าจะดีกว่าเดิม เกิดการปรุงแต่ง กลับไปที่เวทนาและสัญญา ถ้าหากไม่ชอบก็จะหลีกเลี่ยงไม่ยากให้เกิดขึ้นอีก เกิดเป็นสุขและเป็นทุกข์สลับกันไปไม่มีที่สิ้นสุด เพราะทันทีที่เกิดความรู้สึก ชอบไม่ชอบ อัดตาดำได้เกิดขึ้นแล้ว และได้เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้นๆ กระบวนการในลักษณะดังกล่าวอาจจะเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการแบบ สังสารวัฏ

ทางที่เป็นไปได้เช่นกันอีกทางหนึ่งก็คือ ภายหลังจากที่กระบวนการ รับรู้โลกได้ดำเนินไปแล้วโดยผ่านสัญญาเข้ามาแล้ว สังขารทำหน้าที่อุเบกขา คือพร้อมที่จะเรียนรู้ แล้วนำปัญญาเข้ามาทำความเข้าใจความรู้ทั้งหมดตาม ความเป็นจริง จุดที่สังขารเป็นอุเบกขานั้นคือสภาวะที่ปลอดจากอิทธิพลของ การยึดถืออัดตา หรือความไม่มีตัวตน เมื่อไม่มีตัวตนจึงไม่จำเป็นต้องชอบ หรือไม่ชอบ มีแต่ความต้องการที่จะเข้าใจโลกตามความเป็นจริง หรือเกิด มีฉันทะ คือความพอใจที่อยากรู้ความจริง แล้วจึงนำปัญญาเข้าไปตรีกตรอง ค้นคว้าด้วยโยนิโสมนสิการ ในเมื่อกระบวนการดำเนินไปในลักษณะนี้ ความชอบและไม่ชอบจึงไม่เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะสร้างความสุขหรือ ความทุกข์ที่เวทนาเป็นเบื้องต้นก็ตาม และเมื่อเข้าใจโลกตามความเป็นจริง ย่อมไม่เกิดความทุกข์ มีแต่ความสุข กระบวนการดังกล่าวได้ชื่อว่าเป็น กระบวนการแบบวิวิฏ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่ากระบวนการอีกแบบหนึ่งสามารถเกิดขึ้นใน ลักษณะสลับกันได้ เป็นต้นว่าเกิดกระบวนการแบบสังสารวัฏก่อน จนมีผล ทำให้เกิดความทุกข์ แล้วพยายามหาทางแก้ไขด้วยการค้นพบว่า ถ้าหากปรับ ให้สังขารเป็นอุเบกขาแล้วใช้ปัญญาเข้าไปเรียนรู้จนในที่สุดจิตเกิดความสมดุล เป็นอุเบกขา มีแต่ความสุขที่เกิดจากความรู้ก็เป็นได้เช่นกัน กล่าวคือ เริ่ม จากสังสารวัฏและพัฒนาต่อมาเป็นวิวิฏ หรือในทางตรงกันข้าม กระบวน ธรรมดังกล่าวอาจจะเริ่มจากวิวิฏจนจิตเป็นอุเบกขาหรือมีความสมดุลแล้ว

แต่เมื่อเกิดความประมาท กระบวนธรรมต่อมาอาจจะกลายเป็นการเสพโลกเกิดขึ้น เวทนาที่เป็นสุขและทุกข์กลายเป็นปัจจัยซึ่งตามมาด้วยกระบวนธรรมที่เป็นสังสารวัฏก็ได้ แต่ถ้าหากเป็นผู้รู้จักความสุขที่ประณีตกว่าแล้ว เมื่อประสบเวทนาจากกามคุณารมณ์ ก็เสวยสุขเวทนานั้นอย่างไม่ผูกมัดตัว ไม่ลุ่มหลงมัวเมา หมกมุ่น ตกเป็นทาสของกามคุณนั้น ครั้นประสบทุกข์เวทณาก็ไม่ชบเซา เศร้า ทูรันทุราย และก็ไม่หันไปใฝ่หากามคุณ เพราะรู้จักนิสสรณะ คือทางออกซึ่งไม่ต้องอาศัยกามสุข เป็นความสุขที่ไม่ขึ้นต่อเวทนาและไม่ต้องอาศัยการเสพอารมณ์ เนื่องจากมีความสุขที่เป็นพื้นฐานอันเกิดจากความสะอาด สว่าง สงบ หรืออาจจะเรียกว่าจิตว่าง เป็นจิตที่ปลอดโปร่ง ผ่องใส เจิดจ้า ไม่มีมัวหมองกังวลหรือติดค้างกังวลเรื่องใด ผู้ที่มีภาวะจิตเช่นนี้ถ้าจะไปเสพเสวยอารมณ์ใดๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็จะได้รับความสุขจากการเสพเสวยอารมณ์นั้นๆ เต็มที่ ซึ่งนอกจากจะได้ความสุขแล้วยังได้ประสิทธิภาพในการทำงานของจิตด้วย จึงอาจจะสรุปได้ว่า นิพพานเป็นทั้งความสุขและเป็นทั้งภาวะที่ทำให้พร้อมที่จะเสวยความสุข (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๕๔๙-๕๕๐)

กระบวนการณ์ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ในความเป็นจริงอาจจะเกิดขึ้นภายในเสี้ยววินาที ดังนั้นถ้าหากไม่มีการวิเคราะห์การทำงานของจิตอย่างเป็นระบบเช่นนี้ จะไม่สามารถเข้าใจสิ่งที่ทำให้เกิดเวทนาหรือความรู้สึกได้ และยิ่งมีความยึดมั่นในความเป็นตัวตนสูง อย่างที่ปรากฏอยู่ในอารยธรรมตะวันตก ยิ่งไม่มีโอกาสเข้าใจกระบวนธรรมดังกล่าวได้เลย เมื่อไม่เข้าใจก็จะอาศัยความเชื่อที่ได้จากการสังเกตอย่างผิวเผินเป็นหลัก ทำให้หลงประเด็น ขาดความเข้าใจในสาระสำคัญของความเป็นมนุษย์อย่างเช่นที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักกำลังเป็นอยู่ หรือแม้กระทั่งเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมที่เข้าใจมนุษย์มากขึ้น แต่ก็ไม่เข้าใจกระบวนการณ์ทำงานของจิตอย่างเป็นระบบเช่นนี้ จึงไม่สามารถอธิบายได้ว่ามนุษย์สามารถยกระดับทางจิตจากการให้คุณค่าทางวัตถุ (material needs) ไปสู่การให้คุณค่าทางคุณธรรม (moral needs) ได้อย่างไร

จากแผนภูมิที่ ๓ ที่ได้แสดงไว้ในหน้า ๓๓๘ กระบวนการณ์เรียนรู้โลก

ในลักษณะที่เป็นวิวัฏ จะต้องมีการฝึกฝนอบรมให้จิตมีสมาธิ เพื่อสังขารจะได้มีสติที่คอยกำกับจิตไว้ตลอดเวลา เพื่อให้จิตมีลักษณะเป็นอุเบกขา อยู่เสมอ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นและส่งความรู้ถึงสังขาร จะเปิดโอกาสให้ปัญญา ซึ่งเป็นคุณภาพอย่างหนึ่งของสังขารได้เข้ามาตรวจสอบและทำความเข้าใจต่อทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริง ช่วยให้สามารถอธิบายโลกได้ตามสภาพความเป็นจริง ไม่จำเป็นต้องมีตัวตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของกระบวนการวิวัฏ หรือการหลุดพ้นจากทุกข์ตั้งที่กล่าวมาแล้ว ความประสงค์จะพ้นจากทุกข์ด้วยการฝึกฝนจิตเพื่อยกระดับสติและปัญญา เป็นการช่วยให้มนุษย์สามารถยกระดับจิตจากการให้คุณค่าทางวัตถุ (material needs) ไปสู่การให้คุณค่าทางคุณธรรม (moral needs) ได้ ซึ่งสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนด้วยการวิเคราะห์จิตตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว

จากกระบวนการที่ได้แสดงไว้นี้ ปัญญาจะเกิดได้จะต้องประกอบด้วยเงื่อนไขต่างๆ มากมาย ทำให้โอกาสที่จะเกิดปัญญาได้จริงมีน้อยมาก ด้วยเหตุนี้โอกาสที่จะเกิดความไม่รู้ หรือไม่รู้จริง (อวิชชา) จึงมีมากกว่า และเพื่อจะได้เกิดความเข้าใจร่วมกันอย่างแท้จริง ใครจะเน้นความหมายและกระบวนการของการเกิดปัญญาให้เข้าใจร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง นั่นก็คือ ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไขเพียงเงื่อนไขเดียว คือ การรับรู้หรือการเข้าใจทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ถ้าหากเข้าใจร่วมกันตั้งแต่ต้นแล้ว ก็จะเข้าใจได้ว่าสาเหตุที่อาจจะทำให้ปัญญาไม่เกิด คือมีอวิชชาหรือความไม่รู้นั้นมีโอกาสเกิดขึ้นได้มากมายตามลำดับขั้นดังต่อไปนี้

๑. เริ่มจากรูปขันธ์ทำงานบกพร่อง เป็นต้นว่า ตาไม่ดี หูไม่ดี จมูกไม่ดี ลิ้นไม่ดี ประสาทสัมผัสไม่ดี แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดนั้นคือสภาพจิตประสาทบกพร่อง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การมีเครื่องรับที่ทำงานไม่มีประสิทธิภาพ ย่อมได้รับการสัมผัสผิดจากความเป็นจริงได้ ดังนั้นเงื่อนไขเบื้องต้นจึงจำเป็นต้องมีสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ โดยทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จะแยกเป็นสองส่วนอย่างการวิเคราะห์นี้ไม่ได้ การแยกส่วนนั้นเป็นเพียงช่วยให้เห็นภาพหนึ่งกระจ่างชัดก่อนที่จะพิจารณาความเป็นพลวัตของทุกสิ่งทุกอย่าง โดยที่เนื้อแท้ของสุขภาพกายและสุขภาพจิตในที่นี้ก็คือ

ประสาทสัมผัสที่ดี ประกอบด้วยสติมั่นคงและปัญญาแหลมคมนั่นเอง

๒. วิญญาณ ซึ่งทำหน้าที่เข้าไปรับรู้พร้อมเวทนาและสัญญา และส่งต่อความรู้ไปยังสังขาร จะต้องทำหน้าที่โดยไม่บกพร่อง หรือกล่าวโดยย่อก็คือ มีสภาพจิตเป็นปกติ

๓. สัญญา จะต้องทำหน้าที่กำหนดความหมายตามความเป็นจริง ถ้ามีปัญหาความจำเลอะเลือน การกำหนดความหมายหรือการให้ความหมายใหม่ในสิ่งที่ไม่เคยผ่านเข้ามาก่อนคลาดเคลื่อนผิดไป ปัญญา ก็จะไม่เกิด

๔. สังขารจะต้องทำหน้าที่อย่างตั้งใจ หรือมีเจตนาที่จะเรียนรู้และเข้าใจโลกในความเป็นจริง พร้อมทั้งมีความปรารถนาที่จะให้โลกดีขึ้น นั่นก็คือ มีทั้งสติและสัมปชัญญะ (full comprehension) ทำงานควบคู่กัน ไม่เข้าไปปรุงแต่ง คือ รู้ หรือเห็น ได้ยิน ได้สัมผัส ได้สัมผัส เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง แต่ธรรมชาติของมนุษย์ในเรื่องนี้มักจะประมาทโดยคิดว่า รู้แล้ว และมีอคติต่อสิ่งที่ผ่านเข้ามาสู่สังขารล่วงหน้า แล้วก็เอาอคติเหล่านั้นเข้าไปปรุงแต่ง ทำให้ความรู้ที่ได้ผิดจากความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ

๕. โดยทั่วไป ถ้าหากสามารถรับรู้เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง เวทนาทางใจจะถูกกำกับโดยสังขารให้เป็นอุเบกขา อารมณ์ดีใจ เสียใจ พึงใจ ท้อใจ จะไม่เกิด แต่ถ้าหากไม่มีสังขารที่ดีกำกับ เวทนาจะมีความแปรปรวนของความรู้สึกไปตามสังขารที่ปรุงแต่งในขณะนั้นๆ จะเกิดการยึดติดกับความรู้สึกนั้นๆ และพยายามที่จะได้เสียใหม่ หรือพยายามหลีกเลี่ยงถ้าหากไม่พึงพอใจ เป็นการกระตุ้นให้เกิดมีการกระทำหรือหลีกเลี่ยงการกระทำในรอบต่อไป

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ปัญญาเกิดขึ้นได้นั้น ชั้นร์แต่ละชั้นร์ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ๔ จะต้องทำงานโดยไม่ผิดพลาด ถ้าหากเกิดมีข้อใดข้อหนึ่งผิดพลาด ระบบทั้งระบบจะเกิดความรวนเร และทำให้ไม่รู้ไม่เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น ซึ่งก็เป็นอุปสรรคที่สำคัญที่จะปิดกั้นกระบวนการสะสมปัญญา

ส่วนเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดที่ทำให้สังขารทำหน้าที่ปรุงแต่งให้ผิดไปจากความเป็นจริง อยู่ที่อตตตา อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ไม่เกิดความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ ถ้าหากไม่มีอตตตา สังขารย่อมเป็นอุเบกขา ทำหน้าที่เป็น

กลาง เมื่อรู้เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น ก็ไม่มีเหตุที่จะต้องยินดี ยินร้าย ดีใจหรือเสียใจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ในกระบวนการรับรู้หรือเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างปัญญาทั้งหมด จะต้อง มีเงื่อนไขที่จำเป็น (necessary condition) อีกข้อหนึ่งนอกจากเงื่อนไข ต่างๆ ในทุกข้อที่กล่าวมาแล้ว นั่นคือจะต้องไม่มีอัตรตา ซึ่งเป็นความหมาย ที่ละไว้ในฐานที่ควรเข้าใจแล้ว เพราะถ้าหากเข้าใจความหมายของชั้นที่ ๕ ก็จะต้องหมายความว่าอัตรตาไม่มี เพราะเมื่อพิจารณาแต่ละชั้นแล้ว ไม่สามารถจะเอาส่วนใดมาเป็นอัตรตาได้เลย

จากกระบวนการศึกษา หรือกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดปัญญานั้น ถึงแม้ว่าปัญญาจะเป็นสิ่งสำคัญที่สุด แต่ในความเป็นจริงโอกาสที่จะเกิด ปัญญาได้จริงนั้นยากมาก ทั้งที่ในความเป็นจริงธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่เคยปิดบังตัวของมันเองเลย แต่ความบกพร่องอาจจะเกิดขึ้นได้ในทุก ชั้นตอนตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ปัญญาไม่เกิด

ดังนั้นเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดปัญญาขึ้นได้ จะต้องเริ่มจากการเข้าใจชั้นที่ ห้า กล่าวคือ การไม่มีอัตรตา การมีสุขภาพกายและจิต เพื่อการสัมผัสที่ สมบูรณ์ การมีสติที่มั่นคง สามารถจับยึดสิ่งที่ผ่านเข้ามาเพื่อการตรวจสอบได้ มีการให้ความหมายของสิ่งนั้นๆ ตามความเป็นจริง และในที่สุดจะต้องไม่มีการ ประุ่งแต่งสิ่งเหล่านั้นนอกเหนือไปจากสภาพความเป็นจริงของมัน

มนุษย์จะมีเหตุผลหรือไม่มีเหตุผล อยู่ที่มนุษย์มีสติมั่นคงและมีปัญญา ที่จะรับรู้ทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงในธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ ดังนั้น สติและปัญญาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ซึ่งมีความหมายเทียบได้กับพระเจ้า ในอารยธรรมตะวันตก ซึ่งมีการเปรียบเทียบไว้ในคำสอนของพระพุทธเจ้า ว่า ถ้ามนุษย์ถึงพร้อมซึ่งศีล สมาธิ และปัญญา โดยพร้อมบริบูรณ์แล้ว แม้แต่เทวดา พระอินทร์ พระพรหม ก็ต้องให้ความเคารพ

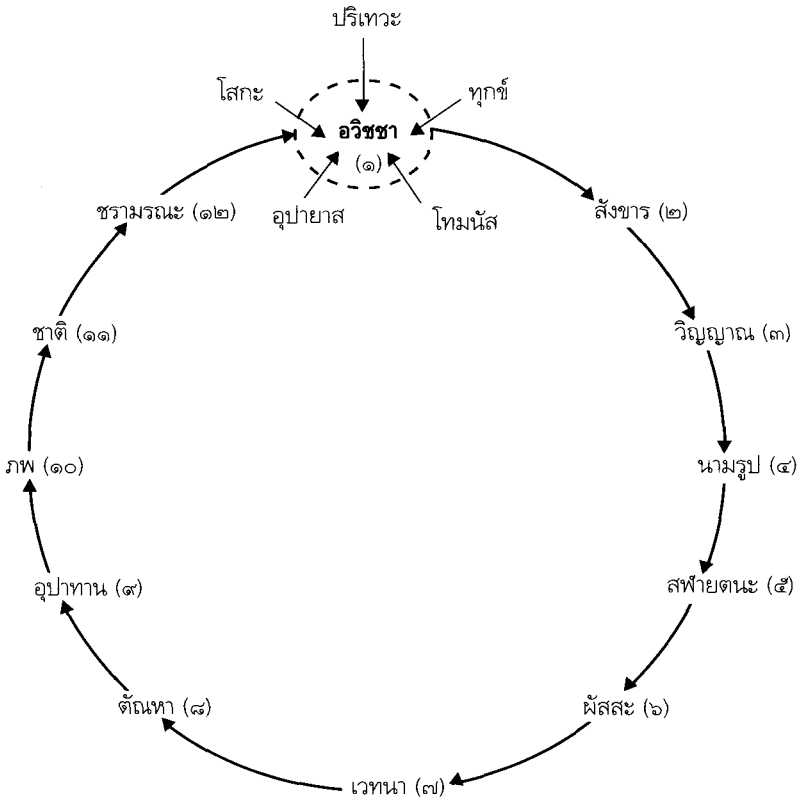
ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นคำอธิบายแบบพุทธ ถึงแม้จะเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ทุกคนก็อาจจะสามารถเข้าถึงความรู้เหล่านั้น ได้ด้วยตัวเองจากความเป็นพุทธ เพราะพุทธคือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ด้วยตนเอง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่อยู่ในวิสัยของมนุษย์ทุกคนที่จะเข้าถึงความรู้

เหล่านี้ได้ เป็นการสะท้อนธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ ตลอดจนอธิบายถึงปัญหาหรืออุปสรรค ที่ทำให้มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงธรรมชาติที่แท้จริงของตัวเองได้ เพราะกระบวนการเสริมสร้างปัญญาถึงแม้จะเป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้ง่าย แต่มีเงื่อนไขและสิ่งทีอาจเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงปัญญาได้

ความรู้ที่ได้อธิบายมาแล้วเหล่านี้ถูกปิดกั้นโดยวิวัฒนาการของอารยธรรมตะวันตก ทำให้การเข้าใจมนุษย์คลาดเคลื่อนผิดจากความเป็นจริงไปมาก เกิดผลเสียกับมนุษย์ในที่สุด เมื่อเข้าใจถึงจุดนี้แล้ว สมควรที่จะชี้ให้เห็นว่าวิวัฒนาการของอารยธรรมตะวันตกมีส่วนสำคัญในการปิดกั้นความรู้ตามธรรมชาติที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้อย่างไร

การอธิบายความสำคัญของปัญญาโดยปฏิเสธสมุปบาท

โดยปกติการวิเคราะห์ขั้นที่ ๕ นั้น เป็นการวิเคราะห์ในลักษณะแยกส่วนเพื่อให้เข้าใจความหมายของความไม่มีตัวตน หรืออนัตตา ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่เมื่อถูกนำไปใช้เพื่อแสดงให้เห็นว่าปัญญามีความสำคัญอย่างไร และเกิดขึ้นได้อย่างไร รวมทั้งอธิบายว่าเหตุใดปัญญาจึงมิสามารถเกิดขึ้นได้โดยง่าย ได้มีผู้รู้หลายท่านตั้งเป็นข้อสังเกตว่า การวิเคราะห์ด้วยขั้นที่ ๕ นั้น โดยลักษณะของการวิเคราะห์ที่แสดงไว้ข้างต้นนั้น เป็นการวิเคราะห์แบบแยกส่วน และเป็นการวิเคราะห์ในสภาวะสถิติ (statistic analysis) ซึ่งไม่สอดคล้องกับการวิเคราะห์แบบพุทธ ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีความเป็นพลวัต อีกทั้งอาจจะไม่ช่วยให้สามารถเข้าใจได้ชัดเจน เนื่องจากทั้งสติและปัญญานั้นซ่อนอยู่ในสังขารขั้นที่ ๕ จึงได้มีการเสนอว่า ควรจะอธิบายความสำคัญของปัญญาด้วยหลักปฏิเสธสมุปบาท หรือการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน (dependent origination or conditioned arising) ซึ่งแสดงถึงกระบวนการเกิดดับของทุกข์ มีลักษณะของการอธิบายเป็นองค์รวมและมีความเป็นพลวัต สอดคล้องกับพุทธธรรม ซึ่งมีลักษณะเป็นวงจรไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดจบ ดังต่อไปนี้

ในภาพดังกล่าว อวิชชา (๑) คือความไม่รู้ หรือความรู้ที่ไม่ถูกต้องนำไปสู่สังขาร (๒) หรือการปรุงแต่งและลงมือกระทำ โดยมีเจตจำนงที่จะให้ได้รับผลตามความรู้ที่ไม่ถูกต้องดังกล่าว เกิดเป็นวิญญาณ (๓) หรือความตระหนักรู้ เจตนาที่จะเข้าได้กับเจตนาที่ได้ปรุงแต่งขึ้นเพราะมีวิญญาณ เกิดเป็น นามรูป (๔) หรือองค์ประกอบที่เหลือของขั้น ๕ จึงเกิดขึ้นได้ นั่นคือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ หรือการเกิดตัวตนขึ้นครบถ้วนนั่นเอง เมื่อมีตัวตนพร้อมแล้วก็ต้องมีช่องทางที่จะ

ติดต่อรหว่างโลกภายในกับโลกภายนอก (อายตนะภายนอกและอายตนะภายใน) นั่นก็คือ สพยตนะ (๕) เมื่อมีช่องทางติดต่อรหว่างโลกภายนอกและโลกภายใน การสัมผัส หรือ ผัสสะ (๖) ก็จะเกิดขึ้นอันเป็นผลตามมา เกิดมีความรู้สึกเวทนา (๗) หรือการเสวยอารมณ์ จากนั้นกระบวนธรรมก็จะส่งความรู้ต่อไปถึงสังขาร ถ้าสิ่งๆ นั้นเป็นสิ่งที่ชอบก็จะติดใจอยากได้ อยากมี ประสบการณ์เช่นนั้นหรือมากกว่านั้น แต่ถ้าไม่ชอบก็จะหลีกเลี่ยงหรืออยากให้สิ่งเหล่านั้นสูญไป ความอยากดังกล่าวคือ ตณหา (๘) เมื่อความอยากไม่ถูกระงับหรือกำจัดให้ลดลง ก็จะทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เป็นการยึดมั่นถือมั่น หรือ อุปาทาน (๙) เกิดเป็นเจตจำนงที่จะทำการเพื่อให้ได้มาซึ่งการยึดมั่นถือมั่น เป็นการผลักดันให้เกิดการสืบต่อไปในชั้นตอนต่อไป หรือเกิดเป็นภพ หรือสภาวะที่พร้อมจะเกิดขึ้น (๑๐) การมีภพทำให้พลังขับเคลื่อนต่อไปได้ เกิดผลตามพลังแห่งกรรม หรือ ชาติ หรือการเกิดขึ้นจริงในที่สุด (๑๑) สิ่งใดก็ตามเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องมีการเสื่อมโทรมและดับไปตามกฎของอนิจจัง นั่นก็คือ ชรามรณะ (๑๒) และเมื่อสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นมีการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและ/หรือภายใน บังเกิดผลอันเป็นความเสื่อมสลายไป ก็เกิดโศก หรือความโศก (sorrow) ปรีเหวะ การคร่ำครวญหา (lamentation) ความทุกข์ระทม (pain) ความโทมหัสหรือความเสียใจ (grief) และอุปายาส หรือความคับแค้นใจ (despair) ซึ่งเป็นปัจจัยของอวิชชา คือความไม่รู้จริง มีลักษณะเป็นวงจรที่ไม่สิ้นสุด

ดังนั้น ถ้าหากต้องการจะตัดวงจรดังกล่าวออกไป จึงจำเป็นที่จะต้องแก้ด้วยความรู้จริง หรือ วิชชา ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับปัญญา หรือ มิฉะนั้นก็อาจจะใช้ปัญญาไปจัดการที่สังขาร (๒) ให้เป็นความรู้ที่ถูกต้อง หรือใช้ปัญญาไปจัดการกับเวทนา (๗) หรือ ตณหา (๘) หรือ อุปาทาน (๙) ถ้าตัดวงจรเหล่านี้ขาดด้วยปัญญาที่จุดใดจุดหนึ่ง ความทุกข์ก็จะหมดไป

จุดเด่นของการอธิบายแบบปฏิจจสมุปบาท ก็คือเป็นการอธิบายในลักษณะที่เป็นเงื่อนไขต่อกันในลักษณะที่ว่า เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนั้นจึงเกิดมีได้ มีความเป็นพลวัตและเน้นความเป็นองค์รวม ในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง และชี้ให้เห็นถึงบทบาทของปัญญาในการแก้ความไม่รู้ หรือ

อวิชา ซึ่ง เป็น ทั้ง สาเหตุ และเป็น ผล จาก ความ ทุกข์ แต่ ก็ ไม่ สามารถ ชี้ ให้ เห็น อย่าง ชัด เจน เหมือน การ วิเคราะห์ ชันท์ ๕ ว่า การ เกิด ของ ปัญญา นั้น มี ใช้ เป็น สิ่ง ที่ เกิด ได้ โดย ง่าย ดั่ง นั้น การ อธิบาย โดย ปฏิจจสมุปบาท จึง มี ทั้ง จุด เด่น และ จุด ด้อย เช่น กัน และ เนื่อง จาก การ อธิบาย แบบ ปฏิจจสมุปบาท นี้ อาจ จะ มี การ ตี ความ ใน ลักษณะ การ อธิบาย การ มี ชาติ ก่อน ปัจจุบัน และ อนาคต ซึ่ง ไม่ สามารถ อธิบาย ให้ ทุกคน เข้าใจ ได้ ง่าย เหมือน ชันท์ ๕ ซึ่ง เป็น การ อธิบาย ที่ มี ความ ชัด เจน ผู้ เขียน จึง เลือ ก ที่ จะ อธิบาย ความ สำคัญ ของ ปัญญา โดย ใช้ ชันท์ ๕ แต่ ขณะ เดียว กัน ก็ สามารถ อธิบาย โดย หลัก ปฏิจจสมุปบาท ได้ เช่น กัน ดัง ที่ ได้ แสดง มา แล้ว

เปรียบเทียบแนวคิดแบบพุทธกับอารยธรรมตะวันตก

อารยธรรมตะวันตกที่มีพัฒนาการมาจากกรีกและศาสนาฮูดาย และ ต่อ มา ได้ มี การ ผสมผสาน กับ แนวคิด แบบ โรม และ คริสต์ ศาสนา เน้น ความ เชื่อ การ มี พระเจ้า เพียง องค์ เดียว และ ความ จริง ที่ สัมบูรณ์ (absolute truth) ทั้งนี้ เพราะ เป็น การ ยาก ที่ จะ เข้าใจ ว่า เหตุใด ความ รู้ ที่ แตกต่าง กัน และ อาจ ให้ คำตอบ ที่ ชัดแย้ง กัน อาจ จะ เป็น คำตอบ ที่ ถูก ต้อง ทั้ง หมด ได้ ความคิด และ ความ เข้าใจ เช่น นี้ เป็น ผล จาก การ มอง ทุก สิ่ง ทุก อย่าง ใน ลักษณะ ที่ เป็น ภาพนิ่ง (static analysis) เพราะ ถ้า หาก ทุก อย่าง เปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหว ได้ หมด ผล ก็ จะ เป็น อย่าง ที่ ทราบ กัน ก็ คือ อาจ จะ มี คำตอบ ที่ ต่าง กัน หรือ แม้ กระทั่ง ชัดแย้ง กัน ก็ได้ โดย ที่ คำตอบ ทั้ง หมด ล้วน ถูก ต้อง ทั้ง ลิ่น จุด เน้น การ มี คำตอบ ที่ แน่นนอน ตายตัว เพียง หนึ่ง เดียว เป็น จุด อ่อน ของ ความคิด ใน กระแส อารยธรรม ตะวันตก ที่ นำ ไป สู่ ตรรกะ เบื้อง ต้น แบบ ของ อาริสโตเติล นั่น คือ ตรรกะ ที่ แยก ขาว กับ ดำ ออก จาก กัน อย่าง เด็ดขาด ไม่มี ตรง กลาง (either-or logic)

การ มี ตรรกะ เช่น นี้ ย่อม นำ ไป สู่ ความคิด สด ชั่ว ซึ่ง แบ่ง ออก เป็น สอง ค่า ย คือ ค่า หนึ่ง เชื่อ ว่า มนุษย์ มี เหตุผล ซึ่ง ประกอบ ด้วย อาริสโตเติล เช่น ต์

อไควนัส และนักคิดสำนักสกอลาสติกเป็นส่วนใหญ่ เรื่อยมาจนถึงแอดัม สมิท และแซมมวลสัน อีกคำหนึ่งเชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผล พระเจ้าเท่านั้นที่มีเหตุผล และถึงแม้ส่วนหนึ่งจะมีความเชื่อร่วมกันว่า โดยธรรมชาติมนุษย์มีเหตุผล เพราะมนุษย์ได้ถูกสร้างขึ้นมาให้ เป็นภาพสะท้อนของพระเจ้า (image of God) สาเหตุที่มนุษย์ไม่มีเหตุผลก็เนื่องจากปฐมบาป หรือการตกต่ำของมนุษย์ (the fall of man) ดังนั้น เมื่อเชื่อในเหตุผลของมนุษย์ไม่ได้ ก็ต้องกลับไปหาพระเจ้าให้ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ มนุษย์ต้องเพียรทำความดีให้เป็นที่ยอมรับของพระเจ้า (เช่นต่ออวกุสติน และ จอห์น คาลวิน) แต่ถ้าหากไม่มีพระเจ้าก็จำเป็นจะต้องให้สถาบันทางสังคม ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ตามข้อเสนอของเพลโต นครรัฐเป็นผู้ออกกฎระเบียบควบคุมความประพฤติของมวลสมาชิก ส่วนในกรณีของคาร์ล มาร์กซ์ นั้นจำเป็นจะต้องให้รัฐที่รับใช้เจตจำนงของชนชั้นกรรมาชีพเป็นผู้ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ หรือในสังคมประชาธิปไตยก็ต้องให้ชุมชน กำหนดกฎเกณฑ์กติกา ในสังคมขนาดใหญ่ขึ้นไปก็ต้องมีระบบการคานอำนาจกันเอง ทั้งหมดนี้มาจากความเชื่อที่ว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผล

ส่วนคำที่เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผลก็เชื่อต่อไปว่าสิทธิในทรัพย์สินเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ หรือมิฉะนั้นก็เป็นสิทธิที่พระเจ้าเป็นผู้ประทานมาให้มนุษย์ เมื่อทุกคนมีเหตุผลก็สามารถจัดการทรัพย์สินได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด ในทางตรงกันข้าม การปล่อยให้ส่วนรวมจัดการทรัพย์สิน ถึงแม้แต่ละคนจะมีผลประโยชน์ร่วม แต่มิใช่เป็นผลประโยชน์โดยตรง ผลก็คือทำให้การจัดการทรัพย์สินเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ เป็นข้อเท็จจริงที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นมาแล้วทุกยุคทุกสมัย ส่วนคำที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผลนั้นอธิบายว่า สาเหตุของความไม่มีเหตุผลของมนุษย์ส่วนที่สำคัญ เกิดจากการมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล อันเป็นเหตุให้มนุษย์เกิดความโลภ ต้องการสะสมโดยไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น ถ้าจะช่วยให้มนุษย์มีเหตุผล มนุษย์ต้องใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่สะสมทรัพย์สินส่วนบุคคล จะเห็นได้ว่าฝ่ายหลังนี้มีความเข้าใจประเด็นในเรื่องความโลภ แต่ไม่เข้าใจเหตุผลของการมีเหตุผลหรือไม่มีเหตุผลของมนุษย์ดีพอ และเมื่อ

ไม่เข้าใจประเด็นนี้ในขณะที่ยังเน้นการมีทรัพย์สินร่วม จึงต้องมีสถาบันที่ทำหน้าที่ในการบริหารทรัพย์สินร่วม ซึ่งก็เป็นการบริหารทรัพย์สินที่ไม่มีประสิทธิภาพ กลายเป็นจุดอ่อนที่เปิดโอกาสให้ฝ่ายตรงข้ามโจมตีได้

แต่ถ้าหากเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ตามความเป็นจริงตามแนวพุทธธรรม หรือแนวทางที่ทุกคนสามารถเข้าถึงหรือเข้าใจได้ด้วยตนเองแล้ว ก็จะพบว่ามนุษย์นั้นมีส่วนที่ทั้งมีเหตุผลและไม่มีเหตุผลตามหลักของตรรกะแบบที่ชัดเจนและไม่มีการแบ่งขั้ว (non-dual clarity) มนุษย์จะมีเหตุผลก็ต่อเมื่อมนุษย์มีสติมั่นคงอยู่ตลอดเวลา พร้อมทั้งจะยึดสิ่งที่ผ่านเข้ามาในความรับรู้ให้มั่นคง เพื่อให้สัมปชัญญะเข้าทำหน้าที่ตรวจสอบจนสามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างได้ตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น นั่นก็คือการเกิดปัญญา มนุษย์จะมีเหตุผลก็ต่อเมื่อมนุษย์มีทั้งสติและปัญญาโดยสมบูรณ์ ดังนั้น แทนการหวังพึ่งสถาบันทางสังคม หรือพระเจ้า ให้ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ทางออกที่ถูกที่ควรก็คือพัฒนาสติปัญญาของมนุษย์ให้สามารถรู้เท่าทันสภาพความจริงตามธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่างให้มากที่สุด เพราะเมื่อมนุษย์มีสติและปัญญาเป็นอย่างดีแล้ว ความต้องการสะสมทรัพย์สินส่วนบุคคลย่อมหมดไปเอง เพราะเห็นได้ชัดว่าสิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นแก่นสารของชีวิตแต่ประการใด ดังนั้นประเด็นปัญหาในเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจึงมิใช่เป็นประเด็นสำคัญในแนวคิดแบบพุทธ

อย่างไรก็ตาม ในสภาพความเป็นจริง กลุ่มที่มีความเชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผลจะมีแนวคิดโน้มเอียงใกล้มาทางพุทธ เนื่องจากกระบวนการที่จะก่อให้เกิดสติปัญญานั้นมีเงื่อนไขต่าง ๆ มากมาย การที่จะหวังให้มนุษย์ในสภาพธรรมชาติที่มีได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ฝึกฝน หรือกระบวนการศึกษา เกิดมีสติปัญญาขึ้นมาเองนั้นย่อมเป็นเรื่องที่ไม่มีเหตุผล ดังนั้นขณะที่มนุษย์ยังไม่มีความจริงของทางสติปัญญาเพียงพอ หรือถึงแม้จะเริ่มเจริญด้วยสติปัญญาเพียงพอแล้วอย่างสังคมของสงฆ์ ก็จำเป็นจะต้องมีระบบตรวจสอบกันเองภายในชุมชนหรือสังคมของสงฆ์ และแม้กระนั้นสังคมของสงฆ์ก็จำเป็นจะต้องได้รับการตรวจสอบโดยสังคมฆราวาสอีกต่อหนึ่งด้วยเหตุนี้ผลในทางปฏิบัติตามแนวพุทธจึงมีความโน้มเอียงไปทางค่ายที่มี

ความเชื่อว่ามีมนุษย์ไม่มีเหตุผล แต่ไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนว่าเพราะเหตุใดมนุษย์จึงไม่มีเหตุผล โดยอาศัยศึกษาจากพฤติกรรมอันเป็นผลที่เกิดขึ้นของความไม่มีเหตุผลของมนุษย์มาเป็นเครื่องยืนยัน และพยายามหามาตรการมากำกับมนุษย์ให้อยู่ในกรอบของเหตุผล

ดังนั้นจึงอาจจะสรุปได้ว่า ในกลุ่มที่มีความเชื่อว่ามีเหตุผลนั้นค่อนข้างเป็นความเชื่อที่มลายปราศจากเหตุผล เป็นสาเหตุของปัญหาใหญ่ๆ ที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ อีกทั้งเป็นการสะท้อนความจริงเป็นอย่างดีว่า มนุษย์ไม่มีเหตุผล ส่วนเหตุผลของความเชื่อดังกล่าวมีที่มาจากความเชื่อในเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวของพระเจ้าและความจริงที่สัมบูรณ์ (absolute truth) ประกอบกับความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นภาพสะท้อนของพระเจ้าผู้ทรงมีเหตุผล จึงทรงสร้างให้มนุษย์เป็นผู้ที่มีเหตุผลด้วย ความเชื่อทั้งหมดนี้จะมีความจริงหรือไม่ ไม่สามารถทดสอบ พิสูจน์ หรือหยั่งรู้ได้โดยเครื่องมือในการเรียนรู้หรือรับรู้ตามปกติที่มนุษย์ทุกคนมีอยู่ และเมื่อข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นมักจะสวนทางกับความเชื่อเช่นนี้ อาจจะถือได้ว่า ความเชื่อในเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวของพระเจ้า ความจริงที่สัมบูรณ์ อันนำไปสู่ตรรกะแบบขาวกับดำนั้น อาจจะถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนที่สำคัญจุดหนึ่งของแนวคิดที่มีรากจากอารยธรรมตะวันตก

ประเด็นที่อาจจะถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนที่สำคัญในประการต่อมาก็คือ ความหมายของคำว่า การมีเหตุผล เมื่อเริ่มต้นอธิบายว่ามนุษย์มีเหตุผลตามแบบของอริสโตเติล โดยที่อริสโตเติลอธิบายต่อไปว่า อะไรจะมีเหตุผลหรือไม่ไม่มีเหตุผล ขึ้นอยู่กับว่าสิ่งนั้น “ดี” หรือ “เลว” จุดอ่อนของเรื่องนี้เป็นผลสืบเนื่องจากการใช้กฎธรรมชาติอธิบายภาพหนึ่ง คือใช้เพื่อการจำแนกประเภทแทนที่จะอธิบายความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ แต่ครั้งเมื่อต้องการอธิบายในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ กลับไปอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง หรือระหว่างมนุษย์กับนครรัฐ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติขาดหายไป ส่วนหนึ่งเกิดจากความคิดที่ว่าธรรมชาติถูกสร้างขึ้นมารับใช้มนุษย์ แทนความคิดที่ว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติแบบความคิดตะวันออก ด้วยเหตุผลดังกล่าว ความคิดที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตกจึงมุ่งที่จะเอาประโยชน์จากธรรมชาติ หรือมิฉะนั้น

ก็มุ่งที่จะเอาชนะธรรมชาติ มิได้เน้นการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีดุลยภาพ การพิจารณาความดีหรือความเลว (good or bad) นั้น เนื่องจากการใช้กฎธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการจำแนก (identification) ดังกล่าว อริสโตเติลจึงเห็นว่าไม่มีสาระอะไรที่จะกล่าวถึงความดีหรือเลวสำหรับสิ่งไม่มีชีวิตอย่างก้อนหิน แต่เมื่อใดเริ่มกล่าวถึงสิ่งมีชีวิตอย่าง ต้นไม้ แมว หรือ คน การกล่าวถึงความดีหรือเลวย่อมมีความหมาย เพราะความดีก็คือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เอื้อต่อการเจริญเติบโต หรือเอื้อต่อการดำรงชีวิตของสิ่งที่มีชีวิต สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ไม่เอื้อต่อการเจริญเติบโตหรือการดำรงชีวิตของสิ่งที่มีชีวิตย่อมเป็นความเลว ดังนั้นการมีเหตุผลนั้นก็คือการกระทำที่มีผลต่อการเจริญเติบโตหรือเอื้อต่อการดำรงชีวิต ถ้าผลเป็นไปในทางตรงกันข้ามก็คือการไม่มีเหตุผล

จุดอ่อนในเรื่องนี้ที่สำคัญก็คือการรวมเอาสิ่งมีชีวิตทุกอย่างเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย นั่นก็คือการนำเอาต้นไม้และแมวเข้ามาพิจารณาประกอบ ดังนั้นถ้าหากจะให้ความหมายครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ก็จำเป็นจะต้องมีความหมายกว้าง และเมื่อมีความหมายกว้างก็ทำให้ต้องตัดเอาส่วนที่มีความจำเพาะของมนุษย์และมีความสำคัญมากที่สุดออกไป นั่นก็คือ มิติทางด้านจิต ทั้งนี้เพราะความดีและการมีเหตุผลที่อธิบายในลักษณะดังกล่าวนั้นจะครอบคลุมได้เฉพาะมิติทางสรีรภาพหรือกายภาพเท่านั้น เนื่องจากไม่มีความหมายอะไรที่จะกล่าวถึงจิตของต้นไม้หรือจิตของแมว ด้วยเหตุผลดังกล่าว ให้ความหมายของคำว่า “เหตุผล” (rational) ในอารยธรรมตะวันตกมีความหมายที่แคบและตื้นเขิน จุดนี้เป็นจุดอ่อนที่สำคัญมาก เพราะทำให้การวิเคราะห์ทั้งหลายละเอียดประเด็นในเรื่องจิตวิญญาณของมนุษย์ เน้นเฉพาะสรีรภาพและกายภาพ และยิ่งต่อมาในยุคนิวตัน ที่มีความตื่นตัวกับกลศาสตร์กายภาพ (mechanic physics) ในขณะที่ความสำคัญของพระเจ้าเริ่มจะเลือนรางไป มนุษย์จึงกลายเป็นกลไกที่ปราศจากความรู้สึกไปในที่สุด ซึ่งขัดกับสภาพความเป็นจริงของมนุษย์อย่างสิ้นเชิง และเป็นจุดเริ่มต้นของความแปลกแยกไปจากมนุษย์อย่างสำคัญในศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก

ถ้าหากจะย้อนกลับมาศึกษาจุดยืนความคิดแนวพุทธในเรื่องความดี

ความชั่ว จะเห็นได้ว่าการที่ความคิดแบบพุทธเน้นเจตนาและการกระทำของมนุษย์เป็นหลัก ทำให้สามารถอธิบายความดีและความชั่วได้สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์มากที่สุด ในลักษณะดังนี้

๑. เป็นบัญญัติของสังคัม คือเป็นการให้ความหมายของสังคัม เพื่อความสงบเรียบร้อยหรือเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของสังคัม ตามที่สังคัมแต่ละยุคสมัยจะเห็นสมควร ซึ่งอาจจะเปลี่ยนไปได้ตามกาลเวลาและสถานที่

๒. เป็นการทำความดีหรือความชั่วของมนุษย์ ซึ่งไม่ขึ้นกับกาลเวลาและสถานที่ และเป็นความจริงตลอดไป ซึ่งมีเกณฑ์ในการพิจารณา ๒ เกณฑ์

๒.๑ พิจารณาจากมูลเหตุของการกระทำว่าเกิดจากมูลเหตุที่เป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าหากเป็นมูลเหตุที่เป็นอกุศล คือ โลภ โกรธ หลง แล้ว การกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำชั่ว แต่ถ้าหากมูลเหตุเป็นกุศล คือมิได้โลภ โกรธ หลง เป็นการกระทำที่ดี แนวคิดลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของปราชญ์ชาวเยอรมันที่มีชื่อว่า อิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant, 1724 - 1804) ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ ๑๔ เมื่อมีการพิจารณาจริยธรรมของเศรษฐศาสตร์ตะวันตกแนวธรรมชาตินิยม

๒.๒ พิจารณาจากสภาวะที่เกื้อกูลต่อชีวิตมนุษย์หรือไม่ ทำให้จิตใจสบาย ไร้โรค ปลอดภัย ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและจิตที่ช่วยให้สภาวะที่ไม่ดีลดลงหรือไม่ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘ก: ๑๗๓ - ๑๗๔)

การอธิบายความดีความชั่วในลักษณะดังกล่าวเห็นได้ชัดว่าครอบคลุมทุกประเด็น แต่ถ้าจะพิจารณาในส่วนที่เปรียบเทียบได้กับของอริสโตเติลคือ ข้อ ๒.๒ ส่วนในข้อ ๒.๑ นั้น เน้นเจตนาของการกระทำซึ่งไม่มีในของอริสโตเติล เนื่องจากอริสโตเติลมิได้เน้นการเป็นผู้กระทำ แต่เน้นการรับผลจากการกระทำ ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในข้อ ๒.๒ แต่ในข้อ ๒.๑ นั้น การวิเคราะห์แนวพุทธให้ความสำคัญแก่จิต เพราะในที่สุด ความทุกข์หรือความสุขของมนุษย์นั้นมีได้มีเฉพาะความทุกข์หรือความสุขทางสรีรภาพเท่านั้น แต่ส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับสภาวะของจิต ดังนั้นการเน้นสภาวะของจิตจึงเป็นการเน้นที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์มากที่สุด ซึ่งในแนวคิด

แบบของอาริสโตเติลไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ เพราะได้รวมเอาต้นไม้และแมวเข้ามาพิจารณาด้วย จึงกลายเป็นจุดอ่อนที่สำคัญของจุดเริ่มความคิดของการมีเหตุผล (rational) ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก

ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่า จุดอ่อนของแนวคิดที่มีวิวัฒนาการมาจากอารยธรรมตะวันตกที่ไม่สะท้อนความเข้าใจมนุษย์อย่างถึงแก่น หรืออย่างน้อยก็ไม่สามารถอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ได้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากเท่าพุทธ เนื่องจากจุดอ่อนในสองประเด็นนี้ คือ

๑. ความเชื่อในเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวของพระเจ้า ความจริงที่สัมบูรณ์ ซึ่งนำไปสู่ตรรกะสุดขั้วแบบขาวกับดำ ทำให้เกิดเป็นกระแสความคิดสองกระแสที่มีความขัดแย้งกันมาโดยตลอด ที่ฝ่ายหนึ่งเชื่อว่ามนุษย์เคยมีเหตุผล แต่กลับมาไม่มีเหตุผลเนื่องจากความตกต่ำของมนุษย์ ซึ่งในความเป็นจริง มนุษย์มีเหตุผลภายใต้เงื่อนไขของการมีสติปัญญา ถ้ามนุษย์ไม่มีสติปัญญาแล้ว มนุษย์ก็จะมีเหตุผล ทั้งหมดนี้ทำให้ความคิดแบบตะวันตกมองข้ามความสำคัญของกระบวนการสร้างเสริมสติปัญญา ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาของมนุษย์และสังคมมนุษย์ในทุกระดับ

๒. การพิจารณาความหมายของเหตุผลจากความตีความชั่ว โดยพิจารณาแยกส่วนระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตเท่านั้น ทำให้จุดเด่นของความเป็นมนุษย์ที่สำคัญที่สุด คือ จิต วิญญาณ ขาดหายไปจากความหมายของการใช้เหตุผล (rational) ในการวิเคราะห์ของศาสตร์ต่างๆตามวิธีการแบบตะวันตก ทำให้ความเป็นมนุษย์ถูกลดค่าลงไปเท่ากับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เช่น ต้นไม้หรือแมว ความสำคัญของมนุษย์จึงมีความหมายเฉพาะทางด้านสรีรภาพหรือกายภาพเท่านั้น และเมื่อยังมีวิถีทางจิตวิญญาณที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระเจ้าค่อยๆ เลือนหายไป และถูกแทนที่ด้วยความเป็นกลไกทางกลศาสตร์กายภาพ ความเป็นมนุษย์ก็ยิ่งถูกลดทอนลงไปเหมือนกับสิ่งไม่มีชีวิต ทั้งที่ในความเป็นจริง จิตวิญญาณเป็นมิติที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งที่มาของความทุกข์และความสุขของมนุษย์ อันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการพ้นจากทุกข์และมีแต่สุข คือ วิมุติสุข อันเป็นความสุขที่เกิดจากการหลุดพ้นจากเครื่องเหนี่ยวรั้งไปในทางที่ต่ำทรมานทั้งหลายทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง

จุดนี้จึงเป็นจุดที่ทำให้ศาสตร์ที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตกกำลังพัฒนาไปสู่ทิศทางของความหายนะของมนุษยชาติ ถ้าหากไม่ได้รับการแก้ไขโดยด่วน

จากจุดอ่อนทั้งสองข้อดังกล่าว ทำให้เห็นชัดว่าเหตุใดเศรษฐศาสตร์ที่มีได้ตั้งอยู่บนฐานความจริงที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกจึงกำลังพัฒนาไปสู่ทิศทางที่เลื่อม และมีความจำเป็นต้องใช้ความรู้แบบพุทธเข้าปรับแก้ เพื่อให้วิชาเศรษฐศาสตร์ยังคงเป็นศาสตร์ที่เอื้อต่อชีวิตมนุษย์ต่อไป และเพื่อให้สามารถใช้ความรู้เข้าแก้ไขสถานการณ์ได้ถูกจุด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจถึงจุดเปลี่ยนสำคัญๆ ที่มีผลทำให้สภาพภาพของวิชาเศรษฐศาสตร์ตกต่ำลงจนถึงสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งได้มีการสรุปมาบ้างแล้วในตอนต้น ในลักษณะการอธิบายตามตรรกะของอารยธรรมตะวันตก แต่จากนี้ไปจะสอดแทรกความรู้แบบพุทธเข้าไปประกอบด้วย เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้น จากการเปรียบเทียบแนวคิดในพุทธธรรมและแนวคิดที่ได้มีวิวัฒนาการมาจากอารยธรรมตะวันตก อาจจะยกคำพูดของอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ นักฟิสิกส์ที่มีชื่อในต้นศตวรรษที่ผ่านมา ที่กล่าวว่า

ศาสนาแห่งวันพรุ่งจะต้องเป็นศาสนาแห่งสากลจักรวาล ศาสนาดังกล่าวจะต้องอยู่เหนือคำสอนที่เชื่อพระเจ้าที่มีตัวตน จะต้องหลีกเลี่ยงความเชื่อที่มลายตายตัว ตลอดจนเทววิทยา ศาสนานั้นจะต้องคลุมครอบสิ่งทั้งปวงอันมีมูลเหตุจากธรรมชาติ และจิตวิญญาณ จะต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งความรู้สึกลทาง ศาสนา อันเกิดจากประสบการณ์ทางธรรมชาติและจิตวิญญาณ ซึ่งยังให้เกิดเอกภาพที่มีความหมาย พุทธศาสนาเป็นศาสนา ที่มีคุณลักษณะดังกล่าว

[อ้างถึงโดย กรุณา กุศลาลัย (๒๕๓๗) คำคมบ่มชีวิต พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง หน้า ๖๑]

จากความเป็นสากลของแนวคิดในพุทธธรรมที่อธิบายโดยไอน์สไตน์ดังกล่าว มีแนวโน้มที่จะเป็นไปได้มากในอนาคตว่า วิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนา

จากแนวคิดในพุทธธรรมหรือพุทธเศรษฐศาสตร์ มีโอกาสเป็นสากลยิ่งกว่าแนวคิดเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก ที่มีความเข้าใจมนุษย์ในแง่มุมที่ค่อนข้างจะจำกัด

ความตกต่ำของสถานภาพวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่พัฒนามาจากตะวันตก

ถ้าพิจารณาจากแง่มุมของความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสื่อมถอยทางด้านความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งเดวิด ลอย (Loy, 1998: 4) ชี้ให้เห็นว่า จิตวิญญาณของโลกยุคทันสมัย (modern world) ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญสามประการคือ การเกิดของชาติที่เป็นโลกของฆราวาส ระบบทุนนิยมที่ก่อตัวเป็นรูปของบรรษัท และวิทยาศาสตร์ที่เป็นกลไก ถ้าหากจะอธิบายแบบพุทธก็คือการปรากฏตัวของโลก โกรธ หลง ในลักษณะที่เป็นสถาบัน นั่นคือทุนนิยมในรูปบรรษัทเป็นตัวแทนของสถาบันแห่งความโลภ ชาติเป็นตัวแทนของสถาบันของความโกรธ และวิทยาศาสตร์ที่เป็นกลไกเป็นตัวแทนของสถาบันของความหลง การก่อตัวเป็นสถาบันในลักษณะดังกล่าวนี้ มีความหมายทำให้กิเลสตัณหากลายเป็นสถาบันที่ครอบงำมนุษย์ ซึ่งเป็นการสร้างกระแสสุดขีดไปทางด้านกิเลสตัณหา เท่ากับเป็นการปิดกั้นโอกาสในทางพัฒนาปัญญาของมนุษย์ให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาวะการณ์ที่เป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง จุดเปลี่ยนสำคัญที่สุดเกิดขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ที่เกิดมีกระบวนการปฏิรูปศาสนา นำโดยมาร์ติน ลูเทอร์

ถ้าหากจะพิจารณาให้ความเป็นธรรมตามสมควรกับมาร์ติน ลูเทอร์ ก็จะเห็นว่ากระบวนการปฏิรูปศาสนาในขณะนั้นมีความจำเป็นเนื่องจากความตกต่ำของศาสนจักร ที่หันมาให้ความสนใจในเรื่องความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และการเน้นอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระสันตะปาปา การทำหน้าที่แบบ

รัฐสวัสดิการของศาสนจักรที่เคยมีในอดีตถูกละเลย การที่ศาสนจักรได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเช่นนั้น สาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งเกิดจากการก่อตัวของลัทธิพาณิชย์นิยมในรูปของการล่าอาณานิคมที่เริ่มโดยสเปน ในปลายศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งมีผลทำให้นักคิดสำนักสกอลาสติกในสเปน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักซาลามานกา ได้คิดทฤษฎีปริมาณเงินและทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศอย่างค่อนข้างจะเป็นระบบตั้งแต่ในยุคนั้นแล้ว ลัทธิพาณิชย์นิยมที่สามารถก่อตัวขึ้นได้อย่างเป็นระบบนั้นมีผลจากการพัฒนาเทคโนโลยี “เรือปืน” เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเข้าไปครอบครองพื้นที่ในบริเวณอเมริกากลางและใต้ ตลอดจนแอฟริกาตะวันตกเฉียงเหนือมาเป็นอาณานิคมมากขึ้น เทคโนโลยี “เรือปืน” ประกอบกับลัทธิอาณานิคมดังกล่าวพัฒนาขึ้นมาได้จากการร่วมมือของกษัตริย์และพ่อค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งนวัตกรรมของการพระราชทานพระราชานุญาตในการตั้งบริษัทที่มีความรับผิดชอบจำกัดเท่าจำนวนทุนที่ลงไปแล้วเท่านั้น โดยกษัตริย์ได้รับผลประโยชน์ร่วม คือได้รับแบ่งส่วนผลกำไรจากประกอบการดังกล่าว หรือในบางกรณีกษัตริย์ได้ตั้งให้บริษัทเป็นตัวแทนไปปกครองอาณานิคม โดยมีการแบ่งผลประโยชน์จากการปกครองอาณานิคมส่วนหนึ่งให้กษัตริย์

เนื่องจากกษัตริย์ของสเปนนั้นขึ้นอยู่กับศาสนจักรที่กรุงโรม การกระทำของกษัตริย์จึงเป็นการได้รับฉันทานุมัติจากพระสันตะปาปาแห่งกรุงโรมโดยปริยาย จุดนี้คือจุดเริ่มต้นของความเสื่อมที่จำเป็นต้องมีกระบวนการปฏิรูปศาสนา ในทัศนะของมาร์ติน ลูเทอร์ เห็นว่า ถ้าพระในคริสต์ศาสนาซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าใช้อำนาจมากเกินไปจนขอบเขต มนุษย์แต่ละคนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้า นำที่จะสื่อสารกับพระเจ้าได้โดยตรง โดยไม่จำเป็นต้องผ่านตัวกลางที่ฉ้อฉล ประเด็นนี้จึงเป็นประเด็นสำคัญของขบวนการปฏิรูปศาสนา ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัญหาแรกเริ่มที่สำคัญคือ โลกะ ที่กลายเป็นสถาบัน นั่นคือ ลัทธิพาณิชย์นิยมที่มาพร้อมกับลัทธิอาณานิคม อันเป็นที่มาที่สำคัญของการก่อตัวของทุนนิยมในรูปของบริษัท ผลก็คือเป็นต้นเหตุของความเสื่อมศรัทธาที่เคยมีต่อศาสนจักรแต่เดิม (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓)

ผลที่ตามมาจากการขบวนการปฏิรูปศาสนาก็คือ การเกิดขึ้นของชาติ เป็นจำนวนมากในยุโรป ที่อาศัยการนับถือศาสนาโปรเตสแตนต์มาเป็นข้ออ้างของกษัตริย์ผู้ก่อตั้งชาติ เป็นการลดอำนาจของพระสันตะปาปาที่กรุงโรมลง ปัญหาใหม่ก็คือ ถึงแม้กษัตริย์ในรัฐชาติที่ตั้งขึ้นใหม่ทั้งหลายจะปฏิญาณตนว่า นับถือพระเจ้า แต่กษัตริย์ก็เป็นฆราวาส และเมื่อไม่ถูกควบคุมด้วยอำนาจของศาสนจักร กษัตริย์ของรัฐชาติแต่ละแห่งต่างก็ใช้อำนาจเด็ดขาดที่ปราศจากการควบคุมอย่างแท้จริง ดังนั้นสถาบันกษัตริย์ที่มีอำนาจเด็ดขาดจึงเป็นการทำให้โทสะกลายเป็นสถาบันขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง

การปฏิรูปศาสนาของมาร์ติน ลูเทอร์ ต้องการเน้นให้มนุษย์สื่อสารโดยตรงกับพระเจ้า และเน้นการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายในลักษณะสังคมนิยมแบบเดิมของยุโรป ซึ่งถ้าหากเป็นไปได้ตามนั้นก็อาจจะช่วยฟื้นฟูมิติทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์จากเดิมได้บ้าง แต่ยุคสมัยได้เปลี่ยนไปแล้วอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากความโลภได้กลายมาเป็นสถาบัน อันเป็นผลจากลัทธิพาณิชย์นิยมที่มีพื้นฐานอยู่บนลัทธิอาณานิคม ทำให้จอห์น คาลวิน จำเป็นต้องปรับความเชื่อให้สอดคล้องกับกิเลสของคนในยุคนั้น ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดจริยธรรมพิวริตัน (Puritan Ethics) ซึ่งสอดคล้องกับการขยายตัวของลัทธิทุนนิยม โดยชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้เป้าหมายในชีวิตของมนุษย์คือการกลับคืนสู่อาณาจักรของพระเจ้า ซึ่งจะได้รับการทดสอบด้วยการทำงานหนัก ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายและอดออม แต่นั่นก็ได้เป็นหลักประกันว่าจะได้รับการเลือกสรรจากพระเจ้าให้คืนกลับไปสู่อาณาจักรของพระองค์ แต่ถ้าหากบุคคลเหล่านั้นประสบความสำเร็จในการทำธุรกิจหรือการประกอบอาชีพตามหน้าที่การงานและความรู้ความสามารถของตน ย่อมเป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าให้โอกาสที่จะเลือกสรรบุคคลผู้นั้นให้กลับคืนไปสู่อาณาจักรของพระองค์ ภายใต้แนวคิดเช่นนี้ การสะสมทุนย่อมเป็นไปได้โดยง่าย สอดคล้องกับการก่อตัวของลัทธิทุนนิยมซึ่งได้กลายมาเป็นสถาบันแล้วในขณะนั้น และมีอิทธิพลจนกระทั่งต้องมีการปรับเปลี่ยนความคิดที่สำคัญในคริสต์ศาสนา ดังนั้น ลัทธิคาลวินจึงเป็นลัทธิที่ได้รับความนิยมอย่างสูงในขณะนั้นมากเสียยิ่งกว่าความคิดแบบของมาร์ติน ลูเทอร์ เนื่องจาก

มีความสอดคล้องกับความโลภของมนุษย์ อันเป็นผลจากวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจในยุคหนึ่ง

ในขณะเดียวกัน การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่มีผลกระทบต่อความเชื่อที่เคยมีต่อคำสอนของศาสนาอย่างรุนแรง เริ่มจากนิโคเลาส์ โคเปอร์นิคัส (๑๔๗๓ - ๑๕๔๓), โยฮันส์ เคเพลอร์ (Johannes Kepler, 1571 - 1630) และกาลิเลโอ กาลิเลอี (Galileo Galilei, 1564 - 1642) ซึ่งพบว่าโลกมิได้เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาลอย่างปโตเลมีและคัมภีร์ไบเบิลยึดถือกันมากกว่า พันปีที่ได้อธิบายไว้ (Capra, 1988: 54) อย่างไรก็ตาม กระบวนการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ต่อไปจากนั้นเป็นการแบ่งแยกชัดเจนระหว่างสสาร (หรือวัตถุ) กับจิต เริ่มจากกาลิเลโอ ซึ่งเป็นนักดาราศาสตร์ที่ใช้ภาษาทางคณิตศาสตร์ผสมผสานกับการทดลองทางวิทยาศาสตร์ เป็นการเปิดช่องทางให้นักวิทยาศาสตร์สามารถอธิบายธรรมชาติในเชิงคณิตศาสตร์ ในประการสำคัญ กาลิเลโอยังเสนอว่า นักวิทยาศาสตร์ควรให้ความสนใจที่จะศึกษาเฉพาะแต่วัตถุเท่านั้น กล่าวคือ รูปร่าง จำนวน และการเคลื่อนไหว ที่สามารถคำนวณเชิงปริมาณได้

ต่อจากกาลิเลโอ ในอังกฤษก็มีฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon, 1561 - 1626) ซึ่งเป็นผู้โจมตีสำนักความคิดเก่า พร้อมทั้งให้ความสำคัญของวิธีการเชิงประจักษ์ในการทดลองวิทยาศาสตร์ ผลงานเขียนของเบคอนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและจุดมุ่งหมายของการเสาะแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาเป็นการใช้วิธีการเชิงประจักษ์ใหม่เพื่อควบคุมธรรมชาติ โดยมีเป้าหมายตามคำอธิบายของเบคอนเองก็คือ การที่จะ “ทรمانรีดเอาความลับออกมาจากธรรมชาติให้ได้” และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ทศนคติที่มีต่อโลกและธรรมชาติในฐานะสิ่งที่มีชีวิตอยู่ร่วมกัน ก็เปลี่ยนการมองโลกและธรรมชาติแบบเป็นกลไกตามกระแสของเรอเน เดการ์ต (๑๕๙๖ - ๑๖๕๐) และไอแซก นิวตัน (๑๖๔๒ - ๑๗๒๗) (เสนห์, ๒๕๔๑: ๑๒๘ - ๑๒๙)

ความสำคัญของความคิดเดการ์ตคือหลักการที่จะช่วยสร้างความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติที่สมบูรณ์ โดยการแยกประเด็นปัญหาออกเป็นชิ้นส่วนต่าง ๆ แล้วจัดชิ้นส่วนความคิดและปัญหาเหล่านี้ให้เข้าอยู่ในระเบียบตาม

เหตุผล โดยใช้คณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือที่สำคัญ ดังนั้นเดการ์ตจึงให้ความหมายต่อธรรมชาติในฐานะเครื่องยนต์กลไกที่สมบูรณ์ ทำงานภายใต้กฎเกณฑ์ที่แน่นอนทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งต่อมานิวตันได้ค้นพบกฎแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาล และได้สร้างสูตรคณิตศาสตร์ที่อธิบายกฎเกณฑ์การทำงานของระบบสุริยจักรวาล เป็นการรองรับทัศนะทางกลศาสตร์เกี่ยวกับธรรมชาติโดยสมบูรณ์ และเมื่อวิทยาศาสตร์ได้พัฒนามาถึงจุดนี้ ความเชื่อในพระเจ้าที่มีมาแต่เดิมเริ่มจะคลอนแคลนและเลื่อนรางจางหายไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมนุษย์สามารถสื่อสารกับพระเจ้าได้โดยตรงโดยไม่จำเป็นต้องผ่านตัวกลาง เมื่อไม่มีตัวกลางมาคอยกระตุ้น ขณะที่ศรัทธาเริ่มเสื่อมถอยไป ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าก็ยิ่งห่างออกไป อันเป็นความเสื่อมถอยทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกอย่างแท้จริง

ทั้งหมดนี้คือการทำให้โมหะ หรือการหลงผิด กลายเป็นสถาบันที่มั่นคง ทำให้มนุษย์ภูมิใจในความรู้ที่มีอยู่ ทั้งที่เป็นความรู้ที่ถูกต้องแต่เพียงส่วนเดียว แต่ก็ไปยึดถือว่าเป็นความถูกต้องทั้งหมด ดังนั้นในยุคของนิวตันจึงถือได้ว่าความโลภ โกรธ และหลง ได้เป็นสถาบันโดยสมบูรณ์จากนวัตกรรมของการตั้งบริษัทที่ขยายตัวพร้อมกับทุนนิยม โดยมีลัทธิพาณิชย์นิยมและลัทธิล่าอาณานิคมเป็นปัจจัยสนับสนุนตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการทำความโลภให้เป็นสถาบันการมีรัฐชาติที่กษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดที่แพร่หลายในศตวรรษที่ ๑๖ และการค้นพบของนิวตันในศตวรรษที่ ๑๗ การที่โลก โกรธ หลง ได้กลายมาเป็นสถาบันอย่างถาวรจากกลางศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗ ทำให้ยากที่การพัฒนาในยุคต่อมาจะพ้นออกมาจากรอบของเส้นทางความทันสมัย (modernization) อันอาจจะถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเสื่อมถอยทางความคิดในอารยธรรมตะวันตก และเป็นจุดเริ่มต้นของการเน้นวัตถุ มีการแยกจิตวิญญาณซึ่งเป็นส่วนสำคัญของมนุษย์ออกไปจากการวิเคราะห์ที่เป็น "วิชาการ" โดยที่วิชาเศรษฐศาสตร์ถึงแม้จะไม่มีชื่อเรียกเช่นนี้ในขณะนั้น ก็ตกอยู่ในกระแสของความคิดดังกล่าวด้วย เมื่อ โลก โกรธ หลง ได้ถูกทำให้เป็นสถาบัน

โดยสมบูรณ์ในศตวรรษที่ ๑๗ ความคิดของมนุษย์ในยุคทันสมัยจึงเอียงไปสุดขั้วเพียงทางเดียว นั่นคือเส้นทางแห่งกิเลส ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญที่จะปิดกั้นวิวัฒนาการของปัญญาไปในที่สุด กระแสพัฒนาเข้าสู่ยุคทันสมัยจึงนับได้ว่าเป็นยุคของความอัปมงคลทางปัญญาอย่างแท้จริง

สิ่งที่ควรจะอธิบายเพิ่มเติมในที่นี้ก็คือ ถึงแม้ในยุคหลังทันสมัย (post-modern) ที่เน้นพหุนิยม (pluralism) และความหลากหลายก็ไม่สามารถอธิบายได้ว่า ความรู้ ความเข้าใจที่หลากหลายเกิดขึ้นได้อย่างไร เนื่องจากขาดเครื่องมือในการวิเคราะห์จิตอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นจุดเน้นแบบพุทธ เพราะความรู้ดังกล่าวย่อมขึ้นอยู่กับระดับการพัฒนาของจิต (ผ่านกระบวนการไตรสิกขา คือ ศีล - สมาธิ - ปัญญา) เพราะจิตที่มีการพัฒนาในขั้นที่สูงกว่าย่อมเข้าใจความจริง แตกต่างกับจิตที่มีการพัฒนาต่ำกว่า ดังนั้นความจริงสำหรับบุคคลที่มีระดับการพัฒนาจิตต่างกันจึงเป็นความจริง (ที่เกิดจากประสบการณ์) ต่างกันด้วย แน่หนอนว่าจิตที่ได้รับการพัฒนาสูงขึ้นมากเท่าใดย่อมมีความสามารถเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่งตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ได้มากขึ้น หรือมีความใกล้เคียงกับความจริงของสิ่งนั้นๆ มากยิ่งขึ้น จนถึงเป็นความชัดเจนที่ปราศจากข้อสงสัย การขาดเครื่องมือในการวิเคราะห์จิตอย่างเป็นระบบเป็นปัญหาสำคัญของข้อจำกัดในการพัฒนาองค์ความรู้และความเข้าใจมนุษย์ที่อยู่บนพื้นฐานอารยธรรมตะวันตก

ฮอบส์-ล็อก และสมิท

ในฐานะที่เชื่อมความคิดสู่สังคมศาสตร์และเศรษฐศาสตร์

เมื่อยุโรปในยุคตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๑๗ ได้ถูกครอบงำด้วยกระแสความคิดดังกล่าว ในลักษณะที่ถูกทำให้เป็นสถาบันไปแล้ว ความคิดอื่นๆ ที่อยู่ในกรอบเดียวกันจำเป็นต้องถูกชักจูงให้คล้อยไปในทางเดียวกัน ทอมัส ฮอบส์ (๑๕๘๘ - ๑๖๗๙) ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็น

นักคิดร่วมสมัยกับเดการ์ตนั้น จัดได้ว่าเป็นนักวัตถุนิยมสุดขีด เนื่องจากเขาเป็นผู้ทำความเข้าใจความสัมบูรณ์ (absoluteness) ของพระเจ้า โดยกล่าวว่าไม่มีอะไรมีแก่นสาร (absolute) เท่ากับสสาร (matter) ถ้าพระเจ้ามีจริงพระองค์จะต้องมีร่างกายที่จับต้องได้ เท่ากับเป็นการปฏิเสธว่าพระเจ้ามีจริงซึ่งมีความหมายที่ลึกกว่านั้น คือปฏิเสธความสำคัญทางจิตวิญญาณ ซึ่งเท่ากับเป็นการยอมรับมนุษย์ในเฉพาะส่วนที่เป็นโลกไอบแบบเดียวกับเดการ์ต และเมื่อพระเจ้าตายไปแล้ว การหวังพึ่งพระเจ้าจึงไม่มีเหตุผล พระเจ้าที่อยู่กับมนุษย์ช่วงนรีนตร์คือสันติสุขและการป้องกันตัวเอง ผู้ที่จะทำหน้าที่เช่นนั้นได้คือกษัตริย์ ดังนั้นจึงควรมอบอำนาจเด็ดขาดให้กษัตริย์ที่จะสร้างหลักประกันและให้สิทธิแก่ปวงชนแทนพระเจ้า เมื่อไม่มีมิติทางด้านวิญญาณ สิ่งที่ชอบลึกลับได้สำหรับความดีก็คือ กามสุข หรือสิ่งที่จะสร้างความพึงพอใจ (pleasure) ส่วนความชั่วนั้นก็คือ ความเจ็บปวด (pain) ซึ่งเป็นระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในจริยธรรมของเศรษฐศาสตร์เหตุผลนิยม (economic rationalism) ในปัจจุบัน

เช่นเดียวกับที่ฮอบส์เป็นนักคิดร่วมสมัยกับเดการ์ต ล็อก (๑๖๓๒ - ๑๗๐๔) ก็เป็นนักคิดร่วมสมัยกับนิวตัน จากพื้นฐานที่เคยเป็นนักศึกษาแพทย์ ประกอบกับอิทธิพลความคิดทางวิทยาศาสตร์ที่กลายเป็นสถาบันครอบงำความคิดในยุคนั้น ทำให้ล็อกพยายามคิดหากฎเกณฑ์ทางสังคม เพื่อจะพยายามอธิบายทฤษฎีแรงดึงดูดทางสังคม เหมือนแรงดึงดูดในระบบสุริยจักรวาล โดยเปรียบเทียบมนุษย์แต่ละคนในสังคมเหมือนอะตอม หรือหน่วยที่เล็กที่สุดที่เป็นองค์ประกอบของสสาร (ซึ่งสามารถค้นพบได้จากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในยุคนั้น) ซึ่งเปรียบได้กับสังคม การที่อะตอมรวมตัวกันอยู่ได้เป็นก้อนสสารซึ่งมีแรงยึดเหนี่ยวตามธรรมชาติ ถ้าหากจะเปรียบเทียบสังคมมนุษย์เหมือนก้อนของสสาร สังคมก็น่าจะมีแรงยึดเหนี่ยวมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน การพิจารณามนุษย์เหมือนอะตอมซึ่งเป็นองค์ประกอบของสสาร ในฐานะที่เป็นวัตถุ เป็นอิทธิพลที่ล็อกได้มาจากฮอบส์ หลังจากนั้นล็อกก็ได้ข้อสรุปว่า แรงดึงดูดดังกล่าวคือผลประโยชน์ส่วนบุคคลของมนุษย์แต่ละคน และการที่ทุกคนมอบอำนาจให้กับรัฐหรือสังคมโดยส่วนรวม ก็เพื่อที่จะให้รัฐ

ป้องกันสิทธิในทรัพย์สินในรูปของสัญญาประชาคม (social contract) ดังนั้นด้วยความเห็นแก่ตัว ทุกคนจึงเต็มใจที่จะสละความเป็นอิสระเพื่อที่จะร่วมกันปกป้องชีวิต อิสระภาพ และทรัพย์สิน ซึ่งคล้ายกับฮอบส์ ที่อธิบายว่า การมอบอำนาจให้กษัตริย์นั้นเกิดจากความกลัวความไม่มั่นคงส่วนบุคคล พร้อมกันนั้นก็สร้างมาตรฐานของอรรถประโยชน์ (utilitarian standard) คล้ายกับฮอบส์ นั่นก็คือ สิ่งที่ดีนั้นเป็นการสร้างความพึงพอใจ (pleasure) ความเลวก็คือการลดความพึงพอใจหรือสร้างความเจ็บปวด (pain) ซึ่งพัฒนามาเป็นทฤษฎีอรรถประโยชน์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ยังคงใช้กันอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนงานของสมิท (๑๗๒๓ - ๑๗๙๐) ที่สอดคล้องกับความคิดแนวนี้ก็คือ ได้นำเอาตลาดและกลไกของตลาดในฐานะที่เป็นกลศาสตร์ทางสังคม (social mechanics) มาใช้อธิบายว่า เหตุใดเมื่อมนุษย์ทุกคนเห็นแก่ตัวแล้วจึงเป็นผลดีแก่สังคมด้วย สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เนื่องจากระบบราคาและมือที่มองไม่เห็น (invisible hand) ซึ่งเป็นกลไกในการทำงานของตลาดนั่นเอง โดยมีประเด็นสำคัญที่สมิทนำเข้ามาประกอบคำอธิบายคือ การแบ่งงานกันทำ (division of labour) เพราะการแบ่งงานกันทำจะทำหน้าที่สำคัญสองประการ ประการแรก จะทำให้ประสิทธิภาพในการผลิตของแต่ละคนสูงขึ้น ซึ่งมีผลทำให้ประสิทธิภาพการผลิตโดยรวมเพิ่มขึ้น ประการที่สอง เกิดมีความจำเป็นที่จะต้องแลกเปลี่ยนเกิดขึ้น คือมีตลาด เงื่อนไขสำคัญที่ตลาดสามารถทำหน้าที่ดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องมีการแข่งขันสมบูรณ์ นั่นคือ จะต้องมียุทธศาสตร์และผู้ซื้อและผู้ขายจำนวนมากพอในตลาดภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว ระบบก็จะทำงานอย่างราบรื่น ถ้าเกิดความผิดพลาด เช่น มีอุปสงค์หรืออุปทานมากหรือน้อยเกินไป ตลาดก็จะส่งสัญญาณผ่านกลไกราคา ทำให้เกิดการปรับตัวในด้านการผลิตหรือการบริโภค หรือทั้งสองด้านพร้อมกันไป จนในที่สุดจะเกิดดุลยภาพใหม่

การอธิบายของสมิทในลักษณะดังกล่าวมีผลทำให้ทฤษฎีแรงดึงดูดทางสังคมที่เน้นความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ที่เริ่มโดยล๊อคสามารถอธิบายได้เป็นระบบเช่นเดียวกับวิชากลศาสตร์กายภาพ ที่อธิบายระบบสุริยจักรวาลของนิวตัน สามารถให้ภาพและคำอธิบายที่ชัดเจน เป็นการเสริมความคิดที่พัฒนา

ให้แนวทางดังกล่าวมีน้ำหนักมากขึ้น ขณะเดียวกันสิ่งที่มักจะมองข้ามหรือไม่มีผู้ใดยกมาเป็นข้อสังเกตภายหลังจากงานของสมิทก็คือ มนุษย์ภายใต้ระบบการแบ่งงานกันทำ (division of labour) ได้ถูกลดทอนลงในฐานะที่เป็นกลไกต่อเนื่องจากเครื่องจักร ทำให้ความหมายของมนุษย์แบบที่เป็นอะตอมของสสารแบบของลોકกิลล์เคียงความเป็นจริงมากขึ้น ลักษณะดังกล่าวไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงหรือให้ความสนใจต่อความคิดสร้างสรรค์ หรือสภาพการทำงานของมนุษย์ อย่างที่ริสคิน (๑๘๑๙ - ๑๙๐๐) ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ว่า เป็นการทำให้เกิดความสูญเสียพลังสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นลักษณะที่ดีของมนุษย์ ขโมยเวลาของความสำราญ และทำลายวิถึญาณของผู้ใช้แรงงานไปในที่สุด ประเด็นเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจ เพราะจุดเน้นอยู่ที่การแบ่งงานเพื่อเพิ่มผลิตภาพของแรงงานแต่ละคน ทำให้ผลิตภาพโดยรวมสูงขึ้น และในที่สุดก็จะทำให้เกิดความมั่งคั่ง (wealth) ของประชาชาติเพิ่มขึ้นด้วย ประเด็นนี้ชิสมองดิ (๑๗๗๓ - ๑๘๔๒) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความมั่งคั่งจะไม่มี ความหมายอะไรเลยถ้าหากไม่ช่วยให้คนทั้งหมดมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หรือให้หลักประกันว่าอย่างน้อยในอนาคตชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาจะไม่เลวไปกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ทั้งหมดเป็นการสะท้อนการทำให้มนุษย์กลายเป็นกลไกอย่างสิ้นเชิงในงานดังกล่าวของสมิท

นอกจากจะทำให้มนุษย์ได้กลายเป็นกลไกโดยสมบูรณ์แล้ว จุดเน้นใหม่ ของวิชาเศรษฐศาสตร์อยู่ที่ความมั่งคั่งของชาติ (wealth of nation) หรือระบบเศรษฐกิจโดยรวม (economy) เป็นสำคัญ และยังมีจุดเน้นที่สำคัญ อีกประเด็นหนึ่งคือ ตลาด (market) เมื่อมนุษย์ถูกทำให้กลายเป็นเพียงกลไก และจุดเน้นได้ถูกเปลี่ยนมาเป็นระบบเศรษฐกิจโดยรวมและตลาด จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่มนุษย์จะค่อย ๆ หายไปจากภาพเศรษฐกิจทั้งหมด เหลือไว้เพียงภาพเศรษฐกิจโดยรวม ซึ่งปัจจุบันในยุคโลกาภิวัตน์ของโลก ไร้พรมแดน ภาพเศรษฐกิจโดยรวมก็ค่อย ๆ จางหายไปเช่นกัน เหลือแต่ ความสำคัญของตลาดแต่เพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม การอธิบายลักษณะดังกล่าวอาจไม่ให้ความเป็นธรรม แก่สมิทมากนักในฐานะที่เป็นผู้อธิบายความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจตลาด

อย่างเป็นกลไก เพราะสมิทเองนั้นถือได้ว่าเป็นนักปราชญ์ทางด้านคุณธรรม (moral philosophy) เพราะมีการเน้นประเด็นคุณค่าของมนุษย์ด้วย โดยสมิทได้กล่าวว่า แรงงานมีความสำคัญต่อจิตวิญญาณ ดังนั้นจึงมีคุณค่าในตัวของมันเอง ซึ่งสะท้อนความคิดว่าด้วยทฤษฎีคุณค่าของแรงงาน (labour value theory) ทำให้มาร์กซ์นำเอาไปพัฒนาต่อเป็นทฤษฎีมูลค่าของสินค้าและมูลค่าส่วนเกิน ขณะเดียวกันสมิทก็มีได้ให้ความสำคัญของทรัพย์สิน โดยกล่าวว่า คนจนไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ต่ำต้อย โดยเฉพาะในสิ่งที่ให้ความสุขที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์ ทรัพย์สินเป็นเพียงส่วนประกอบเพียงเล็กน้อยให้แก่ร่างกาย โดยมีต้นทุนของความกระวนกระวายใจในการดูแลรักษา และอาจจะนำภัยมาสู่เจ้าของได้ (Smith, 1982: 182 - 185) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากจุดเน้นของงานของสมิทคือการแบ่งงานและการทำงานของกลไกตลาด ตลอดจนความมั่งคั่งของชาติ ประเด็นเหล่านี้จึงเป็นประเด็นที่ได้รับการเน้นในวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคต่อมา ส่วนที่เป็นคุณค่าของมนุษย์นั้นได้ถูกละเลยไปในที่สุด

มิลล์ - มาร์แชล - แซมมวลสัน และฟรีดแมน และประสิทธิภาพของตลาดในที่สุด

อาจจะกล่าวได้ว่า มิลล์ (๑๘๐๖ - ๑๘๗๓) เป็นนักเศรษฐศาสตร์รุ่นสุดท้ายในยุคสำนักความเบิกบานทางปัญญา ที่ยังมีความกังวลในเรื่องความเป็นมนุษย์อยู่บ้าง ทั้งนี้เพราะมิลล์ให้ความสำคัญกับการกระจายผลผลิต (laws of distribution) โดยเน้นว่าการกระจายผลผลิตขึ้นกับกฎหมายและประเพณีของสังคม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของสถาบันมนุษย์ มิลล์ต้องการเห็นสังคมซึ่ง "ไม่มีความยากจนและไม่มีใครปรารถนาที่จะรวยกว่า หรือมีเหตุผลที่จะต้องกลัวว่าต้องล้มลงเนื่องจากมีผู้พยายามแข่งไปข้างหน้า" "ความดีของมนุษย์คือวัฒนธรรมภายในของแต่ละบุคคล ซึ่งช่วยเสริมสร้างไม่เฉพาะแต่เหตุผลและจิตสำนึกเท่านั้น แต่เป็นสุนทรียภาพตามสภาพธรรมชาติ

ของมนุษย์ด้วย” อีกทั้งไม่เห็นด้วยกับการเน้นลัทธิสุขนิยม (hedonism) แบบของเบนทัม (๑๗๔๘ - ๑๘๓๒) เพราะเป็นการมองข้ามอารมณ์ความรู้สึกซึ่งเป็นอีกครั้งหนึ่งของมนุษย์

แต่ในขณะเดียวกัน มิลล์ก็ยอมรับว่าการแสวงหาความมั่งคั่งของมนุษย์นั้นเป็นข้อสมมติฐานที่ใช้ได้ สะท้อนความต้องการทางเนื้อหนังมังสาของมนุษย์ จึงเป็นจุดหักเหสำคัญของวิชาเศรษฐศาสตร์ จากเดิมที่เป็นวิชาที่ใช้เหตุผลซึ่งตั้งอยู่บนข้อเท็จจริง เป็นการใช้เหตุผลจากข้อสมมติฐานที่ตั้งขึ้น และเป็นเหตุให้นักเศรษฐศาสตร์ที่มีอิทธิพลสำคัญต่อกระแสความคิดเศรษฐศาสตร์คลาสสิก (classical economics) คืออัลเฟรด มาร์แชลนำไปพัฒนาต่อโดยมีข้อสมมติให้มนุษย์เป็นมนุษย์เศรษฐกิจ (homo oeconomicus หรือ economic man) ซึ่งเป็นข้อสมมติฐานที่เกี่ยวกับมนุษย์ในวิชาเศรษฐศาสตร์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยไม่จำเป็นต้องหันกลับมาทบทวนความจริงว่ามนุษย์มีคุณสมบัติดังกล่าวหรือไม่ นับได้ว่าเป็นความตกต่ำครั้งสำคัญที่สุดของวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก

การค้นพบทฤษฎีสัมพัทธภาพ (theory of relativity) ในปี ๑๙๐๕ ของไอน์สไตน์ (๑๘๗๙ - ๑๙๕๕) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีว่าด้วยแรงดึงดูดของนิวตันนั้นเป็นเพียงกรณีเฉพาะของทฤษฎีสัมพัทธภาพ ทำให้เกิดความสั่นคลอนในความเชื่อการมีค่าตายตัวแน่นอนในทุกเรื่องของวิชาวิทยาศาสตร์ ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในปลายทศวรรษ ๑๙๒๐ ทำให้ความเชื่อในทางเศรษฐศาสตร์ที่เคยมีต่อสำนักคลาสสิกที่ว่ากลไกตลาดสามารถปรับตัวเองได้ไม่เป็นความจริงอีกต่อไป ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกดังกล่าวสะท้อนถึงความล้มเหลวของกลไกตลาด เป็นเหตุให้ความคิดเคนส์ (๑๘๙๓ - ๑๙๔๖) ที่เสนอให้รัฐบาลเข้ามาแทรกแซงในระบบตลาด และมีการทดลองใช้ในสหรัฐอเมริกาจนประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดีได้รับความนิยมนับเป็นอันมาก ทำให้กระแสความคิดแบบไอน์สไตน์ได้รับความนิยมนมากขึ้น กล่าวคือ ภาวะการณ์ที่กลไกของตลาดทำงานอย่างมีประสิทธิภาพด้วยตัวเองนั้นเป็นเพียงกรณีเฉพาะเช่นเดียวกับทฤษฎีของนิวตัน โดยทั่วไป

ตลาดไม่สามารถทำงานด้วยตัวเองได้ จะต้องมีการแทรกแซงจากภายนอก

ความคิดของเคนส์ในลักษณะดังกล่าวทำให้ทฤษฎีทั่วไป (general theory) ของเขามีสถานภาพในทางวิชาเศรษฐศาสตร์เทียบได้กับทฤษฎีของไอน์สไตน์ ในทางวิทยาศาสตร์กายภาพ และเมื่อประเด็นนี้กลายเป็นประเด็นที่เด่น ประกอบกับทั้งสองทฤษฎีได้ใช้คณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการวิเคราะห์ จึงทำให้วิชาคณิตศาสตร์มีสถานภาพสูงสุดในฐานะที่เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ ความเด่นเป็นพิเศษของแซมมวลสัน (๑๙๑๕ -) ก็คือความสามารถในการใช้คณิตศาสตร์อธิบายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจได้ทั้งหมด ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์มีสถานภาพเป็นศาสตร์ที่แข็ง (hard sciences) เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์กายภาพ คณิตศาสตร์ และวิศวกรรมศาสตร์ ต่างจากวิชาสังคมศาสตร์อื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา ที่ยังต้องอาศัยการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ (qualitative) เป็นหลัก ถือว่าเป็นศาสตร์ที่อ่อน (soft sciences) ซึ่งในความเป็นจริงก็เท่ากับทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์มีความเป็นกลไกเพิ่มมากขึ้น สามารถหาคำตอบด้วยข้อสมมติฐานที่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นความจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อสมมติฐานที่เกี่ยวกับมนุษย์ที่เริ่มโดยมิลล์ และมีการนำมาประยุกต์ใช้อย่างจริงจังโดยมาร์แชล

เมื่อได้กลายเป็นศาสตร์ที่แข็ง ซึ่งในความจริงคือศาสตร์ที่มีความแข็งตัว ไม่สามารถปรับเข้ากับสถานการณ์ที่เป็นจริงได้ จึงเป็นศาสตร์ที่เหมาะสมจะใช้ในการวิเคราะห์ในกรณีที่เป็นกลไก ซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์สิ่งที่มีสถานภาพเป็นกลไกมากที่สุดก็คือ ตลาด ด้วยเครื่องมือที่มีความแข็งตัวดังกล่าว ทำให้เป้าหมายหลักที่วิชานี้จะจัดการได้เป็นอย่างดีเหลืออยู่เพียงเป้าหมายเดียวคือ ตลาด ดังนั้นจุดเน้นของวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคทศวรรษ ๑๙๓๐ เป็นต้นมาจึงอยู่ที่ประสิทธิภาพของตลาด (market efficiency) ทั้งเคนส์และแซมมวลสันต่างเน้นประเด็นนี้เป็นหลัก โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ว่า ในกรณีทั่วไปตลาดจะไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการว่างงานตามมา ตลาดจะทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์นั้นเป็นเพียงกรณีเฉพาะเท่านั้น คือในสภาพที่มีการจ้างงานเต็มที่ (full employment)

ซึ่งเป็นกรณีเดียวกับข้อเสนอของนักเศรษฐศาสตร์สำนักคลาสสิก แต่ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปตลาดจะทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์ ก็สามารถแก้ปัญหาได้โดยการที่รัฐบาลเข้าไปจัดการกับตลาดด้วยนโยบายการคลังหรือนโยบายการเงินตามแต่กรณี ซึ่งจะทำให้ไม่เป็นปัญหาต่อระบบเศรษฐกิจอีกต่อไป

ตั้งแต่กลางทศวรรษ ๑๙๖๐ เป็นต้นมา ข้อเท็จจริงได้พิสูจน์แล้วว่า การเข้าไปจัดการกับตลาดของรัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหาได้ และในบางกรณีกลับยิ่งสร้างปัญหาให้มีความรุนแรงมากขึ้น จึงเป็นหน้าที่ของฟรีดแมน (๑๙๑๒ -) ซึ่งได้อธิทิพลทางความคิดจากทั้งสเปนเซอร์ (๑๘๒๐ - ๑๙๐๓) และไอห์นส์ตันมาทำหน้าที่ในการชี้ให้เห็นว่า โดยปกติการทำงานของรัฐบาลและกลไกของรัฐในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชาตินั้นมีผลในการสร้างปัญหา มากกว่าแก้ปัญหา ทั้งนี้เพราะทั้งข้าราชการที่ประกอบเข้าเป็นกลไกของรัฐบาล และนักการเมืองที่มาทำหน้าที่เป็นรัฐบาลต่างก็มีผลประโยชน์ส่วนตนเกี่ยวข้อง การดำเนินมาตรการทุกอย่างที่จะแก้ปัญหาของส่วนรวมจึงถูกบิดเบือนไป ดังนั้นแทนที่จะให้รัฐบาลหรือกลไกของรัฐเข้าแทรกแซงตลาด ควรจะปล่อยให้ตลาดดำเนินไปอย่างเสรี และถ้าหากต้องการให้ตลาดทำหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ จะต้องสร้างระบบแรงจูงใจในทางที่เหมาะสมอย่างเปิดเผย ที่ทุกคนสามารถรับรู้และเข้าใจได้ แล้วปล่อยให้กลไกตลาดทำงานอย่างเต็มที่ เพื่อที่จะทำให้ตลาดได้ทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพตามเดิม ความคิดดังกล่าวเป็นความคิดที่มีอิทธิพลต่อวงการเศรษฐศาสตร์กระแสหลักทั่วโลก และเป็นความคิดที่ได้รับการนำไปปฏิบัติในระบบเศรษฐกิจในโลกทุนนิยมทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในแง่ของความเจริญทางวัตถุและการเมืองระบอบประชาธิปไตยโดยผ่านตัวแทนที่มีความมั่นคงในระดับหนึ่งแล้ว จะเห็นได้ว่าเมื่อวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้พัฒนามาถึงจุดนี้ นอกจากมนุษย์จะไม่มีคามหมายใดๆ แล้วระบบเศรษฐกิจโดยส่วนรวม (economy) ก็มีความหมายน้อยลงไปด้วย เหลือจุดเน้นเพียงจุดเดียว นั่นคือ ประสิทธิภาพของตลาด (market efficiency) เท่านั้น

ลัทธิตลาดเสรี (Market Libertarianism)

ถึงแม้ว่าสมิท (๑๗๒๓ - ๑๗๙๐) จะได้ตระหนักถึงความชั่วร้ายของความโลภที่พัฒนามาเป็นสถาบันของลัทธิพาณิชย์นิยม ที่มาพร้อมกับลัทธิอาณานิคม โดยการร่วมมือระหว่างกษัตริย์และพ่อค้า ที่จัดทำการค้าในรูปแบบของบริษัทที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งสมิทได้โจมตีว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่มีประสิทธิภาพ โดยที่ลัทธิดังกล่าวเริ่มอุบัติขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรมในช่วงกลางถึงปลายศตวรรษที่ ๑๕ ในปัจจุบันความโลภที่เป็นสถาบันกลับยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ หรือในยุคของโลกที่ไร้พรมแดน ทั้งนี้เพราะเครื่องมือที่สำคัญของสถาบันความโลภดังกล่าวยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น นั่นก็คือระบบทุนนิยมและบริษัท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะหลังเมื่อความเป็นรัฐชาติเริ่มเจือจางลง ในขณะที่บริษัทได้พัฒนาต่อไปเป็นบริษัทข้ามชาติ ทำการค้าไม่เฉพาะแต่สินค้าบริการ แต่เข้าไปทำการค้าทรัพย์สินและเงินในฐานะที่เป็นสินค้าด้วย พร้อมกันนั้นก็ยังมีวิวัฒนาการของเงินตราจากที่เคยเป็นสินค้า เป็นเบี้ยหอย เป็นโลหะ เป็นกระดาษ มาถึงยุคที่เงินตราเป็นเพียงตัวเลขในระบบคอมพิวเตอร์ สามารถเชื่อมถึงกันทั่วโลกภายในระยะเวลาสั้นหรือที่เรียกกันว่า ไซเบอร์สเปซ (cyber space) ทำให้สามารถเคลื่อนย้ายเงินเป็นปริมาณมากไปได้ทั่วโลกในระยะเวลาสั้น อิทธิพลของบริษัทข้ามชาติเหล่านี้จึงมีเหนือไม่เฉพาะแต่รัฐบาลของรัฐชาติเท่านั้น แต่ยังแผ่อิทธิพลไปถึงองค์กรพหุภาคีเหนือชาติ (multi-lateral organization) ด้วย ในบรรดาองค์กรเหนือชาติที่มีบทบาทสำคัญในเวลานี้ก็คือ ธนาคารโลก (World Bank) กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และองค์การการค้าโลก (WTO) (โปรดดู Korten, 1996: 159-181)

การที่พื้นที่ทั่วโลกถูกเปิดออกเป็นตลาดเสรี ย่อมเป็นผลประโยชน์โดยตรงของบริษัทข้ามชาติที่มีทั้งอำนาจในทางเศรษฐกิจและอำนาจในทางการเมืองสูง ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ยากสำหรับบริษัทข้ามชาติจำนวนไม่มากที่มีอยู่ในโลกนี้ ที่จะผลักดันให้มีการเปิดพื้นที่ทั่วโลกให้เป็นตลาดเสรีดังกล่าว

กระแสการเรียกร้องผลักดันให้เปิดตลาดเสรี เป็นการผนวกความคิดเรื่องประสิทธิภาพของตลาด (market efficiency) เข้ากับลัทธิเสรีนิยม (libertarianism) ซึ่งพัฒนาต่อจากความคิดปัจเจกชนนิยมของพรอยด์ (๑๘๕๖ - ๑๙๓๙) ดังนั้นผู้ที่สนับสนุนความคิดนี้จึงมีทั้งนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่สนับสนุนประสิทธิภาพของตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเศรษฐศาสตร์ในปีกของฟรีดแมน กับอีกฝ่ายหนึ่งคือ ผู้เชิดชูคุณธรรม (moralist) แบบสุดขั้ว ไม่พร้อมจะพิจารณาข้อเท็จจริงให้ถึงแก่น ทั้งสองฝ่ายต่างก็เป็นผู้ให้เหตุผลในทางวิชาการและเหตุผลในทางคุณธรรมในการรับใช้ผลประโยชน์ของบริษัท โดยในฝ่ายของบริษัทเอง ในฐานะแนวร่วมแข็งขันเป็นฝ่ายที่สาม เนื่องจากเป็นฝ่ายได้รับประโยชน์โดยตรงและเป็นผู้จัดการที่อยู่เบื้องหลังให้ทั้งสองฝ่ายแรกให้การสนับสนุนฝ่ายตน (Korten, 1996: 72-73) ในขณะเดียวกันเพื่อที่จะช่วยให้ความเชื่อดังกล่าวเป็นกระแสความเชื่อครอบคลุมไปทั่วโลก บริษัทที่มีผลประโยชน์เหล่านี้สามารถระดมทรัพยากรที่มีอยู่ร่วมกันจำนวนมากศาล ควบคุมสื่อที่สำคัญๆ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ หรือเครือข่ายอินเทอร์เน็ตทั่วโลก เพื่อให้เกิดเสียงขานรับโดยทั่วไป (Korten, 1996: 152-153)

ผลจากการกระทำดังกล่าวทำให้โลกทั้งโลกในขณะนี้ตกอยู่ในกระแสลัทธิตลาดเสรี อันเป็นระบบที่ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์โดยสิ้นเชิง นอกจากนั้นยังเป็นการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติในอัตราเร่งมากยิ่งขึ้น เป็นระบบที่สร้างปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจขึ้นเป็นหย่อม ๆ ทั่วโลกตลอดเวลา ดังที่ได้เกิดในประเทศเม็กซิโก ประเทศไทย แล้วลุกลามไปยังประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากนั้นไปเกิดที่ประเทศรัสเซียและบราซิล ในช่วงตั้งแต่ปี ๑๙๙๔ จนถึงปัจจุบัน เป็นต้น ระบบนี้เป็นระบบที่ทำลายตัวเอง ซึ่งไม่ทำลายเฉพาะผู้ที่ประสบเคราะห์กรรมโดยตรง แต่จะทำลายผู้ที่ได้ผลประโยชน์เฉพาะหน้าในระยะสั้นต่อไปในอนาคตด้วย โดยที่ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์เฉพาะหน้าในระยะสั้นมิได้ตระหนักว่าผลประโยชน์ที่พวกเขาได้รับจะย้อนมาทำลายพวกเขาเองในระยะยาวด้วย ถึงแม้ว่าจะมีบางส่วนของบุคคลที่ได้รับผลกระทบในระยะสั้น

จะตระหนักถึงพิษภัยจากการกระทำของเขา พวกเขาจำนวนน้อยก็ไม่อาจต้านทานหรือขัดขวางได้ เพราะความโลภได้ถูกทำให้เป็นสถาบันและดำเนินเป็นระบบแล้ว คนจำนวนน้อยที่พยายามขัดขวางการทำงานของระบบย่อมจะถูกทำลายโดยระบบด้วย

ด้วยเหตุนี้ทางออกที่ถูกต้องจึงย้อนกลับมาที่แนวคิดแบบพุทธ คือ การมีสติและปัญญา ทำให้คนส่วนใหญ่ได้หันมาทบทวนข้อเท็จจริงทั้งหมดที่ได้เกิดขึ้น เข้าใจปัญหาตามสภาพความเป็นจริง แล้วเริ่มลงมือแก้ไข โดยการปรับวิธีคิดและทัศนคติของตนเองก่อน หลังจากนั้นจึงขยายความรู้ความเข้าใจดังกล่าวออกไปสู่วงกว้าง ถ้าหากปัญญาเริ่มกระจายออกไปสู่วงการต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ก่อปัญหาได้เห็นโทษของผลการทำงานที่จะกลับมาถึงตัวเขาเองด้วยแล้ว การปรับเปลี่ยนก็เริ่มเป็นไปได้โดยอาจจะเริ่มจากการปรับทิศทาง และนำไปสู่ความพยายามแก้ปัญหาน้ำอัตรที่แรงมากขึ้นในที่สุด

เมื่อถึงจุดนี้ย่อมเป็นการสมควรที่จะต้องย้อนกลับไปพิจารณาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตามแนวของพุทธเศรษฐศาสตร์ เนื่องจากเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันได้กลายเป็นอวิชชา หรือความไม่รู้ ที่นำไปสู่ความหายนะต่อมนุษยชาติ เนื่องจากมีทฤษฎีที่ผิด หรือมีจรรยาบรรณ จึงสมควรที่จะต้องกลับมาพิจารณาว่า ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธเศรษฐศาสตร์มีอะไรบ้าง ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ ๑๐

ตัวอย่างของ
ทฤษฎีในพุทธเศรษฐศาสตร์
ภาพรวมของทฤษฎีที่จะนำเสนอ
และทฤษฎีการผลิต

ผลจากการนำบางส่วนบางเสี้ยวของมนุษย์ มาเป็นประเด็นหลัก

เนื่องจากจุดเน้นของการศึกษาครั้งนี้อยู่ที่ความพยายามค้นหาสาเหตุของปัญหาที่ก่อให้เกิดความแปลกแยกกับมนุษย์ในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในขณะที่เดียวกันก็พยายามที่จะใช้ความคิดแบบพุทธเข้าไปวิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์ (เบญจขันธ์) พยายามทำความเข้าใจในเรื่องความทุกข์และความสุขของมนุษย์ ตลอดจนกระบวนการสะสมทางปัญญา เมื่อใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์แบบพุทธเข้าไปพิจารณาวิคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งมีวิวัฒนาการมาจากอารยธรรมตะวันตก ก็ได้พบว่าสาเหตุปัญหาความแปลกแยกจากมนุษย์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก เกิดจากความไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างแท้จริง และได้สร้างทฤษฎีโดยเน้นเฉพาะบางส่วนบางเสี้ยวของความเป็นมนุษย์ และถึงขั้นสุดท้ายได้สร้างทฤษฎีจากข้อสมมติฐานโดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาจากข้อเท็จจริงแต่อย่างใดเลย เป็นผลทำให้ระบบเศรษฐกิจที่พัฒนาจากข้อสมมติฐานที่คลาดเคลื่อน เกิดเป็นความแปลกแยกกับมนุษย์ ส่งผลในทางทำลายมนุษย์ในที่สุด

ในขณะที่การศึกษาทฤษฎีในวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ที่น่าเสนอต่อไปนี้ ยังมีข้อจำกัดในฐานะที่เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการวิเคราะห์ ค้นคว้า และยังมีได้พัฒนาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ควรจะมีทั้งหมดอย่างเป็นระบบอย่างน้อยในช่วงระยะของการเริ่มต้นศึกษานี้ สิ่งที่จะนำเสนอขณะนี้จึงเป็นเพียงตัวอย่าง โดยเน้นเฉพาะทฤษฎีที่สำคัญและมีความหมายในวิชาเศรษฐศาสตร์ทั่วไปก่อน แต่ถึงแม้จะเป็นเพียงตัวอย่างของทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ ก็เชื่อว่าสามารถนำไปประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่มีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ได้มีความเป็นกลไกที่ผูกโยงเข้ากับระบบการเงินหรือระบบตลาด หรือที่รู้จักกันดีในความหมายทางการของวิชานี้ นั่นก็คือภาคเศรษฐกิจที่เป็นจริง (real sector economy) ซึ่งจะนำมาพิจารณาประกอบหลังจากบทที่ ๑๑ เป็นต้นไป อย่างไรก็ตาม ถ้านำ

ประเด็นว่าด้วยการลดความโลภและปัจจัยเสี่ยงเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ก็อาจจะประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับภาคการเงิน (monetary sector) ได้เช่นกัน ส่วนในภาคเศรษฐกิจที่เป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนา วิชาเศรษฐศาสตร์การศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ วิชาเศรษฐศาสตร์แรงงาน เศรษฐศาสตร์สาธารณสุข เศรษฐศาสตร์ทรัพยากร เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ เป็นต้น จะมีความพยายามที่จะประยุกต์ทฤษฎีของพุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับวิชาเหล่านี้ตั้งแต่บทที่ ๑๒ เป็นต้นไป ส่วนในเศรษฐศาสตร์ที่ยังมีความเป็นกลไกค่อนข้างสูง และไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง เช่น การเงิน การคลัง การค้าระหว่างประเทศ เป็นต้น จะยังไม่นำมาพิจารณาในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อสร้างรากฐานความคิดทางทฤษฎีให้มั่นคงก่อน จึงจะพิจารณาต่อไปในส่วนที่เรียกว่าภาคการเงิน (monetary หรือ financial sector) ภายหลัง

จุดยืนของทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์

เนื่องจากเป้าหมายของความคิดแบบพุทธที่เกี่ยวกับมนุษย์ ซึ่งเป็นเป้าหมายเดียวกับธรรมชาติของมนุษย์ทั้งปวงในโลก คือการบรรลุความสุข และพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง ดังนั้นความสุขของมนุษย์จึงจะต้องสูงกว่า กามสุขหรือสามิสสุข จะต้องเป็นความสุขในขั้นนิรามิสสุขหรือความสุขที่ไม่จำเป็นจะต้องตอบสนองด้วยวัตถุ ซึ่งรวมถึงฉันทสุข ขึ้นไปถึงขั้นวิมุติสุข แต่ถ้าหากมนุษย์ยังไม่เข้าใจถึงความสุขที่สูงกว่ากามสุข ยังจะเพียงแต่เสพกามสุขก็ได้ แต่จะต้องเสพด้วยความระมัดระวัง ไม่ให้เกิดเป็นความทุกข์ตามมาในภายหลัง วิธีการเสพด้วยความระมัดระวัง มีหลักการที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ จะต้องไม่เป็นการเบียดเบียนตัวเอง และไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นพร้อมกันไปด้วย

ดังนั้นการเสพหรือการแสวงหาความสุขภายใต้เงื่อนไขของการไม่เบียดเบียนตนเองและการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นสิ่งที่พอยอมรับได้ในแนวทางของพุทธ

ส่วนประเด็นปัญหาที่ว่า การกระทำเช่นใดจึงถือว่าเป็นการไม่เบียดเบียนตนเอง และไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำตอบมีอยู่แล้วในมรรคที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ซึ่งสามารถลดทอนลงมาได้เป็น ศีล สมภาณี ปัญญา ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนในขั้นการปฏิบัติจริงจะรู้ได้ว่าการปฏิบัติตามมรรคที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการในลักษณะใดถึงจะยอมรับได้ เป็นกระบวนการที่จะต้องเรียนรู้และเข้าถึงด้วยตนเอง หรือกระบวนการของพุทธ ซึ่งต้องเข้าใจการทำงานขององค์ประกอบของขั้นที่ ๕ โดยผ่านการทดลองลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยเรียนรู้ความหมายของ สมณะ หรือ สมภาณี และ วิปัสสนา คือ มีสติมั่นคงและเข้าใจในความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง

การมีสติที่มั่นคงก็เพื่อเปิดโอกาสให้ความรู้ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาโดยผัสสะไม่คลาดเคลื่อน เปิดโอกาสให้สัมปชัญญะเข้าไปตรวจสอบ ขณะที่สัญญาไม่บิดเบือน และสังขารเป็นอุเบกขา ไม่มีการปรุงแต่ง ทำให้เข้าใจทุกสิ่งตามความจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ ปัญญา ก็จะเกิดรู้ว่าผิดถูกชั่วดีเป็นอย่างไร เป็นการมีเหตุผลของมนุษย์ตามความหมายที่แท้จริง ถึงจุดนี้ผู้ที่ผ่านประสบการณ์ดังกล่าวจะรู้ได้ด้วยตัวเอง ถึงแม้ว่าในระยะแรก ๆ จะยังมีความพรัมัว แต่ต่อไปก็จะมีชัดเจนยิ่งขึ้นว่าอะไรเป็นการไม่เบียดเบียนตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง

ดังนั้นการให้คำจำกัดความในลักษณะที่ได้กล่าวมาแล้วจะไม่มี ความหมายมากนัก ถ้าไม่เข้าใจความหมายของคำเหล่านั้นโดยผ่านกระบวนการปฏิบัติที่เป็นจริง จุดนี้เป็นความแตกต่างที่สำคัญระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก ที่เริ่มจากคำจำกัดความข้อสมมติฐาน และหลักเกณฑ์ในการวิเคราะห์ หลังจากนั้นก็ใช้กระบวนการลดทอนทางตรรกะ นำไปสู่ข้อสรุปที่ต้องการได้ ซึ่งอาจจะไม่ตรงกับความเป็นจริงแต่อย่างใด แต่จุดเด่นของวิธีการดังกล่าวก็คือ ผู้ใดก็ตามที่มีความฉลาดพอสมควร โดยไม่จำเป็นต้องมีสติปัญญามากนัก สามารถกำหนดคำจำกัดความหรือข้อสมมติฐาน รวมทั้งใช้หลักเกณฑ์ในการวิเคราะห์อย่างเดียวกัน เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่เหมือนกันได้ทุกครั้ง โดยที่สามารถจะทำเช่นนั้นเมื่อใดก็ได้ จะได้ผลลัพธ์เช่นเดียวกันโดยไม่มีข้อยกเว้น กระบวนการทั้งหมด

จึงเป็น “กระบวนการทางวิทยาศาสตร์” ไปโดยปริยาย ในความหมายที่ว่า สามารถทดสอบให้เห็นจริงได้ทุกเวลา แต่ผลจากข้อสรุปดังกล่าวจะใช้ได้หรือไม่ เป็นอีกคนละประเด็น แต่เนื่องจากมีความ “เชื่อ” ว่ากระบวนการทั้งหมดเป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ผลสรุปจะต้องเป็นข้อเท็จจริงด้วยความเชื่อดังกล่าวเป็นความเชื่อที่เป็นอันตราย เพราะเป็นความเชื่อที่ขัดกับหลักกาลามสูตร เนื่องจากเป็นความเชื่อเพราะตรรกะ หรือในบางกรณีเป็นความเชื่อที่เกิดจากการอนุมานเท่านั้น ดังเช่นกรณีความเชื่อในเรื่องประโยชน์ส่วนตนของลોક ที่อนุมานมาจากทฤษฎีแรงดึงดูดของระบบสุริยจักรวาลของนิวตัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอ อันตรายจากความเชื่อในลักษณะเช่นนี้มีผลร้ายอย่างชัดเจนต่อมนุษยชาติ ดังที่ได้บรรยายมาแล้วในบทก่อน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการอธิบายด้วยข้อความในลักษณะนี้โดยไม่มี การปฏิบัติ ไม่สามารถทำได้ดีไปกว่าการทำให้เกิดความเข้าใจในความหมาย ร่วมกันในขั้นต้น ด้วยข้อจำกัดดังกล่าว จึงเพียงแต่ย้ำจุดยืนของทุกทฤษฎี ในพุทธเศรษฐศาสตร์ ที่จะต้องถือหลักการบรรลุเป้าหมายในการแสวงหา ความสุขของมนุษย์โดยที่จะต้องไม่เป็นการเบียดเบียนตัวเองและไม่เบียดเบียน ผู้อื่น ส่วนความสุขที่สูงกว่าสามิสสุข หรือกามสุข ก็คือ นิรามิสสุข คือความสุข ที่ไม่จำเป็นต้องอิงอามิสหรือการเสพ โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือความสุขจากการ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง หรือวิมุตติสุข โดยที่ความรู้ดังกล่าวจะต้องเป็น การเห็นแจ้งด้วยตนเอง ภายหลังจากผ่านกระบวนการปฏิบัติและฝึกฝนอยู่เสมอ จนสามารถเข้าใจความหมายอย่างกระจ่างชัดในที่สุด

ตัวอย่างของทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะนำมาพิจารณา

เนื่องจากพุทธเศรษฐศาสตร์มีจุดยืนที่จะบรรลุเป้าหมายของการมี ความสุขของมนุษย์ โดยที่จะต้องไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นอย่างชัดเจน อยู่แล้ว ถึงแม้การศึกษานี้จะยังไม่สามารถพัฒนาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ ให้ครอบคลุมความรู้ของวิชาเศรษฐศาสตร์ทั้งหมดที่มีอยู่ในปัจจุบันอย่างเป็น ระบบก็ตาม ก็สามารถชี้จุดยืนดังกล่าวพัฒนาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องขึ้นมาได้ใหม่

ให้เหมาะสมกับเรื่องที่จะศึกษาได้ในภายหลัง ดังนั้นการนำทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์มาแสดงไว้ ณ ที่นี้ ในลักษณะที่เป็นเพียงตัวอย่าง น่าจะเป็นการเพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวอย่างที่จะนำมาแสดงนี้เป็นประเด็นสำคัญของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากตะวันตกอยู่แล้ว ถ้าหากเข้าใจทฤษฎีเหล่านี้จากแง่มุมของพุทธเศรษฐศาสตร์ ย่อมเพียงพอที่จะนำไปพัฒนาเป็นทฤษฎีอื่น ๆ ต่อไป ทฤษฎีที่จะนำมาแสดงในเบื้องต้นนี้จะยกตัวอย่างเพียง ๗ ทฤษฎีด้วยกัน อันประกอบด้วยทฤษฎีหลักที่เป็นหัวใจสำคัญในวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔ ทฤษฎี คือ ทฤษฎีการผลิต (production theory) ทฤษฎีการบริโภค (consumption theory) ทฤษฎีอรรถประโยชน์ (utility theory) และทฤษฎีการกระจายผลผลิต (distribution theory) และประยุกต์ทฤษฎีอีก ๓ ทฤษฎี คือ ทฤษฎีการใช้เวลา (time-use theory) ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด (theory of economy) และทฤษฎีว่าด้วยการหาความสุขหรือความพอใจจากการทำงาน (theory of work satisfaction)

ทฤษฎีการผลิต (production theory) เป็นหัวใจเบื้องต้นของวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่มักจะเน้นประสิทธิภาพในการผลิตเป็นหลัก แต่ในกรณีส่วนใหญ่จะไม่ได้เน้นการลดการทำลายล้างทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในขณะที่เดียวกันก็ละเลยปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ที่มีการเน้นมากที่สุดในพุทธนั้นก็คือ ปัญญา ทฤษฎีการผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์จะแสดงให้เห็นว่าปัญญามีความสำคัญต่อกระบวนการผลิตมากน้อยเพียงใด และในความเป็นจริงปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญกว่าปัจจัยการผลิตทั้งหมดที่มีอยู่ ปัญญาจะช่วยให้เกิดการผลิตที่ลดการทำลายล้างทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วย ประเด็นที่สำคัญนี้ขาดหายไปจากการวิเคราะห์ทฤษฎีการผลิตของวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ทฤษฎีต่อมาก็คือ การบริโภค (consumption) ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนที่สุดของวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ทั้งนี้เพราะเป็นการเน้นการบริโภคเพื่อสร้างอรรถประโยชน์สูงสุด (maximize utility) โดยที่อรรถประโยชน์ (utility) นั้น ถ้าจะอธิบายแบบพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือ ความพึงพอใจ หรือความเพลิดเพลินยินดีจากการเสพกามสุข หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การ

กระตุ้นกิเลสให้ตื่นตัวอยู่เสมอมันเอง และผู้ที่มีสิทธิในการได้เสพ ก็เฉพาะแต่ผู้ที่มีรายได้มากพอที่จะจ่ายได้เท่านั้น ถ้าเผชิญบุคคลเหล่านี้มีรายได้มาก และไม่มีคามอิ่มตัว (saturation) ในกามสุข ก็จะต้องกระตุ้นให้มีการเสพมากขึ้น ในลักษณะที่ต้องใช้ทุนของทรัพยากรทุกชนิดมาใช้ผลิตในอัตราเร่งมากขึ้น เพียงเพื่อรักษาระดับความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีอำนาจซื้อให้คงอยู่ในระดับเดิมเท่านั้น ทั้งนี้เพราะการลดหรือระงับกามสุขนั้นมิสามารถบำบัดได้ด้วยการบริโภค เพราะยังได้รับการบริโภคยังเป็นการกระตุ้นให้เกิดการกระหาย เหมือนผู้เสพยาเสพติดหรือเครื่องมอมเมาที่ให้โทษแก่ร่างกายและจิตใจ

สิ่งที่จะช่วยระงับกามสุขได้อย่างแท้จริงก็คือ ปัญญา ที่เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง นั่นคือความรู้ที่ว่า กามสุข เมื่อเสพเข้าไปแล้วมิได้ช่วยให้เกิดความสุข แต่กลับทำให้เกิดความทุกข์ ผู้ที่คิดจะเสพกามสุขเมื่อคิดได้เช่นนั้นแล้วก็จะละเว้นไปเอง ดังนั้น การบริโภคในพุทธเศรษฐศาสตร์จึงเน้นการบริโภคแต่เพียงประเภทเดียว คือการบริโภคเพื่อบำบัดความทุกข์เวทนา อันเกิดจากความจำเป็นทางสรีรภาพ (physiological needs) หรือความจำเป็นทางชีวภาพ (biological needs) เพราะถ้าหากไม่ได้รับการบำบัดแล้วร่างกายไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ปัญญา也不能สามารถเกิดได้ ความสามารถที่จะทำสิ่งที่ดีแก่ตัวเองและแก่ผู้อื่นก็ไม่อาจเป็นไปได้ ถ้าหากเป็นการบริโภคที่เป็นไปเพื่อรักษาสภาพการดำรงอยู่ของชีวิตตามความจำเป็นทางชีวภาพและสรีรภาพแล้ว ก็สามารถอธิบายประสิทธิภาพในการบริโภคได้ด้วย ซึ่งเป็นประเด็นที่วิชาเศรษฐศาสตร์ปกติไม่สามารถอธิบายได้ นอกจากนั้นพุทธเศรษฐศาสตร์ยังสามารถชี้ประเด็นให้เห็นได้ชัดว่า การผลิตและการบริโภคไม่ใช่สิ่งที่จะแยกหรือพึงจะแยกจากกันโดยเด็ดขาด ต้องมีการเชื่อมโยงกัน โดยมีปัญญาเป็นปัจจัยเชื่อมโยงที่สำคัญ

ทฤษฎีที่สามที่จะนำมาอธิบายก็คือ ทฤษฎีอรรถประโยชน์ (utility theory) ที่ต้องนำทฤษฎีนี้มาอธิบายก็เพราะเศรษฐศาสตร์ตะวันตกไม่มีความเข้าใจลึกซึ้งพอ เพราะอธิบายในแง่ของความพึงพอใจที่ได้จากการเสพกามสุข นั่นก็คือการมีความพึงพอใจ (pleasure) จากการเสพ หรือการได้รับสิ่งที่พึงใจ

และการหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด (pain) ซึ่งเป็นสมบัติทางความคิดที่ตกทอดจากฮอบส์, ล็อก และเบนทัม

ความคิดดังกล่าวเสื่อมถอยจากสมัยยุคกลาง โดยที่วิชาเศรษฐศาสตร์ในขณะนั้นยังมีมิติทางจิตวิญญาณเหลืออยู่บ้าง ในลักษณะที่ *อรรถประโยชน์* ยังมีความหมายถึงประโยชน์ในการใช้สอยด้วย (utilization) ในขณะที่ *อรรถ* แบบพุทธนั้นแปลว่า ประโยชน์ที่พึงหมาย นั่นคือจะต้องมีความเข้าใจถึงเป้าหมายที่จะบรรลุอย่างชัดเจนก่อนลงมือปฏิบัติ ในกรณีนี้คือเป้าหมายหรือประโยชน์ชัดเจนที่ได้รับจากการบริโภค นั่นก็คือ ความสามารถในการใช้สอยสิ่งที่น่าสนใจมาบริโภคให้เกิดประโยชน์ในการเกื้อกูลชีวิตและสติปัญญาแก่ผู้บริโภคให้มากที่สุด เมื่อเศรษฐศาสตร์ในยุคเบิกบานทางปัญญานำมาย่นย่อจนหมดความหมาย เนื่องจากจุดเน้นในที่สุดต้องการจะอธิบายว่าราคาของสิ่งต่างๆ นั้นถูกกำหนดมาได้อย่างไร และเนื่องจากอรรถประโยชน์นั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการบริโภคในเศรษฐศาสตร์ตะวันตก การไม่เข้าใจอรรถของการบริโภคในความหมายที่เป็นจริงจึงทำให้หลงทางไปสู่ความหายนะของมนุษยชาติได้โดยง่าย

ทฤษฎีที่สี่ได้แก่ ทฤษฎีการกระจายผลผลิต (distribution theory) ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสุดท้ายของวิชาเศรษฐศาสตร์โดยปกติ เนื่องจากทั้งการผลิตและการบริโภคนั้น ในที่สุดก็ต้องทำให้เกิดสวัสดิการแก่สังคม (social welfare) ดังนั้นปัญหาจึงอยู่ที่ เมื่อผลิตแล้วจะมีการกระจายผลผลิตอย่างไร จึงจะเกิดความเป็นธรรมแก่ผู้ผลิต และเมื่อผู้ผลิตได้รับผลผลิตไปบริโภคแล้วจะเกิดสวัสดิการสูงสุดแก่สังคมด้วย ส่วนในวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นมีจุดยืนที่ชัดเจนอยู่แล้ว จากการปรารถนาจะให้ทุกคน รวมทั้งสัตว์โลกและสิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวง มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขโดยการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นน้อยที่สุด ความทุกข์ของมนุษย์แต่ละคน ตลอดจนสังคมนมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่ยังคงมีอยู่ จำเป็นต้องได้รับการบรรเทาโดยไม่มีข้อยกเว้น ทุกข์ที่เกิดจากความจำเป็นทางสรีรภาพจำเป็นต้องได้รับการบำบัดหรือบรรเทา ซึ่งไม่จำเป็นต้องอิงอยู่กับความสามารถในการผลิต ทฤษฎีการกระจายผลผลิตตามแบบของพุทธเศรษฐศาสตร์จึงมีความคิดไกลไปในทาง

ความคิดฝ่ายสังคมนิยมหรือรัฐสวัสดิการ (welfare state)

สี่ทฤษฎีที่ได้กล่าวมาแล้ว นับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่จำเป็นจะต้องมีการแก้ความเข้าใจเสียใหม่ให้ถูกต้อง ส่วนในอีก ๓ ทฤษฎีนั้นอาจจะถือได้ว่าเป็นการประยุกต์ทฤษฎีหลักเอามาใช้ในเรื่องต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย ทฤษฎีการใช้เวลา (time-use theory) ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด (theory of economy) ทฤษฎีว่าด้วยการหาความสุขหรือความพอใจจากการทำงาน (theory of work satisfaction) โดยที่ทฤษฎีการใช้เวลาจะชี้ให้เห็นว่าเวลาในวิชาเศรษฐศาสตร์นั้นถือว่าเป็นสินค้า (commodity) ชนิดหนึ่ง จะบริโภคอย่างไรจึงจะได้ประโยชน์สูงสุด แต่โดยสภาพความเป็นจริง เวลานั้นคือสิ่งที่มนุษย์ได้รับการจัดสรรค่อนข้างจะเท่าเทียมกันทุกคนตามธรรมชาติ (ทั้งนี้เพราะขึ้นอยู่กับความต้องการทางชีวภาพของแต่ละบุคคลซึ่งอาจจะไม่เท่าเทียมกัน) ดังนั้นจึงมีประเด็นว่าจะใช้เวลาอย่างไรจึงจะทำให้ได้รับความสุขตลอดเวลา ภายใต้หลักเกณฑ์ของการไม่เบียดเบียนตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ส่วนทฤษฎีว่าด้วยการประหยัดนั้นเป็นการพัฒนาต่อจากทฤษฎีการใช้เวลา แต่เป็นการเน้นการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าให้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อลดการเบียดเบียนสิ่งอื่นๆ รวมทั้งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้น้อยมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และถ้าหากทำเช่นนั้นได้ก็จะต้องรู้จักการใช้เวลาให้เกิดความสุขควบคู่กันไป

ส่วนตัวอย่างสุดท้ายของการประยุกต์ทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ คือ การหาความสุขจากการทำงาน เกิดจากเศรษฐศาสตร์ตะวันตกเห็นว่าการทำงานเป็นความทุกข์ เนื่องจากพัฒนาการของความคิดเรื่องงานและการทำงานมาจากยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งสภาพการทำงานคือการทารุณ กดขี่ โหดร้าย โดยงานและการทำงานไม่มีความจำเป็นต้องเป็นเช่นนั้นเสมอไป ถ้าสามารถทำให้การทำงานเป็นความสุขไปด้วยพร้อมกัน จะมีผลต่อแนวคิดเรื่องงานและทฤษฎีค่าจ้างใหม่อย่างสิ้นเชิง

ทั้งหมดที่นำมาแสดงเพื่อเป็นตัวอย่างในการกระตุ้นให้ช่วยกันคิดต่อไป เป็นการชี้ให้เห็นว่ายังมีแนวทางในการพัฒนาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ไปได้

อีกมาก ซึ่งใครก็ตามถ้าเข้าใจหลักการของพุทธดีพอ ย่อมสามารถพัฒนา ทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์จากตัวอย่างที่ยกมาแสดงไว้แล้ว หรือคิดทฤษฎี ใหม่ขึ้นมาเองได้อีกมาก หรือจะช่วยปรับแก้ทฤษฎีที่น่าเสนอไว้ให้ดียิ่งขึ้น ไปอีกก็สามารถทำได้ ต่อจากนี้จะได้นำเสนอรายละเอียดของแต่ละทฤษฎี ตามลำดับ

ทฤษฎีการผลิต

ในเมื่อกิจกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับโภคทรัพย์มีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การผลิต (production) ดังนั้นการผลิตจึงถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของวิชา เศรษฐศาสตร์ ซึ่งจะเริ่มจากความคิดโดยทั่วไปของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จากตะวันตก ทฤษฎีการผลิตดังกล่าวจะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัย การผลิต (factors of production) กับผลผลิตที่เกิดขึ้น (product) หรือ ผลผลิตที่ออกมาจากกระบวนการผลิต (output) ถ้าหากเป็นการผลิตที่เกี่ยวข้อง กับผลผลิตการเกษตรก็มักจะประกอบด้วย ที่ดิน แรงงาน และทุน แต่ ถ้าหากเป็นการผลิตที่เกี่ยวข้องกับหัตถอุตสาหกรรมหรือบริการ ที่ดินก็จะมี ความสำคัญลดน้อยลง เพราะทำหน้าที่เป็นเพียงที่ตั้งของโรงงานหรือสถานที่ ให้บริการ ปัจจัยที่สำคัญจึงมีเพียงแรงงานและทุน บางที่อาจจะรวมเอา การจัดการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิตด้วย ส่วนกระบวนการที่ เกิดขึ้นจากการผลิตทั้งหมดโดยละเอียด ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ของการผลิต แต่ละขั้นตอนนั้น นักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปเห็นว่าเป็นหน้าที่ของวิศวกรที่จะ ต้องอธิบาย ไม่ใช่หน้าที่ของนักเศรษฐศาสตร์จะต้องเข้าใจและอธิบายกลไก การผลิตเหล่านั้น นักเศรษฐศาสตร์จึงเพียงแต่อธิบายว่า ระหว่างปัจจัยการ ผลิตและผลผลิตนั้นมีกระบวนการผลิตอยู่ตรงกลาง ย่อมเป็นการเพียงพอ โดยปกติความสัมพันธ์ของการผลิตหรืออาจจะเรียกว่า ทฤษฎีการผลิต (production theory) นั้น มักจะแสดงในลักษณะความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ ง่าย ๆ ดังนี้

$Q = f(K, L)$

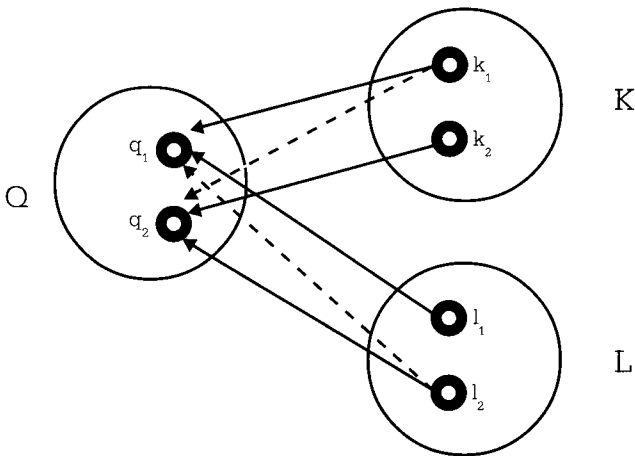
$Q =$ ผลผลิต

$K =$ ทุน

$L =$ แรงงาน

$f =$ คือความสัมพันธ์ หรือฟังก์ชัน (function) ในการผลิต

ได้โปรดสังเกตว่าเครื่องหมาย $f(\dots)$ นั้นมีความสำคัญทางคณิตศาสตร์ ในความหมายของสภาวะของการเปลี่ยนแปลงที่สามารถย้อนกลับไปตรวจสอบ ที่มาได้ (mapping) ในกรณีนี้ $f(K, L)$ ซึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงของทุน และแรงงานให้กลายเป็นผลผลิต ซึ่งสามารถย้อนกลับไปตรวจสอบได้ว่า เพื่อ จะให้ได้ผลผลิตจำนวนหนึ่งจะต้องใช้ทุนและแรงงานจำนวนเท่าใด ในกรณีนี้ แสดงโดยเครื่องหมายเท่ากับ (=) นั่นคือ $Q = f(K, L)$ หรืออาจจะแสดง เป็นภาพได้ดังนี้

ในพื้นที่ (space) K และพื้นที่ L มีการเปลี่ยนแปลงร่วมกันของ k_1 และ l_1 ที่นำไปสู่ q_1 หรือในพื้นที่ของ K และพื้นที่ของ L มีการเปลี่ยนแปลงร่วมกันของ k_2 และ l_2 ที่นำไปสู่ q_2

ขอให้สังเกตว่า หัวลูกศรของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปในทิศทางเดียว คือ จาก K และ L ไปสู่ Q หรือ $(K, L) \rightarrow Q$ นั่นก็คือจุดในพื้นที่ Q นั้นถูกกำหนดโดยหนึ่งจุดหรือมากกว่าในพื้นที่ K และ/หรือ L ในขณะที่จุดในพื้นที่ Q ไม่สามารถกำหนดจุดในพื้นที่ของ K หรือ L ได้ ลักษณะเช่นว่านี้คือความสัมพันธ์ที่ไม่สามารถย้อนกลับได้ (irreversible relationship) ซึ่งก็คือความหมายของความสัมพันธ์ในลักษณะที่เรียกว่า ฟังก์ชัน (function) นั่นเอง นอกจากความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวแล้ว ความหมายในทางเศรษฐศาสตร์ของฟังก์ชันก็คือ กระบวนการผลิต (production process) ซึ่งรวมความสัมพันธ์แฝง (implicit relationship) ของระดับเทคโนโลยีในการผลิตเข้าไปด้วยแล้วว่ามีความสัมพันธ์ในลักษณะใด ซึ่งเมื่อมีการกำหนดความสัมพันธ์ที่เฉพาะเจาะจง เช่น

$$Q = AK^\alpha L^\beta \quad \dots\dots\dots (๑)$$

$$\text{หรือ } Q = A[\delta K^p + (1-\delta)L^p]^{-1/p} \quad \dots\dots\dots (๒)$$

ที่มีชื่อเฉพาะว่า ฟังก์ชันการผลิตแบบคอบบ์-ดักลาส (Cobb-Douglas production function) หรือ ฟังก์ชันการผลิตที่มีข้อสมมติฐานความยืดหยุ่นของการทดแทนปัจจัยการผลิตคงที่ (Constant Elasticity of Substitution: CES production function) หรืออาจจะมียุรูปแบบอื่นๆ อีกมากมายในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์เฉพาะเจาะจง (explicit relationship) ก็จะมีนัยยะสำคัญในการกำหนดลักษณะของเทคโนโลยีในการผลิตของกระบวนการผลิตเหล่านั้นอย่างชัดเจนพร้อมกันไปด้วย

ขอให้สังเกตความสัมพันธ์ในรูปเฉพาะเจาะจงที่ยังคงใช้กันมากในวิชาเศรษฐศาสตร์ทั้งสองรูปแบบ คือ คอบบ์-ดักลาส และซีอีเอส ว่าทั้งสองสมการนี้มีเฉพาะ K และ L เท่านั้น ความหมายที่แฝงอยู่ในความสัมพันธ์

ดังกล่าวที่มีได้กล่าวอย่างชัดเจนก็คือ การผลิตดังกล่าวเป็นกระบวนการผลิตในภาคอุตสาหกรรมหรือบริการเป็นหลัก เพราะไม่มีที่ดินเป็นปัจจัยร่วมในการผลิต ถ้าหากเป็นภาพรวมของระบบเศรษฐกิจทั้งหมดก็จะเป็นเศรษฐกิจของประเทศอุตสาหกรรมและ/หรือบริการเป็นหลัก

ข้อสังเกตประการต่อมาก็คือ ความสัมพันธ์ที่กำหนดในลักษณะดังกล่าวจะเน้นความสะดวกของการแก้ปัญหาทางคณิตศาสตร์ (mathematical tractability) เป็นหลัก ถึงแม้จะมีความพยายามคิดถึงความเป็นไปได้ในโลกแห่งความเป็นจริงประกอบด้วยก็ตาม แต่ถ้าเปรียบเทียบน้ำหนักระหว่างโลกแห่งความเป็นจริงกับความสะดวกในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์แล้ว อย่างหลังจะมีน้ำหนักมากกว่า เพราะถ้าหากไม่สามารถแก้ปัญหาความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ได้แล้ว การแสดงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ก็เกือบจะไม่มีประโยชน์อันใด นอกจากจะเป็นเพียงการแสดงความสัมพันธ์ให้ดูสั้นลงเหมือนกับการใช้วิชาตัวเลข (short hand) เป็นเครื่องมือย่อข้อความที่มีความยาวเพื่อจะนำไปขยายความภายหลัง ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ความสำคัญของการใช้วิชาคณิตศาสตร์จะมีน้อยมากจนเกือบจะไม่มีประโยชน์อะไรเลย เพื่อที่จะช่วยให้วิชาคณิตศาสตร์ดูมีประโยชน์มากขึ้น ทั้งนี้โดยมีต้นทุนที่สำคัญคือการละเลยถึงความสัมพันธ์ในโลกแห่งความเป็นจริง ซึ่งตรงกันข้ามกับจุดยืนในพุทธเศรษฐศาสตร์ ที่เห็นว่าปัญญาจะต้องเกิดจากความเข้าใจโลกตามสภาพความเป็นจริง การบิดเบือนโลกแห่งความเป็นจริงรวมทั้งการสร้างทฤษฎีที่มีได้อยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงก็คือทฤษฎีที่ผิด หรือ มิจฉาทิฐีนั่นเอง

จากจุดยืนที่เน้นมิจฉาทิฐีนี้อเอง ยุคทศวรรษ ๑๙๖๐ และ ๑๙๗๐ จึงนิยมใช้ฟังก์ชันการผลิตแบบคอปป์-ดักลาส เพราะง่ายต่อการแก้สมการทางคณิตศาสตร์ ตลอดจนการประเมิน (estimate) ค่าตัวประกอบ (parameters) โดยใช้เครื่องมือทางเศรษฐมิติ (econometrics) จากตัวเลขในเชิงปริมาณของความสัมพัทธ์ระหว่าง ผลผลิต ทุน และแรงงาน อีกทั้งฟังก์ชันแบบคอปป์-ดักลาส ยังมีคุณสมบัติที่มีลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งคือ ถ้าหาก $\alpha + \beta = 1$ ก็将有ความหมายว่า ฟังก์ชันการผลิตนี้มีคุณสมบัติที่ให้ผลตอบแทนคงที่ (constant return to scale) ซึ่งก็จะสอดคล้องกับความหมายของการ

แข่งขันที่เป็นธรรม คือปัจจัยการผลิตได้รับผลตอบแทนเท่ากับประสิทธิภาพหน่วยสุดท้ายที่เพิ่มขึ้นของปัจจัยการผลิตนั้นๆ (marginal productivity of factor) นั่นก็คือส่วนแบ่งของผลผลิต (factor share) จะถูกจัดสรรให้ปัจจัยการผลิตหมดพอดีตามสัดส่วนของผลิตภาพของปัจจัย จะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ความง่ายในทางคณิตศาสตร์ผสมผสานเข้ากับทฤษฎีที่ไม่สะท้อนความเป็นจริง ซึ่งก็จะไม่ทำให้ความเป็นจริงในโลกเปลี่ยนแปลงไปได้ ดังเช่นพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, ๒๕๕๒) ได้กล่าวเสมอว่า การที่มนุษย์สมยอมกันเองเกี่ยวกับข้อเท็จจริงตามธรรมชาติ ย่อมไม่สามารถทำให้ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามข้อตกลงของมนุษย์ได้ ฟังก์ชันการผลิตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในยุคทศวรรษ ๑๙๖๐ และ ๑๙๗๐ ก็มีลักษณะเช่นว่านั้น

ขอให้สังเกตต่อไปอีกว่า นอกจากจะไม่รวมเอาที่ดินเข้าเป็นปัจจัยการผลิตแล้ว ยังไม่มีการรวมเอาทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานเข้าเป็นปัจจัยการผลิตด้วย คำอธิบายของการที่ไม่รวมเอาปัจจัยดังกล่าวเข้าไปในฟังก์ชันการผลิตก็คือ ปัจจัยเหล่านี้สามารถคำนวณเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของต้นทุนในการผลิต นั่นก็คือการใช้เงินซื้อปัจจัยการผลิตเหล่านี้มาใช้ได้ ดังนั้นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตจริงๆ มีเพียงอย่างเดียวคือ หุ่น ขอให้โปรดสังเกตว่าถ้าอธิบายในลักษณะดังกล่าว แรงงานก็สามารถซื้อได้ด้วยเงินเช่นกัน ซึ่งเป็นการเน้น จะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม ให้หุ่นเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญในการผลิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มีวิถีการผลิต (mode of production) ที่มีหุ่นเป็นปัจจัยเด่นและสำคัญเพียงปัจจัยเดียว ซึ่งก็คือความคิดเบื้องหลังที่สำคัญของระบบทุนนิยม (capitalism) นั่นเอง เมื่อมีการแสดงความสัมพันธ์ในการผลิตในลักษณะเช่นนี้ ย่อมมีความหมายที่ได้มีการอธิบายให้ชัดเจนว่าระบบการผลิตเป็นระบบทุนนิยมสำหรับประเทศหรือสถานการณ์ที่มีวิวัฒนาการเลขการเกษตรไปแล้ว ดังนั้น การแสดงความสัมพันธ์ดังกล่าวจะอธิบายว่าเป็นฟังก์ชันการผลิตของสิ่งของ (สินค้า) ทุกชนิดโดยทั่วไปย่อมไม่เป็นการถูกต้องตั้งแต่เริ่มต้นแล้ว

ปัญหาของการไม่เน้นปัจจัยอย่างอื่นเข้าไปในการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติและพลังงาน มีผลเสียตามมามากมาย นั่นก็คือการที่

ไม่คำนึงถึงความจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานที่มีอยู่ในโลก กล่าวคือ เมื่อต้องการผลิตเมื่อไรก็สามารถนำปัจจัยเหล่านั้นมาใช้ในกระบวนการผลิตได้ตลอดเวลา เป็นการละเลยที่จะให้ความสำคัญต่อการหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานที่มีจำกัดในโลก หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ มีข้อสมมติฐานว่าทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานที่มีอยู่ในโลกมีปริมาณไม่จำกัด ซึ่งเป็นข้อสมมติฐานที่ไม่จริง ผลเสียที่เกิดขึ้นจากข้อสมมติฐานเช่นนี้ นอกจากไม่มีการคิดต้นทุนการหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานแล้ว ยังมีข้อสมมติฐานสืบเนื่องที่เป็นผลตามมาจากข้อสมมติฐานดังกล่าว นั่นก็คือ การผลิตหรือระบบเศรษฐกิจสามารถขยายตัวได้โดยไม่มีขอบเขตจำกัด เพราะจากความสัมพันธ์ของฟังก์ชันการผลิต $Q = f(K, L)$ ดังกล่าว มีความหมายง่ายๆว่า ถ้ามีการเพิ่มปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะ K หรือ L ผลผลิตจะต้องเพิ่มขึ้น ยกเว้นในกรณีที่เกิดความไม่สมดุลระหว่างปัจจัยการผลิตด้วยกันเอง คือระหว่างทุนและแรงงาน เมื่อถึงจุดหนึ่งการเพิ่มปัจจัยการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว คือ ทุนหรือแรงงานเพียงอย่างเดียว ผลผลิตจะไม่เพิ่มขึ้น หรืออาจจะเป็นไปได้ที่ผลผลิตอาจจะลดลง ซึ่งในแง่ของผู้ผลิตย่อมไม่มีเหตุผลใดที่จะทำเช่นนั้น ดังนั้น ในกรณีทั่วไปก็คือ เมื่อมีปัจจัยการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างเพิ่มขึ้น ผลผลิตก็จะเพิ่มขึ้น ถ้าพิจารณาจากภาพรวมของระบบเศรษฐกิจก็อาจจะสรุปได้ว่าการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจสามารถดำเนินไปได้ตลอดไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งเป็นข้อสรุปที่ผิดจากโลกความจริง และเป็นต้นเหตุแห่งปัญหาของโลกในปัจจุบัน ที่มีการใช้ทรัพยากรและพลังงานเกินขีดความสามารถที่จะนำปัจจัยเหล่านั้นมาหมุนเวียนใช้ใหม่ได้ พร้อมทั้งเป็นการสร้างมลภาวะและความเสื่อมโทรมของสภาวะแวดล้อม ทั้งนี้เนื่องจากมีทฤษฎีที่ผิดหรือมีฉันทิฐินันเอง

ปัญหาที่เป็นจุดอ่อนของฟังก์ชันในการผลิตที่กล่าวมาแล้วอีกข้อหนึ่งที่สำคัญมากก็คือ ฟังก์ชันดังกล่าวขาดข้อเท็จจริงของการผลิตที่สำคัญ นั่นก็คือ ในทุกกระบวนการผลิต (production process) ผลผลิตที่ได้ออกมานั้นมิได้มีเฉพาะผลผลิตเพื่อการบริโภคเท่านั้น แต่มีของเสีย (waste) ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมออกมาด้วย ของเสียดังกล่าวเป็นต้นทุนที่สำคัญของ

การผลิต เป็นภาระต่อสังคมมนุษย์ที่จะต้องจัดมิให้มีผลกลับมากะทบในทางลบต่อตัวมนุษย์ แต่ในฟังก์ชันการผลิตกลับไม่มีส่วนที่แสดงถึงของเสียที่เกิดจากระบบการผลิต

เหตุผลสำคัญส่วนหนึ่งที่ไม่มีการรวมเอาของเสียเข้ามาพิจารณาด้วยนั้น เป็นเพราะข้อจำกัดของการแสดงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ในฐานะฟังก์ชันการผลิต เพราะความหมายของฟังก์ชันในทางคณิตศาสตร์นั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงของจุดจุดหนึ่งหรือหลายจุด ในพื้นที่หนึ่งหรือหลายพื้นที่พร้อมกันไปสู่จุดเพียงจุดเดียว ในพื้นที่ที่แสดงผลหรือเป้าหมาย ดังนั้น ถ้าหากจะแสดงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ในรูปแบบของฟังก์ชัน จะต้องมิตัวแปรตาม (dependent variable) เพียงตัวเดียว ถ้าหากจะมีตัวแปรตามมากกว่าหนึ่งตัว ย่อมไม่สามารถแสดงความสัมพันธ์ในรูปของฟังก์ชันได้ ดังนั้น ในกรณีการผลิต ถ้าหากมีผลผลิตมากกว่าหนึ่งย่อมไม่สามารถแสดงด้วยฟังก์ชันได้ ซึ่งในกรณีนี้ผลที่ออกมาจากกระบวนการผลิต (output) นั้น มีทั้งผลผลิต (product) หรือ Q และของเสีย (waste) หรือ W ซึ่งไม่สามารถแสดงในรูปความสัมพันธ์ของสมการที่เป็นฟังก์ชันคณิตศาสตร์ได้ เพราะคณิตศาสตร์เป็นวิชาที่เน้นความแม่นยำและชัดเจน เมื่อเกิดมีจุดเดียวหรือหลายจุดจากพื้นที่เดียวหรือหลายพื้นที่ที่พร้อมกันไปสู่พื้นที่ที่แสดงผลหรือเป้าหมายมากกว่าหนึ่งพื้นที่ ซึ่งก็หมายความว่าจะต้องมีการเคลื่อนไปสู่เป้าหมายมากกว่าหนึ่งจุดพร้อมกันในพื้นที่มากกว่าหนึ่งพื้นที่ ย่อมไม่สามารถอธิบายได้ชัดเจนว่ามีการเคลื่อนตัวของจุดต่าง ๆ ในพื้นที่ที่เป็นอิสระต่อกันไปสู่หลายพื้นที่เป้าหมายหรือพื้นที่รองรับในลักษณะใดบ้าง ในลักษณะเช่นนี้ ประโยชน์ของความคมชัดของวิชาคณิตศาสตร์ก็จะหมดไปทันที ทำให้การใช้วิชาคณิตศาสตร์ไม่มีประโยชน์สมตามวัตถุประสงค์

ดังนั้นการเลือกเฉพาะความสัมพันธ์ที่สามารถแสดงได้ชัดเจนตามวิธีการทางคณิตศาสตร์ โดยละเลยความเป็นจริงตามธรรมชาติ ย่อมทำให้ได้ผลไม่ตรงกับความเป็นจริง วิธีแก้ปัญหานี้ในระดับหนึ่งคือการใช้เทคนิคทางคณิตศาสตร์ที่เรียกว่า *การวิเคราะห์กิจกรรม (activity analysis)* โดยแบ่งความสัมพันธ์แยกออกจากกันเป็นสองชุด ชุดหนึ่งแสดงความสัมพันธ์

ระหว่างปัจจัยการผลิตและผลผลิต อีกชุดหนึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยการผลิตและของเสีย โดยที่ปัจจัยการผลิตของกิจกรรมชุดหนึ่งอาจจะเป็นผลผลิตของกิจกรรมอีกชุดหนึ่งก็ได้ โดยกิจกรรมทั้งหมดต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะที่ผลผลิตของกิจกรรมแต่ละกิจกรรมอาจจะเป็นปัจจัยการผลิตของกิจกรรมนั่นเองและกิจกรรมอื่นๆ ด้วย นอกจากนี้ยังต้องมีข้อสมมติฐานเพิ่มเติมว่ากิจกรรมแต่ละกิจกรรมเป็นอิสระต่อกัน ซึ่งเป็นข้อสมมติฐานที่ไม่เป็นความจริง เพราะปริมาณของเสีย (waste) ย่อมขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิต (product) ด้วย

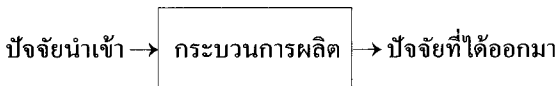
การวิเคราะห์กิจกรรมเช่นนี้อาจจะช่วยลดความผิดพลาดในการวิเคราะห์ปัญหาไปได้บางส่วน แต่ก็มิได้ช่วยแก้ปัญหาอย่างแท้จริง เพราะมิได้สะท้อนภาพที่เกิดขึ้นจริง แต่เป็นการเลี่ยงโดยตั้งข้อสมมติฐานเพิ่มขึ้น เพื่อสามารถดำเนินการตามขั้นตอนของวิธีคำนวณได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น และเพื่อที่จะช่วยให้สามารถคำนวณหาค่าตอบได้สะดวก กิจกรรมแต่ละกิจกรรมที่นำมาใช้จะต้องมีข้อสมมติเพิ่มเติมว่า ความสัมพันธ์ในการผลิตมีสัมประสิทธิ์ของปัจจัยการผลิตคงที่ (fixed coefficient production function) ในลักษณะที่เป็นเส้นตรง ซึ่งก็เป็นข้อสมมติฐานที่ไม่เป็นความจริงอีก แต่ถ้าหากจะให้ความสัมพันธ์ของปัจจัยการผลิตในการวิเคราะห์กิจกรรม (activity analysis) ไม่เป็นเส้นตรง การหาค่าตอบที่แน่นอนจะทำได้ยากยิ่ง ถึงแม้จะใช้คอมพิวเตอร์เข้าช่วยก็ตามที และอาจจะประเมินค่าสัมประสิทธิ์ของปัจจัยการผลิตไม่ได้ตั้งแต่แรก

ส่วนจุดยืนในการวิเคราะห์แบบพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือ จะต้องเริ่มวิเคราะห์ปัญหาให้ตรงกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติของมันเสียก่อน ถ้าหากความเป็นจริงเหล่านั้นสามารถแสดงความสัมพันธ์ได้อย่างชัดเจนด้วยวิธีการทางคณิตศาสตร์ ย่อมเป็นสิ่งที่ดีที่จะทำเช่นนั้น เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์ และได้ข้อสรุปที่ชัดเจน แต่ถ้าหากไม่สามารถแสดงด้วยความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ หรืออาจจะแสดงได้ด้วยการบิดเบือนสภาพความสัมพันธ์ที่เป็นจริงบางส่วน ก็ยังไม่ควรใช้ความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ เพราะอาจจะทำให้เกิดความเข้าใจไขว้เขวได้ในภายหลัง ว่า

ความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่สังเกตได้จริงตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นการบิดเบือนหรือปิดกั้นปัญญา อันเป็นที่มาของความไม่รู้จริง (หรือไม่รู้ตามสภาพที่แท้จริงของมัน) หรือที่เรียกว่า *อวิชชา* นั้นเอง

วิธีคิดทฤษฎีการผลิตจากจุดยืนแบบพุทธ

จุดยืนแบบพุทธในการวิเคราะห์ปัญหาทุกชนิดคือ การศึกษาทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏโดยไม่มี การบิดเบือน ดังนั้นในแง่ของการผลิต อาจจะเริ่มต้นจากความสัมพันธ์ของการผลิตที่ประกอบด้วยองค์ประกอบสามส่วน คือ ปัจจัยนำเข้า (input) กระบวนการผลิต (production process) และปัจจัยที่ได้ออกมา (output) ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นคือ ปัจจัยนำเข้าจำนวนหนึ่งไหลเข้าสู่กระบวนการผลิต หลังจากผ่านกระบวนการดังกล่าวก็จะได้ปัจจัยที่ได้ออกมา ซึ่งเปลี่ยนรูปไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง อาจจะแสดงความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วยภาพได้ดังต่อไปนี้

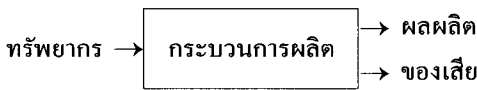

ลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงความสัมพันธ์โดยทั่วไปที่ยังมิได้ลงไปในรายละเอียด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อผ่านกระบวนการผลิตโดยสมบูรณ์แล้ว ปัจจัยนำเข้าจะเปลี่ยนรูปไปโดยสิ้นเชิง เมื่อได้ผลเป็นปัจจัยที่ได้ออกมา เพื่อเน้นความแตกต่างดังกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จะเรียกปัจจัยนำเข้าทั้งหมดว่า *ทรัพยากร* ซึ่งมีความหมายว่า อะไรก็ได้ที่ยังไม่ได้ผ่านกระบวนการผลิตที่จะกล่าวถึง โดยที่ทรัพยากรทั้งหลายเป็นจำนวนมากอาจผ่านกระบวนการผลิตอื่นๆ มาแล้ว มากบ้างน้อยบ้าง หรือไม่เคยผ่านเลยก็อาจมีได้ด้วยเช่นกัน แต่ที่สำคัญก็คือ ทรัพยากรเหล่านั้นยังไม่เคยผ่านกระบวนการผลิตที่จะ

กล่าวถึง หลังจากที่ผ่านมากระบวนการผลิตแล้ว เพื่อจะแยกทรัพยากรออกจากกัน สิ่งที่ได้ตามมาที่เคยเรียกว่า *ปัจจัยที่ได้ออกมา* จะจำแนกให้ชัดว่าเป็น *ผลผลิต (product)* และ *ของเสีย (waste)*

ขณะเดียวกันถ้าจะพิจารณาธรรมชาติของการผลิตตามความเป็นจริง การผลิตก็คือการทำลายพร้อมกันไปในตัว นั่นก็คือ การทำลายทรัพยากรที่ถูกนำเข้ามาในกระบวนการผลิตให้แปรรูปไปจากเดิม ส่วนปัจจัยที่ได้ออกมา (output) นั้น ความจริงก็คือปัจจัยผ่าน (throughput) ส่วนหนึ่งอาจจะถูกนำไปบริโภค (ซึ่งก็เป็นกระบวนการผลิตอย่างหนึ่ง) ส่วนหนึ่งอาจจะถูกส่งต่อไปในกระบวนการผลิตอื่นๆ และอีกส่วนหนึ่งอาจจะถูกทิ้งให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม ถ้าหากจะพิจารณาความสัมพันธ์ในการผลิตเลียนแบบแนวคิดฟังก์ชันการผลิตแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก อาจแสดงใหม่ได้ดังนี้

ความแตกต่างระหว่างผลผลิตและของเสียในที่นี้คือ ผลผลิตเป็นสิ่งที่พึงต้องการของมนุษย์ สามารถนำไปใช้เพื่อการบริโภคต่อไปในภายหลัง แต่ของเสียเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เป็นอันตราย หรืออาจจะเป็นผลเสียต่อมนุษย์โดยตรง หรือมีฉะนั้นก็อาจเป็นอันตรายต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งจะย้อนกลับมาเป็นอันตรายต่อมนุษย์ภายหลัง ดังนั้นในแง่ของประสิทธิภาพการผลิต (production efficiency) ก็คือ ทำอย่างไรจึงจะใช้ทรัพยากรน้อยที่สุดให้สามารถใช้ประโยชน์อย่างมีคุณค่ามากที่สุด (ซึ่งเป็นจุดยืนและจุดเน้นแบบพุทธเช่นกัน และจะมีการพิจารณาประเด็นนี้ในรายละเอียดในบทต่อไป) เกิดผลผลิตมากที่สุด นานที่สุด หรือคงทนมากที่สุด มีของเสียตามมาน้อยที่สุด (มีผู้รู้อธิบายต่อไปว่า การผลิตแบบพุทธที่แท้จริงจะต้องไม่มีของเสีย

เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ซึ่งเป็นประเด็นที่จะพิจารณาต่อไปภายหลัง) ทั้งนี้เพราะจุดยืนแบบพุทธจะอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ทำอย่างไรถึงจะทำให้มนุษย์มีความสุข (อย่างแท้จริง) มากที่สุดโดยเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น (รวมทั้งสิ่งมีชีวิตและสภาพแวดล้อมอื่นๆ) ให้น้อยที่สุด

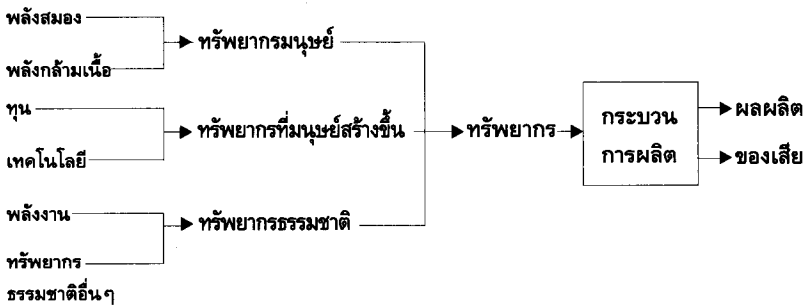
จุดยืนลักษณะดังกล่าวสามารถปรับใช้กับความหมายของคำว่า “ประสิทธิภาพ” ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้เป็นอย่างดี แต่มีความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งกว่า เพราะประสิทธิภาพในความหมายเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีความหมายแต่เพียงว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้ได้ผลผลิตสูงที่สุดเมื่อเทียบกับทรัพยากร โดยมีได้กังวลว่าจะใช้ทรัพยากรน้อยที่สุดหรือไม่ เพราะมีข้อสมมติฐานว่า ถ้าผลผลิตต่อทรัพยากรสูงสุดมีความหมายอยู่ในตัวว่าใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด โดยมีได้กังวลถึงของเสียที่จะเกิดตามมา ผลก็คืออาจจะมิได้ใช้ทรัพยากรน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็นจริงๆ นอกจากนั้นยังมิได้คำนึงถึงข้อเท็จจริงของการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ซึ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักถือว่าเป็นเรื่องของการให้คุณค่า (value judgement) ของแต่ละบุคคล ไม่สามารถวัดออกมาในเชิงปริมาณเพื่อสร้างเป็นมาตรฐานเดียวกันได้ ผลก็คือในกระบวนการผลิตดังกล่าวอาจจะมีการเบียดเบียนกันที่ทำให้เกิดความ “ทุกข์” ถึงแม้จะเป็นกระบวนการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงสุด เช่น กระบวนการผลิตในระบบโรงงานที่มนุษย์จะต้องทำงานแบบจำเจเป็นเสมือนชิ้นส่วนหนึ่งของเครื่องจักร มีผลในการลดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ลง ถ้าจะพิจารณาจากจุดยืนแบบพุทธก็จะเป็นการผลิตที่ไม่มีประสิทธิภาพสูงสุด เพราะกระบวนการผลิตดังกล่าว ในที่สุดได้สร้างความทุกข์ยากในระหว่างการผลิต มากกว่าจะสร้างความสุขที่ได้รับจากการบริโภคภายหลัง

คำอธิบายดังกล่าวถ้าหากไม่สามารถวัดออกมาในเชิงปริมาณได้แน่นอน ก็อาจจะถูกตำหนิได้ว่าเป็นการให้คุณค่าที่ไม่สามารถวัดได้ จึงไม่ควรนำมาพิจารณา แต่การวัดปริมาณไม่ได้แน่นอนมิได้หมายความว่าไม่มีปัญหาของความทุกข์ยากเหล่านั้นจริง และเมื่อไม่คำนึงถึง ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจริงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตัวอย่างในลักษณะนี้เกิดจากความพยายามที่จะหนีจากความ เป็นจริง โดยตกลงกันเองหรือสร้างสมมติฐานว่าความทุกข์จากการผลิต

ไม่เกิด ซึ่งก็จะหลีกเลี่ยงจากความไม่เป็นจริงไม่ได้ จุดยืนแบบพุทธคือเผชิญความจริงตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ แล้วค่อยหาทางแก้ไข แทนการหลีกเลี่ยงปัญหาเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องเผชิญ ซึ่งอาจต้องเผชิญกับความจริงที่เลวร้ายกว่าในภายหลัง

จะเห็นได้จากภาพข้างต้นว่า เพียงการเปลี่ยนคำอธิบายเล็กน้อยก็จะได้ภาพความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ถ้าหากจะขยายรายละเอียดต่อไปในด้านทรัพยากร เพื่อให้เห็นภาพองค์ประกอบต่างๆ ของทรัพยากรชัดเจนมากยิ่งขึ้น จะแบ่งทรัพยากรออกเป็นองค์ประกอบใหญ่ๆ สามส่วนด้วยกัน คือ *มนุษย์* ในฐานะที่เป็นทรัพยากร หรืออาจจะเรียกว่า *ทรัพยากรมนุษย์* จะต้องเข้าใจว่ามีใช่เป็นการเอามนุษย์ไปทำเป็นทรัพยากรแต่ในเมื่อมนุษย์มีส่วนทั้งเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค ส่วนที่ทำหน้าที่ในการผลิต ในฐานะที่เป็นทรัพยากร ในฐานะที่ทรัพยากรดังกล่าวเผชิญเป็นมนุษย์ จึงใช้ชื่อที่มีความหมายชัดเจนว่าทรัพยากรมนุษย์ โดยมีได้มีความหมายที่จะลดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้เหลือเป็นเพียงทรัพยากร เพราะเป็นเพียงบางส่วนของความเป็นมนุษย์ เป็นความจำเป็นในการทำหน้าที่เพื่อการผลิต นอกจากมนุษย์ในฐานะที่เป็นทรัพยากรเพื่อการผลิตแล้ว อาจจะมีทรัพยากรอย่างอื่นที่มนุษย์สร้างขึ้น เรียกว่า *ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น* และในที่สุดท้ายคือทรัพยากรที่ธรรมชาติเป็นผู้สร้าง หรือทรัพยากรที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ ซึ่งอาจจะเรียกว่า *ทรัพยากรธรรมชาติ*

ดังนั้น *ทรัพยากร* ถ้าวิเคราะห์จากแง่มุมนี้ (ซึ่งอาจจะวิเคราะห์จากแง่มุมอื่นๆ อีกก็ได้ ถ้าหากเป็นการสะท้อนความเป็นจริงตามธรรมชาติเช่นกัน) ก็อาจจะแบ่งได้เป็นสามประเภทย่อย นั่นคือ ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอาจจะซอยแยกย่อยลงไปอีกได้เพื่อความชัดเจนยิ่งขึ้น นั่นก็คือ ทรัพยากรมนุษย์อาจจะแบ่งต่อไปอีกเป็น *พลังสมอง* และ *พลังกล้ามเนื้อ* ส่วนทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นก็อาจจะแยกออกเป็น *ทุน* และ *เทคโนโลยี* ส่วนทรัพยากรธรรมชาติอาจจะแยกออกเป็น *พลังงาน* และ *ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่เหลือ* ทั้งหมดนี้ก็จะได้ความสัมพันธ์การผลิตที่มีลักษณะชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

การจำแนกในลักษณะที่แสดงไว้ในความสัมพันธ์ข้างบนนี้ ในความเป็นจริงไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดได้ดังที่แสดงในภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของพลังสมองและพลังกล้ามเนื้อ แต่เป็นการจำแนกเพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์เพื่อเข้าใจความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เหมือนกรณีที่มีการจำแนกองค์ประกอบของมนุษย์ออกเป็น *ชั้นที่ ๕* ดังที่ได้แสดงมาแล้วในบทที่ ๔

เปรียบเทียบความสำคัญของแรงงานและพลังสมอง

การเน้นแรงงานในฐานะที่เป็นปัจจัยหนึ่งของการผลิต ก็เพราะได้มีวิวัฒนาการมาจากสถานการณ์จริงของยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ในปัจจุบันจะมีความหมายรวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวกับมนุษย์เป็นหลัก แต่จะไม่มี การแยกอย่างชัดเจนระหว่างพลังสมองและพลังกล้ามเนื้อ เช่นที่มีการจำแนกไว้ อย่างชัดเจนในความสัมพันธ์การผลิตนี้ โดยปกติความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ไม่สามารถแบ่งได้ชัดเจนอย่างนี้ เพราะจะต้องมีการทำงานร่วมกันระหว่าง *พลังกล้ามเนื้อ* กับ *พลังสมองและจิต* ในกระบวนการผลิต เพียงแต่สัดส่วนของพลังทั้งสองอาจจะแตกต่างกันไปตามลักษณะของการผลิตแต่ละประเภท แต่ที่นำมาจำแนกออกเป็นสองส่วนให้เห็นชัดเจนดังกล่าว เพื่อประโยชน์

ในการวิเคราะห์ เพราะจะช่วยให้เห็นความแตกต่างที่มีต่อกระบวนการผลิต ผลผลิต และของเสียอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จะเน้นแรงงาน (labour) ในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิต ทำให้ละเลยจุดเน้นของพลังสมองและปัญญา ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยการผลิตหลักในพุทธเศรษฐศาสตร์ การจำแนกในลักษณะดังกล่าวเพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างของจุดเน้นอย่างชัดเจนระหว่าง พุทธเศรษฐศาสตร์ กับ เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ในการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ถ้าต้องการจำแนกประเภทของแรงงานให้มีความละเอียดเพิ่มขึ้น ซึ่งมักนิยมจำแนกโดยเพศ อายุ และระดับการศึกษาเป็นหลัก เป็นการสะท้อนความจริงมากขึ้นกว่าการใช้จำนวนคน การจำแนกดังกล่าวต้องการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกันของระดับทักษะในการผลิต ซึ่งบางส่วนสะท้อนความสามารถทางสมองด้วย แต่มิได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจน ทำให้ความแตกต่างที่สำคัญที่มีความหมายอย่างยิ่งในทางเศรษฐศาสตร์ คือความแตกต่างระหว่าง พลังกล้ามเนื้อ กับ พลังสมองและจิต มิได้เป็นจุดเน้นที่สำคัญ และในที่สุดกลับไปให้ความสำคัญแก่ทุนในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตหลัก (mode of production) และมองข้ามสติปัญญาของมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตหลักที่มีความสำคัญยิ่งเสียกว่าทุน ทำให้หลงประเด็นไปเน้นทุนเป็นปัจจัยหลักในการผลิตอันเป็นที่มาของระบบทุนนิยม ถ้าหากเข้าใจว่าปัญญาของมนุษย์มีความสำคัญกว่าทุน ความคิดที่จะพึ่งปัญญาในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตหลักจะมีมากขึ้น ถ้าหากสังคมประเทศหรือสังคมโลกทั้งหมดเน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลัก ระบบเศรษฐกิจของประเทศหรือของสังคมโลกก็จะเปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจใหม่ที่อาจจะเรียกว่าระบบ “ปัญญานิยม” แทนระบบทุนนิยมที่สร้างความเสียหายให้สังคมมนุษย์ในปัจจุบัน เนื่องจากมนุษย์ไม่เข้าใจความหมายของคำว่าปัญญา อีกทั้งมองข้ามความสามารถทางปัญญาของมนุษย์เอง

ขั้นแรกขอให้ทำความเข้าใจร่วมกันให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง พลังสมองและพลังกล้ามเนื้อจากแง่มุมของวิทยาศาสตร์กายภาพและสรีรวิทยาของมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียว โดยพิจารณาจากธรรมชาติที่เป็นจริงของปัจจัยทั้งสอง พลังกล้ามเนื้อของมนุษย์ปกติก็จะพัฒนาขึ้นมาจากการใช้งานทุก ๆ

ส่วนของร่างกายอย่างได้คุณภาพและสม่ำเสมอตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิและคลอดจากครรภ์มารดา แต่ถ้าหากจะนำมาใช้งานเพื่อการผลิตให้ได้ผลดีจริงนั้นจะต้องเริ่มจากอายุ ๑๕ ปีขึ้นไป โดยจำกัดอยู่ที่เพศชายเป็นหลัก เนื่องจากโดยปกติเป็นเพศที่มีพลังกำลังตามธรรมชาติมากกว่าหญิง และถึงจะใช้พลังกล้ามเนื้อเป็นหลัก ความสามารถทางสมองจะช่วยให้การใช้พลังกล้ามเนื้อเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพราะถ้าหากปราศจากความสามารถทางสมองคอยกำกับการใช้พลังกล้ามเนื้อ โอกาสที่จะมีการใช้พลังกล้ามเนื้ออย่างสูญเปล่าหรือไม่เกิดประโยชน์สูงสุดจะยิ่งมีมากขึ้น กล้ามเนื้อจะมีพลังสูงสุดระหว่างอายุ ๒๐ - ๒๕ ปี ขึ้นอยู่กับลักษณะสรีระของแต่ละบุคคล การฝึกฝน และการใช้งาน ภายหลังจากอายุ ๔๕ ปีไปแล้ว พลังกล้ามเนื้อจะมีประโยชน์ต่อการผลิตน้อยลง ความถดถอยของพลังกำลังจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ที่สำคัญที่สุดก็คือ พลังกล้ามเนื้อของมนุษย์ไม่อาจจะสะสมเอาไว้ได้สามารถใช้ได้วันต่อวัน และจะต้องมีการสลับด้วยการพักผ่อนอย่างพอเพียง ถ้าหากใช้แล้วในแต่ละวันก็จะหมดไป หรือถึงแม้ไม่ได้ใช้ก็จะหมดไปเช่นกัน ถ้าหากมีความพยายามที่จะสะสมพลังกล้ามเนื้อของมนุษย์ โดยเปลี่ยนพลังดังกล่าวให้เป็นพลังไฟฟ้า แล้วเก็บสะสมพลังไฟฟ้างานเอาไว้ใช้ในภายหลัง ก็จะได้พลังไฟฟ้าที่มีปริมาณน้อยมาก ไม่คุ้มกับพลังไฟฟ้าจากแหล่งกำเนิดต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน จึงไม่มีผู้ใดที่จะคิดสะสมพลังงานของมนุษย์ที่ไม่ได้ใช้แต่ละวันให้กลายเป็นพลังงานไฟฟ้าเพื่อเก็บเอาไว้ใช้ภายหลัง

ความสามารถในการใช้พลังกล้ามเนื้อของแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความสม่ำเสมอในการใช้ เพราะยิ่งใช้เต็มความสามารถตามปกติอยู่เป็นประจำก็จะยิ่งใช้ได้มากและใช้ได้นาน แต่ถ้าหากไม่ค่อยได้ใช้เต็มสมรรถภาพ ความสามารถที่จะใช้ได้โดยรวมก็จะเสื่อมถอยลง คุณสมบัติข้อนี้ของพลังกล้ามเนื้อมีลักษณะเช่นเดียวกับพลังสมองที่จะได้กล่าวต่อไป ดังนั้นการใช้อย่างสม่ำเสมอและใช้เป็นประจำเป็นเงื่อนไขสำคัญของการชะลอความเสื่อมของการใช้พลังกล้ามเนื้อ ในขณะที่เดียวกันข้อแตกต่างระหว่างพลังสมองและพลังกล้ามเนื้อที่สำคัญก็คือ ในขณะที่พลังกล้ามเนื้อไม่สามารถ

สะสมเอาไว้ใช้ในวันต่อไปได้ สมอมมีความสามารถในการสะสมความรู้หลังจากที่ได้ใช้ไปแล้ว ดังนั้นเมื่อยิ่งใช้ความรู้จากพลังสมองมากเพียงใด ความสามารถของพลังสมองจะยิ่งเพิ่มพูน ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้สมอมมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากปัจจัยการผลิตทั้งหลาย เพราะเป็นปัจจัยการผลิตที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่ม (value added) ได้เองภายหลังจากการใช้ แทนที่จะมีอยู่เท่าเดิมหรือลดลงเหมือนปัจจัยการผลิตอื่นๆ หลังจากที่มีการใช้งานแล้วโดยทั่วไป

เช่นเดียวกับพลังกล้ามเนื้อ สมอมเริ่มมีการพัฒนามาตั้งแต่เล็กเช่นกัน โดยปกติสมองของมนุษย์จะพัฒนามีจำนวนเซลล์ประสาทหนึ่งหมื่นล้านเซลล์ และมีจำนวนดังกล่าวครบบริบูรณ์เมื่ออายุ ๒ ปี ภายหลังจากคลอดออกมาจากครรภ์มารดา ดังนั้น การได้อาหารที่เหมาะสม การได้รับการกระตุ้นทางสมองที่เหมาะสมโดยผ่านกระบวนการดูแลอย่างดีของมารดาตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดาจนภายหลังคลอด ซึ่งจะต้องได้รับสารอาหาร ความรัก และความอบอุ่น และการกระตุ้นการทำงานของสมองที่ถูกทางอยู่ตลอดเวลา จึงจะช่วยให้เด็กอายุ ๒ ขวบมีสุขภาพและคุณภาพของสมองที่สมบูรณ์และแข็งแรง ดังนั้นการดูแลสุขภาพจิตและสุขภาพร่างกายของมารดาและทารกในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจึงมีความสำคัญต่อพัฒนาการทางสมองของเด็กมาก

โดยปกติสมองในส่วนที่เรียกว่า “พลังสมอง” ซึ่งต่างจากระบบประสาทที่ควบคุมการทำงานของร่างกายและรับข้อมูลข่าวสารผ่านอวัยวะสัมผัสต่างๆ นั้น มีหน้าที่สำคัญที่สามารถจำแนกได้เป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งนั้นทำหน้าที่เป็นคลังข้อมูล (data base) ที่จะรับรู้ข้อมูลและจำเอาไว้ สามารถเรียกขึ้นมาใช้ได้ภายหลัง หน้าที่นี้แต่เดิมมีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปริมาณความรู้ที่มนุษย์มีอยู่ทั้งหมดยังมีไม่มาก ผู้ที่สามารถมีความจำดีกว่า คือมีความสามารถในการเก็บข้อมูลที่เป็นรายละเอียดได้ปริมาณมาก และเรียกกลับนำมาใช้ได้รวดเร็ว ย่อมมีความได้เปรียบมากกว่า แต่ในปัจจุบันเมื่อปริมาณข้อมูลที่เป็นความรู้ของมนุษย์มีอยู่มากไม่มีที่สิ้นสุด อีกทั้งมีเครื่องช่วยจำอื่นๆ เช่น ห้องสมุด ระบบข้อมูล และระบบหน่วยความจำในคอมพิวเตอร์ ความสามารถในการจำย่อมมีคุณค่าน้อยลง

หน้าที่ของสมองในส่วนนี้ถ้าอธิบายโดยขั้นที่ ๕ ก็คือส่วนที่เรียกว่า

สัญญา แต่ส่วนที่สำคัญกว่าและจะยิ่งมีความสำคัญยิ่งขึ้นทุกขณะ คือความสามารถในการวิเคราะห์ ซึ่งถ้าจะอธิบายทางสรีรวิทยา ก็คือกระบวนการแตกกิ่งก้านสาขาของเซลล์ในสมอง โดยที่เซลล์ประสาทแต่ละเซลล์ยื่นเส้นใยสำหรับเชื่อมต่อได้ระหว่างหนึ่งหมื่นถึงหนึ่งแสนเส้น โดยที่ในสมองมนุษย์มีจุดเชื่อมต่อเกือบหนึ่งพันล้านจุด ความสามารถในการแตกกิ่งก้านของเซลล์ในสมองนั้นเกิดจากการที่สมองถูกฝึกให้คิดให้แก่ปัญหาอยู่เสมอ ส่วนนี้มีส่วนทั้งที่เป็นสัญชาตญาณและเวทนา นอกจากนี้สมองโดยองค์รวมยังทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของอายตนะภายในที่สำคัญที่สุด คือ มโน หรือใจ ซึ่งเป็นอายตนะที่สำคัญของรูปและวิญญาณขันธ์ทำหน้าที่รับรู้ ทั้งสองส่วนทำหน้าที่ร่วมกัน ช่วยให้เราสามารถเข้าใจความรู้ที่มีความเป็นนามธรรมสูง

เช่นเดียวกับพลังกล้ามเนื้อ พลังสมองจะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับ การถูกใช้งานอย่างสม่ำเสมอ แต่จะต้องระวังเช่นกันว่าจะไม่มีการใช้เกินขีดความสามารถ โดยปกติความสามารถในการใช้สมองจะสูงกว่าขีดจำกัดของการใช้พลังงานกล้ามเนื้อมาก เพราะสมองจะมีระบบที่ฉลาดกว่ากล้ามเนื้อ (intelligent system) ในการทำงาน กล่าวคือ เมื่อสมองเริ่มเมื่อยล้า สมองจะไปควบคุมการทำงานของกล้ามเนื้อผ่านระบบประสาทให้เกิดความเมื่อยล้าก่อน เป็นเหตุให้เจ้าของสมองต้องการการพักผ่อน ยกเว้นภาวะที่มีความตึงเครียด สมองจะต้องทำงานอย่างหนักเพื่อจะเอาชนะอุปสรรคซึ่งอาจจะกระทบกับความอยู่รอด ความเป็นความตายของชีวิต เป็นความตื่นเต้นหรือภาวะติดพัน ในกรณีเช่นนั้น ถึงแม้ร่างกายจะอ่อนเพลีย แต่สมองจะไม่ยอมหยุดทำงาน อันเป็นสาเหตุของการ “นอนไม่หลับ” เนื่องจากใช้สมองมากเกินไป แต่ในที่สุดความอ่อนเพลียของร่างกายจะหยุดยั้งการทำงานของสมองในที่สุด ดังนั้นภาวะที่จะเกิดการ “ใช้สมองมากเกินไป” มักจะไม่เกิดขึ้นโดยง่าย แต่ปัญหาสำคัญที่ต้องระวังมากกว่าคือ การดูแลสุขภาพของร่างกาย เพราะในที่สุดร่างกายจะเกิดปัญหาขึ้นก่อน และถ้าหากสมองเกิดความตึงเครียดนานๆ อาจจะมีผลต่อสภาวะที่เรียกว่าการ “เสียสติ” หรือเป็นโรคประสาทได้ แต่สาเหตุเหล่านั้นก็ได้เกิดจากความตึงเครียดของการใช้สมองแต่เพียงอย่างเดียว อาจจะมีสภาวะติดเชื่อหรือการเปลี่ยนองค์ประกอบ

ที่สำคัญของสารเคมีในสมองด้วย กล่าวโดยสรุปก็คือ โอกาสที่จะใช้สมองเกินขอบเขตจนเกิดปัญหานั้นมีความเป็นไปได้ แต่มีโอกาสดังนั้นจริงไม่มากนัก

สมองเมื่อถูกใช้งานมากๆ ย่อมตายไป และไม่สามารถเกิดขึ้นมาใหม่ทดแทนได้ แต่ธรรมชาติได้สร้างเซลล์สมองเพื่อไว้ให้มนุษย์แต่ละคนอย่างเหลือเฟือ ความแตกต่างที่สำคัญของการใช้พลังกล้ามเนื้อกับพลังสมองอยู่ที่พลังกล้ามเนื้อนั้นเมื่อใช้ก็จะหมดไป แต่เมื่อมีการใช้พลังสมอง เซลล์สมองจะแตกกิ่งก้านสาขา โดยการเชื่อมโยงเซลล์ข้อมูลต่างๆ ที่มีอยู่เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์แก้ปัญหา กิ่งก้านต่างๆ ของเซลล์ในสมองที่แตกออกไปนั้นจะไม่หายไปในช่วงข้ามคืน แต่มีลักษณะค่อนข้างคงทน สามารถเรียกกลับมาใช้งานได้อีก พลังของสมองจึงเป็นพลังที่สะสมได้ ถ้ายิ่งมีการใช้งานมาก ความรู้ความสามารถของพลังสมองจะยิ่งมีมากยิ่งขึ้น เพราะจำนวนกิ่งก้านสาขาของเซลล์ในสมองที่แตกออกไปมากขึ้นนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ยิ่งใช้สมองมาก ความสามารถทางสมองยิ่งเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ (exponential) ดังนั้นถ้าหากจะใช้ภาษาในทางเศรษฐศาสตร์อธิบาย ก็จะอธิบายได้ว่า พลังสมองเป็นปัจจัยการผลิตที่วิเศษสุด ต่างกับปัจจัยอื่น ๆ ทั้งหมด คือยิ่งใช้มากเท่าไรยิ่งมีมูลค่าเพิ่ม (value added) เพิ่มขึ้นในอัตราเพิ่ม ปัจจัยการผลิตอย่างอื่นเมื่อใช้แล้วก็หมดไปหรืออยู่คงเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ใช้แล้วยังคงอยู่เหมือนเดิม คือ เทคโนโลยี ซึ่งเป็นผลผลิตของสมองของมนุษย์ แต่เทคโนโลยีก็ไม่สามารถเพิ่มตัวเองได้ เพราะเมื่อถูกนำมาใช้แล้วก็ถูกตัดขาดจากการพัฒนาทางสมองของมนุษย์ เทคโนโลยีจะพัฒนาขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์ใช้สมองไปพัฒนาเพิ่มเติมจากที่มีอยู่แล้ว ในอนาคตมนุษย์อาจจะคิดค้นเทคโนโลยีที่สามารถผลิตเทคโนโลยีขึ้นเองได้ เมื่อถึงขณะนั้นอันตรายจะเกิดขึ้นได้ เพราะเทคโนโลยีดังกล่าวอาจอยู่เหนือความสามารถที่มนุษย์จะควบคุมได้ เนื่องจากถูกผลิตโดยเทคโนโลยีด้วยตนเองโดยที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าใจขั้นตอนการผลิตทั้งหมดของเทคโนโลยีที่ใช้ผลิตเทคโนโลยีได้นั่นเอง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ถ้าหากจะพิจารณาเฉพาะสภาพทางกายภาพของสมองในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิต เมื่อเทียบกับปัจจัยการผลิตอื่นๆ แล้ว สมองจะเป็นปัจจัยการผลิตที่วิเศษสุด เพราะยิ่งใช้ยิ่งมีมูลค่าเพิ่มในอัตราที่เพิ่ม

ความสามารถในการจำแนกประเภท ความฉลาด และปัญญา

เท่าที่อภิปรายมาแล้ว ได้พิจารณาถึงพลังสมองในฐานะที่เป็นภาพรวม แต่ถ้าหากจะให้ได้ภาพคมชัดของความสัมพันธ์การผลิตแบบพุทธเศรษฐศาสตร์ จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจลึกซึ้งซึ่งลงไปถึงความแตกต่างระหว่าง *ความฉลาด (intelligence)* กับ *ปัญญา (wisdom)* เพราะส่วนที่มีความสำคัญมากในพุทธนั้นอยู่ที่ปัญญา มิใช่ความฉลาด แต่จุดเน้นในอารยธรรมตะวันตกนั้น มักจะจำกัดอยู่ที่ความฉลาดเท่านั้น ก่อนที่จะอธิบายความหมายที่แตกต่างกันของคำทั้งสองนั้น อาจจะต้องกลับไปเริ่มต้นจากความรู้ที่ได้จากการข้อมูลตามปกติ ในลักษณะของการจำแนกประเภท เช่น ก้อนหินต่างกับต้นไม้ และต้นไม้ต่างกับแมว แมวต่างกับมนุษย์ เพราะมีลักษณะตามธรรมชาติที่ต่างกัน เป็นการอธิบายลักษณะโดยทั่วไปที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้นที่ค่อนข้างจะชัดเจน ไม่มีความจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจผ่านกระบวนการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้ง เพราะสามารถเห็นความแตกต่างจากภาพและลักษณะที่ปรากฏได้ชัดเจน (*ability to identify*) เป็นการทำหน้าที่ของสมองตามปกติใน *สัญชาตญาณ*

ความรู้ที่สูงขึ้นมาจากการจำแนกประเภทของข้อมูลตามปกติ คือความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลต่างๆ เข้าด้วยกัน เริ่มจากการมีข้อมูลหรือข้อเท็จจริงเบื้องต้น แม้กระทั่งสมมติฐาน คือสิ่งที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริงก็ได้ แต่สมมติว่ามีสิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่แล้ว อีกส่วนหนึ่งคือ ตรรกะ (*logic*) หรือระเบียบวิธีในการคิด หรืออาจจะเรียกว่า *กฎในการดำเนินการ (operational rule)* เริ่มต้นด้วยกฎง่ายๆ เช่น กฎของการเอามารวมเข้าด้วยกัน และใช้เครื่องหมาย (+) กฎของการแยกออกจากกัน และใช้เครื่องหมาย (-) หรือการรวมกันหลายครั้งและใช้เครื่องหมาย (x) หรือแยกกันหลายครั้งและใช้เครื่องหมาย (÷) เป็นต้น เมื่อให้ข้อมูลว่ามีของสิ่งเดียวกันอยู่ ๒ กอง กองหนึ่งมีจำนวน a กองหนึ่งมีจำนวน b เมื่อเอามารวมกันก็คือ $a + b$ ถ้ามีข้อมูลต่อไปว่า $a = 2$ และ $b = 5$ $a + b$ ก็คือ 7 ผลลัพธ์ที่ได้คือ 7 นั่นคือความรู้ที่ได้จากการนำเอาข้อเท็จจริงมาประยุกต์กับ

กฎในการดำเนินการ หรืออาจจะเรียกว่าตรรกะ ก็จะได้เป็นองค์ความรู้ใหม่ หรือแม้กระทั่งคิดกฎเกณฑ์หรือองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมาเองก็อาจจะเป็นไปได้ ความสามารถในการนำเอากฎเกณฑ์หรือตรรกะเข้ามาประยุกต์กับข้อเท็จจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทั้งข้อมูลหรือสมมติฐานเบื้องต้นและกฎเกณฑ์ หรือ ตรรกะ มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น แต่ก็สามารถหาคำตอบหรือข้อสรุปในขั้นสุดท้ายได้ ความสามารถเช่นนั้นเรียกว่า “ความฉลาด” (intelligence) ผู้ที่มีความฉลาดมากกว่าย่อมสามารถหาความรู้ใหม่ที่เกิดจากข้อมูลที่สลับซับซ้อน และกฎเกณฑ์ที่สลับซับซ้อนได้มากกว่าผู้ที่มีความฉลาดน้อยกว่า หรือถ้าหากจะกล่าวให้เป็นภาษาทางวิชาการ “ความฉลาด” มีความหมายเช่นเดียวกับความสามารถในการวิเคราะห์ (analytical ability) ลักษณะที่ปรากฏทางสรีระ ก็คือการแตกกิ่งก้านของเซลล์ในสมองเพื่อเชื่อมโยงเซลล์ต่างๆ เข้าด้วยกัน

ประเด็นที่สำคัญในกรณีนี้ก็คือ ในการวิเคราะห์ดังกล่าวนั้นมีระเบียบวิธีหรือกฎเกณฑ์ที่ตายตัวแน่นอน ดังนั้นทุกๆ คนที่มีข้อมูลเหมือนกัน รู้กฎเกณฑ์เท่าๆ กัน มีระดับความฉลาดเท่ากัน ก็สามารถวิเคราะห์หาผลลัพธ์ หรือคำตอบออกมาได้เหมือนกัน ความรู้ประเภทนี้เป็นความรู้ที่ทุกคนในระดับความฉลาดที่ได้ผ่านการคัดสรรมาแล้วว่าไม่มีความแตกต่างกันมากนัก สามารถเรียนรู้และเข้าใจได้เหมือนกันทุกคน เป็นความรู้ที่ถ่ายทอดให้กัน และกัน ในสถาบันศึกษาต่างๆ ไป เพราะสามารถถ่ายทอดให้กันได้ไม่ยาก ได้มีการค้นพบจากวิทยาศาสตร์การแพทย์ว่า สมองที่ทำหน้าที่ประเภทนี้ได้ดีที่สุดคือสมองซีกซ้ายของมนุษย์ ถ้าอธิบายด้วยขั้นที่ ๕ การทำงานของสมองในลักษณะดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของ *สังขารชั้นที่*

ความรู้อีกประเภทหนึ่งและเป็นความรู้ที่สำคัญมาก เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์เฉพาะตัว โดยผู้ที่ผ่านประสบการณ์ลักษณะคล้ายคลึงกัน สามารถสื่อสารหรือเข้าใจความหมายซึ่งกันและกันได้ แต่ผู้ที่ไม่เคยมีประสบการณ์ดังกล่าวจะไม่มีทางเข้าใจได้เลย เพราะเป็นความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ประเภทนี้เป็นความรู้ที่อาจจะบอกเล่าให้ผู้อื่นที่ไม่เคยมีประสบการณ์รับทราบได้ แต่ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจะไม่มีความรู้ อย่างเดียวกัน หรือมีอารมณ์ร่วมและความรู้สึกเหมือนผู้ที่ได้รับประสบการณ์

นั่นเอง ความรู้ประเภทนี้คือที่มาของ “ปัญญา” ซึ่งเกิดจากการสะสมประสบการณ์ (หรือสัญญา) มาอย่างต่อเนื่อง และเป็นประสบการณ์ที่อยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจความเป็นจริงทุกอย่างตามธรรมชาติ ซึ่งมีเงื่อนไขที่สลับซับซ้อน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๔ ที่จะต้องมีเครื่องรับความรู้หรืออายตนะที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมโนทวาร กล่าวคือ การมีสภาวะจิตที่สมบูรณ์ มีสติที่มั่นคง สามารถยึดสิ่งที่ผ่านเข้ามาไว้ได้มั่น เพื่อให้สัมปชัญญะได้มีโอกาสเข้าไปตรวจสอบโดยไม่มีการปรุงแต่งเพิ่มเติม สามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างได้ตามสภาพธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้นเอง ปัญญาจึงจะเกิดขึ้นได้หรืออีกนัยหนึ่ง ปัญญาก็คือการรู้เท่าทันทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งจะเกิดขึ้นได้จากการสะสมประสบการณ์ (หรือสัญญา) ประสบการณ์ที่สำคัญจะเกิดมีได้หลังจากผ่านกระบวนการพัฒนาทางจิตและปัญญาในระดับหนึ่งแล้ว ประกอบกับการมีเครื่องมือในการรับความรู้ที่ดี มีสติที่มั่นคง สามารถรับรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่ผ่านเข้ามาโดยไม่ถูกปรุงแต่ง ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการฝึกฝนและพัฒนาจิตอย่างต่อเนื่อง และเมื่อพัฒนาปัญญาได้มากเท่าไร ความสามารถในการรับรู้และเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างใกล้เคียงความเป็นจริงของธรรมชาติของสิ่งที่ถูกรับรู้ก็จะมีมากขึ้น ดังนั้นจึงจะเห็นได้ชัดว่า ความจริงสำหรับระดับจิตที่ได้รับการพัฒนาต่างกัน มีความต่างกัน ความรู้ประเภทนี้ไม่สามารถเข้าใจได้ในระดับความฉลาด แต่ก็ เป็นความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้หรือเข้าใจได้ไม่ยาก แต่ถ้าหากเริ่มอธิบายแบบในอารยธรรมตะวันตกว่า มนุษย์เกิดมามีเหตุผลเหมือนกันหมด ก็จะไม่สามารถเข้าใจความจริงที่แตกต่างกันจากระดับการพัฒนาจิตที่แตกต่างกันได้ ความรู้เช่นนี้จึงเป็นความรู้ที่สำคัญที่สุด เป็นความรู้ที่จะช่วยให้มนุษย์พัฒนาต่อไปเป็นพุทธ คือ ผู้รู้ ผู้ตื่นอยู่เสมอ และผู้ค้นพบความจริงตามธรรมชาติด้วยตนเอง ซึ่งเมื่อสามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้นแล้ว ย่อมมีความรู้เพียงพอที่จะดับทุกข์ให้หมดสนิทได้ หรือที่เรียกว่า *สภาวะของนิพพาน*นั่นเอง ในทางวิทยาศาสตร์การแพทย์สมองที่มีส่วนสำคัญในการทำหน้าที่เชิงสร้างสรรค์ลักษณะนี้คือสมองซีกขวา

ตามแนวคิดของพุทธ ปัญญาจึงมีความสำคัญยิ่งกว่าความฉลาดหรือความสามารถในการวิเคราะห์ จุดต่างที่สำคัญระหว่างความฉลาดหรือความ

สามารถในการวิเคราะห์กับปัญญา คือ ความสามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงนั้น เป็นการอธิบายความแตกต่างอยู่ในตัวแล้ว กล่าวคือ ความสามารถในการวิเคราะห์นั้นเป็นการค้นหาคำตอบหรือข้อสรุปจากข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งอาจจะเป็นความจริงหรือไม่จริงก็ได้ แล้วใช้กฎในการดำเนินการ (operational rule) ซึ่งมีลักษณะแน่นอนตายตัว เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่ต้องการ ทุกคนที่มีระดับความฉลาดเท่าเทียมกันย่อมสามารถได้ข้อสรุปที่เหมือนกัน พื้นฐานของการวิเคราะห์เช่นนี้คือสิ่งที่เรียกว่า “วิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์” (scientific method) แบบตะวันตก จะเห็นได้ว่าวิธีการวิเคราะห์เช่นนี้ ถึงแม้จะมีจุดเด่นที่ช่วยให้ทุกคนที่มีระดับความฉลาดเท่าเทียมกัน สามารถเข้าถึงข้อสรุปได้เหมือนกัน ทำให้เห็นว่าเป็นวิธีการที่น่าเชื่อถือ เพราะสามารถ “พิสูจน์” ให้ทุกคนเห็นได้ แต่วิธีการดังกล่าวก็อาจจะเป็นการหลงให้หลงหรือเป็นการหลอกตัวเองได้เช่นกัน

จุดอ่อนที่สำคัญของการวิเคราะห์แบบที่กล่าวมานี้ก็คือ ข้อมูลเบื้องต้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นความจริงตามธรรมชาติเสมอไป เพราะในหลายกรณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ได้พัฒนามาจากตะวันตกตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา สมมติฐานส่วนใหญ่มีได้อิงอยู่กับความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อสมมติฐานที่เกี่ยวกับมนุษย์ จุดอ่อนประการที่สองก็คือ กฎที่ใช้ในการดำเนินการ (operational rule) ถึงแม้ส่วนใหญ่จะมีการพัฒนามาแล้วเป็นอย่างดี ก็ไม่มีหลักประกันว่าจะไม่มีข้อบกพร่อง เพราะเป็นการตกลงร่วมกันหรือการสมยอมร่วมกันของมนุษย์ (human convention) ตัวอย่างที่ได้อธิบายมาแล้วก็คือ ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบคอปป์-ดักลาส และซีอีเอส ซึ่งเป็นข้อตกลงร่วมกันของมนุษย์ ไม่จำเป็นจะต้องสะท้อนความเป็นจริงของกระบวนการผลิตตามธรรมชาติก็ได้ ด้วยเหตุเช่นนี้ การใช้วิธีการทาง “วิทยาศาสตร์” (scientific method) แบบตะวันตกจึงมีจุดอ่อนที่ร้ายแรง โดยความร้ายแรงนั้นมักเกิดจากความประมาทที่เข้าใจว่า ข้อสมมติฐานเป็นจริงและกฎที่ใช้ในการดำเนินการถูกต้อง ผลที่ได้รับจะต้องเป็นผลที่ถูกต้องเสมอไป โดยที่ในความเป็นจริงทั้งข้อสมมติฐานอาจจะไม่เป็นความจริง กฎที่ใช้ในการดำเนินการอาจจะไม่สะท้อนความเป็นจริง

หรือทั้งสองสาเหตุพร้อมกัน แต่ยังคงมีความปักใจเชื่อว่าคำตอบจะต้องถูกต้อง เพราะวิธีการที่ใช้เป็น “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” ข้อนี้เป็นจุดอ่อนที่เป็นอันตรายร้ายแรงของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนามาจากตะวันตก เพราะจุดเน้นของความสามารถทางสมองอยู่ที่ระดับ “ความฉลาด” แทนที่จะเน้น “ปัญญา”

ประเด็นที่เป็นจุดอ่อนที่สำคัญของความรู้ที่ได้จาก “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” แล้วนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิเสธความรู้อย่างอื่น เพราะมีความเข้าใจ “มโนสัมผัส” หรือ “ใจ” ที่เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในความหมายของความเข้าใจนามธรรมของวิชาการดังกล่าวมีลักษณะเป็นเพียงตรรกะหรือการรับรู้ที่เป็นกลไกเท่านั้น แต่ไม่เข้าใจความหมายของคำว่า “ปัญญา” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายพิสัยกว้าง ทั้งนี้เนื่องจาก “ปัญญา” มีวิวัฒนาการในลักษณะที่เป็นลำดับขั้นที่มีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับระดับการพัฒนาของจิตด้วยอันเกิดจาก คีล สมาธิ และปัญญาในระดับที่แตกต่างกัน ความแตกต่างดังกล่าวย่อมมี “ความรู้” (knowledge) หรือ “ความเข้าใจ” (understanding) ที่แตกต่างกัน สิ่งที่สามารถรับรู้ได้และเข้าใจได้สำหรับผู้มีระดับการพัฒนาจิตที่แตกต่างกันย่อมแตกต่างกันด้วย ดังนั้นสิ่งที่ป็นจริงสำหรับผู้ที่มีระดับการพัฒนาจิตที่สูงกว่า อาจจะไม่ป็นจริงสำหรับผู้ที่มีระดับจิตที่พัฒนาต่ำกว่าดังที่ได้อธิบายไปแล้ว ซึ่งมีได้หมายความว่าเรื่องทั้งหมดจะไม่มีความสัมพันธ์ในเชิงวิทยาศาสตร์หรือกฎธรรมชาติ แต่หากเป็นเพราะระดับของคุณภาพของเครื่องรับความรู้แตกต่างกัน ซึ่งสามารถเข้าใจได้ง่ายในกรณีของเครื่องรับที่เป็นวัตถุทุกชนิดในกรณีของวิทยาศาสตร์กายภาพโดยทั่วไป

เพื่อที่จะช่วยให้อธิบายความแตกต่างดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้น ใครจะยกตัวอย่างการทดลองทางเคมีที่มีการผสมสารเคมีต่างกัน ในหลอดแก้วเพื่อให้เกิดปฏิกิริยาทางเคมีและเกิดเป็นสารเคมีชนิดใหม่ ปัจจัยที่สำคัญที่สุดในกรณีนี้ที่มีได้มีการเห็นอย่างชัดเจนก็คือ ตัวหลอดแก้วทดลองนั้นจะต้องบริสุทธิ์ไม่มีสิ่งเจือปน เพราะถ้าหลอดแก้วไม่บริสุทธิ์มีสารเคมีอย่างอื่นเจือปนผลที่ได้ก็จะไม่ตรงกันทุกครั้งที่ทำกาทดลอง เพื่อที่จะแก้ปัญหานี้ในวิชาเคมีที่เรียกว่า “เคมีทฤษฎี” จึงใช้สมการทางเคมีในการผสมสารเคมีแทนการทดลองจริงในหลอดแก้ว เป็นการลดทลหลายๆ ปัญหาพร้อมกันไป

ในกรณีที่น่าเอาปัญญาเป็นปัจจัยสำคัญในการหาความรู้ ระดับความบริสุทธิ์ของใจซึ่งก็คือระดับความเป็นอุเบกขาของสังขารที่ถูกกำกับด้วยศีลที่บริสุทธิ์และสมาธิมั่นคง เปรียบได้กับความบริสุทธิ์ของหลอดแก้วที่ใช้ทำการทดลอง ซึ่งโดยปกติมนุษย์ปุถุชนที่ยังไม่สามารถบรรลุถึงความเป็นอรหันต์ จิตของมนุษย์ผู้นั้นก็เปรียบได้กับหลอดแก้วทดลองที่ยังไม่บริสุทธิ์ ร้อยเปอร์เซ็นต์ ดังนั้นผลของการทดลองของแต่ละคนจึงแตกต่างกันเสมือนว่าไม่มีความเป็น “วิทยาศาสตร์” เนื่องจากมีผลลัพธ์ไม่เหมือนกันในบุคคลที่มีระดับการพัฒนาของจิตที่ต่างกัน นักวิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบันที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาของจิตย่อมเข้าใจประเด็นนี้ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งสามารถเข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใดความรู้และความเข้าใจความจริงจากผู้ที่มีการพัฒนาจิตที่แตกต่างกันจึงแตกต่างกันได้ กล่าวโดยสรุปก็คือ ความฉลาดนั้นเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งและระดับหนึ่งของปัญญาที่ไม่จำเป็นต้องถูกควบคุมด้วยสติและศีลซึ่งเป็นระดับของความเข้าใจตรรกะ หรือวิริยจิตที่เป็นกลไก ดังนั้นความฉลาดจึงมิใช่ความรู้รอบ อีกทั้งความฉลาดอาจจะ “แกมโกง” ได้ ตรงนี้คือจุดอันตรายของความฉลาดเช่นเดียวกัน ถ้าปัญญามีการพัฒนาอยู่ในระดับความฉลาดและไม่ถูกกำกับด้วยสติและศีลก็เป็นอันตรายได้เช่นกัน

เมื่อเข้าใจอย่างชัดเจนของความหมายที่แตกต่างกันระหว่างความสามารถในการจำแนกประเภท ความฉลาด และปัญญา ตลอดจนเข้าใจข้ออ่อนของความฉลาดและความสำคัญของปัญญาแล้ว สมควรที่จะย้อนกลับมาพิจารณารายละเอียดเพิ่มเติมของพลังสมองต่อไป ในการพัฒนาของสมองในระยะเริ่มต้นของชีวิต ย่อมไม่เป็นการยากที่จะพัฒนาความฉลาดให้เพิ่มมากขึ้นในลักษณะทวีคูณ จากข้อเท็จจริงของการแตกกิ่งก้านสาขาของเซลล์สมอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในขณะที่เดียวกัน “ประสบการณ์” หรือสัญญา ก็จะได้รับการสะสมเพิ่มขึ้นตามวัยด้วยพร้อมกัน เป็นที่มาของการพัฒนาของ “ปัญญา” เพราะ “ประสบการณ์” จะช่วยคัดสรรเฉพาะสิ่งที่ผ่านการพิสูจน์ครั้งแล้วครั้งเล่าว่าเป็นความจริงเอาไว้ ส่วนที่ไม่เป็นความจริงก็จะถูกคัดออกไป ขณะเดียวกัน “สติ” ที่ผ่านกระบวนการฝึกโดยกาลเวลาอย่างต่อเนื่องย่อมมีความมั่นคงเพิ่มขึ้น ในการที่จะยึดจับสิ่งที่ผ่านเข้ามาในการรับรู้ให้มั่นคง

เพื่อการตรวจสอบเป็นอย่างดี ทั้งหมดนี้คือกระบวนการสั่งสมทางปัญญา จะเห็นได้ว่า ในกระบวนการดังกล่าว สติย่อมเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการเกิดปัญญา ดังนั้นในส่วนของ“พลังสมอง” จะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบที่สำคัญเมื่อบุคคลเจริญวัยมากขึ้น คือองค์ประกอบของ“ปัญญา” จะเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่องค์ประกอบของ“ความฉลาด” จะเพิ่มในอัตราที่ลดลงหรือหยุดการเพิ่ม ซึ่งก็มีผลทำให้พลังสมองมีความคงทนต่อการใช้งานและมีประสิทธิภาพสูงเหนือกว่าพลังกล้ามเนื้อเป็นเวลานาน

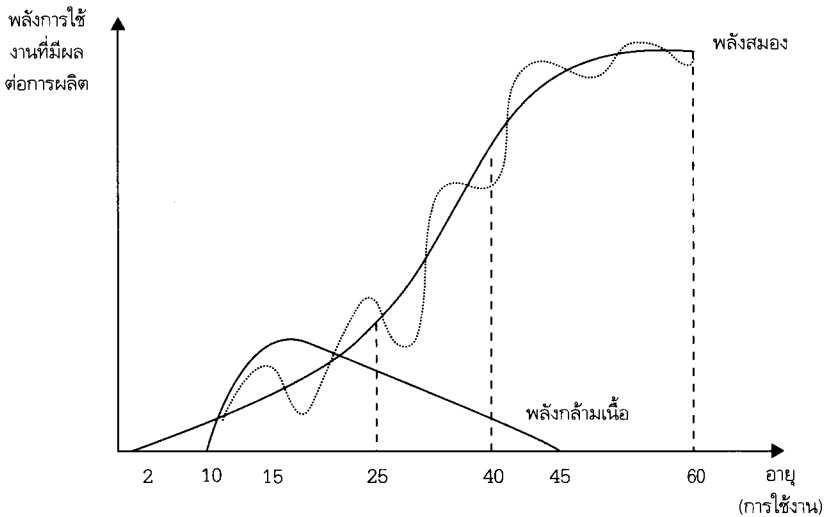
นอกจากนั้นในขณะที่พลังกล้ามเนื้อมีความแตกต่างที่สำคัญอันเกิดจากสภาวะความแตกต่างทางเพศ ถ้าหากฟังกกล้ามเนื้อแต่เพียงอย่างเดียวจะได้ประโยชน์จากพลังดังกล่าวเพียงเพศชายในช่วงอายุที่เหมาะสม (ประมาณ ๑๕ - ๔๕ ปี) เป็นหลัก แต่สำหรับพลังสมอง ยังมีได้มีหลักฐานเด่นชัดที่ว่าเพศใดจะมีพลังมากกว่าเพศใด แต่โดยทั่วไปอาจจะถือได้ว่าทั้งสองเพศมีพลังทางสมองไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ดังนั้นถ้าเน้นการใช้พลังสมองเป็นพลังการผลิตหลัก ก็จะมีโอกาสได้ใช้ประโยชน์จากพลังดังกล่าวจากจำนวนประชากรที่มีมากกว่าอีกเท่าตัวด้วย

อย่างไรก็ตาม พลังสมองก็มีที่สิ้นสุดเช่นกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับการศึกษาและการใช้งานอย่างสม่ำเสมอ แต่ก็มีความจำกัดของอายุขัยตามธรรมชาติเป็นต้นว่า ประมาณเมื่อพ้นอายุ ๖๐ ปีเป็นต้นไป เซลล์ความจำบางส่วนเริ่มเสื่อมสภาพไปก่อน เมื่อเซลล์ความจำเริ่มเสื่อมสภาพ กิ่งและแขนงของเซลล์ที่เชื่อมกันก็จะเกิดปัญหา ความฉลาดก็อาจจะลดลงได้ ส่วนสติและปัญญาอันเป็นผลของประสบการณ์ ก็อาจจะมีความคงทนกว่า แต่ปัญญาที่เกิดจากการรับรู้ทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงก็จะไม่เพิ่มอีกต่อไปเมื่อตระหนักถึงความจริงตามธรรมชาติที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตหมดแล้ว

เมื่อเปรียบเทียบความสำคัญระหว่างพลังสมองกับพลังกล้ามเนื้อ ในฐานะที่เป็นปัจจัยในการผลิตด้วยกันแล้ว อาจจะแสดงได้ดังภาพที่ ๔ ต่อไปนี้

ภาพที่ ๔

เปรียบเทียบผลผลิตจากการใช้พลังกล้ามเนื้อและพลังสมอง

ในภาพแสดงถึงความแตกต่างของพลังสมองและพลังกล้ามเนื้อที่มีผลกระทบต่อการผลิต: โดยที่พลังกล้ามเนื้ออาจจะมีจุดเริ่มต้นเมื่ออายุ ๑๐ ปี และมีประโยชน์ต่อการผลิตอย่างแท้จริงเมื่ออายุประมาณ ๑๕ ปี ถึงจุดสูงสุดของผลกำลังประมาณอายุ ๒๒ ปี หลังจากนั้นจะค่อยๆ เสื่อมถอยลงเมื่อถึงอายุ ๔๕ ปี

ส่วนพลังสมองนั้นจะเริ่มทำงานได้บริบูรณ์เมื่อประมาณอายุ ๒ ปี และจะพัฒนาอย่างช้าๆ แต่จะค่อยๆ พัฒนาในลักษณะทวีคูณ ประมาณอายุ ๒๕ ปี พลังสมองถ้าได้รับการพัฒนาเป็นอย่างดีและต่อเนื่อง มีโอกาสที่จะไปไกลกว่าพลังกล้ามเนื้อในแง่ของการเป็นปัจจัยการผลิต (เทียบเคียงเอาจากอายุของผู้สำเร็จ

การศึกษาในระดับปริญญาตรีไปแล้วโดยประมาณ) หลังจากนั้นความฉลาดจะถูกค่อยๆ แทนที่ด้วยปัญญาที่จุดเปลี่ยนความชันของเส้นเมื่ออายุประมาณ ๔๐ ปี หลังจากนั้นปัญญาจะเริ่มทำหน้าที่แทนความฉลาดเพิ่มขึ้น เส้นประที่ขึ้นลงรอบๆ เส้นพลังสมองแสดงถึงลักษณะที่ไม่แน่นอนของความฉลาด เพราะอาจจะมีทั้งฉลาดในทางที่ถูกและฉลาดแต่ผิดเนื่องจากข้อสมมติฐานผิดหรือกฎที่ใช้ในการดำเนินการผิด หรือทั้งสองอย่าง ทำให้เกิดเป็นความเสียหายแทนที่จะเป็นผลดี แต่ภายหลังจุดเปลี่ยนเมื่ออายุประมาณ ๔๐ ปี เมื่อความฉลาดถูกแทนที่ด้วยปัญญามากขึ้น ความผิดพลาดก็จะลดน้อยลง เส้นประที่ขึ้นลงก็จะมีขนาดคลื่นที่เล็กลงด้วย การนำเส้นประเข้ามาพิจารณาประกอบเพื่อให้เกิดความสมจริงมากขึ้นว่า พลังสมองมิใช่เป็นเพียงพลังสร้างสรรค์กว่าพลังกล้ามเนื้อเท่านั้น เพราะถ้าหากมีทฤษฎีที่ผิด หรือมีมิติจิตวิญญู ก็อาจจะก่อความเสียหายได้ร้ายแรงเช่นกัน

ภาพที่นำมาแสดงนั้นมีได้อยู่บนพื้นฐานการศึกษาเชิงประจักษ์ แต่เป็นการนำมาแสดงในฐานะเป็นตัวอย่างประกอบ เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพและเข้าใจความหมายในการอธิบายเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น ไม่ควรจะใช้ตัวอย่างที่แสดงไว้ด้วยภาพนี้เป็นข้อมูลเพื่อใช้อ้างอิงหรือการวิเคราะห์ต่อไป อาจจะมีผิดพลาดได้ เพราะที่นำมาแสดงในฐานะเป็น สมมติฐาน เพื่อช่วยให้เห็นภาพจากกรอบความคิด ที่จะช่วยให้เกิดความชัดเจนของความเข้าใจได้เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น

ปัญญาคือวิธีการผลิตหลักของพุทธ

จากที่ได้พิจารณามาแล้วในบทที่ ๔ ประกอบกับการพิจารณาความสัมพันธ์ของการผลิตที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าจุดยืนแบบพุทธและพุทธเศรษฐศาสตร์นั้น เน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลัก หรือเป็นวิธีการผลิต (mode of production) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของพุทธเศรษฐศาสตร์เป็นระบบ “ปัญญานิยม” มิใช่ “ทุนนิยม” ที่เน้นทุนเป็นปัจจัยการผลิตหลัก

ส่วนในพุทธเศรษฐศาสตร์ วิธีการผลิตเป็น “ปัญญานิยม” เพราะเน้นปัญญาเป็นปัจจัยในการผลิตหลักที่เด่นแต่เพียงอย่างเดียว ส่วนปัจจัยการผลิตอื่นๆ นั้นเป็นเพียงปัจจัยประกอบ ปัญญาจึงเป็นจุดเน้นที่อาจจะกล่าวได้ว่ามีความสำคัญที่สุด ถึงแม้จะไม่ใช้สิ่งเดียว ทั้งนี้เพราะในระบบไตรสิกขา ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบทั้งสามร่วมกัน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยที่ปัญญาในรูปของศรัทธาจะก่อให้เกิดการยึดมั่นในศีล นั่นก็คือ เริ่มจากความเชื่อที่ว่าเมื่อประพฤติตนดี คือทำแต่ความดีและละเว้นจากการทำความชั่ว หรือการมีศีลจะทำให้ชีวิตมีความสุข จึงเริ่มรักษาศีล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ศีลก็คือเทคโนโลยีที่จะช่วยให้ประพฤติแต่ความดีและละเว้นการประพฤติชั่ว ศีลจะช่วยให้จิตมีสมาธิ สมาธิก็จะช่วยให้เกิดมีสติ เพื่อจะนำความรู้มาพิจารณาให้ตรงกับความเป็นจริง สมาธิจึงเป็นเทคโนโลยีของการสร้างสติ เป็นเงื่อนไขสำคัญของการสะสมปัญญาดังที่ได้กล่าวแล้ว ทั้งศีลและสมาธิ จะทำให้มีการพัฒนาปัญญาในระดับสูงขึ้นไป เป็นลักษณะวงจรแห่งความดี จนกระทั่งปัญญา บรรลุถึงความเป็นจริงของสภาวะนิพพาน คือสภาวะของความสว่างแห่งปัญญา ที่สามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่งตามธรรมชาติ ซึ่งช่วยให้ศีลมีความบริสุทธิ์เต็มที่ และสมาธิมีความสงบนิ่ง จากความสัมพันธ์ดังกล่าว จึงไม่มีความเคลือบแคลงใดที่จะแสดงว่าปัญญามีใช่จุดเน้นที่สำคัญสูงสุดของพุทธ

ขอให้กลับมาพิจารณาพลังสมอง ซึ่งเป็นคำรวมของความฉลาดและปัญญา ตามที่ได้อธิบายไปแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่าปัจจัยที่มนุษย์สร้างขึ้นอันได้แก่ทุนและเทคโนโลยีนั้น เป็นผลผลิตของพลังสมองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอาจจำแนกให้ละเอียดต่อไปอีกในส่วนของทุน ก็คือ ทุนทางกายภาพ (physical capital) และทุนทางสังคม (social capital) ซึ่งได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ส่วนเทคโนโลยีนั้นก็อาจจำแนกต่อไปได้ว่าเป็นเทคโนโลยีแข็ง (hard technology) หรือเทคโนโลยีที่อาจก่อผลกระทบทางลบต่อคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อม กับเทคโนโลยีอ่อน (soft technology) คือเทคโนโลยีที่ไม่มีผลกระทบทางลบแก่ชีวิตและสภาพแวดล้อม

การอธิบายเช่นนี้ค่อนข้างจะแตกต่างกับคำอธิบายแบบมาร์กซ์ ที่อธิบาย

ว่าทุนนั้นเกิดจากการสะสมแรงงานส่วนเกินของนายทุน กล่าวคือนายทุนได้จ้างแรงงานต่ำกว่าผลิตภาพที่แท้จริงของแรงงาน เพราะผลิตภาพที่แท้จริงของแรงงานก็คือผลผลิตที่แรงงานผลิตได้ ซึ่งมีรากจากทฤษฎีมูลค่าแรงงาน (Theory of Labour Value) ของสมิท แต่จากข้อเท็จจริงของความยากในการประเมินประสิทธิภาพการผลิตของแรงงาน ถ้าหากระบบการผลิตมีความสลับซับซ้อน มิได้มีเฉพาะแต่แรงงานเท่านั้นที่เป็นปัจจัยการผลิต แต่เพียงอย่างเดียว อีกทั้งยังมีข้อเท็จจริงที่ว่า การผลิตมีความสัมพันธ์กันทั้งระบบ (the integration of the economy) (โปรดดูคำอธิบายของ Eugen Loebel, 1976: 22-24) การอธิบายว่าการสะสมทุนเกิดจากส่วนเกินของแรงงาน อาจจะเป็นทฤษฎีที่ผิดหรือมีจรรยาบรรณไม่ได้ นำไปสู่ข้อเสนอของการโค่นล้มระบบทุนนิยมในที่สุด ซึ่งเป็นการทดลองที่ยิ่งใหญ่ในสังคมประเทศคอมมิวนิสต์ มีผลกระทบอย่างมากมาเรื่อยๆ ในอดีต ส่วนใหญ่เป็นไปในทางลบต่อชีวิตมนุษย์ จนถึงความล่มสลายของระบบคอมมิวนิสต์ในอดีตของสหภาพโซเวียต รัสเซีย และยุโรปตะวันออกตามที่ทราบดีกันอยู่แล้ว ในขณะที่เดียวกัน การกล่าวว่ามีปัจจัยที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นเป็นผลจากพลังสมองของมนุษย์ ถึงแม้จะไม่ได้ภาพที่ชัดเจนและกระชับเท่าคำอธิบายแบบมาร์กซ์ ก็เป็นภาพที่ไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของพลังสมองของมนุษย์ มีความเป็นไปได้มากกว่าความฉลาดของมนุษย์จะมีส่วนสำคัญค่อนข้างสูงในการสะสมทุนและสร้างสรรค์เทคโนโลยี ดังนั้นจึงกล่าวได้โดยรวมว่า พลังสมองจะต้องมีความสำคัญเหนือทุนและเทคโนโลยี แต่เนื่องจากพลังสมองประกอบด้วยทั้งความฉลาดและปัญญา อีกทั้งได้มีการชี้ให้เห็นแล้วว่า ความฉลาดนั้นอาจจะใช้ไปในทางเกิดผลลบหรือผลบวกได้ ดังที่แสดงโดยเส้นประของเส้นพลังสมองในภาพที่ ๔ (หน้า ๔๐๕) เพื่อจะให้ความฉลาดทำงานผิดพลาดน้อยลง ความฉลาดจะต้องถูกควบคุมโดยปัญญาอีกต่อหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ความฉลาดอาจจะเน้นการสะสมทุนให้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเพื่อที่จะเพิ่มผลผลิตโดยมิได้คำนึงว่าการกระทำเช่นนั้นจะมีผลกระทบต่อผู้ใดในทางลบบ้าง ถ้าหากใช้จุดยืนแบบพุทธ คือการทำให้ชีวิตมีความสุขมากที่สุดโดยมีการเบียดเบียน

ตัวเองและผู้อื่นให้น้อยที่สุด ปัญญาจะต้องตั้งคำถามว่า การสะสมทุนนั้นได้มาด้วยวิธีการใด เป็นการเบียดเบียนตนเองหรือผู้อื่นหรือไม่ หากนำประเด็นนี้เข้ามาร่วมวิเคราะห์ด้วยจะเห็นได้ว่า ถ้าใช้ความฉลาดเป็นเครื่องมือในการสะสมทุนแต่เพียงอย่างเดียว ความฉลาดอาจจะนำไปสู่สภาพการขาดดุลงบณและภาระหนี้สินที่มากเกินไป โดยเฉพาะแต่แรงงาน อาจจะรวมทั้งตนเอง ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมให้เกิดความเสียหายได้ แต่ถ้าหากเอาปัญญาเข้าไปกำกับ สภาพเช่นนั้นจะหมดไปโดยปริยาย จึงจะเห็นได้ว่าการอธิบายในแนวนี้ถึงจะเริ่มต้นด้วยความไม่ชัดเจนเท่ากับการอธิบายแบบมาร์กซ์ แต่ท้ายที่สุดแล้วจะชัดเจนและไปไกลกว่าการอธิบายแบบมาร์กซ์เป็นอันมาก

ประเด็นของเทคโนโลยีก็เช่นกัน ถ้าเป็นผลของความฉลาดแต่เพียงอย่างเดียว ความฉลาดอาจคิดได้เพียงว่าทำอย่างไรจึงจะใช้เทคโนโลยีให้เกิดผลผลิตมากที่สุด โดยมีได้คำนึงถึงผลกระทบข้างเคียงที่ตามมา เช่น สภาพการทำงานของมนุษย์ร่วมกับเครื่องมือเครื่องจักร ทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตและสภาพแวดล้อม แต่ถ้าหากนำเอาปัญญาเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ปัญญาที่จะต้องตั้งคำถามเช่นเดียวกันจากจุดยืนแบบพุทธ ผลก็คือจะทำให้เทคโนโลยีทำหน้าที่ตามสภาพที่เป็นจริงของมันเอง คือให้ความสะดวกแก่มนุษย์ ทำให้มนุษย์มีขีดความสามารถเพิ่มขึ้น ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น มีเวลาที่จะทำตัวให้เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์อื่น ๆ ได้มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ไม่สร้างแรงกระตุ้นในลักษณะที่เป็นการเพิ่มกิเลสตัณหาให้กับมนุษย์ และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบทั้งในทางตรงและทางอ้อม อันเป็นผลจากการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ที่มีผลย้อนกลับมาถึงตัวมนุษย์เองในภายหลัง

ดังนั้น ทั้งสองกรณี ปัญญาจะเป็นหลักประกันในการป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตหรือการบริโภค รวมทั้งผลอันเกิดจากการบริโภคผลผลิตและของเสียที่จะเกิดขึ้น ตามนัยยะเช่นนี้จึงถือได้ว่าปัญญาคือวิถีแห่งการผลิตของพุทธเศรษฐศาสตร์อย่างแท้จริง

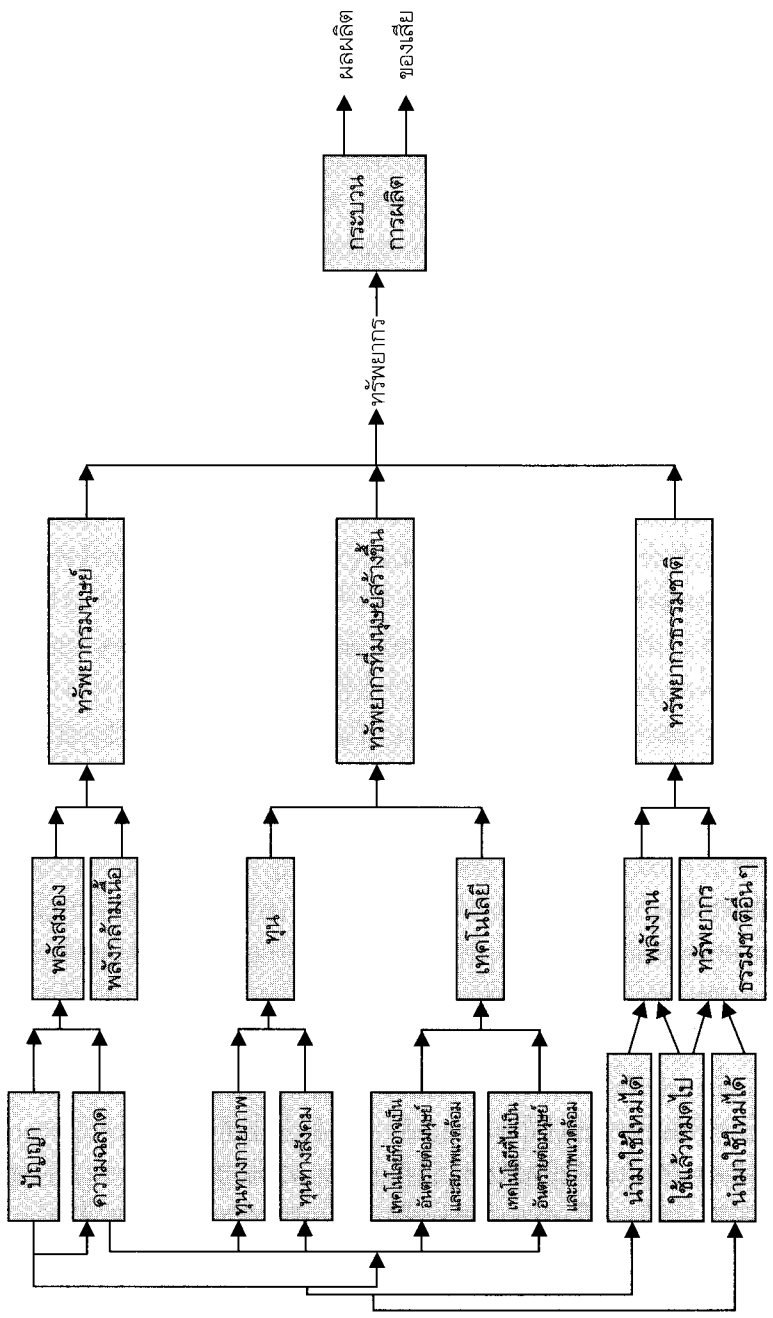
นอกจากทำหน้าที่ในการกำกับทุนและเทคโนโลยีโดยตรงโดยผ่านความ

ฉลาดแล้ว ปัญญาจะต้องกำกับและควบคุมการใช้พลังงานและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ซึ่งอาจจะจำแนกต่อไปได้อีกเป็นพลังงานที่มีใช้ใหม่ได้ และ/หรือนำกลับมาใช้ใหม่ได้ และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่มีลักษณะเช่นนี้กับอีกส่วนหนึ่งที่ใช้แล้วหมดไป ถ้ามีการกำกับด้วยปัญญาจะทำให้มีการเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานที่นำมาใช้ใหม่ให้มากที่สุด และมีการใช้พลังงานและทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปให้น้อยที่สุด ถ้าหากปัญหาทำหน้าที่ได้เช่นนี้ก็จะเป็นหลักประกันที่จะได้ความสัมพันธ์ในการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงที่สุดในความหมายที่แท้จริงทางเศรษฐศาสตร์ คือ เกิดผลผลิตสุทธิมากที่สุด มีของเสียจากระบวนการผลิตน้อยที่สุด ภายในกระบวนการผลิตเองก็ไม่มี การเบียดเบียนตัวเอง บุคคลอื่น ตลอดจนมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสร้างผลกระทบในทางลบต่อสภาพแวดล้อมน้อยที่สุด

ดังนั้น ภาพรวมที่สมบูรณ์ของฟังก์ชันการผลิตหลังจากที่ได้ขยายความทั้งหมดดังกล่าวแล้ว จะมีลักษณะดังภาพที่ ๕ (หน้า ๔๑๑)

อนึ่ง มีผู้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ถ้าหากเป็นการผลิตแบบพุทธจริง ๆ นั้น ปัญญาจะต้องสามารถควบคุมกระบวนการผลิตไม่ให้เกิดมีของเสียตามมาได้ ดังนั้น กระบวนการผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์จะต้องไม่มีของเสียออกมาจากระบบการผลิต ซึ่งในนัยยะหนึ่งก็เป็นความจริง เพราะตามคำจำกัดความ ของเสียนั้นเป็นอันตรายต่อมนุษย์ เมื่อมีปัญหาเป็นเครื่องกำกับ มนุษย์จึงไม่ควรผลิตของเสียจากระบบการผลิต ถ้าหากมีของเสียเกิดขึ้น ปัญญาจะต้องหาทางแก้ไขหรือระงับไม่ให้เกิดการผลิต แต่ในขณะเดียวกัน ของเสียก็เป็นข้อเท็จจริงทางกายภาพของกระบวนการผลิตที่ไม่สามารถรับแก้ไขได้ ตัวอย่างเช่น การบริโภคอาหารเพื่อเป็นการผลิตความต่อเนื่องของชีวิต ร่างกายก็ขับถ่ายส่วนที่ร่างกายไม่ต้องการออก ส่วนที่ร่างกายขับออกมานี้จะถือว่าเป็นของเสียหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการจัดการในขั้นต่อไปว่าจะทำให้เกิดเป็นปัญหาต่อสภาพแวดล้อมหรือนำกลับไปใช้ประโยชน์ได้จากลักษณะที่ไม่สามารถวินิจฉัยได้เด็ดขาดว่าเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งชัดเจน จึงขอปล่อยเอาไว้ให้อยู่ในดุลยพินิจของผู้อ่านว่าข้อเท็จจริงควรจะเป็นอย่างไร แต่โดยธรรมชาติของเสียย่อมเป็นส่วนหนึ่งของผลผลิตโดยปกติอยู่แล้ว

ภาพที่ ๕
ฟังก์ชันการผลิตแบบพุทธเศรษฐศาสตร์

วิธีการผลิตที่ใช้ปัญหา หรือ “ปัญญานิยม”

การเชื่อมโยงการผลิตเข้าสู่การบริโภค และการดูดซึมสู่สภาพแวดล้อม

ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นเป็นการอธิบายทฤษฎีการผลิตของพุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญ ๓ ประเด็น คือ

๑. พยายามอธิบายความสัมพันธ์ของการผลิต ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยนำเข้า (input) กระบวนการผลิต (production process) และปัจจัยที่ได้ออกมา (output) ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

๒. เน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลักหรือเป็นวิธีการผลิต (mode of production) ทำให้ระบบเศรษฐกิจที่เป็นผลจากวิธีการผลิตดังกล่าวเป็นระบบที่เรียกว่า “ปัญญานิยม” (wisdomism) แทน “ทุนนิยม” (capitalism) ซึ่งเป็นวิธีการผลิตในปัจจุบันที่พัฒนามาจากความคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีรากฐานจากอารยธรรมตะวันตก

๓. เน้นจุดยืนแบบพุทธที่มีเป้าหมายสูงสุด คือสร้างความสุขให้มากที่สุดโดยการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้น้อยที่สุด

ในการวิเคราะห์แบบพุทธจะเห็นได้ว่า ประเด็นทั้งสามล้วนแต่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน มิได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะการเข้าใจสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง ปัญญาจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เมื่อปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ อีกทั้งปัญญาในที่นี้มีฐานะเป็นปัจจัยการผลิต ปัญญาจึงเป็นปัจจัยการผลิตหลัก เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาปัญญาก็เพื่อให้เกิดความสุขแก่ปัจเจกชนมากที่สุด หรือเกิดศานติสุขแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดโดยรวมมากที่สุด

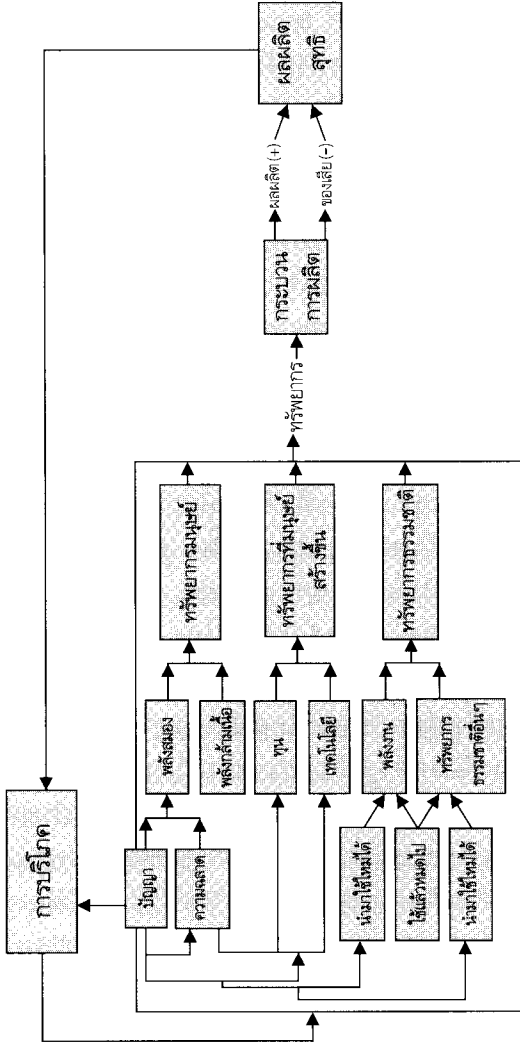
การเน้นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงโดยธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น ถ้าหากสามารถแสดงได้เป็นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ที่ไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน พร้อมกับเป็นการตอกย้ำความเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะเด่นเฉพาะตัวของวิชาคณิตศาสตร์ย่อมเป็นสิ่งที่ดี แต่ถ้าหากในปัจจุบันวิชาคณิตศาสตร์ยังมีข้อจำกัดที่ทำให้ไม่สามารถ

แสดงความสัมพันธ์ได้ชัดเจน หรือถ้าจะนำมาแสดง จะต้องมีการบิดเบือนข้อเท็จจริงบางประการเพียงเพื่อให้กระบวนการวิเคราะห์ง่ายต่อความเข้าใจและทำให้เป็นวิธีวิทยาทางวิทยาศาสตร์ (scientific method) แบบที่เข้าใจกันในตะวันตก ก็ไม่มีความจำเป็นใดๆที่จะต้องทำเช่นนั้น

ในการศึกษาทฤษฎีการผลิต (production theory) ของวิชาเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปและแม้แต่พุทธเศรษฐศาสตร์ ก็มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะให้มีความสิ้นสุดในตัวเอง แต่การผลิตนั้นมีขึ้นเพื่อรับใช้การบริโภค และการบริโภคในความคิดแบบเศรษฐศาสตร์ตะวันตกก็มีใช้จุดสุดท้ายในตัวเอง แต่เพื่อให้ผู้บริโภคได้รับความพึงพอใจ (satisfaction) จากการบริโภค ซึ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักถือว่าเป็นความสุข ซึ่งไม่ตรงประเด็นกับการบริโภคในพุทธเศรษฐศาสตร์ เนื่องจากการบริโภคในพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นเป็นการบำบัดความทุกข์อันเกิดจากความไม่สามารถดำรงอยู่ของสรีรภาพหรือกายภาพของมนุษย์และสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้อง ส่วนความสุขที่แท้จริงนั้นเป็นคนละประเด็นกัน เพราะความสุขที่แท้จริงนั้นเกิดจากความเข้าใจสรรพสิ่งต่างๆตามธรรมชาติที่เป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น ตลอดจนมีการปฏิบัติตัวให้สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ความสุขที่แท้จริงของมนุษย์จึงมิได้เกิดจากการบริโภคโดยตรง การบริโภคเป็นการช่วยให้สภาวะการณ์ที่ดำรงอยู่ดำเนินต่อไปโดยไม่เกิดเป็นความขัดแย้งหรือปัญหา ถ้าเปรียบเทียบกับการทำงานของเครื่องจักร การบริโภคแบบพุทธเศรษฐศาสตร์จะมีลักษณะเป็นน้ำมันหล่อลื่นเพื่อลดความสึกหรอของเครื่องจักร เป็นเชื้อเพลิงเท่าที่จำเป็นที่ทำให้เครื่องจักรทำงานต่อไปได้โดยไม่มีอุปสรรค ประเด็นนี้คือความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับพุทธเศรษฐศาสตร์ ฝ่ายใดอธิบายได้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากกว่ากันก็ได้มีการพิจารณามาบ้างแล้วในบางส่วนของบททวนความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักตั้งแต่บทที่ ๓ ถึง ๘ และจะได้มีการอธิบายในประเด็นนี้ต่อไป

ขณะเดียวกันปัจจัยที่ได้ออกมา (output) มิได้มีเพียงผลผลิตเท่านั้น แต่มีของเสียออกมาด้วยตามธรรมชาติของกระบวนการผลิตโดยทั่วไป ของเสียดังกล่าวถ้าพิจารณาเฉพาะกระบวนการผลิตย่อยๆ อาจจะถือว่ามิใช่สิ่งสำคัญ

ภาพที่ ๖
ภาพรวมการทำงานของระบบการผลิตในระบบบริการโรค

ผลผลิตสุทธิมีเครื่องหมายลบ หรือ 0 = ระบบที่ทำลายตัวเอง
 ผลผลิตสุทธิมีเครื่องหมายบวก = ระบบที่ทำลายตัวเอง เลี้ยงตัวเองได้
 หรือสร้างความสุขเพิ่มขึ้น ขึ้นอยู่กับบริการโรคที่จำเป็น
 เพื่อเลี้ยงตัวเองมากกว่า หรือเท่ากับ หรือน้อยกว่า

๑) การบริการที่จำเป็นเพื่อเลี้ยงตัวเองของระบบ > ผลผลิตสุทธิ (+) → ระบบทำลายตัวเอง
 ๒) การบริการที่จำเป็นเพื่อเลี้ยงตัวเองของระบบ = ผลผลิตสุทธิ (+) → ระบบเลี้ยงตัวเองได้
 ๓) การบริการที่จำเป็นเพื่อเลี้ยงตัวเองของระบบ < ผลผลิตสุทธิ (+) → ระบบสามารถสร้าง
 ความสุขเพิ่มขึ้นได้

แต่ถ้าหากมีกฎเกณฑ์ว่าแต่ละกระบวนการการผลิตจะต้องขจัดของเสียไม่ให้เหลือเลย หรือหากเป็นการพิจารณากระบวนการผลิตทั้งระบบ ของเสียจะต้องถูกดูดซับ กลับเข้าไปในสภาพแวดล้อมของกระบวนการผลิต ซึ่งจะมีผลกระทบต่อ ความยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนของระบบการผลิตทั้งหมด โดยหลักการเพื่อความง่ายในการเข้าใจ ก่อนที่จะมีการบริโภคนั้น ควรพิจารณาระหว่างผลผลิต และของเสีย ซึ่งในความเป็นจริงไม่สามารถนำมาหักกลบลบกันได้โดยตรง แต่เพื่ออำนวยความสะดวกเข้าใจ จะสมมติให้สามารถหักกลบลบกันได้ระหว่างผลผลิต และของเสีย เป็น *ผลผลิตสุทธิ (net product)* ซึ่งอาจจะเป็นบวกหรือลบ ก็ได้ ถ้าหากภาพรวมออกมาปรากฏว่าระบบการผลิตรวมผลผลิตผลผลิตสุทธิ ออกมาเป็นลบตลอดเวลาโดยที่ยังไม่มีการบริโภคนั้น ก็หมายความว่า ระบบดังกล่าวเป็นระบบที่ทำลายตัวเอง ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ในระยะยาว แต่ถ้าหากผลผลิตสุทธิเป็นบวก และสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการบำรุงรักษา ระบบให้ทำหน้าที่ต่อไปได้ ก็จะเป็นระบบที่ยั่งยืนที่สามารถทดแทนส่วนที่ สึกหรือได้พอดีกับการดำรงอยู่ต่อไป แต่ถ้าหากยังมีเหลือที่จะฟื้นฟูส่วนที่ สึกหรือเสียหายได้ดีกว่าเดิม ก็จะเป็นระบบที่ช่วยให้มีการฟื้นฟูตัวเองอย่าง แท้จริง ความหมายลักษณะเช่นนี้ในแบบพุทธเศรษฐศาสตร์ คือระบบที่ ช่วยให้มีมนุษย์และสรรพสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดพ้นจากความทุกข์ยาก หรือความ ทุกข์ที่เกิดจากการขาดแคลนปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตหรือช่วยให้สังคม ของสิ่งมีชีวิตในโลกมีความสุขเพิ่มขึ้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นระบบที่ดี

ดังนั้น เงื่อนไขที่สำคัญในการมีระบบที่เลี้ยงตัวเองได้อย่างยั่งยืน นอกจากจะต้องมีผลผลิตสุทธิเป็นบวกแล้ว การบริโภคที่จำเป็นเพื่อการเลี้ยง ตัวเองจะต้องเท่ากับหรือน้อยกว่าผลผลิตดังกล่าว ความแตกต่างของการ บริโภคกับการบริโภคที่จำเป็นเพื่อเลี้ยงตัวเองของระบบ อาจจะทำให้เข้ามา ใกล้เคียงกันมากที่สุดหรือเท่ากันได้ด้วยปัญญา ดังนั้นในพุทธเศรษฐศาสตร์ ปัญญาจึงไม่เพียงเฉพาะทำหน้าที่เป็นปัจจัยหลักในการผลิตเท่านั้น แต่จะทำ หน้าที่กำหนดการบริโภคด้วย ดังนั้นในพุทธเศรษฐศาสตร์ การผลิตและการ บริโภคจะไม่แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดเหมือนการวิเคราะห์ในเศรษฐศาสตร์ กระแสหลัก ซึ่งเป็นประเด็นการพิจารณาในลำดับต่อไป

เนื่องจากปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดและเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้ระบบการผลิตและการบริโภคดำเนินไปในลักษณะที่ยั่งยืน (sustainable) หรือแม้แต่จะช่วยเกื้อกูลในการแก้ปัญหาของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่ยังคงอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ได้ตามเงื่อนไขการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจในข้อ (๒) และ (๓) ซึ่งแนวโน้มที่ดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมค่อนข้างชี้ชัดถึงการอยู่ไม่รอดของระบบ เนื่องจากระบบได้ผลิตของเสียออกมามากกว่าผลผลิต ทำให้ผลผลิตสุทธิมีแนวโน้มที่มีค่าเป็นลบ ทั้งนี้เนื่องจากระบบทุนนิยมนั้น แทนที่จะถูกควบคุมด้วยปัญญา กลับถูกควบคุมด้วยผลประโยชน์ส่วนตน (self-interest) ของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายหลักคือการขยายตัวของทุน (และความโลภ) โดยไม่มีขอบเขตจำกัดซึ่งไม่ใช่หลักประกันที่ดีพอแก่การอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจในระยะยาว ดังนั้น การเปลี่ยนวิธีการผลิตจากระบบทุนนิยมมาเป็นปัญญานิยมจึงเป็นประเด็นที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ถ้าหากเป้าหมายร่วมกันของสังคมมนุษย์ในโลกคือการอยู่รอดอย่างมีความสุขร่วมกันในลักษณะที่ยั่งยืน (sustainable development with happiness) ประเด็นปัญหาสำคัญก็คือ จะมีวิธีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากทุนนิยมเข้าสู่ปัญญานิยมนี้ได้อย่างไร

ในเมื่อวิธีการผลิตแบบทุนนิยมมีจุดเน้นอยู่ที่การสะสมทุนเป็นหลัก วิธีการผลิตแบบปัญญานิยมจะเกิดขึ้นจริงได้ต้องมีกระบวนการสะสมปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม ปัญหาที่สำคัญก็คือจะทำให้กระบวนการสะสมปัญญานี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าหากศึกษาความคิดในอดีตของนักปราชญ์ตะวันตกตั้งแต่สมัยกรีก จนถึงยุโรปสมัยกลาง เช่น รุสโซ, แซงต์ซิมอง และมิลล์ จนถึงปัจจุบันที่มีการเน้นการสะสมทุนทางสังคม (social capital) ภายใต้อิทธิพลของแนวคิดเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยล่าสุดที่เสนอโดยนักเศรษฐศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของสถาบัน MIT ของสหรัฐอเมริกา เลสเตอร์ เทอโรว์ (Thurow, 1999: 291 - 293) ก็เสนอให้เน้นการสะสมความรู้ หรือที่เขาเรียกว่า “โครงสร้างพื้นฐานด้านความรู้” (knowledge infrastructure) ซึ่งก็เป็นเพียงระดับความฉลาด ไม่ใช่ปัญญาตามความหมายที่กล่าวมาแล้ว

ถ้าหากจะย้อนกลับไปพิจารณาข้อเสนอดังกล่าว จะเห็นได้ว่าจากอดีต

ถึงปัจจุบันเท่าที่จะสามารถสืบค้นหาวิวัฒนาการของอารยธรรมของมนุษย์จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ทั้งหมด และใช้ระดับการศึกษาที่มีอยู่ในปัจจุบัน อาจสรุปได้โดยไม่มีข้อสงสัยเลยว่า มนุษย์ในปัจจุบันมีระดับการศึกษาสูงกว่าในอดีตมาก ในความเป็นจริงปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีรากฐานมาจากความจริงว่า มนุษย์มี "การศึกษา" มากเกินไป แทนที่จะเป็นปัญหาของการขาดการศึกษา เหตุนี้ "การศึกษา" ที่พัฒนามาจากสังคมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ยุคทันสมัยในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา ได้ละทิ้งฐานรากทางคุณธรรมและจริยธรรมโดยสิ้นเชิง ระบบการศึกษาแบบตะวันตกทั้งหมดเป็นกระบวนการที่เน้นการสร้างฉลาด (intelligence) แต่ไม่ได้เน้นการสร้างปัญญา (wisdom) ตามความหมายที่ได้อธิบายไปแล้ว คือ เน้นการถ่ายทอดและพัฒนาความรู้บนพื้นฐานของการใช้ข้อสมมติฐานที่อาจจะเป็นหรือไม่เป็นจริง ประกอบกับกฎที่ใช้ในการดำเนินการ (operational rule) ที่มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นเท่านั้น การศึกษาประเภทนี้สร้างได้เฉพาะฉลาด แต่ไม่สามารถสร้างปัญญาได้ การสร้างฉลาดประเภทนี้สามารถสร้างได้แม้กับสิ่งไม่มีชีวิต เช่นกรณีของคอมพิวเตอร์ ที่เริ่มในทศวรรษ ๑๙๕๐ ที่มีการวิจัยค้นคว้าในเรื่อง "ความฉลาดเทียม" (artificial intelligence) โดยมีเป้าหมายให้คอมพิวเตอร์มีความฉลาดมากขึ้น สามารถเข้าใจคำสั่งได้ง่ายโดยไม่ต้องใส่คำสั่งทุกขั้นตอนลงไปอย่างละเอียด หรือถึงกับกำหนดวิสัยทัศน์ (vision) เอาไว้ให้คอมพิวเตอร์สามารถผลิตคอมพิวเตอร์ได้เองในอนาคต หรืออีกนัยหนึ่งคือการใช้เทคโนโลยีเพื่อผลิตเทคโนโลยีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าความฉลาดประเภทนี้สามารถถ่ายทอดได้แม้จากมนุษย์ไปสู่สมองกลหรือสมองเทียมอย่างคอมพิวเตอร์ได้โดยง่าย ก็เพราะว่าประกอบด้วยหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนและแน่นอนสองหลักเกณฑ์ นั่นก็คือ ข้อมูล (data) หรือข้อสมมติฐาน (assumption) และกฎที่ใช้ในการดำเนินการ (operational rule) ที่แน่นอน ซึ่งสามารถพัฒนาให้สลับซับซ้อนต่อไปอย่างไรย่อมนำได้ ปัญหาก็คือ ความฉลาดที่ไม่ถูกควบคุมโดยปัญญานั้นย่อมทำ ความผิดพลาดให้เกิดขึ้นได้ดังตัวอย่างที่แสดงในภาพที่ ๔ (หน้า ๔๐๕) ที่ชี้ให้เห็นว่าพลังสมองในตัวของมันเองอาจจะสร้างปัญหาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ถ้าส่วนที่ความฉลาดมีอิทธิพลเหนือปัญญา พร้อมกับนำเอาความฉลาดไปใช้ในทางที่ผิด ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจแต่อย่างไรที่ระบบทุนนิยมที่มีทุนเป็นปัจจัยในการผลิตหลัก และถูกควบคุมโดยการเน้นผลประโยชน์ส่วนตน ประกอบกับความฉลาดที่เพิ่มขึ้นอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดโดยปราศจากการควบคุมของปัญญา จะส่งผลกระทบต่อในทางทำลายชีวิต ทรัพย์สินทางธรรมชาติดี และสภาพแวดล้อม มากกว่าผลกระทบในทางสร้างสรรค์

เมื่อถึงจุดนี้ย่อมมีคำถามตามมาทันทีว่า ถ้าอย่างนั้นจะมีวิธีการสะสมปัญญาให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ประเด็นนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงให้คำตอบไว้ชัดเจน และได้แสดงอรรถาธิบายโดยละเอียดแล้ว แต่ไม่ได้รับความสนใจหรือมีการนำมาปฏิบัติอย่างแท้จริง นั่นก็คือ ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา นั่นเอง เหตุที่การศึกษาในปัจจุบันไม่อาจบรรลุซึ่งปัญญาได้ ก็เนื่องจากการศึกษาในปัจจุบันได้ตัดศีลและสมาธิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีล ออกจากระบบการศึกษาโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในวิชาที่เรียกว่า “วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ” (natural sciences) ซึ่งอ้างว่าเป็นวิชาวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์และวิทยาศาสตร์ประยุกต์ (applied sciences) ในสองวิชาที่กล่าวมานี้ เกือบจะไม่มี ความพยายามทำความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้เลย ส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาเพื่อความฉลาดเป็นหลัก ซึ่งเป็นสาเหตุของปัญหาในปัจจุบัน

ดังนั้นการเพิ่มพูนปัญญาขึ้นในสังคมให้ได้ จะต้องมีการจัดระบบการศึกษาใหม่ที่เน้นความสำคัญของศีลและสมาธิ พร้อมไปกับเพิ่มขีดความสามารถในการรับรู้ความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย เพราะถ้าไม่มีศีลก็ยากที่สมาธิและปัญญาจะเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่มีสมาธิก็ยากที่ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ ดังนั้น องค์ประกอบของการศึกษาที่เน้นกระบวนการปฏิบัติของไตรสิกขา เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นและเพียงพอ (necessary and sufficient conditions) ที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ของกระบวนการสร้างปัญญา ความพยายามปฏิรูประบบการศึกษา หรือความพยายามในการสะสมทุนทางสังคม (social capital) ถ้าไม่มีการเน้นไตรสิกขาให้เกิดเป็นรูปธรรมในการจัดการศึกษาจริงแล้ว ย่อมเป็นการยากที่จะหวังให้มีการปรับเปลี่ยนเกิดขึ้นจากระบบทุนนิยมไปสู่ระบบปัญญานิยมดังกล่าวมาแล้ว

บทที่ ๑๑

ทฤษฎีการบริโภค
ที่พิจารณาร่วมกับการผลิต
และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

ทฤษฎีการบริโภค

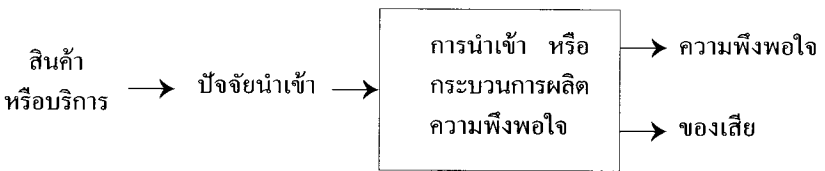
เป็นเรื่องเข้าใจได้ง่าย ที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะแยกการผลิตและการบริโภคออกจากกัน ด้วยเหตุผลง่ายๆว่า ผู้ผลิตไม่จำเป็นจะต้องเป็นผู้บริโภค หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้ผลิตและผู้บริโภคไม่จำเป็นจะต้องเป็นบุคคลเดียวกัน โดยในกระบวนการผลิตนั้น จุดเน้นสำคัญที่สุดอยู่ที่ประสิทธิภาพในการผลิต นั่นก็คือ เน้นการใช้ปัจจัยนำเข้า (input) ให้น้อยที่สุดเพื่อให้ได้ปัจจัยที่ได้ออกมา (output) มากที่สุด ซึ่งก็เป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้ง่ายตามปกติ แต่เมื่อครั้งถึงการบริโภคกลับไม่มีการเน้นประสิทธิภาพในการบริโภค แต่กลับเน้นว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้ผู้บริโภคได้รับความพอใจสูงสุด คล้ายกับว่าผู้บริโภคไม่มีความสามารถที่จะเข้าใจได้ด้วยตัวเองว่า ทำอย่างไรถึงจะทำให้ตัวเองได้รับความพอใจสูงสุด หรือถ้าจะพิจารณากลับไปอีกทางหนึ่งก็คือ ทุกครั้งที่มีการบริโภคเกิดขึ้น ผู้บริโภคควรจะได้รับความสะดวกสูงสุด เพราะผู้บริโภคทุกคนเป็นผู้ที่ “มีเหตุผล” และทราบถึงลักษณะความพอใจของตนเองเป็นอย่างดี การวิเคราะห์ผู้บริโภคก็เพียงเป็นการอธิบายเงื่อนไขของความพอใจสูงสุดของผู้บริโภคแต่ละคน ซึ่งอาจจะแตกต่างกันนั่นเอง

การอธิบายในลักษณะนี้ อาจจะเรียกว่าเป็นการอธิบายแบบกำปั้นทุบดิน และเกือบจะไม่มีประโยชน์ในการสร้างความรู้ให้กองงายเพิ่มขึ้นเลย แต่เหตุผลที่ต้องการเน้นการศึกษาทฤษฎีการบริโภคในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้น วัตถุประสงค์หลักมีเพียงอย่างเดียวคือ เป็นทางผ่านเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ทฤษฎีอุปสงค์ อันเป็นคู่แฝดที่ตรงกันข้ามกับอุปทาน ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากทฤษฎีการผลิต เพื่อนำไปสู่การอธิบายการทำงานของกลไกราคาในตลาด ดังนั้นเป้าหมายสำคัญของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คือ อธิบายการทำงานของกลไกราคาในตลาด ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม โดยที่ทฤษฎีการบริโภคถูกสร้างขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเพียง “ทางผ่าน” จึงไม่ให้ความสนใจว่าทฤษฎีการบริโภคนั้นจะสะท้อนความเป็นจริงมากน้อยเพียงใดหรือไม่

อย่างไรก็ตาม ถึงจะใช้วิธีการคิดแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คือ แยกผู้บริโภคออกมาจากผู้ผลิต แต่ถ้าหากจะวิเคราะห์ในแง่มุมที่แตกต่าง

ออกไปบ้าง โดยยังคงรักษากรอบความคิดแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเอาไว้ กล่าวคือ การบริโภคนั้นแท้ที่จริงก็คือกระบวนการผลิตเช่นเดียวกัน โดยมีสินค้าหรือบริการที่จะนำมาเพื่อการบริโภคเป็นปัจจัยนำเข้า ในความเป็นจริงกระบวนการของการบริโภคทั้งหมดก็คือ กระบวนการผลิต ปัจจัยที่ได้ออกมาก็คือ ความพึงพอใจ (pleasure) และของเสียอันเป็นผลจากการบริโภค ถ้าพิจารณาจากแง่มุมนี้จะเห็นได้ว่า ผู้บริโภคเองก็ย่อมต้องการที่จะใช้ปัจจัยนำเข้าให้น้อยที่สุด เพื่อให้ได้รับความพึงพอใจสูงสุด ขณะเดียวกันก็ประสงค์จะให้มีของเสียอันเป็นผลจากการบริโภคน้อยที่สุดเช่นกัน ในลักษณะเช่นว่านี้ย่อมที่จะกล่าวถึงการบริโภคในฐานะที่เป็นทฤษฎีการผลิตได้ เพียงแต่ผลผลิตหลักจากการผลิตนี้ แทนที่จะเป็นสินค้าหรือบริการตามปกติกลับเป็นความพึงพอใจ (pleasure) และของเสีย เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมสามารถจะนำหลักคิดจากทฤษฎีการผลิตมาใช้ได้โดยอนุโลม และที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือสามารถกล่าวถึงประสิทธิภาพของการบริโภคได้อย่างชัดเจน เพราะในความหมายนี้คือการผลิตความพึงพอใจให้สูงที่สุด โดยมีต้นทุนของการผลิตต่ำที่สุดนั่นเอง ความรีบเร่งที่จะไปให้ถึงระบบตลาดทำให้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมองข้ามความจริงข้อนี้ไปอย่างน่าเสียดาย

ถ้าหากจะแสดงเป็นภาพง่าย ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจน ก็จะอธิบายกระบวนการบริโภคได้ดังนี้

แต่ถ้าหากจะอธิบายแบบพุทธ ผลผลิตของการบริโภคแทนที่จะเป็น “ความพึงพอใจ” ควรจะเป็นการรักษาสุขภาพกายให้สมบูรณ์และแข็งแรง เพื่อให้เป็นพื้นฐานที่ดีและจำเป็นสำหรับการพัฒนาจิตต่อไป โดยที่ความสุขนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในการพัฒนาจิต ซึ่งจะต้องผ่านกระบวนการที่สำคัญ

คือ ไตรสิกขา ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าถ้าอธิบายในลักษณะเช่นนี้ กระบวนการผลิตและการบริโภค จะไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย

ถ้าพิจารณาถึงประเด็นนี้ ความแตกต่างของการใช้กรอบเศรษฐศาสตร์ ที่มีได้อยู่บนฐานความจริง (autistic economics) เพื่อการวิเคราะห์กับ พุทธเศรษฐศาสตร์ที่อยู่ในความหมายของ “ความพึงพอใจ” (pleasure) เพราะตามคำอธิบายแบบพุทธนั้น “ความพึงพอใจ” ไม่อาจตอบสนองได้ สิ่งที่เรียกว่า การตอบสนองความพึงพอใจนั้น ความจริงเป็นการระงับความกระวนกระวาย หรือความอยากหรือ ตัณหาไปได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น แต่ความพยายามดังกล่าว จะมีผลในการสร้างความทะยานอยากหรือตัณหาให้สูงขึ้นในรอบต่อไป เพราะตัณหาย่อมไม่พึงพอใจในระดับเท่าเดิมกับสิ่งที่เคยมีประสบการณ์มาแล้ว หรือ อาจจะมี ความพึงพอใจในระดับหนึ่งกับประสบการณ์เดิมที่เคยมีมา แต่ถ้าหาก มีโอกาสที่จะได้รับในสิ่งที่คิดว่าดีกว่า ก็เป็นธรรมชาติอยู่เองที่จะมีความปรารถนา ได้รับสิ่งนั้นๆ

ส่วนเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจากตะวันตกไม่มีความเข้าใจเช่นนี้ เพียงแต่อธิบายว่า เมื่อเกิดมีอุปสงค์ [คือมีความต้องการ + อำนาจซื้อ หรือ มีเงินหรือรายได้เพียงพอที่จะจ่าย หรือถ้าไม่มีเงิน ไม่มีรายได้ แต่สามารถใช้ความน่าเชื่อถือ (credit) จากการที่คาดว่าจะสามารถชำระหนี้ได้] เมื่อได้รับการตอบสนองแล้วก็ย่อมเกิดความพึงพอใจ ก็ถือว่าเป็นสิ่งดี

ความแตกต่างที่สำคัญของแนวคิดทั้งสองนั้นอยู่ที่ว่า แนวคิดแบบ พุทธเศรษฐศาสตร์นั้นอยู่บนพื้นฐานของสถานการณ์ที่เป็นพลวัต (dynamic) ในลักษณะของปฏิจลสมุปบาท คือ ผลทุกอย่างล้วนมาจากเหตุปัจจัย ดังนั้น เมื่อมีสิ่งใดเกิดขึ้น จะต้องพิจารณาถึงผลกระทบของสิ่งนั้นที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งอื่น ในโอกาสต่อไป (อนาคต) ดังนั้น การวิเคราะห์แบบพุทธจำเป็นจะต้องมีมิติ ในเรื่องเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องโดยตลอด คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ในขณะที่การวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเป็นการวิเคราะห์แบบที่ เรียกว่า ภาวะสถิต (static analysis) ซึ่งเห็นได้ชัดว่าการวิเคราะห์แบบหลัง ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือเป็นการวิเคราะห์ที่ผิดไปจากความเป็นจริง

ทำให้ไม่สามารถเข้าใจสรรพสิ่งตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ได้ เมื่อพยายามสร้างทฤษฎีจากสิ่งที่ไม่เป็นความจริง ทฤษฎีที่สร้างขึ้นจึงเป็นทฤษฎีที่ผิดหรือมิจฉาติฐิ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในขณะนี้

แท้ที่จริงปัญหาความขัดแย้งระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในประเด็นนี้มีรากของความขัดแย้งที่ลึกกว่าที่กล่าวมาแล้ว นอกจากการวิเคราะห์แบบภาวะสถิต (static analysis) ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เทียบกับการวิเคราะห์ที่เป็นพลวัต (dynamic analysis) ของพุทธเศรษฐศาสตร์แล้ว ความขัดแย้งที่ลึกซึ้งไปกว่านั้นก็คือ ปัญหาความเข้าใจ “ความสุข” ไม่เหมือนกัน สิ่งที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเข้าใจว่าเป็น “ความสุข” นั้น พุทธเศรษฐศาสตร์อธิบายว่า แท้ที่จริงคือ “ความทุกข์” ทั้งนี้เพราะเศรษฐศาสตร์กระแสหลักถือว่า “ความพึงพอใจ” (pleasure) หรือบางทีเรียกว่า อรรถประโยชน์ (utility) นั้นเป็นสิ่งเดียวกับความสุข นั่นก็คือเมื่อบุคคลใดได้รับสิ่งสมความปรารถนา ก็จะมี ความพึงพอใจ หรือมีความสุข (hedonism) โดยทั้งหมดถือว่าเป็นสิ่งเดียวกัน

ในแง่ของพุทธเศรษฐศาสตร์ ความสุขที่แปลจากภาษาอังกฤษว่า hedonism นั้นมีความหมายเท่ากับ กามสุข หรือความสุขที่เกิดจากการเสพหรือสามิสสุข ซึ่งเป็นความสุขที่ไม่ยั่งยืนถาวร เพราะเป็นความสุขที่อาจจะนำไปสู่ความทุกข์ คือเกิดความทะยานอยากเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด ภาวะที่เกิดความทะยานอยากนั้นก็คือ ความปรารถนา หรือความร่ำร้อนที่เกิดขึ้นภายใน ในขณะที่ยังไม่ได้สิ่งที่ตั้งความหวังเอาไว้ใหม่ ดังนั้น ความสุขจากการเสพนั่นแท้ที่จริงคือ “อาหาร” หรือปัจจัยของความทุกข์ ถ้าจะใช้ความคิดในเรื่องกระบวนการผลิต (production process) มาใช้อธิบายความสุข นั่นก็คือ ปัจจัยนำเข้าไปสู่กระบวนการผลิตที่ส่งผลออกมาเป็นความทุกข์ ฉะนั้น ความสุขจากการเสพจึงไม่ใช่ความสุขแท้จริง แต่เป็นความสุขที่ไปสร้างความทุกข์ และตราบไต่ที่ยังมีความทุกข์จะถือว่าเป็นความสุขยังมีได้ ต้องเรียกว่า “ความทุกข์” ฉะนั้น ความสุขที่ได้รับจากการเสพ พุทธเศรษฐศาสตร์จึงถือว่าเป็น “ความทุกข์” ประเด็นนี้เป็นจุดแตกต่างที่สำคัญยิ่ง ระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับพุทธเศรษฐศาสตร์ และประเด็นที่ความเชื่อของ

เศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ก่อให้เกิดปัญหาการหมดไปของทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของโลกในปัจจุบัน ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงความพยายามแก้ไขปัญหาคความยากจนด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยหวังว่าเมื่อเศรษฐกิจขยายตัวมากขึ้นแล้วทุกคนจะมีรายได้มากขึ้น สามารถมีทางเลือกในการบริโภคได้มากเพิ่มขึ้นแล้วทุกคนจะมีความสุข

แต่ความเป็นจริงกลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะยังมีการพัฒนามากขึ้น ในขณะที่อำนาจในการการเมืองและทางเศรษฐกิจของแต่ละคนในสังคมต่างกัน ผู้ที่มีอำนาจในการการเมืองและเศรษฐกิจมากกว่าก็จะได้รับการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการบริโภคมากกว่า ผู้ที่มีมากพยายามหาความสุขจากการบริโภคก็ไม่พบความสุข ผู้ที่มีทรัพยากรน้อยกว่าคิดว่าผู้ที่มีทรัพยากรมากกว่าควรจะมีความสุข ก็พยายามเรียกร้องยื้อแย่งหรือขอแบ่งส่วนทรัพยากรเพิ่มขึ้นในที่สุดทั้งสังคมก็ไม่มีความสุข ถึงแม้ว่าระดับรายได้โดยรวมของประเทศสูงขึ้น และทุกๆ คนก็มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าเดิม เพียงแต่อาจจะมีบางคนมีฐานะดีกว่าคนอื่น ๆ อีกมากโดยเปรียบเทียบ การแก้ปัญหาลักษณะเช่นนี้ เดวิด ลอย (Loy, 1999: 46) มีความเห็นว่าไม่ได้แก้ปัญหาคความยากจนจริง เหมือนกับความพยายามจับงูผิดที่ (grasping the snake by the wrong end) ก็จะถูกงูกัดได้ ลักษณะเช่นนี้เป็นผลของการมีทฤษฎีที่ผิดหรือมีเจตานั้นเอง ในกรณีนี้ เดวิด ลอย จึงเสนอว่าควรอธิบายปัญหาคความจนว่าเป็นความทุกข์ ถ้าหากอธิบายว่าเป็นความทุกข์แล้ว จะสามารถแก้ไขได้ตรงประเด็นกว่าโดยใช้พุทธเศรษฐศาสตร์ เพราะวิธีแก้ปัญหาคความทุกข์นั้นจะต่างกับการแก้ปัญหาคความจนแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และสามารถใช้แก้ไขปัญหาคได้สำหรับทุกคนไม่ว่าจะมีสถานภาพทางเศรษฐกิจอย่างไร

เพื่อความเข้าใจที่แจ่มชัดในประเด็นนี้ จำเป็นต้องทบทวนความหมายของความสุขแบบพุทธตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๔ ซึ่งประกอบด้วย สามีสุขและนิรามิสสุข *สามีสุข* ก็คือ กามสุข และ *นิรามิสสุข* ได้รวมความหมายของฉานสุขและนิพพานสุขเข้าด้วยแล้ว ซึ่งจะไม่ย้อนไปอธิบายในรายละเอียดอีก เป้าหมายของพุทธธรรม หรือแม้กระทั่งพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ต้องการให้ทุกคนบรรลุถึง ก็คือ นิพพานสุข แต่ในจุดยืนแบบพุทธที่ยอมรับ

ความจริงว่า การที่จะหวังให้ทุกคนบรรลุนิพพานสุขนั้นเป็นสิ่งที่อาจจะยากสำหรับมนุษย์ผู้ซึ่งมีความสามารถทางปัญญาในระดับที่แตกต่างกัน ในสภาพทางกายภาพของการใช้หรือทำลายล้างทรัพยากรที่ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ความสุขในระดับที่เรียกว่านิรามิสสุขถือว่าเป็นระดับความสุขที่เริ่มยอมรับได้ เพราะเป็นความสุขที่ไม่จำเป็นต้องบริโภควัตถุแล้ว เช่น ความสุขจากการมีความเมตตา กรุณาผู้อื่น หรือความสุขจากการช่วยเหลือผู้อื่น ให้ความทุกข์ของเขารบรรเทาลง ความสุขจากความยินดีที่เห็นผู้อื่นมีความสุข หรือความสุขที่เกิดจากปฏิบัติพรหมวิหารสามข้อแรก คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ก็เป็นความสุขที่ปุถุชนโดยทั่วไปสามารถหยั่งถึงและเข้าใจได้ง่าย การเน้นการแสวงหาความสุขในลักษณะดังกล่าวย่อมเป็นการลดความต้องการที่จะต้องหา “ความสุข” จากการเสพเป็นหลักพร้อมกันไปด้วย

ประสิทธิภาพในการบริโภค

ถ้าเริ่มตัด “ความพึงพอใจ” (pleasure) หรือความสุขอันเกิดจากการบริโภค หรือกามสุข ไปได้แล้ว ย่อมที่จะพิจารณาประเด็นในเรื่องประสิทธิภาพในการบริโภคได้ง่ายเช่นเดียวกับประสิทธิภาพในการผลิต เพราะแท้ที่จริงการบริโภคก็เป็นกระบวนการผลิตในลักษณะหนึ่ง หรือถ้าจะให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งการบริโภคและการผลิตก็เป็นส่วนประกอบของกระบวนการที่เหมือนกัน นั่นคือ กระบวนการทางเศรษฐกิจ (economic process) ดังนั้น เมื่อสามารถกล่าวถึงประสิทธิภาพในการผลิตได้ ย่อมสามารถกล่าวถึงประสิทธิภาพในการบริโภคได้เช่นกัน แต่สาเหตุที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่สามารถกล่าวถึงประสิทธิภาพของการบริโภคได้อย่างชัดเจน เพราะไปตั้งเป้าหมายของการบริโภคคือการสร้างความพึงพอใจสูงสุด ซึ่งหลังจากอภิปรายมาแล้วย่อมเห็นได้ชัดว่า การสร้างความพึงพอใจในลักษณะเช่นนั้นก็ยังเป็นความทุกข์อยู่ดี

ถ้าเช่นนั้นก็จะมีความหมายว่าจะบริโภคอย่างไรถึงจะต้องไม่เกี่ยวข้องกับ

ความพึงพอใจได้ ถึงจุดนี้เป็นจุดที่พุทธเศรษฐศาสตร์สามารถอธิบายได้ โดยใช้ความหมายที่รู้จักกันในทางจิตวิทยาระหว่าง *ความจำเป็น (need)* กับ *ความต้องการ (want)* ถ้าจะย้อนกลับไปถึงคำอธิบายของอับราฮัม มาสโลว์ ที่ได้อ้างถึงในบทที่ ๗ ที่แยกความจำเป็นออกเป็นสามระดับ คือ ความจำเป็นทางกายภาพ หรือความจำเป็นในแง่สรีรภาพ (physical หรือ physiological needs) ความจำเป็นทางสังคม (social needs) และความจำเป็นทางคุณธรรม (moral needs) ซึ่งมีการอธิบายเพิ่มเติมว่า ความหมายของความจำเป็น (needs) มีความหมายเช่นเดียวกับการให้คุณค่า ในจุดยืนแบบพุทธ ความจำเป็นจริงๆมีเพียงระดับเดียว นั่นคือ ความจำเป็นทางกายภาพ หรือความจำเป็นทางสรีรภาพ ส่วนความจำเป็นระดับอื่นๆที่กล่าวถึงโดยมาสโลว์นั้น ไม่มีความจำเป็น เพราะสามารถเข้าถึงทั้งหมดได้ด้วยปัญญา

แต่เนื่องจากความหมายของคำว่าปัญญาที่เป็นความคิดแบบพุทธแท้ๆ ไม่มีอารยธรรมตะวันตก ส่วนคำว่า wisdom นั้นเป็นเพียงความพยายามเทียบเคียงให้ใกล้เคียงกับคำความหมายของ “ปัญญา” เท่านั้น ทั้งนี้ตั้งแต่หลังคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา ก่อนหน้านั้นในอารยธรรมตะวันตกจะนำเอาคุณธรรมเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย แม้จะไม่มี “สมาธิ” ในความหมายแบบพุทธ แต่ก็มี meditation ดังนั้น ก่อนศตวรรษที่ ๑๗ การพัฒนาในอารยธรรมตะวันตกจะมี knowledge, moral and meditation ความรู้ คุณธรรม และการโน้มใจไปถึงพระเจ้า ซึ่งพอเทียบได้แบบไม่สมบูรณ์ดีนักกับ “ไตรสิกขา” แต่เมื่อขาด “ไตรสิกขา” ก็ย่อมไม่มีปัญญา และเมื่อไม่มีปัญญา ก็ยังถือว่า social needs และ moral needs เป็นคุณค่าที่จำเป็นของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความจำเป็นทางสังคมนั้นยังมีนัยยะของอัตตาอยู่เต็มเปี่ยม แต่เนื่องจากความรู้อย่างที่กล่าวพบได้จากพฤติกรรมของมนุษย์ จึงไม่สามารถอธิบายได้ว่ามนุษย์ได้มีการพัฒนาทางจิตให้ก้าวจาก physiological needs ไปสู่ social needs และ moral needs ได้อย่างไร แต่ถ้าเข้าใจ “ไตรสิกขา” ก็จะสามารถเข้าใจกระบวนการพัฒนาจิตวิญญานของมนุษย์เพื่อยกระดับปัญญาและศีล สมาธิ ให้สูงขึ้นพร้อมกันไปได้ และถ้าเข้าใจพัฒนาการของ “ไตรสิกขา” ดังกล่าว social needs และ moral needs ก็ไม่มีความจำเป็น

เพราะถึงแม้ moral needs ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของการพัฒนาคุณค่าของมนุษย์ ในความหมายของมาสโลว์ ก็มีอยู่แล้วใน “ไตรสิกขา”

กล่าวโดยสรุปก็คือ เมื่อมีปัญญาถึงระดับที่เข้าใจว่า กามสุขคือ ความทุกข์ การบริโภคในระดับกามสุข หรือที่เรียกว่า ความต้องการ (want) หรือถ้าจะเรียกให้ตรงความหมายแบบพุทธ ก็คือ การบริโภคอันเกิดจาก ตัณหา การบริโภคในลักษณะเป็นการสนองตัณหาจึงไม่จำเป็นต้องมี การบริโภคที่มีความจำเป็นมีเพียงสถานเดียวคือการบริโภคเพื่อบำบัดความจำเป็น ทางสรีรภาพเป็นหลัก และถ้าการบริโภคเป็นไปเพื่อบำบัดความจำเป็นทาง สรีรภาพก็เป็นการบริโภคที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะเป็นการบริโภค เพื่อใช้แก้ปัญหาให้ตรงประเด็น

ทั้งนี้เนื่องจากเป้าหมายที่สำคัญของมนุษย์คือการใช้ความสุขโดย ปราศจากความทุกข์ หรือการบรรลุนิพพาน และหนทางสายตรงที่จะ นำไปสู่การบรรลุนิพพานก็คือทางสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา นั่นเอง โดยที่ทางสายนี้จะต้องไม่ข้องแวะกับสภาวะที่ไม่นำไปสู่การพัฒนาทางปัญญา ซึ่งจะไปสู่การไม่ข้องแวะกับเส้นทางที่ไม่พึงปรารถนาอยู่สองประการ นั่นคือ จะต้องไม่ใช่หนทางแห่งกิเลส และไม่ใช้หนทางแห่งความทรمانและทุกข์ยาก (การทรمانกายทางสรีรภาพ) การขาดแคลนปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่อง นุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เป็นการขาดแคลนที่ก่อให้เกิดความ ทุกข์ทรمان เมื่อมีความทุกข์ด้วยสาเหตุดังกล่าวก็จำเป็นต้องได้รับการ บำบัดด้วยการบริโภค หรือมีหลักประกันว่าจะมีการบริโภคเมื่อมีความจำเป็น เกิดขึ้น ความวิตกกังวล ความกระวนกระวายใจจึงจะหายไป สามารถทำ จิตให้เกิดมีสมาธิอันเป็นรากฐานของการพัฒนาทางปัญญาได้ ในขณะที่ เดียวกันการบริโภคเพื่อสนองกิเลสตัณหาเป็นการบริโภคที่ไม่นำไปสู่การยก ระดับสมาธิและปัญญา เพราะเป็นการระงับกิเลสเพียงชั่วคราว แต่ก็ จะกระตุ้นกิเลสให้สูงยิ่งขึ้นในรอบต่อไป ไม่สามารถช่วยให้จิตมีสมาธิและ เกิดปัญญาได้ อีกทั้งยังเป็นการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น ไม่ใช่หนทาง ที่จะนำไปสู่ความสุขอย่างแท้จริง การบริโภคลักษณะเช่นนั้นจึงเป็นการบริโภค ที่ไม่มีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันการไม่บริโภคแล้วนำไปสู่ความทุกข์ทรมาน

ทางเสรีภาพก็เป็นการสร้างปัญหา

ดังนั้นการบริโภคที่มีประสิทธิภาพคือการบริโภคตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือการบริโภคตามเส้นทางสายกลาง เป็นการบริโภคที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด ลักษณะดังกล่าวไม่สามารถวิเคราะห์ได้โดยเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เนื่องจากไม่มีเครื่องมือในการวิเคราะห์ที่มีความลึกซึ้งเช่นนี้ นำไปสู่การมีทฤษฎีที่ผิด ก่อให้เกิดปัญหาแก่มวลมนุษยชาติร่วมกัน ดังที่ปรากฏให้เห็นได้ชัดในสภาพการณ์ปัจจุบัน

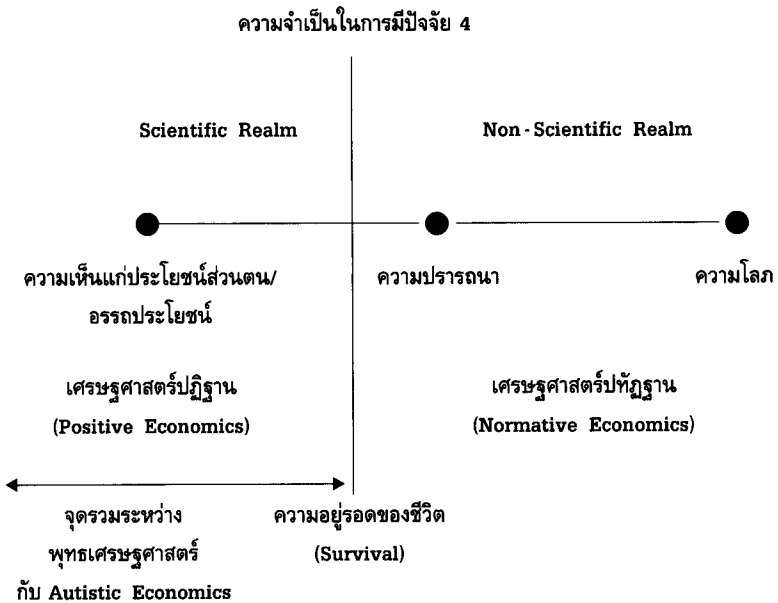
ขอให้สังเกตว่า การจะเข้าถึงการบริโภคตามหลักของมัชฌิมาปฏิปทาได้ จำเป็นจะต้องมีพื้นฐานทางปัญญาาระดับหนึ่ง ดังนั้นปัญญาจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้การบริโภคเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด คือใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด ขณะเดียวกันก็ให้ผลครบถ้วนตามเป้าหมายที่พึงปรารถนา ความหมายเช่นนี้ คำที่สามารถสื่อความเข้าใจได้ตรงกว่า “ประสิทธิภาพ” ที่ใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ก็คือ ประสิทธิภาพของต้นทุน (cost effectiveness) กล่าวคือ เมื่อมีเป้าหมายที่ชัดเจนแล้ว ทำอย่างไรจึงจะมีต้นทุนต่ำที่สุด เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าว ประสิทธิภาพของต้นทุนจึงเป็นคำที่มีความหมายเช่นเดียวกับประสิทธิภาพในการผลิต แต่พิจารณาในแง่มุมที่แตกต่างกันเล็กน้อย ดังนั้นถ้าหากจะกล่าวโดยสรุปก็คือ ถึงแม้ผู้ผลิตและผู้บริโภคอาจจะเป็นบุคคลคนละคนก็ตาม ในการผลิตและการบริโภคถ้าจะให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ทั้งสองกระบวนการดังกล่าวจะต้องถูกควบคุมด้วยปัญญา และเนื่องจากการบริโภคมีขึ้นก็เพื่อเป็นการช่วยให้การผลิตดำเนินต่อไปโดยไม่ติดขัดหรือเป็นปัญหา ดังนั้นการผลิตและการบริโภคจึงเป็นกระบวนการที่ไม่ควรจะมีการแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด

หากจะอธิบายให้ทราบถึงสาเหตุสำคัญที่เศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานความจริง (autistic economics) ประสบปัญหาในการอธิบายประสิทธิภาพการบริโภคได้อย่างชัดเจน ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์สามารถอธิบายความหมายของคำดังกล่าวได้อย่างแจ่มชัด จุดที่เป็นปัญหาสำคัญอยู่ที่ขอบเขตของความเข้าใจความหมายของคำว่า “การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน” (self interest)

จุดร่วมและจุดต่างของการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน

วิชาเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายว่าการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนนั้นคือการกระทำที่มี "เหตุผล" (rational) ซึ่งในปัจจุบันมีชื่อใหม่ว่า วิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานความจริง (autistic economics) มีความหมายว่าเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์ที่อยู่ในโลกสมมติของตนเองซึ่งไม่ใช่โลกแห่งความเป็นจริงทั้งหมด ที่อาจจะมีส่วนของความจริงอยู่ด้วยแต่ไม่ทั้งหมด ในส่วนที่ว่านั้นมีจุดร่วมกับพุทธเศรษฐศาสตร์ แต่ในส่วนที่อยู่ในโลกสมมติย่อมไม่มีจุดร่วมกับพุทธธรรม ซึ่งอาจจะอธิบายด้วยภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๗ แสดงถึงความแตกต่างระหว่าง
ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ความปรารถนา และความโลภ

เศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานความจริงตั้งอยู่บนฐานของวิชาวิทยาศาสตร์เชิงวัตถุเป็นหลัก ซึ่งมักจะมีการแบ่ง “ส่วนวิทยาศาสตร์” (scientific realm) ออกจากส่วนที่ไม่ได้เป็นวิทยาศาสตร์ (non-scientific realm) ในวิทยาศาสตร์เป็นส่วนที่จับต้องและ/หรือตรวจสอบได้ เนื่องจากวิทยาศาสตร์ประเภทนี้จะเกี่ยวข้องกับการศึกษาวัตถุเป็นส่วนใหญ่ ความเป็นวิทยาศาสตร์ในลักษณะเช่นว่านี้มีการนำมาอธิบายในวิชาเศรษฐศาสตร์แล้วเรียกเศรษฐศาสตร์ชนิดนี้ว่า เศรษฐศาสตร์ปฏิฐาน (positive economics) ส่วนที่ไม่สามารถตรวจสอบได้แน่ชัดจะเรียกว่า เศรษฐศาสตร์ปทัฐาน (normative economics) หรือการให้คุณค่า (value judgment) ส่วนความปรารถนา (desire) และความโลภ (greed) นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้มีความเข้าใจว่าทั้งความปรารถนาและความโลภมีความแตกต่างจาก self interest แต่เป็นส่วนที่วัดได้ยาก จึงสรุปเอาเองว่าความปรารถนาและความโลภเป็นเรื่องของการให้คุณค่า (value judgment) และจัดเอาไว้เป็นเรื่องของเศรษฐศาสตร์ปทัฐาน

ตามปกติความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่เลวร้ายเสมอไปถ้าหากเป็นความจำเป็นเพื่อการอยู่รอด ซึ่งก็ซ้อนทับกับความหมายในเศรษฐศาสตร์ปฏิฐานด้วย ความจำเป็นดังกล่าววัดได้จากการมีปัจจัยสี่และใช้การอยู่รอดของชีวิตเป็นเครื่องกำหนดความจำเป็น เพราะถ้าหากสิ่งมีชีวิตทั้งหลายไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเพื่อการมีชีวิตอยู่รอดก็ไม่สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ ในกรณีของมนุษย์ย่อมไม่มีมนุษย์เหลืออยู่ในโลกนี้ ดังนั้นไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ใด ๆ อันเป็นประโยชน์สำหรับมนุษย์อีกต่อไป ดังนั้นการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเพื่อความอยู่รอดจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นและพอเพียงในการมีความรู้ของมนุษย์ แต่ในพุทธเศรษฐศาสตร์มีความเห็นมากไปกว่านั้น กล่าวคือ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจำเป็นจะต้องไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองให้เกิดความทุกข์และจะต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วย

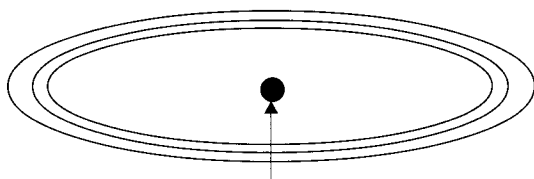
ในทางตรงกันข้าม การมีปัจจัยสี่ไม่เพียงพอทำให้ชีวิตมีความยากลำบาก เกิดเป็นความทุกข์ทางกายภาพ คือทุกข์เวทนา ซึ่งต้องได้รับการ

บ่าบัด ความทุกข์เขวหนานี้จะอธิบายใหม่ว่าเป็น “ความยากจน” ก็ได้เช่นกัน เพราะถ้าหากมนุษย์ยังคงมีความกังวลว่าจะไม่สามารถมีชีวิตรอดได้ ก็ไม่มีโอกาสพัฒนาจิตให้สูงกว่าในระดับที่เป็นอยู่ได้ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนที่มีจุดเน้นของการมีชีวิตอยู่รอด นั้นจึงเป็นจุดรวมระหว่าง เศรษฐศาสตร์ปฏิฐานกับพุทธเศรษฐศาสตร์

แต่เนื่องจากวิชาเศรษฐศาสตร์ที่สอนกันอยู่ในปัจจุบันนี้ให้ความสนใจเฉพาะส่วนที่เป็นวิทยาศาสตร์เชิงวัตถุ และไม่พยายามที่จะพัฒนาไปสู่ วิทยาศาสตร์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาจิตในระดับที่ต่างกัน จึงตัดส่วนที่คิดว่าไม่สามารถวัดได้ หรือส่วนที่วิชาดังกล่าวเรียกว่าเป็นการให้คุณค่าออกไป จึงไม่เห็นคำอธิบายความหมายของความปรารถนาและความโลภ เน้นเพียงอย่างเดียวคือการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) (ขอให้ดูจากภาพที่ ๘) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมื่อยึดเอาเฉพาะส่วนของมนุษย์ที่เป็นความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและขยายขอบเขตเข้าไปถึงความปรารถนาและความโลภด้วย โดยเหมารวมเรียกว่า เป็นความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ทำให้สถานการณ์ของวิชานี้ได้ตั้งอยู่บนฐานความจริงอีกต่อไป ซึ่งควรได้รับการเรียกชื่อใหม่ว่า เป็นวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานของความจริง (autistic economics) ดังกล่าวมาแล้ว

ภาพที่ ๘ การทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่ไม่อยู่บนฐานความจริง (Autistic Economics)

เพื่อให้เศรษฐศาสตร์เป็น “วิทยาศาสตร์ (เชิงวัตถุ)” จึงขยาย Scientific Realm ออกไปแต่เพียงอย่างเดียว

ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน
โดยตัดความปรารถนาและความโลภออกไป

จากจุดนี้ ทำให้การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ความปรารถนา และความโลภกลายเป็นเรื่องเดียวกัน โดย autistic economics จะให้การสนับสนุนว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำที่มี rational ซึ่งมีการแปลเป็นภาษาไทยว่าความมีเหตุผล ซึ่งแท้จริงแล้วคือความไม่มีเหตุผล เพราะถ้าทุกคนมีแต่ความโลภ โลกย่อมอยู่ไม่ได้ และมนุษย์ทุกคนก็จะอยู่ไม่ได้ จึงน่าจะเป็นการกระทำที่ไม่มีเหตุผลมากกว่า

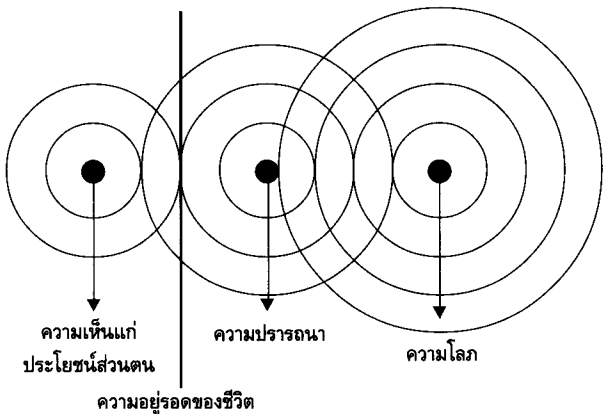
ประเด็นดังกล่าวเป็นจุดแตกหักระหว่างวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์กับ autistic economics เนื่องจาก autistic economics ไม่ต้องการอธิบายความแตกต่างระหว่างความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ความปรารถนา และความโลภ เนื่องจากไม่สามารถอธิบายความแตกต่างที่ไม่มีมิติเชิงปริมาณหรือเส้นแบ่งที่ชัดเจน เพราะเกรงว่าจะทำให้วิชาของตนไม่เป็น "วิทยาศาสตร์" จึงเอาความปรารถนา ความโลภ ไปรวมกับความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ซึ่งควรจะมีจุดเน้นอยู่ที่ความอยู่รอดของชีวิตเท่านั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

ภาพที่ ๘ แสดงถึงความสามารถในการอธิบายประสิทธิภาพในการบริโภคอย่างชัดเจนของพุทธเศรษฐศาสตร์

ในความเป็นจริง ทุกอย่างเป็น Continuum คือความต่อเนื่อง

การบริโภคอย่างมีประสิทธิภาพ

การบริโภคแบบทำลายล้าง

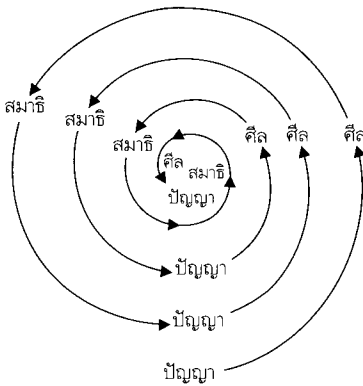
ในภาพหน้าซ้ายนี้อธิบายว่าเหตุใด autistic economics จึงไม่เห็นเรื่องอื่นนอกจากการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งอธิบายได้ง่ายว่า ความเป็นจริงของสรรพสิ่งนั้นจะมีลักษณะต่อเนื่องที่มีจุดเด่นอยู่ที่แกนกลางและจะค่อยๆ จางหายไป เหมือนการโยนก้อนหินลงในน้ำนิ่ง ก็จะทำให้เกิดคลื่นใหญ่ตรงกลางและค่อยๆ จางลงไปทีละน้อย ลักษณะดังกล่าวจึงยากที่จะกำหนดขอบเขตของค่าที่มีความหมายอย่างหนึ่งได้อย่างแน่นอน เนื่องจากความจริงตามธรรมชาติดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และเมื่อความจริงของเรื่องที่ต้องการศึกษาเป็นเช่นนี้ แต่วิทยาศาสตร์วัตถุนิยมกลับเน้นการแบ่งขอบเขตของค่าที่มีความหมายต่างกันให้ชัดเจน ก็ทำให้วิทยาศาสตร์วัตถุนิยมไม่สามารถแบ่งความคิดที่มีธรรมชาติของความต่อเนื่องที่ค่อยๆ จางลงในลักษณะเช่นนี้ได้ การไม่สามารถแบ่งได้มิได้หมายความว่าสิ่งต่างๆ ที่เอ่ยถึงไม่มีจริง ดังนั้นการจะทำให้ความคิดเด่นชัดในแบบวิทยาศาสตร์วัตถุนิยมจึงเป็นการปฏิเสธโลกแห่งความเป็นจริงโดยสิ้นเชิง

การบริโภคอย่างมีประสิทธิภาพนี้ ถ้าหากเอาความมีชีวิตอยู่รอดเป็นจุดชี้ขาด ก็สามารถแบ่งได้อย่างชัดเจนและแน่นอน เพราะสามารถคำนวณได้แน่ชัดว่ามนุษย์แต่ละคนต้องการอาหาร เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน ในลักษณะใด เป็นปริมาณเท่าใด ดังนั้นการบริโภคเพียงเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดนั้น คือการบริโภคอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ส่วนความสุขของมนุษย์ที่แท้จริงนั้นมิได้เกิดจากการบริโภค แต่เกิดจากการมีปัญญารู้เท่าทันทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งมีการอธิบายไว้อย่างละเอียดในพุทธธรรม จุดนี้จึงเป็นจุดแตกหักที่สำคัญระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์และ autistic economics

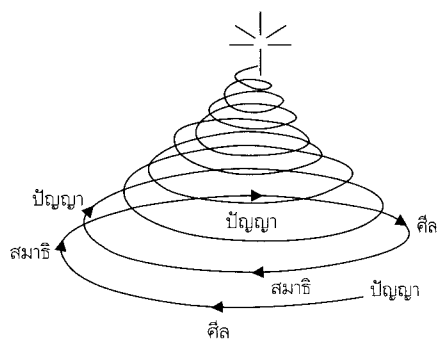
การรวมกระบวนการผลิตและการบริโภคเข้าด้วยกัน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและเพิ่มความสุข

เมื่อสามารถเข้าใจทฤษฎีการผลิตและการบริโภคตามหลักพุทธ-เศรษฐศาสตร์แล้ว ก็สามารถเชื่อมความรู้ทั้งหมดเข้าด้วยกัน แสดงให้เห็นถึงเงื่อนไขของการพัฒนาที่ยั่งยืนประกอบด้วยสังคมที่มีขีดความสามารถในการเพิ่มความสุข เมื่อมาถึงจุดนี้แล้วจะเห็นได้ชัดว่า ความสุขมิได้เกิดจากการบริโภค การบริโภคเป็นแต่เพียงกระบวนการที่จำเป็นอันจะช่วยระงับหรือป้องกันความทุกข์ต่อสรีรภาพของมนุษย์ ซึ่งถ้าหากไม่ได้รับการบำบัดจะมีผลกระทบทางลบต่อการพัฒนาสมาธิและปัญญาของมนุษย์ แต่ถ้าหากมีการบริโภคเกินความพอดี นั่นก็คือการบริโภคที่ถูกกระตุ้นด้วยตัณหา นอกจากจะสร้างความทุกข์แล้ว ยังเป็นการใช้ทรัพยากรเพื่อการบริโภคอย่างไม่มีประสิทธิภาพอีกด้วย

ส่วนความสุขที่แท้จริงของมนุษย์นั้นเกิดจากการพัฒนาปัญญาตามกระบวนการของไตรสิกขา ซึ่งมีใช่เป็นการพัฒนาแบบเป็นเส้นตรง เป็นการพัฒนาในลักษณะที่เป็นวงจรแห่งความดี (virtuous cycle) ที่ไม่เวียนบรรจบพอดี แต่จะช่วยยกระดับจิตใจ และ *ปัญญา* ให้เพิ่มสูงขึ้นในลักษณะทรงกันหอย

ภาพตัดขวางของระบบไตรสิกขา

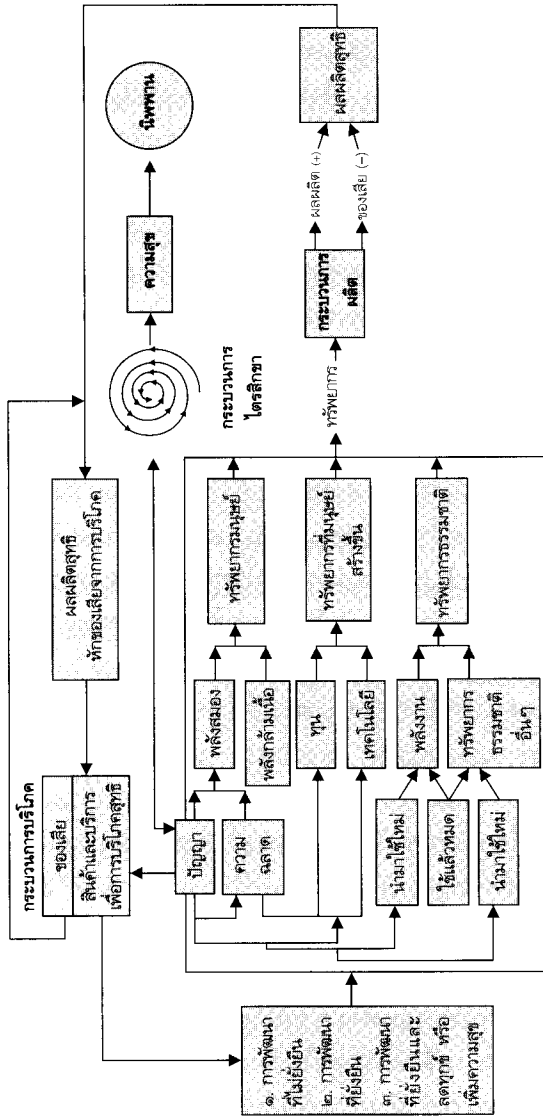

ภาพแนวตั้งของระบบไตรสิกขา

กล่าวคืออาจจะเริ่มต้นจากปัญญาที่ไม่สูงนัก คือไม่สามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างได้ตามสภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่งตามธรรมชาติ แต่เกิดจากคร่ำครึในความดีงามของมนุษย์ เชื่อว่าการประพฤติดีอยู่ในศีลธรรมจะช่วยให้ชีวิตมีความสุขมากขึ้น ก็จะเริ่มใช้ชีวิตให้อยู่ภายในกรอบของศีลเมื่อสามารถสร้างวินัยให้ตนเองโดยยึดมั่นในศีลได้แล้ว การทำจิตให้มั่นคง แน่วแน่ มีสมาธิ ก็ง่ายขึ้น เพราะจิตปราศจากการถูกรบกวนโดยกิเลส เมื่อจิตมีสมาธิมากยิ่งขึ้น ปัญญาที่จะสามารถเข้าใจความเป็นจริงของสรรพสิ่งตามธรรมชาติก็จะมีมากขึ้น ความจริงตามธรรมชาติที่สำคัญที่สุดก็คืออนิจจัง หรือความไม่แน่นอนนั่นเอง ซึ่งจะนำไปสู่การเข้าใจความทุกข์อันเกิดจากการเข้าไปยึดติดกับสิ่งที่ไม่แน่นอนโดยคิดว่าเป็นความแน่นอน ซึ่งเป็นการฝืนธรรมชาติ ถ้าเข้าใจความจริงดังกล่าวก็จะไม่พยายามฝืนธรรมชาติ และยอมรับความเป็นจริงของการไม่มีตัวตนหรืออนัตตา เมื่อใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นจริงได้มากขึ้น ความขัดแย้งในชีวิตหรือความทุกข์ก็จะลดลง ซึ่งก็หมายความว่าชีวิตมีความสุขมากขึ้น สามารถรักษาศีลได้ดีมากขึ้น จิตใจมีสมาธิมากขึ้น มีปัญญาที่สามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงได้มากขึ้น ก็จะยังสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงได้มากขึ้น จนถึงขั้นมีศีลที่บริสุทธิ์ มีจิตใจที่สงบนิ่ง ไม่หวั่นไหว มีปัญญาสว่างไสว เข้าใจความจริงทุกอย่างตามสภาพตามธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ สภาพเช่นนั้นคือ ความสะอาด ความสงบ และความสว่าง หรือสภาพของนิพพานนั่นเอง จะเห็นได้ว่าความสุขดังกล่าวพัฒนาขึ้นมาได้จากระบบไตรสิกขา ซึ่งไม่เกี่ยวกับการบริโภคโดยตรง การบริโภคเป็นแต่เพียงเงื่อนไขที่จำเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการที่จะช่วยให้สามารถปรับวิถีชีวิตให้อยู่ในทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้น ส่วนความสุขที่แท้จริงนั้นได้จากกระบวนการพัฒนาทางปัญญาด้วยไตรสิกขา

เมื่อเข้าใจองค์ประกอบต่าง ๆ ของพุทธเศรษฐศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภค หรือความสุขในลักษณะดังที่ได้อธิบายมาแล้ว การรวมองค์ประกอบทั้งหมดเข้าด้วยกันเพื่อศึกษาเงื่อนไขของการพัฒนาที่ยั่งยืน และการเพิ่มความสุข ก็จะสามารถแสดงได้ดังภาพที่ ๑๐ ต่อไปนี้

ภาพที่ ๑๐
 ภาพรวมการผลิตและการบริโภคเพื่อศึกษาเงื่อนไขในการพัฒนาที่ยั่งยืนและเสริมสร้างความสุข

๑. การพัฒนาที่ยั่งยืน คือสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิที่มีเพียงพอต่อการรักษากระบวนการผลิตให้ทำงานต่อไปได้อย่างเดิม
 ๒. การพัฒนาที่ยั่งยืนและพอเพียง คือสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิที่มีพอต่อการรักษากระบวนการผลิตให้ดำเนินต่อไปได้อย่างเดิม
 ๓. การพัฒนาที่ยั่งยืนและลดความทุกข์หรือเพิ่มความสุข คือสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิ นอกจากนี้จะรักษากระบวนการผลิตให้ดำเนินต่อไปแล้ว ยังไม่เหลือ
 ช่วยผู้ขาดแคลนปัจจัยสี่และสิ่งมีชีวิตที่เหลือให้ทันทุกเวลา และใช้วิธีปรับปรุงกระบวนการผลิตให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นด้วยกระบวนการปรับปรุงทุนและเทคนิคในเลย

จากภาพนี้จะเห็นได้ว่า สิ่งที่เพิ่มขึ้นมาคือกระบวนการบริโภค ประกอบด้วยสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นผลผลิตที่ใช้ไปเพื่อการบริโภค และมีผลในทางกายภาพที่มีของเสียบางส่วนก่อนการบริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรจุภัณฑ์หรือองค์ประกอบต่างๆ ของปัจจัยที่ใช้เพื่อการบริโภค และอีกส่วนหนึ่งเป็นของเสียเนื่องจากการบริโภค การบริโภคแบบพหุทธเศรษฐศาสตร์มิได้เป็นไปเพื่อผลิต “ความพึงพอใจ” แบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอีกต่อไป แต่เป็นการช่วยบำรุงรักษาระบบการผลิตทางกายภาพให้ดำรงอยู่ต่อไป เพราะเป้าหมายของกระบวนการผลิตที่แท้จริงคือ ผลิตความสุขที่เกิดจากนิพพานในที่สุด ดังนั้นส่วนของการบริโภคหลังจากหักของเสียแล้วคือสินค้าและบริการที่มีเอาไว้เพื่อการบริโภคสุทธิ และเพื่อความสะดวกในการแสดงด้วยภาพและลดความสับสนของความเชื่อมโยงตามความเป็นจริงของภาพ จึงหักของเสียจากการบริโภคออกจากผลผลิตสุทธิจากการบริโภคก่อนที่จะผ่านกระบวนการบริโภคจริงและมีของเสียเกิดขึ้นในภายหลัง เพราะจุดเน้นที่ต้องการแสดงก็คือสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิ ซึ่งจะกลับไปใช้บำรุงรักษาทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตทั้งหมดให้คงสภาพที่จะดำเนินต่อไป อันจะเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืน

ขอให้สังเกตว่าในภาพนี้ ปัญญาได้ถูกใช้ควบคุมทั้งกระบวนการผลิตและการบริโภคอยู่แล้ว ประเด็นที่ต้องการเน้นตามที่ได้แสดงในภาพที่ ๑๐ นี้ก็คือ ถึงแม้ว่าจะมีการใช้ปัญญาอย่างเต็มที่แล้ว การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนก็อาจจะเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นผลจากการที่สินค้าและบริการที่มีเพื่อการบริโภคสุทธิมิได้เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงระบบการผลิตให้ทำงานต่อไปได้ในอัตราเดิม สาเหตุของปัญหาอาจจะเกิดจากสภาพที่ทรัพยากรเสื่อมโทรมลงไปมาก จนไม่อาจจะเป็นหลักประกันให้เกิดผลผลิตที่เพียงพอต่อความจำเป็นในการดำรงชีวิตของทุกคน รวมทั้งสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ด้วยได้ หรือเป็นสภาพแวดล้อมที่ยากลำบากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ หรือเป็นเพราะเทคโนโลยีที่พัฒนาด้วยความฉลาดของมนุษย์ในระดับหนึ่งที่ยังไม่เพียงพอ ตัวอย่างในกรณีเช่นนี้ เช่น พื้นที่บางพื้นที่ของทวีปแอฟริกา ข้าวโลกเหนือ ข้าวโลกใต้ หรือบนดวงจันทร์ และดาวเคราะห์อื่นๆ เป็นต้น ในกรณีนี้การที่มนุษย์จะดำรงชีพอยู่ได้จะต้องอาศัย

ปัจจัยจากภายนอก จากส่วนที่ยังสามารถมีการผลิตได้มากเกินไปช่วยเจือจุนในระยะหนึ่ง เพื่อให้มีการปรับตัวของเทคโนโลยี จนสามารถพึ่งตนเองได้ในภายหลัง

ส่วนในกรณีที่สองคือ การพัฒนาที่ยั่งยืนและพอเพียง ในกรณีนี้สินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิมีพอดีต่อการรักษากระบวนการผลิตให้ดำเนินต่อไปในอัตราเดิม ซึ่งเป็นกรณีที่เป็นไปได้มากภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน ที่มีทั้งทุนทางวัตถุหรือทุนทางกายภาพและเทคโนโลยีในระดับสูงประกอบด้วยระดับความฉลาดของมนุษย์ ถ้าหากความฉลาดดังกล่าวถูกควบคุมไว้ได้เป็นอย่างดีด้วยปัญญา และในความเป็นจริงที่น่าจะเป็นไปได้มากกว่าก็คือ ในกรณีที่สาม คือการพัฒนาที่ยั่งยืนและลดทุกข์หรือเพิ่มความสุข ในกรณีนี้มีความหมายว่าสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิมีมากเกินไปจนตามปกติในการบำรุงรักษาระบบการผลิตเดิมทั้งหมดให้ดำรงอยู่ต่อไป สามารถมีส่วนเกินเอาไปใช้ทำนุบำรุงผู้ที่ตกอยู่ในความทุกข์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ให้มีชีวิตอยู่สบายในเส้นทางสายกลาง หรือมีชดเชยมาปฏิบัติก็จะทำให้ลดความทุกข์ (หรือแก้ปัญหายากจนตามความหมายที่ควรจะเป็นอย่างแท้จริง) อีกทั้งเป็นการเพิ่มความสุขให้กับสังคมโดยรวมได้ในระดับหนึ่ง หลังจากนั้นถ้ายังมีสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิเหลือพอ ก็อาจจะนำมาใช้ในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ต้องอาศัยมนุษย์เข้าไปร่วมแก้ไข พัฒนาเทคโนโลยีและทุนให้มีประสิทธิภาพ เพื่อจะสามารถเลี้ยงดูประชากรของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น

ส่วนความสุขที่แท้จริงของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับกระบวนการไตรสิกขา ซึ่งเป็นอีกกระบวนการหนึ่งต่างหาก แต่ก็ก็เป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับปัญญา ทำหน้าที่ควบคุมกระบวนการผลิตและการบริโภคโดยตรง ขอให้โปรดสังเกตหัวลูกศรซึ่งเป็นปฏิริยา กลับไปมาทั้งสองทาง ลักษณะพลวัตของไตรสิกขาที่มีต่อปัญญา ทำหน้าที่ควบคุมกระบวนการผลิตและการบริโภคอย่างแท้จริง คือความเป็นไปได้ในการแก้วิกฤติจากการผลิตและการบริโภค ในลักษณะที่ทำลายล้างทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อันเป็นระบบทำลายตัวเองและยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่าความสุขที่แท้จริงของมนุษย์มิได้เกิดจากการบริโภคโดยตรง ตรงกับเท่าที่มนุษย์ไม่ตกอยู่ในสภาวะของความขาดแคลนปัจจัยพื้นฐาน แต่ความสุขนั้นเป็นผลผลิตโดยตรงของกระบวนการไตรสิกขา ซึ่งจะนำมนุษย์ไปสู่ภาวะนิพพาน อันเป็นเป้าหมายในที่สุดของมนุษย์ทุกคน

ถ้าหากมีการนำกรอบความคิดทฤษฎีการผลิตและการบริโภคในพุทธเศรษฐศาสตร์มาวิเคราะห์ในลักษณะที่กล่าวมาแล้ว ย่อมเห็นได้ชัดว่า คานติสุขของมนุษยชาติที่เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาที่ยั่งยืนย่อมมีความเป็นไปได้ ประเด็นที่เหลือจึงเป็นเรื่องของการนำความคิดดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติที่เป็นจริง ซึ่งมีใช่เป็นประเด็นที่ยากอีกต่อไป เนื่องจากมีความคิดเห็นที่ชัดเจนแล้วจากพุทธธรรม โดยหัวใจสำคัญที่สุดของประเด็นนี้คือ การพัฒนากระบวนการไตรสิกขาให้เกิดเป็นรูปธรรมจริง สามารถสะสมปัญญาได้จริง และทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนจากระบบทุนนิยมที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันไปสู่เศรษฐกิจระบบปัญญานิยมได้ในที่สุด

ทฤษฎีว่าด้วยอรรถประโยชน์

แท้ที่จริงการเข้าใจทฤษฎีการผลิตและทฤษฎีการบริโภคในพุทธเศรษฐศาสตร์ย่อมเป็นการพอเพียงที่จะช่วยลดสภาพ *อวิชชา* หรือความไม่รู้จริงจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักให้กลายมาเป็น *วิชา* หรือความรู้ที่มีประโยชน์ต่อมนุษยชาติได้อย่างมากมายแล้ว ประเด็นสำคัญต่อไปก็คือขอให้ผู้ที่มีปัญญาทั้งหลายช่วยกันคิดค้นหาวิธีการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อให้บังเกิดผลจริงย่อมเป็นการเพียงพอ โดยมีจุดเน้นที่จะต้องสร้างกระบวนการไตรสิกขาให้เกิดขึ้นจริง สร้างกลไกปลีกย่อยต่างๆ ในสังคมที่จะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จนเกิดเป็นกระบวนการขับเคลื่อนขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในที่สุด

แต่เนื่องจากงานศึกษาที่นำมาแสดงไว้ในที่นี้เป็นการเน้นการศึกษาทางด้านทฤษฎี จึงไม่สามารถที่จะติดตามไปเสนอรูปธรรมการปฏิบัติใน

รายละเอียดมากกว่านี้ได้ในพื้นที่จำกัด แต่จะพยายามพัฒนาทฤษฎีอื่นๆ ของพุทธเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญๆ เพื่อช่วยลดความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง หรือ อวิชชา อันเกิดจากการครอบงำทางความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งมีอิทธิพลครอบงำความคิดของผู้นำทางความคิด (ไม่ใช่ผู้นำทางปัญญา) เป็นจำนวนมากในโลกนี้ ที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อความเข้าใจที่ถูกต้อง ดังนั้น เพียงแต่สามารถจัดอวิชชาหรือความไม่รู้ ที่ยังฝังรากลึกอยู่ในบรรดาผู้นำทางความคิดเป็นจำนวนมาก ซึ่งล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจากตะวันตกมาเป็นเวลานาน ทำให้ไม่สามารถเข้าใจความคิดที่แตกต่างไปได้ เพียงสามารถทำให้ผู้นำทางความคิดที่ถูกครอบงำด้วยความคิดเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากตะวันตกเปิดใจกว้าง หันมาพิจารณาความคิดเห็นที่แตกต่างไปของพุทธเศรษฐศาสตร์ ย่อมจะเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นคุณูปการต่อการแก้ปัญหาที่สำคัญในอนาคตอยู่แล้ว

ในการนำทฤษฎีอรรถประโยชน์มาพิจารณาในที่นี้ ส่วนที่เป็นปัญหาลำคัญก็เพราะทฤษฎีอรรถประโยชน์เอง ที่เป็นตัวการสำคัญที่อยู่เบื้องหลังเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจากตะวันตก เพราะเป็นกลไกที่อยู่เบื้องหลังทฤษฎีการบริโภค และทำให้การบริโภคในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหลงทาง สร้างความแปลกแยกต่อมนุษย์กับธรรมชาติของมนุษย์เองเป็นอย่างมาก

แนวความคิดในเรื่องอรรถประโยชน์ (utility) นั้นได้มีการบันทึกเป็นหลักฐานครั้งแรกโดยปราชญ์ชาวกรีกที่ชื่อว่า เดโมคริตุส (๔๖๐ - ๓๗๐ ก่อนคริสตกาล) หลังจากพระพุทธเจ้า (๖๒๓ - ๕๔๓ ก่อนคริสตกาล) ประมาณ ๑๖๓ ปี โดยเน้นความเป็นประโยชน์ (usefulness) ในลักษณะเป็นการให้คุณค่าที่เป็นอัตวิสัย (subjective value) เพราะเดโมคริตุสชี้ให้เห็นว่าความเป็นประโยชน์จะหมดความหมายหรือแม้กระทั่งเป็นลบถ้าอุปทานมีมากเกินไป นอกจากนั้นยังเน้นให้คนพยายามจำกัดอุปสงค์ โดยอธิบายว่า ถ้าคนพยายามลดความต้องการลงเมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบัน จะทำให้เขารู้สึกมีความมั่งคั่งแทนที่จะยากจนลง ซึ่งเป็นการย้ำความสำคัญของอรรถประโยชน์เชิงอัตวิสัยของทรัพย์ เห็นได้ว่าความคิดดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์มาก ที่เป็นเช่นนี้เพราะมีการเอาประเด็นทาง

คุณธรรมและจริยธรรมเข้าร่วมพิจารณาด้วย (นั่นคือมีองค์ประกอบของศีลและความรู้ในลักษณะที่พอเทียบได้กับไตรสิกขานั้นเอง)

ครั้นถึงอาริสโตเติล (๓๘๔ - ๓๒๒ ก่อนคริสตกาล) ก็มีการจำแนกความจำเป็นตามธรรมชาติ (natural needs) ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการบำบัดกับความต้องการที่ไม่เป็นธรรมชาติ (unnatural wants) ซึ่งไม่มีที่สิ้นสุดและไม่ควรได้รับการตอบสนอง ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุดที่จะช่วยให้สามารถวิเคราะห์ประสิทธิภาพของการบริโภคได้ตามแนวพุทธเศรษฐศาสตร์ แต่ความคิดนี้ไม่ได้รับการสานต่อในเวลาต่อมา และเป็นความตกต่ำของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากตะวันตกตั้งแต่ยุคที่เรียกว่า *ความเบิกบานทางปัญญา (Enlightenment)* ซึ่งความจริงน่าจะเรียกว่ายุค *ความอับจนทางปัญญา* มากกว่า เพราะไปเน้นความฉลาด (intelligence) แทนปัญญาเป็นหลัก แต่ปัญหาส่วนหนึ่งของข้อเสนอนี้ของอาริสโตเติลที่ไม่ได้รับความสนใจ ก็เพราะความลับสนของอาริสโตเติลเอง ที่อธิบายว่า ความต้องการหรือความปรารถนา (desires) ที่สามารถตอบสนองด้วยแรงงานและการแลกเปลี่ยนเป็นความจำเป็นตามธรรมชาติ แต่ถ้าหากจะต้องตอบสนองโดยใช้เงินในกระบวนการผลิตและแลกเปลี่ยน เป็นความต้องการที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติจึงควรขจัดออกไป หรือกล่าวโดยสรุปก็คือ อาริสโตเติลไม่สนับสนุนระบบเศรษฐกิจที่มีการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน โดยเหตุผลที่ลึกกว่านั้นของอาริสโตเติลก็คือ เศรษฐกิจที่มีเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นเศรษฐกิจที่กระตุ้นให้เกิดความโลภ แต่อาริสโตเติลก็ได้อธิบายให้ชัดเจนอย่างนั้นเช่นกัน ความคิดที่ดีของอาริสโตเติลจึงถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย

ในขณะเดียวกันอาริสโตเติลก็ได้ขยายความทฤษฎีอรรถประโยชน์เพิ่มมากขึ้นกว่าเดโมคริตุส โดยโยงอรรถประโยชน์เข้ากับอุปสงค์และอุปทานเข้าชี้ให้เห็นว่า ถ้าของยิ่งหายากก็จะยิ่งทำให้รู้สึกว่ามีประโยชน์หรือมีคุณค่ามากขึ้น โดยยกตัวอย่างของทองเทียบกับเหล็ก โดยชี้ให้เห็นว่าทองเป็นโลหะที่ไม่มีประโยชน์ในการใช้สอยมากนัก แต่หายากกว่าเหล็กซึ่งมีคุณค่าในการใช้สอยมากกว่า ทำให้ทองมีคุณค่า (มูลค่า) หรืออรรถประโยชน์มากกว่าเหล็ก นอกจากนี้ยังอธิบายมูลค่าของหน่วยที่เพิ่มขึ้น (marginal value theory)

ซึ่งถูกนำมาพัฒนาต่อโดยสำนักออสเตรียนในศตวรรษที่ ๑๙ และต้นศตวรรษที่ ๒๐ ที่คิดเรื่องหน่วยสุดท้าย (marginal unit) และพัฒนาแนวคิดอรรถประโยชน์หน่วยที่เพิ่มขึ้น (marginal utility) ขอให้สังเกตว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการมองข้ามประโยชน์ในการใช้ (utilization หรือ usefulness) ของสิ่งต่างๆไป ก็เนื่องจากความหมายของคุณค่า (value) ค่อยๆถูกเปลี่ยนไปเป็นมูลค่าหรือราคา (price) ของสิ่งของ อันเป็นจุดเบี่ยงเบนสำคัญจากความเป็นจริงตามธรรมชาติของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งของนั้นๆ เพราะมูลค่าหรือราคาเป็นเรื่องที่มนุษย์ตกลงหรือสมยอมกันเอง (human convention) ไม่ใช่หน้าที่ตามธรรมชาติของสิ่งของดังกล่าว

หลังจากนั้นความคิดในเรื่องอรรถประโยชน์ค่อยเลือนรางหายไป จะเริ่มมีการนำมากล่าวกันอีกครั้งหนึ่งก็ในยุคของนักคิดสกอลาสติกในศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งมีเซนต์อโควินัสเป็นตัวแทนที่เด่นของนักคิดสกอลาสติก มีการรวบรวมเอาความคิดของอาริสโตเติล หลักกฎหมายโรมัน และคำสอนในคริสต์ศาสนามาประยุกต์เข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นที่มาของจุดเชื่อมระหว่างแนวคิดของกรีก ยุโรปสมัยกลาง และส่งต่อมายังแนวคิดเศรษฐศาสตร์ตะวันตกในปัจจุบัน ในบรรดานักคิดสำนักสกอลาสติกที่นำความคิดเกี่ยวกับอรรถประโยชน์กลับมาอธิบายคือ ปีแอร์ เดอ ฉอง โอลิวี สังกัดสำนักฟรานซิสกัน เป็นสำนักคู่แข่งของเซนต์อโควินัสซึ่งสังกัดสำนักโดมินิกัน โดยโอลิวีอธิบายว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจถูกกำหนดโดยปัจจัยสามประการ คือ ความหายาก (scarcity) ประโยชน์ในการใช้งาน (usefulness) และความปรารถนาหรือความต้องการ (desirability หรือ desireness) และมีการขยายความความจำเป็น (needs) ของอาริสโตเติล แล้วอธิบายใหม่ในความหมายของอรรถประโยชน์ (utility) โดยแยกอรรถประโยชน์ออกเป็นสองประเภทคือ อรรถประโยชน์ที่เป็นภาววิสัย (objective utility) หรือประโยชน์ในการใช้สอย (usefulness) กับอรรถประโยชน์ที่เป็นอัตวิสัย (subjective utility) ส่วนแรกสนองความต้องการในการใช้สอยของมนุษย์ ส่วนหลังนั้นเป็นความปรารถนาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งของนั้น โดยอธิบายประเด็นความขัดแย้งในเรื่องมูลค่า (value paradox) ระหว่างน้ำกับขนมปัง และทองกับเพชร โดย

น้ำกับขนมปังมีค่าต่อการใช้ของมนุษย์มากกว่ากลับมีราคาถูกกว่า ขณะที่ทองและเพชรมีประโยชน์น้อยกว่า แต่กลับมีราคาแพงกว่า ความแตกต่างอยู่ที่มูลค่าของการใช้สอย (use value) และมูลค่าในการแลกเปลี่ยน (exchange value) การที่น้ำมีราคาถูกกว่าเพราะประเด็นทางด้านอุปทาน คือหาง่ายกว่า มีใช้ประเด็นทางอุปสงค์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อรรถประโยชน์อยู่เบื้องหลังอุปสงค์ อันเป็นการสะท้อนออกถึงความปรารถนา ซึ่งถือว่าเป็นข้อยุติของความสับสนในเรื่องนี้ และเป็นมาตรฐานในการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์ตะวันตกเป็นต้นมา และเมื่อถึงจุดนี้ความหมายของคุณค่าในการใช้สอยจึงหมดไป เหลือแต่เพียงมูลค่าในการแลกเปลี่ยนหรือราคา แต่เพียงอย่างเดียว เป็นจุดเริ่มต้นของการเอาราคาไปวัดคุณค่าของวัตถุเป็นสิ่งสำคัญ

ความคิดในเรื่องอรรถประโยชน์ได้ถูกนำมาพิจารณาอีกครั้งในต้นศตวรรษที่ ๑๖ โดยนักคิดสกอลาสติกสำนักซาลามานกา ที่ชื่อว่า ดิเอโก เดอคอวาร์รูเบียส ซึ่งอธิบายว่าราคาสินค้าในตลาดถูกกำหนดโดยอรรถประโยชน์และความหายาก ซึ่งเป็นการประเมินโดยผู้บริโภค (estimation of consumers) ไม่มีอะไรเพิ่มเติมใหม่ไปกว่างานของโอลิวีในศตวรรษที่ ๑๓ เท่าไรนัก แต่ก็มีอิทธิพลต่อความคิดในอิตาลีถึงศตวรรษที่ ๑๘ ที่ได้ถูกนำไปอ้างอิงงานเขียนของอาบเบ เฟอร์ดินานโด กาลิเยนี ในปี ๑๗๕๐

ในยุคเดียวกับคอวาร์รูเบียสก็มีนักทฤษฎีและนักเศรษฐศาสตร์อีกผู้หนึ่งคือ ฟรานซิสโก การ์เซีย ซึ่งได้เขียนหนังสือในปี ๑๕๙๓ โดยนอกจากจะอธิบายมูลค่าโดยเน้นอรรถประโยชน์และความหายากแล้ว ยังเอาความคิดเรื่องอรรถประโยชน์ไปอธิบายปริมาณเงิน โดยชี้ให้เห็นว่าผู้ที่มั่งคั่งมีเงินมากจะมีแนวโน้มในการให้คุณค่าแก่เงินของเขาน้อยกว่าเมื่อครั้งที่เขายังยากจน หรือเทียบกับคนจนคนอื่นๆ ซึ่งเท่ากับเป็นการลดลงของอรรถประโยชน์ของเงิน (diminishing marginal utility of money) ซึ่งเป็นประเด็นให้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักปัจจุบันสานต่อเป็นทฤษฎีอุปสงค์ (demand theory) ที่นำเอาอรรถประโยชน์ที่ได้รับจากปริมาณเงินหน่วยสุดท้ายมาเทียบกับอรรถประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นของสินค้า เพื่อเปรียบเทียบว่า

ควรจะซื้อสินค้าเพื่อการบริโภคหรือไม่

นักปราชญ์คนสุดท้ายของสกอลาสติกสำนักชอลาแมนกา เป็นพระคาร์ดินัลเยซุอิต ชื่อฮวน เดอ ลูโก อธิบายมูลค่าสินค้า เน้นอรรถประโยชน์ที่อยู่เบื้องหลังอุปสงค์และอุปทานอันเกิดจากการหายาก เดอลูโกนั้นเป็นนักปราชญ์คนสุดท้ายของสำนักดังกล่าวก็เนื่องจากการเสื่อมสลายของอาณาจักรสเปนในยุคนั้น พร้อมกับความรุ่งเรืองที่เข้ามาแทนที่ในยุโรปตอนเหนือ

ในขณะเดียวกันตั้งแต่กลางศตวรรษที่ ๑๖ ได้มีการปฏิวัติเจียบของโคเปอร์นิคัส ซึ่งเป็นที่มาของลัทธิเอกนิยมของวัตถุ (materialistic monism) โดยถือว่าวัตถุมีความสำคัญเหนือจิตสำนึก ซึ่งเป็นผลการทำงานทางกายภาพของร่างกายที่มีส่วนประกอบเป็นวัตถุ ซึ่งเป็นที่มาการพัฒนาวิชา "วิทยาศาสตร์" แบบตะวันตกในยุคต่อมา จากโคเปอร์นิคัสก็มี กาลิเลโอ, เบคอน และเดการ์ต ตามลำดับ ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ที่มีได้เป็นนักวิทยาศาสตร์ คือ ทอมัส ฮอบส์ โดยที่อาจจะเรียกได้ว่า ฮอบส์นั้นเป็นนักวัตถุนิยมสุดขั้ว ฮอบส์มีอิทธิพลต่อความคิดในเรื่องอรรถประโยชน์ยุคปัจจุบันที่นำความคิดเรื่องความพึงพอใจ (pleasure) และความเจ็บปวด (pain) มาใช้เป็นตัวแทนของความชั่วและความดี อะไรที่เป็นสิ่งที่ดียอมให้ความพึงพอใจ อะไรที่เป็นความชั่วคือก่อให้เกิดความเจ็บปวด ซึ่งต่อมากำว่าความพึงพอใจนี้ถูกนำไปใช้ในความหมายของอรรถประโยชน์ (utility) เนื่องจากอรรถประโยชน์คือการสนองความปรารถนาของมนุษย์ตามคำอธิบายของโอสิวิ ซึ่งก็คือสิ่งที่สร้างความพึงพอใจนั่นเอง

หลังจากฮอบส์ ผู้ที่นำความคิดมาต่อกันและใช้กันมาจนถึงปัจจุบันคือ จอห์น ล็อก ที่ได้กำหนดมาตรฐานของอรรถประโยชน์ (utilitarian standard) ก่อนเจเรมี เบนทัม ๑๐๐ ปี โดยล็อกกล่าวว่า "การกระทำใดๆ ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ดี ถ้าเป็นการสร้างความพึงพอใจ (pleasure) ให้แก่บุคคล แต่ความเลวคือสิ่งที่ลดทอนความพึงใจหรือสร้างความเจ็บปวด (pain)" ทั้งหมดนำไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเอง (self-interest) ซึ่งถือว่าเป็นกฎสากลตามธรรมชาติเกี่ยวกับมนุษย์ แต่ความคิดในเรื่องอรรถประโยชน์ (utility) ที่ใช้กันในปัจจุบันเกิดจากการเผยแพร่ความคิดของเบนทัมที่เสนอ

ให้ใช้วิธีการทาง "วิทยาศาสตร์" ที่นำเอาความพึงพอใจของแต่ละคนมาคำนวณ โดยเอาจำนวนความพึงพอใจของคนทั้งหมดรวมเข้าด้วยกัน แล้วหักความเจ็บปวดทั้งหมด เพื่อจะใช้วัดความสุขของสังคม หรือในปัจจุบันเรียกว่า *สวัสดิการสังคม (social welfare)* เมื่อถึงจุดนี้ ความพึงพอใจ ความสุข และอรรถประโยชน์ กลายเป็นเรื่องเดียวกัน ซึ่งเป็นความหมายของอรรถประโยชน์ที่ใช้ในทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือเศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานความจริง (autistic economics) จนถึงปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยกรีกจนถึงเบนทัม อรรถประโยชน์ (utility) ได้เปลี่ยนความหมายจากความเป็นประโยชน์ (usefulness) ในลักษณะที่เป็นการให้คุณค่าที่เป็นอัตวิสัย (subjective value) แล้วเปลี่ยนมาเป็นการปรารถนาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งของนั้น และได้กลายมาเป็นการดีเพราะสร้างความพึงพอใจ ซึ่งถูกทำให้มีความหมายเช่นเดียวกันกับความสุข ซึ่งในช่วงก่อนหน้านี้ได้ถูกครอบงำโดยลัทธิเอกนิยมวัตถุ (materialistic monism) ทำให้ความสุขมีความหมายในเชิงปริมาณที่เกิดจากความพึงพอใจที่ได้จากการบริโภคอันอยู่เบื้องหลังของอุปสงค์ โดยที่เกือบไม่มีการเน้นประโยชน์จากการใช้สอย (utilization) เลย เนื่องจากไปยึดติดกับการกำหนดราคาของสิ่งของเป็นสำคัญ ที่ช่วยเสริมความคิดแนววัตถุนิยมให้เด่นชัดยิ่งขึ้นนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ เคนเนธ โบลดิ้ง (Boulding, 1968: 193-194) ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีชื่อเสียงระหว่างทศวรรษ ๑๙๖๐-๑๙๘๐ ของสหรัฐฯ จึงกล่าวว่า

“เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า วิชาเศรษฐศาสตร์นั้นยอมรับว่า วัตถุทุกชนิดเป็นสินค้าขั้นกลาง (intermediate goods) ซึ่งมีความหมายว่าเป็นเพียงพาหะที่จะรับใช้เป้าหมายสุดท้ายเพื่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิตขั้นสุดท้ายที่เป็นเรื่องของจิตใจ ที่มีศัพท์ทางเทคนิคเรียกว่า 'อรรถประโยชน์' นักเศรษฐศาสตร์ไม่รู้ว่าอรรถประโยชน์หมายถึงอะไร เช่นเดียวกับที่นักวิทยาศาสตร์กายภาพไม่รู้ว่าอะไรคือ 'ไฟฟ้า' แต่ก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงไม่ใช้คำนี้ในการวิเคราะห์”

โดยทั่วไปอาจจะกล่าวได้ว่าคำกล่าวดังกล่าวของโบลดิงเป็นความจริง เพราะนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักโดยทั่วไปมักจะไม่สนใจที่จะพยายามเข้าใจความหมายของคำว่าอรรถประโยชน์ (utility) ว่ามีความเป็นมาอย่างไร เนื่องจากตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ความหมายของทฤษฎีอรรถประโยชน์ถูกใช้เป็นเพียงเครื่องมือที่จะโยงไปอธิบายทฤษฎีอุปสงค์ ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญของกลไกตลาด โดยมีจุดเน้นที่แท้จริงอยู่ที่การทำงานของกลไกตลาดที่เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างอุปสงค์และอุปทาน นักเศรษฐศาสตร์เพียงแต่มีความเข้าใจว่าอรรถประโยชน์มีความหมายเช่นเดียวกับความพึงพอใจ (pleasure) จากการได้บริโภคสินค้า ซึ่งทำงานอยู่เบื้องหลังอุปสงค์ ขณะเดียวกันถ้าหากจะสามารถซื้อสินค้าได้จริงจะต้องมีเงินหรือรายได้ ขณะที่เงินก็อาจจะถือได้ว่าเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง และผู้เป็นเจ้าของจะมีความพึงพอใจในหน่วยที่ได้รับเพิ่มขึ้นลดลงถ้าหากมีปริมาณโดยรวมเพิ่มขึ้น ดังนั้น สิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์พยายามอธิบายเพื่อให้ไปไกลกว่าความรู้ทั้งหมดที่เกี่ยวกับการกำหนดราคาที่อธิบายโดยนักเศรษฐศาสตร์สำนักสกอลาสติกสมัยศตวรรษที่ ๑๖ จึงใช้ตรรกะของการคำนวณเข้ามาประกอบคำอธิบายว่าเพื่อให้ผู้บริโภคได้รับความพึงพอใจสูงสุดจากการซื้อสินค้าอย่างใดอย่างหนึ่ง เงื่อนไขที่สำคัญก็คืออรรถประโยชน์ที่ได้รับเพิ่มขึ้นจากการได้รับการบริโภคสินค้าแต่ละชนิดนั้นๆ จะต้องเท่ากัน และจะต้องเท่ากับอรรถประโยชน์ที่ได้รับเพิ่มขึ้นจากเงินหน่วยสุดท้ายด้วย ซึ่งแสดงได้ในลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงคณิตศาสตร์ ดังนี้

$$U = U(X_1, X_2, \dots, X_n) = U(X)$$

ถ้ากำหนดให้ P_i แทนราคาของสินค้า i , รายได้ที่เป็นตัวกำหนดความจำกัดงบประมาณคือ Y จะสามารถแสดงความสัมพันธ์ได้ดังนี้

$$Y = \sum P_i X_i$$

ในการทำให้ได้รับความพึงพอใจหรืออรรถประโยชน์ U สูงสุดโดยมีความจำกัดของงบประมาณ Y อาจจะได้แสดงได้ในรูปความสัมพันธ์ของสมการลากราง (Lagrangian function) L ดังต่อไปนี้

$$L = U(X) - \lambda[Y - \sum P_i X_i]$$

เงื่อนไขในระดับแรก (first order condition) ที่จะทำให้ได้อรรถประโยชน์สูงสุดในกรณีนี้ คือ

$$\partial L / \partial X_i = U_i - \lambda P_i = 0$$

$$U_i = \lambda P_i$$

$$\text{และ } \partial L / \partial \lambda = Y - \sum P_i X_i = 0$$

โดยที่ $U_i = \partial U / \partial X_i$ คืออรรถประโยชน์หน่วยสุดท้ายที่ได้รับเพิ่มขึ้น (marginal utility) จากการบริโภคสินค้า i ดังนั้น

$$U_i / U_j = P_i / P_j$$

ผลลัพธ์ดังกล่าวมีความหมายว่า อัตราทดแทนที่เพิ่มขึ้นระหว่างสินค้าแต่ละคู่เท่ากับสัดส่วนของราคาสินค้าดังกล่าว หรืออีกนัยหนึ่งเงื่อนไขดังกล่าวอาจจะเขียนใหม่ได้ดังนี้

$$U_1 / P_1 = U_2 / P_2 = \dots = U_n / P_n = \lambda$$

ตัวคูณลากราง λ อาจจะแสดงถึงอัตราการเพิ่มขึ้นของ U เมื่อรายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มขึ้น หรือกล่าวโดยสรุปก็คือ อรรถประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นหน่วยสุดท้ายของเงินหรือรายได้ นั่นเอง

$$\lambda = dU/dY = U_Y$$

โดยมีข้อสมมติฐานทางคณิตศาสตร์ที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑. ฟังก์ชันอรรถประโยชน์มีลักษณะต่อเนื่อง และ “เรียบ”
๒. $\partial U/\partial X_i > 0$ หมายความว่ายิ่งมีการบริโภคสินค้ามากเท่าไร อรรถประโยชน์จะเพิ่มมากขึ้น
๓. $\partial U^2/\partial X_i < 0$ หมายถึงอรรถประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นจะเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง (หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ สินค้ามีการเพิ่มอรรถประโยชน์ในอัตราที่ลดลง เมื่อมีการบริโภคเพิ่มขึ้น)
๔. $dU^2 < 0$ ฟังก์ชันอรรถประโยชน์มีลักษณะคอนเวกซ์ (เว้าลงไปทางด้านแกน)

ข้อสมมติฐานทั้งหมดนี้มีประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียว คือเพื่อให้สะดวกในการได้คำตอบในทางคณิตศาสตร์ที่ต้องการ (mathematical tractability) โดยไม่มีความจำเป็นจะสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงหรือไม่ สมมติฐานข้อที่ ๑ ที่ให้ฟังก์ชันมีลักษณะต่อเนื่องก็เพื่อประโยชน์ในการใช้อนุพันธ์ (derivative) หรือการรวมพื้นที่ (integration) ภายใต้อเส้นเข้าด้วยกัน เพราะถ้าฟังก์ชันไม่ต่อเนื่องจะทำเช่นนั้นไม่ได้ นอกจากนั้นถึงแม้จะต่อเนื่องแล้วยังต้อง “เรียบ” เพราะถ้าไม่เรียบย่อมไม่สามารถใช้เครื่องมือในการคำนวณดังกล่าวได้เช่นกัน เฉพาะในกรณีนี้ นิโคลาส จอร์เจสคู-โรเจน ได้พิสูจน์ตั้งแต่ปี ๑๙๕๔ (๑๙๕๔: ๕๐๓-๕๓๔) แล้วว่า เส้นความพึงพอใจที่เท่าเทียมกัน (indifference curves) ตามข้อสมมติฐานดังกล่าวไม่มีทางเป็นจริง ถ้าหากจะมีความเป็นจริงได้มากกว่าจะต้องเรียกว่า เส้นกึ่งความพอใจเท่าเทียมกัน (quasi-indifference curves) ซึ่งได้จากการเอาเส้นกราฟลักษณะต่าง ๆ มาต่อกัน (lexicographic orders) ซึ่งก็หมายความว่า จะนำเครื่องมือทางคณิตศาสตร์ง่าย ๆ อย่างที่กล่าวมาแล้วมาใช้ในการคำนวณไม่ได้ ถ้าจะใช้เครื่องมือดังกล่าวจำเป็นจะต้องสมมติให้เป็นเช่นนั้นทั้ง ๆ ที่ไม่มีทางเป็น

ความจริงไปได้ โดยที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักส่วนใหญ่เลือกวิธีการหลังคือเอาการคำนวณที่แสดงผลได้ชัดเจนโดยตั้งข้อสมมติฐานที่ไม่มีทางเป็นความจริง ในที่สุดความพยายามทั้งหมดก็เกือบจะไม่มีความหมายอะไร นอกจากจะเป็นการหลอกลวงตนเองและผู้อื่นให้หลงผิด เห็นคล้อยตามไปในทางที่ผิดด้วย

ส่วนข้อสมมติฐานที่สองนั้น ที่ว่ายิ่งบริโภคมากเท่าไร อรรถประโยชน์ก็จะเพิ่มมากขึ้นนั้น ก็จะเป็นจริงเฉพาะสินค้าแต่ละชนิด แต่ถ้าหากพิจารณาสินค้าหลายชนิดพร้อมกัน ข้อสมมตินี้ก็อาจจะไม่เป็นความจริง เช่นเดียวกับข้อสมมติฐานข้อที่สาม ส่วนในข้อที่สี่ก็มีเพื่อให้ได้คำตอบที่ให้ความพอใจสูงสุดภายใต้ความจำกัดของงบประมาณที่มีอยู่ทั้งหมด

จะเห็นได้ว่า การใช้คณิตศาสตร์ในลักษณะเช่นนี้ ผู้วิเคราะห์มีคำตอบที่ต้องการอยู่ในใจแล้วว่าการจะให้ผลออกมาเป็นเช่นไร แล้วก็หารูปแบบทางคณิตศาสตร์ที่จะให้ผลลัพธ์เช่นว่านั้นมาอธิบาย ถึงแม้จะต้องตั้งข้อสมมติฐานที่ไม่เป็นความจริงก็ตามที่ ตัวอย่างลักษณะนี้เป็นการใช้ความฉลาดในทางที่ผิด คือใช้ความฉลาดที่ไม่ถูกกำกับด้วยปัญญา ซึ่งมีผลในทางมิจฉะหิฐิ คือสร้างความเชื่อที่ผิดให้เกิดขึ้นและก่อให้เกิดความเสียหายแก่มนุษย์เองภายหลัง โดยเฉพาะในกรณีนี้ ถ้าจะอธิบายตามจุดยืนแบบพุทธก็คือ การทำให้ความโลภเป็นสิ่งที่ดีและสามารถยอมรับกันได้ เพราะมีเหตุผลทาง "วิทยาศาสตร์" (หรือในกรณีนี้ ความจริงก็คือ เหตุผลจากตรรกะทางคณิตศาสตร์) รองรับ

นอกจากนั้นขอให้สังเกตต่อไปว่า ฟังก์ชันอรรถประโยชน์ข้างต้นนี้ จะไม่มีปัจจัยเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งหมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นและจบลงทันทีทันใด อันเป็นลักษณะโดยทั่วไปของการวิเคราะห์แบบสถิต (static analysis) ดังนั้น ถ้าจะแปลความตามนี้ก็หมายความว่า ผู้บริโภคจะมีความพึงพอใจ ความยินดี ความสมหวัง ความดีใจ หรือจะเรียกว่าอะไรก็แล้วแต่ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นความหมายในบริบทของอารยธรรมตะวันตก ซึ่งอาจจะใช้ภาษาอังกฤษดังนี้ enjoy, happy, gratified, satisfied หรือ delighted (ขอให้สังเกตคำว่า happy ในภาษาอังกฤษมิได้สื่อความหมายของ

การมีความสุขแบบพุทธ) แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้งหมดนี้จะไม่มีการใช้คำว่าการรรถประโยชน์ เพราะนักเศรษฐศาสตร์เองก็ไม่เข้าใจความหมายของคำว่าการรรถประโยชน์ อย่างที่โบลดิงเองก็ได้กล่าวไว้แล้ว และเมื่อได้รับการบริโภคแล้ว สภาวะความรู้สึกเช่นว่าก็จะลดลงไปในที่สุด ดังนั้น ความดีใจ ความลึกลับใจ หรือความพึงพอใจทั้งหลายที่ได้รับจากการบริโภค ก็มีใช้สิ่งที่คงทนถาวรแต่ประการใด แต่เป็นกรณีที่เกิดขึ้นมาเพียงชั่วขณะแล้วก็หายไป

จากข้อเท็จจริงที่ฟังก์ชันอรรถประโยชน์ไม่มีมิติด้านเวลา เป็นการสะท้อนความจริงว่าความรู้สึกดีใจหรือพึงพอใจจากการได้บริโภคเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะแล้วก็หายไป กับข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งก็คือฟังก์ชันอรรถประโยชน์จะไม่สามารถเอามาพิจารณาเปรียบเทียบกันระหว่างบุคคลได้ ทำให้การใช้ “เหตุผล” ในการอธิบายข้อสรุปในประเด็นนี้กลายเป็นเรื่องที่เหลือเชื่อ (absurd) เมื่อต้องเผชิญกับความจริงในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีหัวใจของประเด็นในการศึกษาอยู่ที่ความ “จำกัด” หรือความหายาก (scarcity) ของทรัพยากร ซึ่งเป็นความหมายที่สำคัญและมีแก่นสารมากที่สุดของวิชาเศรษฐศาสตร์ ถ้าหากมีทรัพยากรที่จำกัด และใช้วิธีการอธิบายที่เป็นวิทยาศาสตร์อธิบายอรรถประโยชน์ตามลักษณะที่กล่าวไปแล้วนั้น ทฤษฎีอรรถประโยชน์ดังกล่าวไม่สามารถจะให้คำตอบได้แน่ชัด ในกรณีที่มีทรัพยากรจำกัด และมีทางเลือกระหว่างการผลิตอาหารเพื่อจะเลี้ยงผู้คนเป็นจำนวนมาก กับเลือกที่จะผลิตรถยนต์ที่หรูหราสำหรับผู้ที่มิฐานะมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเอาไว้ใช้แต่ผู้เดียว ว่าควรจะใช้ทรัพยากรดังกล่าวเอาไปทำอะไร

ถ้าจะเอาคำถามนี้ไปถามปุถุชนธรรมดาโดยทั่วไป ทุกคนก็จะสามารถให้คำตอบได้ง่ายโดยไม่ต้องสงสัยเลยว่า ควรจะใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดนั้นเอาไปผลิตอาหารสำหรับเลี้ยงผู้คนเป็นจำนวนมาก แต่ถ้าหากไปถามนักเศรษฐศาสตร์ที่ใช้วิธีการวิเคราะห์อย่างเป็น “วิทยาศาสตร์” ดังกล่าว หรือบางทีเรียกว่า ปฏิฐานนิยม (positivism) เพื่อให้ต่างกับคำว่า ปทัศฐานนิยม (normativism) ที่มีการนำเอาคุณค่าเข้ามาพิจารณาประกอบได้ นักเศรษฐศาสตร์ประเภทดังกล่าวซึ่งถือว่าเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จะไม่สามารถให้คำตอบที่ชัดเจนได้กับคำถามที่น่าจะมีคำตอบอย่างชัดเจนเช่นนี้ ทำให้น่าสงสัยว่า

มีอะไรผิดปกติในตรรกะของความคิดในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือเปล่า ความผิดพลาดที่สำคัญก็คือ การใช้ข้อสมมติฐานทางคณิตศาสตร์ของฟังก์ชันอรรถประโยชน์ในลักษณะดังกล่าว เพื่อจะให้ตัววิชามีลักษณะเป็นปฏิฐานนิยม หรือมีความเป็นวิทยาศาสตร์ โดยมีต้นทุนที่สำคัญคือละเลยสภาพความเป็นจริง และข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์

ในกรณีทั่วไป นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอาจจะอธิบายเพิ่มเติมได้ว่า ไม่มีใครที่จะสามารถใช้ทรัพยากรได้โดยไม่มี ความจำกัด เพราะทุกคนต่างมีข้อจำกัดของทรัพย์สินหรือรายได้ที่แต่ละคนมี แต่ปัญหาก็คือ ความจำกัดของรายได้และทรัพย์สินที่แตกต่างกันมากอาจจะทำให้บุคคลบางคนสามารถบริโภคทรัพยากรอย่างล้นเหลือ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจเพียงชั่วขณะแล้วก็หายใจ แล้วก็ยิ่งเพิ่มระดับตัณหาและความทะยานอยากที่ต้องการการสนองตอบทางวัตถุ ที่มีต้นทุนของการใช้ทรัพยากรสูงขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากข้อจำกัดในการใช้ทรัพยากรของเขามีน้อยกว่าบุคคลอื่นๆ มาก ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากไม่สามารถอธิบายความหมายที่ชัดเจนของคำว่าอรรถประโยชน์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก และถูกทำให้มีความหมายในทางสามัญหรือต่ำทรามลง (vulgarization) ตั้งแต่ฮอบส์เป็นต้นมา

สาเหตุสำคัญที่ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกลดสถานภาพในทางที่ต่ำทรามลงได้ถึงขนาดนี้ เพราะความพยายามที่จะเป็น “วิทยาศาสตร์” ในความหมายที่ไม่ถูกต้อง เพราะคำว่า “วิทยาศาสตร์” ในความหมายที่แท้จริงคือ ความเข้าใจกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติตามความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น แต่ความพยายามเป็น “วิทยาศาสตร์” ของวิชาเศรษฐศาสตร์นั้นต้องการจะอธิบายความเป็นจริงที่เกิดจากการลดทอนตรรกะ (logical deduction) ที่มีพื้นฐานจากความไม่จริง ในกรณีนี้เป็นตรรกะสุดขั้วคือตรรกะที่แยกกันอย่างชัดเจนระหว่างข่าวกับคำ ไม่มีพื้นที่สีเทาตรงกลางเป็นตรรกะแบบอริสโตเติล ที่ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาใช้ในวิชาคณิตศาสตร์ทั่วไป และมีการอุปโลกน์กันต่อไปว่า อะไรก็ตามที่ใช้คณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ด้วยแล้วจะต้องมีความเป็น “วิทยาศาสตร์” ซึ่งในความเป็นจริงก็คือนิยายวิทยาศาสตร์ (science fiction)

ในกรณีของอรรถประโยชน์หรือความพึงพอใจนี้ก็เช่นกัน มีที่มาจาก การได้รับการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ มีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การเห็นแก่ ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) ซึ่งเป็นสัญชาตญาณที่จำเป็นของสิ่งมีชีวิต ทุกชนิด เพื่อการรักษาชีวิตให้อยู่รอดในสภาพแวดล้อมที่โหดร้าย (hostile environment) หรือสภาวะที่อาจจะไม่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตในโลก ทั้งหมด ทำให้เกิดมีความจำเป็นที่จะต้องมีการแข่งขันเพื่อให้สามารถมีชีวิต อยู่รอด ประกอบกับการสืบทอดเผ่าพันธุ์เพื่อดำรงเผ่าพันธุ์ของตนเอาไว้ การ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจะช่วยส่งเสริมสัญชาตญาณในการมีชีวิตให้อยู่รอด และการสืบทอดเผ่าพันธุ์ให้คงอยู่ ซึ่งก็ไม่ใช่สิ่งที่เลวร้ายแต่อย่างใด ถ้าหากเป็น เพียงการสนองความจำเป็นในเบื้องต้นเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว

ถ้าหากไม่มีการหยุดยั้งแต่เพียงความจำเป็น (need) ความเห็นแก่ ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) อาจจะเปลี่ยนไปเป็นความต้องการ (want) หรือความปรารถนา (desire) ซึ่งมีเกินความจำเป็นและกลายเป็นความโลภ (greed) ในที่สุด โดยที่ความโลภนี้เป็นสิ่งที่ได้รับการประณามในทุกศาสนาว่า เป็นสิ่งที่ไม่ดี การประณามความโลภว่าเป็นสิ่งไม่ดีเป็นข้อเท็จจริงที่สังเกตได้ จากพฤติกรรมเชิงประจักษ์ในสังคมมนุษย์ทุกแห่งนั่นเอง จึงได้พัฒนามาเป็น บทบัญญัติของทุกศาสนา ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) นั้นช่วยกระตุ้นให้มีการตอบสนองความจำเป็นเบื้องต้นในการ ดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก แต่หลังจากนั้นอาจจะ เปลี่ยนไปเป็นความต้องการหรือความปรารถนา และเปลี่ยนต่อไปเป็นความ โลภได้ในกรณีของมนุษย์ ซึ่งต่างจากสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ

ถ้าหากใช้ตรรกะสุดขีดชั่วคราวดำตามแบบของอริสโตเติลมาอธิบาย ย่อม ไม่สามารถเห็นพื้นที่สีเทาจำนวนมากตรงกลางได้ แต่ถ้าหากจะใช้ตรรกะแบบ ชัดเจนที่ไม่แยกขั้ว (non-dual clarity) ซึ่งเป็นตรรกะที่ใช้อธิบายในพุทธธรรม แล้ว ย่อมสามารถอธิบายได้ ตรรกะแบบนี้ย่อมอธิบายด้วยคณิตศาสตร์ได้ ด้วยเช่นกัน วัตถุประสงค์ของการใช้ตรรกะแบบนี้เป็นการช่วยให้เข้าถึงความ เป็นจริงของโลกได้ เนื่องจาก ณ บริเวณพื้นที่สีเทาที่มีความเข้มแตกต่างกัน จะมีเงื่อนไขแสดงระดับความเข้มข้นของสีประกอบด้วย จึงสามารถเข้าไปใกล้

ภาวะความเป็นจริงได้มากที่สุด ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด ในโลกแห่งความจริง มิได้มีเฉพาะชาวกับด่า แต่มีพื้นที่สี่เทาเป็นส่วนมาก ขณะที่ชาวและด่าเป็นกรณีสุดขั้วและเฉพาะเจาะจงเท่านั้น ในกรณีของอรรถประโยชน์ก็เช่นกัน ถ้าหากเป็นการตอบสนองความจำเป็นเบื้องต้นในชีวิต ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนก็เป็นประโยชน์และไม่สร้างปัญหาแก่ใคร แต่ถ้าหากเริ่มมีความต้องการเกินความจำเป็นก็จะเป็นการสร้างปัญหา และยิ่งกลายเป็นความโลภก็จะยิ่งสร้างปัญหาเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นการอธิบายด้วยตรรกะแบบชัดเจนที่ไม่แยกขั้วนี้จึงจำเป็นจะต้องมีเงื่อนไขประกอบในทุกกรณีไป เพื่อที่จะสามารถนำไปสู่ข้อสรุปที่ใกล้ความเป็นจริงมากขึ้น

เนื่องจากคณิตศาสตร์ที่พัฒนามาในอดีตเน้นตรรกะแบบอริสโตเติล เน้นความคมชัด เน้นชาวกับด่า โดยไม่มีการยกเว้น เมื่อเน้นผลประโยชน์ส่วนตนแล้ว อีกข้อหนึ่งคือการไม่สนใจที่จะนึกถึงผลประโยชน์ส่วนตน ซึ่งก็ไม่ใช่ความจริงเช่นกัน เมื่อเน้นผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลักชนิดชาวกับด่า โดยไม่มีพื้นที่ตรงกลาง จึงแยกไม่ได้ระหว่างความจำเป็น ความต้องการ หรือ ความปรารถนาและความโลภ ซึ่งมักจะถูกปฏิเสธโดยนัก "วิทยาศาสตร์" ที่มีความคิดในลักษณะที่เป็นกลไกเหล่านี้ ว่าเป็นเรื่องปทัฏฐานนิยม (normativism) หรือเป็นเรื่องของการให้คุณค่า ซึ่งในความเป็นจริงก็คือพวกที่เรียกตัวเองว่าปทัฏฐานนิยมหรือถือว่าตัวเองเป็นนักวิทยาศาสตร์นั้นเป็นการเอาความจริงที่เป็นกรณีเฉพาะเจาะจงไปอนุมานเข้ากับกรณีทั่วไป จึงเป็นการไม่เข้าใจวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริง หรือใช้วิทยาศาสตร์ไปในทางที่ผิด เพราะไม่เข้าใจถึงความสำคัญของความรู้ เป็นการไม่พยายามเข้าใจข้อเท็จจริงตามธรรมชาติที่เป็นจริงของสิ่งนั้นๆ มีผลให้คำอธิบายดังกล่าวห่างไกลจากความเป็นจริง ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญไม่แต่เฉพาะวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีรากจากตรรกะของการวิเคราะห์ในลักษณะนี้เท่านั้น แต่มีผลเช่นเดียวกันในทุกวิชาที่เน้นตรรกะในลักษณะดังกล่าว แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับวิชาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ไม่มีชีวิตย่อมมีผลกระทบในทางลบต่อมนุษย์โดยตรงน้อยกว่า ในบรรดาวิชาสังคมศาสตร์ซึ่งเป็นวิชาที่อธิบายลักษณะของมนุษย์และความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม วิชาเศรษฐศาสตร์มีปัญหามากที่สุด เพราะติดอยู่ในกรอบของวิชา

คำนวณที่พัฒนามาจากตรรกะสุดขั้วดังกล่าว เนื่องจากมีความหลงผิดที่คิดว่า เมื่อใช้วิชาคำนวณในลักษณะดังกล่าวเข้าช่วยแล้วจะยิ่งทำให้เศรษฐศาสตร์ มีความเข้มแข็งทางวิชาการมากกว่าศาสตร์สาขาอื่นๆ ในสังคมศาสตร์ ซึ่ง ในความเป็นจริงก็คือทำให้วิชานี้เป็นศาสตร์ที่มีความ “แข็งตัว” และนำไปสู่ ข้อสรุปที่ห่างไกลไปจากสภาพความเป็นจริง หรือข้อสรุปที่สร้างปัญหาแทนที่จะแก้ไขปัญหาให้กับมนุษย์ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

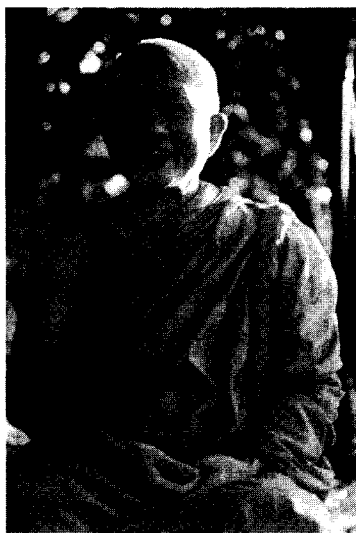
ที่ได้นำเอาทฤษฎีอรรถประโยชน์ (utility theory) อันเป็นแนวคิด ซึ่งได้รับการพัฒนาจากอารยธรรมตะวันตกมาอธิบายอย่างละเอียดพอสมควร ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่ชัดเจนในความหมายของคำ ประกอบกับความพยายามที่จะทำให้วิชาการมีลักษณะเป็นปฏิฐานนิยม ในลักษณะที่ยิ่งทำให้หลงผิด เพียงแต่เพื่อจะใช้เป็นเครื่องมืออธิบายฟังก์ชันของอุปสงค์ (demand function) หรือทฤษฎีอุปสงค์ (demand theory) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของกลไกตลาด ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดและส่งผลเสียในทางทำลายทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม เนื่องจากไม่เข้าใจความหมายของการบริโภคอย่างดีพอนั่นเอง การใช้ทฤษฎีอรรถประโยชน์ (utility theory) ในลักษณะดังกล่าวในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จึงเป็นตัวอย่างของมิจฉาวิฤทธิที่ร้ายแรง

ถ้าหากจะย้อนกลับมาในประเด็นของพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับอรรถประโยชน์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ถ้าเข้าใจความหมายของการบริโภคตามแบบของพุทธแล้ว ไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใดที่จะต้องกล่าวถึงทฤษฎีอรรถประโยชน์ เพราะการบริโภคนั้นมิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างความพึงพอใจหรือความสุขตามความเข้าใจของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่เป็นการช่วยประดับประดาชีวิตให้ดำเนินไปตามทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อจะได้พบความสุขอย่างแท้จริงในที่สุด ซึ่งไม่จำเป็นที่จะต้องการบริโภคหรือใช้ทรัพยากรมากมาย เพราะทางนั้นเป็นทางแห่งกิเลส ซึ่งจะไม่นำไปพบกับความสุขอย่างแท้จริงอีกเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ในพุทธธรรมก็มีทฤษฎีหรือแนวคิดที่เกี่ยวกับอรรถ ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง *ธรรม* กับ *อรรถ* หรือ *หลักการ* กับ *ความมุ่งหมาย* นั่นก็คือ ก่อนปฏิบัติหรือลงมือทำตามหลักการอย่างหนึ่งอย่างใด

จะต้องหวังให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย มิฉะนั้นจะเป็นการกระทำที่คลาดเคลื่อน เลื่อนลอย หรือมงาย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๖๘๖-๖๘๘) ดังนั้น อรรถจะต้องมีความชัดเจนตั้งแต่แรก นั่นคือจะต้องเข้าใจความมุ่งหมาย จุดหมาย ประโยชน์ที่ต้องการ หรือสาระที่พึงประสงค์ แต่เมื่อภาษาไทยไปแปลคำ utility ว่า *อรรถประโยชน์* ซึ่งคำว่า “อรรถ” และ “ประโยชน์” มีความหมายเหมือนกัน คือการมีประโยชน์ แต่จุดเน้นอยู่ที่ความชัดเจนของประโยชน์ ในขณะที่ utility ในภาษาอังกฤษซึ่งภาษาไทยแปลว่า อรรถประโยชน์ นั้นไม่มีความชัดเจน และสร้างปัญหาดังที่ได้อธิบายไปแล้ว ดังนั้นเพื่อลดความสับสนในพุทธเศรษฐศาสตร์ จะใช้คำว่า *ทฤษฎีว่าด้วยอรรถแทน* ซึ่งหมายถึงทฤษฎี หรือแนวคิดที่ว่าด้วยจุดมุ่งหมายหรือประโยชน์ที่ชัดเจน ดังนั้น คำว่าอรรถ ถ้าจะอธิบายให้มีความหมายใกล้กับคำที่ใช้ในภาษาอังกฤษ น่าจะแปลว่า utilization หรือประโยชน์จากการใช้ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่สำคัญอย่างเดียวกับที่วัตถุจะมีต่อมนุษย์ในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และวัตถุ

คำว่า อรรถ ในหนังสือ *พุทธธรรม* ของพระธรรมปิฎก ได้นำมาแสดงไว้เป็นตัวอย่างในประเด็นที่สำคัญสองประเด็น คือ การอธิบายวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการและประโยชน์ของสมาธิ โดยที่ *โยนิโสมนสิการ* แปลตามศัพท์ตรงตัวว่า *การทำในใจโดยแยบคาย* (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๖๗๐) หรือถ้าจะอธิบายให้ตรงตามความหมายก็คือ ความคิดที่ส่กต่อวิชาตันทนา (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๖๗๕) ซึ่งทั้งวิชาและตันทนามาด้วยกันเสมอ เพราะมีวิชาคือความไม่รู้จริงจึงมีตันทนา หรือตันทนาเกิดจากวิชา การคิดแบบโยนิโสมนสิการคือการคิดเพื่อให้เกิดความรู้จริง และวิธีคิดให้เกิดความรู้จริงอย่างหนึ่ง คือวิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ ดังที่ได้อธิบายไปแล้วในตอนต้น คือจะต้องเข้าใจ *หลักการ* หรือ *หลักปฏิบัติ* กับ *ความมุ่งหมาย* จากหลักการหรือหลักปฏิบัติให้ชัดเจน (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๖๘๓) ส่วนในกรณีของสมาธินั้นก็มีอรรถ หรือประโยชน์ที่มุ่งหมายที่ชัดเจน คือรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นจริง (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๘๘๓) ประเด็นที่ต้องการเน้นในที่นี้ก็คือ อรรถจะต้องมีความชัดเจน ดังนั้น ถ้าเป็นอรรถ

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)

ของการบริโภค ในแง่ของพุทธเศรษฐศาสตร์ก็จะต้องมีความชัดเจนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นั่นก็คือ อรรถของการบริโภคนั้นมิได้มีเพื่อสร้างความพึงพอใจหรือความสุขตามทัศนะของอารยธรรมตะวันตก แต่เป็นการช่วยประคับประคองชีวิตให้สามารถดำเนินไปได้ตามทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา ดังกล่าวมาแล้ว

โดยสรุปก็คือ ถ้าหากจะอธิบายทฤษฎีอรรถในพุทธเศรษฐศาสตร์ให้มีความหมายเทียบเคียงได้กับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก อรรถจะต้องมีความหมายที่แน่นอนเพียงอย่างเดียวคือ การใช้ประโยชน์ (utilization) ดังนั้นทฤษฎีอรรถในพุทธเศรษฐศาสตร์ควรจะหมายถึงการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่หรือสิ่งที่ผลิตได้ให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ซึ่งเป็นจุดยืนแบบพุทธในประเด็นที่จะกล่าวต่อไปใน *ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด* ในประเด็นนี้ได้มีแนวคิดเศรษฐศาสตร์ทางเลือกสายมนุษยนิยมใหม่ (Neo-humanism) เสนอความคิดเรื่องการใช้ประโยชน์อย่างก้าวหน้า (Progressive Utilization: PROUT) นั่นคือการใช้เทคโนโลยีที่มีอยู่ทั้งหมดมาใช้เพื่อให้ทุกสิ่งที่มีมนุษย์ผลิตได้มีประโยชน์ในการใช้สอยมากที่สุด มีอันตรายนต่อมนุษย์น้อยที่สุด

สามารถตอบสนองความจำเป็นเบื้องต้นของมนุษย์ทุกคนได้ (โปรดดู Sarkar, 1992: 12-20) อย่างไรก็ตาม ถ้าหากไม่เน้นปัญหาเป็นหลัก ก็จะมีปัญหาไม่เข้าใจว่า เพราะเหตุใดจึงจำเป็นจะต้องใช้ประโยชน์อย่างก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้ปัญหาก็เป็นแก่นกลางของความคิดในพุทธเศรษฐศาสตร์

ทฤษฎีการกระจายผลผลิต

ทฤษฎีการกระจายผลผลิต (distribution theory) โดยปกติถือว่ามีความสำคัญในระดับสูงของวิชาเศรษฐศาสตร์ เพราะเป้าหมายหรืออรรถของการผลิตก็เพื่อการบริโภค เมื่อเศรษฐศาสตร์กระแสหลักถือว่าการบริโภคคือการทำให้เกิดความพึงพอใจหรือความสุข การได้รับการจัดสรร (allocation หรือ distribution) เพื่อการบริโภคจึงเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นประเด็นในเรื่องสวัสดิการ (welfare) โดยรวมของสังคม ซึ่งถือกันว่าสังคมจะมีความสุขหรือไม่ ขึ้นอยู่กับกระบวนการจัดสรรหรือการกระจายผลผลิตในสังคมว่าจะทำหน้าที่ได้ดีเพียงใด ถ้าใช้จุดยืนในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตน (self-interest) และจุดยืนในเรื่องความยุติธรรม ก็มักจะมีข้อสรุปตามมาว่า แต่ละคนควรจะได้รับการกระจายผลผลิตตามความสามารถในการผลิตของตัวเอง (to each according to his/her ability) หรือถ้าหากจะอธิบายในทางเศรษฐศาสตร์ก็จะมีความหมายว่า ทุกคนควรจะได้รับผลตอบแทนตามผลิตภาพ (productivity) หรือความสามารถในการผลิตของแต่ละคน โดยหลักการจะมีความหมายค่อนข้างชัดเจน แต่ถึงขั้นปฏิบัติ การจำแนกผลิตภาพของปัจจัยการผลิตแต่ละปัจจัยออกมาต่างหากจากกันโดยไม่มีกฎกติกาในการจำแนกล่วงหน้าจะเกิดเป็นปัญหา เพราะในความเป็นจริงไม่อาจจะหาวิธีการที่จะคำนวณผลิตภาพของแต่ละปัจจัยการผลิตออกมาได้อย่างแท้จริงนั่นเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็มีข้อเสนอของฝ่ายสังคมนิยม ที่เสนอว่าการกระจายผลผลิตนั้นควรจะเป็นไปตามความจำเป็นของแต่ละบุคคล (to each according to his/her needs) แต่ทันทีที่มีการจัดสรรในลักษณะเช่นว่านี้ก็

มีปัญหาตามมาอีกเช่นกัน อันมีผลจากจุดยืนในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตน นั่นก็คือ แต่ละคนจะแสดงถึงความจำเป็นของตนให้มาก ในขณะที่แต่ละคน จะไม่ใช้ความพยายามในการผลิตเท่าที่ควร ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาแล้ว ในประเทศคอมมิวนิสต์ สังคมนิยม และประเทศที่ดำเนินนโยบายแบบ รัฐสวัสดิการ

จอห์น สจวร์ต มิลล์ เป็นนักเศรษฐศาสตร์คนแรกที่แยกการผลิต (laws of production) และการกระจายผลผลิต (laws of distribution) ออกจากกัน โดยชี้ให้เห็นว่าการกระจายผลผลิตนั้นจะต้องขึ้นกับกฎหมายและ ประเพณีของสังคม แต่นักเศรษฐศาสตร์รุ่นต่อมาต้องการจะแสดงให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิชา “วิทยาศาสตร์” สังคม สามารถอธิบายทุกสิ่งทุกอย่าง ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยความจริงนั้นมึรากลึกความคิดมาจากแนวคิด เรื่องผลประโยชน์ส่วนตน (self-interest) ผสมกับความยุติธรรม (to each according to his/her ability) และแนวคิดเรื่องของการแข่งขัน ตั้งแต่ ความคิดของเฮซิออด (Hesiod) ซึ่งถือว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวกรีก โดย เฮซิออดอธิบายว่า การเลียนแบบการบริโภคของผู้อื่นทำให้เกิดการแข่งขัน ซึ่งถือว่าเป็น “ความขัดแย้งที่ดี” เพราะจะช่วยลดปัญหาความขาดแคลน แต่ การได้ทรัพย์จะต้องได้มาโดยถูกต้อง ไม่มีการขโมยหรือแย่งชิงทรัพย์มาจาก ผู้อื่น ซึ่งสะท้อนหลักความยุติธรรม และเริ่มเน้นเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ส่วนบุคคลตั้งแต่เดโมคริตุส เนื่องจากกรีกเน้นการมีทรัพย์สินส่วนบุคคล ของอภิชน ซึ่งต่างกับจักรพรรดิหรือพระราชานในตะวันออก แม้กระทั่งใน อินเดียสมัยพระพุทธเจ้า ที่เมื่อเจ้าของทรัพย์สินเสียชีวิตและไม่มีทายาท ทรัพย์สมบัติจะตกเป็นของจักรพรรดิหรือพระราชาน ความคิดในเรื่องกรรมสิทธิ์ ในทรัพย์สินส่วนบุคคลได้รับการสนับสนุนในศาสนาฮินดูและคริสเตียน ดังที่มีระบุไว้ในพระคัมภีร์ไบเบิลว่า “ผู้ใดปลุกสวนองุ่น ผู้นั้นก็ควรจะได้รับประทานผลองุ่น เขาจะไม่เป็นผู้ปลุกสวนองุ่นเพื่อให้คนอื่นมารับประทาน” (Isaiah 65: 21, 23) ดังนั้น แนวคิดในเรื่องการแข่งขัน ความยุติธรรม จากการได้รับผลผลิตจากการทำงานของตน และสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคล ล้วนแต่เป็นรากความคิดในอารยธรรมตะวันตกมานานแล้ว ถ้าหากนัก

เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีข้อเสนอที่มีวิธีการคิดที่เป็น “วิทยาศาสตร์” แต่มีคำตอบที่แตกต่างไปจากนี้ คงจะมีปัญหาในแง่ของความน่าเชื่อถือ

ทฤษฎีการกระจายผลผลิตจึงได้ข้อสรุปที่ลงตัว กล่าวคือ จากการทำงานของกลไกของตลาดที่มีการแข่งขันอย่างสมบูรณ์ (perfect competition) ปัจจัยการผลิตจะต้องได้รับผลตอบแทนตามผลิตภาพของแต่ละปัจจัย ซึ่งถ้าหากจะศึกษาจากตรรกะของฟังก์ชันการผลิต พร้อมทั้งข้อสมมติที่จำเป็นทางคณิตศาสตร์ ประกอบกับเงื่อนไขของการแข่งขันที่สมบูรณ์ในตลาดสินค้าเพื่อการบริโภค รวมกับการแข่งขันที่สมบูรณ์ในตลาดปัจจัยการผลิต ก็จะได้ผลออกมาเช่นนั้น แต่ในขณะเดียวกันที่เป็นความจริงอีกเช่นกันก็คือ ตรรกะทางคณิตศาสตร์เพื่อทำให้วิชาการเป็น “วิทยาศาสตร์” นั้น ถูกสร้างขึ้นมาก็เพื่อให้ได้รับคำตอบในลักษณะดังกล่าว เพราะถ้าหากไม่ได้รับคำตอบเช่นนั้น ก็จะขัดกับความเชื่อที่เป็นพื้นฐานในอารยธรรมตะวันตกที่ฝังรากมานานแล้ว จะทำให้ทฤษฎีที่ขัดแย้งกับความเชื่อที่ฝังรากลึกมานานถูกตั้งคำถาม

ถ้าหากความจริงการพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นแต่เพียงวิธีการที่จะตอกย้ำความเชื่อที่มีมานานในอดีต ดังนั้นการพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์เกือบจะไม่มี ความจำเป็นแต่ประการใด หรือถ้านำมาใช้ก็ไม่ต่างกับวิธีการของมายากลหรือไสยศาสตร์นั่นเอง (รายละเอียดในเรื่องระเบียบวิธีการพิสูจน์ทางคณิตศาสตร์ในเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ไม่สลับซับซ้อน ผู้อ่านที่สนใจจะศึกษาได้จากตำราเศรษฐศาสตร์ทั่วไป)

สำหรับทฤษฎีการกระจายผลผลิต (distribution theory) ในพุทธเศรษฐศาสตร์มีแน่ชัดอยู่แล้ว จากจุดยืนเบื้องต้นที่ปรารถนาจะให้ทุกคนมีความสุขโดยไม่มี การเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ความทุกข์ทั้งหลายที่ยังคงมีอยู่จะต้องได้รับการบรรเทาโดยไม่มีข้อยกเว้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุกขเวทนา อันเกิดจากการได้รับปัจจัยสี่ที่ไม่พอเพียง ทำให้ไม่สามารถดำรงสภาวะความเป็นมนุษย์ ที่จะช่วยประคับประคองตนเองให้ดำเนินชีวิตไปตามเส้นทางสายกลางได้ และถ้าหากจะยึดความคิดจากอารยธรรมตะวันตกมาอธิบายให้ชัดในเรื่องนี้ ก็อาจจะกล่าวได้ว่า การได้รับปัจจัยสี่ที่เพียงพอแก่การดำรงชีพ เป็นสิทธิอันชอบธรรมของมนุษย์ทุกคน การได้รับน้อยกว่านั้นก็จะเกิดเป็น

ความทุกข์ การได้รับมากกว่านั้นก็จะก่อให้เกิดดิ้นหาและเป็นความทุกข์เช่นกัน แต่มิใช่หมายความว่าทุกคนจะต้องได้รับทุกสิ่งทุกอย่างเท่ากัน เพราะความต้องการทางกายภาพและสรีรภาพของแต่ละคนย่อมแตกต่างกัน ดังนั้นจะต้องคำนึงถึงความจำเป็นของแต่ละคนเป็นหลัก จักกวัตติสูตร (สูตรต้นตอเล่ม ๓ ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค ข้อ ๓๖ หน้า ๕๓) กล่าวถึงหน้าที่ของพระราชาที่ดีว่า “อนึ่งบุคคลใดเหล่าใดในแคว้นแคว้นของพ่อ ไม่มีทรัพย์ พ่อพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย” (โปรดดู David Loy, 1998: 6 ประกอบ)

ดังนั้น ทฤษฎีการกระจายผลผลิตของพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นไม่อิงอยู่กับความสามารถในการผลิต แต่ขึ้นอยู่กับความจำเป็นในการดำรงชีวิตซึ่งจะมีลักษณะคล้ายกับแนวคิดของฝ่ายสังคมนิยมและแนวคิดรัฐสวัสดิการ (welfare state) แต่ที่ต่างกันอย่างชัดเจนก็คือ ทั้งสองความคิดดังกล่าวถึงแม้จะพยายามก้าวออกไปพ้นจากความคิดแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่แนวคิดแบบสังคมนิยมก็ยังก้าวไม่พ้นอารยธรรมการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) ซึ่งฝังรากลึกในอารยธรรมตะวันตก จนมีการกล่าวอ้างว่าความเห็นแก่ตัวเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ตามธรรมชาติโดยทั่วไป ข้อนี้จะเป็นจริงเพียงใดจะไม่ยกมาอภิปรายอีก แต่ลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในของระบบสังคมนิยมและรัฐสวัสดิการจนเกิดเป็นปัญหาหลักดังที่ได้แสดงมาแล้ว

ในกรณีของพุทธนั้น ปฏิเสธการมีตัวตนคือการเน้นอนัตตาตั้งแต่แรก ดังนั้นการเห็นแก่ตัวจึงไม่เป็นประเด็นหรือจุดเน้นในพุทธเศรษฐศาสตร์ และเมื่อไม่มีความเห็นแก่ตัว ขณะเดียวกันก็เน้นการเอื้อเพื่อเอื้อแผ่ แบ่งปันการกระจายผลผลิตเพื่อให้ทุกคนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่อิงกับความสามารถในการผลิต จึงเป็นจุดยืนที่ชัดเจนของทฤษฎีการกระจายผลผลิต (distribution theory) ของพุทธเศรษฐศาสตร์

ลักษณะเช่นนี้ทำให้ไม่ต้องวิตกในเรื่องของการวัดผลผลิตภาพของปัจจัยการผลิต เพราะไม่สามารถวัดได้ในความเป็นจริงอยู่แล้ว แต่การที่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้มีความประสงค์ที่จะมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างคานาติสุข ถ้ามิใช่เจตจำนงร่วมกันของชาวโลกทั้งหมด ก็จะต้องกล่าวว่า

อย่างน้อยก็เป็นเจตจำนงของชาวพุทธ ดังนั้น ถ้าเอาการกระจายผลผลิตไปอิงกับผลิตภาพของปัจจัยการผลิต ก็อาจจะขัดกับหลักการนี้ได้ การไม่เน้นเรื่องผลิตภาพของปัจจัยการผลิตนั้น ไม่ใช่เป็นเพราะไม่มีแนวคิดเช่นนี้ในความคิดแบบพุทธ ซึ่งก็เป็นความจริงส่วนหนึ่ง แต่ที่เป็นความจริงยิ่งกว่าก็คือจุดที่ไม่ต้องการเน้น นั่นคือความเห็นแก่ตัวที่เกิดจากความปรารถนา (desire) และความโลภ (greed) เพราะทั้งสองเป็นปัจจัยของความทุกข์ โดยเนื้อแท้พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นการกินแบบพอดีและการอยู่แบบพอดี มิใช่การกินดีอยู่ดี และเน้นความสามารถในการพึ่งตนเอง (self-reliance) เป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งตนเองทางปัญญา เพราะไม่มีผู้ใดมาช่วยให้เรามีปัญญาดีได้นอกจากตัวของเราเอง

การประยุกต์ทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การศึกษาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ยกมาอธิบายข้างบนนี้เป็นเพียงตัวอย่างของการนำทฤษฎีที่เป็นหัวใจหลักของวิชาเศรษฐศาสตร์มาอธิบาย เพื่อให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างทฤษฎีที่มีอยู่ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับพุทธเศรษฐศาสตร์ ในขั้นนี้ไม่มีความประสงค์ที่จะพัฒนาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์มากไปกว่านี้ เนื่องจากเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยเวลา ความรู้ และประสบการณ์ ที่จะต้องค่อยรวบรวมและพัฒนาขึ้นมาเพื่อให้เป็นความรู้ที่มีรากฐานมั่นคง แทนที่จะมีทฤษฎีเป็นจำนวนมาก แต่สามารถโต้แย้งได้ง่ายว่าเป็นทฤษฎีที่ผิดหรือมิจฉาติฐิ ในส่วนที่เหลือจึงเป็นหน้าที่ของผู้อ่านและผู้สนใจจะต้องช่วยกันคิดทฤษฎีอื่นๆ ของพุทธเศรษฐศาสตร์ขึ้นมาบนพื้นฐานของหลักความเข้าใจมนุษย์ในแบบพุทธ ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่าเป็นความเข้าใจที่มีความใกล้เคียงกับธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์มากที่สุด

หลังจากที่ได้กล่าวถึงทฤษฎีหลัก ๔ ทฤษฎี คือ ทฤษฎีการผลิต ทฤษฎีการบริโภค ทฤษฎีอรรถ (ประโยชน์) และทฤษฎีการกระจายผลผลิต

แล้ว จะได้ลองประยุกต์แนวความคิดแบบพุทธเข้ากับเรื่องต่างๆ ที่มีความสำคัญมากในวิชาเศรษฐศาสตร์เช่นกัน ถือได้ว่าเป็นการประยุกต์ทฤษฎีของพุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งนำเอาประเด็นที่เป็นปัจจัยสำคัญของเศรษฐศาสตร์ และแนวคิดที่สำคัญแบบพุทธ ประกอบด้วยทฤษฎีการใช้เวลา (time-use theory) ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด (theory of economy) และทฤษฎีว่าด้วยการหาความสุขหรือความพอใจจากการทำงาน (theory of work satisfaction) มาพิจารณา

ทฤษฎีการใช้เวลา เวลาถือได้ว่าเป็นโภคทรัพย์ในทางเศรษฐศาสตร์ เนื่องจากทุกคนสามารถจะเอาเวลาไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเอง ภายใต้ขอบเขตจำกัดของความรู้ความสามารถของแต่ละบุคคล นอกจากนั้นทุกคนยังได้รับการจัดสรรเวลาให้ในแต่ละวันเท่าเทียมกัน คือวันละ ๒๔ ชั่วโมง โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ เพศ เชื้อชาติ หรือวัย ตลอดจนลัทธิความเชื่อของแต่ละบุคคล จึงถือได้ว่าเป็นการกระจายเวลาให้กับทุกคนอย่าง “ค่อนข้าง” จะเท่าเทียมกัน ที่ใช้คำว่า “ค่อนข้าง” แทนที่จะเท่าเทียมกัน ก็เพราะว่าความแตกต่างของสรีระของแต่ละคนทำให้ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากเวลาได้ไม่เท่าเทียมกัน แต่อย่างน้อยก็ถือได้ว่าเป็นโภคทรัพย์ที่ทุกคนได้รับการจัดสรรค่อนข้างจะเท่าเทียมกันกว่าโภคทรัพย์อื่นๆ และเป็นการได้รับตามธรรมชาติ คือไม่จำเป็นต้องไปร้องขอจากใคร

โดยทั่วไปเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะพิจารณาจากความพึงพอใจ (pleasure) ในการใช้เวลา ซึ่งต่อจากนี้ไปจะเลิกใช้คำว่า *อรรถประโยชน์* (utility) ซึ่งสร้างความสับสนทั้งในภาษาอังกฤษและภาษาไทย หลังจากที่ได้อธิบายคำว่า อรรถ ซึ่งแปลว่าจุดมุ่งหมาย เป้าหมาย หรือประโยชน์ที่พึงได้รับ หรือประโยชน์ในการใช้ (utilization) อย่างชัดเจนแล้ว และขอให้เข้าใจว่า ทุกครั้งที่กล่าวถึงความพึงพอใจนั้น เป็นการใช้ความคิดตามกรอบเศรษฐศาสตร์ ตะวันตก ถ้าจะใช้ในกรอบของพุทธเศรษฐศาสตร์ จะใช้กรอบความคิดของความทุกข์และความสุขเท่านั้น ความพึงพอใจจากการใช้เวลาในบริบทของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีได้อยู่บนฐานความเป็นจริง เกิดจากทางเลือกที่มีอยู่

หลายทาง เป็นต้นว่า การพักผ่อน ในลักษณะที่เป็นการนอนหลับเพื่อให้ร่างกายได้พักหลังจากผ่านความเหน็ดเหนื่อยมาแล้ว ช่วยให้ร่างกายได้มีโอกาสซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอในช่วงเวลาดังกล่าว การหย่อนใจหรือการสันตนาการ เพื่อช่วยคลายความเครียด หรือสร้างความเพลิดเพลินใจ หรือใช้ไปในการทำงาน ซึ่งเศรษฐศาสตร์ดังกล่าวถือว่ามิตันทุนที่จะต้องได้รับผลตอบแทนเป็นรายได้หรือสิ่งของ เพื่อไปใช้ในการบริโภคให้เกิดความพึงพอใจ ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างของทางเลือกในการใช้เวลาโดยมีเป้าหมายหลักเพื่อให้เกิดความพึงพอใจสูงสุด ซึ่งต้องหมายถึงการมีสุขภาพกายและใจที่ดีด้วย

ดังนั้น การที่แต่ละคนจะใช้เวลาไปในลักษณะใด ย่อมขึ้นกับความพอใจที่จะเลือก (preference) การใช้เวลาเพื่อการนั้นๆ แต่เนื่องจากกระแสความคิดเรื่องเงินและผลิตภาพมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในสังคมทุนนิยมและบริโภคนิยม มีการใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน รวมทั้งใช้เงินเพื่อการลงทุนและเป็นสินค้าเพื่อการเก็งกำไร ถ้าจะใช้ภาษาพุทธเศรษฐศาสตร์เงินจะทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้นความโลภให้มีความรุนแรงมากขึ้น ในภาวะเช่นนี้มีแนวโน้มที่จะใช้เงินเป็นหน่วยในการคำนวณการใช้เวลาให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด เป็นต้นว่า ถ้าหากไปทำงานในตลาดที่มีการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงิน ก็จะต้องคำนวณว่าทำงานประเภทไหน อย่างไร จึงจะได้เงินมากที่สุด ในระยะเวลาเท่ากัน หรือถ้าหากไม่ได้ทำงานที่ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน ก็จะกลับมาคิดว่า ถ้าหากทำงานบ้านเอง เพราะมีเวลาว่างและไม่มีโอกาสไปหาเงินด้วยวิธีการอื่น จะคุ้มกันไหม หรือใช้เวลาไปทำงานอย่างอื่นที่มีค่าตอบแทนสูงกว่า แล้วจ้างคนอื่นมาช่วยทำงานบ้านแทน หรือแม้กระทั่งจะหย่อนใจหรือสันตนาการ จะต้องคำนวณว่า การหย่อนใจดังกล่าวจะต้องเสียเวลาและเสียเงินไปเท่าไร จะคุ้มกันหรือไม่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือมีความพยายามในการเปลี่ยนแปลงหน่วยเวลาให้เป็นเงิน แล้วแปลงหน่วยเงินเป็นความพึงพอใจ ซึ่งแปลเอาเองว่าความพึงพอใจในลักษณะดังกล่าวคือความสุข ซึ่งก็แน่นอนว่าส่วนใหญ่ไม่เป็นความจริง การคิดลักษณะนี้ นอกจากสร้างความซับซ้อนโดยไม่จำเป็นแล้ว ผลที่ได้รับส่วนใหญ่ก็มีใช้ความสุขอย่างแท้จริงตามที่คาดหมาย

ถ้าหากใช้จุดยืนแบบพุทธเศรษฐศาสตร์ จะต้องเปลี่ยนวิธีคิดโดยสิ้นเชิง โดยจะต้องเริ่มจากคำว่า “ความสุข” คืออะไร ถ้าไม่เข้าใจในความหมายที่ลึกซึ้ง ก็ควรจะเข้าใจความหมายที่ง่าย ๆ และทุกคนเข้าใจได้ ก็คือภาวะที่ไม่มีการเบียดเบียนเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นตัวเองหรือผู้อื่น การไม่เบียดเบียนตัวเอง มิได้หมายความว่าไม่ทำให้ตัวเองต้องเหนื่อยแรง หรือบางครั้งอาจจะได้รับอันตรายเจ็บปวด หรือเจ็บป่วยบ้าง แต่ความหมายที่แท้จริงก็คือไม่ทำให้ตัวเองเกิดความรู้สึกขัดข้อง ขัดเคือง หรือเป็นทุกข์ใจ แม้แต่การทำงานหนักและการทำงานที่เสี่ยงอันตราย ถ้าหากเป็นไปเพื่ออรรถที่เป็นกุศล หรือเป็นสิ่งที่ดีงามแล้ว ตามความหมายของกุศล อกุศล หรือความดีความชั่วแบบพุทธ ที่เน้นเจตนาและผลที่ใจเป็นหลักดังที่อธิบายไว้อย่างชัดเจนไปแล้ว ก็ย่อมไม่ถือว่าเป็นการเบียดเบียนตนเอง พุทธเศรษฐศาสตร์จึงมิได้มีเจตนาให้มนุษย์ยอมมือองเท้า หยิบโย่ง ตรงกันข้ามกลับสนับสนุนให้มีเมตตา กรุณา และมุทิตา ต่อผู้อื่น และเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าว หากจำเป็นจะต้องเหนื่อยกายเหนื่อยใจ ก็ควรที่จะทำ แต่ที่ไม่ควรจะทำมีเพียงอย่างเดียว คือทำแล้วเกิดทุกข์ใจ ส่วนการไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้นมีความหมายที่แคบและเข้าใจได้ง่ายกว่า เนื่องจากความรู้สึกหรือความเข้าใจของบุคคลอื่นอาจจะแตกต่างไปจากตัวเองได้ ดังนั้นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนแม้แต่เพียงร่างกาย ถ้ามิใช่เป็นความยินยอมพร้อมใจของเขาเองแล้ว ก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ

ดังนั้น จุดยืนแบบพุทธนั้น การใช้เวลาให้เกิดประโยชน์เต็มที่ก็คือการใช้เวลาให้ตนเองมี “ความสุข” แต่เมื่อความสุขสามารถเกิดได้จากปัญญา โดยผ่านกระบวนการไตรสิกขา ความสุขจึงมิได้เกิดจากการผลิตเพื่อการบริโภค การผลิตเพื่อการบริโภคนั้นเป็นเพียงส่วนประกอบที่จำเป็นของการใช้เวลาอันน้อยนิด และเกือบจะไม่มีค่าจำเป็นที่จะต้องผลิตเองทั้งหมด ถ้าหากปริมาณที่จำเป็นต้องใช้เพื่อการบริโภคมีไม่มาก เมื่อเข้าใจในลักษณะเช่นนี้ การใช้เวลาที่เป็นประโยชน์มากที่สุด ก็คือการใช้เวลาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ซึ่งเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าและสาวกของพระองค์ ทรงเลือกที่จะปฏิบัติ

ถ้าหากจะศึกษาลงไปในรายละเอียด การใช้เวลาอย่างมีประสิทธิภาพ

สูงสุดของพระองค์ ในฐานะที่เป็นตัวอย่างของการใช้เวลา ก็คือ พระองค์ทำหน้าที่เป็นครูที่มีความสามารถ เลือกใช้กรรมแก่นบุคคลและกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะช่วยให้เกิดการเผยแพร่ธรรมะในวงกว้างได้มากที่สุด ซึ่งนอกจากผู้นำทางศาสนาอื่นและมหากษัตริย์แล้ว ท่านจะเลือกบุคคลที่พิจารณาแล้วด้วยญาณ ว่าเป็นผู้ที่มีศักยภาพ สามารถเข้าใจคำสอนของพระองค์ได้ดี เพื่อจะทรงสั่งสอน อีกทั้งพระองค์จะใช้เวลาค่อนข้างสูงอบรมสั่งสอนสาวกจนบรรลุอรหัตผล เพื่อไปทำหน้าที่เผยแผ่สั่งสอนผู้อื่น รวมทั้งกำหนดเป็นแนวปฏิบัติ ให้สาวกของท่านอธิบายคำสอนเป็นภาษาท้องถิ่นที่ประชาชนส่วนใหญ่ใช้ภาษานั้นๆ (Gard, 1962: 63 - 68) ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงแผ่กระจายอย่างกว้างขวางทั่วไปในทวีปเอเชียโดยไม่มีการใช้กำลังบีบบังคับหรือทำสงครามรบบพุ่งเหมือนการขยายอิทธิพลของบางศาสนา โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยศรัทธาหรือความเชื่อเป็นหลัก แต่อาศัยความประจักษ์แจ้งด้วยตนเองหรือปัญญาเป็นรากฐานที่สำคัญ

ที่ยกมาพิจารณานี้ เป็นตัวอย่างของการใช้เวลาอย่างมีประสิทธิภาพ สูงสุดตามแนวคิดของพุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งแตกต่างไปจากแนวคิดการใช้เวลาของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมาก เพราะเป็นการใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นมากที่สุดเท่าที่ความสามารถของแต่ละบุคคลจะทำได้ มีผลทำให้ผู้ใช้เวลาเองก็มีความสุข พร้อมทั้งช่วยให้โลกมีคานติสุขพร้อมกันด้วยโดยตรง โดยไม่จำเป็นต้องคำนวณเวลาเป็นเงิน คำนวณเงินเป็นการบริโภค และแปลงการบริโภคเป็นความสุข เช่นในกรณีของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ถ้าหากทุกคนรู้จักใช้เวลาในลักษณะที่สามารถหาความสุขจากการใช้เวลาโดยตรง ในขณะเดียวกันก็รู้จักใช้เวลาที่มีอยู่ในแต่ละวันทำประโยชน์ให้แก่สัตว์โลกได้มากที่สุด โดยไม่เป็นการเบียดเบียนตัวเองไปด้วยพร้อมกัน เช่นในกรณีของพระพุทธองค์ หรือเพียงแต่มีบุคคลที่มีความเข้าใจและปฏิบัติตนในลักษณะเช่นนี้เป็นจำนวนมากพอ ซึ่งไม่จำเป็นต้องมากนัก (critical mass) คานติสุขย่อมจะเกิดขึ้นในโลกอย่างแน่นอน

ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัดที่จะกล่าวถึงนี้อาจจะสื่อความหมายไม่ตรงนัก แต่ที่จริงความคิดในเรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวกันกับประสิทธิภาพในการบริโภค หรือประสิทธิภาพในการผลิต เพราะความหมายของประสิทธิภาพในการบริโภคและประสิทธิภาพในการผลิตของพุทธเศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการแสวงหาจุดยืนของการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้ได้ประโยชน์สูงสุด ซึ่งเป็นการสะท้อนความเข้าใจของมนุษย์กับการใช้ทรัพยากรในลักษณะที่เป็นการถนอมการใช้ทรัพยากรให้มากที่สุด ซึ่งมีความหมายต่อไปถึงจุดยืนเกี่ยวกับการดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ในลักษณะที่ยั่งยืนอีกด้วย

ดังนั้น การประหยัด (economy) ในที่นี้จึงไม่มีความหมายเช่นเดียวกับการประหยัดหรืออดออมในแบบตะวันตก ซึ่งถือว่าการอดออมในปัจจุบันก็เพื่อประโยชน์ของการใช้ที่มากกว่าในอนาคต เป็นการเพิ่มโอกาสในการใช้ทรัพยากรแก่ผู้ที่อดออมนั่นเองในอนาคต ซึ่งก็มีความหมายของการมีประโยชน์ส่วนตน (self-interest) แฝงอยู่ ขณะที่ประสิทธิภาพในการบริโภคนั้น เป็นการใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่าโดยผู้ใช้ก็มีความสุขกับการกระทำเช่นนั้น อีกทั้งมิได้หวังผลของการมีโอกาสบริโภคเพิ่มขึ้นในอนาคต ดังปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกตอนที่พระอานนท์สนทนากับพระเจ้าอุเทนเรื่องการใช้จ่ายประโยชน์จากจีวร ดังนี้

พระเจ้าอุเทน	เมื่อจีวรเก่าแล้วจะอย่างไร
พระอานนท์	ก็พยายามที่จะปะ
พระเจ้าอุเทน	ถ้าปะไม่ไหวจะอย่างไร
พระอานนท์	ก็จะตามซัอนเข้าหลายๆ ชิ้น เป็นจีวรที่ซัอนกันเข้า
พระเจ้าอุเทน	ถ้าตามก็ไม่ไหว เพราะมันเปียกแล้ว จะอย่างไร
พระอานนท์	ก็จะทำให้มันเป็นผ้าปูนอน
พระเจ้าอุเทน	ถ้าใช้จนเปียกยุ่ยแล้วจะอย่างไรดี
พระอานนท์	เอามาพับทบกันเข้าเป็นผ้ารองนั่ง
พระเจ้าอุเทน	ถ้าผ้ารองนั่งใช้จนเก่าขาดแล้วจะอย่างไร

พระอานนท์ เอาไปเผาไฟให้เป็นขี้เถ้า เอาชยากับมูลโค แล้วเอา
ไปฉาบฝากุฏิซึ่งทำด้วยดินให้มันสะอาดขึ้นมาใหม่

(อ้างพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๗ หมวดพระวินัย ข้อ ๖๒๖,
๒๕๒๕: ๒๔)

แนวคิดดังกล่าวมีส่วนคล้ายกับจริยธรรมพิวริตัน (Puritan ethics) ที่ถือหลักประหยัด อดออม และใช้ชีวิตที่เรียบง่าย ซึ่งผู้บุกเบิกในยุคแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกควอเกอร์ (Quakers) ที่เข้ามาตั้งรากฐานในอเมริกา มีความเชื่อในเรื่องการทำงานหนัก การมีส่วนร่วมในชุมชน ใช้ชีวิตเรียบง่าย และอุทิศชีวิตให้กับจิตวิญญาณ กตिकाเบื้องต้นในการดำรงชีวิตของพวกเขา ก็คือ แต่ละคนไม่ควรจะปรารถนามีวัตถุสิ่งของมากเกินไปกว่าที่จะนำมาใช้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพ พวกเขาสอนลูกหลานว่า “ใช้จนกว่าจะใช้ไม่ได้ ใส่จนกระทั่งซ่อมใช้ใหม่ไม่ได้แล้ว พยายามใช้ให้ได้ หรือมิฉะนั้นก็ไม่ต้องใช้” (use it up, wear it out, make do, or do without) (Elgin, 1993: 50-52)

จากตัวอย่างความคิดของควอเกอร์ในเรื่องจริยธรรมพิวริตัน จะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกับพุทธเศรษฐศาสตร์มาก เพราะถ้าเป้าหมายของมนุษย์อยู่ที่การแสวงหาความสุขทางใจแล้ว ความต้องการทางวัตถุก็จะเป็นประเด็นรอง และพยายามใช้วัตถุอย่างมีคุณค่ามากที่สุด เพื่อที่จะเบียดเบียนผู้อื่นและสภาพแวดล้อมให้น้อยลง การที่พวกควอเกอร์มีความคิดเช่นนี้ เพราะเขามีความเชื่อว่าชีวิตที่อยู่ในโลกนี้ควรจะอุทิศให้แก่พระเจ้า ซึ่งก็มีความหมายเช่นเดียวกับการไม่มีตัวตนหรืออนัตตาในแบบพุทธนั่นเอง แต่เมื่อความเชื่อเรื่องผลประโยชน์ส่วนตน (self-interest) มีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ความเชื่อในเรื่องการอุทิศตนเพื่อพระเจื่อก็ลดน้อยลงหรือค่อยจางหายไป

ที่ยกตัวอย่างจริยธรรมพิวริตันมาพิจารณาประกอบ เพื่อชี้ให้เห็นว่าพุทธเศรษฐศาสตร์มิใช่มีเอกลักษณ์ (uniqueness) เฉพาะตัว แต่เมื่อใดก็ตามที่สามารถตัดประเด็นเรื่องความต้องการที่เกินความจำเป็นในการดำรงชีวิต

ออกไปได้ จะด้วยการใช้เหตุผลใดก็ตาม มนุษย์ก็จะพบว่าความสุขในชีวิตไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับการบริโภคทางวัตถุ ซึ่งก็จะนำไปสู่การใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีจิตสำนึก

ในประเด็นนี้ จริยธรรมพิวริตันแบบของเวกเกอร์และความคิดอันตดาแบบของพุทธเสื่อมถอยลง ก็เพราะการเน้นการสะสมจนเกินความจำเป็นของมนุษย์มากขึ้นนั่นเอง ดังนั้นจึงจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ชัดว่า ในความเป็นจริงธรรมชาติของมนุษย์ไม่จำเป็นต้องเกิดมาพร้อมกับความต้องการเกินความจำเป็น หากแต่การเน้นการสะสมจนเกินความจำเป็นแพร่หลายมากขึ้น เพราะถูกทำให้กลายเป็นความเชื่อสากลว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องเป็นเช่นนั้น ประกอบกับความเชื่อดังกล่าวได้รับการสนับสนุนให้มีความเป็นไปได้มากขึ้นจากลัทธิทุนนิยม อุตสาหกรรมนิยม บริโภคนิยม และรูปแบบที่สลับซับซ้อนและฉ้อฉลยิ่งขึ้นของเงินตรา

อย่างไรก็ตาม จากจุดยืนทฤษฎีประหยัด หรือจะอธิบายให้ตรงประเด็นก็คือ การขยายความของความหมายประสิทธิภาพหรือประสิทธิผลของการบริโภคในแบบของเศรษฐศาสตร์ให้มีรูปแบบที่เด่นชัดยิ่งขึ้น ประเด็นเกี่ยวข้อกันที่ควรจะนำมาอภิปรายในที่นี้ก็คือ อาจลองเอาวิธีการอธิบายแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมาโต้แย้งในประเด็นนี้ แทนที่จะพยายามใช้เวลาที่มียู้อย่างจำกัดไปทำทุกวิถีทางเพื่อที่จะทำให้จีวรมีสภาพการใช้งานในรูปแบบต่างๆ ให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ ควรจะใช้เวลาไปทำการผลิตหรือทำประโยชน์อย่างอื่นที่มีผลในการสร้างมูลค่าเพิ่ม (value added) มากกว่าการใช้เวลาไปทำเช่นนั้น แล้วเอาผลต่างที่ได้มากกว่าไปผลิตจีวรขึ้นมาใหม่ หรือจะผลิตผ้าปูรองนอนหรือผ้ารองนั่งก็ได้ในแต่ละกรณี หรือถ้าหากจะถือว่าการเทศนาอบรมสั่งสอนให้เพื่อนมนุษย์อื่นๆ พ้นจากความทุกข์ อาจจะเป็นการใช้เวลาที่มีค่ายิ่งกว่าการถนอมใช้จีวรก็ตามที

ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าแก่สิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่กิจกรรมต่าง ๆ อันเกิดจากการใช้เวลา และมีสมมติฐานเบื้องต้นที่มีได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน คือความพยายามตีค่าของคุณค่าดังกล่าวให้มีมาตรฐานเดียวกันที่จะพอเทียบเคียงกันได้ ซึ่งมักจะใช้หน่วยของเงินตรา

เป็นเครื่องวัด ประเด็นสำคัญในเรื่องนี้ขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงสองข้อ ข้อที่หนึ่งคือ ความสุขของผู้ที่ใช้เวลาเพื่อการทำสิ่งต่างๆ อีกส่วนหนึ่งคือความพอใจที่จะเลือก (preference judgement) ของผู้ที่ใช้เวลา ที่จะเลือกว่าเอาเวลาในช่วงไหนไปทำอะไรถึงจะได้ประโยชน์จากการใช้เวลามากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็มีข้อเท็จจริงในเบื้องต้นที่จะต้องพิจารณาประกอบว่า ไม่ว่าจะทำอะไรจะต้องพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มีคุณค่ามากที่สุด

ทฤษฎีว่าด้วยการหาความสุขหรือความพอใจจากการทำงาน ทฤษฎีนี้มีที่มาจากคำสอนของพระพุทธทาส อินทปญโญ เป็นหลัก โดยการแสดงธรรมของท่าน ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะให้มนุษย์เข้าถึงความสุขในชีวิตประจำวันอย่างน้อยๆ ก็เปรียบเทียบกับได้กับการมีชีวิตอยู่ในสวรรค์ คือไม่มีความทุกข์ยากเดือดร้อน หรือถ้าจะให้ดีกว่านั้นก็คือ ได้มีโอกาสมีประสบการณ์เข้าถึงภาวะนิพพานได้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ (พระพุทธทาส, ๒๕๔๑: ๔๙) ประเด็นหลักที่เป็นข้อเสนอของท่านที่เป็นหัวใจสำคัญของทฤษฎีนี้ก็คือ *“การทำงานคือการประพาศธรรม”*

ที่จำเป็นจะต้องนำประเด็นนี้มาตั้งเป็นทฤษฎี เนื่องจากคำอธิบายดังกล่าวมีความหมายสำคัญมาก และอาจจะมีผลกระทบถึงขั้นจะต้องมีการปฏิวัติความคิดในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเสียใหม่อย่างแท้จริง ทั้งนี้เนื่องจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีความเชื่อส่วนหนึ่งแฝงอยู่ว่า การทำงานนั้นเป็นกิจกรรมที่น่าเบื่อหน่าย และเพื่อจะทดแทนความเหนื่อยหน่ายก็จำเป็นจะต้องมีค่าจ้างเป็นเครื่องตอบแทน ในทางตรงกันข้าม การหย่อนใจหรือสันทนาการ (leisure) เป็นกิจกรรมที่สร้างความพึงพอใจ ดังนั้นจึงยินดีที่จะจ่ายทรัพย์เพื่อซื้อความพึงพอใจ ทั้งหมดนี้มีที่มาของความคิดที่เนื่องมาจากภาพการทำงานในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙ ซึ่งมีการใช้แรงงานเยี่ยงทาส และใช้คนงานไม่ต่างอะไรไปจากการใช้เครื่องจักร การทำงานในลักษณะเช่นนั้นอาจจะคิดว่า เป็นความยากลำบาก ก่อให้เกิดความเหนื่อยยากและน่าเบื่อหน่าย และการได้หย่อนใจก็จะมีสภาวะการตรงกันข้าม

พระพุทธานต์ (๒๓) พ.ศ. ๒๕๕๙-๕ ก.ค. ๒๕๖๖)

แต่ในความเป็นจริงสภาพการทำงานในปัจจุบันมิได้เป็นเช่นนั้น นอกจากนั้นสิ่งที่พระพุทธศาสนต้องการจะเน้นก็คือ ไม่ว่าจะการทำงานจริงๆ จะมีสภาพเช่นใด หักศนคติที่มีต่อการงานนั้นมีความสำคัญกว่า หรืออย่างน้อย ก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าสภาวะของงานที่จะต้องทำจริง ดังนั้นถ้าหาก เริ่มต้นจากทัศนคติที่ถูกต้องว่า การทำงานคือหน้าที่ตามธรรมชาติของมนุษย์ ที่จะต้องปฏิบัติ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิต ดังนั้นการทำงานจึงไม่ใช่เรื่องของความเหนื่อยยาก ความน่าเบื่อหน่าย หรือเป็นการถูกลงโทษ แต่เป็นหน้าที่ที่มนุษย์พึงกระทำโดยปกติ ถ้าอธิบายว่าการปฏิบัติธรรมคือการทำหน้าที่ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ การทำงานก็คือการประพฤติธรรม ถ้าคิดได้เช่นนี้แล้ว ก็จะไม่คิดว่างานก่อให้เกิดความเหนื่อยยาก หรือน่าเบื่อหน่าย จะช่วยทำให้เกิด "ความพอใจ" ที่ได้ทำงาน เพราะว่าได้ทำหน้าที่ตามธรรมชาติของมนุษย์ หรือได้ปฏิบัติธรรม

ขอให้สังเกตว่า ได้ใช้คำว่า "พอใจ" หรือ satisfaction แทนคำว่า พึงพอใจ หรือ pleasure โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะเน้นความแตกต่างระหว่างความพึงพอใจที่มีความหมายเช่นเดียวกับ utility ซึ่งเทียบกับความสุข (hedonism) ความพอใจในที่นี้ต้องการจะสื่อความหมายของความไม่รังเกียจ และถ้าจะให้ไปไกลกว่าความไม่รังเกียจในแบบพุทธ ก็คือ การทำงานด้วยความสุข

ทั้งนี้คงจะต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงเช่นกันว่า ลักษณะตามธรรมชาติในทางภววิสัยของงานแต่ละชนิดย่อมมีความแตกต่างกันจริง งานบางชนิดเป็นงานที่สร้างสรรค์ และสามารถสร้างความเพลิดเพลินหรือความพอใจให้กับผู้ที่ทำงานไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการพักผ่อนหรือสันทนาการ งานบางชนิดก็สร้างความกดดันและความเครียดให้ผู้ต้องทำงาน เช่น งานที่มีความเสี่ยงภัยสูง งานที่กำหนดมาตรฐานที่ยอมรับได้เอาไว้สูง งานที่มีกำหนดเวลาให้แล้วเสร็จค่อนข้างกระชั้นชิด นอกจากนั้นงานบางชนิดยังต้องทำเพราะความจำใจ เพราะถูกบังคับด้วยอำนาจโดยตรงหรืออำนาจแฝง งานบางชนิดเป็นงานที่สกรปรกและน่าเบื่อหน่าย แต่ไม่ว่าภววิสัยของงานจะมีความแตกต่างกันในความเป็นจริงมากน้อยเพียงใด การมีทัศนคติที่ดีต่อการงาน

จะช่วยให้ค่อนข้างมากส่วนหนึ่ง

ในทางตรงข้าม สิ่งที่เรียกว่าการหย่อนใจหรือสันทนาการก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นสิ่งสร้างคามพึงพอใจเสมอไป เป็นความจริงที่ว่า การหย่อนใจหรือสันทนาการเป็นกิจกรรมที่“คาดว่า” น่าจะสร้างความพึงพอใจ จึงจูงใจให้ผู้ที่ต้องการได้รับบริการเสียทรัพย์ พร้อมทั้งสละเวลาเพื่อที่จะได้รับบริการนั้นๆ แต่ถ้าหากการหย่อนใจหรือสันทนาการเป็นการเสพอบายมุข เป็นต้นว่า เล่นการพนัน เสพของมีนเมาหรือสิ่งเสพติด ประพฤติสำส่อนในกามคุณ หรือส่งเสริมให้กิจกรรมเพศสัมพันธ์กลายเป็นกิจกรรมเชิงธุรกิจ หรือมีเพศสัมพันธ์ในลักษณะที่สร้างปัญหาตามมาภายหลัง สิ่งนี้เรียกว่าเป็นการหย่อนใจหรือสันทนาการ มิได้เป็นการสร้างความสุข แต่กลายเป็นการสร้างความทุกข์

โดยสรุปในเมืองต้น เศรษฐศาสตร์กระแสหลักกล่าวว่า งาน (work) ก่อให้เกิดสภาพความไม่พึงพอใจ ส่วนการหย่อนใจหรือสันทนาการ (leisure) เป็นกิจกรรมที่สร้างความพึงพอใจเสมอไป โดยไม่มีการจำแนกถึงสภาวะความเป็นจริงของกิจกรรมและชนิดในรายละเอียด แต่ในพุทธเศรษฐศาสตร์มีหลักประกันที่จะทำให้การทำงานเป็นไปอย่างมีความสุขสองหลักด้วยกัน หลักประกันประการแรกก็คือ หักศนคติที่มีต่อการทำงาน นั่นก็คือ ถ้าคิดว่าการทำงานคือการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ ก็จะช่วยลดผลกระทบทางภววิสัยของงานที่ไม่น่าพึงปรารถนาลงได้ในระดับหนึ่ง ส่วนหลักประกันประการที่สองก็คือ ประสิทธิภาพของการบริโภค ถ้าหากการบริโภคเป็นไปเพียงเท่าที่จำเป็น เพื่อประดับประดาชีวิตให้ดำเนินไปตามทางสายกลาง ย่อมไม่ต้องการการบริโภควัตถุมาก และเมื่อไม่ต้องการการบริโภควัตถุมาก ก็มีโอกาสเลือกทำงานที่มีลักษณะเป็นการสร้างสรรค์และ / หรือเป็นการสันทนาการไปด้วยในตัวพร้อมกันได้มากกว่า และถ้าหากจำเป็นจะต้องปฏิบัติหน้าที่ที่มีความยากลำบาก น่าเบื่อหน่ายด้วย ก็ถือได้ว่าเป็นหน้าที่หรือเป็นการปฏิบัติธรรม

ในลักษณะเช่นว่านี้ย่อมสามารถหาความพอใจหรือแม้แต่ความสุข (จากการปฏิบัติธรรม : ฌานสุข หรือแม้แต่นิพพานสุข) ได้เช่นกัน ถ้ามี หักศนคติต่อการทำงานในลักษณะเช่นว่านี้ ความหมายของงานในวิชาเศรษฐ-

ศาสตร์จะเปลี่ยนไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ขอให้เริ่มคิดจากกรอบของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเองก่อนว่า แต่เดิมนั้นความคิดเรื่องการทำงานคือสร้างความไม่พึงพอใจ ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการทดแทนโดยการจ่ายค่าจ้างให้ และถ้าจะทำให้เกิดความเป็นธรรมแก่ผู้จ้างและปัจจัยการผลิตอื่นๆ ค่าจ้างควรจะมีมูลค่าเท่ากับผลิตภาพของผู้ที่ทำงาน ถ้าผู้ที่ประสงค์จะทำงานเห็นว่าค่าจ้างไม่สูงคุ้มพอกับความเหนื่อยยากในการทำงาน แม้จะมีอัตราค่าจ้างสูงเท่ากับผลิตภาพแล้วก็ตาม ผู้รับจ้างก็จะไม่ทำงาน การทำงานดังกล่าวก็จะไม่เกิด ผลผลิตก็จะไม่เกิด แต่ถ้าหากผู้ทำงานเห็นว่าการทำงานเป็นการปฏิบัติธรรม หรือเป็นหน้าที่ของเขา โดยยกตัวอย่างที่สุดขั้ว กล่าวคือ เกษตรกรก็ถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องผลิตอาหารเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ คนงานในโรงฆ่าสัตว์หรือโรงงานอุตสาหกรรมที่มีสภาพการทำงานเลวร้ายจากการทำงานเช่นนั้น ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ของเขาเพื่อบริการแก่เพื่อนมนุษย์ โดยที่แน่นอนว่าเกษตรกรจะพึงพอใจกับสภาพการทำงานและผลผลิตที่ได้มากกว่าคนงานในโรงฆ่าสัตว์และคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีสภาพการทำงานที่เลวร้าย แต่ทั้งหมดก็ยินดีที่จะทำงานเพราะเป็นการปฏิบัติธรรม และไม่จำเป็นต้องรับค่าจ้างเท่ากับประสิทธิภาพในการผลิตของตน สิ่งแรกที่จะเกิดขึ้นก็คือมีผลผลิตส่วนเกินเหลือสำหรับสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ไม่สามารถทำงานได้ เนื่องจากเป็นผู้ป่วย ผู้พิการ เด็กอ่อน หรือผู้สูงอายุที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ขณะเดียวกันก็เกิดการจ้างงานเท่าที่ต้องการในทุกกรณี เช่นนี้สังคมก็จะไม่มีปัญหา ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ว่าด้วยอุปทานของแรงงานในลักษณะที่มีความชันเป็นบวกตามความเชื่อกันมาก่อน ก็อาจจะไม่เป็นความจริงอีกต่อไป

ในขณะที่ในความเป็นจริงผู้ใช้ชีวิตในแนวพุทธเศรษฐศาสตร์ย่อมมีโอกาที่จะเลือกทำงานเพื่อการดำรงชีวิตในความเป็นจริงได้มาก เนื่องจากชีวิตของเขาไม่ต้องถูกพันธนาการด้วยกิเลสอันเกิดจากการบริโภคอีกต่อไป ทำให้สามารถทำงานได้โดยไม่ต้องเน้นประเด็นผลตอบแทนเป็นตัวเงินเสมอไป จึงสามารถเลือกที่จะทำงานที่สร้างสรรค์และให้ความสุขได้พร้อมกันไป

สรุป

ตัวอย่างของทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ยกขึ้นมาแสดงทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นทฤษฎีว่าด้วยการผลิต การบริโภค และการทำงานร่วมกันของการผลิต และการบริโภค ประกอบกันเข้าเป็นระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ทฤษฎีว่าด้วยการกระจายผลผลิต ซึ่งไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับผลิตภาพ และการประยุกต์ ทฤษฎีเข้ากับการใช้เวลา การประหยัด และการทำงานคือการประพடுத்தกรรม ล้วนแต่ชี้ไปในทิศทางที่เห็นได้ชัดว่า ศานติสุขในสังคมมนุษย์เป็นสิ่งที่ สามารถเป็นจริงได้ อีกทั้งวิชาเศรษฐศาสตร์ก็ไม่จำเป็นต้องมีสถานภาพเป็น อวิชา หรือเป็นวิชาที่สามัญ แต่เป็นวิชาที่สามารถทำประโยชน์ให้แก่ มนุษย์ได้ คือสามารถสร้างความสุขได้อย่างแท้จริง

โดยที่ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับ พุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือ แทนที่จะเน้นประเด็นผลประโยชน์ส่วนตัว (self-interest) ควรหันไปเน้นประเด็นอนัตตาหรือความไม่มีตัวตนแทน และ แทนที่จะเน้นความฉลาด (intelligence) ควรจะไปเน้นปัญญาแทน ซึ่ง สามารถสร้างขึ้นด้วยกระบวนการไตรสิกขา และในที่สุดจุดยืนสุดท้ายอยู่ที่ เป้าหมายของการมีความสุขจากภาวะนิพพาน แทนที่จะหยุดเพียงแค่มสุข ซึ่งก่อให้เกิดทุกข์ ทั้งหมดนี้คือจุดที่เป็นอวิชาหลัก ๆ ในวิชาเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักที่พัฒนาจากตะวันตกเป็นสำคัญ ถ้าหากสามารถแก้ไขอวิชา เหล่านี้ให้หมดไปได้จากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งเป็นเรื่องที่มีมนุษย์โดย ทั่วไปที่มีปัญญาในระดับปานกลาง หรือที่เรียกว่าปุถุชนธรรมดา ฟังจะเข้าใจ ได้โดยไม่ยากนัก

ถ้าหากเป็นเช่นนั้นก็ไม่จำเป็นต้องมีคำว่า *เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก* และ *พุทธเศรษฐศาสตร์* มีเพียงคำว่าวิชาเศรษฐศาสตร์เพื่อมนุษยชาติก็เพียงพอ เพราะเห็นได้ชัดว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ไม่ได้เกี่ยวข้องกับคำว่า religion ในความหมายภาษาอังกฤษแต่อย่างใด แต่เป็นแนวทางเพื่อศึกษาทำความเข้าใจ มนุษย์ตามสภาพความเป็นจริงของมนุษย์ตามธรรมชาติเท่านั้นเอง ในทางตรงข้าม เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนามาจากตะวันตกจะมี

ความเป็น religion มากกว่า เพราะตั้งอยู่บนความเชื่อที่สร้างขึ้นมาโดยไม่มีพื้นฐานความเป็นจริงรองรับ ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นการเข้าใจความจริงตามธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่างในตัวของมันเอง

สาเหตุหลักของอวิชชาในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงมีอยู่เพียงประการเดียว คือการไม่เข้าใจมนุษย์ตามสภาพที่เป็นจริงตามธรรมชาติเท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะการศึกษาที่ผ่านมาทั้งหมดของอารยธรรมตะวันตก ซึ่งรวมทั้งเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ไม่เน้นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาวะแวดล้อม แต่ไปเน้นการศึกษาสภาวะแวดล้อมภายนอกตัวมนุษย์เป็นหลัก ไม่ให้ความสนใจที่จะพิจารณาองค์ประกอบภายในของมนุษย์อย่างถี่ถ้วนตามสมควร อันเป็นสาเหตุของความไม่เข้าใจสภาพของมนุษย์ตามธรรมชาติที่แท้จริงนั่นเอง

บทที่ ๑๒

เศรษฐศาสตร์พัฒนา
และพุทธเศรษฐศาสตร์

การให้ความหมายของ “พัฒนา”

ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามอธิบายกำเนิดวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนา (Development Economics) ย้อนหลังไปถึงแอตัม สมิท เมื่อครั้งเขียนหนังสือ Wealth of Nations ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๗๗๖ โดยเน้นว่าการอธิบายที่มาของความมั่งคั่งของชาติแบบของสมิทนั้นคือประเด็นหลักของเศรษฐศาสตร์พัฒนา แต่ในความเป็นจริง วิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนา หรือที่เคยเรียกกันว่า วิชาพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development) ในความหมายที่แคบกว่า คือ เน้นการพัฒนาหรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นหลักนั้น มีจุดกำเนิดหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๔๕ เป็นต้นมานี้เอง โดยที่กำเนิดของวิชานี้มีที่มาในบรรยากาศของสงครามเย็นที่เกิดขึ้นทันทีภายหลังที่สงคราม “ร้อน” ยุติลง นั่นคือการแข่งขันกันระหว่างมหาอำนาจตะวันตก นำโดยสหรัฐอเมริกา ที่เน้นการพัฒนาประเทศตามลัทธิเศรษฐกิจทุนนิยม และปกครองในระบอบเสรีประชาธิปไตย กับอีกฝ่ายหนึ่งคือการปกครองแบบอำนาจนิยมหรือบางที่เรียกว่าเผด็จการโดยประชาชนและใช้ลัทธิเศรษฐกิจแบบคอมมิวนิสต์ นั่นคือมีการวางแผนจากส่วนกลาง แทนที่จะปล่อยให้เศรษฐกิจดำเนินไปตามกลไกตลาด สาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดเป็นสงครามเย็นก็เพราะฝ่ายคอมมิวนิสต์นั้นมีเป้าหมายสำคัญที่จะโค่นล้มระบบทุนนิยม โดยมีความเชื่อในขณะนั้นในหมู่ผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ว่า ระบบทุนนิยมเป็นสาเหตุของความทุกข์ยากของคนส่วนใหญ่ของโลก ซึ่งก็ยังคงเป็นความจริงที่ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน เพียงแต่ลัทธิคอมมิวนิสต์และระบอบการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจได้ถูกพิสูจน์แล้วว่าไม่ใช่เป็นแนวทางที่ถูกต้องในการแก้ปัญหา ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งความทุกข์ยาก ซึ่งไม่จำกัดเฉพาะแต่ผู้ที่มีปัญหาทางด้านวัตถุเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การเริ่มต้นของสงครามเย็นในยุคนั้นมีผลส่วนหนึ่งก่อให้เกิดวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนา หรือพัฒนาเศรษฐกิจในความหมายเดิมพร้อมทั้งส่งผลให้ลัทธิทุนนิยมขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั่วโลก นำไปสู่การล่มสลายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก

ทั้งหมด พร้อมกับการสิ้นสุดของสงครามเย็นในปลายทศวรรษ ๑๙๙๐ ที่ผ่านมา วิวัฒนาการของวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนามีจุดเริ่มต้นจากความสำเร็จของการฟื้นตัวของเศรษฐกิจประเทศยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภายหลังจากที่ประเทศยุโรปเหล่านั้นได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากสหรัฐอเมริกา ภายใต้แผนการมาร์แชล (Marshall Plan) (Todaro, 1997: 71) หลังจากนั้น สหรัฐอเมริกาในฐานะผู้นำของประเทศฝ่ายโลกเสรี และผู้วางแผนยุทธศาสตร์ในระดับโลกที่จะต่อสู้ในสงครามเย็นดังกล่าว ได้พยายามที่จะนำผลสำเร็จจากยุโรปไปใช้ขยายผลให้เกิดขึ้นทั่วโลก ในฐานะเป็นเครื่องมือสำคัญในการสกัดกั้นการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ ด้วยการพัฒนาให้ประเทศที่เหลือในโลกที่ยังมีฐานะยากจนในสายตาของประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาในขณะนั้น คือ แฮร์รี ทรูแมน (Harry S. Truman) ได้มีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่ง โดยมีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นมาตรฐาน

ในการปราศรัยเพื่อเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดีเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๑๙๔๙ ต่อหน้ารัฐสภาอเมริกัน ทรูแมนได้อธิบายว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ในโลกยังคงด้อยพัฒนา (underdevelopment) จำเป็นจะต้องได้รับการพัฒนา (development) เพื่อให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้นในฐานะที่เป็นกุญแจสำคัญต่อความเจริญรุ่งเรือง (prosperity) และสันติภาพ โดยทรูแมนได้เน้นแผนงานที่สหรัฐอเมริกาจะต้องมีส่วนสำคัญในการให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ (technical assistance) แก่ประชาชนที่ยากจนในประเทศเหล่านั้น ด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมและยกระดับมาตรฐานการครองชีพ (standard of living) ของประชาชนในประเทศเหล่านั้นให้สูงขึ้น (Sachs, 1992: 156 - 157)

คำปราศรัยดังกล่าวถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ประเทศฝ่ายใต้พยายามไล่กวด (catch up) ประเทศฝ่ายเหนือให้ทัน คำว่าการพัฒนาถูกนำมาใช้ใหม่เป็นครั้งแรกในความหมายของการพัฒนาคนและสังคม ด้วยวิธีการเพิ่มการผลิตให้มากขึ้นแทนความหมายที่มีมาแต่เดิม ในกฎหมายของสหรัฐฯ ที่มีชื่อเรียกว่า กฎหมายการพัฒนา ในปี ๑๙๖๔ ที่เน้นการพัฒนาทรัพยากร คือการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้ได้รับผลประโยชน์เพิ่มมากขึ้น (Sachs, 1992: 157 - 158) การพัฒนาจึงถูกให้ความหมายใหม่ของ

ความก้าวหน้าไปในทิศทางเดียวที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นตัวแบบ สำหรับทฤษฎีการให้ความหมายใหม่ดังกล่าวมีความจำเป็นสำหรับโลกเสรี เนื่องจากในขณะนั้นยุโรปกำลังสูญเสียอาณานิคมที่เคยมีมา ถือได้ว่าเป็นการล่มสลายของโลกตะวันตก ดังนั้นอเมริกาซึ่งกลายมาเป็นประเทศตะวันตกที่มีความเข้มแข็งมากที่สุดหลังสงคราม จึงต้องแสดงบทบาทผู้นำของโลก ความสำเร็จของการพัฒนาเป็นการสร้างวิสัยทัศน์ของระเบียบโลกใหม่ที่ทั้งโลกเข้าร่วมกันในลักษณะพึ่งพาซึ่งกันทางเศรษฐกิจแทนการครอบงำทางการเมืองที่เคยมีมาแต่เดิม จึงไม่มีความจำเป็นที่สหรัฐอเมริกาจะต้องแสดงอำนาจด้วยการแสวงหาพื้นที่ภายใต้การปกครอง เพียงแต่เปิดพื้นที่ให้มีการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาเข้าไปยังพื้นที่เหล่านั้น เมื่อประเทศประกาศตัวว่ามีความพร้อมที่จะพัฒนาตามแนวทางที่เสนอโดยสหรัฐอเมริกา จึงเป็นการยอมสยบเข้าไปอยู่ภายใต้อำណัติของสหรัฐอเมริกาโดยปริยาย โดยที่สหรัฐอเมริกาสามารถอธิบายได้ว่าเป็นการเลือกกำหนดวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจโดยประเทศเหล่านั้นเอง เป็นการครอบงำโลกในรูปแบบใหม่จากรูปแบบที่เคยถูกต่อต้านในฐานะที่เป็นจักรวรรดินิยมในรูปของอาณานิคมแบบเดิม (Sachs, 1992: 1558)

ทฤษฎีพัฒนาจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

จากจุดเริ่มต้นของวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นที่แน่นอนว่า จุดเน้นของวิชาดังกล่าวย่อมอยู่ที่การเพิ่มการผลิตหรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยใช้ประสบการณ์ของประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นหลัก ตัวแบบแรกที่มีการกล่าวถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สองคือตัวแบบของฮาร์รอด-โดมาร์ (Harrod-Domar model) โดยที่ความจริงทั้งฮาร์รอดและโดมาร์ต่างพัฒนาทฤษฎีของตนเองเป็นอิสระ โดยอีกฝ่ายหนึ่งพัฒนาจากประเทศอังกฤษ และมิงงานเขียนในเรื่องนี้ของตัวเองตั้งแต่ปี ๑๙๓๙ (Harrod, 1939: 14 - 33) ส่วนหนังสือที่เขียนขึ้นมาเพื่อ

อธิบายความคิดของเขาอย่างเป็นระบบในเรื่องนี้เขียนขึ้นในปี ๑๙๔๘ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง (Harrod, 1948) ส่วนงานของโดมาร์พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี ๑๙๔๖ (Domar, 1946: 34-55) และได้มีการรวบรวมพิมพ์เป็นหนังสือที่อธิบายทฤษฎีการเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ในปี ๑๙๕๗ (Domar, 1957)

เนื่องจากก่อนหน้านั้นงานเขียนเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีอิทธิพลมากที่สุดคืองานเขียนของเคนส์ ซึ่งอธิบายดุลยภาพภายใต้เงื่อนไขการจ้างงานไม่เต็มที่ อันเป็นกรณีปกติ ดังนั้นจุดร่วมของงานเขียนของทั้งฮาร์รอดและโดมาร์ก็คืออิทธิพลของเคนส์ แต่เนื่องจากงานของเคนส์มีลักษณะเป็นการวิเคราะห์แบบสถิต (static analysis) และการวิเคราะห์แบบสถิตโดยเปรียบเทียบ (comparative static) งานของฮาร์รอดจึงพัฒนาขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงพลวัตของโอกาสที่ระบบเศรษฐกิจจะไม่เข้าสู่จุดดุลยภาพ หรือเข้าสู่จุดดุลยภาพที่มีการจ้างงานต่ำกว่าจุดที่มีการจ้างงานเต็มที่โดยที่มิได้เน้นการอธิบายทฤษฎีการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยตรง ส่วนงานของโดมาร์มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายการขยายตัวของรายได้โดยหลักการของตัวทวี (multiplier)

เนื่องจากงานของทั้งสองอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แบบเคนส์ จึงสามารถอธิบายในรูปแบบที่อธิบายการขยายตัวทางเศรษฐกิจด้วยสูตรการคำนวณทางคณิตศาสตร์อย่างง่าย ทำให้ความหมายที่แท้จริงสำหรับงานของทั้งสองคนเสียไป แต่ก็ไม่ได้ถือเป็นการสูญเสียมากนัก ถ้าพิจารณาถึงหลักการโดยทั่วไปว่า งานของทั้งสอง รวมทั้งของเคนส์ด้วย ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ไม่เป็นความจริง เนื่องจากอธิบายโดยตัวแปรทางเศรษฐกิจเพียงไม่กี่ตัว เป็นลักษณะโดยทั่วไปของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักซึ่งอธิบายได้ง่ายๆ ดังนี้

$$S = sY \quad (๑)$$

$$I = \Delta K = k\Delta Y \quad (๒)$$

ในสภาวะดุลยภาพ

$$S = I$$

ดังนั้น $sY = k\Delta Y \quad (๓)$

หรือ $\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k} \quad (๔)$

- โดยที่
- S = การออมโดยรวม
 - s = อัตราการออม
 - Δ = การเปลี่ยนแปลงของตัวแปรจากปีก่อน เป็นต้นว่า $\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$
 - k = อัตราส่วนระหว่างทุนและผลผลิต (capital output ratio) ซึ่งก็หมายถึงการใช้ฟังก์ชันการผลิตที่มีค่าสัมประสิทธิ์คงที่ (fixed coefficient production function)
 - Y = ผลผลิตรวมหรือรายได้ประชาชาติ

ในสมการที่ (๔) ซึ่งเป็นผลสรุป ก็คือ อัตราการขยายตัวของรายได้ หรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ($\Delta Y/Y$) เท่ากับอัตราการออมหารด้วยอัตราส่วนคงที่ระหว่างทุนและผลผลิต (หรือระดับเทคโนโลยีในการผลิต) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถ้ามีระดับเทคโนโลยีในการผลิตตามที่ได้กำหนดในระดับหนึ่ง ถ้ายิ่งมีอัตราการออมสูงเท่าไร และการลงทุนสามารถนำการออมไปใช้ได้หมด ($S = I$) ก็จะทำให้เศรษฐกิจมีอัตราในการขยายตัวสูงขึ้นตามสัดส่วนดังกล่าว

ทฤษฎีนี้ง่ายต่อการอธิบายแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงที่แคบและจำกัด ถึงกระนั้นก็เคยมีการนำมาใช้จริงในประเทศไทยในช่วงพัฒนาเศรษฐกิจในระยะแรก (แผนที่ ๑ และ ๒, ๒๕๐๔-๒๕๑๔) มาแล้ว และได้รับกระแสพระราชดำริเตือนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่เสนอให้ประเทศไทยหันมาพิจารณาเศรษฐกิจพอเพียง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ หรือ

ประมาณช่วงกลางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๓ (พระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่นิติมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ และพระราชดำรัสพระราชทานแก่ผู้แทนสมาคมองค์การเกี่ยวกับศาสนา ครู นักเรียนโรงเรียนต่าง ๆ นักศึกษามหาวิทยาลัยที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคลในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันพุธที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๗) แต่ก็มิได้รับความสนใจจากรัฐบาลไทยในยุคนั้นแต่อย่างใด

เนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักพบว่า ประเด็นสำคัญของตัวแบบการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ฮาร์รอด - โดมาร์ดิ่งกล่าวอยู่ที่ข้อสมมติในทางทฤษฎีที่ให้ฟังก์ชันการผลิตมีค่าสัมประสิทธิ์คงที่ ขณะที่ได้มีการพัฒนาฟังก์ชันคอบบ์ - ดักลาสขึ้นมาใช้แล้ว จึงสมควรจะนำคอบบ์ - ดักลาสฟังก์ชันมาใช้แทนฟังก์ชันการผลิตที่มีค่าสัมประสิทธิ์คงที่ โรเบิร์ต โซโลว์ (Robert M. Solow) จึงได้สร้างตัวแบบการขยายตัวทางเศรษฐกิจในปี ๑๙๕๖ เน้นการใช้คอบบ์ - ดักลาสเป็นฟังก์ชันในการผลิตเพื่อให้ความสัมพันธ์ในการผลิตมีความสมจริงมากขึ้นกว่าเดิม (Solow, 1956: 65 - 94) โดยแสดงความสัมพันธ์ในลักษณะดังต่อไปนี้

$$Y(t) = K(t)^\alpha [A(t)L(t)]^{1-\alpha} \quad (๑) \quad 0 < \alpha < 1$$

โดยที่	Y	=	ผลผลิต
	K	=	ทุน
	L	=	แรงงาน
	A	=	ระดับเทคโนโลยี

ในขณะที่เทคโนโลยีและแรงงานเพิ่มขึ้นจากปัจจัยภายนอกระบบในอัตรา n และ g ตามลำดับ หรืออีกนัยหนึ่ง

$$L(t) = L(0)e^{nt}$$

$$A(t) = A(0)e^{gt}$$

โดยให้ $A(t)$ $L(t)$ เป็นแรงงานที่ใช้งานร่วมกับเทคโนโลยีได้จริง หรือ แรงงานที่มีการจ้างงานในตลาดแรงงาน มีการขยายตัวในอัตรา $n+g$

$$\begin{aligned} \text{ถ้าให้} & & k &= K/AL \\ \text{และ} & & y &= Y/AL \\ \text{จากความสัมพันธ์ใน (๑)} & & y &= k^\alpha \end{aligned}$$

ถ้าให้ s คืออัตราการออม

$$\text{หมายความว่า} \quad K = sY$$

$$\text{หรือ} \quad k = sy$$

และถ้าให้ δ คืออัตราเสื่อมของทุน การทอนทุนพันธ์ของ k เทียบกับเวลา

$$\begin{aligned} \text{หรือ} \quad \frac{dk}{dt} &= \frac{d(K/AL)}{dt} \\ &= \frac{AL \frac{dK}{dt} - K \frac{dAL}{dt}}{AL^2} \\ &= \frac{1}{AL} \frac{dK}{dt} - \frac{K}{AL} \cdot \frac{1}{AL} \frac{dAL}{dt} \end{aligned}$$

เนื่องจากโซโลว์อธิบาย $\frac{dK}{dt}$

$$\begin{aligned}\text{หรือ } \dot{K} &= I - \delta K \\ &= sY - \delta K\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\frac{d}{dt} \left(\frac{K}{AL} \right) &= \frac{sY - \delta K}{AL} - \frac{K}{AL} \cdot \frac{1}{AL} \frac{dAL}{dt} \\ &= sy(t) - \delta k(t) - k(t) \cdot d \frac{\ln AL}{dt}\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\text{เนื่องจาก } AL &= L(0)e^{nt} \cdot A(0)e^{gt} \\ \frac{d \ln}{dt} AL &= \frac{d [\ln (A(0) \cdot L(0))] + \ln e^{(n+g)t}}{dt} \\ &= \frac{d \ln^{(n+g)t}}{dt} \\ &= n+g\end{aligned}$$

$$\therefore \frac{d}{dt} \left(\frac{K}{AL} \right) = sy(t) - \delta k(t) - k(t)(n+g)$$

$$\text{หรือ } \dot{k} = sy(t) - (n+g+\delta)k(t) \quad (๒)$$

$$\dot{k} = sk(t)^\alpha - (n+g+\delta)k(t) \quad (๓)$$

จุดที่ k จะไม่เปลี่ยนแปลงก็คือ $\dot{k} = 0$ เราเรียกจุดนั้นว่า k^*

$$\text{ดังนั้น } sk^{*\alpha} = (n+g+\delta)k^*$$

$$\text{หรือ } s = (n+g+\delta)k^{*(1-\alpha)}$$

$$k^* = [s/(n+g+\delta)]^{1/(1-\alpha)} \quad (๔)$$

ดังนั้น คำตอบที่ได้จาก (๔) ก็คือ ในจุดที่มีดุลยภาพระหว่างทุนและแรงงาน จะมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับอัตราการออม และสัมพันธ์ในเชิงลบกับการขยายตัวของประชากร

$$\text{จาก (๔) } k^{*\alpha} = [s/(n+g+\delta)]^{\alpha/(1-\alpha)}$$

$$\begin{aligned} \text{หรือ} \quad \frac{Y}{AL} &= [s/(n+g+\delta)]^{\alpha/(1-\alpha)} \\ \frac{Y}{L} &= A(0)e^{gt} [s/(n+g+\delta)]^{\delta/(1-\delta)} \\ \ln\left[\frac{Y}{L}\right] &= \ln A + gt + \frac{\alpha}{1-\alpha} \ln(s) \\ &\quad - \frac{\alpha}{1-\alpha} \ln(n+g+\delta) \end{aligned} \quad (๕)$$

หรือรายได้ต่อหัวขึ้นอยู่กับ การออมและการเพิ่มขึ้นของประชากร ซึ่งมีได้มีข้อสรุปใหม่ไปกว่าตัวแบบของฮาร์รอดและโดมาร์ แต่มีการนำเอา อัตราเพิ่มของประชากรมาอธิบายประกอบด้วยให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น โดยที่ การเพิ่มขึ้นของเทคโนโลยียังเป็นเรื่องของปัจจัยภายนอก (Mankiw, Romer, and Weil, 1992: 410-411)

ขอให้สังเกตว่า นอกจากเหตุผลในฐานะตัวแปรสำคัญทางเศรษฐกิจ การนำตัวแปรอัตราการออม (s) เข้ามาอธิบายในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญที่อธิบาย ตัวแบบการขยายตัวทางเศรษฐกิจนั้น มีประเด็นเกี่ยวกับการครอบงำทางการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาผ่านองค์กรเหนือชาติที่สหรัฐามีอิทธิพลเหนือในเวลานั้นคือ ธนาคารโลก ความหมายสำคัญก็คือ ถ้าหากประเทศ “ด้อยพัฒนา” ตามความหมายของทรมาน ต้องการมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่เนื่องจากมีอัตราการออมที่ต่ำ ข้อแนะนำมาตรฐานก็คือ ควรเพิ่มอัตราการออมให้สูงขึ้น ซึ่งก็เป็นไปไม่ได้ โดยง่ายสำหรับประเทศเหล่านั้น ดังนั้น ทางที่เป็นไปได้ก็คือ การขอความช่วยเหลือด้านการเงินจากสหรัฐอเมริกา หรือขอกู้เงินจากธนาคารโลก ซึ่งจะเปิดโอกาสให้ทั้งสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลกเข้าไปกำหนดทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเหล่านั้นได้อย่างแท้จริงในภายหลัง ข้อเท็จจริงในลักษณะเช่นว่านี้ นักเศรษฐศาสตร์ที่สร้างตัวแบบคณิตศาสตร์มักจะไม่สนใจที่จะกล่าวถึงหรืออธิบาย เพราะอาจจะเป็นอุปสรรคต่อการก้าวหน้าในอาชีพ

ของตน หรือมีฉะนั้นก็เน้นที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ให้ สลับซับซ้อนยิ่งขึ้น เพื่อแสดงความสามารถในทางวิชาการ ทั้ง ๆ ที่การใช้ คณิตศาสตร์ดังกล่าวมีข้อจำกัดมาก ดังจะชี้ให้เห็นต่อไปนี้

จากตัวแบบของโซโลว์ มีข้อสมมติฐานบางประการที่มีได้อธิบายไว้อย่าง ชัดเจนดังต่อไปนี้

๑. ฟังก์ชันการผลิตนั้นเป็นแบบคอบบ์ - ดักลาส ซึ่งมีรูปแบบทาง คณิตศาสตร์ที่จำกัดและมีความตายตัวแบบหนึ่ง

๒. ข้อสมมติฐานในเรื่องผลตอบแทนปัจจัยการผลิตแบ่งกันระหว่าง ปัจจัยหมดพอดี หรือใช้ภาษาวิชาการทางเศรษฐศาสตร์ก็คือ ผลตอบแทน ต่อขนาดการผลิตคงที่ (constant return to scale) ซึ่งมีความหมาย เท่ากับการแข่งขันโดยสมบูรณ์ ปัจจัยการผลิตได้รับการจัดสรรตามผลิตภาพ เพิ่มขึ้นของแต่ละปัจจัย หรือ $0 < \alpha < 1$ ข้อสมมติดังกล่าวช่วยให้คำตอบมี ความโน้มเอียงที่จะเข้าสู่จุดดุลยภาพตามวิธีการวิเคราะห์ที่มีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic analysis) ถ้าหากไม่มีข้อสมมติดังกล่าว จุดดุลยภาพ ในขั้นสุดท้ายจะไม่เกิด และจะไม่สามารถคำนวณคำตอบหรือหาข้อสรุป ในลักษณะที่กะทัดรัดจากตัวแบบนี้ได้

๓. เพื่อให้ง่ายต่อการคำนวณ มีการสมมติให้เทคโนโลยี (A) และ แรงงาน (L) มีส่วนแบ่งผลตอบแทนร่วมกัน คือ $1 - \alpha$ ซึ่งไม่ควรที่จะเป็น เช่นนั้นในความเป็นจริง เนื่องจากในความเป็นจริง เจ้าของทุนเป็นเจ้าของ เทคโนโลยีด้วย ส่วนแบ่งของ (A) ก็ไม่จำเป็นต้องเท่ากับ $1 - \alpha$ แต่ถ้าไม่ สมมติเช่นนั้นก็จะมีความปัญหาในการคำนวณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง y ไม่เท่ากับ k^α สมการ (๒) จะแปลงเป็นสมการ (๓) ไม่ได้ ทำให้ไม่สามารถหาค่า k^* ได้ใน รูปแบบความสัมพันธ์ง่าย ๆ ใน (๔)

๔. ฟังก์ชันการผลิตดังกล่าว เนื่องจากแสดงความสัมพันธ์ในรูป ฟังก์ชันทางคณิตศาสตร์ จึงไม่สามารถแสดงความจริงว่าในการผลิตย่อมมี ของเสีย (waste) อยู่ในกระบวนการผลิต ซึ่งมีผลกระทบในทางลบต่อ สิ่งแวดล้อม และเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจไม่สามารถขยายตัวได้ โดยไม่มีขอบเขตจำกัด แต่ถ้าหากแสดงความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว

จะทำให้ปัญหาที่ควรที่จะเกิดขึ้นตามความเป็นจริงไม่ปรากฏในตัวแบบนี้ ถ้ามีปัจจัยการผลิตเพิ่ม ผลผลิตก็จะเพิ่มขึ้นได้โดยไม่มีวันสิ้นสุดในสัดส่วนที่คงที่ เพราะข้อสมมติฐาน $0 < \alpha < 1$ หรือผลตอบแทนต่อขนาดการผลิตคงที่ (constant return to scale) ปัจจัยที่จะมีผลกระทบในทางลบต่อการขยายตัวของผลผลิตในตัวแบบนี้มีเพียงตัวเดียว คือการขยายตัวของประชากร อันเป็นความเชื่อร่วมสมัยในขณะนั้น อันเป็นผลจากอัตราการเพิ่มของพลเมืองเพิ่มขึ้นเร็วภายหลังสงครามโลก หรือปัญหาเด็กเกิดขึ้นมาก (baby boom) ในประเทศที่พัฒนาแล้ว และมีแนวโน้มของอัตราการตายลดลงในประเทศด้อยพัฒนา

ดังนั้นข้อสรุปจากตัวแบบทางคณิตศาสตร์ดังกล่าวในที่สุดจึงนำไปเพื่อรับใช้หรือยืนยันความเชื่อร่วมสมัย นั่นคือเชื่อว่า ถ้าหากต้องการเพิ่มอัตราพัฒนาของประเทศ จะต้องเพิ่มอัตราการออมโดยรวมของประเทศ หรือมิฉะนั้นจะต้องกู้ยืมจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากธนาคารโลก และจะต้องพยายามลดอัตราการเพิ่มของประชากรซึ่งเป็นแนวโน้มสำคัญของความคิดในยุคทศวรรษ ๑๙๖๐ ในสหรัฐอเมริกา ความคิดดังกล่าวนำไปสู่การรณรงค์เพื่อวางแผนครอบครัวและพัฒนารูปแบบต่างๆ ในการคุมกำเนิด เพื่อให้การเพิ่มประชากรของโลกมีอัตราลดลง ซึ่งถึงแม้จะมีผลดีต่อประเทศที่พัฒนาแล้ว แต่อัตราการเพิ่มของประชากรกลับเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในประเทศ "ด้อยพัฒนา" เนื่องจากการลดลงอย่างรวดเร็วของอัตราการตาย เป็นที่น่าสังเกตว่า ปัจจัยอื่นๆ ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนา เช่น ระดับความเป็นประชาธิปไตย วัฒนธรรม และแม้กระทั่งการศึกษา สุขภาพของประชากร ก็ได้มีการนำมาพิจารณาในตัวแบบดังกล่าว ด้วยเหตุผลสำคัญก็คือ ไม่สามารถนำปัจจัยเหล่านั้นมาแสดงเป็นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์และแสดงผลในเชิงปริมาณได้อย่างชัดเจนนั่นเอง

จึงเป็นหน้าที่ของเอดเวิร์ด เดนิสัน (Edward Denison) ในปี ๑๙๖๑ ที่จะอธิบายว่าอะไรบางอย่างที่เป็นปัจจัยอธิบายการขยายตัวของเศรษฐกิจของสหรัฐฯ โดยนำตัวแปรของโซโลว์ไปปรับปรุงแล้วทดลองใช้กับตัวเลขของประเทศสหรัฐอเมริการะหว่างปี ๑๙๐๙-๑๙๕๗ การศึกษาในลักษณะ

ดังกล่าวสะท้อนการใช้รูปแบบการพัฒนาของสหรัฐฯเป็นต้นแบบของการพัฒนาเศรษฐกิจทั่วโลกด้วย ทั้งนี้เพราะต้นแบบทฤษฎีการขยายตัวทางเศรษฐกิจดังกล่าว โดยเนื้อแท้ก็คือสหรัฐอเมริกาเป็นต้นแบบที่ทุกประเทศควรจะดำเนินตาม ดังที่แฝงอยู่ในคำปราศรัยของทรูแมนเมื่อเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดีตามที่ได้กล่าวมาแล้ว จากการศึกษาของเดนิสันในงานที่มีชื่อว่า *ปัจจัยอธิบายการขยายตัวของเศรษฐกิจสหรัฐอเมริกา (The Source of Economic Growth in the United States)* โดยที่งานวิจัยดังกล่าวพบว่า ผลผลิตของสหรัฐฯขยายตัวร้อยละ ๒.๙ ต่อปี การจ้างงานต่อชั่วโมงเพิ่มขึ้นร้อยละ ๑.๓ ต่อปี ทุนเพิ่มขึ้นร้อยละ ๒.๔ ต่อปี และการขยายตัวของทุนมนุษย์ประมาณปีละ ๐.๙ โดยศึกษาจากองค์ประกอบของแรงงานที่มีการศึกษาในระดับต่างๆที่เปลี่ยนไป พบว่าอัตราการขยายตัวค่อนข้างจะไม่เปลี่ยนแปลง ถึงแม้จะตัดช่วงเศรษฐกิจตกต่ำออกไปโดยเริ่มจากปี ๑๙๓๓-๑๙๕๗ การขยายตัวจะอยู่ในอัตราร้อยละ ๕ แต่ถ้าปรับวงจรรูทออกไป คือเอาจุดที่สูงที่สุดออกไป อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจของสหรัฐฯ จะอยู่ระหว่างร้อยละ ๓-๕ ซึ่งถือว่าเป็นอัตราการขยายตัวที่ค่อนข้างคงที่

การนำปัจจัยทุนมนุษย์ (Human Capital) เข้ามาพิจารณาประกอบ

ทฤษฎีของโซโลว์ ที่มีการนำมาทดสอบกับตัวเลขการขยายตัวทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาโดยเดนิสัน มีจุดอ่อนที่สำคัญที่แม้แต่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเองก็ต้องการจะให้มีการปรับปรุงเพิ่มขึ้น นั่นก็คือ ในตัวแบบดังกล่าว เทคโนโลยีถือได้ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดปัจจัยหนึ่ง นอกเหนือไปจากอัตราการออมที่จะทำให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่เพราะความจำกัดในทางคณิตศาสตร์ในขณะนั้นทำให้อัตราเพิ่มขึ้นของเทคโนโลยี นอกจากจะมีอัตราคงที่ g แล้ว ยังมีความเป็นอิสระจากทุนและแรงงาน อีกทั้งไม่สามารถอธิบายต่อไปว่าเทคโนโลยี

สามารถขยายตัวได้อย่างไร เพราะไม่เกี่ยวข้องกับการสะสมทุนหรือการออมด้วยเช่นกัน

ตามความเป็นจริง เทคโนโลยีน่าจะเพิ่มขึ้นหรือมีการขยายตัวนั้นเป็นผลจาก “ความรู้” (knowledge) ของมนุษย์ โดยที่ความรู้ดังกล่าวมีแหล่งที่มาที่สำคัญ คือจากการเรียนรู้โดยการลงมือปฏิบัติ (learning by doing) ซึ่งเป็นความเห็นของเคนเนธ แอร์โรว์ (Kenneth J. Arrow) ที่ได้เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ครั้งแรกในปี ๑๙๖๒ ในบทความของเขาที่ชื่อว่า “ความหมายทางเศรษฐกิจของการเรียนรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ” (*The Economic Implications of Learning by Doing*) (1962: 155-173) ในปีต่อมา (๑๙๖๓) ทีโอดอร์ ชูลทซ์ (Theodore W. Schultz) ก็ได้พิมพ์หนังสือที่มีชื่อว่า *คุณค่าทางเศรษฐกิจของการศึกษา* (*The Economic Value of Education*) ซึ่งให้เห็นว่าการศึกษามีส่วนที่จะสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้ ทั้งนี้เนื่องจากในฟังก์ชันการผลิตนั้นให้ความสำคัญเฉพาะแรงงานเป็นหลัก และถึงแม้จะมีการเน้นประเด็นในเรื่องเทคโนโลยี แต่ก็ยังเป็นปัจจัยเอกเทศที่เป็นอิสระ

ขณะเดียวกัน ถึงจะมีการกล่าวถึงการเรียนรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติหรือการศึกษาโดยแอร์โรว์และชูลทซ์ แต่ก็ได้พยายามนำมาพิจารณาร่วมกับฟังก์ชันในการผลิตแต่อย่างใด ในปี ๑๙๖๔ แกรี เบคเคอร์ (Gary S. Becker) ได้เสนอความคิดเรื่องทุนมนุษย์ ในหนังสือที่ชื่อว่า *Human Capital* (1964) โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่า การที่มีมนุษย์ที่มีคุณภาพอันเกิดจากการศึกษาหรือการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ความรู้ที่มีอยู่ในตัวมนุษย์นั้นก็เปรียบเหมือนทุนที่จะนำมาใช้เพื่อการผลิตได้เช่นเดียวกับทุนที่เกิดจากการมีเครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ในการผลิต แต่ถึงกระนั้นก็ได้มีความพยายามที่จะนำทุนมนุษย์เข้ามาพิจารณาในฐานะปัจจัยการผลิตในฟังก์ชันการผลิตและเชื่อมโยงไปถึงการเพิ่มขึ้นของเทคโนโลยี เหตุผลที่สำคัญก็คือ เนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์ในขณะนั้นไม่สามารถจะวัดทุนมนุษย์ออกมาเป็นตัวเลขที่แน่นอนได้ ต่างกับการวัดทุนที่เป็นเครื่องมือเครื่องจักรวัดออกมาเป็นหน่วยตัวเงินได้ และเมื่อไม่สามารถนำตัวแปรดังกล่าวมาแสดงความสัมพันธ์ใน

เชิงปริมาณในฟังก์ชันการผลิตได้ นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงมิได้นำทุนมนุษย์มาพิจารณาในฐานะปัจจัยการผลิตอย่างจริงจัง ถึงแม้จะเริ่มเห็นความสำคัญก็ตาม ความสนใจในการศึกษาเศรษฐกิจการศึกษาจึงมักจะเน้นไปในประเด็นการลงทุนทางการศึกษาเทียบกับผลตอบแทนที่ผู้รับการศึกษาได้รับ และผลตอบแทนที่สังคมได้จากการลงทุนดังกล่าว ดังนั้น แม้กระทั่งในปี ๑๙๘๕ นักเศรษฐศาสตร์การศึกษาที่มีชื่อเสียงอย่างจอร์จ ซาซาโรปูลอส (George Psacharopoulos) ยังเน้นการศึกษาเรื่องผลตอบแทนของการศึกษาเป็นหลัก (1985: 583-604)

จนกระทั่งถึงปี ๑๙๘๖ จึงได้มีความพยายามนำเอาทุนมนุษย์ (human capital) มาเป็นปัจจัยการผลิต โดยการขยายจากตัวแบบของโซโลว์ ในปี ๑๙๕๖ หรือสามสิบปีต่อมา โดยโรเมอร์ (Romer, 1986: 1002 - 1037) เนื่องจากสามารถนำตัวแบบทางคณิตศาสตร์มาใช้ในการศึกษาทุนมนุษย์ได้ เช่นเดียวกับทุนที่เป็นเครื่องมือเครื่องจักร โดยไม่จำเป็นจะต้องวัดได้ว่าทุนมนุษย์มีเท่าไร เช่นเดียวกันกับในความเป็นจริงก็ไม่สามารถวัดทุนที่เป็นเครื่องมือเครื่องจักรได้ว่ามีเท่าไร เมื่อนำทุนมนุษย์เข้ามาพิจารณาประกอบในฐานะที่ช่วยทำให้เทคโนโลยีเพิ่มขึ้นได้ ก็จะมีผลทำให้ผลตอบแทนต่อขนาดการผลิตเพิ่มขึ้น และมีผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระยะยาว (increasing returned and long-term growth)

ถ้าเปรียบเทียบกับสมการของโซโลว์ ใน (๑) คือ

$$Y(t) = K(t)^\alpha [A(t)L(t)]^{1-\alpha}$$

สมการของโรเมอร์ เมื่อรวมทุนมนุษย์เข้าไปด้วยแล้วก็มีลักษณะ
ดังนี้

$$Y(t) = K(t)^\alpha H(t)^\beta [A(t)L(t)]^{1-\alpha-\beta} \quad (๒)$$

โดยที่ $H(t)$ คือทุนมนุษย์ และสมมติให้ $0 < \alpha + \beta < 1$ ตามข้อสมมติฐานของผลตอบแทนคงที่ต่อขนาดการผลิต (constant return to scale)

โปรดสังเกตด้วยเช่นกันว่า ถึงแม้จะมีการนำทุนมนุษย์เข้ามาพิจารณาในฐานะที่เป็นปัจจัยในการผลิต แต่ทุนมนุษย์ในที่นี้ก็ยังมิได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับเทคโนโลยี ด้วยเหตุผลความจำกัดของการอธิบายด้วยความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ ทั้งนี้เพราะรูปแบบทางคณิตศาสตร์บังคับเอาไว้ว่าตัวแปรด้านขวามือทั้งหมดจะต้องเป็นอิสระต่อกัน ถ้าหากเทคโนโลยี (A) เป็นฟังก์ชันของทุนมนุษย์ (H) จะเขียนฟังก์ชันการผลิตในลักษณะดังกล่าวไม่ได้ จะต้องเขียนเป็นระบบสมการ (system of equations) ซึ่งมีมากกว่าหนึ่งสมการขึ้นไป

จะเห็นได้ว่าการเน้นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์เป็นหลักทำให้ความเป็นจริงถูกบิดเบือน แต่นักเศรษฐศาสตร์ที่เน้นการใช้คณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ก็นิยมจะทำเช่นนี้ เพื่อให้วิธีวิทยาของพวกเขาดูเหมือนมีความเป็น "วิทยาศาสตร์" หรืออย่างน้อยก็เป็นวิธีวิทยาที่เป็นวิทยาศาสตร์นั่นเอง

ในสมการใหม่ คือสมการที่ (๖) นี้ ถ้าสมมติต่อไปว่าให้ s_k คือการออมเพื่อใช้ในการลงทุนทางกายภาพ และ s_h คือการออมเพื่อใช้ในการลงทุนมนุษย์ และใช้วิธีการคำนวณเพื่อให้ได้รับผลลัพธ์เช่นเดียวกับในสมการที่ (๒) ที่แสดงไว้ข้างบนนี้ ก็อาจจะแสดงได้เช่นกันว่า

$$\dot{k}(t) = s_k y(t) - (n+g+\delta)k(t) \quad (๗)$$

$$\dot{h}(t) = s_h y(t) - (n+g+\delta)h(t) \quad (๘)$$

โดยที่	y	$=$	Y/AL
	k	$=$	K/AL
และ	h	$=$	H/AL

และจากข้อสมมติฐาน $\alpha + \beta < 1$ อัตราการเพิ่มของ k และ h ก็จะเท่ากับ ศูนย์ในที่สุด ซึ่งทำให้สามารถคำนวณหา k^* และ h^* ได้ ในแบบของสมการที่ (๙) ข้างต้นนี้

$$k^* = \left(\frac{S_k^{1-\beta} S_h^\beta}{n+g+\delta} \right)^{1/(1-\alpha-\beta)} \quad (๙)$$

$$h^* = \left(\frac{S_k^\alpha S_h^{1-\alpha}}{n+g+\delta} \right)^{1/(1-\alpha-\beta)} \quad (๑๐)$$

และเมื่อนำค่าเหล่านี้ไปแทนในฟังก์ชันการผลิตที่ (๖) และหาค่า natural log เหมือนในกรณีของสมการที่ (๕) ก็จะได้ผลออกมาเป็น

$$\begin{aligned} \ln \left[\frac{Y(t)}{L(t)} \right] &= \ln A(0) + gt - \frac{\alpha + \beta}{1 - \alpha - \beta} \ln(n + g + \delta) \\ &+ \frac{\alpha}{1 - \alpha - \beta} \ln(s_k) + \frac{\beta}{1 - \alpha - \beta} \ln(s_h) \end{aligned} \quad (๑๑)$$

ซึ่งก็มีผลคล้ายๆ กับสมการที่ (๕) กล่าวคือ การเพิ่มขึ้นของรายได้ต่อหัวมีความสัมพันธ์ในเชิงลบกับการเพิ่มขึ้นของประชากร แต่มีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับการเพิ่มขึ้นของการออมเพื่อการลงทุนทางกายภาพ และการออมเพื่อการลงทุนมนุษย์ ส่วนที่เพิ่มขึ้นมาใหม่ที่ใช้เวลาถึง ๓๐ ปี ภายหลังจากตัวแบบของโซโลว์ในปี ๑๙๕๖ คือส่วนสุดท้าย $\frac{\beta}{1-\alpha-\beta} \ln(s_h)$

หรือการเพิ่มของทุนมนุษย์นั่นเอง แต่จากการศึกษาของเดนิสัน ทำให้ทราบเพิ่มเติมว่า β จะมีค่าระหว่าง $\frac{1}{3}$ ถึง $\frac{1}{2}$ หรือผลตอบแทนของทุนมนุษย์จาก

แรงงานที่มีฝีมือจากการลงทุนในทรัพยากรมนุษย์ ในขณะที่ผลตอบแทนต่อทุนกายภาพประมาณ $\frac{1}{3}$ ดังนั้นค่าจ้างของแรงงานไร้ฝีมือจะอยู่ระหว่าง $\frac{1}{6}$ ถึง $\frac{1}{3}$ ตามลำดับ ถ้าหากมีปัญหาในการใช้ตัวเลขการลงทุนเพื่อเพิ่มทุนมนุษย์ อาจจะใช้ระดับของทุนมนุษย์ (h^*) ซึ่งอาจจะวัดโดยใช้ระดับการศึกษา ก็จะได้ความสัมพันธ์แบบสมการที่ (๑๒) ดังนี้

$$\ln\left[\frac{Y(t)}{L(t)}\right] = \ln A(0) + gt + \frac{\alpha}{1-\alpha} \ln(s_k) - \frac{\alpha}{1-\alpha} \ln(n+g+\delta) + \frac{\beta}{1-\alpha} \ln(h^*) \quad (๑๒)$$

นอกจากปัญหาที่ได้อธิบายมาแล้ว นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักด้วยกันยังวิจารณ์ว่าทฤษฎีดังกล่าวที่สมมติให้ $\alpha-\beta < 1$ เพื่อให้เกิดดุลยภาพของทุนกายภาพและทุนมนุษย์ในระยะยาว ซึ่งจะทำให้ทุกประเทศ ไม่ว่าจะเริ่มต้นที่จุดใด ในที่สุดจะมีรายได้ต่อหัวเท่าเทียมกันหมด ซึ่งเป็นข้อสรุปที่ไม่น่าจะตรงกับความเป็นจริง เพราะในความเป็นจริง ประเทศที่มีการออมและลงทุนในด้านทุนทางกายภาพและทุนมนุษย์จะยิ่งมีการขยายตัวต่อไป และถ้าจะมีจุดดุลยภาพก็จะเกิดในระดับที่สูงกว่า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รายได้ต่อหัวของประเทศต่างๆ ไม่มีทางจะเท่ากันได้ในที่สุด เนื่องจากประเทศที่มีรายได้สูงจะมีอัตราการออมที่สูงกว่า และสามารถลงทุนได้ในอัตราที่สูงกว่านั่นเอง ตัวแบบการขยายตัวแบบนี้อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการขยายตัวที่พิจารณาปัจจัยภายในประกอบ (endogenous growth model) จากทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้น ถ้าหาก $\alpha-\beta=1$ ตัวแบบดังกล่าวก็จะกลายเป็นตัวแบบที่พิจารณาปัจจัยภายในประกอบไปด้วยในทันที กล่าวคือ ประเทศที่สามารถออมได้มากก็จะยิ่งขยายตัวเร็ว และไม่จำเป็นที่รายได้ต่อหัวจะคงที่ ในที่สุดที่จุดใดจุดหนึ่ง

การนำเอาการเพิ่มขึ้นของเทคโนโลยี มาเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยภายใน

จากตัวแบบของโรเมอร์ ถึงแม้ว่าจะพยายามเอาทุนมนุษย์รวมเข้าไปในฟังก์ชันการผลิต แต่ในที่สุดทุนมนุษย์ที่เกิดจากความรู้ หรือ “ทักษะ” (skill) ของแรงงานก็มิได้มีส่วนเข้าไปช่วยทำให้ระดับเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งก็เป็นจุดอ่อนของตัวแบบของโซโลว์ - โรเมอร์ ด้วยเหตุนี้ โรเบิร์ต ลูคัส จูเนียร์ (Robert E. Lucas, Jr.) (1988: 18-27) จึงได้พยายามขึ้นอีกชั้นหนึ่งที่จะรวมเอาการเพิ่มขึ้นของฝีมือแรงงาน ไม่ว่าจะจากการศึกษาหรือจากการเรียนรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ (learning by doing) ตามแบบของแอร์โรว์ การมีฝีมือดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการเพิ่มขึ้นของทุนมนุษย์ และทุนมนุษย์นี้ควรจะเป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มขึ้นของเทคโนโลยีด้วย โดยลูคัสได้อธิบายการเพิ่มขึ้นของทุนมนุษย์ในฐานะการเพิ่มขึ้นของฝีมือ (skill) การผลิต หรือ $h(t)$

ถ้าให้ $N=AL$ หรือแรงงานที่อยู่ในกระบวนการผลิต (effective workforce) แบบของโรเมอร์

$$N = \int_0^{\infty} N(h)dh$$

ถ้าหากคนงานมีเวลาทั้งหมดที่มีใช้การพักผ่อนหย่อนใจ เท่ากับ 1 และใช้เวลาในการทำงานเท่ากับ $u(h)$ การใช้เวลาเพื่อเพิ่มทักษะหรือฝีมือของแรงงานจะเท่ากับ $1-u(h)$ ดังนั้นแรงงานที่มีทักษะระดับ h ที่ใช้ในการผลิตขณะใดขณะหนึ่ง คือ

$$N^e = \int_0^{\infty} u(h)N(h)hdh$$

โดยที่ h นั้นคือค่าแรงต่อชั่วโมงของแรงงานที่มีทักษะระดับต่าง ๆ ถ้าหากแรงงานนั้นต้องใช้ร่วมกับทุนกายภาพ (k) เพื่อจะให้ได้ผลผลิต $F(K, N^e)$ ดังนั้น ค่าแรงของแรงงานแต่ละคนเท่ากับ $F_n(K, N^e)h$ และรายได้ทั้งหมดของเขาก็คือ $F_n(K, N^e)h u(h)$ ความสัมพันธ์ดังกล่าวคือผลกระทบภายใน (internal effect) แต่ถ้าหากจะพิจารณาผลกระทบภายนอก (external effect) คือระดับทักษะโดยเฉลี่ยซึ่งไม่มีใครคนใดคนหนึ่งสามารถกำหนดได้

$$h_a = \frac{\int_0^{\infty} hN(h)dh}{\int_0^{\infty} N(h)dh}$$

$$\text{ถ้าหากให้ } N^e = uhN$$

ก็จะเขียนสมการฟังก์ชันการผลิตที่มีการนำเอาทักษะหรือฝีมือไปเป็นส่วนหนึ่งของเทคโนโลยีได้ดังนี้

$$Y(t) = AK(t)^{\alpha} [u(t)h(t)N(t)]^{1-\alpha} h_a(t)^{\beta} \quad (๑๓)$$

โดยที่ A ยังเป็นเทคโนโลยีที่เพิ่มขึ้นโดยตัวของตัวเอง แต่ $h_a(t)$ นั้นเป็นเทคโนโลยีที่เพิ่มขึ้นจากการที่ทักษะโดยเฉลี่ยสูงขึ้น ดังนั้นเทคโนโลยีที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นจากการที่คนงานมีทักษะเพิ่มขึ้นคือ $h(t)$ ซึ่งขึ้นอยู่กับเวลาที่ใช้ในการสะสมประสบการณ์หรือทักษะ $1-u(t)$

$$h(t) = h(t)^{\gamma} G[1-u(t)] \quad (๑๔)$$

โดย G เป็นฟังก์ชันที่เพิ่มขึ้น และ $G(0) = 0$ ถ้าหากให้ $\gamma < 1$ ก็คือการเพิ่มขึ้นของผลตอบแทนของทุนมนุษย์จะเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง (เพื่อให้แน่ใจว่าระบบดังกล่าวจะมีดุลยภาพในระยะยาว) ถ้ากำหนดเช่นนี้ ทุนมนุษย์

จะไม่สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือที่ทำให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจแทนเทคโนโลยี $A(t)$ เพราะถ้า $U(t) = 0$

$$\frac{\dot{h}(t)}{h(t)} \leq h(t)^{\gamma-1}G(1) \text{ ซึ่งจะเข้าไปใกล้ } 0$$

ตัวแบบนี้จะมีความยุ่งยากขึ้นไปจากตัวแบบของโซโลว์ แต่ให้ผลที่ไม่ต่างกันเลย จึงสร้างความยุ่งยากโดยไม่จำเป็น แต่ถ้าอธิบายแบบฮิโรฟุมิ ยูซาวา (Hiroyfumi Uzawa) (1965: 18-31) ที่กำหนดให้ $\gamma < 1$ ก็จะทำให้รายได้ต่อหัวขยายตัวต่อไปโดยไม่หยุดยั้งจากการสะสมทุนมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียว จากงานวิจัยของเชอร์วิน โรเซน (Sherwin Rosen) (1976: 545-567) ซึ่งให้เห็นว่ากรณีของยูซาวาใกล้เคียงกับการมีรายได้ของแต่ละบุคคลมากกว่าข้อสมมติฐาน $\gamma < 1$ ทั้งนี้เพราะชีวิตมนุษย์แต่ละคนมีความจำกัด ดังนั้นผลของการสะสมทุนมนุษย์จึงเพิ่มขึ้นได้ในลักษณะเส้นตรงไม่จำเป็นจะต้องเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลงเหมือนทุนทางกายภาพ ในกรณีเช่นนี้เราอาจจะแสดงความสัมพันธ์ของ $h(t)$ ในรูปของสมการเส้นตรงได้

$$\dot{h}(t) = h(t)\mu[1-u(t)] \quad (๑๕)$$

ถ้าไม่มีการใช้เวลาเพื่อพัฒนาทักษะ $u(t) = 1$ อัตราการเพิ่มของทักษะจะเท่ากับศูนย์ แต่ถ้าหากใช้เวลาทั้งหมดเพื่อเพิ่มทักษะ $u(t) = 0$ อัตราการเพิ่มสูงสุดจะเท่ากับ μ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญที่ทำให้ทุนมนุษย์นี้ต่างกับทุนทางกายภาพอย่างสิ้นเชิงก็คือ การสะสมทุนมนุษย์นั้นเป็นกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มหรือสังคม ซึ่งต่างกับการสะสมทุนทางกายภาพ ดังนั้นจึงมีส่วนทำให้ระดับเทคโนโลยีโดยรวมสูงขึ้นได้ด้วย

จากสมการที่ (๑๕) ถ้าให้ v คืออัตราการเพิ่มขึ้นของทุนมนุษย์

$$v = \frac{\dot{h}(t)}{h(t)} = \mu[1-u(t)] \quad (๑๖)$$

ซึ่งเป็นกรณีทั่วไปที่จะทำให้ประเทศที่พัฒนาแล้วยังมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจในอัตราที่สูง และคนงานมีค่าจ้างสูงกว่า ดังนั้นประเทศที่มีทุนมนุษย์และทุนทางกายภาพต่ำกว่าจะต้องมีรายได้ต่ำกว่าประเทศที่มีการสะสมทุนทั้งสองประเภทสูงกว่า ตลอดไป (Lucas Jr., 1988: 25) การนำทุนมนุษย์เข้ามาพิจารณาประกอบจะช่วยอธิบายให้เห็นว่า ประเทศที่เริ่มต้นพัฒนาจากจุดที่ต่ำกว่าไม่มีทางจะไล่กวาดประเทศที่มีระดับการพัฒนาที่สูงกว่าได้เลย

จากนั้นลูคัสได้ใช้ตัวเลขของสหรัฐอเมริกาศึกษาค่าสัมประสิทธิ์ต่างๆ ประกอบกับผลการคำนวณของเดนิสันในปี ๑๙๖๑ ปรากฏว่าถ้าใช้สมการที่ (๑๓) หาค่าสัมประสิทธิ์แบบของเดนิสัน จะได้ค่า $u = 0.72$ หรือมีการใช้เวลาร้อยละ ๒๘ ลงทุนเพื่อเพิ่มทุนมนุษย์ โดยที่ทุนมนุษย์จะเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ ๑.๔ ต่อปี และถ้าหากการศึกษาของเดนิสันในปี ๑๙๖๑ ที่พบว่าอัตราการเพิ่มขึ้นของทุนมนุษย์จากการศึกษาเป็นร้อยละ ๐.๙ ต่อปี อีกร้อยละ ๐.๕ มาจากการที่คนงานมีทักษะเพิ่มขึ้นจากการเรียนรู้จากการทำงานพร้อมกันไป (learning by doing) (Lucas Jr., 1988: 27) อันเป็นความพยายามในการแยกให้เห็นผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจของสหรัฐฯ ที่เกิดจากการขยายตัวของทุนมนุษย์เฉลี่ยร้อยละ ๑.๔ ต่อปี และในจำนวนนั้นแยกเป็นการขยายตัวที่เป็นผลจากการศึกษาร้อยละ ๐.๙ และการขยายตัวที่เป็นการเพิ่มทักษะจากการปฏิบัติงานจริงร้อยละ ๐.๕ นับว่าเป็นความพยายามแยกองค์ประกอบของการขยายตัวทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาได้สำเร็จเป็นครั้งแรก แต่จะสะท้อนความเป็นจริงมากน้อยเพียงใดยังเป็นประเด็นที่จะต้องพิจารณาต่อไป อย่างน้อยต้องนับว่าเป็นความก้าวหน้าที่สำคัญหลังจากการใช้ตัวแบบของโซโลว์เป็นครั้งแรกในปี ๑๙๕๖ เป็นต้นมา

การนำความคิดเรื่องการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ไปอธิบายการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

ในปี ๑๙๙๓ โรเบิร์ต ลูคัส ได้พัฒนาตัวแบบต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่เศรษฐกิจของเอเชียกำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว (๑๙๐๐ - ๑๙๙๕) หรือที่มีการเรียกกันว่า *ปาฏิหาริย์ของเอเชียตะวันออก* (*East Asia Miracles*) (1993: 251 - 272) โดยศึกษาเปรียบเทียบระหว่างเกาหลีและฟิลิปปินส์ ซึ่งในปี ๑๙๖๐ ทั้งฟิลิปปินส์และเกาหลีมีมาตรฐานการครองชีพในระดับเดียวกัน ในปี ๑๙๕๗ ทั้งสองประเทศมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวปีละประมาณ ๖๔๐ เหรียญสหรัฐฯ ต่อปี และในช่วงเวลาดังกล่าวทั้งสองประเทศก็มีขนาดประชากรไม่แตกต่างกันมากนัก คือในฟิลิปปินส์มีประชากร ๒๘ ล้านคน แต่เกาหลีมีประชากร ๒๕ ล้านคน ทั้งสองประเทศมีเมืองใหญ่ๆ จำนวนไม่มากที่ประชากรส่วนมากของประเทศอาศัยอยู่ คือ มะนิลาของฟิลิปปินส์ และโซลของเกาหลี ระดับการศึกษาของประชากรทั้งสองประเทศก็ไม่แตกต่างกันมากนัก

ระหว่างปี ๑๙๖๐ ถึง ๑๙๘๘ รายได้ต่อหัวของประเทศฟิลิปปินส์ขยายตัวเพียงร้อยละ ๑.๘ ขณะที่ประเทศเกาหลีรายได้ต่อหัวขยายตัวร้อยละ ๖.๒ ต่อปี ซึ่งทำให้ในต้นทศวรรษ ๑๙๙๐ เกาหลีมีรายได้เป็นสามเท่าของฟิลิปปินส์ หรือมีรายได้เท่ากับหนึ่งในสามของประเทศสหรัฐอเมริกา (Lucas Jr., 1993: 251) ความแตกต่างดังกล่าวน่าจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการส่งออกของเกาหลี และความสามารถในการส่งออกดังกล่าวน่าจะขึ้นอยู่กับระดับเทคโนโลยีในการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น ส่วนสาเหตุของการที่เกาหลีมีความสามารถทางเทคโนโลยีเพิ่มขึ้นก็เพราะการมีทุนมนุษย์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการเรียนรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริง เสริมด้วยการมีตลาดเพื่อการส่งออกดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้น ความสามารถในการเพิ่มทุนมนุษย์จากการเรียนรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริง เสริมด้วยความสามารถในการส่งออก น่าจะเป็นเหตุผลในการอธิบายปาฏิหาริย์ทางเศรษฐกิจดังกล่าวของเกาหลีเมื่อเทียบกับฟิลิปปินส์

การที่ประเทศมีอัตราการส่งออกสูงย่อมจะต้องมีอัตราการลงทุนสูงด้วยเช่นกัน ในกรณีของเกาหลี ในช่วงที่เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว (๑๙๙๐ - ๑๙๙๕) อัตราการลงทุนสูงถึงร้อยละ ๒๙ เมื่อเทียบกับใต้หวันร้อยละ ๒๑ และฮ่องกงร้อยละ ๒๔ ในขณะที่อัตราการลงทุนของสิงคโปร์สูงถึงร้อยละ ๔๗ ในขณะที่อัตราดังกล่าวของประเทศฟิลิปปินส์มีเพียงร้อยละ ๑๘ และในกรณีที่ทุนสามารถเคลื่อนย้ายได้โดยเสรี ย่อมเห็นได้ชัดว่าการลงทุนไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการออมภายในประเทศแต่ประการใด (Lucas Jr., 1993: 256)

ส่วนความเกี่ยวข้องระหว่างการสะสมทุนมนุษย์จากการเพิ่มทักษะในการผลิต อันเป็นผลการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและการส่งออกนั้น อยู่ที่มีการริเริ่มวงจรการผลิตใหม่ ภายหลังจากที่ประสิทธิภาพในการผลิตของสินค้าที่เคยผลิตได้เริ่มเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง เนื่องจากไม่สามารถจะสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมาได้จากวิธีการผลิตหรือสินค้าที่เคยผลิตเดิม ดังนั้นการเพิ่มทักษะจึงขึ้นอยู่กับวงจรชีวิตของสินค้าและโอกาสในการผลิตสินค้าอย่างใหม่ที่มิระดับเทคโนโลยีในการผลิตสูงขึ้น การที่จะทำเช่นนั้นได้จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนด้วยอัตราเพิ่มของการส่งออกในระดับสูงด้วย จึงจะสามารถทำให้การผลิตสินค้าใหม่เป็นไปได้ตลอดเวลา ในกระบวนการดังกล่าวจะเกิดการกระจายตัวของการเรียนรู้ทักษะและประสบการณ์ทั่วทั้งระบบเศรษฐกิจ

ทั้งหมดนี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นวิวัฒนาการของตัวแบบการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ที่เทียบการพัฒนากับการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และค่อนข้างจะมีวิวัฒนาการทางความคิดที่ช้า เนื่องจากต้องพึ่งการวิเคราะห์เชิงปริมาณที่เน้นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์เป็นหลัก โดยที่ความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ดังกล่าวสามารถนำไปสู่ข้อสรุปที่ต้องการได้ ด้วยเหตุนี้สิ่งที่ขาดหายไปของแนวความคิดพัฒนาในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคือแนวคิดเชิงคุณภาพที่ไม่สามารถเทียบค่าออกมาเป็นปริมาณได้ ทำให้การวิเคราะห์ต้องกระทำในกรอบที่แคบและภายใต้เงื่อนไขของข้อสมมติฐานมากมาย เพื่อให้สามารถหาคำตอบที่

กะทัดรัดในทางคณิตศาสตร์เชิงปริมาณได้

ในระยะหลังนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็เข้าใจข้อจำกัดนี้เป็นอย่างดี จึงพยายามจำกัดการวิเคราะห์เท่าที่สะท้อนความจริงทางคณิตศาสตร์ได้เท่านั้น ดังเช่นที่ลูคัสตั้งข้อบทรความของเขาในปี ๑๙๘๘ ว่า “ว่าด้วยกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจ” (*On the Mechanics of Economic Development*) แต่อย่างไรก็ตาม พวกเขาที่มีวัฒนธรรมของการศึกษาปัญหาในเชิงปริมาณที่จะต้องอิงสมมติฐานและความจำกัดทางคณิตศาสตร์ดังกล่าว เพราะมีความเชื่อว่าเป็นวิธีการเดียวที่จะช่วยให้สามารถศึกษาทุกสิ่งทุกอย่างในลักษณะที่เป็นปฏิฐานได้ ถึงแม้จะต้องเสี่ยงกับข้อสมมติฐานที่ไม่สะท้อนความเป็นจริง และข้อจำกัดที่ก่อให้เกิดปัญหา เช่นกรณีของตัวแบบการขยายตัวของเศรษฐกิจดังกล่าว ที่ถึงแม้จะนำประเด็นทุนมนุษย์เข้ามาพิจารณาด้วย แต่ข้อจำกัดก็คือ ตัวแบบดังกล่าวจะทำให้การขยายตัวเป็นไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด เพราะมิได้พิจารณาของเสียที่เกิดจากกระบวนการผลิตและความจำกัดของทรัพยากรของโลก ซึ่งเป็นประเด็นที่ค่อนข้างจะเห็นได้โดยชัดเจนแล้วในโลกยุคปัจจุบัน แต่ความคิดเหล่านี้ยังมิได้ถูกรวมเข้าไปในความคิดเศรษฐศาสตร์พัฒนากระแสหลัก เนื่องจากยังไม่สามารถแสดงเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะคณิตศาสตร์เชิงปริมาณ ซึ่งจะนำไปสู่ข้อสรุปที่กะทัดรัดได้นั่นเอง

ดังนั้น ถึงแม้ด้านหนึ่งในความพยายามของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จะเน้นความเป็นปฏิฐานนิยม (positivism) ในความหมายของการหาข้อสรุปโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์เป็นหลัก ถึงแม้ข้อสรุปดังกล่าวจะไม่สามารถสะท้อนความจริงอย่างรอบด้านก็ตาม ซึ่งเป็นการสะท้อนข้อจำกัดทางวิชาการดังกล่าว และมีอำนาจในการอธิบายปรากฏการณ์จริงค่อนข้างต่ำ อีกทั้งต้องเสียเวลากับความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์เป็นอันมากโดยไม่มีผลจำเป็น

แนวคิดการพัฒนาระแสมาร์กซิสต์

แนวคิดกระแสนี้คัดค้านกระแสการพัฒนาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ไม่นำเอาข้อเท็จจริงของอำนาจต่อรองที่ไม่เท่าเทียมกัน และบริบททางการเมือง ตลอดจนวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์เข้ามาพิจารณาประกอบด้วย โดยที่ทฤษฎีส่วนมากพัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์ของประเทศละตินอเมริกาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จากข้อเท็จจริงที่ว่าในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เศรษฐกิจของประเทศละตินอเมริกาเฟื่องฟูเนื่องจากผลผลิตวัตถุดิบและสินค้าอุตสาหกรรมได้เองบางส่วน อีกทั้งประเทศเหล่านั้นมิได้รับผลกระทบจากสงครามโดยตรง แต่หลังจากสงครามสงบลง ยุโรปฟื้นตัวทางเศรษฐกิจเนื่องจากมีระดับเทคโนโลยี หรืออาจจะอธิบายด้วยเศรษฐศาสตร์กระแสหลักว่า มีทุนมนุษย์ที่เหนือกว่า ทำให้เศรษฐกิจของละตินอเมริกาถดถอย จึงมีผู้พยายามอธิบายว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

บรรดาคำอธิบายที่ได้รับความนิยมแพร่หลายในยุคหนึ่งคือคำอธิบายของอังเดร กุนเดอร์ แฟรงค์ (Andre Gunder Frank, 1996) แฟรงค์ได้ชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์การพัฒนาที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงของประเทศที่พัฒนาแล้วในขณะนั้น เมื่อเทียบกับยุคกำลังจะพัฒนาในอดีต ความแตกต่างที่สำคัญก็คือ ในช่วงกำลังพัฒนาของประเทศที่พัฒนาแล้วในปัจจุบันนั้นมิได้มีมหาอำนาจในลักษณะที่เรียกว่าเป็นจักรวรรดินิยม หรือมีความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันในลักษณะเมืองแม่และเมืองบริวารของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระบบทุนนิยม เหมือนเช่นประเทศละตินอเมริกาประสบกับความสัมพันธ์ของประเทศแม่ในยุโรป อันเป็นผลพวงจากการพยายามหาผลประโยชน์ของเศรษฐกิจของประเทศเจ้าอาณานิคมเดิม หรือเจ้าอาณานิคมใหม่ ในการจะรักษาความสัมพันธ์ลักษณะดังกล่าวให้ดำรงอยู่ อันเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะซูดริตเอาผลประโยชน์และทรัพยากรจากประเทศบริวาร ทำให้ประเทศบริวารยังคงมีลักษณะด้อยพัฒนา

การอธิบายในลักษณะนี้นำไปสู่ข้อสรุปในการตัดความสัมพันธ์ที่พึ่งพิงกับประเทศที่พัฒนาแล้ว และหันมาเน้นการพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจให้มากขึ้น

หรือสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับประเทศในระดับเดียวกันให้มากขึ้น ทฤษฎีลักษณะดังกล่าวมักจะได้รับการวิจารณ์ว่ามีความเป็นจริงในระดับหนึ่ง เฉพาะในประเทศละตินอเมริกา แต่อธิบายได้ไม่ดีนักในกรณีแอฟริกา และไม่สามารถใช้อธิบายในกรณีของเอเชียซึ่งมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๘๐ เป็นต้นมา นอกจากนี้ ในระยะหลังกระแสเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ยิ่งทำให้คำอธิบายแนวนี้ได้รับความนิยมน้อยลง ประกอบกับข้ออ่อนที่สำคัญของการอธิบายแนวนี้ นั่นก็คือเน้นสาเหตุที่เป็นปัจจัยภายนอกค่อนข้างจะมาก และค่อนข้างจะละเอียดปลีกย่อยภายใน ทำให้เป็นการพิจารณาความเป็นจริงไม่รอบด้านพอ แนวคิดที่อธิบายการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวปัจจุบันจึงมิได้รับความนิยมนัก

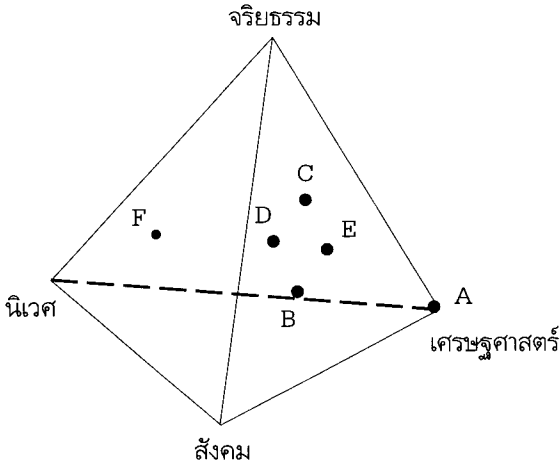
การพัฒนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริง

เศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่มีนักเศรษฐศาสตร์ที่ไม่เห็นด้วยกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักพยายามนำความคิดของฝ่ายตนเสนอ ซึ่งมีพอล เอคินส์ (Paul Ekins) และแมนเฟรด แมกซ์นีฟ (Manfred Max-Neef) เป็นผู้นำทางความคิด โดยเขียนหนังสือชื่อ *เศรษฐศาสตร์ชีวิตจริง (Real-life Economics)* ดังกล่าว นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้เป็นกลุ่มเดียวกับพวกที่เรียกตัวเองว่า เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม และเศรษฐศาสตร์สังคม (social economics) ซึ่งประกอบด้วยสำนักสมานฉันท์ (solodarist school) ของลัทธิสังคมคาทอลิก (social Catholicism) ซึ่งพัฒนาเป็นสมาคมเศรษฐศาสตร์สังคม (Association for Social Economics: ASE) ซึ่งออกวารสารชื่อ *สังคมเศรษฐกิจปริทัศน์ (Review of Social Economy)* รวมไปถึงกลุ่มสถาบันนิยมใหม่ (neo-institutionalists) ซึ่งเป็นกลุ่มที่เชื่อมโยงกับกลุ่มลัทธิมาร์กซ์ใหม่ (neo-Marxism) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า สมาคมเศรษฐกิจอินเดียศึกษา (Association of Indian Economic Studies) ซึ่งเน้นเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากคำสอน

ของคานธี (Diwan and Lutz, 1985) รวมทั้งกลุ่มเศรษฐศาสตร์สถาบัน หรือที่เรียกว่า นักเศรษฐศาสตร์วิวัฒน์ (evolutionary economists) ซึ่งประกอบด้วย เวบเลน (Veblen) เมียร์ดัล (Myrdal) และกาลเบรธ (Galbraith) เป็นต้น

นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้จะไม่เน้นการตั้งสมมติฐานเพื่อแสดงความสัมพันธ์ในลักษณะตัวแบบคณิตศาสตร์เป็นหลัก แต่จะเน้นสภาพความเป็นจริงทางเศรษฐกิจซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวม ร่วมกับสาขาวิชาอื่นๆ ซึ่งเป็นจุดเน้นเช่นเดียวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ โดยเน้นดุลยภาพที่เป็นแก่นกลางร่วมกันของเศรษฐกิจ สังคม นิเวศวิทยา และจริยธรรม นั่นก็คือ ถ้าหากใช้วิธีคิดแบบตะวันตกที่มีการแยกระหว่างปฏิฐานนิยม (positivism) กับ ปทัศฐานนิยม (normativism) นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้จะไม่ปฏิเสธปทัศฐานนิยมในการนำเอาเรื่องจริยธรรมเข้ามาพิจารณาด้วย (ซึ่งถ้าอธิบายด้วยพุทธเศรษฐศาสตร์ สามารถเอาระบบคุณค่าเข้ามาพิจารณาประกอบโดยไม่จำเป็นต้องใช้คุณค่าในการให้ความหมายของคุณค่าเหล่านั้น) ซึ่งอาจจะแสดงความเหมือนและแตกต่างได้จากภาพที่ ๑๑ ดังนี้

ภาพที่ ๑๑
แสดงความสัมพันธ์ของแนวคิดของสำนักต่างๆ

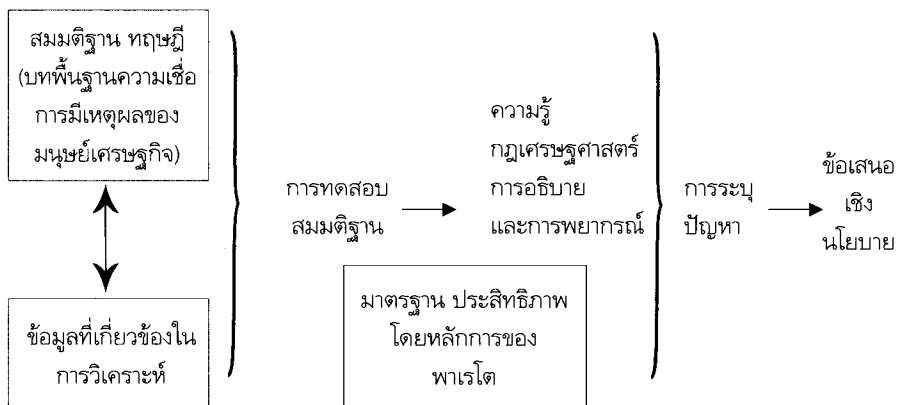
- A คือ นิโคลาสสิก
 B คือ นิโคลาสสิกที่สนใจสิ่งแวดล้อม
 C-B เน้นความเท่าเทียมกันระหว่างคนในรุ่นต่างๆ
 D-C เน้นความเท่าเทียมกันภายในคนรุ่นเดียวกัน
 E สถาบันนิยม (ที่ไม่สนใจระบบนิเวศ)
 F พวกต่อต้านนักเศรษฐศาสตร์

สำหรับกลุ่มเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงดังกล่าวเน้นความสัมพันธ์อย่างมีดุลยภาพทุกด้าน จึงอยู่ที่จุด D โดยน้ำหนักส่วนใหญ่ของกลุ่มนี้จะมีแนวโน้มเอียงไปใกล้เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมมากที่สุด โดยหากจะเทียบสำนักความคิดเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมกับนิโคลาสสิก (แนวเศรษฐศาสตร์สวัสดิการใหม่) ซึ่งในความเป็นจริงถือได้ว่าเป็นเศรษฐศาสตร์ปทัฏฐาน (normative economics) จะแสดงได้โดยภาพที่ ๑๒ ดังนี้

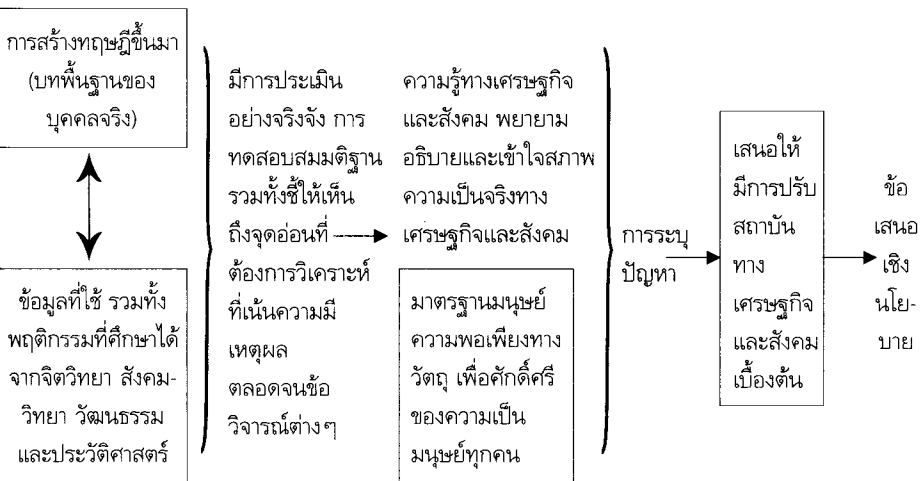
ภาพที่ ๑๒

เปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์ปทัฏฐานสองแบบ นีโอคลาสสิกกับมนุษยนิยม

๑. นีโอคลาสสิก (เศรษฐศาสตร์สวัสดิการใหม่)

๒. เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม

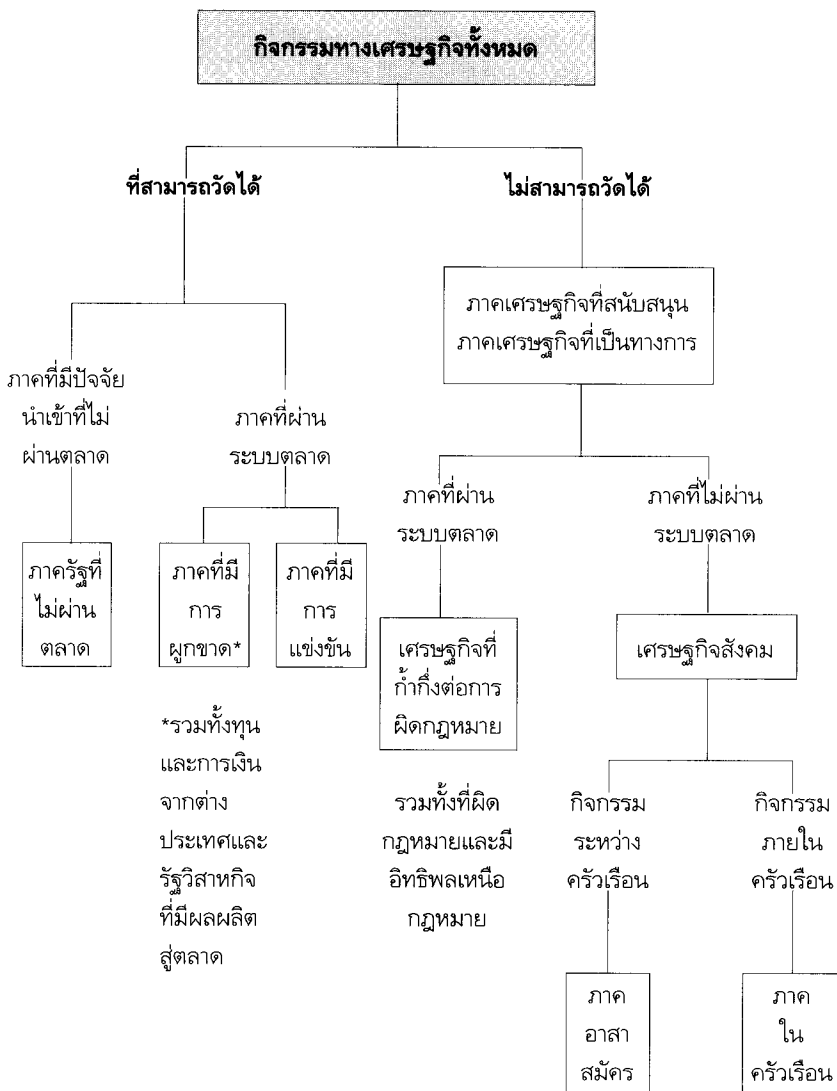
การวิเคราะห์และทฤษฎีพัฒนาเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริง

การวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์แนวนี้จะเน้นการศึกษาระบบเศรษฐกิจที่เป็นจริงทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วยตลาด รัฐบาล คริวเรือน และประชาสังคม โดยที่ปกติเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะให้ความสนใจเฉพาะเศรษฐกิจระบบตลาดและภาครัฐ ไม่ให้ความสนใจต่อคริวเรือนและประชาสังคมเท่าที่ควร ดังนั้น ถ้าจะศึกษาเศรษฐกิจทั้งหมด ต้องเห็นภาพระบบเศรษฐกิจโดยรวมทั้งหมดก่อน เพื่อความเข้าใจกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทั้งหมด (ดูภาพที่ ๑๓ หน้าขวา)

ภาคเศรษฐกิจที่สนับสนุนภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการนั้นไม่ได้มีสถานภาพเป็นภาคฝากหรือส่วนเกิน แต่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของภาคที่เป็นทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ประเทศมีรายได้ต่อหัวต่ำ แต่สามารถอยู่ได้อย่างมีความสุขตามสมควรนั้น เกิดจากการมีภาคเศรษฐกิจสนับสนุนที่มีขนาดใหญ่แน่นอน ส่วนเศรษฐกิจที่กึ่งผิดกฎหมายหรือนอกกฎหมายนั้น ความจริงก็เป็นภาพสะท้อนของเศรษฐกิจระบบตลาด แต่ถูกบังคับให้หลบซ่อน เพราะถือว่าผิดกฎหมายหรือไม่ชอบด้วยศีลธรรม แต่ก็ เป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญแหล่งหนึ่ง และมีส่วนช่วยลดปัญหาการว่างงานโดยรวมได้ ถ้าเป็นกิจกรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผลลบกับสังคมมากจนเกินไป (Wheelock, 1992: 126 - 129)

ภาคดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสะสมทุนมนุษย์และทุนทางสังคมที่มีความหมายไม่ด้อยไปกว่าทุนทางกายภาพที่เป็นเครื่องมือเครื่องจักรต่าง ๆ ดังนั้น ถ้าสนับสนุนให้ภาคนี้สามารถมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นระบบและเข้มแข็ง ความจำเป็นในการพึ่งเศรษฐกิจภาคตลาดก็จะลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดอิทธิพลเศรษฐกิจภาคตลาดที่ไม่เป็นผลดี เช่นภาคที่มีการผูกขาด และอาจจะช่วยลดอิทธิพลของเศรษฐกิจนอกกฎหมายได้อีกทางหนึ่งด้วย เพราะในความเป็นจริงเป็นการสะท้อนรูปแบบของการผูกขาดอำนาจในอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้ การผลิตเพื่อการบริโภคของตนเองนอกจากจะช่วยลดต้นทุนในด้านการแลกเปลี่ยน ซึ่งหลายกรณีอาจจะไม่มี

ภาพที่ ๑๓ แผนภูมิที่แสดงสถาบันที่มีผลิตผลทางเศรษฐกิจ

*รวมทั้งทุนและการเงินจากต่างประเทศและรัฐวิสาหกิจที่มีผลผลิตสู่ตลาด

ความจำเป็นแล้ว ยังจะเป็นการส่งเสริมวิถีการดำรงชีพให้อยู่ได้อย่างสร้างสรรค์ และมีศักดิ์ศรีด้วย

การศึกษาทฤษฎีพัฒนาของเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงนั้น แทนที่จะพิจารณาเฉพาะทุนทางกายภาพอย่างเดียว จะต้องพิจารณาทุนทั้งสิ้นสี่ด้านไปพร้อมกัน นั่นคือ ทุนกายภาพ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนสิ่งแวดล้อม โดยในพุทธเศรษฐศาสตร์ที่แสดงไว้ในบทที่ ๑๐ นั้น ทุนกายภาพและทุนทางสังคมนั้นคือทุนที่มนุษย์สร้างขึ้น ส่วนทุนมนุษย์ส่วนหนึ่งนั้นก็คือทรัพยากรมนุษย์ และทุนสิ่งแวดล้อมส่วนหนึ่งก็คือทรัพยากรธรรมชาติ จะเห็นได้ว่าในกรณีนี้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะตัดประเด็นทุนทางสังคมและทุนสิ่งแวดล้อมออกไป เนื่องจากเหตุผลทางคณิตศาสตร์สองประการ คือ ประการแรก เกรงว่าจะวัดปริมาณออกมาไม่ได้ ประการที่สอง เป็นการเพิ่มตัวแปรมากเกินไป ทำให้ความสัมพันธ์มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น และอาจจะคำนวณออกเป็นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์แบบกะทัดรัดไม่ได้ ทำให้ไม่สามารถพิจารณาระบบเศรษฐกิจได้ครบทุกด้านในภาพองค์รวมเหมือนเช่นในภาพที่ ๑๔ ที่จะแสดงต่อไป

นอกจากนั้นจุดเด่นของทฤษฎีนี้คือ การพิจารณาว่าการสร้างอรรถประโยชน์หรือสวัสดิการให้แก่มนุษย์ไม่จำเป็นต้องเกิดจากการบริโภค (Having) เสมอไป อาจเกิดจากการอยู่และช่วยให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น (Being) หรือจากการกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกิดจากการทำงานเพื่อการผลิต (Doing) ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีผลในทางลบในแง่ของสวัสดิการเสมอไป เพราะงานอาจจะเป็นงานที่สร้างสรรค์ได้ หรือการช่วยหรือร่วมมือกับผู้อื่นในสังคม (Relating) ก็อาจจะสร้างอรรถประโยชน์ได้ คำอธิบายในลักษณะนี้จึงมีความโน้มเอียงเข้าไปใกล้พุทธเศรษฐศาสตร์มาก ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์โดยละเอียดระหว่างทุนทั้งสี่และการสร้างความมั่งคั่ง (wealth) และอรรถประโยชน์ (utility) ได้ดังที่แสดงไว้ในภาพที่ ๑๔

จากภาพดังกล่าว เริ่มจากทุน ๔ ประเภท (C) คือ ทุนสิ่งแวดล้อม (EC) ทุนมนุษย์ (HC) ทุนกายภาพ (PC) ทุนทางสังคม (SOC) ทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยนำเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ (P) จึงประกอบด้วย ECp, HCp, PCp และ SOCp กระบวนการทางเศรษฐกิจ (P) ก็จะมีผลิตสินค้าและบริการ ขณะเดียวกันก็สร้างผลกระทบในทางลบต่อสภาพแวดล้อม (Pe) และก็มีผลิตของเสียด้วย (Pw) ขณะเดียวกันการทำงานก็สร้างอรรถประโยชน์โดยตรงด้วย (Pu) และส่วนหนึ่งก็จะกลับนำไปสะสมทุนทุกประเภท (Pc) ด้วย เมื่อผลิตสินค้าและบริการส่วนหนึ่งก็จะนำไปบริโภค (CO) อีกส่วนหนึ่งจะนำไปลงทุน (I) ส่วนที่เป็นการลงทุนก็จะกลับไปเป็นการสะสมทุนทุกประเภท (Ic) ต่อไป ส่วนการบริโภค (CO) ส่วนหนึ่งก็จะสร้างอรรถประโยชน์ (COu) อีกส่วนหนึ่งก็จะเกิดเป็นของเสีย (W) ของเสียที่เกิดขึ้นก็จะไปทำให้ทุนสิ่งแวดล้อมลดลง (Wec) และมีผลกระทบโดยตรงต่อสิ่งแวดล้อม (We) ขณะเดียวกันทุนสิ่งแวดล้อมก็มีผลกับสภาพแวดล้อม (E) ทั้งทางบวกและลบ (Ece) และสภาพแวดล้อมก็มีผลต่อทุนสิ่งแวดล้อมทั้งทางบวกและลบเช่นกัน (Eec) ขณะเดียวกันสภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีก็ทำให้ได้รับอรรถประโยชน์ (U) จากการอยู่ร่วมกัน (Eu) อรรถประโยชน์มีส่วนสำคัญในการสร้างทุนมนุษย์ (Uhc) ขณะเดียวกันทุนทางสังคมก็สร้างอรรถประโยชน์จากการเกี่ยวข้อง (SOCu) และในทำนองเดียวกันทุนมนุษย์ก็สร้างอรรถประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมด้วย

ทั้งหมดเป็นการแสดงให้เห็นกระบวนการสร้างอรรถประโยชน์และทุน และความมั่งคั่งอย่างเป็นระบบ เพียงแต่มีข้ออ่อนที่ว่าไม่ได้แสดงความสัมพันธ์ในเชิงคณิตศาสตร์ ซึ่งอาจจะยากที่จะทำเช่นนั้น แต่ก็มิมีประโยชน์ที่ช่วยให้เห็นภาพความสัมพันธ์ชัดเจนและกว้างขวาง

สิ่งที่ทฤษฎีนี้มีส่วนคล้ายฟังก์ชันการผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือพิจารณาปัจจัยการผลิตกว้างกว่าในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและอรรถประโยชน์ (utility) หรือน่าจะเรียกใหม่ว่า การมีชีวิตที่ดี (well-being) ของมนุษย์นั้นมีได้ขึ้นอยู่กับการบริโภคแต่เพียงอย่างเดียว ทำให้ไม่จำเป็นต้องเน้นการผลิตเพื่อนำไปสู่การบริโภคทั้งหมด เพราะในการทำงาน การมี

สภาพแวดล้อมที่ดี การมีความสัมพันธ์อันดีในสังคมก็ทำให้ชีวิตมีความสุขได้ ซึ่งในพุทธเศรษฐศาสตร์อธิบายได้ด้วยปัญญา

ในภาพที่ ๑๔ เอคินส์ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างของความเจริญเติบโต ๔ แบบ (Ekins, 1992: 154-155) คือ

๑. **ความเจริญเติบโตทางด้านวัตถุ (material growth)** ซึ่งได้จากการบวนการผลิตแล้วนำไปสะสมทุนโดยตรง หรือผ่านเป็นสินค้า บริการ และผ่านไปสู่การบริโภค และกลับไปสู่การสะสมทุน อันถือว่าเป็นผลิตผลผ่าน (throughput) ของสสารและพลังงาน

๒. **ความเจริญเติบโตด้านการผลิต (production growth)** ซึ่งมีผลในการเพิ่มผลิตภัณท์มวลรวมภายในประเทศ และการผลิตที่ไม่ผ่านระบบตลาด มีผลทำให้สวัสดิการเพิ่มขึ้นจากการบริโภค

๓. **ความเจริญเติบโตของสภาพแวดล้อม (environmental growth)** ที่นำไปสู่การเพิ่มทรัพยากรเพื่อการบริโภค เป็นต้นว่ามีพื้นที่เพิ่มขึ้น หรือมีพื้นที่ธรรมชาติเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีป่าเพิ่มขึ้น

๔. **ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth)** ซึ่งอธิบายโดยการเพิ่มขึ้นของอรรถประโยชน์หรือสวัสดิการ ซึ่งส่วนหนึ่งได้จากการบริโภค แต่ขณะเดียวกันก็ได้จากปัจจัยอื่นๆ ที่ไม่จำเป็นจะต้องเกิดจากการบริโภค ซึ่งเป็นส่วนที่ขาดหายไปจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

จากการที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นการบริโภคเป็นหลัก ทำให้มีความเป็นไปได้สูงมากที่จะส่งผลย้อนกลับในทางลบ นั่นคือ เมื่อพยายามเพิ่มความเจริญเติบโตด้านการผลิต ก็จะก่อให้เกิดของเสีย การเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม การเสื่อมโทรมของการเป็นชุมชน ซึ่งมีผลทำให้อรรถประโยชน์เป็นลบ โดยที่ค่าลบสูงกว่าค่าบวกที่เกิดจากการบริโภค ซึ่งจะทำให้ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) โดยรวมลดลงไปได้ ทำให้สวัสดิการโดยรวมลดลง ดังนั้น การผลิตแต่ “พอดี” ที่จะไม่ส่งผลในทางลบมากจนเกินไปเพื่อให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่ดีที่สุด (optimum) จึงเป็นประเด็นที่ประเทศอุตสาหกรรมหรือประเทศที่พัฒนาแล้วจะต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ

ส่วนสาเหตุที่ยังเน้นการเพิ่มขึ้นของสวัสดิการอันเกิดจากการบริโภคเป็นหลักนั้น ก็เพราะนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักยังไม่สามารถจำแนกระหว่าง “ความต้องการ” และ “ความจำเป็น” ได้อย่างชัดเจนนั่นเอง

การทำความเข้าใจความจน

นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมักจะวัดระดับรายได้ของสมาชิกในสังคม เพื่อจำแนกว่าพวกเขามีฐานะทางเศรษฐกิจอย่างไร ถ้าหากมีรายได้น้อย มีผลทำให้มีวัตถุประสงค์ในการบริโภคน้อย บุคคลเหล่านี้จะถูกจำแนกว่าเป็นผู้ที่ยากจน ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายที่จำเป็นต้องได้รับการ “พัฒนา” เพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่หรือสวัสดิการสูงขึ้น อันเป็นเป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจโดยทั่วไป และเมื่อถูกจำแนกว่าเป็นผู้ยากจน บุคคลเหล่านั้นก็จะกลายเป็นผู้ต่ำต้อย เปิดโอกาสให้รัฐจะต้องเข้า “ช่วยเหลือ” หรือเข้าไปแทรกแซงในชีวิตของบุคคลเหล่านั้นมากขึ้น และเมื่อความจนถูกอธิบายว่าเป็นเพราะขาดอำนาจซื้อ ทางแก้ที่ตรงไปตรงมาก็คือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีใช้ทางแก้เสมอไป ทั้งนี้เพราะคนจนในทรัพย์สินนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นคนจนเสมอไป ที่สำคัญคือจะต้องแยกให้ไต่ระหว่างการใช้ชีวิตอย่างอดออม (frugality) ความขัดสน ขาดที่พึ่ง (destitution) และความขาดแคลน (scarcity) จะเห็นได้ว่าคนจนในความหมายที่ต้องการความช่วยเหลือนั้นคือผู้ที่ขัดสน ขาดที่พึ่ง และขาดแคลน แต่ผู้ที่ใช้ชีวิตอย่างอดออมย่อมไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ยากจน สภาพขัดสนและขาดแคลนนั้นเกิดจากผู้ที่เคยใช้ชีวิตอย่างอดออม ถูกทำให้ขาดพื้นฐานในการดำรงชีพ เป็นต้นว่าถูกตัดขาดจากชุมชน จากที่ดิน ป่า และน้ำ เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นถูกยึดแย่งเอาไปหรือถูกทำลาย (Sachs, 1992: 164)

ส่วนการขาดแคลนเป็นความยากจนในรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในเมืองเมื่อต้องเผชิญหน้ากับระบบเศรษฐกิจเงินตรา ในฐานะที่เป็นแรงงานและผู้บริโภค โดยอำนาจซื้อที่เกิดจากรายได้ถดถอยลงตลอดเวลา นอกจาก

ชะตาชีวิตของบุคคลเหล่านี้ต้องขึ้นกับระบบตลาดแล้ว ยังตกอยู่ในสภาพที่เงินจะยังมีความสำคัญในชีวิตของบุคคลเหล่านี้มากขึ้น ความสามารถในการหาเงินจากความพยายามของพวกเขาเองจะลดลงตามลำดับ แต่พวกเขาจะยังมีความปรารถนาเพิ่มขึ้นด้วยแรงกระตุ้นจากสังคมที่นิยมวัตถุในระดับที่สูงกว่า ดังนั้น ความจนประเภทนี้จึงเป็นความจนประเภทใหม่ ถ้าหากไม่แยกแยะให้ดี โดยใช้รายได้เป็นเครื่องวัดระดับความยากจนแต่เพียงอย่างเดียว จะแยกไม่ไต่ระหว่างการใช้ชีวิตอย่างอดออม ผู้ที่ขัดสนและขาดที่พึ่งและผู้ที่มีขาดแคลน เห็นได้ว่าประเด็นที่เป็นปัญหาและจำเป็นจะต้องได้รับการแก้ไขจริงๆ คือผู้ที่ขัดสนและขาดที่พึ่ง ส่วนประเด็นอื่นๆ เพียงแต่ปกป้องไม่ให้บุคคลเหล่านั้นตกอยู่ในสภาพที่ช่วยตัวเองไม่ได้ก็จะเป็นปัญหา

ดังนั้น ความพยายามแก้ปัญหาความยากจนโดยการเพิ่มผลผลิตจึงอาจจะไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้องเสมอไป เพราะนอกจากจะไม่เป็นการแก้ปัญหาแล้ว ความพยายามในการเพิ่มผลผลิตอาจนำไปสู่การลดลงของสวัสดิการ เนื่องจากมีผลในการทำลายทุนสิ่งแวดล้อมให้หมดไปอย่างรวดเร็วพร้อมกับเป็นการทำลายทุนทางสังคมด้วย ซึ่งแทนที่จะทำให้สวัสดิการของสังคมโดยรวมดีขึ้น กลับเลวลงดังที่ได้อธิบายไปแล้ว ปัญหาทั้งหมดนั้นเกิดการเน้นในเชิงปริมาณโดยไม่พยายามเข้าใจความแตกต่างในเชิงคุณภาพของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั่นเอง โดยที่ประเด็นความแตกต่างเชิงคุณภาพที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ “ความจำเป็น” และ “ความต้องการ” การที่ไม่สามารถจำแนกความแตกต่างเชิงคุณภาพของทั้งสองสิ่งอย่างชัดเจนนำไปสู่การเน้นการบำบัดความต้องการ โดยความพยายามเพิ่มผลผลิต ซึ่งมีผลในการลดสวัสดิการ หรือถ้าจะเรียกให้ถูกต้องคือ การมีชีวิตที่ดี (well-being) ของมนุษย์ในที่สุดนั่นเอง

ความจำเป็นและความต้องการ

ความจำเป็นของมนุษย์นั้นเป็นความจริงที่เป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สามารถแยกได้อย่างชัดเจนจากความปรารถนาหรือความต้องการ ถ้าหากมนุษย์ไม่ได้รับสิ่งที่ตอบสนองความจำเป็น ผลก็คือจะทำให้สภาพชีวิตของบุคคลเหล่านี้เลวร้ายลงอย่างรวดเร็ว ถึงขั้นที่อาจจะไม่สามารถแก้ไขได้ ส่วนความต้องการนั้น ถ้าไม่ได้รับการตอบสนอง ก็เพียงแต่ก่อให้เกิดความขัดเคืองหรือขุ่นข้องหมองใจ

คาร์ลอส เอ. มอลล์มานน์ (Carlos A. Mallmann, 1973) ได้นิยาม “ความจำเป็น” ว่า ความต้องการที่สามารถพบได้เมื่อมีการวิเคราะห์พฤติกรรมของมนุษย์โดยไม่ถูกจำกัดโดยวัฒนธรรม เชื้อชาติ ภาษา ความเชื่อ สรีรวิเทศ และอายุ ความจำเป็นไม่ขึ้นอยู่กับระบบคุณค่าของโครงสร้างทางสังคมใดสังคมหนึ่งโดยเฉพาะ และไม่ขึ้นกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่ชุมชนมีความเกี่ยวข้องด้วย อีกทั้งไม่ขึ้นกับขั้นตอนการพัฒนาทางเทคโนโลยีและสังคม

ความจำเป็นไม่สามารถกำหนดโดยสังคม หรือปรับเปลี่ยนโดยเจตนาธรรมณ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นสิ่งที่เกิดจากระบบอัตโนมัตินิติได้ จิตสำนึกที่ธรรมชาติเป็นผู้สร้างขึ้น อันเป็นวิธีการสื่อสารระหว่างธรรมชาติกับเรา ตราบเท่าที่ช่องทางดังกล่าวไม่ถูกปิดกั้นด้วยความจงใจ ส่วนความปรารถนานั้นถูกกระตุ้นโดยระบบตลาด และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของสังคมโดยที่มนุษย์สามารถจะกดทับเอาไว้ได้ถ้าหากมีเจตจำนงแน่วแน่ ทั้งนี้เพราะความปรารถนาเป็นผลผลิตของปฏิกริยาระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกที่ไปกำหนดพฤติกรรม ความปรารถนาไม่เพียงแต่มีความแตกต่างจากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง แต่ยังคงแตกต่างกันระหว่างคนในสังคมเดียวกันและเปลี่ยนแปลงไปตามระดับการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ภายในแต่ละสังคม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในสังคมนั้นๆ นอกจากนั้นความปรารถนาในบุคคลเดียวกันยังแตกต่างกันไปตามวัย ต่างกับความจำเป็นซึ่งมีเหมือนกันในตัวมนุษย์ในทุกสังคม โดยไม่จำกัดเวลาของ

พัฒนาการส่วนบุคคลและสังคม โดยที่ความจำเป็นอาจจะแบ่งได้ตามลำดับชั้นจากความจำเป็นทางชีววิทยา (biological needs) ความจำเป็นทางด้านชีววิทยารวมกับจิตวิทยา (bio-psychological needs) ความจำเป็นทางจิตวิทยา (psychological needs) และความจำเป็นทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-cultural needs)

เมื่อความจำเป็นของมนุษย์ถูกกดทับ มนุษย์จะหาทางออกในลักษณะเบี่ยงเบนเพื่อลดความเจ็บปวดจากการที่ไม่ได้รับการตอบสนอง เป็นต้นว่า ถ้าไม่ได้รับอาหารก็จะผันถึงอาหาร ถ้าหากถูกกดทับทางเพศ ก็อาจจะแสดงออกโดยศิลปะทางเพศที่โจ่งแจ้ง ถ้าถูกปิดกั้นทางอารมณ์และการสื่อสารทางกายภาพ ก็จะแสดงออกในรูปการอยากมีอำนาจ แสดงความยิ่งใหญ่และความรุนแรง รวมทั้งการบริโภค ซึ่งเป็นตัวอย่างของผู้ที่รวยทางทรัพย์สิน แต่อดอยากทางอารมณ์ (Kamenetsky, 1992: 185) อย่างไรก็ตาม ถ้าหากเข้าใจความหมายของ “ปัญญา” ในพุทธเศรษฐศาสตร์ คือความสามารถในการอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริง ความจำเป็นที่เหนือจากความจำเป็นทางชีววิทยาก็จะสามารถอธิบายได้หมด และไม่จำเป็นจะต้องถูกกดทับเอาไว้ จึงอาจจะไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงความจำเป็นในลักษณะอื่นๆ ที่สูงกว่าความจำเป็นทางชีววิทยาอีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม การอธิบายตามแนวทางเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงที่เน้นความจำเป็น ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า การที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดี (well-being) หรือถ้าใช้ภาษาของสำนักคิดนี้ (ที่อาจจะให้ความหมายสับสน) ก็คือ มีสวัสดิการ (welfare) ที่ดีนั้น ประเด็นสำคัญคือ ความจำเป็นในระดับต่างๆ ของมนุษย์จะต้องได้รับการตอบสนอง แต่การตอบสนองความปรารถนาซึ่งเป็นความพยายามส่วนใหญ่ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะไม่ช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่หรือสวัสดิการของมนุษย์ดีขึ้นอย่างแท้จริงในที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโลกมาถึงจุดจำกัดของทรัพยากร ในขณะที่การสนองความจำเป็นที่สูงกว่าความจำเป็นทางชีววิทยานั้นก็ไม่จำเป็นต้องบริโภคหรือได้รับ (having) สิ่งต่างๆ เสมอไป อาจจะเป็นไปในการอยู่ร่วม (being) หรือร่วมทำ (doing) หรือเกี่ยวข้องด้วยมีปฏิสัมพันธ์ (interacting) ก็จะสนองความ

ต้องการในระดับสูงขึ้นไปได้ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์มีชีวิตที่ดี หรือมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ตามความหมายของสำนักคิดนี้ได้
 จุดเน้นของสำนักคิดนี้จึงพยายามให้สังคมระบุความจำเป็นเหล่านั้นออกมาให้ได้ และหาทางที่จะช่วยให้ความจำเป็นเหล่านั้นได้รับการตอบสนองในที่สุด (Max-Neef, 1992: 197-214)

จะเห็นได้ว่า ในภาพรวมสำนักนี้ได้พัฒนาความคิดไปไกลกว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนาความคิดได้ช้า เพราะเน้นการวิเคราะห์เชิงปริมาณ และยึดติดกับตัวแบบทางคณิตศาสตร์ ซึ่งอย่างน้อยก็ชี้ให้เห็นว่าการมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ซึ่งมีความหมายเดียวกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ไม่จำเป็นจะต้องได้รับการผลิตเพื่อสนองความต้องการบริโภคเสมอไป เพราะในกระบวนการขยายตัวทางการผลิตอาจจะไปทำลายทุนสิ่งแวดล้อมและทุนสังคม ทำให้ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในความเป็นจริงลดลง เหตุที่เน้นการผลิตก็เพราะไม่เข้าใจถึงความแตกต่างเชิงคุณภาพระหว่างความจำเป็นและความปรารถนา หรือความต้องการดีพอ จึงเน้นการขยายการผลิตเพื่อเพิ่มการบริโภคเป็นหลัก แต่ถ้าวางใจความแตกต่างดังกล่าว ก็จะเข้าใจได้ว่า การอยู่ร่วม (being) การร่วมทำ (doing) หรือการมีปฏิสัมพันธ์ (relating or interacting) ล้วนมีส่วนช่วยบำบัดความจำเป็นในระดับที่สูงกว่าความจำเป็นทางชีววิทยาที่ต้องการบริโภคได้ การเข้าใจความจำเป็นที่หลากหลายและสนองความจำเป็นที่สูงขึ้นไปจะช่วยให้มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในความหมายที่แท้จริงที่ช่วยให้มนุษย์มีชีวิตที่ดี โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อมหรือยังเป็นการเกื้อกูลสภาพแวดล้อมและทุนทางสังคมพร้อมกันไป

แนวคิดดังกล่าวนับว่ามีความใกล้เคียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์มาก แต่จุดที่ต่างกันระหว่างเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงกับพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงเน้นความสัมพันธ์ของปัจจัยทางด้านกายภาพที่สามารถสัมผัสได้ง่าย เป็นต้นว่า ทุนทั้งสิ้น คือ ทุนสิ่งแวดล้อม ทุนทางกายภาพ ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นปัญญาเป็นหลัก อีกทั้งพุทธเศรษฐศาสตร์ไม่ใช้ความหมายของอรรถประโยชน์หรือสวัสดิการ

เนื่องจากสื่อความหมายผิด โดยที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักนำไปเน้นให้เป็นผลของการบริโภคเป็นหลัก ทำให้เศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงต้องแจกแจงความจำเป็นอื่น ๆ ให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น เพื่ออธิบายว่าอรรถประโยชน์หรือสวัสดิการไม่จำเป็นจะต้องเกิดจากการบริโภคอย่างเดียว แต่เกิดจากความจำเป็นในระดับที่สูงกว่าความจำเป็นทางชีววิทยา ซึ่งสามารถได้รับการบำบัดจากการอยู่ร่วม ทำร่วม และมีปฏิสัมพันธ์ร่วม ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งถ้าหากเน้นปัญญาแล้ว การอธิบายในลักษณะนี้ไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด

ดังนั้นถึงแม้ว่าเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงจะมีการอธิบายที่ให้ผลใกล้เคียงกับคำอธิบายในพุทธเศรษฐศาสตร์มากที่สุด แต่เนื่องจากความหมายของ “ปัญญา” ขาดหายไปจากวิวัฒนาการความคิดของอารยธรรมตะวันตก และในทางตรงกันข้าม เป็นการเน้นให้เห็นถึงความพยายามจำแนกสภาพทางกายภาพออกจากกันอย่างชัดเจน อันเป็นรากฐานความคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก แนวการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงจึงแตกต่างไปจากพุทธเศรษฐศาสตร์บ้าง ถึงแม้ว่าข้อสรุปในขั้นสุดท้ายอาจจะไม่แตกต่างกันมากนักก็ตาม แต่จุดเด่นของเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงก็คือการชี้ให้เห็นความสำคัญของทุนสิ่งแวดล้อมและทุนทางสังคมอย่างชัดเจนนั่นเอง

แนวคิดพัฒนาสำนักอนาคตศึกษา

เฮเซล เฮนเดอร์สัน (Hazel Henderson) ซึ่งถือได้ว่าเป็นนักคิดสำนักอนาคตศึกษาที่สังกัด World Futures Studies Federation ที่มีฐานในประเทศออสเตรเลียในปี ๑๙๙๖ และ World Futures Society ในสหรัฐอเมริกา นั้น มีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนา โดยมีผลงานเขียนออกมาอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่ *The Politics of the Solar Age: Alternatives to Economics* พิมพ์ครั้งแรกในปี ๑๙๘๑ และมีการปรับปรุงแก้ไขและพิมพ์อีกในปี ๑๙๘๘ และในปี ๑๙๙๑ ได้เขียนหนังสือชื่อ *Paradigms in Progress: Life Beyond Economics* ซึ่งได้มีการ

พิมพ์ซ้ำอีกครั้งในปี ๑๙๙๕ และล่าสุดคือ *Building a Win-Win World: Life Beyond Global Economic Warfare* ซึ่งตีพิมพ์ในปี ๑๙๙๖ ประเด็นที่น่าสนใจจากแนวคิดของเฮนเดอร์สันก็คือ ในฐานะที่เธอเป็นนักศึกษานาครดที่ต้องการเห็นความอยู่รอดของมนุษยชาติ ในขณะที่แนวโน้มที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือความไม่สามารถอยู่รอด ดังนั้นแนวทางการพัฒนาที่เสนอโดยเธอจึงเป็นแนวทางที่ปฏิบัติได้จริง และเป็นผลให้มนุษยชาติน่าจะอยู่รอดได้ ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้หัวข้อเสนอหรืองานของเธอควรได้รับการนำมาอภิปรายในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการพัฒนา

เฮนเดอร์สันให้เหตุผลในการมองโลกในอนาคตในแง่ดีของเธอว่า แนวโน้มของลัทธิทุนนิยมที่เป็นพื้นฐานของอุตสาหกรรมนิยมและบริโภคนิยมซึ่งนำไปสู่สังคมที่มีการแข่งขันในการทำลายล้างทรัพยากรและเป็นสังคมที่ทำลายตัวเองนั้น จุดเปลี่ยนที่สำคัญเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในตัวของมนุษย์เอง โดยศึกษาได้จากสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมจากหน่วยพันธุกรรม (cultural DNA) เป็นธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตที่จะมีสัญชาตญาณของการแข่งขันและการร่วมมือเพื่อการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ในระยะยาว แต่สิ่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์มีก็คือ ความคิดสร้างสรรค์ (creativity) และความสามารถมีวิวัฒนาการในระยะยาว ซึ่งต่างจากสัตว์อื่น

จากประวัติของมนุษยชาติในระยะยาวเป็นล้านปีก็ได้มีลักษณะแข่งขัน เห็นแก่ตัว ในลักษณะที่เป็นการทำลายล้าง ลักษณะที่เน้นการแข่งขันเอารอดเอาเปรียบนั้นเป็นสถานการณ์ใหม่ของมนุษย์ที่มีวิวัฒนาการประมาทหนักกว่าปีที่ผ่านมาเท่านั้น จากการทำมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคม เมือง รัฐ และชาติ อันเป็นความจำเป็นที่เกิดจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเผ่าพันธุ์มนุษย์ ที่มีจุดกำเนิดจากแอฟริกา ตามมาด้วยการมีอิทธิพลครอบงำของเพศชายในฐานะที่เป็นอารยธรรมใหม่ของมนุษย์ที่มาพร้อมกับความเชื่อทางศาสนา ที่เน้นความเหนือกว่าของเพศชาย ภายหลังที่มีการเน้นการใช้กำลังต่อสู้เพื่อชัยชนะเป็นสำคัญ ลักษณะดังกล่าวมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงในยุคก่อนหน้านั้นที่เพศหญิงมีความสำคัญ มีการเน้นความร่วมมือร่วมใจระหว่างชายหญิงและการให้ความเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งมี

หลักฐานของการให้ความสำคัญแก่ธรรมชาติในฐานะที่เป็นเพศหญิง การที่เพศชายมีอำนาจครอบงำมากขึ้น นำไปสู่การแข่งขันขยายพื้นที่และการขยายตัวของประชากร ดังนั้น ถ้าหากจะให้สถานการณ์พลิกกลับคืนมาเหมือนเช่นเป็นอยู่ในอดีตหกพันปีก่อนหน้านี้ หญิงจะต้องมีบทบาทนำในการกำหนดการสืบต่อพันธุกรรมของประชากรมนุษย์ให้มีจำนวนคงที่ ภายใต้ขอบเขตของความสามารถของระบบนิเวศที่จะรองรับได้ (Henderson 1996: 190-192)

ในลักษณะดังกล่าว มนุษย์ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ให้ได้ภายใต้ขอบเขตที่จำกัดของความสามารถที่ธรรมชาติจะให้ ได้ ซึ่งต้องมีการออกแบบกลไกที่จะส่งข้อมูลกลับจากระดับรากหญ้า (grass roots) เช่น โดยการลงคะแนนเสียง หรือรับสัญญาณที่ไม่บิดเบือนจากตลาดที่พิจารณาราคาที่รวมต้นทุนทั้งหมด (fuller-cost price) ที่รวมเอาต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าพิจารณาประกอบด้วย มีการสร้างดัชนีคุณภาพชีวิตขึ้นมาใหม่เพื่อแก่นวโน้มที่จะพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างจากเงิน เศรษฐกิจ และกำไรขาดทุนเป็นหลัก ซึ่งหมายความว่าต้องมีการเก็บเกี่ยววัฒนธรรมหน่วยพันธุกรรมกลับคืนมา เลือกสรรเอาส่วนที่ดีรักษาไว้ พร้อมกับสร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้น

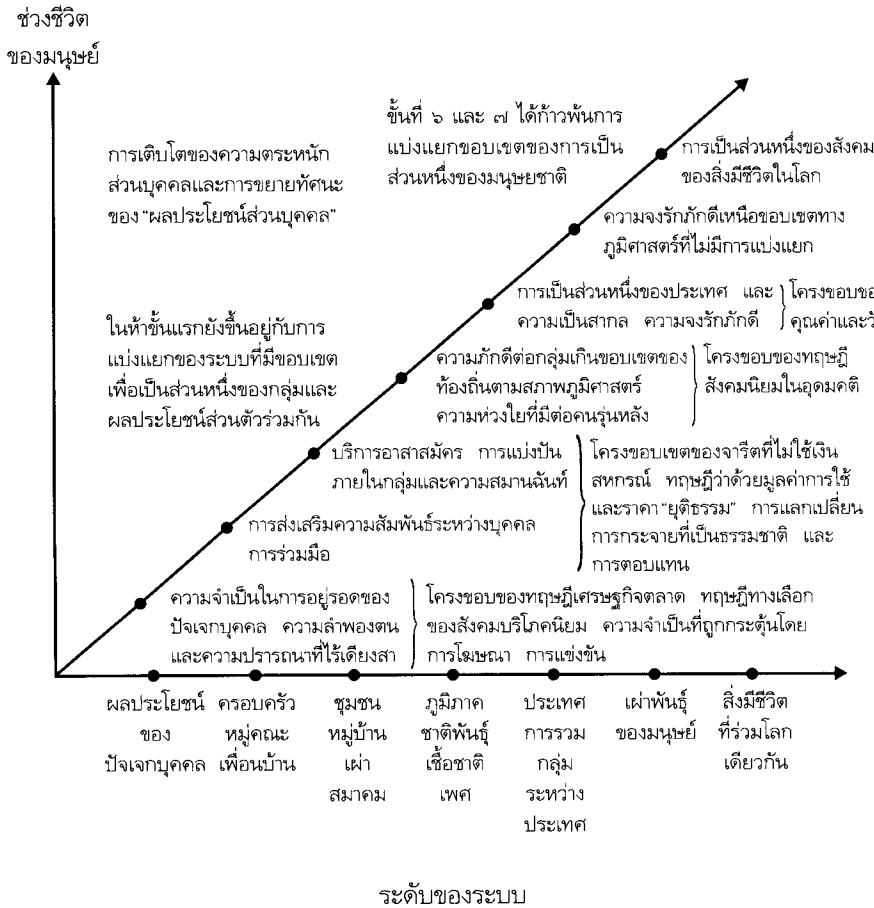
นอกจากการเก็บเกี่ยววัฒนธรรมหน่วยพันธุกรรมกลับคืนมาและกลั่นกรองเอาเฉพาะส่วนที่ดีเอาไว้ เนื่องจากความตกต่ำของมนุษย์เกิดขึ้นในระยะเวลาเพียงหกพันปีที่ผ่านมาแล้ว แนวโน้มของวิวัฒนาการของมนุษย์แต่ละช่วงของชีวิตยังชี้ให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงในทางพัฒนาขึ้นตลอดเวลาของการเปลี่ยนแห่งอายุขัยของแต่ละคน ดังที่ได้แสดงไว้ในภาพที่ ๑๕ ซึ่งแสดงการขยายขอบเขตของ “ผลประโยชน์ส่วนตัว” ประกอบกับการเจริญวิวัฒนาการที่สามารถอธิบายประกอบโดยแนวคิดที่ต่างกันของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ (หน้า ๕๒๐)

ภาพที่ ๑๕

การขยายขอบเขตของ “ผลประโยชน์ส่วนตัว”

การขยายขอบเขตของ “ผลประโยชน์ส่วนตัว”

ประกอบการเจริญวัยวุฒิและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์*

* แสดงในลักษณะแผนภูมิประกอบคำอธิบายเท่านั้น

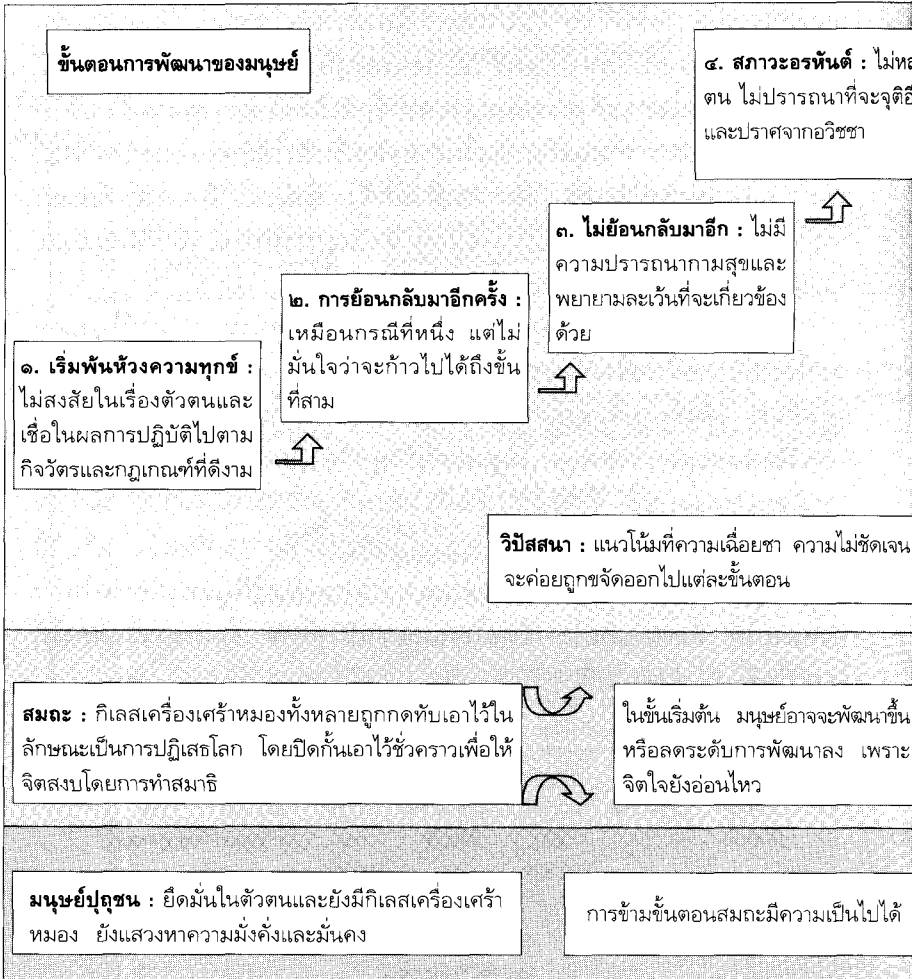
ที่มา : Hazel Henderson, *The Politics of the Solar Age*, 1981.

จากลักษณะการเปลี่ยนแปลงความคิดในช่วงชีวิตของมนุษย์ตามที่ได้แสดงไว้ในภาพซ้ายมือ ทำให้เห็นได้ว่ามีความหวังที่การเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกชนจะเป็นไปได้เร็วกว่าการเปลี่ยนแปลงของสถาบัน และหลายคนจะมีความคิดก้าวหน้าไปไกลกว่าผู้นำของตน จุดนี้จะเป็นตัวกระตุ้นที่ทำให้มีการปรับเปลี่ยนทัศนคติของสังคมมนุษย์ทั้งหมดในที่สุดก็เป็นได้ ก่อนที่มนุษย์ในโลกจะถึงการล่มสลายจากข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและจากการที่มนุษย์อาจจะไม่สามารถปรับตัวได้ทันจากประวัติศาสตร์ของการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น และการเห็นแก่ตัว ซึ่งมีประวัติศาสตร์เพียงหกพันปีดังกล่าว ในขณะที่วัฒนธรรมจากหน่วยพันธุกรรมของมนุษย์ที่มีลักษณะยาวนานกว่ามิได้มีลักษณะเช่นว่านี้

ในขณะที่เฮเซล เฮนเดอร์สัน อธิบายพัฒนาการของมนุษย์ในระยะยาวโดยอธิบายด้วยวัฒนธรรมจากหน่วยพันธุกรรมของมนุษย์ ธันดรรงค์ วิบูลสันติ ได้อธิบายขั้นตอนการพัฒนาของมนุษย์จากมุมมองของพุทธธรรม โดยเน้นสมณะและวิปัสสนา ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการยกระดับการพัฒนาของมนุษย์ ซึ่งได้อธิบายแล้วในบทที่ ๔ ว่าสมณะหมายถึงวิธีทำให้สงบเพื่อให้บรรลุ คือมีสมาธิ ส่วนวิปัสสนานั้นคือการเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดเห็นแจ้ง เข้าใจจริง จนถอนความหลงผิดรู้ผิดและยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและต่อชีวิตใหม่ ซึ่งสามารถแสดงได้โดยภาพที่ ๑๖ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๑๖

ขั้นตอนการพัฒนาของมนุษย์ : อธิบายแบบพุทธ

เวลา

ที่มา : Viboonsunti, Thanarong. "An Eastern View of Economics, Theory of Scare: A Unified Approach to Human Behavior," 2000, p. 5.

แผนภูมิดังกล่าวแสดงการพัฒนามนุษย์ให้สามารถข้ามพ้นห่วงความทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยเด็ดขาด ซึ่งเป็นจุดเน้นในพุทธธรรม จุดเน้นอยู่ที่การไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนเป็นหลักใหญ่ ขั้นตอนดังกล่าวก็จะช่วยเพิ่มขีดความสามารถที่จะขยายความรักและความเมตตาต่อสัตว์ที่ร่วมสังสารวัฏ คือร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นการขยายคุณค่าของความรักไปสู่สิ่งมีชีวิตร่วมโลกเดียวกัน ซึ่งเป็นวิวัฒนาการขั้นสุดท้ายในการพัฒนามนุษย์ในช่วงชีวิตต่าง ๆ ที่อธิบายโดยเฮเซล เฮนเดอร์สัน ต่างกันตรงที่พุทธธรรมเน้นปัญญาที่เกิดจากวิปัสสนา คือการเห็นแจ้งของอนิจจัง ซึ่งต้องมีขั้นตอนที่ฝึกฝนตนเองอย่างเป็นระบบ ไม่สามารถจะวิวัฒนาการตามอายุขัยของมนุษย์ได้เองตามธรรมชาติ ถึงแม้จะมีวัฒนธรรมจากหน่วยพันธุกรรมของมนุษย์ในระยะยาวที่อธิบายโดยเฮเซล เฮนเดอร์สัน ก็ตาม แต่ขณะเดียวกัน การมีพันธุกรรมในลักษณะดังกล่าวควรจะเป็นกรรมในอดีต อันเป็นปัจจัยเสริมที่จะช่วยให้การทำสมาธิและวิปัสสนาสามารถบรรลุผลที่พึงปรารถนาได้ง่ายขึ้น

การนำเอางานของธันธรงค์มาอธิบายเปรียบเทียบกับงานของเฮเซล เฮนเดอร์สัน ที่อธิบายการพัฒนามนุษย์โดยเน้นวัฒนธรรมจากหน่วยพันธุกรรมมาเป็นการเน้นวิปัสสนาที่เน้นการเห็นแจ้งของปัญญาเป็นหลัก เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า ถ้าอธิบายแบบพุทธจะต้องเน้นขั้นตอนของการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลอย่างชัดเจนประกอบด้วยเสมอ ทั้งนี้เพราะพุทธธรรมเป็นคำสอนที่เน้นการบรรลุวัตถุประสงค์ด้วยการปฏิบัติจริงนั่นเอง

แนวทางแก้ปัญหาคาร “พัฒนา” เพื่ออนาคตที่ดีกว่า

เฮนเดอร์สันอธิบายต่อไปว่า ปัญหาที่อาจจะนำไปสู่ความล่มสลายของสังคมมนุษย์ในโลก ส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากการที่นวัตกรรมทางเทคโนโลยีได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่นวัตกรรมทางสังคม (social innovation) ตามไม่ทัน การแข่งขันในระบบตลาดที่ทำให้เกิดมีผู้ได้และผู้เสีย ทำให้การ

ขยายตลาดเกิดมีข้อจำกัด นวัตกรรมทางสังคมที่ทำให้ทุกฝ่ายได้รับผลประโยชน์จะช่วยลดข้อจำกัดในลักษณะดังกล่าวได้ แต่แทนที่นวัตกรรมดังกล่าวจะได้รับการสนับสนุน อาจจะถูกพิจารณาว่าเป็นการ “แทรกแซงระบบตลาดเสรี”

ปัญหาอย่างหนึ่งของการพัฒนาในปัจจุบันคือ ตลาดการเงินของโลกได้เป็นส่วนหนึ่งของไซเบอร์สเปซ (cyberspace) ที่ไม่มีความสัมพันธ์กับโลกของการผลิตที่เป็นจริง ส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากการที่นวัตกรรมเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารก้าวไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่นวัตกรรมทางสังคมก้าวตามไม่ทัน เพราะยังยึดติดกับระบบการแข่งขันและทฤษฎีเกม (game theory) ที่เน้นผู้ได้ผู้เสีย เพราะไม่มีการไว้วางใจซึ่งกันและกัน เนื่องจากทุกคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ซึ่งถือว่าเป็นการคิดอย่างมีเหตุผล ทำให้ตลาดการเงินของโลกกลายเป็นบ่อนกาสิโน และไม่มีความสัมพันธ์ใดๆ ทั้งสิ้นกับภาคการผลิตจริง

ดังนั้นจึงจำเป็นจะต้องทำให้เกิดนวัตกรรมทางสังคมที่ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของระบบการเงินที่มีอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งการขยายตัวอย่างรวดเร็วของไซเบอร์สเปซ จากการเน้นรายได้ประชาชาติเป็นหลัก และการทำให้เศรษฐกิจขยายตัวจากบนลงล่าง (trickle-down) มาเป็นการกระจายการผลิตและกระจายความเสี่ยง กระจายอำนาจทางการเมือง เน้นการพองตัวจากข้างล่าง (bubble-up) และการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการปรับระบบแรงจูงใจให้เกิดมีการร่วมมือช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งทั้งหมดนี้จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนคำจำกัดความในเรื่องเหล่านี้เสียใหม่ ไม่ว่าจะเป็นเงิน (money) ความมั่งคั่ง (wealth) ผลิตภาพ (productivity) ประสิทธิภาพ (efficiency) ตลอดจนความก้าวหน้า (progress) เป็นต้นว่า เงินควรจะทำหน้าที่เป็นเพียงสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเท่านั้น ไม่ใช่สินค้าเพื่อการเก็งกำไร ความมั่งคั่งควรเป็นชีวิตที่ดี (well-being) ของมนุษย์ ผลิตภาพนั้นจะต้องเน้นถึงประโยชน์ร่วมกันของมนุษยชาติในระยะยาว ส่วนประสิทธิภาพนั้นจะต้องคำนึงถึงต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมประกอบด้วย ส่วนความก้าวหน้า นั้น คือ

การอยู่รอดร่วมกันของมนุษยชาติในระยะยาว

ความพยายามที่จะลดปัญหาการร่วมมือกันผูกขาดการจัดการทางการเงิน ทางแก้ที่ดีก็คือจะต้องพัฒนาเงินของท้องถิ่น (local currency) ขึ้นมาใช้เพื่อเหตุผลในการแลกเปลี่ยนเป็นหลัก ส่วนการลดอิทธิพลของข้อมูลข่าวสารทั่วโลกกลั่นั้น ก็จะต้องแก้โดยการสร้างระบบข้อมูลสื่อสารท้องถิ่นให้พัฒนาเป็นตาข่ายนิรภัยของสังคม (social safety net) (Henderson, 1996: 206 - 216) ความหมายของตลาดที่เคยเน้นการแข่งขันอาจจะต้องปรับเปลี่ยนเป็นตลาดสังคม (social market) นั่นคือตลาดที่คำนึงถึงผลกระทบในทางลบและทางบวกต่อสังคมด้วย ส่วนในธุรกิจก็จำเป็นต้องคำนึงถึงไม่แต่เฉพาะผู้ถือหุ้น (share holders) แต่ต้องคำนึงถึงผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วม (stake holder) ด้วย

การปรับแก้ดัชนีชี้วัด

การที่จะเปลี่ยนความหมายของคำว่าความมั่งคั่ง (wealth) มาเป็นการมีชีวิตที่ดี (well-being) หรือจะเปลี่ยนความหมายจากความก้าวหน้า (progress) มาเป็นความอยู่รอดร่วมกันของมนุษยชาติ (common survival) นั้น หลักการที่สำคัญคือจะต้องเปลี่ยนดัชนีที่ใช้ชี้วัด เพราะถ้าหากดัชนีที่ใช้วัดเป็นอย่างเดิมก็มีแนวโน้มในการคิดแก้ปัญหาเหมือนเดิม เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว เฮนเดอร์สันได้เสนอดัชนีชี้วัดระดับประเทศในอนาคตในลักษณะที่ปรากฏในภาพที่ ๑๗ (หน้า ๕๒๖)

ดัชนีดังกล่าวจะช่วยให้เกิดความตระหนักในประเทศอย่างแท้จริงว่าประเทศมีความก้าวหน้า ซึ่งหมายถึงมีโอกาสที่จะพัฒนาต่อไปอย่างยั่งยืนหรือไม่ การสร้างดัชนีและเก็บข้อมูลอย่างสม่ำเสมอในประเด็นเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งของการส่งกลับข้อมูลเข้าไปในระบบ สร้างความตระหนักเพื่อกระตุ้นให้มีการปรับปรุงแก้ไขก่อนที่ปัญหาจะสะสมมากยิ่งขึ้นจนสายเกินที่จะแก้ไข

ภาพที่ ๑๗

ดัชนีชี้วัดระดับประเทศในอนาคตก้าวไกลกว่า การใช้เงินกำหนดรายได้ต่อหัว การเติบโตโดยเฉลี่ยของ GNP

ปรับการคำนวณ GNP ใหม่เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องและให้ข้อมูลมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งจะต้องรวมประเด็นเหล่านี้

- การเทียบอำนาจซื้อหลังจากปรับแก้การขึ้นลงของอัตราแลกเปลี่ยน
- การกระจายรายได้ : ช่องว่างของความกว้างมากขึ้นหรือลดลง
- การจัดทำบัญชีให้ชุมชนเป็นฐาน : เพื่อเสริมระบบปัจจุบัน
- การผลิตของภาคที่ไม่เป็นทางการและภาคครัวเรือน ดำเนินการทั้งหมดที่ใช้ทำงาน (ทั้งที่ได้และไม่ได้เงิน)
- ลดด้วยต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม : เพื่อให้เป็นระบบบัญชี "สุทธิ" ป้องกันการนับซ้ำ
- ทำบัญชีค่าเสื่อมสำหรับทรัพยากรที่นำมาใช้ใหม่ไม่ได้ : เช่นเดียวกับตัวปรับ การบริโภคทุน
- สัดส่วนของพลังงานที่ใช้ในการผลิต/GNP : เพื่อวัดประสิทธิภาพของ พลังงานและการหมุนเวียนมาใช้ใหม่
- สัดส่วนของงบประมาณทหาร/งบประมาณพลเรือน : เพื่อวัดประสิทธิภาพ ของรัฐบาล
- บัญชีทรัพย์สินประเภททุนเพื่อสร้างพื้นฐานและทรัพยากรสาธารณะ (ซึ่งอาจรวมสภาพแวดล้อมในฐานะทรัพยากร)

ดัชนีประกอบเพื่อการบรรลุเป้าหมายของสังคม

- ประชากร : อัตราการเกิด ความหนาแน่น และการกระจายของอายุ
- การศึกษา : ระดับการรู้หนังสือ การเข้าชั้น และการออกกลางคัน
- สุขภาพ : อัตราการตายของทารก น้ำหนักเมื่อเกิดน้อย น้ำหนัก/ความสูง/อายุ
- โภชนาการ : แคลอรีต่อวัน อัตราส่วนโปรตีน/แป้ง
- บริการพื้นฐาน : การได้รับน้ำสะอาด
- ที่อยู่อาศัย : จำนวนบ้านที่มี คุณภาพ การไม่มีบ้านอยู่
- ความปลอดภัยสาธารณะ : อาชญากรรม
- การพัฒนาของเด็ก : องค์การอนามัยโลก และ UNESCO
- การมีส่วนร่วมทางทางการเมืองและกระบวนการประชาธิปไตย : ตัวเลขจากองค์การ นิรโทษกรรมสากล การใช้เงินซื้อเสียง อัตราส่วนของผู้มกีใช้สิทธิ
- สถานภาพของชนกลุ่มน้อยและประชากรของกลุ่มชาติพันธุ์และผู้หญิง : ตัวเลข สิทธิมนุษยชน
- คุณภาพของน้ำและอากาศ และระดับมลภาวะ : มลพิษทางอากาศในเมือง
- การลดลงของทรัพยากรสิ่งแวดล้อม : ขนาดของพื้นที่ จำนวนพื้นที่ป่าที่หมดไปต่อปี
- ความหลากหลายทางชีววิทยาและการสูญเสียพืชพันธุ์ : ดัชนีวัดสิ่งแวดล้อมของ แคนาดา
- วัฒนธรรมและทรัพยากรเพื่อสันติภาพการ : เมืองแฉัดสันวิลล์ มลรัฐฟลอริดา

ที่มา : 1989 Hazel Henderson, *Paradigm in Progress*.

การนำเอาความคิดของเฮนเดอร์สันซึ่งเป็นนักอนาคตศึกษามาแสดงไว้ในที่นี้ ก็เพื่อให้ตระหนักถึงผลการพัฒนา ว่าควรจะเป็นไปเพื่อความยั่งยืนและความสามารถในการดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษยชาติในอนาคต การพัฒนาที่มีผลไปสู่การสิ้นสุดเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ในที่สุดนั้นย่อมไม่สามารถถือได้ว่าเป็นการพัฒนาในความหมายที่แท้จริง จุดเน้นที่สำคัญไม่ใช่ความมั่งคั่ง (wealth) แต่ควรจะเป็นการมีชีวิตที่ดี (well-being) โดยที่เฮนเดอร์สันมีความเชื่อว่า การแก้ไขที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาของมนุษย์มีความเป็นไปได้ เนื่องจากมนุษย์มีวัฒนธรรมจากพันธุกรรมที่จะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การตกต่ำของมนุษย์เกิดจากการขยายตัวของประชากรมนุษย์ ทำให้จำเป็นต้องมีเมือง รัฐ และชาติ ทำให้เพศชายมีความเป็นใหญ่ เน้นการขยายพื้นที่และการแข่งขัน ซึ่งเป็นเพียงประวัติศาสตร์ที่สั้นของมนุษยชาติเมื่อประมาณหกพันปีที่ล่วงมานี้เอง แนวโน้มดังกล่าวจึงควรที่จะแก้ไขได้ โดยกลับมาหาธรรมชาติเดิมของมนุษย์ และรวมทั้งให้ฝ่ายหญิงมีสิทธิในการกำหนดการสืบต่อเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของทรัพยากรที่มีอยู่ ซึ่งน่าจะเป็นทางออกของการพัฒนาของมนุษยชาติได้

ความคิดลักษณะดังกล่าวไม่แตกต่างจากพุทธเศรษฐศาสตร์ ที่เน้นการใช้ปัญญาเพื่อเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริง และสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่เบียดเบียนตัวเองและสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งพยายามแก้ปัญหาความทุกข์ของสัตว์โลก ตลอดจนส่งเสริมสรรพสิ่งให้เอื้อต่อชีวิตของทุกสิ่งในโลกด้วย

การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดเพื่อปรับทิศทางการพัฒนาประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นครั้งแรกแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ มีข้อความ

ที่สำคัญตอนหนึ่งว่า “การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควรปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างเสริมเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นสูงโดยลำดับต่อไป...” และในปีเดียวกันนั้น ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ได้พระราชทานพระราชดำรัสแก่ผู้ที่ไม่เข้าเฝ้าฯ เพื่อถวายพระชัยมงคล ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันพุธที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ มีข้อความที่สำคัญตอนหนึ่งดังนี้

คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัยว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่ดีสมัยใหม่ แต่เราอยู่พอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพอกอยู่พอกิน มีความสงบ และทำงานตั้งจิตอธิษฐาน ตั้งปณิธาน ในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่ แบบพอกอยู่พอกิน ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่ว่ามีพอกอยู่พอกิน มีความสงบ. เปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษาความพอกอยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้.

การทำความเข้าใจกับพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จำเป็นจะต้องเข้าใจบริบททางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ในขณะที่มีพระราชกระแสรับสั่งด้วย ทั้งนี้เนื่องจากพระราชกระแสรับสั่งนั้นจะสะท้อนความห่วงใยที่พระองค์มีต่อสถานการณ์ในบ้านเมืองขณะนั้น พระราชกระแสรับสั่งจึงถือเป็นการเตือนสติหรือให้ข้อคิดแก่คณะรัฐบาล ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน นักธุรกิจ ตลอดจนพสกนิกรทั่วประเทศ ให้นำกลับไปคิดไตร่ตรองเพื่อช่วยกันหาทางปรับปรุงแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น

พระบรมราโชวาทในปี ๒๕๑๗ จึงมีความสำคัญต่อบริบททางการเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ

ในปี ๒๕๑๗ เป็นเวลาที่ประเทศไทยอยู่ในระยะที่เรียกว่า “ประชาธิปไตยแบ่งบาน” นั่นคือ หลังจากเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า “วันมหาวิปโยค” เนื่องจากพระองค์จะต้องออกมาหยุดยั้งการปราบปรามชนวนักศึกษาด้วยพระองค์เอง และเป็นเหตุให้ผู้บริหารประเทศที่เป็นเผด็จการในยุคนั้น คือจอมพล ถนอม กิตติขจร จอมพล ประภาส จารุเสถียร พันเอก ณรงค์ กิตติขจร ต้องเดินทางออกจากประเทศไทย ทำให้ประเทศไทยมีรัฐบาลชุดพระราชทานที่นำโดยศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นการเปิดยุคใหม่ของประชาธิปไตย มีการเรียกร้องความเป็นธรรมในทางเศรษฐกิจและสังคมโดยทั่วไป พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา จึงสะท้อนความจริงข้อนี้ โดยทรงมีรับสั่งกับผู้มารับเสด็จว่า

ทุกคนจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าใครล้มลงเหนื่อยหรือเป็นลม คนที่อยู่หลังย่อมจะต้องช่วยต้องอุ้มชู และทำให้ผู้ที่เป็นลมฟื้นกลับสบายอย่างเดิม ขณะเดียวกันถ้าใครถือดีว่าอยู่ในโลกนี้คนเดียว เกิดจะบอกว่าต้องการแสดงกายกรรมนิดหน่อย ยึดแขนยึดขาออกไปแรงเกินไปก็จะเกิดการปะทะกัน และถ้าเกิดการปะทะ คนอื่นก็มีสิทธิเหมือนกันที่จะปะทะ จึงเกิดเป็นการปะทะอย่างเบ็ดเสร็จ

พระราชดำรัสนี้สะท้อนถึงภาวะการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น ที่มีการชุมนุมเรียกร้องสิทธิมากมาย เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศถูกปิดกั้นในการที่จะใช้สิทธิดังกล่าวมานานตั้งแต่ยุคเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี ๒๕๐๐ เป็นต้นมา ส่วนปัญหาสังคมก็มีมากเช่นกัน เนื่องจากก่อนหน้านี้ประเทศไทยได้ถูกใช้เป็นฐานทัพของสหรัฐอเมริกา เพื่อทำสงครามกับเวียดนาม เกิดมีปัญหาโสเภณี เมียเช่า กับปัญหาเด็กลูกครึ่งที่บางที่เรียกกันว่า “ข้าวนอกนา” เป็นการสะท้อนถึงความไม่มีสุขในสังคม

ขณะนั้น

การชุมนุมเรียกกรรมการเมืองที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในขณะนั้นจึงเป็นการสะท้อนปัญหาเศรษฐกิจของประเทศด้วย ทั้งนี้เนื่องจากประเทศได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติติดต่อกันมาถึง ๓ แผนแล้ว ตั้งแต่ปี ๒๕๐๔ จนถึงปี ๒๕๑๗ นับได้ว่าเป็นช่วงกลางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ ที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยเร่งพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า รัฐเป็นผู้ลงทุนก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานจากเงินกู้ต่างประเทศ และหาทางชำระหนี้ด้วยการเร่งการส่งออกสินค้าเกษตร ขยายพื้นที่เพาะปลูก ลดพื้นที่ป่า และส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลัก

แนวคิดที่เป็นตัวแบบที่สำคัญที่อยู่เบื้องหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจดังกล่าว โดยเฉพาะในยุคแผนที่ ๑ และ ๒ (๒๕๐๔ - ๒๕๑๔) นั้น ใช้ตัวแบบของฮาร์รอด-โดมาร์ เน้นการลงทุนเพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานโดยการกู้เงินจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารโลก เพื่อส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า ที่เสนอให้กับประเทศไทยโดยธนาคารโลกและที่ปรึกษาต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา ครั้นถึงแผนที่ ๓ เป็นยุคที่ในสหรัฐอเมริกาได้นำเอาตัวแบบของโซโลว์มาศึกษา และเริ่มมีแนวคิดทุนมนุษย์ โดยชูลทซ์ ประเทศไทยก็ได้รับการถ่ายทอดความคิดนี้ผ่านผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ และมีการปรับแก้ชื่อ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ” เป็น “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” โดยรวมเอาการศึกษาที่ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการสะสมทุนมนุษย์เข้าไปด้วย แต่ก็มิได้มีการเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างสำคัญ โดยเน้นความจำเริญทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนา

ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว มีอัตราการขยายตัวอยู่ระหว่างร้อยละ ๗ - ๘ ต่อปี แต่ขณะเดียวกันก็เกิดปัญหาช่องว่างของการกระจายรายได้เพิ่มขึ้น โดยที่ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวในอัตราสูงกว่าอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศมาก ขณะที่การ

จ้างงานของภาคอุตสาหกรรมก็มีได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงมีปัญหาการกระจายรายได้แตกต่างกันมากตามมา ข้อเท็จจริงดังกล่าวจึงเป็นที่มาของพระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗

ความสำคัญของพระบรมราโชวาทนี้ อยู่ที่พระองค์ทรงเห็นว่าแนวทางการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียวอาจจะเกิดปัญหาได้ จึงทรงเน้นการมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน เมื่อมีพื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควรแล้ว จึงสร้างความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้น ถ้าจะใช้ภาษาเศรษฐศาสตร์อธิบายตามความหมายนี้ก็คือ แทนที่จะเน้นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมนำการพัฒนาประเทศ ควรที่จะสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานก่อน นั่นคือทำให้ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่พอกินก่อนหรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นการกระจายรายได้ เพื่อสร้างพื้นฐานและความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ ก่อนเน้นการพัฒนาในระดับสูงขึ้นไป ถือได้ว่าเป็นแนวทางสำคัญที่ขัดแย้งกับทิศทางการพัฒนาประเทศในขณะนั้น ซึ่งก็มีได้มีพระองค์ท่านแต่พระองค์เดียวที่มีแนวพระราชดำริเช่นนั้น นักวิชาการชั้นนำของประเทศในยุคนั้นอย่าง ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และนักเศรษฐศาสตร์ทั้งจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ รวมทั้งจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวนหนึ่ง ก็เรียกร้องให้มีการปรับทิศทางการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางการเมืองซึ่งเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นในยุคนั้น

หลังจากที่ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ แล้ว พระองค์ท่านได้ทรงเน้นอีกครั้งในพระราชดำรัสเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ดังที่ได้อัญเชิญมาแสดงไว้แล้ว พระองค์ท่านทรงย้ำว่า “เรามีพอกอยู่พอกิน” พร้อมทั้งยังขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพอกอยู่พอกิน และมีความสงบ เพราะขณะนั้นประเทศไทยยังไม่มี ความสงบอย่างแท้จริง เนื่องจากคนเป็นจำนวนมากไม่พอกอยู่พอกิน อันเนื่องมาจากประโยชน์ของการพัฒนาส่วนใหญ่ของประเทศไทยไปตกอยู่กับคนส่วนน้อย

ในสังคม พร้อมทั้งทรงขอให้ทุกคนทำงาน “ตั้งจิตอธิษฐาน ตั้งปณิธาน ในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่ แบบพอยู่พอกิน. ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรื่องอย่าง ยอด” หรือการเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลักนั่นเอง

แต่เมื่อทิศทางการพัฒนาประเทศมิได้เปลี่ยนไปในทางที่มีพระราช-
ประสงค์ พระองค์จึงยังคงทรงงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
ต่างๆ ซึ่งเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่การสร้าง “ความพอยู่พอกิน” ให้กับประชาชน
ชาวไทยทุกคน โดยมีวิธีดำเนินการที่สรุปได้จากพระราชดำรัสปีต่อ ๆ มา
โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ปี ๒๕๓๗ ที่แสดงให้เห็นในเรื่องต่างๆ คือ ในส่วน
ที่หนึ่ง การปรับปรุงสภาพทางกายภาพของพื้นดินทุกแห่งในประเทศไทย
ที่เป็นปัญหา เพื่อที่จะทำให้ประเทศไทยเป็น “สุวรรณภูมิ” คือมีพื้นที่ดิน
อุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าพื้นที่ดังกล่าวแต่เดิมจะเป็นที่ดอน แห้งแล้ง มีปัญหา
ดินเค็ม ดินดาน ดินเปรี้ยว หรือเป็นพื้นที่น้ำท่วมขังและมีสภาพเป็นกรด
ในส่วนที่สอง พระองค์ท่านทรงเน้นความสามารถในการพัฒนาและใช้
เทคโนโลยีที่เหมาะสม เน้นการประหยัด แต่ถูกหลักวิชาการ ในส่วนที่สาม
พระองค์ท่านได้ส่งเสริมให้มีการผลิตที่หลากหลาย (diversification) เพื่อลด
ความเสี่ยงและช่วยให้เกิดมีกระแสรายได้ (cash-flow) สม่าเสมอ ในส่วน
ที่สี่ พระองค์ท่านได้ส่งเสริมให้มีสถาบันหรือองค์กรของเกษตรกรเข้ามาช่วย
แก้ไขปัญหา ไม่ว่าจะป็นธนาคารข้าว ธนาคารกระบือ และกลุ่มออมทรัพย์
เป็นต้น และ ส่วนสุดท้าย คือการส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเกษตร เช่น
แปรรูปน้ำมันดิบ แปรรูปผักและผลไม้ เป็นต้น

ในยุคพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ตั้งแต่ปี ๒๕๒๓-๒๕๒๔ ประเทศ
ประสบภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจที่ร้ายแรงเป็นครั้งแรก ภายหลังจากที่มี
แผนพัฒนาประเทศในปี ๒๕๐๔ เป็นต้นมา ปัญหาดังกล่าวเริ่มจากวิกฤติการณ์
ของราคาน้ำมันในโลกรั้งที่สอง และมีผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจจตกต่ำ
ทั่วโลก ระหว่างปี ๒๕๒๓-๒๕๒๖ ขณะเดียวกัน ประเทศไทยก็ประสบ
ปัญหาเฉพาะตัว คือ ในขณะที่นโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมที่เน้นการทดแทน
การนำเข้าพบกับภาวะตีบตันด้านตลาดภายในประเทศ ประกอบกับภาวะ
ราคาสินค้าเกษตรทั่วโลกตกต่ำลงอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน อันเป็นผลที่

การปฏิวัติเขียวเริ่มประสบความสำเร็จทั่วโลก ประกอบกับการที่ประเทศอุตสาหกรรมต่างปกป้องสินค้าเกษตรภายในประเทศของตน ทำให้มีผลผลิตผลการเกษตรมากเกินความต้องการของประเทศ และนำมาสู่การทุ่มตลาดต่างประเทศ ประกอบกับประเทศไทยขณะนั้นได้สร้างหนี้สินเกินตัว อันเกิดจากการโหมซื้ออาวุธด้วยเงินกู้ในอัตราดอกเบี้ยสูง และมีระยะการคืนหนี้ระยะสั้นในยุครัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร

แต่ภายหลังจากประเทศอุตสาหกรรมเริ่มมีการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจตั้งแต่ปี ๒๕๒๗ เป็นต้นมา และพบว่าส่วนหนึ่งที่ประเทศของตนมีปัญหาขาดดุลการค้ากับประเทศญี่ปุ่นนั้น เพราะค่าเงินเยนของญี่ปุ่นถูกทำให้อ่อนเกินความเป็นจริง ในปี ๒๕๒๘ จึงได้บีบให้ประเทศญี่ปุ่นปล่อยให้ค่าเงินเยนลอยตัว ผลก็คือเงินเยนมีค่าสูงขึ้นเกือบเท่าตัว เป็นผลทำให้อุตสาหกรรมของญี่ปุ่นต้องย้ายฐานการผลิตจากประเทศของตนในปี ๒๕๒๙ ทำให้ประเทศที่เป็นคู่แข่งของญี่ปุ่นจะต้องทำตามเพื่อรักษาสมรรถภาพในการแข่งขันกับญี่ปุ่น ประเทศไทยก็ได้รับผลดีจากการลงทุนจากต่างประเทศครั้งนี้ด้วยตั้งแต่ปี ๒๕๓๐ สิ่งก็ตามมาในทันทีก็คือ ราคาที่ดินในประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ผู้ที่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับธุรกิจซื้อขายที่ดินตลอดจนผู้ที่มีที่ดินจำหน่าย ต่างมีการเปลี่ยนแปลงฐานะทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ขณะที่เศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับที่ดินจะเริ่มชะลอตัวลง ในปี ๒๕๓๔ ได้เกิดมีการยึดอำนาจการปกครองประเทศ โดยพลเอก สุจินดา คราประยูร แต่เมื่อพลังประชาชนพร้อมทั้งพระบารมีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงแก้ไขภาวะวิกฤติเช่นเดียวกับกรณี ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕ ที่ทำให้เผด็จการทหารหมดอำนาจไป เศรษฐกิจของประเทศไทยก็ฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลจากการขยายตัวของการส่งออก ซึ่งได้เริ่มขยายตัวก่อนหน้านั้นแล้ว ดังนั้นในช่วงปี ๒๕๓๐ - ๒๕๓๘ ก่อนที่จะเกิดปัญหาการชะลอตัวของการส่งออกในปี ๒๕๓๙ และการประกาศลอยตัวค่าเงินบาท เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๔๐ ซึ่งถือได้ว่าประเทศไทยมีปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการ ช่วงระยะเวลาดังกล่าวคือ ๒๕๓๐ - ๒๕๓๘ ถือได้ว่าเป็นช่วงที่เศรษฐกิจไทย

ขยายตัวในอัตราที่สูงและต่อเนื่องเป็นระยะเวลาานาน

แม้กระนั้นเอง เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรินำความคิดเรื่อง “ทฤษฎีใหม่” ออกเผยแพร่ โดยที่เนื้อแท้ของ “ทฤษฎีใหม่” นี้ก็คือรูปแบบหนึ่งของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในความหมายของ “ความพอมีพอกิน” ตามที่เคยมีพระบรมราโชวาทตั้งแต่ปี ๒๕๑๗ เป็นทฤษฎีที่เกิดจากประสบการณ์ของพระองค์ท่าน ภายหลังจากที่ได้ทรงลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาานานก่อนที่จะมีพระบรมราโชวาทในปี ๒๕๓๗ การนำแนวคิด “ทฤษฎีใหม่” มาเผยแพร่ ในขณะที่ทุกคนยังเชื่อมั่นในการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศในอัตราที่สูงนั้น เป็นการเตือนสติให้คนไทยตระหนักถึงความไม่แน่นอนของภาวะเศรษฐกิจที่คนไทยและประเทศไทยมีส่วนควบคุมได้ไม่มาก เพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เป็นผลจากการลงทุนของต่างประเทศ และการที่การส่งออกดำเนินไปด้วยดีนั้น ส่วนสำคัญขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของตลาดต่างประเทศ เมื่อคนไทยและประเทศไทยไม่สามารถควบคุมผลการพัฒนาประเทศได้อย่างเต็มที่เช่นนั้น ความเสี่ยงที่ประเทศจะประสบปัญหาเศรษฐกิจเมื่อไรก็ได้ย่อมมีมากเช่นกัน เช่นเดียวกับการเกิดภัยธรรมชาติ ซึ่งเริ่มเกิดมีขึ้นบ่อยครั้งแล้วในขณะนั้น เพราะสภาพแวดล้อมทรุดโทรม อีกทั้งปัญหาก็ได้รับการแก้ไขให้ถูกต้องตามหลักวิชา

อนึ่ง เป็นที่ทราบกันดีว่า ถึงแม้ประเทศไทยในขณะนั้นจะได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของการพัฒนา โดยที่ช่วงปี ๒๕๓๑ - ๒๕๓๔ เศรษฐกิจขยายตัวในอัตราเฉลี่ยสูงกว่าร้อยละ ๑๐ เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ การพัฒนาของประเทศ แต่ก็มีได้แก่ปัญหาความยากจนของชาวชนบทเป็นจำนวนมากไปได้ สถานการณ์ที่ซ้ำเติมมากไปกว่านั้นก็คือ เกษตรกรจำนวนมากต้องสูญเสียที่ดิน เนื่องจากต้นทุนของค่าเสียโอกาสจากการใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรสูงเกินไป (หรือกล่าวอย่างง่ายว่า ที่ดินราคาแพงเกินไปนั่นเอง) ขณะเดียวกัน ปัญหาสังคมในรูปแบบใหม่ คือปัญหาโรคเอดส์และยาเสพติด โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาบ้า ก็เริ่มเป็นปัญหาใหญ่ จึงเป็นการตอกย้ำว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวไม่น่าจะ

เป็นแนวทางที่ถูกต้อง พระองค์จึงได้ทรงนำ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในรูปของ “ทฤษฎีใหม่” มาเสนอเพื่อเป็นการย้ำแนวพระราชดำริของพระองค์ที่พระราชทานตั้งแต่ครั้งแรกในปี ๒๕๑๗ และจากนั้นเป็นต้นมาก็จะทรงย้ำประเด็นนี้ในพระราชดำรัสเป็นประจำทุกปี

ในปี ๒๕๓๘ พระองค์ท่านก็ได้ทรงย้ำทฤษฎีใหม่อีกครั้งหนึ่งโดยประยุกต์เข้ากับสภาพปัญหาน้ำท่วมและฝนแล้งในปีนั้น โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าทฤษฎีใหม่จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้ เพราะว่าประเทศไทยจะมีน้ำมากระยะหนึ่งจนน้ำท่วม ทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารเสียหาย หลังจากระบายน้ำออกไปด้วยความเหน็ดเหนื่อยและด้วยความสิ้นเปลือง น้ำก็แห้ง ไม่สามารถเพาะปลูกอะไรได้เลย

การที่ช่วยให้ประชาชนมีแหล่งน้ำในที่ดินของตนเองตามแนวทฤษฎีใหม่ จะช่วยทำให้ประชาชนมีโอกาสทำการเกษตรให้พอกิน

“ถ้าน้ำมีพอดีปีไหน ก็สามารถที่จะประกอบการเกษตรหรือปลูกข้าวที่เรียกว่านาปีได้. ถ้าต่อไป ในหน้าแล้ง น้ำมีน้อยก็สามารถที่จะใช้น้ำ ที่กักไว้ในสระเก็บน้ำของแต่ละแปลงมาทำการเพาะปลูก แม้แต่ข้าวก็ยังปลูกได้. ไม่ต้องไปเบียดเบียนชลประทานระบบใหญ่ เพราะมีของตัวเอง. ...ทฤษฎีใหม่นี้มีไว้สำหรับป้องกันความขาดแคลน ในยามปกติก็จะทำให้ร่ำรวยมากขึ้น. ในยามมีอุทกภัย ก็สามารถที่จะฟื้นตัวได้เร็ว โดยไม่ต้องให้ทางราชการไปช่วยมากเกินไป. ทำให้ประชาชนมีโอกาสพึ่งตัวเองได้อย่างดี.”

ดังนั้น ถึงแม้ทฤษฎีใหม่คือแนวปฏิบัติที่เกี่ยวกับการทำการเกษตรที่จะช่วยให้เกษตรกรพึ่งตัวเองได้ และบรรเทาความเดือดร้อนของเกษตรกรได้ในกรณีที่เกิดมีความแปรปรวนทางธรรมชาติ แต่ความหมายของทฤษฎีใหม่ที่ทรงนำมาแสดงในปี ๒๕๓๘ ก็คือ การมีระบบที่ช่วยลดแรงกระแทกในภาวะที่เกิดความผันผวนทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่มีปัญหา

เศรษฐกิจ กระแสพระราชดำรัสทฤษฎีใหม่ในปี ๒๕๓๘ นอกจากจะเป็นการขยายความจากในปี ๒๕๓๗ แล้ว ยังเป็นการเตือนผู้บริหารระดับสูงของประเทศและประชาชนทั่วไปไม่ให้หนึ่งนอนใจหรือประมาทกับภาวะเศรษฐกิจที่มีอัตราการส่งออกเพิ่มขึ้นสูงสุดในปีนั้น

ในที่สุด คำเตือนของพระองค์ก็บังเกิดผลเป็นรูปธรรมที่เป็นจริง เพราะในช่วงปีต่อมาคือปี ๒๕๓๙ การส่งออกในภูมิภาคเริ่มชะลอตัวลง เริ่มมีสัญญาณของปัญหาเศรษฐกิจ แต่ก็ยังไม่เป็นที่ตระหนักกันดีในประเทศไทย โดยที่ส่วนใหญ่คิดว่าเป็นปัญหาชั่วคราวและโอกาสที่ปัญหาดังกล่าวจะหมดไปยังคงมี ในปีนั้นพระองค์ทรงมีรับสั่งว่า

“เดี๋ยวนี้ประเทศไทยก็ยังคงอยู่ดีพอสมควร ใช้คำว่า ‘พอสมควร’ เพราะเดี๋ยวมีคนแย้งว่า มีคนจน มีคนที่เดือดร้อนจำนวนมากพอสมควร. แต่ใช้คำว่า ‘พอสมควร’ นี้หมายความว่าตามอัตรา...”

“ที่เป็นห่วงนั้นเพราะแม้ในเวลา ๒ ปี ที่เป็นปีภาวะวิกฤติ ก็ได้เห็นสิ่งที่ทำให้เห็นได้ว่า ประชาชนยังมีความเดือดร้อนมาก และมีสิ่งที่ควรแก้ไขและดำเนินการต่อไปในทุกด้าน. มีภัยที่มาจากธรรมชาติกระหน่ำ ภัยธรรมชาตินี้เราก็คงสามารถที่จะบรรเทาได้หรือแก้ไขได้ เพียงแต่ว่าจะต้องใช้เวลาพอใช้. มีภัยที่มาจากจิตใจของคน ซึ่งก็แก้ไขได้เหมือนกัน แต่ว่ายากกว่าภัยธรรมชาติ. ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งนอกกายเรา แต่นิสัยใจคอของคนเป็นสิ่งที่อยู่ข้างใน. แต่ละคนจะต้องปราบตัวเอง อันนี้ก็เป็นอย่างหนึ่งที่ยากในการจัดการให้มีความเรียบร้อย แต่ก็ไม่หมดหวัง.”

ในส่วนที่เน้นนั้นคือทรงเป็นกังวลในเรื่องความโลภของคน อันเป็นผลจากการที่เศรษฐกิจขยายตัวรวดเร็วอย่างต่อเนื่องนั่นเอง ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่า การเน้น “ความพอเพียง” “พอสมควร” “ตามอัตรา” นั้น เป็น

จุดเน้นของพระองค์มาโดยตลอด จุดเน้นดังกล่าวนั้นแท้ที่จริงมิได้เป็นประเด็นทางศีลธรรมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นประเด็นของการลดความเสี่ยงอันเกิดจากสภาพความไม่แน่นอนในทุกด้าน โดยมีสภาพดินฟ้าอากาศเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนสำหรับอาชีพทางการเกษตร ซึ่งเมื่อเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจแล้วในปี ๒๕๔๐ พระองค์ท่านได้ทรงขยายความให้เห็นถึงรูปธรรมของการไม่ประมาทตนของความโลภ เห็นแก่ได้ โดยไม่คำนึงถึงผลได้ผลเสียแก่ตนเองและแก่ผู้อื่นอย่างละเอียด ซึ่งครอบคลุมไปถึงอุตสาหกรรมทำสับปรดกระป๋องและโรงงานสำหรับแช่แข็งผลผลิตของชาวไร่ ซึ่งพระองค์ท่านทรงเห็นว่า การจะทำโครงการอะไรจะต้องทำด้วย “ความรอบคอบ” และ “อย่าตาโต” เกินไป ประเด็นนี้คือประเด็นที่ทรงแสดงความกังวลเอาไว้แล้วครั้งหนึ่งในปี ๒๕๓๙ และเมื่อมีปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจที่รุนแรงที่สุดที่ประเทศไทยเคยประสบมาในปี ๒๕๔๐ ในปีนั้นจึงมีพระราชดำรัสที่มีความสำคัญมาก จนมีการกล่าวอ้างกันอยู่เสมอเป็นที่ทราบคั่นหูแก่พสกนิกรชาวไทยทุกคน แม้แต่ในปัจจุบันนี้

“การจะเป็นเลือนั้นไม่สำคัญ. สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน. แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง. ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง. อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอ จะต้องมีความพอเพียงพอสมควร. บางสิ่งบางอย่างผลิตได้มากกว่าความต้องการ ก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก.

“...ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไป ทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้แค่ครึ่งก็ไม่ต้อง อาจจะสักเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็จะสามารถอยู่ได้.”

ตามพระราชดำรัสดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า พระองค์เข้าพระทัยว่าสาเหตุของวิกฤติทางเศรษฐกิจที่ประเทศไทยประสบอยู่นั้น เนื่องจากประเทศไทยได้ดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจในทิศทางที่พระองค์ทรงเรียกว่า “เศรษฐกิจแบบค้าขาย” พร้อมทั้งให้คำนิยามเป็นภาษาอังกฤษว่า “TRADE ECONOMY” พระองค์ท่านจึงทรงเห็นว่า ถ้าสามารถจะเปลี่ยนไปทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งพระองค์ใช้คำภาษาอังกฤษว่า “SUFFICIENCY ECONOMY” ซึ่งได้เห็นว่าอาจจะลักษณะหนึ่งส่วนสี่ของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด

ถ้าหากศึกษาจากพระราชดำรัสตามที่ได้อ้างไว้แล้ว พระองค์ท่านประสงค์จะให้ SUFFICIENCY ECONOMY มีความหมายตามอย่างภาษาอังกฤษทุกประการ จากที่พระองค์ต้องการให้มีการเปลี่ยนกลับเป็นเศรษฐกิจพอเพียงลักษณะหนึ่งส่วนสี่ ซึ่งหมายความว่า ถ้าหากในขณะนั้นประเทศไทยเป็น TRADE ECONOMY ทั้งหมด ก็ขอให้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ ๗๕ และขอให้มีส่วนที่เป็น SUFFICIENCY ECONOMY เพียงร้อยละ ๒๕ ในส่วนนี้ก็มิได้หมายความว่าไม่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยน แต่ขอให้มีความสามารถที่จะพึ่งตัวเองได้ในระดับพื้นที่ โดยทรงกล่าวถึงระดับหมู่บ้านหรือในอำเภอ ส่วนสาเหตุสำคัญที่ต้องทำเช่นนั้นก็เพราะ “ค่าขนส่ง” ซึ่งถ้าหากจะพิจารณาความหมายที่แท้จริง คือต้นทุนที่เกิดจากการแลกเปลี่ยน (transaction cost) ซึ่งก็มีค่าขนส่งเป็นต้นทุนส่วนหนึ่งด้วย กล่าวคือถ้าหากต้นทุนที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนสูงกว่าประโยชน์ที่ได้จากการเพิ่มประสิทธิภาพอันเกิดจากการแบ่งงานกันทำ การลดต้นทุนที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนย่อมดีกว่าการผลิตเพื่อการซื้อขายจากภายนอก พระองค์ทรงเห็นว่าประเทศไทยมีเงื่อนไข และศักยภาพ ที่จะทำเช่นนั้นได้ ประเด็นนี้จึงน่าจะชัดเจนเพียงพอสำหรับนักเศรษฐศาสตร์ทุกคน แต่ถึงแม้จะทรงย้ำอย่างนั้นแล้ว ก็ยังมีผู้ไม่เข้าใจ ในปี ๒๕๔๑ พระองค์จึงทรงมีพระราชดำรัสอีกว่า

“มีผู้ที่ควรจะรู้ เพราะว่าได้ปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนา มาช้านานแล้ว มาบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ดีมาก แล้วก็เข้าใจว่าปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ นั้น หมายความว่าถ้าทำได้

เศษหนึ่งส่วนสี่ของประเทศก็จะพอ. ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงและทำได้เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ นั่นไม่ได้แปลว่า เศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ. ...หนักใจว่า แม้แต่คนที่เป็นดอกเตอร์ก็ไม่เข้าใจ.”

พร้อมทั้งย้ำการอธิบายความหมายของคำว่า “พอเพียง” เพิ่มเติมดังนี้

“คำว่า พอเพียง มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก. ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายว่า พอมีพอกิน. ...เมื่อปี ๒๕๑๗. ...วันนั้นได้พูดว่า เราควรจะปฏิบัติให้พอมีพอกิน. พอมีพอกินนี่ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง.”

พร้อมกันนั้นพระองค์ยังได้อธิบายต่อไปว่า คำว่า พอเพียง มีความหมายกว้างขวางกว่าความสามารถในการพึ่งตัวเองหรือความสามารถในการยืนบนขาของตัวเอง เพราะ

“คือคำว่า พอ ก็เพียงพอ เพียงนี้ก็พอดังนั้นเอง. คนเรา ถ้าพอในความต้องการ ก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อย ก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย. ถ้าทุกประเทศมีความคิด... มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข. พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น.”

พร้อมกันนั้นพระองค์ก็สรุปในที่สุดว่า

“ความพอเพียงนี้ก็แปลว่าพอประมาณและความมีเหตุผล.”

ถ้าหากได้มีโอกาสติดตามกระแสพระราชดำริสมาโดยตลอด ประกอบกับการวิเคราะห์บริบททางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ในประเทศไทย ในขณะที่มีพระบรมราโชวาทหรือกระแสพระราชดำริส ย่อมเป็นที่ชัดเจนว่า พระองค์ไม่เห็นด้วยกับแนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางของนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนาจากตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกาเป็นหลัก โดยไม่พิจารณาพื้นฐานที่จะช่วยให้คนส่วนใหญ่ของประเทศมีพื้นฐานที่มั่นคงหรือที่พระองค์ทรงเรียกว่า “พอมือพอกิน” ก่อน ตั้งแต่ในช่วงกลางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ คือ พ.ศ. ๒๕๑๗ และยิ่งในช่วงต่อมาที่เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวในอัตราที่สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๙ เป็นช่วงที่พระองค์ทรงเห็นว่ามีความโลภหรือตาโตเกิดขึ้น และมีการเบียดเบียนให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน เป็นภัยที่มาจากจิตใจของคน ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า สาเหตุหลักมาจากที่ประเทศไทยพยายามจะเป็น TRADE ECONOMY ทั้งหมด พระองค์จึงต้องการที่จะเห็นว่ามี การเพิ่มส่วนที่พระองค์เรียกว่าเป็น SUFFICIENCY ECONOMY เศษหนึ่งส่วนสี่ก็น่าจะพอ โดยเน้นความพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือโดยสรุปก็คือ ความพอประมาณและความมีเหตุผล โดยให้คำจำกัดความของแนวความคิดเศรษฐกิจนี้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง (SUFFICIENCY ECONOMY)

เศรษฐกิจพอเพียง

ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญของพุทธเศรษฐศาสตร์

ถ้าหากจะพิจารณาจากคำจำกัดความเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy) ตามความหมายที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้ไว้เอง ในความหมายที่แปลว่า ความพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก และไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือกล่าวย่อๆ ก็คือ พอประมาณ และมีเหตุผล

ซึ่งคำว่ามีเหตุผลในที่นี้มีความหมายถึงการมีเหตุผลแบบพุทธ นั่นก็คือ ซื่อตรง ไม่โลภ และไม่เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งต่างกับเหตุผลในเศรษฐศาสตร์ ตะวันตก นั่นก็คือ การที่มนุษย์มุ่งที่จะแสวงหาประโยชน์ให้ตนเองเป็นหลัก เป็นสิ่งที่ชอบด้วยเหตุผล

เศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความพอประมาณ เน้นความพอสมควรมัน มีรากความคิดจากคำสอนของพระพุทธเจ้าในข้อที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือรู้จักกันโดยทั่วไปว่า “ทางสายกลาง”

ส่วนเป้าหมายการผลิตและการบริโภคในพุทธเศรษฐศาสตร์ ต้องการที่จะทำให้ระบบทั้งระบบดำเนินต่อเนื่องไปในลักษณะที่ยั่งยืน (sustainable) โดยที่มนุษย์สามารถลดความทุกข์และเข้าถึงความสุขในระดับชั้นต่าง ๆ เป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่นิพพาน ซึ่งสามารถเข้าถึงได้ด้วยปัญญา ดังนั้นจึงต้องการการบริโภคพอประมาณเพื่อไม่ให้เกิดความทุกข์ทรมาน ขณะเดียวกันก็ต้องไม่โลภมากจนเกินไปจนเกิดกิเลส เพราะทำให้ปัญญาไม่เกิดเช่นกัน ประเด็นนี้จึงเป็นหลักของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเน้นความพอประมาณหรือทางสายกลาง ตามความหมายที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งถ้านำปัญญาไปรวมกับศีลและสมาธิ ก็คือความไม่โลภจนเกินไปและการไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็จะครบถ้วนตามความหมายของพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ซึ่งจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงในความหมายของการสร้างความพึงพอใจสูงสุด (utility maximization) ตามกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ทั้งนี้เพราะถ้าพิจารณาจากมุมมองของพุทธเศรษฐศาสตร์ อรรถประโยชน์ หรือ utility ในความหมายที่เข้าใจได้ง่ายแบบพุทธ ก็คือ “กิเลส” การเน้นอรรถประโยชน์สูงสุดก็คือ การเน้นการมีกิเลสให้มากที่สุด ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาเศรษฐกิจในโลกที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และเป็นเหตุให้โลกทั้งโลกไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้ทั้งๆ ที่มีการใช้ทรัพยากรของโลกอย่างทำลายล้างไปเป็นอันมากแล้ว ทั้งนี้เพราะปัญหาที่ควรแก้ นั่นคือ “ความทุกข์” ไม่ใช่ความยากจน

จากข้อเท็จจริงที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้ เนื่องจากไม่เน้นความพยายามในการลด “กิเลส” ในขณะที่ “ความ

ยากจน” มีสาเหตุหลักมาจาก “กิเลส” โดยเฉพาะอย่างยิ่งความยากจนในระดับที่สูงกว่าการขาดแคลนปัจจัยสี่ (อันเป็นสาเหตุของความทุกข์ทรมาน) หรือความพอดี หรือความพอเพียง การแก้ความยากจนที่เหนือระดับความพอเพียงโดยไม่ลด “กิเลส” จึงไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้ อีกทั้งข้อสมมติฐานที่ว่ามนุษย์มีเหตุผลก็เป็นข้อสมมติฐานที่ไม่ถูกต้อง เพราะในความเป็นจริงมนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรือ “อวิชชา” ต่อเมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาปัญญาเพิ่มขึ้นมาตามลำดับ อวิชชาหรือความไม่รู้จะค่อยๆ ลดลง และเมื่อนั้นมนุษย์ก็จะค่อยๆ มีเหตุผลมากขึ้น การตั้งข้อสมมติฐานว่ามนุษย์มีเหตุผล ซึ่งมีความหมายอย่างแคบว่ามนุษย์ยอมทำทุกอย่างเพื่อมุ่งประโยชน์ของตัวเอง ถึงแม้จะเป็นความจริงเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ไม่ช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของโลกได้ ปัญหาจะแก้ได้ต่อเมื่อมนุษย์มีเหตุผลอันเกิดจากปัญญา และเป้าหมายสุดท้ายของการมีปัญญาก็มิได้เพื่อสร้างอรรถประโยชน์ หรือ utility หรือแม้กระทั่งสวัสดิการ (welfare) แต่การมีปัญญาก็เพื่อการมีชีวิตที่ดี (well-being) เป็นหลัก

เศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy) ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในเนื้อแท้ก็คือ “พุทธเศรษฐศาสตร์” และเป็นพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ง่ายต่อการอธิบายให้ประชาชนชาวไทยเข้าใจได้ เนื่องจากส่วนใหญ่มีพื้นฐานวัฒนธรรมที่มีรากจากพุทธศาสนาอยู่แล้วนั่นเอง พระองค์จึงทรงเลือกแนวคิดดังกล่าวเพื่อง่ายต่อการสื่อสารกับปสกนิกรของพระองค์ แต่ที่ไม่เห็นว่าเป็นพุทธเศรษฐศาสตร์เพราะพระองค์เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก คือจะต้องให้การทำนุบำรุงศาสนาในชาติทุกศาสนา การใช้คำว่าเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นคำกลางที่สามารถเข้าใจและยอมรับได้สำหรับศาสนิกชนในทุกศาสนา เพราะทุกศาสนาล้วนแต่มีจริยธรรมเบื้องต้นในเรื่องของการซื่อตรง ไม่โลภและไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เหมือนกันหมดนั่นเอง

บทที่ ๑๓

เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์

ความหมายของทรัพยากรมนุษย์

ในบทที่ ๑๒ ได้แสดงให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้นำเอาทุนมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยการศึกษาและทักษะที่อาจจะเกิดจากการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติมาเป็นปัจจัยสำคัญของการผลิต ในสถานภาพเช่นเดียวกับทุนกายภาพที่เป็นวัตถุดิบเพื่อใช้ในการผลิต ในบทนี้จะได้พิจารณาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ โดยพิจารณามนุษย์ในฐานะเป็นทรัพยากรเพื่อการผลิตหรือทรัพยากรที่สามารถสร้างมูลค่าในทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เป้าหมายหลักของเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาจากตะวันตกคือ ความมั่งคั่ง (wealth) ปัจจัยอะไรที่สามารถสร้างความมั่งคั่งได้จะต้องนำมาพิจารณา ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อที่มีได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า ถ้าสังคมมนุษย์มีความมั่งคั่ง มนุษย์ในสังคมก็น่าจะมีชีวิตที่ดี เป้าหมายของระบบเศรษฐกิจจึงจะต้องพยายามแสหากำไรที่จะสามารถสร้างความมั่งคั่งให้ได้ และเมื่อค้นพบแล้วก็จะตั้งคำถามว่า ทำอย่างไรถึงจะทำให้ความมั่งคั่งเพิ่มมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งต่างจากพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ตั้งเป้าหมายไว้ว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้มนุษย์บรรลุถึงความสุขที่ถาวร หรือความสุขอันเกิดจากสภาวะนิพพาน โดยมีเป้าหมายเบื้องต้นที่จะต้องขจัดความทุกข์ของมนุษย์ให้ค่อยๆ หดไป เน้นการปฏิบัติที่เริ่มจากปัจเจกชน แต่มีเป้าหมายสุดท้ายคือให้สังคมมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดได้พ้นจากทุกข์ด้วย ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นจุดเน้นที่ต่างกันระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตกกับพุทธเศรษฐศาสตร์

การศึกษาทรัพยากรมนุษย์ในฐานะเป็นปัจจัยที่สามารถสร้างความมั่งคั่งได้นั้น เศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้มีวิธีการศึกษามนุษย์ในฐานะที่เป็นทรัพยากรในแง่มุมต่างๆ จากจุดเริ่มต้นของชีวิตโดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร เพื่อพยายามอธิบายว่าอะไรเป็นปัจจัยที่บิดามารดาตัดสินใจมีบุตร การมีบุตรมากน้อยเพียงใดจึงจะทำให้บิดามารดา มีความพอใจสูงสุด โดยใช้ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญและเป็นเรื่องของบิดามารดาเท่านั้น ส่วนบุตรมีฐานะเป็นผลผลิตที่เกิดจากการตัดสินใจดังกล่าว เพื่อนำไป

ผู้ค้าอธิบายว่า เหตุใดบางครอบครัวจึงมีบุตรมาก บางครอบครัวมีบุตรน้อย หรือเหตุใดประเทศที่พลเมืองมีฐานะทางเศรษฐกิจดี มารดามีการศึกษา จึงมีบุตรน้อย เมื่อเทียบกับประเทศที่พลเมืองมีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่า

เมื่อมนุษย์เจริญวัยและมีการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย รวมทั้งการมีระดับการศึกษาที่แตกต่างกันไป เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์จะพยายามอธิบายถึงความสำคัญของการศึกษา โดยเน้นการศึกษาในฐานะเป็นการลงทุนของปัจเจกชนหรือสังคม เพื่อเพิ่มผลิตภาพให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาสามารถสร้างความมั่งคั่งเพิ่มมากขึ้น ภายใต้เงื่อนไขขององค์ประกอบการผลิตที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ จุดเน้นในประเด็นนี้อยู่ที่ผลตอบแทนจากการลงทุนทางการศึกษา ที่ส่วนหนึ่งจะตกกับตัวผู้ที่ได้รับการศึกษาเอง แต่อีกส่วนหนึ่งอาจจะตกอยู่กับนายจ้างและ/หรือสังคมโดยรวม ลักษณะที่แตกต่างกันของผลตอบแทนจากการศึกษาเหล่านี้ สังคมมีวิธีการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการศึกษาอย่างไร จึงจะทำให้การศึกษาให้ผลตอบแทนต่อการลงทุนในลักษณะที่แตกต่างกันสูงที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ วิชาเศรษฐศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องนี้เป็น เศรษฐศาสตร์การศึกษา (economics of education)

นอกจากการศึกษาแล้ว ปัจจัยที่จะช่วยให้มนุษย์มีผลิตภาพสูงก็คือ สุขภาพของมนุษย์ ถ้ามนุษย์มีสุขภาพดี แข็งแรง ก็จะช่วยให้มนุษย์เป็นปัจจัยการผลิตที่มีผลิตภาพดี แต่ถ้าหากมนุษย์มีสถานภาพเจ็บป่วย ไม่ว่าจะทางร่างกายหรือจิตใจ นอกจากจะไม่สามารถทำหน้าที่ในแง่ของการเป็นปัจจัยการผลิตได้แล้ว ความเจ็บป่วย นอกจากจะทำให้ผู้ที่เจ็บป่วยมีชีวิตที่ไม่ดีแล้ว ยังอาจจะเป็นภาระหรือเป็นต้นทุนต่อสังคมเมื่อสังคมจำเป็นต้องเข้าไปดูแลรักษา ดังนั้นประเด็นในเรื่องที่เกี่ยวกับสุขภาพดังกล่าวจึงเป็นเรื่องของความพยายามตอบคำถามว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้มนุษย์มีสุขภาพดี โดยเสียค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาพยาบาลน้อยที่สุด แต่ถ้าหากมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น มีวิธีการดูแลอย่างไรที่จะทำให้ปัจเจกชนหรือสังคมมีภาระน้อยที่สุด เช่นเดียวกับการศึกษา สุขภาพอนามัยนั้นนอกจากมีผลตอบแทนโดยตรงต่อปัจเจกชนแล้ว ยังมีผลตอบแทนต่อสังคมด้วย ลักษณะเช่นนี้จะจัด

สัดส่วนของค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพของบุคคล ระหว่างผู้เป็นเจ้าของสุขภาพและสังคมโดยส่วนรวมอย่างไร วิชาเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับสุขภาพดังกล่าวมีชื่อว่า เศรษฐศาสตร์สุขภาพ (health economics)

การดูแลสุขภาพการมนุษย์ให้มีการศึกษาดีและมีสุขภาพแข็งแรง เป้าหมายสำคัญก็เพื่อที่จะให้ทรัพยากรดังกล่าวได้เข้าสู่ตลาดแรงงานเพื่อเพิ่มผลผลิต ในขณะที่การว่างงานเป็นการสูญเสียทรัพยากรมนุษย์ ประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้จึงมักเกี่ยวข้องกับตลาดแรงงานและการทำงานของกลไกดังกล่าว ซึ่งประกอบด้วยอุปสงค์และอุปทานของแรงงาน ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงในประเด็นนี้ก็คือค่าจ้างแรงงาน เพราะมีส่วนสำคัญที่จะกำหนดการมีงานทำหรือการว่างงาน นอกจากนั้นวิชานี้ยังพิจารณาประเด็นการรวมตัวกันเพื่อต่อรองค่าจ้างแรงงาน และการรวมกันเป็นสหภาพแรงงาน ซึ่งมีผลกระทบต่อกรจ่ายงาน ค่าจ้างแรงงาน และการว่างงานด้วย เศรษฐศาสตร์แขนงนี้มีชื่อว่า เศรษฐศาสตร์แรงงาน (labour economics)

ส่วนเนื้อหาความรู้นี้อาจจะเกี่ยวข้องกับการทำงานอันเกิดจากการเปลี่ยนถิ่นที่อยู่อาศัย เนื่องจากถิ่นที่อยู่อาศัยอาจเป็นอุปสรรคทำให้แรงงานไม่สามารถทำการผลิตให้มีผลิตภาพเต็มศักยภาพที่มีอยู่จริงได้ ในกรณีนี้อาจจำเป็นที่จะต้องย้ายถิ่นฐาน (migration) โดยที่การย้ายถิ่นนั้นจำเป็นต้องมีต้นทุน ทั้งที่เป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจ ต้นทุนทางวัฒนธรรมและสังคมที่เกี่ยวข้องอยู่ด้วย เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการย้ายถิ่น ก็จะเป็นส่วนหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์

ในที่สุดขนาดและองค์ประกอบของประชากรโดยรวมของประเทศย่อมมีอิทธิพลต่อการผลิตและการเลี้ยงดูประชากรของประเทศ เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์จึงมีส่วนในการศึกษาขนาดและองค์ประกอบของประชากรที่มีผลต่อภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ

ที่ยกมาทั้งหมดนี้ครอบคลุมเนื้อหาโดยย่อของเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ การที่ยกเอาประเด็นเหล่านี้มาศึกษา ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีวิธีการวิเคราะห์มนุษย์ในแง่ใด ในที่สุดถ้าหากนำพุทธเศรษฐศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์บ้าง ผลสรุปจะออกมาคล้ายกันหรือ

แตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ เพื่อให้มีการใช้วิจารณ์ว่าควรที่จะมีการปรับวิธีคิดในประเด็นเหล่านี้หรือไม่

บุตรในฐานะสินค้าบริโภคที่คงทน

ความคิดเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับการมีบุตรนั้นมีจุดกำเนิดมาจากงานของแกรี เบคเคอร์ (Gary S. Becker, 1930 -) ที่เสนอบทความเรื่อง *การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจของการเจริญพันธุ์ (An Economic Analysis of Fertility)* (1960) โดยอธิบายว่า การวิเคราะห์ความต้องการมีบุตรของครัวเรือนหรือบิดามารดา นั้น สามารถทำได้ในลักษณะเดียวกันกับการวิเคราะห์อุปสงค์สินค้าที่คงทน เพราะบุตรก็เหมือนสินค้าเหล่านั้น คือ สามารถสร้างความพึงพอใจให้กับบิดามารดาได้ในระยะยาว เป็นการตอบแทนความพยายามในการมีบุตรและการเลี้ยงดูให้การศึกษากับบุตร ซึ่งมีค่าใช้จ่ายในรูปที่เป็นตัวเงินและเวลาที่ใช้ไป ดังนั้นแนวทางการวิเคราะห์ในเรื่องนี้จึงพิจารณาได้ในลักษณะความต้องการบริโภคสินค้าที่คงทน เช่น การมีบ้าน รถยนต์ หรือตู้เย็น โทรทัศน์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สร้างความพึงพอใจที่เกิดจากการใช้มีต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายในการจัดหา ขณะเดียวกันก็มีค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมบำรุงรักษาให้มีสภาพดีอยู่เสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็สมารถนำเอาแนววิเคราะห์การสร้างความพึงพอใจสูงสุดจากการบริโภคสินค้าคงทนในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมาใช้ได้

เมื่อนำเอาวิธีการดังกล่าวมาใช้ในการวิเคราะห์ความต้องการมีบุตรของแต่ละครอบครัว เบคเคอร์ก็ได้ใช้วิธีการเดียวกันนี้ เพียงแต่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ให้สอดคล้องกับเรื่องที่ต้องการศึกษาเท่านั้น (Becker, 1981: 93-96)

โดยให้ฟังก์ชันอรรถประโยชน์

$$U = U(n, q, X_i) \quad (๑)$$

โดยที่

- n = จำนวนบุตร
 q = คุณภาพของบุตรแต่ละคน ใช้ค่าใช้จ่ายและเวลาในการเลี้ยงดูบุตรให้สะท้อนคุณภาพของบุตร
 X = สินค้าอื่นๆ ที่ครัวเรือนต้องการบริโภค
 P_c = ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูบุตรโดยเฉลี่ยแต่ละคน
 P_i = ราคาสินค้าแต่ละชนิด
 Y = รายได้
 i = 1, 2, 3, ..., n

ส่วนข้อจำกัดของรายได้คือ

$$Y = P_c q n + P_i X_i \quad i \neq c \quad (๒)$$

ใช้สมการลากราง

$$L = U(n, q, X) + \lambda (Y - P_c q n + P_i X_i)$$

$$\partial L / \partial n = U_n - \lambda P_c q = 0$$

$$\partial L / \partial q = U_q - \lambda P_c n = 0$$

$$\partial L / \partial X = U_x - \lambda P_x = 0$$

และ $\partial L / \partial Y = \lambda$

$$\therefore U_n / P_c q = U_q / P_c n = U_x / P_x = \lambda$$

นั่นก็คือ บิดามารดาจะได้รับความพึงพอใจสูงสุดจากการมีบุตรจำนวน n คน และมีคุณภาพ α ก็ต่อเมื่อความพึงพอใจที่เพิ่มขึ้นจากการมีบุตรที่จำนวนเพิ่มขึ้น (U_n) หารด้วยต้นทุนของราคาที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพ (P_{α}) เท่ากับความพึงพอใจในการมีบุตรที่มีคุณภาพเพิ่มขึ้น (U_{α}) หารด้วยต้นทุนของราคาที่เกี่ยวข้องกับปริมาณ (P_n) เท่ากับความพอใจที่เพิ่มขึ้นจากการบริโภคสินค้าอื่น ๆ ในครัวเรือน หารด้วยราคาสินค้าเหล่านั้น

$$\text{หรือ} \quad U_n/P_n = U_{\alpha}/P_{\alpha} = U_x/P_x$$

จากนั้นก็ใช้วิธีการที่เป็นมาตรฐานในการวิเคราะห์ของวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยสมมติให้ปริมาณสินค้าอย่างอื่นคงที่ ตัวที่เปลี่ยนแปลงคือรายได้ (Y) และราคาเงา (shadow price) ของจำนวนบุตร (P_n) และราคาเงาของคุณภาพบุตร (P_{α}) ส่วนเหตุผลของการใช้ราคาเงาก็เพราะไม่มีตลาดที่กำหนดราคาซื้อขายบุตรในลักษณะที่มีการแข่งขันมาใช้ประกอบการคำนวณได้ โดยที่ P_n ขึ้นกับ α และ P_{α} ขึ้นกับ n ดังนั้น ถ้ารายได้เพิ่มขึ้นก็จะมีแนวโน้มที่ต้องการบุตรเพิ่มมากขึ้น ทั้งคุณภาพและปริมาณ แต่ถ้าต้นทุนในการเลี้ยงดูบุตรสูงขึ้นหรือคุณภาพในการเลี้ยงดูสูงขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง P_{α} สูงขึ้น เนื่องจาก α สูงขึ้น ความต้องการจำนวนบุตรก็จะลด หรือถ้าหากความต้องการมีบุตรเพิ่มขึ้น คือ n สูงขึ้น P_n สูงขึ้น คุณภาพในการเลี้ยงดูจะต้องลดต่ำลง

ในระยะหลัง ๆ มีความเห็นว่าความคิดในลักษณะดังกล่าวมีข้อบกพร่องจากการใช้ฟังก์ชันอรรถประโยชน์ที่ไม่มีมิติด้านเวลาหรือเวลาสั้นมากจนเป็นศูนย์ ทั้งๆ ที่ถือว่าการมีบุตรเทียบได้กับการบริโภคสินค้าคงทน ซึ่งต้องมีเวลาเข้ามาพิจารณาร่วมด้วย อีกทั้งพิจารณาข้อจำกัดเกี่ยวกับรายได้ของบิดามารดาประกอบกับราคาเงาในการมีปริมาณหรือคุณภาพของบุตรเป็นตัวแปรหลักอาจจะไม่เพียงพอ จึงได้เปลี่ยนความสัมพันธ์ในการศึกษาเป็นอุปสงค์ของการมีบุตรขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆ ดังต่อไปนี้

$$n = f(\text{ME, HP, FE, RE, D})$$

n = จำนวนบุตร

HE = การศึกษาของมารดา

HP = ทรัพย์สินของครอบครัว รวมทั้งบ้าน ที่ดิน และ อสังหาริมทรัพย์

FE = การศึกษาของบิดา

RE = ปัจจัยที่เกี่ยวกับถิ่นที่อยู่อาศัย

D = ตัวแปรในเชิงคุณภาพอื่นๆ

โดยที่ปัจจัยทางด้านราคาซึ่งวัดได้ยากและปัจจัยคุณภาพที่แทนด้วยค่าใช้จ่ายอาจไม่ได้สะท้อนคุณภาพ หากแต่คุณภาพของบุตรขึ้นกับระดับความฉลาด (intelligent quotient: I.Q.) ของบุตรเป็นหลัก แต่ปัจจัยที่น่าจะมีความสำคัญมาก คือการศึกษาของมารดาและปัจจัยที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ซึ่งใช้แทนฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

โดยที่ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวสามารถทดสอบได้ง่าย โดยการหาความสัมพันธ์จากการวิเคราะห์สมการถดถอย (regression analysis) การศึกษาในระยะหลังจึงเน้นความสัมพันธ์ในรูปแบบดังกล่าวเป็นหลัก (ดู Schultz, 1990: 618-619) ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาของมารดา และการที่มารดาต้องออกไปทำงานนอกบ้านย่อมมีอิทธิพลต่อจำนวนบุตรที่ต้องการมี ถ้ายังครอบครัวมีฐานะดี แต่ไม่มีเวลาที่จะมีโอกาสหาความสุขจากชีวิตสมรสมากนัก หรือต้องการมีบุตรจำนวนน้อยเพื่อลดภาระในการมีเวลาดูแลบุตร ก็จะมีผลทำให้ความต้องการมีบุตรลดลง

อย่างไรก็ตาม วิธีคิดดังกล่าวนับได้ว่าพยายามปรับให้เข้ากับข้อเท็จจริงมากขึ้นมากกว่าจะเริ่มจากทฤษฎีการบริโภค ที่ไม่มีผู้ใดกล้ายืนยันว่าสามารถสะท้อนความจริงหรือไม่ แต่อย่างน้อยการใช้ฐานะทางเศรษฐกิจเป็นตัวสะท้อนความต้องการในการมีบุตรก็เป็นลักษณะเด่นของแนวคิดเรื่องนี้ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในยุคต้นนั่นเอง

จุดอ่อนของแนวความคิดของทฤษฎีนี้ก็คือ การใช้ทฤษฎีการบริโภคของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเข้ามาใช้อธิบายความต้องการมีบุตร เป็นการพิจารณาบุตรในฐานะสินค้า ถ้าหากบุตรเป็นแต่เพียงสินค้า สิ่งที่เกิดขึ้นตามตรรกะของแนวความคิดนี้ก็คือ บุตรย่อมไม่จำเป็นต้องมีปฏิภานสนองกลับ ซึ่งก็อาจจะมีส่วนเป็นความจริงในกรณีที่ก่อนจะมีการปฏิสนธิเกิดขึ้น แต่หลังจากที่มีการปฏิสนธิเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการตอบสนองหรือตอบโต้จากบุตร อย่างน้อยต่อมารดาโดยตรงและต่อบิดาโดยทางอ้อมผ่านมารดา ย่อมมีได้ ภายหลังจากที่คลอดจากครรภ์มารดาแล้วบุตรย่อมเริ่มที่จะมีอิสระเป็นของตนเองมากขึ้นตามลำดับ

นอกจากนั้นความคิดในเรื่องการเป็นสินค้าคงทนก็ไม่สอดคล้องกับวิธีการวิเคราะห์ที่ใช้ฟังก์ชันอรรถประโยชน์ เนื่องจากฟังก์ชันอรรถประโยชน์ไม่มีเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องในการพิจารณาด้วย ในขณะที่สินค้าคงทนย่อมมีเวลาของการใช้เกี่ยวข้อง และจะต้องมีกระแสของความพึงพอใจหรือความไม่พึงพอใจเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านไปอย่างเป็นระบบ จากการที่ได้ใช้หรือไม่ได้ใช้สินค้าในลักษณะที่เป็นการไหลผ่านของเวลา ลักษณะดังกล่าวทำให้ความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ที่นำมาแสดงขัดแย้งกับข้อเท็จจริง หรือแม้กระทั่งขัดแย้งกับข้อสมมติฐานที่ได้กำหนดขึ้นมา

ถึงแม้ในระยะหลังจะมีการตัดความสัมพันธ์ผ่านฟังก์ชันอรรถประโยชน์ออกไป (ดูงานของ Schultz, 1990 ที่อ้างแล้ว) ซึ่งเป็นการปรับปรุงความสัมพันธ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ก็เป็นการศึกษาความสัมพันธ์แบบตัดขวาง (cross-section analysis) ที่ไม่มีการนำประเด็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นความผูกพันระหว่างมนุษย์ คือบิดามารดาต่อบุตร หรือบุตรที่จะพึงมีต่อบิดามารดา เข้ามาร่วมประกอบในการพิจารณาด้วย ซึ่งเป็นการลดทอนมิติที่สำคัญของความเป็นมนุษย์ เน้นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ค่อนข้างจะเป็นกลไก อันเป็นลักษณะค่อนข้างเฉพาะตัวของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก ต่างกับวิธีการวิเคราะห์พุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะกล่าวต่อไปในภายหลัง

การลงทุนในการศึกษา

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๑๒ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักพิจารณาว่าการศึกษาคือเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มทักษะในการผลิต ถือได้ว่าเป็นการเพิ่มทุนมนุษย์ (human capital) อันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ในฐานะที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตเนื่องจากการมีประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้น

โดยทั่วไปเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีแนวโน้มที่จะพิจารณาเฉพาะการศึกษาที่เป็นทางการ (formal education) คือการศึกษาจากระบบโรงเรียน (schooling system) ส่วนการศึกษาจากการค้นคว้าเอง หรือจากสื่อต่าง ๆ รวมทั้งการศึกษาระยะสั้นทั้งหลาย ตลอดจนการศึกษาที่ได้จากการอบรมสั่งสอนหรือแนะนำจากผู้ที่มีประสบการณ์สูงกว่า มักจะไม่นำมาพิจารณาว่าเป็น “การศึกษา” อันมีสาเหตุหลักมาจากความสามารถ “วัด” การศึกษาเหล่านั้นออกมาได้แน่นอนเหมือนการศึกษาจากระบบโรงเรียนที่สามารถวัดจำนวน “ปี” ของการศึกษาได้ ซึ่งความจริงก็เป็นการวัดอย่างหยาบ เพราะจำนวน “ปี” ไม่สามารถสะท้อนปริมาณและคุณภาพขององค์ความรู้ หรือแม้กระทั่งความเกี่ยวเนื่องขององค์ความรู้ที่จะใช้เพื่อทำการผลิต แต่ก็เป็เครื่องมืออย่างเดีวที่ช่วยให้สามารถวัดในเชิงปริมาณได้

ด้วยเหตุนี้การศึกษาในรูปแบบอื่นๆ ที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ (informal) หรือเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน (non-formal) มักจะไม่มี การนำเข้ามาประกอบการพิจารณาในฐานะที่เป็นเครื่องมือเพิ่มพูนความรู้ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตและเพิ่มรายได้ด้วย ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริง การศึกษาที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เช่น การฝึกอบรมวิชาชีพ ระยะสั้น เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถประกอบอาชีพได้จริง ความยากอยู่ที่ความสามารถในการวัดเป็นสำคัญ

เนื่องจากไม่สามารถวัดการศึกษาในลักษณะดังกล่าวได้แน่นอน จึงมีแนวโน้มที่จะรวมเอาการศึกษา ทั้งที่ไม่เป็นทางการ (informal) และ การศึกษานอกระบบโรงเรียน (non-formal) เข้าอยู่ในกลุ่มเดียวกับการศึกษาอีกประเภทหนึ่ง ที่เรียกว่า การเรียนรู้โดยการลงมือปฏิบัติจริง (learning by

doing) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๑๒ สาเหตุสำคัญเกิดจากความไม่สามารถในการวัดเชิงปริมาณและคุณภาพของการศึกษาดังกล่าวได้ วิธีการที่ใช้วัดจึงเป็นการวัดทางอ้อมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นั่นก็คือ เมื่อสามารถประมาณการได้ว่า ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นเพราะทุนมนุษย์เท่าใด และสามารถคำนวณได้ว่ามาจากการศึกษาในระบบโรงเรียนเท่าใด ส่วนต่างที่เหลือทั้งหมดจึงควรจะมาจากการเรียนรู้โดยการลงมือปฏิบัติจริงนั่นเอง

การศึกษาทุนมนุษย์ในบทที่ ๑๒ เป็นการพิจารณาการศึกษาจากแง่มุมของการผลิตเป็นสำคัญ แต่สำหรับตัวผู้ที่ได้รับการศึกษาเอง ส่วนหนึ่งถือได้ว่าเป็นหนทางที่จะเพิ่มรายได้ให้กับตนเองในอนาคต การศึกษาจึงเป็นการลงทุนร่วมระหว่างบิดามารดาหรือผู้ปกครองกับตัวของบุตรเอง โดยที่บิดามารดาอาจจะใช้เหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้ในการลงทุนให้การศึกษาบุตรก็ได้ ไม่ว่าจะเป็นเพราะความรักบุตรหรือเพราะต้องการเห็นบุตรสามารถพึ่งตนเองได้ หรือไม่ต้องการให้บุตรมาเป็นภาระ หรือต้องการจะพึ่งบุตรในยามชรภาพก็ตามที แต่สำหรับผู้ศึกษาอาจจะพิจารณากระบวนการศึกษาในฐานะที่เป็นการใช้ความพยายามของตนเองเป็นพิเศษ รวมทั้งอาจจะกู้ยืมเงินเพื่อการศึกษาของตนเอง หรือทำงานหารายได้เพื่อใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของตนเอง ทั้งหมดนี้คือการลงทุนเพื่อผลลัพธ์ที่ดีกว่าในระยะยาว

อย่างไรก็ตาม มีแง่มุมที่น่าสนใจเกี่ยวกับการศึกษาในเรื่องนี้จากพุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งถูกกละเลยหรือไม่ได้รับความสนใจจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั่นก็คือ การศึกษาหรือสิกขา มีความหมายสำคัญในการทำให้มีวิชา หรือเกิดความรู้ความเข้าใจอันจะมีผลทำให้ลดความไม่รู้ หรืออวิชชา โดยมีมูลเหตุจูงใจที่ทำให้ศึกษา มิใช่เป็นการลงทุนเพื่อหวังผลตอบแทนที่เป็นรายได้ในระยะยาว แต่เป็นเพราะเกิดมีฉันทะ หรือความตั้งใจใฝ่ดี (achievement motivation) ที่จะทำให้ตนเองมีคุณค่ามากขึ้น และเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นพร้อมกันไปด้วย โดยมีแรงจูงใจที่สำคัญที่สุดก็คือ เพื่อที่จะช่วยให้ตนเองและผู้อื่นพ้นทุกข์ เพราะเป็นเป้าหมายสูงสุดของวิชาหรือปัญญา นั่นก็คือการนำพาตนเองและสัตว์โลกทั้งหลายให้เข้าไปสู่กระแสนิพพานในที่สุด แนวคิดลักษณะนี้ไม่อยู่ในกระแสอารยธรรมเศรษฐศาสตร์

กระแสหลักที่พัฒนามาจากตะวันตก

เมื่อเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีจุดเน้นที่พิจารณาการศึกษาในแง่ของการลงทุนเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ แต่เนื่องจากรายได้นั้นอาจจะเกิดจากปัจจัยอื่น ๆ ที่มีใช้การศึกษาเป็นอันมาก ตามวิธีการที่เน้นการศึกษาเชิงปริมาณเป็นหลัก มีความจำเป็นที่จะต้องมีการจำแนกอิทธิพลของปัจจัยอื่นๆ ออกไปให้ได้มากที่สุด ปัจจัยเหล่านั้นได้แก่ ประสบการณ์ ความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย ความก้าวหน้าในอาชีพที่เลือกสรร ซึ่งเป็นปัจจัยที่อยู่ในความควบคุมได้ของบุคคล และความเจริญก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่อยู่ภายนอกการควบคุมของบุคคล แต่สามารถส่งผลให้มีรายได้เพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ ซึ่งเป็นข้อเสนอของทอมสัน (Thomson, 1969) อันอาจจะมีวิธีคิดแบบอื่นๆ ที่แตกต่างไปจากนี้ได้

$$Y_t = F(Y_0, E, S, P_0) P_E$$

โดยที่ Y_t = รายได้ที่สังเกตได้ในปี t

Y_0 = รายได้ที่ได้รับภายหลังสำเร็จการศึกษา (รายได้
อันเกิดจากการศึกษา)

E = ประสบการณ์ในการทำงาน (จำนวนปีภายหลัง
ที่สำเร็จการศึกษา)

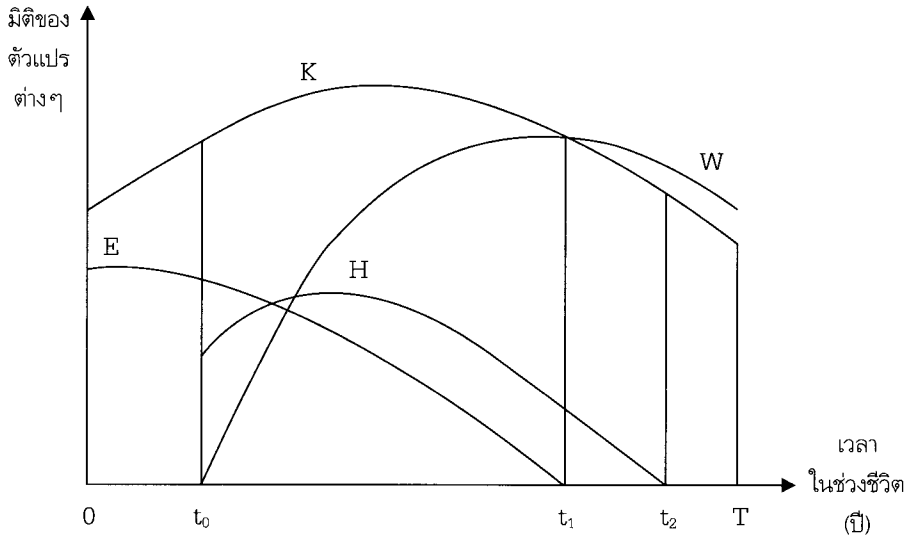
S = ความสมบูรณ์ของสุขภาพร่างกาย

P_0 = ความก้าวหน้าของสาขาอาชีพที่เลือก

P_E = ความเจริญก้าวหน้าของระบบเศรษฐกิจส่วนรวม

ภายหลังจากที่ทฤษฎีทุนมนุษย์ได้รับการพัฒนาในฐานะที่เป็นปัจจัยในการผลิตและมีตัวแบบคณิตศาสตร์ในปลายทศวรรษ ๑๙๘๐ และต้นทศวรรษ ๑๙๙๐ ได้มีการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์ ชั่วโงมการทำงาน รายได้ และการฝึกอบรม โดยแชปแมน (Chapman, 1993: 13) ในลักษณะที่เขาเรียกว่า *ตัวแบบของวงจรชีวิต (lifecycle model)* ในลักษณะดังนี้

ภาพที่ ๑๘
แสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ ในวงจรชีวิต

- K = ทุณมนุษย์
 E = การศึกษาอบรม
 W = รายได้
 H = ชั่วโมงที่ใช้ทำงาน
 T = ช่วงเวลาต่างๆ ในชีวิต

ตามตัวแบบนี้ มนุษย์เริ่มเรียนรู้ (E) ตั้งแต่ปฏิสนธิ (โดยตัวแบบดังกล่าวมีได้จำแนกระหว่างการศึกษาและการเรียนรู้ด้วยรูปแบบอื่นๆ) ซึ่งก็เป็นจุดเริ่มต้นของการสะสมทุนมนุษย์ไปพร้อมกันด้วย จนถึงวัยทำงาน (t_0) หลังจากสำเร็จการศึกษาที่มีรูปแบบเป็นทางการในระดับหนึ่ง ซึ่งก็จะมีการใช้ (H) เวลาจำนวนหนึ่งเพื่อการทำงาน ขณะเดียวกันก็เริ่มมีรายได้ (W) ซึ่งจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ชั่วโมงการทำงานจะยังคงเพิ่มขึ้นในวัยที่ร่างกายยังสมบูรณ์แข็งแรง และเมื่อถึงอายุหนึ่ง (t_1) ก็จะเริ่มยุติการเรียนรู้ เนื่องจากทุนมนุษย์เริ่มเสื่อมลง อันเป็นสาเหตุที่เกิดจากต้องใช้ความพยายามมากขึ้นกว่าเดิม และความรู้ที่มีอยู่เดิมอาจจะล้าสมัยหรือไม่เหมาะสมที่จะใช้กับการผลิตที่ดำรงอยู่ทั้งหมด จุดนี้อาจเป็นจุดที่รายได้เกือบจะสูงสุด หรือสูงสุด หรือเริ่มจะลดลง เมื่อถึงเวลา (t_2) ก็จะยุติการทำงานเพื่อก่อให้เกิดรายได้โดยสิ้นเชิง แต่รายได้ที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นอาจจะเกิดจากการสะสมทุนทางกายภาพ (ทุนที่เป็นตัวเงิน) เพื่อสามารถดำรงชีพต่อไปถึงแม้จะยุติการทำงานโดยสิ้นเชิง ครั้นถึงเวลา (T) คือเวลาที่สิ้นสุดอายุขัย ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะหยุดที่จุดนั้น ตัวแบบดังกล่าวแสดงถึงรายได้ของแต่ละบุคคลที่เป็นไปตามวงจรของชีวิตที่มีเบื้องหลังของการศึกษาและฝึกอบรมที่มีได้แยกออกจากกัน ตลอดจนการสะสมทุนมนุษย์และชั่วโมงการทำงานเป็นปัจจัยของการเกิดรายได้ดังกล่าว

เนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักให้ความสนใจกับการลงทุนทางการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในระบบเป็นสำคัญ เนื่องจากเป็นการศึกษาที่สามารถวัดในเชิงปริมาณได้ อย่างน้อยก็คือจำนวนปีที่ใช้ในการศึกษาและจำนวนรายได้ที่ได้รับ ซึ่งประเมินเป็นรายได้ที่เกิดจากการศึกษา จึงมีความพยายามที่จะศึกษาความ "คุ้มทุน" ของการศึกษา เป็นความพยายามอีกลักษณะหนึ่งที่จะวัด "ทุนมนุษย์" จากการลงทุนทางการศึกษาโดยการวัดผลตอบแทนภายใน (internal rate of return) ก็จะช่วยให้สามารถวัดผลตอบแทนทางการเงินได้เหมือนการวัดผลตอบแทนของทุนกายภาพ (physical capital) ทำให้สามารถเทียบได้ว่า การลงทุนในมนุษย์ (investment in human) เพื่อก่อให้เกิดเป็นทุนมนุษย์นั้นคุ้มกับการสะสมทางการ

เงินหรือทุนทางกายภาพหรือไม่ เครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการศึกษาคือ การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน (cost-benefit analysis)

หลักการวิเคราะห์แบบนี้คือ การคำนวณทั้งต้นทุนเปรียบเทียบกับผลตอบแทนจากการลงทุน โดยที่จะต้องคำนวณทั้งต้นทุนและผลตอบแทนจากการลงทุนเป็นมูลค่าในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากเงินหรือสินทรัพย์ทั้งหลายล้วนมีค่าเสียโอกาสจากการที่จะถูกนำไปใช้เพื่อการลงทุนอย่างอื่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เงินในปัจจุบันจะมีค่ามากกว่าเงินในอนาคต เนื่องจากสามารถนำเงินในปัจจุบันไปฝากธนาคาร ก็จะได้เงินกลับมาในจำนวนที่มากขึ้นในอนาคต ขึ้นอยู่กับอัตราดอกเบี้ยในแต่ละปีที่ได้รับว่าเป็นอย่างไร แต่ถ้าหากจะคำนวณหาว่าเงินที่ได้รับในอนาคตจากการฝากในปัจจุบันมีค่าเป็นเท่าไร ก็จะต้องคำนวณด้วยอัตราดอกเบี้ยที่แท้จริงแทนอัตราดอกเบี้ยในนาม นั่นคือ เอาอัตราดอกเบี้ยของแต่ละปีลบด้วยอัตราเงินเฟ้อ ก็จะเป็นอัตราดอกเบี้ยที่แท้จริง ดังนั้นถ้าหากต้องการทราบว่าเงินที่ได้รับในอนาคตแต่ละปีเป็นเท่าไร ก็อาจจะคำนวณได้ดังนี้

ให้	B_0	คือการลงทุน ณ จุดเริ่มต้นคือปีปัจจุบัน
เงินที่จะได้รับในปลายปีที่ ๑	$B_1 = (1-r) B_0$	
หรือ	$B_0 = B_1 / (1+r)$	
โดยที่	$r =$	อัตราดอกเบี้ยที่แท้จริง
ในปลายปีที่ ๒ จะได้รับ	$B_2 = (1-r) B_1$	
หรือ	$B_1 = B_2 / (1+r)$	
แต่	$B_1 = (1-r) B_0$	
ฉะนั้น	$B_0 = B_2 / (1+r)^2$	

ดังนั้น ถ้าหากจะทอนรายได้จากปีที่ ๒ มาเป็นรายได้ปัจจุบัน ก็คือรายได้ในปีที่ ๒ ทหารด้วย $(1+r)^2$

ถ้าหากมีรายได้เกิดขึ้นทุกปีในอนาคต รายได้ที่แท้จริงหรือผลตอบแทนทั้งหมดในปัจจุบันสามารถคำนวณได้ดังนี้

$$V_B = B_0 + [B_1/(1+r)] + [B_2/(1+r)^2] + \dots + [B_n/(1+r)^n]$$

ขณะเดียวกัน แทนที่จะมีรายได้ แต่ต้องมีการลงทุนเพิ่มขึ้นทุกปี ต้นทุนที่ต้องลงเพิ่มขึ้นในอนาคตจะมีมูลค่าลดลงทุกปี ดังนั้นการลงทุนตามมูลค่าที่แท้จริงทั้งหมดในอนาคตคิดเป็นมูลค่าในปัจจุบัน

$$V_C = C_0 + [C_1/(1+r)] + [C_2/(1+r)^2] + \dots + [C_n/(1+r)^n]$$

ดังนั้น การลงทุนนี้จะคุ้มกับการเอาเงินไปฝากธนาคารไว้หรือไม่ เงื่อนไขที่สำคัญคือ $V_B \geq V_C$ ถ้าหาก $V_B = V_C$ หมายความว่า การลงทุนในครั้งนี้ได้ผลตอบแทนเหมือนการเอาเงินไปฝากธนาคาร ดังนั้นสำหรับผู้ลงทุน จะลงทุนหรือเอาเงินไปฝากธนาคารจะมีค่าเท่ากัน แต่ถ้าหาก $V_B > V_C$ การลงทุนในโครงการดังกล่าวย่อมคุ้มค่ากว่าการเอาเงินไปฝากธนาคารไว้เฉยๆ จึงควรที่จะลงทุนในโครงการมากกว่า ในทางตรงกันข้าม ถ้าหาก $V_B < V_C$ ย่อมเป็นการดีที่จะเอาเงินไปฝากธนาคารแทนการลงทุนในโครงการดังกล่าว

อาจจะมีวิธีการคิดอีกวิธีหนึ่งคือ ตั้งคำถามว่า การลงทุนนี้จะให้ผลตอบแทนภายใน (internal rate of return: i) เท่าใด โดยไม่สนใจว่าธนาคารให้ดอกเบียเท่าไร การคำนวณหา i ก็คำนวณจากคำถามที่ว่า อัตราผลตอบแทนภายในเป็นเท่าไร จึงจะทำให้ $V_B = V_C$ หรือ

$$\begin{aligned} C_0 + [C_1/(1+i)] + [C_2/(1+i)^2] + \dots + [C_n/(1+i)^n] \\ = B_0 + [B_1/(1+i)] + [B_2/(1+i)^2] + \dots + [B_n/(1+i)^n] \end{aligned}$$

โดยที่ $C_0, C_1, C_2, \dots, C_n$ และ $B_0, B_1, B_2, \dots, B_n$ เป็นค่าที่ทราบแน่นอนว่าเป็นเท่าไร ก็จะสามารถคำนวณหา i ได้ว่าเป็นเท่าไร โดยที่ทั้ง C_n และ B_n เป็นมูลค่าที่ประเมินว่าเป็นราคาที่แท้จริง (เทียบกับปัจจุบัน) ที่จะต้องจ่ายหรือได้รับในอนาคต

ในกรณีนี้ก็จะนำเอา i มาเทียบกับ r แทน ถ้าหาก

$i = r$ จะลงทุนในโครงการนั้นหรือฝากธนาคาร ผลก็จะมีค่าเท่ากัน
แต่ถ้าหาก

$i > r$ การลงทุนในโครงการดังกล่าวย่อมได้ผลตอบแทนมากกว่า
และถ้าหาก

$i < r$ ก็ไม่ควรจะลงทุน

การพิจารณาการศึกษาในแง่นี้ก็ใช้หลักเดียวกัน คือ ในระหว่างที่ใช้เวลาในการศึกษาเล่าเรียนก็จะมีต้นทุนหลักๆ จำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ ค่าใช้จ่ายที่จะต้องจ่ายให้กับสถานศึกษาเป็นค่าเล่าเรียน ซึ่งถ้าสถานศึกษาไม่ได้เรียกเก็บค่าเล่าเรียนเต็มราคา หรือไม่เก็บค่าเล่าเรียน ก็จะต้องมีรัฐหรือผู้ที่จ่ายต้นทุนต่างๆ ที่ทำให้มีครู มีห้องเรียน และมีอุปกรณ์การเรียนเกิดขึ้น หรือเรียกว่า ค่าใช้จ่ายที่เกิดจากการจัดการศึกษา (schooling cost) ส่วนค่าใช้จ่ายประเภทที่สองนั้น เกิดจากการที่ผู้เรียนหรือผู้ปกครองของผู้เรียนจะต้องจ่ายเป็นค่าอุปกรณ์การเรียนการสอน ค่าเครื่องแบบและค่าเดินทาง รวมทั้งค่าใช้จ่ายจำเป็นที่ทำให้ผู้เรียนสามารถศึกษาได้ หรือเรียกว่า ค่าใช้จ่ายที่ต้องควักกระเป๋าออกเอง (out of pocket cost)

ส่วนสุดท้ายที่คนทั่วไปมักจะไม่ได้คิดถึง แต่นักเศรษฐศาสตร์จะคิดอย่างละเอียด ก็คือ ถ้าหากผู้ศึกษาอยู่ในวัยที่สามารถทำงานได้ และถ้าหากต้องไปศึกษาก็จะเสียโอกาสในการมีรายได้จากการทำงาน ต้นทุนประเภทนี้เรียกว่า ต้นทุนการเสียโอกาส (opportunity cost) ดังนั้น

$$C = C_S + C_P + C_O$$

โดยที่ $C = C_S + C_P + C_O$

$$C = \text{ค่าใช้จ่ายรวม}$$

$$C_S = \text{ค่าใช้จ่ายที่เกิดจากการจัดการศึกษา}$$

C_p = ค่าใช้จ่ายที่ผู้ศึกษาจะต้องควักกระเป๋าจ่ายเอง
 C_0 = ค่าเสียโอกาสจากการที่ไม่ได้ทำงานหารายได้

ดังนั้น โดยปกติการคำนวณหาผลตอบแทนภายในจากการลงทุนทางการศึกษา (i) ก็คือ

$$\sum_{m=0}^n [C_m / (1+i)^m] - \sum_{m=0}^n [B_m / (1+i)^m] = 0$$

แต่เนื่องจากในช่วงที่ทำการศึกษานั้นเป็นการศึกษาเต็มเวลา รายได้ก็จะเกิดขึ้นภายหลังจากที่สำเร็จการศึกษาแล้ว และเข้าตลาดแรงงาน ดังนั้นช่วงเวลาของการลงทุนและได้รับผลตอบแทนจากการศึกษาจึงไม่มีการทับซ้อนกัน ในกรณีเช่นนั้น อาจจะได้คิดให้ง่ายขึ้นไปอีกว่า ต้นทุนที่ใช้เพื่อการศึกษาแต่ละปีนั้นก็คือ รายได้ที่ติดลบ (negative benefit) ดังนั้น การคำนวณหาผลตอบแทนภายในอาจจะคำนวณได้จาก

$$\sum_{m=0}^n [B_m / (1+i)^m] = 0$$

โดยที่ถ้า B_m มีค่าเป็นลบ หมายถึงต้นทุน แต่ถ้าเป็นบวก หมายถึงผลตอบแทน ก็จะสามารถใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าวคำนวณหาอัตราผลตอบแทนภายในได้

ประเด็นที่จะต้องพิจารณาต่อมาก็คือ ผลตอบแทนหรือรายได้จากการศึกษาจะคำนวณหาได้อย่างไร หลังจากที่ได้แสดงการหาต้นทุนการศึกษามาแล้ว สำหรับผลตอบแทนในกรณีนี้ เนื่องจากการศึกษาในระบบมีการจำแนกระดับการศึกษาเป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษา ซึ่งอาจจะจำแนกออกเป็นมัธยมต้นและมัธยมปลาย อาชีวศึกษาตอนต้นและตอนปลาย และอุดมศึกษา เป็นต้น ดังนั้น ถ้าจะคำนวณผลตอบแทนจากการศึกษาในแต่ละระดับก็อาจจะมีการหาความแตกต่างระหว่างรายได้ผู้สำเร็จการศึกษา

ในระดับต่างๆ

ถ้าให้ B_p เป็นผลตอบแทนหรือรายได้ที่ได้รับของผู้ลงทุนในระดับประถมศึกษา B_s เป็นผลตอบแทนหรือรายได้ที่ได้รับของผู้ลงทุนในระดับประถมถึงมัธยมศึกษา และ B_H เป็นผลตอบแทนหรือรายได้ที่ได้รับของผู้ลงทุนในระดับตั้งแต่ประถมถึงอุดมศึกษา ผลตอบแทนสุทธิของการลงทุนในระดับมัธยมศึกษาคือ $B_{NS} = B_s - B_p$ และผลตอบแทนสุทธิของผู้ที่ลงทุนในระดับอุดมศึกษาคือ $B_{NH} = B_H - B_s$ เป็นต้น

ถ้าจะแสดงความสัมพันธ์ของต้นทุนและผลตอบแทนจากการลงทุนทางการศึกษาในช่วงระยะเวลาต่างๆ อาจจะได้ในลักษณะดังภาพที่ ๑๔

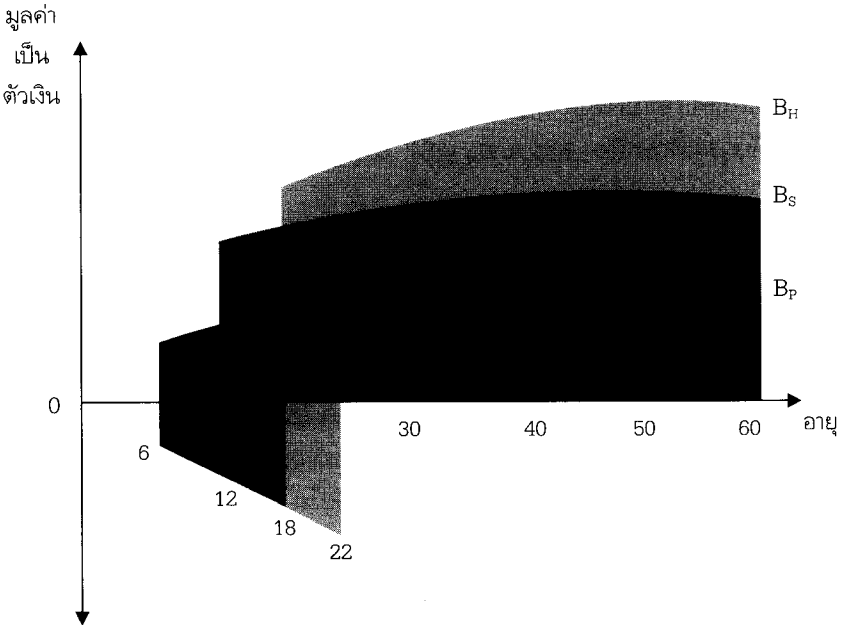
ได้มีความพยายามต่อไปที่จะแยกผลตอบแทนส่วนบุคคลที่คำนวณออกมาเป็นอัตราผลตอบแทนภายในส่วนบุคคล (private internal rate of return) กับอัตราผลตอบแทนภายในต่อสังคม (social internal rate of return) เพื่อศึกษาต่อไปว่า การศึกษาในระดับใด ใครควรจะเป็นผู้รับภาระค่าใช้จ่ายการศึกษามากที่สุด ถ้าหากมีผลตอบแทนต่อบุคคลต่ำกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผลตอบแทนต่อสังคม สังคมก็ควรจะได้รับภาระมากกว่า ถ้าหากผลตอบแทนส่วนบุคคลสูงกว่าโดยเปรียบเทียบกับผลตอบแทนส่วนบุคคล บุคคลก็ควรจะทำค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาในสัดส่วนที่สูงกว่า

ปัญหาว่าจะคำนวณผลตอบแทนสังคมได้อย่างไร ในปี ๑๙๗๒ มาร์ค เบลาร์จ (Mark Blaug) ได้คำนวณอัตราผลตอบแทนต่อการศึกษาของประเทศไทย ได้เสนอว่าให้นำรายได้หลังจากหักภาษีแล้วเป็นผลตอบแทนส่วนบุคคล ส่วนภาษีรายได้ที่เรียกเก็บจากผู้สำเร็จการศึกษาในระดับต่างๆ ถือว่าเป็นรายได้ของสังคม ดังนั้น ในหลักการจึงสามารถคำนวณหาอัตราผลตอบแทนภายในส่วนบุคคลและอัตราผลตอบแทนภายในต่อสังคมของการศึกษาในระดับต่างๆ ได้

ในการคำนวณจริงได้มีความพยายามในการแยกแยะต่อไปอีกว่าการศึกษามีได้เป็นปัจจัยเพียงอย่างเดียวที่ทำให้ผู้ที่มีการศึกษามีรายได้ อายุ

ภาพที่ ๑๗

แสดงถึงต้นทุนและผลตอบแทนจากการลงทุนทางการศึกษาในระดับต่างๆ

- ต้นทุนและรายได้สุทธิจากการศึกษาในระดับประถมศึกษา
- ต้นทุนและรายได้สุทธิจากการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา
- ต้นทุนและรายได้สุทธิจากการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

ซึ่งมีความหมายในฐานะที่เป็นประสบการณ์ในการทำงาน หรือการเรียนรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริง ในฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวที่มีผลทำให้มีทุนเดิมทางสังคม คือการมีเครือข่ายในทางธุรกิจหรือมีทุนทางกายภาพที่จุดเริ่มต้นสูงกว่าผู้อื่น ตลอดจนเพศ ซึ่งถ้าหากเป็นเพศชายจะสามารถทำงานได้โดยต่อเนื่อง ในขณะที่เป็นหญิงจะมีปัญหาชะงักงันจากการมีบุตรและภาระในการเลี้ยงดูบุตรจนไม่สามารถประกอบหน้าที่การงานได้เต็มความสามารถ ความเป็นชายจะทำให้มีรายได้สูงกว่า ดังนั้น ถ้าหากจะศึกษารายได้ที่เป็นผลจากการศึกษาแต่เพียงอย่างเดียว จะต้องพยายามหักปัจจัยที่มีผลกระทบเหล่านั้นออก

วิธีการที่เกี่ยวกับประเด็นนี้ก็คือ หาความสัมพันธ์ของรายได้กับปัจจัยที่ทำให้เกิดรายได้ทุกชนิด รวมทั้งการศึกษาด้วย เมื่อได้ความสัมพันธ์ทั้งหมดแล้วจะได้หักความสัมพันธ์อย่างอื่นทั้งหมด เหลือเพียงความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับการศึกษาเท่านั้น โดยปกติแล้วจะหาความสัมพันธ์จากฟังก์ชันข้างล่างนี้

$$Y = f(E, A, FI, S)$$

โดยที่	Y =	รายได้ของแต่ละบุคคล
	E =	ระดับการศึกษา
	A =	อายุ หรืออายุการทำงาน
	FI =	สถานภาพทางเศรษฐกิจของบิดามารดา
	S =	เพศ

โดยข้อมูลที่นำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ได้จากการสำรวจรายได้ในเชิงตัดขวาง (cross-section) ของผู้มีรายได้ที่มีการศึกษาและภูมิหลังที่แตกต่างกัน จากนั้นก็นำมาวิเคราะห์โดยความสัมพันธ์แบบถดถอย (regression analysis)

วิธีคิดและวิธีคำนวณดังกล่าวยังคงใช้อยู่ในวิชาเศรษฐศาสตร์การศึกษา

ในงานของมาร์ค เบลัจ ที่เขียนในปี ๑๙๘๗ (Blaug, 1987) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ดังกล่าว เขายังคงใช้ตัวอย่างที่เคยศึกษาในประเทศไทยในปี ๑๙๗๒ เป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความไม่คืบหน้าทางความคิดของเศรษฐศาสตร์การศึกษาในประเด็นเหล่านี้มากนัก

สาเหตุของความไม่ก้าวหน้าทางความคิด

ตราบใดที่คิดว่าการศึกษาเป็นการลงทุนที่มีผลตอบแทนส่วนบุคคลและผลตอบแทนต่อสังคม แนวคิดในการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน (cost/benefit analysis) เกี่ยวกับการลงทุนค่อนข้างจะมีหลักคิดที่เป็นมาตรฐานตายตัว อย่างไม่ได้แสดงในลักษณะของความสับสนทางคณิตศาสตร์ไปแล้ว จุดอ่อนที่สำคัญที่สุดของการวิเคราะห์เชิงปริมาณแบบนี้ก็คือ การคาดการณ์รายได้ที่คาดว่าจะได้รับในอนาคต ซึ่งเป็นปัญหาที่แก้ไม่ได้ของการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน เพราะในความเป็นจริงย่อมเป็นการยากที่จะรู้ได้อย่างแน่นอนว่าผลตอบแทนในอนาคตจะเป็นอย่างไร นอกจากนั้นยังต้องมีข้อสมมติฐานว่า ตลาดแรงงานดังกล่าวมีลักษณะการแข่งขันโดยเสรี (โปรดดู Puntasen, 1976) ซึ่งในความเป็นจริง ตลาดการจ้างงานค่อนข้างจะมีลักษณะพิเศษที่มีการแข่งขันต่ำ เนื่องจากประเด็นความมั่นคงทั้งฝ่ายนายจ้างและลูกจ้าง ทั้งนายจ้างและลูกจ้างต่างมีอำนาจผูกขาดพอสมควร ถ้าหากเป็นเช่นนี้ก็จะไม่เป็นจริงตามข้อสมมติฐานของการแข่งขันในตลาดเสรีที่ค่าจ้างแรงงานจะสะท้อนผลผลิตภาพของแรงงาน ซึ่งจะสะท้อนคุณภาพของการศึกษาหรือทุนมนุษย์ของผู้ที่ได้รับการศึกษาดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ประเด็นดังกล่าวถึงแม้ว่ามีความสำคัญในทางทฤษฎีก็นับว่าเป็นประเด็นปลีกย่อย ประเด็นหลักก็คือ ความยากในการประมาณรายได้ในอนาคตให้ถูกต้อง ซึ่งจะมีผลกระทบอย่างมากต่อการคำนวณอัตราผลตอบแทนภายใน (i) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

อีกประเด็นหนึ่งที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะไม่ให้ความสนใจ

แต่เป็นประเด็นที่ชี้ให้เห็นโดยกลุ่มเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริง นั่นก็คือ ภาคเศรษฐกิจนั้นมิได้มีเฉพาะระบบเศรษฐกิจตลาดที่แลกเปลี่ยนด้วยตัวเงินเท่านั้น แต่ยังมีระบบเศรษฐกิจภาคประชาสังคม และเศรษฐกิจในครัวเรือนที่มีได้ใช้เงินและตลาดเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน และไม่สามารถประเมินค่าการศึกษาในภาคเศรษฐกิจดังกล่าว การที่มารดามีการศึกษาและสามารถเลี้ยงดูบุตรอย่างดี ช่วยให้บุตรเจริญวัยทั้งทางสุขภาพกายและสุขภาพจิต ย่อมมีคุณค่ามาก แต่เมื่อมารดามิได้อยู่ในตลาดแรงงาน ถ้าวิเคราะห์หาอัตราผลตอบแทนภายใน เนื่องจากมิได้มีรายได้เป็นตัวเงิน อัตราผลตอบแทนภายในของมารดาอาจจะต่ำมากจนไม่คุ้มกับการลงทุนทางการศึกษาต่างๆ ที่การทำหน้าที่ของมารดาดังกล่าวมีประโยชน์มาก

โดยทั่วไปบุคคลที่มีการศึกษาและมีการเจริญวัยของระดับจิตด้วยมักมีแนวโน้มที่จะไม่แสวงหารายได้ให้กับตนเองมากนัก แต่ใช้ความรู้ความสามารถช่วยเหลือผู้อื่นหรือช่วยแก้ไขปัญหาสังคม ซึ่งอาจจะมิผลตอบแทนต่อสังคมที่มีคุณค่า อย่างเช่นการต่อสู้เพื่อเอกราชของคานธี ซึ่งมีผลดีต่อสังคมประเทศอินเดียในยุคของเขาอย่างสุดคณานับ แต่ถ้าหากใช้การคำนวณผลตอบแทนทางสังคมแบบที่อธิบายข้างต้น ผลตอบแทนจากการศึกษาในประเทศอังกฤษของคานธีจะต่ำมาก เพราะทำให้เขามีรายได้ไม่มากนัก จึงมิได้เสียภาษีให้รัฐเป็นจำนวนมาก การเน้นกิจกรรมที่ผ่านระบบตลาดเป็นหลัก แม้จะเป็นจุดแข็งของการวิเคราะห์แบบนี้ ที่ทำให้สามารถคำนวณทุกสิ่งทุกอย่างในเชิงปริมาณได้ แต่ก็ยังเป็นจุดอ่อนอย่างมหันต์ เพราะอาจจะนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาดโดยสิ้นเชิงได้เช่นกัน

ด้วยเหตุผลดังกล่าว วิธีคิดเช่นนี้ในปัจจุบันจึงมิได้รับความนิยมมากนัก แต่ขณะเดียวกันเมื่อนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักสนใจที่จะเน้นการวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ การที่จะพัฒนาความคิดในการลดข้อจำกัดที่กล่าวมาแล้วก็เป็นสิ่งที่ยากเช่นกัน เพราะอะไรก็ตามที่มีลักษณะที่มีความไม่แน่นอนสูง และไม่สามารถวัดในเชิงปริมาณได้ง่าย ย่อมเป็นการยากที่จะใช้เครื่องมือวัดในเชิงปริมาณ ประเด็นที่ควรพิจารณาจริงๆ ก็คือ ควรจะพิจารณาการศึกษาในแง่ของการลงทุนเพื่อผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินหรือผลตอบแทนในทางวัตถุ

ที่สามารถวัดในเชิงปริมาณได้ตามแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือไม่ ประเด็นนี้จึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อการพิจารณามากกว่า ซึ่งจะได้นำมาอภิปรายต่อไปในภายหลัง

เศรษฐศาสตร์สุขภาพ

การลงทุนด้านสุขภาพถือว่าเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น (necessary condition) สำหรับการพัฒนาศูนย์การมนุษย เพราะถ้าหากมนุษยสุขภาพไม่ดี ไม่ว่าจะเป็นสุขภาพกายหรือสุขภาพจิต ย่อมไม่สามารถทำประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคมได้ตามศักยภาพที่มีอยู่ นอกจากนี้ไม่สามารถจะทำหน้าที่ได้ดีที่สุดแล้ว อาจจะต้องเป็นภาระในการดูแลของสังคมด้วย การลงทุนเพื่อดูแลให้แต่ละคนมีสุขภาพแข็งแรงอยู่เสมอ หรือเมื่อมีอุบัติเหตุ หรือมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น การรักษาพยาบาลเพื่อให้หายจากโรคพยาธิต่างๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็น การลงทุนทางสุขภาพมีส่วนคล้ายกับการลงทุนทางการศึกษา กล่าวคือ การที่แต่ละคนมีสุขภาพอนามัยดีนั้น ส่วนหนึ่งจะเป็นผลประโยชน์แก่ตนเอง แต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นประโยชน์ต่อสังคม เนื่องจากนอกจากตัวเองจะไม่ใช่ภาระต่อสังคมแล้ว ยังอาจมีส่วนทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้ด้วย

การลงทุนด้านสุขภาพและการลงทุนด้านการศึกษา มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะผู้ที่มีการศึกษาดีมีความโน้มเอียงที่จะสามารถดูแลสุขภาพของตนเองได้ดีกว่าผู้ที่มีการศึกษาต่อยกกว่า เนื่องจากมีความรู้ในการรักษาสุขภาพและป้องกันการเจ็บป่วย ตลอดจนอุบัติเหตุในเบื้องต้นได้ดีกว่า แม้แต่ผู้ที่มีสุขภาพไม่สมบูรณ์แข็งแรงแต่เบื้องต้น ถ้าหากมีโอกาสได้เรียนรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพของตนเอง ก็จะช่วยให้อัตราการพยาธิของโรคต่างๆ ที่มีอยู่ได้ ในขณะที่เดียวกัน ความรู้ที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการศึกษาหาความรู้ที่เริ่มจากการมีพื้นฐานการศึกษาที่ดีด้วย

ถึงแม้ว่านักเศรษฐศาสตร์จะวิเคราะห์ประเด็นการมีสุขภาพดีเป็นการ

ลงทุนเช่นเดียวกับการลงทุนทางการศึกษา แต่ไม่ได้นำเครื่องมือการวิเคราะห์ด้านต้นทุนผลตอบแทนมาใช้ในทางสาธารณสุขเหมือนเช่นกรณีการลงทุนทางการศึกษา สาเหตุสำคัญอยู่ที่ประเด็นความสามารถในการวัดตัวแปรในเชิงปริมาณอย่างมีความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของการศึกษานั้นสามารถวัดปริมาณเป็นจำนวนปีที่ศึกษาได้ชัดเจน และสามารถคำนวณค่าใช้จ่ายได้ชัดเจนด้วยเช่นกัน ในขณะที่รายได้หรือผลตอบแทนจากการศึกษาถึงแม้ว่าจะไม่สามารถวัดออกมาได้อย่างชัดเจน แต่ก็พอมีวิธีการที่จะประมาณออกมาในลักษณะที่พอจะยอมรับได้ในระดับหนึ่ง ในขณะที่รายได้หรือผลตอบแทนอื่นเกิดจากการมีสุขภาพดี ถ้าหากจะพยายามวัดเหมือนกับรายได้ที่ได้จากการศึกษาอาจจะวัดได้ แต่ก็จะมีข้อให้ชัดเจนไปว่าเป็นปัจจัยอันเกิดจากการมีสุขภาพดีเป็นจำนวนเท่าใด คงจะวัดได้ยาก

นอกจากนั้นความยากในกรณีที่เกี่ยวข้องกันนี้ก็คือ บริการที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพในปัจจุบันอาจจะแบ่งได้ออกเป็น ๔ ประเภทใหญ่ๆ ที่สำคัญ คือ (๑) บริการส่งเสริมสุขภาพ (promotion) (๒) บริการป้องกันสุขภาพ (prevention) (๓) บริการรักษาพยาบาล (cure or restoration of health) (๔) การฟื้นฟูสุขภาพ (rehabilitation)

การส่งเสริมสุขภาพ ได้แก่ การเน้นการใช้ชีวิตทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน การออกกำลังกาย การพักผ่อน การรับประทานอาหาร การทำสมาธิ การใช้ชีวิตประจำวันให้สอดคล้องกับการมีสุขภาพดี ทำให้ร่างกายแข็งแรง ร่างกายแจ่มใส มีสุขภาพจิตดี ช่วยให้ชีวิตมีความสุข สามารถทำประโยชน์ให้กับตนเองและแก่ผู้อื่นได้ด้วยพร้อมกัน การใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับการมีสุขภาพที่ดีนั้นอาจไม่ต้องมีการลงทุนที่เป็นตัวเงินเพิ่ม อีกทั้งเป็นการช่วยประหยัดค่าใช้จ่าย เพียงแต่สร้างวินัยให้กับตนเองจนกลายเป็นความเคยชิน ซึ่งในที่สุดก็จะไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นภาระอะไร ลักษณะดังกล่าวย่อมไม่สามารถประเมินออกมาเป็นการลงทุนตามวิธีปกติของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ ในขณะที่การมีสุขภาพดีทั้งกายและใจสามารถทำประโยชน์ให้แก่ตนเองและผู้อื่นโดยไม่ผ่านระบบตลาด ก็ไม่สามารถประเมินผลตอบแทนออกมาเป็นตัวเงินได้เช่นกัน

ส่วนการป้องกันสุขภาพนั้น มักจะทำการให้วัคซีนเพื่อสร้างภูมิต้านทานโรค ในภาวะที่มีการระบาดของโรคซึ่งจะทำให้ติดเชื่อได้ง่าย การคำนวณต้นทุนในลักษณะดังกล่าวสามารถกระทำได้ง่าย ประกอบกับผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับต่อสังคมก็จะมีสูง เพราะเป็นการลดการแพร่ระบาดของโรค ซึ่งอาจสร้างความสูญเสียได้มาก ด้วยเหตุนี้ เพื่อจูงใจให้ปัจเจกชนมารับบริการการป้องกันโรค โดยไม่ต้องกังวลกับการประเมินความคุ้มค่าของตนเอง ว่าถ้าเสียเงินเพื่อรับวัคซีนป้องกันโรคแล้วจะคุ้มกับความเสียหายในการเป็นโรคน้อยลงหรือไม่ รัฐจึงมักจะรับภาระค่าใช้จ่ายเองพร้อมกับชนชั้นกลุ่มที่เสี่ยงต่อการติดเชื้อจากการระบาดของโรคไปรับบริการวัคซีนป้องกันโรคดังกล่าว

ส่วนในการบริการบำบัดรักษานั้น ถ้าผู้ป่วยเป็นโรคที่รู้แน่ว่าเป็นเองแล้วหายเองได้ การตัดสินใจที่จะรักษาหรือไม่ขึ้นอยู่กับการประเมินความเสี่ยงและฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคล แต่ถ้าหากเป็นโรคที่มีผลต่อการบั่นทอนการมีชีวิตอย่างปกติสุข ไม่ว่าจะมีความสามารถในทางเศรษฐกิจหรือไม่ ผู้ป่วยและญาติพี่น้องจะพยายามทุกวิถีทางที่จะช่วยให้ผู้ป่วยพ้นจากพยาธิสภาพดังกล่าว เพราะความทุกข์ทรมานของผู้ป่วยที่ยังเป็นที่เวทนาของผู้ที่ใกล้ชิดหรือเกี่ยวข้อง ถ้าหากผู้ป่วยไม่สามารถจ่ายค่ารักษาพยาบาลได้เอง ไม่ว่าจะด้วยวิธีใด รัฐจำเป็นต้องให้หลักประกันในการดูแลรักษา เนื่องจากเป็นสิทธิของผู้ป่วยที่จะต้องได้รับการดูแลจากรัฐให้มีชีวิตที่พ้นจากพยาธิสภาพ ได้มีความพยายามที่จะให้เหตุผลในทางเศรษฐศาสตร์ นอกเหนือจากเหตุผลในเรื่องสิทธิของความเป็นพลเมืองและเหตุผลทางด้านมนุษยธรรมในการให้การรักษายาบาลแก่ผู้เจ็บป่วย โดยมีการคำนวณค่าใช้จ่ายที่จะต้องใช้ในการรักษายาบาล และผลได้จากการที่บุคคลกลับหายเป็นปกติและสามารถมีผลผลิตทางเศรษฐกิจได้ แทนที่จะเป็นภาระต่อสังคมที่ต้องดูแล แต่ในกรณีโรคที่ไม่สามารถรักษาให้หายขาด (เท่าที่เทคโนโลยีในการรักษาปัจจุบันมีอยู่ เช่น โรคเอดส์) และมีค่ารักษาพยาบาลแพงไป รัฐก็อาจปฏิเสธความรับผิดชอบ โดยให้ผู้ป่วยพยายามดูแลตัวเองด้วยการเลือกวิธีที่มีต้นทุนต่ำกว่า โดยอ้างว่าจะต้องสงวนทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดเพื่อใช้บำบัดผู้ป่วยที่

สามารถรักษาให้หายได้ และมีต้นทุนในการรักษาพยาบาลไม่มากนัก ลักษณะของข้อเท็จจริงดังที่ได้กล่าวมาแล้วทำให้การวิเคราะห์เชิงปริมาณในลักษณะดังกล่าวทำได้อย่างจำกัด

ประการสุดท้าย การฟื้นฟูสุขภาพ คือการให้บริการภายหลังการรักษาพยาบาลแล้ว เพื่อให้ผู้ป่วยได้กลับฟื้นตัว สามารถกลับไปมีชีวิตตามปกติได้โดยเร็ว หรือถ้าหากไม่สามารถฟื้นตัวกลับไปมีชีวิตตามปกติได้ ก็พยายามลดพยาธิสภาพจากที่เคยมีอยู่ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้ผู้ป่วยไม่ต้องทนทุกข์ทรมานจากพยาธิสภาพจนเกินไปนัก ประเด็นเช่นนี้เป็นเรื่องของมนุษยธรรมมากกว่าจะเป็นปัญหาในทางเศรษฐศาสตร์ ประเด็นที่เป็นปัญหาทางเศรษฐศาสตร์มีเพียงกรณีเดียว คือการฟื้นฟูสุขภาพเพื่อช่วยให้ผู้ป่วยกลับไปใช้ชีวิตตามปกติได้โดยเร็ว แต่ถ้าหากเป็นการลดความทุกข์ทรมานของผู้ป่วยจะเป็นเรื่องของมนุษยธรรม เห็นได้ชัดว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะเข้าไปเกี่ยวข้องได้ยาก

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว เมื่อวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักพยายามที่จะวิเคราะห์การซื้อขายบริการสาธารณสุข จึงมักจะใช้ตัวแบบของทฤษฎีการบริโภคแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั่นก็คือความพยายามทำให้เกิดความพึงพอใจสูงสุดภายใต้ข้อจำกัดของงบประมาณ คือ

$$U = U(X_i) \quad (๑)$$

โดยที่ X_i คือสินค้าต่าง ๆ รวมทั้งสินค้าสุขภาพด้วย

$$Y = \sum P_i X_i \quad (๒)$$

โดยที่ P บางตัวอาจจะเป็นต้นทุนการเสียโอกาสในเรื่องเวลาของการไปรอรับบริการ

$$L = U(x_i) + \lambda (Y - \sum P_i X_i) \quad (๓)$$

$$\partial L / \partial X_i = \partial U(X_i) / \partial X_i - \lambda P_i$$

และ $\partial L / \partial Y = \lambda$

หรือ $U_i - \lambda P_i = 0$

$$U_j - \lambda P_j = 0$$

$$\therefore U_i / P_i = U_j / P_j = \dots = U_n / P_n = \lambda$$

$$P_i = P_j (U_i / U_j) \quad (๔)$$

และเมื่อได้ค่า P_i ภายใต้เงื่อนไขความพึงพอใจสูงสุดแล้วนำไปแทนค่าใน (๒) แล้วหาค่า X_i ในฐานที่มีความสัมพันธ์ระหว่าง P_i คือ Y_i คือ ก็จะได้สมการของอุปสงค์ของ X_i

$$X_i^D = X_i(Y_i, P_i) \quad (๕)$$

ถ้า X_m เป็นสินค้าเพื่อสุขภาพ สมการนี้ก็จะเป็อุปสงค์ของสินค้าสุขภาพ ซึ่งจะขึ้นกับรายได้และปัจจัยราคาอื่นๆ นั่นก็คือการคำนวณหาเส้นอุปสงค์ตามปกติ แต่ในกรณีนี้มีราคาบางตัวเป็นต้นทุนการเสียโอกาสในแง่ของเวลาที่ต้องไปใช้บริการสุขภาพ ดังนั้น ถึงแม้จะไม่เสียค่าบริการ แต่ถ้าต้องรอนานหรือติดต่อใช้บริการไม่สะดวก อีกทั้งพยาธิของโรคไม่ร้ายแรงมาก ผู้ป่วยก็อาจจะไม่ไปขอรับการรักษาได้

ได้มีความพยายามปรับปรุงตัวแบบอุปทานดังกล่าวให้สะท้อนความเป็นจริงมากขึ้น ซึ่งก็จะมีส่วนทำให้ตัวแบบสลับซับซ้อนมากขึ้น แต่ก็ไม่สามารภให้ผลการอธิบายที่ชัดเจนมากกว่าตัวแบบข้างต้นมากนัก เนื่องจากมีกรอบความคิดหลักที่เน้นการสร้างความพึงพอใจสูงสุดเช่นกัน ซึ่งจะแสดงโดยตัวแบบของกรอสส์แมน (Grossman, 1972: 1-9) ดังต่อไปนี้

$$U = U (Ch_0, Ch_1, \dots, Ch_n, Z_0, Z_1, \dots, Z_n) \quad (๑)$$

สมการ (๑) คือสมการแสดงความพึงพอใจอันเกิดจากการบริโภคสินค้า ซึ่งรวมไว้เป็นประเภทใหญ่ ๆ ๒ ประเภท คือ สุขภาพ (Ch) และสินค้าและบริการอื่น ๆ (Z) ข้อแตกต่างที่สำคัญของสมการนี้ คือ มีการนำเอาเวลาเข้ามาพิจารณาในฟังก์ชันอรรถประโยชน์ด้วย เนื่องจากจะต้องพิจารณาถึงสุขภาพในระยะยาวของมนุษย์ ดังนั้น ตัวเลขห้อยข้างท้าย (subscript) 0, 1, ..., n จึงแสดงถึงเวลาแต่ละปี ตามตัวแบบนี้สมมติให้ผู้บริโภคเลือกที่จะมีชีวิตอยู่ยาวนานได้กี่ปี (คือจำนวน n) หรืออย่างน้อยวิธีการลงทุนและบริโภคสุขภาพของเขาก็จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าเขาประสงค์จะมีอายุยืนยาวเท่าใด (ซึ่งในสมการนี้ต่อไปจะแสดงถึงความเอาใจใส่ดูแลสุขภาพของเขาว่าเขาจะดูแลตัวเองดีเพียงใด) สมการนี้เน้นการมีสุขภาพดีมากกว่าการรักษาพยาบาล ถึงแม้ส่วนหนึ่งของการมีสุขภาพดีคือการไปพบแพทย์ให้ทำการรักษาเมื่อเกิดการเจ็บป่วย แต่ก็รวมทั้งการดูแลสุขภาพด้วยการออกกำลังกาย การรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ และการพักผ่อนด้วยเช่นกัน

$$C_h = cH \quad (๒)$$

c = สัดส่วนการบริโภคสุขภาพแต่ละปี

H = เป็นปริมาณสุขภาพหรือทุนสุขภาพที่บุคคลผู้นั้นมีแต่ละปี

ดังนั้น ตัวแบบนี้จึงคำนึงถึงทุนสุขภาพที่มีตลอดไปแต่ละปี

สมการต่อไปเป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการลงทุนทางสุขภาพในแต่ละปีกับทุนสุขภาพ

$$\begin{aligned} H_{t+1} - H_t &= I_t - d_t H_t \\ \text{หรือ } H_{t+1} - H_t (1 + d_t) &= I_t \\ \text{หรือ } I_t &= H_{t+1} - (1 + d_t) H_t \end{aligned} \quad (๓)$$

กล่าวคือ การลงทุนในสุขภาพปีที่ i เท่ากับทุนสุขภาพที่จะเพิ่มขึ้นในปีต่อไป ลบด้วยทุนสุขภาพในปี i และลบด้วยการเสื่อมสุขภาพในปีที่ i ดังนั้น ถ้าหากแทน H จากความสัมพันธ์กับ I ของสมการ (๓) ในสมการ (๒) จะได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง C กับ I ถ้าแทนค่าต่อไปในสมการที่ (๑) จะได้ความสัมพันธ์ดังนี้

$$U = U(I_i, Z_i) \quad (๔)$$

ถ้าอธิบายต่อไปว่า

$$I_i = U(M_i, Th_i, E_i) \quad (๕)$$

M = บริการสุขภาพและรักษาพยาบาล

Th = เวลาที่ใช้ไปเพื่อการดูแลสุขภาพ

E_i = ทุนมนุษย์ (ประกอบด้วยทักษะในการประกอบอาชีพที่ได้จากการศึกษาและการมีสุขภาพที่แข็งแรง มีเวลาทำงานได้มาก ซึ่งพบว่าผู้ที่มีการศึกษาดีจะดูแลรักษาสุขภาพตนเองได้ดีกว่าผู้มีการศึกษาด้อยกว่า)

$$Z_i = Z_i(X_i, Tz_i, E_i) \quad (๖)$$

X_i = คือปัจจัยการผลิต Z

Tz = เวลาที่ใช้ในการผลิต Z

ดังนั้น ถ้าหากแทนค่า I_i และ Z_i ในสมการ (๕) และ (๖) ใน (๔) จะได้

$$U = U(M_i, X_i, Th_i, Tz_i, E_i) \quad (๗)$$

สมการนี้คือสมการเป้าหมายที่ต้องการจะทำให้ได้ความพึงพอใจสูงสุด ส่วนข้อจำกัดซึ่งปกติใช้รายได้ แต่เนื่องจากมีเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงต้องใช้

ความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนมากขึ้น

ถ้าเริ่มโดยการสมมติรายได้เท่ากับรายจ่าย รายจ่ายทั้งหมดคือ

$$Pm_i M_i + Px_i X_i$$

แต่เนื่องจากมีเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงต้องรวมรายจ่ายทั้งหมด แล้วปรับมูลค่าในอนาคตมาเป็นมูลค่าในปัจจุบัน

$$\sum_{i=0}^n [Pm_i M_i + Px_i X_i / (1+r)^i]$$

ส่วนรายได้นั้นก็คือ

$$\sum_{i=0}^n [W_i T w_i / (1+r)^i] + A_0 \quad (๘)$$

W = ค่าจ้าง

$T w$ = วันที่ทำงานในแต่ละปี

r = อัตราดอกเบี้ย

A = ทรัพย์สินที่มี

แต่เนื่องจากในแต่ละปีจะมีเวลาจำกัด คือ ๓๖๕ วัน หรือ Ω

$$T_h + T_z + T_w + T_l = \Omega$$

$$\text{หรือ } T_w = \Omega - T_h - T_z - T_l \quad (๙)$$

โดยที่ T_l = เวลาที่เสียไป ไม่สามารถทำงานได้ เนื่องจากสุขภาพไม่ดี

แทนค่า T_w ใน (๘) ในสมการที่ (๘)

$$\sum_{i=0}^n [(Pm_i M_i + P_{X_i} X_i) / (1+r)^i] = \sum_{i=0}^n [W_i (\Omega - Th_i - Tz_i - Tl_i) / (1+r)^i] + A_0$$

$$\begin{aligned} \text{หรือ} \quad & \sum_{i=0}^n [(Pm_i M_i + P_{X_i} X_i + W_i (Th_i + Tz_i + Tl_i) / (1+r)^i] \\ & = \sum_{i=0}^n [W_i \Omega / (1+r)^i] + A_0 = R \end{aligned} \quad (๑๐)$$

สมการ (๑๐) คือรายได้ทั้งหมดซึ่งใช้เป็นข้อจำกัดในการคำนวณหาความพอใจสูงสุด ซึ่งจะต้องรวมวันที่จะต้องสูญเสียรายได้จากการไม่สามารถทำงานได้เข้าไปด้วย เพราะวัตถุประสงค์ที่แท้จริงคือต้องการมีสุขภาพดีสามารถทำงานได้ทุกวัน

เมื่อใช้สมการ (๗) เป็นสมการเป้าหมาย และสมการ (๑๐) เป็นข้อจำกัด ก็จะหาเงื่อนไขของความพอใจสูงสุดได้ ซึ่งจะทำให้สามารถหาอุปสงค์ของการมีสุขภาพดี (I) หรือการลงทุนเพื่อสุขภาพ ซึ่งอธิบายโดยราคาเงา (shadow price) ของการมีสุขภาพดี (เนื่องจากไม่มีตลาดซื้อขายสุขภาพดีตามปกติ) และข้อจำกัดของรายได้ (R) ตามลักษณะของสมการอุปสงค์ทั่วไป

ขอให้สังเกตว่า ถึงแม้จะนำเอาความคิดเรื่องเวลาในช่วงต่างๆ เข้ามาพิจารณา แต่ในความเป็นจริงของการคำนวณก็จะใช้เวลาคงที่ในปีใดปีหนึ่ง การนำเอาเวลา มาพิจารณาเพื่อทำให้การพิจารณาการสะสมทุนสุขภาพและการคำนวณกระแสรายได้ในขนาดประกอบดูสมจริงขึ้นเท่านั้น แต่ในตัวสมการอรรถประโยชน์เมื่อมีการประเมินจริง ๆ ก็ยังมีลักษณะสถิต (static) เหมือนเดิม

เนื่องจากการอธิบายและยอมรับกันโดยทั่วไปในบรรดานักเศรษฐศาสตร์แขนงนี้ว่า รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากทุนมนุษย์ (E) นั้นเกิดจากการศึกษา มากกว่าการมีสุขภาพดี การมีสุขภาพดีจะช่วยให้มีรายได้เพิ่มขึ้นก็ต่อเมื่อมีวันทำงานเพิ่มมากขึ้นจากการที่ไม่เจ็บป่วย ดังนั้นจึงถือว่าการลงทุนสุขภาพในส่วนที่เป็นการลงทุนที่มีส่วนช่วยเพิ่มผลผลิตและเพิ่มรายได้ก็มีเพียงส่วนนี้ ส่วนที่ทำให้มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงไม่เจ็บป่วยกลับถือว่าเป็นการบริโภค

ทั้งหมดนี้เป็นการแสดงถึงวิธีการคิดประเด็นเศรษฐศาสตร์สุขภาพของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ส่วนอุปทานของสุขภาพอนามัยก็ได้แบ่งเป็น ๔ ส่วน ซึ่งประกอบด้วย บริการส่งเสริมสุขภาพ บริการป้องกันสุขภาพ บริการรักษาพยาบาล และ บริการฟื้นฟูสุขภาพ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนใครจะทำหน้าที่อย่างไรและเรียกเก็บค่าใช้จ่ายอย่างไร เป็นข้อเท็จจริงในรายละเอียดที่จะต้องพิจารณาในแต่ละกรณี

จะเห็นได้ว่า การศึกษาที่ใช้อุปสงค์และอุปทานเป็นตัวแบบดังที่ได้พิจารณามานี้ แม้จะมีความพยายามที่จะสร้างตัวแบบและอธิบายความสัมพันธ์ในเชิงปริมาณ แต่ในความเป็นจริงก็มีความจำกัดอยู่มากเช่นกัน และไม่เคยมุ่งงานวิจัยเชิงประจักษ์ใด ๆ ที่ใช้ตัวแบบอุปสงค์อุปทานในลักษณะดังกล่าว ศึกษาความต้องการบริการสาธารณสุข โดยที่ส่วนใหญ่ก็ยังไม่มีการแยกแยะบริการทั้งสี่ประเภทที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ดังนั้นเกือบจะกล่าวได้ว่าการคิดตัวแบบตามกรอบของความคิดที่แสดงมานี้มีความจำกัดค่อนข้างมาก

จุดอ่อนสำคัญของการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์สาธารณสุขในลักษณะดังกล่าวนั้น อยู่ที่ว่าสุขภาพของมนุษย์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ทรมานและความสุขจากการที่มีสุขภาพดีของมนุษย์โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิจารณาความพึงพอใจ ความจำกัดของรายได้ และต้นทุนในการดูแลสุขภาพ ตามวิธีการของวิชาเศรษฐศาสตร์ย่อมเป็นประเด็นที่แคบ เพราะความทุกข์ทรมานจากการเจ็บป่วย ความเป็นความตาย หรือการมีสุขภาพดี เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับความมั่นคงทั้งทางด้านกายภาพและด้านจิตวิทยาของสังคม ในบางประเด็นบางระดับอาจจะยอมให้เป็นเรื่องกลไกตลาด รายได้ และอรรถวินิจฉันส่วนบุคคลได้ แต่ถ้าหากเป็นเรื่องของสิทธิในการมีชีวิตอยู่หรือสิทธิในการได้รับการดูแลสุขภาพจากรัฐ เนื่องจากเป็นประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับคุณธรรมและความมั่นคงทางสังคมแล้ว กรอบวิเคราะห์ที่แคบที่จำกัดอยู่เฉพาะตลาด กลไกตลาด อุปสงค์ อุปทาน ย่อมไม่เพียงพอที่จะใช้วิเคราะห์ปัญหาดังกล่าว

เศรษฐศาสตร์แรงงาน

วัตถุประสงค์ของการศึกษาเศรษฐศาสตร์แรงงานของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอยู่ที่การจ้างงาน เพราะแรงงานในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์จะถูกใช้ไปอย่างไรเป็นประโยชน์ได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับว่าแรงงานนั้นถูกใช้ไปเพื่อการผลิตหรือไม่ ถ้าหากแรงงานอยู่ในตลาดแรงงานหรือ “มีงานทำ” หมายความว่าแรงงานถูกใช้เพื่อการผลิตก็เป็นแรงงานที่มีส่วนสร้างความมั่งคั่ง (wealth) ให้กับระบบเศรษฐกิจโดยส่วนรวม แต่ถ้าหากแรงงานนั้นอยู่ในสภาพ “ว่างงาน” ก็หมายความว่าไม่ถูกใช้ไปเพื่อการผลิต และยังก่อปัญหาให้แก่สังคมในฐานะที่สังคมต้องให้การเลี้ยงดู กลายเป็นภาระแก่สังคม

ขอให้สังเกตว่า “การมีงานทำ” (being employed) นั้นไม่ได้มีความหมายเฉพาะแต่เพียงการเป็นลูกจ้าง (employee) เท่านั้น ผู้ที่ทำงานของตัวเอง (self-employed) หรือเป็นเจ้าของกิจการ หรือแม้แต่การทำงานให้กับครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง (household employment) ก็ถือว่าเป็นการจ้างงานเหมือนกัน แต่ต่างกันที่ว่าการทำงานให้กับครัวเรือนนั้นจะต้องเป็นการผลิตสินค้าที่มีตลาดเพื่อการจำหน่าย ส่วนการทำงานในครัวเรือนในฐานะที่เป็นสมาชิกในครัวเรือนและทำงานบ้านที่มีได้เป็นการผลิตบริการสู่ตลาด ไม่ถือว่าเป็นผู้ที่มีการมีงานทำ ในประเทศที่ดำเนินนโยบายรัฐสวัสดิการที่จ่ายเงินทดแทนให้กับผู้ที่ว่างงาน ผู้ที่ทำงานในครัวเรือนจะถือว่าเป็นผู้ว่างงาน และได้รับเงินทดแทนการว่างงานจากรัฐด้วย

แนวคิดในลักษณะดังกล่าวค่อนข้างจะมีความลำเอียงไปในทางสังคมอุตสาหกรรมและบริการที่มีการขายแรงงานในตลาดที่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงินเป็นหลัก แต่ถ้าหากเป็นสังคมเกษตรที่เกษตรกรทำการผลิตเพื่อสนองความต้องการในครัวเรือนเป็นหลัก แนวความคิด “การมีงานทำ” ดังกล่าวจะเริ่มมีปัญหา เพราะแยกได้ยากระหว่างการผลิตเพื่อตลาดกับการผลิตเพื่อครัวเรือน ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดเจนว่าการจำแนกลักษณะดังกล่าวเหมาะกับระบบเศรษฐกิจที่มีภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการเป็นส่วนสำคัญของประเทศ โดยที่ภาคดังกล่าวจะมีการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการผ่านตลาด

ที่มีเงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเป็นหลัก นอกจากนั้นในสังคมดังกล่าว จะเน้นสถานภาพของผู้มีงานทำในฐานะ “ลูกจ้าง” เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเห็นได้จากวิธีการวิเคราะห์ที่จะอธิบายต่อไป

ในส่วนที่เกี่ยวกับการ “จ้างงาน” มีความคิดที่แตกต่างกันอยู่สองสำนัก คือ สำนักคลาสสิกและสำนักเคนส์ ในกรณีของสำนักคลาสสิกนั้น อธิบายว่า การว่างงานจะไม่ใช่ปัญหาสำคัญ ถ้าหากปล่อยให้กลไกตลาดดำเนินไปด้วยตัวของมันเองโดยรัฐไม่จำเป็นต้องเข้าไปแทรกแซง เนื่องจากค่าแรงที่เป็นจริงจะปรับตัวไปตามกลไกตลาด นั่นก็คือ ถ้าหากความต้องการแรงงานมีมาก แรงงานมีไม่พอ ก็จะทำให้ค่าจ้างแรงงานโดยทั่วไปสูงขึ้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากความต้องการแรงงานลดลง แต่ทุกคนต้องหางานทำ เพื่อที่จะมีรายได้เพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัว ก็จะเสนอขอรับค่าจ้างลดลง ทำให้ความต้องการแรงงานเพิ่มขึ้น ในที่สุดจะมีการจ้างงานเต็มที่ ดังนั้นภาวะการว่างงานที่เกิดขึ้นและสามารถสังเกตได้นั้นเป็นสถานการณ์ชั่วคราว หรือเป็นปัญหาในระยะสั้นในช่วงที่มีการปรับตัว แต่ในระยะยาวการว่างงาน จะไม่เป็นปัญหา ดังนั้น ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้มีการปรับการจ้างงานให้เข้าสู่สภาวะการจ้างงานเต็มที่อยู่เสมอก็คือค่าจ้างแรงงาน โดยที่อุปทานของแรงงาน ในขณะที่ใดขณะหนึ่งจะคงที่ ไม่ขึ้นอยู่กับค่าจ้างแรงงานโดยตรง

โดยทั่วไปนักเศรษฐศาสตร์จะอธิบายว่า อุปสงค์ของแรงงานนั้นเป็นอุปสงค์ที่สืบเนื่องมาจากอุปสงค์สินค้า (derived demand) กล่าวคือ การที่จะมีอุปสงค์ของแรงงานเกิดขึ้นก็เกิดจากมีอุปสงค์ในสินค้า ทำให้เกิดมีอุปสงค์ของแรงงานเพื่อใช้ในการผลิตสินค้านั้นๆ

$$\text{ดังนั้น ถ้าให้ } Q = f(K, L)$$

หรือฟังก์ชันการผลิตในตลาดที่มีการแข่งขันโดยสมบูรณ์ ผู้ผลิตจะจ้างแรงงานเพื่อทำการผลิตโดยให้ผลตอบแทนแก่แรงงานเท่ากับผลิตภาพของแรงงานที่สามารถผลิตได้เพิ่มขึ้น เพราะจุดนั้นผู้ผลิตจะไม่ขาดทุน และถ้ามีกำไรก็เป็นกำไรตามปกติ เพราะถ้ามีผู้ผลิตบางคนมีกำไรมากเกินไป

ก็จะจ้างแรงงานเพิ่ม ในกรณีนี้ ผลผลิตทางกายภาพของแรงงานในหน่วยสุดท้ายที่เพิ่มขึ้น (marginal physical product of labour: MPP_L) ก็คือ

$$MPP_L = \partial Q / \partial L = \partial f(K, L) / \partial L$$

แต่เนื่องจากแรงงานจะได้รับค่าแรงเป็นตัวเงิน ดังนั้นมูลค่าผลผลิตภาพของแรงงาน (value of marginal product of labour: VMP_L) จึงเท่ากับผลผลิตทางกายภาพหน่วยสุดท้ายของแรงงาน (MPP_L) คูณด้วยราคาสินค้า (P_Q) หรือ

$$VMP_L = MPP_L \times P_Q$$

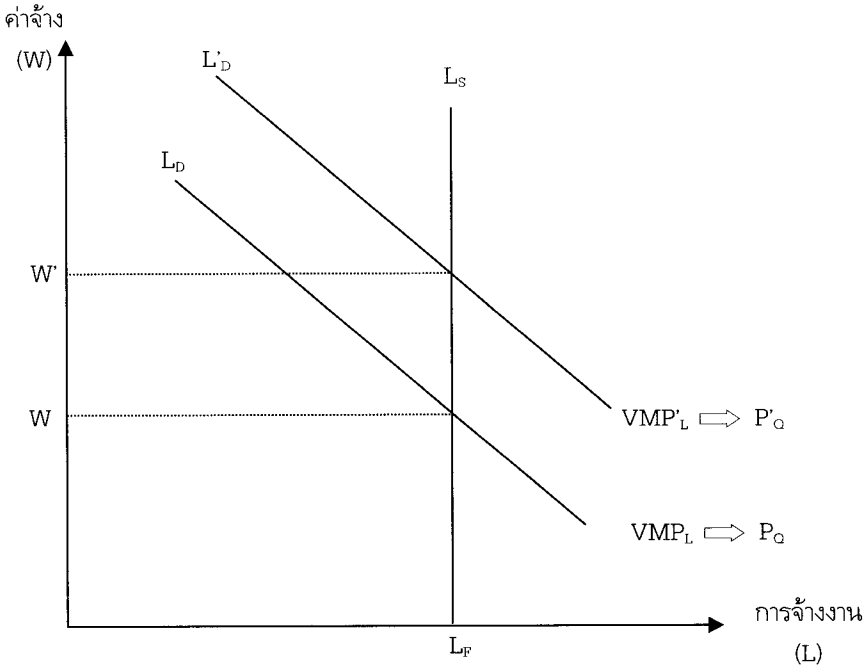
นี่คืออุปสงค์ของแรงงาน ส่วนอุปทานของแรงงานในขณะใดขณะหนึ่ง มีปริมาณที่แน่นอน อีกทั้งคนงานมีความจำเป็นจะต้องทำงานเพื่อให้มีรายได้ อุปทานของแรงงานจึงมีค่าคงที่และไม่ขึ้นอยู่กับค่าจ้างแรงงาน

ตัวแบบของเศรษฐศาสตร์คลาสสิก (ภาพที่ ๒๐) ต้องการอธิบายว่า ขณะใดขณะหนึ่ง เหตุใดค่าแรงในตลาดจึงเป็น W หรือ W' ขึ้นอยู่กับราคาสินค้าที่ซื้อขายกันในตลาด ถ้าสินค้านั้นมีราคา P_Q และอุปสงค์คือ L_D ขณะที่อุปทานคือ L_S ค่าจ้างในตลาดจะเท่ากับ W แต่ถ้าหากราคาสินค้าในตลาดเพิ่มขึ้นเป็น P'_Q เส้นอุปสงค์จะขยับไปทางขวามือ ในขณะที่เส้นอุปทานอยู่ที่เดิม ทำให้ค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้นเป็น W'

ดังนั้น ในตัวแบบของเศรษฐศาสตร์คลาสสิก การว่างงานจะไม่ใช่ปัญหา สิ่งที่ต้องการอธิบายมีเพียงประเด็นเดียวคือ เหตุใดในขณะใดขณะหนึ่ง ค่าแรงจึงเป็นเท่านั้นเท่านั้น

ภาพที่ ๒๐

แสดงดุลยภาพของตลาดแรงงานแบบเศรษฐศาสตร์คลาสสิก

อย่างไรก็ตาม ถ้าหากอธิบายแบบเคนส์ ผลจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เคนส์ชี้ให้เห็นว่า ความล้มเหลวของกลไกตลาดเป็นเรื่องปกติ แทนที่จะเป็นกรณีทั่วไปแบบของเศรษฐศาสตร์คลาสสิก สาเหตุสำคัญเพราะอุปทานไม่ได้ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามค่าจ้างตามคำอธิบายของเศรษฐศาสตร์คลาสสิก แต่จะมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกกับค่าจ้างถึงระดับหนึ่ง เนื่องจากคนงานก็มีทางเลือกคือ เลือกที่จะทำงานน้อยลงถ้าได้ค่าจ้างไม่เป็นที่น่าพอใจ และใช้เวลาที่เหลือเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ หรือทำงานอย่างอื่นที่อาจจะไม่เกิดรายได้ แต่ช่วยให้ประหยัดรายจ่ายได้ ทำให้ไม่จำเป็นต้องทำงานเพื่อหารายได้ ถ้าค่าจ้าง

ไม่สูงในระดับที่จะจูงใจพอ และถ้าหากรู้สึกรู้สึกว่าค่าจ้างต่ำเกินไป อาจจะไม่ทำงานเลย ดังนั้น เส้นอุปทานแรงงานแบบของเคนส์จึงมีสองช่วงดังนี้

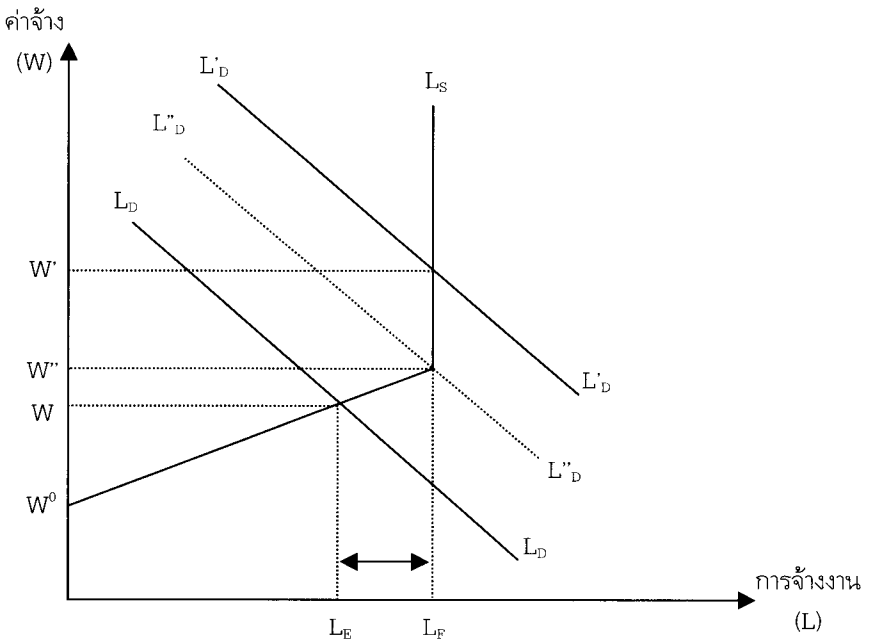
$$L_S = g(w) \quad \Rightarrow \quad = \partial g(w) / \partial L_S > 0$$

$$= L_F$$

กล่าวคือ ในช่วงแรกเส้นอุปทานจะมีค่าความชันเป็นบวก คือ เมื่อค่าจ้างเพิ่มขึ้น อุปทานจะเพิ่มขึ้นตาม แต่เมื่อถึงจุดการจ้างงานเต็มที่แล้ว อุปทานจะไม่สามารถเพิ่มต่อไปได้ ไม่ว่าค่าจ้างจะสูงเท่าใด

ภาพที่ ๒๑

แสดงดุลยภาพของตลาดแรงงาน

ตามคำอธิบายแบบเคนส์ ถ้าหากราคาสินค้าอยู่ที่ L_0 ทำให้เส้นอุปสงค์ของแรงงานอยู่ที่ L_D และอุปทานคือ W^0L_S เนื่องจากถ้าหากค่าจ้างต่ำกว่านี้ทุกคนจะรู้สึกว่าจะไม่คุ้มที่จะออกจากบ้านไปทำงาน แต่ถ้าหากมีการจ้างงานเต็มที่แล้ว ไม่ว่าจะค่าจ้างจะสูงขึ้นเท่าไรก็ไม่มีคนจะมาทำงาน เพราะทุกคนทำงานเต็มที่แล้ว ในกรณีนี้ ที่ค่าจ้าง W การจ้างงานจะมีเพียง L_E ดังนั้น $L_E L_F$ คือจำนวนผู้ที่ว่างงาน ถ้าหากจะให้มีการจ้างงานเต็มที่ (L_F) รัฐบาลจะต้องเข้าแทรกแซงโดยใช้จ่ายเงินเพิ่ม ทำให้หน่วยการผลิตผลิตสินค้าเพิ่มและเมื่อมีการจ้างงานเต็มที่แล้ว ผลผลิตจะไม่สามารถเพิ่มขึ้นได้ ราคาสินค้าจึงเพิ่มขึ้นอย่างเดียวกับ P_0 เป็น P'_0 เส้นอุปสงค์จะขยับไปทางขวามือเป็น $L_D L'_D$ ทำให้ค่าจ้างเพิ่มจาก W เป็น W' และจุดนี้จะมีการจ้างงานเต็มที่ L_F

ดังนั้น แทนที่จะเน้นการอธิบายว่า เหตุใดค่าจ้างจึงเป็นเท่านี้เท่านี้ เนื่องจากการว่างงานไม่เป็นปัญหาตามแบบของเศรษฐศาสตร์คลาสสิก เคนส์จะเน้นว่าค่าจ้างขั้นต่ำที่จะทำให้มีการจ้างงานเต็มที่นั้นควรจะเป็นเท่าไร ในภาพที่ ๒๑ จะเห็นได้ว่าค่าจ้างขั้นต่ำที่จะรักษาการจ้างงานเต็มที่เอาไว้ได้คือ W'' โดยมีเส้นอุปสงค์เท่ากับ $L''_D L''_D$ ซึ่งจะชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลควรจะไปแทรกแซงในตลาดขั้นต่ำเท่าใดที่จะขยับเส้นอุปสงค์ของแรงงานไปทางขวามือ ทำให้อุปสงค์เท่ากับอุปทานที่จุดการมีงานทำเต็มที่พอดี แต่หลังจากนั้นการที่รัฐบาลเข้ามาแทรกแซงมากเกินไปจะมีผลให้เกิดปัญหาเงินเฟ้อตามมา ถึงแม้ว่าการจ้างงานเต็มที่จะเป็นผลดีก็ตาม แต่การที่เงินเฟ้อสูงมากอาจจะจะมีผลทำให้เกิดภาวะเศรษฐกิจชะงักงันในช่วงต่อมา เนื่องจากการจ้างงานเต็มที่แล้ว อัตราดอกเบี้ยอาจจะสูงเกินไป ทำให้ผู้ที่ต้องการลงทุนในภาคเศรษฐกิจที่เป็นจริงได้รับผลตอบแทนไม่คุ้ม จึงชะลอการลงทุน ระบบเศรษฐกิจก็จะหดตัวต่ำกว่าภาวะการจ้างงานเต็มที่ได้

จากแนวคิดดังกล่าว ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของเศรษฐศาสตร์แรงงานจึงเน้นการศึกษาอุปสงค์และอุปทานของตลาดแรงงานเป็นสำคัญ โดยมีจุดเน้นที่สำคัญก็คือ ทำอย่างไรจึงจะทำให้อุปสงค์และอุปทานอยู่ในภาวะที่มีการจ้างงานเต็มที่ เพื่อที่แรงงานจะได้ถูกใช้ประโยชน์ในการผลิตในภาคเศรษฐกิจตลาดที่ใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนมากที่สุด

เนื่องจากเนื้อหาของวิชานี้ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ในตำราเศรษฐศาสตร์แรงงานเล่มที่ยังคงมีการใช้สอนกันอยู่ในปัจจุบัน เช่นของเอห์เรนเบิร์กและสมิท (Ehrenberg and Smith, 1988) ซึ่งพิมพ์เป็นครั้งที่ ๓ ในปี ๑๙๘๘ ก็ยังเน้นการอธิบายในกรอบที่ว่านี้ แต่มีการอธิบายลงไปในรายละเอียดของกรณีต่างๆ เป็นต้นว่า ถ้าหากตลาดสินค้าเป็นตลาดผูกขาด ตลาดแรงงานเป็นตลาดแข่งขัน ซึ่งเป็นกรณีทั่วไปของกิจการข้ามชาติขนาดใหญ่ ผลต่ออุปสงค์ของแรงงานจะเป็นอย่างไร หรือในกรณีที่ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ มีการเปลี่ยนแปลง จะมีผลกระทบต่ออุปสงค์ของแรงงานอย่างไร หรือพิจารณาในประเด็นรายละเอียดอื่นๆ เช่น นายจ้างมีแรงจูงใจที่จะให้การฝึกอบรมแก่คนงานในลักษณะใดบ้าง ถ้าจะต้องเผชิญกับปัญหาการที่จะจ้างคนทำงานมากขึ้น แต่มีความจำกัดด้านจำนวนคนงาน จะมีนโยบายอย่างไรเกี่ยวกับการจ้างทำงานล่วงเวลา การทำงานดังกล่าวจะมีค่าจ้างลักษณะใด

ส่วนด้านอุปทานของแรงงาน ภายหลังจากที่ได้วิเคราะห์อุปทานรวมของแรงงานตามแบบเศรษฐศาสตร์คลาสสิกและแบบของเคนส์ไปแล้ว ก็มีความพยายามที่จะอธิบายอุปทานของแรงงานเป็นรายบุคคลว่าน่าจะมีลักษณะอย่างไร โดยวิเคราะห์จากสมการอรรถประโยชน์ (utility function) ของคนงาน ซึ่งมีทางเลือกระหว่างการทำงานและการพักผ่อน โดยเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีข้อสมมติที่ค่อนข้างจะตายตัวว่าการทำงานนั้นเป็นความทุกข์ยากสำหรับคนงาน ฉะนั้น ถ้าต้องการจะสร้างแรงจูงใจให้คนงานทำงานจะต้องเอาผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินหรือค่าแรงมาล่อ และยิ่งให้เงินมากเท่าไร ก็จะทำให้คนงานตัดสินใจใช้เวลาทำงานมากได้ง่ายขึ้น ในขณะที่เดียวกันทุกคนก็มีเวลาในชีวิตจำกัดอยู่เพียงวันละ ๒๔ ชั่วโมง โดยที่ที่มีความจำเป็นเบื้องต้นสำหรับทุกคนที่จะต้องใช้เวลาจำนวนหนึ่งปฏิบัติภารกิจที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตประจำวัน กิจกรรมที่จำเป็นและใช้เวลามากอันดับหนึ่งคือการนอนหลับ เพื่อให้ร่างกายได้มีโอกาสซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอ นอกจากนั้นก็อาจจะต้องมีเวลาสำหรับรับประทานอาหารและทำกิจกรรมส่วนตัวที่จำเป็นบ้าง เวลาที่ต้องการทำงานเพื่อเพิ่มรายได้ให้พอเพียงกับการดำรงชีพในแต่ละวันก็จะมีจำนวนขั้นต่ำจำนวนหนึ่ง ที่เหลือนั้นจะขึ้นอยู่กับว่าข้อเสนอ

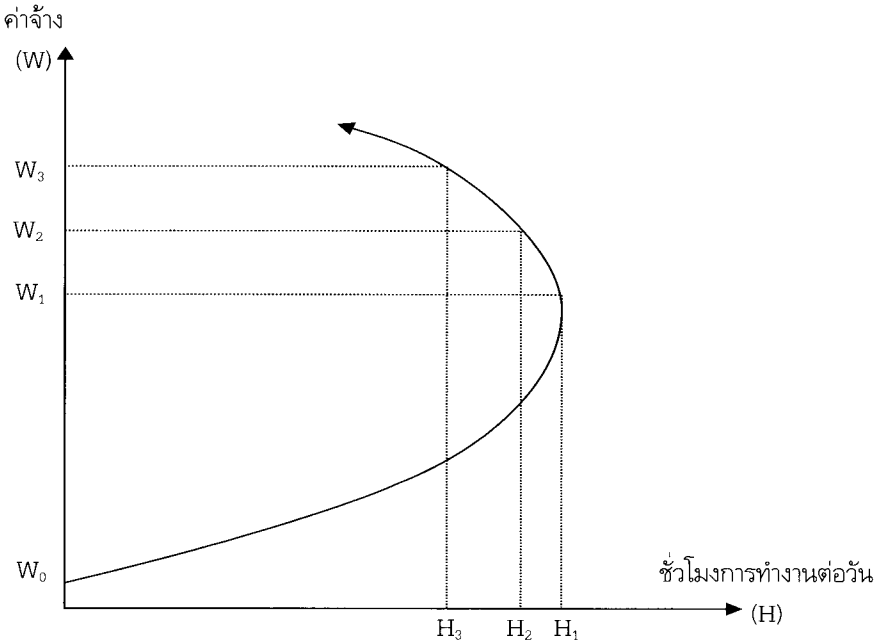
เกี่ยวกับรายได้ว่าจะพอใจหรือไม่ โดยเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะไม่ถือว่าการทำงานบ้านหรืองานอดิเรกเป็นทางเลือกด้วย ถ้าหากจะถือว่าเป็นทางเลือกก็มีความหมายอย่างเดียวกันกับการพักผ่อนหย่อนใจ

ประเด็นหลักจึงขึ้นอยู่กับว่าจะใช้เวลาที่เหลือจากส่วนที่มีความจำเป็นที่จะต้องทำงานเพื่อหารายได้กับส่วนที่ต้องการนอนพักอย่างไร โดยปกติมีความพยายามที่จะอธิบายโดยนำฟังก์ชันอรรถประโยชน์มาพิจารณาร่วมกับรายได้ที่ต้องการต่อวันมาประกอบ และจะมีข้อสรุปออกมาว่า ถ้าหากค่าจ้างสูงขึ้น จะสามารถพอใจให้บุคคลทำงานเพิ่มขึ้นได้จนถึงจุดหนึ่งเท่านั้น แต่ถ้าหากค่าจ้างยังสูงต่อไปจนถึงขั้นที่ทำให้คนงานมีรายได้ตามเป้าหมายแล้วอุปทานในการทำงานในแต่ละวันจะลดลง เพราะแทนที่จะทำงานเพิ่มขึ้นโดยไม่มีโอกาสไปหาความสำราญจากเงินที่หาได้ คนงานจะตัดสินใจทำงานในจำนวนเวลาที่ไม่นานนัก เพื่อจะมีเวลาไปหาความสำราญมากขึ้น เนื่องจากมีรายได้พอเพียงอยู่แล้ว

เหตุที่มีการวิเคราะห์ในลักษณะนี้ เพราะถือว่าการทำงานนั้นเป็นการสร้างความไม่พึงพอใจสถานเดียว ไม่สามารถจะสร้างความพึงพอใจได้แม้ในงานที่สร้างสรรค์ เช่น งานศิลปะ หรือการทดลองค้นคว้าเพื่อได้ความรู้ ความคิดใหม่ๆ ที่จะนำมาเผยแพร่แก่ผู้คนเป็นจำนวนมาก เพื่อขจัดความไม่รู้หรืออวิชชาของคนเหล่านั้น ส่วนที่จะสร้างความพึงพอใจได้มีสถานเดียวคือการพักผ่อนหย่อนใจ ดังนั้น เพื่อที่จะได้การพักผ่อนหย่อนใจ ก็อาจจำเป็นต้องใช้เงินไปซื้อหามา

จากข้อสมมติฐานที่ได้กล่าวมาแล้ว มีผลทำให้อุปทานของแรงงานของปัจเจกบุคคลในแต่ละวันอาจจะมีลักษณะโค้งกลับดังที่ได้แสดงในภาพที่ ๒๒

ภาพที่ ๒๒
แสดงอุปทานของแรงงานของปัจเจกบุคคลในแต่ละวัน

จะเห็นได้ว่าในแต่ละวัน เวลาที่แต่ละบุคคลจะใช้เพื่อการทำงานมากที่สุดคือ H_1 ที่ค่าจ้าง W_1 (ซึ่งจะต่างกันไปสำหรับแต่ละคน) แต่เมื่อค่าจ้างเริ่มสูงขึ้นกว่า W_1 ความต้องการที่จะทำงานจะลดลงมาเป็น H_2 และ H_3 เป็นต้น การศึกษาอุปสงค์และอุปทานของแรงงานในลักษณะที่กล่าวมาทั้งหมดนี้มีวัตถุประสงค์หลักก็คือพยายามศึกษาเพื่อกำหนดว่า ณ ค่าแรงงานเท่าใดจึงจะเป็นจุดที่ช่วยทำให้มีการทำงานมากที่สุด (ทำงานเต็มທີ່หรือ full employment) เพราะจุดนั้นจะเป็นจุดที่สังคมมีผลผลิตมากที่สุด และแต่ละบุคคลก็ไม่มีปัญหารายได้ไม่พอใช้อันเกิดจากการว่างงานหรือการมีงานไม่เต็มที่เป็น การลดปัญหาสังคมไปด้วยพร้อมกัน

อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับวิชาเศรษฐศาสตร์แรงงาน นอกจากเน้นการจ้างงานเต็มที่ (full employment) แล้ว ค่าจ้างแรงงาน ก็เป็นประเด็นที่สำคัญ เพราะการที่ค่าจ้างเปลี่ยนแปลงไปย่อมมีผลกระทบต่อลูกจ้างทั้งในทางบวกและทางลบ เช่นกรณีค่าจ้างเพิ่มขึ้นโดยที่ราคาสินค้าเพิ่มขึ้นในอัตราที่ต่ำกว่า รายได้ที่เป็นจริงของคนงานจะเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นกรณีที่ไม่เป็นปัญหาแต่ประการใด แต่ถ้าหากการเปลี่ยนแปลงของค่าจ้างมีผลทำให้รายได้ที่เป็นจริงของลูกจ้างลดลง ย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนงานและครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่นายจ้างมีอำนาจผูกขาดทั้งตลาดการผลิต ทำให้สามารถเพิ่มกำไรให้กับตนเองได้มาก ขณะเดียวกันก็มีอำนาจผูกขาดในตลาดแรงงาน นั่นคือคนงานต้องพึ่งนายจ้าง เนื่องจากไม่สามารถย้ายงานได้โดยไม่ทำให้สถานภาพที่มีเดิมลดลง ลักษณะเช่นนี้เพื่อที่จะช่วยให้คนงานสามารถรักษาสถานภาพของตนเองไว้ได้ จำเป็นต้องสร้างอำนาจต่อรองกับนายจ้างในลักษณะการร่วมต่อรอง (collective bargaining) และมีหน่วยงานที่เข้ามาดูแลสวัสดิภาพและสวัสดิการของคนงาน เช่นกรณีของสหภาพแรงงาน (trade union) เป็นต้น

ข้อสังเกตสำหรับวิชาเศรษฐศาสตร์แรงงาน

ประเด็นที่อาจเป็นปัญหาสำหรับวิชาเศรษฐศาสตร์แรงงานที่มีลักษณะร่วมกับวิชาอื่นๆ ก็คือ การเน้นเศรษฐกิจในภาคการตลาดที่มีการแลกเปลี่ยนที่เป็นเงินเท่านั้น ส่วนการผลิตอื่นๆ นั้น ถ้าไม่ผ่านระบบตลาดจะไม่พิจารณาว่าเป็นการผลิตที่มีผลทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความลำเอียงในความคิดที่เกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจเบื้องหลังความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั่นคือระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตในภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นหลัก อีกทั้งยังพิจารณาแรงงานในฐานะที่เป็น “ลูกจ้าง” มากกว่าในสถานภาพอื่นๆ ถึงแม้วิธีการวิเคราะห์จะกว้างพอที่จะรวมเอาผู้ประกอบการที่เป็นเจ้าของกิจการของตนเองเข้าไว้ด้วยแล้วก็ตาม ถ้าหากระบบเศรษฐกิจ

ที่พิจารณาเป็นระบบเศรษฐกิจที่ผู้ผลิตผลิตเพื่อการบริโภคเป็นส่วนใหญ่ โดยไม่ผ่านตลาด ลักษณะของการวิเคราะห์แบบนี้นำเสนอจะมีข้อจำกัดมาก

นอกจากนั้น การมีข้อสมมติฐานว่าการทำงานเป็นการสร้างความไม่พึงพอใจ (disutility) ในขณะที่การพักผ่อนหย่อนใจเป็นการสร้างความพึงพอใจ (utility) นั้น อาจไม่ถูกต้องทั้งหมด ขึ้นอยู่กับลักษณะของสิ่งที่เรียกว่างาน และทัศนคติที่มีต่อการทำงาน ถ้าหากมีทัศนคติที่ดีต่อการทำงาน อย่างข้อเสนอของพระพุทธทาสตามที่ได้อ้างไว้แล้วว่าเป็นการปฏิบัติธรรม โดยผู้ที่ทำงานไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นความเดือดร้อนหรือความทุกข์ ก็สามารถทำงานได้อย่างมีความสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานที่มีลักษณะสร้างสรรค์และงานที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ซึ่งช่วยให้สามารถอธิบายการทำงานในลักษณะที่เป็นการช่วยเหลือผู้อื่น หรืองานอาสาสมัคร เป็นงานที่ได้รับความสนใจ และถือว่าเป็นการทำงานเช่นเดียวกับงานที่ให้ผลตอบแทนเป็นเงินหรือรายได้เช่นกัน

ถ้าหากพิจารณางานในลักษณะนี้ แทนที่จะอธิบายการทำงานคือการสร้างรายได้และมีเป้าหมายรวมอยู่ที่การมีงานทำเต็มที่ (full employment) ควรจะเน้นให้เป็นเรื่องของการทำงานที่ของตนเองอย่างดีตลอดเวลา (full engagement) (Ariyaratne, 1999: 7) ซึ่งไม่ต่างอะไรไปกับความหมายการมีงานทำเต็มที่ แต่เป็นความหมายที่กว้างกว่าและมีประโยชน์กว่ามาก เพราะไม่มีการแยกงานที่มีรายได้ออกจากการทำงานกิจกรรมที่เป็นประโยชน์อื่น ๆ นอกจากนั้นยังไม่จำเป็นต้องอธิบายลักษณะความไม่พึงพอใจของการทำงาน เพราะการมีทัศนคติที่ดีต่อการกระทำทุกชนิดจะช่วยให้สิ่งที่ทำนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นความเดือดร้อนทุกข์ยากเสมอไป แน่หนอนว่าสังคมที่มีคนทั้งหมดทำหน้าที่ของตนเองอย่างดีตลอดเวลาย่อมเป็นสังคมที่ไม่มีปัญหาการว่างงานอย่างแน่นอน การแยกการทำงานกับการพักผ่อนหย่อนใจ โดยถือว่าการทำงานสร้างความไม่พึงพอใจ (disutility) การพักผ่อนหย่อนใจสร้างความพึงพอใจ (utility) นั้น อาจจะไม่ใช่จริงเสมอไป ในกรณีที่ร่างกายต้องการการพักผ่อนด้วยการนอนหลับ หรือการปล่อยให้จิตว่าง ไม่คิดฟุ้งซ่าน “การพักผ่อนหย่อนใจ” ด้วยการชมโทรทัศน์ การแสดง หรือมหรสพ ที่ทำให้ผู้ชมมีจินตนาการร่วม เช่น เกรียด ดีใจ หรือเสียใจตามไปด้วย ก็อาจจะ

ไม่ใช่เป็นการ “พักผ่อน” ในทางที่ถูกต้อง (พระครูปลัดศีลวัฒน์, ๒๕๕๒: ๖)

ความแตกต่างกันของการเน้นทั้งหมดจึงมีสมมติฐานเบื้องหลังของ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นความมั่งคั่งจากการผลิต และความพึงพอใจที่เกิดจากการบริโภคผลผลิต การใช้แรงงานทำการผลิตก่อให้เกิดความไม่พึงพอใจ ซึ่งจะต้องตอบแทนด้วยค่าจ้าง โดยที่ทุกคนในสังคมจะมีพฤติกรรมเช่นนี้ คือการทำงานก่อให้เกิดความไม่พึงพอใจ ดังนั้นถ้าหากต้องการจะให้ทำงานก็จะต้องให้ค่าจ้างเป็นเครื่องจูงใจ โดยที่ค่าจ้างจะถูกเปลี่ยนเป็นรายได้เพื่อการบริโภคสินค้า หรือเพื่อใช้ซื้อบริการเพื่อการพักผ่อน เพื่อก่อให้เกิดความพึงพอใจ โดยที่สมมติฐานดังกล่าวไม่เป็นความจริงเสมอไป รวมทั้งพฤติกรรมในลักษณะดังกล่าวอาจจะไม่เป็นประโยชน์แก่ปัจเจกชนและต่อสังคมโดยรวมด้วย

เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการย้ายถิ่น

การย้ายถิ่น (migration) คือการเปลี่ยนที่อยู่จากพื้นที่หนึ่งที่เคยอาศัยไปอยู่ในถิ่นที่ใหม่ที่ไกลจากเดิม ซึ่งอาจจะต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม ตลอดจนวัฒนธรรมในการดำรงชีพ หรือในหลายกรณีต้องพลัดพรากจากครอบครัว บิดามารดา หรือญาติสนิท ไปใช้ชีวิตตามลำพัง ในสภาพชีวิตที่แปลกแยกจากที่คุ้นเคย การย้ายถิ่นปกติถือว่าเป็นความสมัครใจของผู้ที่ย้ายถิ่นเอง ไม่มีการใช้กำลังบังคับเหมือนกรณีการลี้ภัยจากสงคราม ในกรณีที่เป็นการสมัครใจ หลายกรณีเกิดจากเหตุผลเพื่อความก้าวหน้าของชีวิตในอนาคต หรือมูลเหตุจูงใจทางเศรษฐกิจเพื่อที่จะได้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า ความจริงการย้ายถิ่นถึงแม้เป็นไปด้วยความสมัครใจ ก็เกิดจากถูกกดดันด้วยสภาวะเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง เป็นต้นว่า ถ้าหากไม่มีการย้ายถิ่นแล้วครอบครัวทั้งหมดหรือสมาชิกบางคนอาจไม่สามารถมีชีวิตอยู่อย่างปกติสุขได้ หรือถ้าหากไม่มีใครบางคนอพยพออกไปแล้ว ที่เหลือจะอยู่ได้อย่างยากลำบาก การย้ายถิ่นในลักษณะนี้ถึงแม้

เป็นการกระทำโดยสมัครใจก็เหมือนถูกบังคับด้วยสถานการณ์ แต่ก็นับว่ายังโชคดีที่มีทางเลือกที่ดีกว่าสำหรับสมาชิกบางคนหรือทุกคน ช่วยให้ที่เหลือนมีโอกาสรอดได้

ขณะเดียวกันถ้าหากทุกคนในครอบครัวมีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอในระดับหนึ่ง แต่ยังมีกรย้ายถิ่นเพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าขึ้นไปอีก กรณีนี้อาจจะถือว่าเป็นการสมัครใจโดยไม่ถูกกดดันหรือถูกบีบบังคับแต่ประการใด การย้ายถิ่นประเภทนี้ในอดีตจะเกิดขึ้นไม่มาก แต่ในยุคที่โลกมีระบบการคมนาคมขนส่งที่รวดเร็วและสะดวกกว่าเดิม มีระบบข้อมูลข่าวสารที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายและกว้างขวาง มีสื่อภาพทางอิเล็กทรอนิกส์ที่สามารถช่วยให้รู้เหตุการณ์ในพื้นที่ต่างๆ ก่อนอพยพไปจริง ๆ การอพยพในลักษณะเช่นนี้จะเป็นไปได้ง่ายยิ่งขึ้น

การอพยพไม่ว่าจะเป็นไปในลักษณะใด วิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะถือว่าเป็นการเพิ่มผลิตภาพให้แก่ผู้ที่อพยพ เนื่องจากในสภาพที่เคยอาศัยอยู่ก่อนที่จะอพยพ ปัจจัยการผลิตอื่นๆ ที่มีอยู่ไม่เอื้ออำนวยให้ผู้ที่จะอพยพได้ใช้ความสามารถในการผลิตเต็มศักยภาพ ดังนั้น อย่างน้อยก่อนการอพยพ ตัวของผู้อพยพมีความคาดหวังว่าจะช่วยให้ตนเองมีผลิตภาพที่สูงขึ้นในแหล่งที่อพยพไปอยู่ใหม่ แต่ความเป็นจริงจะเป็นเช่นนั้นหรือไม่เป็นอีกคนละประเด็น มีจำนวนไม่น้อยอาจไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากข้อมูลผิดพลาด การคาดการณ์ผิดพลาด หรือแม้กระทั่งถูกล่อลวง ในที่สุดต้องกลับคืนถิ่นด้วยสภาวะที่บอบช้ำกว่าเดิม

เนื่องจากไม่สามารถคาดการณ์ได้อย่างชัดเจนว่าการย้ายถิ่นจะทำให้แรงงานมีผลิตภาพสูงขึ้นอย่างไร และเป็นความจริงหรือไม่ นักเศรษฐศาสตร์จึงพยายามสร้างทฤษฎีเพื่ออธิบายว่าเหตุใดจึงมีการย้ายถิ่นเกิดขึ้น

ทฤษฎีแรกที่จะนำเสนอคือ ทฤษฎีแรงผลักและแรงดึง ในลักษณะที่ได้กล่าวมาแล้ว โดย อี. เอส. ลี (Lee, 1996) คือมีการพิจารณาถึงแรงผลัก (push factors) ให้ออกจากพื้นที่ที่เคยอาศัยอยู่เดิม และแรงดึง (pull factors) จากพื้นที่ที่เตรียมจะอพยพไป ส่วนการตัดสินใจของแต่ละคนที่ได้รับผลกระทบจากแรงผลักและแรงดึงเหล่านี้มากนักน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับ

กับบุคลิกภาพ (personality) ว่านิยมการเผชิญโชคหรือชอบเสี่ยงมากน้อยเพียงใด ประกอบกับคุณสมบัติส่วนตัวอื่นๆ เช่น อายุ ถ้าไม่เด็กจนเกินไป และอายุไม่มากนัก ไม่มีภาระผูกพัน การตัดสินใจอพยพก็เป็นไปได้ง่าย ถ้ามีระดับการศึกษาสูง ย่อมมีความคล่องตัวกว่าผู้ที่มีการศึกษาที่ต่ำกว่า แต่ก็มิได้เป็นปัจจัยชี้ขาด เพราะการหางานทำให้เหมาะสมกับการศึกษาที่ไม่เด่นนักอาจจะสู้ผู้ที่มีการศึกษาต่อยกว่ามิได้ เนื่องจากมีตลาดแรงงานไร้ฝีมือที่มีขนาดใหญ่กว่า ระดับความชำนาญที่มีเป็นที่ต้องการในพื้นที่ที่จะย้ายไปหรือไม่ ถ้าเป็นที่ต้องการก็จะทำให้การตัดสินใจง่ายกว่า เพศ ก็เคยเป็นประเด็นที่สำคัญ เพราะถ้าเป็นสตรีเพศ และต้องไปอยู่ในแหล่งใหม่เพียงลำพัง อาจจะมีความรู้สึกว่าไม่ปลอดภัย หรือครอบครัวจะมีความกังวลมากกว่า โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องเพศสัมพันธ์ การต้องรับภาระจากการมีบุตร แต่เมื่อค่านิยมของสังคมเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ไม่ได้ให้ความสนใจกับการมีเพศสัมพันธ์เหมือนแต่ก่อน ประกอบกับวิทยาการในการคุมกำเนิดแพร่หลายพอสมควร ความแตกต่างระหว่างเพศอาจจะไม่ใช่ประเด็นที่สำคัญอีกต่อไป นอกจากนี้ก็อาจจะมีประเด็นเรื่อง *เชื้อชาติและเผ่าพันธุ์* ซึ่งมีความหมายในแง่ของภาษาที่จะใช้สื่อสารมากกว่าอย่างอื่น

ปัจจัยประกอบเหล่านี้นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า

(๑) การอพยพเป็นกระบวนการเลือกสรร คือ ผู้ที่จะอพยพได้จะต้องมีลักษณะพิเศษ มิใช่ทุกคนจะอพยพได้ ผู้ที่อพยพจะเป็นผู้ที่คัดเลือกตัวเอง

(๒) ผู้อพยพจะสนองตอบปัจจัยบวก (แรงดึงดูด) ที่ปลายทาง เพราะเขามีคุณภาพเป็นที่ต้องการของพื้นที่ปลายทาง และอาจมีคุณภาพดีกว่าคุณภาพเฉลี่ยในพื้นที่ต้นทาง

(๓) ผู้อพยพสนองตอบปัจจัยลบ (แรงผลัก) เพราะความยากลำบากที่เขาได้รับทางเศรษฐกิจในพื้นที่ต้นทาง

ทฤษฎีหรือตัวแบบที่สอง คือ ทฤษฎีแรงดึงดูด (gravity model) ซึ่งเสนอโดยวอลเตอร์ อีสาร์ด (Isard, 1960) ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ภูมิภาค (regional economics) โดยพิจารณาการเคลื่อนย้ายประชากรในแง่ของแรงดึงดูด โดยสร้างเป็นข้อสมมติฐานที่ไม่ได้มีการ

ทดสอบกับข้อเท็จจริง วิเคราะห์การย้ายถิ่นในฐานะที่เป็นแรงดึงดูดระหว่างพื้นที่ ให้จำนวนประชากรในแต่ละท้องที่เปรียบเสมือนมวลของสาร สารที่มีความหนาแน่นมากกว่าจะมีแรงดึงดูดมากกว่า แต่ขณะเดียวกัน แรงดึงดูดจะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับระยะทางระหว่างพื้นที่

แนวคิดดังกล่าวอาจจะแสดงเป็นความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ได้ดังนี้

$$M_{ij} = (P_i P_j) / D \quad \text{หรือ} \quad M_{ij} = (P_i P_j) / D^2$$

โดยที่ M_{ij} = แรงดึงดูดระหว่างพื้นที่ i และ j ซึ่งมีมิติเป็นจำนวนประชากรกำลังสองต่อระยะทางกำลังสอง

P_i = จำนวนประชากรในพื้นที่ i

P_j = จำนวนประชากรในพื้นที่ j

D = ระยะทางระหว่างพื้นที่ทั้งสอง

ตัวแบบที่สาม วิเคราะห์การย้ายถิ่นฐานในฐานะเป็นการลงทุนมนุษย์ โดยใช้แนวความคิดการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน โดยอธิบายว่าการอพยพเป็นกระบวนการเปลี่ยนพื้นที่อาศัย เพื่อเพิ่มทักษะ ความรู้ และประสบการณ์ให้กับตนเองของผู้ที่ย้ายถิ่น ทักษะความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับเพิ่มขึ้นคือทุนมนุษย์ที่เพิ่มขึ้น ซึ่งหมายถึงกระแสรายได้ที่คาดว่าจะได้รับในอนาคตจะเพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกัน การอพยพก็มีค่าใช้จ่ายในการย้ายถิ่นฐาน รายได้ที่ต้องสูญเสียในระหว่างอพยพ และต้นทุนทางใจที่จะต้องจากสภาพชีวิตที่เคยชินและอาจจะมีความสุขจากการอยู่ท่ามกลางญาติมิตร เพื่อนฝูง คนรู้จัก และครอบครัว รวมทั้งจะต้องมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยที่อาจจะสูงกว่าเดิม และค่าใช้จ่ายในการฝึกอบรมเพิ่มเติม ทั้งหมดอาจจะแสดงในรูปการวิเคราะห์ต้นทุนรายได้ (cost/benefit analysis)

$$\sum_{i=0}^n [C_i^m / (1+r)^n] - \sum_{i=0}^n [B_i^m / (1+r)^n] = 0$$

- โดยที่ C^m = ต้นทุนของการย้ายถิ่นฐาน
 B^m = รายได้ที่คาดว่าจะได้รับจากการย้ายถิ่นฐาน
 r = อัตราผลตอบแทนภายใน (internal rate of return)

เมื่ออัตราผลตอบแทนภายในสูงกว่าอัตราดอกเบี้ย การย้ายถิ่นฐานก็เป็นการตัดสินใจที่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจ ทฤษฎีนี้อธิบายการย้ายถิ่นฐานในแง่ของผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว (Sjaastad, 1962: 80-93)

แนวคิดเรื่องการย้ายถิ่นในปัจจุบันก็จะยังไม่แตกต่างจากในยุคปี ๑๙๖๐ เท่าใดนัก มีการนำเอาปัจจัยอื่นๆ มาประกอบการตัดสินใจในการย้ายถิ่นที่อยู่ นอกจากเหตุผลทางเศรษฐกิจ ซึ่งก็มักไม่พ้นจากปัจจัยที่ใช้อธิบายแรงผลักและแรงดึง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นต้นว่า อายุ ยิ่งมีอายุมากเท่าไร กระแสรายได้ที่จะคาดว่าจะได้รับในอนาคตก็จะมีสั้นลง เพราะมีอายุเหลือเพื่อการทำงานลดลง (แต่มีได้ค่านึงถึงข้อเท็จจริงที่ว่าผู้สูงอายุมักจะเคลื่อนย้ายไปไหนเพราะคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมที่อยู่มานาน) ผู้ที่มีครอบครัวจะตัดสินใจย้ายถิ่นฐานยากขึ้น เพราะค่าใช้จ่ายในการโยกย้ายสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสามีหรือภรรยา มีงานประจำอยู่แล้ว หรือถ้าหากมีการศึกษาสูง การอพยพก็จะง่ายกว่า เพราะความคาดหวังจากรายได้สูงกว่า (McCornell and Bruce, 1989: 411) ตัวแปรอื่นๆ ทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องอายุ สถานภาพสมรส หรือขนาดครอบครัว ตลอดจนการศึกษา ล้วนแต่เข้าไปผูกกับการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนจากการย้ายถิ่นทั้งสิ้น นับเป็นแนวคิดแบบของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่สำคัญ

เป็นความจริงที่มนุษย์อาจจะมิมีมูลเหตุจากปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ทำให้มีการย้ายถิ่นที่อยู่เป็นหลัก แต่ก็มีปัจจัยทางสังคมในเรื่องความคับข้องใจ หรือความอยากรู้อยากเห็น อยากรมีประสบการณ์ใหม่ๆ ในชีวิต รวมทั้งปัจจัยทางการเมืองจากการถูกบีบบังคับหรือการด้อยโอกาสทางการเมือง ในขณะเดียวกัน การย้ายถิ่นฐานของมนุษย์ในลักษณะเป็นการไปหาประสบการณ์และศึกษาหาความรู้จากสภาพแวดล้อมที่จะช่วยให้ได้มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้เพิ่มเติม พร้อมทั้งใช้ความรู้เพื่อเป็นประโยชน์แก่มวลมนุษย์ทั่วไป

แบบเช่นในกรณีของพระสงฆ์ หรือแม้แต่ผู้ที่มีอาชีพเป็นครูอาจารย์ที่มีได้ใช้วิชาชีพเพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองเป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่เป็นกรณีทั่วไป แต่ก็ก็เป็นกรณีที่เกิดขึ้นแล้วจริง และเป็นประโยชน์แก่สังคมโดยรวม โดยผู้ที่ดำเนินชีวิตลักษณะดังกล่าวมุ่งหาความสุขหรือลดความทุกข์จากความไม่รู้หรืออวิชชา และช่วยให้เพื่อนมนุษย์หลุดจากความไม่รู้หรืออวิชชาลง ย่อมเป็นความสุขใจของผู้ให้ความช่วยเหลือด้วย เป็นมูลเหตุจูงใจสำคัญที่ทำให้ใช้ชีวิตในลักษณะเช่นนั้น มิใช่เพื่อมุ่งหวังผลตอบแทนที่เป็น "รายได้" ซึ่งเป็นจุดเน้นของวิชาเศรษฐศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียว

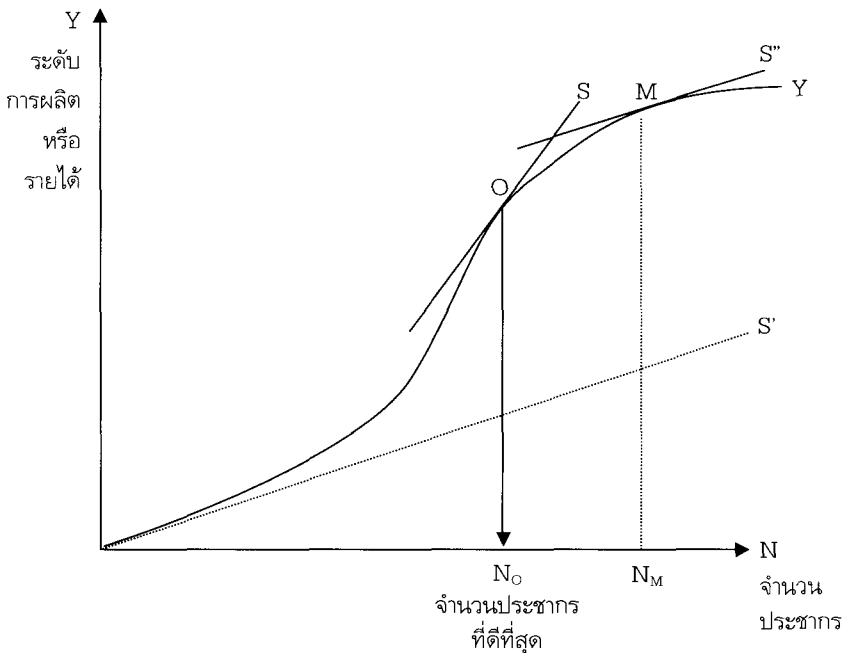
ดังนั้น การย้ายถิ่นที่อยู่ในลักษณะดังกล่าวควรได้รับการสนใจศึกษา และสร้างปัจจัยกระตุ้นให้เกิดภาวะเช่นนั้นมากขึ้น แทนที่จะสร้างปัจจัยกระตุ้นด้วยการหา "รายได้" แต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการกระตุ้นให้หา "วิชา" และให้ "วิชา" แก่เพื่อนมนุษย์ด้วย จึงเป็นการย้ายถิ่นที่อยู่ของมนุษย์อีกรูปแบบหนึ่งที่ควรให้ความสนใจและให้ความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

เศรษฐกิจและประชากร

วิชาเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความสนใจแก่ขนาดและคุณภาพของประชากร ในฐานะที่อาจจะเป็น *ปัจจัยถ่วง* หรือปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ อีกทั้งอาจจะเป็น *ปัจจัยเสริม* ที่ช่วยให้เศรษฐกิจขยายตัว ในฐานะที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพและเป็นทั้งตลาดผลผลิตพร้อมกันไปด้วย การพิจารณาจำนวนประชากรในลักษณะนี้มีความโน้มเอียงที่จะทำให้ นักเศรษฐศาสตร์พยายามตั้งคำถามว่า จำนวนประชากรที่เหมาะสมหรือจำนวนประชากรที่ดีที่สุดควรจะเป็นเท่าไร โดยปกตินักเศรษฐศาสตร์มีแนวโน้มที่จะคิดเช่นนี้อยู่แล้ว เพราะคุ้นเคยกับฟังก์ชันการผลิต (production function) ซึ่งมีปัจจัยหลักคือทุนและแรงงาน และตามกฎของทฤษฎีการเพิ่มในอัตราที่ลดลงของการผลิต (law of diminishing returns) กล่าวคือเมื่อปัจจัยหนึ่งคงที่ ผลผลิตจะเพิ่มในอัตราที่เพิ่มขึ้น เมื่อถึงจุดสูงสุด

การเพิ่มก็จะเพิ่มในอัตราที่ลดลง หยุดการเพิ่ม หรือแม้กระทั่งลดลง ด้วยเหตุนี้จึงสามารถคำนวณหาผลผลิตต่อปัจจัยในหน่วยการผลิตที่สูงสุดได้ และเมื่อประชากรก็คือตัวแทนโดยประมาณ (proxy) ของแรงงาน ดังนั้นจึงใช้แนวคิดเช่นเดียวกันได้ว่า ขนาดประชากรที่ดีที่สุดที่สุด คือ ขนาดประชากรที่ทำให้รายได้ต่อหัวของประชากรสูงที่สุด (Jhingan, 1978: 249) ประชากรที่จุดนั้นอาจจะถือได้ว่าเป็นขนาดประชากรที่ดีที่สุด

ภาพที่ ๒๓
ขนาดประชากรที่ดีที่สุด

จำนวนประชากรที่ดีที่สุด N_0 ก็คือจำนวนประชากรที่ทำให้ความชันของเส้นการผลิตสูงที่สุด (OS) ในขณะที่เส้น OS' คือเส้นที่ประชากรมีรายได้เฉลี่ยในระดับเพียงเพื่อดำรงชีพได้เท่านั้น คือจุดที่มีจำนวนประชากร N_M N_M จึงเป็นจุดที่มีประชากรมากเกินไป (Ohlin, 1967: 61)

แต่ก็มีผู้แย้งว่า จำนวนประชากรมิใช่เป็นประเด็นสำคัญ ประเด็นที่สำคัญกว่าจะต้องขึ้นอยู่กับภาระกระจายของประชากรจำแนกโดยเพศและอายุ เพราะประชากรกลุ่มสำคัญก็คือประชากรในวัยทำงาน ซึ่งถือได้ว่ามีอายุระหว่าง ๑๕-๖๐ ปี ส่วนกลุ่มประชากรที่สังคมจะต้องให้การเลี้ยงดูคือผู้เยาว์หรือผู้ที่มีอายุต่ำกว่า ๑๕ ปี และผู้สูงอายุ คือกลุ่มอายุมากกว่า ๖๐ ปี ถ้ามีสัดส่วนสูงมากขึ้นก็จะมีผลกระทบต่อการผลิตและรายได้ของประชากรในระดับเทคโนโลยีการผลิตที่กำหนดให้

อย่างไรก็ตาม ขนาดและการกระจายตามอายุและเพศของประชากรก็มิใช่ปัจจัยชี้ขาดในเรื่องรายได้ จะต้องรวมเอาคุณภาพของประชากรที่จะมีความสำคัญยิ่งกว่า ซึ่งมักจะวัดจากระดับการศึกษาของประชากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชากรในวัยทำงานเป็นสำคัญ นอกจากพิจารณาการศึกษาแล้ว อาจจะต้องพิจารณาความสามารถทางเทคโนโลยีของประชากรในภาวะที่มีการแข่งขันในเรื่องการผลิตและการค้าระหว่างประเทศ ดังนั้น สัดส่วนของบุคลากรด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบต่อขนาดของประชากรที่ดีที่สุดเช่นกัน

แต่ประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงจริง ๆ ก็คือ ถึงแม้จะสามารถกำหนดขนาดประชากรที่ดีที่สุด เมื่อพิจารณาจากการกระจายและคุณภาพ ตลอดจนทักษะของประชากร ก็อาจจะยังมีปัญหาว่าจะสามารถควบคุมจำนวนประชากรให้ไปสู่จำนวนตามที่กำหนดไว้ในเป้าหมายได้อย่างไร และถึงแม้จะมีมาตรการโดยกฎหมาย ระบบภาษี หรือเงินอุดหนุน รวมทั้งเครื่องมือในการวางแผนครอบครัวที่ดีในระดับหนึ่ง อย่างเช่นในกรณีของประเทศจีน การบรรลุเป้าหมายประชากรที่ต้องการ ก็จะต้องใช้เวลาเช่นกัน

ข้อควรสังเกตในประเด็นนี้ก็คือ ถ้าหากยึดเอาการพันทุข์หรือการมีความสุขของมนุษย์ที่เหนือกว่าความสุขเป็นเป้าหมาย โดยยึดหลักการ

ไม่เบียดเบียนตนเองและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ รวมทั้งสิ่งมีชีวิต ตลอดจนเพื่อนมนุษย์ในรุ่นต่อไป จำนวนประชากรที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบกับสภาพแวดล้อมน่าจะเป็นเป้าหมายที่สำคัญได้เช่นกัน ขณะเดียวกัน การบริโภคที่ช่วยให้ดำรงชีวิตอยู่ได้บนเส้นทางสายกลางก็เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นและพอเพียง ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว ขนาดของประชากรอาจจะไม่เป็นประเด็นสำคัญ แต่คุณภาพของประชากร ซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะขึ้นอยู่กับขนาดของประชากร อีกส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับกระบวนการกลมกลืนทางสังคม (socialization process) ก็กลับเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง แต่ที่สำคัญก็คือไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรมาก และไม่จำเป็นต้องคิดถึงขนาดของประชากรที่ดีที่สุด เพราะทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเปลี่ยนแปลงได้ ขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวให้สอดคล้องกับภาวะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นสำคัญ

วิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ จากพุทธเศรษฐศาสตร์

พุทธเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายโดยสุมน อมรวิวัฒน์ (๒๕๔๒: ๘-๑๒) จากมุมมองที่สำคัญอย่างน้อย ๓ ประการ คือ หนึ่ง ในฐานะที่เป็นเอกัตบุคคล (as a individual) และในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น (กัลยาณมิตร) (ไม่ใช่สัตว์เศรษฐกิจแบบของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก) สอง ในฐานะที่เป็นเวไนยสัตว์ หรือเวไนยบุคคล สามารถได้รับการสั่งสอน ฝึกฝน และอบรมบ่มนิสัยได้ สาม มนุษย์มีภาวะทางสติปัญญาแต่กำเนิด (สชาติกปัญญา) และแม้ว่ามนุษย์จะมีความแตกต่างกัน ก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ (โยคปัญญา)

ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นชีวิตที่มีความประเสริฐ มีความสำคัญในตัวเอง และชีวิตนั้นอาจจะมีคุณสมบัติได้ แม้ในตัวของมันเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น จุดหมายสูงสุดก็คือจะต้องพัฒนามนุษย์ให้มี "ชีวิต" ที่ดีงาม เป็นชีวิตที่สมบูรณ์

มีอิสรภาพ มีความสุขในตัวเอง (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๙: ๓-๔) ที่สำคัญก็คือ มนุษย์มิได้ถูกสร้างขึ้นมหาหรือถือกำเนิดมาเพื่อจะหาความสุขจากชีวิต โดยการแสวงหาผลประโยชน์ เอาไรต์เอาเปรียบ หรือเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในโลก เนื่องจากมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ที่ทุกส่วนส่งผลกระทบต่อกัน จึงต้องทำการในสิ่งที่เกื้อกูลประสานกลมกลืนกัน เพื่อให้เกิดผลดีในการอยู่ร่วมกัน มนุษย์และสัตว์ทั้งปวงเป็นเพื่อนร่วมกฏธรรมชาติเสมอเหมือนกัน ทุกชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์กลัวตายเหมือนกัน ไม่มีการแบ่งแยกแตกต่าง การทำร้ายสัตว์ ไม่ว่าชีวิตใดก็เป็นสิ่งไม่ดีทั้งสิ้น มนุษย์ควรมีเมตตาและไม่ตรีที่ไม่จำกัดแบ่งแยก มีแนวโน้มของจิตใจในทางที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล มุ่งความสามัคคี และมีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๗๕-๗๖)

ส่วนคำอธิบายที่ว่ามนุษย์เป็นเวไนยบุคคลนั้น สุมณ อมรวิวัฒน์ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เพราะจิตของมนุษย์ต่างจากจิตของสัตว์ที่สามารถพัฒนาให้ต่างจากจิตของสัตว์ได้ เนื่องจากมีศักยภาพที่จะทำเช่นนั้น ในขณะที่จิตของสัตว์ไม่มีศักยภาพดังกล่าว จิตมนุษย์มีศักยภาพที่จะเป็นอิสระต่อกิเลสตัณหาและเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย จึงทำให้สามารถควบคุมได้ มีความสงบเย็นและเกษมสะอาด ในขณะที่จิตของสัตว์มุ่งเพื่อความอยู่รอดเป็นเกณฑ์ สามารถถูกกระตุ้นด้วยสัญชาตญาณได้โดยง่าย ทำให้ตกเป็นทาสของกิเลสและตัณหาตามสัญชาตญาณได้ง่าย ไม่สามารถควบคุมได้เนื่องจากไม่สามารถฝึกฝนได้ ทำให้มีแนวโน้มที่จะรุนแรงและโหดเหี้ยม (สุมณ, ๒๕๓๐: ๒๕) จิตมนุษย์ในฐานะที่เป็นสัตว์เศรษฐกิจ อธิบายโดยวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีแนวโน้มเข้าไปใกล้เคียงกับจิตของสัตว์ตามความหมายนี้มากกว่าจิตของมนุษย์ ทั้ง ๆ ที่มีศักยภาพที่อาจพัฒนาได้สูงขึ้นไปกว่ามาก ด้วยเหตุนี้ สุมณ อมรวิวัฒน์ (๒๕๔๒: ๑๐) จึงได้ยกพุทธพจน์ที่แสดงว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้มาแสดงดังต่อไปนี้ (๑) ในหมู่มนุษย์ คนที่ประเสริฐคือคนที่ฝึกแล้ว (๒) ม้า ช้าง หลวงที่ฝึกแล้ว ล้วนดีเลิศ แต่คนที่ฝึกตนเองแล้วประเสริฐยิ่งกว่านั้น (๓) คนที่สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้ประเสริฐสุดทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา

การฝึกฝนที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ก็คือการฝึกฝนเพื่อให้เกิดความสามารถในทาง “ปัญญา” ซึ่งหมายถึง “ความรู้ทั่ว, ปรีชา หยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามเป็นจริง” (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๔ ก: ๑๖๔) เพราะเมื่อมนุษย์มีปัญญา เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง ก็จะสามารถอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างได้ในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน โดยที่ไม่มีเรื่องตัวตนของแต่ละบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ถ้าหากจะเกี่ยวข้อง ก็เกี่ยวข้องในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นผลจากการกระทำ หรือการเกิดขึ้นร่วมกันของสิ่งที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้นในอดีต จึงไม่มีเหตุผลอะไรที่จะต้องไปยึดมั่นถือมั่นให้เกิดเป็นความทุกข์ เมื่อไม่มีความทุกข์ มนุษย์ก็จะมีความสุขได้ เป็นความสุขที่เกิดจากปัญญา อันเป็นผลจากความสะอาด ความสงบเย็น และความเกษม (ความใสสว่างของปัญญา) ของจิต ซึ่งสัตว์โดยทั่วไปจะไม่สามารถเข้าถึงความสุขในลักษณะดังกล่าวได้

จากจุดยืนของพุทธเศรษฐศาสตร์ เป้าหมายสำคัญในการศึกษาและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ก็ให้มนุษย์ทุกคนพยายามไปให้ถึงจุดที่ทุกคนสามารถพัฒนาปัญญาได้เต็มตามศักยภาพที่มนุษย์ทุกคนจะพึงมี เพื่อความเกษมของทุก ๆ คนที่สามารถเข้าใจและเข้าถึงความสุขในลักษณะดังกล่าวได้ เพื่อความสงบสุขของสังคมมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่มีแต่ความรัก ความเมตตาต่อกัน ปราศจากซึ่งการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน หรือเบียดเบียนกัน ให้น้อยที่สุด ทั้งนี้เพราะการมีความรักความเมตตาต่อกันนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์จะสามารถให้แก่กันได้โดยไม่มีวันหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นเจตนาภรณ์ของจิต โดยมีมูลเหตุจูงใจที่สำคัญก็คือ ผู้ให้ความรักและความเมตตาที่ได้รับผลเป็นความสุขตอบแทนกลับมาด้วย จุดนี้ถือว่าเป็นเศรษฐศาสตร์ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะความรักและความเมตตาสามารถให้ได้โดยไม่หมด และทั้งผู้ให้และผู้รับต่างก็มีความสุขด้วย และที่สำคัญก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่กล่าวมานั้นมิใช่เป็นข้อสมมติฐาน แต่เป็นความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตัวเองของทุกคน ที่ผ่านการฝึกฝนด้วยการปฏิบัติอย่างดีเป็น

นึกคิดแต่เพียงสถานเดียว

ด้วยเหตุนี้ เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ของบุญคง หันจางสิทธิ์ (๒๕๔๐) ที่ได้ถูกนำมาใช้ประกอบการเขียนในบทนี้เป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่จะยังอิงการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่ก็มีบทที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทที่ ๓ ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร และบทบาทของศาสนธรรมและหลักธรรมและเยาวชน เนื่องจากเขาเองไม่เชื่อว่าการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร ในฐานะเป็นการลงทุนซื้อสินค้าคงทน (durable goods) มาใช้ตามแบบแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนาจากตะวันตกจะเป็นการเพียงพอ

ในความเป็นจริง การตัดสินใจที่จะมีบุตรย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการนอกเหนือจากการคำนึงผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจของบิดามารดาที่จะมีจากการมีบุตร แม้ในรูปของการได้รับความพึงพอใจ (utility) จากการมีบุตร แต่จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม เมื่อบุตรเริ่มปฏิสนธิขึ้นในครรภ์มารดา และมารดาได้ตระหนักดีถึงการปฏิสนธิดังกล่าว การมีชีวิตที่ดี (well-being) ของบุตรย่อมขึ้นอยู่กับความรัก ความเอื้ออาทร และความห่วงใยของมารดา และมารดาจะยิ่งมีกำลังใจที่จะทำในสิ่งที่ดีที่สุดแก่บุตรเท่าที่จะทำได้ถ้ามารดาได้รับความเอาใจใส่ ทะนุถนอมห่วงใย และความรักจากสามีที่มีต่อตัวเธอและบุตร

ความรักที่กล่าวถึงในพุทธเศรษฐศาสตร์มีความหมายเพียงสถานเดียวเท่านั้น คือ การมอบสิ่งที่ดีที่สุดที่สามารถจะให้ได้โดยไม่หวังผลตอบแทนเป็นอย่างอื่น เพราะการให้ความรักแก่ผู้อื่น จะเป็นใครก็ตาม ผู้ให้ที่ไม่หวังผลตอบแทนจะได้ผลตอบแทนคือความสุขใจโดยปริยายอยู่แล้ว แต่ถ้าหากหวังสิ่งตอบแทนอย่างอื่นนอกเหนือจากนั้น อาจจะไม่สมหวัง และทำให้ความสุขที่จะได้รับโดยปริยายอันเกิดจากการให้ก็จะไม่ได้รับด้วย ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ละเอียดอ่อนเช่นนี้จะไม่ปรากฏอยู่ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งมีผลทำให้วิชามีความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง และอาจนำไปสู่ข้อสรุปที่ขัดแย้งกับสภาพของมนุษย์ด้วย

เนื่องจากทั้งบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตรทั้งในด้านที่เป็นข้อเท็จจริง

ทางกายภาพและในแง่ของความรักความเมตตาที่มีต่อบุตร พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนว่า บิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร เนื่องจากจะต้องตรัสสอนบนพื้นฐานความเชื่อของคนส่วนใหญ่ที่มีมาแต่เดิมในศาสนาพราหมณ์ว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและสร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก รวมทั้งมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย อีกทั้งทรงมีเมตตาแก่มวลมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย แทนที่จะหักล้างความเชื่อที่มีมาแต่เดิมด้วยวิธีการเพชฌัญหา ซึ่งอาจจะนำมาซึ่งความขัดแย้ง ทรงใช้วิธีเปรียบเทียบว่า เมื่อบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิดและให้ความรักความเมตตาแก่บุตร บิดามารดาก็สามารถเป็นพระพรหมของบุตรได้ หรืออีกนัยหนึ่ง มนุษย์ที่มีคุณสมบัติเหมือนเทวดาย่อมเป็นเทวดาเสียเองได้ เป็นการให้กำลังใจให้มนุษย์ทำความดี และเป็นการปฏิเสธความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการเพชฌัญหา

ดังนั้น การดูแลรักษา ถนอมห่วงใย ตลอดจนทำให้ความรู้มากขึ้น แก่บุตรธิดาของบิดามารดาในพุทธเศรษฐศาสตร์ จึงเกิดจากรักหรือความต้องการจะให้โดยไม่หวังผลตอบแทน (เพราะผลตอบแทนคือความสุขใจจะเกิดขึ้นเองโดยปริยายอยู่แล้วจากการมีความตั้งใจดี) ซึ่งจะต่างไปจากความพึงพอใจที่เกิดจากการบริโภคหรือการลงทุนเพื่อหวังผลตอบแทนในอนาคตตามแบบของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยผลที่ตกแก่บุตรตามความเป็นจริงในวิธีแรกนั้นคือ ความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทร และการทุ่มเทให้แก่บุตรธิดา トラบเท่าที่ไม่ก่อผลในทางลบแก่บุตรเองในระยะยาว

ถ้าหากคิดในแง่ของการบริโภค ซึ่งก็เป็นความจริงในลักษณะหนึ่ง และในระดับหนึ่งเช่นกัน ก็จะต้องเปรียบเทียบกับความพึงพอใจที่ได้รับจากการบริโภคสินค้าน่าอย่างอื่น เพื่อสร้างดุลยภาพในการตัดสินใจ แต่ถ้าหากคิดว่าเป็นการลงทุน ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาก็อาจจะเปลี่ยนไปเป็นการหวังผลตอบแทนในอนาคต ทั้งหมดนี้ย่อมเป็นไปได้ทั้งสิ้น แต่ถ้าใช้จุดยืนแบบพุทธเศรษฐศาสตร์ตั้งคำถามนี้ก็คือ ถ้าหากบิดามารดาสามารถที่จะได้รับการพัฒนาสติปัญญาเต็มตามศักยภาพของตนแล้ว วิธีคิดแบบพุทธเศรษฐศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ไหนจะให้ความสุขแก่บิดามารดาอย่างแท้จริงมากกว่า ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว พร้อมกันนั้น

ก็จะต้องตั้งคำถามต่อไปว่า วิธีใดจะให้ผลต่อการมีชีวิตที่ดีกว่า (well-being) ของบุตรธิดา ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวไปพร้อมกันด้วย

การจะหาคำตอบจากคำถามเหล่านี้ด้วยวิธีการทางคณิตศาสตร์คงจะไม่ได้คำตอบที่ถูกต้อง เพราะไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลที่สามารถทำให้ทุกคนเข้าใจได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องกล่าวให้ชัดเจนว่า ไม่ใช่เป็นเรื่องของการให้คุณค่า (value judgement) ในความหมายของตะวันตก แต่เป็นเรื่องของระดับความเข้าใจที่สามารถเข้าถึงได้ตามระดับปัญญาของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เป็นภาวีสัย (objective) ไม่ใช่อัตวิสัย (subjective) ซึ่งตรงนี้เป็นประเด็นที่เข้าใจได้ยากบนพื้นฐานแนวคิดจากอารยธรรมตะวันตก

เมื่อชีวิตที่ดี (well-being) ของบุตรธิดาเกิดจากความรักของบิดามารดาเป็นสำคัญ เป็นความรักที่ไม่จำเป็นต้องมีการลงทุนเป็นตัวเงินมาก (เหมือนตัวแบบของเบคเคอร์ที่ให้คุณภาพของบุตรธิดาอธิบายด้วยค่าใช้จ่าย ซึ่งอาจไม่เป็นความจริง) ดังนั้นจึงเป็นการสมควรที่บุตรธิดาจะต้องเคารพรักบิดามารดาในฐานะที่เป็นพระพรหมหรือบูรพเทวดา (เทวดาองค์แรก) เป็นบูรพาจารย์ (อาจารย์คนแรก) เป็นปาหุเนยยะ (ผู้ควรนำมาบูชา) เพราะเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้คุ้มครองเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกแก่บุตร (สุชีพ, ๒๕๓๐: ๕๓-๕๔) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำสอนของพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นวินัยของคฤหัสถ์เพื่อส่งเสริมความดีงามและชีวิตของสังคม ที่ปรากฏอยู่ในสังคาลสูตร ในเรื่องทศทั้ง ๖ โดยแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดาในฐานะที่เป็นทิศเบื้องหน้าที่สำคัญที่สุด โดยบุตรธิดาต้องมีหน้าที่ต่อบิดามารดา ดังนี้ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ดำรงวงศ์สกุล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความ เป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ส่วนบิดามารดาก็มีหน้าที่ในการอนุเคราะห์บุตรธิดาดังนี้ ห้ามกินจากความชั่ว ผูกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา เป็นธุระในการมีคู่ครองที่สมควร มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๗๗๔-๗๗๖)

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้มิใช่เป็นกฎเกณฑ์ตายตัว แต่เป็นข้อแนะนำที่จะต้องขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของกาลและเทศะ แต่ประเด็นที่สำคัญนั้น

เป็นการแสดงถึงความรักและความผูกพันระหว่างบุตรธิดาและบิดามารดาที่พึงมีและพึงปฏิบัติต่อกัน แตกต่างไปจากความสัมพันธ์ที่แสดงในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษา เป้าหมายสุดท้ายของการศึกษาก็คือ การพัฒนาปัญญา เพื่อนำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายคือนิพพาน หรือชีวิตที่หลุดพ้นจากอาสวะหรือกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง เป็นชีวิตที่มีความสุขตลอดไป ในช่วงที่ยังมีชีวิตอยู่และยังเป็นชีวิตที่สามารถทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ตั้งแต่ญาติสนิทที่ใกล้ตัวจนถึงผู้ที่อยู่ห่างออกไป ตลอดจนเพื่อนมนุษย์และสัตว์ที่ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั่วโลก ส่วนการช่วยเหลือที่ดีที่สุดนั้นก็คือช่วยยกระดับสติปัญญาของบุคคลเหล่านั้นให้รู้จักความจริงในชีวิต จนสามารถพบความสุขได้ด้วยตนเอง อย่างเช่นพระสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าปฏิบัติอยู่

แน่นอนว่าการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพและการมีรายได้ ตลอดจนการคำนวณหาต้นทุนและผลตอบแทนจากการศึกษาตามแบบของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ก็ยังเป็นความรู้ที่เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเพื่อสร้างทักษะในการประกอบอาชีพ เพราะโดยปกติมนุษย์ทุกคนมีความจำเป็นต้องมีอาชีพ เพื่อมีรายได้พอเพียงเลี้ยงตัวเองและครอบครัว トラาบใดที่ไม่เป็นการไปกระตุ้นกิเลสและสร้างความเห็นแก่ตัวจนเป็นปัญหาให้แก่ตัวเองและสังคม แต่อย่างน้อยควรจะสะท้อนความเป็นจริงของสังคมที่มีทั้งภาคเศรษฐกิจตลาดและภาคนอกตลาด ในปัจจุบันที่ปรากฏข้อจำกัดของการใช้ทรัพยากรอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรพลังงาน การเน้นการผลิตเพื่อการบริโภค เพื่อลดการใช้และต้นทุนพลังงานของคนในสังคม และต้นทุนพลังงานของคนระหว่างรุ่น (generation) เป็นประเด็นจะต้องพิจารณาประกอบอย่างลึกซึ้ง ซึ่งเศรษฐศาสตร์การศึกษาจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบันยังก้าวไปไม่ถึง เพราะเน้นตลาดที่มีการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราเป็นหลัก ส่งผลให้การวิเคราะห์ตลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงไปได้มาก ส่วนการศึกษาหรือสิกขาที่จะนำไปสู่การเข้าถึงความสุขอย่างแท้จริงของมนุษย์โดยตรง ยังเป็นเรื่องห่างไกลถ้าหากจะพิจารณาจากกรอบความคิด

ที่มีอยู่ในปัจจุบันของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์ จะเน้นการพัฒนาปัญญา และใช้ฉันทะ คือความใฝ่รู้ใฝ่เรียน เป็นพลัง ขับเคลื่อนให้ศึกษาหาความรู้ และเป็นพลังที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้มีความรู้ได้ใช้ ความรู้ไปในการช่วยเหลือผู้อื่นให้มีความรู้ จะได้สามารถพ้นทุกข์ด้วยตัวเอง ได้ด้วย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๖: ๒๒-๒๓)

ในกรณีของเศรษฐศาสตร์สาธารณสุข เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ถึงแม้จะเน้นประเด็นสุขภาพ ก็เน้นสุขภาพในแง่ที่แคบ และถึงแม้จะไม่มี การอธิบายอย่างชัดเจน ก็มีแนวโน้มที่จะเน้นสุขภาพทางกายภาพ (physical health) มากกว่าสุขภาพจิต และหากจะมีการคำนึงถึงก็จะเป็นการเชื่อมโยง ระหว่างสุขภาพกายและสุขภาพจิต ซึ่งในความเป็นจริงจะต้องรวมมิติทาง สังคมเข้าไปด้วย อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในครอบครัว ใน ชุมชน ในที่ทำงาน ในสังคมวงกว้าง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม มีผลกระทบต่อ ความรู้สึกทางจิตใจเป็นสำคัญ จึงเชื่อมโยงไปสู่ผลกระทบทางกายด้วย (ประเวศ, ๒๕๓๔: ๖-๗) ด้วยเหตุนี้ การดูแลรักษาสุขภาพตนเอง (self-care) จึงอาจจะเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด และเพื่อที่จะช่วยให้ แต่ละคนได้ดูแลตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ การให้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้อง โดยมีเป้าหมายหลักในการให้บริการสาธารณสุขมูลฐานจึงเป็นองค์ประกอบ ที่สำคัญยิ่ง (ประเวศ, ๒๕๓๔: ๒๐) ในกรณีการลงทุนเพื่อสุขภาพของแต่ละคน ปัจจัยหลักจึงอยู่ที่การลงทุนในการหาข้อมูลเกี่ยวกับสุขภาพ และการลงทุน เพื่อศึกษาข้อมูลประกอบกับการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับการมีสุขภาพดี เป็น การลงทุนที่มีผลระยะยาวมากกว่าการรักษาพยาบาล ซึ่งมักจะเป็นจุดเน้น ประการหนึ่งของเศรษฐศาสตร์สาธารณสุข

เป้าหมายของเศรษฐศาสตร์สาธารณสุขแบบพุทธที่อธิบายโดย ประเวศ วรรสี คือความสามารถแก้ไขปัญหาค่าความเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างทั่วถึง (ประเวศ, ๒๕๑๙: ๒๕) แทนที่จะเป็นความสำเร็จของการดูแลรักษาแต่ละ คนให้หายจากโรค เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าว จำเป็นจะต้องมีความ เข้าใจถึงวิวัฒนาการของการเกิดโรค ซึ่งมีสาเหตุหลักที่อธิบายได้โดยพุทธธรรม เช่นกัน ก็คือ การใช้ชีวิตที่ไม่สอดคล้องหรือสมดุลงับธรรมชาติ พุทธธรรม

ที่เน้นความสันโดษในปัจจุบัน ๔ ซึ่งจะช่วยให้มีความโลภ ความโกรธ ความหลง น้อยที่สุด ช่วยให้มนุษย์มีชีวิตใกล้เคียงกับธรรมชาติ มีปัญหาน้อย เบียดเบียนกันน้อย และมีสุขภาพดี (ประเวศ, ๒๕๑๙: ๒๙-๓๐) ที่เป็นเช่นนี้เพราะชาติพันธุ์ของมนุษย์ดำรงอยู่ในโลกประมาณสามล้านปี และผ่านกระแสวิวัฒนาการจากการเป็นสัตว์อีกหลายร้อยล้านปี กระบวนการตกแต่งและคัดสรรตามธรรมชาติทำให้ร่างกายของมนุษย์มีองค์ประกอบ วิจิตรพิสดารที่จะทำให้ชีวิตดำรงอยู่รอดปลอดภัย ประกอบด้วยกลไกที่จะซ่อมบำรุง และพร้อมที่จะต่อสู้กับภัยพิบัติจากสิ่งแวดล้อม เช่น เชื้อโรค เป็นต้นว่า เป็นแผลกึ่งหายเองได้ กระจกหัก กระจกก็กลับติดเองได้ ในร่างกายมีเม็ดเลือดขาวหลายชนิดเที่ยวชอกซอนไปทุกซอกทุกมุมของร่างกาย ถ้ามีเชื้อโรคล่องล่ำเข้าไปในร่างกาย เม็ดเลือดขาวก็จะจับกินเสีย นอกจากนั้นยังมีสารอีกหลายชนิดที่ร่วมมือกันกับเม็ดเลือดขาวในการขจัดของแปลกปลอมที่เกิดขึ้น หรือที่ล่องล่ำเข้าไปในร่างกาย ทั้งเม็ดเลือดขาว และสารต่างๆ ที่ทำหน้าที่เช่นนี้ อาจจจะรวมเข้าด้วยกันเรียกว่า “ภูมิคุ้มกัน” การมีภูมิคุ้มกันเช่นนี้ มนุษย์จึงไม่ค่อยเป็นโรค (ประเวศ, ๒๕๑๙: ๔๑) การที่มนุษย์เป็นโรค ส่วนหนึ่งก็เพราะเข้าไปรบกวนธรรมชาติ สร้างสภาวะแวดล้อมที่เป็นพิษ สร้างชุมชนมนุษย์ขนาดใหญ่ที่สะสมความเครียด เป็นบ่อเกิดของโรคจิตประสาท การประกอบอาชีพที่ไม่สอดคล้องกับชีวิตที่ควรจะมีการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ ก็ทำให้ร่างกายอ่อนแอ ติดเชื้อได้ง่าย สภาวะทุพโภชนาการหรือการบริโภคอาหารมากเกินไปย่อมก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพในระยะยาว

ดังนั้น ถ้าหากเข้าใจในเบื้องต้นว่า เจือปนที่จำเป็นหรือโครงสร้างพื้นฐานของการมีชีวิตที่มีความสุขมาจากที่มนุษย์มีร่างกายที่แข็งแรง และมีสุขภาพจิตที่ดี ทั้งสองส่วนนี้มนุษย์สามารถทำให้เกิดขึ้นมาได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการบริโภคจนเป็นการรบกวนธรรมชาติมากเกินไป มนุษย์ก็ย่อมมีชีวิตที่มีความสุขได้ ปัญหาสาธารณสุขในปัจจุบันส่วนหนึ่งอาจจะเกิดมาจากการที่แพทย์เองก็เป็นสาเหตุด้วย เนื่องจาก “แพทย์” ซึ่งแต่เดิมมีหน้าที่รักษาคนเจ็บไข้ ได้เพิ่มความเชี่ยวชาญในการรักษา ร่างกายที่เจ็บไข้

และจำกัดลงไปเป็นการรักษาอวัยวะที่เจ็บไข้ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๑: ๘) นอกจากนี้จะเป็นการเน้นเพียงชิ้นส่วนของร่างกายแล้ว ยังแยกร่างกายออกจากจิต และมนุษย์กับสภาพแวดล้อมของสังคมออกจากกัน ลักษณะการเน้นความชำนาญดังกล่าวทำให้เป็นการเน้นสภาวะพยาธิ มุ่งที่แก้ไขจุดที่เป็นปัญหาโดยไม่พิจารณาปัจจัยแวดล้อม ทำให้สังคมเกิดมีจำนวนผู้ป่วยมากเกินความจำเป็น ถึงแม้ความเชี่ยวชาญดังกล่าวจะช่วยรักษาอวัยวะของมนุษย์จุดใดจุดหนึ่งอย่างได้ผล แต่ผลกระทบข้างเคียงก็อาจจะตามมา ทำให้ต้องตามไปรักษาที่จุดอื่นๆ ต่อไปอีก

อาการป่วยไข้หรือพยาธิสภาพของคนไข้ นั้นมีผลกระทบต่อจิตใจของผู้ป่วยอย่างยิ่ง ดังนั้น การรักษาใจของผู้ป่วยมีความสำคัญไม่น้อยกว่าการรักษาอวัยวะของผู้ป่วย แพทย์ที่จะสามารถรักษาผู้ป่วยทั้งคนได้จะต้องเริ่มจากมีทุนทางใจ คือพร้อมที่จะเข้าใจหรือเห็นใจผู้ป่วย พร้อมจะเรียนรู้จากผู้ป่วย ช่วยให้เป็นการพัฒนาตนเองของแพทย์ผู้ทำการรักษาไปด้วย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๒: ๙-๑๖)

จะเห็นได้ว่าเศรษฐศาสตร์สุขภาพแนวพุทธธรรมมีจุดเน้นที่แตกต่างจากเศรษฐศาสตร์สุขภาพตะวันตกค่อนข้างมาก ถึงแม้จะมีจุดร่วมกันคือ การที่จะทำให้มนุษย์มีสุขภาพดี และมีเป้าหมายที่อาจจะไม่ต่างกันมากนัก คือทำให้มนุษย์มีสวัสดิการที่ดี (เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก) กับทำให้มนุษย์มีความสุข หรือมีชีวิตที่ดี (well-being) แต่วิธีการนั้นต่างกันมาก เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นการมีสุขภาพดีเพื่อสามารถมีวันทำงานได้มาก มีรายได้มาก ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยให้บรรลุเป้าหมายของการมีสวัสดิการที่ดี แต่พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับการมีสุขภาพที่ดี คือใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่รบกวนธรรมชาติมากเกินไป เพราะการมีร่างกายที่แข็งแรงและจิตใจที่ดีไม่จำเป็นต้องมีการบริโภคมาก ยิ่งใช้ชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติมากเพียงใด มนุษย์ก็จะมีโอกาสมีสุขภาพดีมากขึ้นเท่านั้น เพราะธรรมชาติได้ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้มนุษย์อย่างมากแล้วนั่นเอง

ส่วนประเด็นสุดท้ายที่จะนำมาพิจารณาในการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์จากจุดยืนพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือ เศรษฐศาสตร์แรงงาน

ซึ่งมีจุดเน้นของความแตกต่างที่สำคัญคือ แทนที่จะเน้น การจ้างงานเต็มที่ (full employment) มาเป็นการเน้น การร่วมมือร่วมใจเต็มที่ (full engagement) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะนัยยะที่สำคัญของการร่วมมือร่วมใจเต็มที่ ก็คือการทำงานเต็มที่ที่อยู่แล้ว แต่มีความหมายกว้างกว่าการจ้างงานเต็มที่ เพราะการจ้างงานเต็มที่นั้นจำกัดอยู่เฉพาะการทำงานในตลาดแรงงานที่มีการจ่ายค่าจ้างเป็นตัวแทนเท่านั้น แต่การร่วมมือร่วมใจเต็มที่นั้นจะรวมไปถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมในครัวเรือน กิจกรรมทางสังคม และกิจกรรมอาสาสมัคร รวมทั้งกิจกรรมในตลาดแรงงานด้วย

ปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดร่วมกันก็คือ เวลา ดังนั้นจึงเป็นเรื่องของการจัดสรรเวลาในการทำกิจกรรมต่างๆ อย่างไรเพื่อจะให้เกิดผลดีแก่ตัวเองและแก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสังคมโดยรวมให้มากที่สุด สิ่งสำคัญที่จะต้องคำนึงประกอบด้วยก็คือ จะต้องระมัดระวังสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตของตนเอง โดยมีเป้าหมายสำคัญที่ทำให้ชีวิตตนเองมีความสุขตลอดเวลา ในขณะที่สามารถทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่นและแก่สังคมในระยะยาวด้วยพร้อมกันไป เพราะการเจ็บป่วยย่อมนำมาซึ่งสุขภาพที่ไม่ดีทั้งกายและจิตของผู้เจ็บป่วย อีกทั้งเป็นอุปสรรคที่จะช่วยเหลือผู้อื่นไปด้วยพร้อมกัน

ถ้าใช้แนวคิดการร่วมมือร่วมใจเต็มที่ (full engagement) จะไม่มีความขัดแย้งในการที่จำเป็นต้องจำแนกประเภทของงาน ว่าเป็นงานที่ได้รับรายได้ในตลาดแรงงาน เป็นงานในครัวเรือน หรืองานอาสาสมัครเพื่อสังคม เพราะถ้าหากความต้องการในการบริโภคมีไม่มาก การดำเนินกิจกรรมเพื่อให้มีผลผลิตหรือมีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพของตนและครอบครัวตามอัตรภาพ ย่อมไม่จำเป็นต้องเป็นกิจกรรมการผลิตหรือการหารายได้มากจนเกินไปนัก และถ้าหากยังถือว่าการทำงานไม่ว่าจะเป็นงานอะไรย่อมเป็นการปฏิบัติธรรม ก็จะมีความสุขจากการทำงานเกือบทุกชนิด แต่ถ้าหากไม่สามารถถือได้อย่างเคร่งครัด ก็ยังสามารถเลือกได้ว่าทำงานอะไรจึงทำให้ตนเองมีความสุขใจภายใต้เงื่อนไขของการไม่มีกิเลสหรือมีกิเลสน้อยเปิดทางเลือกของสิ่งที่สนใจและพึงพอใจจะทำได้มากขึ้น

ด้วยแนวคิดการร่วมมือร่วมใจเต็มที่ การว่างงาน (unemployment)

จะไม่ใช่ปัญหาแต่ประการใด เพราะปัญหาการว่างงานเกิดจากความพยายามที่จะหางานทำจากตำแหน่งงานที่มีจำกัดในตลาดแรงงาน แต่ถ้ามีความพร้อมอยู่เสมอที่จะใช้เวลาที่มีอยู่ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นตลอดเวลา ปัญหาการว่างงานก็จะไม่ใช่ปัญหาใหญ่อีกต่อไป อย่างไรก็ตาม จะปฏิเสธว่าปัญหานี้ไม่มีหรือหมดไปเสียเลยโดยไม่จำเป็นต้องนำมาพิจารณาอีกก็ไม่ถูกต้องนัก เพราะในสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรมซึ่งประกอบด้วยแนวโน้มของความเป็นปัจเจกชนสูง ในขณะที่ความเป็นชุมชนที่มีความพร้อมจะช่วยเหลือกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันต่ำ การมีงานทำในตลาดแรงงานเพื่อให้มีรายได้ขั้นต่ำในระดับหนึ่งให้พอเพียงแก่การเลี้ยงตนเองและครอบครัว หรือผู้ที่อยู่ในความรับผิดชอบ เป็นสิ่งจำเป็นเป็นอันดับแรก

ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่า เงื่อนไขของการร่วมมือร่วมใจเต็มที่ที่สำคัญขึ้นอยู่กับความเป็นชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชนที่บุคคลนั้นๆ เกี่ยวข้องอยู่ด้วย ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นชุมชนที่ใกล้ชิดกับบุคคลนั้นๆ แม้จะเป็นเครือข่ายที่เป็นชุมชน คือประกอบด้วยบุคคลที่มีได้อยู่ใกล้ชิดกันและสามารถให้ความสนับสนุนซึ่งกันและกันได้ในลักษณะที่เป็นตาข่ายนิรภัย (safety net) ก็ช่วยลดความจำเป็นในลักษณะที่จะต้องหางานทำเพื่อให้มีรายได้เป็นหลักแหล่งได้ การร่วมมือร่วมใจเต็มที่กับความเข้มแข็งของชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และมีความสัมพันธ์เป็นปฏิภาคทางกลับกับการไม่มีงานทำ กล่าวคือ ถ้าหากมีความเป็นชุมชนสูง และมีความร่วมมือร่วมใจสูง ปัญหาการว่างงานก็จะไม่เป็นประเด็นสำคัญ แต่ถ้าหากขาดเงื่อนไขความเป็นชุมชน การมีงานทำเพื่อให้มีรายได้ย่อมเป็นปัจจัยที่สำคัญ ความเป็นชุมชนจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการร่วมมือร่วมใจเต็มที่

ประเด็นสุดท้ายที่มีการเน้นในวิชาเศรษฐศาสตร์แรงงานก็คือ การต่อรองร่วมกัน (collective bargaining) หรือสหภาพแรงงาน (trade union) อันเกิดจากข้อเท็จจริงที่นายจ้างโดยทั่วไปมักจะใช้อำนาจผูกขาด โดยที่คนงานถ้าหากไม่มีการรวมตัวกันมักจะขาดอำนาจต่อรอง ทำให้แทนที่นายจ้างจะต้องจ่ายค่าตอบแทนตามมูลค่าของผลผลิตทางกายภาพที่แท้จริงของคนงาน (value of marginal physical product of labour) ก็จะจ่ายต่ำกว่านั้น

สามารถขูดรีดเอามูลค่าส่วนเกิน (surplus value) ไปจากคนงานได้ เพื่อที่จะช่วยให้คนงานไม่ถูกนายจ้างขูดรีดเอามูลค่าส่วนเกินไป ถ้าหากคนงานรวมตัวกันเป็นสหภาพแรงงาน และใช้เงื่อนไขการนัดหยุดงานที่จะทำให้ นายจ้างได้รับความเสียหายเป็นข้อต่อรอง ก็อาจจะช่วยให้ นายจ้างลดการขูดรีดหาผลประโยชน์จากแรงงานลงได้ ในทางตรงข้ามนี้ ถ้าหากคนงานรวมกันเข้มแข็ง และเจ้าของมิได้มีตัวตนหรือมีผลประโยชน์ชัดเจน อย่างเช่นกรณีของกิจการรัฐวิสาหกิจ อาจทำให้สหภาพแรงงานรวมตัวกันหาผลประโยชน์จากผู้บริโภคได้ ทำให้ผู้บริโภคต้องรับภาระต้นทุนที่สูงโดยไม่จำเป็น

การร่วมมือร่วมใจอย่างเต็มที่มีส่วนสำคัญทำให้การต่อรองร่วมกันหรือสหภาพแรงงานกลายเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็น เพราะจุดเน้นมิได้อยู่ที่กิจกรรมในตลาดแรงงานแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป ถ้าการทำงานในตลาดแรงงานมีใช้กิจกรรมหลักในทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคล ความเป็นกังวลว่านายจ้างจะพยายามหาประโยชน์จากคนงานด้วยการขูดรีดแรงงานส่วนเกินก็ไม่เป็นปัญหาสำคัญ ดังนั้น การร่วมมือร่วมใจอย่างเต็มที่ที่มีเงื่อนไขการมีชุมชนที่เข้มแข็งรองรับ เป็นทางเลือกที่สำคัญและดีกว่าการเน้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผ่านตลาดแรงงานแต่เพียงอย่างเดียว

โดยสรุป การศึกษาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์จากมุมมองของพุทธเศรษฐศาสตร์จะต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในแง่ที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นทรัพยากรมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตเพื่อจะสร้างรายได้และเพื่อให้ได้ปัจจัยการผลิตที่ดี เพื่อช่วยให้การวิเคราะห์มีความหมายใกล้เคียงความเป็นจริงมากขึ้น จึงพิจารณาทรัพยากรมนุษย์ในแง่ของทุนมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยทักษะและสุขภาพที่ดีเป็นสำคัญ เพื่อที่จะมีรายได้ดีเท่าที่จะเป็นไปได้ จะต้องมีเงื่อนไขการจ้างงานเต็มที่ (full employment) เป็นสำคัญ ส่วนความพึงพอใจของมนุษย์นั้นเกิดจากการใช้รายได้มาบริโภคให้ได้มากที่สุด แม้แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาก็ควรพิจารณาวิเคราะห์ในลักษณะเช่นนั้น

ส่วนในมุมมองของพุทธเศรษฐศาสตร์เห็นว่า ความสุขของมนุษย์

หรือการมีชีวิตที่ดีน่าจะเป็นเป้าหมายที่สูงสุดสำหรับมนุษย์ทุกคน และทุกคนสามารถไปถึงจุดนั้นได้โดยไม่จำเป็นจะต้องบริโภคให้ได้มากที่สุด ทั้งนี้เพราะความสุขที่แท้จริงของมนุษย์เกิดจากสภาวะ ความสะอาด ความสงบ และความสว่างของจิต ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากไตรสิกขา ดังนั้น เป้าหมายของการศึกษานอกจากจะเป็นไปเพื่อสร้างทักษะในการประกอบอาชีพแล้ว เป้าหมายสูงสุดก็คือ ต้องพัฒนาปัญญาถึงขั้นที่สามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในโลกตามความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เข้าใจความหมายในชีวิตและเข้าถึงความสุขในลักษณะดังกล่าว การมีสุขภาพดีเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยให้ชีวิตมีความสุข การมีสุขภาพดีในเบื้องต้นนั้นก็คือ ไม่เข้าไปแทรกแซงธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จนเกิดความเสียหายเป็นอันตรายต่อมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันก็พยายามใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ ซึ่งก็จะเป็นการใช้ชีวิตที่สอดคล้องกับการมีสุขภาพที่ดี โดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือ จะได้ร่วมมือร่วมใจอย่างเต็มที่ (full engagement) เพื่อจะช่วยให้ทุกคนหรือคนเป็นจำนวนมากพ้นจากความทุกข์ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในขณะที่มีชีวิตอยู่ก็ควรจะมีชีวิตอยู่ด้วยความรักและเอื้ออาทรต่อกัน ความรักระหว่างบิดามารดา และบุตรธิดาเป็นตัวอย่างของความรักที่ดีและบริสุทธิ์ ความรักเช่นนี้ควรได้รับการเผื่อแผ่ออกไปถึงญาติมิตร รวมทั้งเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่งมีชีวิตร่วมโลกในที่สุดด้วย ทั้งนี้เพราะการให้ความรักแก่ใครก็ตามโดยไม่หวังผลตอบแทน ผู้ให้ย่อมจะได้รับความสุขกลับมาโดยปริยายอยู่แล้ว แต่ถ้าให้ด้วยกิเลสเมื่อใด ความสุขนั้นก็หมดไป

ลักษณะดังกล่าวจะช่วยนำคานาดีสุขมาสู่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกได้ และสามารถเกิดขึ้นได้จริงถ้าหากทุกคนหรือคนส่วนมากสามารถเข้าใจและเข้าถึงได้ด้วยปัญญา

บทที่ ๑๔

เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อม
และพุทธเศรษฐศาสตร์

ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ปกติคำว่า ทรัพยากร (resource) ในวิชาเศรษฐศาสตร์มีความหมาย เช่นเดียวกับปัจจัยการผลิต (factors of production) อย่างที่อธิบายแล้ว ในบทที่ ๑๐ ซึ่งหมายถึงปัจจัยนำเข้าที่ยังไม่ผ่านกระบวนการผลิตที่กล่าวถึงมาก่อน ถึงแม้จะผ่านกระบวนการผลิตอื่น ๆ มาแล้วก็ตาม ส่วนคำว่า ทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) นั้นหมายถึง ทรัพยากรที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ ที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของโดยเฉพาะเจาะจง หรืออาจกล่าวได้ว่า มนุษย์ทั้งโลกเป็นเจ้าของร่วมกัน ซึ่งได้แก่ น้ำ อากาศ สัตว์ทะเล ที่มีได้มีผู้ใดอ้างความเป็นเจ้าของ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต แร่ธาตุในดินที่ยังไม่มีการแปรรูปและไม่มีผู้อ้างตัวเป็นเจ้าของ ความหลากหลายทางชีวภาพ แสงอาทิตย์ พลังลม พลังความร้อนใต้ผิวโลก เป็นต้น

ทรัพยากรธรรมชาติ นั้นอาจจะจำแนกได้เป็นสองประเภทดังที่ได้แสดงไว้แล้วในบทที่ ๑๐ นั่นคือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป (non-renewable) ซึ่งมีความหมายที่ชัดเจนคือ เมื่อใช้แล้วก็จะไม่สามารถคงสภาพทรัพยากรนั้น ๆ ได้อีก เช่น เชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ (fossil fuel) หรือโลหะต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ กับ ทรัพยากรที่นำกลับมาใช้ได้ใหม่ (renewable) เช่น พลังลม พลังแสงอาทิตย์ที่ส่งมายังโลกตลอดเวลา ป่าไม้ และฝูงปลาในมหาสมุทร ที่อาจจะเพิ่มปริมาณขึ้นมาได้อีกภายใต้เงื่อนไขของสภาวะที่เหมาะสม ความแตกต่างที่สำคัญของทรัพยากรทั้งสองรูปแบบก็คือ ในแบบแรกนั้นไม่ว่าจะพยายามอย่างไรก็ไม่อาจสงวนทรัพยากรเหล่านั้นเอาไว้ได้ถ้าหากมีการใช้เกิดขึ้น และถึงแม้ไม่มีการใช้โดยมนุษย์ก็อาจมีการแปรรูปเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่นการเผาไหม้ของเชื้อเพลิงซากดึกดำบรรพ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และสภาพการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติอื่น ๆ ที่มนุษย์มิได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น การระเบิดของภูเขาไฟ แผ่นดินถล่ม และไฟป่าตามธรรมชาติ เป็นต้น ส่วนประเภทหลังนั้นหากมีการใช้อย่างระมัดระวัง พร้อมกับสร้างสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสม ก็อาจจะนำทรัพยากรดังกล่าว

มาใช้ได้ตลอดไป

ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม (environment) หมายถึงสภาวะประกอบที่อาจเอื้ออำนวยหรือไม่เอื้ออำนวยต่อการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในโลกที่อยู่ร่วมกับมนุษย์ เป็นต้นว่าคุณภาพของดิน น้ำ อากาศ ชั้นบรรยากาศโอโซนที่ป้องกันอันตรายต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตที่เกิดจากการแผ่รังสีของดวงอาทิตย์ สภาวะเรือนกระจกอันเกิดจากการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซมีเทนมากเกินไป ทำให้ความร้อนสะท้อนออกไปจากโลกไม่เต็มที่เท่าที่ควร มีการเก็บสะสมความร้อนเอาไว้ในชั้นบรรยากาศของโลกมากขึ้น เป็นผลให้อุณหภูมิในโลกสูงขึ้น ทั้งหมดนี้คือตัวอย่างความหมายของสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจจะเอื้อหรือไม่เอื้อต่อการผลิตและการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในโลกก็ได้

คำที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม คือ นิเวศวิทยา (ecology) หรือระบบนิเวศ (ecological system) คือความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องของสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เพื่อช่วยให้สรรพสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่มีชีวิตและมนุษย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ สามารถดำรงชีวิตและสืบต่อเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ จากการที่ได้พบว่าทุกส่วนต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างเป็นระบบ ดังนั้น ถ้าหากระบบนิเวศเกิดความเสียหาย ท่วงโഴยของ ความพึ่งพาอาศัยกันถูกทำลาย มีผลทำให้สิ่งมีชีวิตบางอย่างไม่สามารถดำรงอยู่ได้ อาจส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดของมนุษย์ได้ภายหลัง ระบบนิเวศจึงนับได้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมหรือสภาวะแวดล้อมที่สำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะมีผลกระทบต่อดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตและการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์มนุษย์ เพราะถ้ามนุษย์ไม่สามารถดำรงเผ่าพันธุ์อยู่ได้ วิชาความรู้ต่าง ๆ ที่มนุษย์เคยมีอยู่ก็จะเป็นไปอย่างไม่มีจุดหมายอะไร

เนื่องจากดุลยภาพของนิเวศวิทยาถือได้ว่าเป็นความสำคัญที่สุด และเป็นปัจจัยพื้นฐานที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ในอันที่จะเอื้อหรือไม่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ความหมายที่สำคัญของสิ่งแวดล้อมจึงรวมไปถึงระบบนิเวศโดยปริยาย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงสิ่งแวดล้อมจะต้องรวมถึงนิเวศวิทยาด้วยอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็น

ที่จะต้องแยกนิเวศวิทยาออกจากสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นเฉพาะ ซึ่งต่างจากทรัพยากรในฐานะที่เป็นตัวของปัจจัยที่เป็นส่วนสำคัญในการผลิตและการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในขณะที่สิ่งแวดล้อมเป็นองค์ประกอบเชิงคุณภาพของปัจจัยเหล่านั้น โดยมีระบบนิเวศเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อสิ่งแวดล้อมหรือองค์ประกอบเชิงคุณภาพดังกล่าว

สิ่งที่พึงตั้งเป็นข้อสังเกตในเมืองต้นก็คือ การจำแนกระหว่างทรัพยากรที่นำกลับมาใช้ใหม่ได้กับทรัพยากรที่ไม่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ เป็นไปเพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์บางลักษณะเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ตระหนักว่าทรัพยากรบางชนิดเมื่อใช้แล้วจะมีคุณลักษณะเปลี่ยนไปจากเดิม จนไม่อาจจะนำกลับมาใช้ใหม่ได้ด้วยวิธีการแบบเดิม แต่ทรัพยากรบางชนิดนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรชีวภาพ สามารถดำรงสภาพทดแทนส่วนที่หมดไปได้ อีกทั้งอาจสร้างขึ้นใหม่ได้ด้วยความก้าวหน้าทางความรู้และเทคโนโลยีชีวภาพและพันธุวิศวกรรม ในขณะที่พลังงานแสงอาทิตย์นั้น แท้ที่จริงไม่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ แต่พลังงานจากดวงอาทิตย์ยังคงส่องมาที่โลกตลอดเวลา และคาดว่าจะคงดำเนินต่อไปในลักษณะเช่นนี้อีก ๗-๘ พันล้านปีในอนาคต จึงเป็นระยะเวลายาวไกลเหมือนไม่มีวันสิ้นสุดสำหรับมนุษย์ที่มีช่วงชีวิตที่สั้นมากโดยเปรียบเทียบกับอายุของโลกและความสามารถในการแผ่รังสีของดวงอาทิตย์

ถ้าหากจะพิจารณาจากวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์เป็นหลัก ก็มีวิวัฒนาการเพียง ๓ ล้านปีที่ผ่านมา ประกอบกับความรู้ของมนุษย์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน มนุษย์ไม่สามารถหยั่งรู้ได้ว่าเคยมีทรัพยากรอะไรอยู่ในโลกบ้างที่ได้หมดไปแล้ว และจะมีทรัพยากรอะไรบ้างในอนาคต เพราะความหมายที่สำคัญประการหนึ่งของทรัพยากรก็คือ สิ่งที่มีมนุษย์นำมาจากธรรมชาติเพื่อใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ ถ้าสิ่งใดก็ตามถึงแม้จะรู้ว่ามียู แต่ยังไม่สามารถนำเอามาใช้ได้ ก็นับว่าเป็นทรัพยากรไม่ได้ ดังนั้น การมียูหรือหมดไปของทรัพยากรจึงไม่เป็นประเด็นสำคัญ ประเด็นสำคัญว่าอยู่ที่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่โดยปราศจากซึ่งทรัพยากรนั้นๆ ได้หรือไม่ เป็นต้นว่า ออกซิเจนในอากาศ น้ำบริสุทธิ์ และพลังความร้อนในระดับที่ช่วยให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้

ส่วนถ้าจะขาดทรัพยากรนั้น ๆ แล้วมนุษย์จะมีความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตหรือไม่นั้น เป็นอีกประเด็นหนึ่งต่างหาก

ประเด็นที่มักจะกล่าวกันอยู่เสมอคือ เชื่อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ และแร่ธาตุต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์ได้ใช้ทรัพยากรเหล่านั้นทำการผลิตด้วยระดับเทคโนโลยีที่มีอยู่ในปัจจุบันเพื่อการบริโภคและสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์ในชีวิตประจำวัน มีปริมาณลดลงอย่างต่อเนื่อง จึงเกิดความวิตกว่า ถ้าทรัพยากรเหล่านี้หมดไปแล้ว มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตในระดับความสะดวกสบายที่มีอยู่ในปัจจุบันได้หรือไม่ หรือแม้กระทั่งมีคำถามว่า เมื่อพลังงานที่สำคัญอย่างเช่นเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์หมดไปอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาสามร้อยกว่าปีที่ผ่านมา จะมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของมนุษย์เป็นจำนวนมากหรือไม่

คำถามเหล่านี้ถึงแม้ว่าจะจะเป็นคำถามที่มีความสำคัญยิ่ง แต่ก็ไม่ทำให้การหมดไปของทรัพยากรบางชนิดมีลักษณะพิเศษแต่ประการใด เพราะปัญหาที่แท้จริงคือ “ความไม่รู้จริง” ประกอบกับระดับเทคโนโลยีที่มนุษย์มีอยู่ในปัจจุบันยังไม่ช่วยให้คลายความวิตกกังวลจากความเกรงว่าทรัพยากรธรรมชาติจะหมดไปและมนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ ประเด็นที่มีความสำคัญกว่าคือ การมีชีวิตอยู่อย่าง “ไม่ประมาท” และรู้เท่าทันทุกสิ่งทุกอย่างเท่าที่มนุษย์ควรจะเข้าใจได้ตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญของพุทธธรรม หรือที่เข้าใจกันในคำสั้น ๆ ว่า สติและปัญญา คำดังกล่าวมิได้เป็นจุดเน้นมากนักในอารยธรรมตะวันตก เพราะจุดเน้นคือ “หาความรู้ให้เพิ่มมากขึ้นและรวดเร็วมากขึ้น” “พัฒนาเทคโนโลยีให้ก้าวหน้ามากขึ้น” จนสามารถนำสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในโลกหรือนอกโลก ที่สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ ให้กลายเป็น “ทรัพยากร” หดแทนส่วนที่หมดไป จุดเน้นที่ต้องการจะอภิปรายในที่นี้คือ การที่ทรัพยากรบางชนิดอาจหมดไปในอนาคต ไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่สำหรับมนุษยชาติ

ในทางตรงกันข้าม ทรัพยากรที่คาดว่ามีเหลือเฟืออย่างเช่นพลังงานจากดวงอาทิตย์นั้น ถ้าหากไม่มี “เครื่องรับ” หรือโครงสร้างรองรับที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ก็อาจจะเกิดโทษอย่างมหาศาลกับมนุษย์ได้ ตัวอย่างเช่น

ถ้าหากโลกปราศจากชั้นบรรยากาศโอโซนที่ช่วยป้องกันผลกระทบจากรังสีอัลตราไวโอเล็ต จะทำให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากพลังแสงอาทิตย์ได้มากยิ่งขึ้น หรือถ้าหากสภาวะเรือนกระจกของโลกทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น จนความร้อนในโลกเพิ่มมากขึ้นถึงขั้นน้ำแข็งบริเวณขั้วโลกละลายจนเกิดภาวะน้ำท่วมโลก ในขณะที่ผิวโลกก็มีอุณหภูมิเพิ่มสูงมากขึ้นจนมนุษย์และสิ่งมีชีวิตเป็นจำนวนมากอาจจะถูกทำลายด้วยพลังงานจากแสงอาทิตย์ก็มีความเป็นไปได้เช่นกัน จึงอาจจะสรุปได้ว่า ถึงแม้ทรัพยากรดังกล่าวคาดว่าจะยังมียู่อีกนานจนเหมือนไม่มีวันหมด แต่ก็อาจจะหมดประโยชน์สำหรับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่ไม่สามารถทนต่อสภาพความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้

ที่กล่าวมาทั้งหมดต้องการจะเน้นเพียงประเด็นเดียว คือความแตกต่างระหว่างทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปกับทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมดนั้น ในความเป็นจริงเป็นความแตกต่างที่ไม่สามารถจำแนกได้อย่างชัดเจนเหมือนความหมายที่ปรากฏอยู่ในคำทั้งสอง เพราะต่างขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของ “ความจริง” และระดับเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ทั้งสองกรณี ถ้าหากจะประยุกต์พุทธธรรมก็มีความหมายอย่างเดียวกัน คือ ควรจะต้องมีการ “ใช้อย่างไม่ประมาท” ด้วยการเข้าใจความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์ หรือด้วยสติและปัญญานั้นเอง แต่ถ้าหากจะใช้คติธรรมตามอารยธรรมตะวันตก ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเร่ง “หาความรู้ให้มากขึ้นและรวดเร็วมากขึ้น” “พัฒนาเทคโนโลยีให้ก้าวหน้ามากขึ้น” โดยความหมายร่วมที่สำคัญของทรัพยากรทั้งสองชนิดก็คือ ถ้าใช้อย่างไม่ถูกต้องหรือไม่ป้องกันเพื่อให้เกิดการใช้ถูกต้อง ย่อมเกิดเป็นปัญหาได้ทั้งสิ้น

เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คำว่าเศรษฐศาสตร์ที่เคยนิยามไว้แล้วในบทที่ ๑ ก็คือเป็นวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ปัจเจกบุคคลได้รับความพึงพอใจสูงสุด ภายใต้คำจำกัดความของทรัพยากร อีกทั้งสามารถทำให้สังคมได้บรรลุถึงซึ่งสวัสดิการทางสังคมสูงสุดภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน ตามคำนิยามดังกล่าว เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ วิชาหรือความรู้ที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ปัจเจกบุคคลได้รับความพึงพอใจสูงสุด ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในปริมาณและคุณภาพที่จำกัดในขณะใดขณะหนึ่ง และสามารถทำให้สังคมได้บรรลุถึงซึ่งสวัสดิการทางสังคมสูงสุด ภายใต้เงื่อนไขเดียวกันตลอดไป

จะเห็นได้ว่าคำนิยามดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงคำจำกัดความให้แตกต่างไปจากคำจำกัดความของวิชาเศรษฐศาสตร์เพียงเล็กน้อย กล่าวคือได้มีการเปลี่ยนจากคำว่า “ทรัพยากร” มาเป็น “ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” และได้เติมคำว่า “ตลอดไป” เข้ามาในช่วงสุดท้าย คำว่า “ตลอดไป” นั้นเป็นการเอาเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งหมายถึงการดำรงรักษาภาวะความพึงพอใจในแง่ปัจเจกชน และสวัสดิการโดยรวมในแง่สังคม ให้คงอยู่ในระดับสูงที่สุดตลอดไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด เป็นการนำเอาสภาพการไหลไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่องของกาลเวลาเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย แทนการพิจารณาเงื่อนไขเฉพาะเวลาใดเวลาหนึ่งที่หยุดนิ่ง ลักษณะดังกล่าวสะท้อนความจริงเพิ่มขึ้นสองประการ *ประการแรก* เป็นการนำเอาประเด็นด้านความเป็นพลวัตของการวิเคราะห์เข้ามาพิจารณาด้วยอีกปัจจัยหนึ่ง *ประการที่สอง* เป็นการวิเคราะห์ที่มีการเชื่อมโยงคาบเกี่ยวระหว่างชีวิตหลายรุ่น (many generations) ทั้งนี้เพราะความจริงที่แน่นอนสำหรับสิ่งมีชีวิตทุกชนิดก็คือ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมิได้มีสิ่งใดเลยที่จะมีชีวิตเป็นอมตะนิรันดร์ ทุกชีวิตย่อมมีเกิดและดับภายใต้ระยะเวลาที่แน่นอนในช่วงหนึ่ง ดังนั้น เมื่อมีการนำความหมายของเวลาที่ไม่มีที่สิ้นสุด คือ “ตลอดไป” ย่อมจำเป็นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตหลายรุ่น

คำว่า “ตลอดไป” ที่นำไปเติมเข้าในส่วนท้ายของการอธิบายความหมาย เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากจะสะท้อนลักษณะ ความเป็นพลวัตของเนื้อหาวิชาและความจำเป็นต้องวิเคราะห์เชื่อมโยงกับ มนุษย์หลายรุ่นแล้ว ยังมีความหมายต่อไปถึงลักษณะการใช้และการดำรงอยู่ “อย่างยั่งยืน” (sustainability) ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือของเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ด้วย ที่เชื่อมโยงต่อไปถึงความหมายของการ พัฒนาอย่างยั่งยืนที่จะได้มีการขยายความต่อไปในส่วนที่เกี่ยวข้องตั้งแต่หน้า ๖๔๙ ถึง ๖๖๐

ประเด็นสะท้อนข้อเท็จจริงจากคำจำกัดความข้างต้นที่เป็นผลตามมา อีกประการหนึ่งก็คือ ถึงแม้ว่าจุดเน้นของชื่อวิชาจะอยู่ที่ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม แต่จุดเน้นที่แท้จริงกลับอยู่ที่สวัสดิการของมนุษย์ และเป็น วิชาที่ว่าด้วยปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมโดยตรง สถานภาพของวิชานี้จึงเป็นส่วนสำคัญของภาคเศรษฐกิจที่เป็นจริง (real sector economy) เช่นเดียวกับวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนาและทรัพยากรมนุษย์ จึงได้รับการพิจารณาคัดเลือกมาศึกษาเพื่อเปรียบเทียบและประยุกต์เข้ากับ วิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ที่นำมาอธิบายโดยละเอียดพอสมควรเป็นบทสุดท้าย เช่นเดียวกับบทที่ ๑๒ และ ๑๓ ที่ได้มีการวิเคราะห์ไปแล้ว

ความเป็นมาของวิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

วิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นวิชาที่ ค่อนข้างใหม่เมื่อเทียบกับวิชาเศรษฐศาสตร์อื่นๆ ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว ใน ประเทศสหรัฐอเมริกาเองมีการยอมรับวิชานี้อย่างเป็นทางการในปี ๑๙๘๑ เมื่อมีการตั้งสมาคมนักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร (Association of Environmental and Resource Economists: AERE) เป็นครั้งแรก สมาคมดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นในยุค “ปฏิวัติสิ่งแวดล้อม” (Environmental

Revolution) ในทศวรรษ ๑๙๖๐ อันเป็นผลมาจากความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมที่อาจถึงจุดที่ไม่สามารถหวนกลับมาใหม่ได้ ทำให้มีการพัฒนาองค์ความรู้ที่ว่าด้วยศาสตร์แห่งสิ่งแวดล้อม (environmental science) ซึ่งพัฒนาแยกสาขาออกมาจากวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ การพัฒนาองค์ความรู้ดังกล่าวนำมาซึ่งการพัฒนาวิชาเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นวิชาใหม่

วิชาดังกล่าวอาจจะถือได้ว่าเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์ทางเลือก เนื่องจากได้รับแรงบันดาลใจจากการพัฒนาการของวิชานิเวศวิทยา (ecology) และผลที่อาจจะเกิดขึ้นตามมาจากกฎพลวัตความร้อน (laws of thermodynamics) ที่ประยุกต์เข้ากับกระบวนการทางเศรษฐกิจ (economic process) โดยจอร์เจสคู-โรเจน (Barbier, 1989: xiii) ด้วยเหตุผลดังกล่าว วิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจึงเป็นวิชาที่ใช้ความรู้จากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ ทั้งได้ประยุกต์องค์ความรู้ดังกล่าวเข้ากับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ การวิเคราะห์ระบบ (system analysis) และจริยศาสตร์ (ethics) โดยมีการผสมผสานความรู้ทั้งหมดเข้าด้วยกัน

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลสะท้อนต่อความคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีการพิจารณาปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเชิงเศรษฐศาสตร์อย่างจริงจัง เกิดจากการพิมพ์ผลงานของกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า The Club of Rome* นำเสนอโดยมีโดวส์ ทีดีพิมพ์หนังสือในปี ๑๙๗๒ ที่มีชื่อว่า "ความจำกัดของความเติบโต" (*The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*) ซึ่งสอดคล้องกับความกังวลที่เกิดขึ้นในต้นศตวรรษ ๑๙๗๐ อันสืบเนื่องมาจากปัญหาภายในประเทศของแต่ละประเทศที่พัฒนาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นปัญหาคุณภาพของอากาศและน้ำ และ

*The Club of Rome เป็นกลุ่มนักคิดที่ประกอบด้วยนักวิทยาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ นักธุรกิจนานาชาติ ร่วมกันศึกษาปัญหาเพื่อสาธารณประโยชน์ของโลก มีสำนักงานอยู่ที่เมืองอัมบูร์ก ประเทศเยอรมนี ผู้สนใจอาจค้นข้อมูลเพิ่มเติมได้ในเว็บไซต์ <http://www.clubofrome.org/> (หมายเหตุ:บ.ก.)

ขยายขอบเขตออกไปเป็นปัญหามลภาวะที่ไม่มีเขตพรมแดน เช่น ปัญหาฝนกรดและปัญหาโลกร้อน หรือภาวะเรือนกระจก เป็นต้น

จากปัญหาการเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมในระดับโลกดังกล่าว ทำให้มีการพัฒนาวิชาหนึ่งในลักษณะที่เป็นเศรษฐศาสตร์ทางเลือก ซึ่ง มีลักษณะที่เด่นอยู่สองประการ คือ *ประการแรก* การค่อยๆ หมดไปของทรัพยากรธรรมชาติและการผลิตของเสียออกมาจากระบบเศรษฐกิจ มีแนวโน้มที่จะพิจารณาได้ว่าเป็นส่วนที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ของกระบวนการผลิตโดยรวม ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยผ่าน (throughput) ในฐานะที่เป็นทรัพยากรของระบบเศรษฐกิจในรูปวัตถุดิบและพลังงาน *ประการที่สอง* จากลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ประกอบกับการที่ทรัพยากรไม่สามารถจะดำรงอยู่ในลักษณะที่ยั่งยืนตลอดไป ดังนั้น การเปลี่ยนจากทรัพยากรให้กลายเป็นของเสียจึงเป็นข้อจำกัดทางนิเวศที่สัมบูรณ์ มีผลทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะก่อให้เกิดการขยายตัวทางกายภาพมีข้อจำกัดอย่างแท้จริง การศึกษาในเบื้องต้นของข้อจำกัดดังกล่าวสามารถชี้ให้เห็นได้จากข้อจำกัดทางกายภาพของทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อมนุษย์ เป็นต้นว่าเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์และทรัพยากรไม้ และได้มีการศึกษาถึงการเสื่อมสลายของนิเวศวิทยาอันเกิดจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การจัดสรรทรัพยากรที่ไม่ถูกต้อง ตลอดจนการพัฒนาที่ไม่สมดุล ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชีวสภาพ (biosphere) และระบบนิเวศตามธรรมชาติ (natural ecosystems) ความหมายของการศึกษาในเรื่องนี้ก็คือ เนื่องจากสภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรมลงมากทุกที ซึ่งเกิดจากกระบวนการทางเศรษฐกิจที่ไปทำลายระบบนิเวศตามธรรมชาติ จนไม่อาจจะแก้ไขให้คืนดีกลับมาดังเดิมได้ เป็นการสร้างความเสียหายให้แก่การทำหน้าที่ที่สำคัญของสภาวะแวดล้อมที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจตลอดจนสวัสดิการของมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยพึ่งพิง

การศึกษาในแนวนี้ยังครอบคลุมไปถึงความขาดแคลนสัมพัทธ์ที่เป็นแก่นของปัญหาอย่างแท้จริง เนื่องจากมีการทำลายสภาพแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น จากรูปแบบการใช้ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เป็นต้นว่าเพื่อทำให้เกิดมีแหล่งทรัพยากรและพลังงานที่เป็นปัจจัยนำเข้าเพิ่มขึ้น มีผลทำให้เกิดมีของเสียเพิ่ม

มากขึ้น เป็นผลทำให้คุณภาพของสิ่งแวดล้อมเสื่อมทรามลง สิ่งก็ตามมากก็คือ ความขาดแคลนสัมพัทธ์ของบริการสภาพแวดล้อมพื้นฐาน หน้าที่ในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องมีเพิ่มมากขึ้น มีผลกระทบต่อบริการหย่อนใจ สุขภาพ วัฒนธรรม การศึกษา วิทยาศาสตร์ และสุนทรียภาพ ในลักษณะที่จะต้องพยายามรักษาวงจรของสภาพดินฟ้าอากาศและนิเวศวิทยาให้คงสภาพ ในการทำหน้าที่ต่อไป

จุดเน้นที่สำคัญของการวิเคราะห์ทางเลือกก็คือ การแลกเปลี่ยนระหว่างคุณภาพสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืน กับการค่อย ๆ หมดยุคของทรัพยากร และของเสียที่มีเพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลจากกระบวนการทางเศรษฐกิจ ดังนั้น วัตถุประสงค์ที่สำคัญก็คือ แสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงทางกายภาพของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่มีผลกระทบต่อความยั่งยืนของระบบทรัพยากรธรรมชาติ และมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อหน้าที่ของนิเวศวิทยา เพื่อชี้ให้เห็นถึง ต้นทุนทางเศรษฐกิจ หรือสิ่งที่ต้องแลก (trade-off) กับความล้มเหลวในการรักษาสถานภาพของความยั่งยืนและคุณภาพสิ่งแวดล้อม ผลก็คือทำให้มีการศึกษาทฤษฎีขึ้นมาใหม่ที่ใช้ประกอบการพิจารณาในประเด็นเหล่านี้ เพื่อที่จะนำไปประยุกต์ใช้เมื่อมีการนำเอาสิ่งแวดล้อมเข้ามาพิจารณาประกอบในการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจ การวางแผนและวิเคราะห์โครงการ ในฐานะเป็นส่วนสำคัญของความพยายามพัฒนาเศรษฐกิจให้เกิดความยั่งยืน

การศึกษาวិชาเศรษฐศาสตร์ทางเลือกในลักษณะเช่นนี้ สามารถนำไปใช้ได้ในกรณีที่มีการหมดยุคของทรัพยากรธรรมชาติ อันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากเกินไป จนมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อนิเวศวิทยา ซึ่งจะมีผลกระทบกลับมาถึงความอยู่รอดของมนุษยชาติเอง ตัวอย่างเช่น การที่มีการทำลายป่าไม้ในเขตร้อนอย่างต่อเนื่องจนอาจมีผลกระทบต่อนิเวศระหว่างภูมิภาค มีผลทำให้ลักษณะของการตกลงมาของฝนเปลี่ยนแปลง เกิดการแปรปรวนของสภาพอากาศและความหลากหลายของพันธุ์พืช ผลที่ตามมาก็คือ เป็นการลดขีดความสามารถทางนิเวศวิทยาของป่าอย่างรุนแรง ในอันที่จะสนับสนุนระบบเศรษฐกิจและประชากรมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เหล่านั้น เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงบรรยากาศ

ของโลก อันเกิดจากการปล่อยก๊าซเรือนกระจกสู่ธรรมชาติมากเกินไป จากกิจกรรมอุตสาหกรรม ทำให้มีผลกระทบต่อสภาพด้านเกษตรกรรมในบางภูมิภาค ซึ่งมีผลกระทบต่อไปถึงความสามารถของภูมิภาคนั้น ๆ ในการผลิตอาหารเลี้ยงประชากรของตน หรือการที่มีการขยายการเกษตรออกไปอย่างกว้างขวางในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม ก่อให้เกิดปัญหาการพังทลายของหน้าดิน อันเป็นสาเหตุให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ทะเลทรายในระยะยาว ลักษณะเช่นนี้จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การลงทุนเสียใหม่ เพื่อให้การพัฒนาภาคเกษตรมีความยั่งยืน

การศึกษาเศรษฐศาสตร์ทางเลือกเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งสำหรับประเทศที่กำลังพัฒนาที่มีปัญหาความยากจน การกระจายการถือครองที่ดิน และทรัพยากรอื่น ๆ ที่ไม่เป็นธรรม มีผลกระทบต่อปัญหาการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร และกลับยิ่งบีบบังคับให้ประชากรเหล่านั้นต้องใช้ทรัพยากรเกินขีดความสามารถเพื่อการมีชีวิตอยู่ ความสัมพันธ์ในลักษณะเช่นนี้เป็นการสร้างความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม ที่ไม่อาจทำให้กลับมามีสภาพดีได้เหมือนเดิม เป็นความสูญเสียทางเศรษฐกิจอย่างถาวรในระยะยาว

เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และสภาวะความวุ่นวาย

การศึกษาการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่วิชาอื่นนอกเหนือจากการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ให้ความสนใจด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพ (physics) ซึ่งมีผลกระทบต่อพัฒนาทางความคิดของวิชาเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎที่นำมาจากพลวัตความร้อน (laws of thermodynamics) ซึ่งมีการนำเอามาใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมสามกฎด้วยกัน

ข้อแรก อาจจะเรียก กฎหมายเลขศูนย์ มีชื่อว่า กฎดุลยภาพของความร้อน อธิบายว่ามีสิ่งที่เรียกว่า อุณหภูมิ กฎดังกล่าวอธิบายว่า ของ

สองสิ่งมีคุณภาพของความร้อนเมื่อสิ่งของเหล่านั้นมีอุณหภูมิเท่ากัน

ข้อที่สอง เรียกว่า กฎหมายเลขหนึ่ง มีชื่อว่า กฎการอนุรักษ์ (คงตัว) พลังงานและสสาร (*law of conservation of energy and law of conservation of matter*) กฎนี้กล่าวว่า ในระบบปิด พลังงานและสสาร จะมีค่าคงที่ กล่าวคือ พลังงานและสสารไม่อาจสูญหายไปได้ แต่อาจจะมีการเปลี่ยนสถานะได้

ข้อที่สาม เรียกว่า กฎหมายเลขสอง มีชื่อเรียกว่า กฎสภาวะความวุ่นวาย (*law of entropy*) ซึ่งกล่าวว่า ในกระบวนการพลวัตความร้อนใดๆ ก็ตามที่เคลื่อนจากคุณภาพหนึ่งไปสู่อีกคุณภาพหนึ่ง สภาวะความวุ่นวายของระบบ (the entropy of the system) รวมกับสภาพแวดล้อม ถ้าหากไม่คงอยู่ในระดับเดิมก็จะเพิ่มมากขึ้น

(คำอธิบายของกฎทั้งสามข้อ นำมาจาก Halliday and Resnick, 1988)

กฎหมายเลขหนึ่งและเลขสองนั้นได้มีการนำเอามาใช้ประกอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมในระยะยาว โดยที่กฎหมายเลขหนึ่งมีความหมายว่าพลังงานและสสารไม่สามารถถูกทำลายหรือถูกสร้างใหม่ได้ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นสภาวะคุณภาพของพลังงานและสสาร การนำคุณสมบัติดังกล่าวมาประยุกต์ใช้กับความคิดในวิชาเศรษฐศาสตร์ก็คือ ปกติมนุษย์จะนำสสารและพลังงานจากสภาพแวดล้อมมาใช้เพื่อการผลิตและการบริโภค ในที่สุดสิ่งเหล่านี้ก็จะหวนกลับคืนไปสู่ธรรมชาติอีก ในลักษณะที่เป็นปัจจัยผ่าน (throughput) แต่รูปแบบจะเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงรูปแบบนี้มีความสำคัญยิ่ง เพราะอาจมีผลกระทบในทางลบอย่างรุนแรงต่อสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดความเสียหายอย่างมากทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลจากคำอธิบายของกฎหมายเลขสองหรือกฎที่สองของพลวัตความร้อน ซึ่งมีชื่อว่า กฎสภาวะความวุ่นวาย (*law of entropy*) ซึ่งมีความหมายว่า โครงสร้างหรือองค์ประกอบของสสารหรือพลังงานใดก็ตาม ถ้าหากมีโครงสร้างที่น้อยหรือมีโครงสร้างที่ไม่ชัดเจน จะทำให้การกระจัดกระจายเป็นแบบเดียวหรือเป็นเนื้อเดียวกันตลอดทั้งระบบ (uniformly and homogeneously

distributed throughout a system) หมายความว่า ระบบดังกล่าวมีระดับของความวุ่นวายสูงขึ้น (higher entropy) ในทางตรงกันข้าม ถ้าความวุ่นวายอยู่ในระดับต่ำ (low entropy) เมื่อสสารและพลังงานมีโครงสร้างที่เป็นระบบไม่กระจัดกระจาย สสารและพลังงานจะมีประโยชน์ต่อสิ่งมีชีวิตและมีประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ตัวอย่างเช่น เชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์และแหล่งแร่ต่างๆ เป็นต้น แต่เมื่อนำเชื้อเพลิงมาเผาไหม้หรือขุดแร่มาหลอมเพื่อใช้งาน โครงสร้างก็จะเพิ่มขึ้น ระดับของความกระจัดกระจายมากขึ้น หมายถึงมีระดับความวุ่นวายมากขึ้น

ความพยายามในการนำสิ่งต่างๆ กลับมาใช้ใหม่หรือจัดการกับของเสียซึ่งอยู่ในรูปที่มีความวุ่นวายสูงขึ้น (high entropy) มีประโยชน์ลดลงสำหรับมนุษย์ ไม่มีประโยชน์ หรืออาจจะเป็นโทษได้ วิธีที่จะทำให้ของเสียหรือของที่นำกลับมาใช้ใหม่เป็นประโยชน์อย่างเดิม จะต้องใช้พลังงานเพิ่มขึ้น ซึ่งมีผลทำให้พลังงานถูกเปลี่ยนไปสู่รูปแบบที่มีความวุ่นวายเพิ่มขึ้น ความสำคัญของความวุ่นวายในทางเศรษฐกิจก็คือ เมื่อเวลาผ่านไป ความวุ่นวายจะเปลี่ยนไปในทิศทางเดียว คือถ้าไม่อยู่เท่าเดิมก็ต้องเพิ่มขึ้น เป็นบทลงโทษที่เราจะต้องจ่ายในการนำของที่เสียหรือไม่เป็นประโยชน์กลับมาใช้ใหม่ซึ่งจะมีผลทำให้กองทุนของพลังงานที่มีประโยชน์ทั้งหมด (ความวุ่นวายต่ำ) ลดลง

ดังนั้น ความหมายของกฎข้อที่สองนี้ก็คือ ในระบบปิดที่ไม่มีการนำเข้าหรือส่งออกสสารและพลังงานกับภายนอก พลังงานและสสารที่มีความเข้มข้นสูงจะค่อยๆ ลดลงไปตลอดเวลา ซึ่งได้มีการขยายความต่อไปว่า กฎดังกล่าวอธิบายว่า มีข้อจำกัดอย่างแท้จริงต่อความยั่งยืนหรือความสามารถผลิตซ้ำระบบนิเวศขึ้นมาใหม่ในอนาคตข้างหน้า ทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะมีผลทำให้ระดับความวุ่นวายเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ดังนั้นสัดส่วนของสสารและพลังงานที่เป็นประโยชน์จะค่อยๆ ลดลงและหมดไปในที่สุด ซึ่งจอร์เจสคู-โรเจนได้เขียนไว้ในปี ๑๙๗๑ อธิบายว่า อารยธรรมของมนุษยชาติจะถึงกาลอวสานเมื่อสสารและพลังงานที่มีความเข้มข้นถูกแปรสภาพไปจนหมด สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะพึงกระทำก็คือ พยายามทำให้อัตราการเร่งไปสู่จุดจบของสังคมมนุษย์ในที่สุดช้าลง หรือพยายามยืดเวลาให้นาน

ออกไป

อย่างไรก็ตาม อนาคตของโลกอาจไม่มีดินขนาดนั้น เนื่องจากโลกที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ไม่ใช่ระบบปิด แต่มีการแลกเปลี่ยนสสารและพลังงานกับภายนอกตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพลังงานจากดวงอาทิตย์ที่ส่งมายังพื้นโลกและสะท้อนกลับออกไปส่วนหนึ่ง และมีเทรวัตถุบางชนิดที่ตกลงมาจากอวกาศมาสู่โลก ขณะที่มนุษย์ก็เริ่มที่จะปล่อยยานอวกาศที่เดินทางออกไปจากโลกแล้วไม่สามารถกลับคืนมาอีก ลักษณะของการที่โลกมิได้เป็นระบบปิด เปิดโอกาสให้มีความเป็นไปได้ว่า ถ้าหากมีการนำของที่ไม่เป็นประโยชน์หรือของเสียกลับมาใช้ใหม่ในปริมาณที่ไม่มากจนเกินไป พลังงานที่ได้รับจากดวงอาทิตย์มาสู่โลกอย่างสม่ำเสมอ อาจจะช่วยให้ระบบในโลกมีความยั่งยืนได้ (Young, 1991: 169 - 179)

แต่มีผู้มีความเห็นตรงกันข้ามกับประเด็นนี้เป็นจำนวนมาก ในบรรดาท่านเหล่านี้ก็มี เฮอร์แมน ดาลี (Daly, 1987) ที่ได้อธิบายว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจที่ยั่งยืนนั้นไม่มีทางเป็นไปได้ เนื่องจากอัตราการใช้วัตถุดิบและพลังงานที่ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบันได้เกินขีดความสามารถของพลังงานจากดวงอาทิตย์ที่มาสู่โลกทุกวัน ที่จะช่วยให้ของเสียและของที่ไม่เป็นประโยชน์ถูกนำกลับมาใช้ใหม่ได้โดยไม่เกิดปัญหา แต่ถ้าพยายามสร้างความหวังให้โลกอีกครั้ง จะต้องเปลี่ยนความหมายความเจริญเติบโตจากทางวัตถุดิบเป็นคุณค่าที่ไม่จำเป็นจะต้องมาจากการผลิตและบริโภควัตถุ โดยที่สัดส่วนการใช้วัตถุดิบแนวโน้มที่จะลดลงตลอดเวลา ลักษณะเช่นนั้นย่อมเป็นไปได้ที่จะทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีขึ้น ในขณะที่โลกก็ไม่จำเป็นต้องไปถึงจุดจำกัด คำอธิบายลักษณะเช่นนี้ย่อมสอดคล้องกับพุทธธรรมที่เน้นการแสวงหาความสุขของมนุษย์ที่เหนือไปจากกามสุขหรือความสุขอันเกิดจากการบริโภค

ในประเด็นดังกล่าว โรเบิร์ต แอย์เรส (Ayres, 1998: 189 - 209) ซึ่งมีพื้นฐานเป็นนักวิทยาศาสตร์กายภาพได้โต้แย้งทั้งจอร์เจสคู-โรเจนและดาลี โดยแอย์เรสอธิบายว่า พลังงานจากแสงอาทิตย์ ซึ่งเป็นพลังงานที่มีระดับความวุ่นวายต่ำ (low entropy energy) หรือเรียกสั้นๆ ว่า exergy ซึ่งมาจากภายนอกและมีปริมาณมหาศาล สามารถช่วยให้ระบบเศรษฐกิจที่ดำเนินไป

ภายใต้กิจกรรมที่เกิดจากพลังงานแสงอาทิตย์เป็นไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ถึงแม้ว่าปริมาณแร่ธาตุตลอดจนเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ที่มีอยู่จะหมดไปในที่สุด ดังนั้นแอ์เรสจึงเสนอให้ใช้ *exergy* เป็นหน่วยที่ใช้คิดคำนวณกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมดที่สามารถนำมาใช้วัดปัจจัยนำเข้าเทียบกับผลผลิตได้ และให้ถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของโลกอีกปัจจัยหนึ่ง ซึ่งจะมีความสำคัญต่อการศึกษากฎการขยายตัวทางเศรษฐกิจ (*economic growth theory*) โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการประเมินความก้าวหน้าทางเทคนิค ซึ่งก็หมายความว่าความก้าวหน้าทางเทคนิคจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การขยายตัวทางเศรษฐกิจสามารถดำรงอยู่ได้ตลอดไป

ในปี ๑๙๙๙ แอ์เรสได้เขียนบทความโจมตีความคิดเห็นของจอร์เจสคูโรเจนโดยเฉพาะ โดยใช้ชื่อว่า “การวิเคราะห์กฎที่สองและกฎที่สี่ การนำกลับมาใช้ใหม่และข้อจำกัดในการขยายตัว” (*The analysis second law, the fourth law, recycling and limits to growth, 473-483*) ในบทความนี้ แอ์เรสมุ่งประเด็นโจมตี “กฎที่สี่” ซึ่งจอร์เจสคูโรเจนเขียนเป็นหนังสือและบทความตั้งแต่ปี ๑๙๗๖ - ๑๙๗๙ (โปรดดูรายละเอียดในบรรณานุกรม หน้า ๗๑๗-๗๑๘) ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) สวัสดิการของมนุษย์ถึงระดับหนึ่งดำรงอยู่ได้จากผลผลิตทางเศรษฐกิจ

(๒) การผลิตส่วนใหญ่จำเป็นต้องใช้วัตถุดิบเป็นจำนวนมาก

(๓) การเปลี่ยนวัตถุดิบเป็นสินค้าจะต้องใช้พลังงานที่มีอยู่ คือ *exergy* ที่เปลี่ยนวัตถุดิบซึ่งประกอบด้วยเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์และวัตถุดิบที่มีความวุ่นวายต่ำ แร่ธาตุ ไปสู่สิ่งที่มีความวุ่นวายสูง (ของเสีย)

(๔) ปริมาณของวัตถุดิบที่มีคุณภาพสูง (มีระดับความวุ่นวายต่ำ) รวมทั้งพลังงานในโลกมีจำกัด

(๕) การนำวัตถุดิบหรือเชื้อเพลิง หรือทำให้ระดับความวุ่นวายของวัตถุดิบจากสูงลดต่ำลง จะต้องใช้พลังงานที่มีระดับความวุ่นวายต่ำจากภายนอก (เช่น *exergy*)

(๖) วัตถุดิบไม่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ทั้งหมดได้โดยมีประสิทธิภาพ

ร้อยเปอร์เซ็นต์ เนื่องจากจะต้องมีระดับความวุ่นวายเพิ่มขึ้นจำนวนหนึ่ง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ระบบเศรษฐกิจจะต้องถดถอยลงในที่สุด เนื่องจากทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบในโลกจะเปลี่ยนแปลงไปโดยมีระดับความวุ่นวายสูงขึ้น และนำมาใช้ประโยชน์ไม่ได้อีก ซึ่งทำให้วัตถุดิบหมดไปในที่สุด ถึงแม้จะมีพลังงานแสงอาทิตย์จากภายนอกที่มีปริมาณไม่จำกัด ก็ไม่สามารถทำให้การนำกลับมาใช้ใหม่เป็นไปได้ทั้งหมดตามข้อเสนอในข้อ (๖) ซึ่งนำมาสู่ข้อสรุปของจอร์เจสคู-โรเจน เป็นกฎข้อที่สี่ว่า การนำกลับมาใช้ใหม่ไม่มีทางเป็นไปได้ทั้งหมด (ร้อยละร้อย)

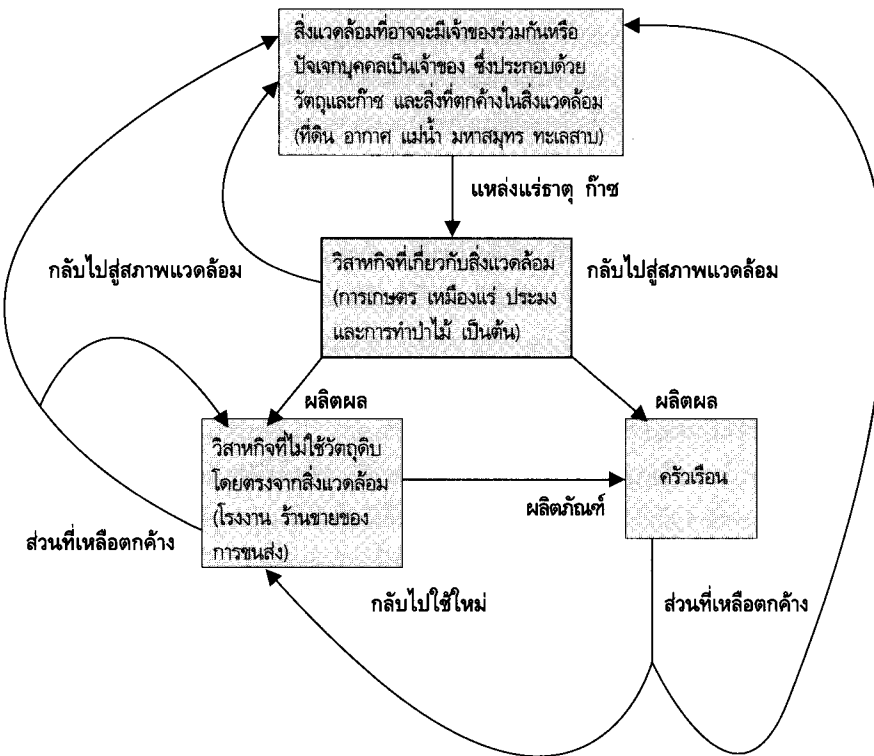
ในประเด็นดังกล่าว แอย์เรสและนีส (Ayres and Kneese, 1989: 89 - 118) ได้แสดงความคิดเห็นโต้แย้งโดยใช้คำอธิบายที่สำคัญสองประการ ดังที่ได้กล่าวแล้วนั่นก็คือ โลกนั้นมีพลังงานจากแสงอาทิตย์มาจากภายนอก และไม่จำเป็นที่การผลิตจะต้องเน้นการผลิตวัตถุดิบเสมอไป แต่น่าจะมีการผลิตบริการเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นคำอธิบายของโซโลว์ (Solow) และสติกลิตซ์ (Stiglitz) ในปี ๑๙๗๔ แต่ประเด็นใหม่ที่แอย์เรสนำมาใช้อธิบายก็คือ ตะกร้าของเสีย (*waste basket*) นั่นก็คือ ถ้าหากของเสียที่สะสมกันมีขนาดใหญ่ และถูกทิ้งเอาไว้นานเพียงพอ ก็อาจจะสามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งแสดงการไหลเวียนของธาตุที่มีความจำเป็นต่อสิ่งมีชีวิต เป็นต้นว่า คาร์บอน ไนโตรเจน หรือฟอสฟอรัส ซึ่งมีระบบไหลเวียนกลับไปมาตามธรรมชาติ เพื่อให้สิ่งมีชีวิตได้ใช้อาศัย ถึงแม้บางครั้งจะมีการแปรสภาพไปสู่ระดับที่มีความวุ่นวายสูงกว่าก็ตาม

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำอธิบายทั้งหมดนี้อาจจะแยกได้เป็นสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นกฎที่ยอมรับกันโดยทั่วไป กับอีกส่วนหนึ่งเป็นแต่เพียงแนวคิดหรือความน่าจะเป็น ซึ่งในที่สุดก็ยังไม่มีความสามารถอ้างได้ว่ามีความรู้จริง แม้แต่การนำประเด็นเรื่องตะกร้าของเสียมาอภิปราย ก็จะต้องขึ้นกับเงื่อนไขของการพัฒนาเทคโนโลยีด้วย ดังนั้นตามหลักพุทธธรรม ถ้าหากไม่สามารถรู้ความสัมพันธ์ของทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง ก็ควรที่จะดำเนินการทุกสิ่งทุกอย่างเท่าที่จะสามารถทำได้ด้วยความไม่ประมาท

เพื่อเป็นการแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ได้อธิบายมาแล้ว จึงขอแสดงด้วยภาพที่ ๒๔ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๒๔

แสดงความสัมพันธ์ของดุลยภาพวัฏระหว่างเศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อม

ที่มา : Perman, Roger, Ma, Yee และ McGilvray, James, (1996) *Natural Resource and Environmental Economics*, London: Longman, p. 12.

องค์ประกอบอื่นของวิชา

เป็นที่แน่ชัดว่าวิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เพื่อผลประโยชน์สุดท้ายคือการคงอยู่อย่างยั่งยืนของมนุษยชาติในที่สุด ดังนั้นประเด็นสำคัญในเรื่องนี้ก็คือ ความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์นั้นก็คือความยั่งยืนของมนุษยชาติ แต่ใน ขณะเดียวกัน มนุษย์เองก็ต้องการมี “คุณภาพ” ชีวิตที่ดีด้วย ความหมาย ของ “คุณภาพ” ดังกล่าวตามความคิดที่สอดคล้องกับอารยธรรมตะวันตก คือ การ “พัฒนา” ดังนั้นประเด็นที่เกี่ยวข้องนอกจากจะเป็นความยั่งยืน ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว จะต้องพิจารณาประเด็น “การ พัฒนา” ที่ยั่งยืนด้วย เนื่องจากวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรม ตะวันตกเน้น “คุณภาพ” ชีวิตและ “การพัฒนา” ที่เกิดจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อันได้แก่การผลิตและการบริโภค จึงต้องนำประเด็นทั้งสองเข้ามาพิจารณา ให้มีความเกี่ยวเนื่องกัน นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางกายภาพตามกฎ พลังความร้อนตามที่ได้อธิบายแล้ว เมื่อมีการผลิตและการบริโภคเกิดขึ้น ในระบบที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ ย่อมไม่พ้นที่จะต้องกล่าวถึง ปัจจัยด้านตลาด อันเป็นปัจจัยที่บ่งชี้ประสิทธิภาพของการผลิตและการ กระจายผลผลิต ตามความหมายของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยตลาด ที่มีประสิทธิภาพคือตลาดที่มีกลไกราคาทำหน้าที่ในการปรับอุปสงค์และ อุปทานให้เข้าสู่ดุลยภาพ ช่วยให้การใช้ทรัพยากรมีประสิทธิภาพมากที่สุด อีกทั้งช่วยให้มีสวัสดิการสังคมอันเกิดจากการบริโภคสูงสุด

ประเด็นสำคัญในเรื่องนี้คือ การทำงานของกลไกราคาตลาดในกรณี ของทรัพยากรธรรมชาติจะมีปัญหาเพิ่มขึ้น อันเป็นผลจากสภาวะการเป็น เจ้าของ (ownership) เพราะการทำงานของกลไกตลาดนั้นมีข้อสมมติฐาน ที่สำคัญอยู่เบื้องหลังประการหนึ่ง นั่นก็คือสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยน กันนั้นมีปัจเจกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ แต่ถ้าหากปัจเจกชนมิได้เป็นเจ้าของ กรรมสิทธิ์ แต่กลับเป็นสิ่งที่ใครเข้าถึงได้ก่อนก็จะได้รับ (open access)

หรือเป็นของสาธารณประโยชน์ (public goods) ที่มีบุคคลเป็นเจ้าของจำนวนมากสามารถใช้ประโยชน์ได้พร้อมกัน โดยไม่อาจจะกีดกันไม่ให้ใช้ได้หรือเป็นไปเพื่อประโยชน์สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นผู้จ่ายหรือไม่จ่ายเงินเพื่อซื้อบริการก็ตาม กรณีเหล่านี้จะทำให้บังคับจ่ายราคาทำหน้าที่ตลาดเคลื่อนไหวเนื่องจากระบบแรงจูงใจ (incentive system) ไม่ทำหน้าที่ตามที่คาดหวัง ดังเช่นกรณีที่ปัจเจกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ด้วยเหตุนี้สินค้าหรือบริการที่เจ้าของมีลักษณะดังกล่าวอาจจะกล่าวได้ว่าเกิดสภาวะตลาดล้มเหลว (market failure) ไม่สามารถวิเคราะห์ด้วยกลไกตลาดตามปกติได้ในกรณีของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น มักจะมีลักษณะใครเข้าถึงก่อนก็จะได้ไป (open access) หรือเป็นของสาธารณะ (public good) หรือเป็นปัญหาพร้อม (public bad) เช่นสภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรม เป็นต้น ซึ่งจะวิเคราะห์ด้วยกลไกตลาดตามปกติมิได้ เพราะเกิดสภาวะตลาดล้มเหลวดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นประเด็นในเรื่องการเป็นเจ้าของ (ownership) จึงเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกันอีกประเด็นหนึ่งในเรื่องเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมดังที่ได้กล่าวมาแล้วบางส่วนในตอนต้น ก็คือ ลักษณะพลวัต (dynamism) อันเป็นการเปลี่ยนแปลงในตัวทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเองตามกฎพลวัตความร้อน (thermodynamic) และการเปลี่ยนแปลงระหว่างคนในรุ่นต่างๆ (inter-generation) อันเป็นผลจากการจะต้องนำเอาประเด็นเรื่องสวัสดิการของคนในรุ่นต่างๆ เข้ามาพิจารณาประกอบด้วย

โดยสรุป เนื้อหาของวิชานี้นอกจากจำเป็นจะต้องมีความเข้าใจความสัมพันธ์ทางด้านวิทยาศาสตร์กายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎพลวัตความร้อนแล้ว จะต้องพิจารณาลักษณะความเป็นเจ้าของ ที่จะสะท้อนการทำงานของกลไกตลาดหรือความล้มเหลวของกลไกดังกล่าว ประกอบกับการพิจารณาประเด็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการศึกษาพลวัตทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการมีใช้ของคนในรุ่นต่างๆ ประกอบด้วย

ประวัติของวิชา

เป็นธรรมเนียมทางวิชาการในสาขาเศรษฐศาสตร์ เมื่อมีการสร้างวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงใดขึ้นมาใหม่ มักจะมีความพยายามที่จะย้อนกลับไปศึกษาแนวคิดที่ได้รับการยอมรับในอดีตว่าเคยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นที่กล่าวถึงในวิชาใหม่บ้างหรือไม่ เพื่อพยายามสร้างรากฐานทางวิชาการให้เข้มแข็ง โดยมักจะโยนกลับไปยังจุดเริ่มต้นจากแอดัม สมิท จากหนังสือ *Wealth of Nations* ของเขาในปี ๑๗๗๖ ที่เน้นประสิทธิภาพของกลไกตลาดอันเป็นรากฐานของความคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน และนำมาประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในส่วนที่เกี่ยวกับลักษณะความเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนนำไปสู่การวิเคราะห์เชิงนโยบายในปัจจุบัน ว่าทำอะไรจึงจะสามารถทำให้กลไกตลาดทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่นำไปสู่ประเด็นถกเถียงกันในเรื่องการจำเริญทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติก็คือ ทอมัส มัลทัส (Thomas Malthus, 1766-1834) ซึ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างที่ดินซึ่งมีปริมาณจำกัด เทียบกับจำนวนประชากรที่มีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นตลอดเวลา (อย่างน้อยก็ในยุคสมัยของเขา) และผลผลิตทางการเกษตรที่เพิ่มขึ้นในอัตราลดลง เป็นผลให้ผลผลิตต่อหัวลดลงตลอดเวลา โดยที่ที่ดินของมัลทัสอาจเทียบได้กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวเป็นผลให้มาตรฐานการครองชีพของคนส่วนใหญ่ลดลงไปอยู่ในระดับที่พอจะยังชีพอยู่ได้เท่านั้น (subsistence level) ทำให้ระบบเศรษฐกิจอยู่ในสภาพที่ไม่มีการเคลื่อนไหว (steady state) หรืออาจจะเรียกว่าสภาพความขาดแคลนสัมบูรณ์ (absolute state of scarcity) ซึ่งจะต่างจากกรณีของเดวิด ริคาร์โด ที่กล่าวถึงการขาดแคลนสัมพัทธ์ (relative scarcity) อันเป็นกรณีที่จะอธิบายต่อไป (Barbier, 1989: x)

ริคาร์โดนั้นได้ขยายความต่อไปอีกว่า ถึงแม้ปริมาณที่ดินจะมีจำกัด

แต่คุณภาพของที่ดินทั้งหมดจะต่างกัน ที่ดินที่มีคุณภาพดีถูกใช้ไปก่อน ทำให้เกิดความขาดแคลนที่ดินที่มีคุณภาพดี ซึ่งเป็นความขาดแคลนสัมพัทธ์ เนื่องจากยังสามารถใช้ที่ดินที่คุณภาพด้อยกว่าได้อีก ทำให้ผลตอบแทนจากที่ดินมีความแตกต่างกันตามคุณภาพของที่ดิน ที่ดินที่มีคุณภาพดีกว่า จะมีผลตอบแทนสูงกว่า แต่ทั้งสองกรณีในที่สุดผลผลิตที่ได้รับเพิ่มขึ้นจากที่ดินจะเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง ซึ่งมีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจเคลื่อนตัวไปสู่สภาวะที่ไม่มีการเคลื่อนไหวในที่สุด เช่นเดียวกับข้อสรุปของมิลล์

ในงานวิเคราะห์ของจอห์น สจวร์ต มิลล์ เขายอมรับความคิดของการเพิ่มผลผลิตในอัตราที่ลดลง แต่ขณะเดียวกันก็ได้ชี้ให้เห็นว่ามีพลังด้านที่สำคัญ นั่นคือการเพิ่มขึ้นของความรู้และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีในภาคการเกษตรและภาคการผลิตอื่นๆ ด้วย (ซึ่งเป็นข้ออภิปรายที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน) เนื่องจากในช่วงที่มิลล์ให้ความเห็นดังกล่าว (๑๘๕๗) ประเทศอังกฤษอยู่ในช่วงที่การปฏิวัติอุตสาหกรรมเริ่มบังเกิดผล ทำให้มีผลผลิตขยายตัวเพิ่มขึ้นแทนที่จะลดลง ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ประเทศอังกฤษมีอาณานิคมเพิ่มมากขึ้น พร้อมทั้งได้นำเอาทรัพยากรส่วนเกินจากประเทศอาณานิคมมาใช้ในอังกฤษ (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 6) ถึงแม้ยอมรับสภาวะเศรษฐกิจที่ไม่มีการเคลื่อนไหวในที่สุด แต่มิลล์ก็ได้คิดถึงกรณีการดำรงชีพเพียงการยังชีพเท่านั้น แต่เป็นสภาวะที่มีวัตถุประสงค์เพื่อ

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของมิลล์นอกเหนือจากพิจารณาว่าที่ดินเป็นทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตสินค้าการเกษตรแล้ว ธรรมชาติยังมีคุณค่าแก่การหย่อนใจ (amenity values) ด้วย เขากล่าวว่า

ถ้าหากโลกจะต้องหมดความสวยงามลง เนื่องจากจำเป็นจะต้องสร้างความมั่งคั่งเพิ่มขึ้นอย่างไม่สิ้นสุด เพื่อรองรับประชากรจำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นประชากรที่มีความสุขหรือคุณภาพดีเพิ่มขึ้น ก็หวังว่าคงมีความคิดที่จะหยุดความเจริญทางเศรษฐกิจ ก่อนที่จะถูกบังคับให้ไปถึงจุดนั้น เนื่องจากไม่มีทางเลือกอย่างอื่น (Mill, 1857: Book IV)

วิลเลียม สแตนลีย์ เจวอนส์ (William Stanley Javons, 1835-1882) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่เน้นประเด็นทรัพยากรที่ไม่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ อย่างเช่นถ่านหิน โดยเขียนหนังสือชื่อ *The Coal Question* (Javons, 1909) โดยชี้ให้เห็นว่าการหมดไปของถ่านหินอาจมีผลกระทบต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย ซึ่งมีความหมายคล้ายกับหนังสือ *The Limits to Growth* ของมีโดวส์ ในปี ๑๙๗๒ เป็นการเปรียบเทียบถ่านหิน (coal) ในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมกับข้าวโพด (corn) ในยุคการเกษตรที่ช่วยในการยังชีพของประชากร โดยที่เจวอนส์กังวลว่า ถ้าหากปริมาณถ่านหินลดลงจนกระทั่งทำให้ราคาสูงขึ้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นจนไม่สามารถจะแข่งขันกับต่างประเทศได้ เศรษฐกิจของประเทศก็จะประสบภาวะชะงักงัน

สิ่งที่เจวอนส์พลาดจากการศึกษาในครั้งนั้นของเขาก็คือ ความสามารถในการใช้น้ำมันแทนถ่านหิน เนื่องจากเทคโนโลยีที่เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งต้นทุนของการขุดถ่านหินที่เพิ่มมากขึ้น นั่นก็คือ จุดเน้นของเขายู่ที่การขาดแคลนสัมบูรณ์แทนการขาดแคลนสัมพัทธ์ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของการวิเคราะห์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเมื่อสิ่งหนึ่งขาดแคลนมาก ๆ จนมีราคาสูงขึ้น ก็เป็นการจูงใจให้พัฒนาเทคโนโลยีมาใหม่ และมีการนำทรัพยากรอย่างใหม่มาใช้ทดแทน อันเป็นข้ออภิปรายที่แตกต่างกันระหว่างแนวคิดสองแนวทางในวิชานี้ ฝ่ายหนึ่งเน้นการขาดแคลนสัมบูรณ์ ในขณะที่ฝ่ายที่มองโลกในแง่ดีเน้นการขาดแคลนสัมพัทธ์

อัลเฟรด มาร์แชล (Alfred Marshall, 1842-1924) เริ่มการอธิบายของเขาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันนี้ โดยวิเคราะห์ความหายาก (scarcity) ของที่ดินและยอมรับว่าที่ดินเพื่อการเกษตรจะมีผลทำให้ผลผลิตเพิ่มมีอัตราลดลง (diminishing returns) แต่มาร์แชลมีความเห็นว่าลักษณะดังกล่าวอาจไม่เกิดขึ้นถ้าหากมีการจัดการที่ดี (better organization) เพราะการที่สินค้าเกษตรมีราคาสูงขึ้นเนื่องจากที่ดินคุณภาพดีมีจำนวนจำกัด ประกอบกับความต้องการเพิ่มขึ้น ทำให้มีการจัดการที่ดีขึ้นในภาคชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริการการขนส่ง คมนาคม ตลาด การศึกษา รวมทั้งความรู้ของ

เกษตรกร (Marshall, 1949: 137 - 138) ซึ่งจะช่วยให้ผลผลิตการเกษตรเพิ่มขึ้นได้ตลอดไป ซึ่งต่างกับกรณีเหมืองแร่ที่เมื่อใช้แล้วจะหมดไป และยิ่งใช้แรงงานและทุนในการผลิตมากเท่าไร ปริมาณแร่ก็จะหมดไปเร็วยิ่งขึ้น แต่ที่ดินที่ขุดแร่ไปแล้วจะยังคงอยู่ และอาจนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการอื่นได้ และเนื่องจากแร่เมื่อนำมาใช้แล้วหมดไป จึงต้องชะลอการใช้ที่ดินเพื่อการขุดแร่โดยการเก็บค่าภาคหลวง (royalty)

มาร์แชลล์มีความเห็นคล้ายกับมิลล์ในข้อที่ว่า ที่ดินและธรรมชาติไม่ควรจะถูกพิจารณาว่าเป็นปัจจัยการผลิตเท่านั้น ความงามของธรรมชาติที่ถูกจัดให้เป็นสถานพักผ่อนหย่อนใจ (resort) ก็มีผลทำให้เกิดรายได้ที่ไม่ควรมองข้าม ลักษณะดังกล่าวถือได้ว่าเป็นค่าเช่าทางเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกับที่ดินที่มีคุณภาพดี (Marshall, 1949: 368) ลักษณะดังกล่าวทำให้ความสวยงามตามธรรมชาติเป็นของขวัญที่ธรรมชาติมอบให้โดยไม่คิดมูลค่า (free gift from nature) มีส่วนช่วยเพิ่มมูลค่าในการผลิตที่ไม่ผ่านระบบตลาด

ในทางตรงกันข้าม คาร์ล มาร์กซ์ ผู้ซึ่งให้ความสำคัญแก่แรงงานเป็นหลักเห็นว่าไม่มีสิ่งใดที่ทำให้เกิดมูลค่าได้นอกจากแรงงาน ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและทุน (ในความหมายที่มีไม่เกิดจากแรงงานส่วนเกิน) จึงเป็นสมบัติร่วมกันของมนุษยชาติ และไม่ควรมีการคำนวณเป็นมูลค่า (Georgescu-Rogen, 1971: 288 - 289) ส่วนวัตถุดิบ (raw material) นั้นเกิดจากการที่มนุษย์นำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาดัดแปลงโดยใส่แรงงานเพิ่มเข้าไป ซึ่งถือได้ว่าเป็นผลผลิตของแรงงาน (Marx, 1976: 284 - 285, 287) โดยมูลค่าดังกล่าวเกิดขึ้นในกรณีของระบบทุนนิยม เพราะถ้าหากเป็นระบบศักดินานิยมหรือคอมมิวนิสต์ จะไม่มีการคำนวณมูลค่าในลักษณะเช่นนี้

ตามความคิดของมาร์กซ์ การเร่งการสะสมทุนโดยนายทุนจะมีผลทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้หมดไปก่อนเวลาที่สมควร เท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นว่าระบบราคาก่อให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรอย่างไม่ถูกต้อง (Gowdy, 1984) ซึ่งก็หมายความว่า ปัญหาความขาดแคลนของทรัพยากรธรรมชาติตามแนวความคิดของมาร์กซ์ดังกล่าวเกิดจากการนำทรัพยากรที่มีคุณค่าในการใช้ (use values) มาเปลี่ยนให้เป็นมูลค่า

ในการแลกเปลี่ยน (exchange values) โดยการนำเอาแรงงานมาใช้ร่วมในการผลิต (Redclift, 1987: 48-51) ซึ่งในความเป็นจริง การนำทรัพยากรมาใช้โดยไม่ผ่านระบบตลาดก็เป็นต้นเหตุของการทำลายทรัพยากรได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ทรัพยากรธรรมชาติเริ่มจะหมดไป ในขณะที่ประชาชนในประเทศที่ยากจนจำเป็นต้องดิ้นรนเพื่อให้ตนเองมีชีวิตอยู่รอด แต่ในกรณีนี้ก็อาจใช้คำอธิบายแบบมาร์กซ์ว่า สถานการณ์เช่นนี้เกิดจากการที่ทรัพยากรถูกระบบทุนทำลายไปก่อนนั่นเอง

ถึงแม้มาร์กซ์และผู้ที่สนับสนุนความคิดของเขาจะสนใจศึกษากรณีของการล่มสลายของระบบทุนนิยมอันเกิดจากความขัดแย้งภายในระบบเอง แต่ถ้าหากนำกรอบความคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในประเด็นสิ่งแวดล้อม อาจอธิบายได้ว่า ความล่มสลายของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศเป็นผลสืบเนื่องจากการใช้ทุนเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญ หรือที่เรียกว่าระบบทุนนิยมนั่นเอง คำอธิบายดังกล่าวอาจใช้ไม่ได้กับประเทศในโลกที่สาม ที่ระบบทุนนิยมยังมิได้มีการพัฒนาให้ก้าวหน้า แต่ก็อาจเป็นไปได้ถึงแม้ประเทศดังกล่าวจะไม่มีระบบทุนนิยมที่พัฒนาแล้วภายในประเทศ แต่อาจถูกกดดันจากทุนนิยมภายนอกก็ได้ กรณีดังกล่าวจำเป็นต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมเป็นแต่ละกรณีไป

โดยสรุป จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของวิชานี้ อาจกล่าวได้ว่า ความขาดแคลนทรัพยากรตามแบบของมัลทัสและริคาร์โด้นั้นมีผลจากการที่อุปสงค์เพิ่มมากขึ้นขณะที่อุปทานมีปริมาณคงที่ ส่วนของมิลล์และมาร์แชลเน้นความสามารถในการเพิ่มขึ้นของอุปทานอันเกิดจาก "ความรู้" หรือเทคโนโลยี ในขณะที่มาร์กซ์ชี้ให้เห็นว่าระบบทุนนิยมมีผลทำให้การใช้ทรัพยากรหมดเร็วกว่าที่ควรจะเป็นตามปกติ เนื่องจากความพยายามสะสมทุนเกินความจำเป็นนั่นเอง

กระแสความคิดดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากจนถึงทศวรรษ ๑๙๖๐ จึงมีงานของบาร์เน็ตต์และมอร์ส (Bennett and Morse, 1963: 164, 201) ที่ชี้ให้เห็นว่า การที่ทรัพยากรหมดไปก่อให้เกิดความขาดแคลนโดยเปรียบเทียบ มีผลทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ทำให้มีการนำสิ่งของชนิดอื่น

มาทดแทน ประกอบกับมีการพัฒนาเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น ทำให้สามารถนำของที่ไม่เคยมีอยู่มาใช้ทดแทนได้มากขึ้น มีผลให้ความขาดแคลนสัมบูรณ์ไม่เกิดขึ้น ในที่สุด บาร์เน็ตต์และมอร์สยอมรับความขาดแคลนสัมบูรณ์ของทรัพยากรอย่างหนึ่ง นั่นคือพลังงาน (Bennett and Morse, 1963: 55-56) โดยสรุปก็คือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากของเสีย การลดลงของที่หย่อนใจและทัศนียภาพที่งดงาม นิเวศวิทยา ตลอดจนบริการที่สนับสนุนการมีชีวิตนั้น ควรได้รับการพิจารณาเป็นกรณีกเว้นอันเกิดจากผลกระทบในทางลบจากภายนอก (negative externalities) ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกันกับปัญหาความขาดแคลนทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการลดลงหรือหมดไปของทรัพยากรที่มีประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

บาร์เน็ตต์และมอร์สมีความเห็นว่า ปัญหาทรัพยากรเป็นเรื่องของความพยายามปรับเปลี่ยนและนำมาใช้ให้เหมาะสมตามการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร ซึ่งมีหลากหลายมากเมื่อเวลาเปลี่ยนไป ประกอบกับความสามารถในการใช้ทดแทนกันได้ ระดับของเทคโนโลยีและความสามารถของมนุษย์จะช่วยให้ผู้ที่รู้สึกหมดหวัง แต่มีความต้องการเห็นช่องทางของโอกาสได้พบทางรอดอีกมากมาย (Bennett and Morse, 1963: 244)

โดยที่เงื่อนไขดังกล่าวอาจจะเป็นไปได้ภายใต้สถานการณ์ดังต่อไปนี้

๑. มีการเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยต่อทรัพยากรที่ใช้ในการผลิต เป็นต้นว่า ในปี ๑๙๐๐ ในการผลิตไฟฟ้าหนึ่งกิโลวัตต์ต่อชั่วโมง ใช้ถ่านหิน ๗ ปอนด์ ในทศวรรษ ๑๙๖๐ ใช้ถ่านหินเพียง ๙/๑๐ ปอนด์
๒. มีการพัฒนาวัสดุแบบใหม่ เป็นต้นว่าใยสังเคราะห์และพลาสติก
๓. เพิ่มผลิตภาพในกระบวนการนำแร่ธาตุจากแหล่งแร่มาใช้
๔. พัฒนาเทคโนโลยีในการนำโลหะที่ใช้ไม่ได้แล้วหรือของเสีย กลับนำมาใช้ใหม่
๕. พยายามพัฒนาเทคนิคที่ใช้วัสดุคุณภาพต่ำ หรือทรัพยากรที่มีปริมาณมากให้ใช้ประโยชน์ได้ ช่วยให้ความจำเป็นต้องพึ่งทรัพยากรบางชนิดลดลง

เงื่อนไขนี้มีโอกาสเป็นจริงภายใต้สถานการณ์ที่ทรัพยากรที่เคยใช้หมดไป

ทำให้มีต้นทุนในการผลิตสูงและดึงดูดให้เกิดความจำเป็นต้องพัฒนาเทคโนโลยีที่จะนำวัสดุอย่างอื่นมาใช้ทดแทน เป็นสถานการณ์ที่ดำรงอยู่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยมีลักษณะแตกต่างไปจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรก่อนหน้านี้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในยุคทศวรรษ ๑๙๖๐ ยังไม่มีการนำความคิดกฎที่สองของพลวัตความร้อนหรือที่เรียกกันว่ากฎสภาวะความวุ่นวาย (law of entropy) เข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ปัจจัยที่ใช้พิจารณามีเฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นหลัก อีกทั้งยังมิได้นำประเด็นในเรื่องความล้มเหลวของตลาด (market failure) ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เข้ามาพิจารณาประกอบด้วย

หลังจากหนังสือ *The Limits to Growth* ของมีโดวส์ในปี ๑๙๗๒ ได้มีความกังวลในปัญหาการพัฒนา ซึ่งนำไปสู่งานของโซโลว์ (Solow, 1974) ที่กล่าวถึงความเป็นธรรมของคนในรุ่นต่างๆ (inter-generation) และงานของฮาร์ทวิก (Hartwick, 1977: 972-974 and Hartwick, 1978: 347-354) ที่กล่าวถึงเรื่องเดียวกันเมื่อเผชิญกับปัญหาทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป

ประเด็นที่สำคัญที่สุดในการศึกษาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรนั้นก็คือเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ (welfare economics) เพราะเป็นเป้าหมายหลักของชีวิตและสังคมมนุษย์ ซึ่งถ้าจะกล่าวแบบพุทธ คือการมีชีวิตที่ดี (well-being) โดยที่การศึกษาดังกล่าวหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องกล่าวถึงเศรษฐศาสตร์เชิงปทัฏฐาน (nominal economics) เน้นการให้คุณค่าตามความเห็นส่วนบุคคลแก่กิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ ถ้าหากใช้แนวทางพุทธ-เศรษฐศาสตร์อธิบาย ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะให้คุณค่าเชิงปทัฏฐานดังกล่าว เพราะสามารถแสดงความสอดคล้องของความคิดอย่างเป็นระบบ โดยไม่จำเป็นจะต้องใช้วิธีการให้คุณค่าหรือความเชื่อของปัจเจกบุคคล ตามแนววิถีคิดในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เพราะพุทธเศรษฐศาสตร์หรือพุทธธรรมได้พิจารณาปัจจัยกระทบทุกอย่างในลักษณะที่เป็นองค์รวมอยู่แล้ว มิได้วิเคราะห์แบบแยกส่วน พร้อมกับเห็นความเป็นปฏิปักษ์แบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เมื่อส่วนใดอธิบายไม่ได้ในลักษณะปฏิปักษ์นิยม ก็จำเป็นต้องอ้างถึงจริยธรรมหรือการให้คุณค่าเชิงปทัฏฐาน

ในกรณีการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์เชิงปทัชฐาน จำเป็นต้องกำหนดกรอบล่วงหน้าว่าการจัดสรรทรัพยากรในรูปแบบใดจะดีกว่ารูปอื่นด้วยเหตุผลอะไร ตามแนวคิดเช่นนี้จำเป็นต้องคำนึงถึงเงื่อนไขทางจริยธรรมที่จะต้องนำมาใช้กำหนด โดยที่ในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเองก็จะมีมาตรฐานทางจริยธรรมที่เรียกว่า ปรัชญาอรรถประโยชน์นิยม (utilitarian philosophy) โดยที่แอตัม สมิท เองก็ถือว่าเป็นศาสตราจารย์ของวิชานี้ ทั้งๆที่วิชาที่เขาสอนเริ่มรู้จักกันในนามของเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) และมีการพัฒนาต่อมาโดยเจเรมี เบนทัม และจอห์น สจวร์ต มิลล์ ตามลำดับสำนักความคิดอรรถประโยชน์นิยมนี้เชื่อว่า สวัสดิการสังคมประกอบไปด้วยค่าเฉลี่ยถ่วงน้ำหนักของอรรถประโยชน์ แล้วหารด้วยจำนวนสมาชิกของสังคมจะเป็นสวัสดิการสังคมโดยเฉลี่ยของแต่ละบุคคล ในขณะที่มีนักเศรษฐศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ใช้ความหมายของอรรถประโยชน์ แต่เน้นการกระจายทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้การสภาวะทางสถาบันที่กำหนด ที่มีพัฒนาจากงานของวิลเฟรโด พारेโต (Vilfredo Pareto) ในปี ๑๘๙๗ ซึ่งโยงไปถึงการศึกษาความสัมพันธ์ของกลไกตลาดที่มีงานเขียนปรากฏครั้งแรกในงานของมาร์แชลในปี ๑๘๙๐ ตามมาด้วยงานของพิกู (Pigou, 1920: 159-161) หลังจากนั้นประเด็นความล้มเหลวของระบบตลาดถูกโยงเข้ากับปัญหาความสามารถในการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน (property right) ซึ่งปรากฏในงานในยุคทศวรรษ ๑๙๖๐ ของแซมมวลสัน (Samuelson, 1956) เดบรู (Debreu, 1959) โรนัลด์ โคร์ส (Coarse, 1960: 1-44) แอร์โรว์ (Arrow, 1963) และมิชาน (Mishan, 1967) ซึ่งใช้วิธีวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนในการประเมินผลกระทบต่อสวัสดิการเมื่อมีการจัดสรรทรัพยากรเปลี่ยนไป ทำให้มีการศึกษาต่อมาอีกเป็นจำนวนมากถึงความเชื่อมโยงระหว่างการใช้ทรัพยากร ความล้มเหลวของระบบตลาดกับประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่จะต้องพิจารณาตามมามีหลังจากที่มีการศึกษาประวัติความเป็นมาของวิชาตามสมควรแล้วก็คือ ประเด็นในเรื่องจริยธรรม ซึ่งจะมีการพิจารณาโดยเฉพาะในหัวข้อถัดไป

จริยธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้กับวิชาเศรษฐศาสตร์ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

การที่เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเน้นปัญหาการจัดสรรและการกระจาย ตลอดจนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความจำเป็นที่ต้องนำกรอบความคิดใดความคิดหนึ่งมาเพื่อใช้ในการจัดสรรและกระจายทรัพยากรดังกล่าว ถ้าใช้วิธีคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก โดยใช้ตรรกะในลักษณะที่เป็นกลไกเช่นที่ใช้ในวิชาคณิตศาสตร์เข้าจัดการ ย่อมไม่สามารถทำได้ จำเป็นต้องมีกรอบความคิดหรือแนวคิดที่มีความเชื่อ บางประการอยู่เบื้องหลัง กรอบความคิดดังกล่าวถ้าจะอธิบายตามวิธีคิดที่พัฒนามาจากตะวันตกอาจจะเรียกได้ว่าเป็นจริยธรรม (ethics) เนื่องจากต้องนำเอาประเด็นคุณค่า (value) เข้ามาพิจารณาประกอบ โดยไม่สามารถอธิบายเหตุผลในลักษณะที่เป็นกลไกแบบตรงไปตรงมาได้

สิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์มักจะไม่ค่อยตระหนักคือ การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรทั้งหลายนั้นย่อมจะมีทั้งผู้ที่ได้และผู้เสีย หรือผู้ที่ได้และไม่ได้ หรือผู้ได้มากกับผู้ที่ได้น้อย ในสถานการณ์เหล่านี้แต่ละคนจะมีความรู้สึกอย่างไร มีวิธีการทำอย่างไรหรืออธิบายอย่างไรที่จะให้แต่ละคนยอมรับสถานภาพดังกล่าวได้ วิธีการหรือคำอธิบายดังกล่าวอาจจะเรียกได้ว่าเป็นจริยธรรมพื้นฐาน (ethical foundation) ที่อยู่เบื้องหลังวิธีการหรือคำอธิบายดังกล่าว ซึ่งมีผลนำไปสู่ข้อยุติหรือผลในขั้นสุดท้ายที่แตกต่างกัน โดยทั่วไปนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมักจะใช้จุดยืนทางจริยธรรมแบบอรรถประโยชน์ที่มีรูปแบบที่หลากหลายรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง การวิเคราะห์ในลักษณะนี้ได้ก้าวข้ามพ้นไปจากความเป็นปฏิฐานนิยม (positivism) แล้ว โดยที่นักเศรษฐศาสตร์เหล่านั้นอาจจะมิได้ตระหนัก อีกทั้งยังมีแนวโน้มที่จะเชื่อเอาเองว่าพวกเขาวิเคราะห์ความสัมพันธ์และได้ข้อสรุปบนพื้นฐานของปฏิฐานนิยม เพื่อใช้ยืนยันความ เป็นกลางและวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ของพวกเขา

ตัวอย่างของจริยธรรมในคริสต์ศาสนาที่ฝังรากอยู่ในอารยธรรมตะวันตก

จนกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คนเหล่านั้นจนถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา อาจจะทำจากพระคัมภีร์เยเนซิส (Genesis) ได้ดังนี้

และแล้วพระเจ้าก็ตรัสว่า เราจะสร้างมนุษย์ให้มีรูปร่าง
 อย่างเรา ให้เหมือนกับเราทุกประการ และให้พวกเขาได้มี
 อำนาจครอบครองฝูงปลาในทะเลและเหนือฝูงนกในเวหา
 ตลอดจนเหนือพื้นปฐพี โดยมีอำนาจเหนือสรรพสิ่งที่มีชีวิต
 ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่บนพื้นโลกนี้

Genesis 1 : 24-8

ในความเป็นจริง จริยธรรมอรรถประโยชน์นั้นก็ได้เป็นที่ยอมรับกัน
 โดยทั่วไปในตะวันตก ทั้งนี้เพราะยังมีปรัชญาที่เป็นคู่แข่งอื่นๆอยู่ด้วย ซึ่งมี
 ผลต่อพฤติกรรมที่ชอบธรรมหรือถูกต้องที่มีความแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักอนุรักษและนักสิ่งแวดล้อมมักจะมีจริยธรรม "ธรรมชาตินิยม"
 (naturalist ethic) ซึ่งไม่ยอมรับความเป็นใหญ่ของมนุษย์เหนือสิ่งทั้งหลาย
 เหมือนคำอธิบายจากเยเนซิสที่ยกมากล่าวข้างบนนี้ ดังนั้นจึงเป็นไปได้เลย
 ที่จะเข้าใจข้อโต้แย้งหรือคำอภิปรายระหว่างนักสิ่งแวดล้อมกับนักเศรษฐศาสตร์
 ถ้าหากไม่ทราบว่ทั้งสองอภิปรายบนพื้นฐานของจริยธรรมที่แตกต่างกัน
 (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 25)

นักเศรษฐศาสตร์บางคนถึงแม้จะไม่ยอมรับจริยธรรมธรรมชาตินิยม
 แต่ก็ยังมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นที่ไม่ยอมรับหลักคุณธรรมแบบอรรถประโยชน์
 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการพิจารณาการจัดสรรทรัพยากรที่ต้องมีเวลาเข้ามา
 เกี่ยวข้องกับคนในรุ่นต่างๆ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่จะยึดถืออรรถประโยชน์ของ
 คนในรุ่นปัจจุบันอย่างเดียวมาเป็นหลัก เพื่อช่วยให้เข้าใจประเด็นเหล่านี้
 ลึกซึ้งยิ่งขึ้น จะได้มีการพิจารณาพื้นฐานของจริยธรรมที่แตกต่างกันต่อไปนี้
 โดยสังเขป

โดยทั่วไปอาจจะแบ่งกลุ่มของจริยธรรมได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ
 กลุ่มที่ยึดถือปรัชญาคุณธรรมมนุษย์นิยม (humanist) และ ธรรมชาตินิยม

(naturalist) ถ้าหากเป็นกลุ่มปรัชญามนุษยนิยมจะถือหลักว่า สิทธิและหน้าที่ของมนุษย์ทั้งในฐานะที่เป็นปัจเจกชนและชุมชนมีความสำคัญเหนือสิ่งใด ถึงแม้มนุษย์ยินดีที่จะปฏิบัติต่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อย่างนุ่มนวลและด้วยความเคารพ สิ่งที่มีใช้มนุษย์ไม่มีสิทธิและหน้าที่ด้วยตัวเอง ในขณะที่จริยธรรมธรรมชาตินิยมปฏิเสธความเหนือชั้นหรือการพิจารณาจากแง่มุมของมนุษย์เป็นหลักโดยสิ้นเชิง ตามกรอบความคิดดังกล่าว คุณค่ามิได้มาจากมนุษย์และไม่มีพื้นฐานจากจิตวิทยาของมนุษย์ และจะต้องไม่ถูกกำหนดโดยมนุษย์อย่างสิ้นเชิง ที่ควรแล้วสิทธิต้องอยู่ภายใต้การให้ความเคารพต่อระบบที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งรวมทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่สิ่งมีชีวิต (Kneese and Schulze, 1985: chapter 5) ตัวอย่างของจริยธรรมในลักษณะดังกล่าวอาจจะยกมาจากคำกล่าวของอัลโด เลียวโพลด์ (Aldo Leopold, 1949: 262)

*สิ่งต่าง ๆ ย่อมถูกต้องเมื่อสิ่งเหล่านั้นสามารถรักษา
สถานภาพความมั่นคงและความสวยงามของชุมชนของสิ่ง
มีชีวิต แต่ถ้าหากมิได้เป็นเช่นนั้นย่อมจะเป็นความผิด*

ความคิดในลักษณะดังกล่าวอาจจัดได้ว่าอยู่ในกระแสความคิดนิเวศวิทยาแนวลึก (deep ecology) ซึ่งปีเตอร์ ซิงเกอร์ (Singer, 1993) อธิบายว่าเป็นจริยธรรมตามแบบของปรัชญาธรรมชาตินิยม ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการเสนอให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมย่อมมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง นักนิเวศวิทยาแนวลึกจะอธิบายว่าโครงการดังกล่าวไม่ถูกต้อง ถ้าผลกระทบต่อดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์เป็นอันมากก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศ กิจกรรมดังกล่าวย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ดีในทัศนะของปรัชญาธรรมชาตินิยม เป็นการจำกัดกิจกรรมที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เป็นจำนวนมาก ในช่วงทศวรรษ ๑๙๗๐ ความคิดดังกล่าวแพร่หลายมาก ในลักษณะเป็นความพยายามที่จะกำหนดความรับผิดชอบของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ โดยความคิดเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีรากมาจากปรัชญาของฮิมมานูเอล

อิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant, 1724-1804)

คานต์ (Immanuel Kant) ที่กล่าวว่า การกระทำทุกชนิดจะมีความชอบธรรม เมื่อมีการปฏิบัติกรอย่างมีความรับผิดชอบ ซึ่งมีพื้นฐานจากจริยธรรมที่มั่นคง ความถูกต้องและความเป็นธรรมจะประเมินจากผลลัพธ์ของการกระทำยอมไม่เพียงพอ แต่จะต้องเป็นการกระทำภายในกรอบจริยธรรมที่มั่นคง ส่วนความมั่นคงของจริยธรรมนั้นอธิบายต่อไปได้ว่าเป็นสิ่งที่ยอมรับกันได้โดยทั่วไปของทุกคน โดยที่คานต์เองกล่าวว่า

ข้าพเจ้าจะไม่กระทำการใด ๆ ถ้าหากสิ่งที่จะทำลงไป
สามารถยอมรับกันได้โดยทั่วไป

หลักการดังกล่าวคานต์เรียกว่า การจำแนกที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ (categorical imperative) เป็นการจำแนกที่ชัดเจนเพราะไม่มีข้อยกเว้น และไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เนื่องจากเป็นวิธีปฏิบัติที่ชอบธรรม (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 26)

จะเห็นได้ว่าแนวคิดนิเวศแนวสิกดังกล่าวที่มีรากมาจากปรัชญาของคานต์นั้นมีความใกล้เคียงกับพุทธธรรมเป็นอย่างยิ่ง โดยที่พุทธธรรมนั้นเน้น

เจตนาของมนุษย์เป็นหลัก กล่าวคือ การกระทำของมนุษย์ทุกประการจะต้องกระทำด้วยเจตนาที่เป็นกุศลเท่านั้น เมื่อการกระทำเกิดจากเจตนาที่เป็นกุศล ย่อมจะเกิดผลดีตามมาในภายหลัง ซึ่งถ้าจะนำพุทธธรรมและปรัชญาของคานต์ดังกล่าวไปประยุกต์เข้ากับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน จะมีความใกล้เคียงกันมาก ตัวอย่างเช่น คานต์กล่าวว่า

บุคคลไม่พึงปฏิบัติต่อบุคคลอื่นในฐานะที่เป็นมรรควิธี เพื่อที่จะบรรลุสิ่งที่ตนพึงประสงค์ โดยที่มนุษย์ทุกคนควรได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพและมีศักดิ์ศรี อย่างเช่นที่มนุษย์ทุกคนจะพึงมี

จะเห็นได้ว่าข้อเสนอดังกล่าวมีความหมายเช่นเดียวกับกุศลเจตนา

ในขณะที่เดียวกันนักคิดธรรมนิยมจะขยายความต่อไปว่า การให้ความเคารพดังกล่าวไม่ควรจำกัดเฉพาะในหมู่มนุษย์เท่านั้น วัตสัน (Watson, 1979: 99) ได้ขยายต่อไปให้ครอบคลุมถึงสิ่งต่างๆ ด้วย โดยที่วัตสันได้อธิบายว่าสิ่งต่างๆ ที่ควรจะครอบคลุมถึงคือสิ่งมีชีวิตที่มีความสามารถสนองตอบในลักษณะเช่นเดียวกับมนุษย์ได้ ไม่ว่าจะเป็นลิงชิมแปนซี กอริลลา ปลาโลมา หรือสุนัข โดยที่สิทธิดังกล่าวควรจะขยายต่อไปถึงสิทธิในการมีชีวิตและสิทธิในการได้รับการบรรเทาหรือบำบัดความทุกข์ ซึ่งควรจะครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตทั้งหมดในโลก คำอธิบายดังกล่าวสอดคล้องเป็นอย่างดีกับหลักเมตตาทรรรมในพุทธธรรม เนื่องจากอาจจะกล่าวได้ว่า รากฐานคำสอนในพุทธธรรมนั้นพัฒนามาจากกฎธรรมชาติหรือความเข้าใจธรรมชาติตามสภาวะความเป็นจริง หรือกล่าวโดยย่อก็คือ ธรรมชาตินิยม นั่นเอง ในขณะที่วาร์นอค (Warnock, 1971) ก็ใช้หลักการเดียวกันนี้กล่าวว่า สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย (all sentient beings) ที่ร่วมรับรู้ความสุขและทุกข์ จะต้องได้รับการพิจารณาด้วยดีจากผู้ที่มีคุณธรรม นักธรรมชาตินิยมเช่นกูดพาสเตอร์ (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 27) ขยายความต่อไปว่า

สิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกมีสิทธิที่จะต้องได้รับการพิจารณา ด้วยดีจากผู้ที่มีคุณธรรม โดยที่ไม่จำเป็นจะต้องมีความสามารถในการรับรู้ความสุขหรือทุกข์ว่าเป็นอย่างไรก็ตาม ซึ่งถือได้ว่าเป็นความคิดแบบนิเวศวิทยาแนวลึกอย่างแท้จริง

ในขณะที่เดียวกันอาจจะถือได้ว่าพื้นฐานจริยธรรมแบบอรรถประโยชน์ที่นิยมใช้ในการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เป็นแขนงหนึ่งของจริยธรรมมนุษยนิยมในรูปแบบที่ค่อนข้างจะคับแคบ ในขณะที่จุดยืนทางปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังข้ออภิปรายของนักนิเวศวิทยาและนักสิ่งแวดล้อมนั้นมีพื้นฐานจริยธรรมธรรมชาตินิยม จากพื้นฐานจริยธรรมที่ต่างกันของสองวิชาดังกล่าว ทำให้นักเศรษฐศาสตร์และนักนิเวศวิทยามีความเห็นขัดแย้งกันในหลายประเด็น (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 27)

ในสายปรัชญามนุษยนิยมเองก็อาจจะแบ่งเป็นแนวคิดหลักๆ ได้สองสาย นั่นก็คือ สำนักอรรถประโยชน์นิยมกับสำนักเสรีนิยม โดยที่ทั้งสองสำนักมีความเห็นร่วมกันว่าสิทธิเป็นของมนุษย์เท่านั้น ทั้งสองต่างกันเพียงแต่ว่าจะประเมินผลลัพธ์อย่างไรเท่านั้น ในขณะที่นักปรัชญาอรรถประโยชน์นิยมประเมินผลลัพธ์จากอรรถประโยชน์ที่สังคมได้รับทั้งหมด จุดเน้นก็คือความพึงพอใจหรืออรรถประโยชน์ที่สังคมพึงจะได้รับ ในขณะที่ฝ่ายเสรีนิยมนั้นมีพื้นฐานอยู่ที่จะต้องไม่มีการทำลายสิทธิของปัจเจกชน การดำเนินกิจกรรมใดๆ ที่ก่อให้เกิดผลดีต่อสังคมโดยส่วนรวม แต่มีผลกระทบต่อสิทธิของปัจเจกชน เป็นสิ่งที่สำนักนี้ยอมให้เกิดขึ้นไม่ได้ กลุ่มนี้ถือว่าสิ่งที่ดีงามสำหรับสังคมหรือสิ่งที่ทำให้สังคมดีขึ้นนั้นจะไม่มีความหมายถ้าหากสิทธิส่วนบุคคลไม่ได้รับการเคารพ นอกจากนี้ฝ่ายเสรีนิยมยังไม่ยอมรับการให้ความหมายต่อสิทธิของชุมชนหรือสิทธิของกลุ่มด้วยเช่นกัน

ในบรรดานักปราชญ์สายอรรถประโยชน์นิยมที่มีการพัฒนาอย่างเป็นระบบ นอกจากเดวิด ฮูม และเจเรมี เบนทัม แล้ว งานที่เด่นที่สุดของสำนักนี้คืองานของจอห์น สจวร์ต มิลล์ ในหนังสือของเขาที่ชื่อว่า สิทธิอรรถประโยชน์ (Utilitarianism: 1836) จุดต่างสำคัญระหว่างอรรถประโยชน์-

นิยมของมิลล์กับปรัชญาของคานต์ ที่เน้นเจตนาของการกระทำ มิลล์เน้นผล การกระทำเป็นสำคัญ สำนักอรรถประโยชน์นิยมจะเห็นว่าผลกระทำอย่างไร จึงเป็นสิ่งที่ควรยกย่อง โดยตัดสินผลดีที่สังคมจะได้รับโดยรวม ส่วนหลัก อรรถประโยชน์ของมิลล์เน้นหลักความพึงพอใจที่ได้รับมากที่สุด โดยที่มี องค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. ผลลัพธ์จะมีการประเมินบนพื้นฐานผลดีต่อส่วนรวมเท่านั้น

๒. หลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาว่าอะไรคือผลดีต่อส่วนรวม

๓. สิ่งที่ดีถือว่าเป็นความดีต่อปัจเจกชนสามารถวัดออกมาได้และ เปรียบเทียบได้ระหว่างบุคคล และสามารถเปรียบเทียบข้ามเวลาได้ด้วย

นักอรรถประโยชน์ในรุ่นแรกเน้นอรรถประโยชน์ของปัจเจกชน เท่านั้น แต่นักอรรถประโยชน์นิยมรุ่นใหม่มักจะนำเอาประเด็นในเรื่องมิตรภาพ ความรู้ ความกล้าหาญ และความงามมาเป็นปัจจัยที่สร้างอรรถประโยชน์แก่ ปัจเจกบุคคลและแก่สังคมด้วย ซึ่งนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า อรรถประโยชน์คือ ความพึงพอใจที่ปัจเจกชนมีประสบการณ์จากการที่ได้รับการตอบสนองสิ่งซึ่งปรารถนา แต่ถึงอย่างไรก็ไม่สามารถคำนวณหาความดีหรืออรรถประโยชน์ ของสังคมได้ถ้าหากไม่สามารถวัดอรรถประโยชน์เหล่านั้นออกมาได้ ถึงแม้ จะมีความแตกต่างในการอธิบายว่าอรรถประโยชน์คืออะไร แต่นักเศรษฐศาสตร์ ในสำนักความคิดนี้ต่างมีความเห็นร่วมกันว่าอรรถประโยชน์ที่สมควรนำมา พิจารณาก็คืออรรถประโยชน์ของมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ต่างกับ ปีเตอร์ ซิงเกอร์ ซึ่งถือว่ามีความคิดอยู่ในกระแสสำนักอรรถประโยชน์นิยม ยุคปัจจุบัน แต่ได้รวมเอาสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่สามารถมีประสบการณ์เกี่ยวกับ ความพึงพอใจหรือความเจ็บปวด (All sentient beings that can experience pleasure or pain.) แต่แนวคิดเช่นนี้ยังมีได้เป็นที่ยอมรับ อย่างแพร่หลายจากบรรดานักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไป

ปัญหาการวัดอรรถประโยชน์นั้นยากจะหานักเศรษฐศาสตร์ที่อ้างว่า ศาสตร์ของตนเป็นวิทยาศาสตร์ให้ยอมรับได้ ดังนั้นจึงมักจะยึดเอาหลักการ แสดงออกถึงความชอบ (revealed preference) ของปัจเจกชน แต่ถ้าหาก พิจารณาจากภาพรวมของสังคม ก็จะเน้นการกระจายความมั่งคั่ง (distribution

of wealth) ประกอบด้วย ในฐานะเป็นปัจจัยที่จำกัด (constrained factor) ของการได้รับสวัสดิการสูงสุดในระดับหนึ่ง ข้อเสียของการไม่ยอมรับว่าอรรถประโยชน์สามารถวัดได้ก็คือ ไม่สามารถเปรียบเทียบได้ว่าการกระจายความมั่งคั่งแบบใดจะดีกว่ากัน ซึ่งเท่ากับไม่สามารถประเมินสวัสดิการของสังคมโดยรวมได้อย่างมีความหมายนั่นเอง ประเด็นที่มีการวิพากษ์ค่อนข้างจะกว้างขวางที่มีต่อความคิดสำนักอรรถประโยชน์คือ ความหมายของคำที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์กิจกรรมทางเศรษฐกิจค่อนข้างจะแคบ จนไม่สามารถครอบคลุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการให้ความหมายของอรรถประโยชน์ที่เกิดจากการบริโภคสินค้าและบริการเท่านั้น โดยทั่วไปกิจกรรมของมนุษย์ในทางเศรษฐกิจมีมากกว่าการบริโภค จึงมีความพยายามที่จะนำเอาคำว่า "ชีวิตที่ดี" (well-being) มาใช้แทนความหมายของคำว่าอรรถประโยชน์

ผู้ที่นำความคิดนี้มาอภิปรายที่สำคัญคือ เซน (Sen, 1987) ในหนังสือชื่อ *ว่าด้วยจริยธรรมกับเศรษฐศาสตร์ (On Economics and Ethics)* เขาอธิบายว่า ชีวิตที่ดีนั้นไม่มีมิติเชิงคุณภาพที่หลากหลายนอกเหนือจากการบริโภคสินค้าและบริการ จากกิจกรรมต่างๆ ในฐานะที่เป็นพลเมือง กิจกรรมที่สำคัญที่สุดก็คือการมีเสรีภาพ เสรีภาพในการที่จะทำอะไรก็ได้นั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ โดยไม่จำเป็นว่าจะมีประโยชน์อย่างไรบ้างหรือไม่ ดังนั้น ประชาธิปไตย เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และความอดทนต่อความแตกต่าง (tolerance) ล้วนมีคุณค่าในตัวของมันเอง ในขณะที่จุดยืนของนักอรรถประโยชน์เห็นว่สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงมรรควิธีที่จะช่วยให้บรรลุอรรถประโยชน์เท่านั้น แต่ถ้าหากจะอธิบายเลยไปจากเซน การมีชีวิตที่ดีไม่จำเป็นจะต้องจำกัดเฉพาะสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น การขจัดอาวุธปรมาณู การอนุรักษ์ปลาวาฬ ความปรารถนาที่จะขจัดความยากจนให้หมดไป ก็ย่อมจะเป็นสิ่งที่ดีของผู้ที่ตั้งเป้าหมายในชีวิตที่ต้องการจะทำสิ่งนั้นๆ (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 34) ซึ่งถ้าหากมีการขยายความคิดจากอรรถประโยชน์ไปสู่การมีชีวิตที่ดีตั้งที่ได้อธิบายมาแล้ว ปัญหาการวัดเชิงปริมาณและการเปรียบเทียบระหว่างบุคคลหรือ

ข้ามเวลาจะเป็นไปไม่ได้เลย

นอกจากนั้นถ้าหากพิจารณาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง จะมีคำถามตามมาว่า ในกรณีที่มีความจำเป็นที่จะต้องให้ผู้เสียสละเพื่อให้สังคมโดยรวมดีขึ้น ใครควรจะเป็นผู้เสียสละ ตัวอย่างเช่น ถ้าสังคมมีความเชื่อว่าบุคคลที่มีอายุเกินกว่า ๖๕ ปี จะเป็นภาระต่อสังคมมากกว่าจะทำประโยชน์ให้สังคม มีประเด็นคำถามตามมาว่าสมควรที่จะให้ผู้ที่มีอายุเกินกว่า ๖๕ ปี เสียสละโดยทำลายชีวิตตัวเองหรือไม่ ประเด็นดังกล่าวนำไปสู่การวิเคราะห์ของจอห์น รอร์ลส์ (John Rawls, 1971) นักปรัชญาที่มีอิทธิพลสำคัญต่อความคิดของนักเศรษฐศาสตร์ โดยเขียนหนังสือที่มีชื่อว่า *ทฤษฎีความยุติธรรม* (A Theory of Justice) ที่ท้าทายความคิดอรรถประโยชน์นิยมโดยตรง รอร์ลส์อธิบายว่า การกระจายทรัพยากรที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจสูงสุดอาจส่งผลกระทบต่อเสรีภาพและสิทธิซึ่งควรจะได้รับปกป้อง รอร์ลส์เองต้องการจะสร้างสังคมที่เป็นธรรม โดยใช้ปรัชญาที่พัฒนามาจากอิมมานูเอล คานต์ และอธิบายว่า หลักความยุติธรรมที่มั่นคงก็คือหลักการที่ทุกคนยอมรับ ถ้าหากพวกเราทุกคนสามารถใช้ดุลพินิจโดยเสรี มีเหตุผล และเป็นกลาง ให้ความเห็นโดยเสรีจากสถานะที่แต่ละคนเป็น ทุกคนจะมีความเห็นเป็นเอกฉันท์ต่อหลักความยุติธรรมที่สำคัญสองประการดังต่อไปนี้

๑. แต่ละคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ในขอบเขตเสรีภาพที่กว้างขวางมากที่สุดเท่าที่จะมากได้เสมอกันของทุกคน

๒. ความแตกต่างทางสังคมและเศรษฐกิจ ถ้าหากมีจะต้องเป็นไปภายใต้เงื่อนไขที่ (ก) สามารถคาดหมายได้ว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ทุกคน (ข) ตลอดจนการดำรงตำแหน่งหน้าที่ใด ๆ ต้องเป็นการเปิดโอกาสให้สำหรับทุกคน (กรณีที่มีความแตกต่าง)

โดยหลักเกณฑ์ข้อที่หนึ่งจะต้องมาก่อนข้อที่สอง ในกรณีหลังนี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นั่นคือความไม่เท่าเทียมกันจะมีความชอบธรรมก็ต่อเมื่อช่วยทำให้ทุกคนในสังคมมีสถานภาพที่ดีขึ้น (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ทำให้เกิดสิ่งที่ดีเพิ่มขึ้น) ในความหมายของพาเรโต (Pareto improvement) ถ้านำความคิดดังกล่าว

มาประยุกต์กับฟังก์ชันสวัสดิการสังคม (social welfare function) ในกรณีนี้แต่ละบุคคลมีอรรถประโยชน์ที่แตกต่างกัน มีความเป็นไปได้ที่จะเพิ่มสวัสดิการสังคม โดยการนำเอาอรรถประโยชน์ของบุคคลที่มีอยู่สูงกว่ามาให้ผู้ที่มีน้อยกว่า นำไปสู่การกระจายอรรถประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน แต่ในขณะที่เดียวกันอรรถประโยชน์โดยรวมอาจเพิ่มขึ้นภายใต้สถานการณ์ที่มีการกระจายไม่เท่ากัน ถ้ามีผลทำให้ประสิทธิภาพของผลิตภาพ (productive efficiency) เพิ่มขึ้น แต่สิ่งที่พึงตระหนักก็คือ ร็อบส์มีไซน์นักอรรถประโยชน์นิยม หลักการข้อที่สองของเขาเพียงแต่กล่าวว่า ความเป็นธรรมจะยังคงอยู่ในภาวะการณ์ที่มีการกระจายที่ไม่เท่าเทียมกัน ภายใต้เงื่อนไขที่ว่าทุกคนต่างได้รับผลประโยชน์จากการกระจายดังกล่าว ถ้าหากนำความคิดดังกล่าวมาใช้อธิบายความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนในรุ่นต่างๆ ความเป็นธรรมจากการกระจายที่ไม่เท่าเทียมกันจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทำให้อรรถประโยชน์ของคนทุกรุ่นดีขึ้น

ส่วนปรัชญาคุณธรรมเสรีนิยมเน้นความสำคัญของกระบวนการวิธีการ และกลไก ตลอดจนสิทธิของปัจเจกชนที่ควรได้รับการเคารพและรักษาไว้ให้คงอยู่ตลอดไป ตามแนวความคิดของสำนักนี้ สิทธิชุมชนและสิทธิสังคมจะไม่มี ความหมายแต่ประการใด อีกทั้งสิทธิในฐานะที่เป็นผลตามมาหรือผลลัพธ์ไม่ควรจะได้รับการพิจารณา เว้นแต่จะสอดคล้องกับกฎเกณฑ์และวิธีการที่ให้หลักประกันแก่สิทธิส่วนบุคคล แนวคิดของกลุ่มนี้ได้จากปรัชญาของโรเบิร์ต นอซิค (๑๙๗๔) ซึ่งพัฒนามาจากความคิดของแอตัม สมิท และจอห์น ล็อก ประเด็นข้อเสนอของจอห์น ล็อก คือ “การได้มาอย่างเป็นธรรม” (just acquisition) ล็อกกล่าวว่า ความชอบธรรมหรือการได้มาอย่างเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อผู้นั้นได้นำแรงงานของตนเข้าไปร่วมซึ่งการได้มานั้นด้วย โดยมีเงื่อนไขว่าทรัพย์สินดังกล่าวไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของมาก่อนหน้านี้ นอซิคขยายความต่อไปว่า

ผู้ใดก็ตามทำสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ซื้อมา
หรือว่าจ้างผู้อื่นที่มีทรัพยากรที่ใช้ในกระบวนการดังกล่าว (โดย

เปลี่ยนแปลงส่วนที่เคยเป็นเจ้าของเพื่อรวมเข้ามาเป็นปัจจัยประกอบ) ผู้นั้นย่อมมีสิทธิเป็นเจ้าของ

ในทางปฏิบัติ บุคคลที่ได้สิ่งของมาจากการขโมยหรือฉ้อโกงมาจากผู้อื่น เมื่อนำไปขาย ผู้ซื้อย่อมไม่มีสิทธิครอบครองโดยชอบธรรม นอชืดไม่เห็นด้วยกับความหมายของความเป็นธรรมอันเป็นผลลัพธ์ของพฤติกรรม เพราะการได้มาซึ่งการใช้กำลังหรืออำนาจบีบบังคับ (รวมทั้งการใช้ภายในอัตราที่ก้าวหน้า) ลักษณะดังกล่าวขัดกับเสรีภาพส่วนบุคคลและมีผลกระทบต่อ การได้มาอย่างชอบธรรม ดังนั้น ผลที่ทำให้ทุกคนได้รับเท่าเทียมกันจึงอาจไม่เป็นธรรมหรือถูกต้องพอ นอกจากเป็นที่ยอมรับโดยเต็มใจจากทุกคนที่ได้รับผลการกระทำดังกล่าว ความคิดเช่นนี้ทำให้รัฐบาลมีข้อจำกัดในการเข้ามาแทรกแซงเป็นอย่างมาก มีผลให้นโยบายการกระจายทรัพยากรใหม่ระหว่างประชาชนระหว่างประเทศและระหว่างคนรุ่นต่างๆ เป็นไปไม่ได้ หน้าที่ของรัฐบาลจึงมีเพียงประการเดียว นั่นคือสนับสนุนสัญญาที่เกิดขึ้นโดยสมัครใจ และการแลกเปลี่ยน

โดยปกติคุณธรรมแบบเสรีนิยมนี้จะมีอยู่เฉพาะแต่ในบรรดาผู้ที่เชื่อในบทบาทที่จำกัดของรัฐเท่านั้น ที่ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ซึ่งมีปัญหาที่จะต้องพิจารณาตามมามาก ๓ ประการ คือ

๑. รัฐบาลควรทำหน้าที่อย่างไรในกรณีที่มีการถือครองโดยไม่เป็นธรรม
๒. จะจัดการอย่างไรกับทรัพยากรที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ (open access) หรือทุกคนเป็นเจ้าของ
๓. จะประยุกต์ใช้แนวความคิดดังกล่าวให้เข้ากับกรณีที่เป็นสินค้าสาธารณะและผลกระทบจากภายนอกได้อย่างไร

ทั้งหมดนี้เป็นประเด็นทางจริยธรรมที่ทุกฝ่ายจะต้องตระหนักเพื่อความเข้าใจเบื้องต้น ในกรณีที่มีการขัดแย้งทางความคิดว่าแต่ละฝ่ายใช้จุดยืนทางจริยธรรมชนิดใดมาประกอบการอภิปราย เป็นจุดยืนแบบธรรมชาตินิยมหรือมนุษยนิยม และถ้าหากเป็นจุดยืนแบบมนุษยนิยม จะเน้นอรรถประโยชน์หรือเสรีนิยม โดยทั่วไปนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะใช้จุดยืนแนวอรรถ-

ประโยชน์นิยม แต่ใช้ในความหมายที่แคบหรือกว้างย่อมขึ้นกับความเข้าใจ ประเด็นปัญหาและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของแต่ละคน ส่วนอีกเหตุผลหนึ่งของการใช้จุดยืนแนวอรรถประโยชน์นิยมนั้น ก็เพราะคุ้นเคยกับการอธิบายด้วยการแสดงความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวมาแล้ว เนื่องจากถ้าหากใช้จุดยืนแบบธรรมชาตินิยม ความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์จะมีความสลับซับซ้อนกว่าที่จะนำมาใช้ประโยชน์จริงได้ การไม่สามารถแสดงความสัมพันธ์เชิงคณิตศาสตร์มีผลกระทบทางจิตวิทยาแก่นักเศรษฐศาสตร์อาชีพโดยทั่วไป ที่เกรงว่าข้ออธิบายของพวกเขาจะไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะไม่เข้าใจอย่างชัดเจนระหว่างวิธีการทางวิทยาศาสตร์และการใช้คณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์นั่นเอง

ถ้าหากเป็นกรณีของพุทธเศรษฐศาสตร์ จะเห็นได้ว่ามีความใกล้เคียงกับจริยธรรมแบบธรรมชาตินิยมมาก แต่ไม่มีความจำเป็นต้องอธิบายในฐานะที่เป็นจริยธรรมแบบธรรมชาตินิยม เพราะมีความเป็นวิทยาศาสตร์ในระบบความคิด เนื่องจากถ้าหากมนุษย์ได้มีการพัฒนาสติปัญญาถึงระดับที่สามารถเข้าใจความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมเข้าใจความหมายของความสุขและความทุกข์อย่างแท้จริง และมีเมตตาต่อสิ่งมีชีวิตร่วมโลกทั้งหมด ซึ่งก็มีผลในทางที่จะไม่กระทำสิ่งใดที่จะส่งผลกระทบในทางลบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนระบบนิเวศ ถ้าหากไม่มีผลกระทบโดยตรงต่อความอยู่รอดเฉพาะหน้าของชีวิตของตนเอง ที่บังคับให้ต้องกระทำการในลักษณะที่มีผลกระทบในทางลบต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อีกทั้งผู้ที่มีปัญญาเพียงพอย่อมดำเนินการทุกวิถีทางที่จะป้องกันมิให้เกิดสถานการณ์ที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งเฉพาะหน้า ระหว่างชีวิตของตนเองและทรัพยากร ตลอดจนสิ่งแวดล้อมในลักษณะดังกล่าว จึงเป็นประเด็นไม่ยากที่จะอธิบายว่าเหตุใดพุทธเศรษฐศาสตร์จึงมีแนวทางการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ค่อนข้างจะสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในขณะที่ถ้าหากจะเอาปรัชญามนุษยนิยมเข้ามาพิจารณา แค่อธิบายแบบพุทธก็สามารถอธิบายได้ดีกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาเสรีนิยม เพราะพุทธธรรมจะช่วยปลดปล่อยมนุษย์จากความโลภ โกรธ หลง ด้วยปัญญา

ทำให้มนุษย์มีเสรีภาพที่ไม่ถูกครอบงำจากสิ่งที่ชั่วร้าย ส่วนในระดับสังคม ซึ่งเป็นจริยธรรมสายประโยชน์นิยม พุทธธรรมจะช่วยสังคมมนุษย์และโลกให้เกิดคานติสุข โดยมีต้นทุนของทรัพยากรต่ำที่สุด ผลประโยชน์จะไม่ตกเฉพาะมนุษย์เท่านั้น แต่แก่สิ่งมีชีวิตในโลกทั้งหมด ซึ่งเป็นเป้าหมายของจริยธรรมธรรมชาตินิยมเช่นกัน ในขณะที่ไม่จำเป็นต้องนำคุณค่าใดที่มีเฉพาะเจาะจงมาเป็นความเชื่อ ทั้งนี้เพราะสามารถอธิบายและเข้าถึงด้วยการพัฒนาทางปัญญา จึงเห็นได้ชัดว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีความขัดแย้งระหว่างจริยธรรมธรรมชาตินิยมกับมนุษย์นิยมแบบตะวันตก อีกทั้งไม่ต้องอธิบายด้วยจริยธรรม เพราะความสุขแบบพุทธคือความจริงที่มนุษย์ทุกคนสามารถสัมผัสได้หากพัฒนาสติปัญญาได้พอที่จะเข้าใจถึงความจริงดังกล่าว

ความยั่งยืนและการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความ “ยั่งยืน” (sustainable) เป็นคำที่มีการนำมาใช้ตั้งแต่ยุคทศวรรษ ๑๙๘๐ จากที่เริ่มตระหนักถึงความจำเป็นของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายหลังจากหนังสือ *The Limits to Growth* (Meadows and Meadows, 1972) ได้รับการวิจารณ์อย่างแพร่หลาย ประกอบกับข้อเท็จจริงที่เกิดจากการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้ชัด อีกทั้งมีการยืนยันด้วยทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์กายภาพที่ว่าด้วยกฎที่สองของพลวัตความร้อน (second law of thermodynamics) ที่ว่าด้วยกฎสภาวะความวุ่นวาย (law of entropy) ที่อธิบายว่าความวุ่นวายของพลังงานและสสารมีแต่จะเพิ่มขึ้นแทนที่จะลดลง โดยทั้งหมดเกิดขึ้นจากสิ่งที่เรียกว่า การขยายตัวหรือความจำเป็นทางเศรษฐกิจ (economic growth)

ถ้าหากย้อนกลับไปพิจารณาความคิดของนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิก โดยเฉพาะอย่างยิ่งมัลทัสและริคาร์โด ซึ่งอธิบายว่าระบบเศรษฐกิจมีแนวโน้มในระยะยาวที่จะอยู่ในสภาวะการคงตัว (stationary state) โดยที่คนส่วนใหญ่สามารถดำรงชีพอยู่ได้เพียงระดับที่เพียงพอแก่การยังชีพ (subsistence

level) เท่านั้น เนื่องจากผลของการเพิ่มขึ้นของประชากรที่รวดเร็วกว่าอัตราการเพิ่มขึ้นของอาหาร โดยที่มิลล์มีความเห็นว่า สภาวะการคงตัวนั้นน่าจะเป็นสภาวะที่ทุกคนอยู่ดีกินดี เนื่องจากมิลล์มีชีวิตอยู่ในยุคที่การปฏิวัติอุตสาหกรรมเริ่มส่งผลทำให้สามารถผลิตสินค้าและบริการเพิ่มขึ้นในอัตราเร่ง ประกอบกับอังกฤษได้ขยายอาณานิคมไปทั่วโลก จึงได้รับผลประโยชน์จากการมีวัตถุดิบราคาถูกและการมีตลาดระบายสินค้าอุตสาหกรรม มิฉะนั้นอาจจะสร้างปัญหาภาวะการไม่มีงานทำภายในประเทศได้ ถ้าหากไม่มีตลาดต่างประเทศรองรับอย่างพอเพียง

ทั้งหมดนี้ต้องการเพียงจะชี้ให้เห็นถึงความหมายของสภาวะการคงตัวของเศรษฐกิจที่นักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกนำมาใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการเพิ่มขึ้นของประชากร เมื่อเทียบกับความจำกัดของที่ดิน แต่คำว่าความยั่งยืนเกิดจากการตระหนักว่า มนุษยชาติอาจจะสูญสิ้นไปจากโลกได้เนื่องจากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์หมดไป โดยที่ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ถ้าจะเปรียบเทียบกับแนวความคิดเศรษฐศาสตร์คลาสสิกก็คือ ที่ดินมีจำกัดและคุณภาพเสื่อมลงอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลจากกฎการลดน้อยถอยลงของผลผลิต (law of diminishing returns) ในขณะที่สภาวะความไม่ยั่งยืนที่เข้าใจกันในปัจจุบันมีผลจากการที่สภาวะอันเอื้อต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์หมดไป อันเป็นผลจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ที่จะช่วยให้มนุษยชาติสามารถดำรงเผ่าพันธุ์ได้สืบไปจนถึงวาระของการสิ้นสุดของพลังงานแสงอาทิตย์หรือปัจจัยภายนอกที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ สภาวะความไม่ยั่งยืนอันเป็นผลจากการกระทำของมนุษย์เองดังกล่าว ทำให้มีความจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสามารถของมนุษย์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อให้ชีวิตมนุษย์คงอยู่ตลอดไปจนถึงขีดจำกัดที่อยู่เหนือความสามารถของมนุษย์

ดังนั้น ความยั่งยืนในความหมายปัจจุบันจึงมีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าสภาวะการคงตัว (stationary state) ของเศรษฐศาสตร์คลาสสิก ในแง่ที่ว่ามีความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องใช้ความพยายามเพิ่มขึ้นในการที่จะรักษาทรัพยากร

และสิ่งแวดลอมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้คงอยู่ตลอดไป ดังนั้น ความยั่งยืนนี้คือสาเหตุสำคัญของกรณีวิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดลอม เพื่อศึกษาว่ามีวิธีการอย่างไรที่มนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกชนจะได้รับความพึงพอใจสูงสุดและสามารถทำให้สังคมได้บรรลุถึงซึ่งสวัสดิการทางสังคมสูงสุด ภายใต้เงื่อนไขของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดลอมที่มีปริมาณและคุณภาพที่จำกัดในขณะใดขณะหนึ่งได้ตลอดไป โดยที่ได้อธิบายไว้แล้วในตอนต้นของบทที่ ๑ ว่า คำว่า “ตลอดไป” ก็คือความยั่งยืนนั่นเอง

เหตุผลทางเศรษฐศาสตร์สำคัญที่ใช้อธิบายความยั่งยืนหรือคำว่า “ตลอดไป” ก็คือ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความยั่งยืนจะมีประสิทธิภาพสูงกว่าพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ยั่งยืน เนื่องจากเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่เน้นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพให้มากที่สุด จึงเป็นธรรมชาติอยู่เองที่จะต้องเน้นความยั่งยืน และเมื่อมีความยั่งยืนเกิดขึ้นแล้ว ก็จะทำให้สวัสดิการสังคมระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ สูงสุดไปด้วย (maximize inter temporal social welfare) (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 56) อย่างไรก็ตาม การอธิบายเช่นนี้อาจมีปัญหาว่าจะเน้นประสิทธิภาพหรือสวัสดิการสูงสุด ซึ่งไม่จำเป็นที่จะต้องไปด้วยกันสำหรับคนรุ่นใดรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในรุ่นปัจจุบัน ดังนั้นอาจจำเป็นที่ต้องนำประเด็นของจริยธรรมในเรื่องความเป็นธรรมของคนระหว่างรุ่นมาพิจารณาประกอบด้วย โดยที่จะต้องพิจารณาในเบื้องต้นว่าเผ่าพันธุ์มนุษย์ สมควร ที่จะดำรงอยู่ “ตลอดไป” トラบเท่าที่ไม่ถูกกระทบจากปัจจัยภายนอกที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์หรือไม่ ขอให้สังเกตว่า ทันทีที่ใช้คำว่า “สมควร” ย่อมเป็นการนำเอาระบบคุณค่าเข้ามาพิจารณาประกอบด้วยแล้ว (เมื่อพิจารณาจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก) เมื่อเผ่าพันธุ์มนุษย์สมควรจะต้องดำรงอยู่ตลอดไป มนุษย์ทุกรุ่นก็ไม่ควรได้รับสวัสดิการแตกต่างกัน เพื่อความเป็นธรรมระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นการนำเอาจริยธรรมว่าด้วยความเป็นธรรมระหว่างคนต่างรุ่นเข้ามาพิจารณาด้วย

ดังนั้น ประเด็นนี้จึงเป็นตัวอย่างที่ดีที่ชี้ให้เห็นว่า ไม่ว่าจะพยายามหลีกเลี่ยงการให้คุณค่าเพียงใดก็ตาม ในที่สุดย่อมไม่สามารถหลีกเลี่ยงการ

ให้คุณค่าได้โดยเด็ดขาด เพียงแต่โดยทั่วไปนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมักไม่ตระหนักถึงความจริงข้อนี้

ได้มีผู้ให้คำจำกัดความของคำว่ายั่งยืนไว้มากมาย ซึ่งอาจจะสรุปได้ดังต่อไปนี้ (Perman, Ma and McGilvray, 1996: 57)

คำจำกัดความที่ ๑

คนทุกรุ่นควรจะช่วยให้คุณภาพของทรัพยากรน้ำ อากาศ และดิน ให้บริสุทธิ์ ปราศจากมลภาวะ : คนทุกรุ่นจะต้องไม่ทำให้พีชพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตทุกประเภทที่พบอยู่ในโลกมนุษย์ลดน้อยลงไปจากเดิม (ที่มา: เอกสารของ UNESCO)

ประเด็นนี้ โซโลว์ (Solow, 1991) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ประการแรกคงจะเป็นไปไม่ได้ที่จะรักษาทุกสิ่งทุกอย่างให้คงสภาพเหมือนเดิม ประการต่อมาก็คือ ไม่แน่ใจว่าความพยายามในลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาหรือไม่ มีการตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าทวีปออสเตรเลียหรืออเมริกาถูกปล่อยให้อยู่ในความดูแลของชนเผ่าดั้งเดิม มนุษยชาติก็อาจจะไม่ได้รับส่วนแบ่งของทรัพยากรและความเจริญรุ่งเรืองอย่างเช่นที่ได้รับในปัจจุบัน

คำจำกัดความที่ ๒

ความยั่งยืน คือ การที่อัตราประโยชน์ส่วนตัวแทนของกลุ่มสมาชิกต่างๆ ของสังคมไม่ลดลงนับเป็นพันๆ ปีต่อไปในอนาคต (Pezzey, 1992: 323)

ถ้าอธิบายคำจำกัดความตามนี้จะมีความหมายต่อไปว่า มีข้อสมมติฐานที่ซ่อนไว้ว่า เทคโนโลยีต้องเพิ่มขึ้นตลอดเวลา และมีความเป็นไปได้ว่าทุนบางชนิดสำหรับคนรุ่นต่อไปในอนาคตจะต้องลดลง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนทรัพยากรบางชนิดที่เคยมี)

คำจำกัดความที่ ๓

กิจกรรมที่มีความยั่งยืน คือ ระดับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีผลทำให้ระดับคุณภาพของสิ่งแวดล้อมไม่เปลี่ยนแปลง โดยมีวัตถุประสงค์ทาง

ด้านนโยบายเศรษฐกิจ คือการรับผลการพัฒนาเศรษฐกิจสูงสุด ภายใต้ข้อกำหนดที่ต้องสามารถรักษาบริการและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ได้ตลอดไป (Babier and Markandys, 1990: 659)

เป็นคำอธิบายตามวิธีการของวิชาเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไป ที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงของทุนสิ่งแวดล้อมและการทดแทนกันของทรัพยากรได้ แต่เน้นความไม่เปลี่ยนแปลงคุณภาพบริการจากสิ่งแวดล้อม ซึ่งก็มีคำถามคล้ายกับโซโลว์ คือไม่ต้องการให้คุณภาพบริการสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปจริงหรือ

คำจำกัดความที่ ๔

การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สามารถสนองความจำเป็นของคนรุ่นใหม่นี้ปัจจุบัน โดยต้องไม่มีผลกระทบต่อความสามารถในการตอบสนองความจำเป็นของคนในอนาคต (WCED, 1987: 43)

ถ้าใช้คำจำกัดความนี้ จำเป็นจะต้องสามารถกำหนดได้ว่ามาตรฐานความจำเป็นของคนในรุ่นต่างๆ นั้นเป็นอย่างไร

คำจำกัดความที่ ๕

สงวนโอกาสสำหรับคนรุ่นอนาคต โดยใช้สามัญสำนึกของความหมายขั้นต่ำของความเป็นธรรมระหว่างคนรุ่นต่างๆ (Page, 1977, 1982: 202 และ 205)

เพจใช้คำอธิบายแบบจอห์น ล็อก ที่ว่าด้วยการได้มาอย่างเป็นธรรม (just acquisition) โดยคนรุ่นปัจจุบันไม่มีสิทธิในการลดโอกาสที่จะมีฐานทรัพยากรของคนในอนาคต เนื่องจากมิได้เป็น "เจ้าของ"

คำจำกัดความที่ ๖

มาตรฐานขั้นต่ำที่ปลอดภัยของการอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นนโยบายทรัพยากรและเศรษฐกิจ โดยเว้นจากการเข้าไปแตะต้อง "อาณาบริเวณที่วิกฤติ" นั่นก็คือ เงื่อนไขทางสภาพทางกายภาพที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์

อันเป็นเหตุให้ไม่สามารถหยุดยั้งหรือแก้ไขสถานการณ์จากการเสื่อมสภาพให้กลับคืนดี โดยมีความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจสูงได้ (Ciriacy-Wantrup, 1952: 253)

คำจำกัดความนี้ค่อนข้างจะชัดเจนจากมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์นิเวศวิทยาที่เกี่ยวกับความยั่งยืน

คำจำกัดความที่ ๗

เป็นทางเลือก (แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน) ที่เน้นทุนทางธรรมชาติในฐานะที่เป็นสินทรัพย์ โดยมีข้อเสนอว่าทุนเหล่านี้จะต้องไม่ลดลงเมื่อเวลาผ่านไป (Page et al., 1989: 37)

เป็นเรื่องเข้าใจที่จำเป็นซึ่งอยู่บนพื้นฐานของข้อสมมติฐานที่ว่ามีข้อจำกัดในการทดแทนระหว่างทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นและทุนทรัพยากร แนวคิดดังกล่าวไม่ได้ระบุถึงเป้าหมาย แต่เน้นข้อจำกัดทางกายภาพและนิเวศวิทยา

คำจำกัดความที่ ๖ และ ๗ ได้แฝงไว้ซึ่งความหมายของความเป็นธรรมชาติระหว่างคนต่างรุ่น โดยที่ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเวลาในอนาคต แต่เน้นข้อเท็จจริงทางเศรษฐศาสตร์และข้อจำกัดทางกายภาพและนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นข้อจำกัดอย่างแท้จริงพิจารณาประกอบด้วยแล้ว

ส่วนความหมายของ “ความยั่งยืน” ในพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นอาจจะกล่าวได้ว่าไม่มีความจำเป็น เพราะแก่นความคิดในพุทธธรรมนั้นเน้นการเปลี่ยนแปลงในฐานะเป็นสังขธรรมตามธรรมชาติ ดังนั้น การจะมีมนุษย์อยู่คู่กับโลกตราบที่ยังมีพลังงานจากดวงอาทิตย์ส่งเข้ามายังโลกอย่างต่อเนื่องหรือไม่ใช่ประเด็นที่สำคัญ ประเด็นที่สำคัญกว่าก็คือ ตราบใดที่ยังมีมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย มนุษย์ควรจะมีชีวิตอยู่ด้วยการเกื้อกูลสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่เบียดเบียนทำร้ายหรือทำลายชีวิต ในขณะที่เดียวกันก็สามารถมีชีวิตที่สงบสุขปราศจากซึ่งความทุกข์ได้ ถ้าสามารถเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง โดยเน้นการดำเนินชีวิตในเส้นทางสายกลาง เน้นการบริโภควัตถุเพียงความจำเป็นในการรักษาสภาวะร่างกายให้มีสุขภาพดีด้วยความไม่ประมาท การดำรงตนของมนุษย์ในลักษณะดังกล่าวจะช่วยให้สิ่งมีชีวิตในโลกมีความ

“ยั่งยืน” ทรานนันทานเท่านั้นได้เอง เพราะประเด็นสำคัญมิใช่เผ่าพันธุ์มนุษย์ จะยั่งยืนอยู่ตลอดไปหรือไม่ เนื่องจากสิ่งมีชีวิตทุกชนิดต่างมีวิวัฒนาการเป็นของตนเอง แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ มนุษย์ซึ่งมีสติปัญญาเหนือสัตว์ทั้งหลาย จะสามารถอยู่อย่างมีความสุขในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่โดยไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ได้อย่างไรเท่านั้น คำถามอื่นๆ นั้นล้วนแต่มีใช่ประเด็นสำคัญโดยตรง

ประเด็นที่เกี่ยวข้องต่อไปก็คือการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยปกติคำว่าพัฒนานั้นมีความหมายที่เข้าใจโดยทั่วไปว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยนัยนี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นสำหรับมนุษยชาติอย่างยั่งยืน ในความหมายของคำจำกัดความต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำจำกัดความในข้อที่ (๖) และ (๗) ประเด็นที่เกี่ยวข้องที่สำคัญก็คือข้อจำกัดทางกายภาพและนิเวศวิทยา ทำให้มีคำถามต่อเรื่องว่ามีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นตลอดเวลาภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพของวัตถุเพื่อการบริโภค ซึ่งเป็นจุดเน้นในวิชาเศรษฐศาสตร์ ถึงแม้ในระยะหลังนักเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนจุดเน้นจากการบริโภควัตถุมาเป็นการเน้นคุณภาพของบริการมากยิ่งขึ้น ในข้อเท็จจริง คุณภาพของการบริการจำนวนมากจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากวัตถุ ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ บริการโทรคมนาคมและเทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งถือเป็นบริการที่มีคุณภาพสูง ก็จำเป็นจะต้องได้รับการสนับสนุนจากวัตถุ และมีของเสียที่เป็นอันตรายต่อมนุษย์และสภาพแวดล้อมมากด้วยเช่นกัน

ดังนั้น แทนที่จะเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน เฮอ์แมน ดาลี (Daly, 1974: 15) จึงได้เน้นสิ่งที่เขาเรียกว่า เศรษฐศาสตร์ที่วาดด้วยสภาวะสม่าเสมอ (*economics of the steady state*) โดยให้คำนิยามระบบเศรษฐกิจที่มีสภาวะสม่าเสมอเอาไว้ว่า

ระบบเศรษฐกิจที่มีสภาวะสม่าเสมอ คือ สภาวะที่ความ
มันั่งทางกายภาพคงที่ (ในรูปของสิ่งของ) และมีจำนวนประชากร

คงที่ แต่ฝ่ายสามารถดำรงสภาพในระดับที่พึงปรารถนา ได้ด้วยการหมุนเวียนของปัจจัยผ่าน (throughput) ในอัตราค่อนข้างต่ำ ตัวอย่างเช่น อัตราการเกิดต่ำเท่ากับอัตราการตาย และอัตราการผลิตเพิ่มทางกายภาพเท่ากับอัตราความเสื่อมทางกายภาพ ซึ่งมีผลทำให้การมีชีวิตยืนยาวของผู้คนและความคงทนของผลผลิตทางกายภาพอยู่ในระดับสูง ส่วนปัจจัยผ่านที่จะช่วยรักษาระดับกายภาพของผลผลิตและจำนวนประชากรนั้น มีความจำเป็นต้องนำทรัพยากรจากที่มีระดับความวุ่นวายต่ำที่จะถูกนำมาใช้และสิ้นสุดลงด้วยปริมาณเท่ากัน แต่มีระดับความวุ่นวายสูงขึ้น (มลภาวะ) ปัจจัยผ่านนั้นคือต้นทุนที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในการรักษาระดับของจำนวนประชากรและสิ่งของ และควรจะมีจำนวนน้อยที่สุดในการรักษาระดับดังกล่าวเอาไว้

ถ้าจะอธิบายแบบของดาลีและแอย์เรส ที่มีความเหมือนกันในประเด็นนี้ก็คือ ปัจจัยผ่านจะต้องมีไม่มากเกินไปกว่าความสามารถของพลังงานภายนอกคือ พลังงานจากดวงอาทิตย์ที่มีระดับความวุ่นวายต่ำ (exergy) สามารถจัดการกับปัจจัยผ่านที่เป็นของเสียที่มีระดับความวุ่นวายสูง ให้กลับมีระดับความวุ่นวายต่ำคงเดิม ซึ่งจะเป็นไปได้จริงแค่ไหนในทางวิทยาศาสตร์กายภาพเป็นเรื่องที่ยังไม่สามารถตัดสินได้อย่างเด็ดขาดในขณะนี้

ปัญหาความสับสนในเรื่องการพัฒนาที่ชี้ประเด็นโดยดาลี ก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่าการ “พัฒนา” นั้น แท้ที่จริงนั้นคือการวัดการเพิ่มขึ้นของปริมาณสิ่งของ (artifacts) ที่นำมาใช้สนองตอบความพึงพอใจของมนุษย์ โดยที่ความจริงสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงปัจจัยผ่าน (throughput) ทั้งหมด หรือการวัดบริการที่หมุนเวียนของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องคงสถานะสม่ำเสมอเอาไว้ได้ เพราะมีเพียงสองกรณีที่ประสิทธิภาพอาจจะเพิ่มขึ้นได้ คือ การรักษาระดับของปริมาณสิ่งของโดยใช้ปัจจัยผ่านให้น้อยลงหรือสามารถได้รับบริการจากปัจจัยผ่านต่อหน่วยเวลาเพิ่มขึ้นจากระดับปริมาณสิ่งของเท่าเดิม แต่จากกฎข้อที่สองของพลวัตความร้อนจะมีผลทำให้

ประสิทธิภาพในการผลิตลดลงแทนที่จะเพิ่มขึ้น เนื่องจากวัตถุดิบที่คุณภาพดี (ระดับความวุ่นวายต่ำ) จะถูกใช้หมดไป ทำให้ต้องใช้วัตถุดิบและพลังงานในอัตราที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ดังนั้นข้อสรุปของดาลีก็คือ

สภาวะสม่าเสมอนั้นคือยุทธศาสตร์ในการดูแลยานอวกาศ คือโลกของเราให้สามารถคงอยู่ต่อไป โดยสามารถอยู่ได้ตามอายุขัยที่ควรจะเป็น มากกว่าจะพินาศไปด้วยเหตุของการเป็นโรคมะเร็ง อันเกิดจากความบ้าคลั่งของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

ดาลีมีความเห็นต่อไปว่า

การทดแทนนั้นมีเพียงทิศทางเดียว คือ จากสสารที่มีระดับความวุ่นวายต่ำไปสู่ระดับความวุ่นวายที่สูงกว่า และไม่สามารถมีสิ่งใดทดแทนของที่มีระดับความวุ่นวายต่ำได้ ดังนั้นความจำกัดของพลังงานและวัตถุที่ระดับความวุ่นวายต่ำ คือ ความขาดแคลนที่แท้จริงในทางเศรษฐศาสตร์ ทั้งที่เป็นเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์และแร่ธาตุต่างๆ รวมทั้งพลังงานแสงอาทิตย์จากภายนอก ที่ไม่สามารถเพิ่มปริมาณที่ส่องมายังโลกด้วย

ในที่สุดเทคโนโลยีก็ไม่สามารถมีคำตอบให้แก่การขยายตัวทางเศรษฐกิจตลอดไปได้ดังเช่นที่มักจะกล่าวอ้างกัน เนื่องจากเทคโนโลยีทั้งหมดก็ต้องเป็นไปตามตรรกะของกฎพลวัตความร้อน ดังนั้นจึงไม่สามารถหวังพึ่งเทคโนโลยีมาช่วยคลายความบีบรัดที่มีต่อพวกเราจากกฎของความวุ่นวายได้

ประเด็นที่ยังคงไม่สามารถมีข้อยุติได้อย่างแน่นอนที่เกี่ยวกับแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เมื่อพิจารณาจากจุดยืนของเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ก็คือ ข้อเท็จจริงในทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพลังงานจากแสงอาทิตย์และองค์ประกอบของประชากรประกอบกับการใช้

ทรัพยากร รวมทั้งเทคโนโลยีที่จะช่วยให้มีการใช้ทรัพยากรที่มีระดับความ
 คุ้มค่าต่ออย่างมีประสิทธิภาพได้มากที่สุด จะสามารถเพิ่มขึ้นได้มากเพียงใด
 จึงจะช่วยทำให้ปัจจัยผ่าน (throughput) ถูกใช้ในการรักษาปริมาณรวมของ
 มนุษย์และสิ่งของในระดับที่ได้ดุลยภาพ รวมทั้งความสามารถในการใช้พลังงาน
 ดังกล่าวปรับเปลี่ยนสสารและพลังงานที่มีระดับความคุ้มค่าสูงให้ลดต่ำลงได้
 หรือจะต้องมีวิธีการนำพลังงานและสสารจากนอกโลกมาใช้ลดระดับของความ
 คุ้มค่าของปัจจัยผ่านให้ได้

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าว
 เบื้องหลังความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่สำคัญก็คือ ความแตกต่างระหว่าง
 จริยธรรมธรรมชาตินิยมกับมนุษย์นิยมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ถ้าหากใช้
 จริยธรรมธรรมชาตินิยม การกระทำใดๆ ที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง
 ของธรรมชาติย่อมไม่สามารถยอมรับได้ เมื่อไม่ยอมรับเงื่อนไขของการ
 เปลี่ยนแปลงใดๆ เช่นนี้แล้ว ย่อมไม่ต้องกล่าวถึงการพัฒนา ซึ่งจำเป็นต้อง
 มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์เป็นสำคัญ หรือแม้จะ
 เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ช่วยให้สิ่งมีชีวิตอื่นๆ มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น เป้าหมาย
 สุดท้ายก็คือ การรับใช้สวัสดิการของสังคมมนุษย์เป็นสำคัญ ถ้าหากให้
 ความหมายการพัฒนาในลักษณะนี้แล้ว การพัฒนาย่อมไปได้ด้วยกันกับ
 จริยธรรมมนุษย์นิยมเป็นหลักเท่านั้น โดยเน้นการแสวงหาความพึงพอใจ
 หรืออรรถประโยชน์ของมนุษย์และสวัสดิการสังคมโดยส่วนรวมเป็นที่ตั้ง
 ขณะเดียวกันถ้าประยุกต์กับจริยธรรมมนุษย์นิยมฝ่ายเสรีนิยม แทนที่จะเป็น
 อรรถประโยชน์นิยม ย่อมต้องพึงระวังการกระทบสิทธิในทางลบที่อาจจะ
 เกิดขึ้นกับปัจเจกชนด้วย จึงเห็นได้ชัดว่า ความหมายของการพัฒนาที่
 ยั่งยืนค่อนข้างจะมีแนวความคิดโน้มเอียงไปในทางมนุษย์นิยม ซึ่งมีความ
 พยายามที่จะรวบรวมเอาความคิดอรรถประโยชน์นิยมเข้ากับเสรีนิยมด้วย แต่
 ขณะเดียวกันผลที่เกิดขึ้นก็เป็นแต่เพียงจินตนาการของมนุษย์ที่ไม่สอดคล้อง
 กับความเป็นจริงของวิทยาศาสตร์กายภาพ เป็นผลให้แนวความคิดพัฒนา
 ที่ยั่งยืนค่อนข้างจะเป็นความจริงได้ยาก เมื่อพิจารณาจากฐานความรู้วิทยา-
 ศาสตร์กายภาพที่มนุษย์มีอยู่ในปัจจุบัน

แต่ถ้าหากจะนำพุทธเศรษฐศาสตร์มาพิจารณา การพัฒนาที่ยั่งยืน มิได้ในความหมายเดิยวเท่านั้น นั่นก็คือการพัฒนาปัญญาของมนุษย์ในแต่ละรุ่นที่จะยกระดับขีดความสามารถในการเข้าใจธรรมชาติตามสภาพแห่งความเป็นจริงในทุกๆ ด้าน เพื่อให้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งจะทำให้เกิดความสุขสงบในชีวิต ที่มีเป้าหมายสุดท้ายคือ นิพพาน หรือชีวิตที่ปราศจากทุกข์โดยสิ้นเชิง เป็นชีวิตที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งการเสพวัตถุเกินความจำเป็นในการดำรงไว้ซึ่งสุขภาพกายและจิตที่ดี ที่เป็นเช่นนี้ ถ้าจะอธิบายโดยอิงความคิดในกระแสอารยธรรมตะวันตก ก็คือ พุทธเศรษฐศาสตร์ ถึงแม้จะอยู่บนพื้นฐานจริยธรรมธรรมชาตินิยม แต่ก็ประกอบด้วยแนวคิดจริยธรรมมนุษย์นิยมแนวเสรีนิยม แต่ในความหมายที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เพราะเสรีนิยมในความหมายของพุทธธรรมนั้นคือ การที่มนุษย์มีเสรี ปราศจากการครอบงำโดยกิเลส ซึ่งเป็นเสรีภาพของมนุษย์ในความหมายที่แท้จริง ในขณะที่เสรีนิยมแบบตะวันตกนั้นยังเป็นเสรีภาพที่อาจถูกครอบงำโดยกิเลสได้มาก ทำให้มนุษย์มิได้มีเสรีภาพอย่างแท้จริง เพียงแต่เป็นเครื่องมือในการคุ้มครองจากการรุกรานล้าสิทธิโดยบุคคลอื่นหรือชุมชน สังคม หรือรัฐ และถ้าหากเป็นจริยธรรมเสรีนิยมแบบพุทธ ย่อมมีความหมายต่อความสงบสุขในชีวิตของปัจเจกชน ซึ่งต่างจากความพึงพอใจที่เกิดจากการได้รับอรรถประโยชน์อันเป็นผลจากการเสพเป็นหลัก

เมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนาถึงระดับดังกล่าว ประเด็นเรื่องความยั่งยืน หรือแม้แต่การพัฒนาที่ยั่งยืน มิได้เป็นประเด็นที่สำคัญอีกต่อไป เพราะไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาเป็นประเด็นพิเศษ และถ้าหากจะพิจารณาความยั่งยืนในความหมายที่กล่าวไปแล้ว ย่อมคาดได้ว่าต้องมีความพยายามในการเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร หรือแม้แต่ความพยายามในการเพิ่มเทคโนโลยีการผลิต ทั้งเพื่อการทดแทนและเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร การดำเนินชีวิตบนทางสายกลางที่ประกอบด้วยศีล สมาธิ และ ปัญญา จึงเป็นการดำเนินชีวิตที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการเปลี่ยนทรัพยากรให้มาเป็นความสุขในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพื่อตัวเองและเพื่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อยู่แล้วนั่นเอง อีกทั้งไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคนรุ่นในอนาคต เพราะ

พวกเขาเหล่านั้นได้รับการปกป้องสิทธิจากการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดที่สุดของใคร่ในปัจจุบันอยู่แล้ว ดังเช่นกรณีของทฤษฎีว่าด้วยการประหยัดดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๑๑

ปัญหาตลาดและกลไกตลาด สำหรับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

นอกจากข้อเท็จจริงตามธรรมชาติของกฎที่ว่าด้วยพลวัตของความร้อน (laws of thermodynamics) ที่มีส่วนสำคัญในการทำให้การใช้ทรัพยากรธรรมชาติไม่มีความยั่งยืนหรือโอกาสที่จะใช้ให้มีความยั่งยืนเป็นไปได้ยากแล้ว ความสัมพันธ์ในทางเศรษฐศาสตร์ยังเป็นปัจจัยสำคัญ และอาจเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งกว่ากฎที่ว่าด้วยพลวัตของความร้อนที่ทำให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมถูกใช้ไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดความสูญเสียโดยไม่จำเป็นตามมาเป็นอันมาก เป็นการเร่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้หมดไปก่อนถึงเวลาอันสมควร

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างไม่มีประสิทธิภาพ ที่เป็นผลจากลักษณะเฉพาะตัวและเป็นปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ ก็คือลักษณะที่เรียกว่า ผลกระทบภายนอก (externality) ซึ่งเกิดจากข้อเท็จจริงที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่มีผลกระทบต่อบุคคลเป็นจำนวนมากในเวลาเดียวกัน เพราะมนุษย์และสิ่งมีชีวิตเป็นจำนวนมากในขณะใดขณะหนึ่งจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ถ้าหากทุกฝ่ายต่างช่วยกันดูแลรักษา ก็จะช่วยให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ในระยะยาว แต่ถ้าหากต่างคนต่างพยายามหาผลประโยชน์ให้ตัวเองได้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบในทางลบต่อผู้อื่น การที่แต่ละคนพยายามที่จะลดต้นทุนการผลิตหรือพยายามทำให้ตนเองได้รับอรรถประโยชน์สูงสุดจากการบริโภคภายใต้ความจำกัดของรายได้หรืองบประมาณ มีผลทำให้การผลักราคาใช้จ่ายหรือต้นทุนจากการ

กระทำได้ กล่าวของหน่วยการผลิตหรือปัจเจกชนไปตกแก่ส่วนรวมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยพยายามตัดทวงกอบโกยหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนเกินขีดความสามารถของธรรมชาติในการที่จะรักษาดุลยภาพในลักษณะที่เป็นประโยชน์กับมนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เอาไว้ได้ เนื่องจากทั้งการผลิตและการบริโภคต่างมีส่วนสำคัญที่เปลี่ยนปัจจัยผ่าน (throughput) จากระดับที่มีความวุ่นวายต่ำ (low order entropy) ไปสู่ระดับที่มีความวุ่นวายสูงขึ้น (higher order entropy) ซึ่งก็คือของเสียและมลภาวะนั่นเอง อันมีสาเหตุสำคัญจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไม่ระมัดระวังเท่าที่ควร หรือมีการใช้เกินขอบเขตจำกัดที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะสามารถรักษาดุลยภาพที่เคยมีแต่เดิมเอาไว้ได้นั่นเอง

ตัวอย่างของการผลิตและการบริโภคที่ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบภายนอกแก่ผู้อื่น เป็นต้นว่า ผู้สูบบุหรี่ยอมทำให้คุณภาพของอากาศที่ผู้อื่นร่วมใช้เลวร้ายลง เสียงเครื่องยนต์จากเครื่องบินและเครื่องขุดเจาะถนนทำลายความเงียบสงบต่อสภาพแวดล้อม รถยนต์ โรงกลั่นน้ำมัน และเครื่องปั่นไฟที่ใช้เชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ สร้างมลภาวะในอากาศที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตเป็นจำนวนมาก มีส่วนเผาไหม้กำมะถันให้ลอยตัวไปกับเมฆ เกิดเป็นฝนกรด เกิดสภาพดินและน้ำเป็นกรด ทำลายพืชพันธุ์และสัตว์ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจและเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ การจับปลาในเชิงพาณิชย์อย่างหนักหน่วงย่อมมีส่วนลดปริมาณปลาที่พรานเบ็ดจะจับปลาได้จากการตกเบ็ด ซึ่งนิยมกันในบรรดาพรานเบ็ดว่าช่วยสร้างความตื่นตัวให้กับชีวิตนอกเหนือจากจำนวนปลาที่ตกได้ การเลี้ยงหอยนางรมจากธรรมชาติเพื่อการค้าจะทำให้คนจำนวนมากหมดโอกาสที่จะหาหอยนางรมจากธรรมชาติเพื่อการบริโภคของตนเอง

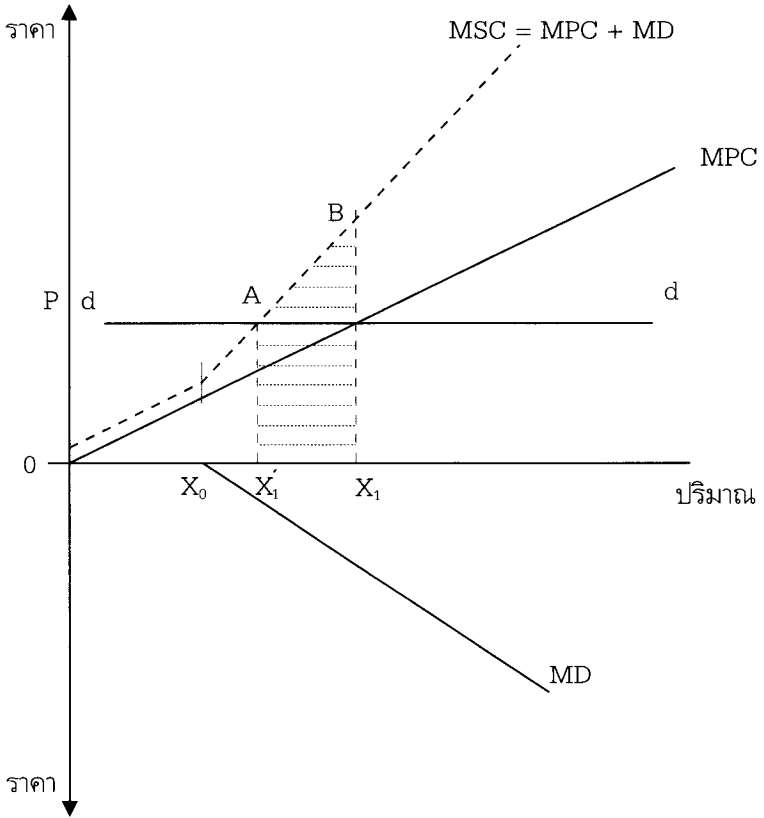
ลักษณะดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่ไม่มีตลาดเป็นกลไกที่อยู่ตรงกลางระหว่างผู้สร้างผลกระทบทางลบจากภายนอกกับผู้ที่ได้รับผลกระทบทางลบดังกล่าว (Neher, 1990: 2) ซึ่งถ้าหากเป็นตลาดในความหมายปกติ ลักษณะเช่นนี้ผู้ที่ได้รับผลกระทบทางลบควรจะได้รับชดเชย ส่วนผู้ที่สร้างผลกระทบ

ในทางลบจำเป็นจะต้องมีการชดเชยความเสียหายจนเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่าย เช่นในกรณีที่มีการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายทางแพ่งกันในศาลตามปกติ หรืออีกนัยหนึ่งคือการขายบริการของผู้ที่ได้รับความเสียหายจากสิ่งที่คุณเสียหาย ฟังจะได้รับให้แก่ผู้ที่สร้างความเสียหายนั่นเอง แต่ในความเป็นจริงตลาดดังกล่าวหายไป โดยมีสาเหตุมาจากการมีต้นทุนในการจัดการที่สูงมาก และอาจจะมีประเด็นเรื่องกลุ่มผลประโยชน์ตลอดจนอิทธิพลเข้ามาเกี่ยวข้อง จนไม่มีใครใดพยายามที่จะทำให้มีตลาดลักษณะดังกล่าวทำหน้าที่ในการจัดสรร และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยแท้จริง

ประเด็นทั้งหมดนี้มีความเชื่อมโยงไปถึงลักษณะของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการบังคับใช้และการปกป้องสิทธิดังกล่าว โดยที่คนที่เหลือเป็นจำนวนมากอาจจะยังไม่ได้รับผลกระทบในทางลบโดยตรง หรือแม้ว่าได้รับผลกระทบก็ไม่ตระหนักในผลลบดังกล่าว หรือแม้ตระหนักแต่มีต้นทุนในการบังคับใช้ชดเชยค่าเสียหายหรือต้นทุนในการปกป้องสิทธิดังกล่าวสูงเกินไปนั่นเอง ประเด็นลักษณะกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจะได้มีการกล่าวโดยละเอียดต่อจากเรื่องนี้ ส่วนกรณีผลกระทบทางลบจากปัจจัยภายนอกที่อธิบายด้วยความสัมพันธ์ทางเศรษฐศาสตร์อาจจะแสดงด้วยภาพเพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในภาพที่ ๒๕ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๒๕

ความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการผลิต
ที่มีผลกระทบทางลบต่อสังคม แต่ไม่มีการแก้ไข

ในภาพดังกล่าว MPC คือต้นทุนที่ผู้ประกอบการแต่ละคนจะต้องจ่าย หรือเส้นอุปทานของผลผลิตสินค้า X ตามที่แสดงในภาพที่ ๒๕ dd คือเส้นอุปสงค์ที่มีต่อสินค้า X_1 และ d ก็คือปริมาณและราคาที่มีการซื้อขายสินค้าจากผู้ประกอบการรายนี้ แต่ในความเป็นจริงกระบวนการผลิตนี้ได้สร้างต้นทุนทางอ้อมแก่สังคม โดยสร้างความเสียหายต่อหน่วยเพิ่มขึ้นตามปริมาณการผลิตที่เกินกว่าจุดต่ำสุดจุดหนึ่ง นั่นก็คือ X_0 ซึ่งแสดงด้วยเส้น X_0MD แสดงอยู่ในแดนราคาดลบ ซึ่งก็คือต้นทุนที่สังคมได้รับเพิ่มขึ้น ถ้าหากคิดตามต้นทุนที่เกิดขึ้นกับสังคมทั้งหมด (marginal social cost) หรือ MSC นั่นก็คือ $MPC+MD$ และถ้าหากคิดตามต้นทุนนี้ที่ราคา d ควรจะมีอุปทานเท่ากับ X_1' เท่านั้น แทนที่จะเป็น X_1 การที่มี X_1 เป็นอุปทานทำให้สังคมมีต้นทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้นโดยไม่สมควร ซึ่งแสดงโดยพื้นที่ $A X_1' X_1 B$ ใต้เส้น MSC นั่นก็คือต้นทุนที่สังคมจะต้องจ่ายเพิ่มขึ้น จากการบริโภค X_1 อันเป็นผลจากการที่ตลาดชดเชยความเสียหายจากการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมหายไป ซึ่งก็คือภาวะการไม่มีประสิทธิภาพในทางเศรษฐกิจ เป็นการเร่งให้มีการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมหมดไปเร็วกว่าที่ควรจะเป็น นอกเหนือจากประเด็นที่เป็นข้อจำกัดทางวิทยาศาสตร์กายภาพดังที่ได้อธิบายไปแล้ว

ปัญหาอันเกิดจากลักษณะกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ปัญหาการไม่มีตลาดที่เหมาะสมทำให้การใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ มีปัจจัยสำคัญที่ควรพิจารณาเพิ่มเติมอีกประเด็นหนึ่งคือ ความไม่ชัดเจนในเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ประเด็นที่จะพิจารณาก็คือ กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้นมีผลกระทบต่อการตัดสินใจอย่างไร โดยจะต้องเริ่มต้นโดยทำความเข้าใจรูปแบบต่างๆ ในการถือครองทรัพย์สิน ซึ่งอาจจะแบ่งได้เป็นลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของชัดเจน (no one's property or open-

access resources)

๒. รัฐหรือสาธารณชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม (state or public property)

๓. ปัจเจกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม (common property)

๔. กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (private property)

การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ทั้งสี่ลักษณะดังกล่าวมีผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างกันมาก และอาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้หมดไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ซึ่งจะได้พิจารณารูปแบบการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันในแต่ละลักษณะดังต่อไปนี้

ในกรณีที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของอย่างชัดเจน (open-access) ซึ่งมักจะเป็นลักษณะโดยทั่วไปของทรัพยากรธรรมชาติเป็นจำนวนมาก เช่น สัตว์น้ำในมหาสมุทรที่ไม่มีผู้ใดสามารถอ้างกรรมสิทธิ์ได้ แร่ธาตุที่อยู่ในดินหรือพื้นที่ที่มีได้มีผู้อ้างกรรมสิทธิ์ คลื่นสัญญาณวิทยุที่อยู่ในอากาศและอวกาศที่ยังไม่มีผู้อ้างกรรมสิทธิ์ สิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่จะมีลักษณะเช่นนี้ทั้งนั้น เช่น คุณภาพของน้ำ อากาศ และเสียง เป็นต้น การที่ไม่มีผู้ใดอ้างกรรมสิทธิ์ทำให้ผู้ที่เข้าถึงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้ก่อนด้วยเทคโนโลยีที่เหนือกว่าสามารถหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นได้โดยไม่จำกัด ยกเว้นแต่ข้อจำกัดในด้านต้นทุนอันเกิดจากการใช้เทคโนโลยีเพื่อการเก็บเกี่ยวหรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นโดยตรง ซึ่งอาจจะรวมถึงความจำกัดของความต้องการหรือความจำกัดของตลาด ทำให้ไม่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกินกว่าที่ได้มีการใช้ไปแล้วในขณะนั้นๆ การถือครองทรัพย์สินในรูปแบบนี้จึงนับว่าไม่เอื้อต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นผลทำให้เกิดสภาพเสื่อมโทรมของแหล่งทรัพยากรและสภาพแวดล้อมดังกล่าวอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ที่มีการเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว

ในกรณีที่รัฐหรือสาธารณชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม (public property) ในความเป็นจริงสาธารณชนทุกคนไม่อาจบริหารความเป็นเจ้าของ

ได้ จึงมอบอำนาจให้รัฐเป็นผู้จัดการแทน ในขณะที่รัฐเองก็มีลักษณะเป็นนามธรรม ผู้ที่ทำหน้าที่บริหารจัดการอย่างแท้จริงคือรัฐบาล ซึ่งมีรูปแบบในการก้าวเข้ามาสู่อำนาจในการบริหารจัดการที่หลากหลาย มีรูปแบบในการใช้อำนาจและแสวงหาผลประโยชน์ที่แอบแฝงนอกเหนือจากผลประโยชน์สาธารณะอีกด้วย นอกจากนี้รัฐบาลเองที่เป็นกลุ่มนักการเมืองที่หมุนเวียนกันเข้ามาบริหารประเทศ ย่อมไม่สามารถบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นของสาธารณประโยชน์ได้โดยตรง จะต้องให้ผู้ที่ได้รับมอบหมายคือเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ดูแลแทน โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐถึงแม้ในทางทฤษฎีจะต้องเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์สาธารณะของสังคม แต่ในทางปฏิบัติ เจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านั้นล้วนแต่มีผลประโยชน์ส่วนตัวที่ตนเองต้องการจะปกป้องร่วมอยู่ด้วย ดังนั้นบุคคลเหล่านี้จะทำหน้าที่ของตนเองได้ดีเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับแรงกดดันจากรัฐบาลที่จะคอยสอดส่องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเหล่านั้นปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเที่ยงธรรม หรือถูกตรวจสอบการทำงานอย่างใกล้ชิดโดยสังคม ที่สำคัญที่สุดก็คือ เจ้าหน้าที่เหล่านี้จะต้องไม่มีผลประโยชน์ตนเองเกี่ยวข้อง หรือพร้อมที่จะแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง สมมติฐานทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วส่วนใหญ่จะไม่เป็นความจริง มีผลทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมักมิได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความคาดหวังของสังคม รูปแบบการถือครองทรัพย์สินดังกล่าวถึงแม้ว่าจะจะเป็นรูปแบบที่ประสิทธิภาพในการจัดการเหนือกว่ารูปแบบแรก แต่ก็ยังนับได้ว่าเป็นรูปแบบการถือครองที่ไม่ดีเท่าที่ควรในแง่ของความพยายามในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ส่วนในกรณีที่สาม คือ ปัจเจกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม (common property) นั้น อาจจะได้ว่าเป็นรูปแบบการถือครองทรัพย์สินที่ก่อให้เกิดมีการใช้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความแตกต่างสำคัญระหว่างการที่ปัจเจกชนร่วมเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์กับการที่สาธารณชนเป็นเจ้าของอยู่ที่ว่า ปัจเจกชนที่เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วมนั้นสามารถบริหารจัดการ (exercise) การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ได้โดยตรงโดยไม่จำเป็นต้องกระทำโดยผ่านตัวแทน ต่างกับกรณีทรัพย์สิน

หรือกรรมสิทธิ์ที่เป็นของสาธารณชนที่ปัจเจกชนไม่สามารถบริหารจัดการได้โดยตรง แต่จะทำได้โดยผ่านตัวแทนซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนในกรณีที่ปัจเจกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วมกัน ถ้าหากจำเป็นจะต้องมีการบริหารจัดการผ่านตัวแทน ตัวแทนจะต้องตอบสนองความต้องการของเจ้าของตัวจริงมากกว่าในกรณีที่สาธารณชนเป็นเจ้าของ ตัวแทนย่อมไม่สามารถจะดำเนินการได้โดยอิสระปราศจากการถูกควบคุมตรวจสอบหรือดำเนินการเพื่อผลประโยชน์ของตนเองได้โดยง่าย เพราะถูกควบคุมโดยกลุ่มเจ้าของที่เป็นตัวจริงอย่างใกล้ชิด เคยมีความเข้าใจผิดแต่เดิมว่า ถ้าหากเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมแล้วจะก่อให้เกิดปัญหา (โปรดดู G. Hardin, 1968: 1343-1348 ที่เขียนเรื่อง *Tragedy of the Commons*) เนื่องจากมีความเข้าใจลึบสนในความหมายที่มีความแตกต่างของการที่ปัจเจกชนมีกรรมสิทธิ์ร่วม (common property) กับการที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ (open-access) ความแตกต่างที่สำคัญก็คือ การที่ปัจเจกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม กลุ่มบุคคลผู้ที่เป็นเจ้าของสามารถใช้สิทธิหรือปกป้องสิทธิของตนได้โดยตรง หรือผ่านตัวแทนที่ต้องสนองเจตนารมณ์ของเจ้าของตัวจริง แต่ถ้าหากทรัพย์สินที่ไม่มีเจ้าของนั้นจะมีแต่ผู้ที่จ้องหาผลประโยชน์และไม่มีผู้ใดปกป้องทรัพย์สิน เพราะไม่มีเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่แท้จริง

ปัญหาที่จะต้องพึงตระหนักกว่าทำให้การบริหารทรัพย์สินในรูปแบบดังกล่าวด้อยประสิทธิภาพลงก็คือ ถ้าหากกลุ่มเจ้าของมีขนาดใหญ่ หรือมีกลุ่มเจ้าของที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับทรัพย์สินปะปนอยู่ด้วย ก็จะมีปัญหาผู้ร่วมโดยสารฟรี (free rider) นั่นก็คือผู้ที่ไม่ร่วมแรงร่วมใจในการรักษาและปกป้องทรัพย์สิน แต่กลับได้รับผลประโยชน์ร่วมด้วย ทำให้ภาระในการดูแลและปกป้องทรัพย์สินไปตกอยู่กับสมาชิกที่มีความกระตือรือร้นเท่านั้น และอาจจะเป็นสาเหตุทำให้ความกระตือรือร้นเหล่านั้นค่อย ๆ หดไปในที่สุด (Runge, 1992: 21-22) ด้วยเหตุนี้จึงอาจจะจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์เพื่อที่จะทำให้สถาบันของการที่เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินร่วมสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Ostrom, 1992: 305) โดยอาจมีมาตรการต่างๆ เพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๑. จะต้องมีกฎเกณฑ์ร่วมกันที่ง่ายแก่การเรียนรู้ การจดจำ และการถ่ายทอดของทุกคน

๒. เน้นภูมิปัญญาที่มีอยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ผู้ทำหน้าที่ในการจัดสรรผลประโยชน์เกี่ยวกับทรัพยากรนำมาใช้

๓. ส่งเสริมให้มีความร่วมมือและไว้วางใจกันในบรรดาสมาชิกของกลุ่มเพิ่มมากขึ้น โดยการมีกิจกรรมที่มีผลประโยชน์ร่วมกันมากขึ้น

๔. พยายามลดขั้นตอนของกระบวนการตัดสินใจ ในส่วนที่ว่าผู้ใดสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวได้บ้าง

๕. พยายามลดค่าใช้จ่ายในการบังคับใช้กฎเกณฑ์ เนื่องจากถ้าหากมีคนแปลกหน้าเข้ามาใช้ทรัพยากรสินเหล่านั้น สมาชิกทุกคนจะทราบดีและสามารถป้องกันได้ทันทีอยู่แล้ว

การถือครองทรัพยากรสินในลักษณะดังกล่าวทำให้ปัญหาการมีผลประโยชน์ร่วมกันในระยะยาวของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นเรื่องที่สามารถจัดการได้ง่าย ถึงแม้จะไม่มีตลาดเพื่อชดเชยผู้เสียหายซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับลักษณะการถือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล เพราะรูปแบบการถือครองทรัพยากรสินหรือทรัพยากรดังกล่าวเป็นการป้องกันมิให้มีการใช้ทรัพยากรเกินขอบเขตอยู่แล้ว

รูปแบบการถือครองสุดท้าย คือรูปแบบที่เอกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรสิน ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่ตีร่องไปจากการที่เอกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม ลักษณะเด่นของการถือครองทรัพยากรสินในลักษณะนี้ก็คือ มีตลาดที่แน่นอน เนื่องจากแนวความคิดเรื่องตลาดนั้นมีรากความคิดจากผลประโยชน์ส่วนบุคคลเป็นหลัก ถ้ามีการจัดการโดยไม่เกิดผลกระทบจากภายนอก ปัญหาที่เกิดจากตลาดผลกระทบจากภายนอกไม่มีจะไม่เกิดขึ้น แต่ปัญหาที่แท้จริงนั้นเกิดจากตัวของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งยากที่จะไม่ให้มีลักษณะที่ไม่เกิดผลกระทบภายนอกทั้งทางบวกและทางลบต่อสาธารณชนได้ ดังนั้นในการตัดสินใจที่จะดำเนินการหรือไม่ดำเนินการโดยเอกชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรสิน อาจเกิดผลกระทบทั้งทางบวกและลบแก่บุคคลอื่น ๆ ที่ไม่มีตลาดที่จะชดเชยความเสียหายเกิดขึ้นได้ นอกจากนั้นอายุขัยของเอกชนแต่ละคนมีจำกัดและมีความพอใจ (preference) ที่อาจ

เปลี่ยนได้อยู่เสมอ การเปลี่ยนใจดังกล่าวอาจจะเป็นไปในทางอนุรักษ์หรือไม่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาวก็ได้ ต่างกับกรณีที่ปัจเจกชนเป็นเจ้าของร่วม โดยที่ถึงแม้ปัจเจกชนแต่ละคนจะมีอายุขัยจำกัด แต่การตัดสินใจของกลุ่มมีลักษณะที่เป็นสถาบัน ในขณะที่ตัวสมาชิกแต่ละคนอาจเปลี่ยนแปลงได้ โดยไม่เกิดผลกระทบต่อการตัดสินใจของกลุ่มหรือของสถาบันโดยรวม

ในขณะที่การตัดสินใจโดยบุคคลเพียงคนเดียวที่เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอาจจะเปลี่ยนไปได้ทั้งในทางบวกและลบ การตัดสินใจของกลุ่มมีความโน้มเอียงที่จะเป็นไปในทางเดี๋ยวมากกว่า คือ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อผลประโยชน์ระยะยาวของมวลสมาชิก โดยที่ตัวสมาชิกแต่ละคนอาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้ ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้รูปแบบการถือกรรมสิทธิ์แบบที่ปัจเจกชนหลายคนร่วมเป็นเจ้าของ มีความสอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด

ในอดีต ในขณะที่ความรู้สึกเป็นส่วนตัวและเสรีภาพในการตัดสินใจจากการเป็นเจ้าของเพียงผู้เดียวยังไม่มีความโดดเด่นนัก รูปแบบการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของชุมชนทั่วโลกเป็นจำนวนมากจะเป็นรูปแบบที่ปัจเจกชนเป็นเจ้าของร่วม หรือชุมชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินร่วม แต่เมื่อความเป็นรัฐและเอกชนมีความเด่นชัดมากยิ่งขึ้น รูปแบบการถือครองจะมีแนวโน้มเปลี่ยนไปเป็นรัฐและเอกชนเท่านั้นที่สมควรเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ซึ่งมีรูปแบบที่สามารถทำได้ถ้ามีการนำความคิดเรื่องการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วมของปัจเจกชนเหนือทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมกลับมาใช้ใหม่ เป็นรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าการถือครองทรัพย์สินในลักษณะอื่นๆ

ดังนั้น ประเด็นในเรื่องกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ถ้าหากมีการจัดการที่ไม่ดีพอ อาจจะเป็นการเพิ่มข้อจำกัดของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนได้อีกประการหนึ่ง

พุทธเศรษฐศาสตร์และ เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในการพิจารณาเพื่อประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับเศรษฐศาสตร์พัฒนา เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ และเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาจกล่าวได้ว่า เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนี้มีความใกล้เคียงกับหลักคิดในพุทธเศรษฐศาสตร์มากที่สุด เพราะมิได้เน้นประเด็นการเพิ่มขึ้นของความมั่งคั่ง (wealth) เป็นหลักเหมือนสองวิชาแรก แต่ได้นำประเด็นในเรื่องความเป็นธรรมของโอกาสในการใช้ทรัพยากรระหว่างคนต่างรุ่นเข้ามาพิจารณา โดยมีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่การอยู่รอดของมนุษยชาติในระยะยาวเป็นหลัก แต่ทั้งนี้ในระหว่างที่มนุษย์แต่ละรุ่นยังคงดำรงชีวิตอยู่ นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักยังคงเน้นเป้าหมายไปที่ประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาจากจุดยืนอรรถประโยชน์นิยมเป็นหลัก นั่นก็คือเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทางที่จะก่อให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุดแก่ปัจเจกชน หรือการทำให้เกิดสวัสดิการของสังคมโดยรวมสูงสุด

ประเด็นที่เป็นปัญหาจริงในทางปฏิบัติก็คือ ทำอย่างไรจึงช่วยให้การกระจายการใช้ทรัพยากรระหว่างคนต่างรุ่นเกิดความเป็นธรรม ในขณะที่มีปัจจัยที่ทำให้เกิดความไม่แน่นอนมากพอสมควร ด้านหนึ่งคือ การหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ได้ ถ้าหากจะใช้กฎวิทยาศาสตร์กายภาพว่าด้วยพลวัตความร้อน (thermodynamics) มาประกอบการอธิบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎที่ว่าด้วยความวุ่นวายของสสารและพลังงาน ที่มีแต่จะเพิ่มระดับความวุ่นวายสูงขึ้นทุก ๆ ครั้งที่มีการนำมาใช้ในฐานะที่เป็นปัจจัยผ่าน (throughput) ทำให้เกิดเป็นความจำกัดอย่างแท้จริง (absolute limitation) ของทรัพยากรในที่สุด ขณะเดียวกันก็มีข้อเท็จจริงเช่นกันว่ามีการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ขึ้นมาตลอดเวลา โดยส่วนหนึ่งทำให้สามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อีกทั้งความขาดแคลนทรัพยากรที่สำคัญบางอย่างทำให้ต้นทุนในการผลิต

สูงขึ้น เป็นการกระตุ้นให้มีการค้นพบทรัพยากรชนิดใหม่มาใช้ทดแทนทรัพยากรที่หมดไปอยู่เสมอ มีผลให้ภาวะความขาดแคลนที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในปัจจุบันก็ได้จำกัดอย่างแท้จริงกลายเป็นการขาดแคลนสัมพัทธ์ (relative scarcity) ประกอบกับข้อเท็จจริงที่ว่าโลกที่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ปัจจุบันก็มีได้เป็นระบบปิด แต่มีพลังงานแสงอาทิตย์ซึ่งเป็นพลังงานที่มีระดับความวุ่นวายต่ำ (exergy) ส่งเข้ามาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ถึงแม้จะมีพลังงานบางส่วนสะท้อนออกไปจากโลก ก็เป็นพลังงานที่มีระดับความวุ่นวายสูงกว่า

ทั้งหมดนี้ได้สร้างความหวังให้นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ยังคงต้องการเน้นการพัฒนา ด้วยการนำทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ปัจเจกชนและก่อให้เกิดสวัสดิการสูงสุดแก่สังคมของคนในรุ่นต่อไป แต่ประเด็นดังกล่าวก็อาจจะลืมนึกข้อเท็จจริงในทางเศรษฐศาสตร์ถึงสภาพการหายไปของตลาดที่สำคัญ นั่นก็คือ ตลาดที่มีการชดเชยความเสียหายให้แก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบในทางลบจากภายนอก (negative externality) จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนเกินระดับการใช้ อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด หรือแม้แต่วิธีการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ไม่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็สามารถก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีประสิทธิภาพได้เช่นกัน เป็นการเร่งให้มีการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเร็วกว่าที่ควรจะเป็น ดังนั้น การหวังพึ่งสภาวะการแข่งขันและการขาดแคลนสัมพัทธ์ให้นำไปสู่การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เดิมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หรือค้นพบทรัพยากรใหม่ๆ รวมทั้งการมีพลังงานที่มีระดับความวุ่นวายต่ำ (exergy) จากภายนอกเข้ามาสู่โลกอย่างสม่ำเสมอ ก็อาจจะไม่ช่วยแก้ปัญหาการหายไปของตลาดชดเชยความเสียหาย ประกอบกับระบบการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ไม่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสูงสุด

ข้อถกเถียงในประเด็นเหล่านี้อยู่ที่จุดยืนของแนวความคิดที่แตกต่างกัน นั่นคือ ถ้าหากใช้จริยธรรมอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรมมนุษย์นิยม (humanism) ที่เน้นสิทธิในการครอบครอง

หรือการเป็นเจ้าของของมนุษย์เหนือสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหลาย และยังยอมให้ความพึงพอใจหรืออรรถประโยชน์ของมนุษย์ถูกกำหนดโดยการบริโภคเป็นสำคัญ จะทำให้มนุษย์ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักต้องพยายามดิ้นรนที่จะได้รับการบริโภคให้มากที่สุด ภายใต้ภาวะความจำกัดโดยเปรียบเทียบของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในขณะใดขณะหนึ่ง ในขณะที่ได้มีการพิจารณาถึงความเป็นธรรมของโอกาสในการใช้ทรัพยากรของคนในรุ่นต่างๆ ประกอบด้วยแล้ว

ในขณะที่จุดยืนของพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นอยู่ในกระแสเดียวกันกับจริยธรรมธรรมชาตินิยม (naturalism) ซึ่งเป็นกระแสความคิดเดียวกันกับนิเวศวิทยาแนวลึก (deep ecology) ที่เน้นการดำรงอยู่ของดุลสภาวะตามธรรมชาติ ซึ่งต้องไม่มีการก้าวล่วงโดยการกระทำของมนุษย์ มีผลให้มนุษย์ไม่มีสิทธิที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญของสภาวะตามธรรมชาติได้ เพราะมนุษย์ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของสภาวะธรรมชาตินั้นด้วย ในขณะที่จุดเน้นที่อาจจะมีความต่างที่สำคัญระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาแนวลึกก็คือ พุทธเศรษฐศาสตร์ยอมรับการเปลี่ยนแปลงของทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาวะความเป็นจริงตามธรรมชาติ อันเป็นส่วนสำคัญของความคิดในเรื่องการไม่มีตัวตนหรืออนัตตา ซึ่งเป็นจุดเน้นที่สำคัญในพุทธธรรม การเน้นเช่นนี้คือการยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งมีผลในทางปฏิบัติเหมือนกับแนวคิดนิเวศวิทยาแนวลึก แต่มีวิธีที่แตกต่างกัน นั่นก็คือ ตามแนวคิดนิเวศวิทยาแบบลึกจะเน้นการงดเว้นการกระทำของมนุษย์ที่จะไปสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยสิ้นเชิง แต่ถ้าเป็นแนวคิดตามแบบพุทธธรรมจะเน้นการดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาทเป็นสำคัญ เพื่อพร้อมที่จะเผชิญการเปลี่ยนแปลงทุกชนิดที่เกิดขึ้น มีผลให้มนุษย์ควรจะละเว้นจากการกระทำที่ไม่ถูกไม่ควร และเร่งกระทำแต่ในสิ่งที่ถูกที่ควรเป็นหลัก แนวคิดแบบหลังนี้เป็นการใช้สติให้ควบคู่กับปัญญาในการดำรงชีวิตของมนุษย์ตลอดเวลา

เนื่องจากพุทธเศรษฐศาสตร์ยอมรับการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ประเด็นความ “ยั่งยืน” (sustainable) หรือไม่จึงมิได้

เป็นปัญหาสำคัญที่จะต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ ที่สำคัญกว่าก็คือ จะตั้งรับหรือเผชิญการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างมีสติได้อย่างไร ทำอย่างไรจึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งซึ่งเป็นต้นเหตุของความทุกข์ ดังนั้น เมื่อสามารถทำให้ชีวิตมีความสุขอยู่ได้ทุกขณะจิต โดยไม่มีการเบียดเบียนตัวเองและสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ย่อมถือได้ว่าเป็นการดำรงชีวิตอย่างสมบูรณ์ที่สุดแล้ว ส่วนการที่ในที่สุดเผ่าพันธุ์ของมนุษย์จะอยู่คู่โลกอย่าง “ยั่งยืน” หรือไม่ ไม่นับว่าเป็นประเด็นสำคัญ แต่ผลที่เกิดขึ้นจริงจากแนวคิดเช่นนี้ก็คือ จะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยความระมัดระวังอย่างแท้จริง ดังเช่นในกรณีทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด (theory of economy) ที่พัฒนามาจากบทสนทนาระหว่างพระเจ้าอุเทนและพระอานนท์ ที่ได้นำมาอธิบายในบทที่ ๑๑ ย่อมเป็นประจักษ์พยานได้ดีว่า ถ้าหากมนุษย์ได้ดำรงชีวิตด้วยการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด (maximize the utilization of resources) แทนเน้นการได้รับอรรถประโยชน์สูงสุดจากการบริโภคทรัพยากรตามแนวคิดกระแสอรรถประโยชน์แล้ว จะเห็นได้ว่าในที่สุดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะมีความ “ยั่งยืน” อยู่คู่กับโลกนานกว่าวิธีการใช้บนฐานคิดของอรรถประโยชน์อย่างแน่นอน

ส่วนมนุษย์จะสามารถสืบทอดเผ่าพันธุ์ยั่งยืนคู่กับโลกหรือไม่นั้น มิใช่เป็นประเด็นปัญหาสำคัญ และถ้ามนุษย์จะต้องหมดไปจากโลกอันเป็นผลมาจากนิพพานสภาวะ น่าจะเป็นสภาวะที่พึงปรารถนา เนื่องจากในสภาวะดังกล่าว มนุษย์ รวมทั้งสัตว์โลกทั้งหลายที่มีโอกาสพัฒนามาสู่สภาวะของการเป็นมนุษย์ ได้บรรลุถึงจุดหมายที่สูงสุดของการมีชีวิตอยู่แล้ว ลักษณะเช่นนี้ถึงแม้เผ่าพันธุ์ของมนุษย์จะหมดไปจากโลก ก็หมดไปในลักษณะของผู้สร้างแทนที่จะเป็นผู้ทำลาย เพราะสร้างโอกาสให้สิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่เหลือได้มีโอกาสมีวิวัฒนาการที่สูงขึ้นต่อไป แทนการหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เพราะการบริโภคเพื่อสร้างอรรถประโยชน์สูงสุด หรือการบริโภคอย่างไม่ประมาทตามแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์นั่นเอง ทั้งนี้เพราะจุดเน้นในพุทธเศรษฐศาสตร์อยู่ที่ว่าความสุขที่แท้จริงของมนุษย์มิได้เป็นความสุขที่เกิดจากการเสพหรือการบริโภค แต่อยู่

ที่ความสามารถสะสมปัญญาเพื่อเข้าใจโลกตามสภาวะความเป็นจริง มีชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท สามารถเข้าใจสาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์ อีกทั้งสามารถก้าวล่วงพ้นความทุกข์ได้โดยเด็ดขาดนั่นเอง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ถ้าจะอธิบายเลียนแบบกระแสความคิดที่มีในอารยธรรมตะวันตก พุทธเศรษฐศาสตร์จะอยู่ในกระแสจริยธรรมธรรมชาติ-นิยม ที่เน้นมนุษยนิยมในส่วนที่เป็นเสรีนิยมเป็นหลัก แต่เป็นเสรีนิยมในคนละความหมาย เพราะในพุทธเศรษฐศาสตร์เป็นเสรีนิยมในความหมายที่แท้จริง คือ การปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากการครอบงำโดยโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งจะทำให้มนุษย์มีเสรีภาพที่จะทำแต่ความดีและพัฒนาไปสู่ศักยภาพที่สูงสุดของความเป็นมนุษย์ได้อย่างแท้จริง มีผลทำให้เกิดคานตีสุขในสังคม ซึ่งก็เป็นความหมายที่สูงกว่าสวัสดิการสังคม (social welfare) ที่มีในอารยธรรมตะวันตกตามแบบของลัทธิอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) อย่างแท้จริง จึงเป็นการรวมเอาแนวความคิดจริยธรรมในกรอบความคิดของอารยธรรมตะวันตกทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน เป็นการก้าวไปไกลกว่าแนวคิดแบบนิเวศวิทยาแนวสิกซึ่งเน้นธรรมชาตินิยมอย่างเดียวเป็นหลัก เนื่องจากนิเวศวิทยาแนวสิกไม่มีเครื่องมือในการวิเคราะห์ที่จะทำความเข้าใจความหมายของการมีเสรีภาพอย่างแท้จริงของมนุษย์ อันเป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้มนุษย์ได้สะสมความดีงาม และทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นในที่สุด ถึงแม้ว่าผลในที่สุดอันเกิดจากการปฏิบัติของแนวคิดแบบนิเวศวิทยาแนวสิกจะไม่ต่างกับพุทธเศรษฐศาสตร์ก็ตามที่

จากลักษณะดังกล่าว จึงไม่มีความจำเป็นที่พุทธเศรษฐศาสตร์จะต้องก้าวเข้าไปพิจารณาประเด็นการหายไปของตลาดที่สำคัญ คือตลาดที่มีการชดเชยแก่ผู้ได้รับความเสียหายจากผลกระทบภายนอกเนื่องจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไม่มีประสิทธิภาพ เพราะในกรณีแรกนั้นจะไม่เกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ทุกคนไม่เน้นผลประโยชน์ส่วนบุคคลเป็นหลัก เพราะการกอบโกยเพื่อการเสพมิใช่หนทางที่จะช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง แต่กลับเป็นการกระตุ้นให้เกิดความทุกข์แก่ตนเองและแก่ผู้อื่นนับได้ว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรหรือ

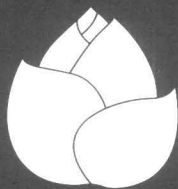
แม้แต่ผลดีในที่สุดแก่ผู้ใด

ส่วนในประเด็นเรื่องปัจเจกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วม (common property) นั้น ปรากฏอยู่ในพระวินัยของสงฆ์ คือปัจเจกชนหรือพระสงฆ์แต่ละรูปจะไม่ยึดถือเอาสิ่งของที่ไม่มีความจำเป็นเพื่อการใช้สอยเฉพาะตัวมาเป็นของส่วนบุคคล สังคมหรือหมู่คณะเป็นเจ้าของร่วมกัน แต่ทุกคนจะต้องร่วมกันถนอมใช้ตามความจำเป็น ตามทฤษฎีที่ว่าด้วยการประหยัดตามที่ได้ อ้างมาแล้ว

ที่อภิปรายมาทั้งหมดนี้คือจุดยืนโดยสังเขปของการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธเศรษฐศาสตร์ โดยนำไปเทียบเคียงกับแนวคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก เป็นการนำเอาประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นจุดเน้นในการวิเคราะห์ แต่แทนที่จะเน้นการ “พัฒนาที่ยั่งยืน” ตามกรอบความคิดจริยธรรมอรรถประโยชน์นิยมแบบตะวันตก จะเป็นการเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีสติและไม่ประมาท จึงไม่จำเป็นต้องฝากความหวังไว้กับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและปัจจัยที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของมนุษย์เป็นหลัก ในขณะเดียวกัน มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่องจนสามารถก้าวล่วงให้พ้นความทุกข์ไปได้อย่างถาวร จึงไม่ต้องพะวงถึงประเด็นในเรื่อง “ความยั่งยืน” ซึ่งจะมีผลอย่างแท้จริงต่อความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกว่าแนวทางอื่น ๆ ในที่สุด เพราะความสุขของมนุษย์มิได้เกิดจากการ “เสพ” หรือการบริโภคเป็นหลักนั่นเอง

บทที่ ๑๕

การประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์
เข้ากับเศรษฐศาสตร์สาขาอื่นๆ

เศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับมนุษย์และเศรษฐศาสตร์สาขาอื่น ๆ

ในบทที่ ๑๒, ๑๓, ๑๔ ที่มีการนำประเด็นในเรื่องเศรษฐศาสตร์พัฒนาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มาพิจารณาเพื่อประยุกต์เข้ากับทฤษฎีที่ได้พัฒนามาจากพุทธเศรษฐศาสตร์ ในฐานะเป็นสาขาวิชาที่สามารถนำหลักการในพุทธเศรษฐศาสตร์มาประยุกต์ได้โดยไม่ยากนัก เนื่องจากวิชาเหล่านี้เกี่ยวข้องโดยตรงกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ ซึ่งเป็นจุดเน้นในพุทธธรรมด้วยเช่นกัน แต่ยังมีวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐศาสตร์เกษตร เศรษฐศาสตร์อุตสาหกรรม เศรษฐศาสตร์ขนส่ง ล้วนเป็นวิชาเน้นการผลิตสินค้าและบริการเฉพาะตัว เช่น สินค้าเกษตร อุตสาหกรรม และบริการขนส่ง เป็นต้น โดยที่สินค้าและบริการเหล่านี้มีเทคนิคในการผลิต ลักษณะของตลาดสินค้าและบริการที่มีความเฉพาะตัว เนื้อหาของวิชาส่วนใหญ่จึงเป็นการเน้นเทคนิคเฉพาะเรื่องของสินค้าและบริการเหล่านั้น ส่วนประเด็นที่เกี่ยวข้องในทางเศรษฐศาสตร์ก็จะเป็นคำถามที่คล้ายๆ กัน คือ ทำอย่างไรถึงจะทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำที่สุด การผลิตมีประสิทธิภาพมากที่สุด และมีวิธีการใดที่จะลดปัญหาความไม่แน่นอนอันเกิดจากวงจรในการผลิต (production cycle) และความผันผวนของตลาด หรือจะดำเนินการผลิตอย่างไรจึงจะสอดคล้องกับแบบแผนและทิศทางของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวม

เนื่องจากลักษณะวิชาที่เน้นการศึกษาเฉพาะเรื่องสูง ในขณะที่วิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ยังอยู่ในระยะเริ่มต้นของการพัฒนา ซึ่งต้องการพื้นฐานความคิดที่มั่นคงเพื่อลดโอกาสในการถูกวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นปลีกย่อย อันอาจมีผลทำให้เกิดการขาดความเชื่อมั่นในเนื้อหาของวิชาโดยไม่จำเป็น โดยที่มีเนื้อหาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เป็นแก่นร่วมกัน คือ การเน้นประสิทธิภาพในการผลิตสูงสุด มีต้นทุนการผลิตต่ำที่สุด มีขีดความสามารถในการแข่งขันสูง สามารถทนแรงกระแทกจากการผันผวนของตลาดและราคาตลาดได้สูง ช่วยการพัฒนาเศรษฐกิจในลักษณะที่เหมาะสม มีความสอดคล้องกับขีดความสามารถในการพัฒนาประเทศ ช่วยกระตุ้นให้มีการจ้างแรงงานที่สอดคล้อง

กับขีดความสามารถของแรงงานในประเทศ เป็นต้น ประเด็นทางเทคนิคเหล่านี้ที่นำไปสู่ข้อสรุปร่วมที่สำคัญประการเดียว คือ ประสิทธิภาพในการผลิต ซึ่งเป็นประเด็นที่ไม่มีความแตกต่างอย่างชัดเจนจากจุดยืนของพุทธเศรษฐศาสตร์ จึงมิได้เป็นกรณีเร่งด่วนที่จะต้องเข้าไปพิจารณาจากแง่มุมของพุทธเศรษฐศาสตร์

นอกจากวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เน้นการผลิตสินค้าและบริการเฉพาะตัวแล้ว ก็ยังมีเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการคลัง การเงินและการธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจทั้งในด้านการคลังของประเทศที่เกี่ยวข้องกับการใช้จ่ายเงินของภาครัฐและการหารายได้จากภาษีอากร ผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจจากการเปลี่ยนแปลงปริมาณเงิน อัตราดอกเบี้ย และอัตราแลกเปลี่ยน ผลกระทบจากการค้าระหว่างประเทศ การไหลเวียนของเงินทุนระหว่างประเทศที่มีต่อภาวะเศรษฐกิจโดยรวม และการจ้างงานของประเทศ เป็นต้น ประเด็นเหล่านี้ล้วนเป็นประเด็นเทคนิคในการบริหารนโยบายทางเศรษฐกิจ ที่การพัฒนาของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ในระดับที่เป็นอยู่ในปัจจุบันยังไม่พึงจะเข้าไปพิจารณาเพื่อที่จะนำไปประยุกต์ใช้ อีกทั้งวิชาเหล่านี้มิได้อภิปรายเจาะลึกถึงแก่นของความเป็นมนุษย์อย่างเช่นสามวิชาที่ได้อภิปรายในบทที่ ๑๒, ๑๓ และ ๑๔ ตามลำดับมาแล้ว

แต่เพื่อที่จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างกว้าง ๆ ของพุทธเศรษฐศาสตร์ที่อาจจะนำไปประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เหลือ นอกจากประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแก่นของความเป็นมนุษย์โดยตรง จึงจะขอเสนอคำอธิบายจากพุทธธรรมที่พอจะประยุกต์ใช้กับวิชาเหล่านี้ในลักษณะกว้าง ๆ เพื่อให้มีความครอบคลุมเนื้อหาในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เหลือทั้งหมด เป็นการแสดงให้เห็นความพยายามที่จะประยุกต์วิชาพุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับเศรษฐศาสตร์สาขาอื่นๆ ที่เหลือในลักษณะที่เป็นภาพรวม เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่ประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกๆ ด้านได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้โดยมีข้อพึงระมัดระวังในเบื้องต้นว่า ข้อเสนอทั้งหมดที่จะนำเสนอในบทนี้ เป็นเพียงแนวคิดเบื้องต้นที่จำเป็นจะต้องมีการ

ศึกษาวิจัยค้นคว้าและพัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่อย่างจริงจัง ก่อนที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในลักษณะที่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจน เหมือนเช่นในกรณีสามวิชาที่ได้กล่าวมาแล้ว

หลักการทั่วไปในพุทธธรรมที่อาจจะนำมาประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไป

เมื่อมีความเข้าใจในเบื้องต้นร่วมกันถึงลักษณะที่เป็นการทดลองนำเสนอความคิด แทนการวิเคราะห์ถึงแก่นของเนื้อหาวิชาอย่างที่ได้ศึกษามาแล้วในสามบทก่อนหน้า ก็อาจเริ่มโดยนำพุทธธรรมสำคัญที่ควรจะนำมาประยุกต์ได้กับลักษณะทั่วไปของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เหลือดังต่อไปนี้

๑. การเน้นการพึ่งตนเอง
๒. การเน้นการใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท
๓. การเน้นอหิงสา หรือการละเว้นจากการสร้างเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความรุนแรง
๔. การเน้นการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพการงานที่เป็นประโยชน์ สุจริต และมีมานะอดทน หรือสัมมาอาชีพะ
๕. การเน้นการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
๖. พยายามละกิเลสและความโลภ
๗. การเน้นความซื่อสัตย์ สุจริต มีความละเอียดและเกรงกลัวการกระทำความผิด

โดยที่จะอธิบายว่าสามารถนำประเด็นสำคัญในพุทธธรรมเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้กับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในกรณีใดได้บ้าง อย่างเช่นกรณีเศรษฐกิจพอเพียงอันสืบเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อีกทั้งได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่พสกนิกรต่างกรรมต่างวาระในหลายโอกาส ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการสำคัญในพุทธธรรมที่ได้ยกมาแสดงไว้ทั้งหมดนี้ด้วยแล้ว โดยที่แนวพระราชดำริดังกล่าวสามารถ

นำไปประยุกต์ใช้กับทิศทางการพัฒนาประเทศโดยรวมได้ ตามที่อธิบายไป ครั้งหนึ่งแล้วในบทที่ ๑๓ ที่ว่าด้วยเศรษฐศาสตร์พัฒนา

หลักการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเอง หรือ อัตตา หิ อัตตโน นาโถ ในความหมายที่สูงสุดในพุทธธรรมก็คือ ความสามารถในการพัฒนาด้วยตนเองด้วยการพิจารณาอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) เห็นความเป็นจริงของความไม่เที่ยงแท้แน่นอน (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๖๘๐) แต่ในความหมายที่มักจะเข้าใจกันโดยทั่วไปและเป็นประเด็นที่จะนำมาพิจารณาในทางเศรษฐศาสตร์ก็คือ ความสามารถในการพึ่งตนเองได้ทุกระดับ เพื่อความไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่นหรือหมู่คณะ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๕๙๙) ส่วนอีกความหมายหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องก็คือ ความเพียรพยายามที่ต้องมีการฝึกฝนตนเองให้ดี ซึ่งไม่สามารถจะมีบุคคลอื่นทำให้ได้ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๘: ๒๑๗) หลักการที่สามารถนำมาใช้อธิบายในเศรษฐศาสตร์ก็คือ การเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเองเป็นหลัก ซึ่งมีบางกรณีถือได้ว่าเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพสูงสุด

ในกรณีทั่วไป ภายหลังจากมีการอธิบายหลักการแบ่งงานกันทำว่ามีผลทำให้ผลิตภาพเพิ่มมากขึ้นโดยแอดัม สมิท และจะเป็นการดีแก่ทุกฝ่ายรวมทั้งสังคมด้วย ถ้าหากต่างฝ่ายต่างผลิตในสิ่งที่ตนมีความชำนาญ แล้วเอาผลผลิตที่ได้มาแลกเปลี่ยนกัน ทุกฝ่ายก็จะได้ผลผลิตตามที่ตนต้องการ และมีปริมาณมากกว่าการที่ทุกคนจะพยายามผลิตทุกสิ่งทุกอย่างเอง คำอธิบายเช่นนี้ได้ซ่อนข้อสมมติฐานที่สำคัญไว้สองประการ ประการแรกคือ ต้นทุนในการแลกเปลี่ยนสินค้า (transaction cost) มิได้เป็นปัจจัยสำคัญ ประการที่สอง ทั้งสองฝ่ายที่นำสินค้ามาแลกเปลี่ยนกันมีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกันหรือไม่แตกต่างกันมากนัก นอกจากนั้นยังมีการซ่อนข้อสมมติฐานเกี่ยวกับการให้คุณค่าเอาไว้ด้วย กล่าวคือ เป็นการเน้นการให้คุณค่าของการมีสินค้าและ

บริการเพิ่มมากขึ้น โดยถือว่าเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาแต่เพียงประการเดียว คุณค่าอันเกิดจากการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ หรือมีความรู้กว้างขวางเนื่องจากมีประสบการณ์จากการที่ได้ทำหน้าที่หลายอย่างไม่มีความสำคัญเทียบเท่า นอกจากนั้นยังสมมติต่อไปว่าการทำงานที่ซ้ำซากจำเจแต่เพียงอย่างเดียวที่ทำให้เกิดมีความชำนาญเพิ่มมากขึ้นไม่ได้สร้างความเบื่อหน่าย แต่กลับสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ที่ทำหน้าที่เหล่านั้น หรือมิฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นก็จะได้รับผลตอบแทนเป็นตัวเงินหรือสิ่งของ ที่ให้ความพึงพอใจมากกว่าความไม่พอใจจากที่ต้องทำงานซ้ำซากดังกล่าว

จะเห็นได้ว่าหากข้อสมมติฐานที่ตั้งแบบแฉ่งเอาไว้ในลักษณะดังกล่าวไม่เป็นความจริง คำอธิบายดังกล่าวก็จะใช้ไม่ได้ เป็นต้นว่า ถ้าหากต้นทุนในการแลกเปลี่ยนสูงเกินไปก็จะเป็นการไม่คุ้มค่าจากการที่ทุกคนผลิตเฉพาะสิ่งที่ตนมีความชำนาญแต่เพียงอย่างเดียว หรือกรณีการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ทั้งสองฝ่ายมีอำนาจต่อรองไม่เท่ากัน ผู้ที่มีอำนาจต่อรองที่ด้อยกว่าจะเป็นฝ่ายที่เสียเปรียบอยู่เสมอ ทำให้เกิดความไม่คุ้มค่าที่จะเน้นการผลิตเพียงอย่างเดียวแล้วนำไปแลกเปลี่ยน นอกจากนี้การผลิตหลายสิ่งพร้อมกันไปจะช่วยให้ผู้ทำหน้าที่ดังกล่าวมีความรู้ความสามารถกว้างขวาง มีประสบการณ์เพิ่มมากขึ้น นับเป็นการลงทุนเพื่อเพิ่มความรู้หรือทักษะให้มากขึ้น อีกทั้งการขยายองค์ความรู้จะช่วยให้ขยายขอบเขตของความรู้ในอัตราที่เร่ง ถ้าหากสามารถเชื่อมโยงความรู้หลายๆอย่างเข้าด้วยกันได้ และยังเป็นการช่วยลดความน่าเบื่อหน่ายซ้ำซากจากการที่ต้องทำสิ่งที่ซ้ำกันหรือคล้าย ๆ กันหลายครั้งตลอดเวลา

ลักษณะดังกล่าวเป็นสภาพที่เกิดขึ้นจริงในบรรดาเกษตรกรรายย่อยทั่วโลก เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่เกษตรกรเหล่านั้นไม่มีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ จึงจำเป็นต้องหันมาพึ่งตนเองหรือเน้นการผลิตทุกชนิดเพื่อการบริโภคของตนเอง การดำเนินการผลิตในลักษณะดังกล่าวเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะผู้ที่อ่อนแอในทางเศรษฐกิจไม่ต้องรับภาระความสูญเสียอันสืบเนื่องมาจากความอ่อนด้อยของอำนาจต่อรอง และไม่ต้องสูญเสียจากการที่มีต้นทุนในการแลกเปลี่ยนสินค้า

(transaction cost) สูงเกินไป นอกจากนั้นในทางวิทยาศาสตร์กายภาพและชีววิทยายังพิสูจน์ได้ว่าการทำเกษตรในลักษณะดังกล่าวมีผลดีต่อระบบนิเวศในระยะยาวมากกว่าการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ที่สำคัญที่สุดเกษตรกรยังมีโอกาสขยายฐานของการเรียนรู้ให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพิ่มขีดความสามารถในการวิเคราะห์และความสามารถในการแก้ปัญหาของตนเองได้มากยิ่งขึ้น และในที่สุดจะกลับมาเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับเกษตรกร เนื่องจากไม่มีปัญหาในด้านปัจจัยสี่ ซึ่งมักจะเป็นสาเหตุสำคัญในการสูญเสียอำนาจต่อรองของเกษตรกรรายย่อย

แนวความคิดทั้งหมดได้มีการนำมาปฏิบัติให้เกิดผลจริงตามพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า “เกษตรทฤษฎีใหม่” ดังนั้น แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวสามารถใช้ได้ดีกับวิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร ซึ่งมักจะสัมพันธ์สัมพันธ์กันเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการให้คุณค่าที่ซ่อนเอาไว้ โดยเน้นเฉพาะหลักของการแบ่งงานตามความชำนาญของแอดัม สมิท ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

นอกเหนือจากประเด็นต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว การเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งตัวเองในหลายกรณีจะเป็นการลดการเสี่ยงจากปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้ เพราะความสามารถในการพึ่งตัวเองมีความหมายของความสามารถควบคุมปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีในการผลิตของผู้ที่ทำการผลิตเอาไว้ได้ด้วย จึงเป็นการลดความเสี่ยงจากการที่ต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกที่ตนเองไม่สามารถจะควบคุมได้อีกทางหนึ่ง และช่วยเพิ่มความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้ที่มีความสามารถในการพึ่งตัวเองได้อีกทางหนึ่งด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ผลิตรายย่อยทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นผู้ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหรือบริการ ก็อาจจะประสบปัญหาจากการมีอำนาจต่อรองที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่ผู้ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหรือบริการจะมีปัญหาน้อยกว่า เนื่องจากไม่มีปัจจัยการผลิตคงที่อย่างเช่นที่ดินเหมือนเช่นกรณีของเกษตรกรรายย่อย จึงสามารถปรับเปลี่ยนการผลิตและผลผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดได้รวดเร็วกว่า แต่ขณะเดียวกันผู้ผลิตเหล่านั้นก็ไม่สามารถ

ที่จะผลิตทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อการบริโภคของตนเองได้ เพราะโดยจำกัดความ
สินค้าอุตสาหกรรมและบริการย่อมไม่สามารถใช้เป็นอาหาร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญ
ของปัจจัยเบื้องต้นที่ก่อให้เกิดความสามารถในการพึ่งตัวเองได้ ดังนั้น การ
เน้นการผลิตเพื่อการพึ่งตัวเองจึงมักจะจำกัดอยู่เฉพาะในกรณีของเกษตรกร
รายย่อยเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงก็คือประชากรส่วนใหญ่ของโลก ซึ่ง
ยังคงเป็นความจริงแม้ในสหัสวรรษ ๒๐๐๐ และคงจะเป็นความจริงต่อไป
ในอนาคตอีกนาน

การที่เศรษฐศาสตร์เกษตรกระแสหลักในอดีตมิได้เน้นประเด็นเหล่านี้
จึงมีส่วนสร้างความเสียหายให้เกษตรกรรายย่อยทั่วโลกเป็นจำนวนมาก
รวมทั้งความหมดไปอย่างรวดเร็วของระบบนิเวศอย่างที่ทำราบกันดีอยู่ใน
ปัจจุบัน

ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท หรือ *อัปมาทธรรม* เป็นหลักธรรมเพื่อที่จะให้
บรรลุประโยชน์ ไม่เพิกเฉย ละเลยเอาใจใส่ กระตือรือร้น ขวนขวาย
ความเตรียมพร้อม ระวังระไว เร่งทำสิ่งที่ควร เร่งแก้ไขปรับปรุงส่วนที่
ควรแก้ไขปรับปรุง เร่งประกอบการที่ดั่งาม (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๕๓๖)
พุทธธรรมข้อนี้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์ ความเตรียมพร้อม
ระวังระไว เร่งแก้ไขปรับปรุงส่วนที่ควรแก้ไขปรับปรุง ทั้งนี้เพราะปัญหา
ที่สำคัญในทางเศรษฐกิจเกือบทุกระดับเกิดจากความเสี่ยง

โดยปกติวิชาเศรษฐศาสตร์จะอธิบายว่า สิ่งใดก็ตามที่มีความเสี่ยงสูง
ผลตอบแทนที่ได้ก็จะสูงตามไปด้วย มิฉะนั้นจะไม่มีแรงจูงใจที่ก่อให้เกิด
พฤติกรรมชอบเสี่ยงขึ้น ในขณะที่เดียวกันความสูญเสียก็เกิดขึ้นสูงเช่นกัน
ภาวะที่มีความเสี่ยงสูงนี้ย่อมทำให้เกิดปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ
นักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปจึงแบ่งคนออกเป็นสองกลุ่ม จำแนกโดยพฤติกรรม
ที่เกี่ยวกับความเสี่ยง กล่าวคือ กลุ่มที่ชอบความเสี่ยงและกลุ่มที่หลีกเลี่ยง

ความเสี่ยง โดยอธิบายว่าเป็นความพึงพอใจหรืออุปนิสัยตามธรรมชาติของแต่ละบุคคลที่จะเลือกอยู่ในกลุ่มใด แต่ถ้าหากให้พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ามาพิจารณาแล้ว จะเห็นได้ว่ากรณีที่ควรประพฤติปฏิบัตินั้นมีเพียงกรณีเดียวคือ ความไม่โลภและไม่ประมาท เพราะความโลภนั้นเป็นสาเหตุของความประมาท หรือในความหมายเฉพาะเจาะจงในกรณีนี้ก็คือ ความเสี่ยง ซึ่งมีผลถึงความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจในระดับประเทศ อาจเกิดเป็นปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจได้ เหมือนในกรณีของประเทศไทยในปี ๒๕๔๐ โดยที่สาเหตุส่วนหนึ่งของวิกฤติเศรษฐกิจของไทยในขณะนั้นก็คือ นักลงทุนของไทยมีพฤติกรรมเสี่ยงเนื่องจากความโลภที่อยากได้เงินเป็นจำนวนมากโดยง่ายและใช้เวลาสั้น บังคับกระตุ้นให้เกิดความโลภในขณะนั้นก็คือ การที่สามารถกู้เงินตราต่างประเทศได้โดยเสียดอกเบี้ยในอัตราต่ำ และคาดว่าจะได้ผลตอบแทนทางการเงินในอัตราที่สูง เป็นผลให้เกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่เนื่องจากไม่มีภาคเศรษฐกิจที่แท้จริงรองรับ นอกจากนี้ผู้กู้เงินยังได้รับหลักประกันจากรัฐบาลที่ผูกอัตราแลกเปลี่ยนเงินบาทเอาไว้อย่างใกล้ชิดกับค่าเงินดอลลาร์สหรัฐฯ เป็นเหตุให้มีหลักประกันว่าจะไม่ต้องเสี่ยงกับอัตราแลกเปลี่ยนที่อาจจะสูงขึ้นเมื่อจำเป็นต้องใช้หนี้คืน ผลของความโลภและความประมาทในครั้งนั้นมีผลกระทบต่อสภาพการดำรงชีวิตของคนไทยเป็นจำนวนมากในสังคมไทย เป็นบทเรียนสำคัญที่จะต้องมีการจดจำไปอีกนานเท่านาน

ถ้าหากใช้แนวทางพุทธเศรษฐศาสตร์ พฤติกรรมที่ถูกต้องมีทางเดียวคือ ไม่โลภและไม่ประมาท นั่นก็คือพยายามกระจายความเสี่ยงออกไปสถานเดียว ซึ่งเป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเน้นความมีเหตุผลและพอเพียง นั่นก็คือไม่โลภ เมื่อไม่มีความโลภก็ไม่จำเป็นต้องมีพฤติกรรมในการเสี่ยงด้วยคำที่ทรงใช้คือ “อย่าตาโต” (พระราชดำรัส, ๒๕๓๙) เกษตรทฤษฎีใหม่คือรูปแบบที่มีการกระจายความเสี่ยงด้วยการปลูกพืชที่หลากหลายเพื่อการบริโภคของตนเองเป็นหลักก่อนด้วยเช่นกัน

แนวคิดในเรื่องนี้ เมื่อสามารถนำไปใช้อธิบายสภาพปัญหาวิกฤติทาง

เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจริงมาแล้วในประเทศ ย่อมใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจได้ทุกแขนง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการผลิตหรือการจำหน่ายสินค้าอุตสาหกรรมและบริการ รวมถึงธุรกิจการเงินและการธนาคาร ตลอดจนการค้าระหว่างประเทศ ประเด็นในเรื่องนี้คือ การบริหารความเสี่ยงที่เหมาะสม (appropriate risk management) ซึ่งอย่างน้อยจะต้องทำให้มีการจัดการความเสี่ยงขั้นต่ำ (downside risk management) (อภิชัย, ๒๕๔๒: ๑๑-๑๒) ในที่สุดความไม่โลภและไม่ประมาทจะช่วยให้มีการบริหารจัดการเศรษฐกิจแบบมีเหตุผล ดังเช่นพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงอธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ซึ่งถึงแม้จะไม่ช่วยให้ทุกคนร่ำรวยเร็ว แต่ก็ทำให้ทุกคนอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน อีกทั้งเมื่อใช้หลักพุทธธรรมมาอธิบาย การรวยเร็วก็คือการเร่งไปหาความทุกข์ที่เร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไร้ซึ่งเหตุผลหรือไร้ปัญญาโดยสิ้นเชิง

พุทธธรรมข้อนี้จึงนับได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งยวดทั้งในแง่ความหมายทางธรรมที่อธิบายไว้ในคำสอนของพระพุทธเจ้า และยังสามารถนำมาประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์ทุกแขนงได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

อหิงสธรรม

อหิงสธรรมคือธรรมที่ช่วยให้โหม่งใจในทางเมตตากรุณา นั่นก็คือทำให้พ้นไปจากวิหิงสา คือการข่มเหงเบียดเบียนและความรุนแรง (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๓๑๙) เน้นขันติธรรมหรือความอดกลั้นที่มีต่อสิ่งยั่วยุที่จะทำให้เกิดโทสะ หรือความโกรธ และโมหะ หรือความหลงผิด ซึ่งเป็นปฏิกิริยาลำคัญต่อความสามารถในการยั้งคิดหรือมีสติ เป็นเหตุให้ปัญญาไม่สามารถทำหน้าที่ได้ ประเด็นเศรษฐศาสตร์ในเรื่องนี้ที่ชัดเจนและตรงไปตรงมาก็คือการหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากวิธีการที่จะก่อให้เกิดความรุนแรงเสียหายเป็นต้นว่า เป็นการหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับสงคราม เช่น การผลิตอาวุธและค้าอาวุธ หรือแม้การดำเนินนโยบาย

ทางเศรษฐกิจที่เน้นความมั่นคงทางทหารเป็นหลัก จะเห็นได้ชัดเจนว่า การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะเช่นนี้ ถึงแม้ผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจจะได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูง แต่ก็มักจะก่อให้เกิดความย่อยยับเสียหายแก่ผู้อื่นตามมา หรือการใช้นโยบายเศรษฐกิจที่เน้นความมั่นคงทางทหารแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยการทำสงคราม ก็มีตัวอย่างที่ก่อให้เกิดความเสียหายอย่างชัดเจนมาแล้ว ในกรณีของประเทศสหรัฐอเมริกาที่ส่งทหารเข้ามาทำสงครามเวียดนามตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๑๙๖๐ จนพ่ายแพ้สงครามไปในที่สุดในปี ๑๙๗๕ มีผลให้ประเทศประสบปัญหาเศรษฐกิจ มีการขาดดุลการค้าและดุลงบประมาณของรัฐอย่างต่อเนื่องในช่วงทศวรรษ ๑๙๘๐ อดีตประเทศสหภาพโซเวียตรัสเซียซึ่งถึงการล่มสลายในที่สุดก็เพราะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสงครามที่ยืดเยื้อในประเทศอัฟกานิสถาน

ตัวอย่างในอดีตของการเปลี่ยนจากเศรษฐกิจสงครามมาเป็นเศรษฐกิจสันติภาพก็คือ กรณีของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ซึ่งเปลี่ยนใจจากการเป็นผู้รุกราน หันมาทำนุบำรุงพุทธศาสนาและดูแลสวัสดิการของประชาชน ซึ่งเป็นบทเรียนให้ประเทศญี่ปุ่นที่นำพุทธศาสนาไปปฏิบัติ ได้มีพระภิกษุซึ่งเป็นปราชญ์ชาวพุทธที่มีชื่อเสียงของญี่ปุ่นได้เผยแพร่ความคิดที่ว่า ประเทศญี่ปุ่นไม่ควรจะค้าขายกับประเทศที่ผลิตและค้าอาวุธสงคราม แม้จะเป็นที่คนละของกันคนส่วนน้อย แต่ก็สะท้อนประเพณีที่เคยปฏิบัติในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งถึงแม้จะถูกคุกคามจากคาบสมุทรเกาหลีในสมัยนั้น แต่จักรพรรดิคามมุของญี่ปุ่นก็มีพระราชโองการในปี ๗๔๒ ที่สั่งยกเลิกกองทัพของชาติที่มีประวัติอันยาวนานหลายร้อยปี เนื่องจากยึดมั่นในคำสอนของพุทธศาสนา และในต้นศตวรรษที่ ๙ ได้มีการยกเลิกโทษประหารชีวิตในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งปฏิบัติสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า ๓๕๐ ปี (Inoue, 1999: 23) นอกจากนั้น หลังสงครามโลกครั้งที่สอง การที่ประเทศญี่ปุ่นได้กำหนดในรัฐธรรมนูญ ห้ามมีกองทหารเพื่อการรุกราน ยกเว้นการป้องกันตนเอง ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นหลังสงครามมีค่าใช้จ่ายทางการทหารน้อยมาก สามารถทุ่มเททรัพยากรที่เหลือไปพัฒนาเศรษฐกิจได้มาก เป็นผลให้เศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนทศวรรษ ๑๙๗๐ จึงได้เริ่มชะลอตัวลง

ตัวอย่างดังกล่าวนอกจากจะสะท้อนหลักธรรมในเรื่องความเมตตา กรุณาแล้ว การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เกี่ยวข้องกับความรุนแรง ของสงคราม เป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำให้มีการใช้ทรัพยากร อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า คำอธิบายในลักษณะเช่นนี้ล้วนปรากฏในเกือบ ทุกศาสนา แต่ในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เน้นความสามารถในการแก้ปัญหา เศรษฐกิจและปัญหาการว่างงานเฉพาะหน้ามักจะอธิบายว่า ภาวะเศรษฐกิจ ยามสงครามอาจจำเป็นในการแก้ปัญหา แต่ส่วนต่างที่สำคัญก็คือ พุทธธรรม เน้นการปฏิบัติจริง ด้วยเหตุนี้จึงยังไม่เคยเกิดมีสงครามทางศาสนาที่ชาวพุทธ มีส่วนสำคัญในการก่อขึ้น

ตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นกรณีของการดำเนินกิจกรรมทาง เศรษฐกิจที่สอดคล้องกับความรุนแรงที่เปิดเผย แต่ยังมีความรุนแรงที่มีได้ เปิดเผย เป็นความกดดันอันเป็นรากเหง้าของความรุนแรงที่เป็นประเด็น เน้นในวิชาเศรษฐศาสตร์ นั่นก็คือการแข่งขัน ถึงแม้ว่าในเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักจะอธิบายว่า การแข่งขันแบบเอาเป็นเอาตายหรือการแข่งขันแบบ เชือดคอ (cut-throat competition) นั้นเป็นสิ่งที่อาจสร้างความเสียหาย ทางเศรษฐกิจได้ แต่การเน้นการแข่งขันเพื่อให้เกิดมีประสิทธิภาพเป็นหลัก ประกอบกับการเน้นผลประโยชน์ส่วนตน ซึ่งอาจพัฒนาเป็นความโลภได้ โดยง่ายนั้น ย่อมมีความขัดแย้งกันเองในตรรกะ

ถ้าหากปราศจากซึ่งความโลภรวมทั้งความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน เฉพาะหน้าหรือในระยะสั้นเป็นที่ตั้ง การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในลักษณะที่เป็นการร่วมมือกัน ในขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพ ในการใช้ทรัพยากร ก็มีความเป็นไปได้จริงด้วยเช่นกัน เช่นในการบริหารจัดการทรัพย์สินที่ปัจเจกชนเป็นเจ้าของร่วมกัน (common property) ดังที่ ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ ๑๔ และถ้าหากจะเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยไม่ยึดประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้งเลย ความร่วมมือก็จะเป็นไปได้มาก ซึ่ง เป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจริงขององค์กรทางศาสนาและ องค์กรอาสาสมัครโดยทั่วไป ถือได้ว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตามแนวพุทธเศรษฐศาสตร์ ที่อยู่บนพื้นฐานของอหิงสธรรมอย่างแท้จริง

ตัวอย่างที่ชัดเจนในกรณีนี้ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๑ คือขบวนการสรรโวทัยศรมทาน ของอริยะรัตเน ที่เน้นประเด็นการร่วมด้วยอย่างเต็มที่ (full engagement) แทนการเน้นการจ้างงานเต็มที่ (full employment) ดังที่ได้อภิปรายมาแล้วในบทที่ ๑๓ (Ariyaratane, 1999) หรือแม้แต่แนวความคิดธุรกิจชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชนที่กำลังได้รับการทดลองปฏิบัติอย่างแพร่หลายในสังคมชนบทไทยขณะนี้ ก็อยู่บนพื้นฐานความคิดของการร่วมมือกันในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แทนเน้นประเด็นการแข่งขัน

จากตัวอย่างดังกล่าวจึงสามารถกล่าวสรุปอย่างชัดเจนว่า การใช้ อหิงสธรรมเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดความร่วมมือกันแทนการแข่งขัน เป็นสิ่งที่มีความเป็นไปได้และเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดด้วยเช่นกัน แต่สิ่งที่จะต้องขจัดออกไปโดยสิ้นเชิงก็คือ ความโลภ ซึ่งพัฒนามาจากรากฐานความคิดของการยึดเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักนั่นเอง ดังนั้นความโลภจึงเป็นเชื้อของความรุนแรงที่สำคัญ

สัมมาอาชีวะ

คำว่าสัมมาอาชีวะ หรือสัมมาชีพนั้น ในทางธรรมมิใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่ ความประพฤตินหรือการดำรงตนอย่างถูกต้องอย่างหนึ่งอย่างใดที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตด้วย... หนึ่ง ในการวัดคุณค่าของแรงงานแทนที่จะวัดเพียงด้วยการได้ผลผลิตเกิดขึ้นสนองความต้องการของมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งอาจเป็นความต้องการด้วยตัณหาหรือความต้องการของชีวิตแท้จริงยังไม่แน่ ทางธรรมกลับมองที่ผลอันเกื้อกูลหรือไม่เกื้อกูลแก่ชีวิตแก่สังคมหรือการดำรงอยู่ด้วยดีในหมู่มนุษย์ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๗๗๗)

พุทธธรรมในข้อนี้รับการอ้างอิงอยู่เป็นประจำในการเขียนที่เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ที่มีพื้นฐานจากนักเขียนและนักวิจัยตะวันตก เนื่องจากล้มมาอาชีวะเป็นองค์สำคัญของมรรคที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ในส่วนที่จัดได้ว่าเป็นอริศลสิกขาหรือศีลซึ่งจะช่วยยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของไตรสิกขานั้นเอง และเนื่องจากล้มมาอาชีวะเป็นเรื่องของการทำงานเพื่อเลี้ยงชีพ จึงสามารถเข้าใจได้ง่ายว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยที่ถูกเน้นขึ้นมาเป็นประเด็นหลักในงานเขียนของซูมาเคอร์ (Schumacher, 1973)

จุดเน้นในประเด็นนี้หรือทุกๆ ประเด็นในพุทธธรรมก็คือ เจตนา นั่นก็คือเป็นการกระทำที่มีเจตนาดีหรือจิตที่เป็นกุศล เช่นเดียวกับปรัชญาของคานต์ ดังนั้นเมื่อเริ่มต้นจากจิตที่เป็นกุศลแล้ว ผลลัพธ์ที่ตามมาย่อมคาดได้ว่าเป็นไปในทางที่ดีตามหลักของกฎแห่งกรรม นั่นคือเพื่อผลอันเกื้อกูลต่อชีวิต แก่สังคม หรือการดำรงอยู่ด้วยดีในหมู่มนุษย์ ถ้าหากจะเน้นกิจกรรมในทางเศรษฐกิจในลักษณะดังกล่าว การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดจะต้องส่งผลในทางที่เกื้อกูลต่อความเป็นมนุษย์ ซึ่งถ้าผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นผู้ผลิตมีหลักการเช่นนี้ในใจแล้ว ก็จะไม่ดำเนินกิจกรรมใดๆ ที่ก่อให้เกิดผลเสียแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในระยะยาว ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของอาชีพหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่พึงละเว้นโดยเด็ดขาดคือ การผลิตเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ทำลายชีวิต ไม่ว่าจะเป็นอาวุธหรือแม้แต่สารเคมีที่ใช้ฆ่าแมลง เพราะในที่สุดสารเคมีเหล่านั้นนอกจากจะทำลายชีวิตสัตว์แล้ว ยังทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ แล้วย้อนกลับมาเป็นอันตรายต่อมนุษย์อีกด้วยในภายหลัง นอกจากทำลายชีวิตแล้ว การทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์เช่นการผลิตสารเสพติด สารที่ทำให้โทษสร้างความมึนเมาที่ทำให้ขาดสติและความยั้งคิด เกิดมีโมหะหรือความหลงผิดอันเป็นการตั้งอยู่ในความประมาท อาชีพในลักษณะดังกล่าวย่อมถือได้ว่าไม่เป็นล้มมาอาชีวะ

นอกจากพุทธธรรมในเรื่องล้มมาอาชีวะจะเน้นการผลิตและไม่ผลิตแล้ว จะต้องพิจารณาคุณค่าของการบริโภคและไม่บริโภคด้วย (พระธรรมปิฎก,

๒๕๓๗: ๗๘๑)

เมื่อมองในแง่ธรรม บุคคลผู้หนึ่งแม้มิได้ผลิตอะไรในแง่ของเศรษฐกิจ แต่ถ้าเขาบริโภคทรัพยากรของโลกให้สิ้นเปลืองไปน้อยที่สุด และมีชีวิตที่เกื้อกูลแก่สภาพแวดล้อมตามสมควร ก็ยังดีกว่าบุคคลอีกผู้หนึ่งซึ่งทำงานผลิตสิ่งที่เป็นอันตรายแก่ชีวิตและสังคมเป็นอันมาก พร้อมทั้งบริโภคทรัพยากรของโลกสิ้นเปลืองไปอย่างมากมาย

...เป็นการยุติธรรมหรือไม่ที่จะกล่าวถึงหน้าที่ในการผลิตของคน โดยไม่พิจารณาถึงด้านบริโภคว่าเขาทำความสิ้นเปลืองแก่ทรัพยากรมากหรือน้อยเพียงใด และการมุ่งเน้นหน้าที่ในการผลิตนั้น เป็นการเกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคมแท้จริงหรือไม่ การที่เศรษฐศาสตร์สนใจเฉพาะแต่สิ่งที่คำนวณนับกำหนดเป็นตัวเลขได้และปริมาณที่เพิ่มพูนทางวัตถุ ด้วยถือตนว่าเป็นจำพวกวิทยาศาสตร์นั้น ก็จะต้องให้เศรษฐศาสตร์และลัทธิเศรษฐกิจทั้งหลายเท่าที่มีอยู่ยอมรับด้วยถึงความคับแคบไม่เพียงพอและความไม่สมบูรณ์ของตน ในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่เหนือศาสตร์ การยอมรับความจริงเช่นนี้แหละจะเป็นความดีงามและความสมบูรณ์แห่งประโยชน์ของเศรษฐศาสตร์และลัทธิเศรษฐกิจเหล่านั้นเอง

นอกจากประเด็นในเรื่องสัมมาอาชีวะจะเน้นการผลิตและไม่ผลิต การบริโภคและไม่บริโภค ในลักษณะที่ไม่เป็นผลดีแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายตลอดจนคุณและโทษที่จะตกแก่สังคมโดยส่วนรวม ซึ่งนับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะต้องมีการปรับแก้ความเข้าใจในวิชาเศรษฐศาสตร์ทั้งหมดให้สอดคล้องตามคำอธิบายของพระธรรมปิฎกที่ได้นำมากล่าวอ้างข้างบนนี้แล้ว สัมมาอาชีวะถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติหน้าที่ที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตส่วนหนึ่ง จึงไม่สมควรมีทัศนคติต่อการทำงานในฐานะที่เป็นสาเหตุของความ

ทุกข์ ความขัดแย้ง หรือความเครียด แต่ถือเป็นการปฏิบัติธรรมหรือเป็นการปฏิบัติหน้าที่ตามปกติของมนุษย์ ทุกคนจึงควรที่จะทำงานอย่างมีความสุขได้ด้วย ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในบทที่ ๑๑ และ ๑๓

ในขณะเดียวกัน เพื่อจะลดโอกาสที่การทำงานจะเป็นความบีบคั้นอย่างแท้จริง ก็จะต้องปรับแนวความคิดการผลิตและการบริโภคที่ไม่เน้นการผลิตและการบริโภคขนาดใหญ่ (mass production and mass consumption) (Inoue, 1999: 24) ทั้งนี้เพราะการผลิตขนาดใหญ่ย่อมเป็นการยากที่จะไม่จัดทำการผลิตในระบบสายพาน ซึ่งทำให้คนงานกลายเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักรในส่วนที่ยังไม่สามารถพัฒนาเครื่องจักรให้มาทำหน้าที่แทนมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้การทำงานของมนุษย์เป็นสิ่งที่จำเจซ้ำซากน่าเบื่อ และเกิดเป็นภาวะที่บีบคั้น ในทางตรงกันข้าม การผลิตขนาดใหญ่เพื่อให้มีการบริโภคขนาดใหญ่ แท้ที่จริงแล้วเป็นกระบวนการเร่งการใช้ปัจจัยผ่าน (throughput) จากสภาพที่มีระดับความวุ่นวายต่ำไปสู่สภาพความวุ่นวายสูง เทียบกับเป็นการลดเวลาของความเป็นไปได้ในการสืบต่อเผ่าพันธุ์ของความเป็นมนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลก อีกทั้งยังสร้างมลภาวะและสภาพชีวิตอันไม่พึงประสงค์ต่อสิ่งมีชีวิต รวมทั้งมนุษย์ที่ยังคงดำรงชีวิตอยู่ด้วย จึงนับได้ว่าเป็นกิจกรรมที่ไม่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์แต่อย่างใด

ลักษณะดังกล่าว ชีสมองดีและรัสคินต่างมีความเห็นตรงกันว่าเป็นกิจกรรมที่ทำลายความเป็นมนุษย์ ไม่ส่งเสริมหรือสร้างสรรค์ความเป็นมนุษย์ และเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่สอดคล้องกับหลักการสัมมาอาชีวะในพุทธธรรม จึงสมควรที่จะได้รับการประเมินใหม่ในวิชาเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิชาเศรษฐศาสตร์อุตสาหกรรม

การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของพุทธธรรม ในการที่จะดำเนินชีวิตไปตามเส้นทางสายกลาง โดยมุ่งเน้นสันติสุข ความร่มเย็นเป็นสุขของสังคม ความอยู่เย็นเป็นสุขของบุคคล การประสพความก้าวหน้าของชีวิตในโลก (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๒๘๒-๒๘๓) โดยที่บุคคลยับยั้งกายวาจา การแสดงออกด้วยพหุมหิหารธรรม มีเมตตากรุณา เป็นต้น

การพิจารณาประเด็นในทางเศรษฐศาสตร์ที่เน้นผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก เป้าหมายสำคัญที่หน่วยทางเศรษฐกิจ (economic agent) ต้องการบรรลุก็คือ ทำอย่างไรถึงจะได้รับอรรถประโยชน์หรือความพอใจสูงสุด ทำอย่างไรถึงจะผลิตให้ได้มากที่สุด ทำอย่างไรถึงจะทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำที่สุด และทำอย่างไรที่จะให้มีผลกำไรสูงที่สุด เป็นต้น คำถามในทำนองนี้คือ ประเด็นที่จะทำให้ได้มากที่สุด (maximization) หรือมีผลกระทบในทางลบน้อยที่สุด (minimization) เป็นจุดเน้นโดยปกติของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พุ่งเล็งไปที่ผลประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้งตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว ผลลัพธ์จากการเน้นจุดสูงสุดหรือต่ำสุดตลอดเวลาในทางเศรษฐศาสตร์ถือว่าเป็นจุดที่มีประสิทธิภาพสูงสุด เพราะไม่สามารถไปได้ไกลเกินกว่าจุดสูงสุดได้แล้ว หรือจะลดต่ำลงไปกว่าจุดต่ำสุดไม่ได้แล้ว ในทางคณิตศาสตร์มีความหมายความว่า ความชันของความสัมพันธ์ของเรื่องที่ศึกษา ณ จุดดังกล่าวมีค่าเท่ากับศูนย์ เพราะไม่ว่าจะขยับไปในทิศทางใดก็มีแต่ผลลัพธ์ที่มากกว่า

ถ้าหากเป็นการแข่งขันเอาแพ้เอาชนะกัน ผลรวมจากการแข่งขันดังกล่าวจะเป็นศูนย์ (zero-sum game) นั่นคือ ถ้าหากมีฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายได้ อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องเสีย เนื่องจากผลลัพธ์นั้นอยู่บนจุดสุดโต่ง (extreme point) แล้วนักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปมักจะตั้งเป้าหมายเอาไว้ที่จุดดังกล่าวเสมอ แต่ในความเป็นจริง ด้วยข้อจำกัดของเทคโนโลยีในการจัดการ ผลลัพธ์ต่อสังคมที่จุดใดจุดหนึ่งมักจะไม่ใช่จุดสุดโต่ง ซึ่งหมายความว่ามีโอกาสที่ทุกๆ ฝ่ายจะได้รับผลประโยชน์ร่วมกันได้ (win-win situation) ยิ่งพอมมี หรือ

อาจจะมินวัตกรรมการทำให้ทุกฝ่ายได้ผลประโยชน์ร่วมเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีการเพิ่มปัจจัยใหม่เข้ามาประกอบการพิจารณา

ยิ่งถ้าหากเปลี่ยนจุดเน้นจากผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก มาเป็นการเน้นการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การแบ่งผลประโยชน์ในลักษณะที่ทุกฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ (win-win situation) ก็ยิ่งมีความเป็นไปได้มากขึ้น และถ้าหากจะนำประเด็นข้อจำกัดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดด้านความบีบคั้นที่มีต่อมนุษย์ สิ่งมีชีวิต หรือสิ่งแวดล้อม เข้ามาพิจารณาประกอบในทุก ๆ กิจกรรมที่มนุษย์เป็นผู้ลงมือกระทำการด้วยแล้ว จุดที่ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ไม่จำเป็นจะต้องเป็นจุดที่ด้อยประสิทธิภาพ (less efficient) แต่เป็นจุดที่ดีที่สุดที่สังคมพึงจะได้รับ (optimization)

ด้วยจุดยืนของการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นในพุทธธรรมเป็นหลัก ผลลัพธ์จากทุกกิจกรรมในพุทธเศรษฐศาสตร์ควรจะเป็นจุดที่ดีที่สุดที่สังคมพึงได้รับ (optimization) ดังกล่าว และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ในสังคมในลักษณะที่ทุกฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์ (win-win situation) ซึ่งต่างจากวิธีการที่ได้จากการอบความคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั่นคือ เน้นผลลัพธ์ที่จุดสุดโต่ง (extreme point) ซึ่งนำไปสู่สถานการณ์ที่เมื่อมีผู้ได้ก็จำเป็นจะต้องมีผู้เสีย ผลลัพธ์โดยรวมจึงเท่ากับศูนย์

ความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างจุดยืนดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกปัจจุบัน ที่อธิบายว่าความจำกัดของทรัพยากรเป็นความจำกัดโดยเปรียบเทียบ แต่ความจำกัดอย่างสัมบูรณ์ (absolute limitation) ขึ้นอยู่กับกฎสถานะความวุ่นวาย (law of entropy) ซึ่งถึงแม้จะมีพลังงานที่มีระดับความวุ่นวายต่ำ (exergy) จากดวงอาทิตย์มาช่วยทำให้ความจำกัดอย่างสัมบูรณ์กลายมาเป็นความจำกัดโดยเปรียบเทียบ เพื่อความไม่ประมาท ไม่สมควรที่วิชาเศรษฐศาสตร์ไม่ว่าสาขาใดจะคิดถึงผลลัพธ์ที่จุดสุดโต่งอีกต่อไป เพราะที่จุดสุดโต่งนั้น ในที่สุดจะไม่มีผู้ได้รับผลดีอย่างแท้จริง ถึงจะเป็นฝ่ายได้เปรียบหรือฝ่ายที่ได้รับชัยชนะในเบื้องต้น เพราะถ้าหากระบบนิเวศล่มสลาย สิ่งแวดล้อมที่ได้รับการสนับสนุนจากระบบนิเวศก็จะเสื่อมสลายไปด้วย และในที่สุดก็ไม่สามารถจะช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้โดยปกติสุข

นับได้ว่าหลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับทุกฝ่าย (optimality) เป็นกรณี que ทุกคนต่างได้ผลประโยชน์ (win-win situation) เป็นกระบวนการหลักของพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เลิ กเน้นผลประโยชน์ส่วนตนอย่างสิ้นเชิง อาจจะถูกกล่าวได้ว่า แนวคิดดังกล่าว เป็นประโยชน์แก่มนุษยชาติและสิ่งมีชีวิตทั้งปวงอย่างแท้จริง สมควรที่วิชา เศรษฐศาสตร์ทุกแขนงจะได้เข้าไปประยุกต์ใช้ ในความเป็นจริงถึงแม้จะใช้ วิธีการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ถ้าหากจำเป็นต้องนำปัจจัย ที่เป็นข้อจำกัดทั้งหมดเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ผลลัพธ์ในลักษณะ สุดโต่ง (extreme solution) จะไม่มีทางเกิดขึ้นได้จริง ดังนั้น แนวความคิด ในเรื่องผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับทุกฝ่าย (optimization) นั้นมีอยู่แล้วในวิชา เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และถ้าหากจะลดการเพ่งเล็งไปที่ผลประโยชน์ ส่วนตนเท่านั้น จุดเน้นในเรื่องผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับทุกฝ่ายก็จะเป็น ประเด็นที่เด่นชัดของวิชาเศรษฐศาสตร์ขึ้นมาทันที ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์ เป็นวิชาที่รับใช้มนุษยชาติมากกว่าที่จะมีผลในการทำลาย มีสถานะภาพเป็น "วิชชา" มากกว่า "อวิชชา" อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การละกิเลสและความโลก

กิเลส โดยทั่วไปมีความหมายในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นผลของ "อวิชชา" หรือความไม่รู้ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๑๑๔) ซึ่งมีความหมาย เช่นเดียวกับโมหะ หรือความหลงผิด (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๗๖) เมื่อ มนุษย์มีความไม่รู้หรือมีความหลงผิด ก็ปล่อยให้ชีวิตดำเนินไปตามสัญชาตญาณ เบื้องต้น สัญชาตญาณดังกล่าวมีประโยชน์ที่สำคัญในแง่ที่ช่วยสร้างความรู้สึ กกลัวความตาย กลัวความไม่มั่นคงในชีวิต ทำให้ดิ้นรนขวนขวายทุกวิถีทาง ที่จะทำให้ตนเองมีชีวิตอยู่รอด แต่ในทางตรงข้าม ถ้ามนุษย์มีเพียงแต่ สัญชาตญาณเบื้องต้น ก็จะไม่แตกต่างไปจากสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ซึ่ง ไม่สามารถพัฒนาสติปัญญาของตนเองให้สามารถดำเนินชีวิตในทางที่พ้นไป

จากความทุกข์ได้เป็นครั้งคราวหรือโดยเด็ดขาด เมื่อมีแต่ความไม่รู้หรือความหลงผิด ประกอบกับสัญชาตญาณของความกลัวตายและพยายามเอาชีวิตของตัวเองให้รอด การสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตด้วยการสะสมวัตถุหรือความโลภจึงเป็นผลตามมา

ผลของความโลภนอกจากจะนำไปสู่พฤติกรรมที่เน้นการเสี่ยง ซึ่งมีผลกระทบต่อความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจตามตัวอย่างที่ได้อธิบายไปข้างต้นแล้ว ความโลภยังเป็นสาเหตุสำคัญที่อาจจะนำความเสียหายในทางเศรษฐกิจมาสู่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวมด้วย มีตัวอย่างอยู่มากมายที่จะยกมาประกอบคำอธิบายได้ แต่ใครจะยกเอากระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้มาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้ (พระราชดำรัส, ๒๕๔๐)

“ต้องเล่านิทานอีกเรื่องหนึ่ง. คือไปทางชลบุรีครึ่งหนึ่ง* นี้ก็หลายสิบปีมาแล้ว. มีพ่อค้าคนหนึ่ง เขาบอกว่าเขาทำโรงงานสำหรับทำสับประรดกระป๋อง. เขาลงทุนเป็นล้าน จำไม่ได้แล้วกี่ล้าน เพื่อสร้างโรงงาน. การลงทุนมากอย่างนั้น บอกให้เขาทราบว่าจะไม่ค่อยเห็นด้วย. เพราะว่าเคยทำโรงงานเล็กๆ ที่ทางภาคเหนือ** ใช้เงินสามแสนบาท เพื่อที่จะเอาผลผลิตของชาวบ้านมาใส่กระป๋องแล้วขาย ก็ได้ผล. เป็นโรงงานเล็กๆ. บอกว่าที่เขาลงทุนเป็นล้าน รู้สึกว่าเสี่ยง. เขาบอกว่าต้องทำอย่างนั้น เขาก็ลงทุน. ทำไปทำมาสับประรดที่อำเภอบ้านบึงทางชลบุรี ก็มีไม่พอ. เมื่อมีไม่พอต้องไปสั่งสับประรดมาจากปราณบุรี. สับประรดจากปราณบุรีต้องขนส่งมา ก็ต้องเสีย

* เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๗. (เชิงอรรถตามต้นฉบับที่ทรงเรียบเรียงและปรับปรุงขึ้นตามที่ได้บันทึกพระสุรเสียงไว้)

** เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๕. (เชิงอรรถตามต้นฉบับที่ทรงเรียบเรียงและปรับปรุงขึ้นตามที่ได้บันทึกพระสุรเสียงไว้)

ค่าใช้จ่าຍมาก. ทำไปทำมาโรงงานก็ล้ม. อย่างนี้ก็แสดงให้เห็นว่า ทำโครงการอะไร ก็จะต้องนึกถึงขนาดที่เหมาะสมกับที่เรียกว่า อดภาพ หรือกับสิ่งแวดล่อม.

นี่พูดไปพูดมา ยังมีอีกรายการหนึ่ง. ที่ลำพูนมีการ ตั้งโรงงานสำหรับแช่แข็งผลผลิตของชาวไร่. ได้ไปเยี่ยม เขา บ่นว่า ข้าวโพดที่เขาใช้สำหรับแช่แข็ง คุณภาพไม่ค่อยดี ก็เลย ซื้อในราคาแพงไม่ได้. ตอนนั้นก็ยังไม่ทราบว่าเขาจะมีอันเป็นไป อย่างไร. ก็บอกเขาว่า นี่น่าจะส่งเสริมด้านการเงินให้เกษตรกร ที่ปลูกข้าวโพด ให้ได้ข้าวโพดที่มีคุณภาพดี โรงงานจะเจริญ. เขาบอกว่าให้ไม่ได้เพราะว่าคุณภาพไม่ดี. อันนี้ก็ปัญหา โลกแตก ถ้าไม่ให้ราคาดี หรือไม่สนับสนุนเกษตรกรในการ เพาะปลูก ก็จะไม่ได้รับประโยชน์ จะไม่ได้คุณภาพ จะได้ ข้าวโพดที่ฟันหลอ ซึ่งเขาก็บอกว่าต้องทิ้ง เพราะว่าเครื่องจักร ของเขาต้องมีข้าวโพดที่ขนาดเหมาะสม. อย่างนี้โรงงานนั้น - ความจริงไม่ได้แข่งเขา - แต่ก็นึกในใจว่าโรงงานนี้อยู่ไม่ได้. แล้ว ในที่สุดก็จริง ๆ ก็ล้ม. อาคารอะไรต่างๆ ก็ยังอยู่เดี๋ยวนี แต่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ เกะกะอยู่.***"

ในพระราชดำรัสดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงผลเสียอย่างชัดเจนที่เกิด จากความโลภในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทั้งสองกรณีเป็น ตัวอย่างที่ดี เพราะผู้ประกอบการที่มีความโลภที่สุดในทั้งสองรายก็ประสบ ปัญหาด้วยตัวเอง ในขณะที่กรณีตัวอย่างที่สองนั้นถ้าหากผู้ประกอบการไม่มี ความโลภมากจนเกินไป ทั้งตนเองและส่วนรวมก็จะได้รับประโยชน์ได้ใน ลักษณะทุกคนได้ประโยชน์ (win-win situation)

ในความเป็นจริงยังมีตัวอย่างของความโลภอีกมากมาย ที่บริษัท

*** เหตุเกิดเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๙. (เชิงอรรถตามต้นฉบับที่ทรงเรียบเรียง และปรับปรุงขึ้นตามที่ได้นบันทึกพระสุรเสีงไว้)

ข้ามชาติพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอย่างมหาศาลของตนเอง แสวงหาอิทธิพลทางการเมืองเพื่อให้ฝ่ายการเมืองรับใช้ผลประโยชน์ของตน แล้วแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วยการผูกขาด และสร้างผลกระทบภายนอกทางด้านลบที่มีต่อสภาวะและสิ่งแวดล้อม เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างไร้สำนึกด้วยการมุ่งแสวงหากำไรสูงสุดเป็นหลัก อีกทั้งหาผลประโยชน์จากการใช้แรงงานราคาถูกจากประเทศที่ต้องการมีความเจริญทางวัตถุในอัตราเร่ง โดยยอมแลกกับภาวะความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ความโลภในลักษณะเช่นนี้ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบแก่วิสาหกิจข้ามชาติเหล่านั้นโดยตรง ทำให้ระบบตลาดไม่ส่งสัญญาณที่ควรจะเป็น ส่งผลในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของโลกในอัตราเร่ง

กิจกรรมทั้งหมดดังกล่าวดำเนินการภายใต้คำขวัญของลัทธิเศรษฐกิจเสรีนิยม (libertarianism) ซึ่งได้รับการโฆษณาว่าเป็นวิธีการที่จะเพิ่มผลิตภาพโดยรวมของประชาคมโลก และจะมีส่วนสำคัญในการลดปัญหาความยากจนลงได้ ถ้าวิเคราะห์ในลักษณะภาพรวมที่เป็นนามธรรม ก็อาจจะคล้อยตามคำอธิบายนี้ได้ แต่ถ้าหากวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง จะมีฝ่ายวิสาหกิจข้ามชาติที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นตลอดเวลา นอกจากจะสามารถควบคุมรัฐบาลชาติ (national government) เอาไว้ได้แล้ว ยังสามารถควบคุมองค์กรพหุภาคีต่างๆ ที่ทรงอิทธิพล ไม่ว่าจะเป็นองค์การการค้าโลก (WTO) หรือกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ตลอดจนธนาคารโลก และธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (ADB) ทั้งนี้เพราะลัทธิเศรษฐกิจเสรีนิยมได้พยายามทำความเข้าใจกลายเป็นความชอบธรรมทางคุณธรรม ที่เน้นว่าสิทธิส่วนบุคคลต้องได้รับการปกป้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็มีส่วนช่วยโหมกระพือความคิดนี้ โดยอธิบายถึงผลิตภาพที่ได้เพิ่มขึ้น อันเป็นผลจากการแบ่งงานทำระหว่างประเทศและการค้าเสรี โดยที่ข้อสมมติฐานสำคัญที่จริงจังจะถูกทำให้ทุกคนลืมนึกถึงก็คือ ความไม่เท่าเทียมกันของอำนาจการต่อรอง

สถานการณ์นี้สำหรับประเทศเล็ก ๆ ที่ไม่มีอำนาจต่อรองทางการเมืองและการเมือง การสร้างภูมิคุ้มกันให้กับระบบเศรษฐกิจของประเทศตนตามแนว

พระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่เน้นการไม่โลภ เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับระบบเศรษฐกิจของประเทศได้ดีที่สุด แต่ที่สำคัญที่สุด ทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องเข้าใจความหมายของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่มีพื้นฐานอยู่บนพุทธธรรมของการละกิเลส คือความไม่รู้และดำรงชีวิตอยู่อย่างพอประมาณ ด้วยความไม่โลภและไม่ประมาท จึงน่าจะเป็นทางออกที่ดีสำหรับการประยุกต์ใช้กับวิชาเศรษฐศาสตร์ทุกสาขา ในประเทศที่มีอำนาจต่อรองทางการเมืองและเศรษฐกิจกำลังงอแงมาแล้ว ประเด็นดังกล่าวต้องการงานวิจัยและค้นคว้าเพิ่มเติมอีกมาก

ความซื่อสัตย์สุจริตและหิริโอตตัปปะ

ความซื่อสัตย์สุจริต ความละเอียดและเกรงกลัวต่อการกระทำความผิด เป็นพุทธธรรมที่เน้นการมีจิตที่เป็นกุศลหรือมีเจตนาหรือความตั้งใจดีต่อผู้อื่น (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๓๕) เศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่ได้เน้นประเด็นนี้ เพราะเน้นการแสวงหาผลประโยชน์ให้ตัวเองเป็นสำคัญ ส่วนความซื่อสัตย์สุจริตจะมีหรือไม่มีใช้เรื่องสำคัญ เพราะจะถูกควบคุมโดยสัญญาและการปกป้องผลประโยชน์ของตนเองของทุก ๆ คน แต่มีข้อเท็จจริงของเศรษฐกิจระบบตลาด ซึ่งมีปัจจัยที่สำคัญอยู่ประการหนึ่ง ที่จะทำให้ตลาดทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและมีต้นทุนของการตลาดต่ำ (low transaction cost) นั่นก็คือความเชื่อใจซึ่งกันและกัน (trust) อันเป็นประเด็นการวิจัยที่ได้รับความนิยมน้อยมากในปัจจุบัน ในฐานะที่เป็นปัจจัยที่ช่วยลดต้นทุนในการจัดการตลาดได้มาก และเป็นทุนทางสังคม (social capital) ที่สำคัญ

ทั้งนี้เพราะถึงแม้ตลาดจะประกอบไปด้วยกฎเกณฑ์และกติกามากมาย แต่ถ้าหากทุกฝ่ายจ้องแต่จะแสวงหาผลประโยชน์จากกัน จะทำให้การบังคับใช้กฎกติกาที่มีต้นทุนสูงโดยไม่จำเป็น โดยที่ภาระดังกล่าวจะต้องตกเป็นของทั้งผู้ซื้อและผู้ขายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนปัจจัยสำคัญที่ช่วยสร้างความไว้วางใจกันได้อีกก็คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งส่วนสำคัญเกิดจากกุศลจิต

หรือเจตนาที่กระทำแต่ในสิ่งที่ดี เนื่องจากความละเอียดหรือมีความเกรงกลัวที่จะทำความผิด กล่าวกันว่าในตลาดค้าส่งเพชรที่มีชื่อเสียงในนครใหญ่ ๆ ทั่วโลก พ่อค้าทั้งหมดจะเป็นชายวัยทั้งสิ้น เหตุผลสำคัญเกิดจากเพชรเป็นสินค้าที่มีราคาแพงและสามารถปลอมแปลงได้ง่าย ถ้าหากไม่มีความไว้วางใจกันเป็นส่วนตัว เป็นการยากที่จะช่วยให้การทำธุรกิจประเภทนี้ดำเนินไปได้ อย่างราบรื่น

เหตุผลสำคัญของการมีความซื่อสัตย์สุจริต หรือมีหิริโอตตปปะ ก็เพราะการมีจิตที่เป็นกุศล ทำแต่ความดี ย่อมทำให้เป็นจิตที่มีความสะอาดบริสุทธิ์ จิตที่บริสุทธิ์ย่อมทำให้จิตมีความสงบและมีสติมั่นคงได้ง่าย ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของความสว่าง คือ ปัญญา ดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งจะนำไปสู่อานิสงส์ที่สำคัญในขั้นสุดท้าย คือการพ้นจากความทุกข์ การประยุกต์พุทธธรรมข้อนี้เข้ากับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกแขนงวิชา ถึงแม้จะเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกเพ้อฝัน (idealist) แต่ถ้าหากสามารถทำได้ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ดีกับความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมนุษย์ด้วยกัน จะเป็นสิ่งเดียวกัน

ประเด็นปัญหาความขัดแย้งภายในที่สำคัญของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็คือ ในขณะที่เนื้อหาวิชาเน้นให้ทุกคนพยายามแสวงหาความพึงพอใจสูงสุดจากการได้รับ (to have) วัตถุหรือบริการ ซึ่งความจริงแล้วความพึงพอใจแม้จะวิเคราะห์จากกรอบอารยธรรมตะวันตกตามที่ได้อภิปรายมาแล้ว ในบทที่ ๑๒ อาจจะได้เกิดได้จากการอยู่ในสถานที่หรือสภาพแวดล้อมที่ดี (to be) หรือเกิดจากการทำงานที่สร้างสรรค์ (to do) รวมทั้งการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (to relate) แต่เนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นแต่ประเด็นการได้รับ (to have) แต่เพียงอย่างเดียว โดยลืมข้อเท็จจริงที่ว่า การมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือหลักความซื่อสัตย์สุจริตและหิริโอตตปปะดังกล่าวมาแล้ว ย่อมเป็นที่มาของความพึงพอใจของมนุษย์ได้

แต่เมื่อเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นการได้รับแต่เพียงอย่างเดียว และเน้นผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก เป็นการกระตุ้นความโลภให้เกิดเป็น

ความอยากได้มากขึ้น ลักษณะดังกล่าวย่อมไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่จะช่วยให้เกิดสวัสดิการสูงสุดแก่สังคมได้ ถ้าจะแก้ปัญหาในประเด็นนี้ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ต้องเพิ่มการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี การทำงานที่สร้างสรรค์และความสัมพันธ์อันดีต่อเพื่อนมนุษย์เข้าไปด้วย ซึ่งจะทำให้การวิเคราะห์ด้วยความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ในบรรดานักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีความเกรงกันว่า การวิเคราะห์ลักษณะดังกล่าวจะไม่เป็นปฏิฐานนิยมและไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นผลให้มีแนวโน้มที่จะปฏิเสธแนวความคิดที่ดีเหล่านี้ แต่เมื่อปฏิเสธความจริงที่เป็นลักษณะสำคัญของมนุษย์ไป เนื้อหาวิชาจึงไม่สะท้อนภาพความจริงทั้งหมด เกิดความขัดแย้งภายในระบบการวิเคราะห์ ที่มุ่งเน้นเป้าหมายจะบรรลุสังคมมนุษย์ที่ดีตามลัทธิอรรถประโยชน์นิยมดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้ การวิเคราะห์แบบพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ได้นำประเด็นในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริตและหิริโอตตปฎิมาพิจารณาประกอบด้วย จึงมีลักษณะที่สะท้อนความเป็นจริงได้ดีกว่า ขณะที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ถ้าหากไม่มีการปรับปรุงวิธีคิด จะอยู่บนพื้นฐานของความเพ้อฝัน (idealism) เพราะหวังแต่จะเห็นผลการวิเคราะห์ในขั้นสุดท้ายเป็นความจริง จากปัจจัยที่นำมาใช้วิเคราะห์ไม่ครบถ้วนนั่นเอง

บทสรุปจากความพยายามใช้พุทธเศรษฐศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์แขนงต่างๆ

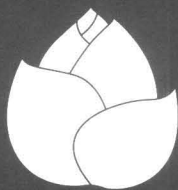
หลักการในพุทธธรรมที่สำคัญที่ได้นำมาอภิปรายเพียง ๗ ประเด็นข้างต้นนี้ เป็นเพียงตัวอย่างที่จะนำเอาพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ได้จากพุทธธรรมไปประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงต่างๆ ที่เหลือ นอกเหนือไปจากวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับความเป็นมนุษย์มากที่สุดสามวิชาตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ความพยายามดังกล่าวเป็นเพียงความพยายามในเบื้องต้นที่จำเป็นจะต้องมีการศึกษาค้นคว้าอีกมาก ในด้านพุทธธรรมที่อาจจะนำไป

ประยุกต์ใช้ประกอบกับรายละเอียดของแต่ละสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ตามที่ได้มีการกล่าวถึงไปบ้างแล้ว ทั้งนี้เพื่อเป็นตัวอย่างว่ายังมีหนทางที่จะลดข้อบกพร่องของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ที่มีการสอน ค้นคว้า และวิจัยอย่างแพร่หลายในสถาบันการศึกษาทั่วโลกในขณะนี้ ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อที่จะลดความขัดแย้งภายในจากการวิเคราะห์ในตัวเนื้อหาของวิชาเศรษฐศาสตร์เอง เนื่องจากสมมติฐานและพื้นฐานความเข้าใจเบื้องต้นของวิชานี้อยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจมนุษย์ที่ค่อนข้างจะง่ายและแคบ มีผลทำให้วิชาดังกล่าวเป็นไปในทางที่มีได้รับใช้มนุษย์ มีแนวโน้มที่จะทำลายศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และทำลายมนุษย์ในสถานะที่เป็นกายภาพ นั่นก็คือทำให้มนุษย์ตกอยู่ในสถานะที่ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทิศทางที่ทำลายตัวเองและเผ่าพันธุ์ของตัวเองในที่สุด โดยที่มนุษย์เองก็ไม่มีทางจะบรรลุถึงความสุขอย่างแท้จริงได้ ทำให้ตัวเนื้อหาสาระของวิชามีสภาพเป็นอวิชา หรือความไม่รู้จริง แทนที่จะสร้างปัญญาให้แก่มนุษย์

งานเขียนนี้จึงเป็นการเปิดประเด็นให้มีการถกเถียง ค้นคว้า และค้นหาความจริงหรือสังขรณ์ในเนื้อหาที่มีอยู่ในปัจจุบันของวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักให้เพิ่มมากขึ้น เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ไขข้อบกพร่อง สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตจริง และรับใช้มนุษย์ได้ตามเจตนารมณ์ของการเป็นองค์ความรู้ที่มีประโยชน์แก่มนุษย์ได้มากยิ่งขึ้นในที่สุด พร้อมกับเป็นการช่วยให้สังคมได้ตระหนักถึงโทษอันเกิดจากการนำความรู้ที่ไม่ได้ผ่านการกลั่นกรองอย่างรอบคอบมาใช้ ในขณะที่ยังมีสิ่งที่ดีๆ ในสังคมไทย อารยธรรมตะวันออกและในอารยธรรมตะวันตก ที่อาจจะมาผสมผสานให้เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติได้ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

บทที่ ๑๖

บทส่งท้าย

สถานภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์

จากการสำรวจวรรณคดีที่เกี่ยวข้องซึ่งนักปราชญ์และนักวิชาการจำนวนหนึ่งได้ทำการศึกษาและเผยแพร่ความคิดเห็นเกี่ยวกับวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ มีการเอ่ยถึงชื่อวิชาในลักษณะเช่นนี้เป็นครั้งแรกในบทที่ ๔ ของหนังสือ *Small Is Beautiful* ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกในปี ๑๙๗๓ เป็นเวลาใกล้เคียงกับหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่ได้รับการอ่านและวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางซึ่งชื่อว่า *The Limits to Growth* ที่เสนอในนาม The Club of Rome ในปี ๑๙๗๒ ซึ่งออกมาเพื่อตั้งคำถามแก่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจในความหมายของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ในฐานะที่เป็นมรรควิธีที่สำคัญที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนและการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ผลที่เกิดขึ้นจริงดูเหมือนจะสวนกระแสกับความคาดหวัง

ในความเห็นของซูมาเคอร์ (๑๙๑๕ - ๑๙๗๗) ที่เขียนหนังสือที่มีชื่อว่า *Small Is Beautiful* นั้น มีความโน้มเอียงที่จะเชื่อว่าการแก้ปัญหาความยากจนให้กับประชาชนในโลกที่สามนั้น จำเป็นจะต้องมีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ประกอบกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในขนาดที่ไม่ใหญ่โตมากนัก โดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถควบคุมเทคโนโลยีในการผลิตและเทคโนโลยีในการจัดการได้ พร้อมกับดำเนินชีวิตตามครรลองของพุทธธรรมที่ซูมาเคอร์นำมาเน้นเป็นข้อหนึ่งของมรรคที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ นั่นคือข้อที่ว่าด้วยสัมมาอาชีวะ

การที่กลุ่มประเทศผู้ส่งออกน้ำมันหรือ OPEC สามารถรวมตัวกันได้ และมีการประกาศขึ้นราคาน้ำมันหลายสิบเท่าตัวในระหว่างปี ๑๙๗๓ - ๑๙๗๔ เป็นการช่วยย้ำเตือนถึงข้อจำกัดในการพัฒนาที่ต้องอาศัยพลังงานที่ได้จากเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ ยิ่งทำให้ข้อความในหนังสือ *The Limits to Growth* และ *Small Is Beautiful* ได้รับการกล่าวถึงมากยิ่งขึ้น ผลการขึ้นราคาน้ำมันดังกล่าวนำมาซึ่งความซบเซาของเศรษฐกิจในบรรดาประเทศที่พัฒนาแล้วทั่วโลก และเมื่อภาวะเศรษฐกิจของหลายประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่พัฒนาแล้วคลี่คลายจากภาวะวิกฤติดังกล่าวในปลายทศวรรษ

๑๙๗๐ กลุ่มประเทศ OPEC ก็ได้ประกาศขึ้นราคาน้ำมันครั้งที่ ๒ ในปี ๑๙๗๓/๑๙๗๔ ทำให้กลุ่มที่เสนอทฤษฎีการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้รับผลกระทบ จนไม่อาจจะผลิตงานทางทฤษฎีใหม่ๆ ออกมาได้

จึงหวะดังกล่าวจึงเป็นโอกาสให้มีการพัฒนาความคิดด้านเศรษฐศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนเป็นวิชาที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๑๙๘๐ เป็นต้นมา จุดเน้นของวิชาก็คือ ศึกษาคือความเป็นไปได้ที่จะมีการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

ในช่วงที่มีปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจโลกอันเกิดจากการขึ้นราคาน้ำมันครั้งแรกของ OPEC ถึงแม้ประเทศไทยจะได้รับผลดีที่สินค้าเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวของไทยในตลาดโลกมีราคาสูงขึ้นไปด้วย ในขณะที่ชาวนาไทยขณะนั้นยังใช้ปุ๋ยเคมีไม่มากนัก โดยที่ปุ๋ยดังกล่าวเป็นผลผลิตพลอยได้จากการกลั่นน้ำมันซึ่งมีราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็วตามราคาน้ำมันที่เพิ่มขึ้นในขณะนั้น แม้กระนั้นก็มีความห่วงเกรงต่อปัญหาการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของราคาน้ำมันดังกล่าว เนื่องจากประเทศไทยต้องพึ่งพาพลังงานประเภทน้ำมันจากต่างประเทศเกือบทั้งหมด ในโอกาสนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของไทยได้มีพระบรมราโชวาทพระราชทานแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ เน้นความหมายของการพัฒนาประเทศที่เน้น “การพอมีพอกิน” และได้พระราชทานเป็นพระราชดำรัสอีกครั้ง เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา อันเป็นจุดเริ่มต้นของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่พระราชทานความหมายอย่างชัดเจน เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑ ว่า *พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภมาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น* ซึ่งเป็นการเน้นการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจของประชาชนตามแนวพุทธธรรมอย่างแท้จริง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ที่ซูมาเคอร์นำคำว่าพุทธเศรษฐศาสตร์มาใช้ครั้งแรกในปี ๑๙๗๓ นั้น ได้รับแรงบันดาลใจจากการที่ได้รับมอบหมายให้ไปทำหน้าที่ที่ปรึกษาเศรษฐกิจที่ประเทศพม่า ซึ่งเป็นประเทศที่มีพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติเช่นเดียวกับไทย และได้รับแรงบันดาลใจจากความสุขของผู้คนที่นี่ จนไม่แน่ใจว่าตนเองควรจะมาแนะนำการแก้ปัญหา

เศรษฐกิจให้แก่ม้าหรือเรียนรู้อาจมาจากม้า โดยที่ตัวของซูมาเคอร์เองนั้นได้ถูกนักเศรษฐศาสตร์สายมนุษยนิยมจัดให้เป็นนักเศรษฐศาสตร์ในสายนั้น และตัวของเขาเองก็ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของคานธี ดังนั้นจึงเป็นที่แน่นอนว่าความเข้าใจพุทธธรรมอย่างลึกซึ้งของซูมาเคอร์จะต้องมีอย่างจำกัด แต่การที่เขามีความกล้าหาญออกมาแสดงความคิดเห็นนี้ อีกทั้งความคิดเห็นของเขาได้รับการเผยแพร่และยอมรับอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก ย่อมเป็นการท้าทายความสามารถของชาวพุทธที่ได้ศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์จากตะวันตก ให้ออกมาแสดงความคิดเห็นในประเด็นนี้กันบ้าง

สำหรับในประเทศไทย ในปี ๒๕๓๐ ประเวศ วะสี ซึ่งมีอาชีพเป็นแพทย์ และถือว่าเป็นปราชญ์ที่สำคัญของชาวพุทธ ก็ได้เสนอความเห็นในงานเขียนที่มีชื่อว่า *พุทธเกษตรกรรม* โดยได้รับแรงบันดาลใจจากการเลือกดำเนินการผลิตแนวทางใหม่ของเกษตรกรไทยแบบการทำวนเกษตรอย่างวิบูลย์ เข้มเฉลิม และมหาอยู่ สุนทรไธย ผู้นำทางความคิดในด้านเกษตรผสมผสาน โดยที่ทั้งสองใช้หลักพุทธธรรมเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ ปรากฏการณ์ที่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ เสนาะ อุณาภูล ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เคยมีตำแหน่งสำคัญในทางเศรษฐกิจของไทย และได้ทำหน้าที่ในการวางแผนเศรษฐกิจของไทยมาโดยตลอด ได้อธิบายต่อพระและนักวิชาการที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๐ ว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ ซึ่งเขาเป็นผู้ร่างขึ้นเองนั้นเป็นแผนพุทธเศรษฐศาสตร์ ถึงแม้การอธิบายความหมายจะยังห่างไกลจากหลักการที่สำคัญในพุทธธรรม แต่ก็อาจจะถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาระดับชาติครั้งสำคัญ

งานเขียนที่มีจุดเด่นในเรื่องนี้มีชื่อว่า *Buddhist Economics: A Middle Way for Market Place* พิมพ์เผยแพร่ในปี ๒๕๓๗ โดยพระธรรมปิฎก ซึ่งได้วิจารณ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักโดยใช้จุดยืนของพุทธธรรม โดยที่งานเขียนดังกล่าวได้รับความบันดาส่วนหนึ่งจากงานเขียนของซูมาเคอร์ด้วยเช่นกัน หลังจากนั้น สลักพันธ์ คิวรักษ์ ปราชญ์สามัญชนชั้นนำอีกผู้หนึ่งของไทยก็ได้เขียนหนังสือที่มีชื่อว่า *A Buddhist Vision*

for Renewing Society ในปี ๒๕๓๗ เช่นกัน นอกจากนี้เขียนหนังสือที่เกี่ยวกับพุทธธรรมเป็นจำนวนมากแล้ว เขายังได้รับเชิญไปบรรยายในสถานศึกษาและกลุ่มผู้ที่สนใจทั่วโลกในเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ และได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้มีหนังสือที่เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ตามมาอย่างน้อยอีก ๓ เล่ม คือ อริยรัตเน (Ariyaratne, 1999b) ที่พิมพ์หนังสือชื่อ *Schumacher Lectures on Buddhist Economics* เกลน อเล็กซานดริน (Glen Alexandrin, 1996) เขียนตำราที่มีชื่อว่า *Basic Buddhist Economics* เน้นพุทธธรรมแบบวชิรญาณแนวทิเบต ชินนิชิ อิโนเอะ (Shinichi Inoue, 1997) ที่เขียนพุทธเศรษฐศาสตร์แนวมหายานแบบญี่ปุ่น ที่มีชื่อว่า *Putting Buddhism to Work*

แต่งงานทั้งหมดเหล่านี้ยังไม่มีผู้ใดศึกษาความเป็นมาของความคิดในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอย่างเป็นระบบ อีกทั้งงานเขียนบางงานและอาจจะสร้างความสับสนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานของเกลน อเล็กซานดริน เนื่องจากงานดังกล่าวได้เขียนขึ้นภายใต้อิทธิพลกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ส่วนงานทั้งหมดที่เหลือ รวมทั้งงานของพระธรรมปิฎก (๑๙๙๔) ล้วนอยู่บนฐานความคิดที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่ขณะเดียวกันก็มีได้ไปศึกษาวิวัฒนาการทางความคิดในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอย่างถึงแก่น อีกทั้งมิได้มีการสร้างเป็นทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ขึ้นมาเพื่อเปรียบเทียบกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก รวมทั้งมิได้มีการพยายามนำเอาทฤษฎีเหล่านั้นไปประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงต่าง ๆ ด้วย

ในงานที่ผู้อ่านได้อ่านอยู่ในขณะนี้ จึงเป็นความพยายามที่จะนำส่วนที่ยังมิได้มีการพิจารณาอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นแนวทางที่จะสร้างวิชาเศรษฐศาสตร์ชิ้นใหม่ ที่พิจารณามนุษย์ได้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุดที่อยู่บนพื้นฐานคำอธิบายตามแนวพุทธธรรม ที่ได้มีการเตรียมทางเอาไว้เป็นอย่างดีแล้วโดยพระธรรมปิฎก (๒๕๓๗) งานนี้จึงมิได้เขียนขึ้นในฐานะที่เป็นทางเลือกของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่เป็นการเสนอให้พิจารณาวิชาเศรษฐศาสตร์ในฐานะที่ควรจะเป็นไปตามความเป็นจริง และควรจะได้รับการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังเพิ่มมากขึ้นในอนาคต

ก้าวต่อไปหลังจากนี้

งานเขียนในลักษณะเช่นนี้จะเป็นไปได้โดยยากลำบากอย่างยิ่ง ถ้าผู้เขียนไม่มีโอกาสศึกษาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักตามแบบของวิชาเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปที่ได้มีการศึกษากันอย่างแพร่หลายในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกา และจะยิ่งมีความลำบากมากขึ้นถ้าหากความคิดของผู้เขียนถูกล้อมเอาไว้ด้วยกระบวนทัศน์หรือกรอบความคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีวิวัฒนาการอันยาวนานของอารยธรรมตะวันตก และจะไม่สามารถเข้าใจพุทธธรรมในระดับที่เขียนได้ขณะนี้ ถ้าหากไม่ได้รับที่พึ่งทางปัญญาจากหนังสือ พุทธธรรม ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๓๗) ดังนั้น ผลงานนี้จึงเป็นความพยายามในการรวบรวมมิติต่างๆ ที่มีความต่างกันอย่างมากระวบรวมเอาไว้ได้อย่างเป็นระบบให้มากที่สุดเท่าที่ผู้เขียนมีความสามารถพอที่จะรวบรวมเอาไว้ได้ในเวลาที่ถูกกำหนดโดยทุนการวิจัย เพื่อเป็นการเตรียมทางเดินของผู้ที่เดินตามในระยะเวลาต่อมาในทิศทางนี้ภายหลัง จะได้ช่วยให้เส้นทางที่ยังลาลองและยังเต็มไปด้วยขวากหนามให้เตียนโล่งมากขึ้น สามารถก้าวเดินต่อไปด้วยความสะดวกยิ่งขึ้น

งานเขียนชิ้นนี้จึงถือได้ว่าเป็นเพียงขั้นเริ่มต้นของการเดินทาง หลังจาก ที่ซูมาเคอร์ (๑๙๑๑-๑๙๗๗) และพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๓๗ และ ๑๙๙๔) อีกทั้งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (๑๙๔๔) ได้แผ้วถางทางนี้ไว้แล้ว ระดับหนึ่ง งานเขียนนี้ยังจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาต่อไปอีกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่เป็นทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการศึกษาอย่างถ่องแท้ และพร้อมที่จะนำความรู้ที่ได้เหล่านั้นมาพัฒนาเป็นทฤษฎีเพิ่มเติมจากที่ได้เขียนเอาไว้แล้ว ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หรือคิดทฤษฎีที่มีประโยชน์ในการอธิบายได้มากยิ่งขึ้น

ส่วนที่ยังขาดหายไปและถือได้ว่าเป็นก้าวใหม่อย่างแท้จริง จะต้องได้รับการหนุนช่วยด้วยการศึกษาค้นคว้าจากผู้ที่เดินตามมาในเส้นทางนี้ ภายหลัง ก็คือ ส่วนที่จะนำพุทธธรรมไปประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐศาสตร์ในภาคการผลิตและเศรษฐศาสตร์

ที่ว่าด้วยการเงิน การคลัง และการค้า ซึ่งมักจะเริ่มต้นจากสมมติฐานที่แคบ แต่มีความเป็นกลไกสูง ซึ่งจำเป็นจะต้องมีความเข้าใจวิถีคิดและกลไกในการวิเคราะห์ของวิชาเหล่านี้เป็นอย่างดี ก่อนที่จะสามารถวิพากษ์วิจารณ์ได้โดยไม่ผิดพลาดหรือมีผลกระทบกลับในทางลบต่อวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ งานดังกล่าวเป็นงานที่ต้องการความคิดและเวลาของผู้ที่มีความรู้และสนใจที่จะช่วยทำทางที่เตรียมเอาไว้ให้เดินสะดวกต่อไป หรืออาจจะค้นพบเส้นทางใหม่ที่ดีกว่า

ในส่วนตัวของผู้เขียนเองก็ต้องยอมรับว่ามีความรู้พุทธธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ผ่านการปฏิบัติยังไม่เพียงพอ ซึ่งเป็นหัวใจของการเรียนรู้ที่สำคัญในพุทธธรรม มีความประสงค์จะใช้เวลาช่วงที่เหลือของชีวิตศึกษาและปฏิบัติให้มีความรู้จริงมากกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งอาจจะช่วยให้ได้แง่คิดใหม่ๆ แก่ผู้เขียนเพิ่มขึ้นจากนี้ในภายหลัง

และในท้ายที่สุด ถ้าหากผู้อ่านเห็นว่างานในลักษณะเช่นนี้อาจจะมีประโยชน์บ้างสำหรับมนุษยชาติ ในการดำเนินชีวิตตามทางสายกลางเพื่อที่จะค้นพบความหมายในชีวิตและความสุขอย่างแท้จริง ก็ใคร่ขอเชิญชวนให้ช่วยกันแผ้วถางเส้นทางนี้ต่อไป ทั้งนี้เพราะจากบทเรียนและประสบการณ์ในอดีต ได้ชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า พลังที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตมนุษย์ไปในทางที่เสื่อมลงก็คือ พลังทางเศรษฐกิจ ที่ไปกระตุ้นให้มีความโลภเพิ่มมากขึ้นด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ที่มาพร้อมกับสัญญาที่ไม่เคยเป็นความจริงว่าจะให้ความหมายใหม่แก่ชีวิต ประกอบกับความรู้ไม่เท่าทันสิ่งเหล่านี้ที่เกิดจากความไม่รู้ที่สะสมในตัวมนุษย์ และถูกปิดกันเอาไว้ด้วยภาพมายาที่มาในรูปแบบต่างๆ อันหลากหลายนั่นเอง

ความรวดเร็วของระบบข้อมูลข่าวสารที่ส่วนหนึ่งช่วยให้สามารถสืบค้นความรู้ได้สะดวกรวดเร็ว ในทางตรงกันข้ามกลับมีส่วนช่วยปิดกั้นความคิดอันรอบคอบที่ต้องผ่านการกลั่นกรองมาอย่างดี ทำให้สนใจที่จะหาความรู้ที่ง่ายรวดเร็วแต่ฉาบฉวย และลดโอกาสในการทำความเข้าใจในชีวิตของตนเองลง จึงเป็นการสมควรแล้วที่ผู้ที่มีความรู้ในวิชาเศรษฐศาสตร์อย่างแท้จริงจะเริ่มต้นด้วยการทำลายภาพมายาดังกล่าว เพื่อเปิดโอกาสให้ความไม่รู้ได้ถูกทำลายไป

ที่ละน้อย และพัฒนาขึ้นมาเป็นความรู้ เพื่อต่อสู้กับมิจฉาติฐิของพลังทางเศรษฐกิจที่ช่วยส่งเสริมกิเลสและมีการให้เหตุผลรองรับโดยเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเป็นการครอบงำจิตของมนุษย์เอาไว้ด้วยอวิชา เพื่อเปิดโอกาสให้มนุษย์ได้มีทางเลือกในการดำเนินชีวิตบนเส้นทางศานติธรรม หรือเส้นทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด ในความหมายที่เป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับทุกคน (optimization) และเพื่อผลประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติทุกคน (win-win situation) ในที่สุดนั่นเอง

บรรณานุกรม

- กรรณา กุศลาลัย (ผู้รวบรวมและแปล). ๒๕๓๗. คำคมบ่มชีวิต แปลจาก Words of wisdom to live by. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.
- บุญคง หันจางสิทธิ์. ๒๕๔๐. เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์: ประชากร แรงงาน การศึกษา ฝึกอบรม ศาสนธรรม จริยธรรม สุขภาพ อนามัยสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- บุษกร สวัสดิ์-ชูโต. ๒๕๔๒. ธันวาคม. ดวงอาทิตย์กับชีวิตบนโลกนี้. อาทิตย์, น. ๑๑๗. ประเวศ วะสี. ๒๕๑๙. สาธารณสุขกับพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลมคิมทอง.
- _____. ๒๕๓๐. พุทธเกษตรกรรมกับคานติสุขของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- _____. ๒๕๓๔. การปรับทัศนคติทางการแพทย์และสาธารณสุข. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- ปรีดี พนมยงค์. ๒๕๑๓. ความเป็นอนิจจังของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช.
- _____. ๒๕๓๓. พระเจ้าช้างเผือก = The King of the white elephant. [ม.ป.ท.] : สมาคมธรรมศาสตร์ นครลอสแอนเจลิส สหรัฐอเมริกา.
- _____. ๒๕๔๒. เค้าโครงการเศรษฐกิจ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. กรุงเทพฯ : โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสสำหรับเด็กและเยาวชน : สถาบันปรีดี พนมยงค์.
- พระครูปลัดศีลวัฒน์ (สง่า สุภาโร). ๒๕๔๒. ศิลปะในการดำเนินชีวิต. ปัญญาสาส์น, ๔ (๒๕), ๖.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). ๒๕๓๖. จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- _____. ๒๕๓๗. พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑ สหธรรมิก. พิมพ์ครั้งที่ ๕. [กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.]

- ๒๕๓๘ ก. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ๒๕๓๘ ข. พุทธธรรม: กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต. กรุงเทพฯ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ๒๕๓๙ ก. การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- ๒๕๓๙ ข. อมฤตพจนนา: พุทธภาษิต. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- ๒๕๔๑. การแพทย์แนวพุทธ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- ๒๕๔๒ ก. การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์. กรุงเทพฯ : กองทุนวชิรธรรม.
- ๒๕๔๒ ข. เทปบันทึกเสียง การประชุมทางวิชาการเนื่องในมงคลวาร อายุครบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก. ธรรมทานในมงคลวารที่วัดญาณเวศกวันมีอายุครบ ๕ ปี ได้มีอาคารอุโบสถที่สร้างใหม่เสร็จ และมงคลสมัยที่พระธรรมปิฎกมีอายุครบ ๕ รอบ, ๑๗ มกราคม.
- พระบรมราชาบาท. ๒๕๑๗. พระบรมราชาบาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทาน แก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม.
- พระราชดำรัส. ๒๕๑๗. พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันพุธที่ ๔ ธันวาคม.
- ๒๕๓๗. พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันที่ ๔ ธันวาคม.
- ๒๕๓๘. พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันจันทร์ที่ ๔ ธันวาคม.
- ๒๕๓๙. พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันพุธที่ ๔ ธันวาคม.
- ๒๕๔๐. พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันอาทิตย์ที่ ๔ ธันวาคม.
- ๒๕๔๑. พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันศุกร์ที่ ๔ ธันวาคม.

- พุทธทาส อินทปัญโญ. ๒๕๑๘. *ธัมมิกสังคมนิยมแบบเมตติการ*. กรุงเทพฯ : [ม.ป.ท.].
(หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ นางมณฑา หมั่นนิกร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๑๓ ธันวาคม)
- _____. ๒๕๔๑ก. *การชุดเพชรในพระไตรปิฎก*. กรุงเทพฯ,ธรรมสภา.
- _____. ๒๕๔๑ข. ความสำเร็จมีได้อยู่ที่โครงการ. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา, ๖๖(๑), ๔๙.
- วิบูลย์ เข็มเฉลิม และ อภิชัย พันธเสน. ๒๕๓๓. วนเกษตร: การปฏิรูปการเกษตรด้วยตนเองของเกษตรกรไทย. *วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์*, ๘ (๑), ๙๓-๑๐๙.
- สมัคร บุรวาศ. ๒๕๔๒. *ปัญญา: จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ*. กรุงเทพฯ : ศรีสยาม.
- สำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๔๑. คู่มือการใช้พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ ในชุดแปลเป็นภาษาไทย. [กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.]
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. ๒๕๓๐. *พระไตรปิฎกฉบับประชาชน*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุมน อมรวิวัฒน์. ๒๕๓๐. *การสอนโดยการสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- _____. ๒๕๔๒. *การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์: ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์*. นนทบุรี : โครงการกิติเมธีสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เสน่ห์ จามริก. ๒๕๔๑. *ฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิภูมิปัญญา.
- อภิชัย พันธเสน. ๒๕๔๒. เศรษฐศาสตร์พอเพียงของในหลวงกับการวิเคราะห์ความหมายของนักเศรษฐศาสตร์. (บทความเสนอในการสัมมนาวิชาการประจำปี ๒๕๔๒ เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง โดย มูลนิธิชัยพัฒนา สภาวิจัยแห่งชาติ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ๑๘-๑๙ ธันวาคม.)

- Agnew, Neville and Demas, Matha. 1998. Preserving the Laetoli foot print. *Scientific American*, September, 26-37.
- Alexandrin, Glen. 1996. *Basic Buddhist economics*. Economics Department, Villanova University.
- Apichai Puntasen. 1977. Manpower and educational planning for higher education in Thailand. *Economic Development and Culture Change*, 15 (2), 279-292.
- Aquinas, Thomas, Saint. *Summa theologica*, Vol.10, (II-II : q.66. art.2)

- Ariyaratne, A.T. 1999a. A Buddhist approach to social economic development: an experience from Sri Lanka. In Sulak Sivaraksa, Pipob Udommittipong and Christ Walker (eds.), *Socially engaged Buddhism for the new millennium, essays in honor of the Ven. Phra Dhammapitaka (Bhikku P.A. Payutto) on his 60th Birthday Anniversary* (p. 7). Bangkok Sathirakoses Nagapradipa Foundation, the Foundation for Children.
- _____. 1999b. *Schumacher lectures on Buddhist economics*. Ratmalana : Sarvodaya Vishva Lekha Publishers.
- Arrow, Kenneth J. 1962. The economic implication of learning by doing. *Review of Economic Studies*, 29, 155-173.
- _____. 1963. *Social choices and individual values*. New York : Wiley.
- Atkinson, James. 1968. *Martin Luther and the birth of Protestantism*. London : Penguin Books.
- Ayres, Robert U. 1998. Eco-thermodynamics: economics and the second law. *Ecological economics*, 26, 189-209.
- _____. 1999. The second law, the fourth law, recycling and limits to growth. *Ecological Economics*, 29, 473-483.
- _____ and Kneese, A.V. 1989. Externalities: economics and thermodynamics. In F. Archibugi and P. Nijkamp (eds.), *Economy and ecology: towards sustainable development* (pp. 89-118). Dordrecht; Boston : Kluwer Academic Publishers.
- Barbier, Edward B. 1989. *Economics, natural resource scarcity and development: conventional and alternative views*. London : Earthscan Publication Limited.
- _____ and Markandya, A. 1990. The conditions for achieving environmentally sustainable development. *European Economic Review*, 34, 659-669.
- Barnett, Harold J. and Morse, Chandler. 1963. *Scarcity and economic: the economics of natural resource availability*. Baltimore : John Hopkins University Press.
- Baum, R.F. 1988. *Doctors of modernity: Darwin, Marx and Freud*. Peru, III. : Sherwood Sugden.

- Becker, Gary S. 1960. An economic analysis of fertility. In *Demographic and economic change in developed countries, a conference of the Universities-National Bureau Committee for Economic Research* (pp. 403-425) Princeton : Princeton University Press.
- _____. 1964. *Human capital: a theoretical and empirical analysis*. New York : National Bureau of Economic Research; distributed by Columbia University Press.
- _____. 1981. *A treatise on the family*. Cambridge : Harvard University Press.
- Bentham, Jeremy. 1935. *An introduction to the principles of morals and legislation*. Edited by Philip Wheelwright. Garden City, N.Y. : Doubleday, Doran & Company.
- Berlin, Isaiah. 1962. The age of enlightenment: the eighteen century philosophers. In *Great ages in western philosophy* (p. 19). Boston : Houghton Mifflin.
- _____. 1963. *Karl Marx: his life and environment*. New York : Timebook.
- Bernstein, Richard J. 1978. *The restructuring of social and political theory*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press.
- Bewkes, Eugene G. et al. 1963. *The western heritage of faith and reason*. New York : Harper and Row.
- Binkley, Robert C. 1963. *Realism and nationalism*. New York : Harper and Row.
- Blaug, Mark. 1972. *The rate of return to investment in education in Thailand: a report to the National Planning Committee on the Third Educational Development Plan*. Bangkok : National Education Council.
- _____. 1987. *The economics of education and the education of an economist*. New York : New York University Press.
- Bohr, Niels. 1958. *Atomic physics and human knowledge*. New York : Wiley.
- Boulding, Keneth E. 1968. *Beyond economics: essays on society, religion, and ethics*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Bowden, Elbert V. 1990. *Economics in perspective*. Cincinnati, OH :

South-Western Publishing.

- Bredvold, Louis I. 1961. *The brave new world of the enlightenment*. Ann Arbor : University of Michigan Press.
- Buchanan, James M. 1979. *What should economist do?* Indianapolis, Ind : Liberty Press.
- Burns, Edward McNall. 1958. *Western civilizations: their history and their culture*. 5th ed. New York : W.W. Norton.
- Capra, Fritjof. 1988. *The turning point: science, society, and the rising culture*. New York : Bantam Books.
- Chapman, Paul G. 1993. *The economics of training*. New York : Harvester Wheatsheat.
- Chesterton, G.K. 1956. *Saint Thomas Aquinas: the dumb ox*. Garden City, N.Y. : Doubleday.
- Ciriacy-Wantrap, S. von. 1952. *Resource conservation, economics and policies*. Los Angeles : University of California Press.
- Coarse, Ronald. 1960. The problem of social cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
- Cropsey, Joseph. 1981. Karl Marx. In Leo Strauss and Joseph Cropsey (eds.), *History of political philosophy* (p. 778). Chicago : University of Chicago Press.
- Daly, H.E. 1973. *Toward a steady state economy*. San Francisco : W.H. Freeman.
- _____. 1974. *The economics of steady state*. San Francisco : W.H. Freeman.
- _____. 1979. Entropy, growth and the political economy of scarcity. In V.K. Smith (ed.), *Scarcity and growth reconsidered* (pp. 284-289). Baltimore : Published for Resources for the Future by the Johns Hopkins University Press.
- _____. 1980. The economic thought of Frederick Soddy. *History of political economy*, 12, 469-488.
- _____. 1992. Is the entropy law relevant to the economics of natural resource scarcity? Yes, of course it is! *Journal of Environmental Economics and Management*, 23, 91-95.

- _____. 1997. The contribution of Nicholas Georgescu-Roegen [Special issue on the contribution of Nicholas Georgescu-Roegen]. *Ecological Economics*, 22, 261-266.
- Debreu, G. 1959. *Theory of value*. New York : Wiley.
- Denison, Edward F. 1961. *The sources of economic growth in the United States*. New York : Committee for Economic Development.
- Devall, Bill and Sessions, George. 1985. *Deep Ecology*. Salt Lake City, Utah : Peregrine Smith Book.
- Diwan, Romesh and Lutz, Mark (Eds.). 1985. *Essays in Gandhian economics*. New Delhi : Gandhi Peace Foundation.
- Domar, E.D. 1957. *Essays in the theory of economic growth*. New York : Oxford University Press.
- _____. 1946. Capital expansion rate of growth and employment. *Econometrica*, April, 34-35.
- Durant, Will. 1943. *The story of philosophy*. Garden City, N.Y. : Garden City Publishing.
- Ebenstein, William. 1962. *Great political thinkers: Plato to the present*. New York : Holt Rinehart and Winston.
- Ehrenberg, Ronald G., and Smith, Robert G. 1988. *Modern Labor Economics*. 3rd ed. Glenview, III. : Scott, Foresman and Company.
- Ekins, Paul. 1992. Four capital model of wealth creation. In Paul Ekins, and Manfred Max-Neef (eds.), *Real-life economics : understanding wealth creation* (pp. 154-155). London : Routledge.
- Elgin, Duane. 1993. *Voluntary simplicity*. New York : William Morrow.
- Foresters, Duncan B. 1981. Martin Luther and John Calvin. In Leo Strauss and Joseph Cropsey (eds.), *History of political philosophy* (p. 311). Chicago : University of Chicago Press.
- Fortin, Ernest L. 1981. St. Augustine. In Leo Strauss and Joseph Cropsey (eds.), *History of political philosophy* (p. 158). Chicago : University of Chicago Press.
- Fox, Robin L. 1987. *Pagans and Christians*. San Francisco : Harper and Row.
- Frank, Andre G. 1966. Development of under development. *Monthly Review*,

- No. 9, 83-89.
- Freud, Sigmund. 1960. *A general introduction of psychoanalysis*. New York : Washington Square Press.
- _____. 1961. *Civilization and its discontents*, trans. by J. Strachey. New York : W.W. Norton.
- Friedman, Milton. 1962. *Capitalism and freedom*. Chicago : University of Chicago Press.
- _____. 1984. The methodology of positive economics. In Daneil M. Hausman (ed.), *The philosophy of economics: an anthology* (pp. 211-214). Cambridge; New York : Cambridge University Press.
- _____. 1988. Using the market for social development. *Cato Policy Report*, (8), 567-579.
- Fromm, Eric. 1956. *The art of loving*. New York : Harper and Row.
- Galbraith, John Kenneth. 1967. *The new industrial state*. Boston : Houghton Mifflin.
- Gandhi, Mahatma. 1968. *An autobiography*. London : Asia Pub. House.
- Gard, Richard A. 1962. *Buddhism*. New York, George Braziller.
- Gaza, Stephanie. 1999. Overcoming the grip of consumerism. In Sulak Sivaraksa, Pipob Udommittipong and Christ Walker (eds.), *Socially engaged Buddhism for the new millennium, essays in honor of the Ven. Phra Dhammapitaka (Bhikku P.A. Payutto) on his 60th Birthday Anniversary* (pp. 54-73). Bangkok : Sathirakoses Nagapradipa Foundation, the Foundation for Children.
- Georgescu-Roegen, Nicholas. 1954. Choice, expectations and measurability. *Quarterly Journal of Economics*, 68, 503-534.
- _____. 1966. *Analytical economics: issues and problems*. Cambridge : Harvard University Press.
- _____. 1971. *The entropy law and the economic process*. Cambridge : Harvard University Press.
- _____. 1976a. *The economics of production; energy and economic myths: institutional and analytic economic essays*. New York : Pergamon Press.
- _____. 1976b. The steady state and ecological salvation: a thermodynamic

analysis. *Bio Science*, 27, 266-270.

_____. 1979a. Myths about energy and matter. *Growth and Change*, 10 (1), 16-23.

_____. 1979b. Energy analysis and economic valuation. *Southern Economic Journal*, 45, 1023-1058.

_____. 1979c. Comment on the papers by Daly and Stightz. In V. Keny Smith (ed.), *Scarcity and growth reconsidered* (pp. 284 - 289). Washington D.C. : Resources for the Future.

Gilchrist, J. 1969. *The church and economic activity in the middle ages*. New York : St. Martin Press.

Gilson, Eliene. 1936. *The spirit of medieval philosophy*. New York : Charles Scribner's.

Gonzalez, Justo L. 1990. *Faith and wealth: a history of early Christian ideas on the origin, significance, and the use of money*. San Francisco : Harper and Row.

Grossman, Michael. 1972. *The demand for health: a theoretical and empirical investigation*. New York : Columbia University Press.

Halliday, D. and Resnick, R. 1988. *Fundamentals of physics*. 3rd Ed. New York : Wiley.

Harbison, Harris E. 1982. *The age of reformation*. Westport, Conn : Greenwood Press.

Hardin, Garrett. 1968. The tragedy of the commons. *Science*, 162, 106-112.

Harris, A.L. 1958. *Economics and social reform*. New York : Harper and Row.

Harrod, R.F. 1939. An essay in dynamic theory. *Economic Journal*, 3, 14-33.

_____. 1948. *Towards dynamic economics: some recent development of economics theory and their application to policy*. London : Macmillan.

Hartwick, J.M. 1977. Intergenerational equality and the investing of rents from exhaustible resources. *American Economic Review*, 67, 927-974.

_____. 1978. Substitution among exhaustible resources and intergeneration equity. *Review of Economic Studies*, 45, 347-354.

Hayck, Friedrich. 1945. The use of knowledge in society. *American*

- Economic Review*, 53, 3-14.
- Heilbroner, Robert R. 1972. *The worldly philosophers: the lives, time and ideas of great economic thinkers*. New York : Simon and Schuster.
- Heisenberg, Werner. 1958. *Physics and philosophy: the revolution in modern science*. New York : Harper.
- Henderson, Hazel. 1988. *The politics of the solar age: alternative to economics*. Indianapolis, Ind. : Knowledge System.
- _____. 1995. *Paradigms in progress: life beyond economics*. San Francisco: Barrett-Kochler.
- _____. 1996. *Building a win-win world: life beyond global economic warfare*. San Francisco : Barrett-Kochler.
- Hobson, John A. 1902. *Imperialism: a study*. London : Unwin Hyman.
- _____. 1914. *Work and welfare: a human value*. New York, A.M. Kelley.
- _____. 1929. *Economics and ethics*. London : D.C. Heath.
- _____. 1938. *Confession of an economic heretic*. London : Allen and Unwin.
- Hofstadter, Richard. 1955. *Social Darwinism in American thought*. Boston : Beacon Press.
- Inoue, Shinichi. 1997. *Putting Buddhism to work: a new approach to management and business*. Tokyo : Kodansha International Ltd.
- _____. 1999. A new economics to save the earth: a Buddhist perspective. *Journal of Japanese Trade A Industry*, 18 (2), 20-24.
- Isard, Walter. 1960. *Method of regional analysis: an introduction to regional science*. Cambridge : MIT Press.
- Javons, William, Stanley. 1909. *The coal question: and inquiry concerning the progress of the nation and the probable exhaustion of our coal-mines*. London : McMillan.
- Jhinggan, J.L. 1978. *Advanced economic theory*. 4th Rev. and enl. ed. New Delhi : Vikas Publishing House.
- Kamentzky, Mario. 1992. The economics of the satisfaction of needs. In Paul Ekins, and Manfred Max-Neef (eds.), *Real-life economics: understanding wealth creation* (pp. 181-196). London : Routledge.
- Karl, Barry Dean. 1963. *Executive reorganization and reform in the new deal: the genesis of administrative management, 1900 - 1939*.

Cambridge : Harvard University Press.

- Keohane, Nannerl O. 1980. *Philosophy and the state in France: the Renaissance to the Enlightenment*. Princeton, N.J. : Princeton University Press.
- Keynes, John Maynard. 1963. Economic possibilities for our grandchildren. In John Maynard Keynes. *Essays in persuasion* (p. 366). New York : Norton.
- . 1965. *The general theory of employment, interest and money*. New York : Harcourt, Brace and World.
- Klamer, Arjo. 1984. *Conversation with economists: new classical economists and their opponents speak out on current controversy in macro-economic*. Totowa, N.J. : Rowman and Allanheld.
- Kline Morris. 1980. *Mathematics: the loss of certainty*. New York : Oxford University Press.
- Kneese, A.V. and Schutze, W.D. 1985. Ethics and environmental economics. In A.V. Kneese and J.L. Sweeny (eds.), *Handbook of natural resource and energy economics, Vol. 1*. Amsterdam; New York : North-Holland; New York, N.Y., U.S.A. : Sole distributors for the U.S.A. and Canada, Elsevier Science Pub. Co., 191-220.
- Korten, David C. 1996. *When the corporations rule the world*. West Hartford, Cam. : Kumarin Press Inc. and San Francisco, Cal. : Berrett-Kochler Publisher Inc.
- Kosko, Bart. 1994. *Fuzzy thinking*. London : Flamingo.
- Kuhn, Thomas H. 1962. *The structure of scientific revolutions*. Chicago : University of Chicago Press.
- Laidle, Harry W. 1927. *A history of socialist thought*. New York : Thomas Y Crowell.
- Latourette, Keneth Scoth. 1975. *A history of Christianity, Vol. 2. Reformation to the present*. New York : Harper and Row.
- Lee, E.S. 1996. A theory of migration. *Demography*, 3 (1), 14-24.
- Leeuwen, Arend Theodore van. 1964, *Christianity in world history, the meeting of the faith of East and West*. New York : Charles Scribner's.
- Leopold, A. 1949. *A Sand County Almanac, with essays on conservation*

- from Round River. New York.
- Lindblom, Charles E. 1965. *The intelligence of democracy: decision making through mutual adjustment*. New York : Free Press.
- Lindemann, Albert S. 1983. *A history of European socialism*. New Haven, Conn. : Yale University Press.
- Locke, John. 1967. *Two treatises of government*. New York : Cambridge University Press.
- Loebl, Eugen. 1976. *Humanomics*. New York : Random House.
- Loy, David R. 1999. The spiritual roots of modernity: Buddhist reflections on the idolatry of the nation-state, corporate capitalism and mechanistic science. In Sulak Sivaraksa, Pipob Udommittipong and Christ Walker (eds.), *Socially engaged Buddhism for the new millennium, essays in honor of the Ven. Phra Dhammapitaka (Bhikku P.A. Payutto) on his 60th Birthday Anniversary* (pp. 86-111). Bangkok : Sathirakoses Nagapradipa Foundation, the Foundation for Children.
- _____. 1998. Healing justice: a Buddhist perspective. (mimeograph).
- Loy, David. 1999. Buddhism and poverty. *Kyoto, Journal*, 14, 46.
- Lucas Jr., Robert E. 1988. On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 210-249.
- _____. 1993, March. Making a miracle. *Econometrica*, 61 (2), 251, 256.
- Lutz, Mark A. and Lux, Keneth. 1979. *The challenge of humanistic economics*. Menlo Park, Calif. : The Benjamin/Comings Publishing Company Inc.
- _____. 1992. Humanistic economics: history and basic principles. In Paul Ekins, and Manfred Max-Neef (eds.), *Real-life economics: understanding wealth creation* (p. 91). London : Routledge.
- Mankiw, N. Gregory, Romer, David and Weil, David N. 1992, May. A contribution to the empires of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*.
- Manuel, Frank E. 1956. *The new world of Henri Saint-Simon*. Cambridge : Harvard University Press.
- _____. and Manuel, Fritzie P. 1979. *Utopian thought in the westerns*

world. Cambridge : Harvard University Press.

Marshall, Alfred. 1949. *Principles of economics: an introduction volume*. 8th ed. London : Macmillan.

Marx, Carl. 1906. *Capital: a critique of political economy*. New York : Modern Library.

_____. 1935. A contribution to the critique of political economy. In *A handbook of Marxism*. New York : International Publishers.

_____. 1972. Economic and philosophical manuscripts of 1844. In Robert C. Tucker (ed.), *The Marx-Engels reader* (p. 60). New York : W.W. Norton.

_____. 1976. *Capital: a critique of political economy* (Vol. I). Harmondsworth, England : Penguin Books.

_____. and Engels, Friedrich. 1965. *The German ideology*. New York : International Publishers.

Maslow, Abraham. 1970. *Motivation and personality*. New York : Harper and Row.

Max-Neef, Manfred. 1992. Development and human needs. In Paul Ekins and Manfred Max-Neef (eds.), *Real-life economics: understanding wealth creation* (pp. 197-214). London : Routledge.

McCloskey, Donald M. 1985. *The rhetoric of economics*. Madison : University of Wisconsin Press.

McConnell, Campbell R. and Brue, Stanley L. 1989. *Contemporary labor economics*. 2nd ed. New York : McGraw-Hill.

Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. and Behrens, W.W. 1972. *The limits to growth: a report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York : Earth Island, Universe Book.

Mill, John Stuart. 1899. *Principles of political economy*. New York : Colonial Press.

Millikan, Robert A. 1931. *Living philosophies: a series of intimate credo*. New York : Simon and Schuster.

Mishan, E.J. 1967. *The cost of economic growth*. London : Staples Press.

Myers, Milton L. 1983. *The soul of modern economic man: ideas of self-interest, Thomas Hobbes to Adam Smith*. Chicago : University of